C. CRISPI SALLUSTII

OPERA OMNIA.

C. CRISPI SALLUSTII

OPERA OMNIA

EX EDITIONE GOTTLIEB CORTII

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

NOTITIA LITERARIA

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICIBUS LOCUPLETISSIMIS

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN PRIMUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1820.

CONSPECTUS

EORUM QUÆ HAC EDITIONE

CONTINENTUR.

SERENISSIMO GALLIARUM

DELPHINO

S. P. D.

DANIEL CRISPINUS.

Quod mihi non ita pridem summis in votis fuit, Delphine Serenissime, ut tibi aliquem ex meis studiis fructum consecrarem, illud, ubi obtigit, prope est ut omnino refugiam. Neque vero animus erga Te meus immutatus est, non studium; sed me totum usque adeo præpedivit admiratio et veneratio, ut, quæ ego antehac diu conquisieram, ea nunc neque expedire possim, neque certe audeam. Arbitratus eram in laudibus tuis concelebrandis tam argutam tamque solicitam famam, quandoquidem minima maxima consectaretur, pleraque omnia de Te puero revelasse: adeoque, ex ejus, de admirandis tuis progressibus, silentio, cum Te inter Grammatices spinas hæsitantem adhuc, non sine causa, mihi fingerem, tua tam luculente ostentata mansuetudo hanc mihi plenam verecundiæ audaciam indiderat, ut alicubi saltem viam Tibi planam et munitam facere conarer. Quantum vero me opinio fefellit, dicam uno verbo, ne tibi diutius molestus sim. Cum primum ad Te Illustrissimi Ducis Montauserii beneficio sum admissus, obstupui. Quid enim? In festivissimo Nasone explanando, neque troporum audacia, neque implicata verborum com-

plexio, neque fabularum involucra Tibi obicem opponunt: quin gemmæ novæ efflorescunt, cum Tu sentibus istis manum admoves: decore tuo Vatis elegantiam quodam quasi fulgore collustras! Itaque non me cohibuit in enodandis difficultatibus conatus tui solertia, non loci sanctitas. Stupidus exclamavi, num Tu quadraginta illos versus, (nam tot me præsente explicuisti) tunc primo legeres. Quod quidem non prius mihi fuit confirmatum, quam temeritatem meam, jam satis re ipsa damnatam, apud Te verbis cœpi accusare. Meæ igitur tenuitatis conscius in eo constitissem, nisi me, et benignitas tua, et Illustrissimi Moderatoris tui humanitas sustentasset: non enim jam, ut ille opportune submonuit, Tibi exhibentur animadversiones nostræ, eas ut legas, sed ut corrigas. Nimirum laboris tui minuendi causa, adornandas curaverat sapientissimus Dux Montauserius; sed incredibili tua alacritate aspera omnia pervasisti; omnium expectationem antevenisti. Itaque, DELPHINE SERENISSIME, offero Tibi Sallustium, Autorem profecto eximium, qua potui equidem, maxima cum diligentia elucidatum; sed eo tantum fine, ut reverentiam meam, et advorsum Te cultum testatum faciam. Consilium fuit Regis ut Gallicæ juventuti non omni modo virtute præluceres; sed et illi Patriæ Pater voluit, ut eadem prope, quibus usus fueris, sapientiæ instrumenta benigne præberes. Prius illud jam diu ita implevisti, ut, nisi Te crescentem videremus, nequidem majora expectaremus: quin ita es ingressus, ut magni Illius tui Parentis vota æquare videaris. Alterum superest ubi nutui ac arbitrio tuo obsequentissime servientes, propositum tuum aliqua ratione adjuvare audeamus. Eo vero mea vota spectant; et, si oculis tuis hocce opusculum illustrare non dedignatus fueris, tum demum me facile beatum, et gloria cumulatum credidero. Non equidem per omnia penetravit Crispus Politices mysteria, quibus Rex hodie attonitum orbem retinet: at neque omnes Aquilæ habent oculos, qui illum aspiciant. Tu, qui magnum es ejus incrementum, illum intueberis, illum audies, illius denique facta scrutaberis; cujus vel sola

vox Nationum etiam mentes obtundit: Tuis, quæ Tibi data fuerint institutionis rudimenta, ut minora, ita magis ad eorum captum accommodata, postquam delibaveris, et commendaveris, relinques. Jam mos suadet, SERENISSIME PRINCEPS, ut in laudes tuas excurram saltem. Nihil melius; nam quisquis, vel leviter, tuam speciem adumbraverit, is profecto, tanta in Te est vis boni, tam manifeste, et color, et omnia virtutis lineamenta in Te apparent, Perfecti Principis ideam expresserit. At certe unde incipiam, vel, quid sit in Te maxime eximium, prorsum nescio. Minima aucupanti maxima enitescunt; et, quocumque oculos verto, novus decor, novus me splendor occupat. Quis vero, quam a PARENTE habes, animi magnitudinem, mira cum tua suavitate scribendo pingere et comprehendere audeat? Ne potuit quidem hactenus regios vultus penicillus imitari. Quantumvis perspicax et loquax, cæca tamen et muta in ipso fama fuit: Tu credo solus, et Te, et Illum postfuturis repræsentabis. Vive diu, et multum vale, tuorum omnium Spes, ac Deliciæ.

D. CRISPINI

PRÆFATIO.

Quis fuerit Crispus Sallustius, antequam tibi sisteretur, monendus esses, amice Lector: sed illud quia Viri juxta docti et celebres egregie præstiterunt, supervacaneum duximus eorum bene scripta recoquere. Adeoque ex illis, si lubet, auctoris nostri et vitam et mores cognoveris. Aliud est, quod a nobis jure meritoque expectes; quemnam, scilicet, ex hac nova Sallustii editione fructum carpere possis. Institutum, totiusque operis designationem si spectes, nihil non sperare audeas: nam, quod ante omnia monitum te volumus, non instinctu nostro, sed sapientissimi Ducis Montauserii, Serenissimi Delphini Moderatoris jussu, consilioque, eximium, eo quo videbis ornatu, Historicum tibi exhibemus. Ille, ut est omni humaniorum literarum elegantia excultus, ubi instituendo Principi præpositus est, quonam potissimum modo singuli auctores facile feliciterque legerentur, cœpit cogitare: quæ lucem adderent legentium animis: quæ impedimentum inferrent: eaque omnia animadvertit, quæ non modo Serenissimi Delphini, sed publica etiam studia juvare possent. Duæ sunt in legendis auctoribus difficultates, quæ festinantibus et minus exercitatis negotium facessant. Prior quidem, quam facit ipse sermo

et dictio; seu quæ ex lingua et idiomate oritur: alia vero, quæ rebus ipsis ascribitur; quas vel obiter illi in cursu orationis, vel tanquam abunde cognitas attigerunt, quavis de causa denique, non satis ad captum omnium, explicaverunt. Multam equidem, eamque maxime laudabilem operam in his solvendis difficultatibus collocaverunt hactenus viri eruditissimi: at suo loco, nec satis commode visa sunt posita quæ illi ceteroquin optime scripserunt. Eorum enim Commentarios ubi inspicias, quæ ad nudam vocum et phrasis pertinent significationem, aut peculiarem sermonis declarationem, ea cum ulteriori rerum enarratione commixta invenies: ex quo oritur, ut cum aliquam ex his notis inspicere velis, non ea prius occurrat, quam in aliis, contra animi tui desiderium, tempus consumseris. Ne quid ejusmodi eveniret egregie providit Vir prudentissimus. Namque Interpretationem, quæ ad vocum et sermonis facit explanationem, seorsum a notis, quæ res ipsas evolvunt, proponendam decrevit: nisi, forte, quandoque ad notas, majores nonnullæ, circa dictionem, difficultates essent retrahendæ. Designavit insuper, quo omnia primo statim intuitu occurrerent, ut notis arithmeticis loca, ubi interpretatione opus esset, indicarentur; alphabeti autem literis quæ notas poscerent.[1] Minuta vero hæc sunt, quæ primo delineantis animum occupaverunt. Aliud una et eadem opera ab ipso quæsitum est, ubertas, scilicet, et sermonis copia. Non enim tantum in Interpretatione suo quoque et naturali loco restituendas voluit partes orationis singulas, Nominativum ante Verbum, deinde Accusativum, &c. sed Synonyma, obscurarum vice præsertim, aliarum etiam vocum substituenda statuit: ut sic, tum sensus clarissimus appareat, tum verborum vis et propria significatio dijudicetur, abundantiaque inducatur: quanquam ex Poëtis hic fructus erit multo uberrimus. Restabat aliud nihil, nisi tam utili, tamque laudabili consilio manum admovere. Rem vero ipsam, ut videtur, in se recepit gratus bonarum literarum Genius: nam a quo in-

[1] Nos aliter, in ed. præs., ut res postulavit.

cœpto retrahere impensam maximam quivis credidisset, ei rei ne minimum quidem obtulit impedimentum. Nimirum in ea tempora incidimus, quibus Regum munificentissimus, hominumque oculatissimus imperium obtinet. Cum ergo Dux Illustrissimus Montauserius ad honoris summum fastigium sublatus, lectusque inter Proceres fide ac sapientia præcellentes, quos magno numero hodie præsertim habet alma Gallia, Regiæ Delphini institutioni incumberet, ea perficienda curavit, quæ ante cogitaverat. Studiosissime apud omnes literatos, intra et extra regni fines, requirendos jussit, viros instituti sui administros; quos beneficentia, et omni favore clientes suos fecit. Quantum de bonis literis, literatisque, toto denique Musarum choro meruerit, qui omnes, quotquot habemus Latinæ linguæ auctores, eo, quo præscripsit modo, castigandos et enarrandos procuravit, non ego, in hac infantia, sed quibuscumque bonorum omnium non fuerit innata turpis aversatio, omnes prædicabunt. Jam nihil opus erit vernaculis istis, et quotannis fere renovandis interpretationibus, quæ vix satis unquam auctoris sensum et scopum assequuntur, semper ab ejus ratione, modoque recedunt. Quisquis in Latinæ linguæ cognoscendis principiis operam suam per sex menses adhibere voluerit, is postea solus magnam illam virtutis altricem, veterem Romam dico, poterit perlustrare; tutusque venerandorum ejus sepultorum Manes in auxilium et consilium evocare. Utinam vero, quod reliquum est, tam multis commoditatibus culpa nostra nihil detractum fuerit. Socordia non evenerit profecto: quæ autem per imperitiam turbata fuerint, ea ut humanitate tua excusare velis, Lector benevole, oramus. Quod si Illustrissimus Condomiensis Episcopus ex assiduis, quibus, in erudiendo Principe, detinetur curis, ad hæc levia animum demittere potuisset; aut Nobilissimo Huetio in earundem curarum partem ascito, qua benevolentia laborantibus nobis nonnunquam subvenit, eadem totum opus ad examen suum revocare licuisset, aliquid certe promovendis studiis utilius excudere potuissemus. Quod nobis, qui priores in hanc arenam descendimus, quoniam fortuna melior

invidit, si quid in hoc quasi præludio peccaverimus, aliorum qui idem decurrunt stadium diligentia sarcietur. Multa dicenda superessent, ut quibusdam hominibus, quos nominare nihil attinet, non tam satisfaceremus, quod nemo natus fecerit, quam responderemus: at, quietem nostram qui nihil turbaverunt, illis multo melius erit quietam mentem bona prece deprecari. Quomodocumque errata nostra patefecerint, nisi forte etiam illis, apud Superos semper commorantibus, indignum videbitur ad tam vilia sese demittere, lubentissimo animo corrigemus. Tu modo, id quod res est, cogita, candide Lector, nos maximo studio enisos esse, ut auctorem nostrum in perfacili cognitione poneremus. Hinc inde, indiscriminatim, quæcumque ad hunc scopum ducere credidimus, securi desumsimus: neque eo minimum cujusquam Scriptoris laudi gloriæve detractum voluimus, quod, utenda quæ illi in lucem èdiderunt, ea nos ex illorum benignitate hauserimus. Ita vero agere satius fore visum est, quam, ut alii factitarunt, singula suis auctoribus attribuere. Nam, ut taceam quod prolixæ est istud quandoque disquisitionis, nullius, aut certe minimæ utilitatis; pronum est, ea diligentia, in eam, quam maxime vitaveris, incidere vituperationem: quippe quem statim malevoli furem appellaverint, si quid, quod tute bene annotaveris, alii, quos quidem nunquam videris, ante te observaverint. Tentavimus siquidem ex proprio censu nonnulla tibi eruere, Lector; exinde tamen laudem nullam aucupamur. Minima sunt, quæ, tu nisi, pro tua æquitate, ex bona nostra voluntate metitus fueris, vix tantilli esse pretii confitemur. Fructum vero, magnamque laboris nostri mercedem, qui nos stimulavit, aculeum, benefaciendi studium, nobis duximus: ut jam, si quid ad te perveniat compendii, voluptati nostræ accedat cumulus. Diu vero multumque vale.

VITA SALLUSTII

EX

PETRO CRINITO

DE

HISTORICIS

AC

ORATORIBUS LATINIS.

C. Crispus Sallustius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Atheniensium urbs a L. Sulla devicta, atque vastata est, ut Romani annales referunt, ex nobili Sallustiorum familia ortus est, quæ diu in secundo ordine dignitatem servavit. Idem in urbe educatus creditur, et a teneris annis operam, ac studium impendisse optimis disciplinis: sed cum in ea tempora incidisset, quibus corrupti civium mores variis partibus, atque factionibus forent, neque virtuti præmia, aut bonis ingeniis adessent, in tam depravata civitate, quod idem Sallustius fatetur, victum ejus ingenium voluptatibus, facile succubuit. Itaque cum ad Rempublicam pro ætate foret delatus, propter civium improbitatem et factiones, multa adversa pertulit: nam tum præcipue Sullanis partibus infecta civitas æstuabat. Constat ex veterum commentariis, Sallustium ipsum ingenio fuisse acri, et in studiis literarum accurato, tum maxime in scribenda Historia. Præceptorem habuit inter alios Ateium Prætextatum, qui Philologum se appellavit, et ab eo edoctus est de ratione recte scribendi, ut a Suetonio Tranquillo traditur, qui et Asinium quoque Pollionem scri-

-bit ab eodem Prætextato eruditum, atque instructum: maxime autem M. Catonis studiosus fuit: ex cujus commentariis verba excerpsit, et velut breviarium ad usum proprium habuit: quod Octavius quoque Augustus in epistola ad M. Antonium refert, in qua ipsum Antonium, seu insanientem increpat, quod ea scribere vellet, quæ mirentur potius homines, quam quæ intelligant. Sed interim ad Sallustii commentarios. Historiam composuit de L. Catilinæ conjuratione contra R. Senatum, et item de bello Jugurthæ, qui Numidiæ rex factus, diu contra Romanos strenue rem gessit. Historiam præterea de Romanorum gestis, ut de Mario, et Sulla, necnon de Pompeio contra regem Mithridatem: quod opus libris aliquot a Sallustio absolutum traditur, et adhuc supersunt quædam, veluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Sallustii diligentia in historia describenda, atque gravitas appareat. In parte operis de rebus Punicis, tanto animi studio incubuit, ut a quibusdam scriptum sit, eum regionem adiisse, ac maxima solertia perlustrasse, quo majore fide atque officio veritatem exploraret. Avienus certe Rufus plurimum Sallustii diligentiam, atque studium commendavit: sed et Gellius, vir Romanus, qui veterum eruditionis Aristarchus habebatur, ita de Sallustii oratione disserit: 'Elegantia,' inquit, 'Sallustii, verborumque facundia, et novandi studium, cum multa prorsus invidia fuit, plures non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque, et obtrectare, in quibus plura inscite, aut maligne vellicant:' quin et hunc proprietatis servantissimum vocat. Titus autem Livius tam iniquus Sallustio fuit, sicuti ab Annæo Seneca scribitur, ut quædam ex Historia Thucydidis translata, et eleganter assumta, velut depravata, et corrupta illi objecerit, idque ipsum non in Thucydidis gratiam effecit, ut Arellius Fuscus dicebat, verum putavit se facilius Sallustium vincere, si prius Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit, quo Sallustii scripta reprehenderet, quod in iis nimia quadam affectatione antiquitatem sequeretur. Fabius vero Quintilianus, vir maturo, et gravi judicio, asseruit, oratione

Sallustii, atque brevitate nihil fieri posse perfectius, præsertim apud vacuas et eruditas aures, neque veritus est idem Fabius, Thucydidi, in scribenda Historia apud Græcos principi, Sallustium ipsum opponere, sicuti T. Livium Herodoto: quo factum est, ut cum plures voluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minime sint assecuti: est enim ejus oratio tam absoluta, tam casta, tam innocens, ut merito ab eruditis divina brevitas censeatur; nam et Arruntius, qui belli Punici Historiam scripsit, Sallustio tantum concessit, ut ejus orationem maximo studio sequeretur: quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, consuevisse Sallustium magno labore ac studio scribere, ut nihil non absolutum, atque perfectum videri posset, quod ex ipsa lectione facile colligitur. Amicos in primis doctrina, et ingenio nobiles, habuit, ut Cornelium Nepotem, Messalam, et Nigidium Figulum, qui periisse in exilio traditur; Julium præterea Cæsarem magno studio dilexit, a quo etiam, ut creditur, dignitate præfecturæ honestatus est. Illud item a Suetonio refertur, Lenæum grammaticum, Pompeii libertum, satiras contra Sallustium composuisse, eumque mordaci et virulento carmine lacerasse, ut qui lurconem illum, popinonemque, et nebulonem, ac lastaurum appellarit, tum vita scriptisque monstrosum, ac M. Catonis verborum furem ineruditissimum: quod ipsum non alia ratione a Lenæo factum creditur, quam ut studium suum, atque officium erga patronum Pompeium probaret: quem virum Sallustius ore improbo, animo autem inverecundo esse scripserat. Itaque mirandum non est, si tam acerbe, atque satirice libertus Lenæus contra Sallustium aciem styli exacuit. Quantum odii, atque inimicitiæ inter hunc et M. Ciceronem extiterit, notissimum est: quod utriusque violentæ, atque acerrimæ orationes ita demonstrant, ut neuter videri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri malediceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ex Hieronymi, ac Fabii auctoritate constet, eos homines longe aberrasse, qui confictas magis orationes ab aliis, quam a Sallustio et Cicerone habitas crediderint. Et sane tam corruptis moribus Sallustius,

ingenio tam proclivi ad luxum fuit, ut paternam domum, vivente adhuc patre, turpissima ratione venalem haberet, quod illi inter alia vitia a M. Cicerone exprobratur. Sed a Varrone etiam et Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisque cæsum, ac data pecunia dimissum; qua ratione factum est, ut M. Cicero appellare illum non dubitaverit, mensarum asseclam, cubiculorum pellicem et adulterum. Dignitates publicas gessit, et quæsturæ, et tribunatus honorem assecutus est, sed nulla quidem laude, aut commendatione, adeo lubidine magis, quam ratione, et publice et privatim vixit: nam et ad judicum subsellia abstractus, fortuna extrema (ut inquit Cicero) stetit. Scribunt autem grammatici, ea de causa senatu ejectum fuisse a censoribus, quod ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoque de Sallustio relatum est, patrocinio et favore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africæ inferioris, ex qua dives factus, cum in Urbem rediret, pretiosissimos hortos in regione ad Malum Punicum comparavit, ac Tiburti villam, quæ a Cicerone itidem illi objiciuntur. Neque desunt, qui scribant Terentiam M. Ciceronis uxorem ab eo repudiatam, Sallustio nupsisse, ac deinceps Messalæ Corvino, viro in eloquentia clarissimo: quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est, fuisse plures Sallustios: nam et Cneus a M. Tullio celebratur, in Sallustiorum familia insignis, et M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris: quod ex iis epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit: qua in re imprudenter quidam decepti sunt, cum Sallustii Empedoclea ignorarent, ut alibi demonstravi. Sunt, qui tradant, ad annum secundum et LX. eum vixisse, et in patria annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obiisse: quod ex veterum commentariis colligitur. Illud præterea de hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, ut multi testantur:

Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,
Crispus Romana primus in Historia.

GERARDUS JOANNES VOSSIUS

IN

HISTORICIS LATINIS.

C. SALLUSTIUS CRISPUS natus Olympiadis CLXXIII. an. III. quem ad annum Anonymus ἐν Ὀλυμπιάδων ἀναγραφῇ hæc annotat: *Σύλλας τὰς Ἀθήνας ἐξεπολιόρκησε μηνὸς Ἀνθεστηριῶνος. Κρίσπος Σαλούστιος ἱστοριόγραφος ἐγεννήθη.* Sylla Athenas expugnat secundo mense hyberno. Crispus Sallustius Historicus nascitur. *Is est annus Urbis conditæ* DCLXVIII. *Ubi videmus, Græcos scribere Σαλούστιος.* Et sane itidem in Mss. meis, et antiquioribus editionibus, vocatur SALUSTIUS. Sed scribendum SALLUSTIUS gemino LL, quomodo legitur in aliis Mss. et lapidibus. Marmor effossum juxta rudera Sallustianæ domus:

M. AURELIUS PACORUS
ET M. COCCEIUS STRATOCLES
ÆDITUI VENERIS HORTORUM
SALLUSTIANORUM BASEM CUM.
PAVIMENTO MARMORATO
DEANÆ
D. D.

Neque aliter lapis alius, cujus vide sis inscriptionem apud Aldum de Orthographia. Natus autem est Amiterni in Sabinis, anno uno post natum Veronæ Catullum, ut notat Eusebius ad annum MDCCCCXXXI.: quadriennio autem

ante bellum obiit Actiacum, ut idem scribit ad annum MDCCCOLXXX. Doctissimus Hieronymus Wolfius putabat, nomen ejus simplici L scribi oportere, quia vel a sale sit, vel salute. Sed ἔτυμον utrumque est incertum. Et cur non a sale geminato LL æque esse possit, ac ab eodem venit *sallo*, unde *sallitus*, pro salso? Quare puto, non recedendum esse a libris antiquis, atque inscriptionibus, in quibus L geminatur. Tribunus plebis erat, quo anno Clodius a Milone occisus fuit, puta anno DCCII., quo Cn. Pompeius Magnus, compluribus mensibus consul sine collega fuit. Tribunatu eo, quem nulla cum laude gessit, ut Ciceroni, ita et Miloni, infestus admodum erat: idque quia in Faustæ, L. Sullæ filiæ, adulterio deprehensus, virgis a Milone esset cæsus, nec nisi pecunia data dimissus. Nempe istud in causa est, cur Clodianis semper studuerit adversus Milonem. Vide Pedianum, Gellium, Servium, Horatii interpretes: item orationem sub Ciceronis nomine jam Augustæo, vel Tiberii ævo, editam. Ex quibus etiam discimus, ob adulteria ac stupra senatu fuisse motum ab Appio Claudio Pulchro, et L. Calphurnio Pisone Cæsonio Coss. nempe anno Urbis DCCIII., sive juxta alios DCCIV.: quo consules erant L. Æmilius Paullus et C. Claudius Marcellus. Ejus e Senatu ejectionis meminit et Dio lib. XL. Ac ne alium Sallustium signari putes, clare ait id contigisse Σαλουστίῳ, τῷ τὴν ἱστορίαν συγγράψαντι. Eo anno Milo jam exulabat: unde consequitur, quod a Milone Tribuno pl. virgis cæsum dicebamus, id antea contigisse; non eopse anno, ut vir eruditus putabat. Etiam discimus iisdem ex scriptoribus, a C. Julio Cæsare, rerum potito, dignitatem Senatoriam recuperasse, quæstoremque factum, et postea etiam præturam obtinuisse. Præturæ mentionem quoque invenio apud Hirtium pæne initio libri be bello Africano: 'Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.' Item apud Dionem lib. XLII. de hoc ipso legas: Στρατηγὸς γὰρ ἐπὶ τῷ τὴν βουλὴν ἀναλαβεῖν ἀπεδέδεικτο. Narrat ibidem, ut cum in

Campania Cæsaris milites, quos in Africam præmittere statuerat, seditionem concitassent, ac Sallustius prætor Romam contenderet, quo Cæsarem hujus rei faceret certiorem, propemodum fuerit occisus a compluribus militum, qui eum insequebantur, nec cuiquam parcebant, immo duos etiam senatores occiderant. Apud eundem lib. XLIII. refertur, ut Cæsar Numidiæ præfecerit Sallustium; ille autem provinciam expilaverit: ac a Cæsare quidem fuerit absolutus; sed infamiam non effugerit; quod qui in Historia acerbus esset alienorum vitiorum castigator, turpiter ipse in hoc munere se dedisset. Ex hac autem præda Numidica ita ditatus fuit, ut in Quirinali monte forum emeret, quod *Sallustii* vocatur, ubi nunc ædes S. Susannæ: item hortos, qui hodieque *Sallustiani* nominantur. Hæc ostendunt, vitam ejus laudari a nemine posse. Nempe omnis ejus gloria a præclaris scriptis proficiscitur. Sed vix ejus quicquam integre ad nos pervenit, præter bellum Jugurthinum, et Catilinarium. Ita vulgo inscribuntur. Sed posterior genuina inscriptio, DE CONJURATIONE CATILINARIA. Testis Sallustius ipse his verbis: 'Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam.' At ex nobili Historiarum opere, quo inprimis historici principis nomen meruit, nihil habemus præter quatuor oratiunculas, epistolas duas, et lacera aliquot fragmenta, quæ ex Grammaticis antiquis, atque aliis scriptoribus, collecta sunt. Duæ vero ad Cæsarem orationes, ut vocant, de Republica ordinanda, utrum Sallustii sint, non convenit inter eruditos. Carrio Sallustio abjudicat: et pro illo est, quod veterum nemo, qui tantopere gaudent Sallustium ad partes advocare, inde aliquid depromat. Dissentit autem Douza, cui favent libri vett. et dictio ipsa, quæ, quicquid dicat Carrio, plane Sallustium redolet. Sin genuinæ non sint, negari tamen non possit, valde esse antiquas, et quidem Juliani, aut Augustæi ævi: saltem non infra Flavianum. Sed genuinas esse arbitror, non tamen ut orationes esse putem, sed epistolas duntaxat. Nam posterioris auctor bis ait, se illa scribere, ac disertim literas appellat. Planeque verisimile est, missas

esse ad Cæsarem, cum in Hispanias contra Petreium et Afranium proficisceretur: quemadmodum jamdudum Ciacconius observavit. Illa vero in Ciceronem oratio, etsi a Fabio quoque tanquam Sallustii laudetur: tamen, quod res indicat, omnino est alicujus declamatoris: credo Porcii Latronis, vel alterius alicujus ex illis, quos nominat M. Seneca in Suasoriis, et Controversiis. Fidem ejus valde commendant antiqui. Nam 'certissimus auctor' dicitur Vibio Sequestri de Fluminibus. Item Hieronymo libro de locis Hebraicis, et exinde Isidoro XIII. 21. Adhæc 'nobilitatæ veritatis Historicus' nuncupatur ab Augustino de Civitate Dei, I. 5. Avienus etiam in descriptione oræ maritimæ, dicit omnia illius dicta esse 'præjudicatæ auctoritatis,' appellat quoque 'expressorem efficacem styli, et veritatis.' Objectant adversus ea aliqui, quod, pravo loliginis succo, pleraque ad Ciceronis laudem pertinentia, quæ apud alios legere sit, præterierit. Verum ea potius neglexisse ego arbitror, vel ut falsa, vel ut incerta plane, vel ut exigua ac minuta. Quod ad dictionem Sallustii attinet, omnes antiqui judicant, brevem ac nervosam esse, et Thucydideæ æmulam. Sane scriptor est plane Atticus, qua laude Demostheni propior est, quam Cicero ipse: ut bene censet Turnebus in Adversariis suis. Sed ut Thucydidem non omnes probarunt, ita nec Sallustii dictio omnibus probabatur. Nam Asinius Pollio damnabat eam, tanquam obscuram, et in translationibus audacem: ut Tranquillus auctor est lib. de claris Grammaticis in Philologi vita. Inprimis vero reprehendi solet, quod antiqua verba ex Catonis Originibus excerperet: cujus rei meminere Augustus apud Tranquillum in ejusce Cæsaris vita, idemque Tranquillus lib. de claris Grammaticis in vita Lenæi, et Fabius ex antiquo epigrammate VIII. 3. Sed hæc impedire non potuere, quo minus a Tacito (at quanto viro!) 'rerum Romanarum florentissimus auctor' lib. III. Historiarum diceretur. Immo juxta Martialem lib. XIV. 'Crispus Romana primus in Historia' est. Augustino quoque lib. de Vita beata vocatur 'electissimus pensator verborum.' Immo Græci ipsi ejus Historias tanti fecere, ut eas verterit

Zenobius, sophista is, qui Romæ docuit sub Adriano Cæsare; quique epitomen proverbiorum Didymi, et Tarrhæi scripsit; ut testis est Suidas in Ζηνόβιος. Atque inde est, quod Sallustii quoque meminit Stephanus in Ἄζιλις. Utinam vero extaret Asper Grammaticus, Sallustii interpres, teste Hieronymo. Quædam ex eo citat Sosipater. Joannes Baptista Pius annotationum Posteriorum cap. 84. citat 'antiquum auctorem, qui vitam Sallustii scribit.' Eum non vidi. Sed scio vitam Sallustii e veteribus reliquisse Asconium Pedianum: ut cognoscere est ex Acrone ad Horat. Sat. I. 2. 41. E junioribus idem conati Pomponius Lætus, et Petrus Crinitus. Sed his fides habenda, quatenus veterum scrinia compilarunt. Cave autem cum Sallustio hoc confundas Crispum Sallustium, ad quem in Odis scribit Horatius, Historici hujus sororis filium, Augusti amicum: de quo Seneca lib. I. de Clementia, et Tacitus lib. I. et III. Annal. A quo et metallum quoddam Sallustianum esse dictum, Plinius auctor est XXXIV. 2.

C. CRISPI SALLUSTII VITA.

AUCTORE JOANNE CLERICO.

Bonorum Virorum timiditati, inconstantiæ, aut imprudentiæ vix ignoscere possumus, si quid aliquando moribus suis indignum, et ante actæ vitæ minus consentaneum protulerint. Sed multo magis iram nostram movent improborum honesti sermones; quibus, ut nequitiam suam occultent, certiusque noceant, uti solent; nihil enim sceleratius, quam armis Virtutis uti, ut Vitium tuearis. Non puto autem quenquam pravæ hujus simulationis labe magis infectum vixisse, quam celeberrimum Historicum C. Crispum Sallustium, ut liquebit ex ejus vita; quam ex Veteribus colligere statui, ut quicumque eam legent, hoc exemplo intelligant non esse propterea existimandum bonum quenquam fuisse, quod Virtutem calamo defenderit, nisi constet mores cum sermonibus consensisse. Nemo certe elegantius et acrius in suæ ætatis vitia, quam Sallustius, invectus est; nec quisquam vitæ minus severæ fuit.

Natus erat Amiterni,[1] in Sabinis, apud quos extant etiamnum antiquæ severitatis reliquiæ, anno ab Urbe condita

1 Vide Eusebium in Chron. ad An. MDCCCCXXXI.

DCLXIX.[1] L. Cornelio Cinna III. et Cn. Papirio Carbone Coss. Hi Syllæ infensi bellum civile concitarunt, quod non desiit, nisi postquam Sylla, triennio post, rerum potitus est. His annis, omnis generis flagitia in Italia commissa, plebeiæque et nobiles familiæ gravissimas calamitates passæ sunt; unde intelligere licet miserrimo ac flagitiosissimo ævo natum esse Sallustium, et quo multo plura, quæ vitaret, quam quæ sequeretur, videbat. Parentes tamen ejus inculpatæ vitæ fuisse credibile fit, quod priscus Declamator, qui nomine Ciceronis in Sallustium invectus est, omniaque conquisivit, quæ in eum dici possent, nihil in fama, rumoribusque subsequentis ætatis invenerit, quod iis exprobraret. Patrem certe Sallustii se præterire ait; 'qui si,' inquit, 'nunquam in vita sua peccasset, tamen majorem injuriam Reipublicæ facere non potuisset, quam quod eum talem filium genuerat.' Subjicit, se 'non exequi si qua in pueritia peccasset Sallustius, ne parentem ejus accusare videretur, qui eo tempore summam ejus potestatem habuit.' Quæ verba satis ostendunt, probra nulla in Historici nostri parentes tunc temporis jacta; neque enim iis vehemens Declamator pepercisset, ut Sallustii nequitiam credibiliorem redderet.

Plebeiam ejus familiam, non patriciam, ut nonnulli volunt, fuisse liquet, ex eo quod Tribunus Plebis fuerit; ac sane ubique in nobiles invehitur, ac præsertim in Historia Belli Jugurthini, et posteriore Epistola ad C. Cæsarem de Republica Ordinanda.

A teneris annis excultam eloquentiam, et operam diligentem literis a Sallustio datam, satis ostendunt ejus scripta; neque enim ita scribunt, qui serius sese ad literarum studia contulerunt. Ideo fidem ei minime detraxerim dicenti Epist. II. ad Cæsarem 'postquam sibi ætas, ingeniumque adolevisset, se haud ferme armis atque equis corpus exercuisse, sed animum in literis agitasse; et, quod natura firmius erat, ingenium in laboribus habuisse.' Sed et hoc diserte testatur

1 A. C. LXXXV.

Suetonius;[1] præceptorem enim ejus fuisse docet Atteium Prætextatum, nobilem Grammaticum Latinum, qui se Philologum vocavit, et qui Sallustium familiarissime coluit. Vix tamen videtur, more aliorum, causas actitasse, ut gratiam ac famam sibi actionibus forensibus compararet. Nulla certe memoria ejus rei, apud Veteres; nec Cicero, qui tot æqualium suorum, qui operam suam venditarunt in foro, meminit, C. Crispi Sallustii mentionem ullam usquam fecit. Si quis silentii causam fuisse inimicitiam, quæ inter eos fuit, suspicetur; doceat cur Cicero ejus saltem obiter non meminerit, ut vituperaret. Ac sane genus eloquentiæ Sallustianæ minus aptum foro fuit; aptissimum Historiæ, quæ ab otiosis legitur. Quare Quintilianus,[2] vitari oportere judicat in causis agendis illam Sallustianam (quanquam in ipso virtutis locum obtinet) brevitatem, et abruptum sermonis genus, quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transvolat.

Declamator,[3] quem dixi, turpissimam adolescentiam Sallustio exprobrat, nefandarumque voluptatum amorem objicit; quæ criminationes, ut falsæ esse possunt, non omnino incredibiles ob secuta flagitia videntur. 'Domum paternam,' si accusatori credimus, 'vivo patre, turpissime venalem habuit, ac vendidit;' morique coëgit ex mœrore patrem, quo nondum mortuo, jam pro hærede omnia gerebat. Nec ætatis tirocinio lapsus, postea se correxit, sed abiit in sodalitium Sacrilegi nescio cujus Nigidiani; bis accusatus est, apud Judices, bis absolutus; verum ita ut non innocens esse, sed Judices pejerasse viderentur.

Cum ad capessendos Reipublicæ honores contenderet, Quæsturam[4] est consecutus, quam si petiit legitimo anno, hoc est, vigesimo quinto, Quæstor fuit A. U. C. DCXCIV.,[5] Quinto Cæcilio Metello Celere et L. Afranio Coss. Aliosne honores ambiverit, an difficultatibus deterritus ad privatam vitam, iis missis, concesserit, non satis liquet. Ab hoc certe tempore nullos honores, ad Tribunatum usque Plebis,

1 In lib. de Illustribus Grammaticis c. 10. 2 Lib. IV. cap. 2.
3 Cap. 5. 4 Ibidem. 5 A. C. LX.

gessit. In ipso adolescentiæ ardore, videtur ea admisisse, quæ æternam nomini ejus infamiam inusserunt. M. Varro[1] Scriptor gravissimus, in libro quem inscripserat Pius, aut de Pace, C. Sallustium in adulterio deprehensum cum Fausta, Syllæ filia, a Milone ejus viro loris bene cæsum, et, cum pecuniam dedisset, dimissum fuisse prodidit.

Attamen A. U. C. DCCII.[2] Tribunatum Plebis adeptus est, tempore quo usque adeo turbata erat Respublica, ut eo deventum sit, ut Cn. Pompeius Magnus Consul, sine collega, crearetur. Cum autem paulo ante T. Annius Milo P. Clodium occidisset, Pompeiusque legem de vi tulisset, qua instituebatur quæstio de ea cæde; ulciscendi occasionem nactus Sallustius, sibi non defuit. Cum duobus aliis Tribunis Plebis inimicissimas conciones, ut scribit Asconius Pedianus in Ciceronis Milonianam, de Milone habuit, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem summo studio defenderet; eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni. Postea tamen cum de accusandi studio multum remisisset Sallustius, in suspicione fuit in gratiam rediisse cum Milone et Cicerone.

Crediderim, hisce temporibus, scriptam fuisse Historiam Catilinariæ Conjurationis; cum Sallustius, exacto Tribunatus tempore, privatus ageret, nec Ciceroni esset infensus; rem enim ita narrat, ut ea lecta Historia, nemo non acta Ciceronis sit probaturus. Forte et Bellum Jugurthinum, et Civilia, quæ id insecuta sunt, aliaque cum iis connexa, eodem illo tempore conscripsit, aut aliquanto posterius. Certe non sunt ea scripta hominis adolescentis; testaturque ipse, initio conjurationis Catilinariæ, se tum demum Historiam aggressum scribere, 'ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et sibi reliquam ætatem a Republica procul habendam decrevit;'[3] quod vix ante Tribunatum, quem anno ætatis XLI. gessit, fieri potuit. Tum vero statuit

1 Apud Aul. Gellium XVII. 18. Vide et veterem Scholiasten Horatii ad Sat. II. 1.

2 A. C. N. LII. 3 Cap. 2.

'res gestas Populi Romani carptim,' sic ipse loquitur, 'ut quæque memoria digna viderentur perscribere; eo magis quod ei a spe, metu, partibus Reipublicæ animus liber erat.' Hæc sunt verba hominis honores nullos amplius sperantis, aut certe ambitionem egregie dissimulantis. At nec ante dissimularat honorum cupiditatem; nec postea, rerum potiente Cæsare, eorum contemtum præ se tulit.

Itaque ante omnia Catilinariam conjurationem, quæ contigerat anno ejus vitæ XXX., ac proinde cujus testis fuerat, scribere undecim circiter post annis aggressus est, si calculos recte ponimus. Tum Jugurthinum bellum, quod diu antequam nasceretur, et Civile, quod eo puero gestum est, conscripsit. Periit postremum Opus, si fragmenta quædam excipias, quæ tamen sat ampla ad nos pervenerunt, ut ex iis intelligere possimus, non minus accurate ac cetera perscriptum fuisse.[1] Sed mihi videor ex loco Ausonii posse colligere tempora, quorum Historiam scripserat Sallustius, in iis libris qui perierunt. Ausonius in Idyllio XXXII., ad Nepotem, docet puerum, quos libros legere eum oporteat, et quos ipse, in gratiam ejus in manum iterum sumere sit paratus. Itaque memorato Terentio, sic loquitur de Sallustii libris:

Jam facinus, Catilina, tuum; Lepidique tumultum,
Ab Lepido, et Catulo; jam res et tempora Romæ
Orsus, bis senos seriem connecto per annos.
Jam lege civili missum Mavorte duellum,
Movit quod socio Sertorius exul Ibero.

Hæc sunt omnia opera Sallustii, excepto bello Jugurthino, quod cur omiserit Ausonius, non intelligo. Forte aliquot versus vetustate interciderunt. I. Occurrit bellum Catilinarium, de quo nihil necesse est dicere. II. Historia tumultus excitati a Marco Æmilio Lepido, anno Urbis Conditæ DCLXXXVII. postquam anno superiori Consul fuisset: is tumultus a Pompeio et Catulo oppressus est, eodem anno. III. Inde Sallustius scripserat Historiam rerum in Republica

1 Suetonius de Ill. Gramm. c. 10.

Romana per duodecim annos gestarum, ante Lepidi tumultum; quorum duodecim annorum initium fecerim circiter ab anno U. C. DCLXIII., quo bellum Marsicum inchoatum, ab eo enim tempore, usque ad extremam Dictaturam Syllæ, duodecim circiter anni fluxerunt. Multa autem inveniuntur fragmenta Sallustii, ex quibus liquet eum res a Sylla gestas, scripsisse; quæ ea temporis intercapedine continentur. IV. Bellum scripserat Sertorianum, quod cœperat sub finem vitæ Syllæ, proximeque duodecim annos memoratos consequebatur; Metellus enim in Hispaniam contra Sertorium missus est anno U. C. DCLXXIV. qui duodecim illorum annorum ultimus fuit. Si ea Historia ad receptas usque Hispanias pertexta est, quod credibile videtur, pertinuit ad annum DCLXXXI. nam eo demum anno, occisis Sertorio et Perpenna, pacatæ sunt Hispaniæ.

Hinc videmus, quamvis Sallustius carptim scripsisset Historiam Romanam, nec continua temporum serie lucubrationes suas edidisset, ex tribus postremo memoratis operibus potuisse contexi circiter octodecim annorum Historiam; quæ utinam sane extaret! Fragmenta enim ejus sitim nostram excitant, non restinguunt. Hi autem libri, quamvis ab auctore eo ordine, quem memorat Ausonius, editi, videntur postea a Grammaticis in ordinem quendam redacti, ut ex tribus operibus una conflaretur Historia, Librique ejus perpetuo ordine a primo ad ultimum decurrerent, commodiusque ad testimonium citarentur. Asinius Pollio, in libro quo Sallustii scripta reprehenderat, ut nimia priscorum verborum affectatione oblita, tradebat, 'In eam rem adjutorium ei fecisse maxime quendam Atteium Prætextatum, nobilem Grammaticum Latinum, declamantium deinde adjutorem atque præceptorem.' Ab hoc aiebat 'Sallustium, Historiam scribere aggressum, breviario rerum omnium Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instructum fuisse, antiquaque ei verba et figuras solitum eum esse colligere.' Videtur Grammaticus non ignobilis ea in re ingenio ac voluntati Sallustii gratificatus esse, potius quam suum ipsius judicium secutus; nam in præceptis Rhetoricis ad Asinium

Pollionem, ei 'nihil aliud suadebat,' ut prodidit Suetonius, 'quam ut noto, civilique, et proprio sermone uteretur, vitaretque maxime obscuritatem et audaciam in translationibus.' Credibile est Sallustium ea re gravitatem styli captasse, et priscorum illorum Romanorum sermonem imitatum, quorum moribus erat dissimillimus, ut flagitiosæ vitæ maculas elueret, persuaderetque iis, quibus satis notus non erat, falsa esse omnia, quæ de illo minus honesta jactabantur.

Verum hæ artes belle homini non cesserunt, nam anno U. C. DCCIV.[1] Coss. L. Æmilio Paullo et C. Claudio Marcello, Appius Claudius Pulcher Censor, non repugnante Collega L. Calphurnio Pisone, omnes libertinos, ut docet Dio Lib. XL. multos etiam nobilium, atque inter eos Crispum Sallustium, qui Historiam conscripsit, Senatu ejecit. Quod factum, si veteribus Grammaticis[2] credimus, propter adulteria; dicitur enim ab iis 'Salustius tanto ardore insanivisse in libertinas, quanto mœchus in matronas, quod cum illi in Senatu a Censoribus objectum esset, respondit se non matronarum, sed libertinarum sectatorem esse. Quare ex Senatu,' inquiunt, 'ejectus est.' Hoc quoque ei exprobrat personatus ille Cicero,[3] qui Declamatione in ejus mores invectus est. Idem nos docet, postquam Censores Senatum, more majorum legissent, nusquam conspectum esse Sallustium Romæ, suspicaturque tum se 'conjecisse in ea castra, quo omnis sentina Reipublicæ confluxerat;' hoc est, in Galliam ad Cæsarem se contulisse. Non minoribus conviciis[4] eum exagitavit Lenæus, Pompeii Magni libertus, ex amore erga patroni memoriam, quem Sallustius scripserat 'oris probi, animo inverecundo fuisse.' Ideo Lenæus postea Historicum nostrum 'acerbissima Satira,' ut docet Suetonius, 'laceravit,' lastaurum et lurconem et nebulonem popinonemque appellans, et vita scriptisque monstrosum, præterea priscorum, Catonisque verborum ineruditissimum furem. Qua ex occasione, sic de Pompeio scripsisset Sallustius,

1 A. Chr. N. L.
2 Schol. in Sat. I. 2. Horatii.
3 Cap. 5. et 6.
4 Suetonius de illustr. Gramm. cap. 15.

post interitum ejus Historiæ, conjicere non possumus; at constat Cæsarianis partibus e Senatu expulsum fuisse.

Certe posteaquam Respublica armis oppressa est, anno sequente, U. C. DCCV. C. Claudio Marcello et L. Cornelio Lentulo Coss. a Cæsare est in Senatum reductus;[1] Quæstura iterum accepta, ut honestius in amplissimum ordinem reciperetur. Eum autem honorem, si adversæ famæ credimus, 'ita gessit, ut nihil in eo non venale habuerit, cujus aliquis emtor fuit. Nihil non æquum ac verum duxit, quod ipsi facere collibuisset.' Propter iteratam Quæsturam, priscus Declamator, cujus verba protulimus, 'bis Senatorem, bis Quæstorem factum' ait.[2] At Dio lib. XLII. vult, ut recuperaret dignitatem Senatoriam, Prætorem creatum. Malim, Quæstura in eum collata, factum hoc esse; eo enim Magistratu capto, Romana Juventus ingrediebatur Senatum.

Hoc tempore, viris doctis videtur scripsisse ad Cæsarem duas illas Literas, quæ perperam Orationes inscribuntur, de Republica ordinanda. Sed posteriores quidem, hoc tempore, scripsisse potuit; at priores non nisi propemodum confecto bello scripsit. Malim ergo hasce differre in annum DCCVII,[3] aut certe ad finem anni antecedentis cum victus esset Cn. Pompeius.

Igitur sub finem anni DCCVI. cum in Asia esset Cæsar, ab iis qui Roma ad eum venerant cognovit, literisque urbanis animadvertit multa Romæ male et inutiliter administrari,[4] neque ullam partem Reipublicæ satis commode geri; quod et contentionibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur, et ambitione atque indulgentia Tribunorum Militum, et qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ, severitatisque essent. Hanc crediderim occasionem fuisse, scribendi iterum ad Cæsarem de ordinanda Republica; qua de re, cogitare serio non potuit, nisi post victum Pompeium. Antea quidem Sallustius, Cæsare nondum in Macedoniam

1 Cicer. in Sallust. cap. 6. A. C. N. XLIX. 2 Id. cap. 7.
3 A. C. N. XLVII. 4 Hirtius de Bel. Alexand. cap. 65.

profecto, vigenteque bello, multa monuerat, ea de re, in Epistola, quæ II. Oratio perperam dicitur, ubi de M. Bibulo et L. Domitio, quasi viventibus loquitur, cum Bibulus mortuus sit ante pugnam Pharsalicam, et Domitius ex ea fugiens interfectus. Sed in altera Epistola, in qua de bello, quasi confecto, loquitur, rem eandem iterum aggreditur. Itaque, quæ prior est, eam opporteret esse posteriorem, quod etiam ipsum ejus, quæ posterior est, prooemium satis ostendit.

Antequam autem Cæsar contra Scipionem, Pompeii socerum, in Africam iret, anno U. C. DCCVII., quo Cæsar iterum Dictator fuit, M. Antonius Magister Equitum, Prætor factus est Sallustius; qui honor videtur non tam monitorum de Republica ordinanda, quam turpium adulationum iis admissarum præmium fuisse. At Sallustio propemodum fatalis fuit; cum enim esset in Campania,[1] apud Cæsarianos milites, mox in Africam transmittendos, motaque ab iis esset seditio, quam frustra compescere tentavit, ab iis ferme est interfectus. Quinetiam cum Romam ad Cæsarem contenderet, ut hac de re certiorem faceret, insecuti eum complures militum, obvios quosque occiderunt; ipsum, si adipisci potuissent, e medio sublaturi.

Cæsar vero, placatis militibus, sub brumam in Africam, cum parte exercitus, trajecit, secumque Sallustium duxit, quem, paucis diebus postquam appulisset, cum penuria annonæ premeretur, ad Ceroinam insulam,[2] quam adversarii tenebant, cum parte navium, ire jussit, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Ejus adventu[3] C. Decimius Quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendavit. Sallustius interim a Cercinatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complevit, atque in castra ad Cæsarem misit. Quid aliud in eo bello gesserit Sallustius, nemo prodidit, sed fidelem

1 Ex Dione lib. XLII. 2 Hirtius de Bello Afric. cap. 8. 3 Ibid. cap. 34.

ac strenuam operam Cæsari navasse, ex præmio intelligere est. Anno enim U. C. DCCVII.,[1] confecto Africano bello, Cæsar[2] eum in Numidia recepta, verbo quidem administrandæ provinciæ causa, reipsa autem expilandæ, pro Prætore, reliquit. Itaque dona multa Sallustius accepit, multa rapuit, Romamque deinde reversus, cum a Numidis accusaretur, maximam infamiam retulit; quod cum libros scripsisset, in quibus copiosa et acerba oratione invectus erat in eos qui ex provinciis quæstum fecissent, rebus ipsis quod scripserat non expressisset. Ne tamen caussam diceret,[3] sestertio duodecies[4] cum Cæsare pactus est, si credimus personato Ciceroni. Gravissimus certe Historicus Dio, prodidit eum, licet a Cæsare dimissum, suis ipsius scriptis perennem infamiam sibi creasse, quod vita ab iis prorsus dissentiret.

Ea præda, qui modo ne paternam quidem domum redimere poterat,[5] repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, qui *Sallustiani*[6] ab ejus nomine, dicti sunt, villam Tiburtinam, et alias possessiones sibi comparavit.

Qua ratione, vitam postea traduxerit Sallustius, Veteribus tacentibus, nobis non liquet. Credibile est ornandæ domui, exstruendis villis, deliciisque undequaque sibi parandis occupatum fuisse; ita ut saluberrimis præceptis, quæ in Historiis tradiderat, exemplo suo vim pondusque detrahere pergeret. De ejus oratione in Ciceronem, et Ciceronis in Sallustium, nihil addam; quia, licet antiquæ sint, nec infra ævum Tiberianum, animi causa, a Rhetore quopiam confictas nemo amplius dubitat.

Septuagesimo ætatis anno, fato functus est, quadriennio ante bellum Actiacum,[7] hoc est, anno U. C. DCCXIX.[8] S. Pompeio et S. Cornificio Coss. Vir sane fuit memorabilis, si Historias ejus spectes; quæ, si nimium antiquioris styli studium excipias, nullis aliis postponendæ sunt, principemque locum, inter Romanos Historicos, etiam judicio

1 A. C. N. XLVII. 2 Dion. lib. XLIII. 3 Cicer. in Sallust. cap. 8. 4 Nonagesies mille ff. eoque amplius. 5 Id. Ibid. 6 De iis vide Fam. Nardinum Vet. Romæ IV. 7. 7 Vide Euseb. in Chron. 8 A. C. N. XXXV.

Veterum, ei pepererunt. Nec brevitatem ac efficaciam singularem dictionis dumtaxat laudant, sed etiam veritatis studium; quod ita intelligendum, ut de aliis loquenti fides habeatur, de se ipsi nihil credatur nisi quod re ipsa comprobatum est. Facile credo, cum se Reipublicæ longum valedixisse putaret, 'Consilium ei non fuisse,' ut ipse dicit, 'socordia atque desidia bonum otium conterere, neque vero, agrum colendo ac venando, servilibus officiis intentum, ætatem egisse,'[1] sed honestioribus studiis et scriptionibus operam dedisse. At nec oblitum deliciarum ac voluptatum opinor; quibus et puer et adolescens et senex, quasi Sirenibus quibusdam, adhæsit; nec, ut puto, dum Historias, florente ætate, scriptitaret, nuncium remisit.

Idem fecit, quod plerique Philosophorum, 'disertorum in convicium suum, quos si audias in avaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium professos putes, adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa!'[2] Interea ejus Historia, ut ceteris omnibus, utamur oportet, quippe quæ non minus gravia ac utilia præcepta, exemplaque continet, quam si scriptor sanctitate morum priscos omnes Romanos superasset.

1 Conjur. Catil. cap. 4. 2 Seneca apud Lactant. III. 15.

VETERUM SCRIPTORUM

ET

NONNULLORUM RECENTIORUM

DE

SALLUSTIO

JUDICIA ET TESTIMONIA.

AUGUSTUS CÆSAR.
Suetonius in Vita Augusti.

TUQUE dubitas Cimberne Annius an Verrius Flaccus imitandi sint tibi? ita, ut verbis, quæ Crispus Sallustius excerpsit ex Catonis Originibus utaris, an potius Asiaticorum oratorum inanibus sententiis, verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?

Velleius Paterculus. Hist. lib. II.

Æmulus Thucydidis Sallustius.

Et:

Pæne stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio: inter quæ maxime nostri ævi eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriusque, et consecutus Sallustium Livius, Tibullusque et Naso, perfectissimi in forma operis, nam vivorum ut magna admiratio; ita censura difficilis est.

Horatius, Serm. I. 2. 48.

Libertinarum dico: Sallustius in quas
Non minus insanit, quam qui mœchatur

Acro ad Horat. Serm. I. 2. 41.

Ille flagellis Ad mortem cæsus] Hoc de Sallustio videtur dicere. Sallustius enim Crispus in Faustæ, filiæ Sullæ, adulterio deprehensus ab Annio Milone, flagellis esse cæsus dicitur: quod Asconius Pedianus in Vita ejus significat.

Eadem fere Porphyrio.

Servius ad Æn. VI. 612.

Si re vera cæsi; Salustius, quem Milo deprehensum sub servi habitu verberavit in adulterio suæ uxoris, quæ fuerat Fausti Syllæ filia.

Asconius Pedianus.

Fertur Sallustius tanto ardore insanivisse in libertinas, quanto mœchus in matronas: quod cum illi in Senatu a censoribus objectum esset, respondit, se non matronarum sectatorem esse; quare ex senatu ejectus est, quod ipse excusat in Catilinæ bello.

Hæc vetus Interpres Horatii, ad Serm. I. 2. 48.

Idem in Argum. Milon. p. 779. et ibid. ad c. VI. p. 812.

Sallustium fuisse Tribunum plebis, quo anno Cn. Pompeius solus Consul erat, ostendit. Unde colligas ingenio fuisse Tribunicio et turbulento. Notanda hic sunt Tullii verba: 'Divisa sententia est, postulante nescio quo. Nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas Senatus empta intercessione sublata est.'

Nempe per Munatium et Sallustium, mercede corruptos. Qui dividi postularat, is erat Q. Fufius. Vid. Asconius ibid. et in c. XVII. *p.* 861. *in* XVIII. *p.* 865. *in* XXV. *p.* 897.

Seneca Rhetor Decl. lib. III.

Orationes[1] Sallustii in honorem Historiarum legantur.

Seneca Philosophus Epist. CXIV.

Sallustio vigente, amputatæ sententiæ, et verba ante expectatum cadentia et obscura brevitas fuere pro cultu.

1 Quasi dicat, non admodum probari. Vid. Corradus in Quæstura Cic. p. 161.

Arruntius, vir raræ frugalitatis, qui Historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus, et in illud genus nitens.

Et ibidem.

Quæ apud Sallustium rara fuerunt, apud Arruntium crebra sunt, et pæne continua, nec sine causa; ille enim in hæc incidebat; at hic illa quærebat.

Et lib. IX. Decl. 1. et Controvers. 25. lib. V.

Cum sit præcipua in Thucydide virtus brevitas, hac eum Sallustius vicit, et in suis illum castris cecidit, nam in sententia Græca tam brevi, quam salvo sensu detrahas vocem aliquam, constabit sensus, etiamsi non æque comtus, attamen integer; at ex Sallustii sententia nihil demi sine sensus detrimento potest. Titus autem Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam, et tanquam translatam, et tanquam corruptam, dum transferretur, objiceret Sallustio, nec amore Thucydidis facit, ut illum præferat; sed laudat quem non timet, et facilius putat posse a se Sallustium vinci, si ante a Thucydide vincatur.

Martialis lib. XIV.

Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,
Crispus Romana primus in historia.

Quintilianus II. 5.

Livius a pueris magis legendus quam Sallustius, et hic Historiæ majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit.

Et III. 10.

Crispus Sallustius in bello Jugurthino et Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.

Et IV. 2.

Vitanda illa Sallustiana, quanquam in ipso virtutis locum

obtinet, brevitas, et abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transvolat, nec, dum repetatur, expectat.

ET VIII. 3.

Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur:

Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Jugurthinæ conditor historiæ.

Et IX. 3.

Ex Græco translata Sallustii plurima.

Et X. 1.

Neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem et sæpius ineruditum captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas docebit satis eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit.

Et ibidem.

At non Historia cesserit Græcis: nec Thucydidi opponere Sallustium verear: nec indignetur Herodotus æquari sibi T. Livium, cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus, supra quam narrari potest, eloquentem; ita dicuntur omnia cum rebus tum personis accommodata, sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo Historicorum commendavit magis: ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est, nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quam similes.

Et ibidem.

Attici præcisis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant; tristes ac jejuni Pollionem æmulantur; otiosi et supini, si quid modo longius circumduxerunt, jurant Ciceronem ita locuturum fuisse.

Et x. 3.

Sane manifestus est Sallustii ex ipso opere labor.

Statius Papinius I. 4.

Sed tuas artes puer ante discat:
Omne quis mundi senium remensus,
Orsa Sallusti brevis, et Timavi
Reddis alumnum.

Cornelius Tacitus Hist. lib. III.

C. Sallustius, rerum Romanarum florentissimus auctor.

Justinus Hist. lib. XXXVIII.

Pompeius Trogus in Livio et Sallustio reprehendit, quod conciones directas, ac orationes operi suo inserendo Historiæ modum excesserint.

Agellius I. 15. Noct. Attic.

Sallustius, novator verborum.

Et III. 1.

Sallustius, vel subtilissimus brevitatis artifex.

Et IV. 15.

Elegantia orationis Sallustii, verborumque facundia et novandi studium cum multa prorsus invidia fuit: multique non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque et obtrectare: in quibus plura inscite aut maligne vellicant, nonnulla tamen videri possunt non indigna reprehensione.

Et x. 20.

Sallustius, proprietatis in verbis retinentissimus, consuetudini concessit.

Et lib. eodem c. 26.

Asinio Pollioni in quadam epistola, quam ad Plancum

scripsit, et quibusdam aliis C. Sallustio iniquis, dignum nota visum est, quod, &c.

Et XVII. 18.

M. Varro in literis atque vita fide homo multa et gravis, in libro quem inscripsit, Pius, aut, De Pace, C. Sallustium, scriptorem seriæ illius et severæ orationis, in cujus Historia notiones censorias fieri atque exerceri videmus, in adulterio deprehensum ab Annio Milone, loris bene cæsum dicit, et cum dedisset pecuniam, dimissum.

Suetonius De claris Grammaticis: de Philologo.

Asinius Pollio librum scripsit, in quo Sallustii scripta reprehendit, ut nimia verborum affectatione oblita.

Et ibidem.

Philologus coluit familiarissime C. Sallustium, et eo defuncto, Asinium Pollionem, quos Historiam componere aggressos, alterum breviario rerum Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instruxit; alterum præceptis de ratione dicendi; quo magis miror Asinium Pollionem credidisse, antiqua eum verba et figuras solitum esse colligere Sallustio, cum sciat eum sibi nihil aliud suadere, quam ut noto civilique et proprio sermone utatur, vitetque maxime obscuritatem Sallustii, et audaciam in translationibus.

Et de Lenæo.

Lenæus tanto amore erga patroni (Pompeii) memoriam extitit, ut Sallustium Historicum, quod eum oris probi, animo inverecundo, scripsisset, acerbissima satira laceraverit, lastaurum[1] et lurconem et nebulonem, popinonemque appellans, et vita scriptisque monstrosum, præterea priscorum Catonisque verborum ineruditissimum furem.

1 Vid. Voss. Etymolog. p. 281.

Macrobius Sat. III. 15.

Sallustius, gravissimus alienæ luxuriæ objurgator et censor.

Et v. 1.

Quatuor sunt genera dicendi: copiosum, in quo Cicero dominatur: breve, in quo Sallustius regnat: siccum, quod Frontoni ascribitur: pingue et floridum, in quo Plinius secundus quondam; et nunc, nullo veterum minor, noster Symmachus luxuriatur.

Symmachus v. 66.

Interea recuso sententiam, quæ rem venaticam servile dicit officium. Statuerit hoc scriptor stylo tantum probandus: nam morum ejus damna non sinunt, ut ab illo agendæ vitæ petatur auctoritas.

Ausonius in Protreptico.

Jam facinus Catilina tuum, Lepidique tumultum,
Ab Lepido et Catulo jam res et tempora Romæ,
Orsus, bis senos seriem connecto per annos.
Jam lego civili mistum Mavorte duellum,
Movit quod socio Sertorius exul Ibero.

Sidonius Apollinaris in Panegyri Anthemii Augusti.

Qua Crispus brevitate placet, quo pondere Varro,
Quo genio Plautus, quo flumine Quintilianus,
Qua pompa Tacitus nunquam sine laude loquendus.

Et in Panegyri Narbonensi.

Et te multimoda satis verendum
Scriptorum numerositate Varro:
Et te qui brevitate Crispe polles:
Et qui pro ingenio fluente, nulli
Corneli Tacite es tacendus ori.

Apuleius Apologia.

Neque Cato gravitatem requirit, neque Lælius levitatem, neque Gracchus impetum, nec Cæsar calorem, nec Hortensius distributionem, nec Calvus argutias, nec parcimoniam Sallustius, nec opulentiam Cicero.

Festus Avienus, in ora Maritima.

Interrogasti, si tenes, Mæotici
Situs quis esset æquoris: Sallustium
Noram id dedisse, dicta et ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier
Non abnuebam; ad ejus igitur inclytam
Descriptionem (qua locorum formulam
Imaginemque, expressor efficax styli
Et veritatis, pæne in obtutus dedit
Lepore linguæ) multa rerum junximus.

Vibius Sequester lib. de Fluminibus.

Sallustius, auctor certissimus.

Marius Victorinus in librum Cic. de Inventione.

Historia et brevis esse debet in expositione, et aperta et probabilis, ut Sallustius sibi omnia in Catilina tribuit.

Spartianus in D. Hadriano.

Amavit (Hadrianus) genus dicendi vetustum, controversias declamavit, Ciceroni Catonem, Virgilio Ennium, Sallustium Cælio prætulit: eademque jactatione de Homero ac Platone judicavit.

Vopiscus in Aureliano.

Nemo scriptorum, quantum ad historiam pertinet, non est aliquid mentitus, in quo Livius, in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis erroribus convincerentur.

Et in Probo.

Et mihi quidem id animi fuit, non ut Sallustios, Livios, Tacitos, Trogos, atque omnes disertissimos imitarer viros, sed Marium Maximum, Suetonium Tranquillum, &c.

Et lib. II. 13.

Quod quidem non fugit hominem nequam Sallustium, qui ait: 'Sed omnis nostra vis in animo et corpore sita est; animi imperio, corporis servitio magis utimur.' Recte, si ita vixisset ut locutus est; servivit enim fœdissimis voluptatibus, suamque ipse sententiam vitæ pravitate dissolvit.

Lactantius.

Sallustius, homo eruditus.

Et:

Sallustius, homo nequam, ait: 'Sed omnis nostra vis in animo et corpore sita est: animi imperio, corporis servitio magis utimur;' recte, si ita vixisset ut locutus est; servivit enim fœdissimis voluptatibus, suamque ipse sententiam vitæ pravitate dissolvit.

Hieronymus in epitaph. Neapolitani ad Heliodorum.

Neque enim proposui historiam scribere, sed nostras breviter flere miserias, alioquin merito ad hæc explicanda et Thucydides et Sallustius muti sint.

Et lib. I. adversus Jovinianum.

Cicero rogatus ab Hirtio, ut post repudium Terentiæ, sororem ejus duceret, omnino hoc facere supersedit, dicens non posse uxori se et Philosophiæ pariter operam dare; illa interim conjunx egregia, et quæ de fontibus Tullianis hauserat sapientiam, nupsit Sallustio inimico ejus, et tertio Messalæ Corvino, et quasi per quosdam gradus eloquentiæ devoluta est.

Idem de locis Hebraicis, et ex eo Isidorus Orig. XIII. 21.

Sallustius, auctor certissimus.

Augustinus de Civitate Dei I. 5.

Sallustius, nobilitatæ veritatis historicus.

Et Epist. V. ad Marcellinum.

Nobilissimus historicus.

Johannes Sarisberiensis, Policratici III. 12.

Unde et Crispo, Historicorum inter Latinos potissimo, sed et ipsi Ciceroni placuit: In malis factionem esse, quod in viris bonis vera amicitia est.

Volaterranus.

Caius Sallustius Crispus, Romana primus in historia, ut ait Martialis: Thucydidi ex Græcis opponitur a Quintiliano, elegantia dicendi, Attica brevitate, sententiarum celebritate. Taxatur autem a Pollione, ut nimis antiquarius, et ex Catonis Originibus verba mutuatus. Trogo autem, quod orationibus nimis longis ac directis utatur: sicuti etiam Thucydides. Hic ille inimicus Ciceronis, divitiis præditus, cujus hortorum vestigia adhuc cernimus Romæ: quorum Plinius quoque meminit libro Naturalis historiæ septimo, capite decimo sexto. Hic etiam ille alienæ luxuriæ gravissimus objurgator et censor, qui Metellum Pium in historia reprehendit, quod præter ejus, et populi Romani dignitatem et modestiam, conviviis in Hispania, omnique luxu uteretur. Postea vero ipse deprehensus in adulterio, ab Annio Milone, et loris bene cæsus, et postquam pœnas dedisset, dimissus est. Auctores Varro et Macrobius, Aulus Gellius.

Petrarcha.

Crispus Sallustius, nobilis historicus veritatis (sic enim de illo apud auctores verissimos scriptum video) quo fidelius res Africæ complecteretur, libros Punicos perquisivit,

peregrinamque linguam, per interpretem, flagranti studio scrutatus est; quin et maria transgressus dicitur, ut oculis suis crederet de conditionibus locorum. Bellum Jugurthinum, conjurationemque Catilinæ, compendioso, et ad unguem, ut dici solet, castigato stylo complexus est, sed nullo famosior quam Historiarum libro, qui ætati quoque nostræ, ne certum ejus sileam dedecus, amissus est: veterum quidem testimonio illustris, apud nos solo jam nomine superstes.

L. Vives.

Sallustius, rerum Romanarum florentissimus scriptor, ut inquit Tacitus, frequens est in manibus puerorum; sed mihi aptior videtur provectioribus. Inimitabilis est in illius scriptis gratia: quæ quotiescumque repetita, nunquam tædium sui, aut satietatem lectori afferant.

Qu. Estaugius.

Nemini dubium est Sallustium plures majoresque historiarum libros scripsisse, qui partim temporum injuria, partim invidia hominum jamdudum periere. Neque absurdum est inde suspicari, si bellum Jugurthinum, quod ipse non vidit, et tamen Romanis suis ita diligenter notavit, ea quoque memoriæ mandasse, quæ suo tempore potissimum contigere: quemadmodum contentionem inter Marium Syllamque ortam, ob bellum Mithridaticum: Octavii, Mariique necem: Africam Pompeii Magni victoriam: Syllæ tyrannidem: Metelli Pompeiique in Hispanias missionem: Sertorii, pugnæque ejus finem: Gladiatorum bellum: Tribunatum plebi restitutum: Piratarum exitium: Syriam victam. Et cum his pleraque alia, quæ a Sallustii nativitate usque ad Catilinæ conspirationem gesta sunt, ubi interfuerunt anni exacti viginti et quinque. Deinde, a Catilinæ conjuratione usque ad Sallustii obitum, etiam ardua haud pauca acciderunt: velut, Magni Pompeii triumphus: Ciceronis exilium, et trucidatio: Gallicum bellum: Clodius interemtus: Respublica oppressa: Africana expeditio: Julius Cæsar con-

fessus: Octaviani Aug. imperium: L. Antonii seditio. Quare haud facile creditu, tam diligentem historicum hæc Romana omisisse. Sed hanc, proh dolor, jacturam debemus aut Gothis et Vandalis orbis devastatoribus: aut Ciceronianis vel Livianis Sallustio infensissimis: nam iste Patavinus tunc viginti quatuor annorum natus erat, cum Sallustius ex humanis cessit: cujus tandem libri etiam a jactura quantumvis mitiore, immunes non fuerunt. Sic ex Livio, parum superest: ex Ennio fere nihil, ex Sallustio pauca, uti res humanæ semper fuerunt. Præterea non abs re, a quibusdam dicitur inimitabilis, veluti liquet vel ex auctoribus, qui post eum de Jugurtha scripserunt: ut Livius, et abbreviatores ejus, præsertim Florus III. 1. et lib. LXII. Orosius V. 15. Valerius Maximus II. 2. et VI. 11. Frontinus I. 8. et II. 1. et 4. Eutropius IV. 8. Plinius, et alii, qui ad tantam dicendi gratiam nunquam pervenerunt. Vir ille clarissimus, philosophus, orator magnus, verus historicus, adversarios habuit Ciceronem inprimis, propter Terentiam: Asinium Pollionem, propter Ciceronem: Titum Livium, propter scribendi famam: qui cum suis curarunt assidue, ut omnino Sallustii vitium, non cum scriptis ejus oblivioni traderetur. Ita similitudo illa studii, raro benevolentiam, æmulationem potius afferre solet.

Julius Cæs. Scaliger Oratione pro Cicerone.

Id quod et Sallustius, omnium scriptorum numerosissimus, nusquam aspernatus est.

Et ibidem.

A Sallustio autem brevitatem illam peti debere, cum scribis; neque quid velis intelligo, neque tam vulgi animo conceptam, adeo persuasam, adeo decantatam in illo viro brevitatem unquam comprehendi. Nam si, quoniam frequentibus asyndetis utitur, aut quod non longis periodis ambit argumenta rerum, properare tibi videtur, isto tibi quoque pacto brevibus atque interceptis saltibus centum milliariorum iter minus longum videbitur, quam unius modo

stadii intervallum, quod uno spiritu confeceris. Ac contra videmus Sallustium ipsum, cum quid semel dicendum assumsit, adeo perstare ut sæpenumero egredi videatur, &c.

Ibidem.

Neque vero Sallustium, politissimum auctorem, rejiciunt (Ciceroniani): sed anxium illud atque insititium dicendi genus, sed multa superstitiosa verba.

Idem Poët. IV. 24.

Quasi vero commentarium scripserit ille, non Historiam pleniorem; qui sit Historiæ pater appellatus.

Et III. 96.

Ambitiose igitur fecisse videtur Sallustius quibusdam, quod Poëtarum more, cum dicere orsus esset de Catilina, omissa ea narratione repetit historiam ab ipsis ultimis Romæ rudimentis. Nos virum suo in genere præstantem cum recte tum necessario fecisse judicamus: ut ostenderet corruptam civitatem, cujus et pars esset Catilina.

Joannes Bodinus.

De Sallustio, quod omnia fere ejus scripta interciderunt, non ita facile judicari potest, ex iis tamen, quæ habemus, integerrimum scriptorem et rerum magnarum usu peritum fuisse constat; ut enim Jugurthinum bellum verius scriberet, in Africam usque navigavit; libere tamen de rebus judicat; quid enim liberius est, quam in uno Cæsare et Catone Romanorum omnium illius ætatis collocare virtutem?

Justus Lipsius.

Ex iis qui superant, C. Cæsar laudatur inprimis: si ut disertus narrator; libens assentio: est enim ejus viri pura oratio sine fuco ac calamistris ornata, vel Romanis vel Atticis Musis dignissima: sin ut perfectus historicus; dubitare me dicam, cum et nonnulli fidem ejus in historia civili requirant, et tertium illud ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν totum ei desit.

Itaque ipse Cæsar, ceteroqui minime sui contemtor, Commentarios inscripsit non Historias, et hoc ipso laudem veram meruit, quod falsam affectare contemsit. Jam vero princeps Historicorum audit Livius; si magnitudinem operis et varietatem rerum spectamus, recte. Sed tamen (quod more majorum liceat) a Livii lectione semper commotior surrexi, non semper melior, aut ad vitæ casus instructior: Sallustius unus ex VIII. viris illis est, qui feliciter consecutus videtur hæc omnia; et quem, si mei arbitrii res sit, in hoc lustro principem senatus historici legere non dubitem; nam ceteri deinceps minorum quasi gentium historici, quantum a superiorum ætate, tantum et a laude afuerunt, nisi quod admirabile est, quantum inter istos unus excellat imitator Sallustii Corn. Tacitus, omni virtute antiquis proximus, longo quidem intervallo, sed tamen proximus.

Ludovicus Carrio.

Quarum rerum ego maxima hæc documenta habeo, quod prioribus illis temporibus, Licinius Macer, Fabius Pictor, Tubero, Hemina, Valerius Antias, Claudius Quadrigarius, Cælius, Sisenna, alii rerum nostrarum auctores; posterioribus T. Livius, Trogus Pompeius, C. Plinius, Corn. Tacitus, et qui primus aut in primis est, C. Sallustius Crispus ferme ab stirpe interierunt.

Et:

Nam eum scriptorem in primis ego præclarum existimo verborum atque sententiarum brevitate.

VARIAS LECTIONES ex editione S. HAVERCAMPI desumsimus. Catalogum Codd. Mss. quibus usus est, et Notas quibus sunt designati, subjicimus.

A. MS. Chartac. ex Bibl. Leidensi in fol. p. 325. n. 19.

B. —— Chart. ibid. in fol. p. 327. — 50.

C. —— Chart. ibid. in fol. minore p. 327. — 63.

D. —— Membran. in fol. ibid. p. 494. — 12.

E. —— in fol. Memb. ibid. p. ... 9. A.

F. —— Membr. 4to. ibid. p. 330. — 125.

G. —— Chart. in 4to. ibid. p. 494. — 12.

H. —— Membr. in 4to. ibid. — 158. A.

I. —— Membr. 8vo. ibid. p. 332. — 193.

K. —— Membr. in 8vo. ibid. p. 389. — 75.

L. —— Membr. optim. in 8vo. ibid. p. 289. — 73. — in fine incendio lacerum.

M. —— Membr. olim Petri Francii, in Catalogo librorum ejusdem p. 94. num. 600. in 4to. forma oblonga; inde emtus in Angliam missus est.

N. Editio Romana antiquissima anni 1470.

CAII CRISPI SALLUSTII

BELLUM CATILINARIUM,

SIVE

DE CONJURATIONE CATILINÆ EJUSQUE SOCIORUM.

OMNES[1] [a] homines, qui sese student[2] præstare ceteris animalibus,[3] summa ope[4] niti decet, vitam silentio[5] ne transeant,[6] veluti pecora, quæ natura prona[7] atque ventri obedientia finxit.[a] Sed[b] nostra omnis vis[8] in animo et corpore[9] sita: animi imperio, corporis[10] servitio magis utimur.

[a] *Decet omnes homines, qui student sese præstare ceteris animalibus, conari totis viribus ne transeant vitam nihil agendo, sicut pecora, quæ natura fecit in terram propensa, et ventri obedientia.*

1 *Omnes* E. F.—2 *student sese* A. M.—3 *animantibus* K.—4 *summa illos ope* C. D. G.—5 *cum silentio* I.—6 Ita C. sed superscribitur *transigant*.—7 *Natura finxit prona*, &c. F.—8 *Sed omnis nostra vis* A. B. F. M.—9 *et in corpore* L.—10 *quam corporis* A. *corporisque* F.—11 *diis* A. C. D. E. F. G. H. I. K. L.

NOTÆ

[a] *Omnes.*] Plerumque scribitur, *omnis*: Accusativus pluralis. Solebant enim veteres nomina in *is* desinentia, in singulari, eodem sono efferre in Accusativo plurali; mutata tamen syllaba brevi in longam, utpote nata ex diphthongo *eis*, qua terminabantur olim Accusativi illi plurales.

[b] *Sed*] Hic non est adversativa: posita est vocula pro *verum*, *autem*; Gallice, *Or*.

Alterum nobis cum Dis,[11] alterum cum belluis[12] commune est. Quo mihi rectius[13] videtur,[14] ingenii, quam virium opibus gloriam[15] quærere,[b] et, quoniam vita ipsa,[16] qua fruimur,[17] brevis est,[18] memoriam nostri[19] quam maxime longam[c] efficere.[20] Nam divitiarum et formæ gloria fluxa atque fragilis: virtus clara æternaque[21] habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit,[22] vine corporis,[23] an virtute animi res militaris magis procederet. Nam et prius, quam[24] incipias,[25 d] consulto:[26] et, ubi consulueris, mature facto opus est.[27 c] Ita utrumque per se indigens,[28] alterum alterius[29] auxilio[30] eget.[31]

2. Igitur initio[1] Reges[2] (nam in terris nomen imperii id[3] primum[e] fuit[4]) diversi,[5 f] pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum vita[6] hominum sine cupiditate agitabatur,[7] sua cuique satis placebant.[d] Postea vero quam in Asia[8] Cyrus,[g] in Græcia Lacedæmonii[9] et Athenienses cœpere

[b] *Quapropter videtur mihi rectius quærere gloriam opibus et facultatibus ingenii, quam opibus virium* corporearum.

[c] *Nam ex altera parte, oportet deliberare, priusquam incipias, et ex altera oportet tempestive exequi, postquam consulueris.*

[d] *Unusquisque sic satis contentus erat iis quæ possidebat.*

—12 *beluis* A. B. C. D. G. I. K. L.—13 *rectius mihi* A.—14 *videtur esse* D. F. G. H. I. K. L.—15 *quærere gloriam* K.—16 *ipsa vita* B. M. N.—17 *utimur* E. —18 *est brevis* A.—19 *nostram* C.—20 *decet efficere* A. *efficere decet* C. G. H. *efficere dignum* E. Sed in Marg. *decet*.—21 *clara atque æterna* B.—22 *Inter mortales m. c. f.* B. M. *magnum inter m. f. certamen.* F. *magnum certamen inter mortales* N.—23 *vi corporis* H.—24 *Nam prius quam* A. B. C. N.—25 *incipias aliquid* M.—26 *consulto opus est* K.—27 *mature est opus facto* A. *mature facto est opus* G. *mature opus est facto* K.—28 *indigens est* A.—29 *alterum alterius auxilio augetur.* E. *alterius alterum auxilio indiget.* F.—30 *consilio.*—31 *eget* A. B. C. D. G. H. N. *indiget* I. K. *indeget* M. [*veget* Havercamp.]

1 *in initio* B. E. G. H. I. N.—2 *reges fuere* A.—3 *id nomen imperii* B. C. G. H. N.—4 *primum fuerat* B.—5 *diversi fuere* H.—6 *et tum vita* F.—7 *agebatur* C. D. G.—8 *Cyrus in Asia* B. E. N. *in Asia Cyrus rex* H.—9 *Lacedemonienses* A.

NOTÆ

[c] *Longam*] Hoc vult Sallustius, ut unusquisque, hominum recordationem præclaris factis mereatur, itaque in ipsorum vivat memoria.

[d] *Incipias*] Id est, *quilibet incipiat*. Hæ locutiones per secundam singularis numeri personam sunt frequentissimæ et elegantissimæ. Iis utimur etiam cum ad multitudinem præsentem sermo dirigitur.

[e] *Primum*] Id est, *vocati sunt Reges, qui primi dominium exercuerunt in gentes.* Quod quidem Auctoris sensu, intelligendum est, quatenus, cum aliis, initium rerum repetit ex profanis Auctoribus.

[f] *Diversi*] Id est, *diversas vias insistentes.*

[g] *Cyrus*] Cambysis et Mandanes filius, qui Imperium Medorum ad

urbes atque nationes subigere,[10] lubidinem[11] dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare:[12] tum demum periculo[13] atque negotiis compertum[14] est, in bello plurimum ingenium[15] posse.[e] Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita,[16] uti in bello, valeret, æquabilius[h] atque constantius sese res humanæ[17] haberent; neque aliud[18] alio ferri, neque[19] mutari ac[20] misceri[21] omnia cerneres.[f] Nam imperium facile his[22] artibus retinetur, quibus initio[24] partum est.[23] Verum ubi pro labore[i] desidia, pro continentia[j] et æquitate[25][k] lubido[l] atque

[e] *Postquam vero Cyrus in Asia, Lacedæmonii et Athenienses in Græcia, cæperunt in suam potestatem redigere urbes atque nationes; habere lubidinem dominandi pro causa belli; putare maximam gloriam in maximo imperio sitam esse, tum denique compertum est experientia atque negotiis, ingenium plurimum posse in bello.*

[f] *Neque videres opes et divitias, ex hac aut illa regione, in aliam deportari.*

—10 *subjicere* M.—11 *libidinemque* E. *libidine* M.—12 *putabant* H.—13 *tum periculo* A. *tum demum in periculo* L.—14 *compertum* C. *est compertum* I.—15 *ingenium plurimum posse in bello* H.—16 *ita in pace*, &c. F. *in pace valeret ita ut in bello* M.—17 *humanæ res* A. B.—18 *nec illico aliud* H.—19 *nec* A.—20 *atque* A. B.—21 *commisceri* C. D. G.—22 *iis facile* A. *facile his* E. L. N. *facile retinetur his artibus* H. I. M.—23 *quibus initio est partum* I. *quibus est partum initio* K. *quibus est partum in initio.* A.—24 *in initio* B. E. F. G. N. *ab initio* H.—25 *æquabilitate* C. D. *æqualitate* I. *æquitate et continentia* K.—26 *cum moribus*

NOTÆ

Persas transtulit. Cur vero ejus meminerit Sallustius, cum ante Cyrum Ninus Assyriorum Rex Asiam bello vastaverit, crediderim esse factum, quia ante Cyrum obscurata sit admodum rerum memoria; neque ante ipsum satis cognitum fuerit vine corporis, an virtute animi res militaris magis procederet.

[h] *Æquabilius*] Id est, *magis suum et eundem statum obtinerent*. Gall. *Auroient un cours bien plus réglé*.

[i] *Labore*] *Labor* hic positus est pro *propensione ad laborem*; pro *laboriositate*, si ita loqui liceret: opponitur enim *desidiæ*.

[j] *Continentia*] Apud Politicos, adeoque et Historicos persæpe, non idem dicit, quod apud Philosophos. Hi per *continentiam* eam virtutem intelligunt, quæ moderatur appetitui circa cibum, potum, &c. Illis vero *continentia* est qua homo, qui sedet in gubernaculo Reipublicæ, abstinet ab omni injusta exactione.

[k] *Æquitate*] Plus est *Æquitas*, quam *Justitia*. Hæc suas habet formulas ita digestas, ut sæpe summum jus summa sit injuria: at vero Æquitas illud unum respicit, quod in se, et revera æquum et bonum est: judicat ex foro conscientiæ; quandoque leges transgreditur justitiæ; immo contra eas facit.

[l] *Lubido*] Ea est, cum homo Politicus, quamobrem aliquid injusti incipiat interrogatus, is respondet, *Quia lubet*. Alibi aliud libido indigitat.

superbia[m] invasere; fortuna simul cum moribus[26] immutatur:[n] ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono[27] transfertur. Quæ homines[28] arant,[o] navigant, ædificant,[29] virtuti omnia parent.[30 g] Sed multi mortales dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam, sicuti peregrinantes[p], transegere:[31] quibus, profecto contra naturam,[q] corpus voluptati, anima oneri fuit.[32] Eorum[33] ego[34] vitam mortemque juxta[35] æstimo,[36 h] quoniam de utraque[37] siletur.[38] Verum enim vero is demum mihi vivere[39] atque frui anima[40] videtur, qui aliquo[41] negotio intentus,[42] præclari facinoris, aut[43] artis bonæ[44] famam quærit. Sed in magna[r] copia rerum aliud alii[45] natura iter ostendit.

3. Pulchrum est bene facere reipublicæ: etiam bene dicere haud absurdum est:[1] vel pace, vel bello[2] clarum fieri licet: et qui fecere, et[4] qui facta aliorum scripsere[3] multi[5] laudantur.[6] Ac[7] mihi quidem, tamen etsi haudquaquam par

g *Omnia obediunt virtuti, et illi subjecta sunt.*
h *Ego tanti facio mortem illorum ac vitam.*

simul I. abest *simul* in H. *immutatur simul cum moribus* M.—27 *ac minus bona* A.—28 *omnes* D. I.—29 *et ædificant* A. D. E.—30 *parantur* A. *parent* D.—31 *transegere* A. C. D. E. I. K. L. N. *transiere* B. H.—32 *oneri fuit* A.—33 *Quorum* K.—34 *ergo* C. abest in I.—35 *mortem atque vitam justam* A.—36 *existimo* M.—37 *utroque* L.—38 *silent* A.—39 *vivere mihi* A. K.—40 *anima frui* M.—41 *quod alio* B.—42 *detentus* G. *intentus negotio* N.—43 *atque* C.—44 *bonæ artis* B. H. M. N. *artis bonam* K.—45 *aliud iter alii* K. *aliud natura alii* M.

1 *et bene dicere* F. H. *etiam Reipublicæ b. d.* A. *est* in H. non extat.—2 *vel in pace vel in bello* A. H.—3 *Et qui fecere ea et qui facta eorum scripserunt* F. *facere* et mox *scribere* B. *et qui scripsere f. a.* A. *et qui fecerunt, et qui f. eorum* N.—4 abest *et* a C.—5 *multum* E.—6 *laudantur* B.—7 *At* A. B. C. E. F. K.—

NOTÆ

m *Superbia*] Tyrannidis gradus est ultimus et supremus, cum scilicet Rex aliquis, cum fastu, et fastidio perinde injustitiam suam in subditos exercet, ac si bruta essent, aut vilia mancipia.

n *Immutatur*] Id est, *ex favente fit adversa.*

o *Arant*] Id est, *quæcumque terræ cultura crescunt. Navigant*, id est, *navigationibus comparantur.* Sed insolentior est tropus.

p *Peregrinantes*] *Quasi essent a vita extranei, quosque minime tangat quicquid in ea est.*

q *Contra naturam*] Omnino, nam secundum eam, qui minor est servit majori: animus vero corpori præstat.

r *Sed in magna, &c.*] Sensus est,

gloria[8] sequatur[9] scriptorem et auctorem rerum;[10] tamen[11] in primis arduum videtur[12] res gestas scribere:[i] primum quod facta dictis sunt[13] exæquanda:[14][s] dehinc,[15] quia[16] plerique, quæ delicta[17] reprehenderis, malivolentia[18] et invidia[19] putant: ubi de magna virtute et gloria bonorum memores,[20], quæ sibi quisque[21] facilia[22] factu putat,[23] æquo animo accipit; supra[24] ea, veluti ficta, pro falsis ducit.[j] Sed ego adolescentulus,[25] sicuti plerique, studio[26] ad rempublicam latus[27] [k]sum,[t] ibique[28][u] mihi adversa multa[29] fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia,[v] pro virtute;[w] audacia, largitio,[x] avaritia vigebant.[30] Quæ tametsi animus asper-

[i] *Atque, quanquam scriptor rerum gestarum nullo modo, nec mereatur, nec obtineat eandem gloriam, quam consequitur ille, qui eas perficit, attamen videtur, mihi quidem, in primis difficile scribere historiam.*

[j] *Unusquisque legit et audit cum æquitate animi ea quæ putat sibi factu facilia;* ea vero *quæ sunt supra, et sibi impossibilia, habet pro falsis, veluti ficta.*

[k] *Magno cum affectu conatus sum munus aliquod in Republica suscipere.*

8 *gloria par* E.—9 *sequitur* L.—10 *rerum* abest a K.—11 *verumtamen* C. G. —12 *videtur mihi* B.—13 *sunt dictis* F.—14 *exæquanda sint* A. B. K. L. *exæquanda sunt* C. *exsequenda sunt* D. G. *sunt exsequenda* I. *sunt exæquanda* E. M. *sunt exæquanda dictis* H.—15 *Deinde* M.—16 deletur, sed in margine *quod* scribitur in M.—17 *delicta quæ* A. B. N.—18 Ita C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. Reliqui *malevolentia*—19 [*invidia dicta* Havercamp.] *dictum* I. delet B.—20 *tu memores* K.—21 *quæ quisque sibi* A.—22 *facilia quisque* F.—23 *facilia putat factu* B. C. D. *quæ sibi facilia quisque putat* H.—24 *si supra ea* B. *supra ea si tu dixeris* H.—25 [*adoles. initio* Havercamp.] *in initio* A. E. H.—26 *a studio* B. C. D. E. F. G. K. M. superscriptum in L. secunda manu. *a studio literali* H.—27 *delatus* F. H. K. N.—28 *ubique* Typorum vitio in Ed. Wassiana. *ibi* B.—29 *multa adversa* A. C. D. E. F. G. H. I. K. N. *multa mihi a. f.* L.—30 *vigebat* A. *in me vigebant* B.—31 *inbecila* A. *inbecela* M.—32 *at me*

NOTÆ

Cum tam variæ sint artes quibus gloria comparari possit, naturam diverse hunc aut illum ad quamlibet instituere.

[s] *Exæquanda*] Ea demum scriptoris laus est, cum ita ille orationem suam ex ipsis rebus effingit, ut in scriptura et pictura, quam fuerit in re, et exemplari, nec plus, nec minus conspiciatur.

[t] *Latus sum*] Id est, *Eadem libidine qua cæteri ad Magistratus anhelabant, quasi turbine correptus sum.* At enim, vide mihi, quæso, qua solertia errata sua excuset Sallustius. Vult ille videri grassante pravitate, et quasi æstu quodam sublatus.

[u] *Ibique*] Id est, *In muneribus adipiscendis et gerendis.*

[v] *Abstinentia*] Eadem est atque innocentia et continentia.

[w] *Virtute*] Proprie hoc in loco, eam virtutem indicat, qua quis animo est præstanti et elato. Gall. *La noblesse du courage.*

[x] *Largitio*] Qui ad honores aspira-

nabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla[31] ætas ambitione corrupta tenebatur: ac me,[32] cum ab reliquorum[34] malis moribus dissentirem,[33] nihilo minus honoris cupido,[35] eadem, quæ ceteros, fama[y] atque invidia[z] vexabat.[36]

4. Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et mihi[1] reliquam ætatem a republica procul[a] habendam decrevi;[2] non fuit consilium[3] secordia[4] atque desidia bonum otium conterere: neque[5] vero[6] agrum colendo, aut venando, servilibus[b] officiis intentum,[7] ætatem agere;[8] sed a quo incepto studio me[9] ambitio mala detinuerat,

A. B.—33 *a reliquis malis dissentirem* A. *ab reliquis malis moribus dissentirem* C. D. K. M. *a malis moribus reliquis dissentirem* E. *dissentirem a reliquis malis moribus* F.—34 superscribitur in G. *reliquis* eadem manu.—35 *cupido honoris* M.—36 *vexabant* A. B. H.

1 *mihi* F. *quia et mihi* N.—2 *procul h. a R. P. d.* E.—3 *non consilium fuit* G. *non fuit mihi consilium* M.—4 *socordia* D. E. I. K. L.—5 *neque agrum* D. *n. v. colendo agrum* E. *neque enim agrum* F. *neque colendo agrum* M.—6 in G. eadem manu *vero* superscriptum additur.—7 *intentum esse* B. *intentus* E.—8 *meam agere ætatem* A. *agere ætatem* E.—9 *a quo studio me* B. *a quo studio incepto me* H. *a quo incepto studio ambitio, &c.* D. ita quoque G. sed eadem manu additur *me*. At *me* delet E. *a quo incepto studio me, &c.* eraso in litura *que* L. *a quo i.*

NOTÆ

bant, quandoque epulis et conviviis Populi suffragia captabant, et illius auram venabantur; quandoque frumenta distribuebant, &c. Illud est largitio: atque ut largirentur, opus erat omnino aliquos expilare.

[y] *Fama*] Quomodo reponit Sallustius famam in malis moribus? Quia scilicet ille, sicut et reliqui, eam sibi malis artibus, quas excusat tamen, quantum potest, magnam facere studebat; ambiendo, &c.

[z] *Invidia*] Mire se hic torquent interpretes. Quidam textum corrigunt; alii *invidiam* exponunt, quasi Sallustius maligna invidorum judicia expertus fuerit. At certe illud non agitur: Auctor enim loquitur de malis moribus quibus et ipse corruptus fuerat; quod patet ex eo quod se dicit a reliquis dissentire. Ergo, quanquam cunctanter a doctissimorum virorum sententia discedo, pace ipsorum discedo tamen. *Invidia*, uti quidem arbitror, nihil est aliud quam idem ille morbus, quo hodieque laborant omnes, qui nimio affectu se præponi postulant iis, qui sibi gratia præpollent apud Principem aut Populum.

[a] *A Republica procul*] Id est, *Absque omni honorum ambitu.*

[b] *Servilibus*] Quamvis ea causa maxime vexatus fuit Sall. non tamen ideo credendum est, eum venationem inter servilia officia, quasi ea non sit libero homine digna, per contemtum rejecisse: minime: est enim belli quoddam tyrocinium, et exercitium utile, si quis modo sobrie utatur. Persequitur Auctor a primo institutam distinctionem inter ea quæ virtute et imperio animi parantur, et ea

eodem[10] regressus, statui res gestas populi Romani carptim,[11] ut quæque memoria digna videbantur,[12] perscribere:[l] eo magis, quod mihi[13] a spe, metu, partibus[c] reipublicæ animus liber erat.[14] Igitur de Catilinæ conjuratione,[15] quam verissime[16] potero, paucis[17] absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile[18] existimo,[19] sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis[20] moribus pauca prius explananda sunt,[21] quam initium narrandi faciam.

5. Lucius Catilina nobili[d] genere natus,[1] magna vi et[2] animi et corporis, sed ingenio malo pravoque.[3] Huic ab adolescentia bella intestina,[4] cædes, rapinæ, discordia civilis[5] grata fuere: ibique juventutem suam[6] exercuit.[m] Corpus patiens[e] inediæ, vigiliæ, algoris,[7] supra quam cuique credibile est.[8] Animus audax, subdolus, varius,[9] cujus[10]

[l] *Igitur cum animus fuit mihi liber a multis curis et solicitudinibus, atque periculis et discriminibus, et constitui vitam reliquam mihi transigendam esse procul a Republica, nolui perdere bonum otium,* animi *socordia et ignavia, aut* corporis *desidia et segnitie: neque vero volui me intentum servilibus officiis transigere vitam colendo agrum, aut venando; sed postquam regressus sum ad institutum et studium, a quo ambitio mala avocaverat me, constitui perscribere res gestas Pop. Rom. carptim, prout singula videbantur digna hominum recordatione.*

[m] *Et exercuit juventutem suam in illis rebus.*

---

s. me mala ambitio F. M.—10 *eodemque* H.—11 *statui perscribere r. g. P. R. ut q. digna memoria videbantur* M.—12 *carptim perscribere u. q. digna memoria videbantur.* A. H.—13 *mihi* ut et mox *animus* desiderantur in M.—14 *ab spe metu id est partibus* D. *ab spe, &c.* G. *a spe a metu p, r. p.* F. *a spe a metu a p. r.* H. *a spe metu p. r. p. quod a. l. erat.* K.—15 *Conjuratione Catilinæ* A. B. E. F. H.—16 *brevissime,* in marg. Alii *verissime* M.—17 *paucis verbis* M.—18 *in primis memorabile* B. D. G.—19 *existimo* E. *æstimo* F.—20 *omnibus* D. abest ab H.—21 *prius pauca* K. *pauca priusquam initium n. f. explananda sunt.* A.

1 *ortus fuit* E.—2 abest *et* A. B. F. G. H. K.—3 *atque pravo* B.—4 *intestina bella* H. K.—5 *civilis discordia* B. E. N.—6 *suam juventutem* L.—7 *algoris, vigiliæ* A. C. D. E. F. G. H. K. L. *algoris et vigiliæ* B.—8 *cuiquam credibile* deleto *est* A. D. F. G. I. L. M. N. *credibile est cuiquam* H.—9 *vanus* I.—10 *cu-*

NOTÆ

quæ vi et servitio corporis acquiruntur; tantumque sibi illa placuisse magis, testatur.

[c] *Partibus*] Gall. *Parti, faction.*

[d] *Nobili*] Patricius fuit, ut liquet ex Cicerone, et aliis; ex Sergia familia oriundus, cujus ultimus fuit.

[e] *Patiens*] Nomen est: Eum significat qui potest inediam tolerare, quanquam reapse non patiatur. Patiens vero Participium, cum Accusativo, ille est qui revera patitur, quamvis ægre toleret.

rei libet simulator[f] ac dissimulator,[11] alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus:[12] satis loquentiæ,[13] sapientiæ parum.[14] Vastus animus[15] immoderata, incredibilia, nimis alta[16] semper[17] cupiebat. Hunc post dominationem Lucii Syllæ[g] lubido maxima invaserat[18] reipublicæ capiundæ:[n] neque id quibus modis assequeretur, dum[19] sibi regnum pararet,[20] quicquam pensi[h] habebat.[o] Agitabatur magis[21] magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, et conscientia scelerum:[22] quæ utraque his artibus[23] auxerat, quas supra[24] memoravi. Incitabant præterea[25] corrupti civitatis mores,[26] quos pessima ac diversa[i] inter se mala, luxuria[27] atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur,[28] quoniam de moribus civitatis tempus admonuit,[p] supra repetere, ac paucis instituta majorum[29] domi militiæque, quomodo[30] Rempublicam habuerint,[q] quantamque reli-

[n] *Hunc lubido maxima invaserat Reipublicæ invadendæ.*
[o] *Neque ullomodo curabat quibus modis illud assequeretur, modo sibi summum imperium pararet.*
[p] *Quandoquidem occasio nos admonuit de moribus civitatis.*
[q] *Quomodo Rempublicam administraverint.*

juslibet rei A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M.—11 *dissimulator ac simulator* G.—12 *ardens in cupiditate* A. B. *in cupiditatibus ardens* C. D. G. *ardens cupiditatibus* F.—13 *satis eloquentiæ* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M.—14 *parum sapientiæ* B. F. K. *parum sapientiæ fuit* D. *s. parum fuit* C. G.—15 *animo* F. G.—16 *et incredibilia et nimis alta* F.—17 *semper* abest K.—18 *invaserat maxima* C. D. G. *r. p. c. m. i. l.* M.—19 *magis dum* B.—20 *pararet regnum* H. *q. p. h. d. s. r. p.* M.—21 *Agitabatur magisque* B.—22 *confidentia scelerum* H. quod præcedit *et* delet K.—23 *quæ his artibus u. a.* K. *iis artibus* N.—24 *superius* M.—25 *Præterea c. m. civitatis incitabant* C. D. G. *incitabant eum, &c.* B.—26 *mores civitatis* A. B. E. *incorrupti c. m.* F. K. N.—27 *at diversa malu inter se* A. *inter se ac diversa mala* E. *mala moribus luxuria, &c.* L.—28 *videbatur* F. *videtur me hortari* H. *videtur hortari* E.—29 *majorum* abest E.—30 *quæ quomodo* A.—31 *habuerunt* G. *habuemur et q. relinquemur* B.—32 *ut-*

NOTÆ

[f] *Simulator*] Is dicitur qui id esse ostendit, quod non est: *Dissimulator* contra, qui id non esse, quod est.

[g] *L. Syllæ*] Hic ille est felix et notissimus Sylla, qui Mario oppresso, Dictaturam et summum Imperium nactus, Patriam quoque et Rempublicam usque adeo sibi fecit obnoxiam, ut, invito illo, nec bona, nec vitam retinere quisquam posset.

[h] *Pensi*] *Pensum* fit a *Pendo*, quod, inter alia, significat *æstimo*, *curo*. Itaque, *nihil pensi habere*, est *nihil curare*.

[i] *Diversa*] Id est, *opposita*. Sæpius ita sumendum in nostro Auctore.

quærint:[31] ut[32] paulatim immutata, ex pulcherrima[33] pessima[34] ac flagitiosissima facta sit,[35] disserere.

6. Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio[1] Trojani,[j] qui, Ænea duce,[2] profugi, sedibus incertis[3] vagabantur: cumque his[4] Aborigines[5] [k] genus hominum[6] agreste, sine legibus,[7] sine imperio,[l] liberum atque solutum.[8] Hi postquam in una mœnia convenere,[9] dispari genere, dissimili lingua,[10] alius alio more viventes:[11] incredibile memoratu[12] est, quam facile coaluerint.[13] Sed postquam res eorum civibus,[14] moribus, agris aucta,[15] satis prospera[16] satisque pollens[17] videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est.[r] Igitur reges[m] populique finitimi bello tentare:[18] pauci ex amicis auxilio esse: nam ceteri[19] metu percussi[20] a periculis[21] aberant.[22] At Romani[23] domi militiæque intenti festinare, parare,[24] alius alium hortari, hostibus obviam ire,[25] libertatem, patriam parentesque armis[26] tegere.[27] Post, ubi pericula virtute[28] propulerant, sociis atque amicis auxilia porta-

[r] *Invidia orta est ex opulentia, sicut id plerumque accidit inter homines.*

---

que A. F. *et ut* E. K.—33 *ex pulcerrima pessuma uo ex optima flagitiosa f. s.* M. —34 [*pulcher. et optima pessim.* Havercamp.] *et optima* desideratur A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L.—35 *sit facta* A.

1 *in initio* B. H. L. M.—2 *duce eorum* F.—3 *incertis sedibus* M.—4 *cum his* B. L.—5 *Aborigenes* C. H. I. *ab origine* F.—6 *genus humanum* E. *genus hominum Agrestium* I.—7 *genus sine legibus* B.—8 *atque absolutum* C. D. I.—9 *in una convenere mœnia* A.—10 *lingua dissimilia* A.—11 *alius alio more vivens* A. *alii et alio more viventes* B. *alius alio more viventes* D. G.—12 [*est* omittit Havercamp.] *est memoratu* B. M. *memoratu est* C. E. F. G. H. I. K. L.—13 Post *coaluerint* inseritur, *Ita brevi multitudo diversa atque vaga concordia civitas facta erat.* D. G. sed pro *erat* scribit *est* G.—14 *civilibus* F.—15 *aucta est* E.—16 Abest *satis prospera* D.—17 *satis pollensque* C. *satis pollens* G.—18 *bello illos tentare* M.—19 *nam cuncti* H.—20 [*perculsi* Havercamp.] *percussi* F. *propulsi* G. *perculsi a periculis laborans* B.—21 [*longe a peric,* Havercamp.] *longe abest* A. B. C. D. E. G. H. I. K. L. M.—22 *laborant* B.—23 *Et Romani* C. D. G. —24 *properare* H.—25 *obviare* F.—26 *armisque* A.—27 *protegere* K.—28 *peri-*

NOTÆ

[j] *Trojani*] Alii a Romulo conditam Romam asserunt. Is forte, quod primo Trojani ædificaverant, minusque deinde coluerant, restituit, et auxit.

[k] *Aborigines*] *Indigenæ*, Antiquissimi Italiæ populi.

[l] *Sine imperio*] Mortuo, scilicet, Latino, suo Rege.

[m] *Reges*] Acron puta, Rex Ceninensium, Tatius Sabinorum.

bant:[29] magisque dandis,[30] quam accipiendis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium[n] habebant:[31] delecti,[32] quibus corpus annis infirmum,[33] ingenium sapientia validum, Reipublicæ consultabant:[s] hi vel ætate,[34] vel curæ[35] similitudine[o] PATRES appellabantur.[36] Post, ubi regium imperium, quod initio[37] conservandæ libertatis,[38] atque[39] augendæ reipublicæ fuerat,[40] in superbiam dominationemque[41] [p] convertit;[42] immutato more,[43] annua imperia, binosque imperatores[44] sibi fecere. Eo modo minime posse[45] putabant per licentiam[46] insolescere animum humanum.[47]

7. Sed ea tempestate cœpere se quisque[1] extollere,[2] magisque ingenium[3] in promtu[4] [q] habere. Nam regibus[r] boni quam mali suspectiores sunt,[5] semperque[6] his aliena virtus

[s] Quidam *delecti, quibus corpus erat infirmum ex senectute, ingenium* vero *validum sapientia, consulebant Reipublicæ.*

culum B. *ex magna virtute periculum.*—29 *auxilio esse* G. *suis auxilia portabant* H.—30 *magis magisque d. q. a. b.* H. *dandis b. q. a.* F.—31 *et nomen* E. *nomen regium i. h.* K.—32 *electi* I.—33 *armis infirmum* H. *infirmum annis* K. M.—34 *Hi ætate* A.—35 *vel curæ sollicitudine* F. *vel similitudine curæ* K. M.—36 appellantur E.—37 *quod in initio* A. E. F. K. M.—38 *libertatis causa* E. *causa conservandæ libertatis* F. H. *conservandæ causa libertatis* K.—39 *atque* abest C. L. *augendæque* M.—40 *causa fuerat* B.—41 *in superba dominationeque se convertit* B.—42 *se convertit* C. D. E. G. H. I. K. L. *convertit se* F.—43 *immutante more* E.—44 *sibi Imperatores* F. *binosque Imperatores* M.—45 *imminui posse* B.—46 *per licentiam putabant* M.—47 *humanum animum* B.

1 *quisque se* F.—2 [*magis extoll.* Havercamp.] *magis* abest M.—3 *Magis ingenium* E. *magis magisque extollere ingenium, &c.* G.—4 *promtum* A. B.—5 *sunt suspectiores* A. M.—6 *s. a. v. his f. e.* G.—7 *est formidolosa* E.—8 *ut*

NOTÆ

[n] *Regium*] Id est, Reges vocabantur qui primi imperium obtinuerunt apud Romanos: quod quidem verum est, sive eorum tempora a Romulo, sive a Latino vel Ænea repetas.

[o] *Similitudine*] Id est, *quia eam Reipublicæ quam patres familiæ curam habebant, ideo Patres vocabantur.* Centum vero a Romulo fuerunt primo instituti, quorum progenies Patricia dicta est: quanquam alii deinde in eum numerum asciti fuerunt.

[p] *Dominationem*] Hic pro *tyrannide* posita est *dominatio*, quam Tarquinius adeo invexit immoderatam, ut eo dejecto, sibi binos Imperatores, Consules scilicet, Romani delegerint.

[q] *In promtu*] Id est, *Non jam illi vires ingenii occultabant, ne tyranno forent formidolosi; quin contra, virtutem suam quisque quam maxime expromtam et manifestam habebat.*

[r] *Regibus*] Malis scilicet, de quibus nunc agitur; nisi forte omnes pariter uno et eodem odio Sallustius, Popularium opinioni serviens, persequitur.

formidolosa est.[7] Sed civitas, incredibile memoratu[8] est, adepta libertate, quantum brevi[10] creverit:[9] tanta cupido gloriæ incesserat.[11] Jam primum juventus simul laboris ac belli patiens[12] [s] erat,[13] in castris per[14] usum militiam discebat: magisque in decoris armis[15] et militaribus equis, quam in scortis atque[17] conviviis[16] lubidinem[t] habebant.[18] Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus ullus[19] asper, aut arduus erat,[20] non armatus hostis formidolosus:[21] virtus[u] omnia domuerat.[22] Sed gloriæ maximum certamen inter ipsos erat:[23] sese quisque[24] hostem ferire,[v] murum ascendere,[25] conspici, dum tale facinus faceret,[26] properabat:[27] eas divitias,[w] eam bonam famam magnamque[29] nobilitatem putabant:[28] laudis avidi, pecuniæ liberales[30] erant: gloriam ingentem, divitias honestas[31] volebant.[‘] Memorare pos-

[‘] *Volebant divitias mediocres.*

memoratu F. H. M. *est* abest A.—9 *adempta* A. B. *quam adepta libertate brevi tempore crevit.* M.—10 *brevi tempore* H.—11 *invaserat* F.—12 *ac b. erat patiens* A. *ac patiens belli erat* B. *periculi simul ac belli* C. *simul et laboris et belli* H.—13 *erant* E.—14 [*in castris per laborem usu mil.* Havercamp.] *pro labore* B. H. L.—15 *magisque q. i. s. a. c. libidinum habitu in d. a.* A.—16 *in scortis conviviis* B.—17 *atque in convivis* H.—18 *habebant* B. E. K.—19 *ullus locus* I.—20 Abest *erat* D. *erat aut arduus* F. H.—21 *formidolosus his* D. H.—22 *domuerat omnia* D. G. K.—23 *s. g. magnum certamen* A. *s. g. certamen maximum* H. *sed gloriæ magnum certamen* M. *ab aliis conspici* K. *s. g. maximum inter eos certamen fuit.* G. *sed m. c. g. e. inter ipsos* K.—24 *sic se quisque* A. C. D. H. K. *sic quisque* B. G. M. *quisque h. f.* E. *sicque se quisque* F. In Ms. Marnixiano litera I. notata, hæc a prima manu est lectio, sed manu secunda additur *sic* intra lineas superscriptum. In Voss. optimo sive L. a prima manu *sic* fuisse videtur, sed media litera i correcta est in *e*.—25 *adscendere murum* H.—26 *faceret* abest D.—27 *probabat* B. *et properabat* E.—28 *ea esse divitias ea bonam famam* B. *ea divitias ea bonam famam* D. E. F. G. K. M. *ea divitias esse bonam famam magnamque n. p.* H.—29 *magnam* A.—30 *liberales pecuniæ* M.—31 *d. honestates*

NOTÆ

[s] *Belli patiens*] Anno ætatis circiter 17. quo pueri esse desinebant; protracta deinde juventute ad annum usque 46. a quo incipiebat senectus.

[t] *Lubidinem*] Sæpius in malam partem accipitur, pro *desiderio pravo;* attamen, ut vides, quandoque etiam sumitur in bonam.

[u] *Virtus*] Fortitudinem intellige.

[v] *Ferire*] Nihil frequentius quam loquendi formulas istius modi videbis, per infinitivum, pro indicativo: sunt autem valde significantes et elegantes.

[w] *Eas divitias*] Vulgo diceremus, *In eo positas esse divitias, in eo positam esse bonam famam, &c. putabant.*

sem,[32] quibus in locis[33] maximas hostium copias[34] populus Romanus parva manu[y] fuderit, quas[35] urbes, natura munitas, pugnando ceperit; ni ea res longius ab incepto[36] traheret.

8. Sed[z] profecto fortuna[1] in omni re[2] dominatur: ea res cunctas[3] ex lubidine magis,[4] quam ex vero celebrat obscuratque.[5] Atheniensium res gestæ, sicuti ego æstimo,[6] satis amplæ magnificæque fuere; verum aliquanto minores tamen,[7] quam fama feruntur.[8] Sed quia provenere ibi scriptorum[a] magna[9] ingenia, per terrarum orbem[10] Atheniensium facta pro maximis[11] celebrantur. Ita[12] eorum, qui fecere,[13] virtus tanta habetur, quantum verbis[14] eam potuere extollere præclara ingenia.[15] At populo Romano nunquam ea copia[16] fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxime[17] erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optimus quisque facere,[18] quam dicere; sua[19] ab aliis benefacta[20] laudari, quam ipse aliorum narrare[21] malebat.

F. *honestas divitias* M.—32 *Possem memorare* E.—33 *quibus locis* E. *in quibus locis* M.—34 *maximas copias hostium* M. *hostium* abest H.—35 *et quas* D. H.—36 [*long. nos ab incept.* Havercamp.] abest *nos* a C.

1 *Sed Fort. pr.* D.—2 Transponit *omni in re* A. *in o. r. fort.* E. H. *ea re* B.—3 *cunctas res* C.—4 [*magis* omittit Havercamp.] *magis quam* A. B. C. E. F. G. H. K.—5 *et obscurat* A.—6 *æstimo* I. Reliqui fere *existimo*.—7 *tamen* abest a B. G. H.—8 *ferantur* F. K.—9 *magna scriptorum* A.—10 *orbem terrarum* H. K.—11 *magnis* G.—12 *Itaque* F. H. K.—13 *qui facere* C. H.—14 *ea verbis* A. B. C. D. E. F. H.—15 *scriptorum pr. ing.* B. *tamen præclara ingenia* H.—16 *copia scriptorum* A. B.—17 *maxime negotiosus* A. B. C. E. F. G. H. I. K. L.—18 *facere malebat* E.—19 *et alia* E.—20 *benefiola* H.—21 *facta narrare* A. E. *facta laudari* K.

NOTÆ

[y] *Parva manu*] Frustra sunt, ni fallor, qui, ut Romanorum gloriam militarem magnam fuisse probent, huc multa ex historia nobis pervulgata congerunt; intendit enim Auctor majorem fuisse eam, quam scriptis celebrata fuerit.

[z] *Sed*] Adversativa est: ex eo vero difficultatem parit, quod sententiæ integræ non respondet. Superiori periodo dixit Sall. se posse memorare quibus in locis P. Romanus fuderit copias, &c. Inde ille nihil excipit. Verum in illa propositione, hæc assertio includitur, *Populus Romanus fudit copias parva manu, &c.* Huic assertioni respondet particula *sed.* Quasi dicat, *Bello maximi fuerunt Patres nostri; sed fortuna illis gloriam suam invidit; nam facta eorum Historia, uti digna erant, non fuere concelebrata.*

[a] *Scriptorum*] In his fuere Herodotus, Thucydides, Xenophon.

9. Igitur domi militiæque boni mores colebantur.[1] Concordia maxima, minima avaritia erat:[2] jus bonumque[b] apud eos[3] non legibus[4] magis, quam natura[c] valebat. Jurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute[5] certabant. In suppliciis[d] Deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat æquitate seque remque publicam[6] curabant.[7] Quarum rerum ego[8] maxima[9] documenta hæc[10] habeo, quod[11] sæpius vindicatum est[12] in eos, qui contra imperium[e] in hostem pugnaverant,[13] quique tardius,[14] revocati, bello[15] excesserant, quam qui[16] signa relinquere,[17] aut pulsi, loco[18] cedere ausi erant. In pace vero quod beneficiis,[19] [20] quam metu imperium agitabant,[21] et, accepta injuria, ignoscere, quam persequi malebant.

10. Sed[1] ubi[2] labore[f] atque justitia respublica crevit, reges magni[3] bello domiti,[4] nationes feræ et populi ingentes[5]

1 *celebrantur* D. H.—2 *inter eos erat* D. *illis erat* F. abest *erat* ab H.—3 *jusjurandumque apud eos* B.—4 *in legibus* H.—5 *virtutibus* G.—6 *se remque pub.* D. H. *seque remp.* G. *seque et remp.* K.—7 *procurabant* C.—8 *ego* delet E.—9 *max. hæc ego* B.—10 abest *hæc* H. *est vind.* E.—11 [*quod in bello sæpius* Havercamp.] delet *in* G.—12 delet *est* A.—13 *pugnabant* A.—14 *qui tardius* D. L. *et qui tardius* H.—15 *bello* A. G. I. *ex bello* E. *a prælio* B. K. [et Havercamp.]—16 *quam in eo qui* H.—17 *reliquerant* D. F. *reliquerunt* G. H.—18 *a loco* G.—19 *quia benef. magis* C.—20 [*ver. ben. magis* Havercamp.] *et magis* B. abest *magis* a K. L.—21 *ag. imp.* G.

1 *Sed u. R. j. c. a. l.* D. H.—2 *pro labore* A. F.—3 *magni reges* D. F. H.—4 *domiti bello* A. *bello fuere* A. *sunt dom.* E.—5 *ingenti* A. abest a K. L.—6 *vi*

NOTÆ

[b] *Bonumque*] Formula solenni *Bonum cum jure*, aut *æquo* jungitur, *jus bonumque*, *æquum et bonum*: quia, scilicet, interdum summum jus cum sit summa injustitia, jus et lex scripta mitiganda est æquitate quadam et bonitate naturali.

[c] *Natura*] Illam intellige quam bona educatio ingeneraverat, quæ altera est natura. Hoc dicit Sallustius, *Non magis veteres Romanos ex præscripto legum, aut earum comminationibus probos fuisse, quam quia probitas ipsis placebat, et quasi congenita erat.*

[d] *Suppliciis*] Id est, *Sacrificiis* prisca enim paupertas ex noxiorum bonis sacra diis fecisse fertur.

[e] *Contra imperium*] In his fuit Manlius, quem Torquatus pater virgis cæsum capite mulctavit. Immo Posthumius a patre quoque eodem supplicio ultimo affectus, quod rei bene gerendæ occasione oblata, sine imperio victoriam reportasset.

[f] *Labore*] In bello præsertim; *Justitia*, in pace.

vi subacti,[6] Carthago, æmula imperii Romani[7] ab stirpe[8] interiit, cuncta[9] maria terræque patebant: sævire Fortuna[10] ac miscere omnia cœpit. Qui[11] labores, pericula, dubias atque asperas[12] res facile toleraverant, iis otium, divitiæ,[13] optandæ aliis,[14] oneri miseriæque fuere.[u] Igitur primo pecuniæ,[15] deinde imperii cupido[17] crevit:[16] ea quasi materies omnium malorum fuere.[18] Namque avaritia fidem, probitatem,[19] ceterasque artes bonas[20] subvertit; pro his superbiam, crudelitatem,[21] Deos[22] negligere,[23] omnia venalia habere edocuit. Ambitio[24] multos mortales falsos fieri[25] subegit;[v] aliud clausum in pectore, aliud in lingua promtum habere; amicitias inimicitiasque[26] non ex re,[g] sed ex commodo æstimare:[27] magisque vultum, quam ingenium bonum habere. Hæc primo paulatim[28] crescere, interdum vindicari.[h] Post ubi, contagio[i] quasi, pestilentia invasit, civitas immutata,[29] imperium ex justissimo atque optimo crudele intolerandumque factum.[30]

11. Sed primo magis[1] ambitio, quam avaritia, animos

[u] *Otium et divitiæ, quas* Romani *debuissent optare aliis, fuerunt causa oneris et infelicitatis iis qui toleraverant facile, et cordate passi erant labores, pericula, res dubias atque asperas.*

[v] *Ambitio coëgit multos homines fieri fallaces et fraudulentos.*

sub. sunt B. G. H.—7 *Romani imperii* A.—8 [*a st.* Havercamp.] *ab st.* C. D.—9 *ubi cuncta* C. G.—10 *sævire fortuna* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L.—11 *Quique* B.—12 *asp. et dubias* H.—13 *divitiæque* A. C. D. E. K.—14 *optandæ ab aliis* A.—15 *pecuniæ primo* H.—16 [*dein* Havercamp.] *deinde imp. cr. cupido* E.—17 *cupido imperii* A. B.—18 *f. m.* B.—19 *bonitatem* C.—20 *c. bonas artes* A. B. C. G. H. *ceteras artis bonas* I.—21 *atque cr.* B. *contra hostis crudelitatem* A.—22 *Deosque* D. F. H.—23 *neglexere* A.—24 *et ambitio* B. D.—25 *fieri falsos* E.—26 *divitiasque* C. *inimicitias* G.—27 *existimabant* G.—28 *Hæc paullatim* C. E.—29 *inm. est* B. *est immutata* C. E. G. *imm. est* H. K.—30 *factum est.* A. B. D. E. *intolerandum factum est.* F. *est factum* C. G. *factum est* H.

NOTÆ

[g] *Non ex re*] Id est, *non ex pulchritudine et merito, aut contra; sed tantum pro ratione commodi et turpissimi quæstus.*

[h] *Vindicari*] Ideo latæ Leges *de Ambitu, et pecuniis repetundis;* quæ (prout boni vel mali opibus et auctoritate præpollebant) vigebant, vel torpescebant.

[i] *Contagio*] Morbus est quilibet, qui contactu contrahitur: hoc in loco morum notat fœdam immutationem et contaminationem, quæ exemplo, et consuetudine malorum in-

hominum exercebat:[2] quod tamen vitium propius virtutem[4] erat. Nam gloriam, honorem, imperium[5] bonus,[j] ignavus[6] æque sibi exoptant:[7] sed ille vera[k] via nititur;[8] huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis[9] contendit. Avaritia pecuniæ studium habet,[10] quam[11] nemo[12] sapiens concupivit: ea,[13] quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effœminat: semper infinita, insatiabilis,[14] neque copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sylla, armis recepta[l] Republica, bonis[15] initiis[m] malos[n] eventus habuit; rapere[16] omnes, trahere, domum alius, alius agros[17] cupere:[o] neque modum, neque modestiam victores habere, fœda crudeliaque[18] in civibus facinora facere.[19] Huc accedebat, quod L. Sylla exercitum, quem in Asiam[20] ductaverat,[p] quo sibi[21] fidum faceret, contra morem majorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat:[*] loca[22] amœna, voluptaria[23] facile in otio[24] feroces militum animos molliverant.[25]

[*] *Exercitum tractaverat luxuriose et nimis licenter.*

1 Abest *magis* ab F.—2 *certabat* B. *vexabat* G.—4 *propius virtuti* A. B. F. K. *proprium virtuti* B. *virtuti propius* C. D. G. *prius virtuti* H. *propius v. est* E.—5 *imperium, honorem* A. *imperium* delet D.—6 *et ignavus* G. H.—7 *exoptat* B. *optant* E.—8 *nititur vera via* A.—9 *flagitiis* in marg. *fallaciis* K.—10 *Avaritia namque pec. habet studium* A.—11 *quod* F. *malis* abest a D.—12 *nunc unquam* H.—13 *Eaque v. m.* H.—14 *et insatiabilis est* A. B. *est inf. ins.* F.—15 *bonis ab inceptis* E. *ex b. initiis* H.—16 *ceperunt rapere* H.—17 *domum, alius agros cupere* B. *alius alterius domum a. c.* H.—18 *crudelia* G.—19 *facinora fecere* K. Deest *facinora* in C.—20 *in Asia* L. [et Havercamp.] non *in Asiam*.—21 *ut sibi* C. *quo fidum sibi* H. *q. s. f. acceptumque faceret* K.—22 *Loca Asiæ amœna* C. G.—23 *voluptuaria* D. *ac voluptaria* I.—24 *initio* B.

NOTÆ

vehitur.

[j] *Bonus*] Pro *forti et cordato:* sic sæpe.

[k] *Vera*] *Legitima, et bona:* sæpenumero hoc sensu invenies.

[l] *Recepta*] *Recuperata, et liberata* a tyrannide Marii, præsertim, et Cinnæ.

[m] *Bonis initiis*] Primo enim videbatur Sylla omnia pro Senatu, et Reipublicæ bono, agere.

[n] *Malos*] Ne ita intelligas quasi Sylla perpetuo in Republica felix non fuerit: mali eventus ad Rempublicam spectant, quam ille oppressit.

[o] *Cupere*] Non modo cupiebant, sed ut quisque domum aut villam concupiverat, dabat operam ut in Proscriptorum numero esset. Unde Q. Aurelius, cum in iis nomen suum legisset, *Væ mihi misero,* inquit, *Albana me villa persequitur.*

[p] *Ductaverat*] Id est, *cui præfuerat;* nam si aliter sumas, non, *in Asia,* sed, *in Asiam,* legendum foret.

Ibi primum insuevit[26] exercitus populi Romani amare, potare; signa,[q] tabulas pictas, vasa cœlata mirari;[r] ea privatim ac publice rapere;[x] delubra[27] spoliare; sacra profanaque omnia[28] polluere. Igitur hi milites, postquam[29] victoriam adepti sunt,[30] nihil reliqui victis fecere.[31] Quippe secundæ res[32] sapientium[33] animos fatigant:[s] ne[34] illi corruptis moribus victoriæ[y] temperarent.[35] [t]

12. Postquam divitiæ honori esse cœpere, et eas gloria, imperium, potentia[1] sequebatur:[2] hebescere[u] virtus,[3] paupertas probro[4] haberi, innocentia pro malivolentia[5] [v] duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia,

[x] *Ea rapiebant ex privatis et publicis ædibus.*

[y] *Multo minus illi, qui erant corruptis moribus, victoriæ modum fecissent.*

—25 *mollierant* B.—26 *consuevit* B.—27 [*delubra Deorum* Havercamp.] *Deorum* delet A. B. D. E. F. G. I. K. L.—28 *omnia* abest a D.—29 *ii postquam milites* A.—30 *sunt adepti* A.—31 *facere* A. *nihil reliqui* (deleto *victis*) *facere* H.—32 *res secundæ* B.—33 *sapientium* L. [et Havercamp.] alii *sapientum*.—34 *nedum illi* A. B. E. F. H.—35 *obtemperant*. B. E. H. *victoriæ obtemperarunt* C. D. F. H. K. *obtemperarent victoriæ* G.

1 *et potentia* C. G.—2 *sequebantur* H.—3 *h. virtus cœpit* C. D. G. H. *h. cepit virtus* E.—4 *pro probro* F.—5 *malevolentia* Ed. Grut. et aliæ quædam, sed *malivolentia* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. Hic abest *cœpit* in C.—

NOTÆ

[q] *Signa*] Quaslibet intelligo figuras, quavis materia effictas, eminentes modo fuerint et extantes. Gall. *Tout ouvrage de sculpture et de relief.*

[r] *Mirari*] Eodem sensu Horatius hoc verbum pro affectuum commovendorum causa proxima usurpat: nisi potius credas in admiratione positam esse primam animi commotionem. Uno verbo, *Mirari* positum est pro *Amare*, *Cupere*.

[s] *Fatigant*] Id est, *vix possunt sapientes fortunam ferre; diffluunt in rebus secundis, et quandoque insolescunt*, nisi pectus bene præparatum fuerit: nam plures voluptas, quam dolor vincit.

[t] *Temperarent*] Id est, *minus potestate sua in illos uterentur; jus aliquod servarent, quo, non omnibus modis victos vexarent et torquerent.* Jus militum, *Quod libet.*

[u] *Hebescere*] Id est, *minus stimulis ejus excitabantur.*

[v] *Pro malivolentia*] Quomodo isthuc? Eo plane quo et hodie illud fit: Cum aliquem vident inculpatis moribus, quique non in unam et eandem ruit pravitatem, *Quia ille invidet*, dicunt. Quando eo mores lapsi sunt, certe eorum admodum difficilis est curatio. Si vero per innocentiam intelligas tantum abstinentiam ab omni rapina, tunc malevolentia fuerit equidem invidia, at paulo aliter explicanda; quasi scilicet aliquis eo fine sit abstinens, ut alios, si minus tales fuerint, increpare et damnare

cum superbia invasere: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem,[6] pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi atque moderati habere.[7] Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum[8] exædificatas,[9] visere templa Deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecere.[10] Verum[w] illi[11] delubra Deorum pietate, domos sua[12] gloria decorabant; neque victis quicquam præter injuriæ licentiam eripiebant.[z] At hi contra ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea[13] sociis[14] adimere, quæ fortissimi viri victores[15] reliquerant:[16] proinde quasi[17] injuriam facere, id demum[x] esset imperio uti.

13. Nam quid ea memorem, quæ nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt: a privatis compluribus subversos montes, maria constructa[1][y] esse.[a] Quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ; quippe, quas honeste habere licebat,[2] abuti[3] per turpitudinem properabant. Sed lubido stupri, ganeæ[4]

[z] *Neque eripiebant quicquam victis præter facultatem lædendi.*

[a] *Nam qua de causa narrarem ea, quæ nullus possit credere, nisi qui viderit, montes* scilicet *subversos et sublatos a privatis compluribus, maria constrata esse et ædificata.*

6 In Edit. Gruteri, ut et Popmæ, hic interponitur *amicitiam*, contra Sallustii mentem, qui duo continuat opposita, et contra Mss. fere omnes, certe B. C. D. F. G. H. I. K. L. M. N.—7 *atque quidquam m. h.* D. *neque quidquam* F. *neque* delet A. *nec quicquam* habet H.—8 *mod. ur.* B. H.—9 *ædificatas* A. D. E. F. G. H. I. K.—10 *viri relig. mort.* C. G. *viri r. fuere mortales* D. *relig. fec. mort.* H.—11 *ubi* B.—12 *domosque suas* B.—13 Abest *ea* ab A.—14 *sociis suis* B.—15 *victores* abest a D.—16 [*hostibus rel.* Havercamp.] Delet *hostibus* A. B. C. E. F. G. H. K. L. M. N. *reliquere* B. *reliquerunt* C. D. E. G.—17 Delet *quasi* A.

1 *constrata* A. B. E. H. (*constructa* in I. sed superscript. *constrata*) K. M. 2 *liceat* G.—3 *p. t. a. probabant.* B. *pro turpitudine* H. *properabat* D.—

NOTÆ

posuit.

[w] *Verum*] Respondet sensui intellecto, non expresso, quasi dicat, *Minus te moveat videre habitationes, quas tam humiles Diis posuerant prisci patres nostri, postquam eas comparaveris cum magnificis villis nostrorum hominum: illi enim, contra quam fit hodie, templa Deorum pietate, domos suas gloria decorabant.* Colebantur a veteribus Religiones pie magis quam magnifice, ut Livius loquitur; unde in lege duodecim tabularum, *Ad Divos adeunto caste; Pietatem adhibento; Opes amovento.*

[x] *Demum*] Id est, *quasi imperium non aliter insigne esset, quam hominibus malefaciendo, aut in eo consisteret.*

[y] *Constructa*] Sive *constructa*, aut

ceterique cultus[a] non minor incesserat: viros[5] pati muliebria,[6] mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi caussa terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido[7] esset; non famem, aut sitim;[8] neque frigus,[9] neque lassitudinem opperiri, sed ea[10] omnia[11] luxu antecapere. Hæc[a] juventutem, ubi familiares[12] opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus[13] haud facile lubidinibus carebat:[14] eo profusius omnibus modis quæstui atque sumtui deditus[15] erat.

14. In tanta tamque corrupta civitate[1] Catilina,[2] id, quod factu facillimum erat, omnium[3] flagitiorum atque facinorum[4] circum se, tanquam stipatorum, catervas habebat.[b] Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo;[5] manu,[6] ventre, pene bona patria laceraverat; quique[7] alienum æs grande conflaverat, quo flagitium, aut facinus[c] redimeret;[b] præterea omnes

[b] *Catilina habebat circum se catervas et agmina omnium flagitiosorum atque facinorosorum, tanquam stipatorum et custodum, id quod erat facillimum factu in civitate tanta et tam corrupta.*

[c] *Ut flagitium, aut facinus elueret.*

4 *ganeæque* A. *et ganeæ* H.—5 *viri* G. H.—6 *muliebria pati* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K.—7 *cupido somni* A. C. F. G. H. *s. esset cupido* F. *adesset* B. M. —8 *non sitim* C. D. E. F. G. H. I. N. *neque sitim* M.—9 *non frigus* G.—10 *ea* abest in A. E. G.—11 *omnia ea* B. *omnia luxu* C.—12 *fam. u. juv.* A.—13 *m. a. i.* A. *ad mala f. i.* H.—14 *car. lib.* A.—15 *dediti* G.

1 *In tanta igitur* A. *in tanta itaque et tam c. c.* B. F. M. *i. t. itaque tamque* G. H. K. *i. t. itaque corrupta civitate* I.—2 *Catilina existimans* H.—3 *hominum* B.—4 *flagitiosorum atque facinorosorum* A. B. F. H. K. M. N. *omnium flagitiosissimorum c. s. &c.* C. *omn. flagitiosissimorum facinorosorum c. s.* D. E. *flagitiorum atque facinorosissimorum* G. sed omnium vetustissimus et optimus L. *flagitiorum atque facinorum* tuetur.—5 *ganeo adulter* A.—6 *alea manu* A. B. G. D. E. F. G. H. K. M. N. in L. *ganeo* et *alea* non inveniuntur.—7 *quicun-*

NOTÆ

contracta legeris, eodem modo Romanorum luxus circa ædificia in mari extruenda carpetur; qua de re Horatius quoque ita conquestus est, *Contracta pisces æquora sentiunt, Jactis in altum molibus, &c.* Ob ingentes sumtus, et profusam in ædificiis et convictibus luxuriam, Lucullus *Xerxes togatus* a Pompeio dictus est.

[z] *Cultus*] Hic in malam partem accipitur, pro *nimia et lascica corporis curatione*, aut *in cutem indulgentia, et blanditiis.*

[a] *Hæc*] Præpostera, scilicet, vivendi consuetudo, moresque propudiosi.

[b] *Redimeret*] Id est, *ut se liberaret, atque delicti pœnam effugeret*, vel pecunia judices corrumpendo, vel cum iis qui litem intentabant transigendo.

undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc,[8] quos manus atque lingua, perjurio aut[9] sanguine civili[10] alebat; postremo omnes,[11] quos flagitium, egestas, conscius[c] animus exagitabat: ii Catilinæ proximi[12] familiaresque erant. Quod si quis etiam a culpa[13] vacuus in amicitiam ejus inciderat;[14] quotidiano usu atque illecebris facile par similisque[d] ceteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates[15] appetebat: eorum animi molles[16] et ætate fluxi,[17] dolis haud difficulter capiebantur. Nam uti cujusque studium[18] ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari;[d] postremo neque sumtui, neque modestiæ[e] suæ parcere, dum illos obnoxios[f] fidosque faceret.[19] Scio, fuisse nonnullos, qui ita[20] æstimarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus[g] magis, quam quod[21] cuiquam compertum foret, hæc fama valebat.[22]

15. Jam[1] primum[h] adolescens Catilina multa nefanda

[d] *Nam præbebat aliis scorta, aliis emebat canes atque equos, prout unusquisque ardebat desiderio alicujus rei, secundum suam ætatem.*

---

que B. D. H.—8 *ad hæc* B. G. *ad huc* F.—9 *atque* C. F. G.—10 *sang. civ.* A. B. E. F. H. I. K. L.—11 *omnes illi* H.—12 *ii p. f. Cat. erant.* B. *ii omnes* M.—13 *et a culpa* B. F.—14 *deciderat* A. *liber inciderat* N.—15 *fam. ad* A.—16 *mollis animi* H.—17 *fragilis et fluxi* D. *ætate flux.* E.—18 *Namque ut cujus st.* A. *Nam ut cujuscumque st.* K. Non *uti*, sed *ut* hic omnes Mss. exhibent.—19 *fidosque sibi* A. B. D. E. F. G. H. K. L. *sibi fidosque* H. *sibique fidos* I.—20 Abest *ita* ab A.—21 Delet *quod* C. K. L. M.—22 *volabat* C.

NOTÆ

[c] *Conscius*] Scelerum scilicet: *Conscius* enim quandoque in bonam partem sumitur.

[d] *Similisque*] Cum *similis* non tantum dicat quantum *par*, perinde est ac si dixisset Sallust. *Usu et consuetudine, quicumque in Catilinæ amicitiam inciderat, facile illi par, aut* saltem *similis efficiebatur.* Nisi malis τὸ *par* gradus nequitiæ notare, *similis* vero genus ipsum, in quo illi pares fiebant.

[e] *Modestiæ*] Hic Gallice vertas, *son honneur*. Alibi aliter.

[f] *Obnoxios*] *Obstrictos.* Gall. *Attachez à sa personne.*

[g] *Aliis rebus*] Ubi manifestum fecerat Catilina, se nullo scelere aut flagitio vacare, sed profligatæ nequitiæ hominem esse.

[h] *Jam primum*] Instituit Sallustius earum rerum enumerationem, ex quibus, eos juvenes qui Catilinam frequentabant, parum honeste pudici-

stupra fecerat, cum virgine[i] nobili,[2] cum sacerdote[j] Vestæ,[3k] alia hujuscemodi contra jus[l] fasque. Postremo captus amore Aureliæ[m] Orestillæ, cujus præter formam, nihil unquam bonus laudavit; quod ea nubere illi[4] dubitabat, timens privignum adulta ætate;[5] pro certo creditur,[6] necato[n] filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse.[*] Quæ quidem res mihi inprimis[7] videtur causa fuisse[8] facinoris[o] maturandi. Namque animus impurus,[9] Dis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat: ita conscientia[10] mentem excitam[p] vastabat.[11] Igitur color[12] exsanguis,[q] fœdi[r]

[*] *Creditur pro certo, Catilinam fecisse domum suam vacuam nuptiis flagitiosis, filio suo necato, eo quod Aurelia Orestilla, timens* eum futurum *privignum, qui ætate adultus erat, dubitabat nubere ipsi Catilinæ.*

1 *Jampridem* G.—2 *nob. virg.* B. 3 *Vestæ sacerdote* deleto *cum* A. *sacerdote Vestæ* deleto *cum* G. *Deæ Vestæ* B. D. F. M.—4 *illi nub.* B. D. E. F. H. K.—5 *adulta ætate* C. marg. *adultum.*—6 *dicitur* H.—7 *in pr. m.* C. *in primis mihi* E. *inprimis* delet D. *mihi v. i. p. c.* F. H.—8 *c. v. fuisse* A.—9 intenta *adulta* K.—10 *consciam* C.—11 *vastabat* B. F. K. L.—12 *color ei* C. G.

NOTÆ

tiam habuisse, conjectura prospiciebatur.

[i] *Cum virgine*] Forte de eo stupro loquitur, quod ei obtulit quæ postéa socrus fuit: nam et illud quoque Cicero Catilinæ objecit; tacito tamen, ut hic, mulieris nomine, ne illi et familiæ nota inureretur.

[j] *Sacerdote Vestæ*] Virgines erant, Vestales, castitatis eximiæ, quibus nefas erat virum tangere, ad sacri et æterni ignis custodiam, in penetralibus Vestæ adhibitæ.

[k] *Vestæ*] *Estha* Chaldæis *ignem* denotat, a quo Græcis *ἑστία* factum, id est, *focus;* unde Latinis *Vesta*, id est, *Ignis*. *Vestæ* vero nomine æthereum et divinum quendam ignem intellexerunt, seu mentem, quæ non oculis, sed animo tantum percipitur; ex quo factum ut nullum in Vestæ Templo simulachrum conspiceretur. Atque notandum est, duas fuisse Vestas, alteram veterem Saturni matrem, quæ *Cybele*, et *Pales*, et *Terra*, immo *Ops*, et *Ceres* dicitur; alteram vero Saturni, ex illa altera filiam, quæ hæc nostra est: quanquam hæc omnia non uno modo apud omnes Mythologos reperias, immo sæpissime confunduntur.

[l] *Jus*] *Jus* ad homines, *fas* refertur ad Deos.

[m] *Aureliæ*] Quæ fuerit non satis constat: eam forma et divitiis inter primas claruisse, certum est.

[n] *Necato*] Veneno, ut refert Valer. Max.

[o] *Facinoris*] De opprimenda Republica intelligit.

[p] *Excitam*] Non enim usquequaque conscientia sopita est; mentem quandoque commovet, excitat, et turbat. Dixit vero Auctor *mentem excitam vexabat*, pro *exciebat et vexabat.*

[q] *Exsanguis*] Perturbatio conscien-

oculi, citus modo,[13] modo tardus incessus;[14] prorsus in facie[s] vultuque[15] vecordia[t] inerat.[16]

16. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat,[1] multis modis[2] mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresque falsos commodare;[4 v] fidem, fortunas, pericula vilia habere; post, ubi eorum famam atque pudorem[5] attriverat,[f] majora alia[6] imperabat: si causa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilo minus insontes,[w] sicuti sontes,[7] circumvenire, jugulare. Scilicet, ne per otium torpescerent manus[8] aut animus, gratuito potius[9] malus atque crudelis erat.[g] His amicis sociisque confisus Catilina,[10] simul quod æs alienum per omnes terras[11] ingens erat, et quod plerique Syllani milites,[12] largius suo usi, rapinarum et victoriæ[13] veteris[x] memores civile bellum exoptabant; opprimendæ reipublicæ consilium cepit.[h] In Italia nullus exercitus:[14]

[f] *Quando minuerat famam atque pudorem eorum.*
[g] *Erat potius malus atque crudelis sine mercede.*
[h] *Catilina confisus his amicis et sociis cepit consilium Reipublicæ opprimendæ; simul quod ille grandem pecuniam ubique debebat, et quod plerique milites Syllani, qui prodige usi erant bonis suis, optabant bellum civile, memores rapinarum et victoriæ veteris.*

color ejus M. et plures alii.—13 *modo citus* B. K.—14 *incessus erat* B. H.—15 *vecordia p. i. f. vultuque inerat* I.—16 *erat* B.

1 *allexerat* C.—2 *multis modis illexerat ad. m. f.*—4 *concordare* A. *accommodare* B. H.—5 Desunt in C.—6 *aliis* G.—7 abest *s. s.* in H.—8 *ne p. o. manus et animus t.* C. G. *ne p. o. intorpesceret animus aut manus* H. *n. c. p. o. torpesceret manus* M. N.—9 *in aliis* B. [*malus* Havercamp.]—10 *Cat. conf.* B.—11 *per o. t. persolvendum* D. E. in marg. H. *grande p. o. t. erat* L.—12 *milites Sullani* C. G.—13 *vet. vict.* B.—14 *ex. erat* B. C. D. E. F. H.—15 *quia Cn. Pompejus*

NOTÆ

tiæ tristitiam et metum comites habet, quibus sanguis ad intimas corporis partes evocatur.

[r] *Fœdi*] *Sævitiam et immanitatem declarantes.* Alias *Fœdus deformem* tantum dicit.

[s] *Facie*] Id est, *Specie et omni exteriore aspectu.* Nonnunquam *facies* os tantum aut *vultum* significat. *Le visage.*

[t] *Vecordia*] Magis ad animum spectat, et mentem notat sceleratam et nefariam: ea vero ex specie, vultu præsertim cognoscitur.

[v] *Commodare*] Id est, *In suum et amicorum commodum subministrare.*

[w] *Insontes*] Ne absolute sontes, aut insontes intelligas, quasi se judicem et vindicem Catilina in Republica gesserit. Per *insontes* eos indicat qui ejus consiliis nihil officiebant, quique erga illum insontes erant.

[x] *Veteris*] Adversus Marium; ex qua omnes suos Sylla ditaverat.

Cn.[15] Pompeius in extremis[z] terris bellum gerebat:[16] ipsi consulatum petendi magna spes:[17] Senatus nihil sane intentus:[18] tutæ tranquillæque res omnes,[19] sed ea prorsus opportuna Catilinæ.[20]

17. Igitur circiter Kalendas Junias L. Cæsare[a] et C. Figulo Consulibus primo singulos appellare: hortari alios,[1] alios[2] tentare: opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere.[3] Ubi satis explorata sunt,[4] quæ voluit; in unum omnes convocat, quibus maxima[5] necessitudo,[b] et plurimum audaciæ. Eo[6] convenere Senatorii ordinis P. Lentulus Sura,[c] P. Autronius,[d] L. Cassius Longinus, C. Cethegus,[e] P. et Servius Sullæ, Servii[f] filii,[7] L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia,[g] Q. Curius;[h] præterea ex[8] equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc[9] multi

C. G.—16 *b. g. terris* A.—17 *magis opes erat* B. *magna spes erat* C. G.—18 *intentus erat* A. B.—19 *omnes res* H. *o. r. erant* B. *r. o. erant* C. D. *r. e. o.* G. *Cat. p. o. videbantur* B.—20 *Cat. opportuna* A. *opp. Cat. erant* C. D. G. H. M. N. *Cat. opp. prorsus* E.

1 *al. hor.* C. G.—2 *alios* delet F.—3 *edocere.*—4 *sunt ea* A.—5 *maxima* K. *magna* G.—6 *Eo loco* A. *in eo loco* E.—7 *P. Servius Sullæ Servii filius,* A. B. D. E. F. H. K. *P. Servius S. S. filii* I. M. *et Servius Sullæ Servii filii* G.—8 *p. multi ex* H.—9 *ad hæc* H.—10 *domi erant nobilis* A. *domini nobiles erant*

NOTÆ

[z] *Extremis*] Per respectum ad Romanos, qui se Orbis Dominos jactabant, istud intelligendum: Pompeius enim in Asia erat, cum Mithridate bellum gerens.

[a] *L. Cæsare*] Id est, anno mundi 3886. Ante Christum natum 62. A Roma condita 689. vel secundum alios 690.

[b] *Necessitudo*] Hic pro *necessitate* ponitur: alias pro *familiaritate.*

[c] *Sura*] Ita vocatus fuit, quod, pecunia publica absumta, cum Quæsturæ rationem reddere non posset, se dixit suram præbiturum, ut solebant pueri, qui in ludo pilæ peccassent. Post Consulatum, Senatu ob malos mores ejectus fuit: quare iterum Prætor est factus, ut pristinam dignitatem recuperaret: et in Prætura conjuravit.

[d] *Autronius*] Hic Consul designatus, de ambitu interrogatus, lege damnatus est.

[e] *Cethegus*] Is fuit ex gente Cornelia: homo vehemens et furiosus.

[f] *Servii*] Hic Servius Sylla, pater Publii et Servii Syllæ, frater fuit Syllæ Dictatoris, ut scribit Dio.

[g] *Bestia*] Hic est, qui tribunus plebis de Cicerone conquestus est; ut infra videbimus.

[h] *Curius*] Per hunc conjuratio primo patefacta est.

ex coloniis[i] et municipiis,[k] domi[l] nobiles.[10] Erant præterea[12] complures[m] paulo occultius[13] consilii hujusce participes nobiles,[14] quos magis dominationis spes[15] hortabatur, quam inopia,[16] aut alia[17] necessitudo. Ceterum juventus pleraque,[18] sed[19] maxime nobilium, Catilinæ inceptis favebat. Quibus in otio vel magnifice, vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant.[i] Fuere item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum[n] non ignarum ejus[20] consilii fuisse; quia Cn. Pompeius invisus ipsi magnum exercitum ductabat, cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

18. Sed antea[o] item conjuravere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina: de qua[p] quam verissime potero

[i] *Illi qui poterant vivere vel magnifice vel molliter in otio* sequebantur *incerta pro certis, malebant bellum quam pacem.*

B. F. *domi nobilis erant* C. *domi et militiæ erant* D. H.—11 *compl. erant* F.—12 abest ab E. Abest *erant* ab A.—13 delet *occultius* G.—14 *hujus consilii* B. *part. fuere nobiles* C. G. *cum hujusmodi principis nobiles erant* D. *hujuscemodi* F. H. K. *hujusmodi consilii participes erant nobiles atque ignobiles* M.—15 *spes* d. B.—16 *quam i. h.* A.—17 *aut aliqua* C. D. F. G. *a. alia nec. hortabatur* H.—18 *pl. j.* B. *pl. populi Romani* G.—19 *et* C.—20 *illius* E.

NOTÆ

[i] *Coloniis*] Colonia multitudo est hominum, qui publico consilio ad novas terras deducuntur, quæ in singulos divisæ ab iis coluntur. Romani per Triumviros, Quinqueviros, &c. colonias suas constituebant. Vide plura apud Gellium XVI. 13.

[k] *Municipiis*] Fuerunt municipia civitates, quarum incolæ Cives Romani ex municipiis dicti sunt. Illorum quibusdam civitas Romana cum suffragio, aliis absque eo data fuit. Priores jus petendi Magistratus habebant, et Romanis legibus vivebant: posteriores, cum suis moribus relicti essent, etiam a Magistratibus Romæ vacabant. Atque hæc omnia varie mutata sunt: sed adi Rosinum.

[l] *Domi*] Quare *domi?* Quia scilicet, quamvis eorum opes, et potentia in sua civitate maxima esset, non illi pariter Romæ valebant.

[m] *Complures*] Romani scilicet, quales forte Cæsar, Antonius, alii.

[n] *Crassum*] Hic fuit, quo non alius Romæ ditior extabat; quem tamen auri fames ad bellum contra Parthos impulit, ubi una cum exercitu trucidatus est.

[o] *Sed antea*] Hic abrumpitur narratio, ut aliquid de alia conjuratione dicatur, cujus volunt Auctorem fuisse Crassum, quanquam studio id dissimulat Sallust. Igitur post aliquot periodos, hinc repetendum erit filum institutæ orationis.

[p] *De qua*] Id est, *de qua re, de qua conjuratione.*

dicam. L. [1]Tullo,[q] M. Lepido consulibus, P. Autronius et P. Sylla legibus[s] ambitus interrogati pœnas[t] dederant. Post paulo Catilina, pecuniarum[u] repetundarum reus, prohibitus[v] erat[2] consulatum petere; quod intra legitimos[w] dies profiteri[x] nequiverit.[3] Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis,[y] summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum[4] hoc[z] Catilina et Autronius, consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januariis L. Cottam et L. Torquatum Consules interficere; ipsi,[a] fascibus[b] correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas[c] Hispanias mittere. Ea re cognita rursus, in Nonas Februarias consilium cædis transtulerant.[5] Jam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur.

1 *Tullio et* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K.—2 *erat* abest ab M.—3 *nequiverat* H. K. M.—4 *Cum eo* M.—5 *transtulerunt* C. D. F. G.—6 *s. s. d. pro curia*

NOTÆ

[q] *L. Tullo*] Hoc est, *tertio anno ante ultimam conjurationem*.

[s] *Legibus*] Paratæ fuerant multæ contra ambitum, quas si voles, apud Alexandrum Neapolit. III. 17. videbis. Ex earum legum auctoritate interrogabantur, de ambitu qui accusati fuerant.

[t] *Pœnas*] Magistratu movebantur, atque iis etiam mulcta pecuniaria irrogabatur.

[u] *Pecuniarum*] Africam Catilina cum diripuisset, Legati Afri in Senatu de illo absente conquesti sunt, deinde ejus nomen a Clodio delatum est: unde prohibitus fuit petere Consulatum; nam reo illud legibus interdictum erat.

[v] *Prohibitus*] Quia, ut modo vidimus, Catilina reus erat; atque etiam Lucius Volcatius alter Consul publicum consilium habuerat, An Catilinæ ratio habenda esset. Sciendum est enim non tantum debuisse eos qui candidati essent, publice declarare se Magistratum petere velle; sed insuper nomen apud eum qui Comitia habiturus erat, profiteri astrictos fuisse, a quo recipiebantur, si digni essent, sin minus rejiciebantur.

[w] *Legitimos*] *Lege institutos:* dies enim certos Accusatori et Defensori ad actionem instituendam præscribebant.

[x] *Profiteri*] Defensionem suam et expurgationem, scilicet.

[y] *Nobilis*] Utpote a Calpo, Numæ filio, oriundus: Pisones enim ex gente Calpurnia fuerunt, quam Ovidius a Calpo deducit.

[z] *Hoc*] Pisone scilicet.

[a] *Ipsi*] Catilina et Autronius.

[b] *Fascibus*] Notum est fasces Virgas fuisse ex ulmo aut betula cum securi colligatas, quas Magistratibus lictores præferebant: cum vero insignia essent dignitatis, hinc factum, ut pro ea fasces accipiantur; atque hic pro Consulatu positi sunt.

[c] *Duas*] Ulteriorem scilicet et cite-

Quod ni Catilina maturasset pro curia[d] signum sociis dare;[6] eo die, post conditam urbem Romanam, pessimum[7] facinus patratum[8] foret. Quia nondum[9] frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit.

19. Postea Piso in citeriorem Hispaniam Quæstor pro Prætore[e] missus est, annitente[1] Crasso; quod eum infestum[f] inimicum[2] Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus Provinciam[g] invitus dederat: quippe fœdum hominem a republica procul esse volebat:[3] simul,[4] quia boni quam plures præsidium[h] in eo putabant: et jam tum[5] potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso,[6] in provinciam[7] ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt, qui ita dicunt,[8] imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos,[9] Cn. Pompeii veteres fidosque clientes,[10] voluntate[i] ejus Pisonem aggressos: nunquam Hispanos præterea[j] tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea[11] perpessos. Nos

A.—7 *tam pessimum* D. H. M.—8 *perpetratum* M.—9 *non fuit quia* M. *sed nondum* N.

1 *annuente* M.—2 *et inimicum* H. delet M.—3 *procul a Rep.* A. *Romano populo procul esse v.* C. G. *a R. procul esse v.* D. E. F. H. I. K. L. N.—4 *et simul* N.—5 *et etiam tum* M.—6 *Sed Piso* P.—7 *in provincia* M.—8 *dicunt* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M.—9 *illos* abest ab A. G.—10 *ex voluntate* M. —11 *multa ante* M. *multo ante* N.—12 *relinquimus* A. B. C. D. F. H. K. *re-*

NOTÆ

riorem; idque cum per vim, tum contra morem: nam Hispaniæ Provinciæ erant Prætoriæ, Piso Quæstor tantum erat; deinde alterutra, non ambæ, uni assignabantur.

d *Pro curia*] Id est, *Ante locum ubi Senatus congregatus erat;* non enim uno et eodem loco semper habebatur.

e *Pro Prætore*] Id est, *Quamvis Prætor non esset, missus est tamen in Provinciam Prætoriam, cum Prætoria potestate.*

f *Quod eum infestum*] Sperabat enim Pompeii potentiam per Pisonem imminutum iri.

g *Provinciam*] Hispaniam scilicet. Nimirum Pop. Romanus, quando nationem aliquam bello domuerat, eam plerumque Magistratibus suis subjiciebat.

h *Præsidium*] *Auxilium Reipublicæ adversus Pompeium, illi resistendo.*

i *Voluntate*] *Pompeii hortatu.*

j *Præterea*] Omnino hunc locum ita arbitror intelligendum, ut non sit excusatio, quod alii volunt, sed facti negatio. Quasi dicat, *Quidam dicunt, Hispanos interfecisse Pisonem, et inter eos nonnulli ejus crudelitatem causam mortis faciunt, alii jussum Pompeii; at vero alii negant ab Hispanis Pisonem interfectum esse.*

eam rem in medio[k] relinquemus.[12] De superiore conjuratione satis dictum.[13].

20. Catilina[l] ubi eos, quos paulo ante memoravi,[1] convenisse videt: tametsi cum singulis multa sæpe egerat; tamen in rem[2] fore credens[k] universos appellare et cohortari, in abditam partem ædium secedit:[3] atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit.[4]

'Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent,[5] nequicquam opportuna res cecidisset;[6] spes magna, dominatio[7] in manibus frustra fuissent:[8] neque ego per ignaviam, aut vana[9] ingenia, incerta pro certis captarem. Sed quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi[10] fortes[l] fidosque mihi: eo animus ausus,[11] maximum atque pulcherrimum[m] facinus[12] incipere:[n] simul quia vobis, eadem mihi, bona malaque intellexi:[13] nam[o] idem velle atque nolle, ea demum firma[14] amicitia est. Sed ego quæ mente[15] agitavi, omnes

[k] *Cum crederet ad conjurationis utilitatem pertinere.*
[l] *Quia multis et magnis periculis vos cognovi fortes.*

liquimus M.—13 *dictum est satis* A. B. E. *satis dictum est.* D. F. G. H. K. M. N.

1 *commemoravi* E. K.—2 *in re* A. B. H. K. L. M.—3 [*secessit* Havercamp.] *secedit* D. (l. sed in marg. *secessit*) L.—4 *orationem habuisse talem proprio ore prædicatur* G.—5 *satis spectata* A. B. E. *spectata satis* F. H. *spectata satis mihi foret* M.—6 *res opportuna accidisset* A. B. *opp. res accidisset* F. M. N.—7 *magna dominationis* A. B. C. D. E. G. K. *spes dominationis magna* F. H.—8 *fuisset* E. F. G. H. K.—9 *vaga* C. G.—10 *viros fortes* A. *fortes esse* D. H.—11 [*ausus est* Havercamp.] *est* delet C. *magnum* A.—12 *facere et incipere* F.—13 *Namque* E. F. H.—14 *prima* C. *prima vel firma* D. *summa* H.—15 *animo ac*

NOTÆ

[k] *In medio*] Ita ut cuivis liberum sit quod volet credere, aut pro alterutra sententia argumenta proferre.

[l] *Catilina*] Nunc ad postremam Catilinæ conjurationem Auctor revertitur.

[m] *Pulcherrimum*] Ea vis est boni, ut illius specie etiam perditissimi parricidæ suas adumbrent machinationes.

[n] *Incipere*] Hic Gruterum virum doctissimum pudet barbariei: attamen idem prorsus in Terentii Eunucho, Act. v. sc. 9. legitur, *an me, qui id ausu' sim Incipere; an fortunam collaudem? &c.* Unde satis constat, hinc *Incipere*, ut ille voluit, non esse deturbandum.

[o] *Nam*] Hæc partim conclusio firmissimis nititur fundamentis; verum eam obscuravit Catilina, dum honestis nominibus nefandum scelus obvelare studet. Ita vero resolvas ejus ratiocinationem. *Ausus sum pulcher-*

jam antea diversi audistis.[m] Ceterum mihi in dies magis[16] animus accenditur, cum considero, quæ conditio vitæ futura[17] sit, nisi nosmet ipsi vindicamus[18] in libertatem. Nam postquam respublica in paucorum jus atque ditionem concessit;[n] semper illis reges, tetrarchæ[p] vectigales esse:[19] populi, nationes stipendia[q] pendere: ceteri[20] omnes, strenui, boni, nobiles atque[21] ignobiles vulgus fuimus,[o] sine gratia,[r] sine auctoritate,[s] his obnoxii, quibus, si respublica valeret,[t] formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honor, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi volunt: repulsas[u] nobis reliquere, pericula, judicia,[v] egestatem. Quæ quousque tandem patiemini fortissimi[22] viri? nonne emori per virtu-

[m] *Omnes jam antea audivistis separatim, quæ ego cogitari.*
[n] *Postquam Respublica redacta est sub imperium et dominationem paucorum.*
[o] *Pro fæce et colluvione habiti sumus.*

mente F.—16 *magis magisque* D. F. G.—17 *futuræ* A. E.—18 *vindicemus* A. B. C. D. E. F. G. H.—19 *erant* A. E. *esse ceperunt* G.—20 *ceteri nos omnes* M. —21 *atque* abest ab A.—22 *viri fortiss.* A. *o fortissimi* B. C. D. F. G. H. I. K.

NOTÆ

rimum facinus, non tantum quia vos estis fortes; verum etiam quia sumus amici firmi: constat vero firmos nos esse, quia eadem volumus et nolumus; at volumus eadem, quia eadem sunt nobis bona et mala. Atque hæc posterior probatio detruncata est; et aperta ut sit, addas oportet, *quorum quidem bonorum aut malorum ea est natura, ut nos omnes, uno et eodem modo eodem cogant.* Falsum autem est quod dicit Catilina, eadem velle et eadem nolle, efficere amicitiam: honestas si adsit, tunc illud nomine cohonestabitur amicitiæ; quæ si Catilinæ non defuisset, nihil fere pulchrius aut utilius ejus oratione extaret.

[p] *Tetrarchæ*] Non sunt illi qui quatuor Provinciis, sed qui unius Provinciæ quartæ parti præsunt.

[q] *Stipendia*] Hic fuit dolus quorundam populorum, et fraus Romanorum. Cum illis horum cognita esset avaritia, hi vero omnium fere gentium metum perspectum haberent, concordabant inter se, ita ut Romani, qui saltem gratia et auctoritate pollerent, ab illis populis publicam injuriam averterent, Patronis vero suis illi stipendia, aut, quod magis ad nostrum sermonem accedit, pensiones solverent.

[r] *Gratia*] Apud populum: *Sans faveur.*

[s] *Auctoritate*] In Senatu: *Sans crédit.*

[t] *Valeret*] Id est, *statum suum legitimum obtineret.*

[u] *Repulsas*] Catilina bis Consulatum petiit, bis repulsus fuit.

[v] *Judicia*] Quæ in nos exercentur scilicet. Alii ambitus, alii repetundarum pœnas dederant.

tem[23] præstat, quam vitam[24] miseram atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris,[25] per dedecus amittere? Verum enim vero pro Deum atque hominum fidem![26] victoria nobis in manu:[27] viget ætas, animus valet: contra illis annis atque divitiis omnia consenuerunt:[w] tantum modo incepto[28] opus est: cetera res expediet.[x] Etenim quis mortalium, cui virile ingenium,[29] tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant[30] in exstruendo[y] mari et montibus coæquandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos[31] binas, aut amplius, domos continuare; nobis larem[z] familiarem nusquam ullum[32] esse? Cum[33] tabulas, signa, toreumata[a] emunt; nova[b] diruunt, alia ædificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant,[c] tamen summa lubidine divitias[34] vincere nequeunt.[p] At nobis domi inopia, foris æs alienum: mala res, spes multo asperior: denique, quid reliqui habemus, præter[35] miseram animam? Quin igitur expergiscimini?[36] En illa, illa,[37] quam sæpe

[p] *Tamen per* suam *summam libidinem et sumtus immensos non possunt exhaurire suas divitias.*

—23 *virtute præstat* N.—24 *hanc vitam* K. M. *vitam hanc* N.—25 *fueritis* B. C. D. E. F. G. H. K. M. N. *fuerimus* I.—26 *fidem testor* C. D. E. *fidem obtestor* H.—27 *nobis i. m. e.* A. *vobis est* C. G. *sita i. m. n. e.* D. H. *in m. sita est n.* M.—28 *o. i. est* A. E. *incepto quis* C.—29 *est* B. C. E. G. I, K. M. delet *est* D. H. L.—30 *profundunt* A. B. C. D. G. H. *in montibus* F.—31 *et illos* E. H. M.—32 *nusquam esse* E.—33 *cum illi* B.—34 *divitias suas* B. C. D. E. F. G. H. I. K.—35 *præter hanc m. a.* B.—36 *expergiscimini et capessite Remp.* D. H.—37 *En illa quam* A. B. C. D. E. F. G. H. I. L. M.—38 *gloria*,

NOTÆ

[w] *Consenuerunt*] Id est, *imminuta sunt, aut prorsus interierunt.*

[x] *Res expediet*] Id est, *reliqua sine nobis perficientur.* Gall. *Le reste se fera de soi-même.*

[y] *Exstruendo*] *Exstruere* hic est *ædificare, donec locus mari subtrahatur.* Gallice optime dicimus, *Combler les mers.*

[z] *Larem*] Lares Dii erant domestici, quibus focus sacer erat: unde ipsi pro foco et domo sæpe positi, ut hoc in loco.

[a] *Toreumata*] Toreuma esse videtur quicquid cœlo, aut torno elaboratum est. Gall. *Tout ouvrage de relief, et fait en bosse: Ouvrage fait au tour.*

[b] *Nova*] Id est, *quod nuper ædificaverant, hodie diruunt, ut denuo extruant.*

[c] *Vexant*] Verbum istud prorsus referendum est ad pecunias, non, uti volunt nonnulli, ad homines. Hoc dicit, Aliquos, quanquam pecunias suas profunderent, non potuisse tamen exhaurire: sed verbum quo usus est Auctor, magnam habet emphasim.

optastis, libertas, præterea divitiæ, decus, gloria[38] in oculis sita sunt![y] fortuna omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica magis, quam oratio,[39] hortentur.[40] Vel imperatore, vel milite me utimini: neque animus,[d] neque corpus a vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum consul agam: nisi forte animus fallit,[41] et vos servire, quam imperare, parati estis.'

21. Postquam accepere[1] ea homines,[2] quibus mala abunde omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla, tamen etsi illis quieta movere,[3] magna merces videbatur; tamen postulare[4] plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ præmia armis[5] peterent: quid ubique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri[6] tabulas[e] novas, proscriptionem[f] locupletium, magistratus, sacerdotia,[g] rapinas, alia[7] omnia, quæ bellum atque lubido victorum[8] fert. Præterea esse in Hispania citeriore[9] Pisonem,[h] in Mauretania[i] cum

[y] *Decus, gloria vobis se oggerunt.*

honor D.—39 [*orat. mea* Havercamp.] *mea* abest ab H.—40 *hortantur* C. G.—41 *me fallit* A. B. D. E. F. K. *me animus fallit* G. L. *fallit me* H.

1 *P. e. a. h.* E.—2 *omnes* F. H.—3 *quietam movere Remp.* D. H. *Remp. quietam movere* F. M. *quietam Remp: movere* G. N.—4 *postulavere* C. E. F. G. H. I. K. L. *poneret* C.—5 *in armis* G.—6 *polliceri cœpit* B.—7 *aliaque* H.—8 *victoribus* A. C. *fert victori* D.—9 *dicebat Pisonem* A. B. C. G.—10 *P. Siti-*

NOTÆ

[d] *Animus*] Id est, *vos consilio et manu juvero.*

[e] *Tabulas*] Tabulæ novæ appellantur, cum abolitis prioribus debitis, nemo, quod ante a creditoribus acceptum est, cogitur solvere: quæ quidem propositæ sunt aliquando tabulæ, cum ære alieno, et præsertim usuris plebs Romana oppressa erat. Gall. *Abolition de dettes.*

[f] *Proscriptionem*] Ex quo factiosis locupletium bona veniebant. Illud vero malum in civitatem invexerant bella civilia. Nam qui per illa victoriam adepti fuerant, illi nomina eorum, qui diversarum partium fuisse putabantur, in tabulis descripta proponebant, constitutis præmiis, si quis eorum quenquam occidisset, bonis etiam Proscriptorum publicatis atque hastæ subjectis.

[g] *Sacerdotia*] Non tam dignitatem ipsam sacerdotalem, cujus nebulones illi prope nullam curam habebant, quam ex dignitate lucrum, aut, quod vocamus nos, *beneficium* aut *præbendam.*

[h] *Pisonem*] Quem occisum fuisse Catilinam latebat, aut certe dissimulabat.

[i] *Mauretania*] Africæ regio est, versus Gaditanum fretum.

exercitu P. Sittium[10] Nucerinum,[j] consilii[11] sui participes:[12] petere Consulatum C. Antonium,[k] quem sibi collegam fore speraret, hominem et[13] familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum: eo[14] Consulem initium agendi[15] facturum. Ad hoc[16] maledictis increpat[17] omnes bonos: suorum unumquemque nominans laudare; admonebat[18] alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominiæ, multos victoriæ Syllanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacres videt;[r] cohortatus, ut petitionem[l] suam curæ haberent, conventum dimisit.

22. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad jusjurandum populares[1] sceleris sui[2] adigeret,[s] humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse;[m] inde cum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in solennibus[n] sacris fieri consuevit,[3] aperuisse[4] consilium suum, atque eo, dictitare,[5] fecisse, quo inter se fidi[6] magis forent, alius alii tanti facinoris conscii.[7] Nonnulli ficta hæc,[8] multa præterea[9] existimabant ab iis, qui

[r] *Postquam videt animos omnium oratione commotos et accensos.*
[s] *Cum adigeret ad jusjurandum illos qui sceleris sui conscii erant et fautores.*

nium H. P. *Sicium* I. delet *Sitium* M.—11 *esse* K.—12 *præterea petere* A. C. *ad hoc petere* B. K. *ad hæc petere* H.—13 Abest *et* ab A. D. E. F. G. H. K.—14 [*cum eo se Consul* Havercamp.] *Consule se* H. *se consule* K. *consule initium agendi* L. M.—15 *agendi belli* A. H. *belli agendi* C.—16 *Ad hæc* H. N. *se initium consule* N.—17 *increpat* N.—18 Sic A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. [*admonere* Havercamp.]

1 *conscios sceleris sui* C. D. G. H. *socios sceleris sui* M.—2 *addiceret* B. F. *adiceret* D. E. G. H. I. K. L. N. *aduceret* M.—3 *in solemnitatibus sacris* F. *in s. s. consuevit* (deleto *fieri*) *fertur aperuisse* N.—4 *dicitur aper.* D. E. *a. c. dicitur,* deleto *suum* M.—5 *dictam rem* C. F. *dictatam rem* I. *dictitante* K.—6 *fidi magis* K. M. N.—7 *alius a. f. conscius* I.—8 *et hæc et multa* K. L. *hæc ficta et m. pr.* N.—9 *et alia multa* A. *et præterea multa alia* B. *et alia. pr. e.* M.

NOTÆ

[j] *Nucerinum*] *Nuceria ortum.* Quatuor autem Nuceriæ fuerunt in Italia.

[k] *C. Antonium*] Hic fuit Triumviri patruus.

[l] *Petitionem*] Consulatus scilicet, ut illi ambirent, &c.

[m] *Circumtulisse*] Ut singuli biberent, seu potius libarent, et leviter attingerent.

[n] *Solennibus*] Id est, *quæ certis anni temporibus fieri solerent.* In iis autem mos erat Sacerdoti, priusquam inter victimæ cornua vinum funderet, simpulo, id est, vasculo ligneo aut fictili, propinare, atque astantibus circumferre, ut pariter libarent, et de vino gustarent.

Ciceronis[o] invidiam, quæ postea orta est, leniri[10] credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.[11]

23. Sed in ea conventione fuit Q. Curius, natus[1] haud obscuro loco,[2] flagitiis atque[3] facinoribus coopertus; quem Censores Senatu[4] probri gratia amoverant.[t] Huic homini non minor vanitas, quam audacia;[u] neque reticere,[5] quæ audierat, neque suamet[6] ipse scelera occultare:[7] prorsus neque dicere, neque facere quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui cum minus gratus esset, quia inopia[8] minus largiri poterat, repente glorians[9] maria montesque[10] polliceri cœpit; [11]minari[p] interdum ferro, nisi[12] obnoxia foret: postremo ferocius agitare,[13] quam solitus erat. At Fulvia insolentiæ Curii causa cognita,[14] tale periculum reipublicæ haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione quæ quoque[15] modo audierat compluribus narravit.[v] Ea res inprimis, studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia æstuabat, et quasi pollui consulatum credebant,[16] si eum, quamvis egregius, homo novus[q] adeptus foret. Sed ubi periculum advenit,[17] invidia atque superbia postfuere.[w]

[t] *Quem Censores ex Senatu ejecerant, ut ipsum ignominia multarent.*
[u] *Non minor levitas et futilitas inerat huic quam audacia.*
[v] *Sed, tacito nomine Auctoris, narravit compluribus ea quæ* audiverat *de conjuratione Catilinæ, eo modo quo audiverat.*
[w] *Invidia atque superbia postpositæ fuerunt.*

—10 *leniri posse* B. C. G.—11 *est* delet N.
1 *natus* delet E.—2 *haud in loco obscuro* F. M.—3 *atque* delet C.—4 *a Senatu* A. B. F. H.—5 *poterat reticere* B. M.—6 *sua ipse* G. *suamet ipsa* H. I. *sua ipsemet* K.—7 *occultabat* M.—8 *inopia ei* K.—9 *gloriari* N.—10 *maria ac montes* M.—11 *et minari* A. C. D. F. G. H. I. K. L. M. N.—12 *ni sibi f. o.* A. G. *ni sibi o. f.* D. F. H. M. *ni foret s. o.* K.—13 *agitare se* H.—14 *agnita* C.—15 *et quomodo* B. G. H. M. N. *quomodo* C. E. I. L. *quæ quo audiverat* K.—16 *credebat* C. E. H. K. M.—17 *evenit* A.

NOTÆ

[o] *Ciceronis*] Hoc est, *quæ in eum exarsit.*

[p] *Minari*] Dicebat se eam gladio interfecturum.

[q] *Novus*] Ille novus homo dicebatur, cujus Majores amplissimis usi non essent honoribus: qui primus virtute sua Majoribus prælucebat.

24. Igitur comitiis[r] habitis, Consules declarantur M. Tullius et C. Antonius. Quod factum primo populares conjurationis concusserat.[x] Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam sua, aut amicorum fide sumtam mutuam,[1] Fæsulas[s] ad Manlium[2] quendam portare, qui postea princeps fuit belli faciendi.[y] Ea tempestate plurimos cujusque generis homines ascivisse[3] dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentes sumtus stupro corporis toleraverant: post ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant.[t] Per eas se Catilina credebat posse servitia urbana solicitare,[z] urbem incendere,[u] viros earum vel adjungere sibi,[4] vel interficere.

25. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe[1] virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, viro, liberis satis fortunata: literis Græcis atque Latinis docta:[3] psallere, saltare[4] elegantius,[5] quam necesse est probæ:[6] multa alia,[7] quæ instrumenta luxuriæ. Sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit:[8] pecuniæ an famæ minus parceret, haud facile decerneres: lubido sic accensa, ut sæpius[9] peteret viros, quam peteretur.[10]

[x] *Quod factum turbaverat primo conjuratos.*
[y] *Qui postea primus bellum intulit.*
[z] *Credebat se posse per eas multitudinem servorum urbanorum ad defectionem impellere.*

1 *mutuo* A. D. E. H. K. M.—2 *Mallium* M. et alii quidam.—3 *adjunxisse* I. 4 *sibi adjungere* C.

1 abest *sæpe* ab A.—2 *satis* delet N.—3 *edocta* B.—4 *psallere saltare* A. H. *psallere et cantare* M. *cantare* addit B. *et psallere, saltare* N.—5 delet *elegantius* E.—6 *probæ sciebat* C. *probæ et m. a.* D. *alicui probæ* M.—7 *præterea m. a.* A. *et multa alia* H. N. *multaque alia* K.—8 *fuere* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. (a secunda manu, sed a prima *fuit*)—9 *potius* A.—10 *peteretur a viris*

NOTÆ

[r] *Comitiis*] Comitia conventus erant Populi ad creandos Magistratus, leges ferendas, &c.

[s] *Fæsulas*] Fæsulæ, urbs Tusciæ versus Apenninum, juxta Florentiam.

[t] *Conflaverant*] Id est, *quæ se alieno ære obstrinxerant.* Gall. *Qui s'étoient endettées.*

[u] *Incendere*] Ut scilicet, per tumultum facilius esset, quos vellent, interficere.

Sed ea sæpe antehac[11] fidem prodiderat,[v] creditum[12] abjuraverat,[a] cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps[13] abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum;[14] posse versus facere, jocum[w] movere, sermone uti vel modesto,[x] vel molli,[y] vel procaci.[z] Prorsus multæ facetiæ[a] multusque lepos inerat.[15]

26. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum Consulatum petebat; sperans, si[1] designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ[2] deerant. Namque[3] a principio Consulatus sui, multa pollicendo per Fulviam, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante[4] memoravi,[5] consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc[6] collegam suum Antonium pactione[b] provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret;[7] circum se præsidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit,[8] et Catilinæ neque petitio,[9] neque insidiæ, quas Consulibus[10] in campo fecerat prospere cessere; constituit bellum facere et extrema omnia experiri: quoniam quæ occulte tentaverat, aspera fœdaque evenerant.

[a] *Pejerando, rem creditam negaverat.*

B. H.—11 *ante hæc* N.—12 *creditum sibi* M.—13 *in præceps* K.—14 *h. a. erat* A. B. E. K. *h. a. fuit* C. G.—15 *inerant* C. G.

1 *si consul d. f.* D. H. *si d. f. consul* G. N.—2 *doli astutiæque* H.—3 *Nam* A. —4 *de quo ante* I.—5 *commemoravi* D. K.—6 *Ad hæc* H. N.—7 *dissentiret* D. E.—8 *advenit* A.—9 *petitiones* A. C. E. F. H. K. M.—10 *q. consuli fecerat* deleto *in campo* A. B. E. H. K. M. *q. consulibus fecerat* C. Sed L. vulgatam servat lectionem.

NOTÆ

[v] *Fidem prodiderat*] Id est, *promissis cum sacramento non steterat; perfidam se præbuerat.*

[w] *Jocum*] Gall. *Elle entendoit la raillerie.*

[x] *Modesto*] Gall. *Le sérieux.*

[y] *Molli*] *Le galant.*

[z] *Procaci*] *Le langage qui est trop libre; qui n'est bon qu'à des effrontées.*

[a] *Facetiæ*] Id est, *urbanitas, et gratia, decus et exculta elegantia.* Forte non male vertas Gallice, *Enjouement.*

[b] *Pactione*] Ciceroni Macedonia cum obtingeret, quæ optima erat Provincia ex commercio et mercibus Orientis, eam ille Antonio concessit, ut obsequio ipsum mitigaret, atque impediret ne contra Rempublicam machinaretur.

27. Igitur[1] C. Manlium Fæsulas[2] atque in eam[3] partem Etruriæ,[c] Septimium quendam Camertem[d] in agrum Picenum,[e] C. Julium in Apuliam[f] dimisit;[4] præterea alium alio, quem ubique opportunum credebat. Interea Romæ multa simul moliri; Consuli[5] insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis[6] hominibus obsidere: ipse cum telo esse,[b] item alios jubere: hortari, uti semper intenti paratique[7] essent: dies noctesque festinare, vigilare,[8] neque[9] insomniis[g] neque labore fatigari. Postremo ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta[h] nocte conjurationis principes convocat[10] per M. Porcium Læcam: ibique multa de ignavia eorum[11] questus,[12] docet, 'se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capienda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum officere.'

28. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus,[1] et cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem,[c] ac de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius[2] ubi intelligit,[3] quantum periculi Consuli[4] impendeat,[5] propere

[b] *Ipse cum gladio in publicum prodibat.*
[c] *Constituerunt introire ad Ciceronem ea nocte, paulo post, sicuti salutatum ivissent.*

1 *Mallium* M. et alii quidam.—2 *Fæsulas mittit* A.—3 *in eandem* N.—4 *misit* A. B. C. D. G. K.—5 *Consulibus* C. G. I.—6 *cum armatis* B. D.—7 *parati intentique* F. K.—8 *vigilare festinare* G.—9 *neque insomniis* delet C.—10 *vocat* D. F.—11 *sociorum eorum* G.—12 *conquestus* B. *multa de ignavia questus* H.
1 *o. s. dare pollicitus est* D. *p. est* A. H.—2 *Q. Curius* E. F. H. N.—3 *intellexit* B. C. D. E. F. G. H.—4 *quantum periculi pendeat* H.—5 *inpendebat* A. B.

NOTÆ

[c] *Etruriæ*] Italiæ regio non longe a Latio, ad occasum. Hodie, *Toscane.*

[d] *Camertem*] *Ex oppido Umbriæ Camerta, aut Camerino, oriundum.*

[e] *Agrum Picenum*] In media propemodum Italia, ad mare Adriaticum. Hodie, *La marche d'Ancone.*

[f] *Apuliam*] Ad mare Adriaticum jacet, in Italiæ ora extrema fere quæ vergit ad Orientem.

[g] *Insomniis*] Insomnia est, cum quis dormire non potest.

[h] *Intempesta*] *Circa mediam noctem, cum tempus non est amplius operandi. Conticinio, Concubio.*

per Fulviam dolum, qui parabatur,[6] enunciat. Ita illi janua[i] prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem solicitare, egestate simul, ac dolore[j] injuriæ novarum rerum cupidam: quod, Syllæ dominatione, agros bonaque omnia amiserat;[7] præterea latrones cujusque[8] generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Syllanis[9] colonis,[k] quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

29. Ea cum Ciceroni nunciarentur;[1] ancipiti[l] malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satis[m] compertum habebat, rem ad Senatum[2] refert[n], jam antea vulgi rumoribus[3] exagitatam.[4] Itaque,[5] quod plerumque in atroci negotio solet,[6] Senatus decrevit,[7] DARENT OPERAM[o] CONSULES, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET. Ea[8] potestas per Senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque cives: domi militiæque imperium atque judicium summum habere; aliter sine populi jussu, nulli earum rerum Consuli[9] jus est.

30. Post paucos dies L. Lænius senator in Senatu literas

impenderat F.—6 *dolum qui Ciceroni parabatur* B.—7 *cujuscunque* K.—8 *amiserant* H. N.—9 *coloniis* N.

1 *nunciarent* A.—2 *defert* M.—3 *rumoribus volgi* C. D.—4 *excitatum* M.—5 *Itaque Senatus*, &c. K.—6 *solet fieri* A. E. H. M. N. *fieri solet* B. C. G.—7 *ut darent* A. C. D. F. G. N. *uti darent* B.—8 *Potestas ea* M. *Hæc ea* N.—9 *consulum* C.

NOTÆ

[i] *Janua*] Ciceronis scilicet.

[j] *Dolore*] Quod sibi a Sylla bona erepta fuissent.

[k] *Coloniis*] Syllæ milites erant, quibus Hetruscorum agros diviserat, quod ii Marii partes secuti essent.

[l] *Ancipiti*] Id est, *quod ex utraque parte imminebat*.

[m] *Satis*] Ex toto hoc negotio maximum certe erat periculum. Cum enim in Senatu ipso plurimi essent, iique maxime potentes, qui conjurationi faverent, invidiosum erat homines accusare tanto favore subnixos, nisi pariter coarguerentur: deinde ipsis Reipublicæ consilia manifestabantur.

[n] *Refert*] *Referre*, est *rem agitandam in Senatu proponere*.

[o] *Darent operam*] His verbis solennibus, summum Imperium, et quasi Dictatorium Consulibus deferebatur.

recitavit, quas Fæsulis allatas[1] sibi dicebat:[2] in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem IV. Kalendas Novembris. Simul id,[3] quod[p] in tali re solet,[4] alii portenta[5] atque prodigia nunciabant, alii conventus fieri, arma portari,[6] Capuæ[q] atque in Apulia servile[r] bellum moveri. Igitur[7] Senati[s] decreto Q. Marcius[t] Rex Fæsulas, Q. Metellus[u] Creticus in Apuliam circumque loca missi.[8] Ii utrique ad urbem[v] Imperatores[9] erant; impediti,[10] ne triumpharent, calumnia paucorum quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed Prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer[w] in agrum Picenum; iisque[11] permissum[x] 'uti pro tempore atque periculo exercitum compararent:[12] ad hoc[13] 'si quis indicavisset de conjuratione,[14] quæ contra rempublicam facta erat, præmium[15] servo libertatem et sestertia[16] centum:[z] libero impunitatem ejus rei, et sestertia ducenta.'[17] Item

1 *sibi allatas.*—2 [*diceb. a Quinto Fabio* Edit. Havercamp.] delet *a Q. Fabio* A. B. C. E. F. H. I. K. L. M.—3 *simul quod* H.—4 *fieri solet* B. *solet fieri* H. C. M.—5 *portenta alii* H.—6 *arma parari* N.—7 *Senatus* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. et sic semper Mss.—8 *sunt missi* E. *missi sunt* B. C. G. M. *sunt ea loca missi* H.—9 *utrique imperatores* B. M. *Nam utrique imp.* C. N. *utrique imp.* D. G. *utrique ad urbem*, &c. K. *Hi utrique a. u.* L.—10 *impediti illi* M.—11 *permissum est* B. F. G. I. M.—12 *pararent* G. *comparent* H. 13 *Ad hæc* H. N.—14 *conjurationem indicasset* K.—15 *præmium decrevere* I. N.—16 *et sestertia centum* abest in L.—17 *ducenta millia* L. et passim alii.—

NOTÆ

[p] *Id quod*] Parenthesis est. Gall. *Comme c'est la coutume en de pareilles rencontres.*

[q] *Capuæ*] Urbs fuit Campaniæ nobilissima, mari Tyrrheno adjacens: cujus illecebris et amœnitate usque adeo captus Annibal, ut ipsius domitrix dicta fuerit.

[r] *Servile*] Id est, *quod per servos gereretur.* Gall. *Qu'on tâchoit d'y faire soulever les esclaves.*

[s] *Senati*] Pro *Senatus;* ita olim.

[t] *Marcius*] Marciorum familia ab Anco Marcio quarto Romanorum rege deducitur. Hic Consul fuit cum L. Metello, quo mortuo, et eo qui in ejus locum suffectus erat, solus Marcius Consulatum gessit.

[u] *Metellus*] Cognomen habuit a devicta Creta post Consulatum.

[v] *Ad urbem*] Quia ante triumphum urbem intrare non erat licitum.

[w] *Metellus Celer*] Hic beneficio Ciceronis, Galliam ipsi destinatam, sed in concione depositam, administravit: Consul fuit postea cum Afranio.

[x] *Permissum*] Immo et imperatum.

[z] *Sestertia*] Hujus loci si accuratiorem cognitionem habere voles, opus erit adire eos qui de ære tractarunt,

[decrevere] 'uti gladiatoriæ familiæ[a] Capuam et in cetera municipia distribuerentur, pro[18] cujusque opibus;[b] Romæ

18 *et pro* N.—19 *vigiliæ crebræ* B.

NOTÆ

Badeum, puta, Hottomannum, aliosque: neque enim quæcumque ab aliis bene scripta sunt opus est huc transcribere. Interim, ne omnino vacuus discedas, quantum satis erit, dicemus ad hujus loci intelligentiam. Sestertius, uti quidem plurimis ex locis colligere videor, nummus fuit primo æreus, valore duorum assium cum semisse, qui postea ex argento conflatus quinque æstimatus fuit: atque utrumque si ad monetæ nostræ Gallicæ rationem exigas, prior decem Turonensibus denariolis, paulo pluris; vel secundum alios quatuordecim, posterior duplo valebit. Verum difficultas in eo non est, cum ubique prostent Tabulæ pro monetarum æstimatione. Numerandi ratio hac in parte obscuritatem attulit, quam tamen ex pauculis sequentibus lineis intelliges. Quando numerus intra mille continetur, nulla est prorsus difficultas; rotunde et absque ulla præcisione Romani, sicut et alii, numerant: sed numerus quando mille nummos seu sestertios excedit, sæpe detruncatus est; ita ut mille pro singulis sint intelligendi. Cum summa eo quo dixi modo amplius quam mille complectebatur, tum per Genitivum pluralem *Sestertium* illam exprimebant; adeo ut *Sestertium*, et mille sestertii, sint res una et eadem. Unde factum, ut Poëtæ, ex Genitivo illo plurali, nomen genere neutro effecerint, quo tamen nisi in numero plurali non utuntur; atque ita illis singula sestertia pro mille veniant sestertiis illis parvis a masculino sestertius, quo solo Oratores utuntur. Si vero summa esset minimum decies centenorum millium, tum adverbiis decies, vicies, centies, &c. utebantur, quæ adverbia centena millia faciebant, quamvis ea non exprimerentur. Jam res satis clara est; interim nodus unus restat explanandus; sciendum enim, an hoc Sallustii loco centum sestertii, an centum sestertium seu sestertiorum intelligantur. Hic vero opus est conjectura et judicio. Dico itaque, primo, ab aliis prolixe probatum esse hanc figuram H-S. pro minoribus sestertiis, in masculino genere, positam esse, quatenus nullus numerus, nisi qui expressus est, intelligitur; deinde venire etiam eandem figuram pro *sestertium* vel *sestertia* Poëtarum. Hoc posito, nihil facilius est quam videre, ineptum fore si Senatus, in re quæ salutem publicam respiciebat, centum sestertios, vilissimam pecuniam, decrevisset. Ergo figura hæc H-S. C. centum, hoc in loco, facit Sestertium, vel, si cum Poëtis loqui ames, Centum sestertia, id est, centena millia nummorum, seu sestertiorum: quæ ad nostram monetam, si per summam integram et solidam referas; quingentos efficient aureos dupliones; *Cinq cents pistoles.*

[a] *Familiæ*] Qui gladiatores apud unum lanistam sese exercebant, discebant, aut serviebant, ii familia dicebantur.

[b] *Opibus*] Sæpe gladiatores a privatis emti, ad tumultum et cædem; ipsi aliquando bella et quidem gravia excitaverunt: adeoque minime mirum si suspecti essent; ex urbe deducerentur; atque pro ratione virium, in municipia distribuerentur.

per totam urbem vigiliæ[19] haberentur, iisque minores[c] magistratus præessent.

31. Quibus rebus permota civitas, atque immutata urbis facies:[1] ex summa lætitia[2] atque lascivia,[d] quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia invasit: festinare, trepidare; neque loco, nec homini cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque[3] metu pericula[4] metiri. Ad hoc[5] mulieres, quibus, reipublicæ[6] magnitudine,[d] belli timor insolitus, afflictare sese, manus supplices ad cœlum tollere; miserari parvos libèros; rogitare,[7] omnia pavere;[8] superbia atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa[9] movebat: tamen etsi præsidia parabantur;[10] et ipse lege Plautia[e] interrogatus[11] ab L. Paullo.[f] Postremo dissimulandi causa, atque sui[12] expurgandi, sicut[13] jurgio[g] lacessitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Consul, sive præsentiam[h] ejus timens, seu ira commotus orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ: quam postea scriptam edidit. Sed, ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda[14] omnia, demisso vultu, voce supplici postu-

[d] *Propter Reipublicæ magnitudinem.*

1 *Quibus rebus est p. c. a. i. u. facies* H.—2 *lascivia atque lætitia* F.—3 *quisquis* A.—4 *periculum* C.—5 *Ad hæc* H. N.—6 *pro Reip. magn.* Carrio. *Reip. pro magnitudine* N.—7 *rogitare Deos* A. B. E. F. H. M. N.—8 *pavere omnia* M.—9 *omnia movebat* A.—10 *tametsi præsidia quæ ante parabantur* M.—11 [*interrog. erat* Havercamp.] *erat* abest ab H.—12 *et sui* A. *aut sui* C. E. F. G. H. I. *ac sui* K. *aut sui purgandi* N. vulgatum approbat L. *simulandi caussa aut purgandi sui* M.—13 *quasi jurgio* L.—14 *simulanda.*

NOTÆ

[c] *Minores*] Quæstores, puta, Ædiles minores, Triumviri capitales, &c.

[d] *Lascivia*] Non hic posita pro incontinentia seu obscœna libidine; sed tantum pro ludibunda, exultante, et profusa lætitia.

[e] *Plautia*] Eam tulit Plautius Tribunus plebis, adjuvantibus Catulo et Lepido, anno ante conjurationem Catilinæ 15. ut quæreretur in eos qui quovis modo Senatui, Magistratibus, immo et privatis hominibus, insidias aut vim fecissent.

[f] *Paullo*] Is postea Consul fuit.

[g] *Jurgio*] *Comme si on lui eut fait une querelle mal-à-propos.*

[h] *Præsentiam*] Timebat ne forte, cum Catilina ausus esset in Senatum venire, minus crederent Senatores quæ ipse de Conjuratione indicaverat.

lare,[15] 'Patres Conscripti ne quid de se temere crederent: ea familia ortum,[16] ita[17] ab adolescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe[i] haberet:[e] ne[18] æstimarent, sibi patricio homini, cujus ipsius, atque majorum[19] plurima[20] beneficia in plebem Romanam essent, perdita Republica opus esse,[21] cum eam servaret[j] M. Tullius inquilinus[k] civis urbis Romæ.' Ad hoc[22] maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes,[23] hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus: 'Quoniam quidem circumventus,' inquit, 'ab inimicis præceps agor, incendium meum[l] ruina restinguam.'[24]

32. Dein se ex Curia domum proripuit. Ibi multa[1] secum ipse volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant, et ab incendio intelligebat urbem vigiliis[2] munitam, optimum factum[3] credens,[4] exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, antecapere,[5] quæ[6] bello usui forent;[7] nocte

[e] Pergit dicere, *se esse ortum eà familia, ita instituissè vitam ab adolescentia, ut* nil, *nisi bonam spem, de se præberet.*

—15 [*postul. a patribus conscriptis ne*, &c. Havercamp.] *p. a P. cepit* A. B. D. F. H. K. *postulare Patres cœpit* L. *p. c. a P. cœpit* M. N.—16 *dicebat se ortum* M. N. —17 *et ita se* A. *ita se* C. D. E. G. H. I. K. L. —18 *neque* A. B. G. N. —19 *suorum majorum* H.—20 *plura* F. —21 delet *esse* B.—22 [*Ad hæc* Edit. Havercamp.] *Ad hoc* I. L. M. N. *Ad hæc cum adderet alia maledicta* D. H.—23 *omnes strepere* K.—24 *vestra ruina extinguam* A. H. *ruina vestra extinguam* M. *nostra ruina extinguam* B. *ruina vestra restinguam* C. *ruina vestri exstinguam* D. G. *ruina extinguam* E. F. N. et Carrio. vulgatam firmant K. L.

1 *multa s. v.* delet *ipse* C. E. I.—2 *vig. esse munitam* G.—3 *factu* G. H. I. K. M. N. Carr.—4 *esse credens* C.—5 [*multo antecap.* Havercamp.] *multa* A. B. C. D. E. F. G. H. K. L. N. Carr. *multo prævenire cupere ea* I. *multa occupare loca* M.—6 [*ea q. bell.* Havercamp.] *quæ bello* A. B. C. D. F. K—7 *essent*

NOTÆ

[i] *Bona in spe*] *Qu'on ne pouvoit avoir que des espérances avantageuses de lui.*

[j] *Servaret*] Id est, *servare studeret*, *aut servandam simularet*. Neque vero Catilinæ mens est dicere, servata opus esse Republica, aut se ejus ruinam quæsiisse.

[k] *Inquilinus*] Peregrinus, Arpino oriundus.

[l] *Meum*] Id est, *quod in me excitatum est*. Metaphora sumta ab incendiis, quæ, ut ne in dissita ædificia grassentur, ruina intermediorum, impediri solent. Intendit Catilina se pestem Reipublicæ, aut saltem inimicis importaturum, potius quam periturum. Ceterum auctoritate Ciceronis contendunt, non istud in Senatu a Catilina dictum fuisse; sed eum Catoni ante comitia Consularia Judicium minitanti, respondisse volunt, si quod esset in fortunas suas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum.

intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque quorum cognoverat[8] promtam audaciam, mandat,[9] quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent,[10] cædem, incendia, aliaque belli facinora parent:[11] sese[12] prope diem cum magno exercitu ad urbem accessurum.[13] Dum hæc Romæ geruntur C. Manlius ex suo[14] numero ad Marcium Regem mittit,[f] cum mandatis hujuscemodi.

33. 'Deos hominesque testamur, Imperator, nos[1] arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum homini faceremus,[g] sed uti corpora nostra ab injuria[2] tuta forent;[3] qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate fœneratorum plerique patriæ,[4] sed omnes fama atque fortunis[5] expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more majorum, lege[m] uti, neque, amisso patrimonio, liberum corpus[n] habere: tanta sævitia fœneratorum atque Prætoris[6] fuit. Sæpe majores vestrum miseriti[7] plebis Romanæ, decretis suis inopiæ

[f] *Manlius mittit quosdam ex suis militibus legatos ad Q. Marcium Regem.*
[g] *Neque ut alios in discrimen adduceremus.*

M.—8 *q. p. a. noverat* A.—9 *ut quibus* C. D. N. *quibus possent modis* I. *quibus* delet M.—10 *maturarent* A.—11 *pararent* K. M.—12 *seseque* G. M.—13 *adventurum* G. M.—14 *sui nomine* G.
1 *neque arma* A.—2 *ab injuriis* H.—3 *essent* D.—4 *patria* H. M. N. Carr. —5 *fortuna* A.—6 *Prætorum* G.—7 *miserti* M. N.—8 *ære c. s. est* K. *ex*

NOTÆ

[m] *Lege*] Papiria, aut quavis alia, quæ civibus adversus fœneratores consuleret; ne illi in debitores sævirent, eos ligarent, aut alio modo vexarent.

[n] *Liberum corpus*] Lex fuit duodecim tabularum atrocissima contra perfidiam debitorum, qua, non tantum illi vinciri, sed etiam in partes secari, ab iis quibus adjudicati essent, licitum erat. Illam eo fine paraverant, ut ne, perfidia debitorum, subsidium pecuniæ mutuatitiæ, quo communis hominum vita indiget, inopiæ temporariæ adimeretur. Quoniam vero sævitia ista pœnæ non quita est non contemni, quenquam dissectum esse antiquitus, Gellius testatur, se nec legisse, nec audivisse: hinc factum ut situ et senio, tum etiam legibus subsequentibus, de ista acerbitate detractum fuerit. Ligari corpus debitorum non pariter in desuetudinem abiit: nam, pro moribus et temporibus Reipublicæ, plebem hac de re conquestam esse, cum ex aliis locis, tum ex hac Manlii epistola omnino conspicimus.

opitulati sunt:[o] ac novissime memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære[p] solutum est.[8] Sæpe ipsa plebes[9] aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum, armata a patribus[q] secessit. At nos non imperium neque[10] divitias petimus; quarum rerum causa bella atque certamina omnia inter mortales sunt; sed libertatem, quam nemo bonus,[r] nisi cum anima simul, amittit.[11] Te atque[12] Senatum obtestamur, [13]consulatis[s] miseris civibus; legis præsidium, quod iniquitas Prætoris eripuit, restituatis; neve[14] eam necessitudinem[15]

communi ære est solutum A. *ex communi ære s. e.* B. D. E. *s. e. ex c. æ.* F *comm. æ. s. e.* G. *s. est ex c. æ.* H.—9 *plebs* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. et sic semper Mss.—10 *non* H.—11 *amisit* A. B. H.—12 *Te igitur* G. —13 *ut consulatis* A. B. E. *obtestor ut consulatis nobis m. c.* M.—14 [*neve nobis eam* Havercamp.] *nobis* abest C.—15 *necessitatem* B.

NOTÆ

[o] *Opitulati sunt*] Fœnus cum pro libita non semel auctum fuisset, aliquando etiam tribunitia rogatione diminutum est adeo, ut non tantum ex unciario, quod cautum fuerat duodecim tabulis, semunciarium, in singulos menses, factum sit, sed omnino lege L. Genutii Tribuni plebis sublatum.

[p] *Ære*] Hic per æs nonnulli æs commune, seu ærarium intelligunt; atque arbitrantur ex publicis pecuniis expedita fuisse nomina hominum privatorum; quod ut firment, aliquid simile ex Livio, multo ante tamen actum, proferunt. At certe, cum de ista nostra solutione nullum vestigium, quod quidem sciam, aut ab illis indicetur, uspiam appareat; non modo de re ipsa dubius hæreo, sed etsi maxime vera esset, eam Manlii verbis significari non equidem arbitratus fuero. Potius est ut credam, hoc in loco, quamvis obscure, illud indicari tamen quod præstitit Valerius Flaccus in Marii locum suffectus, qui, ut refert Paterculus lib. II. turpissimæ legis auctor fuit, qua creditoribus quadrantem solvi jussit. Si enim verum est, uti quidem libentissime credo, quod alicubi testatur Lambinus in commentariis ad Horatium, se sestertium vidisse argenteum V signatum, id est, ut ille exponit, valore quinque assium, nullus dubito quin ad illud respexerit Manlius, cum as qui æreus est, nequidem quartam partem faciat sestertii, qui argenteus fuit; idque tam egregie ad ejus scopum pertineat. Atque ita tempora optime convenient; et vere dixerit Manlius *memoria vestra*, cum antea viderimus superstites Syllanos milites, Valerium in Marii locum subrogatum, nec quenquam lateat Syllam et Marium coævos fuisse.

[q] *A patribus*] A senatu et potentioribus; quod quidem ter aut quater factum fuisse legimus, seu libertatem, seu pudicitiam, seu natalium dignitatem, seu honorum decora et insignia Populus vindicaverit; ut loquitur Florus.

[r] *Bonus*] Id est, *cordatus*.

[s] *Consulatis*] Id est, *eorum rationem habeatis, ipsis prospiciatis, et ruinam avertatis*.

imponatis, ut quæramus, quonam modo, ulti maxime sanguinem nostrum, pereamus.'

34. Ad hæc[1] Q. Marcius:[2] 'Si quid ab Senatu petere vellent,[3] ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea mansuetudine atque misericordia Senatum[4] Populumque Romanum semper fuisse,[h] ut nemo unquam ab eo frustra[5] auxilium petiverit.'[6] At Catilina ex itinere[t] plerisque Consularibus,[u] præterea Optimo cuique literas[7] mittit: 'Se falsis[8] criminibus circumventum, quoniam[9] factioni inimicorum resistere nequiverit,[10] fortunæ cedere,[i] [11] Massiliam[v] in exilium proficisci: non quo[12] sibi tanti sceleris conscius;[k] sed uti respublica quieta foret; neve ex sua contentione seditio oriretur.' Ab his longe diversas [literas][13] Q. Catulus in Senatu[14] recitavit, quas sibi[15] nomine[w] Catilinæ redditas[16] dicebat. Earum exemplum[x] infra scriptum.

35. 'L. Catilina Q. Catulo S.' Egregia[a] tua fides re cognita, gratam[b] in magnis[c] periculis fiduciam[d] commendationi

[h] Dicit, *Senatui et Populo Romano talem misericordiam atque mansuetudinem semper fuisse, ut, &c.*

[i] Dicit, *se circumventum falsis criminibus et accusationibus, cedere fortunæ.*

[k] *Non ideo quod sibi conscius esset tanti sceleris.*

1 *Ad hæc dicta* F.—2 *Q. Marcius Rex* B.—3 *velint* D. H. *si quid ab Senatu velint* deleto *petere* M.—4 M. in marg. Alii *Senatum p. R.*—5 *a. frustra peteret* A.—6 M. in marg. Alii *petiverit.*—7 Abest *literas* C.—8 *Falsis se* A.—9 *et quoniam* N.—10 *nequiverat* A.—11 *Massiliam* abest K.—12 *non quod* H.—13 *literas* abest K.—14 *in senatum* N.—15 *sibi* delet G. *sub nomine* B. D. E. H. M.—16 *allatas* B.

NOTÆ

[t] *Ex itinere*] Postquam Roma discesserat; ex locis ubi commorabatur.

[u] *Consularibus*] Illis qui Consulatum gesserant ideo scripsit Catilina, quod major eorum in Senatu auctoritas esset, primique sententiam suam dicerent.

[v] *Massiliam*] Urbs est Galliæ Narbonensis maritima, quæ et antiquissima; a profugis ex Ionia Phocensibus condita. Hodie *Marseille*.

[w] *Nomine*] Gall. *De la part.*

[x] *Exemplum*] Gall. *La copie.* Atque ipsius Catilinæ propria esse verba arbitror; cujus ut mens, ita stylus perplexus est.

[a] *Egregia*] Id est, *excellens, cuique vix similis reperiatur.*

[b] *Gratam*] Id est, *jucundam;* sed istud ita intelligendum est, ut grati animi testificationem involvat. Gall. diceremus, *Dont je vous suis obligé.*

[c] *Magnis*] Catuli enim gratia fultus maxime, cum incesti cum Fabia virgine Vestali accusatus esset, judicium effugit.

[d] *Fiduciam*] Id est, *facit ut confidam, tibi commendans meas fortunas.*

meæ[e] tribuit. Quamobrem[f] defensionem in novo consilio[g] non statui[h] parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi: quam[i] me Dius fidius[k] veram licet agnoscas. Injuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris industriæque meæ privatus, statum[l] dignitatis[2] non

1 *s.* abest ob omnibus Mss.—2 *dignitatis meæ* G.—3 *non quod* B. D.

NOTÆ

[e] *Meæ*] Id est, *qua ego fortunas meas tibi committo.*

[f] *Quamobrem*] Locum maxime difficilem nobis fecit mens Catilinæ scelerata et perturbata, cui insuper tenebras offuderunt variæ eodem congestæ commentationes. Quidam istud *quamobrem* ad præcedentia, alii ad sequentia referunt, idque totum diverse connectunt: prolixus essem si omnia conarer excutere; adeoque id tantum proferam quod magis probatum fuerit. Castilioneus ita exponit, *Decrevi proponere satisfactionem ex nulla conscientia de culpa, quamobrem non statui parare defensionem in novo consilio. Id est, decrevi purgare me apud te, cum nullius mihi delicti conscius sim, cur Romæ causam non dixerim, meque defenderim ab inimicorum calumniis.* Agnosco equidem hanc expositionem non multum ab ipsis Auctoris verbis recedere; at certe vereor ejus ut mentem satis assequatur. Itaque pauculis rem, ut videtur, expedio: *Ob eam rem, et quia tibi confidendum esse experientia didici, ego discessi, nec statui me defendere in Senatu denuo convocato. Non enim decrevi me expurgare, aut satisfactionem proponere, cum nullius culpæ sim mihi conscius: atque ita esse facile cognosces, si mecum statum et rationes meas velis perlustrare.* Pergit porro Catilina, atque sigillatim ostendere conatur, illud sibi minime vitio vertendum esse quod a Senatu maxime reprehendebatur. Dicet forte aliquis, me particulam negantem ex longinquo in meam explicationem retraxisse; aliquid etiam addidisse; quivis quidlibet objiciet. Unum omnibus respondeo, Quorsum iret, aut quid ageret, quem conscientia et lictores insectarentur, Catilinam nescivisse; adeoque opus esse gradus ipsius firmare, quodque minus exposuit, apertius declarare.

[g] *Consilio*] Per *consilium novum*, illud præsertim intelligendum est quod de discessu et bello patriæ inferendo tunc tantum vult videri iniisse Catilina, cum ante alia omnia simulasset.

[h] *Non statui*] *Immo contra libere fateri, quod et acriter persequar, quanquam id mihi crimini vertant, me scilicet causam miserorum suscepisse.*

[i] *Quam*] Me scilicet nullius culpæ esse conscium.

[k] *Fidius*] Arbitratur ex Festo doctissimus Vossius, *Me-dius-fidius* juramentum esse per Herculem Jovis filium; ita ut *dius* positum sit pro Græco Διὸς, quod *Jovis* significat; et *fidius* pro *filius* mutato L in D, more antiquo; *me* vero pro Græco μὰ, quod est adverbium jurandi. Confirmat eam sententiam ex Varrone et Tertulliano, qui Dium-fidium, Græcis Herculem esse dicunt. Alii alia, quibus non assentior.

[l] *Statum*] Id est, *ex eo gradu dignitatis, ad quem mea virtute assurrexeram, dejiciebar.* Equidem, cum ille tanta familia, et tantis animis esset, post Præturam, non abs re, si bonus

obtinebam, publicam miserorum causam, pro mea consuetudine suscepi: non[3] quin æs alienum[m] [4]meis nominibus[n] ex possessionibus solvere[5] possem[6]; cum alienis[7] nominibus[o] liberalitas Orestillæ[8] suis filiæque copiis persolveret:[9] sed quod non dignos[10] homines honore honestatos videbam, meque falsa suspicione alienatum[p] sentiebam. Hoc nomine[q] satis honestas pro meo casu[r] spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura[11] cum scribere vellem, nunciatum est,[12] vim mihi[13] parari. Nunc Orestillam[14] commendo tuæque fidei trado. Eam[15] ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus. Aveto.'

36. Sed ipse paucos[1] dies commoratus apud C. Flaminium Flammam[2] in agro Arretino,[s] dum vicinitatem, antea solicitatam,[3] armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit.[4] Hæc ubi Romæ comperta; senatus 'Catilinam et Manlium hostes judi-

H. *non quia* E. F. K. L.—4 *ideo sumtum æs alienum* H.—5 *m. nominibus sumtum* A. D. *sumtum m. n.* E. *non quia alienum æs sumptum ex m. n.* M. *non quia æs alienum m. n. ex p. s. non p.* N.—6 *non possem* C. D. E. G. K. L. *non p. s.* H.—7 *cum et sumtum* A. [*cum et alienis* Edit. Havercamp.] *cum alienis,* &c. B. *cum ex a. n.* M. *cum ex alienis* deleto *nominibus* N.—8 *Aureliæ Orestillæ* H. M. Carrio.—9 *debitum persolveret* G. *persolvere posset* M.—10 *indignos* E. —11 *Plurima* A. F.—12 *nunciatum est mihi v. p.* E.—13 *m. vim p.* A. B. D. H. I. M. N.—14 [*Orest. tibi com.* Havercamp.] *tibi* abest a C. D. E. H. I. L. M. N.—15 *ut eam* B. F. *eam ut* G. N. *ut ab injuriis* M.—16 [*Haveto* Havercamp.] *Aveto* M.

1 *per paucos* A. B. G. H. N. *ipse Catilina paucos dies moratus* M.—2 *Flammam* abest ab A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. Carr. &c.—3 *dum civitatem ante solicitam* M. *dum in civitate juventutem ante solicitatam* N.—

NOTÆ

fuisset, ad Consulatum aspirasset.

[m] *Æs alienum*] *Pecuniam mutuo sumtam.* Hinc vero satis constat arma movendi unum et eundem Conjuratis fuisse prætextum; violentiam nempe fœneratorum.

[n] *Meis nominibus*] *En mon nom; sous mon propre seing.*

[o] *Alienis nominibus*] Intelligo de pecunia sumta a Catilina, prædibus et sponsoribus amicis; illud enim ab ipso factum fuisse supra vidimus: atque ita sumendum esse non difficile esset ostendere, si tanti haberetur.

[p] *Alienatum*] *Rejectum.* Gall. *Disgracié, Rendu suspect.*

[q] *Hoc nomine*] Id est, *Ea causa; præsertim vero quod me suspicione falsa alienatum sentio, postquam Cicero atroci criminatione innocentiam meam ad Senatum divexarit.*

[r] *Pro meo casu*] Id est, *pro eo statu in quo ego sum.* Gall. *Vu l'état où je me trouve.*

[s] *Arretino*] Quidam legunt *Reatino*; nam Reate urbs fuit in Sabinis,

cat; ceteræ multitudini diem statuit, ante quam sine fraude[5] liceret ab armis discedere,[l] præter[t] rerum capitalium[v] condemnatis.'[6] Præterea decernit,[7] 'uti Consules delectum[w] habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet;[8] Cicero urbi præsidio sit.'[9] Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxime miserabile[x] visum: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia[y] domita armis[10] paterent; domi otium atque divitiæ, quæ prima[z] mortales putant, affluerent; fuere tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque duobus[a] Senati[11] decretis ex tanta multitudine, neque præmio inductus[12] conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium[13] discesserat.[14] Tanta vis morbi, uti tabes, plerosque civium animos invaserat.

37. Neque solum illis aliena[b] mens erat, qui conscii conjurationis;[1] sed omnino cuncta plebes[2] novarum rerum studio Catilinæ incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quis opes nullæ sunt, bonis[c] invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant;

[l] *Præscribit diem ceteræ multitudini, ante quam liceret impune discedere ab armis.*

4 *tendit* I.—5 *sine fraude liceat* B. *s. f. liceret* H. K. M. N.—6 *condemnatos* H.—7 *decrevit* H.—8 *maturaret* E. H.—9 *foret* H.—10 *armis* abest B.—11 *Senatus* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. M. N.—12 *quisquam inductus* A.—13 *omnium* delet E. *hominum* H.—14 [*decesserat* Edit. Havercamp.] *discesserat* M. N.
1 [*conjurat. fuerant* Havercamp.] *Catilinæ fuerant* H. *erant* K.—2 *plebs* Mss.

NOTÆ

Roma prorsus ad Septentrionem. *Ricti* vocatur in novis tabulis Geographicis.

[t] *Præter*] Adverbium est. Gall. *Excepté.*

[v] *Capitalium*] Id est, *rerum aut criminum, quæ capitis pœnam arcessunt, vel morte multantur.*

[w] *Delectum*] Id est, *milites deligerent, et ad militiam conscriberent.* Gall. *Qu'ils levassent des troupes.*

[x] *Miserabile*] Id est, *miseratione dignum.* Gall. non dicas *misérable,* sed, *digne de compassion.*

[y] *Omnia*] Hyperbole est, eo, quo volunt Auctores, sensu intelligenda; ut, scilicet, quascumque terras Romani cognoscerent, eæ ipsorum subirent aut venerarentur imperium.

[z] *Prima*] Id est, *præcipua et excellentissima.*

[a] *Duobus*] Prius vidimus, ubi agitur de sestertiis, posterius vero, ubi dies statuitur ante quam sine fraude liceret ab armis discedere.

[b] *Aliena*] *Aversa a bono Reipublicæ; Alienata.*

[c] *Bonis*] *Iis qui in Republica poten-*

odio suarum rerum mutari omnia student; turba atque seditionibus sine cura[d] aluntur:[m] quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes,[3] ea vero præceps[e] ierat[4] multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantia maxime præstabant;[5] item alii[6] per dedecora[f] patrimoniis amissis; postremo omnes,[7] quos flagitium aut facinus domo expulerat, ii Romam, sicuti[9] in sentinam,[g] confluxerant. Deinde multi[10] memores Syllanæ victoriæ, quod ex gregariis[h] militibus alios Senatores videbant, alios ita divites,[11] uti regio victu atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si in armis forent, ex victoria talia sperabant.[12] Præterea juventus, quæ in agris, manuum mercede, inopiam toleraverat,[n] privatis[i] atque publicis[k] largitionibus excita,[13] urbanum otium ingrato[l] labori prætulerant: eos atque alios[14] omnes[m] malum[15] publicum alebat. Quo minus mirandum, homines egentes, malis[16] moribus, maxima spe,

[m] *Aluntur sine cura inter turbas et seditiones.*
[n] *Quæ toleraverat inopiam fructu laboris sui.*

omnes, et sic passim.—3 *plebs* Mss. omnes, et sic passim—4 *erat* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N.—5 *præstabat* L.—6 *alii qui* N.—7 *omnis* M. *omnes* delet H. *omnes pauperes* G.—9 *sicut aqua in sentinam* H. N. *sicut aquæ in s.* M.—10 *multi mortales* H.—11 *alios divites* A.—12 *victoria sperabat talia* M. *vict. t. sp.* N.—13 *excitata* C. F. H. I. K. *exc. urbana otia*, &c. M.—14 *omnis* abest a B.—15 in textu *commune malum*. in marg. *publicum malum* M.—16 *inbuti m. m.* D.—17 *Ad hæc* N.—18 *Senatus* A. B. C. D. E. F. G. H. K. L.

tes sunt et florentes.

[d] *Sine cura*] Rerum suarum scilicet, quia nihil possident: deinde etiam de iis minus soliciti quæ in usum quotidianum requiruntur; cum hinc inde quælibet, per turbam, rapiant.

[e] *Præceps*] *Cæco impetu ad Catilinam defecerat, et ipsius inceptis favebat.*

[f] *Per dedecora*] Id est, *flagitiose*. Jam sæpius vidimus Sallustium adverbiis non ita libenter uti, sed ea per præpositionen et substantivum exprimere solitum esse.

[g] *Sentinam*] Proprie est *sentina* pars navis infima, in quam sordes omnes defluunt. Hic metaphorice sumitur pro improborum receptaculo.

[h] *Gregariis*] Id est, *infimis, quorum locus nulla est*.

[i] *Privatis*] *Quæ a privatis hominibus fiebant, ut Populi gratiam aucuparentur, et ejus suffragia demererentur.*

[k] *Publicis*] Frumenta enim in populum publice distribuebantur: deinde donationes publice in ludis a quibusdam Magistratibus fiebant.

[l] *Ingrato*] Id est, *ex quo quantum illi vellent non capiebant*.

[m] *Omnes*] Ejusdem generis, supple;

reipublicæ juxta ac sibi consuluisse.[n] Præterea quorum, victoria Syllæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum[o] erat, haud sane alio[p] animo belli eventum expectabant. Ad hoc,[17] quicumque aliarum atque Senati[18] partium erant, conturbari rempublicam, quam [19]minus[q] valere ipsi malebant. Id adeo[20] malum[r] multos[s] post annos in civitatem[21] reverterat.

38. Nam postquam Cn. Pompeio et M. Crasso Consulibus tribunicia potestas restituta;[t] homines adolescentes, [summam[u] potestatem nacti] quibus ætas animusque ferox, cœpere, Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiendo, atque pollicitando[1] magis incendere; ita[2] ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, Senati[v] specie[3] pro sua magnitudine. Namque, uti paucis absolvam, per[4] illa tempora quicumque Rempublicam agitavere,[5] honestis nominibus,[w] alii, sicuti populi jura defenderent, pars, quo Senati[6] auctoritas maxima

quam Senatus I. M. *partium quam Senatus* A. *partium atque Senatus* B.—19 *minus* delet N.—20 *id malum* A. K. *ideo malum* L.—21 *in civitate* B.

1 *pollicendo* A. B. D. F. H. K. M.—2 *Itaque i. c. p. f. nitebantur* M.—3 *Senatus sub specie* A. C. D. E. H. M. *sub Senatus specie* B. *Senatus specialiter* L.—4 *post illa t.* G. H. I. K. M. N.—5 *exagitavere* H.—6 *Senatus* (et sic semper) A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L.

NOTÆ

quos appellare nihil attinet.

[n] *Consuluisse*] Id est, *non majorem Reipublicæ, quam suarum rerum curam habuisse*: vel, *Reipublicæ commodum suumque idem fecisse.* Gall. *Ne prenoient pas d'autres mesures pour la République que pour eux. Confondoient l'intérêt du public avec le leur.*

[o] *Imminutum*] Sylla enim Proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit.

[p] *Alio*] Id est, *adepta victoria se quoque quævis spoliaturos sperabant.*

[q] *Quam minus*] *Que de perdre la moindre chose de leur crédit.*

[r] *Malum*] Dissensiones intellige, quæ Senatui cum populo intercedebant.

[s] *Multos*] Tribunitiam potestatem Sylla ante aliquot annos ita disjecerat, ut Tribunis solum et nudum jus intercedendi reliquisset.

[t] *Restituta*] Ab ipso Pompeio, ut Populi gratiam promereretur; cujus facti mox ipsum pœnituit.

[u] *Summam*] A prima institutione summa non fuit, quamvis Sacro-sancta dicta potestas Tribunitia: verum eo usque progressa, et limites transgressa est, ut convocare Senatum, dimittere ab aliis convocatum, Tribuni aliquando ausi sint.

[v] *Senati*] Id est, *cum pro Senatus dignitate se certare simularent, pro sua quisque gloria nitebantur.*

[w] *Nominibus*] Sic solent homines;

foret, bonum publicum simulantes,[*] pro sua quisque potentia certabant. Neque modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.

39. Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum[x] atque Mithridaticum[y] missus; plebis opes imminutæ,[1] paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia[2] tenere: ipsi innoxii,[z] florentes, sine metu ætatem[3] agere, ceteros judiciis[a] terrere,[3] quo plebem[b] in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis[c] rebus novandis spes oblata, vetus certamen[d] animos eorum arrexit.[5] Quod si primo[e] prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset: profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exsanguibus, qui plus posset,[f] imperium atque libertatem extorqueret.[6] Fu-

[*] *Quicumque turbaverunt Rempublicam illis temporibus, eam* turbaverunt *honesto prætextu.*

1 *imminutæ sunt* A. B. D. E. F. M.—2 *omnia* delet H.—3 *vitam agere* M.—4 *terere* N.—5 *erexit* K.—6 *eriperet* L.—7 abest *tamen* ab I.—8 [*ad Cat.*

NOTÆ

vel, quod mali faciunt occultum habent; vel, palam si audent, virtutis specie et nomine obtrudunt: adeoque per fraudem pleraque conantur et exequuntur.

[x] *Maritimum*] Adversus Cilices, qui etiam a Mithridate sustentabantur. Hoc bellum Piraticum vocatur in Flori titulis.

[y] *Mithridaticum*] Mithridates Rex fuit Ponti, in Asia, qui longum et grave bellum adversus Romanos sustentavit.

[z] *Innoxii*] Passive, quibus nemo nocere audebat: nam *innoxius* active etiam dicitur pro eo qui nemini nocet.

[a] *Judiciis*] *Condemnationibus, aut certe earum periculo.*

[b] *Quo plebem*] Locus obscurus. Sic intelligo. Pauci, qui omnia ad libitum inflectebant, Tribunos præsertim, judiciis et condemnationibus terrebant, ut ne illi plebem exagitarent, sed eam placidam et obsequentem efficerent.

[c] *Dubiis*] *Seditionibus*, quibus Respublica in dubio et discrimine ponitur; quibusque pro imperio ita certatur, ut penes quos futurum sit, lateat.

[d] *Certamen*] Quod Patricios inter et plebem per Tribunos intercedebat.

[e] *Primo*] Cave hinc concludas sæpius cum Catilina prælium commissum esse: semel enim et in perpetuum armis cum ipso certatum est. Dicit tantum, maximum futurum periculum, si superior, aut æqua manu discessisset; quia videlicet plurimi ad ipsum confugissent.

[f] *Qui plus posset*] Tertius aliquis ex Republica, Crassus forte, Pom-

ere[7] tamen[8] extra conjurationem complures, qui ad Catilinam profecti sunt: in his[9] A. Fulvius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari jussit.[h] Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus[10] aut fortuna[i] novis[11] rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat; neque solum cives, sed cujusquemodi[12] genus hominum, quod modo [bello] usui foret.

40. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum[k] requirat;[l] eosque, si possit, impellat ad societatem belli: existimans publice[m] privatimque ære alieno oppressos, præterea, quod natura gens Gallica[1] bellicosa esset, facile eos ad tale consilium[2] adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus, plerisque principibus notus erat, atque eos noverat: itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, et quasi dolens[3] ejus casum[n] requirere cœpit, 'quem exitum tantis malis sperarent?' Postquam illos videt queri de avaritia magistratuum, accusare senatum,[4] quod in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium

initio præf. Havercamp.] *in initio* F. H. M.—9 *In iis Fulvius* M. prænomen *A.* passim abest a Mss.—10 *fuisse malis moribus* A.—11 *dubiis novandis* M. —12 *sed cujuscunque modi* E. M. N. *sed etiam cujuscunque modi* H.

1 *gens Gallorum* D.—2 *negotium* B.—3 *condolens* C. D. L.—4 *et quod* G.—

NOTÆ

peius, Cæsar: nisi insuper tantam fuisse pestem Sallustius arbitratus est, ut etiam per hanc conjurationem, exhausta Respublica nudum, regibus et exteris hostibus, latus porrigeret.

[g] *Tamen*] Transitio est.

[h] *Jussit*] Patria potestate, quæ antiquis temporibus maxima erat in filios; ut major esset quam in servos: tametsi postea de rigore tanto eo usque detractum est, ut, patres filios contumaces judici, qui fere ex eorum præscripto pœnas infligeret, offerrent.

[i] *Fortuna*] Adversa scilicet et duriore.

[k] *Allobrogum*] Populi erant lacus Lemanni accolæ et Rhodani. *Les Savoyards, les Dauphinois, et les Bressans.*

[l] *Requirat*] Id est, *quærat sedulo, et ad belli societatem adducat.* Gall. *Qu'il les cherchât soigneusement, et qu'il tâchât de les gagner.*

[m] *Publice*] Propter tributa et vectigalia quæ Romanis victoribus persolvebant.

[n] *Casum*] Quod ita scilicet, Magistratuum avaritia opprimerentur. Gall. *Plaignant leur malheur.*

mortem[5] expectare: 'At ego,' inquit, 'vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta ista mala[6] effugiatis.' Hæc ubi dixit, Allobroges in maximam spem adducti, Umbrenum orare,[7] uti sui misereretur:[8] nihil tam asperum, neque tam difficile, quin[9] cupidissime facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit;[10] quod foro propinqua, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma[11] aberat. Præterea Gabinium arcessit, quo major auctoritas sermoni inesset: eo præsente conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cujusque[12] generis innoxios;[o] quo legatis animus amplior esset: dein[13] eos pollicitos operam suam dimittit.

41. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilii caperent. In altera[p] parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in[1] altera[q] majores opes,[r] tuta consilia, pro incerta spe, certa præmia. Hæc illis volventibus,[*] tandem vicit fortuna[s] reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio[t] civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam [consilio] cognito, legatis præcepit,[2] studium[3] con-

[*] *Cum hæc illi animo reputarent.*

5 *morte* A. *mortemque* D. *mortem spectare* M. N. et Carr.—6 *cuncta mala* L. [*tanta ista mala* Havercamp.] *tanta ista mala* M. N. et Ed. Grut.—7 *orare cœperunt* B.—8 *misereatur* K.—9 *quod non c. e. f.* A. E. *quod non c. f. e.* B. C. D. H. I. L. M. *quod cupidissime facturi non essent* K.—10 *perduxit* G.—11 *Roma aberat* D. E. F. I. K. L. M. N.—12 *utriusque* A.—13 *dein ita* M. *deinde eos* N. —14 [*domum dimittit* Havercamp.] *domum* abest a K.

1 *In altera parte* H. M.—2 *præcepit* A. B. C. E. F. G. H. I. K. L. M. N. et

NOTÆ

[o] *Innoxios*] *Viros bonos, qui conjurationis conscii non erant.* Atque ideo eos nominabant conjurati, ut in validissimas partes confugere se Allobroges crederent.

[p] *Altera*] Si nimirum, a conjuratorum partibus starent; credere enim erat se ære alieno, per eos victores, liberatum iri, &c.

[q] *Altera*] Si Romanis fidem servarent.

[r] *Majores opes*] In fide permanendum esse hæ rationes suadebant; potentiâ maxima Reipublicæ, (neque enim plurimos videbant inter conjuratos, qui multum valerent.) tuta consilia, &c.

[s] *Fortuna*] *Urbis genius,* qui Romæ publice colebatur.

[t] *Patrocinio*] Romæ habebant sin-

jurationis vehementer[4] simulent,[t] ceteros[u] adeant, bene polliceantur; dentque operam, uti eos quam maxime manifestos[5] habeant.

42. Iisdem fere temporibus in Gallia citeriore[v] atque ulteriore, item in agro Piceno,[1] Bruttio,[w] Apulia motus[x] erat.[2] Namque illi, quos antea Catilina dimiserat,[y] inconsulte ac veluti per dementiam [cuncta simul[z]] agere:[4] nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando[5] omnia plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures[6] Q. Metellus Celer Prætor ex Senati[7] Consultu,[a] causa cognita, in vincula conjecerat; item in ulteriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat.

43. At Romæ Lentulus, cum ceteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbantur,[1] magnis copiis, constituerant,[2] uti, Catilina in agrum Fæsulanum cum venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus[b] Ciceronis, bellique gravissimi[3] invidiam[c] optimo

[t] *Legatis præcipit ut maxime simulent se ad conjurationem propensos esse.*

············

Ed. Carr.—3 [*ut stud.* Havercamp.] *uti* Ed. Carr.—4 *simuletur* B.—5 *manifestatos* A.

1 *Brutio* abest C. *Bruttio et Apulia motus belli erat* N.—2 *erat armorum* H.—3 [*nam* Havercamp.] *Namque* G. L. M.—4 [*agebant* Havercamp.] *agere* Carr.—5 *agendo* K.—6. *quam pluris* M.—7 F. et quidam alii *ex sociis:* ita H. et K. *ex sociis Catilinæ* N.

1 [*ut videbatur* Havercamp.] delet M.—2 *ut constituerat* M. *fuerat* G. *erat* K.

NOTÆ

gulæ civitates suos Patronos, in quorum clientela essent; per quos etiam negotia sua curarent.

[u] *Ceteros*] Conjuratos scil.

[v] *Citeriore*] Ea est quæ Italiæ proxima; Ulterior quæ trans Alpes.

[w] *Bruttio*] Calabria est inferior, in Italiæ extremo angulo Orientali, ad meridiem.

[x] *Motus*] Bellicus scil. *Des soulèvemens.*

[y] *Dimiserat*] *In diversas partes miserat, qui sibi socios adjungerent.*

[z] *Simul*] Prudentibus, contra, omnia divisa sunt temporibus.

[a] *Senati Consultu*] Ita enim malim legere, quam, ut habent alii, *ex sociis*, quod invectum ex compendiaria scribendi ratione. Si tamen retineas *ex sociis*, intellige quosdam ex illis nebulonibus, festinatione sua deprehensos, conjurationem et socios manifestos fecisse.

[b] *Actionibus*] *De querelis adversus conjuratos in Senatu habitis.* Gall. *Des procédures.*

[c] *Invidiam*] Ita ut ille, querimoniis suis, belli auctor videretur.

Consuli imponeret; eo signo,[4] proxima nocte cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exequerentur. Sed ea divisa[d] hoc modo dicebantur: Statilius, Gabinius uti cum magna manu duodecim simul[5] opportuna loca urbis incenderent, [6]quo tumultu facilior[7] aditus ad Consulem, ceteros, quibus insidiæ parabantur, fieret.[r] Cethegus Ciceronis januam obsideret, eum vi[8] aggrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars, parentes interficerent; simul, cæde et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent.[9] Inter hæc parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos dubitando et dies prolatando[e] magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto,[10] in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum.[11] Natura ferox, vehemens, manu promtus, maximum bonum in celeritate putabat.

44. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium[h] ceteros conveniunt;[1] ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant[2] jusjurandum, quod[3] signatum[i] ad cives perferant:[4] aliter haud facile eos ad tantum negotium[5] impelli posse. Ceteri nihil[6] suspicantes dant:[k] Cassius semet eo[l] brevi venturum pollicetur,[7] ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus [cum his] T. Vulturcium

[r] *Ut per tumultum aditus esset facilior ad Consulem et reliquos quibus insidiæ parabantur.*

—3 *gravissimam* A. E. F. H. K. N.—4 *eo signo dato* B. C. *eo dato signo* D.—5 *simul* abest a K.—6 *a quo tumultu* B.—7 *facilius* A.—8 *vi* abest a K. *ut aggr.* N.—9 *erumperetur* H.—10 *consultando* I.—11 *facturum dicebat* A.

1 *convenerunt* H.—2 *postulabant* A. D.—3 *quod ad s. c. signatum perferant* E.—4 *proferant* F. *præferant* M.—5 *facinus* K. *n. i. p. dicebant* N.—6 *n. s. mali* N.—7 *pollicebatur* H.—8 *confirment* K.—9 *Ipse Lentulus* A.—10 *Qui sum ex*

NOTÆ

[d] *Divisa*] Id est, *Unusquisque sibi hoc aut illud exequendum receperat.*

[e] *Prolatando*] *En tirant de long; en différant.*

[g] *Sed*] Transitio est.

[h] *Per Gabinium*] Legatos ille ad conjuratos introducebat.

[i] *Signatum*] Signum seu sigillum apposuerunt. *Signatum; Cacheté.*

[k] *Dant*] Jusjurandum, scilicet, signo confirmatum.

[l] *Eo*] *Ad Allobroges.* Cautus hac in parte fuit.

quendam Crotoniensem[m] mittit; uti Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilina, data et accepta fide, societatem[n] confirmarent.[8] Ipse[9] Vulturcio literas ad Catilinam dat, quarum exemplum[o] infra scriptum: 'Quis sim, ex eo,[10] quem ad te misi, cognosces. Fac[11] cogites, in quanta[12] calamitate sis, et memineris te virum; consideres, quid tuæ rationes[p] postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab[13] infimis.'[q]

Ad hoc[14] mandata[r][15] verbis dat: 'Cum ab Senatu hostis judicatus sit, quo consilio servitia repudiet?[t] in urbe parata[16] esse, quæ jusserit: ne[17] cunctetur ipse propius accedere.'

45. His rebus ita actis,[1] constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomtino[2] Prætoribus imperat, uti in ponte Mulvio[s] per insidias Allobrogum comitatus[t] deprehendant: rem omnem aperit, cujus[3] gratia mittebantur: cetera, uti facto opus sit, ita agant,[v] permittit.[4] Homines militares,[w] sine tumultu

[t] *Præterea verbis imperat*, ut dicat Catilinæ, *qua causa servos rejiciat, cum hostis a Senatu judicatus sit.*

eo munere H. *qui sim* I. L.—11 *Fac ut* A. B.—12 *in qua* G.—13 *et ab infimis* F. *etiam ab infirmis* I.—14 *Ad hæc* E. H.—15 *mandatum* K.—16 *omnia* H. N. —17 *nec* K.

1 *peractis* A. C.—2 *Proptini.* M. *Promptinio* N. Alii aliter.—3 *cujus rei gratia* A. *cujus gratia rei.* D.—4 *Præmittit* N.—5 *insidiis* F. *illi præsidiis* H.—

NOTÆ

[m] *Crotoniensem*] Duæ fuerunt urbes in Italia, Croton, aut Crotona, nominatæ, altera in extrema Calabria ad ortum, altera in Umbria.

[n] *Societatem*] Fœdus conjurationis.

[o] *Exemplum*] Forte verba non sunt eadem, sed sensus. Ansam præbet dubitandi, quod paulo aliter hæc et similia a Cicerone referuntur, in Catilinam: illumque adeo, si penitius de hac conjuratione tibi compertum esse cupis, adibis.

[p] *Rationes*] Ex Cicerone vim vocis istius cognosces: ita vero illam reddit, *Cogita quem in locum sis progressus, et vide quid jam tibi sit necesse.* Gallice, *Les mesures que vous avez prises; l'état de vos affaires.*

[q] *Infimis*] *Servis.*

[r] *Mandata*] Quæ perferret ad Catilinam. Gall. *Il lui recommanda de lui dire de bouche.*

[s] *Mulvio*] Vocatur hodie *Ponte-molle.* Distat ab urbe duobus millibus passuum, plus minus.

[t] *Comitatus*] *Omnes eos qui Allobroges comitarentur.*

[v] *Ita agant*] Imperat ut pro re nata consilium capiant. *Qu'ils prissent leurs mesures selon qu'ils le jugeroient à propos.*

[w] *Militares*] Ejusmodi expeditionibus assueti.

præsidiis[x] collocatis, occulte pontem obsidunt.[6] Postquam ad id loci legati cum Vulturcio venere, et simul utrimque[y] clamor exortus est; Galli, cito[7] cognito consilio, sine mora[8] prætoribus se tradunt. Vulturcius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; dein, ubi a legatis[9] desertus est, multa prius de salute sua Pomtinum[10] obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidus, ac vitæ[11] diffidens,[z] veluti hostibus, sese Prætoribus dedit.[12]

46. Quibus rebus confectis,[1] omnia propere per nuncios Consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavere. Nam lætabatur, conjuratione patefacta, civitatem periculis[2] ereptam esse: porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus; pœnam illorum sibi oneri,[a] impunitatem perdendæ[3] reipublicæ credebat.[t] Igitur confirmato[b] animo vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q.[4] Cœparium quendam Terracinensem,[c] qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat.[5] Ceteri sine mora veniunt:[7] Cœparius[7] paulo ante domo egressus,[8] cognito indicio,[d] [ex urbe] profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens perducit;[u] reliquos cum custodi-

[t] Cogitabat *supplicium illorum futurum sibi oneri, impunitatem perdendæ Reipublicæ.*

[u] *Consul ipse tenens Lentulum manu, quia Prætor erat, eum deducit in Senatum.*

6 *obsident* G. H. K. N.—7 *cito* abest a K.—8 *sine timore* N.—9 *a legatis ubi,* A.—10 *Pontinium* N. sed supra idem *Promtinio.*—11 *vitæ suæ* M.—12 *tradit* F. H.

1 *ita confectis* E.—2 *a periculis* A. B. D. N.—3 *causam perdendæ R. f.* C.—4 [*itemque Cœparium* Havercamp.] Q. *Cœparium* N.—5 *properabat* G.—6 *conveniunt* C.—7 *sed Cœparius* H.—8 *digressus* N.—9 *et S. advocat* L.—10 *con-*

NOTÆ

[x] *Præsidiis*] In villas proximas bipartiti sunt, referente Cicerone, qui Vulturcio insidias fecerunt; ut Tiberis inter eos, et pons interesset.

[y] *Utrimque*] Scilicet statim cognovit Vulturcius, dolos et insidias subesse.

[z] *Vitæ diffidens*] Timens ne in loco interficeretur.

[a] *Oneri*] Quemadmodum fuit, nam ideo postea in exilium actus est.

[b] *Confirmato*] Ad id corroborato, ut conjurati punirentur.

[c] *Terracinensem*] Tarracina urbs, est Volscorum maritima, ab urbe Roma ad ortum.

[d] *Indicio*] Ayant découvert la trame: Ayant eu le vent de ce que l'on faisoit.

bus in sedem Concordiæ venire jubet. Eo[9] Senatum advocat,[10] magnaque frequentia ejus ordinis,[e] Vulturcium cum legatis[f] introducit: Flaccum Prætorem scrinium cum literis, quas a legatis acceperat, eodem[11] afferre jubet.

47. Vulturcius[1] interrogatus de itinere,[g] de literis, postremo quid, aut qua de[2] causa[h] consilii habuisset; primo fingere alia,[v] dissimulare de conjuratione;[3] post ubi fide[4] publica[i] dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: 'paucis ante diebus a Gabinio et Cœpario socium ascitum,[5] nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Servium Syllam, L. Vargunteium, multos[6] præterea in ea conjuratione esse.' Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas, sermonibus, quos habere solitus:[w] 'Ex libris Sibyllinis[k] regnum Romæ tribus Corneliis[l] portendi; Cinnam atque Syllam antea: se tertium, cui fatum[m] foret[7] urbis po-

[v] *Vulturtius interrogatus de itinere, de literis, postremo quid consilii habuisset, aut qua de causa illud cepisset, primo cœpit fingere alia omnia.*

[w] *Ac convincunt Lentulum dissimulantem, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat.*

vocat K.—11 *ibidem* C. G.

1 *primo int. d. i. et de lit.* M.—2 *qua causa* K.—3 *d. c. Catilinæ* K.—4 *fide data publica* A. G. H. *fide publica data* M. N. *fidei publicæ* L.—5 *accitum* M. et Ed. Carr.—6 *m. alios præterea* D.—7 *fatatum fore* H. *fatatum foret* M. N.

NOTÆ

[e] *Ordinis*] Senatorii, scilicet. Gall. *L'assemblée étant fort complette.*

[f] *Cum legatis*] Allobrogum, scilicet, Cicero dicit non introductos fuisse eos una cum Vulturcio.

[g] *De itinere*] Quo iret, cur noctu: monet enim Cicero sub vesperam missos fuisse qui eum cum ceteris deprehenderunt.

[h] *Causa*] Quamobrem nefaria consilia contra Rempublicam cepisset.

[i] *Fide publica*] Id est, *impunitate promissa, si verum diceret.*

[k] *Sibyllinis*] Fuerunt Sibyllæ, virgines fatidicæ, quarum una, quæ Erythræa dicta est, ob origine, urbe, scilicet, Erythris, in Ionia; et Cumana, ab habitatione urbis in Campania, quæ dicitur *Cumæ*, libros tres Tarquinio obtulit, quorum auctoritas, tanquam divinitus missorum oraculorum, apud Romanos Sacro-sancta fuit.

[l] *Corneliis*] Id est, *tribus hominibus, qui ex clarissima Corneliorum gente essent oriundi.*

[m] *Fatum*] *A qui la destinée promettoit l'Empire.* Fati vero nomine indeclinabilis intelligitur series, et rerum concatenatio.

tiri;[8] præterea ab incenso[n] Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices[o] respondissent bello civili cruentum[9] fore.' Igitur perlectis literis, cum prius omnes signa sua cognovissent, Senatus decernit,[10] 'uti abdicatus[11] [p] magistratu Lentulus, item ceteri in liberis[q] custodiis haberentur.'[12] Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis,[r] Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cœparius (nam is paulo ante ex fuga retractus) Cn. Teréntio senatori traduntur.[13]

48. Interea plebes,[1] conjuratione patefacta, quæ primo cupida rerum novarum, nimis bello favebat, mutata mente, Catilinæ consilia[2] execrari,[3] Ciceronem ad cœlum tollere; veluti ex servitute erepta gaudium atque lætitiam[s] agitabant.[4] Namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat;[x] quippe cui omnes copiæ in usu[t] quotidiano et cultu corporis erant. Post eum diem quidam[5] L. Tarquinius ad Senatum adductus erat,[6] quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum[7] aiebant.[8] Is cum se

[x] *Namque plebes putabat alia belli facinora fore magis prædæ quam detrimento, &c.*

—8 *urbe potiri* A. N.—9 *cruentatum* C. G.—10 *decrevit* B. C. D. E. F. G. M. N. —11 *abdicatus* N.—12 *habeantur* A. D. E. H. I. K. L.—13 *traditur* E. F. K. M. N.

1 *plebs* (et ita semper,) A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N.—2 *consilium* E.—3 *exsecratur* A.—4 [*agitabat* Havercamp.] *agitabant* E.—5 delet *quidam* C.—6 *est* F. H.—7 *esse retractum* E. *retr. ajebat* M.—8 *homines age-*

NOTÆ

[n] *Incenso*] Primo; nam ter templum illud incendio eversum est.

[o] *Haruspices*] Illi erant qui ex inspectis harugis, sive hostiis, futura prædicebant.

[p] *Abdicatus*] Magistratu ante tempus deposito.

[q] *Liberis*] Liberis custodiis detinetur qui non in publicum carcerem detruditur, sed cuipiam asservandus reus committitur.

[r] *Ædilis*] Magistratus erant Ædiles, qui ædificia curabant, et ludos solennes, itemque annonam, ut liquet ex Cicerone.

[s] *Lætitiam*] Addit ad gaudium, quod corporis gestu demonstratur.

[t] *Usu*] Id est, *in iis rebus, quarum usus erat quotidianus; quibusque carere non poterant.* Ideo plebi incendium crudele visum est.

diceret indicaturum de conjuratione,[9] si fides publica data esset; jussus[10] a Consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Vulturcius,[11] de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium Senatum edocet;[12] præterea 'se missum a M. Crasso, qui[u] Catilinæ nunciaret,[13] ne Lentulus, Cethegus, alii ex conjuratione deprehensi terrerent;[14] eoque magis properaret ad urbem accedere, quo et ceterorum[v] animos reficeret, et illi facilius e periculo[15] eriperentur.' Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maximis divitiis, summa potentia; alii, rem incredibilem rati; pars, tamen etsi verum[16] existimabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis lenienda, quam exagitanda videbatur;[y] plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii conclamant,[17] 'indicem falsum,'[18] deque ea re postulant[19] uti referatur.[z] Itaque consulente[a] Cicerone frequens[b] Senatus decernit:[20] 'Tarquinii indicium falsum videri; eumque in vinculis retinendum; neque amplius potestatem[21] faciendam,[c] nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem mentitus esset.'[22] Erant eo tempore,[23] qui æstimarent, illud a P. Autronio machinatum,[24] quo facilius, appellato Crasso, per societatem[d] periculi reliquos illius potentia tegeret.[e] Alii Tarquinium

[y] *Quia tanta potentia* illius *hominis videbatur magis mulcenda, quam irritanda.*
[z] *Postulant, ut de eo sermo habeatur denuo in Senatu.*
[e] *Ut, Crasso inter conjuratos recensito, potentia illius tegeret reliquos, cum ipse in idem periculum adductus esset.*

bant A.—9 *de c. i.* A.—10 *jussus est* A. D. F.—11 *edocuit quæ Volturcius docuerat* H.—12 *docet* B. C. D. I. K. L. N.—13 *enunciaret* E.—14 *aliique de conjuratione terrerent* A.—15 *a periculo* E. F.—16 *verum esse* A. *veram* E.—17 *conclamabant* G. *omnes conclamabant* H.—18 [*fals. esse* Havercamp.] *esse* abest a B.—19 *postulabant* G.—20 *decrevit* B. C. E. F. G. M.—21 *neque amplius habere potestatem faciundi* M.—22 *foret m. t. r.* A. *tantam r. m. foret* N. *esset mentitus aut machinatus erat* G.—23 *e. e. t. homines* H.—24 *esse machina-*

NOTÆ

[u] *Qui*] Pro *ut*. Optime.

[v] *Ceterorum*] Ut conjuratis, iis, scilicet, qui deprehensi non erant, animum relevaret.

[a] *Consulente*] *Président, et recueillant les voix.*

[b] *Frequens*] Illud est quod supra dixit, *magna frequentia ejus ordinis.*

[c] *Faciendam*] Ulterius, scilicet, loquendi in Senatu, aut quicquam de conjuratione dicendi.

[d] *Per societatem*] Ut, cum ille, eodem supplicio multandus, potentia sua evaderet, ceteri, qui in eodem essent reatu, damnari non possent.

a Cicerone immissum[e] aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocinio, rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego[25] postea prædicantem audivi, tantam illam[26] contumeliam sibi[27] ab Cicerone impositam.

49. Sed iisdem temporibus Q. Catulus[f] et C. Piso[g] neque gratia, neque precibus,[1] neque pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges, aut alium indicem C. Cæsar[h] falso nominaretur. Nam uterque[2] cum illo graves inimicitias exercebant.[3] Piso oppugnatus[i] in judicio repetundarum,[4] propter cujusdam Transpadani[k] supplicium injustum: Catulus ex petitione Pontificatus[l] odio incensus,[5] quod extrema[6] ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo[m] Cæsare victus[n] discesserat. Res autem opportuna[o] videbatur; quod privatim[p] egregia liberalitate, publice maximis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed ubi Consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim[q]

tum K.—25 *ego* abest M.—26 *illam* abest ab E.—27 *sibi* abest M.

1 *n. p. n. g.* A. B. D. E. G. H. I. L. *neque gratia* abest C.—2 *utrique* G.—3 *exercebat* F. L.—4 *pecuniarum repetundarum* C. E. G. H. I. K. L. M.—5 *in-*

NOTÆ

[e] *Immissum*] Delegatum. Gal. *Atitré, Aposté.*

[f] *Catulus*] Hic ille fuit, omnium confessione princeps Senatus; cui, cum bellum maritimum Pompeio committendum, dehortaretur, addidissetque, *Si quid huic acciderit, quem in ejus locum substituetis?* succlamavit universa concio, *Te, Quinte Catule.*

[g] *Piso*] Hic est quem Cicero defendit: Consul fuit cum Glabrione; deinde Galliam administravit, ubi transpadanum, de quo nunc agitur, morte affecit.

[h] *Cæsar*] Julius est, primus Imperatorum.

[i] *Oppugnatus*] Accusationem intentaverat Cæsar contra ipsum.

[k] *Transpadani*] Padus fluvius est in Italiæ parte suprema, quem Galliæ veteres accensebant. Transpadanus est qui trans Padum habitat, Romæ habita ratione.

[l] *Pontificatus*] In maximo fuit honore apud Romanos Pontificum dignitas, præsertim vero Pontificis maximi, de qua nunc agitur.

[m] *Adolescentulo*] Nato tamen 35. aut 36. annos, circiter. Ut vero te minus moveat hæc appellatio, a te velim observari, isthuc dictum esse cum comparatione ad ætatem Catuli, et quodammodo ex ipsius persona.

[n] *Victus*] A Pontificatu exclusus.

[o] *Opportuna*] Id est, *conjurasse Cæsarem facile erat creditu.* Gall. *La chose paroissoit plausible, vraisemblable.*

[p] *Privatim*] *Par une dépense magnifique dans sa maison.*

[q] *Singulatim*] *Les uns d'un côté, les autres d'un autre.*

circumeundo, atque ementiendo, quæ[7] se ex[8] Vulturcio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; usque eo,[9] ut nonnulli equites Romani, qui præsidii causa cum telis erant circum[10] Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi [r]nobilitate[11] impulsi, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex Senatu Cæsari gladio minitarentur.[12]

50. Dum hæc in Senatu aguntur, et dum legatis[1] Allobrogum et Tito Vulturcio, comprobato eorum indicio,[a] præmia decernuntur: liberti, et pauci ex clientibus Lentuli, diversis[2] itineribus,[s] opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant duces multitudinum,[t] qui pretio rempublicam vexare soliti. Cethegus autem per nuncios familiam[v] atque libertos suos,[3] exercitatos[4] in audaciam, orabat, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, ut res atque tempus monebat, convocato Senatu refert, QUID DE HIS FIERI[5] PLACEAT, QUI IN CUSTODIAM[6] TRADITI ERANT. Sed eos paulo ante frequens Senatus judicaverat: CONTRA REMPUBLICAM FECISSE. Tum D. Junius Silanus, primus[7] sententiam rogatus,[8] quod eo tempore Consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent,

[a] *Indicio eorum pro vero recognito.*

census erat A. B.—6 *in extrema* E. K.—7 *ea quæ se* A. D.—8 *a Volturcio* D.—9 *usque adeo* B. D. F. H. I. M. et *usque adeo* E. G.—10 [*circ. æd. Concord.* Havercamp.] *circa* K.—11 *mobilitate* L. M.—12 *minarentur* A. B.

1 *dum Senatus decreto l. All.* N. *libertini* E.—2 *ex diversis* G.—3 *lectos* A. I. L. [*suos, electos, et exercitatos* Havercamp.]—4 *exercitatosque* B.—5 *facere* M.—6 *in custodiis* D. E. H. *qui in custodia* deletis *tr. e.* M.—7 *primo dare* A. abest *primus* a K.—8 *dicere rogatus* D. *rogatus dicere* H.—9 *iturum dixerat*

NOTÆ

[r] *Nobilitate*] Plerumque legitur *mobilitate*, i. e. *Légèreté de jeunes gens.* Hos alicubi Cicero insigniter, et prope tanquam Catilinæ socios notat.

[s] *Itineribus*] Id est, *hic et illic omnibus modis conabantur quosvis ad Patronum eripiendum incitare.*

[t] *Duces multitudinum*] Illi sunt qui otiosis nebulonibus, quales plurimi sunt in magnis urbibus, imperant, quia ipsi ad omnem nequitiam maxime sunt exercitati.

[v] *Familiam*] Id est, *omnes suos servos.*

supplicium sumendum decreverat. Isque postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus[w] in sententiam Tib. Neronis iturum se[9] dixerat; quod de ea re,[10] præsidiis[x] additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum, rogatus sententiam[11] a Consule, hujuscemodi verba locutus est:

51. 'Omnes homines, Patres Conscripti, qui de rebus dubiis[a] consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt: neque quisquam omnium[1] lubidini simul et usui paruit.[c] Ubi intenderis ingenium,[2] valet: si lubido possidet, ea dominatur,[b] animus nihil valet. Magna mihi copia memorandi, P. C.,[3] qui reges atque populi,[4] ira aut misericordia impulsi, male consuluerint:[5] sed ea malo dicere, quæ majores nostri, contra lubidinem animi, recte atque ordine[6] fecere. Bello Macedonico, quod cum rege[7] Perse[c] gessimus, Rhodiorum[d] civitas, magna atque magnifica, quæ populi Romani opibus creverat,[e] infida atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello confecto,[f] de Rhodiis con-

[c] *Neque quisquam omnium simul fecit ea quæ lubido, et ea quæ utilitas suasit.*

D.—10 *seque de ea re* D.—11 *dare sententiam* B. H.
1 *hominum* C. H.—2 *intenderis animum* i. v. A. *ubi tu* i. i. M.—3 [*P. C.* omittit Havercamp.] *memorandi Patres Conscripti* C. E. I. K. L.—4 *aut qui pop.* Ed. Carr.—5 *consuluerunt* F. *consuluere* K.—6 *ordinate* A.—7 *contra re-*

NOTÆ

[w] *Pedibus*] Quandoque hoc modo sententiam suam aperiebant: cum ex Senatoribus aliquis suam dixisset, quibus ea probabatur, illi in eundem locum cum ipso discedebant: atque ea ratio vocabatur, *Per discessionem.*

[x] *Præsidiis*] Custodum numero circa eorum domos adaucto, quibus Lentulus et reliqui commissi fuerant: itemque urbe vigiliis bene firmata.

[z] *Hujuscemodi*] Neque enim iisdem omnino verbis Cæsar usus est; sed in hunc sensum orationem habuit.

[a] *Dubiis*] *Delicatis et difficiles.*

[b] *Ea dominatur*] Istud opus esset oculis semper obversari.

[c] *Perse*] Macedonum rex fuit ultimus Perses, seu Perseus, filius Philippi, a P. Æmilio in triumphum ductus.

[d] *Rhodiorum*] Rhodus insula est maris Mediterranei, Soli olim sacra, ubi et ejus fuit Colossus. Sita est ad angulum minoris Asiæ Occidentalem.

[e] *Creverat*] Rhodii Romanis auxilio, bello Syriaco, adversus Antiochum fuerant; quo devicto, illis quasdam civitates de ejus regno Pop. Romanus concessit.

[f] *Confecto*] Rege Perse debellato.

sultum est, majores nostri, ne quis divitiarum[g] magis, quam injuriæ causa bellum inceptum[8] diceret, impunitos dimisere. Item bellis Punicis[h] omnibus, cum sæpe Carthaginienses et in pace,[9] et per inducias multa [10]nefaria[i] facinora fecissent, nunquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quid se dignum foret, quam quid in illis jure[11] fieri posset, quærebant. Hoc idem providendum est, Patres conscripti, ne plus valeat[k] apud vos P. Lentuli et ceterorum scelus, quam vestra dignitas; non magis iræ, quam famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur,[12] novum[l] consilium approbo: sin[13] magnitudo sceleris[14] omnium[15] ingenia[m] exsuperat;[16] iis[n] utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite[o] atque magnifice casum reipublicæ miserati sunt: quæ belli sævitia, quæ victis acciderent, enumeravere: rapi virgines, pueros: divelli liberos a parentium complexu: matres familiarum pati, quæ[17] victoribus collibuissent: fana atque domos exspoliari;[18] cædem, incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia compleri.[19] Sed, per Deos immortales, quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infestos conjurationi faceret? scilicet[p] quem res tanta atque tam atrox non per-

gem *Perseum* G. K.—8 *susceptum* G.—9 *et in pace et in bello* C.—10 *ne fanda* Ed. Carr.—11 *jure* deest in L.—12 *reperiretur* K.—13 *sed si* K.—14 *scelerum* A.—15 *eorum hominum ingenium* E. *omnium ingenium* K.—16 *iis suppliciis* C. G.—17 *pati ea* M.—18 *spoliari* C. E. H. I. K. L. M.

NOTÆ

g *Divitiarum*] *Causa* supple. *Ne quis crederet magis inceptum bellum desiderio divitiarum, quam ulciscendæ injuriæ.*

h *Punicis*] Adversus Carthaginienses, qui et *Pœni* dicti sunt.

i *Nefaria*] Cum, verbi gratia, Cornelio Asinæ, Consuli et Legato, catenas injecerunt.

k *Plus valeat*] Id est, *prospiciendum est, ne dum plus æquo in pœna Conjuratis pro merito infligenda attenti eritis, minus quid vobis dignum sit, videatis.*

l *Novum*] Ut, scilicet, conjurati, contra morem et leges, ea causa paratas, morte multentur.

m *Ingenia*] Ita ut pœna non possit satis gravis excogitari.

n *Iis*] *Exilio*, aut *Carcere.*

o *Composite*] Istud invidiose dictum, Gall. diceremus, *Ils ont fait paroître leur bel esprit à, &c. Ils nous ont fait de beaux discours touchant, &c.*

p *Scilicet*] Responsio est obliqua et amara, ut ostendat, non modo Sena-

movit,[20] eum oratio accendet.[21] Non ita est;[q] neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas gravius[r] æquo habuere. Sed aliis alia[s] licentia, Patres conscripti. Qui demissi[t] in obscuro vitam habent,[22] si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama atque fortuna pares sunt: qui magno[23] imperio præditi in excelso ætatem[24] agunt, eorum facta cuncti[25] mortales novere. Ita in[26] maxima[u] fortuna minima licentia est. Neque studere,[v] neque odisse, sed minime irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, in imperio superbia atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic æstimo, Patres conscripti, omnes cruciatus minores, quam facinora illorum esse. Sed plerique mortales [27]postrema[w] meminere, et in hominibus[x] impiis sceleris obliti de pœna[28] disserunt,[y] si ea paulo severior[29] fuit.[30] D. Silanum[z] virum fortem atque strenuum, certe[31] scio, quæ

—19 *inpleri* K.—20 *movit* K.—21 *accenderet* N.—22 [*agunt* Havercamp.] *habent* I.—23 *maximo* B.—24 *vitam* K.—25 *multi mortales* D.—26 *magna* N.—27 *extrema* A.—28 [*eorum obl. de pœn.* Havercamp.] *de pœna eorum* K. *de p. dixerunt* N.—29 *sævior* F. H. K. L. M.—30 [*fuerit* Havercamp.] *fuit* A. B. C. E. F. L.—31 [*certo* Havercamp.] *certo* abest

NOTÆ

tores opus non esse conjuratis infestos facere; sed insuper inutilia esse quæcumque alii ea gratia dixissent.

q *Ita est*] Interrogationi expressæ non respondet, *An uti vos infestos conjurationi faceret?* Sed intellectæ, *An quia non estis infesti conjurationi?* Operosa est hæc oratio, quia Cæsar, aperte, quæ sentiebat et optabat, proloqui minus audebat.

r *Gravius*] Gall. *Ont porté leurs ressentimens plus loin qu'il ne falloit.*

s *Alia*] Id est, *non omnes, uno et eodem modo, ulcisci decet injurias.*

t *Demissi*] *Homines ignobiles qui in turba latent.*

u *In maxima*] Nihil magis verum et æquum est; interim secus plane inter homines evenit: nam ut quisque in sublimi positus est, ita plerumque se ille putat male faciendi licentiam adeptum esse.

v *Studere*] Nota, pro *favere.*

w *Postrema*] Pœnam scilicet, quæ impiis infligitur.

x *In hominibus*] Hoc est, *cum de iis agitur.*

y *Disserunt*] In malam partem, scilicet, adversus eos qui nocentes pœnæ addixerunt.

z *Silanum*] Nominis proximitas in memoriam revocat quæ ego vidi, immo et expertus sum, de istorum, quos nos *bonos homines* vocamus, mollitia, et animi imbecillitate. Non possis pejores alios rerum publicarum administrationi præficere; quippe qui obvio cuique affectatæ suæ plerumque sanctitatis admiratori, non omnes modo vere bonos et strenuos spoliandos et

dixerit, studio[a] reipublicæ dixisse, neque illum in tanta re gratiam,[32] aut inimicitias exercere: eos mores, eam[33] modestiam viri cognovi.[ś] Verum sententia non mihi crudelis,[34] quid enim in tales homines crudele fieri potest? sed aliena[b] a republica nostra videtur. Nam[35] profecto aut metus, aut injuria te subegit, Silane, Consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore supervacaneum est disserere, cum præsenti diligentia clarissimi viri Consulis tanta præsidia sint in armis.[c] De pœna[d] possumus[36] equidem dicere id, quod res[37] habet: in luctu atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; [38]ultra[e] neque curæ neque gaudio locum esse. Sed per Deos[39] immortales, quamobrem in sententiam[40] non addidisti, uti prius verberibus in eos animadver-

ś *Novi ita se habere mores et modestiam Silani.*

a K.—32 *odium, gratiam,* &c. G.—33 *atque modestiam* K.—34 *videtur crudelis* E.—35 *Nostra profecto* D.—36 *possum* A. B. C. F. H. I. K. L. *possim* G.—37 *dicere quid res habet* F.—38 *citra* I.—39 *Sed p. D. Sullane i.* D.—40

NOTÆ

lacerandos objiciunt, sed et se ipsos tandem, cum sua inepta lenitate, perversis insidiatoribus deridendos propinant. Bonitas ista pravitas est semper, et sæpe nequitia; atque satius esset ab uno malo regi, quam a bono, mille latronibus tradi. Hunc vide, quæso, Silanum quo abducant Cæsaris laudes flagitiosæ. Primo optime censuerat capite multandos parricidas, qui Patriæ interitum moliti fuerant: non prius accedit callidus assentator, qui quatuor verbis gratiam init, quam ille transversus ridicule sententiam mutat, atque liberandos sinit, qui postea urbem ferro et igne devastent. Optime ineptam et pravam, de qua diximus, levitatem, in *Adelphis*, pingit et illudit Terentius.

a *Studio*] Id est, *singulari in Rempublicam benevolentia.*

b *Aliena*] Id est, *extra usum, unde etiam detrimentum et damnum inferatur.*

c *In armis*] Præsidium, sæpius ex se, illud indicat quod armis paratur: attamen, cum Amici, Muri, Latebræ præsidio nobis esse possint, non male hic additum *in armis*, ad distinctionem.

d *De pœna*] Hic aliquid deesse putant nonnulli, quia non resumit Cæsar quod proposuerat, cum dixit, *aut metus, aut injuria, &c.* atque illi membrum posterius omissum esse aiunt. Non ita mihi videtur, nam injuria et pœna sunt, in hoc negotio, termini relativi et æquivalentes, quod patebit attendenti ad scopum Cæsaris. Hoc enim tantum voluit, Silanum motum fuisse in ferenda sententia, aut rationibus quas metus suggessisset, aut iis, quæ ex sceleris natura politice nascerentur.

e *Ultra*] *Post mortem.*

teretur? an, quia lex Porcia vetat? at[41] aliæ leges item condemnatis civibus[42] animam non eripi,[43] sed in exilium permitti jubent. An, quia gravius est[45] verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut grave nimis in homines tanti facinoris convictos? Sin[46] quia levius;[47] qui convenit in minore negotio legem timere,[49] cum eam in majore neglexeris?[48] At enim[f] quis reprehendet, quod in parricidas reipublicæ decretum erit? tempus,[g] dies, fortuna,[h] cujus lubido gentibus moderatur. Illis merito accidit, quicquid evenerit:[50] ceterum vos, Patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis[51] orta sunt: sed ubi imperium ad ignaros,[52] aut minus bonos pervenit;[53] novum illud [exemplum] ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur.[i] Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempublicam eorum[54] tractarent. Hi primo[55] cœpere pessimum quemque et omnibus invisum indemnatum[k] necare. Ea[56] populus lætari, et merito dicere fieri. Post, ubi paulatim[57] licentia[l] crevit, juxta bonos et malos lubidinose interficere, ceteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stultæ[m] læti-

in sententia M.—41 *aut* K.—42 *de civ. cond.* G. *de cond. civ.* L.—43 *non eripi vitam* C. *non vitam eripi* I. *non animam eripi* D. E. K. *vitam* M.—45 *est* abest K.—46 *sin autem* L.—47 [*lev. est* Havercamp.] *est* abest K.—48 *quid convenit in minori legem contemnere cum eam in majori negotio neglexeris?* M.—49 Ed. Carr. *observare.*—50 *evenit* M.—51 [*ex rebus domesticis* Havercamp.] *bonis* A. B. C. D. E. F. I. K. L. *bonis rebus* D. E. H. *rebus bonis* N. *bonis initiis* M.—52 *ignaros cives* D. H. K. M. N. *ignavos cives* F.—53 *transfertur* M.—54 *eorum* delet C. et Ed. Carr.—55 *primum* A. E. F. H.—56 *Ea lege* B. E. *eo* C. *ea re* G. M. N.—57 *ubi l. paululum crevit* K.—58 *hujusmodi* I. *aliosque*

NOTÆ

[f] *At enim*] Objectio ex parte eorum quos sibi Cæsar facit adversarios.

[g] *Tempus*] Responsio Cæsaris ad objectionem adversariorum. Per tempus autem, intelligit homines, qui post longum tempus de conjuratorum pœna dissertarent.

[h] *Fortuna*] Innuit conjuratorum supplicium, pravo exemplo, in Reipublicæ malum posse converti.

[i] *Transfertur*] Non tantum intelligit exemplum ad indignos transferri, sed eos, præsertim, exemplo perverso uti.

[k] *Indemnatum*] Hoc est, *Causa indicta.* Gall. *Sans aucune forme de procès.*

[l] *Licentia*] Triginta tyrannorum, scil. qui passim optimum quemque, per avaritiam, aut ambitionem, usu confirmata tyrannide, necabant.

[m] *Stultæ*] Quia non providerant illi bonos perinde ac malos tolli posse,

tiæ graves pœnas dedit. Nostra memoria, victor Sylla cum Damasippum[n] et alios hujusmodi,[58] qui malo reipublicæ creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? homines scelestos, factiosos,[59] qui seditionibus rempublicam exagitaverant, merito necatos[60] aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Nam uti quisque domum, aut villam, postremo aut vas,[61] aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, uti[62] in proscriptorum[o] numero esset. Ita quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, post paulo ipsi[63] trahebantur:[e] neque prius finis jugulandi fuit, quam Sylla omnes suos divitiis[64] explevit. Atque ego hæc[65] non in M. Tullio, neque his temporibus vereor; sed in magna[66] civitate multa et varia ingenia sunt. Potest[67] alio tempore, alio[68] Consule, cui item exercitus in manus, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per Senati decretum,[p] Consul gladium eduxerit, quis[q] finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, Patres conscripti, neque[69] consilii, neque audaciæ unquam eguere: neque[70] superbia obstabat,[71] quo minus aliena instituta, si modo proba, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus,[r] insignia magistratuum ab Tuscis[s] pleraque sumserunt: postremo quod ubique apud

[e] *Ipsi paulo post indigne trucidabantur.*

hujuscemodi K.—59 *et factiosos* D. F. L. mox *agitaverant* N.—60 *esse necatos* H.—61 *p. vas aut v.* K. N.—62 *ut is* A. B. E. F. G. H. I. K.—63 *trah. ad supplicium* H.—64 *quam s. o. s. explevit* deleto *divitiis* F.—65 [*hoc* Havercamp.] *hæc* N.—66 *in tam magna* A. B. H.—67 *Potestque* C.—68 *et alio* H.—69 *neque illis* H. N.—70 *neque prius* non agnoscit B. *neque illis s. o.* I. K.

NOTÆ

si quibus causam dicendi potestas adimeretur.

[n] *Damasippum*] Homo fuit nullius nominis, nisi quod Marii partes secutus, quosvis ad ipsius nutum interfecit.

[o] *Proscriptorum*] Bonis enim suis spoliabantur.

[p] *Decretum*] Illud intellige, quo summa potestas Consulibus, verbis solemnibus permittitur, *Dent illi operam ne quid Respublica detrimenti capiat.*

[q] *Quis*] Maxime cavendum est, ne bonis regnantibus, eæ in malos sanciantur leges, per quas mali postea bonos oppressum eant.

[r] *Samnitibus*] Samnites, seu Sabelli, Italiæ populi supra Campaniam, ad Septentrionem.

[s] *Tuscis*] Populi Italiæ, mari eorum nomine adjacentes, non longe a Roma

socios, aut hostes[72] idoneum videbatur, cum summo studio domi exequebantur: imitari, quam invidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati,[73] verberibus animadvertebant in cives, de condemnatis[74] summum supplicium sumebant. Postquam respublica adolevit et[75] multitudine civium factiones valuere, circumvenire[t] innocentes,[76] alia hujuscemodi fieri cœpere: tum lex Porcia aliæque[77] paratæ, quibus legibus exilium[78] damnatis permissum. Hanc ego caussam, Patres conscripti, quo minus novum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus[79] atque sapientia major in illis[80] fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta[81] vix[82] retinemus. Placet[u] igitur, eos dimitti et augeri[83] exercitum Catilinæ? Minime; sed ita censeo:[84] publicandas[85] eorum pecunias,[v] ipsos in vinculis habendos per municipia,[w] quæ maxime opibus valent: neu[86] quis de iis postea ad Senatum referat, neve cum populo[x] agat: qui[87] aliter fecerit, Senatum[88] existimare, eum contra rempublicam et salutem omnium facturum.'

52. Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verbo[y]

L.—71 *obstabat illis* D.—72 *aut apud hostes* K. M.—73 *sunt imitati* A.—74 *de condemnatissimis modo* M. *de condemnatissimo* N.—75 *et* abest in A.—76 [*circumveniri* Havercamp.] *circumvenire* N. *innocentes sicuti nocentes* E.—77 [*aliæque leges* Havercamp.] *leges* abest ab F.—78 *quibus exsilium d. p. e.* B. E.—79 *atque virtus* M.—80 *illos* M.—81 *parata* H.—82 delet *vix* A.—83 *augere* K. N.—84 *censeo ego esse publicandas* &c. A.—85 *pecunias e. p.* K.—86 *ne quis* L. *neu quisquam* N.—87 *qui vero* F.—88 *credat Senatum* M.

NOTÆ

ad occasum.

[t] *Circumvenire*] Id est, *per fraudem in vitæ periculum adduci.* Tacite autem indicare voluit Cæsar, conflatum fuisse crimen conjurationis, aut saltem ab inimicis auctum; ut eo facilius ad eas leges descenderet, quibus vitæ civium, utut noxiorum, consulebatur.

[u] *Placet*] Occurrit objectioni.

[v] *Pecunias*] Eo nomine omnia bona veniunt. *Qu'il faut confisquer tout leur bien.*

[w] *Per municipia*] Quos in carcerem conjicere nolebant, eos vel militibus, vel fidejussoribus, vel Magistratibus custodiendos tradebant, vel eos per oppida Italiæ dividebant: atque his periculum maximum erat si rei evaderent; ita ut oppidani pro hostibus et perduellibus haberentur, sicuti a Dione observatum est.

[x] *Cum populo*] Provocatio erat ad Populum; adeoque potuissent conjurati, gratia et amicorum potentia, liberari, rogando atque supplicando.

[y] *Verbo*] Elliptica oratio: sic intellige: *Hic et alius in sententiam hujus*

alius alii varie[1] assentiebantur:[a] at M. Porcius Cato[2] rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit:

'Longe mihi alia[3] mens est, Patres conscripti, cum res atque pericula nostra considero, et cum sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris[a] atque focis suis[4] bellum paravere: res autem monet, cavere[5] ab illis,[6] quam, quid in illis statuamus,[7] consultare. Nam cetera[8] tum persequare,[b] ubi facta sunt; hoc, nisi provideris, ne accidat;[9] ubi evenit,[10] frustra judicia implores: capta urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per Deos immortales, vos ego appello; qui semper domos, villas,[11] signa, tabulas[c] vestras pluris,[12] quam rempublicam, fecistis: si ista, cujuscumque[d] modi sint,[13] quæ amplexamini,[e] retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis; expergiscimini aliquando et capessite[f] rempublicam. Non agitur[14] de vectigalibus, non de

1 *Pariter* M.—2 *assentiebatur* F.—3 *aliena* E. F. H.—4 *aris atque focis bellum atque incendium* deleto *suis* N.—5 *nos cavere* E.—6 [*illis magis quam* Havercamp.] deest *magis* C.—7 *statuatis* A. G. N.—8 *cetera maleficia* [Havercamp.] *malefacta* F.—9 *n. a. malum* A.—10 *evenerit* F.—11 *atque villas* H.—12 *pluris pretii* A. B. D. M.—13 *sunt* M.—14 *Nam modo non agitur* A. Nam

NOTÆ

aut illius Senatoris veniebat, seu pedibus eundo, seu verbo et voce: atque ita varie assentiebantur, seu modum ferendi suffragium, seu ipsum suffragium spectes.

[2] *Cato*] Hic fuit minor, Uticensis dictus, quod Uticæ se sua cæde cruentaverit, Pronepos illius Catonis Censorii dicti.

[a] *Aris*] Per aras, templa; per focos, domos privatas intelligit. Ceterum isthac enumeratione Cato tacite, sed prorsus reos damnat, iisque qui ante se sententiam suam dixerant, invidiam creat. Vehemens est hæc oratio, et, propemodum dixerim, divina. Figuras habet et aculeos summa cum dignitate conjunctos. Cum videas cetera; sed memineris, Silanum Consulem designatum, oratione Cæsaris permotum, sententiam, quod turpissimum fuit, mutasse; Senatum ad misericordiam delapsum esse; denique Catonem admodum adolescentem inter postremos sententiam rogatum fuisse: ut, scilicet, tam gravis ejus Censura, qui ea digni essent, Senatum ipsum universum haberet.

[b] *Persequare*] Id est, *Quilibet Magistratus ulcisci possit.*

[c] *Tabulas*] Pictas intellige. *Des Tableaux.*

[d] *Cujuscumque*] Cato Stoicus fuit; adeoque fortunæ bona, quæ vocant, revera bona esse aut mala dicere noluit. Verum hic insuper quædam latet exprobratio, qua nimiæ divitiarum cupiditatis Romanos arguit.

[e] *Amplexamini*] Id est, *Assidue et maximo cum studio amplectimini.*

[f] *Capessite*] Id est, *ejus curam suscipite.*

sociorum[g] injuriis; libertas et anima nostra in dubio[15] est. Sæpe numero, Patres conscripti, multa verba in hoc ordine[h] feci: sæpe de luxuria[16] atque avaritia nostrorum civium questus sum; multosque mortales ea causa adversos habeo: qui mihi atque animo[i] meo nullius[17] unquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini[j] malefacta condonabam. Sed, ea[k] tametsi vos parvi pendebatis;[18] tamen respublica firma, opulentia[l] negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis, an malis moribus vivamus; neque quantum, aut quam magnificum imperium[19] populi Romani: sed cujus hæc[m] cumque modi,[20] nostra, an nobiscum una, hostium futura sint. Hic mihi quisquam[n] mansuetudinem et misericordiam nominat. Jampridem equidem[21] nos vera rerum vocabula amisimus;[o] quia bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia fortitudo vocatur: eo respublica in extremo sita.[f] Sint sane,[q] quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint[22] misericordes in furibus ærarii: ne illis[23] sanguinem nostrum largiantur; et,

[f] *Quia* largiri bona aliena *vocatur* liberalitas; audacia malarum rerum *vocatur* fortitudo, *ea re respublica ad ultimas angustias redacta est.*

nunc non agitur B. *Nam hic non agitur* K. M.—15 *sita est* B. *sunt* F.—16 *de socordia* K.—17 *nullis unquam delictis* A.—18 *pendatis* D.—19 *populi Romani imp. sit* M.—20 [*cumq. mod. videntur* Havercamp.] *videntur* abest N.—21 *equidem* abest a K.—22 Posterius *sint* delet H.—23 *videant ne illi* G. *ne*

NOTÆ

[g] *Sociorum*] Id est, *quæ ab ipsis acceptæ fuerint.*

[h] *Ordine*] Senatorio; fuit alter equestris, tertius plebeius.

[i] *Animo*] Per animum, appetitus intelligit, qui, in Catone, quia temperati erant, bene animi nomine honesto appellantur.

[j] *Lubidini*] Jam notantur appetitus, prout effræni in omne ruunt flagitium.

[k] *Ea*] Quæ ego verba feci, intellige, in Senatu, contra eorum pravitatem.

[l] *Opulentia*] Id est, *immensa auctoritas et potentia, itemque divitiæ P. Romani patiebantur nos aliquanto negligentius imperium agitare.* Verissime Cato: nam neque uno momento conduntur quæ occidunt; neque uno momento quietem nanciscantur corpora quibus motus impressus est, præsertim si illis moles non desit.

[m] *Hæc*] Eadem quæ supra memoravit, cum his ipsis terminis usus est.

[n] *Quisquam*] Invidiose.

[o] *Amisimus*] Verecunde et ingeniose admodum mores carpit corruptos: sensus est enim, Romanos, (in quorum numero, ut invidiam declinet, seipse involvit,) virtutis sub specie vitia sectari.

dam paucis sceleratis parcunt, bonos omnes[24] perditum eant. Bene et composite[r] C. Cæsar paulò ante in hoc ordine de vita et morte disseruit; falsa, credo, existimans,[25] quæ de inferis memorantur: diverso[s] itinere malos a bonis loca tetra, inculta, fœda atque formidolosa[t] habere. Itaque[26] censuit PECUNIAS EORUM PUBLICANDAS, IPSOS[27] PER MUNICIPIA IN CUSTODIIS[28] HABENDOS; videlicet[u] timens, ne, si Romæ sint, aut a popularibus conjurationis, aut a[29] multitudine conducta[30] per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in urbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores.[31] Quare vanum equidem hoc consilium, si periculum ex illis metuit. Sin[32] in tanto omnium metu solus non timet; eo magis refert[33] mihi atque vobis timere. Quare cum de P. Lentulo ceterisque statuetis,[34] pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ et de omnibus conjuratis decernere.[v] Quanto vos attentius[w] ea agetis, tanto illis animus infirmior erit: si paululum[35] modo vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite[36] existimare, majores nostros[37] armis[x] rempublicam ex parva magnam

illi K.—24 *boni omnes ne p. e.* A.—25 [*credo falsa existumans ea, quæ* Havercamp.] delet *ea* N.—26 *Itemque* G.—27 *et ipsos* E.—28 *in custodia* K.—29 *aut multitudine* E.—30 *pretio per vim* B. *vi eripiantur* K.—31 [*op. min. sunt* Havercamp.] *minores o. s.* C.—32 *Si* F. G. M. N. *aut si* K.—33 [*refert, me mihi* Havercamp.] *me refert mihi* A. *eo refert* &c. delet *magis* K. delet *me* M.—34 *statueritis* G.—35 *Si paullulum v. l.* H.—36 *Nolite P. C. exist.* M.—

NOTÆ

q *Sint sane*] Vehementem habet reprehensionem hæc ellipsis. Neminem nominat Cato; sed eo gravius conjuratorum fautores exagitat.

r *Bene et composite*] Iisdem propemodum verbis aliorum Cæsar reprehenderat orationem: atque ita in eo, quod gravissimum est, idem illud peccatum Cato castigat, quod ille in aliis animadvertisse rebatur.

s *Diverso*] Quæ de inferis et Elysiis campis fabulati sunt Poëtæ, nemo non novit.

t *Formidolosa*] Hoc est, *quæ formidinem incutiunt, et metum.* Gall. *Où règne la frayeur.*

u *Videlicet*] Irrisio est Cæsaris, quem Cato per totam hanc orationem acerbe vellicat et insectatur.

v *Decernere*] Gall. *Que vous faites le procès à Catilina, &c.*

w *Attentius*] Hic fere significat *majori cum rigore.* Gall. *Plus vous apporterez de vigueur dans cette affaire.*

x *Armis*] *Tantum* supple, aut *præsertim.*

fecisse. Si ita res esset multo pulcherrimam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, præterea armorum atque equorum major nobis copia, quam illis.[38] Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere;[39] quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris justum imperium, animus in consulendo liber,[40] neque delicto,[y] neque lubidini[41] obnoxius.[42] Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam; publice egestatem, privatim opulentiam; laudamus[z] divitias, sequimur inertiam; inter bonos et malos discrimen[a] nullum;[43] omnia virtutis præmia ambitio[b] possidet. Neque mirum;[44] ubi vos separatim sibi[c] quisque consilium capitis,[g] ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ servitis;[d] eo fit, ut impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego hæc[45] omitto. Conjuravere nobilissimi cives patriam incendere: Gallorum gentem infestissimam nomini Romano ad[46] bellum arcessunt:[47] dux hostium supra[48] caput est.[h] Vos cunctamini[49] etiam nunc,[e] quid intra mœnia apprehensis hostibus, faciatis?[50] Misereamini[51][f] cen-

[g] *Quandoquidem vos capitis consilium, quisque pro se seorsim.*
[h] *Dux hostium fauces urget cum exercitu, et nos premit.*

37 *vestros* N.—38 [*illis est* Havercamp.] Delet *est* M.—39 *quæ f. i. m.* M.—40 *liber erat* A. B.—41 *n. d. lubidinive* N.—42 *erat obnoxius* B.—43 *nullum est* D. E. N.—44 *Neque est mirum* C. *neque mirum est* D. E.—45 *hoc* A.—46 *in bellum* A.—47 *arcesserunt* D. H.—48 *super* M.—49 [*eti. nunc, et dubitatis* Havercamp.] Absunt *et dubitatis* ab I.—50 *statuatis* H. N.—51 *Miseremini*

NOTÆ

[y] *Delicto*] Tacite quosdam carpit qui conjurationis conscii esse credebantur; quasi illi, cum in culpa essent, ideo perduellibus faverent, quod aliter sibi consulere non possent.

[z] *Laudamus*] Pro *amamus*. Ita enim comparata est hominum natura, ut, quæ laudamus, ea pariter amemus. Atque hinc oritur, et huc recurrit omnis Politicorum scientia.

[a] *Discrimen*] Id est, *nulla bonorum ratio habetur*.

[b] *Ambitio*] Cato ideo ad Consulatum non fuit promotus, quia ambire et, ut mos erat aliis, populo supplicare noluit, virtute sua confisus scilicet, quæ tamen illi, hac in parte, ut sæpe alias, inutilis fuit.

[c] *Sibi*] Actum est de eo corpore, cujus vinculum solvitur, bonorum communio.

[d] *Servitis*] Hoc est, *non pro bono Reipublicæ, sed pro pecunia, aut gratia a privatis consequenda, suffragia fertis*.

[e] *Nunc*] Hic in quibusdam Edit. additur *et dubitatis*. *Cunctari* retardationem actionis, *dubitare* ejus anxietatem notat, cum, quid agamus, ancipites hæremus.

[f] *Misereamini*] Ironia est; tametsi res ipsa serio ex eorum persona qui conjuratis favebant, proponitur.

seo: deliquere[g] homines adolescentuli per ambitionem; atque etiam armatos dimittatis. Ne[52] ista[h] vobis mansuetudo[53] et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet.[54] Scilicet res aspera est; sed vos[i] non timetis eam. Immo[j] vero maxime; sed inertia et mollitia animi, alius alium expectantes[k] cunctamini, Dis immortalibus[l] confisi, qui hanc rempublicam in maximis[55] sæpe periculis servavere. Non votis,[m] neque suppliciis[n] muliebribus[56] auxilia Deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo prospera[57] omnia cedunt: ubi secordiæ te[58] atque ignaviæ tradideris, nequicquam Deos implores; irati infestique sunt. Apud majores nostros T.[60] Manlius Torquatus bello[59] Gallico filium suum, quod is contra[o] imperium in hostem pugnaverat, necari jussit: atque[61] ille egregius adolescens immoderatæ[62] fortitudinis morte pœnas dedit; vos de crudelissimis parricidis quid statuatis,[63] cunctamini? Vide-

L. et aliquot alii.—52 [*Næ ista vobis* Havercamp.] *Næ i. verior* D. N. *Ne &c.* M. et quidam alii.—53 *ego timeo, et misericordia* H.—54 *convertantur in miseriam* A. B. *in miseriam convertatur* C. D. E. F. H. K. L. M. *in miseriam convertentur* G. *in miseriam vertatur* I.—55 *sæpe in magnis* K.—56 *mulierum* H.—57 [*prospere* Havercamp.] *prospera* C. E. F. H. I. L.—58 [*tete* Havercamp.] *tete* abest a K.—59 *in bello* H.—60 [*A. Manlius* Havercamp.] *T. Manlius* N.—61 *at ille* E.—62 delet *immoderatæ* A.—63 *faciatis* K.—64 *unquam* abest a K.

NOTÆ.

[g] *Deliquere*] Ratio pro misericordia, quæ ex persona quoque subjicitur Cæsaris et aliorum, cum amara ironia.

[h] *Ne ista*] Jam pro se loquitur Cato.

[i] *Sed vos*] Iterum adversarios, eos scilicet, qui ad misericordiam inclinabant, exagitat.

[j] *Immo*] Ad ea respondet Cato, quæ cum irrisione concesserat. Quasi dicat, *Ne quis vestrum, non timere se simulet, nam vos maxime timere res ipsa indicat.*

[k] *Expectantes*] Gall. diceremus, *En vous regardant les uns les autres, pour savoir à qui courira le pas.*

[l] *Dis immortalibus*] Inepto Senatorum consilio ineptam subjicit rationem, illudque ad modum ea ratione intortum, ut non jam Senatus, Regum, sed puerorum consessus esse videatur. Certe minime mirandum est, Cicero si alicubi testatur, Catonem vitam suam in discrimen obtulisse, atque sententiæ invidiam sibi capitis periculo præstandam vidisse.

[m] *Non votis*] Ineptam arguit Senatorum rationem.

[n] *Suppliciis*] Id est, *precibus inutilium muliercularum*, quæ stulte a Diis petunt, quæ non aliter ipsi quam per homines exequuntur.

[o] *Contra*] Non equidem *contra*, sed *sine* imperio; nisi quod in bello, is contra imperium facit, qui absque eo aliquid audet.

licet vita cetera eorum huic sceleri obstat.[p] Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si Dis aut hominibus unquam[64] ullis pepercit: ignoscite Cethegi adolescentiæ; nisi iterum patriæ[65] bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cœpario[66] loquar? quibus si quicquam unquam[67] pensi fuisset, non ea[q] consilia de republica habuissent. Postremo, Patres conscripti, si mehercule peccato locus esset,[r] facile paterer, vos ipsa re corrigi,[s] quoniam verba[68] contemnitis; sed undique circumventi sumus. Catilina cum exercitu faucibus[69] urget: alii intra mœnia, in[70] sinu urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quicquam[71] occulte potest: quo magis properandum. Quare ita ego censeo:[72] cum nefario consilio sceleratorum civium respublica in maxima pericula venerit, hique[73] indicio T. Vulturcii et legatorum Allobrogum convicti confessique sint,[74] cædem, incendia, alia fœda atque crudelia facinora in cives patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis[t] rerum capitalium, more[u] majorum, supplicium sumendum.'[75]

53. Postquam Cato assedit, Consulares omnes itemque Senatus magna pars sententiam ejus laudant,[1] virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato magnus atque clarus[2] habetur:[3] Senati decretum fit,

—65 [*nisi iterum jam patr.* Havercamp.] *alterum* C. delet *jam* N.—66 *et Cœpario* K.—67 *unquam* abest a B.—68 [*verba mea* Havercamp.] *mea* delet D.—69 *Italiæ urget* K. *faucibus Italiæ urget* M. N.—70 [*atque in sinu* Havercamp.] *alii in s. u.* K. deleto *atque.*—71 *quisquam p. o.* A.—72 *censeo ego* F. I. K.—73 *cumque* M.—74 *sunt* D. G. delet E.—75 *censeo supp. sumendum esse* A. B. F. *esse sumendum* D. *sumendum est* E.

1 *laudabant* A. B.—2 *cl. atque m.* E. F. I. K. L.—3 *habebatur* D.—4 *et*

NOTÆ

p *Obstat*] Prout id factum in illo Horatio, cujus crimen intra gloriam fuit, ut loquitur Florus. Gall. diceremus, *Contrebalance.*

q *Non ea*] Hoc est, *tam nefaria.* Verissime dictum: nam per gradus ad extremam nequitiam descenditur; quod adolescentibus maxime notandum est.

r *Locus esset*] Id est, *si, postquam patratum fuisset facinus conjuratorum, res posset ad salutem converti.*

s *Re corrigi*] Hoc est, *damno et incommodis, quæ ex conjuratorum facinore in vos redundarent.*

t *Manifestis*] Illi sunt, quos crimen admisisse constat.

u *More*] Priusquam leges paratæ essent pro tergo et capite civium.

sicuti ille consuerat. Sed mihi multa legenti, multa[4] audienti, quæ populus Romanus domi militiæque, mari atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxime[5] tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpe numero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse:[i] cognoveram, parvis copiis bella gesta[6] cum opulentis regibus: ad hoc sæpe fortunæ violentiam[v] toleravisse: facundia Græcos, gloria[7] belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse;[k] [8] eoque factum,[9] uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia civitas corrupta est; rursus respublica magnitudine sua[10] imperatorum atque magistratuum vitia[l] sustentabat;[w] ac, veluti[11] effœta parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute[12] magnus fuit.[m] Sed memoria mea ingenti virtute, diversi moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire, non[13] fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio possem,[14] aperirem.

54. Igitur his[1] genus,[x] ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par,[2] item gloria; sed alia alii.

[i] *Sciebam P. Romanum sæpe certasse parvo exercitu cum magnis legionibus hostium.*
[k] *Et constabat mihi multa sedulo cogitanti, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patrasse.*
[l] *Ex adverso Respublica sustentabat magnitudine sua vitia Imperatorum.*
[m] *Et, sicuti* Roma *mater effœta, et lassata fuisset, non fuit sane quisquam Romæ magnus virtute, per multas tempestates.*

multa B. C. F. H. *multique* D.—5 *maxuma* A. B. *maximum* C.—6 *esse gesta* A. —7 *scientia belli* K.—8 *perpetrasse* A.—9 *eoque factum est* A. E. F. *eodem factum est* B.—10 *sui* N.—11 *sicuti* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M.—12 *virtute* abest a D.—13 *mihi non fuit* B.—14 *possim* I.
1 *his duobus* B. D.—2 *par fuit* C. *par erat* H. *par erat item gratia: alia alii*

NOTÆ

[v] *Violentiam*] Cum, verbi gratia, adversus Samnites, Gallos, Pyrrhum, Annibalem, bellum gesserunt.

[w] *Sustentabat*] Id est, *Tanta erat Reipublicæ opulentia, ut Magistratuum negligentia et inertia ea non intercideret; sed eorum vitia magnitudine sua quodammodo absorberet.*

[x] *Genus*] Catonis genus principium dignitatis et gloriæ a proavo Catone

Cæsar beneficiis ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus:[3] huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar dando,[y] sublevando, Cato nihil largiendo[z] gloriam adeptus. In altero miseris[a] perfugium;[4] in altero malis pernicies: illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus,[6] sua negligere; nihil denegare, quod dono[7] dignum esset; sibi magnum[8] imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ,[b] decoris, sed[9] maxime severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque[10] factione[11] cum factioso; sed cum strenuo virtute,[12] cum modesto pudore,[13] cum innocente abstinentia[14] [c] certabat; esse, quam videri, bonus malebat; ita[15] quo minus gloriam petebat, eo magis[16] sequebatur.

55. Postquam, ut dixi,[1] Senatus in Catonis sententiam

M.—3 *factus est* B. E. H. K. *habebatur* M.—4 *refugium erat* M. *profugium erat* N. [*perfug. erat* Havercamp.] *erat* abest ab I.—6 *esse intentus* B.—7 *bono* F.—8 *maximum* F.—9 *et maximæ sev. e.* N.—10 *Non de d. c. d. neque de f. c. f.* D. *Non de divitiis c. d. cum modesto pudore,* &c. H.—11 *de factione* M.—12 *de virtute* B. D. M.—13 *de pudore c. i. de a. c.* D. *de pudicitia* M.—14 *de abst.* M.—15 *itaque* B. M.—16 [*illum assequeb.* Havercamp.] *illam* E. G. M. N. *eam* F. H. *eo maxime illam* I.

NOTÆ

Censorio sumsit: Cæsar vero ab Iulo Æneæ filio, Æneas a Venere, quæ ipsum ex Anchise genuit, natales repetebat. Sed, ut vides, quæ adulatio ex fabulis invexerat, gravis Auctor a rei veritate segregavit.

[y] *Dando*] Noluit dicere *largiendo*, quod in vitium verteretur; verum usus est Gerundio, quod vim habet frequentativam. Quoad rem idem dicit; sed sermo honestus est.

[z] *Largiendo*] Non dixit *dando*, ne videretur Cato tenax et avarus, sed *largiendo*; ut, quibus largitionibus alii Populi gratiam et suffragia emendicabant, ab iis ille integer cognosceretur.

[a] *Miseris*] Immo et malis, nam utrisque Cæsar favebat: sed illud dissimulat Sallustius, qui et ipse, in his, a Julio sustentatus fuerat. Nonne modo largitionum Cæsaris invidiam honesto nomine declinavit? Egregius artifex, quem nemo non virum sanctissimum credat, nisi aliunde notus sit.

[b] *Modestiæ*] Vide quid sit modestia ex opposito Cæsaris ingenio agitato, elato, ambitioso.

[c] *Abstinentia*] Ita ut, neque alteri quicquam detraheret, neque vero dona accipere vellet.

discessit, Consul optimum factum ratus, noctem,[d] quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, Triumviros,[e] quæ supplicium postulabat, parare jubet:[2] ipse, dispositis præsidiis, Lentulum in carcerem deducit:[3] idem fit ceteris[4] per Prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paululum escenderis[5] ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus.[6] Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera,[f] lapideis fornicibus[g] vincta: sed incultu,[7][h] tenebris, odore fœda atque terribilis ejus facies est. In eum locum postquam demissus Lentulus,[8] quibus præceptum erat, laqueo gulam[9] fregere. Ita ille patricius, ex clarissima gente Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitium[10] vitæ[11] invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cœpario eodem modo supplicium sumtum.[12]

56. Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse[1] adduxerat,[2] et Manlius habuerat, duas legiones[a] instituit;[3][i] cohortes, pro numero militum, complet:[j]

[a] *Catilina instituit duas legiones ex omnibus militibus quos ipse adduxerat, et Manlius habuerat.*

1 *ut dixi* abest ab H.—2 *jussit* C.—3 *deduxit* B.—4 *de ceteris* D. K. M. N. —5 *ascenderis* A. B. C. D. E. F. G. I. K. L. N. *a. l. descenderis* M.—6 *depressus est* B.—7 *inculta* A. B. C. D. E. F. G. I. K.—8 [*Lentul.; vindices rerum capitalium, quib.* Havercamp.] *et judices* N.—9 *gulam ejus* C.—10 *exitum* E. F. (addit. ant. *exitum* G.) I. K. N. Carr. Edit.—11 *vitæ* delet N.—12 *supplicium* A. *sumtum est* K.

1 *secum ipse* B. *ipse* deleto *et* D. K.—2 *abduxerat* N.—3 *constituit* N.—

NOTÆ

[d] *Noctem*] Id est, *ante omnia exequi quæ in Senatu de conjuratis decreta essent, quam nox ingrueret.*

[e] *Triumviros*] Capitales scilicet, quibus carceris et supplicii, immo et aliquando inquisitionis cura demandata erat. *C'étoit une espèce de Lieutenans criminels.*

[f] *Cameræ*] *Une voute.*

[g] *Fornicibus*] Quid sint hoc in loco fornices nescio, nisi arcuatos lapides intelligamus, ex quibus ipsa camera constat; vel circulos illos in cameris ad speciem etiam extantes, quales visuntur in ædificiis, præsertim Gothico more extructis, quibus tota cameræ et ædificii moles innititur.

[h] *Incultu*] Hoc est, *ex eo quod locus ab hominibus non erat frequentatus.*

[i] *Instituit*] Gall. *Il ordonna.*

[j] *Complet*] Numerum non habebat militum, qui pro duabus legionibus requirebatur, adeoque, quos habuit, in singulas cohortes, quibus suus numerus non constitit, partitus est.

deinde, ut quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venit, æqualiter[k] distribuerat;[4] ac brevi spatio legiones numero[l] hominum expleverat; cum initio[5] non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia[6] circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos,[m] aut[7] lanceas, alii præacutas sudes[n] portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montes iter facere, ad urbem modo, modo in[8] Galliam versus[o] castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare: sperabat prope diem sese[9] habiturum, si Romæ socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus[p] initio[10] ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus[11] conjurationis fretus; simul alienum[q] suis rationibus [existimans,][12] videri causam civium cum servis fugitivis communicavisse.

57. Sed postquam in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, ceteris, quos supra memoravi, supplicium sumtum:[1] plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem[r] abducit;[2] eo con-

4 *distribuebat* I.—5 *in initio* K. M.—6 *omnibus copiis* M.—7 *atque lanceas* M.—8 *in* delet E. F. G. I. M. N. *modo Galliam modo Urbem versus* K.—9 [*magnas copias se h.* Havercamp.] delet *se* N.—10 *quorum* C. E. G. H. M. *cujus rei in initio* D.—11 *quia quibus* K.—12 *existumans* non invenitur in I. *existimans* M.

NOTÆ

[k] *Æqualiter*] Ita ut singulæ cohortes de advenientibus eundem numerum acciperent.

[l] *Numero*] Instituta fuit legio a Romulo hominum 3000. quæ postea crevit usque ad 6000. qualis fuit tempore Catilinæ.

[m] *Sparos*] *Sparus*, aut *sparum*, rusticum est telum, in modum pedis recurvum.

[n] *Sudes*] Perticæ sunt acutæ, præustæ.

[o] *Versus*] Adverbium est.

[p] *Cujus*] In neutro genere. Eadem ratione Gallice dicimus, *Dont; De quoi.*

[q] *Alienum*] Nimirum, istud eos deterruisset, qui Romæ occultius conjurationis erant participes: dicerent enim, *Quid nos isti colluvioni immiscebimus?* Deinde minus Catilinæ causam defendere potuissent: nec locus ullus excusationi relictus fuisset.

[r] *Pistoriensem*] In Etruriæ parte Occidentali, ad Apennini montis radices.

silio, uti per tramites occulte perfugerent in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum[s] eadem illa existimans, quæ supra diximus,[t] Catilinam agitare. Igitur ubi iter ejus ex perfugis[1] cognovit, castra propere movet ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat [in Galliam properanti]. Neque tamen Antonius procul aberat; utpote qui[v] magno[4] exercitu, locis æquioribus expeditus,[w] in fuga[5] sequeretur.[o] Sed Catilina postquam[6] videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii ullam spem,[p] optimum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam[7] primum confligere. Itaque, concione advocata,[8] hujuscemodi orationem habuit:

58. 'Compertum ego[1] habeo, milites, verba virtutem[2] non addere; neque ex ignavo[x] strenuum, neque fortem ex timido[z] exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia natura, aut moribus[a] inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; simul uti causam consilii[b] aperirem. Scitis equidem, milites, secordia[3] atque

[o] *Utpote qui sequeretur locis planioribus in fugam promtos.*
[p] *Postquam Catilina vidit neque fugæ, neque tutelæ ullam spem remanere.*

1 *sumtum esse* K.—2 *inducit* K.—3 *profugis* B. C. D. G.—4 *magno* deest in B. *cum magno* K.—5 [*in fugam* Havercamp.] *in fuga* F. K. L. M.—6 *postquam Catilina* A. K.—7 *pr. confl.* deleto *quam* I.—8 *convocata concione* B.

1 *ego* abest a K. M.—2 *viris non addere* G.—3 *socordia* E. et alii passim,

NOTÆ

[s] *Difficultate rerum*] Quibus, scilicet, Catilina circumventus erat.

[t] *Quæ supra diximus*] Hæc verba, in textum, ex marginali nota irrepsisse videntur.

[v] *Utpote qui*] Non refertur ad integram sententiam, sed tantum ad verbum *aberat*. Quasi dixisset, *Neque tamen Antonius longe aberat, quanquam aberat tamen, utpote qui, &c.* Non placet hæc scribendi ratio.

[w] *Expeditus*] Qui neque sarcinis, neque armatura gravi onustus erat.

[x] *Ignavo*] Quod ad corpus.

[z] *Timido*] Quod ad animum refertur.

[a] *Moribus*] *Exercitio et assuetudine.*

[b] *Consilii*] Intelligit de consilio manus cum Antonio conserendi.

ignavia Lentuli quantam ipsi[3] cladem nobisque attulerit; quoque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc quo in[4] loco res nostræ sint,[5] juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo,[6] unus ab urbe, alter a Gallia obstant:[7] diutius in his locis esse, si maxime animus ferat,[q] frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti forti[8] atque parato animo sitis; et,[9] cum prælium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem atque patriam in dextris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta, commeatus[c] abunde, coloniæ atque municipia patebunt.[d] Sin[10] metu cesserimus, eadem illa adversa fiunt:[11] neque locus,[e] neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis[12] et illis necessitudo impendet. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacaneum[f] est[13] pugnare[14] pro potentia paucorum. Quo audacius aggredimini,[15] memores pristinæ virtutis. Licuit[16] nobis[17] cum summa turpitudine in exilio ætatem[18] agere: potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes[g] expectare. Quia illa fœda atque intoleranda[19] viris[h] videbantur, hæc sequi[i] decrevistis. Si relinquere[k] vultis,

[q] *Quamvis maxime vellemus.*

præter F. et meliores.—3 *sibi* D. I. *sibi nobisque cladem* M.—4 *quo loco* M. N. —5 *sint sitæ* G. H.—6 *duo* abest ab F.—7 *obstat* N.—8 *uti fortes* M.—9 *ut* M.—10 *Si* A. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N.—11 *fieri* B. *nobis fient* G. *erunt* H.—12 *vobis* K.—13 *est* delet F.—14 *pro pot. p. pugn.* E. F. G. K. L.—15 *aggrediamini* G. M.—16 *Sed vos, &c. potuistis* L.—17 *vobis* B. C. D. E. G. K.—18 *vitam agere* F. M.—19 *intolerabilia vobis* B. *intoleranda vobis* C.—

NOTÆ

[c] *Commeatus*] Ita vocantur ea omnia, quæ ad exercitus alimoniam spectant.

[d] *Patebunt*] Id est, *iis utemur faventibus.*

[e] *Neque locus*] Minime mirum si desperati omnes, qui cum Catilina perstiterunt, adversis vulneribus conciderint: vel ipsis lapidibus animos hæc ejus oratio dedisset.

[f] *Supervacaneum*] *Superfluum et inutile*, quosque adeo facilius est vincere; cum ferocior sit in libertate sua vindicanda dolor, quam in injusta dominatione defendenda cupiditas.

[g] *Opes*] Largitiones puta, captatas hæreditates.

audacia[l] opus est. Nemo, nisi victor, pace[20] bellum mutavit. Nam in fuga salutem sperare, cum arma, quis[21] corpus tegitur, ab hostibus averteris,[m] ea vero[22] dementia[23] est.[r] Semper in prælio* maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur.[n] Cum vos considero, milites, et cum facta vestra æstimo,[o] [24] magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra hortantur;[p] præterea[25] necessitudo, quæ etiam timidos fortes facit. Nam[q] multitudo hostium ne circumvenire queat,[26] prohibent angustiæ.[s] Quod si virtuti vestræ fortuna inviderit,[r] cavete, inulti[27] animam[28] amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.'[t]

59. Hæc ubi dixit, paululum commoratus, signa[s] canere

[r] *Nam dementia est, sperare salutem in fuga, atque insuper avertere ab hostibus arma, quibus corpus tegitur.*

[s] *Nam angustiæ loci impediunt ne multitudo hostium possit nos circumcludere.*

[t] *Cavete ne inulti moriamini, neve capti potius trucidemini, sicuti bruta, quam relinquatis hostibus victoriam cruentam ac luctuosam, cum certaveritis more virorum.*

—20 *pro pace* C. G. *pace bellum* E.—21 *quibus* A. B. C. D. E. F. G. I. K. L. M. N.—22 *vera* E. I.—23 *summa dementia* D.—* [*iis m.* Havercamp.]—24 *cum existimo* D.—25 *postremo* I.—26 *nos queat* D.—27 *ne inulti* E. F. G. H. I. K. *ne vos inulti* M.—28 *vitam* I. K.

NOTÆ

[h] *Viris*] Id est, *hominibus strenuis et cordatis.*

[i] *Hæc sequi*] *Bellum Patriæ indicere.*

[k] *Relinquere*] *Bellum;* ut illi otium succedat.

[l] *Audacia*] Omnino; nec aliter unquam victoria quisquam potitus est.

[m] *Averteris*] Prout fit illud in fuga.

[n] *Habetur*] Pro *est:* jam sæpius eo sensu vidimus.

[o] *Æstimo*] Id est, *singulis suam laudem tribuo;* adeoque quam præclara fuerint reputo.

[p] *Hortantur*] *Mihi addunt alacritatem.*

[q] *Nam*] Rationem reddit, cur de fortitudine suorum, quantumvis paucorum, bene speret; quia scilicet, per loci angustias, eos non liceat hostibus circumvenire.

[r] *Inviderit*] Id est, *si vobis pereundum sit.* Ille vero vocibus abstinet ominosis.

[s] *Signa*] Quibus prælium indicebatur. Tubis autem, buccinis, et cornibus utebantur, non tympanis, ut solent nostrates, aliique, quando milites ad prælium, vel ad aliquod opus erant evocandi; vel etiam cum signa et Aquilæ erant movendæ. Sed apud alios ista plenius videbis.

jubet; atque instructos ordines[1] in locum æquum deducit:[u] dein, remotis omnium[1] equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum, pro loco atque copiis, instruit.[2] [v] Nam, uti planities erat inter[3] sinistros montes, et ab[4] dextra rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit:[5] reliqua[6] signa[w] in[7] subsidio[x] arctius[y] collocat. Ab[8] his centuriones omnes lectos,[9] et evocatos,[z] præterea ex gregariis militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit. C. Manlium in dextera, Fæsulanum quendam in sinistra parte curare jubet: ipse cum libertis[10] et colonis[a] propter[11] Aquilam assistit, quam bello [12]Cimbrico[b] C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C.[13] Antonius, pedibus[c] æger, quod[14] prælio adesse

[u] *Jubet signa canere, atque deducit ordines ad prælium compositos, in locum planum.*

1 *omnibus* A.—2 *instituit* G. *instruxit* I. M.—3 *in* L.—4 *ad dextram* A. *a dextris* B. C. *rupe* E. I. K. L. *ab dextera parte obsistente rupe aspera* H. *et dextera rupe aspera* M. *et a dextra rupem asperam* N.—5 *instituit* F. *in frontem constituit* M.—6 *reliquarum* E. G. K. L. *reliquorum* I. N.—7 [*subsidiis* Havercamp.] *subsidio* I. M.—8 *longe ab his* M.—9 *electos advocat et evocatos* D. *electos et evocatos* G. M. *electos evocat* H.—10 *liberis* K. *libertinis et colonis* M. —11 *prope aquilam consistit* G. *prope aquilam adsistit* H. M.—12 *in bello* M.—13 *Consul Antonius* C. *Consul C. Antonius* G.—14 *qui* M.—15 *tumultus* A. B:

NOTÆ

[t] *Ordines*] Id est, *milites, prout singuli erant sub suis signis; atque huic, aut illi centurioni parebant.*

[v] *Instruit*] Ordines erant instructi; at, exercitus non erat: illud est munus Imperatoris.

[w] *Signa*] Id est, *reliquum exercitum.*

[x] *Subsidio*] Pars erat aciei postrema, ubi plerumque triarii, et fortissimi erant milites.

[y] *Arctius*] *Il les fit serrer davantage.*

[z] *Evocatos*] Illi erant qui militia functi, ad bellum, nisi in tumultu, cogi non poterant; sed precibus illecti, in gratiam Ducum militabant. Cum itaque longo usu bellandi artem didicissent, merito eos Sallustius *lectos* appellat.

[a] *Colonis*] Syllæ fuerant milites, quibus eum Etruriam colendam divisisse antea vidimus; quos, cum suo largius usi essent, et rebus novis studerent, facile in suas partes Catilina illexerat.

[b] *Cimbrico*] Cimbri Germaniæ populi fuerunt, maxime ad Septentrionem, qui cum terras eorum inundasset Oceanus, quærentes sedes novas, cum Theutonis, atque Tigurinis, adversus Romanos bellum gesserunt.

[c] *Pedibus*] Mente potius; nam morbum finxisse scribit Dio: veritus scilicet, ne sibi palam aliquid a Catilina objiceretur, quod conjurationis participem fuisse eum declararet.

nequibat, M. Petreio[d] legato exercitum permittit. Ille[e] cohortes veteranas, quas[15] tumulti[f] causa conscripserat, in fronte;[16] post eas ceterum[17] exercitum in subsidiis[18] locat. Ipse[g] equo circumiens, unumquemque nominans appellat, hortatur, rogat,[19] uti meminerint, se contra latrones inermes, pro patria, pro[20] liberis; pro aris[21] atque focis suis cernere. Homo militaris, quod[22] amplius annos triginta[23] tribunus,[h] aut præfectus,[i] aut legatus, aut prætor cum magna gloria fuerat, plerosque ipsos[24] factaque eorum fortia[25] noverat; ea commemorando militum animos accendebat.[26]

60. Sed ubi, rebus omnibus exploratis, Petreius tuba signum[k] dat, cohortes paulatim incedere jubet. Idem[1] facit hostium exercitus. Postquam eo ventum, unde a ferentariis[l] prælium committi posset, maximo[2] clamore, cum infestis signis concurrunt;[3] pila omittunt; gladiis res[4] geritur.

C. D. E. F. G. H. I. K. M. N.—16 *in frontem* M.—17 *reliquum* M.—18 *in subsidio* M.—19 *rogat* abest C.—20 *pro libertate, pro liberis* G. N.—21 *pro aris* delet M.—22 *qui* G. K.—23 *triginta annis* D. *annis triginta* M.—24 *ipse* M.—25 *eorum fortia* abest a K.—26 *incendebat* K.

1 *Idemque* E.—2 *utrimque m. c.* M. N. *utrimque concurrunt* G.—3 *corruitur* M.—4 *bellum geritur* A. *res agitur* B. F. H. I. K. M.—5 *instant* C. *pugnare*

NOTÆ

[d] *Petreio*] Is postea legatus fuit Pompeii in Hispania, uti quidem videtur, qui se rerum desperatione interemit in Africa; vel, ut alii volunt, cum Juba mutuo vulnere concidit.

[e] *Ille*] Petreius.

[f] *Tumulti*] Pro *tumultus*. Ita olim indifferenter.

[g] *Ipse*] *Mirum quam hic hæsitent commentatores, ac contraria, et sentiant, et exponant in re non admodum difficili:* *Ego*, inquit Glareanus, *per* Ille, Petreium *intelligo; per* Ipse, Antonium: *quod Lector ipse, simul atque priora cum sequentibus conferet, facile intelliget.* At vero Zanchius, *Non satis mirari possum Glareanum qui asserit hic Commentatores hæsitare, ac contraria exponere, cum ipse potius in re facillima contraria exponat. Ego, ut a Glareano dissentiam, per* Ille *Antonium accipio, per* Ipse, *Petreium; quod unusquisque mediocriter eruditus animadverteret.* Quartus accedat, si volet, cui ipse ridiculo fuerim, certe tertius Zanchium et ejus confidentiam multis de causis demiror, atque in Glareani partes unice concedo.

[h] *Tribunus*] Dux mille hominum. *Colonel.*

[i] *Præfectus*] Qui neque est Imperator, neque Legatus; sed pro tempore vicem præstat Imperatoris aut Prætoris.

[k] *Signum*] *Bellicum*, seu *classicum;* signum cum hoste congrediendi. *Fit sonner la charge.*

[l] *Ferentariis*] Illi erant, quibus le-

Veterani, pristinæ virtutis memores, comminus acriter instare;[5] illi haud timidi resistunt. Maxima vi certatur. Interea Catilina cum expeditis[m] in prima acie versari, laborantibus succurrere, integros[n] pro sauciis arcessere: omnia providere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis, et boni imperatoris officia simul exequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra,[o] ac[6] ratus erat, magna[7] vi tendere;[8] cohortem prætoriam[p] in medios hostes inducit,[9] eos[10] perturbatos atque alios alibi[q] resistentes interficit,[11] deinde utrimque ex lateribus aggreditur. Manlius et Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis[r] atque pristinæ dignitatis, in confertissimos hostes incurrit,[12] ibique pugnans confoditur.

61. Sed confecto prælio, tum vero cerneres,[s] quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quisque[1] pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos cohors prætoria disjecerat, paulo diversius,[2] sed omnes tamen adversis[t] vulneribus conciderant.[3] Catilina vero longe a suis, inter

I.—6 *ut ratus erat* G. *ac quam erat ratus* H. *ac quam r. e.* M. *contra quam r. e.* K.—7 *maxima vi contendere* F. M. *ac m. v. t.* N.—8 *contendere* B. C. D. E. G. K.—9 *adduxit* A. *deducit* K.—10 *eos* N.—11 *interfecit* L.— 12 *concurrit* A.

1 [*quisque vivus pugn.* Havercamp.] *p. l. v. c.* K. *in viis* M.—2 *diversi a suis* A. *diversius jacebant* D. N.—3 *inciderant* M.—4 [*paullum* Havercamp.]

NOTÆ

vis armatura; quique primi, quibusvis telis eminus missis, prælium committebant.

[m] *Expeditis*] Non jam intelliguntur levis armaturæ milites, ut supra; (quid enim faceret Catilina cum inermis nebulonibus?) sed ii qui ad pugnandum alacres videbantur. *Les plus lestes, les plus braves.*

[n] *Integros*] Qui neque vulnerati, neque lassi erant. *Des gens frais.*

[o] *Contra*] Adverbium. *Contra ac*, optime: *Contre l'opinion qu'il avoit eue.*

[p] *Prætoriam*] Ea erat quæ a Prætore non discedebat; in quam amici, voluntarii, fortissimi, omnes optime armati ascribebantur.

[q] *Alibi*] Id est, *adversus alios, quam a quibus interficiebantur.*

[r] *Generis*] In primis nobilem fuisse supra vidimus.

[s] *Cerneres*] Pro, *quivis cernere posset.* Sic sæpe et elegantissime loquuntur.

[t] *Adversis*] Id est, *quæ corpore adverso, et hosti opposito acceperant.*

hostium cadavera repertus est, paululum[4] etiam spirans[5] ferociamque[6] animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremo, ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga quisquam civis ingenuus captus.[v] Ita cuncti suæ hostiumque vitæ juxta[u] pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam aut incruentam victoriam adeptus:[7] nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio,[8] aut graviter[9] vulneratus discesserat. Multi autem, qui de[10] castris visendi, aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia[11] cadavera, amicum alii, pars[12] hospitem reperiebant. Fuere item,[13] qui inimicos suos cognoscerent.[14] Ita varie per omnem exercitum lætitia, mœror; luctus atque[15] gaudia[16] agitabantur.

[v] *Postremo, ex omni Catilinæ exercitu, neque in prælio, neque in fuga, quisquam civis ingenuus captus est.*

paullulum A. B. C. G. H. I. K. L. M.—5 *suspirans* D. *aspirans* G. *etiam tum spirans* K. *etiam adhuc* M.—6 *ferocitatemque* K. M.—7 [*adeptus erat* Haverc.] *est* A. B. D. G. H.—8 *in prælio* abest a K.—9 *gravior* K. abest M.—10 *ex castris visendi* A. D. F. H. I. *e castris visendi* C. G.—11 *hostium* D.—12 *alii hospitem* I.—13 *autem* A.—14 *recognoscerent* A. F. *cognoverant* D.—15 delet *atque* A.—16 *gaudium agitabatur* B. *gaudium agitabantur* D.

NOTÆ

[u] *Juxta*] Jam vidimus hanc vocem pro *pariter* positam. Intellige, Hos Catilinæ milites, modo ut hostes interficerent, sibi minimum cavisse.

CAII CRISPI SALLUSTII

BELLUM

JUGURTHINUM.

FALSO queritur de natura sua[1] genus humanum, quod imbecilla[2] atque ævi brevis[3] forte[4] potius, quam virtute regatur.[a] Nam contra,[5] reputando,[b] neque majus aliud,[6] neque præstabilius invenias,[7] magisque naturæ[8] industriam[a] hominum, quam vim,[b] aut tempus deesse.[c] Sed dux atque imperator vitæ mortalium animus est: qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et clarus[9] est, neque fortunæ[c] eget:[10] quippe probitatem,[12] industriam,

[a] *Homines queruntur inique et absque ratione de natura sua*, quando dicunt, *quod, cum sint debiles atque vitæ brevis, regantur potius cæco fato, aut fortuna, quam virtute.*
[b] *Inquirendo in contrariam opinionem.*
[c] *Et potius invenies industriam hominum deesse naturæ.*

1 *sui* C.—2 *i. ætas* C. B. N. *imbecillitas* E.—3 *atque ætas ævi brevis* D.—4 *Forte* scribunt D. F. I. K. L. ex quibus ita restituimus, sequitur enim, *neque Fortuna eget*, quod probat hic *Forte* esse legendam, non *sorte.*—5 *hoc reputando* A.—6 *aliquid* G. M.—7 *invenies* C. D. K. N.—8 *naturæ* delet H. N. —9 *potens et* G. *potensque clarus* deleto *et* K.—10 [*neque Fortuna eget* Havercamp.] *neque Fortunæ eget* H. *fortunæ* A.—12 [*quippe quæ prob.* Haver-

NOTÆ

[a] *Industriam*] Quid potissimum per industriam significetur, ex hoc loco intelligis, animi scilicet cura et diligentia cum solertia conjuncta.

[b] *Vim*] Pro *vires:* raro ita invenias.

[c] *Fortunæ*] Istud Auctoris sensu, qui hoc in loco cum Stoicis facit, est

alias artes bonas[13] neque[14] dare, neque eripere potest. Sin captus pravis cupidinibus ad inertiam et voluptates corporis pessum datus est:[15] perniciosa lubidine paulisper[16 d] usus;[17] ubi per secordiam[e] vires, tempus, ingenium[18] defluxere,[19] naturæ infirmitas accusatur: suam quisque[20] culpam[21] auctores[f] ad negotia transferunt.[d] Quod si hominibus bonarum[g] rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura, multumque[22] etiam periculosa petunt;[23] neque regerentur[h] magis,[24] quam regerent casus, et eo magnitudinis[25] procederent, ubi pro mortalibus[i] gloria æterni fierent.[e]

2. Nam uti genus hominum[1] compositum ex anima et

[d] *Quique et singuli actores, et ii qui res exequi deberent, rejiciunt in negotia culpam suam.*

[e] *Et pervenirent ad eum gradum magnitudinis, in quo (cum mortales sint) gloria æterni evaderent.*

camp.] *quippe probitatem*, &c. deleto *quæ* L.—13 *bonas artis* quidam ex Mss. —14 *neque Fortuna dare* C.—15 *est* delet H.—16 *paulisper p. l. u.* C.—17 *usus est* M.—18 *t. ætas, ingenium* A. D. F. G. M.—19 *defluxere* B. C. D. E. F. G. H. I. K. Sed *diffluxere* L. *difluxerunt* N.—20 [*quippe* Havercamp.] *quique* A. B. C. D. E. F. H. I. K. L. M. *quisque* G. N.—21 *actores* L. et Ed. Carr. —22 *multoque* E. G. K. M. N. *multaque* I. L.—23 *appetunt* H. K.—24 *n. r. casibus m. q. r. casus* H. B. *n. r. magis a casibus q. r. c.* D. F. *n. r. a casibus magis q. r. c.* E. *n. r. m. casibus q. r. c.* K. *n. r. m. a casibus q. ipsi r. c.* M.—25 *eo magnitudinis* eraso *et* I. N.

NOTÆ

accipiendum: si enim gloriam in hominum opinione reponas, omnino et fortuna, et ejus bonis opus erit; quæ plerumque præclaris factis invidet.

[d] *Paulisper*] Verissime et optime: sensibus enim cum finita et debilis admodum sit natura, per eos homo, nisi brevem, non potest capere voluptatem; qua brevi quoque exsaturabitur.

[e] *Per secordiam*] Causam indicat nostrorum omnium malorum, animi negligentiam. Ea est omnino.

[f] *Auctores*] Melius, credo, *actores* quam *auctores*. Hoc dicit, Homines rerum difficultatem, quasi illæ supra suas vires essent, causari; cum ideo tantum tales sint, quod viribus a natura concessis, in tempore et loco usi non fuerint.

[g] *Bonarum*] Earum scilicet, quæ mentem excolunt, et nobis prosunt.

[h] *Regerentur*] Nunc dicit Sallustius, sapientem adversus fortunam posse plurima, etiam in iis quæ sunt ejus juris; id est, quoad ea bona quæ non sunt in nostra potestate, ut loquuntur Stoici, puta famam, gloriam, divitias, &c. Atque hoc quoque verum est, nosque maxime ad virtutem incendere debet. Nam *sapiens quidem, pol, ipse fingit fortunam sibi*, ut ait Plautus.

[i] *Pro mortalibus*] Vis istius præpositionis, eo sensu, quo in interpretatione indicavimus, diligenter notanda est; nam aliquoties recurret in nostro Auctore.

corpore:[2] ita res cunctæ studiaque omnia nostra[3] corporis alia, alia animi naturam sequuntur.[4] Igitur præclara[j] facies, magnæ divitiæ, ad hoc[5] vis corporis, alia hujuscemodi[6] omnia brevi[7] dilabuntur;[f] at ingenii egregia[8] facinora,[9] sicuti anima,[10] immortalia[k] sunt. Postremo corporis et fortunæ bonorum,[11] ut initium,[12] finis est: omnia[13] orta occidunt et aucta senescunt; animus incorruptus, æternus,[l] rector humani[14] generis, agit atque habet cuncta,[15] neque ipse habetur.[g] Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius,[16] neque amplius[17][m] aliud[18] in natura mortalium est, incultu atque secordia[19] torpescere sinunt:[h] cum præsertim tam multæ variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

3. Verum ex[1] his[i] magistratus et imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupienda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque

[f] *Præterea vis corporis, et alia omnia istius generis, exiguo tempore dissolvuntur et dissipantur.*

[g] *Animus versat et regit, tenet et intelligit omnia, neque ipse includitur, cogitur, aut continetur.*

[h] *Ceterum sinunt languere et stupere incultu atque socordia ingenium, quo nihil est melius, neque majus, aut dignius in natura mortalium.*

[i] *Ex his artibus.*

1 *humanum* K.—2 *ex a. et corpore* A. *est ex c. et a.* C. D. M. *et corpore et a. e.* H. I. K.—3 *nostra* delet K. M.—4 *consequuntur* H.—5 *ad hæc* H.—6 *omnia hujuscemodi* L.—7 *brevi tempore* B.—8 *præclara* H. I.—9 *facta* M.—10 *sicut a. est immortalis i. s.* H.—11 *honorum* H.—12 *ut initium sit* G. *ut est i. s. f. e.* N. 13 [*omniaque orta* Havercamp.] *omnia quæ orta sunt* F. *omnia orta occidunt* K. —14 *hujus g. h.* H.—15 *omnia* C.—16 *neque melius est.* H. *neque melius* absunt in E.—17 *clarius* sed in Marg. *amplius* M.—18 *aliud* delet I.—19 *Socordia* B. H. I. K. L.

NOTÆ

[j] *Præclara*] *La bonne mine, la belle prestance.*

[k] *Immortalia*] Rhetorice istud dictum: tametsi historiæ beneficio præclara facta in memoria hominum reviviscunt.

[l] *Æternus*] Hæc fuit opinio quorundam Philosophorum, quam ab Orphæo dimanasse volunt. Immo Stoici rotunde, animas divinæ mentis particulas esse prædicaverunt. A quo errore nos retrahit doctrina Christiana, cum animæ nostræ a Deo creatæ sint ex nihilo, adeoque initium habuerint; quamvis sint æternæ a parte post, ut loquuntur, atque in æternum esse debeant.

[m] *Amplius*] Ingenii humani tangit

illi, quibus per fraudem jus[a] fuit,[3] tuti,[n] aut[4] eo magis honesti[o] sunt.[j] Nam vi[p] quidem regere patriam, aut parentes,[q] quanquam et possis, et delicta corrigas,[r] tamen importunum est: cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia[5] portendant;[s] frustra autem niti, neque aliud fatigando,[6] nisi odium, quærere, extremæ dementiæ est:[k] nisi forte quem inhonesta et perniciosa[7] lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari.[t]

4. Ceterum ex aliis[1] negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cujus de virtute,[u] quia multi dixere, prætereundum[2] puto; simul, ne per insolentiam quis existimet, memet, studium laudando,

[j] *Neque illi quibus, per fraudem, jus et potestas fuit gerendi* Magistratus et imperia, *sunt ea re magis tuti aut honesti.*

[k] *Extremæ dementiæ est frustra conari, neque aliud persequi et consequi se fatigando, nisi odium.*

1 *ex his artibus* H.—2 *vis fuit* M. N.—3 *utique tuti* A. B. C. D. E. F. G. H. K. M. N. *uti tuti* L.—4 *atque eo* M.—5 *portent* M.—6 [*se fat.* Haverc.]—7 *periculosa* M. in Marg. Alii *perniciosa* M.

1 [*iis* Havercamp.] *aliis* D. E. F. G. H. I. L. M.—2 *eo pr. p.* H.—3 *fore*

NOTÆ

magnitudinem, et, ut ita dicam, vastitatem, qua cuncta complectitur.

[n] *Tuti*] Illud respicit bona fortunæ.

[o] *Honesti*] Refertur hoc ad bona animi: adeoque iis de quibus loquitur, prorsus inutile fuisse dicit, muneribus frui Reipublicæ. Gall. diceres, *Ils n'en sont ni plus à leur aise, ni plus honnêtes gens.*

[p] *Vi*] Plato, quod et Cicero refert, tantum contendere in Republica jubet, quantum probare tuis civibus possis; vim neque Parenti, neque Patriæ afferri oportere.

[q] *Parentes*] Innuit, tam turpe esse Patriam quam Parentes vi regere velle.

[r] *Corrigas*] Hoc est, aliquatenus corruptam civitatem emendes, aut id certe coneris.

[s] *Portendant*] Significent, et propemodum importent, cum iis qui castigantur, tum præsertim illis qui alios castigant.

[t] *Gratificari*] Gall. diceres, *Abandonner, et faire litière.*

[u] *Cujus de virtute*] Historiam Cicero dicit, Testem temporum, Lucem veritatis, Magistram vitæ, Nunciam vetustatis. Historiæ virtus certe maxima est, cum ex aliorum erratis in melius vitam nostram instituere, et quid expetendum, quidve fugiendum sit, sine nostro periculo, possimus cognoscere. Proinde haud immerito Demetrius Phalereus Ptolemæum regem subinde admonebat, ut libros legeret, quoniam, quæ amici non audent Principibus demonstrare, ea omnia in libris scripta reperiuntur.

extollere.[z] Atque ego credo fore,[3] qui, quia decrevi procul a republica ætatem agere, tanto[4] tamque utili labori meo[5] nomen inertiæ imponant:[6] certe,[y] quibus maxima industria videtur, salutare[a] plebem, et conviviis[7] gratiam[8] [b] quærere. Qui[9] si reputaverint, et[10] quibus[c] ego[11] temporibus magistratus[12] adeptus sum, et quales[d] viri idem assequi nequiverint, et postea[13] quæ genera[e] hominum in senatum pervenerint;[14] profecto existimabunt, me magis merito,[f] quam ignavia, judicium animi mutavisse,[g] majusque[15] commodum ex otio[h] meo, quam ex aliorum negotiis[16] reipublicæ venturum. Nam sæpe[17] [i] audivi, Q. Maximum,[k] P. Scipionem,[l] præterea

[z] *Ne aliquis existimet memet extollere insolenter studium meum*, id *laudando*.

eos E. *fore quosdam* F. H. *fore homines* G. K.—4 *tantoque et tam* A. *tanto et tam* E.—5 *meo* abest in N.—6 *inponunt* I.—7 *In conviviis* B. G.—8 *gloriam* A. M. *aut gloriam* H.—9 *quod si* H. *qui* delet G. M.—10 *in quibus* I. K. *ex quibus* L. M.—11 *ego* delet K.—12 [*magistratum* Havercamp.] *magistratus* A. H.—13 *præterea* E.—14 *provenerint* M.—15 *magisque* G.—16 *negotio* E.—17 *sæpe*

NOTÆ

[y] *Certe*] Vim habet occultam hæc vocula, et conjunctam habet ironiam: Auctor enim, dum videtur rationem reddere velle cur ab aliis reprehendatur, graviter illos vellicat. Gall. diceremus eodem charactere, *Assurément, Ces Messieurs qui savent si bien courir aprés le petit peuple, &c.*

[a] *Salutare*] Romæ mos erat, quosvis prensando, nomine proprio, quasi intime noti et cari essent, appellando, manum porrigendo, &c. plebis gratiam aucupari.

[b] *Gratiam*] Benevolentiam et populi favorem solebant etiam epulis et conviviis demereri.

[c] *Quibus*] Turbulentis scilicet, singulis ad imperia properantibus; unde et ea obtinere erat difficile.

[d] *Quales*] Catonem forte inter alios designavit, qui Præturam petens repulsam tulit. Cæterum totus iste locus Rhetoricam habet exornationem, non persuasionem: neque vero cuiquam Sallustium virtute Catoni prælatum fuisse, Sallustius probaverit.

[e] *Genera*] Per contemtum loquitur. Gall. *Quelle sorte de gens.*

[f] *Merito*] *Legitima de causa.* Quasi scilicet eo indignum fuisset, cum turba hominum levissimorum in Senatum venire.

[g] *Mutavisse*] Id est, *Non jam, ut antea, ad Magistratus ferri.*

[h] *Otio*] Honesto scilicet, quod in scribenda historia collocavit: nam aliud est otium turpe, eorum qui se non tantum a rebus publicis, sed ab omni omnino labore subtrahunt.

[i] *Nam sæpe*] Ostendit Auctor quomodo hominibus prosit rerum memoria; atque adeo, qua ratione Respublica ex suo otio emolumentum possit capere.

[k] *Maximum*] Is ex Fabiorum fuit familia, qui Dictator adversus Annibalem creatus, cunctando vim fregit illius Imperatoris, atque res Romanas paululum restituit.

civitatis nostræ præclaros[18] viros solitos ita dicere, CUM MAJORUM IMAGINES[m] INTUERENTUR, VEHEMENTISSIME SIBI ANIMUM AD VIRTUTEM[19] ACCENDI. Scilicet non ceram[n] illam, neque figuram tantam vim in sese[20] habere;[21] sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam[22] adæquaverit.[23] At contra, quis est[24] omnium[25] his[26] moribus,[*] quin[27] divitiis[28] et sumtibus, non probitate neque[29] industria cum majoribus suis contendat? etiam homines[30] novi,[o] qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire,[31] furtim[p] et per[32] latrocinia[33] [q] potius [quam bonis artibus] ad imperia[34] et honores[35] nituntur. Proinde[36] quasi prætura et consulatus, atque alia[37] omnia[38] hujuscemodi per se ipsa clara, magnifica sint; ac non perinde[39] habeantur, ut eorum, qui sustinent, virtus[41] est.[*]

[*] *Quis omnium ita vivit?*
[*] *Et non sint sicuti virtus eorum, qui ea gerunt.*

ego H. L. M. N.—18 *clarissimos* D.—19 *ad virtutes* I.—20 *in sese* abest ab I. —21 *Habere dicebant* F. G.—22 *gloriam majorum* H. *adæquaverint* Ed. Glar. —23 *adæquavit* K.—24 *est* delet H.—25 *omnium hominum* A. F. *hominum omnium* E. *hominum* K. M.—26 *his temporibus* M.—27 *qui non* B. C. D. E. G. H. K. M. N. *qui in* I.—28 *de divitiis* H. M.—29 *atque* C.—30 *ignobiles, novi* E.—31 *modo furtim* H. *furto et latrociniis* N.—32 *per* deleto *et* I.—33 *latrocinium* E. K. M.—34 *imperium* F. G.—35 *et honores* delet M.—36 *perinde* G. H. N.—37 *alia* delet N.—38 *omnia* delet I.—39 *cum perinde* I.

NOTÆ

[l] *Scipionem*] Plures eo nomine fuerunt viri celeberrimi, præcipue vero Africani illi duo, Major a victa Africa, Minor ab Africa quoque, sed postquam ab illo victa fuisset, ita dictus; antea in Scipionum familiam ab Africani illius magni filio, et in decus gentis assumtus, cum Paulo Macedonico procreatus esset. De isto minore hic agi non sine ratione crediderim.

[m] *Imagines*] Habebant Romæ qui illustri loco nati essent, quique in majoribus aliquem sella curuli decoratum habuissent, Imagines, vultus eorum et posterorum ex cera referentes, quas ligneo armario in atrio, seu prima parte ædium, includebant; festis diebus, apertis armariis, ornabant; in funeribus, cum quis ex ea domo mortuus esset, honoris causa, efferebant.

[n] *Ceram*] Ex qua fiebant imagines.

[o] *Novi*] Id est, *qui primi ex sua gente claruerunt*.

[p] *Furtim*] Non virtutem ostentando; sed largitionibus suffragia corrumpendo, aut aliter cuniculis irrependo.

[q] *Latrocinia*] Hoc nomine omnes damnat vias distortas, per quas sibi potestatem quærebant, et Magistra-

Verum ego liberius altiusque[42] processi dum me civitatis morum piget tædetque: nunc[43] ad inceptum[44] redeo.

5. Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurtha, rege Numidarum,[r] gessit: primum quia magnum et atrox, variaque victoria fuit;[o] dein[1] quia tum primum superbiæ nobilitatis obviam itum[2] est.[p] Quæ contentio[s] divina et humana cuncta[3] permiscuit, eoque vecordiæ processit, uti studiis civilibus[4] bellum[t] atque vastitas Italiæ finem faceret.[q] Sed priusquam hujuscemodi rei initium[5] expedio,[6] pauca supra repetam; quo ad cognoscendum omnia illustria magis,[7] magisque in aperto sint. Bello[8] Punico secundo,[v] quo[9] dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem[w] nominis Romani, Italiæ opes maxime attriverat; Masinissa rex Numidarum, in amicitia receptus[10] a P. Scipione,[x] cui postea Africano cognomen[11] ex virtute fuit, multa et præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis[12] Carthaginiensibus et capto[13] Syphace,[y]

[o] *Quia victoria in hanc et illam partem inclinavit.*
[p] *Quia tum primum* Plebs Romana *restitit superbiæ nobilitatis.*
[q] *Ut discordiis civilibus bellum atque amplitudo Italiæ finem facerent.*

ac perinde non K. *proinde* B. H. *ptaliter inde.*—41 *virtus sit* F.—42 *atque altius* H.—43 *nunc autem* G.—44 *intentum* M.

1 *dehinc* E. K. *deinde* N.—2 *obviatum est* A. B. C. D. E. F. G. H. K. M. N. solus L. genuinam et veterem scripturam servat.—3 *omnia* C.—4 *civibus* N. —5 *consilium* sed in marg. *initium* M.—6 *expediam* A. B. C. D. E. G. H. I. K. —7 *magis* abest ab N.—8 *bello igitur* H.—9 *in quo* H.—10 *receptus est* F. *est exceptus* M.—11 *agnomen* K.—12 *devictis* H.—13 *rege Syphace* G.—14 Abest

NOTÆ

tus, si cum vi aliqua conjunctæ essent.

[r] *Numidarum*] Numidia Africæ regio est, pars ejus tractus, quem hodie *Barbariam* vocant, cum eo qui *Bildulgerid* dicitur. Verum ex ipso Sallustio postea cognoscetur.

[s] *Contentio*] Inter plebem et nobilitatem.

[t] *Bellum*] Quod Marium inter et Syllam intercessit, huic favente nobilitate, illi plebe.

[v] *Secundo*] Ter Romani cum Carthaginiensibus bellum gesserunt. Hoc secundo, Pœnorum duce Annibale, profligata et propemodum perdita fuit res Romana.

[w] *Post magnitudinem*] Id est, *non contentus Romanorum gloriam proculcasse.*

[x] *Scipione*] Hic est major.

[y] *Syphace*] Fuit Syphax rex Massæsylorum opulentissimus, Masinissæ ab Oriente vicinus.

cujus[14] in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus quascumque urbes et agros manu ceperat,[15] regi[z] dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permansit:[16] imperii[a] vitæque ejus finis idem fuit. Dein Micipsa filius[17] regnum solus[18] obtinuit, Mastanabale[19] et Gulussa fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit;[r] Jugurthamque, Mastanabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat,[20] privatum[b] reliquerat,[21] eodem cultu, quo liberos[22] suos, domi habuit.

6. Qui ubi primum adolevit, pollens viribus,[1] decora[2] facie, sed multo maxime ingenio validus,[3] non se[4] luxu,[5] [c] neque inertiæ corrumpendum dedit; sed, uti mos gentis illius est,[6] equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare: et cum omnes gloria anteiret,[s] omnibus tamen carus esse:[7] ad hoc[8] pleraque tempora in venando agere, leonem[9] atque alias feras primus, aut in primis ferire:[10] plurimum facere, minimum[d] ipse de[11] se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio[12] lætus fuerat,[13] existimans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen, postquam hominem adolescentem, exacta sua ætate,[14] parvis liberis, magis magisque

[r] *Is Micipsa genuit ex sese Adherbalem et Hyempsalem.*
[s] *Cum omnes gloria superaret.*

cujus D.—15 *regi Masinissæ* H. K.—16 *mansit* K.—17 *filius ejus* B. A.—18 *regnavit solusque obtinuit* A.—19 *Manastabile* A. B. E. F. H. K. *Manastabale* C. D. G. *Manastabala* I.—20 Abest *erat* ab A. C.—21 *dereliquerat* D. E. G. I. L. *deliquerat* K. *a regno reliquerat* M.—22 *filios* M.

1 *virtutibus* K.—2 *decoraque* N.—3 *validus erat* I.—4 *sese* N.—5 *luxui* A. B. D. E. F. G. H. I. K. L.—6 *erat* F.—7 *erat* H. I. M. N. sed in M. in marg. Al. *esse*.—8 *ad hæc* E. H. K.—9 *leones* F.—10 *primum ferire* K. delet *in* H.—11 *de se ipso loqui* M. *ipse* abest N.—12 *animo* I.—*in initio ejus* M.—13 *erat* K.—14 *et suis p. l.* M.—15 delet *vehementer* C.—16 *multum* K.—17 *cupiditatem*

NOTÆ

[z] *Regi*] Masinissæ.

[a] *Imperii*] Illud est quod Gallice dicimus, *Il perdit l'Empire avec la vie.* Sed Latine phrasis ambigua est, adeoque minus probanda.

[b] *Privatum*] Scilicet nec regio cultu, nec in spem regni, educebatur.

[c] *Luxu*] Antique. Jam supra eosdem notavit fontes omnium malorum: verissime; atque hic præcipue cavendum.

[d] *Et minimum*] Facile his artibus

crescere intelligit,[t] vehementer[15] negotio permotus,[e] multa[16] cum animo suo volvebat. Terrebat natura[f] mortalium, avida imperii et præceps[g] ad explendam animi cupidinem :[17] præterea opportunitas[h] suæque et liberorum[18] ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transversos agit :[u] ad hoc[19] studia Numidarum in Jugurtham[20] accensa ;[v] ex quibus, si talem virum[21] interfecisset, ne[22] qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat.[w]

7. His difficultatibus[1] circumventus ubi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Jugurtha manu promtus et appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis[x] et eo modo fortunam tentare. Igitur, bello Numantino,[i] Micipsa[2] cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans, vel ostentando[3] virtutem, vel hostium sævitia facile[4] occasurum, præfecit Numidis,[y] quos in Hispaniam

[t] *Cum videt hominem adolescentem crescere magis ac magis, vita sua elapsa.*

[u] *Quæ opportunitas etiam homines aliqua virtute præditos, spe prædæ a recta via abducit.*

[v] *Præterea maximus Numidarum favor in Jugurtham* Micipsam terrebat.

[w] *Anxius erat ne qua seditio aut bellum oriretur ex Numidis, si talem virum fraude interfecisset.*

[x] *Quia Jugurtha erat manu promtus, et cupidus gloriæ militaris,* Micipsa *decrevit eum objicere periculis.*

[y] Micipsa *opinans eum interfectum iri, vel dum virtutem ostentaret, vel hostium sævitia,* eum *præfecit Numidis.*

A. *libidinem* G.—18 *suæ liberorumque* D. E. G. H. I. K. L. M.—19 *ad hæc* D. E.—20 *incensa* H.—21 [*vir. dolis interf.* Havercamp.] *dolis* abest I.—22 *ne aliqua* M.

1 *Micipsa circ.* H.—2 *Micipsa* abest K.—3 *Ostendendo* E. M.—4 [*fac eum*

NOTÆ

sine invidia laudem invenias, et amicos pares.

[e] *Permotus*] Timens videlicet, ne Jugurtha gratia et viribus ad invadendum imperium uteretur.

[f] *Natura*] Illud est quod modo dixi: Metuebat Micipsa, ne, sicuti omnes a natura proni sumus ad explendam animi cupidinem, Jugurtha aliquid contra se, tum maxime contra liberos moliretur.

[g] *Præceps*] Hinc prima mali nostri labes: adeoque hac in parte diffidendum, præcavendum, et maxime ex longinquo principiis obstandum; nisi forte per prærupta frangi lubet.

[h] *Opportunitas*] Senes enim et pueri ad bellum sunt inepti.

[i] *Numantino*] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis, non longe ab ortu fluminis Durii; si viros æstimes, par omnibus urbibus, bello quod olim adversus Romanos fortissime gesserunt.

mittebat. Sed ea res longe aliter,[5] ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi[6] naturam P. Scipionis, qui tum Romanis[7] imperator,[8] et [9]morem[j] hostium cognovit;[z] multo labore multaque cura, præterea modestissime parendo et sæpe obviam eundo periculis[a] in tantam claritudinem[10] brevi[11] pervenerat, ut nostris vehementer carus, Numantinis maximo[12] terrori esset. Ac sane, quod difficillimum in primis est, et prælio[13] strenuus erat, et bonus consilio: quorum alterum[k] ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem afferre plerumque solet. Igitur imperator[l] omnes fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque in dies[14] amplecti: quippe cujus neque[15] consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia[16] animi[b] et ingenii solertia, quis[17] rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.

8. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores[m] erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Jugurthæ non [1]mediocrem[n] animum pollicitando accendebant,[2] SI MICIPSA REX[3] OCCIDISSET,

[z] *Postquam* Jugurtha *cognovit hostium pugnandi rationem.*
[a] *Objectando se periculis.*
[b] *Præterea in ipso erat munificentia animi.*

occas. Havercamp.] *eum* abest ab M.—5 *aliter* deleto *longe* I.—6 *ut naturam* M.—7 [*imp. erat* Havercamp.] *præerat* K. L. *imperabat* D.—8 *erat* abest D. H.—9 *mores* F.—10 *claritatem* E.—11 *brevi tempore* B. C. H.—12 delet *maximo* A.—13 *in prælio* N.—14 [*magisque eum indies ampl.* Havercamp.] *magisque in. d. amplectebatur* deleto *eum* M.—15 *consilium* deleto *neque* M.—16 *Magnificentia* D.—17 [*quibus* Havercamp.] *quis rebus s. m. e. R. familiaris conjunxerat* N.

1 *mediocriter* H. N.—2 *incendebant* K.—3 *rex* abest K.—4 *Numidiæ* abest

NOTÆ

[j] *Morem*] Hic in perditissimo homine, pro tempore spectare licet ornatissimi juvenis speciem, et virtutis exemplum.

[k] *Alterum*] Esse, scilicet, bonum consilio, generat timorem: enimvero aliquis ut bene det consilium, ille debet prævidere pericula; quod si fuerit, ea profecto reformidabit, deinde, quod pronum est, ni virtus adsit, eadem quoque fugitabit.

[l] *Imperator*] Scipio.

[m] *Potiores*] Id est, *Apud quos major divitiarum, quam virtutis, ratio et æstimatio erat.*

[n] *Mediocrem*] Id est, *Cum jam sua sponte Jugurtha dominationem affectaret, cupiditatem inflammabant insuper*

FORE, UTI SOLUS IMPERII NUMIDIÆ[4] POTIRETUR: IN IPSO[o] MAXIMAM[5] VIRTUTEM, ROMÆ OMNIA VENALIA ESSE. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere[6] auxilia, ipse reverti domum decrevit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in[7] prætorium[p] abduxit:[c] ibique[8] secreto monuit, 'uti potius publice,[q] quam privatim amicitiam populi R. coleret; neu[9] quibus[r] largiri insuesceret: periculose[10] a paucis emi, quod multorum[s] esset: si permanere vellet in suis[11] artibus,[t] ultro[v] illi et gloriam,[12] et regnum[13] venturum: sin[14] properantius[w] pergeret, suamet ipsum pecunia[15] præcipitem casurum.'

9. Sic locutus, cum literis, quas Micipsæ redderet, dimisit: earum sententia hæc[1] erat.[d] 'Jugurthæ tui bello Numantino longe maxima virtus fuit: quam[2] rem tibi certo[3]

[c] *Adduxit Jugurtham in tentorium suum, postquam ipsi munera contulisset, atque* eum *laudasset magnifice coram exercitus.*
[d] *Earum sensus hic erat.*

ab N.—5 *summam* G.—6 *mittere* A.—7 *in prætorio adducit* E.—8 *ibi* K.—9 *neu aliquibus* A. B. E. F. G. M. N. *ne aliquibus* H. K.—10 *enim a* G.—11 *in s. a. bonis* M.—12 *illi* abest E. *illi ultro gloriam et r. v.* M.—13 *imperium* G.—14 *si* F. N.—15 *se et ipsius pecuniam* M. *et ipsam se pecuniam* N.

1 *talis erat* M.—2 *quam rem tibi certe s. g. e.* A. C. D. *q. r. t. certe scio gaudium esse* B. F.—2 *quam rem tibi pro certo scio gaudio esse* E. *quam rem scio certe esse gaudio* H. deleto *tibi* B. *q. certe r. scio g. t. e.* I. *q. r. tibi certo s. g. e.* G. K. L.—3 abest *certo* ab M.—† *itidem* D.—4 *en* delet L. N.—5 Sic omnes Mss.

NOTÆ

exitiales illi Consiliarii.

[o] *In ipso*] Jugurtha scilicet. Hæc et similia ingerebant nefarii illi adulatores.

[p] *Prætorium*] Tabernaculum erat, seu tentorium, vel domus Imperatoris, sive Prætor sive Consul fuisset.

[q] *Publice*] Hoc est, *Ne huic aut illi se ille privatim addiceret, sed virtute sua universum Populum Romanum sibi demereretur.*

[r] *Quibus*] Non dixit *quibusvis;* quomodo Jugurthæ levitatem exprobrasset, neque factum ipsum in totum damnasset; verum *quibus* dixit, ut ille intelligat, neminem largitionibus devinciendum eo modo et fine, quo, procul dubio, summus imperator cœpisse eum intellexerat.

[s] *Quod multorum*] Loquitur de amicitia et favore P. Romani. Ceterum ex singulis propemodum Scipionis verbis maxima documenta sumere possunt viri principes: quæ quia Jugurtha spreverat, de summo fastigio excussus est.

[t] *Artibus*] Bonis scilicet. Reprehensionem habet hæc Imperatoris admonitio, tametsi occulta est.

[v] *Ultro*] Ipso nec cogitante. Gall. *Sans qu'il s'en mît en peine.*

[w] *Properantius*] Hoc est, *vim faceret rebus,* quæ cum tempore fiunt, sensim

scio gaudio esse. Nobis ob merita carus est: uti idem[t] senatui sit et populo Romano, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor:[e] en[4] habes virum dignum te atque avo suo Masinissa.' Igitur rex,[x] ubi, quæ fama acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognovit, cum virtute viri, tum gratia[y] permotus, flexit[z] animum suum, et Jugurtham beneficiis vincere[5] aggressus est: statimque adoptavit, et testamento pariter cum[6] filiis hæredem instituit.[7] Sed ipse paucos post annos, morbo atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis et cognatis, item Adherbale et Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurtha habuisse:

10. 'Parvum ego, Jugurtha,[1] te, amisso[a] patre, sine spe, sine opibus, in meum[b] regnum[2] accepi;[3] existimans non minus me tibi, quam liberis, si[4] genuissem,[c] ob beneficia carum fore:[5] neque ea res falsum[d] habuit. Nam ut alia magna[6] et egregia tua[e] omittam[7][f] novissime rediens Numantia meque regnumque meum[8] gloria honoravisti: tua[9] virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania

[e] *Gratulor equidem tibi, secundum nostram amicitiam.*
[f] *Nam ut silentio prætercam alia tua magna et egregia facinora.*

nullus vincire.—6 *itemque coram* C. D.—7 *constituit* C.
1 [*te Jugurth.* Havercamp.] *Jugurtha te* plures ex Mss. et meliores.—2 *in regnum nostrum* K.—3 *suscepi* H.—4 *si te genuissem* I.—5 *esse* G.—6 *magna* delet H.—7 [*facinora omit.* Havercamp.] *facta* C. E. F. M. N. omittunt *facinora* I. K. L. et Ed. Carr.—8 *regnumque nostrum* K. *me regnumque meum* M.—9 [*tuaque virtute* Havercamp.] *tua virtute* A.—10 *familiæ meæ* C. K. *f. nos-*

NOTÆ

et sine sensu, quæque aliter franguntur. Gall. *Que s'il se hâtoit trop; Que s'il violentoit les choses.*

[x] *Rex*] Micipsa.

[y] *Gratia*] Cum Jugurtham gratum et acceptum esse sciret, tum Popularibus, tum Romanis.

[z] *Flexit*] Hoc est, *Cum antea Jugurtham perdere quæsivisset, mutato consilio, beneficiis ipsum cumulavit.*

[a] *Amisso*] Manastabale, scilicet.

[b] *In meum*] Id est, *Non modo in regiam meam induxi, sed cultu et spe cum filiis meis eadem eduxi.*

[c] *Genuissem*] Te, supple.

[d] *Falsum*] Id est, *Tu mihi revera ea omnia præstitisti, quæ a filio possunt repeti.*

[e] *Tua*] Nota phrases ejusmodi ellipticas: vim habent maximam. Ita, cum apud Terentium, pater filium vocat *omnium*, plus est quam si scele-

nomen familiæ[10] renovatum:[f] postremo, quod difficillimum[g] inter mortales,[11] gloria invidiam vicisti. Nunc, quoniam[12] mihi natura vitæ finem facit, per[13] hanc[h] dextram, per regni fidem moneo[g] obtestorque,[14] uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio[i] [15] meo fratres sunt, caros habeas: neu malis alienos adjungere,[16] quam sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri præsidia regni sunt,[17] verum[18] amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas:[19] officio et fide pariuntur.[20] Quis autem amicior,[21] quam frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego vobis regnum [22]trado firmum, si[23] boni eritis; sin mali, imbecillum. Nam concordia[k] parvæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur.[l] Ceterum ante hos te,[24] Jugurtha, qui[25] ætate et sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet.[h] Nam in omni

[g] *Moneo per fidem quæ regno debetur.*
[h] *Ceterum te decet, plus quam hos.*

træ D. F. G. M. N.—11 [*int. m. est* Havercamp.] *est* delet A. D. M.—12 abest *quoniam* I.—13 *et per* B.—14 *obtestorque te* A. B. C. D. F. H. I. K. M.—15 *beneficioque* F.—16 *conjungere* I.—17 *sunt regni* D.—18 *sed veri amici* F.—19 *neque a. n. a. cogere et parare q.* B.—20 *parentur* F. G. H. K. N.—21 *amicitior* A. H. L. M. *amicicior* C. D. F. G. I.—22 *ego trado* A.—23 *sin mali* B. C. D. F. G. L.—24 *te* delent F. N.—25 *quia* M.—26 [*inj.*, *tamen quia*

NOTÆ

ratissimum, aut quopiam atroci alio nomine appellasset, cum quodlibet intelligi possit.

[f] *Renovatum*] Hoc dicit, quia Masinissa multa præclare gesserat in Hispania adversus Romanos, priusquam cum Scipione societatem iniret.

[g] *Difficillimum*] Omnino: nam ut habet Horatius, *Heu! nefas, Virtutem incolumem odimus, Sublatam ex oculis quærimus invidi.*

[h] *Hanc*] Intelligendum est Micipsam Jugurthæ manum tenuisse, dum hæc diceret.

[i] *Beneficio*] Quia, videlicet, in partem et regni hæreditatem Jugurtham Micipsa assumserat; atque pro filio habuerat.

[k] *Concordia*] Scitum est quod quidam fecit, ut concordiam filios, quos magno numero habuit, edoceret: Sagittas, pro eorum numero sumsit, quas in fasciculum colligatas cuique rumpendas, porrexit; quod illi cum nequivissent, ipse singulas seorsim nullo negotio perfregit. Itaque omne quod est, tam diu manet atque subsistit, quam unum est; interit quando solvitur, aut unum esse desiuit.

[l] *Dilabuntur*] *Pereunt:* sed acute expressit, cum *dilabi* præcise notet *in partes varias abire*, quod ex se et immediate ponit totius destructionem. Tanti est certe unio in universa natura, ut vel ipsum nomen nescio

certamine, qui opulentior est, etiam si accipit injuriam,[26] quia plus potest, facere videtur.[i] Vos autem, Adherbal et Hiempsal, colite,[27] observate talem hunc virum,[j] imitamini[28] virtutem[29] et enitimini, ne ego meliores liberos sumsisse videar, quam genuisse."[k]

11. Ad ea Jugurtha, tametsi regem ficta[m] locutum intelligebat, et ipse[n] longe aliter animo agitabat; tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis diebus moritur. Posquam illi, more regio, justa magnifice fecerant,[l] reguli[o] in unum convenere, uti inter se de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus[1] ex illis, natura ferox, etiam antea[2] ignobilitatem Jugurthæ [quia materno[p] genere impar erat] despiciens, dextera[q] Adherbalem assedit: ne medius ex tribus, quod[r] apud Numidas honori ducitur,[3] Jugurtha foret. Dein[4] tamen,[5] uti ætati[s] concederet,[6] fatiga-

[i] *Qui fortior est videtur facere injuriam, quamvis* eam *accipiat, quia plus potest.*
[j] *Reveremini hunc virum tanta virtute ornatum.*
[k] *Ne ego videar adoptasse meliores liberos, quam genuisse.*
[l] *Postquam illum, more regio, magnifice sepeliissent.*

Havercamp.] *ipse* M.—27 *colite t. h. v. et observate* A. *colite et observate hunc t. v.* B. H. K. *colite et o. t. h. v.* F. *virum observate et c. t. h.* C. D. *colite et observate t. h. v.* F.—28 *imitamini ejusque virtutem enitemini* F. *imitamini virtutem et enitemini* G. *imitamini, v. e. et nitimini* H.—29 *virtutem ejus* B. N.
1 *qui minor* M.—2 [*ante* Edit. Havercamp.] *ante* delet I.—3 *videbatur* H.—4 *Dehinc* K.—5 *tamen* abest A.—6 *decederet* M.—7 *vix alium in partem* M.

NOTÆ

quid blandi et jucundi sapiat; divisio contra lacerare, et omne malum portendere videatur.

[m] *Ficta*] Res profecto fictæ non erant, vera dicebat Micipsa; sed animus fictus erat: non ex benevolentia, sed ex metu loquebatur.

[n] *Ipse*] Jugurtha.

[o] *Reguli*] Jugurtha, Adherbal, et Hiempsal, qui, diviso regno, parvi erant reges.

[p] *Materno*] Antea natum eum ex concubina vidimus.

[q] *Dextera*] Verisimile est Jugurtham cum Adherbale jam tum, sine omni prolixiore cæremonia, assedisse. Occasio inter illos duos non fuit, de loco aulica urbanitate disceptandi; nam sive Jugurtha superiorem, sive inferiorem obtinere voluit, utrobique ab Adherbalis sinistra sedere debuit. Hiempsalis fuit hanc litem dirimere: cujus enim ille vacuum latus clausisset, ei medium et honoratum locum dedisset; cumque dextra Adherbalem assedit, Jugurtham in loco infimo collocavit.

[r] *Quod*] Si *et*, ut in plerisque Edit.

tus[t] a fratre, vix in partem alteram[7] transductus est.[8] Ibi cum multa de administrando imperio[9] dissererent, Jugurtha inter alias res jacit:[10] OPORTERE QUINQUENNII CONSULTA OMNIA[11] ET DECRETA[v] RESCINDI. NAM[x] PER EA TEMPORA CONFECTUM ANNIS MICIPSAM PARUM ANIMO VALUISSE. Tum IDEM[y] Hiempsal PLACERE SIBI, respondit: NAM[12] IPSUM[z] ILLUM TRIBUS[13] HIS PROXIMIS (ANNIS) ADOPTATIONE[14] IN REGNUM PERVENISSE. Quod verbum in pectus Jugurthæ altius[a], quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira et metu anxius moliri, parare, atque ea modo[15] animo[16] habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus[17] ferox,[b] statuit quovis modo inceptum perficere.[18]

12. Primo conventu, quem ab regulis factum supra memoravi, propter dissensionem placuerat dividi[1] thesauros, finesque imperii singulis constitui.[m] Itaque tempus ad utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in[2] loca propinqua thesauris alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido[3] Thirmida[4] forte ejus domo

[m] Placuit *terminos imperii singulis assignari.*

—8 *traductus est* F. H. *deductus est* K.—9 *ibique m. d. a. i. cum diss.* M.—10 *ait* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. M. N. sed L. *jacit.*—11 [*consult. et decr. omn. res.* Havercamp.] *omnia c. et omnia d. r.* H.—12 *nam docebat* H. *nam illum illis* M.—13 *his tribus* C. I. K.—14 *adoptione* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. sed in L. a prima manu fuit *Adoptatione*, quod retinui.—15 *modo* abest M. —16 [*cum anim.* Havercamp.] *in animo* H.—17 *a. ejus f.* H.—18 *peragere* F.
1 *dividere* K.—2 *in* delet K.—3 *oppidum* H.—4 *Tirmido* A. *Tirimida* B. *Tirmu-*

NOTÆ

post *quod* legitur, concludas, moris fuisse apud Romanos, ut sedentibus locus medius esset honoratissimus.

[s] *Ætati*] Jugurthæ scilicet.

[t] *Fatigatus*] Eum premebat Adherbal, ut in Jugurthæ sinistram transiret; eoque pacto Jugurtha medius foret.

[v] *Decreta*] Micipsæ scilicet. Plus vero dicit *decreta* quam *consulta*: hæc vocamus, *des Declarations*, Illa vero, *des Arrêts.*

[x] *Nam*] Ratio est Jugurthæ pro rescindendis Micipsæ decretis

[y] *Idem*] In neutro genere. Dicit Hiempsal, acri in Jugurtham cum aculeo, sibi placere, ut patris postrema decreta rescinderentur.

[z] *Ipsum*] Jugurtham.

[a] *Altius*] Id est, *Eo gravissime vulneratus fuit:* tantoque altius telum infixum, quanto acutius fuit.

[b] *Ferox*] Jugurthæ.

utebatur, qui proximus lictor[c] Jugurthæ, carus acceptusque semper fuerat. Quem ille[d] casu ministrum oblatum promissis[5] onerat, uti tanquam suam visens[6] domum eat, portarum[7] claves adulterinas[e] paret: nam[8] veræ ad Hiempsalem referebantur: ceterum, ubi res postularet, se ipsum[f] cum magna manu venturum.[9] Numida mandata brevi[10] confecit:[11] atque, ut doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit.[12] Qui postquam in ædes[13] irrupere, diversi regem quærere:[a] dormientes alios, alios occursantes[14] interficere: scrutari loca abdita; clausa effringere: cum Hiempsal interim[15] reperitur, occultans sese tugurio[16] mulieris ancillæ, quo initio[17] pavidus et ignarus loci perfugerat.[18] Numidæ caput ejus, ut jussi erant, ad Jugurtham referunt.

13. Ceterum fama tanti facinoris per omnem[1] Africam brevi divulgatur; Adherbalem omnesque, qui sub imperio Micipsæ fuerant, metus invadit.[2] In duas partes discedunt:[3] plures Adherbalem sequuntur, sed illum[4] alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam[5] maximas potest[7] copias armat: urbes partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit: omni[8] Numidiæ imperare parat. Adherbal, tamen etsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris et fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res[9] ad certamen venit, victus ex[10] prælio profugit in provinciam,[g] ac deinde[11] Romam

[a] *Alii alio regem quæsiverunt.*

da C. *Tirmida* M. *Thyrmida* D. I. *Turmuda* H.—5 *præmiis* L.—6 *visere* M.—7 *oppidi portarum* M. *portarumque* N.—8 *nam nocte* G. *nam veræ claves* H.—9 [*mag. vent. manu* Havercamp.] *vi ventum* A. *v. m. dicebat* G. H.—10 *brevi tempore* H.—11 *perficit* A. *perfecit* F. M.—12 *introduxit* F.—13 *in ædis* delet A.—14 *occurrentes* K.—15 [*cum int. Hiemp.* Havercamp.] *tunc igitur* A.—16 *in tugurio* N.—17 *in initio* K.—18 *profugerat* M.

1 *totam* A.—2 *invasit* A. I.—3 [*disc. Numidæ* Havercamp.] *Numidæ* abest F.—4 *Jugurtham* C.—5 *quas* K.—6 *potest* abest M.—7 *parat* C. E. F.—8 *omnique* C. *toti* F.—9 *rex* N.—10 *victus prælio* A. Grut.—11 *dehinc* Carrio.

NOTÆ

[c] *Lictor*] Lictores erant qui proxime Magistratum vel Regem præcedebant. Hujus domum Hiempsal in hospitium assumserat.

[d] *Ille*] Jugurtha.

[e] *Adulterinas*] *De fausses clefs.*

[f] *Seipsum*] Jugurtham.

[g] *Provinciam*] Hoc est, *in eam Africæ partem quæ per Romanos Magistratus gubernabatur.*

contendit.[12] Tum Jugurtha,[13] patratis[e] consiliis,[h] in[14] otio facinus suum cum animo[15] reputans, timere[16] populum Romanum, neque adversus iram ejus usquam, nisi in avaritia nobilitatis[i] et pecunia sua, spem habere. Itaque paucis[17] diebus cum auro et argento[18] multo Romam mittit, quis præcepit,[19] uti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde novos acquirant:[f] postremo quæcumque[20] possint largiendo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati[21] venere, et, ex præcepto[22] regis, hospitibus[j] aliisque, quorum ea tempestate auctoritas pollebat, magna misere; tanta commutatio[k] incessit, uti ex maxima[23] invidia in gratiam et favorem nobilitatis Jugurtha veniret. Quorum[l] pars spe, alii præmio inducti, singulos ex Senatu ambiendo,[m] nitebantur, ne[24] gravius[n] in eum consuleretur. Igitur, legati ubi satis confidunt, die constituto, Senatus utrisque datur.[o] Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus:

[e] *Tum Jugurtha consiliis ad finem perductis, &c.*
[f] *Postea novos requirant.*

—12 *concedit* E.—13 *paratis* F.—14 [In Edit. Havercamp. *consiliis; postquam omni Numidia potiebatur, in otio* &c. Turpissima Glossa! *Cortius*] *omnis Numidiæ* K.—15 *animo suo* F.—16 *cœpit timere* B.—17 *post p. d.* H. *paucis post diebus* K.—18 [*cum arg. et auro* Havercamp.] *Cum auro et argento* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M.—19 [*præcipit* Havercamp.] *præcepit* B. C. D. G. H. I. K. M. *præcipit primum ut* L.—20 *quodcunque* M. *quæcunque* N.—21 *legati abest* K.—22 *ex præcepto* deleto *et* M.—23 *ex magna* H.—24 *ne quid* C.

NOTÆ

[h] *Consiliis*] Quæ, scilicet, de opprimendis fratribus, et eorum regno invadendo, iniverat.

[i] *Nobilitatis*] Romanæ, scilicet.

[j] *Hospitibus*] Eos intellige quibuscum bello Numantino Jugurtha arctam amicitiam, et hospitii necessitudinem conjunxerat; ita ut ipse apud illos, si in Italia esset, illi apud ipsum, si in Numidiam venirent, diversarentur. Hospitii vero sanctissima jura fuerunt.

[k] *Commutatio*] Nimirum Jugurthæ facinus cunctis atrocissimum visum est; sed postquam pecunia quidam corrupti sunt, mentem et animum mutaverunt, atque Jugurthæ crimen minuerunt.

[l] *Quorum*] Nobilium, scilicet, qui sub voce *nobilitatis* comprehenduntur: quod notandum; nam relativum *quorum* non cum nomine expresso, sed cum re intellecta consentit.

[m] *Ambiendo*] Prout fit, inter alios sermones, illi Jugurthæ crimen verbis mitigabant, Senatorumque favorem ipsi conciliabant.

[n] *Gravius*] *Ne bellum adversus ipsum decernerent, aut hostem judicarent.*

[o] *Datur*] Id est, *dies constituitur ad quem in Senatum admitterentur Adherbal et Jugurthæ legati.*

14. [o] Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens præcepit, uti regnum[1] Numidiæ tantummodo procuratione[p] existimarem meum; ceterum jus[q] et[2] imperium[r] penes[3] vos esse: simul eniterer domi militiæque quam maximo usui esse populo Romano: vos mihi cognatorum, vos in[4] affinium locum[5] ducerem:[*] si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni habere. Quæ cum [præcepta parentis[6] mei] agitarem; Jugurtha, homo[7] omnium, quos terra sustinet,[8] sceleratissimus, contemto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, et jam ab stirpe socium et amicum populo Romano[9] regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, Patres conscripti, quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob majorum beneficia posse[10] auxilium petere; ac maxime deberi[s] mihi[12] a populo Romano, quibus[13] non egerem; secundum[14] ea,[t] si desideranda erant, uti debitis[u] uterer. Sed quoniam parum tuta

[*] Præcepit *ut vos pro consanguineis et affinibus haberem.*

1 [*regni* Havercamp.] *regnum* C. *regno* F.—2 *et imperium ejus* A.B.C.D.F.G.H.I.K.L.M.N.—3 *apud vos* C.—4 *cogn. adfinium in l. d.* reliquis deletis A. *cogn. et aff. loco ducerem* E.—5 *adfinium in loco* K.—6 [*patris* Haver.] *parentis* C.D.E.H.I.L.N.—7 *hominum omnium* M.—8 *sustulit* M.—9 [*populi Romani* Haver.] *populo Romano* F.—10 [*poss. me a vobis aux.* Haver.] *me* delet D.G, *a vobis* abest F.—12. *vellem debere mihi* A.—13 *utinam non egerem.* H.—14 *sed si eu* E. F. G.

NOTÆ

[p] *Procuratione*] *La Lieutenance.*

[q] *Jus*] Fundamentum notat hoc vocabulum, aut dominandi rationem.

[r] *Imperium*] Totum istud rhetorice et blanda comitate dicitur; nam alioqui Micipsa fuerat et Masinissa P. Romani socius. Additæ fuerant equidem Romanorum beneficio multæ urbes utriusque imperio, sed uterque meruerat: immo fatebitur postea ipse Adherbal, non admodum Romanorum fortunam expetendam fuisse, quo tempore fœdus initum cum ipsis. At ne ego, quod absque blandimento verum est, taceam, plerumque certe evenit, ut paulatim sub fœderis titulo, ille in minus potentem dominium usurpet, qui opibus præcellit: Libertatis inane nomen ut maneat, fœdus pangitur, quod precariam servitutem inducit.

[s] *Deberi*] Sunt equidem in hac oratione plurimæ bonæ rationes; at vero accurata methodo non sunt dispositæ. De industria et bene factum ab Auctore, qui hominem elegantia Romana minus excultum, suo more loquentem inducit. Ita plane præcipit summus magister Horatius.

[t] *Secundum ea*] Id est, *ex eo, Deinde.* Gall. *Et qu'en consequence de cela.*

[u] *Debitis*] Repetit quod ita dictum nunquam oportuit.

per se ipsa[15] probitas, neque mihi in manu[v] fuit[r] Jugurtha qualis foret: ad vos confugi, Patres conscripti, quibus, quod[16] miserrimum, cogor prius oneri, quam usui esse. Ceteri reges,[17] aut bello victi in amicitiam a vobis recepti, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt.[s] Familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides ejus,[18] quam fortuna petenda[19] erat.[t] Quorum progeniem vos, Patres conscripti, nolite pati frustra a vobis auxilium petere.[u] Si[20] ad impetrandum[x] nihil causæ haberem, præter miserandam[21] fortunam; quod paulo ante rex,[22] genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops,[23] alienas opes expecto:[24] tamen erat majestatis Romani populi, prohibere injuriam,[v] neque cujusquam regnum per scelus cresceret.[†] Verum[z] ego his finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Romanus dedit: unde pater et avus[25] una vobiscum expulere Syphacem et Carthaginienses. Vestra beneficia erepta sunt, Patres conscripti: vos in mea injuria despecti estis. Eheu[26] me miserum! Huccine, Micipsa pater, beneficia[27] [a] evasere, uti quem tu parem cum liberis, regnique[28]

[r] *Neque penes me fuit.*
[s] *Aut in vacillantibus suis rebus fœdus vobiscum inire quæsiverunt.*
[t] *Magis fides ejus erat quærenda, quam ejus fortuna.*
[u] *Nolite pati, me progeniem eorum, et nepotem Masinissæ, petere frustra auxilium a vobis.*
[v] *Tamen erat majestatis Pop. Romani impedire ne ego injuria afficerer.*

H. K. M. *sed ea si* L.—15 *per se ipsam* L.—16 [*quod mihi miser.* Havercamp.] *mihi* delet I.—17 *Ceteri autem reges b. v.* H.—18 *ejus* delet H.—19 [*pendenda* Havercamp.] *petenda* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M.—20 *Sed si* F. G. H. K. N.—21 *miseram* M.—22 *rex fui* A.—23 *inops* abest H.—24 *appeto* F. †[*neque pati c. r. p. sc. crescere* Havercamp.]—25 [*av. meus* Havercamp.] *meus*

NOTÆ

[v] *In manu*] Id est, *Non potui facere ut Jugurtha, quam fuit, alius esset.* Hoc dicit ut importunitatem, necessitate qua compulsus fuit, excuset.

[x] *Impetrandum*] Auxilium, scilicet, a vobis contra Jugurtham. Videtur Adherbal præscire quod futurum est; adeoque a Romanis, diffidens, et quasi a recusantibus auxilium petit. Ominosa est ista petendi ratio, et contumeliosa, quæque ergo ita institui minime debet.

[z] *Verum*] Jam rationes optimas optime proponit Adherbal; sed in eo diu non manebit.

[a] *Beneficia*] In perditum Jugurtham.

participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? Nunquamne[29] ergo familia nostra quieta erit? semperne[b] in sanguine, ferro,[30] fuga versabimur?[31] Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure[c] omnia sæva patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis[d] ejecta, læti pacem agitabamus: quippe quis hostis nullus, nisi forte quem[32] jussissetis. Ecce autem ex[33] improviso Jugurtha, intoleranda audacia, scelere atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ejus[e] sceleris sui prædam fecit: post, ubi me iisdem dolis nequit[34] capere, nihil minus, quam vim, aut bellum expectantem,[f] in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem et coopertum miseriis effecit,[35] ut ubivis tutius, quam in meo regno essem.[w] Ego sic existimabam, Patres conscripti, ut prædicantem audiveram[36] patrem meum; qui vestram amicitiam[37] colerent, eos multum laborem[38] suscipere: ceterum ex omnibus maxime tutos[39] esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit,[40] uti in omnibus bellis vobis adessent:[x] nos uti per otium tuti simus, in manu[g] vestra est,[41] Patres conscripti. Pater nos

[w] *Ita ut essem tutius ubivis, quam in meo regno.*

[x] *Quantum fuit in potestate familiæ nostræ, effecit ut auxilio vobis esset in omnibus bellis.*

delet C.—26 *Heu heu me* C.F.H.K. *Heu me me* M.—27 [*beneficia tua evas.* Havercamp.] *tua* delet H. M.—28 *regnique tui* G.—29 *ne* abest ab H. L.—30 *ferro* delet I.—31 *versabitur* A. B. C. E. F. H. K. L. *vexabit* F.— 32 [*vos juss.* Haverc.] *vos* delet M.—33 *de improviso* F.—34 *nequivit* C. F. *nequerit* E. *nequiit* M.—35 *fecit* F.—36 *audivi* A.—37 [*diligenter col.* Havercamp.] *diligenter* abest L.—38 *multos labores* A.—39 *tutos eos* F.—40 *potuit* A. *id præstitit* K.—41 *est*

NOTÆ

[b] *Semperne*] Masinissa a Carthaginiensibus regno pulsus fuerat; Micipsa Romanis auxilio adversus illos venerat; frater Hiempsal a Jugurtha jugulatus, ipse ab eodem ad ultimas angustias redactus erat.

[c] *Jure*] Quia inter se illi, maxime propter Romanos, hostes erant.

[d] *Pestis*] Loquitur de Carthaginiensibus.

[e] *Ejus*] Credo pateretur Sallustius, ut pro *ejus*, *ipsius* reponeretur, ad vitandam ambiguitatem, si quis forte *ejus* cum *sceleris* construeret.

[f] *Expectantem*] *Qui ne m'attendois à rien moins qu'à faire la guerre.*

[g] *In manu*] Quia potentes estis, quique facile Jugurtham in officio retinueritis. Ceterum in Jugurtha fuit quod post Hannibalem timeretur, ut habet Florus.

duos fratres reliquit: tertium, Jugurtham, beneficiis suis ratus nobis[42] conjunctum fore:[y] alter eorum necatus,[43] alterius ipse ego manus impias[h] vix effugi. Quid agam? quo potissimum infelix accedam? generis[44 i] præsidia omnia extincta sunt: pater, uti necesse erat, naturæ concessit;[z] fratri, quem[j] minime decuit, propinquus, per scelus vitam eripuit; affines, amicos, propinquos[45] ceteros,[46] alium[k] alia clades[47] oppressit: capti ab Jugurtha, pars in crucem acti,[a] pars bestiis objecti;[48] pauci, quibus relicta anima, clausi in tenebris, cum mœrore[50] et luctu, morte graviorem vitam exigunt.[b] Si[51] omnia, quæ aut amisi, aut ex[52] necessariis adversa facta sunt,[c] incolumia manerent, tamen, si quid ex improviso accidisset, vos implorarem, Patres conscripti; quibus, pro magnitudine[l] imperii, jus[m] et injurias omnes curæ esse decet. Nunc vero exul patria,

[y] *Micipsa pater meus credidit Jugurtham, tertium nostrum fratrem beneficiis suis fore nobis conjunctum et amicum.*
[z] *Pater mortuus est.*
[a] *Qui capti sunt a Jugurtha partim cruci affixi sunt.*
[b] *In carceris obscuritate detenti agunt vitam duriorem morte, cum mœrore et luctu.*
[c] *Ex amicis et fuventibus adversa facta sunt.*

situm F.—42 *nobis* delent H. K.—43 *necatus est* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M.—44 *generis mei* D.—45 [*prop. cet. meos, alium alia* Havercamp.] *propinquos c. alios alia clades* H.—46 *ceteros meos* abest ab I.—47 *clade* D. F. K.—48 [*objecti sunt* Havercamp.] *objecta sunt* L. *sunt* delet C.—50 *timore* L.—51 *sed si omnia* A. M.—52 *ex domesticis rebus aut ex necess.* L.

NOTÆ

[h] *Impias*] Jugurthæ, scilicet. Synecdoche est, quæ vim auget orationis; ut hinc pateat, Jugurtham impietate factum celebrem.

[i] *Generis*] *Cognatorum, patris, fratris, &c.*

[j] *Quem*] Jugurtham dicit, qui propinquos et fratres suos, ab ipsorum patre beneficiis cumulatus, tueri, non interficere, debuit.

[k] *Alium*] Hoc est, *Diverse perierunt.*

[l] *Pro magnitudine*] Id est, *cum tam late pateat imperium Romanum, et ejus auctoritas.* Elegans est hæc locutio; at videndum ne pariat obscuritatem.

[m] *Jus*] Quandoquidem ipse Sallustius lib. III. Historiarum more antiquo *vis* ponit in Accusativo plurali pro *vires*, forte hic *vis* pro *jus* legendum esset; hic enim agitur de ope imploranda, non contra jus, sed contra vim et injustitiam. Nolim tamen circa jus novas lites movere.

domo, solus et omnium honestarum[n] rerum egens, quo accedam, aut quos appellem? nationesne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram[o] amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima? aut[53] quisquam nostri[54] misereri potest, qui aliquando vobis[55] hostis fuit? Postremo[p] Masinissa[q] nos ita instituit,[56] Patres conscripti, ne quem coleremus, nisi populum Romanum, ne societates, ne[57] fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio fortuna[r] mutaretur,[58] una nobis occidendum esse.[d][59] Virtute ac Dis volentibus magni estis et opulenti;[e] omnia[60] secunda et obedientia sunt:[f] quo facilius sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos[61] privata amicitia Jugurthæ, parum cognita,[s] transversos agat:[g] quos ego audio maxima[62] ope niti, ambire,[63] fatigare vos singulos, ne quid[t] de[64] absente,[u] incognita

[d] *Masinissa nos ita instituit, si imperium Romanum fortuna deficeret, nobis una pereundum esse.*

[e] *Virtute vestra, et Deorum beneficio magni estis.*

[f] *Omnia sunt vobis faventia.*

[g] *Ne amicitia privata Jugurthæ parum cognita aliquos a justitiæ via abducat.*

—53 *an* K.—54 *nostrum* F.—55 *nobis* H.—56 *nos docuit* A. *n. i. constituit* D. M. *nobis ita vitam instituit* G.—57 *novas societates neque f. n.* E.—58 *fortunam mutaret* A. *fortuna mutetur* G.—59 *fore* K.—60 *omnia vobis* H.—61 *ne aliquos* E.—62 *summa ope* K. N.—63 *ambire alios* D.—64 *de eo* F.—65 *et audio illos*

NOTÆ

[n] *Honestarum*] Id est, *quæ regem comitari et cohonestare debent.*

[o] *Vestram*] Id est, *quam vobiscum iniimus.*

[p] *Postremo*] *Denique: Ut ne vos diutius morer.*

[q] *Masinissa*] Bene et eum artificio Masinissæ, cujus tamen vix ullam memoriam habebat, potius quam Micipsæ, sermonem injicit Adherbal; quia nimirum ejus gratam sciebat P. Romano recordationem.

[r] *Fortuna*] Honesta oratio, qua rei invidiam minuit. Id est, *Si respublica Romana ante tempus periret.*

[s] *Parum cognita*] Innuit Jugurtham amicitiæ, virtutumque quibus ea conciliatur simulatione, quibusdam Romanis, qui illi, quasi vere amicus fuisset et honestus, favebant, perfidiose imposuisse. Ceterum ipsorum avaritia potius quam amicitia cum Jugurtha conjunctos eos Adherbalem haudquaquam latebat; sed dissimulatum isthuc oportuit: quod quidem non imperite fecit.

[t] *Ne quid*] Maximus fuit hac in parte Jugurthæ dolus: neque aliud possit videri iniquius, quam postulare, ut de absente, atque indicta

causa, statuatis: fingere[v] me verba,[65] fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod[w] utinam illum, cujus impio facinore in has miserias projectus[66] sum, eadem hæc simulantem[x] videam: et aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortales rerum humanarum cura oriatur: ne[67] ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciatus,[y] impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum graves pœnas reddet. Jam jam frater, animo meo carissime, quanquam immaturo, et[68] unde minime decuit, vita erepta est: tamen lætandum magis, quam dolendum puto[69] casum tuum.[h] Non enim regnum,[e] sed fugam, exilium, egestatem et omnes has, quæ me premunt, ærumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala præcipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum[z] præbeo: incertus quid agam,

[h] *Jamjam, o Adherbal, frater carissime animo meo, puto casum tuum et mortem lætandam magis quam dolendam, quanquam vita erepta est tibi immaturo, et prima juventæ face, et ab eo, a quo minime decuit eam tibi eripi.*

dicere f. m. v. C.—66 *ejectus* A.—67 *ut ille* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N.—68 *et* delet E.—69 *puto esse* A.—70 delet *ipse* D.—71 *auxilio* A.

NOTÆ

causa statuatur, prout Adherbalem facere legati supponebant. At vero perverse illi, cum Adherbalis petitionibus illud subdole admiscent, quod non perversas modo, sed et ineptas eas efficit. Is profecto ridicule nimis requisivisset, ut de Jugurtha Senatus indicta causa decerneret, cum ad eam dicendam illi adessent. Verum tyrannum oportuit suis technis tempus redimere; jamque nos nimium detinuit.

[u] *Absente*] Jugurtha scil.

[v] *Fingere*] Non potest verbum hoc eo modo, quo præcedentia immediate construi cum verbo *audio;* verum in eo laudem meruit noster Auctor, qui quasi inordinate ea congerit quæ contemnit.

[w] *Quod*] Illud est quod Gallice, ornatus causa, vel ex majoris affectus consuetudine, dicimus, *Que plût à Dieu que, &c.*

[x] *Simulantem*] Nota hanc respondendi rationem: acris est; cumque multas habet figuras, tum plures tangit affectus. Simpliciter negasset Adherbal se simulare infortunium suum, sed revera miserum esse.

[y] *Excruciatus*] Supple, Sicut ego sum.

[e] *Regnum*] Id est, *non tam regnum.* Lætandum magis quod regno spoliatus sis, quam dolendum; cum a te, una et eadem opera, fuga, egestas, exilium depulsum sit.

[z] *Spectaculum*] Id est, *De me fragilitatis humanæ exemplum fortuna exhibuit.*

tuasne injurias persequar, ipse[70] auxilii[71] egens; an regno consulam, cujus vitæ necisque potestas ex opibus alienis pendet.[i] Utinam emori fortunis meis honestus exitus esset, neu vivere contemtus viderer, si defessus malis injuriæ[j] concessissem.[a] Nunc neque vivere lubet,[k] neque mori licet sine dedecore. Patres conscripti, per vos, liberos atque parentes, per majestatem populi R. subvenite misero mihi: ite obviam injuriæ: nolite pati, regnum Numidiæ, quod vestrum[b] est, per scelus et sanguinem familiæ nostræ tabescere.'

15. Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione[c] magis, quam causa freti, paucis respondent: 'Hiempsalem ob sævitiam suam ab Numidis interfectum: Adherbalem[1] ultro bellum inferentem, postquam superatus[2] sit, queri, quod injuriam facere nequivisset. Jugurtham ab Senatu petere, ne alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua ponerent.' Deinde utrique curia[3] egrediuntur. Senatus statim consulitur:[l]

[i] *Ego sum incertus quid agere debeam, an quæram ulcisci mortem tuam, dum ipse egeo ope alterius; an ego, cujus potestas vitæ et necis pendet ex potentia aliena, consulam regno meo.*

[j] *Utinam morte finem honestum facere possem infortunio meo, ne homines viderent me abjectum et spretum inter vivos, si defatigatus malis, propter injuriam cessissem.*

[k] *Quoniam neque vita mihi placet.*

[l] *Ex templo Senatorum sententia* ea de re *exquiritur.*

1 *Atherbalem vero* C.—2 *est superatus* F.—3 *ex Curia* M.—4 *magna pars*

NOTÆ

[a] *Concessissem*] Hic locus aliquam habet obscuritatem, adeoque videndum quid intelligamus per *τὸ concedere.* Hic est, ut videtur, *Deponere studium regnandi, et fratris mortem ulciscendi*, vel *Omnia Jugurthæ libidini permittere.* Gall. in hunc sensum diceremus, *Plût à Dieu que la mort fût un parti honnête, que je pûsse prendre dans mes infortunes, de peur de paroître dans le monde comme un miserable, si me trouvant épuisé par les maux que j'ai soufferts, j'étois contraint de tout ceder au tort que l'on m'a fait.*

[b] *Quod vestrum*] Optima et ratio et conclusio.

[c] *Largitione*] Antea vidimus Legatis suis præcepisse Jugurtham, ut quosvis Romæ pecunia corrumperent. Id sedulo præstiterunt, adeoque fore confidebant ut ab illis causa sua defenderetur.

fautores legatorum, præterea magna pars[4] gratia[d] depravati Adherbalis dicta[5] contemnere, Jugurthæ virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis[6] pro alieno scelere et[7] flagitio, sua quasi pro[8] gloria, nitebantur.[e] At contra[9] pauci, quibus bonum et æquum divitiis carius, subveniendum Adherbali et Hiempsalis mortem severe vindicandam[10] censebant. Sed ex omnibus maxime Æmilius Scaurus,[f] homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; ceterum vitia sua callide occultans.[11] Is postquam videt[12] regis largitionem famosam[m] impudentemque,[13] [g] veritus, quod in tali re solet,[14] ne polluta[h] licentia invidiam accenderet,[i] animum a consueta libidine continuit.[j]

16. Vicit tamen in Senatu pars illa, qui vero pretium aut gratiam[1] anteferebant.[n] Decretum[2] fit, UTI DECEM[3] LEGATI

[m] *Cum Scaurus videt largitionem Jugurthæ infamem esse.*
[n] *Tamen pars potior fuit, in Senatu, eorum, qui anteponebant gratiam et favorem vero et honesto.*

Senatus D. H. M. *Senatus magna pars* E. F. G. I. L.—5 *verba Atherbalis* I.—6 *modis* delet F.—7 *et* delet K.—8 *sua gloria quasi*, delet *pro* K.—9 delet *contra* C.—10 *esse vindicandam* A.—11 *erat occultans* M.—12 *vidit* D.—13 *impudentemque audierat* C. *impudentem* deleto *que* N.—14 *solet fieri* E. G. M.
1 *gloriam* N.—2 *Decretum Senatus fit* H.—3 *decem* delet L.—4 *et* delet M.

NOTÆ

[d] *Gratia*] Fit istud sæpius in judiciis. Quando sententiam suam dixerunt qui in concilio sunt auctoritate præcipui, reliqui non tam justitia, quam gratia et favore inducti, suffragium suum ferunt; vel ut potentioribus assentiantur, vel ut illi de quo judicium fertur, faveant: quod quidem pessime se habet, et æquum subvertit.

[e] *Nitebantur*] Id est, *Non illi minore cum studio Jugurthæ scelus excusabant et tegebant, quam si de sua gloria quæstio incidisset.*

[f] *Scaurus*] Hunc ut prudentem et gravem virum laudant Cicero, et Valer. Max.

[g] *Impudentemque*] Tanta Romam exercuit avaritia, ut palam legati pecunia suffragia emerent. *Ils informoient les Senateurs, le sac ou l'argent à la main.*

[h] *Polluta*] Idem est propemodum quod *famosa*. Res erat nimium cognita.

[i] *Accenderet*] Callide Scaurus; nam periculum est maximum ne plebs tumultuetur, ubi Magistratum aperte videt jus fasque pecuniæ postponere.

[j] *Continuit*] Qui ita pro tempore et commodo virtuti favent, illi omnium sunt pessimi, et de quibus, si forte fortuna cognoscantur, maxime diffidendum.

REGNUM, QUOD MICIPSA OBTINUERAT, INTER JUGURTHAM ET ADHERBALEM DIVIDERENT.[k] Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et[4] tum in Senatu potens: quia[5] consul, C. Graccho[l] et M. Fulvio[m] Flacco[6] interfectis, acerrime[n] victoriam[7] [o] nobilitatis in plebem exercuerat. Eum[8] Jugurtha tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissime[p] recepit: dando et pollicitando[9] perfecit, uti fama,[10] fide,[q] postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via aggressus,[11] plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In divisione,[12] quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro, viris opulentior, Jugurthæ traditur:[o] illam alteram[13] specie, quam usu, potiorem,[14] quæ portuosior et ædificiis magis exornata[15] erat, Adherbal possedit.[p]

[o] *Ea pars traditur Jugurthæ, quæ soli fœcunditate et incolarum frequentia prævalebat.*

[p] *Adherbal obtinuit illam alteram partem potiorem pulchritudine quam utilitate.*

—5 *qui Consulibus* A. B. C. D. E. F. G. *quia Consulibus* H. I. L. M. N. *Consul* delet K.—6 *M. Fulvio Flacco* A. B. C. E. F. G. H. I. K. L. M. N.—7 *vindictam* Carrio.—8 *Quem* D.—9 [*multa perfecit* Havercamp.] *multa* delet M.—10 *famæ fidei* B. E. F. *suæ famæ et suæ fidei* H. N.—11 *aggressus est* F.—12 *In divisione regni* F.—13 *illam alteram partem* K.—14 *quæ specie quam usu potior est* H.—15 *ornata* G.

NOTÆ

[k] *Dividerent*] Itaque regni Hiempsalis dimidia pars in perfidiæ præmium Jugurthæ, idque decreto Senatus obvenit. Quantum nefas!

[l] *Graccho*] Hic mortis, et legum Tiberii fratris acerrimus vindex, cum plebem in avitos agros arcesseret, ab Opimio Consule oppressus est.

[m] *Fulvio*] Is collega Gracchi, et earundem legum assertor, una cum illo ab eodem Opimio, in Aventino monte oppressus est. Vir fuit Consularis.

[n] *Acerrime*] Ex plebe enim tria hominum millia interfecit, eorumque corpora in Tyberim projecit.

[o] *Victoriam*] Hanc vocem reponit Gruterus pro *vindictam*, quam contra auctoris mentem dicit esse, ex fide librorum pergameneorum. Quamobrem vero contra auctoris mentem esse dicat, non video. Mihi quidem sensus est idem; nam vindicta in animo sedet ante victoriam, post victoriam exercetur.

[p] *Accuratissime*] Scilicet amicitiæ jure a quibusdam ceremoniis, et qui exteris et ignotis exhibetur, supervacaneo cultu, solutus erat: Attamen, quo magis Opimium suum faceret (atque etiam ut decuit erga legatum) nullum prætermisit honorem.

[q] [*Fama, fide*) Cortius dicit: '...non fuit ab hac genuina lectione recedendum, quam jam Carrio, Hackianæ, et Wassiana expresserunt: sive *fama* etiam pro antiquo dativo habeas, decurtato ex *famai;* ut *nisu, senatu,* pro

17. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, et eas gentes, quibuscum nobis bellum, aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca et nationes ob calorem,[1] [r] aut asperitatem,[2] item solitudines[3] minus frequentata sunt, de iis haud facile compertum narraverim: cetera quam[4] paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique in partem[s] tertiam[5] Africam posuere: pauci tantummodo Asiam et Europam[6] esse;[t] sed Africam in Europa. Ea finis habet ab Occidente fretum[u] nostri[v] maris et Oceani: ab ortu solis declivem[7] latitudinem:[w] quem locum Catabathmon[x] incolæ appellant. Mare[z] sævum,[8] importuosum. Ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori[9] infœcundus: cœlo,[y] terra penuria aquarum. [10]Genus homi-

1 *ob calorem solis* H.—2 *aut loci a.* F.—3 *solitudinem* B. *ob solitudines* N.—4 *p. verbis* F. M.—5 [*in parte tertia* Havercamp.] *in partem tertiam* H. M.—6 *esse* delet A. H.—7 *habet d. l.* M.—8 *Mare est ibi s.* F.—9 *pecoribus arboribus* K.—10 *ibi genus* H.—11 *nisi forte* E. N. *nisi qui forte* H. *nisi quis ferro aut*

NOTÆ

nisi: sive sextum utrumque casum esse velis, qui tam arcte in ejusmodi constructionibus cum tertio cohæret, ut vix distinguere queas.']

[r] *Calorem*] Solis scilicet. Nemo nescit Africæ maximam partem sub zona esse torrida, atque adeo ardoribus infestari.

[s] *In partem*] Id est, *Africam tertiam mundi partem fecerunt.* Nunc vero aliter divisum orbem reperies apud Geographos; postquam veteribus incognitæ terræ a nautis perlustratæ sunt.

[t] *Esse*] Id est, *Quidam duas tantum orbis terrarum partes esse voluerunt; et Africam sub Europa comprehendendam.* Ambiguæ istiusmodi phrases non sunt imitandæ.

[u] *Fretum*] Maluit dicere Sallustius *fretum maris* quam *mare* simpliciter, ut æstum notaret et violentiam, quæ in illis angustiis conspicitur, in quæ duo maria concurrunt et commiscentur.

[v] *Nostri*] Mediterranei, scilicet, quod Italiam alluit. At certe vix ab occasu dicitur Mediterraneum Africam finire: sed Auctori nostro adeo mirabilis visus est maris æstus, ut eo abreptus fretum late ad occasum porrexerit. Videndum est interim ne nobis imponant tabulæ nostræ Geographicæ, in quibus nulla quandoque terræ curvitatis ratio habetur, cujus tamen, cum in plano exprimitur, nisi cogitatio subierit, pronum est in gravissimos errores incidere.

[w] *Latitudinem*] Id est, *campum vastum.*

[x] *Catabathmon*] Vox Græca est a *καταβαίνειν, descendere;* adeoque *Catabathmon* Latine *descensum* dixeris. Vallis erat in Ægyptum devexa, si Melæ credimus. Unde videas non eosdem, qui nobis, veteribus fuisse Africæ limites; nam ea hodie, idque melius, usque ad mare Rubrum protenditur.

[z] *Mare*] Libycum seu Africum, quod pars est Mediterranei.

[y] *Cœlo*] Id est, *Neque in Africa*

num salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui[11] ferro, aut bestiis interiere: nam morbus haud sæpe quenquam superat. Ad hoc malefici[z] generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam[12] habuerint, quique postea accesserint;[13] quanquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diversum est: tamen uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur,[14] interpretatum nobis est; utique[15] rem sese habere cultores ejus terræ putant, quam paucissimis dicam.[9] Ceterum fides[a] ejus rei penes auctores erit.

18. Africam[1] initio habuere Gætuli[b] et Libyes,[c] asperi, inculti; quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege,[2] neque[3] imperio cujusquam regebantur: vagi, palantes, qua nox coëgerat, sedes habebant.[a] Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri[4][d] putant, interiit; exercitus ejus, compositus ex

[9] *Dicam quam paucissimis verbis qui homines initio coluerint, et habitaverint Africam.*

[a] *Ibi manebant, ubi nox coëgerat eos manere.*

bestiis interierit L.—12 *Africam* delet H.—13 [*accesserint, aut quo modo inter se permisti sint; quanq.* Havercamp.] 14 *dicebantur esse* M.—15 *et uti rem* M.
1 *in initio* A. B. D. E. F. H. M. N.—2 *legibus* M.—3 [*aut imper.* Havercamp.] *neque imperio* A.—4 *Africi* F. H.—5 *multis* delet K.—6 [*quisque* Ha-

NOTÆ

multum pluit; neque ibi copia est fontium, aut fluviorum.

[z] *Malefici*] Puta Serpentes, Leones, &c.

[a] *Fides*] Id est, *Verum sit, necne, non affirmo; id præstiterint qui ejus rei Auctores fuerunt.*

[b] *Getuli*] Libyæ interioris populi, qui ideo a diversis scriptoribus, diversis in locis collocantur, quod gens vaga sæpius habitationem suam mutaverit. Ut certe parum consulte videantur facere viri alioquin doctissimi, qui quæ ad loca spectant negligenter Sallustium scripsisse dicunt. Quasi vero ille, quia in Africa Prætor fuerit, ideo vastissimam et infestissimam regionem pervagari debuerit. Satis fuerit ea retulisse quæ didicit, quorumque injurium crediderim, Vindicem eum reposcere.

[c] *Libyes*] Hi Populi a quibus etiam nomen sortita est Africa, ejus proprie dictæ partem occiduam incoluerunt, ad mare Mediterraneum, inter Mauritaniam et Cyrenaicam regionem, ut volunt; nisi Alexandriam usque ab Ortu, et, prout videor ex Sallustio colligere, longius ab occasu aliquandò erraverint: nam quis cum istis erronibus non erret?

[d] *Sicuti Afri*] Ex Livio et Virgilio creditum est Herculem incolumem ex Hispania in Italiam venisse, quibuscum Sallustius, quasi falsum fuerit quod Afri de Herculis morte prædi-

variis gentibus, amisso duce, ac passim multis,[5] sibi quique,[6] imperium petentibus, brevi[7] dilabitur.[8] Ex eo numero[9] Medi,[e] Persæ[f] et Armeni,[g] navibus in Africam transvecti,[10] proximos nostro mari locos occupavere. Sed Persæ intra Oceanum[h] magis;[11] iique alveos[i] navium inversos pro tuguriis habuere; quia neque materia[12] in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutandi copia erat.[13] Mare magnum et ignara lingua commercia prohibebant.[r] Hi paulatim per connubia Gætulos miscuere: et quia sæpe tentantes[j] agros, alia, deinde[14] alia loca petiverant, semet ipsi[15] Numidas[k] appellavere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem et Armenis[16] accessere[m] Libyes (nam hi propius mare Africum agitabant;

[r] *Maris vastitas, et linguæ ignorantia prohibebant commercium.*

vercamp.] delet G. H. M.—7 *brevi* delet E.—8 *dilabuntur* B. D. *dilabitur quisque* H.—9 *tempore* A. F.—10 *transvecti sunt* D. E.—11 *magis habitavere* F.—12 *materia lignorum* M.—13 *copia fuit* C.—14 [*alia deinde, atque alia loca* Havercamp.] *ac dein alia loca* A. *alia deinde loca p.* H. I. sed *atque* delet B. C. D. E. F. G. K. L.—15 *semet ipsos* A. E. F. G. H. I. K. M. N. *petiverunt* C.—16 *Medi autem et Armenii* plerique ex Mss.—17 *ab* delet K.—18 [*fretu*

NOTÆ

cabant, facere videtur. Verum plures eo nomine fuisse dubitare non sinit Cicero lib. III. de natura Deorum; unde facile est variantes ea de re opiniones conciliare, si modo meminerimus uni suo Herculi, Jovis et Alcmenæ filio, quæcumque ab omnibus facta sunt, Græcos Poëtas attribuisse.

[e] *Medi*] Media, Asiæ regio notissima, ad mare Hyrcanum, seu Caspium, quo etiam penetrasse Herculem omnes norunt.

[f] *Persæ*] Juxta Medos, ad meridiem.

[g] *Armeni*] Post Medos, ad occasum.

[h] *Intra Oceanum*] Id est, *Ad mare Atlanticum.*

[i] *Alveos*] Illud est quod postea *carinas* vocat. Navis est concavitas.

[j] *Tentantes*] Ut, scilicet, pingue solum, et pecori, quo delectabantur, aptum, invenirent.

[k] *Numidas*] A Græco νέμειν, ut volunt, quod est *pascere.* Quamobrem vero ex Lingua Græca nomen sibi Nomades seu Numidæ assumsissent plane non video; adeoque de hac Etymologia multum dubito.

[m] *Accessere*] Quomodo isthuc, cu priores Libyes Africam obtinuerint? Facile certe, ut nihil necesse sit a vulgata lectione discedere, prout nonnullis placuit. Libyes minus bellicosi fuerunt, ut ipse dicit Sallustius: cum itaque credibiliter a Medis et

Gætuli sub sole[n] magis, haud procul ab[17] ardoribus) hique[o] mature oppida habuere. Nam [18]freto[p] divisi ab Hispania mutare[q] res inter se instituerant. Nomen eorum paulatim Libyes corrupere,[19] barbara lingua Mauros, pro Medis, appellantes. Sed res Persarum brevi[20] adolevit:[r] ac postea nomine[21] Numidæ,[s] propter multitudinem a parentibus digressi, possidere ea loca, quæ proxime Carthaginem Numidia appellatur. Dein utrique alteris freti finitimos armis aut metu sub imperium cogere,[,] nomen[t] gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia[v] Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi:[22] denique Africæ pars inferior[23] [x] pleraque ab Numidis possessa est; victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.[24] [,]

[,] *Deinde utrique Numidæ in mutua opera, et auxilio præsidium collocantes, coëgerunt finitimos, armis, aut metu, sub imperium suum.*
[,] *Quicumque* a Numidis *victi sunt, eorum nomen sumserunt, et una gens cum ipsis facti sunt.*

Havercamp.] *freto* omnes Mss.—19 *corrumpere* M.—20 *breviter* C. *brevi tempore* D.—21 [*postea Nomo-Numidæ propt.* Havercamp.] *sub nomine Numidiæ* A. M. *Numidæ* B. *Numidæ nomine* E. *nomine mutato Numidæ* F. *nomine Numidiæ* G. H. *Nomine Numidæ* C. D. I. K. L. N.—22 *bellicosi erant* A.—23 *inferior* delet K.—24 *concessere in gentem unam n. q. i.* G.

NOTÆ

Armeniis pulsi essent; illis necesse fuit horum gratiam paulatim sibi conciliare; quod quidem accedere est.

[n] *Sub Sole*] Id est, *Sub circulo Æquinoctiali*, ubi solis ardor est gravissimus.

[o] *Hique*] Libyes scilicet, non Gætuli: atque hos parenthesi, ne sententiam turbarent, includendos curavi.

[p] *Freto*] *Tantum* adde, ne sensus videatur contrarius.

[q] *Mutare*] Quamdiu nummus apud omnes in pretio non fuit, omnino oportuit non pecunia emere, sed mercium compensatione et permutatione.

[r] *Adolevit*] Id est, *Brevi potentes et florentes facti sunt.*

[s] *Nomine Numidæ*] Id est, *Persæ Numidæ dicti.* In quibusdam libris legitur *Nomo-Numidæ;* quod minus placet.

[t] *Nomen*] Illud est quod Gallice dicimus, *Renom*, *Reputation:* aliter existimationem, aut famam appellaveris.

[v] *Quia*] Hic est sensus: Dicit majorem gloriam brevi quæsivisse Numidas, qui parentibus relictis ad mare Mediterraneum consederant, quod sibi vicinos, et minus bellicosos Libyas, quam aliis Numidis bello meliores Gætulos, superare facilius fuerit.

[x] *Inferior*] Patet ex textu, eam inferiorem dici Africæ partem, quæ juxta Mediterraneum mare porrigitur. Bene sane, cum eo plerique decurrant amnes Libyci.

19. Postea Phœnices[z] alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine, solicitata plebe aliisque novarum rerum avidis,[1] Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliasque urbes in ora maritima condidere: hæque brevi multum auctæ, pars originibus[a] præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet.[2] Igitur ad Catabathmon, qui locus[b] Ægyptum ab Africa dividit, secundo[c] mari, prima Cyrene est, colonia Thereon,[3d] ac deinceps duæ Syrtes,[e] interque eas Leptis:[f] dein[g] Philenon aræ,[h] quem, Ægyptum versus, finem imperii habuere Carthaginienses: post[4] aliæ Punicæ urbes.[5] Cetera[i] loca usque ad Maure-

1 *et alii n. r. avidi* D. E. F. H. I. K.—2 *admonet* K.—3 *Therecona* L.—4 *postea* D.—5 *urbes erant* G.—6 *agros* A.—7 *ab ardoribus* M.—8 *in bello* C.

NOTÆ

[z] *Phœnices*] Incolebant illi eas terras quæ ad Mediterranei Orientalem oram sitæ sunt. Pulsos a Josua fuisse notum est ex sacris literis; in Africa vero consedisse, ejusque oram maritimam occupasse passim legimus: atque ab iis Afri, præsertim Carthaginienses, Pœni dicti sunt.

[a] *Originibus*] Urbibus, unde exierant.

[b] *Qui locus*] Forte ideo locum describit, quia duo memorantur Catabathmi.

[c] *Secundo*] Id est, ut videtur, *Proximo. En suivant la mer.* Phrasis insolens, attamen quæ etiam reperitur apud Orosium, lib. I. cap. 2.

[d] *Thereon*] Plures insulas meminerunt Auctores, nomine Thera. Ab ea quæ sita est supra Cretam prodiisse dicunt eos qui Cyrenem condiderunt.

[e] *Syrtes*] Loca sunt vadosa maris Mediterranei, circa medium littus Africanum. Major ad ortum, minor ad occasum magis inclinat.

[f] *Leptis*] Duas hujus nominis Auctores plurimi in Africa propria collocant. Cluverius magnam habet omnino inter duas Syrtes; parvam vero magis ad occasum inter Syrtem minorem et Carthaginem. Hæc nostra, ut patet, magna est.

[g] *Dein*] Hic reprehenderunt quidam Sallustium, quod Philenorum aras post duas Syrtes posuerit. Verum erraverunt ipsi, non Sallustius; nam vocula *deinde* ad *Leptis*, non ad *Syrtes* referri debet; ita ut Philenon aras post Leptim, inter Syrtes, non post eas, collocaverit.

[h] *Philenon aræ*] Rem ipsam enarrabit postea Sallustius; quam scire jam si expedit, consule, si placet, indicem.

[i] *Cetera*] A finibus Carthaginiensium, scilicet, versus occasum. Atque hinc Numidiæ fines satis clare intelligimus; nisi quod Mulucha flumen eos ad occasum incertos facit. Si enim verum est quod ex Auctoribus colligitur, Mulucham in Mauritania Tingitana esse, cum flumen illud Jugurthæ imperii terminus a Sallustio postea constituatur, certe Numidia ulterius quam solet ad Occasum erit promovenda; ita ut Mauritania Cæsariensis, ubi antea Syphax Massæsy-

taniam Numidæ tenent: proxime[k] Hispaniam Mauri sunt: super[l] Numidiam Gætulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos[6] agitare: post eos Æthiopas[m] esse: dein loca[n] exusta solis[7] ardoribus. Igitur bello[8] Jugurthino pleraque ex Punicis oppida et fines Carthaginiensium, quos novissime[o] habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gætulorum magna[9] pars et Numidia[10] usque ad flumen Mulucham[p] sub Jugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat,[11] præter nomen, cetera[q] ignarus populi Romani; itemque[12] nobis neque bello, neque pace antea cognitus.[13] De Africa et ejus incolis ad necessitudinem[14] rei satis dictum.[15]

20. Postquam, regno diviso, legati Africa[1] discessere, et Jugurtha contra timorem animi præmia[r] sceleris adeptum sese videt;[2] certum[3] ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul et illorum

—9 *plurimi* G.—10 [*Numidæ* Havercamp.] *Numidiæ* A. B. E. H. I. K. M.—11 *imperabat* H. K. M.—12 *item* K.—13 *cognitus erat* F.—14 *necessitatem* M.—15 *dictum est* B. C. D. E. G. H. K. M.

1 *ab Africa* A. D. *ex Africa* B.—2 *se esse vidit* F. I.—3 *certum esse* A. B. C.

NOTÆ

his imperitaverat, sub Numidia comprehendatur: ex quo concludas per Mauritaniam, Sallustium fere Tingitanam intellexisse; Maurosque Cæsarienses in nomen et gentem victorum Numidarum concessisse. Sed quamvis satis certum sit bonam Cæsariensis Mauritaniæ partem sub Jugurtha fuisse; non tamen totam attribueris, quia vix Muluchæ fluminis situs cognosci possit.

[k] *Proxime*] Mari tamen interjecto.

[l] *Super*] Ad meridiem.

[m] *Æthiopas*] A parte Orientali ad Occidentalem, in media Africa, fuisse eos, voluerunt veteres, Homerum secuti.

[n] *Dein loca*] Hic iterum Auctorem arguit vir sane doctus, quasi ille, quia loca solis ardoribus exusta post Æthiopas posuit, ipsos in zona torrida esse negaverit. Ipse vero, ni fallor, male concludit. Nam Sallustius, Æthiopas sub sole esse nequaquam inficiatur; sed tantum, post eos, loca esse exusta et inhabitata sese ab aliis accepisse dicit. Quanquam a veteribus, ita ut a nobis, cognitum fuisse situm terrarum nullus ausit affirmare.

[o] *Novissime*] Non enim a longo tempore Carthago a Scipione deleta fuerat.

[p] *Mulucham*] Alio nomine dicitur *Molochath*. Fuit et oppidum Mulucha dictum, ut liquet ex Floro.

[q] *Cetera*] Adverbium; nisi mavis præpositionem supplere. Aliter dicas, *His exceptis*.

[r] *Præmia*] Omnino, siquidem dimidiam Hiempsalis regni partem obtinuerat.

pollicitationibus[s] accensus, quos paulo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum[4] intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido[5] ingenio, opportunus injuriæ,[t] metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improviso fines ejus cum magna manu invasit: multos mortales cum pecore atque alia præda capit, ædificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. Dein cum omni multitudine in regnum suum convertit:[6] existimans dolore permotum Adherbalem injurias suas manu[7] vindicaturum,[8] eamque rem belli causam fore. At ille quod neque se parem[v] armis existimabat, et amicitia populi Romani magis, quam Numidis fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit:[9] qui tametsi[10] contumeliosa dicta[11] retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque tamen eo magis cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam[12] invaserat. Itaque non, ut antea, cum prædatoria[x] manu, sed magno exercitu comparato bellum gerere cœpit, et aperte totius[13] Numidiæ imperium[14] petere. Ceterum, qua[15] pergebat, urbes, agros[16] vastare, prædas agere; suis animum, terrorem hostibus augere.

21. Adherbal ubi intelligit, eo processum, uti regnum aut[1] relinquendum esset, aut armis retinendum; necessario copias parat,[u2] et Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longe a

[u] *Necessitate impulsus copias parat.*

D. H. K. L. *certum est* M.—4 *animum suum* A.—5 *placidus ingenio* C. —6 *convenit* E. *convertit se* K. *se convertit* N. Mss. omnes transponunt, *Ath. d. p.*—7 *manu* delet H.—8 *et sic eamque rem* F.—9 *mittit* C.—10 *etsi* N.—11 *verba* F. K.—12 *jam* delet H.—13 *totius* delet M.—14 *regnum* G.—15 *qua parte* H.—16 *atque agros* D. E.

1 *aut* delet F.—2 delet *et* M.—3 *non est inceptum* A. B. E. F. H. I. L. *non*

NOTÆ

[s] *Pollicitationibus*] Nimirum illi, se Romæ, gratia et favore, omnia ad ejus commodum conversuros, polliciti erant.

[t] *Opportunus injuriæ*] Accipiendæ, scilicet. Injuria hic passive sumitur.

[v] *Parem*] Jugurthæ, scilicet.

[x] *Prædatoria*] Prædatorius exercitus dicitur, qui militibus constat leviter armatis, et in fugam expeditis.

mari, prope Cirtam[a] oppidum utriusque consedit exercitus: et quia die extremum erat, prælium non[3] inceptum. Ubi plerumque noctis processit,[4] obscuro[b] etiam tum[5] lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt;[6] semisomnos partim, alios arma sumentes fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit,[7] et ni[8] multitudo togatorum[c] fuisset, quæ Numidas insequentes[9] mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum atque patratum[10] bellum foret. Igitur Jugurtha oppidum[11] circumsedit, vineis[d] turribusque et machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime festinans tempus[e] legatorum antecapere, quos, ante prælium factum, Romam Adherbale missos audiverat. Sed postquam Senatus de bello eorum[12] accepit,[13] [tres adolescentes] in Africam legantur,[14] qui ambo reges adeant, Senatus populique Romani verbis[15] nuncient, 'Velle et censere,[f] eos ab armis discedere: de controversiis[16] suis jure potius, quam bello disceptare: ita seque illisque dignum fore.'[17]

22. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis,

inceptum est D.—4 *procedit* I.—5 *in obscuro etiam cum lumine* N.—6 *illos semisomnos* H.—7 *fugit* N.—8 *nisi* B. E. F. H.—9 *pro mœnibus* C. *a mœnibus* D. F. M.—10 *bellum* delet L.—11 *oppidum Cirtam* I.—12 *eorum* abest A.—13 *audivit* I.—14 *delegantur* K.—15 *verba* A. *verbum nunciarent* F.—16 *de controversiis disceptare* absunt A. B. C. D. E. F. H. I. K. L.—17 *Itaque nuncians dignum esse* A. *Itaque seque* C. M. *Ita seseque* D. *Itaque se* E. *Ita uti se dignum esse* F. *ita seque illis* G. *ita se illisque* K. [*esse* Havercamp.]

NOTÆ

[a] *Cirtam*] Regia quondam fuit Syphacis, ut Livio placet; Masinissæ alii tradunt: forte utriusque fuit, nam huic eam Scipio tradidit. Non longe distat a mari; et hodie *Constantina* dicitur.

[b] *Obscuro*] Id est, *die primulum redeunte:* forte circa tertiam horam matutinam.

[c] *Togatorum*] Id est, *Romanorum*, quibus toga vestis propria. Commercii causa, in opulenta urbe commorabantur.

[d] *Vineis*] Machinæ fuerunt quibus præcipue in diutinis obsidionibus utebantur, ex leviori ligno et cratibus contextæ, sub quibus plures milites, ab hostium missilibus tuti subsidebant.

[e] *Tempus*] Id est, *Ante Adherbalem extinguere, quam ipsi Romæ opem et auxilium legati sui attulissent.*

[f] *Censere*] De Senatu dicitur; *Velle* et *Jubere* de toto P. Romano, cum legem aut aliquid aliud suffragiis approbat.

quod Romæ, dum proficisci parant, de prælio facto et oppugnatione[1] Cirtæ audiebatur: sed is rumor clemens[2][g] erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit: 'Sibi neque majus quicquam, neque carius auctoritate Senati:[3] ab adolescentia[4] ita[5] enisum, uti ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artes ab Micipsa, non penuria liberorum, in regnum[6] adoptatum:[7] ceterum quo[8] plura bene atque strenue fecisset, eo[9] animum suum[10] injuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum; quod ubi comperisset, sceleri obviam isse: populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, si ab jure gentium[h] sese[11] prohibuerint: postremo de omnibus rebus[12] legatos[13] Romam brevi missurum.' Ita utrique[i] digrediuntur.[14] Adherbalis[15] appellandi[k] copia non fuit.

23. Jugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest; vallo[l] atque fossa mœnia circumdat, turres extruit,[v] easque præsidiis firmat:[p] præterea dies, noctes aut per vim, aut dolis

[v] *Extruit turres, easque* ab hostium irruptione *militibus præsidiariis tutas facit.*

1 *oppugnatione facta* G.—2 *demens* G.—3 *Senatus* A. B. D. E. F. G. H. I. M. N. *Senatus esse* C. K. L.—4 [*adulescentia sua* Havercamp.] *sua* delet H. I. K. L. N.—5 [*ita se enis.* Havercamp.] *esse ita* &c. M.—6 *in regno* B. E. H. M.—7 [*adopt. esse* Havercamp.] *se esse* H.—8 *quod plura* H. I. M.—9 *eoque magis* B. *et eo* D.—10 *suum* abest H.—11 *sese* delet K.—12 *rebus* delet H.—13 *se legatos* I.—14 *brevi digrediuntur* C.—15 *Atherbali* A. E. F. H. K.

NOTÆ

[g] *Clemens*] Id est, *Neque multum res ipsa per hominum ora jactabatur; neque tam atrox dicebatur.*

[h] *Jure gentium*] Quo, cuique illatam injuriam repellere licet. Ceterum vide mihi, quæso, quousque, et quanta arte, nequitiam suam promoveat perditissimus latro.

[i] *Utrique*] Legati et Jugurtha.

[k] *Appellandi*] Dolis Jugurthæ factum est, ne Adherbalem Legati alloquerentur, ex quo rem, uti acta erat, cognovissent: ut, scilicet, post eorum discessum, quod et fecit, eum interficeret; deinde causam mortis quidlibet Romæ, per nefarios amicos, prætexeret.

[l] *Vallo*] Vallus, palus est, aut sudes, a quo vallum, hoc est, terræ aggestus, in castrorum munitionibus, dictum est; quia vallis illis terra retinetur.

tentare, defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem[1] ostentare, suos hortando ad virtutem erigere:[2] prorsus intentus[3] cuncta parare. Adherbal ubi intelligit, omnes suas fortunas in extremo[4] sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariarum[m] bellum trahi non posse; ex his, qui una Cirtam profugerant, duo[5] maxime impigros delegit,[6] eos multa pollicendo,[7] ac miserando casum suum confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent.[w]

24. Numidæ paucis diebus jussa efficiunt: literæ Adherbalis in senatu recitatæ,[1] quarum sententia hæc fuit:

'Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, Patres conscripti, sed vis Jugurthæ subigit:[2] quem tanta lubido extinguendi me invasit, uti neque vos, neque Deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum jam mensem socius et amicus populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris beneficia, neque vestra decreta[n] auxiliantur. Ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Jugurtha scribere, dehortatur[3][o] fortuna mea:[4] etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse.[x] Nisi[p] tamen[5] intelligo, illum supra, quam[6]

[w] *Multa pollicendo, ac deplorando fortunam suam, eos confirmat, ut noctu per hostium opera et munimenta, ad proximum mare eant, deinde Romam pergant.*
[x] *Etiam antea experimento didici miserorum testimonio parum fidei tribui.*

1 *fortitudinem* G.—2 [*arrigere* Havercamp.] *arrigere* L. reliqui *erigere.*—3 *intentus* delet I. *intentus ad pugnam* F.—4 *esse sitas* H.—5 [*duos* Havercamp.] *duosque* B.—6 *delegit* K.—7 *pollicitando* D. H.

1 *recitatæ sunt* E. F. *recitantur* G.—2 *subiit* A. *subegit* E. G. N. *subegit me* F. K.—3 *dehortatur me f. m.* B.—4 *mea* delet H. *me hortatur f. m.* G. *dehortatur me f. m.* I. *me d. f. m.* L.—5 *tantum* H. N.—6 *supra quem* F.—7 *uti* A.

NOTÆ

[m] *Necessariarum*] Sic in optimis reperitur codicibus, non ut in vulg. Edd. *necessarium*.

[n] *Decreta*] Quibus, (legatis etiam ad id missis,) ne alter alteri vim aut arma inferret, cautum fuisse vidimus.

[o] *Dehortatur*] Quia, scilicet, neque tempus est, cum quis opprimitur de aliis rebus agere; neque omnia opus est de hoste dicere; quæ neque a multis audiuntur. Cauta est hæc oratio; et epistola integra acute, et cum judicio scripta.

[p] *Nisi*] Correctio est; quasi dicat, *Interim ego vos moneo, &c.*

ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare:[7] utrum[q] gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio[8] occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ sane[9] fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis tenet: me, quem imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti[10] fecerit, pericula mea declarant. Quid reliquum, nisi vis vestra, quo[11] moveri possit? Nam ego quidem[12] vellem, et hæc, quæ scribo, et quæ antea in Senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret.[13] Sed quoniam eo[14] natus sum, ut Jugurthæ scelerum ostentui essem,[y] non jam mortem neque ærumnas, tantummodo inimici imperium et cruciatus corporis[15] deprecor.[z] Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti lubet, consulite: me ex[16] manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ fidem;[a] si ulla apud vos memoria avi mei Masinissæ.'[r]

25. His literis recitatis, fuere, qui exercitum in Africam mittendum censerent, et quamprimum Adherbali subveniendum: de Jugurtha interim uti[1] consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab iisdem regis fautoribus summa ope[2] enisum,[s] ne decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum.[3] Le-

[y] *Quandoquidem eo fine natus sum, ut in me ostenderentur, et in aperto ponerentur scelera Jugurthæ.*

[z] *Tantum oro ne ego inimici imperio subjiciar, neve ab eo corpus meum torqueatur.*

[a] *Vos oro per fidem quæ debetur amicitiæ.*

verum H.—8 *in initio* A. B. D. F. K.—9 *sane cum* F.—10 *quanti pretii* A.—11 [*qua mov.* Havercamp.] *qua commoveri* H. *a quo moveri* L.—12 *nam et ego vellem* G.—13 *miseriæ meæ f. v. facerent* I.—14 *ad hoc* D. *eo miseriarum* H.—15 *deprecor ut evadam* C. E. *evadere deprecor* L. M.—16 *ex* delet H. L. N.
1 *uti* delet H.—2 *nixum est* B. *enixum est* C. *nisum est* D. *enisum est* E. F.—

NOTÆ

[q] *Utrum*] Id est, *An gratia vestra, modo regno meo potiatur, excidere malit, quam, mihi data pace, vestra benevolentia frui.* Innuit Jugurtham Romanorum amicitiam temnere.

[r] *Masinissæ*] Optima clausula; quia, ut antea vidimus, Romanis bona et firma semper Masinissæ amicitia fuerat.

[s] *Enisum*] Passive; quod facile non est imitandum.

gantur tamen in Africam majores[t] natu, nobiles, amplis honoribus: in quis M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis,[4] et tum Senati princeps.[v] Hi,[5] quod in invidia res erat simul, et ab Numidis[w] obsecrati, triduo navim escendere: dein brevi Uticam[x] appulsi literas ad Jugurtham mittunt, QUAM[6] OCYSSIME AD PROVINCIAM ACCEDAT; SEQUE[7] AD EUM AB SENATU MISSOS. Ille ubi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primo commotus,[8] metu atque lubidine diversus agitabatur.[b] Timebat iram Senati,[9] [ni paruisset legatis:] porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat.[10] Vicit tamen in avido[z] ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu[11] circumdato, summa vi Cirtam irrumpere nititur,[c] maxime sperans, diducta[12][a] manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inventurum.[d] Quod ubi secus procedit,[13] neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac[14] tamen etsi Senati verbis minæ graves nunciabantur, quod oppugnatione[15] non desisteret;[16] multa

[b] *In diversas partes trahebatur.*
[c] *Igitur exercitu circum mœnia diducto, summa vi Cirtam conatur irrumpere.*
[d] *Sperans sese inventurum occasionem victoriæ reportandæ.*

3 *devictum est* B. D. F. H.—4 *homo consularis* D. M.—5 *ei* L.—6 *ut quam* M.—7 [*se*, omisso *que*, Havercamp.] *seque* A. B. L. M. N.—8 *Cunctatus* I.—9 *senatus* Mss. passim.—10 *rapiebatur* plerique ex Mss. *rapiebat* L.—11 *exercito* L.—12 plures ex recentioribus Mss. *deducta*. *ducta* L.—13 *processit* B.—14 *Ac* L.—15 *obpugnatione Cirtæ* F. N.—16 *discederet* I.—17 delet *frustra* A.

NOTÆ

[t] *Majores*] Antea adolescentes missos fuisse vidimus.

[v] *Princeps*] Is erat qui primus in recognoscendo Senatu, a Censoribus augusto titulo, recitabatur.

[w] *Numidis*] Adherbalis legatis.

[x] *Uticam*] Urbs fuit antiquissima, Tyriorum colonia, non longe a Carthagine, ad occasum.

[z] *Avido*] Imperii scilicet. Vix possit quisquam sibi consulere, dum ita flagrat cupiditas: adeoque tunc maxime quiescendum.

[a] *Diducta*] Facilius est enim hostem in diversa tractum et alibi resistentem superare.

tamen oratione consumta, legati frustra[17] discessere.[e]

26. Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur,[1] confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seque, et oppidum Jugurthæ tradat: tantum[2] ab eo vitam paciscatur, de ceteris Senatui curæ[3] fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; quia penes eosdem,[b] si adversaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant[4] Italici, deditionem facit. Jugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat:[f] dein omnes puberes Numidas et negotiatores[c] promiscue, uti quisque armatis[5] obvius, interfecit.

27. Quod postquam Romæ cognitum, et res in Senatu agitari cœpta,[1] idem[†] illi ministri[d] regis interpellando[e] ac sæpe gratia, interdum jurgiis trahendo[f] tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius,[g] tribunus plebis designatus, vir acer[2] et infestus potentiæ nobilitatis, populum Romanum edocuisset,[3] ID AGI, UTI PER PAUCOS FACTIOSOS JUGURTHÆ SCELUS CONDONARETUR, profecto omnis invi-

[e] *At, quamvis minæ graves* a legatis *nomine Senatus nuntiabantur, quod ab oppugnatione Cirtæ non desisteret; tamen, multis sermonibus absumtis, legati re infecta discesserunt.*

[f] *Jugurtha primo occidit Adherbalem; postquam eum cruciatibus afflixisset.*

1 *defendebantur* D.—2 *tantummodo* B.—3 *curam* E.—4 *consuluerunt* C.—5 [*armatus* Havercamp.] *armatis* Ed. Rom. sive N. Carrionis Editio.

1 *cœpit* A. B. E. F. H. M. *in senatu cœpit agitari* I. † [*iidem* Havercamp. 'Omnis manus *idem*, pro *iidem*.' Cortius.]—2 *vir fortis et acer* B.—3 *docuis-*

NOTÆ

[b] *Eosdem*] Italicos negotiatores scilicet, quos Adherbal ad id cogere non poterat, ut diutius vim Jugurthæ sustinerent.

[c] *Negotiatores*] Quos supra togatos appellavit.

[d] *Ministri*] Romanos intelligit Jugurthæ pecunia corruptos.

[e] *Interpellando*] Non modo sermones de aliis rebus jaciebant, aut casus alios ingerebant; sed etiam eorum orationem, quos minus Jugurthæ favere crederent interturbabant. Plurimæ sunt tricæ, et nequitiæ quibus judicia solent differre cavillatores.

[f] *Trahendo*] In eo præsertim posita est astutia Causidicorum; assuetis enim minimum movemur, atque omnibus rebus, cum tempore assuescimus.

[g] *Memmius*] Hunc Saturninus, cum Consulatum peteret, interficiendum jussit.

dia prolatandis consultationibus dilapsa erat.[g] Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis. Sed ubi Senatus delicti conscientia populum timet; lege Sempronia[h] provinciæ futuris Consulibus, Numidia atque Italia, decretæ:[4] Consules declarantur[5] P. Scipio Nasica,[i] L. Bestia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit.[j] Deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, alia, quæ bello usui forent, decernuntur.

28. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venum ire,[1] in animo hæserat;[h] filium, et cum eo duo familiares ad Senatum legatos mittit: hisque, ut illis, quos, Hiempsale interfecto, miserat, præcepit,[2] 'omnes mortales pecunia aggrediantur.'[i] Qui postquam Romam adventabant; Senatus a Bestia consultus: PLACERETNE LEGATOS JUGURTHÆ RECIPI MŒNIBUS: iique decrevere: 'nisi[3] regnum, ipsumque deditum venissent, uti in diebus [proximis] decem Italia decederent.' Consul Numidis ex Senati decreto nunciari jubet: ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat[k] sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore

[g] *Profecto omne odium*, quod contra Jugurthæ scelera accensum erat, *extinctum foret, differendo deliberationes.*
[h] *Quippe qui prorsus credebat omnia Romæ esse venalia.*
[i] *Iis præcipit ut quosvis, Romæ, conentur pecunia ad partes suas adducere.*

sunt A.—4 *decretæ sunt* A. B. D. H.—5 [*declarati* Havercamp.] *declarantur* E. F.
1 [*venire* Havercamp.] *venum ire* A. B. C. D. E. F. H. I. K. M. N. sed L. *venire.*—2 *præcipit ut o. m.* A. E. *præcipit o. m.* B. [et Edit. Haverc.]

NOTÆ

[h] *Sempronia*] Sempronius Gracchus legem tulerat, ut singulis annis Senatus Provincias duas Consulares, ante comitia Consularia, quas deinde ipsi designati Consules inter se sortirentur, decerneret.

[i] *Nasica*] Hic inter clarissimos Oratores a Cicerone recensetur, qui eum in Consulatu mortuum esse dicit.

[j] *Obvenit*] Sorte scilicet; quamvis Consules quandoque inter se de Provinciis conveniebant.

[k] *Legat*] Legati Imperatoribus adjuncti erant, ut eos consilio et opera adjuvarent. Plerumque singuli singulis attributi legionibus, et summo duci obnoxii. Sed, de istis omnibus, adi, si placet, doctissimum Lipsium.

sperabat:[k] in quis fuit[4] Scaurus, cujus de natura et habitu[5] supra memoravimus. Nam in Consule nostro multæ bonæque artes animi et corporis erant: quas omnes avaritia præpediebat. Patiens laborum, acri[6] ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium,[l] atque inde Siciliam,[m] porro ex Sicilia in Africam transvectæ.[7] Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multos mortales, et urbes aliquot pugnando capit.

29. Sed ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem[n] ostendere cœpit: animus æger avaritia facile conversus[o] est. Ceterum socius et administer[1] omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi a principio,[p] plerisque ex factione ejus corruptis, acerrime regem impugnaverat;[l] tamen[2] magnitudine pecuniæ a bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram[3] redimebat,[q] existimans, sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii[r] Scaurum acceperat;

[k] *Calpurnius assumit sibi legatos homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate sperabat tecta et impunita fore quæ deliquisset.*

[l] *Acerrime contra* Jugurtham *regem enixus erat.*

præcepit D. H. I. L. *diebus his* D.—3 *nisi sibi* F.—4 *fuerat* E.—5 *ambitu* F.—6 *acer ingenio* A.—7 *transvectæ sunt* A. D. F. G. H. I. K.

1 *et minister* H.—2 *pro magnitudine* F.—3 *moras* N.—4 *factionibus* A.—

NOTÆ

[l] *Rhegium*] Urbs est in littore Calabriæ, e regione Messanæ in Sicilia.

[m] *Siciliam*] Sicilia Mediterranei insula est celeberrima, Triquetra et Trinacria olim, a forma, dicta.

[n] *Asperitatem*] Enimvero difficillimum fuit, in locis remotissimis et asperrimis, hostem militiæ peritissimum, et atrocissimum superare.

[o] *Conversus*] Ita ut, postquam ab eo bellum acriter inceptum esset, idem ille deinceps segniter persequeretur.

[p] *A principio*] Quando a Jugurtha Romam legati missi sunt.

[q] *Redimebat*] Hoc est, *Id tantum quærebat, quomodo bellum in longinquum traheret.*

[r] *Negotii*] Flagitii scilicet, quo, pecunia accepta, Consul cum hoste clanculum paciscebatur.

in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus[4] præsens[5] agere. Ceterum interea, fidei[s] causa, mittitur a Consule Sextius Quæstor in oppidum Jugurthæ Vagam:[t] cujus rei[u] species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam[v] legatis imperaverat: quoniam deditionis[w] mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca, præsenti consilio, locutus[6] de invidia[x] facti, atque in deditionem uti[y] acciperetur;[7] reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit:[8] dein postero die, quasi per saturam[9][z] exquisitis sententiis, in deditionem accipitur. Sed, uti[10] pro consilio imperatum,[m]

[m] *Prout imperatum erat coram consilio.*

5 *posse agere* H.—6 *locutus est* B. D.—7 *reciperetur* C.—8 *et Scauro transegit* A. B. D. E. F. G. H. I. K. M.—9 *legem Saturam* B. H. *Saturam legem* E. M.

NOTÆ

[s] *Fidei*] Ne deditionis specie dubitaret Jugurtha ad Consulem venire, Sextius Quæstor in oppidum Jugurthæ quasi obses mittitur, ut, nisi inter eos de pacis arcanis conditionibus conveniret, Jugurtha inviolatus reverteretur.

[t] *Vagam*] Urbs fuit insignis, forum rerum venalium totius regni.

[u] *Cujus rei*] Prætextum mittendi Sextii, Calpurnius exhibuit frumentum, quod palam legatis imperaverat.

[v] *Palam*] Ut, scilicet, omnes nossent quamobrem Quæstor dimitteretur; neque dolum subolerent.

[w] *Quoniam deditionis*] Quandoquidem moræ et induciarum Jugurtha causa fuit, omnino belli sumtus ferre, adeoque frumentum suppeditare debuit.

[x] *De invidia*] Ut, scilicet, injuste conflatam eam ostenderet; seseque expurgaret.

[y] *Atque in deditionem uti*] Id est, *Ne cum ipso tanquam cum hoste Senatus Populusque Romanus ageret; quinimo in fidem et ditionem suam acciperet.*

[z] *Per saturam*] Satura, lanx erat variis frugum, pomorum, et similium generibus plena: unde farcimen quoddam multis rebus refertum, et id genus alii cibi, saturæ nomine appellati sunt: deinde ad sermones, habita ratione, vel rerum varietatis et mixturæ, vel metrorum confusionis transiit significatio. His positis, difficile non est scire quid sit *Exquirere sententias per saturam.* Nimirum Consul in Jugurthæ negotio quasi in re facili et confecta versatus est: (neque vero aliter opus fuisset, si ille deditionem veram fecisset:) sententiam suam pro rerum numero et ratione non divisit, sed multas res simul complexus, confuse aliorum sententias rogavit. Eo modo, nisi cum callidis et iisdem cordatis viris negotium expediendum sit, facile est quemvis irretire et decipere. Nostrates istud vocant, *faire un pot pourri d'une affaire.*

elephanti[11] triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere Quæstori traduntur. Calpurnius Romam[12] ad magistratus rogandos[a] proficiscitur. In Numidia et exercitu nostro pax agitabatur.[13]

30. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent fama divulgavit; Romæ per omnes locos et conventus de facto Consulis agitari: apud plebem gravis invidia; Patres, probarentne tantum flagitium, an decretum[b] Consulis subverterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor et socius Bestiæ ferebatur,[*] a vero, bono impediebat. At C. Memmius, cujus de libertate[1] ingenii et odio potentiæ nobilitatis supra diximus, inter dubitationem et moras Senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere,[2] ne rempublicam,[3] ne libertatem suam desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Memmii[4] facundia clara pollensque fuit; decere existimavi, unam ex tam multis orationem perscribere: ac potissimum, quæ[5] in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis disseruit:

[*] *Quia is dicebatur esse auctor* flagitii, *et socius Bestiæ*, in eo admittendo.

—10 *sicuti* F.—11 *elephantes* B. *elephanti* xx. M.—12 *Roman* delet A.—13 *agitari cœpit* A. B.

1 *de nobilitate* M.—2 *monere P. R.* A. B. C. D. E. H. I. K. L. *monere ne P. R. Remp. neque lib.* G. *monere Rom. pop. ne lib.* N.—3 Delent *ne Remp.* I. K. L.—4 [*temp. Romæ Mem.* Havercamp.] *Romæ* delet B.—5 [*ea dicam, quæ* Havercamp.] *eam d. quam* B. N.

NOTÆ

[a] *Rogandos*] Quicquid alii dicant, omnino arbitror ita intelligendum esse hunc locum, ut Calpurnius Romam concesserit, ad rogandum populum de Consulibus et aliis Magistratibus, in annum proximum creandis: mortuo enim Scipione collega, nisi ipse adfuisset, interregem ea gratia creari oportuisset, cum neque Prætor, neque alius Magistratus jus illud haberet. Fateor equidem, ut invidiam minueret, si qua in se concitata esset, Calpurnium mature in urbem concessisse; at enim animum meum inducere nequeo, per *rogare Magistratus* intelligendum esse, *Rogare an satis illis placeret quod cum Jugurtha factum esset.*

[b] *Decretum*] Quo in deditionem, Jugurtham, certis conditionibus, acceperat.

31. Multa dehortantur a vobis,[1] Quirites, ni studium reipublicæ omnia superet:[2] opes factionis, vestra[3] patientia, jus nullum; ac maxime, quod innocentiæ plus periculi, quam honoris, est.[o] Nam illa quidem piget[4] dicere, his[c] annis XV. quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fœde quamque inulti[5] perierint vestri[6] defensores;[d] ut vobis animus ab ignavia atque secordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiis[7][e] inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis, quibus decet terrori esse. Sed quanquam hæc talia sunt; tamen obviam ire factionis potentiæ animus subigit.[8][p] Certe ego libertatem, quæ mihi a parente tradita est, experiar:[q] verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm,[r] Quirites. Neque ego hortor, quod sæpe majores vestri[9] fecere, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione[10][f] opus: necesse est, suomet[11][g] ipsi[h] more præcipites eant.[12] Occiso Tiberio Graccho, quem regnum[i]

[o] *Multa me deterrerent a vobis* defendendis, *Quirites, nisi affectus meus in Rempublicam omni impedimento major esset; opes factionis, vestra patientia, justitiæ contemtus* me deterreret, *ac præsertim quod plus periculi redundat in bonos et honestos, quam honoris.*

[p] *Tamen animus me cogit resistere potentiæ factionis.*

[q] *Certe ego libertate uti, quæ mihi a parente meo tradita est, non desistam.*

[r] *Verum in vestra potestate situm est, idne frustra experiar, an in vestrum commodum.*

1 *a vobis* delet E.—2 *superaret* B. E. G. N.—3 *nostra* B. D.—4 *pudet* D.—5 *multi* C. K. M.—6 *nostri* H.—7 *obnoxii* Mss.—8 *subegit* C. F. M. *subigit me* K.—9 *nostri* B. C. D. E. I.—10 *successione* A.—11 *ut suomet* E.—12 *ut*

NOTÆ

[c] *His*] Quibus, post Gracchorum mortem, nobilitas in plebem sævierat. Ceterum a Tiberii Gracchi obitu ad Calpurnii consulatum vicesimus tertius annus decurrebat; unde concludas, vel locum corruptum, vel annorum supputationem subtilem et accuratam non esse.

[d] *Defensores*] Quales Gracchi, Fulvius.

[e] *Obnoxiis*] Id est, *In flagitio deprehensis, et sub potestatem redactis.* Gall. *Sur qui vous avez si belle prise.*

[f] *Secessione*] In Catilina vidimus ter quaterve plebem a patribus secessisse.

[g] *Suomet*] Quæstionibus scilicet, quæ in eos habebuntur, quomodo eas in plebem exercuerunt.

[h] *Ipsi*] Nobiles, qui in culpa sunt deprehensi.

[i] *Regnum*] Memorat Plutarchus Pompeium, priusquam T. Gracchus interficeretur, se scire dixisse, huic diadema et purpureas vestes, tanquam Romæ regnaturo, allatas esse. Florus vero, eum refert, dum, manu caput tangens, plebem ad defensio-

parare aiebant, in plebem Romanam [13]quæstiones[j] habitæ sunt. Post C. Gracchi et M. Fulvii cædem, item multi vestri[14] ordinis[k] in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex,[l] verum lubido[m] eorum finem fecit. Sed[n] sane fuerit regni paratio,[15] plebi sua[16] restituere. Quicquid[o] sine sanguine civium[17] ulcisci[p] nequitur[18][q] jure factum sit. Superioribus annis[19] taciti indignabamini, ærarium expilari;[20] reges et populos liberos[r] paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem et summam gloriam, et maximas divitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum[s] habuere. Itaque postremo leges,[21] majestas vestra, divina et humana omnia hostibus[t] tradita sunt. Neque eos, qui fecere, pudet aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra magnifice;[22] [*] sacer-

[*] *Ambulant magnifice in medio vestrum.*

eant D. H.—13 *graves quæstiones* A. H. K.—14 *nostri* B.—15 *reparatio* D. E. F. H.—16 *sua jura* K.—17 *civium* delet C.—18 *nequitur* solus L. *nequit* A. B. D. E. F. G. H. I. K. M. N.—19 *annis* delet A.—20 *exspoliari* A. B. D. E. M. *spoliari* G.—21 *jus atque leges* G.—22 [*magnifici* Havercamp.] *magnifice* C.

NOTÆ

nem salutis suæ hortaretur, regnum sibi et diadema poscentis speciem præbuisse.

[j] *Quæstiones*] *Des informations et procedures criminelles.*

[k] *Ordinis*] Plebeii scilicet: tres enim fuisse antea vidimus.

[l] *Lex*] Non Porciam modo aliasve intelligit leges, quæ pro civium tergo sancitæ essent, sed jus omne et æquitatem quam inter cives servare decet. Sensus est, usque in plebem nobiles sæviisse, dum sanguine ejus libidinem suam satiassent.

[m] *Lubido*] *Leur caprice.*

[n] *Sed*] Sensus paulo remotior est. Concedit adversariis, quod acerrime contra ipsos retorqueat, idque cum amara ironia; quasi dicat, *Verum jam tempus non est de istis altercari: Esto, quandoquidem ita placet nobilitati; illis concedo male fecisse Gracchos, eosque regiam auctoritatem in civitatem reduxisse, quando plebi quod suum est restitutum voluerunt.*

[o] *Quicquid*] Conclusio est, quam Memmius ex iis quæ adversariis concessit pro causa sua deducit. Vult nimirum bene fecisse nobiles, qui commentitios regni reparatores interfecerint, ut, potiori jure, plebi in flagitiosissimos nobiles liceat inquirere.

[p] *Ulcisci*] Passive; quod facile non est imitandum.

[q] *Nequitur*] Antique.

[r] *Liberos*] Cum publice sub Imperii Romani ditione esse deberent, atque Reipublicæ tributa pendere; aut si socii fuissent et liberi, ab ejusmodi paucorum tyrannide tuti agitare.

[s] *Parum*] Id est, *non contenti fuerunt.*

[t] *Hostibus*] De Jugurtha etiam intelligit, cui certe P. Romani Ma-

dotia et consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi honori,[v] non prædæ habeant.[23] Servi ære parati[24] imperia injusta dominorum non perferunt:[t] vos,[25] Quirites, imperio[26] nati, æquo animo servitutem toleratis. At qui sunt hi, qui rempublicam occupavere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi, idemque[27] superbissimi; quis fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum occidisse[w] tribunos plebis; alii quæstiones injustas; plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent.[u] Ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est: metum[x] a scelere suo ad ignaviam vestram transtulere: quos omnes eadem[y] cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit:[z] sed hæc inter bonos amicitia est, inter malos factio. Quod si tam libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque res publica, sicuti nunc, vas-

[t] *Servi argento acquisiti non tolerant injusta imperia dominorum.*
[u] *Eorum nonnullis præsidio est interfecisse tribunos plebis, aliis vos quæstionibus injustis vexasse, plerisque cædem in vos fecisse.*

D. H. K.—23 *habeantur* A.—24 *comparati* C. M.—25 *quidem* C.—26 *in imperio* D. E. G. K. L.—27 *et idem* B. L. *et iidem* C. *et eidem* F. *iidemque* G. I. N.—

NOTÆ

jestas pecunia prodita fuerat.

[v] *Honori*] Id est, *Quasi honeste partas dignitates propter honorem retinuerint, non propter prædam.* Gall. *Tout de même que s'ils regardoient les charges et les dignitez de la Republique comme des recompenses honorables de la vertu, et non comme des moyens d'exercer leur brigandage.*

[w] *Occidisse*] Hi Infinitivi, vicem præstant Accusativi casus.

[x] *Metum*] Ratio est superioris commatis ingeniosissima. Ideo, inquit, pessimus quisque tutissimus est, quia maxime metuitur, postquam a se scelesto metum ad ignavum transtulit.

[y] *Eadem*] Ne, scilicet, aliquando jus suum Populus repetat, eoque adversus nocentes utatur.

[z] *Coëgit*] Potest hic locus ita exponi, ut *coëgit* neutro-passivi verbi vim habeat; sensusque idem fuerit ac si pro *coëgit*, *convenit* posuisset, nisi quod illud significantius et expressius est. Sed simplicius intelligi malim, voloque ut Infinitivi isti pro Nominativis sumantur verbi *coëgit*. Atque sententia istorum verborum ea ipsa erit quam in bello Catilinario Catilina ipse expressit, cum dixit, Eadem velle, et eadem nolle firmam demum efficere amicitiam. Nimirum intendit Memmius ea causa tam egregie inter se congruere nobiles, et tam enixe uno conatu plebem opprimere, quod

taretur;[v] et beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Majores vestri,[28] parandi[a] juris et majestatis constituendæ gratia, bis, per secessionem, armati [29]Aventinum[b] occupavêre: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non summa ope nitemini? atque eo vehementius, quod majus[30] dedecus est, parta[31] amittere, quam omnino non paravisse. Dicet aliquis:[32] Quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam: non manu, neque vi;[33] quod magis fecisse, quam illis accidisse indignum;[34] verum quæstionibus et indicio ipsius Jugurthæ; qui si dediticius[35] est, profecto jussis vestris obediens erit:[w] sin ea contemnit; scilicet existimabitis,[36] qualis illa pax, aut deditio, ex qua ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ divitiæ, in[37] rempublicam[c] damna, dedecora pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas[38] tenet,[39] et illa,[d] quam hæc[e] tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella, paces; postremo divina et humana omnia penes paucos erant; vos autem, hoc est,[40] populus Romanus, invicti

[v] *Neque Respublica vastaretur, sicuti* vastatur *nunc.*
[w] *Qui, si revera deditionem fecit, et se populo Romano tradidit, profecto vobis obtemperabit.*

28 *nostri* B. D. F. K.—29 *Aventinum montem* C. D. E. F. H. I. K. M. N.—30 *magis* B. D. F. K.—31 *parata* E. G.—32 *Dicet aliquis* delet C.—33 *aut vi* A. *utique censeo non m. n. vi* G.—34 [*indign. est* Havercamp.] *est* delet F.—35 *deditus* A. B. D. E. F. G. H. I. K. N. *Dedictus* L. *deditius* M.—36 *existimabitis* A. B. D. E. F. G. H. I. K. L.—37 *ac in* C. *ad* F. K. L. N. *at in* I.—38 *societas* B. H.—39 *teneat* D. E. H.—40 *Res p.* M.—41 *nisi ista* H.—42

NOTÆ

omnes uno et eodem crimine teneantur, atque adeo eadem timeant, et odio persequantur.

[a] *Parandi*] Ut Tribunos suos obtinerent, qui sacro-sancta sua potestate plebem defenderent et tuerentur.

[b] *Aventinum*] Alii Montem Sacrum dicunt: T. Livius et Dionysius Halicarnasseus. Sacer dictus est, non, ut quidam existimavit, quod Jovi sacer esset, sed quod in eum plebs secessisset. Trans Anienem situs erat, tertio ab urbe milliario.

[c] *In Rempubl.*] Omnino, nam regnum quod Masinissæ Romani tradiderant, extinctis ejus legitimis hæredibus, jure ad ipsos redibat. Neque vero Sociorum et Amicorum injurias sine dedecore inultas relinquere poterant.

[d] *Illa*] Quibus, post Gracchorum mortem, oppressi fuistis.

[e] *Hæc*] Quibus jus vestrum potestis et asserere et vindicare.

ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere.[x] Nam servitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque ego tamen etsi viro flagitiosissimum[f] existimo impune injuriam accepisse; tamen vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, nisi[41] misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis,[42] quantum importunitatis habent, parum est, impune male fecisse, nisi deinde faciendi licentia eripitur;[43y] et vobis æterna solicitudo remanebit,[44] cum intelligetis, aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam.[45z] Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ spes? Dominari illi volunt; vos[46] liberi esse: facere illi injurias; vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus; hostibus[g] pro sociis utuntur. Potestne in tam diversis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo hortorque, ne tantum scelus impunitum omittatis.[47] Non peculatus ærarii factus est, neque per vim sociis ereptæ pecuniæ: quæ quanquam gravia; tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. [48]Hosti acerri-

[x] *Vos autem, cum essetis Imperatores omnium gentium, contenti eratis vivere.*

[y] *Nam et illi, quanta est sua importunitas, pro nihilo ducunt quod* hactenus *impune deliquerunt;* et deinceps multo plura patrabunt, *nisi illis malefaciendi licentia in posterum eripitur.*

[z] *Aut vi et armis libertatem esse conservandam.*

illi D. H. K. L. N.—43 *eripiatur* B. E. F. G. H. L. M. N.—44 *permanebit* H. —45 *eripiendam* K.—46 *vos vero* F.—47 [*dimittatis* Havercamp.] *omittatis* A. B. C. D. E. G. H. I. L. M. *amittatis* F. *permittatis* K.—48 *H. a. Jugurthæ*

NOTÆ

[f] *Flagitiosissimum*] Nobis sub Christi disciplina institutis nefas est acceptas injurias ulcisci; immo ostendit recta ratio, illi Reipublicæ occidendum esse, in qua privata vindicta toleratur. At vero neque illam Auctor suadet. Scopus est dicere, eos quibus pœnarum irrogandarum potestas data est, flagitiosissime facere, cum gratia, socordia, aut quavis alia causa, noxium aliquem impunitum relinquunt. Verissime et optime, si quicquam aliud: ignoscendo enim fit tandem, ut qui pessimi sunt, incautos de solio deturbent, deinde quos viros bonos sciunt, prædas et victimas suas faciant. Stat publicum bonum legibus; leges tuetur severitas: neque inter homines, inepta illa facilitate, quam ostentant nonnulli Rerum publicarum moderatores, majus est malum.

[g] *Hostibus*] Id factum in Jugurthæ negotio: fuit ille sceleratus; amicos habuit nobiles: Adherbal innocens

mo prodita[h] Senati auctoritas, proditum imperium vestrum;[49] domi[i] militiæque[j] respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsita[k] erunt, ni vindicatum in noxios; quid reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? nam impune quæ libet facere, id est Regem[l] esse. Neque ego, Quirites, hortor, ut[50] malitis[m] cives vestros perperam, quam recte fecisse; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in republica[n] multo præstat beneficii, quam maleficii[51] immemorem[52] esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas;[53] at malus improbior. Ad hoc[54] si injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas.'

32. Hæc atque alia hujuscemodi sæpe dicendo,[1] Memmius populo[2] persuadet, uti L. Cassius,[o] qui tum Prætor

A. H.—49 *vestrum est* A. I. K. L. M.—50 *ut jam* H.—51 *maleficii quam beneficii* L.—52 *memorem esse* L.—53 *negligis* E.—54 *Ad hæc* H.

1 [*indicendo* Havercamp.] *dicendo* B. F. M.—2 [*pop. Romano* Havercamp.]

NOTÆ

vixit; ab omnibus derelictus fuit.

[h] *Prodita*] Planissime, quandoquidem Jugurthæ, contra Senatus mandatum, impune licuerit Adherbalem persequi et trucidare; crimine a nobilibus pecunia redemto.

[i] *Domi*] Quando Romam legati venerunt.

[j] *Militiæque*] Per Bestiam et Scaurum.

[k] *Quæsita*] *Si on n'en fait pas une bonne enquête.*

[l] *Regem*] In malam partem accipitur hoc in loco; neque quisquam post eorum expulsam dominationem, Romæ ejus dignitatis nomen assumere ausus est.

[m] *Malitis*] Nonnulli conspiciuntur interdum ita male sani homines, qui quasi venenata insecta essent, virus suum quocumque non inveniunt important, id unice amant, quærunt, colligunt, generant; et, ut aperte loquar, aliis crimina affingunt, ut suis vivant. Ab iis maxime cavendum, cum præsertim aliquid in Republica administrant; nam muneris obeundi specie quasi jure, quoscumque lubet, sub toga effocant; cumque leges in ipsorum sint arbitrio, iis sibi præsidium dum parant, iisdem, aliis, quibus invigilant, perniciem machinantur. Ideo eos notavi quod obiter Memmius sceleratam gentem attingat, quamque, nisi in laqueos inciderit, nullus sub hypocrisis larva insidiantem, satis cognoverit.

[n] *In Rep.*] Hoc est notatu dignissimum; cum enim in Paradoxis non sine causa recenseas, verissimum est tamen, et ex Politicorum sinu depromtum. Neque vero aliud postulant boni cives, quam ne ullus malus sit in Republica: quisque sibi postea abunde prospicit. At secus est inter privatos; illos enim decet oblivisci injuriarum, meminisse acceptorum beneficiorum; quin et ipsi, et omnes ultro benefacere debent.

[o] *Cassius*] Hunc fuisse volunt virum maximæ severitatis; idque adeo postmodum ex Auctore cognoscetur.

erat, ad Jugurtham mitteretur,[3] interposita[p] fide publica,[4] Romam duceret; quo facilius indicio regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant,[5] delicta patefierent.[a] Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti a Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris, plurima et flagitiosissima facinora fecere.[6] Fuere, qui auro corrupti elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas[q] vendere; pars ex pacatis[r] prædas agebant.[7] Tanta vis avaritiæ in[8] animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius,[9] perlata rogatione[s] a C. Memmio, ac perculsa[10] omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur;[b] ei timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet: quo se populo Romano dedidisset,[11] ne vim, quam misericordiam, experiri mallet.[12] Privatim præterea fidem suam interponit,[t] quam ille non minoris,[13] quam publicam ducebat. Talis ea tempestate fama de Cassio.[14]

33. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxime miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tamen etsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta gesserat; C.[1] Bæbium

[a] *Ut delicta Scauri et reliquorum quos ab* Jugurtha *pecunias accepisse dicebant, facilius in lucem prodirent ejus declaratione.*

[b] *At Cassius Prætor proficiscitur ad Jugurtham, postquam C. Memmius a Populo impetrasset quod rogaverat.*

Rom. delet F.—3 [*mitter. cumque interp.* Havercamp.] *cumque* abest H.—4 *populi* F.—5 *arcessebat* H.—6 *fecerunt* F.—7 *agerent* L.—8 *in* delet A. B. C. D. F. H. I. M. N.—9 [*Cass. Prætor* Havercamp.] *P. Ro.* A. *P. R.* B. E. H. M. N. *Po. Ro.* C. D. *Prætor populi Rom.* F. I. K.—10 *percussa* F. H.—11 *dedisset* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N.—12 [*malit* Havercamp.] *mallet* H. I. K. L. M.—13 *minoris pretii* D. E. H.—14 [*de Cass. erat* Havercamp.] *orta erat* F.

NOTÆ

[p] *Interposita*] Id est, *Jugurthæ pollicendo, quod ipsi inviolato domum reverti liberum esset.*

[q] *Perfugas*] Maximum inde malum in Rempublicam redundabat; non enim deinceps ausus fuisset quisquam ex Jugurthæ militibus ejus militiam abjurare, veritus ne pariter ad ipsum remitteretur.

[r] *Pacatis*] Illi Provincias Romanis subjectas, et socios compilabant.

[s] *Rogatione*] Qua a Populo petiverat, ut quæreretur in eos qui pecunia Rempublicam Jugurthæ prodidissent.

[t] *Interponit*] Id est, *Præter fidem publicam, se fidei servandæ sponsorem constituit.*

tribunum plebis magna mercede parat, cujus impudentia[u] contra jus[v] et injurias omnes munitus foret. At C. Memmius, advocata concione, quanquam regi infesta plebes erat, et pars in vincula duci jubebat, pars ni socios sceleris aperiret, more majorum, de hoste supplicium sumi;[2] dignitati, quam iræ, magis consulens, sedare motus, et animos mollire; postremo confirmare,[3] fidem publicam per sese[w] inviolatam[4] fore. Post, ubi silentium cœpit,[5] producto Jugurtha, verba facit:[6] Romæ Numidiæque facinora ejus memorat;[7] scelera in patrem fratresque ostendit: quibus[8] juvantibus quibusque ministris egerit, quanquam intelligat populus Romanus; tamen velle manifesta magis ex illo[9] habere:[c] si vera aperiret,[10] in fide et clementia populi Romani magnam spem illi sitam; sin reticeat, non sociis[11] saluti fore; sese suasque spes[12] corrupturum.

34. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, et Jugurtha respondere jussus[1] est, C. Bæbius tribunus plebis, quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere jubet:[x] ac tamen etsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer[2] accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat: vicit[y] tamen impudentia.[3]

[c] Dicit Memmius *P. Romanum, quanquam is intelligat quibus juvantibus, quibusque ministris ea scelera Jugurtha patraverit, tamen velle ea ipsa magis ab ipso cognoscere.*

1 *tamen Bæbium* H.—2 *dicebat sumendum* F. *sumendum* G. M.—3 *confirmans* H.—4 *inviolabilem* G.—5 *cœpit fieri in populo* D. *c. f. in P. R.* H.—6 *fecit* A. D. E. H. *Memmius v. facit* M.—7 *commemorat* G.—8 *et quibus* H.—9 *ex illo* delet I.—10 *si verum aperiat* L.—11 *non sociis sibique* D. *non sociis sceleris* G. *non sociis id* H.—12 *suasque fore res* D. *suasque opes* F. H. *sese suasque opes* M.

1 *et Jugurthæ respondere jussum est* K.—2 *violenter* A.—3 *impudentia Bæbii*

NOTÆ

[u] *Impudentia*] Plenius intelligetur postea tota res: interea sciendum est, quod uno Tribuno resistente, frustra erat quicquid ab aliis tentaretur.

[v] *Jus*] Id est, *Ne timeret quicquid secundum leges, et ex æquo contra ipsum decerni posset.*

[w] *Per sese*] Id est, *Quanquam omnes contra niterentur, id tamen, vel periculo mortis, sese præstiturum.*

[x] *Jubet*] Jam patet quam durum os fuerit istius Bæbii: nusquam par reperta est impudentia et audacia.

[y] *Vicit*] Quia scilicet, Populus nolebat, quos summa vi paraverat sibi defensores, palam mactare.

Ita populus ludibrio habitus ex concione discessit. Jugurthæ Bestiæque et ceteris,[6] quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt.[7]

35. Ea erat[1] tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia, dissensione regum, Jugurthæ adversus fuerat; dedita Cirta et Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic[2] Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo Consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham[3] ob scelera invidia cum metu[o] urgeat:[4] regnum Numidiæ ab Senatu petat. Avidus Consul belli gerendi movere,[5] quam senescere omnia malebat.[d] Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia[z] evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in[6] amicis satis præsidii est:[7] quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impediebat: Bomilcari, proximo ac maxime fido sibi, imperat, 'pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret,[e] ac maxime occulte: sin id parum[a] procedat, quovis modo Numidam interficiat.' Bomilcar mature regis mandata exequitur: et per homines talis negotii artifices itinera egressusque ejus, postremo loca atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res[8]

[d] *Consul maxime cupidus belli gerendi malebat omnia turbari, quam pacificari.*
[e] *Imperat Bomilcari propinquo, ac maxime fido sibi, ut, quemadmodum confecerat multa pecunia et vi nummi,* sic quoque *pretio quærat percussores Massivæ.*

B. E. F. H. K. M. N. *imp. hujus Bæbii* D. *impudentia Cai* G.—4 [*discedit* Havercamp.] *discessit* D. F. H. I.—6 *Jugurthæque et Bestiæ cæterisque* M.—7 *augentur* H.

1 *Erat ea* B. C. E. F. G. H. I. K. L.—2 *Huic Massivæ* F.—3 *Jugurthamque &c. urgebat* K. *Jugurthamque &c. urgeat* L. *Jugurtam &c. urgent* M. N.—4 *ut urgeat* G.—5 *moveri et renovare* H.—6 *suis* A.—7 *erat* H.—8 *uti rex* A.—9 *pos-*

NOTÆ

[o] *Metu*] Id est, *invidia et metu*. Arbitror vero intelligendum esse de metu Romanæ plebis; ut aliquando etiam contra se ipsa ausurum Jugurtham credat scelera sua convertere.

[z] *Macedonia*] Notissima Europæ regio, Philippi, ac deinde Alexandri magni imperii sedes, supra Græciam sita, ad Septentrionem.

[a] *Id parum*] Id est, *non possit occulte Massivam interficere.*

postulabat,[9] insidias tendit.[10] Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati, paulo inconsultius[b] Massivam aggreditur, illum[11] obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus et inprimis Albino consule, indicium[c] profitetur. Fit reus[12] magis ex æquo[d] bonoque, quam ex jure gentium, Bomilcar; comes ejus, qui Romam fide publica venerat. At Jugurtha[13] manifestus[e] tanti sceleris, non prius[f] omisit contra verum niti,[14] quam animum advertit,[15] supra gratiam[g] atque pecuniam suam invidiam facti[16] esse. Igitur, quanquam in priore actione[h] ex amicis quinquaginta vades[i] dederat; regno magis, quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit:[17] veritus, ne reliquos populares metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. Et ipse paucis diebus profectus est,[18] jussus[k] ab Senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur sæpe eo tacitus respiciens, postremo dixisse: URBEM[19] VENALEM[l] ET MATURE PERITURAM, SI EMTOREM INVENERIT.

tulat F.—10 *parat* C.—11 *illumque* B. M. *et illum* K. M—12 *magis reus* H.—13 *conscivi* G.—14 *obniti* H.—15 Mss. et Edd. omnes *animadverit*.—16 *facti sui* A.H. *sui facti* D.—17 *mittit* B. *dimittit* I.—18 *p. d. postea eodem pro e.* A. *p. d. eodem pr. e.* B. C. D. F. G. H. I. K. L.—19 *venalem esse* A. *urbem Romam esse venalem* F.

NOTÆ

[b] *Inconsultius*] Scilicet intervenerunt aliqui, dum scelus patraret; vel ille ante, num satis omnia tuta essent, minus circumspexerat.

[c] *Indicium*] Id est, *Declarat se, cujus consilio tantum facinus ausus esset, dicturum.*

[d] *Ex æquo*] Id est, *magis habita ratione naturalis æquitatis, quam juris gentium;* quo, ne quis eos, qui fide publica venerunt, attingat, sanctum est.

[e] *Manifestus*] Verisimile non est Jugurtham testibus, vel Bomilcaris indicio convictum fuisse: at, ex re ipsa, quæ evidens erat, pro manifesto habebatur.

[f] *Non prius*] Id est, *Semper contra veritatem nixus est, donec supra gratiam et pecuniam suam, facti invidiam esse vidit.*

[g] *Supra gratiam*] Intellige Jugurthæ amicos facti et sceleris ejus invidiam declinare nequivisse.

[h] *Actione*] Forensi, scilicet; cum primum intentata est accusatio contra ipsum, in judicio.

[i] *Vades*] Qui eum judicio sistere promiserant. Gall. *De les représenter en justice.* Scilicet illi Romani fuerunt.

[k] *Jussus*] Vides itaque illi, quantumvis pessimo, servatam fidem. Interim Livius clam eum aufugisse dicit: non abs re sane; nam ex æquo bonoque, morte multari poterat.

[l] *Venalem*] Vide mihi, quæso, quid

36. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium, alia, quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus,[1] uti ante Comitia,[m] quod tempus haud longe aberat, armis, aut[2] deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra Jugurtha trahere omnia, et alias, deinde alias moræ causas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum[n] simulare: instanti[o] cedere, et paulo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora Consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii[p] regis existimarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia[3] magis, quam dolo crederent.[f][4] Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro Prætore relicto, Romam[4] decessit.[5]

37 Ea tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter respublica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro Prætore in castris relictum supra diximus, aut conficiendi belli,[1] aut terrore

[f] *Fuere qui non crederent, post tantam* Albini *properantiam, bellum prolongatum fuisse magis socordia, quam dolo.*

1 *profectus est* C. D. E. F. G.—2 delet *aut* H.—3 Mss. omnes *socordia.*—4 *Romam* delet M.—5 *recessit* A. B. D. G. M. *discessit* C. D. F. H. L.

1 *aut c. b. gratia* B. *aut causa c. b.* C. F. G. I. M. *a. c. causa belli* D. *aut c. b.*

NOTÆ

tandem de Roma pronuntiet vir, quanquam nequissimus, certe tamen sagacissimus: Venalem dicit. Romam magis contemnere non potuit. Plus est quam si scelestissimam aut perditissimam dixisset; nec majus esse potest hominum depravatorum et perditorum indicium, quam justitiam et æquitatem, omnia denique auro rependere. Actum est de Republica in qua ea pestis grassatur.

[m] *Comitia*] Id est, *Antequam conventus fierent pro Magistratuum creatione.*

[n] *Metum*] Intellige, Albinum ad deditionem rationibus plurimis Jugurtham induxisse, Jugurthamque pollicitum esse; postea vero eundem recusasse, quasi timuisset ne erga se P. Romanus, contra quam Albinus ingerebat, severitate magis quam misericordia uteretur.

[o] *Instanti*] Consuli, scilicet, Albino. Tota ista ratio omnimode ad Romanorum effugienda et eludenda arma apta erat.

[p] *Consilii*] Id est, *Hæc omnia ex compacto fieri.*

exercitus ab rege pecuniæ capiendæ, milites mense Januario ex hybernis[1] in expeditionem evocat;[ε] magnis itineribus, hyeme aspera, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quanquam et sævitia temporis, et opportunitate loci neque capi, neque obsideri poterat, (nam circum murum, situm in prærupti montis extremo,[3] planities limosa hyemalibus[4] aquis paludem fecerat): tamen aut simulandi[q] gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine[5] cæcus, vineas agere,[r] aggerem[s] jacere, alia, quæ incepto usui forent, properare.[6]

38. At Jugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus[1] augere amentiam:[2] missitare supplicantes[t] legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et tramites exercitum ductare. Denique[4] Aulum spe pactionis perpulit,[5] uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat[6] [u] centuriones ducesque turmarum,[v] partim uti transfugerent,[7] [corrumpere ;] alii, signo dato, locum uti desererent. Ita delicta[w] occultiora fore.[†] Quæ postquam ex sententia instruit;[8] intempesta nocte, de

[ε] *Aulus adductus ea mora in spem, aut conficiendi belli, aut pecuniæ ab rege accipiendæ, cum ipsi terrorem injecisset suo exercitu, mense Januario evocat milites in expeditionem, ex locis in quibus hybernum tempus exigebant.*

causa A. E. H.—2 *hibernaculis* E. H. N. *tabernaculis* M.—3 *extremo margine* D. —4 *gelualibus* F.—5 *cupiditate* M.—6 *præparare.*

1 *subdole* M.—2 *dementiam* Al. *amentiam* G.—4 *Deinde* H. M.—5 *pepulit* M.

NOTÆ

[q] *Simulandi*] Se, scilicet, in animo ejus urbis obsidionem habere. Fatuus homo, quasi cum puerulo rem susciperet!

[r] *Agere*] Id est, *urbem versus promovere.*

[s] *Aggerem*] Terra est, quæ cum lignis et obvia quaque materia, in montis modum congeritur; cujus in bello, vel ad propugnandum, vel ad oppugnandum, usus multus est.

[t] *Supplicantes*] Ut crederet Aulus ea causa timere et diffidere Jugurtham, quod obsidione urbs Suthul cingeretur; atque adeo in ea permaneret; cum ipse urbem Aulo sciret insuperabilem.

[u] *Tentabat*] Ut quoquomodo aliquid adversus ipsum pararet.

[v] *Turmarum*] Turma in equitatu eandem rationem habet, quam centuria in peditatu; nisi quod triginta tantum equitibus constat.

[w] *Delicta*] Auli cum Jugurtha.

improviso multitudine Numidarum Auli[9] castra circumvenit. Milites Romani, tumultu perculsi insolito, arma capere alii, alii se abdere, pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis[10] magna hostium, cœlum nocte atque nubibus obscuratum; periculum anceps:[x] postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors[y] una Ligurum,[z] cum duabus turmis Thracum,[a] et paucis[11] gregariis militibus, transiere ad regem: et centurio primi pili[b] tertiæ[c] legionis per munitionem,[d] quam uti defenderet, acceperat, locum hostibus introëundi dedit: eaque[12] Numidæ cuncti irrupere.[13] Nostri fœda fuga, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere. Nox atque præda castrorum hostes, quo minus victoria uterentur,[e] remorata sunt.[h] Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: 'tametsi ipsum cum exercitu fame, ferro clausum tenet:[14] tamen se

[h] *Nox, atque præda castrorum remorata sunt hostes quo minus victoria uterentur.*

—6 *tentare* C. 7 *tr. ad eum* B.—† *fuere* A. B. C. E. F. H. I. K. L.—8 *instruit* A. B. C. D. E. F. H. I. K. L. M.—9 *Albini* L.—10 *v. erat* A. E. F. H. *vis m. h. erat* I.—11 *ex gr. m.* G. H.—12 *ea* H.—13 *eruperit* L.—14 *teneat* G.—

NOTÆ

[x] *Anceps*] Sive fugerent, sive manerent.

[y] *Cohors*] Ex manipulis tribus conficiebatur, in quibus singulis duæ erant centuriæ, quæ quidem primo 60. militum fuerunt, deinde, cum ipsa legione, militum numero, per proportionem, adauctæ sunt.

[z] *Ligurum*] Hodie dicitur Liguria, *La côte de Gênes*. Ab Alpibus, olim, usque ad Macram flumen, et, secundum aliquos, ad urbem Pisas porrigebatur.

[a] *Thracum*] Thracia supra mare Ægæum sita est, ad Septentrionem. Hodie dicitur *Romanie*.

[b] *Primi pili*] Primipilus, Centurio primi pili, Primus legionis centurio, Præfectus legionis, rem unam et eandem significant.

[c] *Tertiæ*] Legiones ab ordine temporis quo conscriptæ fuerant, deinde a loco, ab Imperatoribus, &c. nomina sortitæ sunt, eo quo dicimus modo, *Le Régiment de Monseigneur le Dauphin; Celui de Champagne, &c.*

[d] *Munitionem*] Munitio dicitur quicquid ad hostium arcendos impetus comparatum est, qualis est agger, vallum, &c. Munitionis vero instituendæ partes, ut in singulos dividebantur, ita, postquam peracta erat, a centurionibus hic aut illic curantibus defendebatur.

[e] *Uterentur*] Prius victoria uti quam frui decet; adeoque præpostere Ju-

humanarum rerum memorem; si secum fœdus faceret,[15] [i] incolumes omnes sub jugum[f] missurum:[g] præterea, uti diebus decem Numidia[16] decederet.[17] Quæ quanquam gravia et flagitii[18] [h] plena erant; tamen, quia mortis metu mutabant,[19] sicuti regi libuerat, pax convenit.

39. Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror civitatem invasere: pars dolere[1] pro gloria[i] imperii: pars insolita[j] rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime, qui bello sæpe præclari[2] fuerant; quod armatus dedecore[k] potius, quam manu, salutem quæsiverat.[3] Ob ea Consul Albinus ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, Senatum de fœdere[l] consulebat.[4] Et tamen interim exercitui supplementum[m] scribere: ab sociis[n] et nomine Latino[o] auxilia arcessere: denique modis omnibus

[i] *Tamen se memorem vicissitudinis rerum humanarum, missurum omnes incolumes sub jugum, si Aulus secum fœdus faceret.*

15 *fecit* L.—16 *a Numidia* D. M. N.—17 *decederent* H. M.—18 *flagitio* F. G. K. *flagitiis* H.—19 *minitabantur* C. L. *tenebantur* E. F. *cogebantur* G. *terrebantur* N. [*mutabantur* Edit. Havercamp.]

1 *dolore* B.—2 *clari* L.—3 [*quæsierit* Edit. Havercamp.] *acquisiverat* A. *quæsiverat* B. C. E. F. G. H. I. K. *quæsivit* D.—4 *consulebat utrum fœdus quod*

NOTÆ

gurthini milites, qui ante Romanorum castra spoliant, quam eos profligaverint.

[f] *Sub jugum*] Eo modo ignominiæ causa, victos hostes multabant: duæ videlicet hastæ in terram mittebantur, ad quarum extremas et extantes partes, tertia transversa colligabatur, sub qua discincti et inermes transire victi cogebantur; qui adeo sese domitos et subactos confitebantur.

[g] *Missurum*] Infamiæ notam pro beneficio Jugurtha proponit, quia clausos hostes habebat. Pessime vero sibi consuluit: nam aut omnes ad unum occidere, aut prorsus intactos dimittere debuit.

[h] *Flagitii*] Flagitium, crimen est, quod dedecus et servilem turpitudinem conjunctam habet.

[i] *Gloria*] Quia, scilicet, eam omnibus nationibus merito proculcandam esse videbant.

[j] *Insolita*] Ita in magnis urbibus fieri solet; ad levissima quæque trepidant, qui otio assueti, militiæ rudes sunt.

[k] *Dedecore*] De jugo loquebantur, quod Aulus subierat.

[l] *Fœdere*] Quod cum Jugurtha frater iniverat.

[m] *Supplementum*] Id est, *milites, qui in occisorum locum substituerentur.* Gall. *Des recrues.*

[n] *Sociis*] Italicis, scilicet, qui ita absolute socii nonnunquam appellantur. A Latinis vero habitatione distinguuntur, cum Latii jure fruerentur.

[o] *Nomine Latino*] Id est, *Iis homi-*

festinare. Senatus ita,[5] uti par fuerat, decernit,[6] SUO ATQUE POPULI INJUSSU NULLUM POTUISSE FŒDUS FIERI. Consul impeditus a tribunis[7] plebis ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti convenerat,[p] Numidia deductus, in provincia[8] hyemabat. Postquam eo venit:[9] quanquam persequi Jugurtham et mederi fraternæ[q] invidiæ animus[10] ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto[r] imperio, licentia atque lascivia corruperat, ex copia rerum statuit, nihil sibi agitandum.[11] [k]

40. Interea[1] Romæ C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, 'uti quæreretur[2] in eos, quorum consilio Jugurtha Senati[s] decreta negligisset;[l] quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui[3] elephantos, quique perfugas tradidissent; item qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent.' Huic rogationi partim conscii sibi,[4] alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi faterentur; occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini et socios Italicos[t]

[k] *Cum ita se res haberent, statuit nihil sibi movendum.*

[l] *Limetanus Populum interrogat num ipsi placeret, ut quæstio haberetur in eos, quorum consilio Jugurtha Senatus decreta contemsisset.*

pepigerat cum Jugurtha firmum sicque factum perdurare debuisset nec ne L.—5 *ita* delet H.—6 *decrevit* C. D. F. M.—7 *tribuno* H.—8 *in provinciam* F. L.—9 *ventum est* D.—10 *animus* B. D. E. F. K. N. [*animo* Edit. Haverc.]—11 *agendum* B. C. D. G. H. K. *esse agendum* F.

1 *Interim* A. C. F. H. I. K. L. M.—2 *quæreret* I. mox *senatus* pro *senati* Mss. et sic passim.—3 *quique* A. E. *et qui* D.—4 *sibi* delet K.—5 *est* delet H.

NOTÆ

nibus qui jure Latii seu Latinitatis fruebantur: de quo adi, si lubet, Jurisperitos; nam varias ejus mutationes persequi hic non est locus.

[p] *Convenerat*] Jugurtham inter et Aulum.

[q] *Fraternæ*] Id est, *quæ in eum flagrabat.*

[r] *Soluto*] Cum vident milites ducibus suis, ipsorumque culpa præsertim, omnia male cedere; solent illi imperium detrectare, et mandata contemnere.

[s] *Senati*] Pro *Senatus*; antique.

[t] *Italicos*] Eosdem supra *Socios* simpliciter vocavit.

impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est,[5] quam[6] intenta fuerit, quantaque vi rogationem jusserit, decreverit,[7] voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicæ: tanta lubido[v] in partibus. Igitur ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ supra docuimus,[8] inter lætitiam plebis, et suorum[w] fugam, trepida[x] etiam tum civitate, cum ex Mamilia rogatione tres quæsitores[y] rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. Sed quæstio[9] exercitata[10] aspere violenterque ex rumore, et lubidine plebis: ut sæpe nobilitatem,[11] sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.[m]

41. Ceterum mos partium popularium et Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romæ ortus, otio et abundantia[1] earum rerum,[2] quæ prima mortales ducunt.[3] Nam ante Carthaginem deletam populus et Senatus Romanus placide modesteque inter se rempublicam tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter cives[z] erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi illa formido mentibus[4] discessit; scilicet ea, quæ secundæ res amant, [5]lascivia atque superbia

[m] *Sed quæstione habita aspere et violenter ex admurmurationibus et libidinosis populi votis, insolentia ceperat plebem ea tempestate propter prosperitatem, uti ceperat sæpe nobilitatem.*

—6 *quantum* K.—7 *d. v.* absunt ab A.—8 *diximus* A. G. *docuimus* B. D. E. F. H. I. K. L. N. [*memoravimus* Edit. Haverc.]—9 [*quæstione* Edit. Haverc.] *quæstio* C.—10 *exercitata* C. D. E. F. G. H. I. K.—11 *n. et dominatione* K.

1 [*abundantia earum* Edit. Haverc.] *abundantia rerum* L.—2 *earum rerum* B. C. D. E. F. G. H. I. K.—3 *agunt* H.—4 *a mentibus discedit* A. *mentibus decessit* L.—5 *otium, lascivia* G.—6 [*optaverunt* Edit. Haverc.] *optaverant*

NOTÆ

[v] *Lubido*] Hic nihil aliud est, quam effrænum vincendi desiderium, cum odio.

[w] *Suorum*] Nobilium, scilicet.

[x] *Trepida*] Vidimus supra, ex Auli casu, multos libertati timere. Itaque facilius fuit Scauro, ceteris lætitia aut metu turbatis, cogitata perficere.

[y] *Quæsitores*] Qui in eos inquirerent, qui Jugurthæ faverant.

[z] *Inter cives*] Qui rempublicam administrant isthuc diligenter animo agitabunt, ut inquietam hominis naturam contra hostes magis quam contra cives convertant.

incessere.[n] Ita, quod in adversis rebus optaverant,[6] otium, postquam adepti sunt, asperius,[a] acerbiusque fuit.[o] Namque cœpere nobilitas dignitatem,[7] populus libertatem in lubidinem[b] vertere:[p] sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas[c] partes abstracta sunt: respublica, quæ media[d] fuerat, dilacerata.[8] Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis[9] soluta[e] atque dispersa, in[10] multitudine, minus poterat: paucorum arbitrio belli domique agitabatur:[11] penes eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ triumphique erant: populus militia atque inopia urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, ut quisque potentiori confinis[12] erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia, sine modestiaque invadere;[†] polluere et vastare

[n] *Verum, ubi ille timor ex animis ejectus est, scilicet ea, quæ prosperitas gignit, lascivia* nimirum, *atque superbia viguerunt.*

[o] *Eo modo, otium, quod optaverant in rebus adversis, fuit gravius et acerbius, postquam adepti sunt.*

[p] *Etenim cœperunt* inter se, *nobilitas vertere dignitatem in libidinem, Populus vero libertatem.*

A. B. C. E. F. H. I. K. L.—7 *dign. in dominationem* L. et quidam alii.—8 *dilacerata est* A. C. D. E. F. G. H. K. M.—9 *plebs soluta* A.—10 *in* delet K.—11 *agitabantur* I. *Resp. agitabatur* B. E. F. H. K. L. M. N.—12 *affinis* D .M. N.

NOTÆ

[a] *Asperius*] Sententia satis aperta est, latitat tamen quodammodo sub hac locutione; non enim quod optamus otium, verum ejus privatio dura est.

[b] *Lubidinem*] Frequentissime utitur ea voce Sallustius, adeoque vim ejus opus est perspicere. Voluntatem notat, prout aliquo desiderio aut affectu, veri boni pro tempore non æstimata ratione, abripitur.

[c] *Duas*] Hinc plebe, illinc stante nobilitate.

[d] *Media*] Vere et acute eum expressit modum, quo Respublicæ intereunt: civitas enim et bonum publicum, cum in consensu et civium unione sit positum, non aliter quam laceratione et divisione perire potest.

[e] *Soluta*] Quomodo frangatur vis quæ in multitudinem dispersa est, præsertim cum ex opinione hominum, quæ tam varia est, dependet, nullus est quem lateat; neque ea causa naturæ scrutatores adire opus est, qui nos vim unitam majorem esse doceant. Verum hinc maximum haurire possunt documentum Rerum moderatores; cum præsertim hodie Regem videant, quem non magis alia causa veneratur orbis, quam quod solus regnat.

omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quod[13] semet ipsa[14 q] præcipitavit.[f] Nam[g] ubi primum [ex nobilitate] reperti sunt, qui veram gloriam injustæ potentiæ anteponerent; moveri civitas, et permixtio[15] civilis, quasi discessio terræ,[h] oriri cœpit.

42. Nam postquam Tiberius et C. Gracchus, quorum majores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia,[1] atque eo[2] perculsa,[3] modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes[i] societatis a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus[4] obviam ierat: et primo Tiberium, dein paucos[j] post annos eadem ingredientem[k] Caium, Tribunum[5]

[q] *Ita avaritia inexplebilis et effrænata juncta potentiæ, invasit, polluit, et vastavit omnia, nihil curavit, neque sanctum habuit, usque dum semetipsa precipitavit.*

†[*av. sine modo, modestiaque inv.* Haverc.]—13 *quousque pr. semet ipsam* K.—14 *semet ipsam* F. G. L. N.—15 [*quasi permixtio* Edit. Haverc.] *qu. permixtione* C. L. *et q. p. t.* M.

1 *anxia* M. N.—2 *eo* delet B. F. H.—3 *percussa* A. F.—4 *factionibus* C.—

NOTÆ

[f] *Præcipitavit*] Aptissima metaphora; nam quomodo tandem propria mole ruunt quæ in altum nimis surrexerunt, ita plane non avaritia, aut potentia tantum, sed evertitur id omne quod nimium est. Sapienter itaque Horatius ad Licinium, 'Contrahes, vento nimium secundo, Turgida vela.'

[g] *Nam*] Quomodo isthuc? Virtus itaque fugienda est, cum turbas et discordias cieat. Immo, qui eam amant profligandi et perdendi, si iis credatur prædonibus, qui sub ejus larva, per fraudem et scelus Reipublicæ gubernacula surripuerunt. At vero per accidens, et eorum prædonum, non virtutis vitio, civitates commoventur; neque vitandæ offensionis causa, minus illi, quanquam caute, ut qui callidissime hominibus imponunt, de sede debent deturbari.

[h] *Discessio terræ*] Plerumque legitur *dissensio civilis—permixtio terræ.* Per hoc intellige, cum reliquis elementis. Expresse profecto rem ipsam hæc comparatio signat: quemadmodum enim ex elementorum commixtione, non modo nulla pars ullius ab aliis discernitur, sed amplius inter se bellum intestinum gerunt; ita quando vaferrimi latrones, boni et publicæ libertatis specie Rempublicam oppresserunt, cæcus Populus Assertores et legitimos suos Moderatores cum dignoscere nescit, plerumque eos per discordiam suis insidiatoribus mactandos tradit.

[i] *Spes*] Senatum equites aliquando auctoritate sua communicasse, vel ex epitome Flori cognoscitur.

[j] *Paucos*] Undecim aut duodecim, ad summum.

[k] *Ingredientem*] Populum defendere

alterum,[6] alterum Triumvirum[l] coloniis[m] deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverant.[r] Et sane Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis moderatus[n] animus fuit. Sed[o] bono vinci satius[7] est, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua usa, multos mortales ferro, aut fuga extinxit;[s] plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiæ,[p] addidit. Quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit: dum alteri alteros vincere quovis modo; et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium et omnibus[8] civitatis moribus si singulatim, aut pro magnitudine parem[9] disserere, tempus, quam res,

[r] *Et nobilitas necaverat ferro primo Tiberium Gracchum, deinde post paucos annos eadem molientem Caium Gracchum, Tribunum plebis, unum ex Triumviris qui colonias deducere debebant, cum M. Fulvio Flacco.*

[s] *Cum igitur nobilitas usa esset ea victoria secundum suam libidinem, perdidit multos homines ferro aut fuga.*

5 *Tribunum plebis* G. H.—6 *alterum* Mss. quidam delent.—7 *sanctius est* B.—8 *omnis* L.—9 *parum* A.—10 [*deseret* Edit. Haverc.] *desereret* H. *me desereret* B. D. N. *me deseret* C. E. F. G. I. K. L.

NOTÆ

conatus, fratris agrarias leges asseruit, &c.

[l] *Triumvirum*] Mos erat tres, quinque, septem, decem viros, &c. eligere, qui iis agros dividerent, qui in colonias deducebantur.

[m] *Coloniis*] Colonia multitudo erat civium Romanorum, qui in alias sedes deducebantur, quibusque agri publice assignabantur.

[n] *Moderatus*] Nota, quæso, Sallustii judicium: optime de re maxima, quin de re, quæ quotidie millies in usu venit, sententiam dixit. Ea est enim cordis nostri fallacia, aut imbecillitas, ut etiam dum virtutem sectamur, nimio studio in vitium incurramus. Voluntas, quæ a primo ad bonum, boni specie ferebatur, ad malum sine sensu inclinat, dum paulatim ea boni species, pro variis circumstantiis, caligantibus oculis surripitur; deinde, quia in motu est, movetur, non quia bonum prosequitur. Istud indicat Sallustius, cum, cupidine victoriæ, nimios Gracchos fuisse dicit. Hæc cupido, hic animi motus rationem, qua boni cives fuerant et dicebantur, ab eorum oculis avertit.

[o] *Sed*] Nunc de Senatu Sallustius judicium suum profert, cui, ut ille ait, melius fuisset Gracchorum bono et æquitate vinci, quam vincere injuriam. At vero generatim loquendo, non aperte sententiam suam dicere Auctor voluit, ne, si Patres nominatim reprehendisset, audaciter fecisse videretur.

[p] *Potentiæ*] Totum hunc locum excute, quæso. Auctor enim, quanquam malus fuit, reconditissimos tamen Politicorum aditus penetravit.

maturius deserat.[10] [t] Quamobrem ad inceptum redeo.

43. Post Auli fœdus exercitusque nostri fœdam fugam, Q. Metellus[q] et M. Silanus[1] [r] Consules designati [provincias] inter se paraverunt: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, et quanquam adverso populi partium,[2] fama tamen æquabili[s] et inviolata. Is ubi primum magistratum ingressus[t] est, alia[u] omnia sibi[3] cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere,[4] præsidia undique arcessere: arma, tela, equos, cetera instrumenta militiæ parare: ad hoc[5] commeatum affatim: denique omnia, quæ bello vario[v] et multarum rerum egenti usui esse solent. Ceterum ad ea patranda Senati auctoritate socii nomenque Latinum, reges ultro auxilia mittere:[6] postremo omnis civitas summo studio annitebatur.[7] [u] Itaque, ex sententia[8] omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur,[9] magna spe ci-

[t] *Si cupiam disserere particulatim, aut secundum rei magnitudinem, de studiis partium, et omnibus* pravis *moribus civitatis, tempus me citius quam res deficiet.*

[u] *Ceterum ad ea perficienda, Senatus annitebatur auctoritate, Socii, nomenque Latinum, et reges, mittendo sua sponte auxilia: postremo omnis civitas summo studio* ea promovebat.

[v] *Itaque omnibus rebus ad arbitrium paratis et compositis in Numidiam proficiscitur.*

1 [*Met.* et *Sil.* Edit. Haverc.] *Q. Metellus et M. Silanus* G. M.—2 [*partibus* Edit. Haverc.] *partium* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N.—3 *communia alia esse sibi omnia c. c. r.* D. *alia omnia fore s. c. c. c. r.* E. *alia omnia communia* H.—4 *eligere, scribere* F. G. H. K. L. *scribere eligere* M. N.—5 *ad hæc* A. F. H. *adhuc* M.—6 [*mittendo* Edit. Haverc.] *mittebant* H. *mittere* K. M. N.—7 *nitebatur* F. H.—8 *ex voto et sententia* B.—9 [delet *et* Edit. Haverc.] *et*

NOTÆ

[q] *Metellus*] Vir fuit virtutis eximiæ, quique unus exilium maluit, quam in Saturnini, Gracchanas leges asserentis, verba, cum Senatu jurare. Dictus est Numidicus, a rebus bene in Numidia gestis.

[r] *Silanus*] Non hic est de quo in Catilina.

[s] *Æquabili*] Id est, *quæ apud omnes eadem erat.*

[t] *Ingressus*] Non enim statim a nominatione et designatione, sed post confirmationem in secundis comitiis, Magistratum inibant.

[u] *Alia*] Hic est sensus: dicit Metellum, cum collegam suum ad reliqua Consulatus munia secum pariter obligatum et intentum videret, ad id negotium, bellum scilicet, præcipue animum adjecisse, quod soli curandum erat.

[v] *Vario*] Id est, *Ubi varia opus est obire ministeria;* quæ varia et plurima instrumenta requirunt.

vium, cum propter bonas artes, tum maxime, quod adversum divitias animum invictum gerebat: et avaritia[9] magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ,[10] hostiumque[11] auctæ erant.

44. Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albini pro Consule[1] iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, prædator ex sociis, et ipse præda hostium, sine imperio[v] et modestia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus solicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut spei bonæ accedebat. Statuit tamen Metellus, quanquam et æstivorum tempus comitiorum mora[x] imminuerat,[w] et expectatione eventi[2] civium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quam, majorum disciplina, milites laborare[3] coëgisset. Nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculsus, postquam decreverat[4] non egredi provincia, quantum temporis æstivorum in[5] imperio[y] fuit, plerumque milites[6] stativis[7] [z] castris habebat: nisi cum odor,[a] aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque[8] more militari vigiliæ deducebantur:[9] uti cuique lubebat, ab signis aberat.[10] Lixæ[b] permixti cum

[w] *Quamvis comitiorum retardatio tempus diminuerat, quo milites in castris æstivis agunt.*

avaritia A. B. C. D. H. I. K. L.—10 *concussæ* C. *obtusæ* G. *confusæ* M.—11 *res auctæ erant* D.

1 *a Spurio Albino Proconsule* A.B.C.D.E.F.G.H.I.K.L.M.N. [*Proconsulis* Havere.]—2 *eventus* A. B.C.D.E.F.G.H.I.K.L. *sui eventus* M.—3 *labore* L. N. —4 *decrevit* F.—5 *in* Mss. quidam delent.—6 *plerosque* A.—7 *in statutis c. h.* A. B. C. D. E. F. G. H. M. *statutis c. h.* E. I. N. *statutis in c. h.* K.—8 *Sed neque muniebantur ea neque* G.—9 *ducebantur* L. M.—10 *aberant* N.—11 *talibus*

NOTÆ

[v] *Sine imperio*] Id est, *qui ductus fuerat ab Imperatoribus, qui auctoritatem suam tueri nesciverant, aut noluerant; quique militibus omnia condonaverant.*

[x] *Mora*] Per Tribunorum contentionem, sicuti antea vidimus.

[y] *In imperio*] Albinus, donec Metellus advenisset, exercitui præfuit.

[z] *Stativis*] Id est, *in quibus diu manebant,* cum militiæ more, sæpius mutanda fuerint.

[a] *Odor*] Ex hominum et jumentorum sordibus.

[b] *Lixæ*] Ita vocantur servi qui exercitum sequuntur, et militibus vilissimam operam præstant, puta aquam portare, panem coquere, et id genus alia.

militibus die noctuque vagabantur, et palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum prædas certantes agere:[x] eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, et aliis talibus:[11] præterea, frumentum publice datum vendere,[12] panem[c] in dies mercari: postremo,[13] quæcumque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra,[14] in illo exercitu cuncta fuere, et alia[15] amplius.

45. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum et sapientem virum fuisse comperior:[1] tanta temperantia inter ambitionem[d] sævitiamque moderatum.[2] Namque edicto primum[3] adjumenta ignaviæ [4]sustulisse,[y] ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles[5] gregarius in castris,[6] neve in agmine[e] servum aut jumentum haberet; ceteris[7] arte[f] modum statuisse. Præterea[8] transversis[g] itineribus quotidie castra movere, juxta, ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire, vigilias[h] crebras ponere, et ipse[9] cum legatis circumire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne

[x] *Huc illuc divagantes agros vastabant, villas expugnabant, agebant certatim prædas ex pecore et mancipiis.*

[y] *Namque* comperior *Metellum sustulisse primo edicto adjumenta ignaviæ.*

---

rebus F.—12 *panes* K. M. Mss. omnes retinent *in dies.*—13 *præterea* A.—14 *propria* N.—15 *alia* delet F.

1 *comperio* F. G. H. I. K. L. M. N.—2 *temperatum* A.—3 *e. primo* A. B. C. D. E. F. G. H. M. *primo edicto* K.—4 *sustulisse fertur* E. *dicitur sustulisse* F. H. K. *sustulisse dicitur* M.—5 *milites gregarii* &c. *haberent* G.—6 *in castris esset* D.—7 *ceteris rebus* N.—8 *diversi* K.—9 [*et eas ipse* Edit. Haverc.] *eas*

NOTÆ

[c] *Panem*] Ipsi vero tenebantur panem suum coquere.

[d] *Ambitionem*] Hic per ambitionem, ratio et certus quidam agendi modus intelligitur, quo, ad consequendam gratiam, minus milites vexantur, nec nisi a volentibus ministeria requiruntur.

[e] *In agmine*] Id est, *dum iter facit exercitus.* Gall. *Durant la marche.*

[f] *Arte*] Ea opus est omnino, eaque maxima in ejusmodi occasionibus. Qua vero in re sita sit, vix ullus dixerit, ita sunt, aut certe videntur exigui momenti innumera quæ ad id concurrunt.

[g] *Transversis*] Id est, *non per vias stratas, sed per agros, sylvas, &c.* ut iis omnibus, si usus veniret, assueti essent.

[h] *Vigilias*] Gall. *Des sentinelles.* Sed tutius quam fit hodie, plures enim milites uno in loco collocabantur.

quispiam[10] ordine egrederetur, uti cum signis[i] frequentes incederent, miles[11] cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit.[z]

46. Interea Jugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Romæ[1] factus, diffidere suis rebus,[2] ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur; ac paulatim tentando, postquam opportunos cognovit, multa pollicendo persuadet, 'uti Jugurtham maxime vivum, sin[3] id parum procedat, necatum sibi traderent:'[a] ceterum[4] palam, quæ ex voluntate forent, regi[5] nunciari jubet. Deinde ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu, in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum,[b] pecora cultoresque in agris: ex oppidis et mapalibus[j] præfecti Regis obvii[6] procedebant,[7] parati, frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere.[8] Neque Metellus idcirco minus,[9] sed pariter, ac si hostes adessent, munito agmine incedere,[10] late explorare omnia, illa[11] deditionis

[z] *Brevi exercitum ad pristinam disciplinam revocavit.*

[a] *Persuadet ut præsertim traderent sibi Jugurtham vivum, si vero id minus prospere eveniret, necatum.*

[b] *Contra id quod belli tempore conspici solet, tuguria erant plena hominum.*

abest H. mox L. et quidam alii *circumire.*—10 [*quisquam* Edit. Haverc.] *quispiam* K. L.—11 *quisque miles* F.

1 *Romæ certior factus est* M.—2 *diffi. s. r. cæpit* M.—3 *si id* M.—4 *cetera* M.—5 *regi* delet A. *renunciari jubet* K.—6 *obviam* C. D. E. F. G. K. M.—7 *procedunt* G.—8 *facere* abest N.—9 *minus agebat* B. H.—10 *incedebat* L.—

NOTÆ

[i] *Cum signis*] Ne scilicet dispersis militibus hostis interveniret; vel ipsi prædæ, aut fugæ occasionem invenirent.

[j] *Mapalibus*] Hic vici aut pagi per mapalia sunt intelligendi.

signa ostentui[12] credere, et[13] insidiis locum tentare.[k] Itaque ipse cum[14] expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta[15] manu apud primos erat,[16] in postremo C. Marius[l] legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et præfectis cohortium dispertiverat, uti cum his permixti velites,[m] quacumque accederent,[c] equitatus hostium propulsarent. Nam in[17] Jugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum et militiæ erat, uti, absens, an præsens, pacem, an[18] bellum gerens perniciosior esset,[19] in incerto haberetur.

47. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; ubi et incolere, et mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc[1] Consul, simul tentandi[n] gratia, si paterent opportunitates loci, præsidium[o] imposuit;[d] præterea imperavit frumentum, et alia, quæ bello[2] usui forent: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum et commeatum[p] [juvaturum exercitum] etiam[3] paratis rebus[4] munimento fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem

[c] *Ut Velites permixti cum equitibus propulsarent equitatus hostium quamcumque in partem accederent.*

[d] *Consul huc* ivit, *simul gratia tentandi*, *et* præsidium imponendi, *si opportunitates loci paterentur*, deinde re cognita *præsidium imposuit*.

11 delet *illa* K.—12 *ostentui esse* M.—13 *et* delet H.—14 *cum* delet A.—15 *cum d. m.* K.—16 *adesse* K.—17 *Jugurthæ* K. N.—18 *aut* B. C.—19 *in* abest B. H. L.

1 *Huic* N.—2 *in bello* E.—3 [*jam paratis* Edit. Haverc.] *jam* delet F. *etiam*

NOTÆ

[k] *Tentare*] Omnino legendum arbitror *tentari*, a Jugurtha scilicet, prout censuit Gronovius.

[l] *Marius*] Qui fuerit, tametsi aliunde nesciremus, satis superque ex Sallustio postmodum cognosceremus.

[m] *Velites*] Levis erant armaturæ milites, gladio, jaculatoria hasta, parmaque instructi.

[n] *Tentandi*] Id est, *Ut cognosceret quid eo in loco fieri posset, quidve Jugurtha conaretur, an re et verbis idem esset.*

[o] *Præsidium*] Necesse fuit, ut sensus aperiretur, quod elliptice a Sallustio dictum est, in Interpretatione supplere.

[p] *Commeatum*] Certe *commeatu*, sicuti Ursino, mihi quoque placeret.

orare:[5] præter suam liberorumque vitam,[6] omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, Consul illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, et inter eas moras promissa[q] legatorum expectare.

48. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus[r] tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re[1] bellum asperrimum erat:[2] urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi[s] popularium tentati, coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quas maximas copias potest omnium generum[3] parat, ac per tramites[4] occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam[5] Adherbal in divisione[6] possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo[7] aberat mons ferme millia passuum XX. tractu pari,[t] vastus[u] ab[8] natura et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac mirtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido[v] atque arenoso[9] gignuntur. Media[w] autem planities deserta, præter flumini propinqua loca:[10] ea consita arbustis pecore atque cultoribus frequentabantur.

H. N.—4 *rebus illius* E. *rebus illis* N.—5 *rogare* H.—6 *præter suam suorumque vitam* M.

1 *in re* H. M.—2 *gerebatur* C. G.—3 *gentium* B. F.—4 *limites* F.—5 *qua* N. —6 *i. e. regni* C.—7 [delet *a* Edit. Haverc.] *a quo* H. I. K. L. M.—8 *et natura* N.—9 *humo arida atque arenosa* A. B. C. D. E. F. H. M. N. *humi in arido atque arenoso loco* G. *humi in arido atque arenoso* G. I. cum edit. faciunt K. L.—10 *et ea* N.

NOTÆ

[q] *Promissa*] Itaque polliciti erant legati, se Jugurtham proditūros.

[r] *Artibus*] Dolis scilicet, quibus Anium, aliosque in laqueos induxerat.

[s] *Animi*] Scilicet, non modo legatos, sed quosvis Metellus a Jugurtha alienare quæsivit.

[t] *Tractu pari*] Id est, *tantum habens longitudinis, quantum a fluvio distabat.*

[u] *Vastus*] Ubi nec arbores erant, nec frutices.

[v] *Arido*] Id est, *ariditate*, nam *humi*, quod postea in adverbium abiit, hic more antiquo pro Genitivo positum est.

[w] *Media*] Hoc est, *Spatium quod collem inter et flumen porrigebatur.*

49. Igitur in eo colle, quem, transverso[x] itinere, porrectum docuimus, Jugurtha, extenuata[y] suorum acie,[1] consedit: elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit, eumque edocet, quæ[2] ageret; ipse propior montem[z] cum omni equitatu pedites dilectos collocat: dein singulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obtestatur,[3] 'uti[a] memores pristinæ virtutis et victoriæ seque regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint:[4] ducem illis, non animum mutatum: quæ ab imperatore[5] decuerint, omnia suis[6] provisa;[*] locum superiorem,[7] uti[8] prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent. Proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnes labores et victorias confirmaturum,[9] aut maximarum ærumnarum initium fore.' Ad hoc viritim, uti quemque, ob militare facinus, pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, et eum ipsum aliis[10] ostentare: postremo, pro cujusque ingenio, pollicendo,[11] minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte

[*] *Jugurtha* monet milites *se providisse suis ea omnia quæ decuerint provideri ab imperatore.*

1 *acie extenuata suorum* K. *ext. acie suorum* M.—2 *quid agerent* A. *quid ageret* E.—3 *hortatur* H.—4 *miserant* C. G. *miserat* K. M.—5 *ab i. bono* N.—6 *suis* delet N.—7 *superiorem habere* N.—8 *uti* delet K.—9 *confirmaturum esse* B. C.—10 *aliis* delet A.—11 *pollicitando* C.—12 *digrediens* omnes Mss.

NOTÆ

[x] *Transverso*] Intellige, iter colli subjectum fuisse, ita ut Jugurtha ejusque exercitus transeuntibus immineret.

[y] *Extenuata*] Intellige agmen in longitudinem porrectum, *Les escadrons, ni les bataillons n'avoient pas de profondeur.* Ita vero aciem instructam oportuit, ut, in angustiis, hostium in longum productos ordines, pluribus ex locis invaderet.

[z] *Montem*] Qua scilicet Metello transitus erat: atque hinc vides ea in loco insidias struxisse Jugurtham, ubi mons in collem desinebat.

[a] *Uti*] Ne ita accipias, quasi omnia quæ sequuntur effecta sint ejus quod dixit, locum superiorem suis provisum. Quæcumque enumerat commoda, seorsim sumenda sunt, ita ut, quod a Jugurtha prospectum fuerit, uti prudentes *locorum* cum imperitis certarent secundum sit. Ut sensus apertior esset, interpunctionem mutavi.

degrediens[12] cum exercitu conspicitur.[13 b] Primo dubius, quidnam[14] insolita facies ostenderet, (nam inter virgulta equi Numidæque consederant, neque plane[15] occultati humilitate arborum, et tamen incerti,[16 c] quidnam esset: cum natura loci, tum dolo[d] ipsi atque signa militaria obscurati,[e]) dein, brevi[17] cognitis insidiis, paulisper agmen [18]constitit.[f] Ibi commutatis[f] ordinibus, in dextero latere, quod proximum hostes[19] erat, triplicibus subsidiis[g] aciem instruxit: inter manipulos funditores et sagittarios dispertit: equitatum in cornibus[h] locat: ac pauca pro tempore milites hortatus,[20] aciem, sicuti instruxerat, transversis[i] principiis, in planum deducit.

50. Sed ubi Numidas quietos, neque colle degredi[1] animadvertit, veritus ex anni tempore et inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium[2] legatum cum expeditis

f Deinde, intra breve tempus cognitis insidiis, paulisper exercitus iter suppressit.

præter L.—18 [*conspicatur* Edit. Haverc.] *conspicitur* A. B. C. E. G. H. I. K. L. *exercitum conspicit* D. *ab illis conspicitur* F.—14 *quidnam consilii* M. —15 *plene* A. *plane occulti* K.—16 *incertus* C. K.—17 *brevi tempore* D. *brevi spatio* F. *brevi* delet G.—18 [*constituit* Edit. Haverc.] *instituit* C. E. F. L.—19 *hostibus* B. D. E. F. K. M.—20 [*cohortatus* Edit. Haverc.] *hortatus* A. B. C. D. E. F. G. L. M.

1 *digredi* omnes Mss. præter L.—2 *P. Rutilium* C. G.—3 *Denique* N.—

NOTÆ

b *Conspicitur*] Sæpius *conspicatur;* passive, quod rarum est. Ita Varro apud Priscianum, *Paupertas hæc non ita nutricata, ut nunc conspicatur.*

c *Incerti*] Intellige, delitescentium Numidarum eam fuisse speciem, ut nesciretur hominesne essent, an trunci, aut aliquid simile.

d *Dolo*] Ea causa pone arbores latitabant, ut incautus et imparatus Metelli exercitus illac transiret.

e *Obscurati*] Græca constructio, pro *Obscuratis signis militaribus*, aut *obscurata signa habentes.* Sic sæpissime loquitur Horatius.

f *Commutatis*] Gall. *Ayant changé l'ordonnance de l'aile droite.*

g *Subsidiis*] Milites erant qui pone alios subsidentes, illis periclitantibus opem ferrent. Gall. *Des corps de reserve.*

h *Cornibus*] *Sur les ailes de l'Infanterie.*

i *Transversis*] Diffidens per hæc transversa incedo; interim ita me expedio: Metellus collem cum sequi nollet, ne Jugurthæ illic insidianti opportunus fieret, aciem in clypeum, seu ad sinistram, ut loquimur nos, declinare jussit; adeoque in obliquum iter inflexit. *Il fit marcher son avant-garde de travers, s'étant détourné sur la gauche.*

cohortibus et parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris antecaperet: existimans, hostis crebro impetu et transversis præliis iter suum remoraturos, et quoniam armis diffiderent, lassitudinem[j] et sitim militum tentaturos. Dein[3] ipse pro re atque loco, sicuti[k] monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia[l] habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes[m] facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos[n] suos prætergressum[4] videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus[5] adversariis receptui, ac post munimento foret. Dein, repente signo dato, hostis invadit.[6] Numidæ alii postremos cædere; pars a sinistra ac dextera[7] tentare;[o] infensi[8] adesse atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto[p] prælio, ipsi modo eminus sauciabantur;[g] neque contra feriendi, aut manum conserendi copia erat. Antea jam docti ab Jugurtha equites, ubicumque[9] Romanorum turba insequi cœperat, non confertim, neque[10] in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxime diversi. Ita numero priores, si ab persequendo hostes deterrere nequiverant, disjectos ab tergo, aut lateribus[11] circumveniebant:[h] sin opportunior fugæ collis,

[g] *Ipsi tantum eminus sauciabantur, et vulnerabantur.*
[h] *Ita, cum essent plures numero, si nequiverant deterrere hostes a persequendo, circumveniebant eos disjectos a tergo aut lateribus.*

4 *transgressos* C. *pretergressos* G. I.—5 *cessantibus* A.—6 *invadunt* D. M.—7 *pars d. atque s. tentare* N.—8 *infesti* A.—9 *ubi* B. G. N.—10 *neque* delet F.

NOTÆ

[j] *Lassitudinem*] Id est, *milites per lassitudinem et sitim.*

[k] *Sicuti*] Refertur ad *Paulatim.*

[l] *Principia*] *Dans l'Arrière-garde.* In ultimo agmine.

[m] *Principes*] Id est, *primi*, hoc in loco.

[n] *Primos*] Non remotissimos intelligo, sed proximos, hoc est, eos qui primi transeuntibus occurrebant.

[o] *Tentare*] Illi eminus missilibus lacessebant.

[p] *Incerto*] Quia Numidæ non stabant, sed accedebant et recedebant. *Ils ne se battoient pas de pied ferme.*

quam campi fuerant;[12] ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere: nostros asperitas et insolentia loci retinebat.

51. Ceterum facies totius negotii varia, incerta,[i] fœda atque miserabilis: dispersi a suis pars cedere, alii insequi; neque signa, neque ordines observare; ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives[1] permixti; nihil consilio, neque[2] imperio agi: fors[3] omnia regere. Itaque multum die processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore et æstu languidis, Metellus ubi videt Numidas minus instare, paulatim milites in unum conducit,[4] ordines[5] restituit, et cohortes legionarias[q] IV. adversum pedites hostium collocat. Eorum[r] magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare,[6] hortari milites, 'ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere:[i] neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita.' Sed ne Jugurtha quidem interea quietus; circumire, hortari, renovare prælium, et ipse cum dilectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.[s]

52. Eo modo inter se duo imperatores summi[t] viri, certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus.[1] Nam Metello virtus militum erat, locus adversus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi

[i] *Simul* Metellus *orare, hortari milites, ne deficerent, neve paterentur hostes, qui fugiebant, vincere.*

H. N.—11 *aut a lateribus* N.—12 *campus fuerat* C. *campi fuerat* N.
1 *atque cives* A. B. D. H. I. K. L. M. N.—2 *atque* D. G. H.—3 *sors* A. B. C. D. E. F. M. *sed fors* H. *et fors* K.—4 *conduxit* M.—5 *ordines constituit.*—6 *et hortari* N.

NOTÆ

[q] *Legionarias*] Ut distinguantur ab auxiliariis.

[r] *Eorum*] Numidarum.

[s] *Retinere*] Ne scilicet dubiis et cedentibus opem ferrent.

[t] *Summi*] Omnino summi, et a quibus plurima quisque discere queat.

intelligunt, neque sibi perfugium[2] esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; et jam[3] die[4] vesper erat;[5] adverso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt.[k] Amisso loco,[u] Numidæ fusi fugatique,[6] pauci interiere; plerosque velocitas[7] et regio hostibus[v] ignara tutata[8] sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius[9] prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat:[l] neque[10] remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse jam,[11] et animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat,[12] quo hostium itineri[w] officeret, latius porrigit;[m] eoque modo ad Rutilii castra procedit.

53. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt; nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: post ubi æquabilem manere, et, sicuti acies movebatur, magis magisque appropinquare vident, [1]cognita re,[x] properantes[2] arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt.[3]

[k] *Romani in adversum collem sicuti præceptum erat, evadunt.*

[l] *Et, dum Rutilius legatus properat ad flumen, quo præmissus erat, Bomilcar per otium aciem instruit, uti res postulabat.*

[m] *Porrigit latius aciem, quam instruxerat densis ordinibus, diffidens virtuti militum.*

1 *dispares* E.—2 *profugium* A. B. N. *neque ullum sibi profugium esse* M.—3 *jam* abest E.—4 *diei* Mss. omnes.—5 *aderat* B. K.—6 *fugatique sunt* A. M. *fusi sunt* G.—7 *et nox* et *r.* C.—8 *tuta s.* D. F. H.—9 *Rut. legatus* M.—10 *n. interim remittit* C. D. G. M. *n. r. interim* N.—11 *jam* abest K.—12 *constituerat*. A. E.

1 *milites c. r.* K.—2 *pro parte a. c.* F.—3 *considunt* H.—4 [*concurritur* Edit.

NOTÆ

[u] *Loco*] Colle, scilicet.

[v] *Hostibus*] Romanis.

[w] *Itineri*] Si nimirum Metello auxilium afferre voluissent.

[x] *Re*] Exercitum, scilicet, advenitare.

Deinde, ubi propius ventum, utrimque magno clamore concurrunt.[4] Numidæ tantummodo remorati,[5] [y] dum in elephantis auxilium putant; postquam impeditos ramis arborum, atque ita[6] disjectos circumveniri vident, fugam faciunt:[7] ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes, numero quadraginta,[8] [z] interfecti.[9] At Romani, quanquam itinere atque opere[a] castrorum et prælio fessi lætique[10] erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique[b] obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo, obscura nocte, postquam haud procul inter se[c] erant, strepitu,[11] velut hostes adventare, alteri apud alteros formidinem simul, et tumultum facere: et pæne imprudentia admissum[d] facinus[12] miserabile,[13] ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur, pro metu, repente[14] gaudium exortum,[15] milites alius alium læti[16] appellant, acta edocent atque audiunt: sua quisque fortia[17] facta ad cœlum ferre.[18] Quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet; adversæ res etiam bonos detractant.[a] [19]

54. Metellus in iisdem castris quatriduo[1] moratus, saucios cum cura reficit,[2] meritos in præliis more militiæ

[a] *Res adversæ etiam bonorum existimationem violant.*

Haverc.] *concurrunt* M.—5 *r. sunt* G. M.—6 *ita* abest K.—7 *statuunt* F.—8 XXX. A. C. E. H. M. N.—9 *i. sunt* D. G. H. M.—10 abest F. *prælioque lassi erant* G. *pr. fessi lassique erant* I. *læsique erant* Ed. Carr.—11 *strepitu* delet A.—12 *a. foret f. m.* G. *a. f. m. foret* H. M. *foret a. f. m.* K.—13 *miserabile esset* A. *esset miserabile* B.—14 *ingens g. exort. est* B.—15 *exortum est* C. F. G. *est exortum* K. M.—16 abest *læti* N.—17 abest *fortia* C.—18 [*ad cœlum fert* Edit. Haverc.] *ferunt ad cœlum* K.—19 *decretant* C. I. *detractant* D. E. H. K. L. M. N. *detrahunt* F.

NOTÆ

[y] *Remorati*] *Ils ne firent ferme que, &c.*

[z] *Quadraginta*] In quibusdam, triginta tantum numerantur.

[a] *Opere*] Scilicet castra munierant.

[b] *Intentique*] Hinc videas quales fuerint Romani.

[c] *inter se*] De Romanis loquitur, quorum alii cum Metello, alii cum Rutilio erant.

[d] *Admissum*] Ut, scilicet, Romani invicem pugnarent.

donat,[e] universos in concione laudat atque agit gratias; hortatur, 'ad cetera, quæ levia[3] sunt, parem animum gerant: pro victoria satis jam pugnatum, reliquos labores pro præda fore.'[4] Tamen interim transfugas[f] et alios opportunos, Jugurtha ubi[5] gentium, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, ut sese victus gereret, exploratum misit.* At ille sese in loca saltuosa et natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem[g] infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eveniebat,[6] quod præter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur;[7] quo cujusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita[h] se mores habent. Igitur Metellus ubi videt regis etiam tum[i] animum ferocem; bellum renovari, quod, nisi ex illius libidine,[8] geri[j] posset; præterea iniquum[9][k] certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non præliis, neque acie, sed alio more bellum gerendum. Itaque in Numidiæ loca opulentissima pergit, agros vastat, multa castella et oppida temere munita,

* *Tamen interim Metellus misit transfugas et alios opportunos exploratum, ubi gentium Jugurtha ageret, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, quomodo se gereret postquam victus esset.*

1 *triduo* L.—2 *curare facit* A. N.—3 *q. leviora s.* B. K.—4 *in præda f.* C. *prædæ fore* A. E. H.—5 *ubivis g. esset* B. K. *ubi locorum gentium* I. *ub. g. e. aut q. ageret* M.—6 *veniebat.*—7 *sequebatur* A. B. F. H. K.—8 *regi* M.—9 [*inimicum* Edit. Haverc.] *non iniquum* C. *iniquum* D. G. M.—10 *puberesque* K.—

NOTÆ

[e] *Donat*] Coronis, Armillis, Hastis, et id genus aliis.

[f] *Transfugas*] Valde illi sunt opportuni, quia maxime fideles esse coguntur: interim videndum ne iis dolis capiamur, quos in hostes parare videntur.

[g] *Hebetem*] Hebes dicitur cujus obtusa est acies. Hic itaque exercitus intelligitur ad belli munia ineptus. *Des gens mal-aguerris.*

[h] *Ita*] Iis respondet qui pravam consuetudinem mirabuntur. Ejus nimirum vis est tanta, ut pro altera lege sumatur.

[i] *Tum*] Postquam profligatus fuisset.

[j] *Geri*] Ille enim sylvis et desertis locis pelli non poterat.

[k] *Iniquum*] Multis de causis tale erat: nam Jugurthæ loca perspecta; nisi opportuna essent, non pugnabat; victus, aciem instaurare poterat, &c. Hæc omnia Metello adversa erant.

aut sine præsidio capit incenditque, puberes[10] interficit,[11] alia omnia militum præda esse.[12] Ea formidine multi mortales Romanis dediti[13] obsides,[l] frumentum et alia, quæ usui forent, affatim præbita:[14] ubicumque res postulabat, præsidium[15] impositum. Quæ negotia multo magis, quam prælium male pugnatum [ab suis] regem terrebant: quippe cui[16] spes omnis in fuga sita,[17] sequi[18] cogebatur; et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis[m] bellum gerere.[p] Tamen[19] ex copia, quod optimum videbatur, consilium capit;[q] exercitum plerumque in iisdem locis[20] opperiri jubet; ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur, nocturnis et aviis[21] itineribus ignoratus Romanos palantes repente aggreditur. Eorum[22n] plerique inermes cadunt, multi capiuntur; nemo omnium intactus profugit: et Numidæ, priusquam ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos colles discedunt.

55. Interim Romæ gaudium ingens ortum,[1] cognitis Metelli rebus; ut seque et exercitum more majorum gereret;[2] in adverso loco, victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham magnificum ex Auli[3] secordia,[4] spem salutis in solitudine aut fuga coëgisset habere.[r] Itaque Senatus OB EA FELICITER ACTA DIS IMMORTALIBUS SUP-

[p] *Quippe Jugurtha, cujus spes omnis in fuga sita erat, cogebatur sequi* hostem, *et, qui sua loca defendere nequiverat, cogebatur gerere bellum in alienis.*
[q] *Tamen, in afflictis rebus, capit optimum consilium, quod videbatur.*
[r] Cognito etiam *quomodo coëgisset Jugurtham, gloriabundum ex Auli secordia, habere spem salutis in desertis et fuga.*

11 [*interfici jubet* Edit. Haverc.] *interficit, jubet a. o.* B. C. D. E. F. G. H. I. K. L.—12 *fore* L.—13 *dediti sunt obs.* E.—14 *pr. sunt* C. H. M.—15 *est interpositum* A. *imp. est* K.—16 [*cujus spes* Edit. Havercamp.] *cui spes* E. I. M. *cuique spes* H.—17 *sita* delet F.—18 *sequi hostem* A.—19 *Tamen sibi ex inopia* M.—20 *locis saltuosis* D.—21 *variis* A.—22 *Eorumque plerique* G. H.
1 *ortum est* A. G. H. N. *est ortum* D. F.—2 *regeret* M.—3 *Albini* C. E.

NOTÆ

[l] *Obsides*] Ut, scilicet, de eorum fide certi essent.

[m] *In alienis*] Iis, scilicet, quæ Metellus expugnaverat. Cogebatur autem Jugurtha Metellum sequi, ne ille postquam omnes urbes sub potestatem coëgisset, ipse regno spoliatus inveniretur.

[n] *Eorum*] Romanorum, huc illuc prædæ et commeatuum causa divagantium.

PLICIA DECERNERE;[5] civitas trepida antea et solicita de belli eventu, læta[6] agere;[s] fama de Metello præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis festinare, cavere[o] tamen, necubi hosti opportunus fieret;[t] meminisse,[p] post gloriam invidiam sequi. Ita quo clarior erat,[7] eo magis animi anxius; neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari; ubi frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant;[8] exercitus partim ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam præda, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe[9] inter se, castra faciebant. Ubi vi[10] opus erat, cuncti aderant;[11] ceterum, quo fuga[q] atque formido latius crescerent, diversi[12] agebant. Eo tempore Jugurtha per colles sequi; tempus, aut locum[r] pugnæ quærere; qua[13] venturum hostem audierat, pabulum et aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere;[s] modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremos[14] in agmine tentare, ac statim in colles regredi;[15] rursus aliis, post aliis minitari; neque prælium facere, neque otium pati; tantummodo hostem ab incepto retinere.[t]

56. Romanus imperator ubi se dolis fatigari[1] videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, et in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam,[u] statuit

[s] *Civitas Romana, antea trepida et solicita de belli eventu, in lætitia degebat.*
[t] *Cavebat tamen ne alicubi occasionem præberet hosti opportune suos invadendi.*

—4 [*socordia* Edit. Haverc.] *secordia* M.—5 *decrevere* M. N.—6 *lætitiam* G. N.—7 Sic I. L. M. N. [*erat* delet Edit. Haverc.]—8 *agebant* M.—9 *haud longe distantibus i. e.* G.—10 *vi* delet A. *vis* C.—11 *erant* F.—12 *diversi castra agebant* H.—13 *quo* M.—14 *postremo* G.—15 *ingredi* C.

NOTÆ

[o] *Cavere*] Securitas enim mater est doloris.

[p] *Meminisse*] Utinam Viris magnis hæc eadem quæ Metello semper obversarentur; multos enim sua virtus perdidit, in invidiæ foveas incidentes, illam dum sequuntur.

[q] *Fuga*] Maximi est momenti in bello, late incolas terrere et fugare.

[r] *Locum*] Opportunum, intellige.

[s] *Corrumpere*] Veneno, scilicet.

[t] *Retinere*] Ut tempus lucrifaceret, moraque Metelli exercitum confice ret.

[u] *Zamam*] A Carthagine quinque dierum itinere, versus occidentem,

oppugnare: ratus id, quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prælium fore.[2] At ille, quæ parabantur, a perfugis edoctus, magnis[v] itineribus Metellum antevenit; oppidanos hortatur, mœnia[3] defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere[4] nequibant,[w] firmissimum. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu affore.[5] Ita[6] compositis rebus, in loca quam maxime occulta discedit, ac post paulo cognoscit, Marium ex itinere[x] frumentatum cum paucis cohortibus [7]Siccam[y] missum; quod oppidum primum omnium[8] post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum dilectis equitibus noctu pergit, et jam egredientibus Romanis in porta[z] pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, 'uti cohortes ab tergo circumveniant: fortunam præclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno,[9] illos in libertate sine metu ætatem acturos.' Ac ni Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset,[a] profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutavissent.[u] Tanta mobilitate sese Numidæ agunt.[10] Sed milites Jugurthini paulisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis, profugi[11] discedunt.

[u] *Et nisi Marius properavisset inferre signa* in hostem, *atque evadere oppido profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutavissent.*

1 *fatigatum* alii. *fatigari* G.—2 *esse* F.—3 *uti mœnia* C. *mœnia ut* F. *mœnia uti* M. *ut mœnia* G. H. N.—4 *nullus nequibat* M.—5 *venturum cum exercitu* K. —6 *Itaque* M.—7 *Siccam castrum* D.—8 *omnium* delet K.—9 *in regnum venturum* K. *esse in r.* N.—10 *gerunt* A. C. D. G. H. I. M.—11 Abest *profugi* C.

NOTÆ

dissitam eam fuisse volunt.

[v] *Magnis*] Gall. dicimus, *A grandes journées.*

[w] *Nequibant*] Non equidem, si vere transfugæ fuerint; quia ab iis certo puniuntur quos deseruerunt, si in manus venerint: interim caute cum his versandum.

[x] *Ex itinere*] Gall. diceremus, *Qu'on avoit détaché Marius pendant la marche.*

[y] *Siccam*] Vocatur et Sicca Veneria, aut Venerea, item Veneria simpliciter. Propior est Carthaginem quam Zama.

[z] *In porta*] Siccæ urbis scilicet.

[a] *Properavisset*] Nimirum Marius injuriæ opportunus fuisset, si in urbe remansisset, ubi vel mulieres de fenestris prælium facere potuissent. Verum, cum oppidani rebellandi occasionem non haberent, in fide perstiterunt.

57. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum in campo situm,[1] magis opere,[b] quam natura munitum erat; nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit. Legatis imperat, ubi quisque curaret;[2] deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur.[3] Neque ea res Numidas terret; infensi[4] intentique sine tumultu[5] manent: prælium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars [6]eminus glande,[c] aut lapidibus pugnare; [evadere[d] alii,[7]] alii succedere, ac murum modo[8] suffodere,[e] modo scalis aggredi: cupere prælium in manibus[9] facere.[9] Contra ea oppidani in proximos saxa volvere; sudes, pila, præterea picem sulphure[10] et tæda mixtam ardentia mittere.[10] Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniverat. Nam plerosque jacula tormentis,[f] aut manu emissa vulnerabant: parique periculo, sed fama[g] impari, boni atque ignavi erant.

58. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magna manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, et omnia magis, quam bellum expectantibus, portam[h] irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi,[i] sibi quisque pro moribus consulunt; alii fugere, alii arma

[9] *Cupiebant cominus pugnare, et manus conserere.*
[10] *Mittebant præterea tædas pice et sulphure obductas.*

1 *positum* B.—2 *curet* M.—3 *exoritur* A.—4 *infesti* M.—5 *metu* C. N.—6 *eminus* deleto *pars* N.—7 Inter Mss. quidam hoc delent, ut et K. et L.—8 *fodere* F. G.—9 *in m. facere bellum* F.—10 [*pice et sulphure tædam mistam ardentia mittere* Edit. Haverc.] *picem ardentem sulphure et tæda mixtam ardenti mittere* D. *picem s. et t. m. ardenti mittere* E. F. H. I. K. *picem s. et tædam mixtam omnia ardentia m.* G. *picem s. et t. m. ardentia mittere* L.

NOTÆ

[b] *Opere*] Gall. diceremus, *Elle étoit plus forte par les travaux qu'on y avoit faits, que par son assiette.*

[c] *Glande*] Plumbum erat in glandis modum effictum, quod fundis jaciebatur.

[d] *Evadere*] Scilicet, qui labore fessi, aut ab hostibus vulnerati sunt, secedunt; alii in eorum locum succedunt.

[e] *Suffodere*] Ut eum dejicerent, et diruerent.

[f] *Tormentis*] Machinæ erant, quibus, magna vi, lapides, et id genus, in hostem ruebant.

[g] *Fama*] Videlicet, non ii laudantur, qui in latibulis, vel fugientes inhonesta vulnera accipiunt.

[h] *Portam*] Castrorum, scilicet, alteram; nam quatuor erant.

capere;[2] magna pars vulnerati, aut occisi.[3] Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis[i] Romani, grege facto, locum cepere, paulo, quam alii, editiorem; neque inde maxima vi depelli quiverunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus[j] minus frustrati; sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere et eos maxima vi cædere, fundere atque fugare. Interim Metellus cum acerrime rem gereret,[4] clamorem hostilem[5] ab tergo accepit: dein, converso equo, animadvertit, fugam ad se versum[6] fieri: quæ res indicabat populares esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit,[7] ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrymans 'per amicitiam perque rempublicam' obsecrat, 'ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire sinat:' ille brevi[8] mandata efficit. At Jugurtha munimento[k] castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in[9] angustiis[l] ipsi sibi properantes[m] officerent, multis amissis, in loca munita sese recepit.[10] Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revertitur.

59. Igitur postero die, prius, quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem[1] in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare jubet;[*] portas et proxima loca tribunis dispertit; deinde ipse pergit ad oppidum, atque, ut superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex

[*] *Jubet omnem equitatum manere ante castra, in ea parte, qua rex adventare poterat.*

1 *percussi* A.—2 *cepere* A.—3 *occisi sunt* D. G. H. M. N.—4 *ageret* F.—5 *hostium* G.—6 *adversum se* M.—7 [*misit* Edit. Haverc.] *mittit* G. *permittit* K.—8 *brevi tempore* M.—9 *in angustis locis* N.—10 [*recipit* Edit. Haverc.] *recepit* A. B. C. D. E. F. G. I. L. M.

NOTÆ

[i] *Nominis*] Id est, *Gloriæ nominis Romani.*

[j] *In pluribus*] Id est, *Cum pauci Romani in plures Numidas tela mitterent, singulis jactibus aliquem attingebant.*

[k] *Munimento*] Vallo, fossa, &c.

[l] *Angustiis*] Portarum, scilicet.

[m] *Properantes*] Ita evenit: dum multi in locis angustis sese invicem pulsant et premunt, vix unus et alter egreditur.

occulto repente nostros invadit. Qui in proximo locati fuerant, paulisper territi[2] perturbantur; reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent; quibus illi freti, non, ut equestri prælio solet,[3] sequi, dein cedere; sed adversis[n] equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostes pæne[o] victos dare.

60. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur.[1] Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrime niti; neque alius in alio magis, quam in sese spem habere: pariter oppidani agere: oppugnare, aut[2] parare omnibus locis; avidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere: clamor permixtus hortatione,[3] lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cœlum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant,[4] ubi hostes paululum[5] modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erat, lætos modo, modo pavidos animadverteres: ac, sicuti audiri a suis, aut cerni possent, monere alii,[6] alii hortari, aut manu significare, aut[7] niti[p] corporibus, et[8] huc, illuc, quasi vitabundi, aut jacientes tela, agitare.[y] Quod ubi Mario cognitum est (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere,[9] ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis prælium visere. Ita illis

[y] *In hanc et illam partem movebant corpus, quasi vitare, aut jacere tela debuissent.*

1 *omnes* K.—2 *perterriti* H. 3 *solet fieri* A. D. N.

1 *certatur* C.—2 *atque parare* F.—3 *exsultatione* M. *exhortatione* N.—4 *defendebant* A. E.—5 *paulum* C. L. M. *paulo* G.—6 *monere hortari* A.—7 *aut* delet M.—8 [*et* delet Edit. Havercamp.] *et ea huc illucque* C. *et ea huc et illuc* D. G. H. I. K. L. *et huc et illuc* F.—9 *agitare* H. I.—10 *abstractis* C.—

NOTÆ

[n] *Adversis*] Non illi, ut solet, circumactis, (*en caracolant*) sed recta in hostem concitatis equis, pugnabant, ut, scilicet, introrumperent et pervaderent.

[o] *Pæne*] Certe difficile erat Romanis, simul Numidis peditibus et equitibus resistere, postquam sua acies turbata esset.

[p] *Niti*] Sic solemus, quando quempiam videmus laborantem, qui res nostras tuetur: eo fere modo membra et nervi nostri moventur, ac si res ipsas nosmet exequeremur.

studio suorum astrictis,[10] repente magna vi murum aggreditur:[z] et jam scalis egressi[11] milites prope[12] summa ceperant,[a] cum[13] oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela[14] ingerunt. Nostri primo resistere: deinde, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ,[15] qui supersteterant, afflicti sunt;[16] ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus abeunt. Denique[17] utrimque prælium nox diremit.

61. Metellus, postquam videt[1] frustra inceptum; neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere, et jam[2] æstatem exactam esse, ab Zama discedit: et in his urbibus, quæ ad se[3] defecerant, satisque munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidium imponit.[b] Ceterum exercitum in provinciam[4] [quæ proxima est Numidiæ] hyemandi gratia collocat. Neque id tempus, ex aliorum[q] more, quieti, aut luxuriæ concedit: sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidia[r] pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, et inde, vadibus[s] datis, clam Massivæ de nece judicium fugerat,[5]

[z] *Ita dum illi anxie occupati erant, affectu quo tenebantur erga suos, repente magna vi Marius murum aggreditur.*

[a] *Et milites, qui cum scalis advenerant, jam fere ad murorum cacumen pervenerant.*

[b] *Postquam Metellus videt illud quod inceperat frustra inceptum fuisse, neque oppidum capi, neque Jugurtham pugnare nisi ex insidiis, aut loco ipsi opportuno, et jam æstatem exactam esse, Zama discedit; et in iis urbibus imponit præsidia, quæ in suam fidem venerant, et loco, aut mœnibus satis munitæ erant.*

11 [*adgressi* Edit. Haverc.] *egressi* A. F. G. H. *ingressi* C. *agressi* superscript. *egressi* M. *aggressi* N.—12 *propere* M.—13 *tunc opp.* M.—14 *tela* delet D.—15 *comm. sunt* D. F. H. I. M. *diminutæ sunt* I.—16 *sunt* delet C.—17 [*deinde* Edit. Haverc.] *denique* M.

1 *bellum f. i.* C. M.—2 *jam* delent A. N.—3 [*ab se* Edit. Haverc.] *ad se* N.

NOTÆ

[q] *Aliorum*] Imperatorum scilicet, Auli puta.

[r] *Perfidia*] Videant proditores num satis nomen placeat. Etiam apud illos qui ea utuntur eorum ars perfidia vocatur: immo illis sunt detestabiles et execrandi; quandoquidem seipsos, et fidem, ante omnia vendunt.

[s] *Vadibus*] Ideo istud addidit, ne cui mirum videatur, quod effugere ille potuerit.

quod ei per maximam amicitiam, maxima[6] copia fallendi erat,[7] multis pollicitationibus aggreditur;[c] ac primo efficit,[8] uti ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein fide data, 'si Jugurtham vivum aut necatum tradidisset, fore, ut illi Senatus impunitatem, et sua[t] omnia concederet,' facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne,[9] si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones[u] ad supplicium traderetur.

62. Is, ubi primum opportunum,[1] Jugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit: monet atque lacrymans obtestatur, 'uti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum, optime merenti,[2] provideat: omnibus prœliis sese victos,[3] agrum vastatum, multos mortales captos aut occisos,[4] regni opes comminutas esse: satis sæpe jam et virtutem militum, et fortunam tentatam: caveret,[v] ne, illo cunctante, Numidæ sibi consulant.'[5] His atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit.[6] Mittuntur ad imperatorem legati: 'Jugurtham imperata facturum, ac sine ulla[w] pactione sese regnumque suum in illius fidem[7] tradere.' Metellus propere cunctos Senatorii ordinis arcessiri jubet: eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum, ex consilii decreto,

[c] *Quia* Jugurtham *fallere facillime Bomilcar poterat, ex maxima amicitia, cum Metellus multis pollicitationibus aggreditur.*

—4 *in provincia* N.—5 *profugerat* C.—6 *maxima* delent A. N.—7 *erat* delet H. —8 *effecit* D.—9 *ne* delent B. N. *quod s. p.* K.

1 *tempus f. opp.* N.—2 *opt. meritæ* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. N. *opt. meritæque* N.—3 *sese victum* M. N.—4 *et regni* A.—5 *consultent* A.—6 *inpleverit* N.—7 *illius fidei* H.—8 *pondera* A. K. *arg. tradat pondera d. m. jubet adduci*

NOTÆ

[t] *Sua*] Id est, *quæcumque bona Bomilcar possidebat:*

[u] *Conditiones*] Id est, *Ne inter alias pacis conditiones hæc quoque esset, ut Bomilcar ad supplicium a Jugurtha traderetur.*

[v] *Caveret*] Vides ab improbo proditore ne cavere quidem potuisse omnium perfidorum perfidiosissimum; illumque, alterum, de more, eam quam avertere videbatur, sicam in pectus defixisse.

[w] *Sine ulla*] Illud est quod dicimus, *A discretion.*

per legatos Jugurthæ imperat, argenti [8]pondo[x] ducenta millia, elephantos omnes, equorum et armorum aliquantum. Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet omnes perfugas vinctos[9] adduci. Eorum magna pars, ut jussum erat, adducti:[10] pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauretaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis virisque et pecunia spoliatus, cum[11] ipse ad imperandum[y] Tisidium[z] vocaretur, rursus cœpit flectere[a] animum suum, et ex mala conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo tædio rerum adversarum omnia bello potiora duceret; interdum secum [12]ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex[13] regno foret; multis magnisque præsidiis[b] nequicquam perditis,[14] de integro bellum sumit. Romæ Senatus de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat.

63. Per idem tempus Uticæ[c] forte C. Mario per hostias Dis supplicante, 'magna atque mirabilia portendi' haruspex dixerat: 'proinde, [1]quæ animo agitabat, fretus Dis ageret: fortunam quam[2] sæpissime experiretur: cuncta prospera eventura.' At illum jam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiendum, præter vetustatem familiæ, alia[3] omnia abunde erant:[4] industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli[d] ingens, domi modicus, lubidinis et divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is

[4] *Omnia erant abunde, si excipias vetustatem familiæ.*

delph. M.—9 *vinctos* delet C.—10 *add. sunt* D. E. F. H. K. M. N. *sunt adducti* F.—11 *dum ipse* A.—12 *dum ipse* A.—13 *ire ex regno* M.—14 *proditis* M.

1 *omnia* B. *omnia quæ agitabat* omisso *animo* H.—2 *quæ sæpe* D.—3 *alia* abest

NOTÆ

[x] *Pondo*] Quod Gallice dicimus *un marc d'argent*, octo tantum continet uncias, Pondo duodecim.

[y] *Imperandum*] Passive, id est, *ut imperaretur*: ita locutos esse veteres probat Servius in Virgilium.

[z] *Tisidium*] Inter Carthaginem & Uticam sitam fuisse volunt.

[a] *Flectere*] Id est, *pedem referre, et ab instituta deditione animum revocare.*

[b] *Præsidiis*] Argento, videlicet, Elephantis, Armis, Equis, &c.

[c] *Uticæ*] Jam satis nota, non longe a Carthagine, versus occidentem.

[d] *Belli*] Adverbialiter, sicut *domi.*

natus et[4] omnem pueritiam Arpini[e] altus,[5] ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciendis, non Græca facundia, neque urbanis munditiis[f] sese exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium brevi adolevit.[e] Ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit,[6] plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus[7] per omnes tribus[8] declaratur.[f] Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut majore,[9] quam gerebat,[10] dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) petere[11] non audebat.[g] Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus[g] tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis[12] factis erat, quin is[13] indignus illo honore et quasi pollutus haberetur.

64. Igitur ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi[1] hortabatur; ab Metello [2]petendi[h] gratia missionem rogat: cui quanquam virtus, gloria atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat[3] contemtor

[e] *Ita ingenium incorruptum brevi adolevit inter artes bonas.*

[f] *Ergo, ubi primum petit Tribunatum militum a populo, quanquam plerique ignorarent faciem ejus, cognitus* tamen virtute bellica, *declaratur facile Tribunus per omnes tribus.*

[g] *Tamen vir ille, ad id usque tempus adeo clarus, (nam postea ambitione plane corruptus est,) non audebat appetere Consulatum.*

C. M.—4 *per omnem* B. *et per omnem* M. N.—5 *alitus* C. E. H. M. N.—6 *petiit* D. M. N.—7 *notus factus* M.—8 *tribus* delet A.—9 [*ampliore* Edit. Haverc.] *ampl. honore* D. F. G. M. N.—10 *gereret* B.—11 [*consulatum adpetere* Edit. Haverc.] *petere* H.—12 *egregius* A. B. C. D. E. F. G. H. K. M. N.—13 delet *is* N.

1 *eum* A.—2 *consulatus pet.* D. G. H. *petendi consulatum* K. M. N.—3 *inerat*

NOTÆ

[e] *Arpini*] Arpinum urbs fuit Hirpinorum in Samnitibus, ad Lirim fluvium, patria etiam Ciceronis.

[f] *Munditiis*] *Galanterie, Politesse.*

[g] *Per manus*] Proverbialis locutio. Gall. dicimus, *de main en main.* Patres quasi ex compacto successive consulatum administrabant, mutuasque sibi ad eum obtinendum operas invicem præbebant.

[h] *Petendi*] Consulatum, scilicet. Dixit Metello se ideo missionem rogare, ut ad petendum Consulatum Romam proficisceretur.

animus et superbia, commune[i] nobilitatis malum.[h] Itaque primum commotus insolita re, mirari[4] ejus consilium, et quasi per amicitiam monere, 'ne tam prava[j] inciperet, neu super[5] fortunam gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caveret id petere a populo Romano, quod illi[6] jure negaretur.' Postquam hæc atque talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, 'ubi primum potuisset per negotia publica, facturum[k] sese quæ peteret.' Ac postea sæpius eadem postulanti, fertur dixisse, 'ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum.' [7]Is eo tempore contubernio[l] patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. Quæ res Marium cum pro honore, [m]quem affectabat,[8] tum[n] contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessimis consultoribus, grassari; neque facto ullo,[9] neque dicto abstinere, quod modo ambi-

[h] *Cui, (quamvis virtutem, gloriam, atque alia, quæ boni desiderare debent, affatim haberet,) tamen inerat animus contemtor, et superbia, quæ sunt vitium commune nobilitatis.*

ei M.—4 *mirari primum* G. M. N.—5 *supra* B. M.—6 Delet *illi* N.—7 *Nam is* B. C. M. N.—8 *exagitabat* N.—9 *aliquo* B.—10 *pars magna* A. *magna pars* D.

NOTÆ

[i] *Commune*] Ea re præceps pleraque ruit nobilitas; vixque aliter inter homines evenire potest. Itaque caveant qui vere nobiles, aut boni cives esse volent.

[j] *Prava*] Loquitur de petitione Consulatus. Quis vero, cui modo virile ingenium sit, tantam injuriam tolerare queat; ut non ii virtutis laudibus et præmiis fruantur, qui virtute ornati sunt, sed qui ejus qualiacumque a majoribus insignia habuerunt? Necessario intereundum est illi Reipublicæ, in qua virtuti sua merces detrahitur; atque illi nobiles soli et deserti tandem vivere coguntur, qui aditum, per quem patres sui, qui mortui sunt, eos ad gloriam evexere, aliis occludunt.

[k] *Facturum*] Loquitur de Marii missione.

[l] *Contubernio*] Contubernium Gall. diceremus, *une tente.* Figurate vero hoc in loco significat, Metelli filium admodum adolescentem tunc temporis sub patre militiam didicisse.

[m] *Pro honore*] Intellige, eo vehementius Marium honorem concupivisse, quod obices objicerentur.

[n] *Tum*] Nota vim istius voculæ quæ post *cum* significationem auget. Quanquam enim hic prope idem est animi motus ac superior: nam fieri nequit, ut quis bonum aliquod summo cum studio persequatur, quin idem, si possit, omnia impedimenta removeat; attamen maximus est animi impetus contra id quod primo obstare videtur. Atque hinc, qui volet, multa documenta petere poterit.

tiosum[o] foret: milites, quibus in hybernis præerat, laxiore[p] imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna[10] multitudo Uticæ erat, criminose[q] simul, et [11]magnifice[r] de bello loqui: 'dimidia pars exercitus[12] sibi permitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum; ab imperatore consultò[13] trahi, quod homo inanis[s] et regiæ superbiæ[14] imperio nimis gauderet.'[i] Quæ omnia illis eo firmiora[t] videbantur, quod diuturnitate belli res familiares corruperant, et animo[u] cupienti nihil satis festinatur.

65. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabilis[1] filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento secundum[v] hæredem scripserat, morbis[2] confectus,[3] et ob eam causam mente paulum[4] imminuta.[5][w] Cui Metellus petenti, more regum uti sellam juxta[6] poneret; item postea custodiæ[x] causa [7]turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat:[k] honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges

[i] Marius hæc dicebat: *Dimidia pars exercitus sibi permitteretur, paucis diebus se habiturum Jugurtham in catenis: bellum de industria ab Imperatore Metello prolongari, quia ille homo inanis, et plenus superbiæ regiæ, nimium imperio gauderet.*

[k] *Cui Gaudæ petenti, uti poneret sellam juxta* Metellum, *sicuti reges ponere consueverant, item petenti postea turmam equitum Romanorum, custodiæ causa, Metellus utrumque negaverat.*

G. H.—11 *honorifice* C.—12 [*se sibi* Edit. Haverc.] Delet *si* M. et Ed. Carr. *sibi si* L.—13 *bellum trahi* D. E. G. K. *tr. bellum* M.—14 *in imperio* H. K.

1 *Manastabalis* C. D. F. G. *Manastabilis* E. H. K. L. *Mastanabalis* I.—2 *morbo* H.—3 *defectus*—4 *paululum* C. D. E. F. G. H. I.—5 *immutata* G. M. N. A.—6 *juxta se* M. *sellam suam j. p.* N. *juxta se suam* H.—7 *ut concederet sibi t. e.*

NOTÆ

[o] *Ambitiosum*] Id est, *quod ad favorem et benevolentiam captandam comparatum esset.* Aliter alibi sumitur.

[p] *Laxiore*] Non omnia a militibus ex militari disciplina exigebat.

[q] *Criminose*] Contra Metellum, scilicet; quod aperte postea dicetur.

[r] *Magnifice*] Pro se, prout explicat proximis verbis.

[s] *Inanis*] Gall. dicimus, *un homme vain.* Is est qui speciem ostentat earum rerum, quarum corpus non habet.

[t] *Firmiora*] Id est, *Veritati magis consentanea, et firmius probata.*

[u] *Animo*] Dicit negotiatorum impatientiam et desiderium causam fuisse partim, ut ii crederent bellum revera a Metello protractum fuisse.

[v] *Secundum*] Id est, *Qui hereditatem adiret, si absque omni herede filii morerentur.*

[w] *Imminuta*] Idem est quod dicit postea, fuisse eum animo parum valido. Gall. dicimus, *Un imbécille.*

[x] *Custodiæ*] *Pour sa garde.*

appellavisset; præsidium, quod contumeliosum in eos[7] foret, si equites Romani satellites[8] Numidæ traderentur.[l] Hunc Marius anxium aggreditur atque hortatur, uti contumeliarum imperatoris[9] cum suo auxilio[8] pœnas petat. Hominem ob morbos animo parum valido[10] secunda oratione extollit:[m] 'illum regem,[n] ingentem virum, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus, imperium Numidiæ sine mora habiturum: id adeo mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret.' Itaque et illum, et equites Romanos, milites[11] et negotiatores alios ipse,[a] plerosque spes pacis[12] impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortalibus honestissima[b] suffragatione consulatus petebatur.[o] Simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa[13] per legem Mamiliam,[c] novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

66. Interim Jugurtha postquam, omissa deditione, bellum incipit,[1] cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut

[l] *Metellus negaverat honorem, quod is honor esset tantum eorum, quos P. Romanus appellavisset reges: præsidium negaverat, quod id contumeliosum esset in equites Romanos, si ii traderentur, ut essent satellites, Numidæ.*
[m] *Inflat oratione favente hominem qui animo erat imbecilli ex morbis.*
[n] Marius Gaudæ dicit, *Illum esse regem, &c.*
[o] *Sic Consulatus petebatur illi (Mario) a multis mortalibus honestissima suffragandi ratione.*

C. G. N.—8 *satelliti* D. F. H. I. L. M. N.—9 [*in imperatorem* Edit. Haverc.] *imperatori* B. I. K. L. M.—10 *validum* E.—11 *milites* delet D.—12 *pacis spe* E. H. K. L. N. *pacis spes* I.—13 *perculsa* H. N.
1 *incepit* A. E. F. K. M. N.—2 *ostendendo* K.—3 *circumvenire* H. M. *circum-*

NOTÆ

[7] *Eos*] *Romanos.* Sed substantivo præpositum est pronomen, ut major sit indignitas, quo propius equites Numidæ conjungentur.

[8] *Cum suo auxilio*] Videtur Sallustius de industria incultum Marii stylum copiose. Hoc vero dicebat Gaudæ: *Nitere auxilio quod ipsi præstarit, dum injurias cum Metello expostularet.*

[a] *Ipse*] *Auctoritate et favore, quo apud ipsos valebat.*

[b] *Honestissima*] Omnino; siquidem non ipse peteret, sed ipsi Magistratus ultro conferri videbatur.

[c] *Mamiliam*] De qua supra.

ostentando[a] præmia affectare:[p] communire[3] suos locos, arma, tela, alia,[4] quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: servitia Romanorum allicere,[q] et eos ipsos, qui in præsidiis[5] erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vagenses, quo Metellus initio,[6] Jugurtha pacificante,[r] præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate[d] alienati, principes civitatis inter se conjurant: nam vulgus, uti plerumque solet,[7] et maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum[e] erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio adversum: dein, compositis inter se rebus, diem tertium constituunt;[f8] quod is festus celebratusque per omnem Africam ludum et lasciviam magis, quam formidinem ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones tribunosque militares, et ipsum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant: [9]eos omnes, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermos,[10] quippe[11] in tali[g] die[12] ac sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio[h] talium rerum inci-

[p] *Conabatur recipere formidine, aut ostantando præmia, civitates quæ ab se defecerant.*
[q] *Alliciebat servos Romanorum.*
[r] *Dum Jugurtha paci studeret.*

ire N.—4 *aliaque omnia* B. *alia omnia* N.—5 *præsidio* D. N.—6 *in initio* A. N.—7 *solet fieri* F. H.—8 *constituunt interfectionem* A.—9 *et eos* B.—10 [*inermis* Edit. Haverc.] *inermos* L. qui optimus.—11 *ut in* N.—12 *sine metu ac s. i.*

NOTÆ

[d] *Voluntate*] Gall. *d'Inclination.* Inviti Metello parebant.

[e] *Discordiosum*] Vox Sallustio peculiaris, nisi forte ex veteribus desumta est.

[f] *Constituunt*] Gall. *Ils marquèrent le jour de l'exécution.* Diem assignant, quo præsidiarios milites jugularent.

[g] *Tali*] Quo se jucunditati dabant.

[h] *Studio*] Quia cædem et mutationes amabant. Ceterum ex hoc loco videant Rerum publicarum moderatores, quanti, Sapientis illius sententia æstimanda sit, qui principiis obstandum esse voluit. Principiis et Principibus occurrendum est; nam postquam late grassata est seditio, frustra furenti multitudini ea fræna injicias, quibus paucos regere nesciveris.

tati: quis acta consiliumque ignorantibus tumultus ipse et res novæ satis placebant.

67. Romani milites, improviso metu,[1] incerti ignarique, quid potissimum facerent, trepidare ad arcem[2] oppidi,[f] ubi signa et scuta erant: præsidium[3] hostium, portæ ante clausæ fugam prohibebant: ad hoc[4] mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa, et alia, quæ locus præbebat, certatim mittere.[t] Ita neque caveri anceps[i] malum,[5] neque a fortissimis[6] infirmissimo[j] generi resisti posse: juxta boni malique, strenui et imbelles[7] inulti[8] obtruncati.[9] In ea tanta asperitate, sævissimis[10] Numidis et oppido undique clauso, Turpilius unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita fama integra potior, improbus [11]intestabilisque[k] videtur.[u]

68. Metellus, postquam de rebus Vagæ[1] actis comperit, paulisper[l] mœstus e conspectu[2] abit:[3] deinde, ubi ira et ægritudo permixta, cum maxima cura ultum ire injurias festinat. Legionem, cum qua hyemabat, et, quam plurimas potest, Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos

[f] *Romani festinanter et tumultuose accurrunt ad arcem oppidi.*
[t] *Mulieres et pueri*, stantes *pro tectis ædificiorum, mittebant certatim, et quasi per æmulationem, saxa et alia, quæ locus præbebat.*
[u] *Sed videtur improbus et intestabilis, quia in tanto malo, ille pluris fecit turpem vitam, quam famam inviolatam.*

1 *i. m. percussi* B. *inpr. metu perculsi* D. N. *percussi inpr. m.* F. *perculsi i. m.* M.—2 *tr. arcem oppidi apprehendere* H.—3 *præsidia* N.—4 *ad hæc* N.—5 *bellum* N.—6 *fortiss. viris* N.—7 *et imbecilles multi* F. H.—8 *multi* C. D. E. I. K. M. delet N.—9 *obtruncari* I.—10 *sæviss.* M. N.—11 *instabilisque* H.
1 *ita actis* E. F.—2 *e consp. suorum* N.—3 [*abiit* Edit. Haverc.] *abit* Ed.

NOTÆ

[i] *Anceps*] Seu pugnare, seu fugere mallent.

[j] *Infirmissimo*] Mulieribus, scilicet, et pueris.

[k] *Intestabilis*] Is est qui neque testimonium dicere, neque testamentum facere, neque, ut nonnulli putant, testamento quicquam consequi potest. Sed pro homine nefario sumitur et execrando.

[l] *Paulisper*] Id est, *Postquam aliquantulum, audito nuncio, in eodem loco mœstus permansisset, postea abivit.*

educit: et postera[m] die[4] circiter horam tertiam[n] pervenit in quandam planitiem, locis paulo superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, et jam[5] abnuentes omnia docet,[6] 'oppidum Vagam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissimis atque miserrimis,[7] poenas caperent.'[8] Præterea prædam[o] benigne ostentat.[9] Ita animis eorum arrectis, equites in primo late,[*] pedites quam arctissime ire, signa occultare jubet.

69. Vagenses ubi[1] animum advertere, ad se versum[2] exercitum pergere:[3] primo, uti erat res, Metellum rati, portas clausere: deinde, ubi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites[4] vident; rursum Jugurtham arbitrati,[5] cum magno gaudio obvii[6] procedunt.[**] Equites pedi-tesque, repente signo dato, alii vulgum effusum[p] oppido cædere; alii ad portas festinare; pars turres capere: ira atque prædæ spes[7] amplius, quam lassitudo posse. Ita Vagenses biduum modo ex perfidia lætati:[8] civitas magna et opulens[9] poenæ[q] cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum

[*] *Jubet equites* esse *in prima et maxime conspicua parte agminis.*
[**] *Ex adverso arbitrati Jugurtham* esse, *procedunt* illi *obviam cum magno gaudio.*

Grut.—4 delet *et p. d.* H. *et postero die* N.—5 *jam* H.—6 *edocet* A. E. K. N. *ostentabat* F.—7 *viris in vita fortiss. in morte miserr.* M.—8 *acciperent* N.—9 *ostendere* E. *ostentare* N.

1 *ubi primum* B. D.—2 *adversum se* H. M. N. *se* delet G.—3 *ire* D.—4 *equites* delet L.—5 *rati* B. D. H. M. N. *esse arbitrati* K.—6 *obviam* B. H. K.—7 [*spes prædæ* Edit. Havercamp.] Mss. aliquot *prædæ spes*.—8 *l. sunt* G.—9 *et*

NOTÆ

[m] *Postera*] Vide nomen *dies* in fœminino genere, etiam cum tempus certum denotat; contra quam nonnulli tradunt.

[n] *Tertiam*] Nobis nona esset matutina: nam Romanis, ab ortu solis ad Occasum duodecim semper horæ numerabantur, quæ ideo breviores, quandoque prolixiores erant. Sed notandum est, quod si tempus, magis quam numerandi ratio spectetur, hæc tertia hora, pro vario locorum situ, et tempestatibus, sexta, septima, nona, aut circiter esse poterit.

[o] *Prædam*] Promittit se urbem relicturum direptioni. *Qu'il mettroit la ville au pillage.*

[p] *Effusum*] Populus urbe egressus erat, ut obviam Jugurthæ procederet.

[q] *Pœnæ*] Interfecerunt aut corruperunt ea omnia quæ ad suum usum non fuerunt accommodata.

oppidi unum ex omnibus profugisse, supra ostendimus,[10] jussus a Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus,[11] verberatusque capite pœnas solvit. Nam[r] is civis ex Latio[12] erat.

70. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu[s] deseruit, inceperat, suspectus regi, et ipse eum suspiciens,[1] novas res cupere;[2] ad perniciem ejus dolum quærere; diu noctuque fatigare[3] animum. Denique omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis: qui[4] plerumque seorsum[t] ab rege exercitum ductare,[5] et omnes res exequi solitus erat, quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus[6] astricto superaverant;[7] ex quo illi gloria opesque inventæ.[8] Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur;[9] cetera, uti res posceret, ex tempore[u] parari placuit. Nabdalsa ad exercitum[10] profectus, quem inter hyberna Romanorum jussus habebat,[r] ne

[r] *Nabdalsa profectus est ad exercitum, quem habebat, ex mandato Jugurthæ, prope ea loca in quibus Romani hybernum tempus transigebant.*

opulenta D. K. N.—10 *diximus* B. H. M. *docuimus* C.—11 *condemnantur verberatus atque c. p. s.* N.—12 *ex Collatio* A. B. D. E. F. H. I. K. M. N.

1 *suspectans* C.—2 *capere* C.—3 *f. cogitando an.* M.—4 *Is* G. K.—5 *ductabat* P. I.—6 *maj. negotiis* M.—7 *supervenerant* G.—8 *inventa sunt* A. B. D. E. F. H. K.—9 *statui* N.—10 *est profectus* D. *pr. est.* F.—11 in Ed. Carr. Grut. et

NOTÆ

[r] *Nam*] Interpretes miror, qui prope omnes ideo gravius hunc Turpilium punitum esse volunt, quod is tantum ex Latio civis esset, quia scilicet, ut illi arbitrantur, si Romanus fuisset, eum Lex Porcia et Valeria a securi liberassent. Constat vero non modo non in castris, ut in urbe, Legem Porciam Romanos cives ab Imperatorum virgis et securibus vindicasse; sed insuper gravius in cives Romanos, quam Socios, animadversum fuisse, prout illud ex Livii libro xxx. probatur. Ceterum Plutarchus in Mario tradit, compertum esse postea, hunc Turpilium injuste damnatum fuisse: intactus enim ideo a Vaccensibus dimissus est, quod modeste humaniterque sese in eos gessisset.

[s] *Metu*] Videlicet timuit Jugurtha, ne, si absolute et sine ulla pactione dedititius esset, Romani ipsum quoque morte multarent.

[t] *Seorsum*] Intellige Jugurtham, Metelli exemplo, suas quoque copias in duas partes divisisse, quarum alteri Nabdalsam præfecerat.

[u] *Ex tempore*] Scilicet non omnia possunt provideri; plurima ex occasione pendent, quæ melius, quam hominum consilia, res ipsa expedit. Itaque satis fuit duobus perduellibus de re ipsa convenire, cetera invicem ad socii prudentiam remittentibus.

ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque[v] rem impediebat; Bomilcar simul cupidus[11] incepta patrandi, et timore[x] socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum[y] quæreret, literas ad eum per homines fideles mittit, 'mollitiem secordiamque[12] viri accusari, testari[z] Deos, per quos juravisset; præmia Metelli in pestem[a] ne converteret; Jugurthæ exitium[b] adesse,[13] ceterum suane,[c] an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia, an cruciatum mallet.'

71. Sed cum hæ literæ[1] allatæ,[2] forte Nabdalsa, exercito[3] corpore fessus, in lecto quiescebat: ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, uti ægrum animum solet, somnus cepit.[4] Erat ei[5] Numida quidam negotiorum cura-

Wass. vitiose *cupidinibus*. Ego enim in omnibus Mss. *cupidus* inveni. *consilium novum qu.* N.—12 [*socordiamque* Edit. Havercamp.] *secordiamque* M.—13 *prope adesse* F. *Jug. exitum adesse* M. N.

1 *litteræ* delet B.—2 *allatæ fuissent* A. M. *allatæ essent* G. *sunt allatæ* H. N. —3 *exercitato* D. F. K. M.—4 *accipit* G.—5 *ibi* L.—6 *acceptusque sibi* A.—

NOTÆ

[v] *Metusque*] Nimirum Nabdalsa ejusmodi criminibus non erat assuetus, prout Bomilcar: expavit itaque ad incepti facinoris maturiorem cogitationem.

[x] *Timore*] Ne ita intelligas, quasi Bomilcar Nabdalsæ timorem cognovisset; aut quod idem est, eo quod Nabdalsa timeret, ipse anxius esset: verum credendum est Bomilcarem animo fuisse perturbato, quod, ne a Nabdalsa Jugurthæ traderetur, maxime reformidaret.

[y] *Novum*] Ab incepta proditione desisteret, atque Jugurthæ Bomilcaris insidias detegeret.

[z] *Testari*] Rem miram! Deos quoque testari hominem improbum, in re improba! Immo, quanquam dictu horrendum est, inter eos homines qui se maxime Christianos dici volunt, nonnulli conspiciuntur, qui ut maxime sunt improbi, ita anxie operam dant, ut non dæmonum turbam, sed verum Deum, scelerum suorum, non testem modo, sed participem et vindicem habeant. Quæ genera sacrilega, cum, propter frequentiam, jam non liceat admirari, utinam Principibus aliquando atrocissimis pœnis liceat et libeat profligare.

[a] *Pestem*] Scilicet Metellus irrisus a Nabdalsa, si is minus promissa servasset, injuriam, data occasione, ultus esset.

[b] *Exitium*] Excusatio est facinoris, quasi dicat, *Quandoquidem necessario Jugurthæ pereundum est, satius est eum perire solum, nosque amicos saltem in ejus morte salutem nostram invenire.* Quam vero vana et futilis sit excusatio nihil attinet dicere.

[c] *Suane*] Bomilcaris, nempe, et Nabdalsæ.

tor, fidus acceptusque,[6] et omnium consiliorum, nisi novissimi,[d] particeps. Qui postquam allatas literas audivit, ex[7] consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introivit: dormiente illo epistolam, super caput[8] in pulvino temere positam, sumit[9] ac perlegit. Dein[10] propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paulo[11] experrectus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, uti acta,[12] cognovit:[e] primo indicem[f] persequi conatus;[13] postquam id frustra fuit, Jugurtham placandi gratia accedit, 'quæ ipse paravisset, perfidia clientis sui [14]præventa:'[y] lacrymans obtestatur 'per amicitiam, perque sua[15] antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.'

72. Ad ea rex aliter, atque[1] animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram[g] oppresserat:[2] ne qua[3] ex eo negotio seditio oriretur.[4] Neque post id locorum[5] Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuere: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori[h] satis credere: cives, hostes juxta metuere: circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere:

[y] Dicit Jugurthæ, *se præventum perfidia clientis sui facere quæ ipse paravisset.*

7 *et ex* C.—8 *caput ejus* M.—9 *invenit a. p.* H.—10 *deinde quippe* M.—11 *paullo post* Mss. omnes.—12 [*ex perfugis cogn.* Edit. Havercamp.] *ex servis* C. K.—13 *conatus est* F. K.—14 [*præventum* Edit. Havercamp.] *præventa* L.—15 *sua* delet D. *antea* delet M. *sua ante* scribit K.

1 *quam a. haberet* D. *quam a. g.* G. M.—2 *oppressit* M.—3 *qua* delent M. N. —4 *s. o. aut bellum* F. G.—5 *id negotiorum* D. E. M. N.—6 *atque alio* delent

NOTÆ

[d] *Novissimi*] Proditionis, scilicet, Jugurthæ.

[e] *Cognovit*] Plerumque legitur *ex perfugis cognovit.* Nam *perfugas* eos fuisse arbitror quibus corporis custodiam crediderat, quibusque utebatur, quia minus fallere audent: atque illi Numidam tabernaculo egredientem et festinantem viderant. Vel forte nonnulli transfugæ tunc advenerunt, qui interrogati, num in quendam ita et ita ornatum incidissent, rem omnem aperuerunt.

[f] *Indicem*] Clientem suum, quem ea causa discessisse credebat, ut Jugurthæ conspirationem suam manifestam faceret.

[g] *Iram*] Simulavit Jugurtha se Nabdalsæ fidem habere, ne, in eum talem si pariter sæviret, ut in Bomilcarem, seditio aliqua fieret.

[h] *Tempori*] Id est, *Dies, noctes, omni denique tempore metuebat.*

alio atque alio[6] loco, sæpe contra decus regium noctu requiescere:[7] interdum somno excitus,[8] arreptis armis tumultum facere; ita formidine, quasi vecordia, exagitari.

73. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognovit, rursus, tanquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione,[i] simul et invitum,[1] et offensum sibi, parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volenti[2] animo[j] de ambobus acceperant.[3] Imperatori nobilitas, quæ antea decori,[4] invidiæ[k] esse: at illi alteri generis[l] humilitas favorem addiderat.[5] Ceterum in utroque magis studia[6] partium, quam bona, aut mala sua [7]moderata.[m] Præterea [8]se-

I. M.—7 *quiescere* C. F.—8 *excitatus* G. K.

1 *invisum* H. N.—2 *volentia d. a.* Edd. Grut. et Carr.—3 *acceperat* A.—4 [*dec. fuerat* Edit. Havercamp.] *fuit* D. F.—5 *addebat* D.—6 *studia erant* A.—7 *mod. sunt* D. F. H. M. *moderabantur* G. *moderentur* N.—8 *seditione* C.—

NOTÆ

[i] *Profectione*] De qua supra; avebat enim Romam proficisci, Consulatum petiturus.

[j] *Volenti animo*] Plerumque legitur, *volentia de ambobus acceperant*; et ista defenditur lectio, quia hæc vox eadem, eodem sensu, ab ipso Sallustio, IV. historiarum, repetitur. Posita vero est pro *Grata* aut *Placentia*. Nimirum plebs lætabatur quod, per literas, quæ ex Marii mente scriptæ erant, occasio data esset aliquem ex suis promovendi, nobilitatem deprimendi.

[k] *Invidiæ*] Quia tunc plebes plus poterat, cui nobilitatis dominatio invisa erat.

[l] *Generis*] Marius humili loco quia natus erat, ideo a plebe magis amabatur.

[m] *Moderata*] Id est, *non tam ex opinione virtutis, aut socordiæ, seu Metelli, seu Marii, Plebs aut Nobilitas Metello, vel Mario, favebat, aut nocebat, quam quia, suos promovere, alios deprimere, singulorum animo penitus insederat.* Istud vero cujus sit momenti nemo non videt; ut mirari subeat quomodo tam diu Respublica Romana cum hac peste stare potuerit. Causa morbi, superbia, tum Populorum, tum Magistratuum. Sed, quando ita nati sumus omnes, ut nequidem ad summum bonum ullo modo cogi sustineamus, neque id unquam ipse Deus cogitet; hos decet inprimis, qui rectores et moderatores sunt, sapientia stupidam multitudinem prævertere, ut duci se, quod cæca amat, non cogi, quod libera detestatur, semper cognoscat. Optime Terent. in quodam Prologo de iis Amicis suis quos maxime commendare volebat, *Quorum*, inquit, *opera in bello, in otio, in negotio, Suo quisque tempore usu' est* SINE superbia.

ditiosi[n] magistratus vulgum exagitare,[9] Metellum[10] omnibus concionibus capitis[o] arcessere, Marii virtutem in majus celebrare.[11] Denique plebes sic accensa,[12] uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque[p] in manibus sitæ erant, relictis[13] operibus, frequentarent[q] Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur.[14] Et postea populus a Tribuno plebis Manilio Mancino[15] rogatus, QUEM VELLET CUM JUGURTHA BELLUM GERERE? frequens Marium jussit. Senatus paulo ante Metello[16] decreverat: ea[r] res frustra fuit.

74. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine,[1] pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris[2] posset, et novorum[3] fidem in tanta perfidia veterum experiri[4] periculosum duceret, varius[5] incertusque agitabat: neque illi[6] res, neque consilium aut quisquam hominum[7] satis placebat: itinera præfectosque in dies mutare: modo adversum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in[8] fuga, ac post paulo[9] spem in armis

9 *vulgus exagitata* M.—10 *Metellum reum* F. K. M.—11 *M. v. in m. celebravere* L.—12 *accensa est* A. E. *erat accensa* D.—13 *derelictis* M.—14 *mandabatur* F.—15 *L. Mullio Maccino* A. L. *Manlio Mantino* F. [et Ed. Havercamp.] *Tito Manlio Mantino* G. *Manlio Mancino* L. *Mumitio Mancino* M. C. *Manlio Mantino* N.—16 [*p. a. M. Numidiam dec.* Edit. Havercamp.] *p. a. d. provinciam Num. Met.* N.

1 *form. perculsi* N.—2 *ministris* M.—3 [*novorumque* Edit. Haverc.] *et cum novorum* A. *et novorum* C.—4 *esse p. d.* D. E.—5 *vagus* B. H. K. N.—6 *ullæ res* M. *ulla res* N.—7 *omnium s. p.* M.—8 *in* delet C.—9 *paullo post* Mss. om-

NOTÆ

[n] *Seditiosi*] Tribuni, scilicet, qui ad seditionem et discordiam tantum creati fuisse videntur.

[o] *Capitis*] Id est, *Earum rerum reum facere, et ad Populum accusare, ex quibus libertas, dignitas, civitas, vita etiam quandoque amittatur.*

[p] *Fidesque*] Hic posita est pro fructu quem quis, præcipue ex agro suo, decerpit, qui fideliter eum fructum producit, cuique ille fidit. Eodem plane modo loquitur Horat. Oda 16. l. iii. Gall. dicimus, *Dont tout le bien et tout le revenu consistoit dans le travail de leurs mains.*

[q] *Frequentarent*] Non quod cum eo essent: at domum ejus obambulabant, eum sequebantur, &c.

[r] *Ea*] Quod, nimirum, Senatus Metello Numidiam decreverat.

habere: dubitare, virtuti[10] popularium, an fide minus crederet. Ita, quocumque intenderat,[11] res adversæ[12] erant.[s] Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati instructique:[13] dein prælium incipitur. Qua in[14] parte rex affuit, ibi aliquamdiu certatum:[15] ceteri omnes [ejus milites] primo concursu[16] pulsi fugatique.[17] Romani signorum et armorum aliquanto numero, hostium paucorum[18] potiti.[19] Nam ferme[20] Numidas in omnibus præliis pedes magis, quam arma tuta sunt.[21]

75. Ea fuga Jugurtha impensius modo rebus suis diffidens cum perfugis et parte equitatus in solitudines,[1] dein Thalam[s] pervenit, in oppidum magnum et opulentum, ubi[2] plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus[t] erat. Quæ postquam Metello[3] comperta, quanquam inter Thalam flumenque proximum,[4] spatio millium[5] quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat;[6] tamen spe patrandi belli, [si ejus oppidi potitus foret] omnes asperitates supervadere, ac[7] naturam[u] etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levari jubet, nisi frumento dierum decem: ceterum utres[v] modo, et alia[8] aquæ idonea portari.[9] Præ-

[s] *Ita quocumque animum converterat, res adversæ erant.*

nes *præter* L.—10 *vir. militum an f. p. m. c.* N.—11 *intenderet* B.—12 *sibi erant* N.—13 *instructique sunt* K. *instructi deinde* N.—14 *Qua parte* K.—15 *certatum est* B. C. D. E. F. G. H. *pugnatum est* M.—16 [*congressu* Edit. Haverc.] *concursu* H.—17 *fugatique sunt* A. D. F. N. *fugati* H.—18 sic A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. [*paucorum* delet Edit. Haverc.]—19 *sunt p.* D. F. G. *p. sunt* N.—20 *fere* K.—21 *tutati s.* B. C. E. H. K. N. *tuti* D. *tutata* G. L. M.

1 *in sol. pergit* A. *in s. fugit* N.—2 *ibique pl.* F. L. *ibique regis pl. th.* N. *ibi pl.* K.—3 *per Met.* F.—4 *propinquum* A. E.—5 *mill. passuum qu.* A. E. I. —6 *cognovit* H.—7 delet *ac* N.—8 *et alia vasa* B. M.—9 *p. jussit* C. *p. jubet*

NOTÆ

[s] *Thalam*] Satis constat Africæ propriæ urbem fuisse: situs præcise non cognoscitur.

[t] *Cultus*] Id est, *Quicquid ad educationem et recreationem pertinet.*

[u] *Naturam*] De ariditate loci præcipue intelligitur.

[v] *Utres*] Uter pellis est qua continentur liquores.

terea conquirit ex agris, quam plurimum potest, domiti pecoris; eoque[10] imponit vasa cujusque[11] generis, [12]pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc[13] finitimis imperat, qui se post fugam Metello dederant,[14] quam plurimum quisque aquæ portarent, diem locumque, ubi præsto fuerint,[15] prædicit.[16] Ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam supra diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci ventum,[17] quo Numidis præceperat,[18] tanta repente cœlo[19] missa vis aquæ[20] dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret. Præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti plerique in nova deditione, officia intenderant.[w] Ceterum milites religione[21] pluvia magis usi:[22] eaque[23] res multum animis eorum addidit.[24] Nam rati[25] sese Dis immortalibus curæ esse. Deinde[26] postero die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani,[27] qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi,[28] nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.[29]

76. Sed rex nihil jam infectum[x] Metello credens, quippe qui omnia, arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria[1] vicerat, cum liberis et magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit: neque postea in ullo loco amplius una[2] die, aut una nocte mora-

M.—10 *eo* L.—11 *cujuscunque* F. N.—12 *sed pl. l.* D. E. F. G. H. I. K. L.—13 *Ad hæc* F. H.—14 [*dediderant* Edit. Haverc.] *dederant* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N.—15 [*forent* Edit. Haverc.] *fuerit* Mss. plerique.—16 *prædixit* K.—17 *v. est* C. D. E. F. G. H. K. L. N. *veniunt* I.—18 *imperaverat* N.—19 *de cælo* D. E.—20 *affuisse dicitur* A.—21 *pro religione* N.—22 *usi sunt* B. E. M.—23 *quæ res audaciæ m. a. e.* C.—24 *addiderat* E. F.—25 *rati sunt* G. I.—26 *Denique* F.—27 *Oppidanique* A.—28 *percussi* I.—29 *fecere* D. E. *faciunt* F.

1 *ind. sua* G. M.—2 *uno die* C. E. F. H. I. K. L.—3 *moratus est* N.—4 *neg.*

NOTÆ

w *Intenderant*] *Ils en avoient fait plus qu'on ne leur en avoit demandé.* Supra modum, uti in novo imperio solet, officiosi fuerant.

x *Infectum*] Id est, *Quod a Metello fieri non posset:* verum illud *infectum* cum formam induat Præteriti, maximam vim habet.

tus,[3] simulabat sese negotii gratia[4] properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium, et ex opportunitate [5]capi.[a] At Metellus ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum et operibus, et loco munitum videt, vallo fossaque mœnia circumvenit. Deinde[6] locis ex copia[y] maxime idoneis vineas[b] agere,[z] et super[7][a] aggerem impositis turribus opus et administros[8] tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare: prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore præliisque fatigati, post dies quadraginta,[9] quam eo ventum[10] erat, oppido modo potiti:[11] præda omnis ab perfugis corrupta.[12] Ii postquam murum arietibus[b] feriri, resque suas afflictas vident, aurum atque argentum, et alia, quæ prima ducuntur, domum[13] regiam comportant: ibi vino et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt; et quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere.[14]

77. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes,[1] 'uti præsidium præfectumque eo mitteret; Hamilcarem quendam, hominem nobilem,

[a] *Nam Jugurtha sciebat talia consilia capi per otium et ex opportunitate.*
[b] *Deinde jubet vineas promoveri in locis maxime idoneis ex copia.*

causa C. *n. gr. ire properatum* M.—5 *capiuntur* A. M. *capi solent* C. G. H.—6 [*d. jubet locis* Edit. Haverc.] *d. j. duobus locis* C. G. L. *in locis* E. *deinde in duobus locis &c. vineas jubet agere* M.—7 [*et super agger.* Edit. Haverc.] *super eas* M.—8 *ministros* C. *a ministris opus, jubet tutare* M.—9 XXX. E.—10 *ventum est* F.—11 *potiti sunt* D. F. G. H.—12 *corrupta est* K.—13 *in d. r. c. ibique* M.—14 *pendere* M.

1 *orare* (quomodo et in Textu Grut.) *uti, &c.* N. *uti* delet C. supra *Lepti*

NOTÆ

[y] *Ex copia*] Non dicit absolute, loca fuisse maxime idonea; sed vineas actas in locis, pro ratione situs et regionis, maxime idoneis.

[z] *Agere, &c.*] Hic locus ita plerumque legitur: *Dein jubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere; superque eas aggerem jacere, &c.* Pro *ultra* positum *super* arbitror; ita ut pone vineas latentes administri, terram et alia propius muros jacerent, ad constituendum aggerem. Aliter alii, quibus non assentior.

[a] *Super*] Jam *super* vulgato sensu positum est.

[b] *Arietibus*] Aries, machina fuit ad subruendos muros.

factiosum, novis rebus studere; adversum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id[2] festinaret, in summo periculo suam salutem, [3]illorum[c] socios fore.' Nam Leptitani jam inde a principio belli Jugurthini ad Bestiam consulem, et postea Romam miserant, amicitiam societatemque rogatum. Deinde, ubi ea impetrata,[4] semper boni fidelesque mansere, et cuncta a Bestia, Albino Metelloque imperata navi[5] fecerant. Itaque[6] ab imperatore facile, quæ petebant, adepti.[7] Emissæ[8] eo cohortes Ligurum quatuor, et[9] C. Annius præfectus.

78. Id oppidum ab Sidoniis[d] conditum, quos accepimus profugos ob discordias civiles, navibus in eos locos venisse: ceterum situm inter duas Syrtes,[a] quibus nomen ex re[e] inditum.[1] Nam duo sunt sinus[f] prope in extrema[g] Africa, impares magnitudine, pari[2] natura: quorum[3] proxima terræ præalta[4] sunt;[b] cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa.[5] Nam ubi mare magnum esse, et sævire ventis cœpit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita[6] facies locorum cum ventis simul mutatur.[7] Ejus civitatis lingua modo conversa[8] connubio Numidarum:[c] leges,

[a] *Ceterum* oppidum *positum est inter duas Syrtes.*
[b] *Quorum proxima* loca *terræ sunt maxime profunda.*
[c] *Ejus civitatis lingua tantum mutata per connubia Numidarum.*

delet E.—2 *nisi ad id* E.—3 *et ill.* G. I. K. *illorumque* C.—4 *imp. sunt* A. B. E. F. G. H. N.—5 [*nave* Edit. Haverc.] *gnave* A. B. C. G. I. *gnaviter* D. H. K. N. *naviter* E. F.—6 *Ita* C. H.—7 *adepti sunt* A. C. D. E. N. *sunt adepti* B.—8 *emissæ sunt* C. F. N. *eo missæ sunt* G. H. *missæ sunt eo* M.—9 *eo et* N.
1 *inditum est* B. C. D. F. G. H. K. N.—2 *sed pares* A.—3 *quorum loca* M. —4 [*alta* Edit. Haverc.] *alta sunt* A. M.—5 *sunt vadosa* K.—6 *itaque* M.—

NOTÆ

[c] *Illorum*] Romanorum.

[d] *Sidoniis*] Sidon, urbs fuit Palæstinæ antiquissima, plurimarum coloniarum mater; quanquam Tyro nonnulli Leptim ascribunt. Sed notandum, quod de illis urbibus, propter vicinitatem, et similitudinem, etiam ipsius Christi unum et idem fuit judicium.

[e] *Re*] *Tractu* scilicet, ut dicetur postmodum ab ipso Sallustio. At Græca est originatio; nam, σύρω Græcorum est *traho* Latinorum.

[f] *Sinus*] Gall. *Des golfes.* Ita vocatur mare, cum alicubi littora curvat, et terras intrat.

[g] *Extrema*] Versus Orientem, et secundum veterem Geographiam.

cultusque pleraque Sidonica.[9] Quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis[h] ætatem agebant. Inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.[f]

79. Sed quoniam in has regiones per Lepitanorum negotia venimus; non indignum[i] videtur egregium atque mirabile[1] facinus duorum Carthaginiensium memorare. Eam rem locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager[2] in medio arenosus, una[j] specie: neque[3] flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret; quæ res[k] eos in magno diuturno bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes fusæ fugatæque,[4] et alteri alteros aliquantum attribuerant; veriti, ne mox victos victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt,[l] 'uti certo die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur.' Igitur[5] Carthagine duo fratres missi,[6] quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere:[7] Cyrenenses tardius iere.[g] Id secordiane,[8] an casu acciderit, parum cognovi.[9] Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari[10] retinere. Nam ubi per loca

[f] *Inter illos et hominibus frequentatam Numidiam loci inculti vastique erant.*
[g] *Cyrenenses lentiore gradu processerunt.*

7 *immutatur* M.—8 *conversa est* F. N.—9 *Sidonia* C. F. *Sidonica sunt* D. H. K. M. N.
1 *miserabile* N.—2 *Ager erat i. m.*—3 *in quo n. f.* F.—4 *fugatæque sunt* B. F.—5 *Igitur proprii* (forte *propere*) M.—6 *missi sunt* F. N. *sunt missi* K.—7 *agere* N.—8 *socordia* C. D. E. F. G. H. I. K. L.—9 *cognovimus* K.—10 *ho-*

NOTÆ

[h] *Regis*] Quicumque tandem iis imperitaverit, sive Masinissa, Micipsa, aut quis alius fuerit.

[i] *Indignum*] Gall. *Hors de propos.*

[j] *Una*] Locus erat, ubi neque mons, neque flumen, prout dicit Auctor, conspiciebatur; ubi denique facies una et eadem. Gall. *Une rase campagne.*

[k] *Quæ res*] Quod, scilicet, fines nulli essent. Quæ vero, inquies, litibus materia? Multiplex nascitur vel ex sola Jurisdictione, quia locus fuit viatoribus frequentatus: libidini vero quid intactum esse potest?

[l] *Sponsionem faciunt*] Id est, *concenerunt, et consenserunt.* Gall. *Ils convinrent.*

æqualia et nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere solet:[h] ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores[m] se[11] vident, et ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari, Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare rem:[i] denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Pœni[12 n] aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci[o] optionem[p] Carthaginiensium[13] faciunt, 'vel illi, quos[q] fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, [14]processuros.' Philæni, conditione probata, seque vitamque reipublicæ condonavere. Ita vivi obruti.[15] Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere; aliique illis domi honores instituti.[16] Nunc ad rem[17] redeo.

80. Jugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines[r] cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit:[1] ac paulatim consuefacit[2]

[h] *Cum ventus obortus excitavit humo arenam per loca plana et plantis omnibus destituta, ea arena agitata magna vi implet ora et oculos.*

[i] *Postquam Cyrenenses vident se esse aliquanto posteriores, et timent ne domi puniantur ob rem perditam, cœperunt criminari et accusare Carthaginienses, quasi domo digressi essent ante tempus.*

mines *retinere* B. K.—11 [*se esse vid.* Edit. Haverc.] *esse* delet N.—12 *Philæni* N.—13 *Carthaginiensibus* N.—14 *promittunt processuros* N.—15 *obruti sunt* N. —16 *instituti sunt* E. K. *constituti* M.—17 *ad inceptum redeo* K.

1 *coëgit* B. D. G. *coëgit* deleto *in unum* E.—2 *consuescere fecit* D.—

NOTÆ

[m] *Posteriores*] Intellige eos ad medium campum non pervenisse, Philænosque plus quam dimidiam partem itineris emensos fuisse, atque adeo magnam agri partem civibus diligentia sua lucrifecisse.

[n] *Pœni*] Carthaginienses, Pœni dicti, quasi Phœni, a Phœnicibus, unde originem ducebant.

[o] *Græci*] Cyrenenses, quos antea Græca esse origine vidimus.

[p] *Optionem*] *Ils leur donnèrent le choix.* Ita loquitur Terent. alicubi in fabularum prologis, cum dicit, *Vostrum judicium fecit*, pro, *vobis judicandum reliquit*.

[q] *Quos*] Hunc nota loquendi modum: sensus est apertissimus; sed phrasis extra ordinem constructionis.

[r] *Solitudines*] *Des déserts.*

ordines habere,[3] signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, et majoribus promissis ad studium sui[3] perducit:[k] quis adjutoribus regem aggressus, impellit, uti adversum Romanos bellum suscipiat.[4] Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio[5] hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus et amicitiam petitum. Quam rem opportunissimam incepto[6] bello[t] pauci[u] impediverant, cæci avaritia, quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi[7] nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur: quod[8] singuli, pro opibus quisque, quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habent; sed reges[9] eo amplius. Ita animus[v] multitudine distrahitur; nulla[w] pro socia[x] obtinet: pariter omnes viles sunt.

81. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide data et accepta, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: 'Romanos[1] injustos, profunda avaritia, communes omnium hostes esse: eandem[y] illos causam belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi: quis omnia regna adversa sint: tum sese, paulo ante Carthaginienses, item regem Persen,[z] post,[a]

[k] *Adducit ad sui studium familiares et amicos regis Bocchi magnis muneribus, et majoribus promissis.*

3 *producit* B. *instituit* K.—4 *incipiat* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. —5 *in initio* G. K.—6 [*belli* Edit. Haverc.] *bello* B. G.—7 [*Boccho* Edit. Haverc.] *Bocchi* C. F. H. I. K. M. N. Ed. Carr. sine dubio rectius.—8 [*quia* Edit. Haverc.] *quod* I.—9 *rex* B.

NOTÆ

[s] *Ordines habere*] *A garder leurs rangs.*

[t] *Bello*] Contra Jugurtham, scilicet; quia Bocchus vicinus erat.

[u] *Pauci*] Nobiles Romani.

[v] *Animus*] *L'affection.*

[w] *Nulla*] Mallem *nulla*, quam *nullam*.

[x] *Socia*] *Matrona, et matrefamilias*, ut apud Romanos.

[y] *Eandem*] Cupit Jugurtha, Bocchum intelligere, ipsi, perinde ac sibi, et aliis regibus Romanos hostes esse, quantumvis bellum non indixissent; quandoquidem una et eadem libidine in omnes successive insurgerent.

[z] *Persen*] Rex fuit Macedoniæ, quem Paulus Æmilius debellavit, et in triumphum duxit.

[a] *Post*] In quibusdam codicibus

uti quisque opulentissimus videatur,[a] ita Romanis hostem fore."[1] His atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum[3] iter constituunt: quod ibi Metellus prædam captivosque et impedimenta[4] locaverat. Ita Jugurtha[5] ratus, aut, capta[6] urbe, operæ pretium[a] fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem[b] imminuere; ne moras[8] agitando, aliud, quam bellum, mallet.

82. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere,[1] neque, uti sæpe[2] jam victo Jugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, reges opperitur; melius ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo[3] pugnam facere. Interim Roma[4] per literas certior fit, provinciam Numidiam Mario datam. Nam consulem factum, jam antea acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrymas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam[c] vertebant: alii bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quod jam parta victoria ex manibus eriperetur. Nobis satis cognitum,[5] illum magis[6] honore Marii, quam injuria

[1] Dicit Boccho, *Sese Jugurtham esse tum hostem Romanis, Carthaginienses fuisse hostes paulo ante, item regem Persen, post ita quemvis iis hostem fore, uti quisque videatur opulentissimus.*

1 *Romanos dicebat* M.—2 *videbatur* B. C. G.—3 *oppidum* delet M.—4 *et aliis imp.* H. *et ipse imp.* M.—5 *est ratus* D.—6 *accepta* K.—7 *dux Romanus* A. B. K. N. *Rom. dux* G. H. L.—8 *ne mox agitando aliud* L.

1 *temere* delet A.—2 *sæpe* delet M.—3 *ex utilitate* N.—4 *Romæ* M. R. *per allatas lit.* N.—5 *compertum est* B.—6 *magis magisque* M.—7 *adepta* C. D. F.

NOTÆ

vox ista cum præcedente, nulla interposita virgula, colligatur; unde error in Chronologiam inducitur; siquidem Perses ante, non post Carthaginienses devictus est.

[a] *Operæ pretium*] Gall. *Que ce seroit un coup d'importance, et qui en vaudroit bien la peine.*

[b] *Pacem*] Id est, *In eum locum et statum Bocchum adducere, ut amplius non posset de pace cum Romanis ineunda cogitare.*

[c] *Superbiam*] Eam fuisse ex futilibus, quas addit, aliorum conjecturis, satis patet.

sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si ademta[7] provincia[8] alii, quam Mario, traderetur.

83. Igitur eo dolore impeditus, et quia stultitiæ videbatur alienam[d] rem periculo succurrere, legatos ad Bocchum mittit,[1] postulatum, 'ne sine causa hostis populo Romano fieret: habere eum magnam copiam societatis amicitiæque conjungendæ, quæ potior[2] bello esset; quanquam opibus confideret, non debere incerta pro certis[3] mutare: omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime[4] desinere: non in ejusdem[5] potestate initium ejus et finem esse: incipere cuivis, etiam ignavo[6] licere; deponi,[7] cum victores velint. Proinde sibi regnoque consuleret; neu florentes res suas cum Jugurthæ perditis misceret.'[e] Ad ea rex satis placide verba facit: 'sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri; si eadem illi copia[f] fieret, omnia conventura.'[8] Rursus imperator contra postulata Bocchi nuncios mittit. Ille probare,[9] partim abnuere. Eo modo sæpe ab utroque missis remissisque nunciis tempus procedere, et, ex Metelli[g] voluntate, bellum intactum[10] trahi.

84. At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe Consul factus,[1] postquam ei provinciam Numidiam populus[2] jussit,[h] antea jam infestus nobilitati, tum vero [3]multus[i] atque

G. *arrepta sibi* M. *ademta pr. sibi* N.—8 *victoria* G.

1 *misit* H.—2 *quæ potiora bello essent* M.—3 *certa pro incertis* K.—4 *acerrime* K. L. M.—5 *in eadem* M.—6 *ignavo* M.—7 *deponi non nisi cum v. v.* A. N. *deponi autem nisi cum* B. *deponi non posse nisi v. v.* M.—8 *conventurum* M.—9 [*Ille prob. part. alia abnuere* Edit. Haverc.] *Illi partim pr. partim a. a.* B.—10 *intactum* delet H.

1 *factus est* K.—2 *dari jussit* G.—3 *inultus* M. N.—4 *quasi spolia* G. H. I.

NOTÆ

[d] *Alienam*] Gloriam, scilicet, et triumphum Marii.

[e] *Misceret*] Vide an non ab istis Romanis prudentiam nullo tuo periculo quærere possis.

[f] *Copia*] Id est, *Si fœdus cum Jugurtha quoque sanciretur*. Paulo obscurius expressit: sed Auctor noster quæ leviora sunt expedit, et ad eventum festinat.

[g] *Ex Metelli*] Illud est quod supra dixit, Stultitiæ videri rem alienam periculo suo curare.

[h] *Jussit*] Populus jubet, Senatus decernit.

[i] *Multus*] Id est, *acer, et in exagitanda nobilitate assiduus*.

ferox instare: singulos modo, modo universos lædere: dictitare, 'sese consulatum ex victis illis[4] spolia cepisse;'[m][5] alia præterea magnifica pro se, et illis dolentia. Interim, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum, auxilia a populis et regibus sociisque[6] arcessere: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque[7] militiæ,[j] paucos fama[k] cognitos accire, et ambiendo[l] cogere homines emeritis[m] stipendiis [secum proficisci]. Neque illi senatus, quanquam adversus erat, de ullo negotio abnuere[8] audebat; ceterum supplementum etiam lætus[9] decreverat; quia neque plebi militia[10] volenti[11][n] putabatur, et Marius aut belli usum,[o] aut studium vulgi amissurus.[12] Sed ea res frustra sperata:[13] tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese quisque præda locupletem, victorem domum rediturum, alia hujuscemodi animis trahebant:[14][n] et eos non paulum oratione sua Marius arrexerat.[o] Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites

[m] *Marius dictitabat sese cepisse Consulatum, tanquam spolia, ex illis victis.*
[n] *Quisque* credebat *sese fore locupletem præda, et rediturum victorem domum; alia hujusmodi animis volvebant.*
[o] *Et Marius non parum eos in spem erexerat oratione sua.*

M. N.—5 *accepisse* E.—6 *et sociis* M.—7 *pl. sibi mil.* F.—8 *negare* I.—9 *suppl. delectus decr.* N.—10 [*militiam* Edit. Haverc.] *militia* K. M.—11 *volente* E. G. I. K.—12 *Marium* deleto *et amissurum* E.—13 *sp. erat* E. *sp. est* H. K. *sp. fuit* N.—14 *trahebat* G. *trahebantur* H. *animo tr.* M.

NOTÆ

[j] *Militiæ*] Id est, *rei militaris peritia.* Gall. *Par ce qu'il avoit vu de leur expérience au métier de la guerre.*

[k] *Fama*] Nota, Non dicit Marium famæ credidisse, sed paucos accivisse, qui ea tantum clari essent. Bene sane, nam ut habet Poëta, fama *Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.*

[l] *Ambiendo*] Quia ad bellum, nisi in tumultu, legibus non cogebantur.

[m] *Emeritis*] Qui militant stipendia merentur; unde emeriti et veterani illi dicuntur qui stipendia impleverunt, atque id omne tempus militiæ dederunt, quod legibus constitutum est.

[n] *Volenti*] Phrasis est ex veteri Latinitate: id est, *Plerique credebant militiam populo minus placere.*

[o] *Belli usum*] Nobiles arbitrabantur, vel Marium infeliciter bellum sine supplementis administraturum; vel, ea si invito populo scriberet, ejus gratiam amissurum. Sed vide mihi, quæso, quantum periculum ex superbia, deinde discordia, Reipublicæ immineat.

scribere vult, hortandi causa simul, et nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit. Deinde hoc modo disseruit:

85. 'Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos esse,[p] dehinc[1] per ignaviam et superbiam ætatem agere. Sed mihi contra ea[2] videtur. Nam quo universa respublica pluris est,[3] quam consulatus aut prætura, eo majore cura administrari, quam hæc peti debere.[q] Neque me fallit, quantum cum maximo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare, simul, et ærario parcere; cogere ad militiam,[4] quos[p] nolis offendere; domi forisque omnia curare; et ea agere inter invidos, occursantes,[q] factiosos, opinione,[r] Quirites, asperius est. Ad hoc,[5] alii si deliquere, vetus[6] nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum et affinium opes, multæ clientelæ,[s] omnia hæc præsidio adsunt:[7] mihi spes omnes[8] in memet sitæ,[9] quas necesse est et virtute,[10] et innocentia tutari. Nam alia[t] infirma sunt. Et[u] illud intelligo, Quirites: omnium[v] ora in

[p] *Scio eos primo esse laboriosos, supplices, moderatos.*
[q] *Nam* mihi videtur, *quo universa Respublica pluris est quam Prætura aut Consulatus, illam debere administrari eo majore cura, quam hæc peti.*

1 *deinde* M.—2 [*ea* delet Edit. Haverc.] *contra ea* Mss. quidam et inter illos K. et L.—3 *Nam u. R. quanto pluris est quam* M. *Namque quanto pl. universa p. r. est quam* N.—4 [*ad mil. eos, quos* Edit. Havercamp.] *eos* delet C.—5 *Ad hæc* M.—6 *virtus* C.—7 *sunt* C. F. *illis adsunt* M. N.—8 *spes omnis* A. B.—9 *sitæ sunt* A. C. E. G. K. M. N.—10 *virtute* deleto *et* priore M.—

NOTÆ

[p] *Quos*] De populo ipso loquitur, apud quem orationem habebat, in qua plurima sunt certe, quæ non sine causa quivis memoriæ mandet.

[q] *Occursantes*] De nobilibus agit, qui novorum hominum conatibus semper resistebant.

[r] *Opinione*] Gall. *C'est une chose plus fâcheuse qu'on ne pense.*

[s] *Clientelæ*] Ita vocantur civitates seu multitudines hominum, quæ alicui potenti adhærent, ejusque patrocinio utuntur.

[t] *Alia*] Dicit se neque cognatos, neque clientelas, neque id genus alia habere, sed sola virtute niti.

[u] *Et*] Gall. diceremus, *Je sais d'autre part.* Particularum vim ante omnia cognoscere debet quisquis alicujus linguæ accuratam notitiam habere cupit.

[v] *Omnium*] Vestrum, scilicet, qui ex plebe estis.

me conversa[w] esse: æquos bonosque [11]favere: quippe benefacta mea reipublicæ procedunt; nobilitatem locum[12] invadendi quærere.[r] Quo mihi acrius annitendum est, ut neque vos capiamini, et illi frustra[13] sint.[s] Ita ad hoc ætatis a pueritia fui, ut omnes labores, [14]pericula consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito[15] faciebam, ea uti, accepta mercede,[x] deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus[16] temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere:[t] mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, benefacere jam ex consuetudine in naturam[y] vertit.[17] Bellum me gerere cum Jugurtha jussistis; quam rem nobilitas ægerrime tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo[z] nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiæ ac multarum imaginum,[a] et [18]nullius[b] stipendii: scilicet[19] ut in tanta re, ignarus omnium, trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii.[u] Ita plerumque evenit, ut quem vos imperare jussistis, is imperatorem alium quærat. Ac[20] ego scio, Quirites, qui postquam

[r] *Intelligo nobilitatem quærere occasionem sibi vindicandi dominationem.*

[s] *Quapropter mihi vehementius annitendum est, uti neque vos in fraudem incidatis, et illi frustra sint.*

[t] *Difficile est illis modeste sese gerere in potestatibus, qui se probos simulaverunt, dum ambibant.*

[u] *Sumat aliquem ex populo, qui de officio suo admoneat.*

11 *mihi favere* M.—12 *locum me i. q.* C. *l. i. me qu.* M.—13 *frustrati sint* F. H. I. M. N.—14 *et pericula* C.—15 *gratuita* F.—16 *in potestate* H.—17 *vertitur* A. C. E. F. G. H. K.—18 *nullius stip.* deleto *et* M.—19 *solus ut in t. r.* N.—20 *Atque ego* G. H. I. K. L. M.—*atque ego s. quosdam qui* N—21 *gerere consu-*

NOTÆ

[w] *Conversa*] Id est, *qui omnia bona a me expectatis.*

[x] *Mercede*] Consulatu, videlicet, et in eum exercitum imperio, qui in Numidia est.

[y] *In naturam*] Istud maxime homines ad virtutis habitum inflammare debet.

[z] *Globo*] Istud est valde invidiosum.

[a] *Imaginum*] Antea vidimus moris fuisse, Majorum imagines habere. Per imagines vero, veterem prosapiam intelligit, quam deridet.

[b] *Nullius*] Id est, *qui nunquam fuit in exercitu.*

[c] *Præposteri*] Ita vocantur qui, quod primum est, ultimum; quod ultimum, primum exequuntur.

Consules facti sunt, acta majorum[v] et Græcorum militaria præcepta legere cœperint; homines præposteri.[c] Nam[21] gerere,[d] quam fieri posterius, re atque usu prius est.[w] Comparate nunc,[22] Quirites, cum illorum superbia me hominem novum. Quæ illi audire et legere solent eorum partim vidi, alia egomet gessi: quæ illi literis, ego militando didici. Nunc vos existimate, facta an dicta pluris[23] sint. Contemnunt novitatem meam; ego illorum ignaviam: mihi fortuna, illis probra objectantur, quanquam ego naturam unam et communem omnium existimo, sed[24] fortissimum quemque[25] generosissimum.[26][e] Ac si jam ex patribus[27] Albini, aut Bestiæ quæri posset, mene, an illos ex se[28] gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese[29] liberos quam optimos voluisse? Quod si jure me despiciunt, faciunt[f] idem[30] majoribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit.[31] Invident honori meo; ergo invideant[g] et labori, innocentiæ, periculis etiam meis, quoniam per hæc illum cepi.[32] Verum homines corrupti superbia ita[33] ætatem agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos[34] petunt, quasi honeste vixerint. Ne[35] illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expectant,[36] ignaviæ voluptatem, et præmia[h] virtutis. Atque etiam cum

[v] *At ego quosdam cognosco, Quirites, qui postquam Consules facti sunt, cœperint legere acta majorum, &c.*

[w] *Nam Gerere* Imperium *est prius re et experientia, quam Fieri* Imperator, quod est *tempore posterius.*

latum q. fi. consulem M.—22 *me Quirites* C. *quæso o Quirites* F.—23 *pl. pretii sint* M.—24 *tamen f. q.* I.—25 *quemque scio* B. C.—26 *generosissimum esse* A. C. E. F. G.—27 *partibus* A. B.—28 *ex sese* M.—29 *ex sese* M.—30 *et de maj. s.* M.—31 *incepit* F. *cœpit esse* K. M.—32 *accepi* E.—33 *est ita* F.—34 *hos honores* M.—35 *Nonne* B. G. *Ne i. f. sint* H. *Ne non* F. K. *certe illi* I.—36 *ex-*

NOTÆ

[d] *Nam gerere*] Sensus est, ni fallor, Viro opus esse ante bonas artes, quæ ad imperium aliquod gerendum requiruntur, didicisse et exercuisse, quam publico suffragio illud administret, aut ad id promoveatur.

[e] *Generosissimum*] Perinde est ac si dixisset, virtute veram nobilitatem comparari.

[f] *Faciunt*] Id est, *Majores quoque suos despiciunt.*

[g] *Invideant*] Nobilitatis carpit ignaviam, quasi dicat, *Cur non pariter illi sese objectant periculis? Cur non laborant? &c.*

[h] *Præmia*] Attende, quæso, ad Marii scopum: Virtuti sicut et ignaviæ, delicias suas esse dicit; sed quæ il-

apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraque[37] oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese[38] putant: quod contra. Nam quantum[39] vita illorum præclarior,[40] tanto horum secordia[41] flagitiosior. Et profecto ita se res habet:[42] majorum gloria posteris lumen est, neque bona neque mala in occulto patitur. Hujusce[43] rei ego inopiam patior, Quirites; verum id, quod[44] multo præclarius est, meamet facta dicere[45] licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet,[i] quia imagines non habeo, et[46] quia mihi nova nobilitas est; quam[j] certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem[47] ego non ignoro, si jam respondere velint, abunde illis facundam[48] et compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cum[49] omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam[50] in conscientiam[k] duceret. Nam me quidem, ex animi[l] sententia, nulla oratio lædere potest. Quippe vera[1] necesse est bene prædicet; falsam vita moresque mei superant.[2] [m] Sed quo-

[2] *Nam si* oratio *vera est, necesse est bene* de me *prædicet; vita* vero, *et mores mei superant falsam* orationem.

petunt E. *affectant* N.—37 *maxima orat.* F. *plerique or.* H.—38 *clar. esse p.* N. —39 [*quanto* Edit. Haverc.] *quantum* B.—40 *pr. est* F.—41 *socordia* A. B. C. E. G. H. I. K. L.—42 *habent* M.—43 *Hujuscemodi* A. E. F. M.—44 *Verum id multo præclarius* F.—45 *mea facta* C. *meamet facta qui (f. cui) licet* M.—46 *aut quia* G.—47 *Ego quidem n. i.* N.—48 *facundiam* F. G. H. I. K. L. M. N.—49 *in omn. locis* M. *lacerarent* G.—50 *modestiam meam* N.

1 *sincera* D.—2 *reputate cum animo* F. *r. c. animis vestris* K. M. *jam. r. n. e.*

NOTÆ

lius sunt ita ab his differre, ut nullus simul utriusque possit commoditatibus et oblectamentis gaudere. At enim voluptatis nomine, sicuti infames et obtusas notavit socordiæ dulcedines; ita vero præmii appellatione honestas et viriles virtutis illecebras insignit. Utinam omnibus hæc nota esset differentia! Qui volet ea causa Cebetis tabulam videbit.

[i] *Scilicet*] Sæpius de imaginibus loquitur; quia nobiles quantam inde fovebant superbiam, tantam illis invidem conciliat invidiam.

[j] *Quam*] Vis quædam latet et aculeus sub ista brevi, et festinante Marii responsione, quam omnes non sentiunt.

[k] *Modestiam*] Id est, *ne quis, si omnino tacuissem, ideo me non respondere crederet, quod conscientia aliquid exprobraret.*

[l] *Ex animi*] Id est, *quo modo virtute mentem et animum composui.*

[m] *Superant*] Beatus est certe, qui, conscius recti, infractus et intactus

niam vestra consilia accusantur, qui[n] mihi summum honorem, et maximum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate,[2] num id[3] pœnitendum[o] sit. Non possum fidei causa[p] imagines, neque triumphos, aut consulatus majorum meorum ostentare;[4] at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras,[q] alia[5] militaria dona; præterea cicatrices adverso[r] corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc[6] nobilitas, non hæreditate relicta, ut illa[7] illis, sed quæ[8] ego plurimis laboribus et periculis quæsivi. Non sunt composita[s] verba mea: parum[9] id facio; ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant. Neque literas Græcas didici: [10]parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus[t] nihil profuerunt.[11] At illa[12] multo optima reipublicæ doctus sum: hostem[13] ferire, præsidia agitare;[u] nihil metuere, nisi turpem famam; hyemem et[14] æstatem juxta pati; humi requiescere; eodem tempore inopiam et laborem tolerare. His[v] ego præceptis milites hortabor: neque illos arcte[w] colam, me opulenter; neque

N.—3 [*n. eorum pœn.* Edit. Haverc.] *n. c. consiliorum* I.—4 *ostendere* F. H.—5 *aut alia* E. *et alia* M. *atque m. d.* N.—6 *hæc est nob.* C. E. *hæc nob. est* F.—7 *ut illa est illis* D.—8 *quam* K.—9 [*parvi* Edit. Haverc.] *parum i. f.* Mss. omnes.—10 *quia non p.* K.—11 *profuerant* B. N.—12 *At m. i. opportuna Reip.* F. *At illa multoque oportuna* M.—13 *hostes* I.—14 *et* delet M.—15 *hoc est c. imp.* C. E. F.

NOTÆ

famæ mendacia, vere et ex animo ridere potest: infelix qui aliquatenus saltem non potest. Famæ approbatio maximum est bonum, sed plerumque fortunæ donum; quodque adeo, ut ejus omnia, neque[n] nimis quærere, neque nimis contemnere, sed quale est ferre decet.

[n] *Qui*] Constructio est extraordinaria; refertur enim relativum ad rem intellectam, non ad nomen.

[o] *Pœnitendum*] Id est, *Mutandum.* Metonymia est.

[p] *Fidei causa*] Id est, *ut vobis ea probem quæ de me prædico.*

[q] *Phaleras*] Phaleræ quanquam sæpius pro ornamentis equorum veniunt, sunt tamen etiam virorum nobilium, et virtute bellica conspicuorum insignia.

[r] *Adverso*] Id est, *quæ, dum ego strenue hostes ferirem, vulneratum me esse, indicant.*

[s] *Composita*] *Prout dicunt nobiles,* scilicet. Nam oratio tota est ad eos insectandos.

[t] *Doctoribus*] Græci enim a Romanis victi sunt.

[u] *Agitare*] *Savoir faire une bonne garde, ou, commander à une Garnison.*

[v] *His*] Sunt illi optimi præceptores qui rebus et exemplis docent; non qui vana et futili sua loquacitate, quicquid refugiunt ipsi, aliis imperant.

[w] *Arcte*] Id est, *Militibus ea minus præbendo quæ ad vitam necessaria sunt; sicuti factum ab aliis Imperatoribus.*

gloriam meam laborem illorum faciam.[y] Hoc est utile, hoc[15] civile[x] imperium. Namque[16] cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id[17] est, dominum,[y] non imperatorem esse. Hæc atque talia majores vestri[18] faciendo seque remque publicam celebravere. Quis[z] nobilitas freta, ipsa[19] dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; et omnes[20] honores non ex merito, sed quasi debitos[a] a vobis repetit.[21] Ceterum homines superbissimi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere,[z] divitias, imagines, memoriam sui præclaram:[22] virtutem non reliquere; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt; quia parum scite convivium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris[b] pretii coquum, quam villicum,[c] habeo. Quæ mihi lubet confiteri. Nam ex parente[23] meo, et ex sanctis[d] viris ita accepi, munditias mulieribus,[e] viris laborem[f] convenire, omnibusque bonis[24] oportere[25] plus gloriæ, quam divitiarum; arma, non supellectilem decori esse. Quin ergo quod juvat, quod carum [26]æstimant, id semper faciant: ament, potent; ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri et turpissimæ parti corpo-

[y] *Neque mihi gloriam parabo ex labore ipsorum.*
[z] *Majores eorum reliquerunt illis omnia quæ potuerunt.*

H. I.—16 *Nam* N.—17 *idem* N. Edd. quædam *hoc est.*—18 *nostri* N.—19 *his d. m.* N.—20 *omnes* delet H.—21 *repetunt* B. M.—22 *tamen virtutem n. r.* M.—23 *ex patre meo* M.—24 *bonis viris* D. *que* delet N.—25 *convenire* M.—26 *acquirere*

NOTÆ

[x] *Civile*] Id est, *honestum, quodque liberos homines deceat.*

[y] *Dominum*] Refertur vox ista ad servum; quasi dicat alios Imperatores tyrannorum more, militibus, tanquam servis, imperitasse.

[z] *Quis*] Majoribus, scilicet.

[a] *Debitos*] Supple, *Quoquo modo illi vixerint.*

[b] *Pluris*] Scilicet illis Dominis, undique coqui conquirendi sunt, quibus egregie palatus sapiat. Non illud dicit Marius adversus nobiles, sed intelligitur.

[c] *Villicum*] Servus erat qui aliis in villa præerat.

[d] *Sanctis*] Sanctus is dicitur, qui quod sancitum est servat, qui secundum leges vivit. Non idem est quem nos *Saint* dicimus.

[e] *Mulieribus*] Id est, *Effæminatis*, si Marium nobiles acrius vellicasse credas.

[f] *Laborem*] Si in ea tempora, aut eos homines incidissemus, quanta suavitas in vita esset!

ris: sudorem, pulverem et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum non est ita. Nam ubi se[27] omnibus flagitiis dedecoravere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissime[g] luxuria et ignavia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt; reipublicæ innoxiæ cladi sunt.[a] Nunc quoniam illis, quantum[h] mores mei, non illorum flagitia, poscebant, respondi; pauca de republica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote[28] animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tuta[29] sunt, omnia removistis, avaritiam,[i] imperitiam,[30] superbiam. Deinde exercitus ibi est, locorum sciens; sed mehercule magis[31] strenuus,[32] quam felix. Nam magna pars avaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus[j] militaris ætas, annitimini mecum[33] et capessite rempublicam: neque quenquam[34] ex calamitate[k] aliorum, aut imperatorum[35] superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in[36] prælio consultor idem, et socius periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profecto, Dis juvantibus, omnia matura[37] sunt,[b] victoria, præda, laus: quæ si dubia aut procul essent, tamen omnes bonos reipublicæ subvenire decebat.[38] Ete-

[a] *Eo modo, per maximam injustitiam, luxuria et ignavia pessimæ artes nihil nocent illis, qui eas coluerunt, sunt detrimento et ruinæ Republicæ innoxiæ.*
[b] *Omnia sunt prona et facilia.*

existimatur M.—27 *ubi sese* M.—28 *habete* B. D. E. F. G. H. I. L. M.—29 [*tutata sunt* Edit. Haverc.] *tuta sunt* F. I. Ed. Carr.—30 *atque superbiam* A. B. C. D. E. G. H. I. K. N.—31 *sed me hercule adjuvantem. s.* M.—32 *strenuus est* A. —33 *mecum* delet H.—34 *quemquam vestrum* M.—35 *imperatoris* H.—36 *aut in pr.* D. E. F. K. L. N.—37 *omnia prospera sunt* M.—38 [*decet* Edit. Haverc.]

NOTÆ

[g] *Injustissime*] Istud diligenter observandum est; nam luxuria et ignavia, quando in Republica coëunt, illi necessario pestem important.

[h] *Quantum*] Ita vero quisque magis quid se dignum sit, quam quid in alios fieri possit, consulere debet; eademque opera sæpissime luctum, semper vero magnam curam, magnumque laborem sibi demserit.

[i] *Avaritiam*] Bestiam, Aulum, et Metellum ordine carpit; deinde sibi, quanquam indirecte, laudem maximam tribuit.

[j] *Quibus*] Antea vidimus Populi voluntatem ad militiam non inclinatam fuisse.

[k] *Calamitate*] Causam removet qua militiam Populus detrectabat, dum spem injicit, non, ipso imperante, futurum, ut quisquam inopia commeatuum, aut ducis injuria pereat.

nim ignavia nemo immortalis factus:[39] neque quisquam parens liberis, uti æterni[40] forent, optavit; [41]magis, uti boni honestique vitam exigerent.[42] Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde[43] dictum puto.'

86. Hujuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos[1] videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliis[2] utilibus naves onerat: cum his A. Manlium legatum[3] proficisci jubet. Ipse interea milites scribere non more majorum, neque ex classibus,[l] sed uti cujusque lubido erat, capite censos[m] plerosque. Id factum alii inopia bonorum,[n] alii per ambitionem consulis memorabant; quod[4] ab eo genere celebratus auctusque erat; et homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus:[5] cui neque sua curæ,[6] quippe quæ nulla sunt, et omnia cum pretio[o] honesta videntur. Igitur Marius cum majore aliquanto numero, quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato; nam Metellus conspectum[7] Marii fugerat:[8] ne videret ea, quæ audita[9] animus tolerare nequiverat.[c]

87. Sed consul, expletis legionibus[p] cohortibusque auxi-

[c] *Ne videret ea, quæ animus nequiverat tolerare, cum ab ipso audita fuerant.*

decebat B. G. L.—39 *factus est* F. G. I. K. L—40 *æterni ignavia forent* N.—41 *magis* K.—42 *agerent* F.—43 *abunde esse d. p.* A.

1 *erectos* K. M.—2 *aliis talibus* C. *aliisque talibus bello* M.—3 *legatum* delet C. L.—4 *nam* I.—5 *oportuniss. erat* C. E. G. I. N. *oportuniss. est* F.—6 *cara essent* A. *cara* F. I. K. L. M.—7 *ex conspectu* F.—8 *profugerat* K.—9 *auditu* M.

NOTÆ

[l] *Classibus*] Servius Tullius, qui primus censum instituit, pro ejus ratione universum populum in classes et centurias descripsit et divisit. Classes quinque fuerunt; pro majoris aut minoris census æstimatione, nulla habita fere ratione multitudinis quæ ab omnibus oneribus, et militari opera immunis erat, quanquam numero quinque reliquas classes æquaret.

[m] *Capite censos*] Ita vocabantur quorum census nullus erat, seu multitudo illa de qua modo, quæ sextam classem faciebat; sed vix in numerum relatam, ut, vel ex hoc Sallustii loco, cernere licet.

[n] *Bonorum*] Id est, *eorum hominum qui aliquo in numero fuissent.*

[o] *Omnia cum pretio*] Id est, *omnia quæ cum lucro conjuncta sunt.*

[p] *Legionibus*] Romanorum, scilicet: sed illud vox ipsa exprimit.

liariis, in agrum fertilem et præda onustum proficiscitur. Omnia ibi capta[1] militibus donat. Dein castella[2] et oppida natura et viris parum munita aggreditur: prælia multa, ceterum alia levia aliis locis facere.[d] Interim novi milites sine metu pugnæ adesse: videre fugientes capi, occidi;[3] fortissimum[4] quemque tutissimum:[5] armis libertatem, patriam parentesque et alia omnia tegi: gloriam atque divitiás quæri. Sic brevi spatio novi veteresque coaluere,[q] et virtus omnium æqualis facta.[6] At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostes invadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu, laxius licentiusque futuros.[7]

88. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam, lætissimis animis excipitur:[1] plebi patribusque, postquam invidia[r] decesserat, juxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum et hostium res pariter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut[2] contra esset; explorare itinera regum,[3] consilia et insidias antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque Gætulos, et Jugurtham ex sociis nostris prædam[4] agentes, sæpe aggressus itinere[5] fuderat,[e] ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo,[6] neque belli patrandi[7] cognovit, statuit urbes, quæ viris aut loco pro

[d] *Fecit multa prælia, ceterum alia levia, diversis locis.*

[e] *Aggressus Gætulos et Jugurtham in itinere, qui prædas agebant de sociis nostris, sæpe* eos *fuderat.*

1 *capit* D.—2 *castra* E.—3 [*aut occidi* Edit. Haverc.] *aut cædi* F.—4 *firmissimum.*—5 *esse tutiss.* M.—6 *facta est* A. E. M. N.—7 *futuros esse* E.

1 [*accipitur* Edit. Haverc.] *excipitur* D. K.—2 *aut quid c. e.* N.—3 *hostium* F.—4 [*prædas* Edit. Haverc.] *prædam* F.—5 *in itinere* B. C. E. G. H. I. K. L. M.—6 *modo facta sunt* C. F. I. M.—7 *b. p. copiam* D. F. H. I. K. L. *esse*

NOTÆ

[q] *Coaluere*] Id est, *unum, et ejusdem naturæ corpus, facti sunt.*

[r] *Invidia*] Quia, scilicet, imperio spoliatus fuerat. Videant vero illi quorsum evadat superbia, qui sine virtute magnifice per omnium ora ambulant. Metellum summum virum, auctoritate Senatus innixum, omnibus gratum, de gloriæ summo fastigio dejecit; usque adeo invidiosum et ruinosum est quod nimium est.

hostibus, et adversum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire:[f] ita[8] Jugurtham aut præsidiis nudatum,[9] si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum sæpe miserat, 'velle populi Romani amicitiam, ne quid ab se hostile timeret.' Id simulaveritne, quo[10] improvisus gravius[11] accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus,[12] parum exploratum.[g]

89. Sed Consul, uti statuerat,[1] oppida castellaque munita adire: partim[2] vi, alia metu, aut præmia ostentando avertere ab hostibus.[h] Ac primo mediocria[a] gerebat, existimans, Jugurtham ob suos tutandos in[3] manus venturum. Sed ubi procul abesse, et aliis negotiis intentum accepit; majora et[4] aspera aggredi tempus visum.[5] Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa; cujus conditor Hercules Libys memorabatur.[6] Ejus cives apud Jugurtham immunes,[7] levi[t] imperio, et ob ea fidelissimi habebantur: muniti adversum hostes non mœnibus modo, et[8] armis atque viris, multo magis locorum asperitate. Nam, præter[9] oppido propinqua,[10] alia omnia vasta, inculta,[11] egentia aquæ, infesta[12] serpentibus: quarum[13] vis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior.[14] Adhoc[15] natura serpentium ipsa perniciosa siti magis, quam alia re, accenditur.[i] Ejus

[f] *Quæ, postquam* Marius *videt esse tantum gloriosa, neque ad bellum finiendum spectare, statuit singulas urbes circumvenire, quæ viris, aut loco erant opportunissimæ hostibus, et sibi adversæ.*

[g] *Parum cognitum est, an id simulaverit, ut accederet gravior, cum de improviso* accederet; *an quia solitus erat, ex mobilitate et levitate ingenii mutare pacem atque bellum, et modo hoc, modo illam sequi.*

[h] *Hostibus adimebat, et ab iis alienabat* oppida et castella.

[i] *Præterea natura serpentium per se perniciosa, accenditur magis siti quam re alia.*

----

b. p. N.—8 *Ita ratus* &c.—9 *nudandum* I. 10 *Id an sim. qua i. g.* M.—11 [*gravior* Edit. Haverc.] *gravius* F. N.—12 *solitus esset* C. G. *solitus erat* F.

1 *constituerat* C.—2 *partimque* F.—3 *ad manus* N.—4 [*et magis aspera* Edit. Haverc.] *magis* delet F.—5 *ei visum est* A.—6 *memoratur* G.—7 *inmunes erant* N.—8 *et* M.—9 *loca opp. pr.* E. G.—10 *propinqua loca* B. F. *pr. loca natura et c. a.* M.—11 *inculta erant* M.—12 *atque infesta* F.—13 *quorum* A. B. C.—14

NOTÆ

[a] *Mediocria*] Non statim difficilia aggressus est, ne forte difficultatibus circumventus a Jugurtha opprimeretur.

[t] *Levi*] Quibus gravia non imperabantur.

potiendi Marium maxima cupido invaserat; cum[16] propter usum belli, tum quia res aspera videbatur; et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter[17] situm munitumque: nisi quod apud Thalam haud longe a mœnibus aliquot fontes erant; Capsenses una modo, atque ea intra oppidum, jugi[u] aqua, cetera[v] pluvia utebantur. Id ibique, et in omni Africa, qui procul a mari[18] incultius agebant,[19] eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque[20] lacte et ferina carne vescebantur,[k] neque[21] salem, neque alia irritamenta[w] gulæ quærebant: cibus illis adversum famem atque sitim, non lubidini, neque luxuriæ erat.

90. Igitur Consul, omnibus[1] exploratis, credo, Dis fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat:[3] quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam arvo[x] student, et quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant, ager autem aridus et frugum vacuus ea tempestate;[4] nam æstatis extremum erat;) tamen pro rei copia satis providenter exornat:[5] pecus[6] omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum[y] attribuit; A. Manlium[7] legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris,[2] ubi stipendium et commeatum locaverat, ire jubet, se prædabundum post paucos dies eodem venturum.[l] Sic[8] incepto suo occulto pergit ad flumen Tanam.[9]

[k] *Aquæ inopia tolerabatur facilius, et ibi, et inter omnes Afros, qui procul a mari incultius vivebant, quia Numidæ plerumque lacte et carne ferina vescebantur.*

[l] *Et dicit, se inter prædandum eo venturum post paucos dies.*

asperior D.—15 *Ad hæc* H.—16 *tum* F.—17 *haud aliter s.* M.—18 [*a mare* Edit. Haverc.] *a mari* C. D. E. F. G. H. I. K. L.—19 [*agebat* Edit. Haverc.] *agebatur* A.—20 *plerique* M.—21 *et neque s.* H. L.

1 *omnibus rebus* M.—3 *possit* A. *nequiverat* F.—4 *ea temp. erat* F. *erat e. t.* M.—5 *se exornat* N.—6 *pecusque* E.—7 *Mallium* F.—8 *Sed* C.—9 Mss. passim *Tanaim*.

NOTÆ

[u] *Jugi*] *Quæ indesinenter scaturiebat et fluebat.*

[v] *Cetera*] Adverbialiter positum: Quoad cetera.

[w] *Irritamenta*] Ita vocantur aromata, et quæcumque palatum vellicant.

[x] *Arvo*] Id est, *agriculturæ.*

[y] *Agendum*] *Afin qu'ils les touchassent devant eux.*

91. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas[1] æqualiter distribuerat, et ex coriis utres uti fierent, curabat: simul et[2] inopiam frumenti lenire,[a] et, ignaris omnibus, parare, quæ mox[b] usui[3] forent. Denique sexto die, cum ad flumen ventum est,[4] maxima vis utrium effecta.[5] Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere,[6] atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet: omnibus[7] sarcinis abjectis, aqua modo seque et jumenta onerare.[8] Dein,[9] postquam tempus visum,[10] castris egreditur, noctemque[11] totam itinere facto, consedit.[m] Idem proxima[12] facit. Dein tertia, multo ante lucis adventum, pervenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultissime potest, cum omnibus copiis[13] opperitur. Sed ubi dies cœpit, et Numidæ nihil hostile metuentes multi oppido egressi;[14] repente omnem equitatum, et cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere jubet: deinde ipse intentus propere sequi,[15] neque milites prædari[16] sinere. Quæ postquam oppidani cognovere; res trepidæ,[c] metus ingens, malum improvisum, ad hoc[17] pars civium extra mœnia in hostium potestate,[18] coëgere,[19] uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti;[20] alii omnes venum dati: præda militibus divisa.[21] Id facinus contra jus[d] belli, non avaritia, neque[22] scelere Consulis ad-

[m] *Et castra posuit, postquam per totam noctem iter fecisset.*

1 *turmas XXX.* M. *turmas triginta* N.—2 *simul inopiam* N.—3 *usui bello* A.—4 *est* delet H.—5 *effecta est* B. D. E. F. G. M. N.—6 *capere jubet* G.—7 *om. aliis sarc. abj.* E.—8 *oneravere* N.—9 *denique* F. G. *dehinc* K.—10 *visum est* A. B. C. D. E. G. H. I. K. L.—11 *noctemque per totam* M. N.—12 *pr. nocte deinde et t. nocte* N.—13 *diem opperitur* F. M. N.—14 *e. sunt* G. K. M.—15 *sequitur* N.—16 *prælio i* A. *prædari sinebat* N.—17 *adhinc* H.—18 *in h. p. deprehensa* B. E.—19 *cogere suos* F.—20 *interemti* D. *interfecti sunt* F.—21

NOTÆ

[z] *Laris*] In Genitivo, num ita locatos fuisse aliquando, compertum est. Ceterum in quibusdam codicibus invenitur, *Larim*.

[a] *Lenire*] Pecora mactando simul inopiam frumenti leniebat, et coria quibus utres fierent, parabat.

[b] *Mox*] Ad aquam continendam.

[c] *Trepidæ*] Quomodo, calamitatibus derepente ingruentibus, evenire solet: per tumultum omnia dum simul aguntur, ea festinatione nihil promovetur.

missum;[23] sed[e] quia locus Jugurthæ [24]opportunus, nobis aditu difficilis: genus hominum mobile, infidum, neque beneficio neque metu coërcitum.

92. Postquam tantam rem Marius, sine ullo suorum incommodo patravit;[1] magnus et clarus antea, major et[2] clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta[3] in virtutem[f] trahebantur: milites modesto imperio habiti simul, et locupletes ad cœlum ferre:[n] Numidæ magis, quam[4] mortalem timere: postremo omnes[5] socii atque hostes credere illi aut mentem divinam, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca,[6] repugnantibus Numidis, capit; plura deserta,[g] propter Capsensium miserias, igni[7] corrumpit: luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem.[o]

[n] *Milites liberaliter tractati, simul et locupletes,* Marium *ad cælum ferebant.*
[o] *Aggreditur aliam rem, non eadem asperitate septam, qua* fuerat *res Capsensium, ceterum non minus difficilem.*

divisa est G. N.—22 *non scel.* H.—23 *admissum est* A. N.—24 *erat opportunus* E.

1 *peregit* A. B. D. E. F. H. K. M. N. abest L.—2 *magisque clarior* N.—3 *Omnia n. b. c. verum etiam casu data in v. tr.* A. *omnia n. b. c. modo veram etiam casu data v. tr.* C.—4 *quam quemquam m. t.* N.—5 *cives, socii a. h.* M.—6 *paucos loca* F.—7 *igni* delet E.—8 [*Mulucha* Edit. Haverc.] *Mulucha* A. B. C. D. E.

NOTÆ

[d] *Contra jus*] Jus hoc in loco, rigide non est exponendum, sed Auctoris sensu, pro eo quod vulgo faciebant Romani, ut supplicibus et dedititiis parcerent: alias, si per jus plane id omne intelligas contra quod nemo facere audeat, scelus profecto fuerit a Mario patratum, cum Capsa incensa est. Verum Capsenses, cum satis constet dedititios sine ulla pactione fuisse, Mario, pro illo summo et absoluto belli jure, licuit, de suis sedibus deturbare, vendere, &c.

[e] *Sed*] Hinc vides Sallustium jus belli ex eo quod Victori bonum et commodum, hosti perniciosum et exitiosum est, constituere.

[f] *In virtutem*] Ita evenit inter homines; sapientes vulgo creduntur quibus fortuna favet, desipientes quibus restat. Nimirum pauci cum sapiant, omnes tamen loquantur, sed maxime plebs garrula, eventus, stultorum magister, sibi omnia vindicat. Hinc qua cautione publica negotia suscipiat, videbit qui sibi bene cupiet.

[g] *Deserta*] Scilicet, calamitatis fama, quæ Capsenses protriverat, late omnes suis domibus expulerat.

Namque haud longe a flumine Mulucha,[8] quod Jugurthæ Bocchique regnum[9] disjungebat, erat inter ceteram[10] planitiem mons saxeus, mediocri castello[h] satis patens,[11] in immensum[12] editus, uno [13]perangusto aditu relicto: nam omnis[14] natura, velut opere atque consulto præceps.[15][p] Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio, melius gesta:[16] nam [17]castello virorum atque armorum satis, magna vis[18] frumenti et fons aquæ: aggeribus turribusque et aliis machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum.[q] Vineæ cum ingenti periculo frustra[19] agebantur. Nam cum eæ paulum processerant,[20] igni,[21] aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci;[r] neque inter vineas sine periculo[i] administrare: optimus quisque cadere, aut sauciari; ceteris metus augeri.

93. At Marius, multis diebus et laboribus consumtis, anxius trahere cum animo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam[s] opperiretur,[j] qua sæpe prospere usus.[1] Quæ cum multos dies, noctes æstuans agitaret, forte quidam Ligus,[k] ex cohortibus auxiliariis miles gregarius,

[p] *Nam* ibi per *omnia* loca *natura erat præceps quasi opere, atque de industria.*

[q] *Iter eorum hominum qui castellum incolebant erat admodum angustum, et ex utroque latere abruptum.*

[r] *Milites neque* poterant *consistere ad opus faciendum, propter iniquitatem loci.*

[s] *At Marius, multis diebus et laboribus consumtis, maxime solicitus multo cum labore animo suo volvebat, desereretne quod inceperat, quoniam non procedebat, an expectaret fortunam.*

P. G. H. I. *Muluca* M. N.—9 *regna* M.—10 *ceteram* abest A.—11 *potens* F. —12 *in universum* B.—13 *per omnia* A. E. G. N.—14 *omnia* L. *per omnia alia v. o.* M.—15 *præceps erat* A. C. H. I. N.—16 *gesta est* D. E. K. M. N.—17 *in castello* E. F. H. I. M. N.—18 *vis erat* D. M. N.—19 *frustra* delet I. *agitabantur* A. I.—20 *processissent* C. *ita processerant* M. *ex plano pro o.* F. *ex plano propere* M.—21 *igni vi a. l. aut aliis corr.* N.

NOTÆ

[h] *Castello*] Florus urbem fuisse dicit.

[i] *Sine periculo*] Quia vineæ igne et lapidibus subruebantur.

[j] *Opperiretur*] Non possunt istud non mirari qui fortunæ auram non senserunt.

[k] *Ligus*] Qui erat ex Liguria. *Un Genois.*

castris aquatum[2] egressus, haud procul ab latere castelli, quod aversum præliantibus erat, animum advertit inter saxa repentes cochleas:[l] quarum cum unam atque alteram, dein plures peteret,[4] studio legendi paulatim prope[5] ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humani ingenii,[6] cupido ignara visendi invadit.[7] Et[8] forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululum modo prona,[1] dein flexa[9] atque aucta[10] in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo[11] eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit;[12 m] quod cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eadem[13] regreditur, non temere, uti escenderat,[14] sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium propere adit;[15] acta edocet, hortatur, ab[16] ea parte, qua ipse escenderat,[17] castellum[18] tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem.[19] Marius cum Ligure, promissa cognitum, ex præsentibus misit:[20 x] quorum uti cujusque[n] ingenium erat, ita rem diffi-

[l] *Quæ cum per multos dies et noctes* Marius *volveret, cum animi maxima fluctuatione et agitatione, forte quidam Ligus, miles gregarius ex cohortibus auxiliariis, qui castris egressus erat ad petendam aquam, animadvertit cochleas repentes inter saxa, non procul ab latere castelli, quod oppositum erat* lateri, *ubi prælium erat.*

[x] *Marius misit* quosdam *ex præsentibus cum Ligure, ad cognoscendum promissa ejus.*

1 [*usus fuerat* Edit. Haverc.] *usus erat* H.—2 *aliquantum* A. B. *adaquatum* D. G. *aquatum equos* N.—4 *caperet* M.—5 *prope* delet N.—6 *more ingenii humani cupidi* (*cupido* D. E. F. G. H. I. K. M. N.) *difficilia faciundi animum attendit* (*accendit* K. M. *advertit* N.) A. B. C. M. G. quoque sed *animum invasit*, ut et H. I. L. [*more humanæ cupidinis ignara visundi animum vortit*. Edit. Haverc.]—7 *animum attendit* D.—8 delet *et* D.—9 [*inflexa* Edit. Haverc.] *flexa* C. F. N. —10 *acuta* L. *vaga* N.—11 *modo* delet F.—12 *pernotat* B. *pervenit* C. *perscribit ibidem* F. *describit* G. *perscripsit* K.—13 *eodem* D. F. G. H. I.—14 *ascenderat* B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. N. *descenderat* M.—15 *adiit* M.—16 *ut ab ea p.* G.—17 *descendunt* A. B. D. E. F. G. H. I. K. *ascenderat* C. L. —18 *castellum uti t.* F.—19 *p. s. ducem itineris, nihil periculi esse docet.* F. K.

NOTÆ

[1] *Prona*] Intellige arborem primo ex saxo nascentem non potuisse statim in altum assurgere, sed paululum versus ima montis inflexam fuisse, prout illud in locis declivibus conspicitur; deinde sese erexisse, usumque scalæ præbuisse, ut saxum scanderetur.

[m] *Perscribit*] *Il reconnut bien la place. Il en prit le plan.*

[n] *Uti cujusque*] Istud diligenter notandum, ut cuique, non secundum id

cilem aut facilem nunciavere.[21] Consulis animus tamen paulum arrectus.[22] Itaque ex copia tubicinum et cornicinum, numero quinque[23] quam velocissimos delegit, et cum his, præsidio[o] qui forent, quatuor centuriones: omnes Liguri parere jubet, et ei negotio[p] proximum diem constituit.[24]

94. Sed ubi ex præcepto tempus visum;[1] paratis compositisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis præerant,[2] prædocti[3] ab duce,[q] arma ornatumque mutaverant, capite[4] atque pedibus nudis, uti prospectus[r] nisusque[5] per saxa facilius[6] foret: super terga gladii et scuta;[7] verum ea Numidica[8] ex coriis, ponderis[s] gratia simul, et offensa[t] quo levius[9] streperent. Igitur prægrediens Ligus saxa, et si quæ vetustate[10] radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati[11] facilius escenderent.[12] Interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paulo asperior ascensus, singulos præ se inermos[13] mittere; deinde ipse cum illorum armis sequi:[14] quæ dubia nisu[15][u] videbantur potissimus tentare, ac sæpius eadem ascendens descendensque,[16] dein statim[17] di-

---

nihil esse docet N.—20 *mittit* K. M.—21 *renunciavere* M.—22 *erectus* M. *est arrectus* N.—23 *n. quinque millium* C. *duorum millium quinque* G.—24 *instituit* E.

1 *visum est* A. B. D. F. G. I. K. M. N.—2 *centuriones erant* L.—3 *edocti* F. K.—4 *capite nudo* M.—5 *visusque* F.—6 *facilior* C. N.—7 *et scuta erant* A.—8 *Numidica erant* M.—9 *minus* C.—10 *per vetustatem* A. *vetustæ* C.—11 *elevati* N.—12 *adscenderant* B. C. D. E. F. G. H. I. K. L.—13 *inermes* C. D. E. F. G. H. I. K.—14 *illos sequi* A. *sequitur* B. *insequi* M.—15 [*nisui* Edit. Haverc.] *usui* C. D. H. I. *visu* G. M. N. *nisu* E. *visui* F.—16 *descendensque*

NOTÆ

quod ejus verba sonant, sed indolis et ingenii facta æstimatione, fidem habeamus: quod nisi fit, sæpius in fraudem, et errorem, non magis alienam quam nostra culpa incidemus.

[o] *Præsidio*] Id est, *qui rem ipsam exsequerentur et tuerentur:* quippe centurio suos quisque milites habuit.

[p] *Ei negotio*] Non dicit Auctor quodnam illud sit; verum de castelli expugnatione sermonem esse satis intelligitur.

[q] *Duce*] *Ligure*, scilicet.

[r] *Prospectus*] Enimvero illis, si ullo modo caput obvelatum habuissent, viam in ascendendo videre, vel dispicere non licuisset; sed virgultis et radicibus impliciti fuissent.

[s] *Ponderis*] Id est, *ut leviora essent.*

[t] *Offensa*] Ferrum enim, quod in umbone scutorum Romanorum erat, sonum reddidisset, si ea ad saxum allisa essent.

[u] *Dubia nisu*] Id est, *quo, in ascensu inferre pedem, satis tutum non videbatur;* cum saxum solutum erat, aut labans, &c.

grediens,[v] ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicuti aliis diebus, adversum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit, quanquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus[18] milites et ipse extra vineas egressus, testudine[w] acta succedere, et simul hostem tormentis,[x] sagittariisque,[19] et funditoribus eminus terrere. At Numidæ sæpe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctesque agitare:[v] maledicere Romanis, ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis hostibusque prælio intentis, magna utrimque vi pro gloria atque imperio his, illis[y] pro salute certantibus, repente a tergo signa[z] canere: ac primo mulieres et pueri,[20] qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati inermesque.[21] Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora[22] vadere, avidi gloriæ certantes[a] murum petere,[23] neque quenquam omnium præda morari. Sic forte correcta[24] Marii temeritas,[b] gloriam ex culpa invenit.

[v] *Sed permanebant dies et noctes ante muros.*

deest K.—17 *statim* delet F.—18 *cohortatus est* E. F.—19 *armis* L. *conjunctis sagittariis et fund.* M.—20 *puerique* C.—21 *inermesque fugere* D. *i. præcipitabantur* N.—22 *cadavera* F.—23 *ascendere* A. D. E. F.—24 *correpta* C. *concepta* M.

NOTÆ

[v] *Digrediens*] Ille, ut ita dicam, ludibundus et saltabundus per ea loca, quo aliis animum adderet, incedebat.

[w] *Testudine*] Machina erat, qua ad arcendos ictus, utebantur, quæque pro multiplici usu diverse connectebatur.

[x] *Tormentis*] Machinæ fuerunt, quibus vi summa lapides, et alia missilia jaciebant.

[y] *Illis*] Hinc videre licet, Pronomen *hic*, *hæc*, *hoc*, non semper ad proximum referri, sed quandoque poni pro *alius*, *alia*, *aliud*, *&c.*

[z] *Signa*] Antea vidimus ideo cornicines et tubicines missos: ut, scilicet, terrorem augerent.

[a] *Certantes*] Illud est quod Gall. dicimus, *A qui sera le premier.*

[b] *Temeritas*] Cum arcem, ut videbatur, inexpugnabilem appetiisset.

95. Ceterum dum ea res geritur,[1] L. Sylla Quæstor cum magno equitatu in castra venit: quos[c] uti ex Latio et a sociis cogeret,[2] Romæ relictus erat. Sed quoniam tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura cultuque ejus paucis dicere.[3] Neque enim alio loco de Syllæ rebus dicturi[4] sumus: et[5] L. Sisenna[d] optime et diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus,[6] parum mihi libero[e] ore locutus[7] videtur.[w] Igitur Sylla gentis patriciæ[8f] familia prope jam extincta majorum ignavia, literis Græcis atque Latinis juxta[9] atque doctissime eruditus,[x] animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso;[10] tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata,[11] nisi quod de uxore[g] potuit honestius consuli: facundus, callidus, et amicitia[12] facilis:[h] ad simulanda negotia[i] altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor.

[w] *Et L. Sisenna, qui persecutus est* historiam *optime et diligentissime omnium qui eas res dixere, videtur mihi locutus parum libero ore.*
[x] *Eruditus erat doctissime et pariter literis Græcis atque Latinis.*

1 *agitur* A. D. E. K.—2 *cogeret milites* F. C. *exercitum* N.—3 *disserere* F. —4 *scripturi sumus* M.—5 *et quia* N.—6 *prosecutus est* A. *prosecutus* B.— 7 *locutus esse* F. N.—8 [*gent. pat. nobilis fuit* Edit. Haverc.] *nobilis fuit* deest in Ed. Grut.—9 *maxime* A.—10 *otio intentus l. e. ceterum a neg. n. v. r. est* M.— 11 *remor. est* G.—12 *aditu et am.* C. I.—13 *a. illi f.* F. H. I. *a. illi f. o.* M.—

NOTÆ

[c] *Quos*] Plerumque scribitur, *quod.* Intellige Syllam tunc, non maturius advenisse, quod Romæ ad cogendum equitatum relictus fuisset: forte legendum *quem.*

[d] *Sisenna*] Historicus fuit ex gente Cornelia, ut testatur Festus, qui bellum civile Syllanum edidit: Ciceronis judicio melior quam qui ante ipsum Latine historiam scripserant; attamen distans a perfecto. Ejus restant aliquot fragmenta.

[e] *Libero*] Quia Syllæ vitia noluit, aut non ausus est describere.

[f] *Patriciæ*] *Nobilis* hic sæpius adjungitur: multi enim nobiles erant, qui continuo patricii non erant.

[g] *De uxore*] Istud forte ideo dixit, quod Valeriam in theatro lascive nimis blandientem sibi uxorem duxit. Vide Plutarch.

[h] *Amicitia facilis*] Id est, *qui sibi aliorum benevolentiam facile conciliabat, eisque benignum sese pari lubentia præbebat.* Gall. *Il savoit gagner le cœur des gens, et se communiquoit facilement.*

[i] *Ad simulanda negotia*] Viro Politico necesse est in primis, negotiis eam faciem effingere posse, qua voluntatem aliorum inflectat, et ad scopum suum perducat. Vim eam Syllæ innatam fuisse testatur Sallust. Gall. diceremus, *Il savoit donner aux choses le tour qu'il vouloit ; les representer sous telle face qu'il lui plaisoit.* Vel, si eam putes accersitam explicationem, in-

Atque[13] felicissimo omnium ante civilem[j] victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit:[y] multique dubitavere, fortior,[14] an felicior esset. Nam postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat[k] magis,[15] an pigeat disserere.

96. Igitur Sylla, ut supra dictum, postquam in Africam atque in castra Marii cum equitatu[1] venit,[2] rudis antea et ignarus belli, solertissimus omnium in paucis tempestatibus[3] factus est. Ad hoc[4] milites benigne appellare; multis rogantibus, aliis[l] per se ipse dare beneficia, invitus accipere: sed ea properantius, quam æs mutuum reddere;[m] ipse[5] ab nullo[n] repetere: magis id laborare, ut illi[6] quam plurimi deberent: joca atque seria cum humillimis agere: in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod prava ambitio[o] solet, Consulis, aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati; plerosque antevenire. Quibus rebus brevi[7] Mario militibusque carissimus factus.[8]

[y] *Atque fortuna nunquam fuit illi major industria, quanquam omnium felicissimus fuerit ante victoriam civilem.*

14 *fortiorne an f.* M.—15 *pudeat magis* B. E. F. *p. a. pigeat magis* C. I. K. L. *pudet an piget magis* D. *pudet m. an piget* G. H. *an pudet m. a. p.* M. [*magis* delet Edit. Haverc.]

1 *equitibus* A. E.—2 *pervenit* C.—3 *diebus* A.—4 *Ad hæc* H.—5 *ipse* delet I. —6 *uti sibi* F.—7 *brevi tempore* K.—8 *carus factus est* A. E. *carissimus factus est* B. D. F. G. H. I.

NOTÆ

tellige, Syllam ingenio fuisse tam acri, tamque expromtam habuisse memoriam, ut gestu et habitu, aut colloquio et congressu, quodcumque libuisset hominibus persuadere potuerit.

[j] *Civilem*] Istud addidit, quia postquam Sylla, mortuo Mario, rerum potitus est, Romam et Italiam omnibus modis civium sanguine cruentavit.

[k] *Pudeat*] Id est, *Respublica quamvis ad exitium perducta fuerit, non tamen ejus major fuit clades, quam Syllæ vecordia.*

[l] *Aliis*] Istud, quod supra dixit explicat, Syllam amicitia facilem fuisse.

[m] *Reddere*] Quanto pluris est homo, quam pecunia, tanto accuratius ejus opera, gratia, aut amicitia, cum amplificatione compensanda.

[n] *Ipse ab nullo*] Nisi istud adsit, beneficium non est, sed mercimonium: quantumvis enim ingrati animi vitium intolerabile fuerit, nihilominus tamen qui benefacit, quid manus dextra agat nescire debet sinistra, ut sapientissime monuit ipse Christus Jesus, ne verius amicis onus imponamus, quam beneficium collocemus.

[o] *Prava ambitio*] Nam bona est etiam, cum quis sine cujusquam de-

97. At Jugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utiles simul, et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuncios mittit,[1] 'quam[2] primum in Numidiam copias adduceret; prælii faciendi tempus adesse.' Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere:[z] rursus uti antea, proximos donis corrumpit, ipsique Mauro[3] [p] pollicetur Numidiæ partem tertiam, si aut Romani Africa[4] expulsi, aut, integris[q] suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus, cum magna multitudine Jugurtham[5] accedit. Ita amborum exercitu conjuncto,[6] Marium jam in hyberna proficiscentem, vix decima parte [7]die[r] reliqua,[8] invadunt: rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra[9] Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem.[10] Igitur simul[s] Consul ex multis de hostium adventu cognovit,[11] et ipsi hostes aderant, et priusquam exercitus aut[12] instrui, aut sarcinas colligere,[13] denique antequam signum, aut imperium ullum accipere quivit,[14] equites Mauri atque Gætuli, non acie, neque ullo more prælii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros concurrunt.[15] Qui omnes trepidi improviso[16] metu, ac tamen[17] virtutis memores, aut arma capiebant,

[z] *Quem, ubi accepit moras nectere, dum dubius anxie perpendebat rationes quæ pro bello aut pace faciebant.*

1 *misit* H.—2 *uti quam primum* F.—3 *ipsi quoque Boccho* A. *ipsique Boccho* D. E. F. G. H. I. M. N.—4 *ex Africa* E.—5 *ad Jug. accedit* N.—6 *juncto* I.—7 *diei* F. G. H. I. N.—8 *relicta* M. N.—9 *contra rati* D. G. *rati contra* N.—10 *difficilem* B. E. G. H. K. M. N.—11 *cognoverat* K. *cogn. et ipsi jam h. a.* M.—12 *a. posset instrui* N.—13 *coll. potuisset* H. *coll. posset* I.—14 *quieverit* A. *quivisset* B. D. E. H. *quivissent* N.—15 *concurrunt* F. G. M. N.—16 *imperio* B.—17 *at*

NOTÆ

trimento bonæ famæ studet.

[p] *Mauro*] *Boccho*, scilicet.

[q] *Integris*] Hoc est, *si nulla pars regni sibi a Romanis detraheretur*.

[r] *Die*] Procul dubio casus est Genitivi, quandoquidem Plautus et Virgilius ita locuti sunt; atque hunc ipsum locum citat Gellius, qui *die* in patrio casu a Sallustio positum esse dicit, aliorumque argutiolas ea de re contemnit.

[s] *Simul*] Dicit, tunc tantum Marium de hostium adventu cognovisse, cum ipsi adessent.

aut capientes alios ab hostibus defensabant:[18] pars equos escendere,[19] obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quam prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, pedites[20] permixti; cædere alios, alios[21] obtruncare, multos, contra adversos acerrime pugnantes, ab tergo circumvenire:[s] neque virtus, neque arma satis tegere; quod hostes numero plures et[22] undique circumfusi. Denique Romani veteres,[t] novique, et ob ea[u] scientes belli, si quos locus, aut casus conjunxerat, orbes[v] facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.

98. Neque in eo tam aspero negotio territus[1] Marius, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quam familiarissimis, paraverat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostes, ubi confertissimi obstiterant,[2] invadere:[3] manu consulere[w] militibus, quoniam imperare,[4] conturbatis omnibus non, poterat.[5] Jamque[6] dies consumtus erat,[x] cum

[s] *Circumveniebant multos ab tergo, dum illi pugnarent acerrime contra hostes adversos.*

tantum M.—18 *defendebant* F. *defensare* G.—19 *ascendere* MSS.—20 *peditesque* F. G. K. L. N.—21 *cedere alios obtr.* M. N.—22 *aut undique* K.
1 *territo...demisso animo* C.—2 *erant* I. *adstiterant* L.—3 [*invad. manu* Edit. Haverc.] *pugnare manu* N.—4 *imperitare* Ed. Carr.—5 *nequiverat* C.—6 *et jam*

NOTÆ

[t] *Veteres*] Non sunt veterani, prout quidam existimavit; verum ii, de quibus mentio facta est superius, qui sub Metello militaverant, quique cum novis quos Marius adduxit, in unum corpus coaluerant.

[u] *Ob ea*] Id est, *Romani veteres et novi, ideo scientes belli quod hi cum illis, usu, Numidarum more assuetis, permixti essent, et in unum corpus coaluissent, orbes faciebant, si quos locus aut casus conjunxerat.*

[v] *Orbes*] Quid intelligat per orbes, res ipsa satis superque indicat. Illi, scilicet, in circulum sese componebant, ut eos ex omni parte adversos hostes invenirent, neque a tergo circumvenirentur.

[w] *Consulere*] Intellige Marium huc illuc cursando, et quo ille cumque ivisset hostes profligando, aliquatenus suos juvisse, eorumque ordines restituisse.

[x] *Jamque dies consumtus erat*] Versus horoici hæc verba constituunt bonam partem, quod, procul dubio, Auctori, per incogitantiam excidit.

tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit, atque, uti suis receptui locus esset, colles duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris[7] parum amplo, fons aquæ magnus erat:[b] alter usui opportunus,[8] quia magna parte editus et præceps pauca munimento[9] quærebat.[y] Ceterum apud aquam Syllam cum equitibus noctem[10] agitare jubet. Ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno[z] gradu in collem subducit.[11] Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur. Neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine[12] circumdato, effusi[13] consedere. Dein[14] crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari suo more lætari, exultare, strepere vocibus:[15] ipsi duces feroces,[16] quia non fugerent, pro victoribus[17] agere.[c] Sed ea cuncta Romanis ex tenebris et editioribus locis facilia visu[18] magnoque hortamento[19] [a] erant.

99. Plurimum vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maximum[b] silentium haberi jubet: ne signa quidem,[1] uti per vigilias solebant, canere: deinde, ubi lux adventabat,[2] defessis jam hostibus et paulo ante somno

[b] *Quorum in uno parum amplo ad castra ponenda, erat fons magnus aquæ.*

[c] *Et ipsi duces gerebant sese ferociter, et quasi victores fuissent, quia non fugerunt.*

dies M.—7 *castris positis* M.—8 *opp. erat* D.—9 [*munimento egebat* Edit. Haverc.] *munimenta quærebat* A. E. *munimenta gerebat* B. D. F. M. *pauca munimenta gerebat* K. sed *gerebant* L.—10 *per noctem* F. *noctu* N.—11 *deducit* F.—12 *multitud. Numidarum* G.—13 *effusi omnes* F.—14 *denique* N.—15 *pedibus et vocibus* G.—16 *feroces erant* D.—17 *atque p. v. sese a.* F. N.—18 *visui et maximo* F.—19 *ornamento* A. *et maximo hortamento* N.

1 *quidem permisit* N.—2 *adveniebat* E.—3 *tub. cornicinesque* C. G. I.—4 *signa*

NOTÆ

[y] *Quærebat*] Alii habent *egebat*, nonnulli *gerebat*. Malim legere *egebat*; nec me movet quod accusativum post se habeat; nam ejusmodi antiquatis phrasibus gaudet Sallustius.

[z] *Pleno*] Id est, *tantum illi non aufugerunt*; si modo Romanorum gloriam Sallustius assentatiuncula non est aucupatus. *Marius les fit retirer à grands pas.*

[a] *Hortamento*] Quia hostes cum securos et exultantes viderent, confidebant insuper eos defessos et sopitos fore, cum prælium instauraretur.

[b] *Quam maximum*] *Il commanda que l'on fit le moins de bruit que l'on pourroit.*

captis, de improviso vigiles,[c] item cohortium, turmarum, legionum tubicines[3] simul omnes signa[4] canere, milites clamorem tollere atque portis[d] erumpere.[5] Mauri[e] atque Gætuli[f] ignoto et horribili sonitu repente exciti,[6] neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quicquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi[g] vecordia, ceperat.[7] Denique omnes fusi fugatique: arma et signa militaria pleraque capta: pluresque eo prælio, quam omnibus superioribus interemti.[8] Nam somno et metu insolito impedita[9] fuga.

100. Dein Marius, uti cœperat, in hyberna:[1] quæ, propter commeatum, in oppidis maritimis agere decreverat. Neque tamen secors victoria,[2] aut insolens[3] factus;[4] sed pariter ac in conspectu hostium, quadrato[h] agmine incedere. Sylla cum equitatu apud [5]dextimos,[d] in sinistra A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, præterea[6] cohortes[7] Ligurum curabat: primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, minime[8] cari et regionum scientissimi, hostium iter explorabant: simul Consul, quasi

[d] *Sylla erat cum equitatu in dextra parte.*

abest H. K. *tuba can.* H. *tuba canere jubet* M. *tubicines simul et omnia signa canere* N.—5 *erumpere jubet* B. C. D. F. G. K. L. M. N.—6 *excitati* F.—7 *acceperat* B. C. E. H. I. M. N.—8 *interemti sunt* D. F.—9 *imp. erat f.* E. H. I. *imp. f. est* F. G. *imp. f. erat* M. *i. est fuga* N.

1 [*hyberna proficiscitur* Edit. Haverc.] *it* B. E. *iter pr. comm.* &c. M. *prof. quia* &c. N.—2 *pro victoria* H.—3 *secors* E. G. H. I. K. L. *securus* M.—4 *factus est* A. N.—5 *extremos* L. *dextros* in Marg. *dextimos* K. *it extremos* N.—6 *præ. Marius c. Lig.* G.—7 *cohortibus* K.—8 *quasi m. c.* M.—9 *quasi nullo præcepto*

NOTÆ

[c] *Vigiles*] Plerumque legitur *vectigales*, et eorum conjicio fuisse tubicines qui superveniebant, et extraordinarii Romanis aderant.

[d] *Portis*] *Castrorum*, scilicet.

[e] *Mauri*] Quibus Bocchus imperitabat.

[f] *Gætuli*] Quos ordines servare Jugurtha instituerat.

[g] *Quasi*] Vox ista cum *vecordia* jungi debet, ut conjunctim eam vesaniam et dementiam significent qua ii affliguntur, qui nimio metu correpti sunt. Idem propemodum præstat quod illud quod vocant, *Une terreur panique*.

[h] *Quadrato*] Ut quacumque hostis ingrueret parati essent.

nullo[9] imposito, omnia providere:[e] apud omnes adesse: laudare, increpare merentes. Ipse armatus intentusque, item[10] milites cogebat:[i] neque secus,[j] atque iter facere,[11] castra munire, excubitum in portas cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere. Præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circumire,[12] non [13]diffidentia futuri,[14] quæ imperavisset, quam uti militibus exæquatus[15] cum imperatore labor[16] volentibus esset.[f] Et sane Marius illo et aliis temporibus[17] belli pudore[k] magis, quam malo,[l] exercitum coërcebat:[18] quod[m] multi per ambitionem fieri aiebant; pars[19] quod a pueritia consuetam duritiam, et alia, quæ ceteri miserias vocant, voluptati[20] habuisset. Nisi[n] tamen res publica[21] pariter, ac sævissimo imperio, bene atque decore gesta.[22]

101. Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta undique simul speculatores[o] citi sese ostendunt; qua re hostes adesse intelligitur. Sed quia diversi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita

[e] *Simul Consul providebat omnia, quasi neminem* suo loco *curare jussisset.*

[f] *Non tam diffidens futura esse ea quæ imperavisset, quam ut labor exæquatus militibus cum Imperatore, illis placeret.*

imposito M. *q. n. custode imp.* N.—10 *equites item milites* M.—11 *si iter faceret* I. *quam si i. f.* N.—12 *curare* F.—13 *non tam* A. B. C. D. F. G. M.—14 *futuro rum* B. N.—15 *æquatus* F.—16 [*labos* Haverc.] *labor* A. B. C. D. F. G. H. I. M. N.—17 *Illo et aliis omnibus temp. illoque tempore aliisque omnibus temp.* N. [*Jugurthini belli* Edit. Haverc.]—18 *cogebat* M.—19 *alii* G.—20 *voluptatibus* A. E.—21 *Non autem Resp. pariter tanquam* M. *N. t. omnia quod rep. pariter, &c.* N.—22 *gesta sunt* D. E. N.

NOTÆ

[i] *Cogebat*] *Pudore*, scilicet, cum Imperatorem suum intentum animadverterent.

[j] *Neque secus*] Dicit Marium, cum in itinere semper paratissimus fuisset, eodem modo in castris se gessisse. Locus obscurus est, nisi advertas.

[k] *Pudore*] Intellige Marium tantum laborem cepisse, ut, illo ita intento, neminem otiari non puduisset.

[l] *Malo*] *Pœna aut supplicio.*

[m] *Quod*] Quod, nimirum, sibi laborem cum militibus communem faciebat.

[n] *Nisi*] Positum est pro *sed*; aut *verum*, ut sæpe alibi. Gall. diceremus, *Avec tout cela*, aut, *Quoi qu'il en soit.*

[o] *Speculatores*] Perfugas fuisse supra dixit.

Jugurtham spes frustrata,[1] qui copias in quatuor partes distribuerat: ratus ex omnibus æque[p] aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sylla, quem primum attigerant, cohortatus suos, turmatim et quam maxime confertis equis ipse aliique Mauros invadunt: ceteri in loco manentes ab jaculis eminus emissis corpora tegere, et, si qui in manus venerant,[2] obtruncare.[n] Dum eo modo equites præliantur,[3] Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, [4]neque in priore pugna, in[5] itinere morati, affuerant,[o] postremam Romanorum aciem invadunt.[6] Tum Marius apud primos agebat,[7] quod ibi Jugurtha cum plurimis.[8] Dein Numida,[q] cognito Bocchi adventu, [9]clam cum paucis ad pedites[r] convertit:[10] ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat: 'nostros frustra pugnare; paulo ante Marium sua manu interfectum;' simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii terrentur: simulque barbari animos tollere et in perculsos[11] acrius incedere.[12] Jamque paulum[13] ab fuga aberant, cum Sylla, profligatis quos adversum ierat, Mauris ab latere incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos et prope

[n] *Et si qui* Mauri *in* Romanorum *manus venerant*, eos *obtruncabant*.

[o] *Neque in priore pugna affuerant, quod in itinere morati essent.*

1 *Ita Jugurthæ s. f. est* F. N. *Igitur J. s. f. est* M.—2 *si quis i. m. venerat* A, M. *si qui i. m. venerint* K.—3 *præliarentur* I. L.—4 *nam neque* B.—5 *itinere* deleto *in* C. M.—6 *invadit* K. M. N.—7 *erat* [Edit. Haverc.] et K. *agebat* M. —8 [*cum plur. instabat* Edit Haverc.] *agebat* B.D.E. F.G.K.L.—9 *se clam* N.—10 *a. p. se vertit* F. *ad p. c. se* G.—11 [*et in perc. Romanos* Edit. Haverc.] *etiam perculsos Rom.* M.—12 *intendere* C. H. I.—13 *paululum* B. D.—14 *dextra sinis-*

NOTÆ

[p] *Æque*] Id est, *Indiscriminatim ex quadruplici agmine alterum a tergo hostes invasurum, cum tamen nesciret Jugurtha cuinam istud obtingeret.* Gall. *Que les uns, ou les autres indifferemment, pourroient prendre en queue l'armée des Romains.*

[q] *Numida*] *Jugurtha*, procul dubio; ut mirum videatur hoc in loco hæsisse viros doctos.

[r] *Ad pedites*] Romanos scilicet, atque eos arbitror contra quos Bocchus pugnabat, qui in postrema acie locati fuerant, quod patebit attendenti.

jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextra, sinistra[14] omnibus[15] occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit.[16] Atque interim Marius, fugatis[s] equitibus, occurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes undique fusi.[17] Tum spectaculum horribile [18]campis patentibus: sequi, fugere; occidi, capi; equi, viri afflicti:[19] ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti[t] modo, ac statim concidere: postremo omnia,[20] qua visus erat, constrata[21] telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta sanguine.

102. Postea loci Consul,[1] haud dubie jam victor,[2] pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat.[f] Eo post diem quintum, quam iterum[u] barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, 'duo quam fidissimos ad eum[3] mitteret; velle de se, et de populi Romani commodo cum iis[4] disserere.' Ille[5] statim L. Syllam et A. Manlium ire jubet. Qui quanquam[v] acciti ibant; tamen placuit[6] verba apud regem facere: [7]ingenium aut aversum uti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sylla, cujus facundiæ,[x] non ætati, a Manlio concessum,[8] pauca verba hujuscemodi locutus:[9]

'Rex Bocche, magna nobis lætitia, cum te talem virum

[f] *Quo consilium fuerat pervenire initio cum discesserat.*

traque F.—15 *omnibus suis* I.—16 *erupit* H. K. M.—17 *fusi sunt* I. K.—18 [*in camp.* Edit. Haverc.] *in* delet M.—19 *adflicti sunt* M.—20 *omnia loca* M.—21 *constr. erant* M.

1 *Postea Consul* M.—2 *victor existens* C.—3 *ad e. uti mitteret* G.—4 delet *cum iis* B.—5 *Ille sine mora statim* C.—6 *placuit illis* D. G.—7 [*uti ing.* Edit. Haverc.] *quo* K. *qui i. ejus aversum* M.—8 *concessum est* B. D. F. I. N.—9 *lo-*

NOTÆ

[s] *Fugatis*] Eos fuisse arbitror qui cum Jugurtha fuerant, a quibus se ipse subduxerat, ut strategemate adversus Romanos pedites uteretur.

[t] *Niti*] *Ils tâchoient de se relever.*

[u] *Iterum*] De hac postrema pugna loquitur; priorem superius vidimus, quando Romani in colles evaserunt, deinde hostes profligaverunt.

[v] *Quanquam*] Hoc dicit, quia non eorum fuit, qui acciti erant, ante loqui, quam quid exponeret barbarus cognitum habuissent.

[x] *Facundiæ*] An ob rem, necne, postea cognosces.

Di monuere, uti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optimum cum pessimo omnium Jugurtha miscendo commaculares;[10] simul[11] nobis demeres acerbam necessitudinem,[12] pariter te errantem et illum sceleratissimum persequi. Ad hoc populo Romano jam inopi visum,[13] amicos, quam servos quærere:[h] tutius rati, volentibus, quam coactis imperitare.[y] Tibi vero nulla opportunior nostra[14] amicitia: primum, quod procul absumus, in quo offensæ[z] minimum,[15] gratia par, ac[16] si prope adessemus; dein quod parentes abunde habemus,[i] amicorum[17] neque nobis, neque cuiquam omnium[18] satis. Atque hoc[a] utinam a principio tibi placuisset! profecto ex populo Romano multo plura bona accepisses, quam mala perpessus esses.[b] Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet[19] placuisse et vim, et gratiam nostram [20]experiri:[c] nunc, quando[21] per illam licet, festina, atque, ut cœpisti, perge. Multa atque[22] opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. Postre-

[h] *Præterea melius visum Populo Romano, jam a principio, cum admodum inops erat et egenus, quærere amicos quam servos.*

[i] *Deinde quia habemus abunde homines qui nobis pareant.*

cutus est A. C. D. E. G. H. I. *est locutus* B.—10 *maculares* B.—11 *s. a nobis* D.—12 *necessitatem* F.—13 *visum est* A. E. N. *est v.* G.—14 *a. quam nostra* G. *quam n. a.* H.—15 *minimum est* B. M. N.—16 *quam* E.—17 *amicorum vero* F.—18 *hominum* quidam Mss. ut et N.—19 *cui si complacuit* M. *cui semel complacuit* N.—20 *te experiri* H. I. M.—21 *quoniam* H. K. L. M. N.—22 *atque* delent K. L. M. N.—23 [*dimitte* Edit. Haverc.] *de-*

NOTÆ

[y] *Imperitare*] Hinc vides imperii nomen, quanquam sæpius dominium notat, honestum quoque esse; graviusque et stabilius arbitratos esse Romanos illud, quod liberalitate et amicitia adjungitur, quam vi quod fit et superbia. Nostris vero hominibus plerisque nequidem isthuc odorari licet; sed superbiæ suæ omnia proculcanda a Diis ipsis tradita esse arbitrantur. Literis Græcis et Latinis nihil opus est; satis fuit, ut primi essent omnium rerum, superbia eos omnia contemnere docuerit. Itaque ergo amantur; a Gnathonibus scilicet, non elegantibus et cordatis viris.

[z] *Offensæ*] Id est, *tibi non possumus nocere.*

[a] *Hoc*] *Pacem cum Romanis habere.*

[b] *Quam mala perpessus esses*] Malim *es;* quanquam contra fidem eorum codicum quos videre contigit, ne ridicule Sylla locutus esse videatur: neque scio quomodo hunc locum intellexerint qui eum intactum præterierunt.

[c] *Experiri*] Id est, *quæ voluit experimentis vim et gratiam nostram cognoscere.*

mo hoc in pectus tuum demitte,[23] nunquam populum Romanum beneficiis victum. Nam bello quid valeat,[24] tute scis.'

Ad ea Bocchus placide et benigne; simul pauca pro delicto verba facit: 'se non hostili animo, sed regnum tutatum[25] arma cepisse: nam Numidiæ[26] partem, unde vi[27] Jugurtham expulerat,[d] jure belli suam factam, eam vastari ab Mario pati nequivisse: præterea missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia.[k] Ceterum vetera omittere,[28] ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum.' Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus,[29][e] quos Jugurtha, cognita legatione Syllæ et Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat.[l]

103. Marius interea, exercitu in hybernis composito, cum expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnes præsidium[1][f] imposuerat.[2] Tum rursus Bocchus,[3] seu reputando, quæ sibi duobus præliis venerant,[5] seu admonitus ab amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit,[m] quorum et fides cognita, et ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, et

[k] *Præterea* dixit se *repulsum ab amicitia, cum antea misisset legatos Romam.*

[l] *Deinde, occasione data, animus barbari flexus est ab amicis, quos Jugurtha corruperat donis, metuens id quod parabatur, postquam cognovisset legationem Syllæ et Manlii.*

[m] *Delegit quinque ex omni numero amicorum.*

mitte K.—24 *valeas* F.—25 [*sed ob regnum tutandum* Edit. Haverc.] *sed r. ad tut.* I. L.—26 *Num. tertiam partem* H.—27 *vi* delet B. M.—28 *demittere* L.—29 *flexus est* A. B. M.

1 *præsidio* D. F. N.—2 *potuerat* C.—3 [*Boc. feliciter, seu reput.* Edit. Haverc.] *feliciter erga Romanos* G. *feliciter habuit se* M. N.—4 *mala quæ* E. *quæ mala* N.—5 *evenerant* A. C. D. E. F. G. H. I. K.—6 *belli* delet N.—7 [*pergunt*

NOTÆ

[d] *Expulerat*] Hinc patet, nisi forte vanissimus homo delictum mendacio excusat, Bocchum cum Jugurtha bellum gessisse.

[e] *Flexus*] Tametsi Bocchus homo fuit maxime inanis, optime tamen reges docebit quales amicos a se propellere debeant.

[f] *Præsidium*] Imposuerat perfugas præsidium, id est, *præsidium ex perfugis constituerat.* Hoc loquendi genus Grammatici appositionem vocant.

quocumque modo belli[6] componendi licentiam[g] permittit. Illi mature ad hyberna Romanorum proficiscuntur: deinde itinere a Gætulis latronibus circumventi spoliatique, pavidi, sine decore[h] ad Syllam perfugiunt;[7] quem Consul in expeditionem proficiscens pro Prætore[8] reliquerat. Eos ille[9] non pro vanis[i] hostibus, ut meriti erant, sed accurate[10] ac liberaliter habuit. Qua re barbari et famam Romanorum avaritiæ falsam,[11] et Syllam, ob munificentiam in sese, amicum rati.[12] Nam[13] etiam tum largitio[j] multis ignara: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quæstori mandata Bocchi[14] patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia, aut benevolentiæ[15] [k] credebant oratione extollunt: dein[16] Sylla omnia pollicito, docti,[17] quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur.[n]

104. Marius postquam infecto,[1] quo intenderat, negotio Cirtam redit;[o] [2]de adventu legatorum certior factus,[3] illosque

[n] *Deinde, postquam Sylla* illis *omnia promisisset, docti quomodo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, expectant ibidem circiter dies* 40.

[o] *Postquam Marius redit Cirtam, negotio infecto, ad quod* perficiendum *profectus erat.*

Edit. Haverc.] *profugiunt* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. *perfugiunt* N.—8 *in castris reliquerat* M.—9 *Sulla* N.—10 *accuratissime* F.—11 *falsam esse* B. G. M. N.—12 *rati sunt* B. F. G. N.—13 *namque tum* F.—14 *Bocchi* delet D.—15 *benevolentia* C. D. F. L.—16 *hinc* N.—17 *docti sunt* M.

1 *confecto* C. I. M.—2 *et de adventu* M.—3 *factus est* B. F. G. H. I. K. L.

NOTÆ

[g] *Licentiam*] *Ils étoient Plénipotentiaires.*

[h] *Sine decore*] Id est, *absque dignitatis suæ insignibus;* immo habitu deteriore quam solent homines vulgares, quia spoliati fuerant.

[i] *Vanis*] Id est, *Mendacibus, Levibus et Inconstantibus.*

[j] *Largitio*] Intellige paucis eorum hominum artem cognitam fuisse, qui, turpissime ut gallinaceum emendicent, ovum magnifice largiuntur; aliorumque ex imperitia rem suam faciunt, eorum gratiam præsertim aucupando, eosque corrumpendo.

[k] *Benevolentiæ*] Id est, ut volunt, *quæ benevolentiam et amicitiæ studium declararent.* Alii codices habent *benevolentia.* Sed neutrum placet: verum exponendam esse crediderim hanc vocem *benevolentiæ* eo modo quo antea Sallustium *volentia* usurpasse vidimus; ut *benevolentia* sicut et *utilia* ad Romanos referatur; atque

et Syllam venire jubet, item[4] L. Bellienum[l] Prætorem[5] Utica, [6]præterea omnes undique Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit.[7] [m] Legatis potestas eundi Romam fit ab Consule;[n] interea induciæ postulabantur.[8] Ea Syllæ et plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ et mobiles semper in adversa mutant.[o] Ceterum Mauri, impetratis omnibus rebus,[9] tres Romam profecti[10] cum Cn. Octavio Rufo,[11] qui Quæstor[p] stipendium in Africam portaverat:[12] duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem et studium[q] Syllæ lubens[13] accepit. Romæ legatis ejus, postquam errasse[14] regem et Jugurthæ scelere lapsum, deprecati[r] sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur:[P]

'Senatus et populus Romanus beneficii et injuriæ memor[15]

[P] *Et respondetur hoc modo legatis ejus*, Bocchi, *qui orabant fœdus et amicitiam, postquam* dixissent *regem* suum *errasse, ipsique veniam petiissent, quod scelere Jugurthæ lapsus esset.*

M. N.—4 [*itemque* Edit. Haverc.] *item* M.—5 *v. ab Utica* K. *ab Utica v. j.* M.—6 *tum præterea* B.—7 *cognorit* H.—8 *postulantur* H.—9 [*rebus* delet Edit. Haverc.] *omnibus rebus* B. F. G. N.—10 *profecti sunt* D. F. G.—11 *Rusone* C. M. Edd. Carr. et Grut. *Rufone* Mss. passim, sed recte Cort. *Rufo.*—12 [*stipend. adportaverat* Edit. Haverc.] *in Africam adp.* A. *in Afr. portav.* E. F. G. H. I.—13 *lubentius* M.—14 *errasse* dicunt *regem* M.—15 *beneficii memor*

NOTÆ

Bocchi legatos, ut Romanos sibi demererentur, Syllæ omnia quæ aut illis utilia, aut jucunda, seu benevolentia essent, exposuisse intelligamus. Durior forte aliis videbitur expositio; sed eo ducit sensus, et patebit attendenti.

[l] *Bellienum*] Catilinæ avunculum dicit Asconius.

[m] *Cognoscit*] In quibusdam Editionibus locus sic distinguitur et legitur: *cognoscit, in quibus, legatis potestas eundi Romam fit; ab consule interea, &c.* Sed Glareanus hæc verba *in quibus* delet, deinde aliquid mutat, ex fide codicum; quanquam, ut ille ait, non ex omnibus omnia, sed ex singulis tamen aliquid ad plenam lectionem eruendam, decerpserit.

[n] *Ab Consule*] Ne ita intelligas, quasi Consul Marius inducias petiverit; sed potius Bocchus, ipsiusque legati. A Boccho postulabantur induciæ, quas Consul concederet.

[o] *Mutant*] Eleganter, si Gellio credimus, pro *mutantur*, quod est in aliis codicibus.

[p] *Quæstor*] Non Marii, nam Sylla is erat; sed hic in Africa Quæstor fuit, vel forte ex urbanis unus.

[q] *Studium*] Illud est de quo supra; dixit enim Sallustius egregie legatos a Sylla acceptos fuisse.

[r] *Deprecati*] Ita loquitur Cicero,

esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit. Fœdus et amicitia dabuntur,[16] cum meruerit.'

105. Quibus rebus cognitis, Bocchus per literas a Mario petivit,[1] uti Syllam ad se mitteret;[2] cujus arbitratu de[3] communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum atque peditum, funditorum [4]Balearium:[s] præterea sagittarii et cohors Peligna[t] cum velitaribus[u] armis, itineris properandi causa: [5]neque his secus, atque aliis armis, adversum tela hostium, quod ea levia sunt, [6]muniti.[q] Sed[7] itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere et effuse euntes Syllæ aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant.[r] Igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, [8]intendere:[v] timor aliquantus,[9] sed spes amplior, quippe victoribus, et[10] adversum eos, quos sæpe vicerunt.[11] Interim equites, exploratum præmissi, rem, uti erat, quietam nunciant.

[q] *Neque erant minus muniti his armis quam aliis, adversus tela hostium, quod ea levia sunt.*

[r] *Qui* equites *euntes temere, et alii ab aliis dispersi, faciebant ut numerus amplior videretur Syllæ et aliis omnibus, quam revera esset, et ut eos reformidarent tanquam hostes.*

et injuriæ immemor M.—16 *dantur* L.

1 *petiverat* A. G. H. N. *petit* M.—2 *ut sibi S. m.* D. *uti Sulla ad se veniret* N.—3 *de* delet F. H. I. K. L.—4 [*Baleariorum* Edit. Haverc.] *Baleatorum* N.—5 *quod ea neque* B.—6 *muniti erant* E. F. G. K. M.—7 *Sed* delet K.—8 *intendere arcus* B.—9 *aliqu. erat* H.—10 *et* delet M.—11 *q. s. v. pugnaturi* M.

NOTÆ

orat. 2. contra Rullum: 'Si quid deliquero,' inquit, 'nullæ sunt imagines, quæ me a vobis deprecentur.' Ita et alibi.

[s] *Balearium*] Alii *funditorumque Balearium*. Baleares vero duæ sunt insulæ, hodie *Majorca* et *Minorca* dictæ, in mari Mediterraneo, e regione Hispaniæ; cujus olim incolæ peritissimi fuerunt funditores.

[t] *Peligna*] Peligni populi fuerunt Italiæ inter Apenninos montes, magis ad mare superum, inter Campaniam et Hetruriam, ad Septentrionem.

[u] *Velitaribus*] Gladium, hastam, et parmam fuisse testatur Polybius.

[v] *Intendere*] Id est, *quilibet intentus et paratus erat.*

106. Volux adveniens[1] Quæstorem appellat:[s] 'se a patre Boccho obviam[w] illis[2] simul, et præsidio[3] missum.' Deinde[4] eum et proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra[5] locata, et die vesper erat,[6] repente Maurus[x] incerto vultu ad Syllam accurrit:[7] 'sibi ex[8] speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse:' simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat 'se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere:[t] etiam si certa pestis adesset, mansurum[9] potius, quam proditis,[10] quos ducebat, turpi fuga incertæ ac forsitan post paulo[11] morbo[12] interituræ vitæ parceret.'[u] Ceterum[13] ab eodem monitus, 'uti noctu proficiscerentur,'[14] consilium approbat: ac statim milites cœnatos esse;[15] in castris[16] ignes quam creberrimos[y] fieri; dein prima[z] vigilia silentio egredi jubet.[17] Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nuncient, 'Jugurtham circiter duum millium intervallo ante consedisse.'[18] Quod postquam auditum, tum vero ingens metus nostros invadit: credere proditos a Voluce et insidiis circumventos. Ac fuere, qui dicerent, manu[a] vindicandum,[19] neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

[s] *Volux adveniens appellat et ad colloquium vocat Syllam Quæstorem.*

[t] Dicit, *se satis confidere virtuti suorum.*

[u] Dicit, *quanquam certum exitium* sibi *adesset, se mansurum potius, quam, proditis iis, quos ducebat, parceret, turpi et flagitiosa fuga, vitæ incertæ, ac forsitan post paulo morbo interituræ.*

1 *adiens* M.—2 *illa* M.—3 *præsidium* M. N.—4 *dein per eum et p. d.* N.—5 *c. sunt l.* D.—6 *aderat* F.—7 *ad S. occurrit* M.—8 *a spec.* A. M. N.—9 *mansurum se* A. N. *se p. m.* M.—10 *proditis iis* F.—11 [*paullo post* Edit. Haverc.] *post paullo* G. H. I. M. et Ed. Carr.—12 *morbo* delet F.—13 *Cetera* E.—14 *proficisceretur* F.—15 [*cœn. esse in castris; ignesque creber.* Edit. Haverc.] *esse* D. *i. e. quam creberrimos ignes* M.—16 *i. c. ipse jubet* G. *esse jubet i. c.* M. N.—17 *cum silentio egredi* deleto *jubet.*—18 *ante eos sedere* A. E. *ante eos consedisse* B. D. F. H. I.—19 *vind. in Volucem* G. M. N.

NOTÆ

[w] *Obviam*] Honoris causa.

[x] *Maurus*] *Volux.*

[y] *Creberrimos*] Ut exercitum numero ampliorem, ibique pernoctaturum, Jugurtha crederet.

[z] *Prima*] Nox in quatuor vigilias, easque trium horarum singulas, Romanis divisa erat.

[a] *Manu*] Hoc est, *Volucem esse interficiendum.*

107. At Sylla, quanquam eadem æstimabat, tamen ab injuria Maurum prohibet: suos hortatur, 'uti fortem animum gererent:[1] sæpe antea paucis strenuis adversum multitudinem bene pugnatum:[2] quanto sibi in prælio minus pepercissent, tanto tutiores fore:[3] nec quenquam decere, qui[4] manus armaverit, ab inermis[5] pedibus auxilium petere, in maximo metu nudum et cæcum[b] corpus ad hostes[6] vertere.' Deinde Volucem, quoniam hostilia[c] faceret, maximum Jovem obtestatus, ut sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset,[v] [7]castris abire jubet. Ille lacrymans orare, 'ne ea crederet: nihil dolo[d] factum,[8] magis calliditate Jugurthæ, cui speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum,[9] quoniam neque ingentem multitudinem haberet, et spes opesque ejus ex patre suo penderent; [10]illum nihil palam ausurum, cum ipse[11] filius testis adesset.[w] Quare optimum factum videri,[e] per media ejus castra palam transire: sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sylla iturum.' Ea res, ut in tali negotio,[12] probata,[13] ac statim profecti:[14] quia de improviso acciderant,[15] dubio[f] atque hæsitante Jugurtha, incolumes transeunt. Deinde[16] paucis diebus, quo ire intenderant, perventum.

[v] *Postquam Jovem maximum maximo cum affectu precatus esset, ut testis adesset sceleris atque perfidiæ Bocchi.*

[w] *Ceterum*, Volux dicebat, *quoniam neque* Jugurtha *ingentem multitudinem haberet, et spes opesque ejus ex patre suo penderent*, se *credere illum nihil ausurum aperte, cum ipse filius* Bocchi *testis adesset.*

1 *gerant* B. M.—2 *pugn. esse* K. *esse pugnatum* M.—3 *esse* D.—4 *quem m. a.* M. N.—5 *ab inermibus* D. E. F. G. H. *ab inermis peditibus* M.—6 *ad hostem* N.—7 *ex castris* C. H. I.—8 *n. dolo suo f. dicebat* G.—9 *Cetera* E.—10 [*credere illum* Edit. Haverc.] *ut crederent* G. *crederet* K. *erat ut crederet* M.—11 *ipsius* B. N. *ipse f. patris t. a.* M.—12 *i. t. n. solet* C.—13 *probata est* B. D. L. M.—14 *profecti sunt* K.—15 [*adcesserint* Edit. Haverc.] *acciderant* A. F. H. I. K. *acciderat* M. N.—16 *Denique* B.

NOTÆ

[b] *Cæcum*] Scilicet, cæcum et inerme corpus hostibus obvertunt, qui fugiunt. Ceterum digna est tali viro Syllæ oratio.

[c] *Hostilia*] Credebant enim monitu ejus cuncta gerere Jugurtham; sed Jugurthæ monitore nihil opus fuit.

[d] *Dolo*] *Suo*, scilicet, aut *patris*.

[e] *Videri*] Verba sunt Volucis.

[f] *Dubio*] Non enim datum est spatium cogitandi, utrum utilius foret, vel magnanimitatis stimulo concitatum Romanos virtute delinire, vel infestum eosdem persequi.

108. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum et familiariter agebat: præmissus ab Jugurtha, postquam Syllam accitum audierat, orator, et subdole speculatum Bocchi[1] consilia:[x] [2] præterea[g] Dabar,[y] Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere impar; pater[3] ejus ex concubina ortus erat; Mauro[h] ob ingenii[4] multa bona carus acceptusque: quem Bocchus fidum[5] Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Syllam nunciatum mittit,[6] 'paratum sese facere, quæ populus Romanus vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse diligeret: consulta sese omnia cum illo integra[i] habere, neu Jugurthæ legatum pertimesceret;[7] quo[8] [j] res communis licentius gereretur;[9] nam[k] ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse.' Sed ego comperior,[10] Bocchum magis Punica fide,[l] quam ob quæ[m] prædicabat, simul Romanos et Numidam spe pacis

[x] *Ibi Numida quidam nomine Aspar agebat multum et familiariter cum Boccho, præmissus ab Jugurtha, ut legationem obiret, et subdole specularetur consilia Bocchi, postquam audierat ab eo Syllam advocatum fuisse.*

[y] *Præterea Dabar* cum Boccho erat.

1 *cons. Bocchi ierat* C. D. E. G. K.—2 *ierat præterea* M.—3 *mater ejus ex conc. nata erat* A. G. H. *acc. erat* A. *mater ejus ex conc. nata erat* D. E. M. N. *mater ejus ex concubina orta erat* K.—4 *ob ingenia* K.—5 [*fid. esse Rom.* Edit. Haverc.] *esse* delet M.—6 *misit* I.—7 [*pertim.; accitum esse, quo* Edit. Haverc.] delet. *acc. esse* A. B. C. E. H. I. K. L.—8 *quo præsente* I.—9 *ageretur*. N.—10 *sed ego comperior*. Hic desinit antiquissimum et optimum, incendio uti

NOTÆ

[g] *Præterea*] Non fuerat hic a Jugurtha missus.

[h] *Mauro*] Boccho.

[i] *Integra*] Id est, *se quicquid invicem statuissent approbaturum*. Gall. *Qu'il tiendroit pour bien fait*.

[j] *Quo*] Supple, *Accitum fuisse Asparem*. Hoc dicebat Bocchus, ne a se Sylla proditionem metueret, quod Jugurthæ legatum videret, vel cum ipso ad concilium vocaretur; eo videlicet accitum eum fuisse, ut facilius quæ vellent et tutius exequerentur.

[k] *Nam*] Dicit, ab Jugurthæ insidiis non potuisse caveri, nisi ille spe pacis illectus, ab iis deterritus fuisset. Ceterum, nisi quia faciendum fuit, haud scio an satis caute Romani cum ejusmodi perfido res suas communicaverint. Qui enim alium decipit, quamobrem nobis quoque dolos non paret, rationem habere debemus. Bene successit Romanis; at certe Orbis terrarum Magistris eventus non satis idoneus fuit Magister.

[l] *Fide*] Id est, *fraude;* utraque enim pro eadem in proverbium abiit. Bocchus ea gratia Romanorum simul et Jugurthæ legatos acciverat, ut ex commodo suo de utrisque consuleret.

[m] *Ob quæ*] Ut, scilicet, Jugurthæ doli præcaverentur.

attinuisse,[11] multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: lubidinem[n] adversum nos, metum pro nobis suasisse.[12]

109. Igitur Sylla: 'pauca[1] coram Aspare locuturum; cetera occulte, aut nullo, aut quam paucissimis[2] præsentibus:' simul edocet, quæ[3] responderentur.[o] Postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit: 'se missum a Consule venisse quæsitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret.' Tum rex, uti præceptum,[p] 'post diem decimum[4] redire'[5] jubet; 'ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo[q] die responsurum.' Deinde ambo in sua castra digressi.[6] Sed ubi plerumque noctis processit, Sylla a Boccho occulte arcessitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur:[7] præterea Dabar, internuncius,[8] sanctus vir et[9] ex sententia[r] ambobus. Ac statim sic rex incipit:[10]

110. 'Nunquam ego ratus sum fore, uti rex maximus in hac terra, et omnium, quos novi,[1] privato homini gratiam deberem. Et hercle,[2] Sylla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum,[3][s] quod[4] ceteri dolere solent, ego lætor:[5] fuerit mihi[t] eguisse aliquando amicitiæ tuæ, qua apud animum meum nihil carius habeo.[6] Id[v] adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quicquid animo lubet, sume,

videtur læsum, Ms. L.—11 *detinuisse* N.—12 *suasisse comperi* N.

1 *pauca* delet C.—2 *paucis* K.—3 *quæ sibi r.* H. I.—4 *post dies decem* D.—5 *venire* C.—6 *digressi sunt* B. F. H. K. *regressi sunt* M.—7 *adhibebantur* A.—8 *qui tunc internuncius* N.—9 *jurat e. s. ambobus* M. *e. s. a. juravit* N.—10 *incipit* E. G.

1 [*q. nov. opulentissimus* Edit. Haverc.] delent *opulentissimus* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. M. N.—2 *Et mehercle* N.—3 *Id imm. esse* A. H. I. M. *id esse imm.* G.—4 *quo c. d. s.* E.—5 *gaudeo lætorque* F.—6 *n. c. est* B.—7 *mi-*

NOTÆ

[n] *Lubidinem*] Odio enim habebat Romanos.

[o] *Responderentur*] *A Boccho*, scilicet, quando coram Aspare Jugurthæ legato colloquerentur.

[p] *Præceptum*] *A Sylla per Dabarem.*

[q] *Illo*] *Qui*, scilicet, *post decimum illucesceret.*

[r] *Ex sententia*] Se, scilicet, *fideliter concredita servaturum.*

[s] *Imminutum*] *Quia nunc ope aliena indigeo.*

[t] *Fuerit mihi*] Gall. *Il me sera avantageux.* Mihi lucro vertetur.

[v] *Id*] *An*, scilicet, *amicitia tua mihi cara sit.*

utere: et, quoad vives, nunquam redditam gratiam[x] putaveris; semper apud me integra erit: denique nihil, me sciente, frustra voles. Nam, ut ego æstimo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiosum.[7][y] Ceterum de re publica vestra, cujus curator huc missus es, paucis accipe. Bellum[z] ego populo Romano neque feci, neque factum[8] unquam volui: fines meos adversum armatos armis tutus[9] sum. Id omitto,[a] quando vobis ita placet: gerite, uti vultis, cum Jugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar, neque Jugurtham id intrare sinam. Præterea si quid[a] meque vobisque dignum petiveris,[10] haud repulsus abibis.'

111. Ad ea Sylla pro se breviter et [1]modice;[b] de pace et de communibus rebus multis[2] disseruit. Denique regi patefacit, 'quod polliceatur, Senatum et populum Romanum, quoniam amplius armis valuissent, non in gratiam[3] habituros:[b] faciendum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur;[4] id adeo in promtu esse, quoniam Jugurthæ copiam haberet:[c] quem si Romanis tradidisset, fore, uti illi plurimum deberetur; amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret,[c] ultro adventuram.' Rex primo

[a] *Id* bellum *desero.*

[b] *Denique patefecit regi, Senatum et Pop. Romanum non pro gratia accepturos illud quod polliceatur, quoniam armis amplius valuissent.*

[c] *Quoniam Jugurtham in potestate haberet.*

mus *fl. est* A. B. D. G. H. I. K. M.—8 *facere* E. M.—9 *tutatus* A. B. C. D. E. F. G. H. I. K.—10 *petiveritis* E.

1 *modeste* M.—2 *multum* D. F. K. *multa* G.—3 [*in gratia* Edit. Haverc.] *in*

NOTÆ

[x] *Gratiam*] Sylla Bocchi legatos optime acceperat, illisque quæcumque ad ejus commodum spectabant, providerat.

[y] *Flagitiosum*] Hinc videre licet flagitium magis peccatum notare quod infamiam affert.

[z] *Bellum*] In aliis codicibus ita legitur, *Bellum pop. Romano nunquam paravi, neque factum volui.*

[a] *Si quid*] Absque hac exceptione, quæ minus urbana est, reliqua aptissime cohærebant.

[b] *Modice*] Multo officio Syllam Bocchus prosecutus erat; ideoque Sallustius ad ea Syllam cum modestia respondisse dicit.

[c] *Peteret*] Non satis cognoscitur bellone, an pacto, Numidiæ partem aliquam Bocchus obtinuerit; an vero

negitare:[5] 'affinitatem, cognationem, præterea fœdus intervenisse;[d] ad hoc[6] metuere, ne fluxa[d] fide usus, popularium animos averteret; quis et Jugurtha carus, et Romani invisi erant.'[7] Denique sæpius fatigatus, leniter et ex voluntate Syllæ omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus,[8] quæ utilia visa,[9] constituunt.[e] Ita,[10] composito dolo, digrediuntur.

112. At rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum appellat: 'sibi per[1] Dabarem ex Sylla cognitum, posse conditionibus bellum poni: quamobrem regis sui sententiam exquireret.'[2] Ille lætus in castra Jugurthæ venit.[3] Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit[4] ad Bocchum, et ei nunciat, 'Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parum confidere:[5] sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam frustra[6] fuisse. Ceterum si ambobus[e] consultum[7] et ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur; ibique sibi Syllam traderet. Cum talem virum in potestatem haberet,[8] fore, uti jussu Senatus atque populi Romani fœdus fieret: neque hominem nobilem, non sua ignavia,[9] sed ob rempublicam in hostium potestate relictum iri.'

[d] Bocchus causabatur *cognationem, affinitatem, præterea* dicebat *fœdus* cum Jugurtha *intervenisse.*

[e] *Ceterum constituunt quæ visa sunt utilia ad simulandam pacem, cujus Jugurtha, defessus bello, erat avidissimus.*

gratiam B.—4 *videatur* B.—5 *agitare* B. E. H. M. *negare* D. F. K. *negare agitare* F. G.—6 *ad hæc* H.—7 [*essent* Edit. Haverc.] *erant* A. C. H. I. K. M.—8 *avid. erat* A. C. D. E. F. H. I. K. M. N.—9 *visa sunt* A. M. N.—10 *et ita d. c.* A.

1 *per Dabarem,* hic desinit Ms. K.—2 *exquirat* N.—3 *rediit* N.—4 *proficiscitur* A. B. C. E. F. G. H. I. M.—5 [*fidere* Edit. Haverc.] *confidere* B. E. G. M.—6 *sed f. f.* N.—7 *cons. esse* G.—8 *habuisset* A. C. D. E. F. G. H. I. —9 *ign. captum* A. E. F.

NOTÆ

totum istud sit de spe intelligendum, quam Jugurtha, si finibus integris fœdus cum Romanis pangeretur, Boccho maximam fecerat.

[d] *Fluxa*] *Erga Jugurtham;* quoquam fœdus inivisse eum, neminem latebat.

[e] *Ambobus*] *Boccho et Jugurthæ.*

113. Hæc[1] Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit.[2] Ceterum dolo[f] an [3]vere,[g] parum comperimus. Sed plerumque regiæ[h] voluntates, ut vehementes,[4] sic mobiles, sæpe ipsæ sibi adversæ. Postea tempore et loco constituto, [in colloquium uti de pace veniretur,[5]] Bocchus Syllam modo, modo Jugurthæ legatum appellare,[f] benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem, colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata[i] voluntate, remotis, dicitur secum ipse multa[j] agitavisse,[6] vultu corporis pariter, atque animo varius:[7] quæ[k] scilicet,[8] tacente ipso, occulta pectoris[9] patefecisse.[g] Tamen[10] postremo Syllam arcessiri jubet, et ex ejus sententia Numidæ insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, et ei nunciatum est, Jugurtham haud procul[11] abesse; cum paucis amicis et Quæstore[l] nostro, quasi obvius honoris causa,

[f] *Postea loco et tempore constituto, Bocchus appellabat modo Syllam, modo legatum Jugurthæ, ut veniretur in colloquium de pace.*

[g] *Ipse* Bocchus *vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius, dicitur multum agitavisse* ea, *quæ, scilicet, occulta pectoris*, dicitur, *ipso tacente, patefecisse oris immutatione.*

1 *Ea Maurus* B. C. E. G.—2 *promittit* C.—3 [*vere cunctatus* Edit. Haverc.] *cunctatus sit* M. N.—4 *vehementes sunt* B.—5 *conveniretur* G. N.—6 *multum agitasse* A. *multum agitavisse* B. C. M.—7 *vultu, colore, motu corporis* C. D. E. F. G. H. *vultu pariter animo* (reliquis deletis) *varius* N.—8 *ita t. i.* H. I.—9 [*occ. oris pat.* Edit. Haverc.] *occulta facie oris* F. *pectoris* B. D. E. *occultare immutatione oris patefecisse* H. *quæ licet ita t. i. occultasset et oris immutatione patefecisset* G. *quæ scilicet occulta pectoris et oris immutatione patefecisse dicitur* M. *quæ scilicet ita t. i. occultare oris immutatione patefecisse* N.—10 *Tandem postremo* E. F.—11 *haud longe* M. N.—12 *processit* G. M.—13 *suis* delent

NOTÆ

[f] *Dolo*] Ut magis crederet Jugurtha, optima fide Bocchum cum ipso agere, cum rem ipsam diu ab illo ante agitatam videret, quam polliceretur.

[g] *Vere*] Id est, *cum Numidæ tradere Syllam Bocchus statuisset.*

[h] *Regiæ*] Rem ipsam verissime expressit Sallust. Videant itaque, et sibi caveant, quibus omnia ex voto successerunt. Periculum est maximum ne voluntas omnia cum impetu pervadere assueta, sæpius cum dolore, eadem relegere cogatur.

[i] *Immutata*] Id est, *Dimissis omnibus.*

[j] *Multa*] Alii habent *multum.*

[k] *Quæ*] Scilicet ex ejus incerto, et oris immutatione, animi fluctuatio et dubitatio cognita est: nesciebat enim an Jugurthæ Syllam, vel Syllæ Jugurtham tradere melius esset.

[l] *Quæstore*] *Sylla.*

procedit[12] in tumulum, facillimum visu insidiantibus.[h] Eodem Numida cum plerisque necessariis suis,[13] inermus, ut dictum, accedit; ac statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri obtruncati:[14] Jugurtha Syllæ vinctus traditur, et ab eo ad Marium[15] deductus.[16m]

114. Per idem[n] tempus[1] adversum Gallos[o] ab ducibus nostris, Q. Cæpione[2] et M. Manlio male pugnatum.[3] Quo metu Italia omnis[4] contremuerat. Illique et inde[5] ad nostram memoriam Romani[6] sic habuere: alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria[p] certare.[i] Sed postquam bellum in Numidia confectum,[7] et[8] Jugurtham vinctum adduci Romam nunciatum est; Marius Consul absens[q] factus,[9] et ei decreta provincia Gallia.[10] Isque[11] Kalendis[r] Januariis[12] magna gloria Consul triumphavit. [13]Ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ.[14]

[h] *Procedit in locum editiorem, quem facile insidiantes prospicere poterant.*

[i] *Et Romani qui illis temporibus vivebant, et usque ad nostram memoriam, sic animo reputaverunt, alia omnia suæ virtuti prona esse et facilia,* at *cum Gallis pro salute certari, non pro gloria.*

D. N.—14 *obtr. sunt* A. B. M. *sunt obtr.* F.—15 *ad M. ducitur* C.—16 [*deduct. est* Edit. Haverc.] *est* delet B. F.

1 *Per idem t.* Hic desinit Ms. E. *Per id t.* I.—2 *et Scipione* M.—3 *pugn. est* A. B. D. F. G. H. M.—4 *tota* F.—5 [*ind. usque ad* Edit. Haverc.] *Illique et deinde* H. *illaque usque etiam ad n. m.* M.—6 *R. omnis sic se h.* C.—7 *confectum est* A. B. D. F. M.—8 *et* delet G.—9 [*factus est* Edit. Haverc.] *est* delet. C.—10 *Gallia est* A.—11 *isque* delet N.—12 *cum m. gl.* M.—13 [*Ex ea* Edit. Haverc.] delet *ex* B. C.—14 *sitæ sunt* A. B. D. F. G. H. M. N. *sitæ fuere* C.

NOTÆ

[m] *Deductus*] Florus, ex Livio, in carcere necatum Jugurtham fuisse. Alii fame contabuisse volunt.

[n] *Per idem*] Istud ad Jugurthæ historiam non facit; sed additum est, ut cognosceretur quamobrem contra leges, Mario absenti Consulatus mandatus fuisset.

[o] *Gallos*] Alii magis istud Germanis ascribunt: optime vero et verissime noster Auctor qui Gallis, propter Helvetios scilicet, qui tum, cum Cimbris, belli adversus Romanos concitatoribus, ter ipsos profligaverunt.

[p] *Non pro gloria*] Quandoquidem de gloria cum Gallis non ausi sunt contendere, qui orbis terrarum Domini reliquorum populorum honorem proculcaverunt; illa, Deo adjuvante, nunquam peribit.

[q] *Absens*] Contra morem.

[r] *Kalendis*] Quo tempore Consules Magistratum inibant.

CAII CRISPI SALLUSTII

HISTORIARUM

FRAGMENTA.

LIBER I.

RES populi R. M. Lepido,[a] Q. Catulo[b] Coss. ac deinde militiæ et domi gestas composui.[c] *Donatus et Pomp. Messalinus.*

Cato[d] Romani generis disertissimus multa paucis absolvit. *Servius et Acron.*

NOTÆ

[a] *Lepido*] Hic est qui cum Proscriptos a Sylla revocare studeret, bellum civile commovit, quod pæne citius oppressum est quam inciperet.

[b] *Catulo*] Hic incensum Capitolium, anno ab urbe condita 684. restitutum dedicavit.

[c] *Composui*] Donatus sub initium Æneidos hic Historiam Sallustium cœpisse scribit; et Messalinus hanc vocat Sallustianam periodum. Unde conjicere licet Auctorem nostrum, qui se, ab initio belli Catilinarii, res gestas P. Romani carptim scripturum esse dicit, in eo non perstitisse; sed postquam de bello scripsisset quod Catilina aliquot annis a Lepidi et Catuli Consulatu excitavit, atque eo quod multo ante eundem Consulatum Pop. Romanus adversus Jugurtham gesserat, ad Historiam una serie, non interrupte posteris transmittendam, animum adjecisse. Videtur itaque de Sertorio et Pompeio, item de Mithridate, Tigrane et Lucullo præcipue, et iis quæ ab his a Lepidi Consulatu ad bellum Catilinarium usque, acta sunt, mentionem fecisse. Quæ vero ex ejus fragmentis hinc inde dissipata collecta sunt, in tanta caligine, vix quisquam in locum suum et ordinem possit restituere; neque certe tanti esse judicamus.

[d] *Cato*] Censorius est.

Fannius[e] vere. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissimorum[f] hominum copia. *Servius.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit a vero. *Arusian.*

Nobis primæ[g] dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod inquies atque indomitum,[h] semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priscianus.*

Nam a primordio urbis ad bellum Persi[k] Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio et M. Marcello Coss. omni Gallia[l] cis Rhenum,[m] atque inter mare nostrum,[n] atque Oceanum, nisi quæ a paludibus invia fuit, perdomita. Optimis[o] autem moribus et maxima concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense. *Victorin. et Augustin.*

At discordia, et avaritia, atque ambitio, et cetera secundis rebus oriri sueta[p] mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, et ob eas discessio plebis a patribus, aliæque dissensiones domi fuere jam inde a principio: neque amplius, quam regibus

NOTÆ

[e] *Fannius*] Duo fuerunt, quorum Cicero meminit in Bruto.

[f] *Doctissimorum*] De Cælio, Rutilio, Pictore, Quadrigario, Antiate, Sisenna, Venonio, præcipuis ante Sallustium Historicis, intelligi volunt: quibus adde Catonem historicum eximium, ex quo multa sumsisse Auctorem nostrum, ei etiam exprobratum est.

[g] *Primæ*] De seditionibus videtur agere, quæ ob fœneratorum impotentiam præcipue, atque potentiorum superbiam, ortæ sunt. Ceterum locutus fuerit de primis omnino Romanorum divisionibus, an non, nostra parum interest: illud est maximum quod nobis verum discordiarum nostrarum fontem ostendit; quem obstruet qui volet et poterit.

[h] *Indomitum*] Id est, *quod domari non potest.*

[k] *Persi*] A nominativo Perseus: alias Perses dicitur, quem regno Macedoniæ Romani spoliaverunt.

[l] *Gallia*] Hinc patet, quod et alii abunde probaverunt, Germaniam veteribus sub Gallia comprehensam fuisse.

[m] *Rhenum*] Rhenus notissimus hodie Germaniæ fluvius.

[n] *Nostrum*] Mediterraneum.

[o] *Optimis*] Hoc illud est quod dixit in Jugurtha, Senatum et P. Romanum placide inter se, modesteque Rempublicam tractasse.

[p] *Sueta*] Ab iis itaque sibi cavendum esse intelligant qui favente utantur fortuna.

exactis, dum metus a Tarquinio[q] et bellum grave cum Etruria[r] positum est, æquo et modesto jure agitatum:[*] dein servili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo[s] regio more consulere: agro pellere, et, ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis, et maxime fœnoris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul et militiam toleraret, armata montem sacrum[t] atque Aventinum insedit. Tumque Tribunos[v] plebis et alia sibi jura paravit. Discordiarum et certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustin.*

Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, et ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratia[w] plerique concesserant, sub honesto[x] patrum aut plebis nomine, dominationes affectabant, bonique et mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus et injuria validior: quia præsentia[y] defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore[z] majorum mores non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati:[a] adeo juventus luxu atque avaritia corrupta est, uti merito dicatur, genitos esse, qui

[*] *Neque amplius* Romæ *agitatum est æquo et modesto jure, quam dum metus a Tarquinio, et bellum grave positum est cum Etruria, postquam reges pulsi essent.*

NOTÆ

[q] *Tarquinio*] *Superbo*, scilicet, regum Romanorum postremo, qui una cum filiis adversus Romanos bellum movit, eos manu in regnum reducente Etruscorum rege Porsena.

[r] *Etruria*] Italiæ regio ad Urbis Occiduum. Hodie *Toscane*.

[s] *Tergo*] Quia verberibus in damnatos sæviebant.

[t] *Sacrum*] *Capitolium*.

[v] *Tribunos*] Per quos a potentiorum injuria tuti agitarent.

[w] *In gratia*] Arusianus a Sallustio dictum notat *concedere in gratia*. Augustinus, qui fragmentum hoc totum conservavit, *in gratiam concesserunt*, scriptum reliquit.

[x] *Sub honesto*] Patres pro dignitate Senatus, Tribuni pro libertate plebis dum contendere videbantur, quisque pro gloria sua certabat.

[y] *Quia præsentia*] Hinc discere possunt qui Reipublicæ student commoditatibus, quanto cum molimine, quantaque prudentia ex prædonum manibus ea sit retrahenda.

[z] *Ex quo tempore*] Hæc cum præcedentibus una serie non refert Augustinus.

[a] *Præcipitati*] Hunc locum diligenter excussisse non pœnitebit eos, qui ad Reipublicæ sedent gubernacula.

neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius et Augustin.*

Igitur[b] venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus[c] Pompeii victoris Hiempsalem[d] in regnum restituentis. *Idem.*

Maximeque ferocia regis Mithridatis[e] in tempore bellaturi. *Donatus et Arusianus.*

Quin lenones et vinarii laniique, quorum præterea vulgus in dies usum habet, pretio compositi.[f] *Carisius.*

Genus armis ferox, et servitii insolitum. *Arusianus.*

M. ÆMILII LEPIDI

COS. AD P. R. ORATIO CONTRA SYLLAM.

Clementia et probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentes maximi et clari estis,[b] plurimum timoris mihi faciunt, adversus tyrannidem[g] L. Syllæ: ne ipsi nefanda quæ æstimatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini (præsertim cum illi spes omnis in scelere atque perfidia sit; neque[h] se aliter tutum putet, quam si pejor atque intestabilior metu[i] vestro fuerit, quo captivis libertatis curam

[b] *Quibus maximi estis inter ceteras gentes.*

NOTÆ

[b] *Igitur*] De Sylla hoc loco sermonem esse quando non probaret Augustinus, res ipsa satis declararet.

[c] *Metus*] Gellius Pompeii metum explicat, non quod ille metueret, sed quod metueretur.

[d] *Hiempsalem*] Huic Numidiam cum Gætulis Pompeius tradidit, cujus filium Jubam Cæsar profligavit.

[e] *Mithridatis*] Rex fuit Ponti Mithridates, Romanorum acerrimus hostis, usque adeo veneno assuetus, ut eo tandem male tentatum spiritum, ferro coactus sit expellere.

[f] *Compositi*] Nonius exponit *redemti.*

[g] *Tyrannidem*] Dictaturam ante Lepidi Consulatum deposuisse Syllam, non est dubium: adeoque de ejus dominatione hic agitur, quatenus eam per Satellites, posito nomine tantum, exercebat.

[h] *Neque*] Igitur, vel Principiis obstandum; vel semel et mature, cui ea lubet arripere, tradenda sunt Reipublicæ gubernacula.

[i] *Metu*] *Quem vobis incusserit Sylla*, scilicet: ne, si parum tyrannus esset; aut vos aliquid auderetis, ipsum acerbissime puniretis.

miseria eximat[c]) aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quam in ulciscendo teneamini.[d] Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, non minus[k] optimis majorum exemplis, nequeo satis mirari, dominationis in vos, servitium suum mercedem dant:[l] et utrumque per injuriam malunt, quam optimo jure libere agere: præclara Brutorum,[m] atque Æmiliorum et Lutatiorum[n] proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertenda. Nam quid a Pyrrho,[o] Hannibale, Philippoque[p] et Antiocho[q] defensum est aliud, quam libertas, et suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste Romulus,[r] quasi ab externis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque consulis[s] et aliorum principum, quos fortuna belli consumserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros[t] composuit: quis prius injuria, quam vita certa esset: pravissimeque per sceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu gravioris servitii, a repetenda libertate terremini. Agendum atque obviam eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum neque

[c] *Ut miseria adimat* vobis *captivis curam libertatis*.
[d] *Aut, si provideritis, magis attenti sitis ad vos a periculis liberandos, quam ad injurias ulciscendas*.

NOTÆ

[k] *Non minus*] Id est, *qui, præter nomen, exempla insuper optima a suis Majoribus habuerunt*.

[l] *Mercedem dant*] Id est, *Illi, ut vobis imperent, servi fiunt*.

[m] *Brutorum*] Hujus præsertim meminit, quia tyrannorum hostis fuit acerrimus, quique Tarquinium superbum expulit, ejusque filium plane quasi ad inferos usque persecutus est.

[n] *Lutatiorum*] A Lutatio Catulo, ipse Lepidus, bellum civile movens, retro pulsus est.

[o] *Pyrrho*] Id est, *adversus ipsum*. Fuit autem Pyrrhus rex Epirotarum.

[p] *Philippoque*] Rex fuit Macedoniæ.

[q] *Antiocho*] Rex fuit Syriæ, quem luxuria sua debellatum nullo negotio P. Romanus superavit.

[r] *Romulus*] De Sylla invidiose loquitur.

[s] *Consulis*] Videtur de Marii filio loqui.

[t] *Post futuros*] Hoc dicit, quia Proscriptorum liberos Sylla a Republica submovit, eosque petendorum honorum jure privavit.

votis paranda auxilia: nisi forte speratis, per tædium jam aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius[u] dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, et omnia retinendæ[v] dominationis honesta existimet. Itaque illa quies et otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tempestate serviendum, aut imperitandum: habendus metus, aut faciendus, Quirites. Nam quid ultra? quæve humana superant, aut divina impolluta sunt? populus Romanus, paulo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, jure, agitandi inops, despectusque, ne servilia[w] quidem alimenta reliqua habet. Sociorum et Latii magna vis, civitate, pro multis et egregiis factis, a vobis data, per unum prohibentur: et plebis innoxiæ patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum, denique necis civium, et vitæ licentia.[x] Simul humanas hostias vidistis, et sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quam solvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro septis statuit: neque quisquam extremam[y] necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, expectat. Verum ego seditiosus, uti Sylla ait, qui præmia turbarum queror;[z] et bellum cupiens, quia jura pacis

NOTÆ

[u] *Periculosius*] Nullus itaque injuste dominetur, qui se pessimum fieri metuit.

[v] *Retinendæ*] Id est, *ad retinendum*. Subintelligitur *causa*.

[w] *Servilia*] Quinorum frumenti modiorum fuisse ea, in singulos menses, ex Donato, ad Terentii Phormionem, discimus. Ceterum hinc licet conjicere, aliquid in frumenti distributione a Sylla mutatum fuisse.

[x] *Vitæ licentia*] Nemo enim, illo invito, nec bona, nec Patriam, nec vitam, retinere poterat, ut testatur Cicero.

[y] *Extremam*] *Mortem*.

[z] *Queror*] Gronovius legendum esse putat *quæro*: at pace tanti viri nihil mutandum censeo; quin sensum meliorem, magisque ex Lepidi ingenio, *queror* videtur efficere. Intendit enim Syllæ criminationes eo modo proponere, ut per se diluantur; quod quidem in posteriori perspicuum est, cum dicit, *Et bellum cupiens, quia jura pacis repeto*. Si in priori pro *qui*, legas *quia*, nam sæpe eam vim obtinet, res erit clarissima. Lege modo, et videbis: perinde enim est ac si diceret, *Inepte Sylla me seditiosum vocat, cum in eo sim, ut querar, quod præmia antehac in seditiosos collata fuerint*.

repeto. Scilicet, quia non aliter salvi satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba[a] Cornelius aliena bene parata prodegerint: nisi approbaveritis omnes proscriptiones innoxiorum, ob divitias;[b] cruciatus virorum illustrium; vastam urbem fuga et cædibus; bona civium miserorum, quasi Cimbricam[c] prædam, venum aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neque quenquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus.[d] Atque illa quæ tum formidine mercatus sum, pretio soluto: jure[e] dominis tamen restituo; neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta toleravimus, manus conserentes inter se Romanos exercitus, et arma ab externis in nosmet versa. Scelerum et contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeo Syllam non pœnitet, ut et facta in gloria[f] numeret, et, si liceat, avidius fecerit. Neque jam quid existimetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor: ne, alius alium principem expectantes, ante capiamini; non opibus ejus, quæ futiles et corruptæ sunt, sed vestra socordia, quam captum ire licet, et quam audeat[g] tam videri felicem. Nam

NOTÆ

[a] *Scriba*] Ita vocati sunt qui in tabulas rationes publicas referrent. Quorum quidem ordo honestus erat, quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque Magistratuum committuntur, ut ait Cicero: at officium mercenarium, nec magni testimonii aut pretii; si Alex. Neapolitano, aliisque, unde et istud colligi potest, fides est adhibenda. Hic vero Cornelius et Vettius ex eo numero fuerunt, qui malo publico creverant, satellites Syllæ tyrannidis et crudelitatis, atque adeo maxime exosi, ut, vel ex hoc loco apparet.

[b] *Ob divitias*] Dicit divitias causam fuisse, ut innoxii quoque proscriberentur.

[c] *Cimbricam*] Cimbri populi fuerunt Germaniæ, supra Saxones, ad Septentrionem, in peninsula ab ipsis Cimbrica dicta, quos ab extremis Galliæ profugos, cum Theutonis et Tigurinis, Marius novissime conciderat.

[d] *Faceremus*] Pro *fecissemus:* ita et Terentius, sæpe.

[e] *Jure*] *Suivant les formes de justice.*

[f] *In gloria*] Videtur ad id respicere quod Plutarchus, palam, in foro Syllam dixisse, testatur, cum publicum præsidium a se dimisisset, *Sese omnium a se gestarum rerum paratum esse rationem reddere.*

[g] *Quam audeat*] Hic aliquid deesse putant, deinde quod libet mutant et addunt. Difficile non est; neque ea res agitur. At sensus nullus est? Nullus sit; nam malim equidem ego

præter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, præter victoriam? scilicet milites:[h] quorum sanguine, Tarrulæ Scyrroque, pessimis servorum, divitiæ partæ sunt: an, quibus prælatus in magistratibus capiendis Fusidius, ancilla[i] turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maximam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera et labores, nihil, præter tyrannum,[k] quæsitum est. Nisi[l] forte tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma, conditam a majoribus suis: utique[m] jura et judicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati[n] in paludes et sylvas, contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intelligerent.[e] Quare igitur tanto agmine atque animis incedit?[o] quia secundæ res mire sunt vitiis obtentui;[p] quibus[q] labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie[r] concordiæ et pacis, quæ sceleri et parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli

[e] *Cum intelligerent, postquam relegati essent in paludes et sylvam, contumeliam atque invidiam* tantum *esse pro se, præmia* vero *penes paucos.*

NOTÆ

scire me aliquid perdidisse, quam pro eo aliud per imperitiam sumere, et gestare. At vero videamus, annon sensus aliquis ex istis verbis possit emi. Hac ipsa periodo dixit Lepidus, *Vereor quantum vos audeatis.* Potuerit et dicere, *Vereor quam Sylla audeat*, et *quam audeat videri felicem*: atque istud egregie quadrabit, cum omnes a felicitate sciant Syllam cognominatum fuisse.

[h] *Scilicet milites*] Ironia est.

[i] *Ancilla*] Per maximum contemtum ita loquitur.

[k] *Tyrannum*] *Syllam*, scilicet.

[l] *Nisi*] Ironica dubitatio.

[m] *Utique*] Respondet ironicæ dubitationi: vel si mavis, ejus est continuatio; quod magis probo.

[n] *Relegati*] Ita, per contemtum, loquitur de agris, quos suis militibus Sylla dividebat: quanquam eo dirites colonos multos effecerat.

[o] *Incedit*] Id est, *Qui fit igitur, ut tam magnifice per ora nostra Sylla ambulet, cum jam omnes ejus dominationis pigeat?* Peropus vero fuit sibi istud Lepidus a parte Populi objiceret, ut ejus postea timor dissolveretur.

[p] *Obtentui*] Id est, *mire vitia tegunt, faciuntque ut quid splendidum videantur.*

[q] *Quibus*] *Rebus secundis*, scilicet.

[r] *Specie*] Hic corruptam esse scripturam, ut sentit clarissimus Douza, nullus dubito. Correctionem, quam modestissime conjecturam dicit, non possum non amplecti, cum propemodum nihil mutet. Pro *specie* reposuit *spes est*: atque conjecturam, ex loco plane simili, in hac ipsa oratione, confirmat, ubi dixit Lepidus, *Nisi forte speratis per tædium jam aut pudorem tyrannidis, &c.*

finem, ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima; jus, judiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis pax et concordia intelliguntur, maxima turbamenta reipub. atque exitia [s]probate:[f] annuite legibus impositis: accipite otium cum servitio: et tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis mercede[t] circumveniendum. Mihi, quanquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio,[g] tamen non fuit consilium privatas[u] opes facere; potiorque visa est periculosa libertas, quieto servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites, et bene juvantibus Dis, M. Æmilium Consulem,[v] ducem et auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

Tunc vero et posci,[w] cum ceteri ejusdem causa ducem senatus rati, maximo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

Curionem[x] quæsivit,[y] uti adolescentior, et populi suffragiis integer,[z] ætati concederet Mamerci.[a] *Priscianus* lib. x.

Philippus, qui ætate et consilio ceteros anteibat. *Servius* l. II.

[f] *Quæ, si pro pace et concordia veniunt apud animum vestrum, probate* igitur *maxima turbamenta atque exitia Reipublicæ.*

[g] *Quamvis satis consulueram per hoc summum imperium, et Consulatum, nomini et gloriæ Majorum meorum, dignitati, atque etiam præsidio.*

NOTÆ

[s] *Probate*] Efficacissima est ista agendi ratio, cum quis adversario, quod ipsum maxime urgeat, concedit.

[t] *Mercede*] *Mercede* pro *cæde* reponendum esse contendit Douza. *Cædes equidem sanguinis*, duriter sonat: sed nolim tamen ex dura oratione eam extrudere.

[u] *Privatas*] Id est, *mihi soli prospicere*; vel, *Me solum tutum et felicem agere.*

[v] *Consulem*] *Illum ipsum*, scilicet.

[w] *Posci*] Videtur deesse nomen proprium ducis, quod ex his reliquiis, licet corruptis, concinnandum est, legendumque: *Tum V..... posci, cum ceteri ejusdem causa ducem se nasles rati, &c.* Verba sunt Ursini.

[x] *Curionem*] Consul fuit, anno, a Lepidi Consulatu, altero.

[y] *Quæsivit*] A verbo *Quæso*, ex quo *Quæso* et *Quæsumus* tantum manserunt.

[z] *Integer*] Id est, *qui neque ad id tempus honores petiverat, neque ambiverat; cuique Populus nondum suffragatus erat.* Atque hinc licet conjicere hunc Lepido sese præpositum studuisse.

[a] *Mamerci*] Lepidus intelligitur; illud enim fuit prænomen Æmiliorum. Sed notandum duos continenter et annis subsequentibus Consules factos fuisse.

ORATIO L. PHILIPPI CONTRA LEPIDUM.

Maxime vellem, P. C. remp. quietam esse, aut in periculis a promtissimo quoque defendi; denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contra seditionibus omnia turbata sunt, et ab iis, quos prohibere magis decebat: postremo, quæ pessimi et stultissimi decrevere, ea bonis et sapientibus facienda sunt. Nam bellum, atque arma, quanquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem præstare, et bellum pati consilium est.[h] Pro, Di boni, qui[b] hanc urbem omissa cura adhuc regitis; M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui pejor, an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendæ libertatis habet, et se e contemto metuendum effecit: vos mussantes, et retractantes verbis et vatum carminibus, pacem optatis magis, quam defenditis:[i] neque intelligitis, mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure;[c] quoniam ex rapinis Consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet,[d] ii, qui, ad postremum usque, legatos, pacem, concordiam, et alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperisse. Immo despecti et indigni rep. habiti, prædæ loco æstimantur: quippe metu[e] pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, cum Etruriam conjurare, proscriptos accersiri,

[h] *Nisi forte alicui mens est pacem dare, et bellum pati.*
[i] *Vos, dum tacetis, vel reluctamini verbis et carminibus vatum, optatis magis pacem, quam eam defenditis.*

NOTÆ

[b] *Qui*] Istud *qui*, non ad Deos refertur, sed ad homines, Senatores scilicet, quos Philippus appellabat. Quasi diceret, *Annon istud stupendum, vos, qui hanc urbem regitis, non providisse, ne Lepidus, &c.*

[c] *Jure*] Id est, *id vobis pro merito accidit.*

[d] *At scilicet*] Amara ironia, qua adversarios seu repugnantes inducit, sibi, quod illos maxime urgeat, objectantes.

[e] *Metu*] Certe eorum mire expressit et irrisit insaniam, qui per socordiam, Rempublicam administrant.

largitionibus rempubl. lacerari[f] videbam, maturandum putabam, et Catuli consilia cum paucis secutus sum. Ceterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant,[g] et ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant:[*] cum privata[h] arma opprimendæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quærendo,[i] consilium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus[k] et paucis sicariis;[l] quorum nemo diurna mercede vitam mutaverit:[m] nunc est pro consule cum imperio, non emto,[n] sed dato a vobis; cum legatis adhuc jure[o] parentibus: et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi; flagrantes inopia et cupidinibus, scelerum conscientia exagitati; quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt; Saturnini[p] olim, post Sulpicii,[q] dein Marii Damasippique,[r] nunc Lepidi satellites. Præterea Etruria,

[*] *Ceterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, et* dicebant *magnitudinem P. Romani crevisse ignoscendo, nusquam adhuc videbant Lepidum progressum.*

NOTÆ

[f] *Lacerari*] Id est, *in partes et factiones dividi.*

[g] *Extollebant*] Ut, scilicet, Senatum ad misericordiam erga Lepidum facilius adducerent.

[h] *Privata*] Id est, *sine Senatus auctoritate.*

[i] *Quærendo*] Rem istam Catonis verbis ita proferas, *Sibi quisque consilium capiendo, eo factus est impetus in vacuam Rempublicam.*

[k] *Calonibus*] Servi sunt militum. *Des Goujats.*

[l] *Sicariis*] Gall. dicunt *Des Assassins: Des Coupe-jarrets.*

[m] *Mutaverit*] Hoc dicit per maximum eorum nebulonum contemtum; ut vilissimos fuisse intelligatur, qui vitam suam pro alimentorum pretio condonare non dubitarent.

[n] *Emto*] Prout antea, quamdiu Lepidus pecunia sua conductis sicariis stipatus incedebat.

[o] *Jure*] Scilicet Imperatori suo parere tenentur Legati.

[p] *Saturnini*] Hic Gracchanas leges asserens, seditionem ante aliquod tempus moverat.

[q] *Sulpicii*] Hic Tribunus plebis, annitente Mario, legem tulit, ut exules revocarentur, et ut ipse Marius adversus Mithridatem Dux crearetur: proscriptus deinde a Sylla, a servo proditus, retractus, et occisus est. Servum vero quod attinet, ob indicium manumissus, sed statim, ob scelus erga Dominum, de saxo Tarpeio dejectus, simul ejusdem facti præmium et pœnam consecutus est.

[r] *Damasippique*] Hic Prætor fuit, nulla virtute præditus, qui ex Marii voluntate, Syllani nominis defensores crudelissime mactavit.

atque omnes reliquiæ[s] belli arrectæ: Hispaniæ armis sollicitæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. Quod[t] ego vos oro atque obsecro P. C. ut animadvertatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere.[l] Nam, ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An expectatis dum, exercitu rursus[o] admoto, ferro atque flamma urbem invadit? quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace[u] et concordia ad arma civilia: quæ ille adversum divina et humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvertendæ. An-

[l] *Neve patiamini licentiam scelerum quasi rabiem procedere contactu ad eos qui non sunt corrupti.*

NOTÆ

[s] *Reliquiæ*] De iis loquitur, qui a Marii parte steterant.

[t] *Quod*] *Propter quod.*

[o] *Rursus*] Istud contra historiæ fidem esse contendit Douza; atque ex eo præsertim, quod nullibi, Lepidum, ante postremam expeditionem, et pugnam cum Catulo commissam, ad Romana mœnia exercitum admovisse; multo minus, urbem ferro et flamma invasisse, legatur. At certe, quod cum tanti viri bona venia dictum sit, non videtur probare Douza quod intendit. Non enim licet quæ Rhetorice a Philippo adversus Lepidum dicta sunt, statim ad historiæ rigorem exigere; quasi revera ille voluerit dicere, Lepidum ferro et flamma Urbem invasisse; vel, si id maxime, non ideo tamen locum hunc corrigere opus fuerit, cum potuerit Orator, quod a nefariis satellitibus antea patratum esset, ipsi Lepido, quanquam novo eorum duci, tribuere. Nihil tamen ea de re historia. Quid inde? Forte res atrox non fuit, vix forte erupit; adeoque ab Historicis neglectam fuisse possumus suspicari. Verum quid opus est rationes congerere, cum ex hac ipsa oratione, cuivis cum aliqua attentione legenti, Lepidum ante aliquid turbasse, quam cum Catulo pugnaret, satis superque probetur?

[u] *Ex pace*] Haud dubie mendosam esse scripturam hanc idem Douza arbitratur, quam juxta cum ignarissimis esse intelligere dicit; adeoque totum locum interpolandum censet: ceteri tacent. Forte sensus aliquis ex hac paraphrasi eruetur; perinde enim mihi videtur, ac si dixisset Philippus, *Non jam prolatare tempus est, ut factum antea, cum Lepidus contemnendus magis quam profligandus videbatur, quamdiu cum paucis sicariis nihil amplius quam civitatem aliquo modo poterat commovere. Nunc ille in eo non versatur; cives ad arma compellere non studet, cum per vos exercitum habeat; et citius eveniet, ut ille ferro et flamma urbem invadat, quam ut cives ad arma capienda sollicitet.*

gitur enim, ac laceratur animi cupidine et noxarum[v] metu, expers consilii, inquies; hæc atque illa[w] tentans, metuit[x] otium, odit bellum, luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra secordia. Neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare, se quisque ne attingat; sed prohibere, ne conari quidem.[m] Et quæso considerate, quam conversa rerum natura sit. Antea malum[y] publicum occulte, auxilia palam instruebantur, et eo boni malos facile anteibant: nunc pax, concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa[z] placent, in armis sunt: vos in metu. Quid expectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi mandata[a] animos movent? qui placere ait, sua cuique reddi; et aliena tenet: belli jura rescindi; cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, quibus ademtam[b] negat: concordiæ gratia plebei tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessime[c] omnium atque impudentissime, tibine egestas civium, et luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? alterum consulatum petis, quasi primum[d] reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis[e] infidus, hostis om-

[m] *Qui videmini optare quisque, ne objecta mala, quasi fulmen, attingat se, sed nequidem conari prohibere.*

NOTÆ

[v] *Noxarum*] Optime; nam pœnam comitem habet culpa.

[w] *Hæc atque illa*] Id est, *Omnia, etiam diversissima.*

[x] *Metuit*] Lepidum insanum miserumque facit, cum ita fluctuantem et incertum fingit.

[y] *Malum*] Id est, *si quis contra leges et Senatus auctoritatem, aliquid auderet, clam illud parabat, &c.*

[z] *Illa*] *Omnia perturbare.*

[a] *Mandata*] Invidiose de inceptis Lepidi agit, ut eos qui ipsi auscultabant, quasi ejus servi obsequentes fuissent, acerbe vulneret.

[b] *Ademtam*] Confidenter pro *ademtam adeptam* reposuerim: ita enim sensus postulat: mirorque; quomodo alii præterierint.

[c] *Pessime*] Lepidum tanquam præsentem, et quidem ad persuadendum modo maxime efficaci, Philippus alloquitur.

[d] *Quasi primum*] Rhetorico artificio Lepido objicit, quod se adhuc pro Consule gereret; cum, ex Consulatu, exercitui præesset.

[e] *Istis*] *Iis*, scilicet, *qui Lepido fidem habebant.*

nium bonorum. Ut te[f] neque hominum, neque Deorum, pudet, quos per fidem, aut perjurio violasti! Qui, quando talis es, maneas in sententia, et retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine attineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque Di Penates civem patiuntur. Perge, qua cœpisti, ut quam maturrime merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando remp. intutam patiemini, et verbis arma tentabitis?[g] Delectus adversum vos habiti: pecuniæ publice et privatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur; cum interim vos legatos[h] et decreta paratis. Et quanto, mehercule, avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget, se metu magis, quam æquo et bono sustentatum. Nam qui turbas et cædem civium odisse ait,[i] et ob id, armato Lepido, vos inermes retinet: quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet.[a] Ita illi a vobis pacem, vobis ab

[a] *Nam quicumque dicit se odisse turbas et cædem civium, et ideo retinet vos inermes, dum Lepidus est armatus, ille potius censet ut patiamini ea quæ sunt toleranda victis, cum ea possitis* aliis *infligere.*

NOTÆ

[f] *Ut te*] Cum Syllæ acta, multum renitente pleraque nobilitate, Lepidus rescinderet; sacramento, ne Patriæ bellum inferret, cum ipsi concreditus est exercitus, a Senatu adactus est. Jam illi istud objicitur.

[g] *Tentabitis*] Id est, *conabimini verbis armorum vim repellere.* Vix majus aliud malum in Republica, quam cum ejus habenæ in manus infirmas inciderunt; eo enim fit, ut, qui bonum et honestum turpi lucro anteponunt, paucorum sceleratorum dolis et crudelitati objiciantur. Pessimi sunt hac in parte, quos nostri *bonos homines* vocant; quanquam illorum quisque eam laudem salutationibus et prensationibus aucupetur.

[h] *Legatos*] Qui Lepidi ferociam mulceant; cum potius ea re magis augeatur.

[i] *Ait*] Quidam, quem nominare prohibet viri de bonis literis bene meriti, elegantia, lectionem receptam esse fatetur; sed secum et cum Sallustiana elegantia pugnare contendit: numeri rationem in verbis illis tribus, *ait*, *retinet*, *censet*, perperam a sciolis inversam, et locum, vel suo periculo, castigandum esse, fidenter pronuntiat: deinde a nato nemine usque adhuc animadversum demiratur illud, sine quo sibi alii quomodo satisfecerint, nescit: denique magnifice sese effert, quod primus, pro *ait*, *aiunt;* pro *retinet*, *retinent*, *&c.* legendum esse intellexerit. Fundamentum istius applausus est, quod ille putavit Pronomen *qui* non posse nisi ad Lepidum referri; quod, quia ridiculum visum est, ideo in aliorum hæret stupiditate, ipsemet stupidus,

illo bellum* suadet.[k] Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ,[l] cujus in urbem reditu, decus ordinis hujus interiit, nihilominus vos, atque conjuges, et liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is et alii boni remp. frustra curant. Agite, uti lubet; parate vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia,[m] qui rapinas et incendia instaurare cupiunt, et rursus adversum Deos Penates manus armare. Sin libertas et vera magis placent: decernite digna nomine, et augete ingenium[n] viris fortibus. Adest novus exercitus, ad hoc, coloniæ[o] veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi; fortuna meliores sequitur: jam illa,[p] quæ collecta sunt secordia nostra, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum privato[q] consilio paratum, cum

* *Ita* ille *suadendo inducit pacem Lepido a vobis, vobis* vero *bellum ab illo.*

NOTÆ

scilicet. Ipse ego omnium forte stupidissimus? Ne id quidem mirabor, (quanquam res mihi usque adeo aperta videtur, ut supervacaneum habeam, quicquam addere interpretationi.) Ita enim evenit, ut, vel ea, quæ oculis et manibus attrectamus et comprimimus, cum cura investigemus, nec videamus. Hæc ideo annotavi, quia, ceteris plorare jussis, sibi tam belle assentari; eosque, qui non vident, tametsi oculorum aciem maxime intendunt, vituperare, aut contemnere, injurium visum est.

[k] *Suadet*] De quovis loquitur, qui pro Lepido in Senatu verba faceret.

[l] *Cinnæ*] Hic ab Octavio Roma pulsus, postea, ei abrogato Consulatu, cum exercitu ad Urbem venit, et Romanos commeatu interclusit; deinde cum Romam intrasset, Consule Octavio, plurimisque aliis, ejus jussu, interemtis, multa sævitiæ exempla exhibuit.

[m] *Patrocinia*] Id est, *Homines, qui in Lepidi gratiam, quos vellent, possent adducere.*

[n] *Ingenium*] Ille, idem, qui tam graviter superius hallucinatus est, optime pro *ingenium, imperium* videtur reposuisse. Ita vero illud exponit: *Augete Imperium, id est, Rempublicam vestram viris fortibus.* Non probo. Per *Imperium* supremam potestatem intelligo, qua extra ordinem, muniti erant, quibus, more Romano, *Ne quid Respublica detrimenti caperet*, dicebatur. Atque hanc nostram interpretationem in primis confirmat, quod solennibus istis verbis orationem suam Philippus concludit.

[o] *Coloniæ*] Forte de Syllanis militibus intelligit, quos per Hetruriam, pulsis incolis, qui adversus ipsum steterant, Sylla diviserat.

[p] *Illa*] Loquitur de iis omnibus quæ Lepidus contra Rempublicam paraverat.

[q] *Privato*] Ille quidem cum imperio erat, atque eo a Senatu dato, ut supra dixit Philippus; sed privato consilio exercitum auxerat, et ad urbem ducebat.

pessimis, et hostibus reipub. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex[r] cum Q. Catulo proconsule, et ceteris, quibus imperium est, urbi præsidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Uti Lepidus, et Catulus, decretis exercitibus maturrime proficiscerentur. *Caris.* l. III.

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviam ire, et commori hostibus.[s] *Arusianus Messus.*

Lepidus pœnitens consilii. *Caris.* l. III.

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut lingua competere. *Nonius:* 'Competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.'

Prudens omnium, quæ senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus,[t] oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit. *Prisc.* l. X. 'Arcessivit,' inquit, 'et lacessivit.'

Sanctus aliter, et ingenio validus. *Caris.* l. I. *aliter* pro *alias.*

Gens raro egressa fines suos. *Serv. ad Æn.* XI. *Arusian. Messus.*

Nisi cum ira belli desenuisset. *Prisc.* l. X.

Maturaverunt exercitum Dyrrachium[u] cogere. *Arusian. Messus.*

Illo profectus, vicos castellaque incendere, et fuga culto-

NOTÆ

[r] *Interrex*] Ita vocabatur qui, medius inter duos reges, imperium habebat, donec, priore mortuo, alius sufficeretur. Origo fuit a morte Romuli; munus vero post exactos reges, præcipue comitiorum causa, et ad quinque dies tantum, duravit, idemque quod Consulum.

[s] *Hostibus*] Id est, *cum ipsis.*

[t] *Profectus*] Alii *profectis*, alii *operibus confectis*, legunt. Locus corruptus, ni fallor.

[u] *Dyrrachium*] Urbs est Macedoniæ, ad mare Adriaticum, aliter Epidamnus dicta. Hodie *Durazzo.*

rum deserta igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad furta[v] belli peridoneæ. *Non. Serv. ad Æn.* XI.

Liberis ejus avunculus erat. *Donat. ad Phorm. Terent.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arus. Mess.*

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *Caris.* l. I. *aliter* pro *alias.*

Recens scripsi. *Donat. Phorm.* act. V. sc. 8. *Charis.* II.

Solis viis. *Donat. Phorm.* act. V. sc. 8.

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Prisc.* l. X. *Serv. Virg. Georg.* II. *Diom.* I. 4.

Nexuit catenæ modo. *Prisc.* l. X.

Doctus militiam. *Arusian. Mess.*

Neque se recipere, aut instruere prælio quivere. *Priscian.* l. X.

Equi sine rectore exterriti, aut saucii consternantur. *Idem* l. IV.

Occupatusque collis editissimus apud Hilerdam[w] et cum multa opera circumdata. *Prisc.* l. V.

At inde nulla munitionis, aut requie mora, processit ad oppidum. *Prisc.* l. XVIII. *requie* pro *requies.*

Agreste. *Caris.* l. I.

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor. de invent. Cic.* l. I.

* et pondere[x] validam urbem multos dies restantem[y] pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius,[z] levi præsidio relicto in Mauritania,

NOTÆ

[v] *Furta*] *Les stratagèmes.*

[w] *Hilerdam*] Hilerda, seu Ilerda, ut alii scribere malunt, urbs est Tarraconensis Hispaniæ, hodie *Lerida* dicta.

[x] *Et pondere*] Vulgo *ponere*: et pro his vocibus in quibusdam Nonii manuscript. Digonem se reperisse testantur viri docti; unde Vizonem legendum esse conjecit Putschius, Probo, ut ille sit, duce, qui in voce ZO, se nullum nomen hac syllaba terminatum reperisse testatur, nisi unum barbaræ civitatis, lectum in Sallustio *Vizo, Vizonis.*

[y] *Restantem*] Id est, *resistentem.*

[z] *Sertorius*] Vir fuit summæ, sed calamitosæ virtutis, cui, a Sylla proscripto, cum Hispaniam armasset, Res Romana uno Imperatore resistere non potuit; quique non prius bello quam suorum scelere extinctus est.

nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivaque celeritate vitare prælium in transgressu conatus est. *Gell.* x. 26. *Non. Marcell.*

Trangressos omnes, recipit mons Ballera, præceptus a Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliæ paululum progressæ, nimio simul et incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit. *Serv. Æn.* VIII. *Arusian. Mess.*

Et mox Fufidius[a] adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt. *Non.*

Cum Sertorius neque erumperet, tam levi copia, navibus fugam maturabat. *Serv. Fuld. Mess.*

Itineris eorum Metellus per literas gnarus. *Arusian.*

Itaque Servilius ægrotum[b] Tarenti[c] collegam prior transgressus, iter vertit ad Corycum urbem inclytam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Prisc. Non.*

Ad Olympum atque Phaselida.[d] *Prisc.*

Apud Corycum.[e] *Idem.*

Apud Lethe[f] oppidum, cui nomen oblivionis condiderant. *Idem Serv. ad Æn.* I.

Repulsus a Lethe oppido. *Idem Prisc.*

Apud Mutinam.[g] *Idem.*

Apud Præneste[h] locatus. *Idem.*

NOTÆ

[a] *Fufidius*] Lipsius *Aufidius*, et de bello Sertoriano accipit, ex Plutarcho.

[b] *Ægrotum*] Potius est ut Sallustium scripsisse credam, *ægroto collega*, idque de Lipsiana sententia, inquit Douza.

[c] *Tarenti*] Tarentus urbs est Calabriæ, a Phalanto Lacone condita.

[d] *Olympum atque Phaselida*] Urbes fuerunt Lyciæ maritimæ et validissimæ, quas, deturbatis latronibus qui illuc prædas suas piraticas comportabant, P. Servilius evertit.

[e] *Corycum*] Plinio mons est, et antrum, et oppidum Ciliciæ. Mons seu promontorium ab aliis, Strabone puta, propter optimum crocum celebratur; ab aliis oppidum. Est item Corycus Cretæ promontorium.

[f] *Lethe*] Urbs est Macedoniæ non longe a Thermaico sinu, ad Septentrionem.

[g] *Mutinam*] Galliæ togatæ oppidum; hodie Italiæ ascribitur, vocaturque *Modene*.

[h] *Præneste*] Urbs Latii, non longe a Roma.

Medio diei. *Messus.*

Quietam a bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, et nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, ad medium[i] quasi deinsuper astantium, manibus in murum attollitur. *Non. Serv.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisc.* l. XV.

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxime. *Caris.*

Rumore primo. *Caris.*

Idem fecere Octavius et Q. Cæpio sine gravi cujusquam expectatione, neque sane ambiti publice. *Serv. ad Æn.* IV. 'Ambire significat et rogare. Sallust. in Jugurth. 'Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos.' Dicebatur et ambio illum, pro rogo. Sallust. in I. 'Idem fecere,'' etc.

Cum aræ et alia Diis sacrata, supplicium sanguine fœdarentur. *Idem.*

Postremo ipsos colonos per miserias et incerta humani generis orare. *Idem ad illud Æn.* X.

'——— per eversæ genitor fumantia Trojæ
Excidia obtestor.'

Ea paucis, quibus peritia et verum ingenium est, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna[k] tam paucis profectus, vera est æstimanda. *Idem ad Æn.* XII. vs. 694.

NOTÆ

[i] *Ad medium*] Quid hic sibi velit Auctor, difficile non est conjicere, Sertorium, scilicet, calonum humeris sublatum, in muros ab iis, qui super stabant, receptum fuisse; cum olim alti non amplius essent, quam ad arcendum impetum.

[k] *Perpenna*] Non crediderim hoc loco de illo sermonem esse qui Aristonicum vicit; sed de eo de quo postea, qui Sertorium in convivio trucidavit.

CAII CRISPI SALLUSTII

HISTORIARUM

FRAGMENTA.

LIBER II.

SARDINIA[a] in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Gell.* XIII. 18. *Non.* 'Faciem totius corporis formam, πρόσωπον, id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu species, et a fingendo figura, ita a factura corporis facies.' Sallust. l. II. 'Sardinia,' &c. *Isidor.*

Inde Ichnusa[b] appellata. *Solin.*

Dubium an insula sit, quod Euri[c] atque Austri[d] superjactis fluctibus circumlavit. *Nonius,* '*lavit* pro *lavat*.'

Nam Syllam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. Notat *Gell.* X. 20. 'Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum

NOTÆ

[a] *Sardinia*] Mediterranei maris insula. Donza hoc fragmentum ex Isidoro augere conatur.

[b] *Ichnusa*] Id est, *Sardinia;* a vestigii similitudine Græca etymologia sic nuncupata.

[c] *Euri*] Eurus ventus est spirans ab ortu æquinoctiali. Subsolanus quoque dicitur.

[d] *Austri*] Ventus a meridie, qui et Notus, nomine a Græcis mutuato, vocatur.

consuetudini concessisse, et privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.'

Nam procul, et diversis ex regionibus. *Caris.* *Asper*, '*procul*, inquit, *est e loco*.'

Obviam fuere. *Charis. ibidem.* *Asper*, ait, 'vetuste *obviam fuere*, adverbio quam nomine uti maluit.'

Urbe, patriaque extorres. *Messus.*

Genus militum suetum a pueritia latrociniis. *Idem.*

Inter læva mœnium, et dextrum flumen Turiam,[e] quod Valentiam[f] parvo intervallo præterfluit. *Prisc.* l. v. et vi. 'Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.'

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donat. Phorm.* act. i. sc. 3. et *Hecyr.* act. iv. sc. 4. *Nonius.* 'Fiducia est audacia.' *Serv.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnæ suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam,[g] quibus potuit modis, dictas pecunias coëgit. *Nonius*, '*dicere*, est *promittere*.'

Post, ubi in fiducia nimius. *Arusian.*

Sed ipsi ferunt tantum ex grege, quem prope littora regebat Corsa[h] nomine Ligus mulier. *Prisc.* l. vi.

Nam[i] quædam Corsa nomine Ligus mulier cum taurum ex grege, quem prope littora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla, corpore aucto,[k] remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a ceteris degredientem

NOTÆ

[e] *Turiam*] Turia rivus est Hispaniæ Tarraconensis, qui non est cum Durio flumine confundendus, cum ille in mare Mediterraneum, hoc vero in Oceanum devolvatur.

[f] *Valentiam*] Urbs est Hispaniæ Tarraconensis.

[g] *Dardaniam*] Regio est supra Macedoniam, ad Septentrionem.

[h] *Corsa*] De Corsicæ insulæ exordio agitur.

[i] *Nam*] Et istud fragmentum ex eodem Isidoro studet augere Douza. Sed nihil certi video.

[k] *Aucto*] Quia, scilicet, luxuriante herba egregie pastus erat.

usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti, eamque nomine mulieris auctoris et ducis appellaverunt. *Isidor.* XIV. 6.

Ne illa tauro parata sint. *Donat.* act. IV. sc. 2. *Andriæ.*

Dædalum[l] ex Sicilia profectum, cum Minonis[m] fugeret iram, atque opes. *Prisc.* l. VI. *Serv.*

Quem ex Mauritania rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Prisc.* l. I.

Quos adversum multi ex Bithynia[n] volentes occurrere, falsum[o] filium arguituri. *Prisc.* l. X.

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisius,* l. II.

Argentum mutuum arcessivit. *Prisc.* l. X.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Prisc.* l. VI.

Nisi qua flumen Lurda Tauro[p] monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique lætus ager. *Arusian. Serv. Æn.* I.

Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promtissimos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donat. Phorm.* act. I. sc. 2.

Noctu diuque stationes et vigilias tentare. *Carisius,* l. II.

At Lucullum[q] regis cura machinata fames brevi fatigabat.

NOTÆ

l *Dædalum*] Faber fuit Atheniensis ingeniosissimus, idemque insignis Mathematicus, qui omnium primus vela et antennas navi aptasse dicitur; unde ejus alarum nata est fabula. De Labyrintho vero, quem Minoi in Creta insula construxit, nihil opus est loqui, cum ejus irremeabiles vias fama apud omnes vulgaverit.

m *Minonis*] Minos rex fuit Cretæ, quem ob insignem justitiam, judicem apud inferos Poëtæ fabulati sunt.

n *Bithynia*] Asiæ minoris regio, ad Septentrionem.

o *Falsum*] Optime de Nusa Nicomedis filio hic agi, suspicatus est Douza. Vide ea de re epistolam Mithridatis ad Arsacem.

p *Tauro*] Mons est Taurus omnium nobilissimus et maximus, qui universam Asiam in duas partes dividit, quarum altera, quæ ad Septentrionem spectat, Asia intra Taurum; altera, quæ ad meridiem, Asia extra Taurum, dicitur.

q *Lucullum*] Consul fuit Lucullus,

Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Prisc.* l. VII. et *Nonius.*

Namque primum Jasonem[r] novo itinere maris Æetæ[s] hospitis domum violasse. *Prisc.* l. VIII.

Tartessum[t] Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii, mutato nomine Gadir,[u] habent. *Prisc.* l. V.

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis. *Prisc.* l. X. '*Soluerat* autem est *solitus fuerat.*'

Neque inermes ex prælio viros quenquam agniturum. *Idem ibid.*

Ea continentia vir gravis, et nulla arte cuiquam inferior. *Arusian. Non. in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, præminent[v] altitudine millium passuum duorum. *Arusian.*

* et Pœni serunt adversus A. N. C. M. *Donat.*

Quia corpore et lingua percitum, et inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium appellabant. *Prisc.* l. VI.

Audaciter. *Idem* XV.

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequelam orationis, et maxime odium Syllæ, graves, carique erant. *Nonius:* 'Obsequium neut. genere, obsequela fem.'

Mœnibus deturbat. *Non. Deturbare.*

E muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, adversa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regres-

NOTÆ

vir clarissimus et ditissimus, qui bellum adversus Mithridatem feliciter gessit; deinde privatus factus, in ædificiis, convictibus, et apparatibus, profusæ adeo fuit luxuriæ, ut Xerxes togatus vocaretur.

[r] *Jasonem*] Dux fuit Argonautarum, nulli Poëtarum non decantatus.

[s] *Æetæ*] Æetes vel Æeta rex fuit Colchorum, Medeæ pater.

[t] *Tartessum*] Tartessus opulentissima fuit civitas inter duo Bætis, vel, prout hodie dicitur, *Guadalquivir* ostia.

[u] *Gadir*] Per errorem Tartessi nomen Gadibus, et Gadium seu *Gadir* Tartesso tributum esse docet in Geographia sacra vir incomparabilis Bochartus.

[v] *Præminent*] Lipsius legit *præminet*, ut de monte quopiam reliquis editiore, intelligatur.

sus; magna gloria concurrentium undique virile et muliebre secus,[w] per vias ac tecta omnium visebatur. Cum quæstor C. Urbinus aliique, cognita voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, et mortalium etiam morem curabant: exornatis ædibus per aulæa[x] et insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis: simul croco[y] sparsa humus, et alia, in modum templi celeberrimi. Præterea cum sedenti transenna[z] demissum victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti thure quasi Deo supplicabatur. Toga picta[a] plerumque amiculo[b] erat ei accumbenti: epulæ quæsitissimæ: neque per omnem modo provinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum et ferarum incognita antea plura genera: quibus rebus aliquantam partem gloriæ demiserat, maxime apud veteres et sanctos viros, superba illa, gravia, indigna R. imperio existimantes. *Macrob. Satur.* l. III. c. 13. *Nonius. Sosipater.* l. I.

Ruuntque pars magna suismet, aut proximorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, et prælium accendere, adeo uti Metello in sagum,[c] Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem.*

Avidisque[d] ita, promtisque ducibus, uti Metellus ictu tragulæ[e] sauciaretur. *Idem.*

NOTÆ

[w] *Secus*] Id est, *sexus:* atque ita veteres locutos esse multis et bene persequitur Carrio.

[x] *Aulæa*] Gall. *Des tapisseries.*

[y] *Croco*] Eum in odoribus habebant, et ideo aqua diluebant; unde ab Apuleio *odorus*, a Seneca *odoratus imber* dicitur. Optimus ex Cilicia mittebatur; hinc Martialis,

Et Cilices nimbis hic maduere suis.

[z] *Transenna*] Servius extensum funem, Nonius fenestram interpretatur.

[a] *Picta*] Intelligendum vel de palmata, quam merebantur ii, qui de hostibus palmas reportabant, quod victorias cum palmis intextas haberet, ut placet Isidoro: vel potius de toga ab Etruscis sumta, purpurei coloris, auro distincta, a triumphantibus geri solita.

[b] *Amiculo*] Id est, *loco simplicis togæ;* nam ea quoque amiculi nomine intelligitur.

[c] *Sagum*] Vestimentum erat militare a Gallis mutuatum.

[d] *Avidisque*] Douza hic de pugna agi credit, in Saguntinis campis a Sertorio commissa, in qua Metellus a Sertorio sauciatus est.

[e] *Tragulæ*] Genus est teli, similitudine hastæ.

Sed Metellus in vulnere. *Don.* act. v. sc. 2. *And.*

Primo incidit forte per noctem in renunculo[f] piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria[g] navigia. *Idem in Piraticæ naviculæ.*

Omnia sacrata[h] corpora in ratem imposuisse. *Arusian.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur. *Donat. Adelph.* act. III. sc. 2.

Circumventi dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant. *Arusian.*

Sed Metellus in ulteriore provincia. *Donat. ad Phorm.* act. I. sc. 4.

Immane quantum animi exarsere. *Non.* 'nomen positum pro adverbio.'

At illi[i] quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuldan.*

NOTÆ

[f] *Renunculo*] Carrio hanc vocem pro navigio piscatorio Gellium accipere dicit; sed, in Gellii codicibus, *renunculus* scribitur, et pro eo *lenunculum* reponi volunt. Lenunculus certe navigii genus est; at sine manuscriptorum auctoritate non ausim vocem aliquam extra Latinam linguam eliminare.

[g] *Actuaria*] Naves erant veloces, ad impetus, et recursus, flexusque capiendos aptæ.

[h] *Sacrata*] *Morti et Diis Manibus devota.*

[i] *At illi*] In Servio Danielis, qui Fuldano præstantior est, hoc fragmentum ita legitur: *At illi quibus aderant, ruere cuncti ad portas, incondita tenere:* ex quo corrupte in illo altero *ivere* pro *ruere* positum esse, mihi quidem, clarum videtur.

CAII CRISPI SALLUSTII

HISTORIARUM

FRAGMENTA.

LIBER III.

EXAUDIRIQUE sonus Bacchanaliorum.[a] *Macr.* l. I. c. 4. *Saturn. Non.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capessunt: namque alii fiducia *gnaritatis* locorum in occultam fugam sparsi; alii globis[b] eruptionem tentavere. *Prisc.* l. X. *Nonius.*

Unus constitit in agro Lucano,[c] gnarus loci, nomine Publipor.[d] *Id.* l. VI. *Probus Catholicis.*

Male jam assuetum ad omnes vis[e] controversiarum *Prisc.* l. VI.

Conjuratione claudit. *Idem* l. X.

Quali par in oppido festinatio, et ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore[f] infirmarentur: nam mœnia

NOTÆ

[a] *Bacchanaliorum*] *Bacchi Festorum.*

[b] *Globis*] Vide supra.

[c] *Lucano*] Lucani populi fuerunt Italiæ ad mare Tyrrhenum, Picentinis et Bruttiis contermini, in extrema propemodum Italia, ab Ortu.

[d] *Publipor*] Id est, *Publii puer, seu servus.* Mirum ni hoc in loco, de quopiam ex Spartaci commilitonibus sermo est.

[e] *Vis*] Numero plurali; ita quoque extulisse veteres auctor est Priscianus: atque ita locutus est Lucretius.

[f] *Madore*] Id est, *humiditate.*

oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverso æstu maris. *Non. in Mador.*

Equis et armis decoribus cultus. *Priscianus* l. VI.

Dedecores, inultique terga[g] ab hostibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille calvi[h] ratus quærebat, num somnio thesaurus portenderetur. *Idem* l. VIII. *Non. in Calvitur.*

Parte[i] consumta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usu sallerent. *Priscianus* l. X.

EPISTOLA CN. POMPEII AD SENATUM.

Si[j] adversus vos patriamque et Deos Penates,[k] tot labores et pericula suscepissem, quotiens a prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, et vobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra ætatem[l] projectum ad bellum sævissimum, cum exercitu optime merito, quantum est in vobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus; et totiens ob remp. fuso sanguine? Fessus scribendo, mittendoque legatos, omnes opes et spes privatas meas consumsi: cum interim a vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per Deos immortales, utrum censetis me vicem ærarii[m] præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor me ad

NOTÆ

g *Terga*] Græcismus; id est, *secundum terga*, vel *per terga*.

h *Calvi*] Id est, *Decipi*.

i *Parte*] Douza de Calaguritanis a Pompeio obsessis intelligit, qui cibi inopia uxores natosque ad usum nefariæ dapis verterunt, et cadaverum reliquias sallierunt, ut testatur Valer. Max. Unde idem Douza concludit male hoc fragmentum ante Pompeii epistolam collocatum esse; quod quidem nullus credo non confitebitur.

j *Si*] Scripta fuit hæc epistola pro habendo stipendio. Fiduciæ plena est; unde Pompeium juvenem magnifico et incorrupto animo fuisse, concludere licet.

k *Penates*] Dii sunt domestici, maxime nostri, et quasi penes nos nati.

l *Contra ætatem*] Quia nequidem, eo tempore, 30. annos natus erat.

m *Vicem ærarii*] Id est, *Me debere belli sumtus ex proprio censu tolerare*: sed acrius expressit.

hoc bellum majore studio, quam consilio, profectum: quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostesque in cervicibus[n] jam Italiæ agentes ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum,[o] Laletaniam,[p] Indigetes:[q] et primum impetum Sertorii victoris, novis militibus, et multo paucioribus, sustinui: hyememque in castris inter sævissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione[r] mea, egi. Quid dein prælia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valet, quam verba. Castra hostium apud Sucronem[s] capta, et prælium apud flumen Durium,[t] et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia et exercitu deleti, satis clara vobis sunt: pro quis, o grati patres, egestatem et famam redditis. Itaque meo et hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvertatis; neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ultro[u] nobis sumtui onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: et nunc malis[v] fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem[w] consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi

NOTÆ

[n] *In cervicibus*] Id est, *qui non longe ab Italia erant, eamque urgebant.*

[o] *Pyrenæum*] Pyrenæi vocantur montes qui Hispaniam a Gallia dividunt.

[p] *Laletaniam*] Regio est Hispaniæ, quæ postea Gotholania, hodie *Catalogne* dicitur.

[q] *Indigetes*] Alii legunt *Ilergetum*: suntque, cum iis, quos Livius *Ilercaones* vocat, Tarraconensis Hispaniæ populi.

[r] *Ex ambitione*] Id est, *ad serviendum ambitioni et commoditatibus meis.*

[s] *Sucronem*] Sucro Hispaniæ Tarraconensis urbs est et fluvius.

[t] *Durium*] Durius fluvius est Hispaniæ, qui Lusitaniam terminat a Meridie.

[u] *Ultro*] Id est, *quæ, dum in nostros usus servandas judicamus, nobis sunt oneri.*

[v] *Malis*] Propter anni et tempestatis infœcunditatem. Gall. dicimus, *La mauvaise année; La mauvaise saison.*

[w] *Fidem*] Indicat, se undiquaque ab amicis, a quibus jam non amplius

subvenitis, invito et prædicente me, exercitus hinc, et cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredientur.

Namque his, præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem provinciam infœcunditate biennii proximi grave pretium fructibus esset. *Non.* 'Grave multum.'

Hi saltibus occupatis, tum externorum[x] agros invasere: frumentique ex inopia gravi *satias* facta. *Idem,* '*Satias* pro *satietas.*'

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari, et vento gliscenti. *Idem,* 'Gliscit est congelascit, colligitur, ignescit, crescit.'

Ac tum maxime, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissimum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem,* 'Munia, officia.'

Et forte in navigando cohors una, grandi *faselo*[o] vecta a ceteris deerravit, marique placido a duobus prædonum *myoparonibus*[y] circumventa. *Idem, in voce Faselus, et Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas,[z] quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem,* et *Charis.* lib. I.

Duos quam maximos utres levi tabulæ subjecit: qua super omni corpore quietus invicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem, atque insulam mari vitabundus classem hostium ad oppidum[a] pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant,[•] icti sæpe ferramentis

[•] *Qui tentaverant natando aqua evadere.*

NOTÆ

ausit petere, mutuam pecuniam pro Republica sumsisse.

[x] *Tum externorum*] Lipsius ingeniose pro *tum externorum, Termestinorum* reposuit. Sunt enim illi citerioris Hispaniæ populi.

[o] *Faselo*] Navigii genus est, quod velis et remis agi potest.

[y] *Myoparonibus*] Myoparo navis est piratica, ex duabus dissimilibus formata.

[z] *Scaphas*] Scaphæ sunt naviculæ quæ onerariis imponuntur, aut iis alligantur, ut per eas nautæ loca vadosa subeant. Gall. *Un esquif.*

[a] *Oppidum*] Cyzicum scilicet. Videtur enim de Luculli strategemate hic agi, qui utre suspensum nuntium

navium, aut vulnerati a suis, aut afflicti alveos,[b] undarum vi, mulcato[c] fœde corpore, postremo tamen periere. *Idem*, et *Arusian. Messus.*

Nam tertia tunc erat, et *sublima* nebula cœlum obscurabat. *Non.*

Illum nautis forum.[d] *Idem.*

ORATIO MACRI LICINII[e]

TRIBUNI PLEBIS AD PLEBEM.

Si, Quirites, parum existimaretis, quod inter jus a majoribus relictum vobis, et hoc a Sylla paratum servitium[f] interesset: multis mihi disserendum fuit, docendumque, quas ob injurias, et quotiens a patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui, tribunos plebis. Nunc hortari modo reliquum est, et ire primum[g] via, qua capessendam arbitror libertatem. Neque me præterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani[h] specie magistratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui, certaminis adversa pro libertate potiora esse forti viro,

NOTÆ

ad Cyzicenos misit, qui adventare se eos doceret: qua de re vide sis Florum III. 5.

[b] *Alveos*] Id est, *Carinas, aut imas navium partes.*

[c] *Mulcato*] Vulgo *multato*, vel *mulctato*. Gall. *Froissé.*

[d] *Forum*] Antique; usitatus est enim numerus pluralis *fori* pro navium tabulatis, per quæ nautæ feruntur. Gall. *Le Tillac.*

[e] *Macri Licinii*] Secutus sum eorum correctionem, qui pro Lepido Licinium posuerunt; eo præsertim inductus quod *Lepidi* Æmiliæ gentis cognomen fuerit, quæ Patricia, cuique aditus ad Tribunatum non fuit. Oratio difficilis est, utpote incitata, concisa, ex pectore denique veri et maxime politici Romani extorta.

[f] *Servitium*] Hoc dicit quia Tribunatus jura et potestatem imminuerat, et tantum non penitus sustulerat Sylla.

[g] *Ire primum*] Necessarium est omnino, ut qui aliis viam ostendit, ipse eam primus calcet: neque aliud magis ineptum videtur quam aliis onus imponere, quod tute digitulo attingere nolis.

[h] *Inani*] Dixi antea Tribunis a Sylla inane nomen relictum esse.

quam omnino non certavisse.[b] Quanquam omnes alii creati pro jure vestro vim[i] cunctam et imperia sua gratia, aut spe, aut præmiis in vos convertere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen,[j] ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, et arcem habent[k] ex spoliis vestris: cum interim, more pecorum, vos multitudo[l] singulis habendos,[m] fruendosque præbetis, exuti omnibus quæ majores reliquere: nisi[n] quia vobismet ipsi per suffragia, uti præsides olim, nunc dominos[o] destinatis. Itaque concessere illic[p] omnes: et mox, si vestra receperitis, ad vos plerique: (raris enim animus est ad ea, quæ placent, defendenda:) cetera validiorum[q] sunt.[c] An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos secordesque pertimuere?[d] nisi forte[r] C. Cotta ex factione[s] media consul, aliter, quam

[b] *Sed præter spem bonam* quam concepi *ex vobis, quæ metum meum superavit, in animum meum induxi, ea quæ possunt esse adversa in certamine quod pro libertate incipitur, esse potiora forti viro, quam omnino non certasse.*

[c] *Paucis enim* ex vobis *animus est ad ea defendenda et tuenda quæ* vobis *placent: ceteri stant a partibus validiorum.*

[d] *An veremini ne aliquid possit vobis nocere, quando uno animo idem optabitis et efficietis,* vobis inquam *quos languidos et secordes* pauci nobiles *maxime reformidaverunt?*

NOTÆ

[i] *Vim*] De Tribunitia potestate loquitur, qua non ad populi subsidium, sed ad potentiorum gratiam promerendam, plerumque Tribuni abutebantur.

[j] *Per militare nomen*] Id est, *quia dicuntur Imperatores;* specie enim obeundi muneris quodlibet efficiunt.

[k] *Arcem habent*] Id est, *tuti sunt quia vos spoliaverunt.*

[l] *Vos multitudo*] Appositio est, quam vocant: id est, *vos qui multi estis.*

[m] *Habendos*] Vim vocis, et quicquid in ea invidiosum est tum demum intelliges, quando cogitabis quomodo brutis, quæ in nostra sunt potestate, utamur et abutamur. Nihil magis, ad commovendos animos, efficax esse potuit.

[n] *Nisi*] Excipit ironice quod ipsos maxime mordeat et percellat.

[o] *Dominos*] Dominus respectum habet ad servum; adeoque quod gravissimum erat Romanis hic Tribunus noster objicit; quod scilicet sibi ipsi catenas necterent.

[p] *Illic*] *In paucorum partes.*

[q] *Validiorum*] *Paucorum nobilium.*

[r] *Nisi forte*] Ea ironice internectit, quibus quod intendit maxime conficiatur.

[s] *Factione*] Postquam, scilicet, Respublica per Syllam ejusque satellites, tota in paucorum manus devenisset.

metu jura quædam[t] tribunis pl. restituit. Et[v] quanquam[v] L. Sicinius[x] primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus[y] vobis, circumventus erat: tamen prius illi invidiam metuere, quàm vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sylla mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sævior Catulus. Tumultus[z] intercessit Bruto et Æmilio Mamerco Coss. dein C.

NOTÆ

[t] *Quædam*] Legum ferendarum, concionis habendæ jure Tribunos Sylla privaverat; prohibuerat ne ad eos provocaretur; sanxerat insuper ut ne Tribuno aditus pateret ad alium Magistratum. Posterius istud, altero a Syllæ obitu anno, C. Aurelius Cotta Consul abrogavit: reliqua Pompeius post aliquot annos, in primo Consulatu restituit; quod etiam Sallust. supra admonuit.

[v] *Et quanquam*] Locus maxime difficilis, mihi quidem, nam alii præterierunt. In eo autem posita videtur difficultas, quod eo quo cœperat modo sententiam suam Macer non absolvit. Interrogative initio proposuerat cum dixit, *An dubium habetis, &c.* Jam simpliciter rem ipsam concludit. Semotis itaque omnibus figuris, et iis quibus vir acer vibrantem orationem munivit, paucis sensum istius periodi, et scopum Auctoris ita comprehende, quasi Populum hoc modo allocutus esset: *Nemo poterit vobis nocere, quando omnes in unum conspirabitis, cum vos paucos nobiles pertimuerint, factorumque et tyrannidis suæ invidiam reformidaverint, vel eo ipso tempore quo unicum hominem pro vobis loqui ausum, perdiderant, et prius quam vos eorum injuriæ, et vestri servitii tæduisset.* Ut vero istius hominis mentem propius assequaris, et aculeos quibus ille Populum perstrinxit, non sentias modo, sed videas; hæreas, si placet, in iis quæ postea leviter attingam.

[w] *Quanquam*] Argumentum est quod vocant a minore ad majus: quasi dicat, *Nobiles vos timuerunt, etiam cum ille unicus vester defensor oppressus esset, qui, utpote in maxima servitute, loqui ausus erat: ergo maxime metuent, quando vos omnes jura vestra repetere videbunt.*

[x] *Sicinius*] Ita legendum ex vet. codice, et Asconio, &c. Fuit hic Tribunus plebis.

[y] *Mussantibus*] Non potuit alio verbo melius eorum hominum exprimi socordia, qui cum Reipublicæ damna et sentiunt et vident, alios tempestati objiciunt, ipsi latitant; itaque suum commodum vel in ipsa peste quærunt. Nebulones profecto in solas terras deportandi; cum sibi tantum, in commune nolint consulere. Verum ad rem. Ideo addidit vocem istam Auctor noster, ut obviam iret Populi tacitæ objectioni; diceret enim, *Oppressi sunt antehac qui nobis consuluerunt; unum Tribunum nostrum nequidem audire nobiles sustinuerunt: frustra itaque nos aliquid audebimus.* Respondet Macer, *Mussantibus, tacentibus, et latitantibus vobis oppressus est vester ille Tribunus; quod in posterum ne fiat, in manu vestra est.*

[z] *Tumultus*] De quo vidimus; cujus auctor Lepidus.

Curio[a] ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium,[b] vidistis: quantæ denique nunc[c] mihi turbæ concitantur! quæ profecto[d] incassum agerentur, si, prius[e] quam vos serviendi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum his civilibus armis dicta alia,[f] sed certatum utrimque[g] de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia,[h] aut odio, aut avaritia in tempus* arsere:[i] permansit[j] una res modo, quæ utrimque quæsita[k] est, et erepta in posterum: vis tribunicia, telum a majoribus libertati[l] paratum. Quod ego vos moneo, quæsoque, ut animadvertatis: neu nomina rerum ad ignaviam[m] mutantes, otium pro servitio appelletis.

* *Itaque cetera maximo cum affectu quæsita sunt, secundum licentiam, aut odium, aut avaritiam, pro aliquo tempore.*

NOTÆ

[a] *Curio*] Hic consul fuit post Lepidum, anno altero.

[b] *Quinctium*] Hic quoque Syllæ acta rescindere aggressus est.

[c] *Nunc*] Hinc clarissime tempus, quo habita est hæc concio, cognoscitur; Lucullo, scilicet, et Varo Consulibus: quo anno Spartacus Gladiator plusquam servile, sed grave bellum, adversus Romanos movit; decennio ante Catilinæ conjurationem.

[d] *Quæ profecto*] De turbis loquitur, et omni molimine, quo pauci plebem opprimere festinabant.

[e] *Si prius*] Sensus est, si verba ex orationis textura abstrahas, *Frustra speratis nobiles vobis quicquam de servitio vestro remissuros, nisi vosmet ipsi jugum excusseritis; quandoquidem illi in eo sunt toti, ut vobis majus onus imponant, quantumvis illis usque et usque obsequentes fueritis.*

[f] *Dicta alia*] Id est, *aliud prætexuerunt.*

[g] *Utrimque*] Cave ita intelligas, quasi hinc pauci nobiles, illinc steterint Tribuni, aut quicumque jura populi reposcebant: sed intelligendum est, omnes qui Rempublicam agitaverunt, quicumque tandem illi fuerint, id unum quæsivisse, ut Populo servitium imponerent, et ipsi dominarentur.

[h] *Ex licentia*] Deploratus est Reipublicæ status, quando cuivis, quia et alii impune faciunt, male facere licet.

[i] *Arsere*] Id est, *quanquam durissima, tamen præterierunt.*

[j] *Permansit*] Id est, *unum remansit semper, quod rixæ perpetuæ ansam dedit.*

[k] *Quæsita*] Hoc dicit, Syllam, Catulum, Curionem, Lucullum, singulos denique, per ea tempora, pacis et boni publici specie, civiles discordias movisse; cum illud modo quæsivissent, qua ratione, Plebi ademta Tribunitia potestate, et Tribunis defensoribus, ea placida ad arbitrium uterentur. Jocus est itaque verborum, in re maxime seria cum dicit, *remansisse et quæsitum esse* idipsum quod *ereptum est.*

[l] *Libertati*] Antea vidimus, quod a Patribus opprimeretur, secessisse plebem; eoque defensores sibi parassê Tribunos.

Quo[n] jam ipso frui, si vera[o] et honesta flagitium[p] superaverit, non est conditio:[q] fuisset;[r] si omnino quiessetis. Nunc animum advertite: et nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate[s] tutior est, artius habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subjecerit. Primum omnium omittendum morem hunc quem agitis, impigræ[t] linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Dein[u] (ne vos ad virilia[v] illa vocem, quo tribunos plebi, modo patricium magistratum, libera[w] ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere[f]) cum vis[x] omnis, Quirites, in vobis

[f] *Dein*, postquam de inepta vestra ratione in mentem venit, vosque admonui ut immutato more, tardi sitis ad loquendum, promti ad agendum, *ne*, nolite ut, *vocem et impellam vos ad illa virilia, quo*, qua re, *majores vestri paraverunt sibi*

NOTÆ

[m] *Ad ignaviam*] Id est, *ut socordiæ vestræ honestis nominibus patrocinemini. Non licet.*

[n] *Quo*] Hic est sensus: *Si per maximum flagitium, eum quo nunc agitis statum, cum durum sit servitium, otium appellare libet, ne eo quidem jam frui licebit, cum vestros Dominos, paucos nobiles scilicet, eorum detrectando imperium, per Tribunos jugum quod imposuerant excutere conati, in vos irritaveritis.*

[o] *Si vera*] Id est, *si per flagitium, omnino servitio vestro otii nomen imponere vultis.*

[p] *Flagitium*] Flagitium dicit, nomina rerum commutare, et servitium otium appellare. Maximum est certe, quandoquidem per nomina res quoque quoad nos, mutantur. Unde Cato, in sua illa adversus Catilinam admirabili oratione, *Quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo respublica in extremo sita est.* Quam pestiferum, quamque penetrabile adolescentium præsertim animis, illo scelere, vocabulorum dico permutatione, virus instilletur, dici non potest.

[q] *Conditio*] Terminus est juris: hic vero idem valet quod *status, locus*, aut aliquid simile. *Non est conditio*, id est, *Non licet.*

[r] *Fuisset*] Conditio scilicet.

[s] *Gravitate*] Omnino: nosque illud maxime, ut principiis obstemus admonet; neque cuiquam malum intentemus, neque a quoquam, quando licet, intentatum admittamus. Rixa enim rixam, dolus dolum trahit; neque finis ullus esse potest certaminum, donec dissidentium alter, aut sapienter, quod rarum est, litibus desistat, aut per vim ab altero frangatur et opprimatur.

[t] *Impigræ*] Populus sic est, Gerro, Iners, &c. Sed ab earum rerum, quas tractamus, cognitione, omnis nostra actio initium sumit; atque in ea fundamentum habet sapientia politica. Ideo dico ne quis, quod pronum est, ex ingenio suo ceteros metiatur.

[u] *Dein*] Opus fuit, ut sensus apertus esset, paulo fusius interpretationem instituere.

[v] *Virilia*] Loquitur de populi a patribus secessione.

[w] *Libera*] Antea vidimus frustra fuisse patres, qui Metello Provinciam Numidiam decreverant, cum postea eandem populus Mario jusserit.

[x] *Cum vis*] Plerumque legitur *quam-*

sit, uti, quæ jussa[y] nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere, aut non agere certe possitis. Jovem[z] aut alium quem Deum consultorem expectatis: magna illa consulum imperia et patrum decreta, vos[a] exequendo rata efficitis, Quirites: ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. Neque ego[b] vos ultum injurias hortor; magis uti requiem cupiatis: neque discordias, ut illi[c] criminantur, sed earum finem volens, jure gentium, res[d] repeto: et, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodo[e] ne amplius sanguinem vestrum præbeatis, censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium, et reliquias exulum persequantur cum imaginibus[f] suis; absit periculum et labor, quibus nulla pars fructus est. Nisi forte[g] repentina ista frumentaria

suffragia libera ab auctoribus patriciis, mandando eo ipso tempore quo decretis suis commiserunt *Tribunis plebis Magistratum Patricium.*

NOTÆ

vis. Id unum studet hic noster Tribunus, ut plebem commoveat; at perplexa sua oratione, quod cupit magis divinandum relinquit, quam aperte exponit. Prohibet, ut quid sit agendum indicet; fugam simulat, ut pugnæ locum inveniat.

[y] *Quæ jussa*] Bellum intellige, sanguinem suum profundere, &c. ad quæ populus adigebatur. Sensus vero totius periodi hic esse videtur: *Nolo vos ad arma impellere; quanquam vobis liberum est videre, an vos, qui pro aliorum tyrannide tantos labores toleratis, eosdem pro vobis, et vestra libertate sumere velitis.*

[z] *Jovem*] Satis superque plebem arrexerat; adeoque nunc ipsam agitat. Nam ideo istud paratum est; quasi dicat, *Me indignabundi, tanquam in re desperata, quid ego sentiam, interrogatis, atque Jovis oraculo opus habere videmini! Ridiculi, annon res ipsa clarissima est, et cuique nota?*

[a] *Vos*] Populum dicit, per militare obsequium, Imperatores suos magnos facere, sine quo inane nomen tantum obtinerent.

[b] *Neque ego*] Immo id unum revera studebat.

[c] *Illi*] *Pauci nobiles.*

[d] *Res*] Potestatem Tribunitiam, et jura; ut postea per suffragia sua, quem vellet Populus rebus præficeret.

[e] *Tantummodo*] At illud *tantummodo* omnia secum trahit, et potentioribus sanguinem vimque omnem adimit.

[f] *Imaginibus*] Utinam vero hodie Macer aliquis exoreretur, qui inerti et impudenti nobilitati non istud modo ingereret, sed eo, vanissimos homines, de quibus tantum verba facio, ad Parentum virtutes compelleret.

[g] *Nisi forte*] Jam sæpius ejusmodi, quibus isti gaudent, vidimus ironias. Populum vero, nisi libertatem suam vindicet, pro vilibus mancipiis habet, quibus, demensum suum si præbeatur, quivis facile ad nutum uti possit.

lege[h] munia vestra pensantur: qua tamen quinis modiis libertatem omnium[i] æstimavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris.[g] Namque ut illis exiguitate mors prohibetur;[k] senescunt vires: sic neque absolvit cura familiari tam parva res:[l] et ignavus quisque tenuissima spe frustrantur.[m] Quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium[n] ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi et vestrarum rerum ultro injuria[o] gratiam debere? Namque[p] alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. Cavendus[q] dolus est. Itaque[r] simul comparant delenimenta,[s]

g Qua tamen lege æstimaverunt libertatem omnium quinis modiis, qui profecto non amplius possunt prodesse quam alimenta carceris.

NOTÆ

h *Lege*] Hinc, latam fuisse aliquam, pro frumento in populum distribuendo, clarum est.

i *Libertatem omnium*] Nihil fingi poterat magis invidiosum; quinque enim modios, singulis mensibus pro demenso servis metiebantur. Neque vero res ipsa modo, sed voces ipsæ invidiam faciunt; dixit enim *omnium* libertatem *carceris* alimentis æstimatam.

k *Prohibetur*] Intellige *tantum:* id est, *non amplius possunt hæc alimenta quam mortem prohibere.*

l *Tam parva res*] Dicit quinque modios familiæ alendæ non satis esse.

m *Frustrantur*] *Decipiuntur.* Istud vero maximo artificio intextum est. Non enim modo Plebem lege frumentaria, a patribus in fraudem illectam esse dicit; sed assentando, etiam per vocem maxime contumeliosam, quando dicit *ignavissimos frustrari,* quasi scilicet arbitraretur paucissimos in eum dolum incidisse, Plebem eandem ex illo Patrum laqueo retrahit. Non est certe minimi momenti, ad impellendum homines ad virtutem, illis ingenitam esse simulare: eo modo impune licet ea vitia, quæ illi defenderent, insectari.

n *Servitii pretium*] De quinque modiis agit; atque indicat, libertatem qua a nobilibus plebeii intercludebantur, nullo posse pretio compensari.

o *Injuria*] Perinde est ac si diceret, *Frumentum quod vobis isti pollicentur, vestrum est; illud in vos pro servitio vestro, quasi mancipia essetis, distribuunt. An usque adeo ignavi eritis, ut sponte contumeliam tantam pro gratia insuper accipiatis?*

p *Namque*] Rationem reddit, quamobrem, per maximam socordiam, frumentum, servitutis pretium, non oportent a Patribus accipere; quia, scilicet, illi, per id tantum Plebi jugum imponere conentur.

q *Cavendus*] Nobiles dixit aliter quam per populi socordiam imperium retinere nequidem conari. De eo nunc quodammodo aliquid excipit; Populumque ut caveat dolos, admonet.

r *Itaque*] Sensus pendet; hic tamen, ut neque alibi, nihil muto, prout fecerunt alii ad libitum per totam hanc Orationem; quia, scilicet, me nescire malim dicere, quam quidlibet somniare. Quis igitur sensus? Dicam quod videtur. Id unum studuit hic Tribunus noster, ut populum erigeret, atque eo impelleret, ut Tribu-

et differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum, ubi pertimuere sublatum[t] in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti se ferunt,[u] libertatis, tot viros sine uno,[v] aut remittere injuriam[w] non audere, aut jus non posse defendere.[x] Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tantæ gloriæ adolescentem, malle principem volentibus[y] vobis esse, quam illis dominationis socium; auctoremque[z] in primis fore tribuniciæ potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia[a] habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit.[A] Verum occupavit nescio quæ vos torpedo, qua non gloria[b] movemini, neque flagitio:[c] cunctaque præsenti ignavia mutastis: abunde libertatem rati, quia tergis[d] abstinetur, et huc ire licet,

[A] *Neque enim res frustrat vos ignaros.*

NOTÆ

nitiæ potestatis omnia jura revocaret. Durum vero videbatur quod Pompeium omnes metuerent; neque metum augere opus fuit. Ille igitur arte tractat Populum, (quod postmodum magis patebit,) et obiter illud in quo hærere posset attingit: immo de isto Pompeii metu, quasi in eo Patrum dolus positus esset, agit. Dico igitur, ex hominis ingenio, cujus mens est involvere et obscurare, vocem *itaque* esse exponendam, ejusque vim, per respectum ad scopum magis quam ad orationem, esse intelligendam. Puta, si voles, transitionem esse, vel proxime ad hanc sententiam referri, *Patres vobis parant dolos; itaque*, &c. hæc enim propositio in illa altera includitur, *Cavendus tamen dolus est.*

[s] *Delenimenta*] Illud est quod proprie dicunt *des adoucissemens*; sed magis politice, *des biais, des ménagemens.*

[t] *Sublatum*] *Ferunt* supple, aut aliquid simile. Impetum vero auget orationis hæc ellipsis: atque adeo metuentium, sed maxime dissimulantium applausus audire videor.

[u] *Uti se ferunt*] Id est, *prout volunt haberi.*

[v] *Uno*] Pompeio.

[w] *Remittere injuriam*] Id est, *Plebi jus suum, et Tribunitiæ potestati suam auctoritatem reddere.*

[x] *Jus non posse defendere*] Id est, *non posse Plebi cordate resistere; vel, eidem, omnem auctoritatem penes Senatum esse, non posse aperte declarare.*

[y] *Volentibus*] Quando, scilicet, liberis omnium suffragiis, vobis licebit, per Tribunos vestros, ipsum Pompeium rebus præficere.

[z] *Auctoremque*] Ipse Pompeius Tribunitiam potestatem postea restituit; eundemque restitutæ pœnituit.

[a] *Præsidia*] Innuit regiam dignitatem, aut tyrannidem induci.

[b] *Gloria*] Vestra, scil.

[c] *Flagitio*] Inimicorum nobilium.

[d] *Tergis*] Id est, *quia Domini vestri in vos, ut in domestica mancipia, verberibus non sæviunt.*

et illuc, munera[e] ditium dominorum. Atque[f] hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur[g] inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, et vincitur paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victis est, et in dies magis erit: si quidem majore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Postquam egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut sustinere corpora plerique nequeuntes, fessi,[h] arma sua quisque stantes incumberent. *Idem* et *Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines matronasque. *Nonius.*

Quibus a Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: prima,[i] quæ fonte venientes exciperet. *Serv.*

Ingens ipse virium, atque animi. *Arusianus.*

Locum nullum, nisi in quo armati institissent. *Idem.*

At Oppius postquam orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem expedire conatus, a Cotta Vulcioque impeditur. *Nonius.* 'Pugio est brevis gladius.'

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius a prima adolescentia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusianus.*

NOTÆ

[e] *Munera*] Munus hoc maxime est invidiosum; supponit enim, penes eosdem esse Dominos istas ambulationes prohibere: atque etiam invidiam auget vox *ditium*, qua dominorum felicitatem ob oculos ponit.

[f] *Atque*] Arbitror istud sibi objecisse Tribunum nostrum, ex parte eorum, qui cum extra urbem agerent, jus tamen habebant suffragii.

[g] *Cæduntur*] Responsio est, quæ maxime illos exasperare possit, ad quos dirigitur oratio, quasi cum stomacho diceret, *Suntne illi multo feliciores qui cæduntur? &c.*

[h] *Fessi*] Hanc vocem ex interpretamento additam fuisse Douza contendit; totumque fragmentum ex Frontone ita constituit: *Ut sustinere corpora nequeuntes, arma sua quisque instans incumberet.*

[i] *Prima*] Nunc insidiæ usurpantur tantum numero plurali.

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustra tentatum est, secordius ire milites occœpere, non aptis[k] armis, ut in principio, et laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibuscum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defendens, postquam ex sarcinis paludamenta[l] astare, et delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem et patres convenisset, coram se daturum operam. *Priscianus* l. XIV.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius[m] perdendæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, et axe[n] vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum *ericii*[o] militaris *veruta*[p] binum pedum. *Non. Servius.*

Octavium mitem, et captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur[q] discubuere Sertorius inferior in medio, super eum

NOTÆ

[k] *Aptis*] Id est, *aptatis et ad usum expeditis.*

[l] *Paludamenta*] Paludamentum vestis est militaris et Imperatoria, plerumque coccinea: quanquam etiam militibus tribuitur.

[m] *Antonius*] Hic Pater fuit Triumviri, qui re adversus Cretenses male gesta, morbo interiit. Homo fuit nullius virtutis; qui Cottæ Consulis et Cethegi gratia, oræ maritimæ curationem nactus, Siciliam et Provincias omnes depopulatus est.

[n] *Axe*] Turnebus legit, *Axe vincti orbes.*

[o] *Ericii*] Ericius machina est bellica, verutis seu majoribus clavis undique horrida.

[p] *Veruta*] Verutum spiculi seu jaculi species est; vel etiam quod vulgo ensis laminam vocant. *La lame d' une épée.*

[q] *Igitur*] Ut fragmentum istud intelligatur, sciendum est, quod optime enarrat doctissimus Salmasius, tres fuisse lectulos quibus accumbebant veteres, cum cibum sumerent, summus, scilicet, medius, et imus. Dominus convivii in primo loco tertii seu imi lecti accubabat: locus honestissimus ultimus erat secundi, sive medii lecti, quod convivii Dominum contingeret, ut docet Plutarchus. His bene intellectis nulla superest in hoc fragmento difficultas. Sertorius honoratissimum locum occupaverit; cui proximus erat in eodem lecto, medio scilicet, Fabius Hispaniensis.

L. Fabius[r] Hispaniensis senator ex proscriptis: in summo Antonius, et infra, scriba Sertorii Versius: alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium, et dominum Perpennam. *Nonius Servius.*

Quarum unam epistolam forte cum servo nacti prædatores Valeriani scorpione[s] in castra misere. *Nonius.*

NOTÆ

In summo lecto erant Antonius et Versius, duo tantum, sicut et in medio lecto. In tertio vero et imo, superior erat Dominus convivii Perpenna, scriba Mæcenas deinde, et Tarquitius ultimus.

[r] *Fabius*] Hujus plurimam mentionem esse in numismatibus, quanquam nulla sit in libris veteribus, testatur Carrio.

[s] *Scorpione*] Scorpio species erat ballistæ, sed minor, quam Vegetius *Manuballistam* dicit vocari.

CAII CRISPI SALLUSTII

HISTORIARUM

FRAGMENTA.

LIBER IV.

At Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum stolidior an vanior, legem de pecunia, quam Sylla emtoribus bonorum remiserat, exigenda promulgavit. *Agell.* XVIII. 4.

Omnes, quibus ætas senecto corpore, animus militaris erat. *Priscian.* lib. IX. et X.

Dein lenita jam ira, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem* l. IX.

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones pridie in monte positas arcessivit. *Idem* l. X.

Anxius animi, atque incertus. *Arusian.*

Magnam exorsus orationem. *Idem.*

Impotens, et nimius animi est. *Idem.*

Amisumque[a] assideri[b] sine præliis audiebat. *Priscian.* l. VIII. '*Obsideo* et *assideo* activa sunt; faciunt enim *assideor* et *obsideor.*'

NOTÆ

[a] *Amisumque*] Amisus Galatiæ oppidum.

[b] *Assideri*] Pro *Obsideri.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus. *Festus.*

Castella, custodias[c] thesaurorum in deditionem acciperentur. *Serv. Charis.* l. I.

Reliqua cadavera salita. *Diomed.* I. 4.

EPISTOLA REGIS MITHRIDATIS
SCRIPTA AD REGEM ARSACEN.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI[d] S.

Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, satisne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi, si perpetua pace frui licet; nisi hostes opportuni,[e] et sceleratissimi; egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est: neque[f] petere audeam societatem; et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira[g] in Tigranem recentis belli, et meæ res parum prosperæ, si vera existimare voles, maxime hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societatem, accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: et, quod florentibus optabile est, ego non validissimus[h] præbeo exemplum, quo rectius tua componas.

NOTÆ

[c] *Custodias*] Pro *custodiæ;* Genitivus antiquus.

[d] *Arsaci*] Arsaces rex fuit Persarum, aut Parthorum, nam confunduntur apud antiquos Auctores.

[e] *Opportuni*] Hic aliquid deesse arbitratur Douza; neque orationem cohærere. Eo vero recurrere ego non necesse habeo; quanquam enim non ita statim sensus videatur apertus, bonus est tamen: nam Arsaci rationem reddit Mithridates, quamobrem ille bellum adversus Romanos movere debeat; quia, scilicet, hostes habeat opportunos, quosque cum liceat, debeat profligare.

[f] *Neque*] Hic obscurior videtur sententia; neque tamen ideo quicquam mutare ausim: nam voculam *frustra* si ex posteriore periodi membro huc retrahas, optime hæc omnia cohærebunt. *Nollem,* inquit, *frustra, et nullo tuo commodo, per societatem quam a te peto, bello pacem tuam minuere.*

[g] *Ira*] Hinc Arsacem cum Tigrane bellum gessisse conjicias.

[h] *Non validissimus*] Quo spectet hæc oratio, prima fronte non apparet, patebit postea: vult enim, per avaritiam et invidiam, bellum potentissimis indicere Romanos, ut eorum divitias expilent, &c.

Namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, una et ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperii, et divitiarum: qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumsere. Dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam similantes ei subvenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum avertere; ac mox, tracto Philippo,[i] Antiochus omni cis Taurum agro et decem[k] millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas[l] Deos acceptum in fidem, callidi, et repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis[m] occidere. Eumenem,[n] cujus amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post Attalum[o] custodem agri captivi sumtibus et contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere: similatoque impio testamento, filium[p] ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more, per triumphum duxere. Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede[q] mortuo, diripuere; cum filius Nusa, quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undique regnis et tetrarchiis[r] ab imperio eorum, quia fama erat, divitem, neque

NOTÆ

[i] *Tracto Philippo*] Vulgo *a Philippo*: sed cave ita intelligas, quasi annitentibus Romanis, Antiochum Philippus spoliaverit; nam hæc oratio ambigua est: verum id puta, quod historia testatur, Antiochum post Philippum a Romanis debellatum, regni parte etiam multatum fuisse.

[k] *Decem*] Livius et Appianus quindecim dicunt.

[l] *Samothracas*] Samos, vel Samothrace insula est maris Ægæi, ad prospectum Thraciæ, versus Orientem. Hunc vero locum explicabit Florus, cujus verba refero. *Absens ergo* (de Perse loquitur) *victus fugit in maria, insulamque Samothracem, fretus celebri religione, quasi templa et aræ possent defendere, quem nec montes sui, nec arma potuissent.*

[m] *Insomniis*] Probatur istud ex Diodoro, qui eum somno, a custodibus, quos offenderat, cum in carcere, Romæ detineretur, prohibitum fuisse refert.

[n] *Eumenem*] Rex fuit Pergami in Asia.

[o] *Attalum*] Hic Pergami rex fuit ultimus.

[p] *Filium*] Alii aliter: Florus regii sanguinis ferocem juvenem dicit. Justinus filium Eumenis.

[q] *Nicomede*] Populum Romanum fecerat hæredem.

[r] *Tetrarchiis*] Tetrarchia quarta est pars regni, aut cujuspiam Provinciæ.

servitarum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt; sceleris eorum haud ignarum, et ea, quæ accidere, testatum antea, Cretenses[s] solos omnium liberos ea tempestate, et regem Ptolemæum.[t] Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithynia expuli; Asiamque spolium[u] regis Antiochi recepi, et Græciæ demsi grave servitium.[x] Incepta mea postremus servorum Archelaus,[z] exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas,[a] uti meis laboribus[b] tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas solvunt:[m] Ptolemæus pretio [dies] bellum prolatans;[n] Cretenses impugnati semel jam, neque finem, nisi[c] excidio, habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum[d] interna mala dilata prælia magis, quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis,[e] rursus tamen bellum cepi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona[f] terra fudi: mari exui

[m] *Et illi quos ignavia, aut prava calliditas avertit ab armis, ut tuti essent meis laboribus, solvunt pœnas acerbissimas.*
[n] *Ptolemæus profert diem belli argento.*

NOTÆ

[s] *Cretenses*] Creta, hodie *Candie*, Mediterranei insula notissima; unde Cretenses.

[t] *Ptolemæum*] Rex fuit Ægypti.

[u] *Spolium*] Id est, eam Asiæ partem qua Antiochus a Romanis spoliatus fuerat.

[x] *Servitium*] Quo premebatur a Romanis.

[z] *Archelaus*] Unus fuit ex Mithridatis ducibus, quem ingenti instructum exercitu, parva manu Sylla apud Chæroneam cecidit.

[a] *Prava calliditas*] De iis loquitur qui ipsum, quamdiu opes suas adversus Romanos contereret, quieti cernerent, aut eo etiam augerentur. Prava est profecto ea calliditas; nam ille qui potentior est, postquam hunc aut illum bello minorem oppressit, victoria utens, alios, majore etiam impetu, invadit.

[b] *Uti meis laboribus*] Aliis regibus a Romanis nihil fuisse metuendum innuit, ipsum si levissimis auxiliis adjuvissent.

[c] *Nisi*] Isthuc confirmat Florus; Romanos enim fatetur, sola nobilem insulam vincendi cupiditate, bellum Creticum fecisse.

[d] *Ipsorum*] *Romanorum*: nam bellum Mithridaticum illis temporibus gestum est, quibus Respublica civilibus armis, maxime per Marium, Syllam, Sertorium, aliosque conflictabatur.

[e] *Aliis obnoxiis*] Id est, *sese Romanorum imperio submittentibus.*

[f] *Chalcedona*] Chalcedon, vel ut alii scribunt Calchedon, urbs est Asiatica ad Bosphorum Thraciæ.

classe pulcherrima. Apud Cyzicum[g] magno cum exercitu in obsidio moranti frumentum defuit, nullo circum annitente:[*] simul hyems mari prohibebat. Ita, sine vi[h] hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium,[i] et Heracleam,[k] militum optimos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Cabira[l] exercitu, et variis inter me atque Lucullum prœliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis[m] bello intactum: ego vastis circum omnibus locis, in Armeniam[n] concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subvertendi, quia multitudinem, artis locis, pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. Nunc quæso considera, nobis oppressis, utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, et auri esse: et ea re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum consilium est Tigranis, regno integro,[o] meis militibus [belli prudentibus,] procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum conficere: quomodo neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus[p] fecit, arma huc convertisse? neque quicquam a principio[q] nisi raptum habere, domum,

[*] *Frumentum* mihi *defuit, cum nullus circum me adjuvaret, dum ego commorarer magno cum exercitu in obsidione apud Cyzicum.*

NOTÆ

[g] *Cyzicum*] Cyzicus urbs est et insula, vel, ut aliis placet, peninsula ad Propontidem.

[h] *Sine vi*] Non istud dicunt Romanæ historiæ scriptores: immo Plutarchus Lucullum testatur, non sine Mithridatis magna clade, Cyzico eum depulisse.

[i] *Parium*] Locus maritimus circa Hellespontum, aut Euxinum mare.

[k] *Heracleam*] Urbs est Bithyniæ ad Pontum Euxinum.

[l] *Cabira*] Inferioris Asiæ oppidum Stephano. Plutarchus alicubi circa Mysiam collocat.

[m] *Ariobarzanis*] Rex fuit Cappadociæ.

[n] *Armeniam*] Armenia notissima est Asiæ regio, inter Cappadociam et mare Caspium; cujus pars hodie dicitur *Turcomanie.*

[o] *Regno*] Intelligo de regno Arsacis.

[p] *Oceanus*] De Atlantico intellige, quo terminatur Hispania.

[q] *A principio*] Romam primo latronum receptaculum magis quam urbem fuisse neminem latet.

conjuges,[r] agros, imperium? convenas olim, sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul, juxta sitos, inopes potentesque trahant, excidant; omniaque non serva[s] et maxime regna hostilia ducant. Namque[t] pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, et in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia[u] maxima urbium, regnumque Persidis inclytis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, et postea bellum expectas? Romani arma in omnes habent, acerrima in eos, quibus victis spolia maxima sunt; audendo et fallendo, et bella ex bellis serendo, magni facti. Per hunc morem extinguent omnia, aut occident:[v] quod haud difficile[w] est, si tu Mesopotamia,[x] nos Armenia, circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis: fortuna,[y] aut nostris vitiis, adhuc incolumem. Teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo, hortorque; neu malis pernicie nostra tuam[z] prolatare, quam societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum[a] die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione. Charis.* l. I.

NOTÆ

[r] *Conjuges*] Illi enim per dolum, simulatis ludis equestribus, Sabinas rapuerunt.

[s] *Non serva*] Id est, *quæ ab ipsis servitute non essent oppressa.*

[t] *Namque*] Aliter et magis ex nostro stylo ita scribas: *Cum enim pauci inter homines statu populari gaudeant, sed regiam dominationem quærant, nos suspecti sumus æmuli, &c.*

[u] *Seleucia*] Hæc est, procul dubio, quæ non semel apud scriptores antiquos cum Babylone confunditur, quod ejus opes exhauserit, in proximo sita, ad ripam Tigridis.

[v] *Occident*] *Ipsi peribunt.*

[w] *Quod difficile*] De Romæ excidio loquitur; quod semper quæsivit Mithridates.

[x] *Mesopotamia*] Asiæ regio inter Tigrim et Euphratem. Hodie *Diarbeck.*

[y] *Fortuna*] Istud parenthesi includendum, quod per dolorem effert Mithridates, qui sæpius Romanorum ruinam animo præsumserat.

[z] *Tuam*] Vulgo legitur *pernicie nostra unum imperium prolatare.* Alii legunt, *tuum imperium;* alii *tua;* vetus vero editio optime, ut videtur, *tuam* (*ruinam*, scilicet, aut *perniciem*) *prolatare*, id est *differre.* Si tamen *unum imperium* retineas, *prolatare* pro *ampliare*, positum erit.

[a] *Vulcanaliorum*] Vulcanalia, dies erant Vulcano festi.

Scalas pares mœnium altitudine. *Arusian.*

Dissidere inter se cœpere, neque in medium[b] consultare. *Idem.*

Multis que suspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius,* 'Volentia, quæ plebs vellet.'

Suspectusque fuit, incertum vero an per negligentiam, societatem prædarum cum latronibus composuisse. *Idem,* 'Componere, conjungere.'

Collegam minorem, et sui cultorem expectans. *Arusian.*

Quam maximis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem;[c] qua in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. Et quanquam ad id naves codicariæ[d] occulto per hyemem fabricatæ aderant. *Non.* 'Codicariæ naves, quæ in flumine usui esse possunt.'

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferrea[e] omni specie. *Idem.*

Cum interim, lumine, etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menstrua[f] solvenda montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosque[g] rescindit ac munitiones demolitur, locoque summo potitur. *Idem,* 'Demoliri est diruere.'

Exercitum dimisit, ut primum Alpes degressus est. *Arusian.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, et cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, ut in secunda re pariter acre invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, et soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad eam ar-

NOTÆ

[b] *In medium*] Id est, *in commune.*

[c] *Euphratem*] Euphrates fluvius est Asiæ nobilissimus.

[d] *Codicariæ*] Id est, secundum Festum, *ex tabulis crassioribus facta.*

[e] *Ferrea*] Equi enim et ipsi ferreis laminis muniti erant.

[f] *Menstrua*] Id est, *Sacra quæ quoque mense peragerentur:* idque prolixe, et Lipsii sententia, et Plutarchi auctoritate Douza confirmat.

[g] *Pluteosque*] Plutei machinæ erant bellicæ, corio intectæ, quorum usus idem prope qui vinearum, ad muros suffodiendos.

tem se quisque in formam parmæ equestris armabat. *Nonius*, 'Parma est scutum breve.'

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolescebant. *Charis.* l. I. *Serv.*

Avidior modo properandi factus. *Arusian.*

Consilii æger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo vinoque læti invitarent. *Nonius*, 'invitare est repleri.'

Atque hiavit humus multa, vasta et profunda. *Idem.* 'Hiare, aperire.'

Rursus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum vero Bithyni propinquantes jam amnem Tartanium.[h] *Idem.*

Eos[i] qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt. *Nonius.*

In quis notissimus quisque aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore, improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem, Patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet millibus v. et xxx. *Messus.*

Clausi lateribus pedem.[j] *Idem.*

Naphtas. *Probus Catholicis.*

NOTÆ

[h] *Tartanium*] In Bithynia.

[i] *Eos*] Fragmentum istud, non Sallustii, sed Sisennæ esse arbitratur Putschius; ideo quod in Nonii vetustioribus manuscriptis illi ascribatur.

[j] *Pedem*] Quandoquidem Sallustii auctoritate confirmare studeat Fronto, probe oppido ac Latine dici *Altus pedes tot*, et quidem hunc locum citans; optime, ut videtur, vocem *altis* Sallustio Douza redonavit; legitque *clausi lateribus pedem altis.*

CAII CRISPI SALLUSTII

HISTORIARUM

FRAGMENTA.

LIBER V.

At Lucullus, audito Q. Marcium Regem[a] pro consule per Lycaoniam[b] cum tribus legionibus in Ciliciam[c] tendere. *Priscianus* l. XVIII.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia[d] Bithyniam, et Pontum consuli datam, missos[e] esse. *Idem ibidem.*

Regem aversabatur. *Arusianus.*

NOTÆ

[a] *Marcium Regem*] Hic, mortuo collega Metello, et eo qui in ejus locum suffectus fuerat, solus Consulatum gessit.

[b] *Lycaoniam*] Minoris Asiæ regio, in Cappadocia.

[c] *Ciliciam*] Minoris Asiæ regio ad Mediterraneum.

[d] *Lege Gabinia*] Gabinius Tribunus fuit plebis, quo tempore Lucullus adversus Mithridatem bellum gerebat.

[e] *Missos*] Quidam, in manuscriptis probe et plane exaratum esse, *Consuli datam esse, missos esse*, testatur; unde pro priori *esse*, *sese* rescribendum esse putat; deinde ut sensus absolvatur, *prætendentes* supplet, aut *caussantes*; ut ita legendum sit, *Sese missos esse caussantes*. Atque de Legionibus accipit quas Clodius per iram et invidiam solicitavit, ut ne amplius Lucullum adversus Mithridatem sequerentur: quibus ille persuasit ipsos missos, et a Sacramento liberos esse, cum alium Imperatorem, Glabrionem Consulem, ad Mithridaticum bellum, Senatus mitteret. Cui opinioni non possum plane non assentiri; nisi quod, non Glabrioni, sed Pompeio Mithridaticum bellum mandatum invenio.

Ceteri negotia sequebantur[f] familiaria legatorum, aut tribunorum ; et pars sua commeatibus[g] mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arusianus.*

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem. *Priscianus* l. XVIII.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani[h] evenisset. *Arusianus.*

Quibus de causis[i] Syllam in victoria dictatorem, equo descendere, sibi uni adurgere de sella, caput aperire solitum. *Non. Arusianus. Serv.*

NOTÆ

[f] *Sequebantur*] Eidem Anonymo, ex quo priorem conjecturam decerpsimus, legendum videtur *Exsequebantur.*

[g] *Commeatibus*] Id est, *Abeundi licentia pretio emta.*

[h] *Quid humani*] Mortem intellige. De Pompeio autem videtur hic agi, quem Catulus, cum præclarum quidem, sed nimium liberæ Reipublicæ crederet, nolletque omnia ut in eo uno reponerentur, hæc verba in concione, legem dissuadens, adjecit, *Si quid huic acciderit, quem in ejus locum substituetis?* ut habet Paterculus.

[i] *Quibus de causis*] Hic iterum de Pompeio sermo est, cui uni Syllam assurgere solitum Appianus tradidit. Quatuor vero fuerunt, auctore Servio, quæ apud Romanos ad honorem pertinerent, Equo desilire, Caput aperire, Via decedere, Assurgere.

CAII CRISPI SALLUSTII

FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

LIBER VI.

Ne irrumiendi[a] po - - - sublicibus[b] cavata - - - sent. *Festus.*

Cujus duas insulas[c] propinquas inter se, et decem stadium[d] procul a Gadibus sitas, constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum[e] bellum in angustiis futurum. *Jun. Philarg. ad Georg. Virg.*

Illi tertio mense pervenere in pontum[f] multo celerius spe Mithridatis. *Arusian.*

NOTÆ

[a] *Irrumiendi*] Id est, *lactandi;* quanquam omnes, quos quidem inspicere licuit, Excerptores, *Irrumare* habent tantum, non *Irrumire.* Vox vero ista, execranda libidine, ad obscœna traducta est.

[b] *Sublicibus*] Sublicæ trabes sunt longæ, quibus pons innititur. Sed pro iis, Festus habet *sublices,* nomine, secundum aliquos, a Volscis mutuato.

[c] *Duas insulas*] Quæ sint istæ nescire se fatetur Ortelius, nisi ex Plutarchi Sertorio, qui eas Atlantidum nomine describit. Intelligit autem de duabus ex Asoris, S. Michaëlis scilicet, et D. Mariæ.

[d] *Decem stadium*] Idem Ortelius *decem millibus stadiorum* ex Plutarcho rescribit.

[e] *Serum*] Grammatici *crudele* atque *sævum* interpretantur; eodemque sensu apud Virgilium, et Valerium Flaccum, legitur.

[f] *Pontum*] Pontus Asiæ minoris provincia ad mare Euxinum.

Ergo senati decreto serviendumne sit. *Donat.* act. II. sc. 2.

Pompeius oris improbi,[g] animoque inverecundo. *Suet. de claris Gram.* c. 14.

Similans sibi[h] alvum purgari. *Isidor.* l. XI. *in voce Alvus, ad Æn.* III.

Fecit ut nunciis confestim lugubribus. *Charis.* l. XI.

Communem habitum transgressus. *Prisc.* l. XIV.

Inter arma civilia æqui boni famas petit. *Seneca Epist.* CXIV.

Haud impigre, neque inultus occiditur. *Donat. ad Andr. Terentii* act. I. sc. 2.

Festinantibus in summa inopia patribus. *Idem ad Eunuch.* act. IV. sc. 3.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidor.* l. XVIII.

Exercitum argento fecit. *Seneca Epist.* CXIV.

Togam paludamento[i] mutavit. *Isidor.* l. XIX. *Serv.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*

Ibi triennio frustra trito. *Serv. ad Æn.* IV.

ORATIO C. COTTÆ[j] CONSULIS

AD POPULUM.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ; multa adversa fuere: quorum alia toleravi, partim repuli Deorum auxiliis, et virtute mea: in quis omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labor. Malæ, secundæque

NOTÆ

g *Improbi*] Multis contendit Douza *probi* legendum esse; præsertim quod illud alterum sit contra omnium librorum auctoritatem, et a Sallustii scribendi ratione alienum: arbitratur enim fieri non posse ut aliquis ore sit improbo, qui non pariter animo inverecundo fuerit; adeoque Sallustium bis idem dixisse, si *improbi* scripserit. Prima ratio valet.

h *Sibi*] Servius habet, *Similans alvum purgare;* quod magis est ex adstricta Sallustii oratione.

i *Togam palud.*] Id est, *Pacem bello.*

j *C. Cottæ*] In quibusdam libris scriptum inveni *Cn. Cotta,* quod forte pro M. Cotta, scripturæ similitudine positum est. Uterque enim C. et M. ille quidem prior, hic anno sequenti Consul fuit: sed Marcum, non Caium, a Mithridate magna clade apud Chalcedonem cæsum fuisse constat; quod quidem huic orationi occasionem dedit.

res, opes, non ingenium, mihi mutabant.[a] At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat: cui misero, acta jam ætate, ne mortem quidem honestam[k] sperare licet. Nam, si parricida vestri sum et bis genitus[l] hic Deos Penates meos, patriamque, et summum imperium vilia habeo:[m] quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata[n] apud inferos supplicia scelere meo vici.[o] A prima adolescentia in ore vestro privatus, et in magistratibus egi: qui lingua,[p] qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum, exercui: avidissimus privatæ gratiæ maximas inimicitias pro republica suscepi:[b] qui victus cum illa simul, cum egens alienæ opis, plura mala expectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, Deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim.[c] Nam vita et mors jura naturæ sunt: uti sine dedecore cum civibus, fama et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi[q] bellique impeditissima rep. Namque Imperatores[r] Hispaniæ sti-

[a] *Malæ secundæque res mutabant mihi opes, non mutabant ingenium.*
[b] *Cum essem avidissimus privatæ gratiæ, suscepi multas inimicitias pro Republica.*
[c] *Si dederim animam pro singulis,* quam *pro singulis* nequeo dare.

NOTÆ.

[k] *Honestam*] Ille equidem post casum suum in civitatem receptus, etiam Consulatum suum peregit; attamen ne sibi per inimicorum dolum fraudi esset, quod fortunæ iniquitate evenerat, vir prudens reformidabat.

[l] *Bis genitus*] Hic ideo dicit, quia, victus, in civitatem receptus erat.

[m] *Vilia habeo*] Id est, *parum istis omnibus consulo.* Sed terminis usus est causæ suæ faventibus; minus enim fit verisimile, ut quis summum imperium, quo gaudet, contemnat, quam, ut parum ex officio Reipublicæ invigilet.

[n] *Memorata*] De his plurima apud Poëtas.

[o] *Vici*] Id est, *majus est scelus quam ut atrocissimis inferorum pœnis satis possit puniri.*

[p] *Lingua*] Arbitror hunc esse Cottam, quem Cicero disertissimum prædicat, contra quem etiam mulierem quandam defendit.

[q] *Domi*] Bellis civilibus, per Marium, Syllam, aliosque exhaustæ fuerant vires Imperii.

[r] *Imperatores*] Vidimus ea de re

pendium, milites, arma, frumentum poscunt; et id res cogit; quoniam defectione sociorum et Sertorii per montes fuga neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ maritima, et provinciarum: cum interim vectigalia parva, et bellis[s] incerta, vix partem sumtuum sustinent: ita classe, quæ commeatus tuebatur, minore quam ante navigamus.[d] Hæc[t] si dolo aut secordia nostra contracta sunt, uti monet ira, supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est; quare indigna vobis, nobisque, et rep. incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ingenui[v] corporis honestius, quam pro vestra salute, finem vitæ fecerim. Adsum en C. Cotta consul, facio, quod sæpe majores asperis bellis fecere; voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem[z] honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, et maris, et belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maximis beneficiis animam dono dedisse. Per vos, Quirites, et gloriam majorum, tolerate adversa, et consulite reip. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis, et pacis opulentiam

[d] *Ita navigamus classe minore quam ea, qua commeatus vehebatur antea.*

NOTÆ

Pompeii epistolam; quocum Metellus, adversus Sertorium, Imperator creatus fuerat.

[s] *Bellis*] Piratæ enim, Mithridatici belli oblata occasione, maria bello, quasi tempestate præcluserant; alii rebellabant; Sertorius in Hispania multa intercipiebat, &c.

[t] *Hæc*] *Casus Reipublicæ varii.*

[v] *Ingenui*] In aliis est, *ingenio corporis*, quod non placet; quanquam illud quomodo explicem non satis video: nisi forte Consul noster, qui jam supra de inferis verba quædam injecit, philosophice, sese noluerit virum ingenuum, sed corpus tantum morti tradere: quod quidem ad persuadendum et commovendum aptum quoque fuerit.

[z] *Nam talem*] Tacite innuit, se adhuc utilem fore Reipublicæ, nec tam culpa sua exercitum a Mithridate cæsum fuisse.

quæritis:[e] cum omnes provinciæ, regna, maria, terræque aspera, aut fessa bellis sint.

Germani intectum[a] renonibus[b] corpus tegunt. *Isidor.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Arusian.*

Et ei voce magna vehementer gratulabantur. *Donat.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Serv.*

Atque eos a tergo incurrerunt. *Rufinian.*

In hunc modum disseruit. *Priscian.*

Inde ortus sermo percunctantibus utrimque, Satin salve; quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur? *Donat.*

Fugam nostris fecere. *Seneca.*

Quæ audita Panormitanos[c] dedere Romanis fecere. *Idem.*

Quo cupidius in ore ducis sese quisque bonum, et strenuum ostentantes. *Isidor. Serv.* x.

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedere. *Isidor. Serv.*

Ubi multi nefande casu super ausi, atque passi. *Prisc.*

Saguntium.[d] *Charis.*

Tota autem insula modica, et cultoribus inanis est. *Martian.*

Immodicus animi. *Arusian.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Serv.*

Tantum antiquitatis,[e] curæque majoribus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratia. *Agrætius.*

[e] *Quos frustra refugitis, dum pacis copiam quæritis.*

NOTÆ

[a] *Intectum*] Magna corporis parte nudos agitare solitos esse Germanos ex Tacito discimus, aliisque. Colerus mallet *Intecti*.

[b] *Renonibus*] Alii scribunt *Rhenonibus*. Sunt autem Rhenones Gallorum et Germanorum tegumenta pellicea, ab humeris ad umbilicum usque dependentia.

[c] *Panormitanos*] Panormus insignis Siciliæ civitas. Hodie *Palerme*.

[d] *Saguntium*] Pro Saguntinorum, ut placet Carisio.

[e] *Antiquitatis*] Gronovius cum Servio *antiquitatis* retinet: Dousa *anxietatis* reponit; cui ego quidem assentior.

Maximis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomed.* l. II.

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem. A. B. C. M. *Donat.*

In sylva Sila[f] fuerunt. *Serv.*

In nuda injecta corpora. *Diomed.*

Apollinis filia et Cyrenes. *Prob.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Serv.*

Cum prædixero positum insulæ. *Donat.*

Cujus adversa[g] voluntate, colloquio militibus permisso, corruptio[h] facta paucorum, et exercitus Syllæ datus est. *Idem.*

A Graccho seditiones graves ortæ. *Augustin.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis, quam facundus. *Quintil.* IV. 2. *Hieron. adv. Helvid. et Gell.* IV. 15.

Insolens[i] vera accipiendi. *Donat.*

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis.[k] *Prob.*

Tharros.[l] *Idem.*

Camisos.[m] *Idem.*

Luces.[n] *Sergius.*

Primum modo Japidiam[o] ingressus. *Serv.*

NOTÆ

[f] *Sila*] Sita erat in Bruttiis.

[g] *Adversa*] *Cognita.*

[h] *Corruptio*] De Sylla intelligendum, qui, ut docet Plutarchus, viribus impar, Scipionem alterum Consulem dolo ad fœdera invitavit; deinde inter congressuum moras, et colloquiorum, pecunia et promissis ejus exercitum per milites corrupit.

[i] *Insolens*] Forte de Tigrane loquitur, qui fortuna sua ebrius, nil, nisi quod ad voluntatem fictum esset, audire poterat. Cujus stultitiam non pœnitebit vidisse apud Appianum.

[k] *Curubis*] Ptolemæo urbs est Africæ propriæ.

[l] *Tharros*] Ortelius eam urbem ponit in Africa.

[m] *Camisos*] Urbs Camisanæ regionis, in Parthia, ut eidem placet Ortelio.

[n] *Luces*] Volunt esse a *Lux*, singulari.

[o] *Japidiam*] Japidia, quæ et Histria dicta, in extrema est Italia, versus Dalmatiam.

Carbo[p] turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quæ pacta in conventione non præstitissent. *Donat.*

Crebritate fluctuum ut Aquilo solet. *Serv.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintil.* VIII. 3.

Tyrannumque, et Cinnam appellantes. *Victorin. Serv.*

Nomenque Danubium[q] habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donat.*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem.

Vulgus amat fieri. *Quintil.* IX. 3.

Non pœniturum.[r] *Quintil.*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se et milites frequentibus exercitiis præparavisset ad prælia. *Veget.* I. 9. *Joh. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactant.*

Primus Græcorum Achilles. *Serv.*

Cupientissimus legis. *Diomed.*

Magna gloria tribunus[s] militum in Hispania T. Didio[t] imperante, magno usu bello Marsico, paratu militum, et armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt. Comminus faciem suam ostentabat, aliquot adversis cicatricibus, et effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxime lætabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriosus retinebat. *Gell.* II. 27.

Curetes[u] quia principes intelligendi divina fuerunt, vetus-

NOTÆ

[p] *Carbo*] Prolixe de eo Appianus.

[q] *Danubium*] Observavit Acro, vel alius aliquis, ad Horatium, Danubium in genere neutro a Sallustio positum, ut Rhenum ab Horatio. Danubius vero dicitur usitatius, maximus ille et notissimus Europæ fluvius, cui et nomen *Ister* datum est.

[r] *Pœniturum*] Pro *pœnitentiam acturum.*

[s] *Tribunus*] De Sertorio agitur.

[t] *Didio*] Legatus fuit Pompeii in Hispania, adversus Sertorium.

[u] *Curetes*] Totam hanc opinionem, quasi a Poëtis fictam Sallustius respuit, voluitque ingeniose interpre-

tatem uti cetera in majus componentem altores Jovis celebravisse. *Lactant.*

Italiam conjunctam Siciliæ[v] constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum. Inde Rhegium nominatum. *Isidor.*

Pompeius devictis Hispanis tropæa in Pyrenæis jugis constituit. *Serv.*

Atque edita undique tribus tamen cum muris, et magnis turribus. *Donat.*

Et in præliis actu promtus. *Idem.*

Pactione amisso Publico legato. *Idem.*

Ipsum Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Serv. Macrob. Priscian.*

Equis paria operimenta erant: quæ linea ferreis laminis in modum plumæ annexuerant. *Serv.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum,[w] et Maroneam,[x] et viam Militarem. *Idem.*

Impediebant jussa nautarum. *Idem.*

Nihil secordia claudebat. *Donat.*

Ut tanta[z] repente mutatio non sine Deo videretur. *Idem.*

In ore[a] gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquinius. *Idem.*

Dein campi Themyscirii:[b] quos habuere Amazones,[c] a

NOTÆ

tari, cur Jovis cultores dicantur Curetes fuisse. *Lactantius.*

[v] *Siciliæ*] In hac sententia fuerunt plurimi auctores, contra quam facit Cluverius, qui, cum Hesiodo, aggeribus, versus Pelorum promontorium, auctam fuisse insulam arbitratur: nedum abscissa fuerit.

[w] *Ænum*] Ænus urbs Thraciæ maritima, ab Ænea condita.

[x] *Maroneam*] Non longe ab Æno, ad occasum.

[z] *Ut tanta*] Videtur hoc de inexpectata intelligendum conversione, quæ Romæ accidit, foro omnium rerum venalium copia superfluente, postquam Piratas annonam intercipientes Pompeius profligavit.

[a] *In ore*] De Pompeio intelligit Douza.

[b] *Themyscirii*] Sunt illi in Ponto.

[c] *Amazones*] Fuerunt mulieres, quæ regnum, viris omnibus interfectis, obtinuerunt; rem postea habentes cum peregrinis. De his mentio fit apud plurimos; interim fuerint, nec ne, quidam affirmant, quidam negant. Crediderim multa fabulosa esse; non tamen omnia.

Tanai[d] flumine incertum quamobrem digressæ. *Serv.*

Ubi eum tota concione ab exercitu cogit discedere, dicit se ejus opera non usurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa[e] spes auxiliorum. *Idem.*

More equestris prælii sumtis tergis atque redditis, et egressi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Castra sine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentia bonos insultavit. *Idem* et *Donat.*

Cosa.[f] *Serv.*

Equis, atque armis insignibus. *Idem.*

Fessus[g] in Pamphyliam se receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quintil.*

Apud latera certos[h] collocaverat. *Serv.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hispaniam[i] sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciæ,[k] Pisidiæque[l] agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria,[m] Bruttium,[n] et Salentinum.[o] *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempestate ex Ponto vis Piscium erupit. *Idem* et *Scholiastes Juvenalis.*

Introrsus[p] prima Asiæ Bithynia est, multis antea nomini-

NOTÆ

[d] *Tanai*] Tanais fluvius est qui Europam ab Asia dividit. Hodie *Don* dicitur.

[e] *Longa*] Id est, *longe posita*, Auctore Servio.

[f] *Cosa*] Civitas Etruriæ.

[g] *Fessus*] Id est, *egens consilii*, Servio interprete: nam corpore fatigatum dicimus, animo fessum.

[h] *Certos*] Certus aut velocem significat, aut fidelem, aliquando etiam firmum, at ait Sallustius, *Apud latera certos collocat*. Servius.

[i] *Hispaniam*] Annotant Grammatici, Provinciam pro Patria positam, cum civitas proprie sit Patria.

[k] *Lyciæ*] Minoris Asiæ regio, ad Mediterraneum.

[l] *Pisidiæ*] Ciliciæ regio, in minore Asia.

[m] *Promontoria*] Sunt montes, qui in mare incurrunt. *Gall. Cap.*

[n] *Bruttium*] Inferius est, ad meridiem, juxta Siciliam.

[o] *Salentinum*] Superius est, ad Septentrionem.

[p] *Introrsus*] Hæc Crispi cum citet Servius, ut doceat Bithyniam dictam quoque esse Bebriciam, nullaque ejus rei, in fragmento hoc, extet mentio,

bus appellata. Ipsa enim est et major Phrygia. *Serv.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere.[q] *Idem.*

Creta altior est, qua parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, et post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem,* et *Philarg.*

Dum inferior omni via grassaretur. *Johannes Grammat.*

Narbone[r] consilia Gallorum. *Pomp. in artem Donati.*

Post defectionem sociorum et Latii. *Donatus, Adelph.* III. 4.

Ad Jovis[s] mandem nostra. *Idem* IV. 2.

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus. *Idem, Hecyr.* III. 2.

Atque ea cogentes non coactos scelestos magis quam miseros distringi. *Idem Ibid.* IV. 1.

Graviori bello, quo prohibituri venerant socii, frigere. *Idem* V. 1.

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor et terra. *Idem Phorm.* I. 1.

Nam Syllæ dominationem audebat. *Idem* II. 3.

Neque est[t] defensus dominationem Syllæ. *Idem ibid.*

Neu quis miles, neve pro milite. *Serv.*

Ex insolentia avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis[v] quæ forte illata naufragia[w] sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana[x] ad littora trahit. *Idem.*

NOTÆ

non dubitat Sallustium ex Isidoro augere Putschius, post *Phrygia*, hoc modo, *prius Bebricia dicta, mox a Bithynio rege Bithynia.*

[q] *Vertere*] Servius interpretatur, *Considerare.*

[r] *Narbone*] Narbo Galliæ Narbonensis urbs est maritima.

[s] *Ad Jovis*] Douza corrigit, *Id Jovi mandem nostro:* id est, *Jupiter ista viderit.*

[t] *Neque est*] Alii habent, *dominationum.* Colerus legit, *Neque est defensus dominationum Sylla.*

[v] *Charybdis*] Poëtis decantatissimus gurges, inter Siciliam et Italiam, circa Messanam.

[w] *Naufragia*] Hic naufragium, pro ipsis rebus quassatis et fractis, positum est.

[x] *Tauromenitana*] Tauromenia, vel Tauromenium, urbs Siciliæ maritima, ad fretum.

Saguntini fide atque ærumnis inclyti per mortalium studium majores quam opibus, quippe quis etiam tum semiruta mœnia, domus intectæ, parietesque templorum ambusti manus Punicas ostentabant. *Hieron. in Habacuc.* c. 2.

Apud Corduennos[y] amomum[z] et alii leves odores gignuntur. *Philarg. in* IV. *Georg. Virg.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

Repente incautos agros invasit. *Idem.*

Belli sani sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissimi ad hoc tempus Achæi[a] atque Tauri[b] sunt, quod, quantum conjicio, locorum egestate rapto vivere coacti. *Glossæ Juven.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici[c] fluctu. *Serv. Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est. *Idem.*

Sane bonus ea tempestate contra pericula et ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere patentes, cum et pacis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam et Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius servitium. *Serv. ad Æn.* I.

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate ejecta. *Idem ibid.*

Cum murum hostium successisset, pœnas dederat. *Idem ad Ecl.* V.

NOTÆ

[y] *Corduennos*] Corduenni, gens circa mare Hyrcanum.

[z] *Amomum*] Aliud alii esse commiscentur: multumque de eo rixantur Medici.

[a] *Achæi*] Sunt populi circa Pontum Euxinum, in Sarmatia Asiatica; nam de his hoc in loco agitur, non de illis qui Thessaliam incoluerunt.

[b] *Tauri*] Fuerunt isti in Sarmatia Europæa.

[c] *Triplici*] Id est, *magno*.

Quippe vasta Italia rapinis, fuga, cædibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula et alias res aureas Diis sacrata instrumenta convivio mereantur. * *Idem ad Æn.* VIII.

In secunda festinas cohortes composuerat. *Idem ad* IX.

Jam repente visus sævire Taguns. *Idem ad* X.

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitaniæ gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere instructa, et stationes locatæ pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus desineret. *Idem.*

In quis longissimo ævo plura de bonis falsa in deterius composuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hyeme augere copias. *Acro in Horat.*

Sin vis obsistat, ferro quam fame æquius perituros. *Serv.*

Consedit in valle virgulta nemorosaque. *Idem.*

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdavere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii interpres.*

Ut res magis quam verba gererentur, liberos parentesque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horat.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Persarum justos et egregios agere. *Prisc.*

Et Perpennam forte cognoscit mulio redemtoris. *Acro in Horat.*

Omnium fluminum quæ in maria, quæ imperium Romanum est, fluunt, quam Græci τὴν εἴσω θάλασσαν appellant,

maximum esse Nilum consentitur; proxima magnitudine esse Istrum scripsit Sallustius. *Gell.* x. 7.

Ex omnibus[d] quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius,* cum cura dicendum, quam quod in manibus est. *Seneca Benef.* IV. 1.

Turbinum motus vagus est, et disjectus, et uti Sallustii verbis utar, vorticosus; cometarum autem compositus, et certum iter carpens. *Idem. Nat. Qu.* VII. 8.

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, et Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius dividantur, spatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem* et *Isidor.* XIII. *Vib. Sequest.* et *Hieron. de loc. Heb.*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens Aquilonem juxta Sallustium dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se ejus dolo crederet esse deceptum. *Serv.* et *Isidor.*

Aristæus,[e] ut Sallustius docet, post laniatum a canibus Actæonem[f] filium matris instinctu Thebas reliquit, et Ceam[g] insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: postea, ea relicta, cum Dædalo in Sardiniam transivit, post delatus est Cumas.[h] *Serv.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam** incruento exercitu deportarunt. *Idem.*

Cares[i] Insulani populi fuerunt, piraticam exercentes,

NOTÆ

[d] *Ex omnibus*] Nullus non ea facile dignoscet quæ sunt Sallustii, in his et sequentibus fragmentis.

[e] *Aristæus*] Apollinis et Cyrenes filius, ut plurimis placet, olei et mellis inventor.

[f] *Actæonem*] Hic, ira Dianæ, quam inscius sine veste viderat, in cervum mutatus, a suis canibus laceratus est.

[g] *Ceam*] Cea, vel ut alii scribunt, Ceos, insula est maris Ægei, juxta Eubœam.

[h] *Cumas*] Cumæ, Urbs Campaniæ maritima.

[i] *Cares*] Cos insula est maris Ægæi non longe a Caria, quæ et ipsa hoc nomine dicta est, auctore Stephano. Probus in Militiade, Cares in Lemno consedisse testatur: adeoque hi fue-

famosi, victi a Minoë,[k] uti Sallustius et Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troja Capys[l] Campaniam, Helenus[m] Macedoniam, alii Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania[n] a Dardano Jovis et Electræ filio, aut secundum Sallustium, a Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam[o] saxum esse dicit, simile formæ celebratæ[p] procul visentibus. *Idem.*

In Sicilia est Enceladus,[q] Othus[r] in Creta, secundum Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait, Hispanorum morem fuisse; ut in*** bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur a matribus. *Idem.*

Orion,[s] juxta Sallustium, oritur juxta solis æstivi pulsum. *Idem.*

In Flaminia[t] est civitas quæ Cale[x] dicitur, et in Gallia hoc nomine, quam Sallustius a Perpenna captam commemorat. *Idem.*

NOTÆ

runt Piratæ errones habitationem suam mutantes.

[k] *Minoë*] Minos rex fuit Cretæ, Jovis ex Europa filius, apud inferos, ob insignem justitiam, judex a Poëtis constitutus.

[l] *Capys*] Unus fuit ex Æneæ comitibus, qui in Italiam venit.

[m] *Helenus*] Priami filius. Epiri vero partem habuisse Virgilius auctor est.

[n] *Dardania*] Pars est Illyriæ, supra Macedoniam. Sed hic de Troja agitur.

[o] *Scyllam*] Scylla scopulus est in freto Siculo, non longe a Charybdi.

[p] *Celebratæ*] A Poëtis scilicet, apud quos passim monstrum fœmineo vultu, cetera canum latrantium, quibusdam lupi, ac serpentis specie, descriptum invenies.

[q] *Enceladus*] Unus ex gigantibus, quem Jupiter, fulmine ictum, Ætnæ monti supposuit.

[r] *Othus*] Hic fuit Neptuni filius ex Iphimedia Alœi uxore, quem, cum Ephialte ipsius Othi fratre, Alœus auxilio misit Gigantibus adversus Deos.

[s] *Orion*] Ex trium Deorum, Jovis, scilicet, Neptuni, et Mercurii urina, vel semine natus, et a Diana interfectus, ut quibusdam placet, in sidus mutatus fuit; cujus ortu tempestates maximæ excitantur: si tamen verum est quodcumque vulgo hominum ore teritur.

[t] *Flaminia*] Regio Italiæ ad mare superum, ubi Ravenna.

[x] *Cale*] Calem Gallicam non longe ab urbe Parisiorum ponunt; haud procul a Matrona.

Getæ sunt Mysii,[a] quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos. *Idem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, uti Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius et Sallustius docent. *Idem.*

Vices significant pugnam, quia* per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio jacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul a continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adultum, tertio præceps; sicut etiam Sallustius dicit ubique, nova æstas, adulta, præceps. *Idem.*

Sallustius in Historiis tradit, Sertorium victum voluisse fugere ad insulas fortunatas.[a] *Acron.*

Insulas fortunatas Sallustius inclytas esse ait Homeri Carminibus. *Serv.*

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens, et adjunctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium[b] extitisset. *Virg. Æn.* l. v.

> ' Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
> Insequitur Salius.'

Ita et Sallustius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum,[c] et quod *Κριοῦ*[d] *μέτωπον*, appellavit, posuit. *Nonius.*

> ' Interrogasti, si tenes, Mæotici
> Situs quis esset æquoris. Sallustium
> Noram id dedisse, dicta et ejus omnibus
> Præjudicatæ auctoritatis ducier,
> Non abnuebam.' *Festus Avienus.*

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum. In arcus simi-

NOTÆ

[a] *Mysii*] Mysia in Asia est: sed hic Mœsia est intelligenda, quæ olim Mysia dicta. Europæ regio est ad Danubium.

[a] *Fortunatas*] Sunt illæ in mari Atlantico. Hodie, *Les Canaries.*

[b] *Nihil medium*] *Ejusdem naturæ,* scilicet.

[c] *Paphlagonum*] Paphlagonia Asiæ minoris regio, ad Pontum Euxinum.

[d] Κριοῦ] *Arietis hanc rupem simulantem vertice frontem Pro merito Graii κριοῦ dixere μέτωπον.* Priscian.

litudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem. Nam speciem efficit Scythici arcus. *Serv. ad Æn.* III.

'—— Freta lata relucent.'

Lata autem ideo, quia se angustiæ Pontici oris illic dilatant, uti dicit Sallustius. *Serv.*

Teia autem dicta est a Teio Anacreontis Poëtæ Lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porro Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tigris, quam Euphratis in Armenia fontes demonstrari. *Hieron. de locis Heb.*

Cum multi evaserint Trojanum periculum,[e] uti Capys, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui ut alii,[f] Sardiniam, secundum Sallustium. *Serv.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieron. ad Ruf.*

Calpurniani discipuli. *Idem ibidem.*

Tamen[g] vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulsat.[h] *Tertull. de anima.*

Sarcasmus Chlevasmo proxima est, et similis figura, qua adversariorum facta, cum exacerbatione admissi lacessimus. Ut apud Sallustium de Syllæ crudelitate. Ut in M. Mario cum fracta prius crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus de schematis lexeos.*

Mesopotameni homines effrænatæ lubidinis sunt, ut Sallustius meminit in utroque sexu. *Glossæ in Juvenalem.*

Antonius[i] ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui oræ maximæ qua Romanum esset imperium contrarius piratis. Si omnes socios et maxime Græcos Asiaticos ac Siculos fortunis omnibus spoliaverunt. *Eædem Glossæ.*

Σαλλουστίου δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὦφθαι Ῥωμαίοις καμήλους,

NOTÆ

[e] *Periculum*] Quando Troja a Græcis eversa est.

[f] *Ut alii*] Quod hic deesse clarum est, ex loco superiori qui de hac ipsa re agit, facile cognosces.

[g] *Tamen*] Id est, *omnes sciunt quomodo invicem sibi quædam innata vitia populi exprobrent.*

[h] *Pulsat*] *Arguit, Notat.*

[i] *Antonius*] Pessime depravatum est istud fragmentum.

λέγοντος, εἰ μήτε πρότερον τοὺς μετὰ Σκιπίωνος νικήσαντας Ἀντίοχον ᾤετο, μήτε τοὺς ἔναγχος πρὸς Ὀρχομενῷ καὶ περὶ Χαιρώνειαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένους, ἐγνωκέναι κάμηλον. *Id est:* Sallustium demiror, qui autumat, tum primum visos Romanis camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad Orchomenum[k] et Chæroneiam certaverunt cum Archelao, nosse putaverit camelum. *Plutarchus.*

Σαλλούστιος μὲν οὖν φησι, χαλεπῶς διατεθῆναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου πρὸς Κυζίκῳ, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἑξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id est:* At Sallustius quidem fuisse milites jam inde a principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, et iterum ad Amisum duas hyemes eos in castris continuisset. *Idem.*

LECTORI.

Hactenus Fragmenta florentissimi Rerum Romanarum scriptoris, quæ extare putamus. Cetera quæ sequuntur, in Ms. Servio legi auctor est V. Cl. Andreas Schottus: in optima tamen illa Honorati Editione a Petro Daniele IC. procurata non comparent.

* m or Trequii præter s r ciem necessariam haud multo secus quam ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur a fugitivis, ægra parte militum autumni gravitate, neque ex postrema fuga, cum severo edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus, et qui reliqui erant per summa flagitia detrectantibus militiam, Quæstorem suum C. Thoranium ex quo præsente vera facilime noscerent. *** commiserant, et tamen interim quum volentibus numero quatuor.

NOTÆ

[k] *Orchomenum*] Orchomenus et Chæronea duæ sunt Bœotiæ urbes ad amnem Cephisum; quanquam priorem Sophianus magis ad meridiem collocat.

* ingre, tante setui debacritur, nefandum in modum perverso vulnere et interdum lacerum corpus semianimum omittentes, alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita a dominis, aut ipsos trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, et servili ingenio: quæ Spartacus[a] nequiens prohibere, multis precibus cum oraret, celeritate **** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit, et promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus novos incognitosque et aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu silentes jam, neque tam magnifice sumentes prælium, quam postulaverant. Atque illi certamini conscii inter se juxta seditionem erant. Crixo et gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviam ire et ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

NOTÆ

[a] *Spartacus*] Hic est qui una cum Crixo et Œnomao, effracto Lentuli ludo, cum triginta aut amplius ejusdem fortunæ viris, Capua erupit; servisque ad vexillum et ad auxilium vocatis, Romanis grave, idemque probrosum bellum intulit.

INCERTI AUCTORIS

EPISTOLÆ[a] DUÆ

AD

C. CÆSAREM

DE REPUBLICA ORDINANDA,

SALLUSTIO ASCRIPTÆ.

EPISTOLA I.

Pro vero[b] antea obtinebat, regna, atque imperia, fortunam dono dare,* item alia, quæ per mortales avide cupiuntur: quia et apud indignos sæpe erant quasi per lubidinem data: neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id[c] verum esse, quod in carminibus Appius[d] ait, fabrum

* *Antea vulgo credebatur fortunam dare dono regna atque imperia.*

NOTÆ

[a] *Epistolæ*] Alii *orationes*: at multis probat Dousa, esse epistolas; quod etiam postea ex ipso Sallustio cognoscetur. Nam ejus esse eas idem, ut et ipse arbitror, contendit.

[b] *Pro vero*] Vulgo, *Pop. Romanus*. Ab imperitis, quibus vox *obtinebat* perspecta non esset, additas esse has duas voces *Pop. Romanus*, Casaubonus contendit; qui illustrissimam sententiam ea additione tenebris involutam dicit. Tanto viro non possum non suffragari.

[c] *Id*] Refertur ad sequentem sententiam.

[d] *Appius*] Hic est, ut videtur, quem Cicero sapientem vocat Poëtam.

esse quemque fortunæ: atque in te maxime, qui tantum alios prægressus[e] es, uti prius defessi sunt homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. Ceterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet; ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: et quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esse licet, formidatur.[b] Id[f] evenit, quia plerique rerum potentes perverse consulunt: et eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores[g] fuere. At contra id eniti decet; cum ipse bonus, atque strenuus sit, uti quam optimis imperites. Nam pessimus quisque asperrime rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quam ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius[h] gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum[i] est tibi; atque in posterum firmanda resp. non armis modo, neque adversum hostes, sed, quod multo majus, multoque asperius est, bonis pacis artibus.[j] Ergo omnes magna mediocrique[k] sapientia res huc vocat: quæ quisque optima potest, uti dicant. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura.

Sed jam, quo melius faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator,

[b] *Et quamvis qui potentior est sit bonus atque clemens, tamen reformidatur, quia licet illi esse malo.*

NOTÆ

[e] *Prægressus*] Omnes libri habent *prægressus*. Carrio. Non *prætergressus*, ut vulgo editur.

[f] *Id*] *Quod, scilicet, qui plus potest formidatur.*

[g] *Nequiores*] Id est, *homines nihili, quia nulla sunt virtute; qui nihil nec possunt, nec audent.*

[h] *Mollius*] Cæsari assentatur.

[i] *Evadendum*] Id est, *Reipublicæ ita, ut et tibi consulas, providendum.*

[j] *Artibus*] *Legum optimarum, quas tu sanxeris, observatione, et vindicatione.*

[k] *Mediocrique*] Sibi ipsi viam sternit, ne impudenter fecisse videatur, qui Principi consulere satagat. Atque optimo fundamento nititur: non enim minimam præstant aliquando Reipublicæ operam qui tardiores sunt, et minus perspicaces; quippe qui graviori passu progredientes, ea advertunt quæ fervidiores præterierant.

cum homine claro,[l] magnis opibus, avido potentiæ, majore fortuna, quam sapientia: quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, si pati[m] potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cetera multitudo vulgi, more magis, quam judicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis[n] iniquorum occupandæ reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: et aperte quietis[o] mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corrupto animo lubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare,[c] neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci restitere; quibus majus otium in castris, quam Romæ, futurum erat, tanta vis[p] creditorum impendebat. Sed ob easdem causas immane dictu est, quanti, et quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoque per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato[q] fano debitores usi.

Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est: hoc uti civiliter deponas,[r] illa ut quam justissima,

[c] *Ex quibus magna pars, ubi vident te neque pecuniam creditam condonare, aut novas tabulas proponere.*

NOTÆ

[l] *Homine claro*] *Pompeio*, scilicet.

[m] *Si pati*] Testatur Florus, neque parem Pompeium, neque superiorem Cæsarem ferre potuisse.

[n] *Maledictis*] Hoc dicit, Multos eo ad Cæsaris partes adductos fuisse, quod malevolis quibusdam, qui eum Rempublicam occupaturum prædicabant, fidem haberent; et per ejus gratiam se potentes evasuros sperarent.

[o] *Quietis*] *Iis qui nullis partibus erant addicti.*

[p] *Tanta vis*] Id est, *quia fœneratorum impotentiam experti essent.*

[q] *Inspoliato*] Id est, *ex quo abstulisse quicquam, nefas fuerit.* Vult plurimos ad Pompeium, tanquam ad asylum concurrisse.

[r] *Civiliter deponas*] Duabus hisce vocibus, quæ proponit propemodum conficit vir summe politicus. Curandum est enim ut bello tu, non alius, finem imponas, idque revera et bona fide præstes: curandum ut id civiliter; hoc est, quam maxime popularibus et civibus tuis parcendo. Atque ex ejusmodi exemplis discere debent blaterones quomodo loquendum, immo et legendum sit.

et diuturna sit: de te ipso primum, qui ea[s] compositurus es, quod optimum factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror; neque quenquam multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam[t] vitam bellum æternum atque anceps gerere: quoniam[v] neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis? semper in periculo, aut metu agites. Contra qui benignitate et clementia imperium temperavere, his læta et candida omnia visa; etiam hostes æquiores, quam aliis[w] cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bona voluntate prædicent?[d] Scilicet[x] quod ea, quæ externis nationibus, natura nobis hostibus, nosque majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu cæde cædem, et sanguine sanguinem expianda.

An illa, quæ paulo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio intercepit? Domitium,[e] [z] Carbonem, Brutum, alios item non armatos,[a] neque in prælio belli jure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa[b] publica, pecoris modo, conscissam. Heu quam illa occulta

[d] *An aliqui prædicent me corruptorem esse victoriæ tuæ, his dictis.*
[e] An oblivio abstulit, *Domitium, &c.*

NOTÆ

[s] *Qui ea*] Alii, *Quia.*

[t] *Eam*] Arbitratur Sallustius, ejus vitam, qui se aliis metuendum præbet, bellum æternum esse. Optime, ut sunt ejus, propemodum, omnia.

[v] *Quoniam*] Intelligit eum, de quo loquitur, nihil sperare posse in futurum, omnia timere ex præterito, et in præsenti turbatum esse.

[w] *Aliis*] Illis nempe, qui per sævitiam imperium obtinent.

[x] *Scilicet*] Ironice sibi ex parte adversariorum illud affingit, quod ipsos maxime refellit.

[z] *Domitium*] Hos tres Pompeius, primum quidem in Africa, alterum in Sicilia, tertium circa Lilybæum mori coëgit. Ceterum tantorum virorum ludibrio fata habita Auctor Cæsaris ob oculos ponit, ut ipsum ad misericordiam, in quam pronus erat, magis inclinet; generosissimumque Imperatorem, qua facile capiebatur, uti par est, tentet.

[a] *Non armatos*] Animadversum in eos qui se sponte dediderant, inquit Florus.

[b] *Villa*] Ea fuit in Campo Martio, ubi quatuor, et secundum aliquos, octo et novem millia deditorum inermium civium Sylla interfici jussit.

civium funera et repentinæ cædes; in parentum, aut liberorum sinum fuga mulierum, et puerorum; vastatio domuum, ante partam a te victoriam, sæva atque crudelia erant! Ad quæ te illi iidem hortantur: et scilicet[c] id certatum esse, utrius vestrum arbitrio, injuriæ fierent:[f] neque receptam, sed captam a te remp. et ea causa exercitus stipendiis confectis optimos, et veterrimos omnium adversum fratres, parentesque, alii liberos armis contendere;[g] ut ex alienis malis deterrimi mortales ventri atque profundæ lubidini sumtus quærerent: atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta, aut convivia,[d] exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem talis voluptatis sine dedecore attigerit.

De bello satis dictum. De pace firmanda quoniam tuque et omnes tui agitatis: primum id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis malisque dimotis,[e] patenti via ad verum perges. Ego sic existimo; quoniam orta omnia intereunt,[f] qua tempestate urbi Romanæ fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conserturos; ita defessos et exsangues Regi aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, movere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt et concordiæ bona, et discordiæ mala expellenda.

[f] *Et scilicet* illi volunt *certatum esse*, ut sciretur *utrius vestrum arbitrio injuriæ fierent*.

[g] *Neque* volunt *receptam et liberatam, sed captam esse a te Rempublicam, et ea causa exercitus optimos, et veterrimos omnium stipendiis confectis, contendere armis adversum fratres et parentes, alii* adversus *liberos.*

NOTÆ

[c] *Et scilicet*] Adversariis rationes ascribit ridiculas, ut et eorum institutum ridiculum videatur.

[d] *Convivia*] De hoc omni castrorum Pompeii dedecore Plutarchus, et ipse Cæsar loquitur.

[e] *Dimotis*] Id est, *seorsum positis, et accurate pensiculatis.* Ita vero, cuicumque decipi metuit, facto opus est.

[f] *Intereunt*] Quam apposite, et ad ingenium Cæsaris accommodate istuc injecit.

Id ita eveniet, si sumtuum et rapinarum licentiam demseris; non ad vetera instituta[g] revocans, quæ jam pridem, corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem finem sumtuum statueris:[h] quoniam is incessit mos, ut homines adolescentuli,[i] sua atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus, denegare, pulcherrimum putent: eam[j] virtutem, et magnitudinem animi; pudorem atque modestiam pro secordia æstiment. Ergo animus ferox, prava via ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in cives:[A] movet composita, et res novas veteribus[k] acquirit. Quare tollendus[l] fœnerator in posterum, uti suas quisque res curemus. Ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; et magnitudinem animi in addendo, non demendo[m] reip. ostendere.

Atque ego scio, quam aspera hæc res in principio futura sit, præsertim iis, qui se in victoria licentius liberiusque, quam artius, futuros credebant. Quorum si saluti potius, quam lubidini consules; illosque nosque et socios in pace

[A] *Ob has causas animus ferox ingressus prava via, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus, modo in socios, &c.*

NOTÆ

[g] *Instituta*] De sumtuariis legibus loquitur, quas adversus grassantem corruptionem satis firmas non credit.

[h] *Statueris*] Discordiæ vires maximas subtraxerit, qui hoc Auctoris monito uti didicerit. Ut enim optime Florus, *Magnificus apparatus conviviorum, et sumtuosa largitio, nonne ab opulentia, paritura mox egestatem? Hæc Catilinam Patriæ suæ impegit.*

[i] *Adolescentuli*] Utinam aliquando apud Viros Principes ea rerum humanarum cura exoriatur, ut post futuris consulant, dum venientium institutioni prospicient.

[j] *Eam*] Id est, *in eo positam.*

[k] *Veteribus*] Hoc est, *Aliena consumendo, nihil lubidini denegando.* Ceterum vide mihi, quæso, quomodo sententiam suam expresserit. Petita res est ex ipsis naturæ visceribus, ubi omnia iisdem conservantur principiis quibus generata sunt. Verum jocus est ex rerum veterum et novarum oppositione; quæ eo minus bene composita videntur, quod ex veteribus nova non soleant emergere.

[l] *Tollendus*] Istud certe maximæ est disquisitionis: multa enim incommoda ex fœnore tangit Sallustius, in eo abusus plurimus; attamen, quomodo in totum tolli possit, non video.

[m] *Non demendo*] Magis istud rhetorice quam politice dictum; nisi Sallustius nimiæ fœneratorum licentiæ obviam ire conatus est. Quamvis enim aliquid videaris debitori per fœnus detrahere, per idem illi sæpe

firma constitues. Sin eadem[n] studia, artesque juventuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum urbe Roma brevi concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem[o] spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capesse, per Deos, remp. et omnia aspera,[p] uti soles, pervade. Namque[q] aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam[r] te ad crudeles pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quam corrigitur; sed uti pravas artes, malasque lubidines, ab juventute prohibeas. Ea vera clementia erit, consuluisse, ne immerito cives patria expellerentur;[s] retinuisse ab stultitia et falsis voluptatibus, pacem, concordiam stabilivisse: non,[t] si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris.

Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxime fretus[u] est, negotii magnitudine[1] et quia tibi terræ[v] et maria simul omnia componenda sunt. Quippe res parvas tantum[w] ingenium attingere nequit: magnæ curæ magna merces est. Igitur[x] provideas oportet, uti plebes, largitionibus, et publico frumento, corrupta,[y] habeat negotia sua, quibus ab ma-

[1] *Ac animus meus maxime nititur iis rebus quas alii timent, negotii, scilicet, magnitudine.*

NOTÆ

multum addideris.

[n] *Eadem*] De quibus supra, *sua*, scilicet, *et aliena consumere*, *&c.*

[o] *Laborem*] Militarem præsertim intellige.

[p] *Aspera*] Quæ videlicet in ordinanda Republica occurrent.

[q] *Namque*] Cæsari assentatur.

[r] *Quisquam*] *Bonus* scilicet. Verum ideo non addidit, quia rem ipsam terminis usque adeo invidiosis proposuit, ut, qui maxime cupiant, eam non ausint, defendere.

[s] *Expellerentur*] Ciacconius mallet *expellantur*.

[t] *Non*] Supple, *Clementia fuerit*.

[u] *Fretus*] Bene de Cæsare se ideo sperare innuit, quod ille res soleat exequi difficillimas: viris enim cordatis difficultas animum auget.

[v] *Terræ*] Potius est ut Sallustium, *Terra et mari*, scripsisse credamus. *Douza*.

[w] *Tantum*] Cæsari iterum assentatur. Ceterum maxima laus est, minima etiam cum maximis procurare.

[x] *Igitur*] Non poterunt ad suum usum satis hanc periodum excutere Politici.

[y] *Corrupta*] Supple, *uti quidem nunc est:* neque vero intendit Sallustius, Populus ut in eo permaneat.

lo[z] publico detineatur: juventus[a] probitati, et industriæ, non sumtibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxima omnium pernicies est, usum[b] atque decus[c] demseris. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clari[d] viri magnitudinem invenissent; quæ res populos nationesve magnis auctoribus[e] auxissent; ac deinde quibus causis amplissima regna, et imperia, corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores divitias contemsisse, et victos[f] cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, et divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ et corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam[g] gratiam gratificans; sed in labore, patientia, bonisque præceptis, et factis fortibus exercitando.

Nam domum, aut villam extruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus exornare, et omnia potius, quam semet, visendum efficere; id est[h] non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressere, ne-

NOTÆ

[z] *Ab malo*] Homines vero pravo otio perditi, lues sunt et pestis Reipublicæ.

[a] *Juventus*] Optime Auctor, qui rerum caput attingit. Atque equidem haud istud dico per impudentiam, quasi in viro summe politico aliquid ausim alibi reprehendere; verum quia quantum in juventutem peccetur, pœnitet.

[b] *Usum*] Non in totum, sed illum quem ante habuit.

[c] *Decus*] Cum, non homines modo, sed omne quod est, esse porro, et bene esse per naturam quærat, pronum est ut id illi ante omnia suum faciant, per quod reliqua comparantur. Ex quo perspicuum est, quam pessime et flagitiose Reipublicæ consulant, qui Virtutem, Honores, omnia denique argento subjiciunt.

[d] *Clari*] In omnibus libris *clari* legi Auctor est Carrio: non *clarissimi*.

[e] *Auctoribus*] In quibusdam scriptum est *auctionibus*, pro quo Ciacconius reponit *auctibus*, phrasi Livio et Tacito usitata.

[f] *Victos*] Scilicet in iis progressus facimus, quibus incumbimus: neque fieri potest ut, qui maximo cum labore accumulandis divitiis studuit, sine eo virtutem nactus fuerit.

[g] *Perversam*] Id est, Quæ plus doloris et mali afferat, quam voluptatis.

[h] *Id est*] Utinam istud aliquando illi animo reputarent, qui se, per divitiarum abusum, non modo illustres fieri arbitrantur; sed, spretis insuper quibus gloriari velle videntur titulis, et Christi nomine, ejus membra, sanguinemque, pro libitu, pedibus proculcant.

quaquam eo postea hebeti atque claudo, pro exercito uti volunt. Nam imprudentia pleraque et se præcipitant. Verum hæc et omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia, atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deserendo domos, et per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta aut inæqualis sit: cum alii triginta, pars nullum stipendium faciet: et frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia et colonias illis dare conveniet, cum stipendiis emeritis[i] domos reverterint. Quæ reipublicæ necessaria, tibique gloriosa ratus sum, quam paucissimis absolvi. Non pejus videtur, pauca nunc de facto meo disserere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant: verum enim ad reprehendenda[j] aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua promta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subjectum haud pœnitet, magis reticuisse[k] pigeret. Nam sive hac, seu meliore alia via perges; a me quidem pro virili parte dictum et adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea Dii immortales approbent, beneque evenire sinant.

NOTÆ

[i] *Emeritis*] Id est, *postquam legibus destinatum tempus militiæ dedissent.*

[j] *Reprehendenda*] Illos carpit qui suum studium et scripturam reprehendebant.

[k] *Reticuisse*] Id est, *de iis non monuisse Cæsarem quæ optima esse credebat.*

EPISTOLA II.[a]

AD C. CÆSAREM.

Scio ego, quam difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori; postremo cuiquam mortali, cujus opes in excelso sunt: quippe cum et illis consultorum copiæ[b] adsint; neque de futuro quisquam satis callidus, satisque prudens sit. Quin etiam sæpe prava magis, quam bona consilia prospere eveniunt: quia[c] plerasque res fortuna ex lubidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere: atque in ea cognoscenda multam, magnamque curam habui: non ita, uti magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam, uti rempublicam domi militiæque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitam haberem.* Itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam modestiamque[d] meam post tuam dignitatem habere, et cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ acciderit. Idque non temere, aut ex fortuna tua decrevi; sed quia in te, præ-

* *Sed etiam uti haberem Rempublicam* cognitam, *et cognitum haberem quantum* Respublica *posset domi et militiæ, armis, viris, opulentia.*

NOTÆ

[a] *II*] Nemini, qui utramque orationem, seu epistolam legerit, dubium esse potest, quin hæc prior sit.

[b] *Copiæ*] Maximam facit consulendi difficultatem consultorum numerus, dum ignarissimi loquacitate, aut pravo studio, bonorum consulta depravatum eunt.

[c] *Quia*] Hinc fit ut imperiti perversa sua consilia veris anteponant, bonosque agitent.

[d] *Modestiamque*] Iniqua plerumque hominum judicia et perversam voluntatem experiuntur qui aliis consulere satagunt: adeoque viam sibi munit Sallustius, ne per imprudentiam aut impudentiam Cæsari consilium dedisse videatur.

ter ceteras, artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in adversis, quam in secundis rebus animum esse. Sed per ceteros mortales[e] illa res clarior est, quod et prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo, quæ gloria digna essent.

Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promtu sit. Neque ego, quæ visa sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium atque ingenium meum amplius æquo[f] probaretur: sed inter labores militiæ, interque prælia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id[g] modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adversum consulem[h] beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. Sin in te ille animus est, qui jam a principio nobilitatis factionem disturbavit, plebem Rom. ex gravi servitute in libertatem restituit, in prætura inimicorum arma inermis disjecit; domi militiæque tanta et tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem fari quicquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa[i] republica. Quæ profecto aut tu vera invenies, aut certe haud procul a vero.

Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil maluit, quam quod sibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus remp. conturbavit, eisdem tibi restituendum[k] est. Primum omnium summam[l] potestatem moderandi de vectigalibus, sumtibus,

NOTÆ

[e] *Per ceteros mortales*] Alii habent *per Deos immortales.*

[f] *Amplius æquo*] Qui alteri consilium dat, superior esse videtur. Illud excusat Sallustius.

[g] *Si id*] Tacite innuit injurias vindicandas, et supremam potestatem invadendam.

[h] *Adversum consulem*] Marcellum intelligo, cum Æmilium, alterum Consulem pecunia Cæsar suum fecisset: his enim, non, ut quidam existimavit, Marcello et Lentulo Consulibus, scriptam fuisse hanc epistolam crediderim.

[i] *De summa*] Omnes libros *de summa Republica,* quomodo fere prisci locuti sunt, scriptum habere, testatur Carrio.

[k] *Restituendum*] In omnibus libris *restituendum* legi testatur Carrio; phrasi antiqua.

[l] *Summam*] Si vera loquitur Sallustius, hinc, ideo tantum Tribunitiam potestatem restituisse Pompei-

judiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, nosque[m] his quidem legibus in servitute reliquit. Judicia tametsi, sicut antea,[n] tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumveniunt; suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo tanquam urbe capta,[o] lubidine ac licentia sua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam, more suo, per servitium[p] exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis virtusque in lingua sita est, forte, atque alterius[q] secordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio ac dissensio civilis tot unquam illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum unquam victoria animus tam præceps tamque immoderatus fuit?

L. Sylla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi supplicio[r] hostium partes suas muniri intelligebat: tamen, paucis interfectis,[s] ceteros beneficio, quam metu, retinere

NOTÆ

um intelligimus, quod eum antea fecisse vidimus, ut auram popularem captaret, volentibusque servitium imponeret.

[m] *Nosque*] Ordinem equestrem intellige.

[n] *Sicut antea*] Lege Plautia Plebi communicata judicia, ordini Senatorio a Sylla translata fuerant. Lege vero Aurelia, quam tulit L. Aurelius Cotta Prætor, inter Senatores, Equites, et Tribunos ærarios, judicia eadem, ex Pompeii voluntate divisa sunt.

[o] *Urbe capta*] *Ab hostibus*, scilicet, qui omnia pro libidine agunt.

[p] *Per servitium*] Id est, *cum civibus, veluti cum servis agendo*.

[q] *Alterius*] Id est, *aliorum*: neque hic quenquam singulatim designat.

[r] *Supplicio*] Carrio veteribus libris, ut ille ait, manuductus, pro *Sulpitio, supplicio* reposuit; idque auream correctionem vocat, quam quidem cuivis, qui sensum communem habeat, probatum iri non dubitat. Me vero minime puduerit cum paucis, quibus sensus bonus fuerit, a communi recedere; eo præsertim inductus, quod nisi, Sulpitii mentione, sententiam suam Sallustius, tanquam metis quibusdam coarctaverit, falsissima ejus oratio fuerit. Ceterum, ad plenam hujus loci intelligentiam omnino videndus est Paterculus. Histor. lib. II.

[s] *Tamen, paucis interfectis*] Assumit Auctor quod commodum, et pro tempore verum fuit, antequam Sylla in Asiam adversus Mithridatem proficisceretur. Illi vero in laudem vertit quod tunc temporis, coactus fecit: alioqui post ultimam et firmam victoriam, non alius unquam in cives

maluit. At hercule nunc cum Catone,[t] L. Domitio, ceterisque ejusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt; cum interea importunissima genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequivere; non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies malefaciendo, ac dicendo, dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam, cujus[u] contumeliam homines ignavissimi vita sua commutare volunt? scilicet neque illis tantæ voluptati est (tametsi[v] insperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi R. imperium maximum ex magno fieri.[b] Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quæ vera atque utilia factu putes.

In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut a majoribus accepi, in patres et plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxima in plebe. Itaque sæpius in civitate secessio[w] fuit: semperque nobilitatis opes diminutæ sunt, et jus populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbia, sed bona fama, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis,[x] aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisque patriæ

[b] *Qui magis optant libertatem suam in discrimen adducere, ex calamitate tua, quam Romanum Imperium, ex magno, per te fieri maximum.*

NOTÆ

Sylla crudelior fuit.

[t] *Cum Catone*] Intellige Senatores a Catone, Domitio, aliisque ex factione Cæsari adversa, interfectos fuisse; dummodo ne quid ex ira et dolore, Senatu motus Sallustius admisceat. Nota vero phrasim, qua facile, nec aliter quam in re notissima utaris.

[u] *Cujus*] Id est, *Qui neque vitam perdere dubitant, modo tibi aliquam faciant contumeliam.*

[v] *Tametsi*] Major est autem ea voluptas quæ insperanti accidit.

[w] *Secessio*] De iis jam sæpius vidimus.

[x] *Armis*] Ingeniose, ad vitandam tautologiam, Sallustio indignam, Douza pro *armis*, unius litteræ levi muta-

erat. Sed ubi eos paulatim expulsos agris, inertia atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republica venalem habere. Ita paulatim populus, qui dominus erat, et cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: et pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias dispalata,[y] nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capessendam rempubl. Ceterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittendæ cura orietur. Hos, ego censeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis constituas: ita et res militaris opulentior erit, et plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet.

Sed non inscius, neque imprudens sum cum ea res agetur, quæ sævitia, quæque tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur, omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem[z] imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo: malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet; ubi bonum[a] publicum etiam privatim usui est: id vero dubitare aggredi, secordiæ atque ignaviæ duco. M. Livio Druso[b] semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. Sed homines factiosi,[c] quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maxi-

NOTÆ

tione *arvis* reposuit.

[y] *Dispalata*] Id est, *dispersa;* cum aliud alii genus vitæ sequerentur.

[z] *Hanc servitutem*] Id est, *hæc omnia in civitatem induci, ut veteribus civibus servitium imponeretur.*

[a] *Ubi bonum*] Directe dixisset, *Ubi bonum privatum etiam publice usui est;* verum honestius expressit, cum primo publici boni rationem habuit.

[b] *Druso*] Politicum virum de isto Velleium adivisse nequaquam piget.

[c] *Factiosi*] De nobilibus loquitur, itemque Senatu, qui Drusum Senatui ipsi faventem per invidiam oppresserunt.

mum[d] beneficium multis mortalibus dari: videlicet et sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso juxta, ac de se, existimaverunt.[c] Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eum[e] nisi, sua et ipsius[f] consilia disturbaverunt. Quo tibi, Imperator, majore cura fideque amici, et multa præsidia paranda sunt.

Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare bonis in promtu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit, in ea re maxime animum exercitato, uti colantur boni mores; concordia inter veteres et novos coalescat. Sed multo maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quod res feret, minueris. Aliter, neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit; neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Sæpe jam audivi, qui reges, quæ civitates, et nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant: id adeo haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum, magisque acceptum videt, primo æstuat, multaque in pectore volvit: sed ubi gloria[g] honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem a vero deficit. Quippe gloria[h] industria alitur; ubi[i] eam demseris, ipsa per se virtus amara atque aspera est. Postremo ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides,

[c] *Et scilicet quisque conscius sibi se esse animo malo atque infido, existimaverunt de Druso juxta ac de se.*

NOTÆ

[d] *Maximum*] Civitatem, scilicet.

[e] *Contra eum*] Adeoque Reipublicæ qui benefacit, illud quoque dissimulare debet, ne ipsius beneficii invidia, etiam ab iis quibus benefacit, opprimatur.

[f] *Sua et ipsius*] Alii, *Sua ipsius*; Gronovius mallet *Sua ipsorum*. Ceterum locus Politicorum, si alius uspiam, meditatione dignus.

[g] *Gloria*] Inanis illa, scilicet, cujus fundamentum non est virtus.

[h] *Gloria*] Hic vero gloriam veram, aut quamlibet intellige.

[i] *Ubi*] Jam diu usque adeo istud comprobatum est, ut omnium secu-

probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una[k] et ardua via est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur:[d] et malis et bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite,[l] neque de honore ex copiis quisquam magis aut minus judicaverit; si neque prætor, neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de[m] magistratu facile populi judicium fit. Judices a paucis probari, regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis[n] judicare[o] placet, sed numero[p] plures, quam judicant. Neque Rhodios,[q] neque alias civitates unquam suorum judiciorum pœnituit: ubi promiscue dives, et pauper, ut cuique[r] sors tulit, de maximis rebus juxta, ac de minimis disceptat.

Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus sorti centuriæ[s] vocarentur.

[d] Quisque *nititur ad pecuniam* via *qua cuique lubet*.

NOTÆ

lorum, et totius orbis oraculum videatur: interim, eo spreto, hodieque propemodum omnes pereunt.

[k] *Una*] Et istud consideratione dignum; simplex est siquidem et simplicissima virtus, atque in angustum ita coarctata, ut neque in hanc, neque in illam partem deflectere queat.

[l] *Neque de capite*] Id est, *nullus dignitatem vel existimationem auxerit vel minuerit, quod divitiis auctus vel destitutus fuerit*.

[m] *Sed de*] Id est, *populus cognoscat quinam ad judicandum idonei fuerint*.

[n] *Classis*] Classis pars est civium, ex censu in ordinem relata. In quinque vero classes, cum capite censorum centuria, universum populum Romanum Servius Tullius distribuit; quarum classium prima, ut opulentissima, ita et potentissima erat.

[o] *Judicare*] Id est, *Dignos reputari quibus judicandi munus conferatur*.

[p] *Numero*] Id est, plures ex prima classe constituendos, qui reipsa Populo jus dicerent.

[q] *Rhodios*] Rhodus nobilis est insula maris Mediterranei, inter Cyprum et Cretam.

[r] *Ut cuique*] *Cuique* facilius toleraret Gronovius, si sequeretur *cecidit*, non *tulit:* itaque illi potius placet, *utcumque fors tulit*. Nihil tamen necesse habeo mutare.

[s] *Centuriæ*] Non modo in classes Populum Romanum Servius divisit, sed et classes in centurias. Ut vero divitibus maximam faceret potestatem, primæ classi dedit prærogativam; ut prima suffragium ferret: ex quo plerumque eveniebat, cum ea reliquis omnibus præpolleret, ut raro ab aliis classibus suffragium peteretur. Gracchus, ut plebi primum et antiquum suum jus restitueret, volebat ut sorte centuriæ ad suffragia vocarentur. Verum de his omnibus omnino adire

Ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demseris, nemo omnium gratuito malus est.[e] Ceterum avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana atque domos, vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus vi sua penetret; fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. Verum, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere, tametsi omnes æqui atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est; cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt.[f] Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quam invidi, essent. Quia desidia, et inertia, et stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obtrectant, alienam famam bonam suum dedecus æstimant.

Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo,[h] atque animi vis, in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus, maximum imperium, maximo dedecori fuit? An L. Domitii[i] magna vis est, cujus nullum membrum a flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeant, inhonestissima. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc disciplina Græcorum.[j] Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint;

[e] *Nemo omnium est malus pro nihilo.*
[f] *Alia omnia erunt facilia.*

NOTÆ

opus est eos, qui ea ex professo tractaverunt.

[h] *Fortitudo*] Ironia est.

[i] *Domitii*] Ænobarbi nomine, qui Consul ante aliquot annos fuerat.

[j] *Græcorum*] Certe non ita de Sallustio merita erat Græcia.

censesne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statua, præter nomen, nihil est additamenti. L. Postumius, et M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenere, usui sunt;[k] si quid adversi coortum est, de illis potissimum jactura fit,[l] quia pretii minimi sunt.

Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovanda corrigendaque disserui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis atque equis corpus exercui, sed animum in literis agitavi, quod natura firmius erat, id in laboribus habui. Atque ego in ea vita, multa legendo atque audiendo, ita comperii, omnia regna, item civitates, nationes usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas ea corrupere; post paulo imminutæ opes, deinde ademtum imperium, postremo servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo: cuicumque in sua civitate amplior illustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam ceteris, salva urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt, ubi paulum inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanta in adversis asperius magisque anxie agitat. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consulta exequitur: patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hos-

NOTÆ

[k] *Usui sunt*] Vulgo *visi sunt*: sed vetus editio, ut testatur Carrio, habet, *usi sunt*, pro quo de Vaticano corrigit *usui sunt*: Lipsius ingeniosa sane conjectura reponit *viri sunt*.

[l] *Jactura fit*] Id est, *in profundum abjiciuntur*.

tium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis prœliis, patrata sunt. Quippe apud illos una[m] resp. erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat. At hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos secordia atque ignavia invasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur.

Itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi, ex aliena lubidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt, ut eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert: ita bonum malumque publicum existimant. Quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior[n] esset; majoribus opibus resp. et minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe cum illis[o] majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas; cetera multitudo, pleraque insititia sit, sententias eorum a metu libera: ita occulte sibi quisque alterius potentia carior[p] erit. Libertas juxta bonis et malis, strenuis et ignavis, optabilis est. Verum eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales. Quod[q] in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si nu-

NOTÆ.

[m] *Una*] Id est, *quæ in factiones non erat divisa.* Salus est profecto omnium membrorum societas et communicatio; pestis discordia et abalienatio.

[n] *Obscurior*] Obscurior est ipse Sallustius, dum minus obscuram queritur aliorum sententiam. Badius intelligit de obsequio, quo omnes fere erga paucos tenebantur, quodque illis minus cognitum fuisse Auctor desiderasset. Ego vero hic agi crediderim de suffragiis, quæ per tabellas, de quibus etiam postea Sallustius loquitur, ferebantur, ne cujusquam sententia ab ullo cognosci posset.

[o] *Illis*] Nobilibus, scilicet.

[p] *Carior*] Id est, *cum singulis per tabellam, nemine conscio, sententiam suam dicere licuerit, omnes sibi et Reipublicæ magis quam paucorum superbiæ, suffragio suo consulent.*

[q] *Quod*] Servitutem intelligit, quæ, quam in partem cadat, quamdiu pro libertate certatur, nullus scire potest.

mero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella[r] obtentui[s] erit, quo magis animo libero facere audeat; in multitudine,[t] et præsidii plus, et usus amplior est. Nam fere, his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane reip. consiliis[u] affuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba[v] imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta[w] factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti lubido tulit, facere. Verum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; næ illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant.

Forsitan, imperator, perlectis litteris, desideres, quem numerum senatorum fieri placeat: quoque modo in multa et varia officia distribuatur; judicia quoniam[x] primæ classis mittenda putem, quæ descriptio,[y] qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere[z] uti decreveris, cetera in promtu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximeque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eveniet.

NOTÆ

[r] *Tabella*] Non unus fuit semper apud Romanos sententiam suam dicendi modus; ut neque apud alias gentes. Voce primo, deinde, ut major libertas esset, per tabellas, suffragium suum ferebant. Qua de re, vide, in primis, Delectum Latinitatis Moneto Jesuitæ attributum.

[s] *Obtentui*] Badius exponit *ad obtinendum*. Ego ita intelligo, ut tabella quasi velum fuerit et operimentum, sub quo latitantes libere suffragia sua dixerint. *Obtentui*, id est, *ad obtendendum et obtegendum*.

[t] *In multitudine*] Istud vero disquisitione multa opus habet, atque pro multiplici rerum et personarum ratione est limitandum.

[u] *Reipublicæ consiliis*] Quibus, de Reipublicæ bono disceptabatur.

[v] *Superba*] Quod paucorum nollent subservire superbiæ.

[w] *Additamenta*] Ita loquitur de ministris et satellitibus superbiæ paucorum, hoc est de iis, qui cæco obsequio potentioribus, in omnibus suffragabantur.

[x] *Quoniam*] Vulgo *quonam*, id est, *quid de illis faciendum*.

[y] *Descriptio*] Gall. *Quel en sera le département*.

[z] *Itinere*] Id est, *si prout ego admonui, ita facere decreveris*.

Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, et quamprimum resp. adjuvetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque ego te oro hortorque, ne clarissimus imperator,[m] Gallica gente subacta, populi R. summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam[a] animi sedaverit; quin insomniis exercitus, furibundus atque amens alienata mente feraris.[n] Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi:[o] neque bonum neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi: sed, ex natura, diversa præmia bonos malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet.

Quod si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri, in optima urbe, decus[p] præsidiumque nobis, hostibus terrorem! Quæ multis laboribus et periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maximam in terris; domum familiamque in patria clarissimam; præterea bonas artes, honestas divitias; postremo omnia honestamenta pacis, et præmia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium a te, neque malum facinus, petimus; sed uti libertatem eversam restituas. Qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hac tempestate, tametsi domi militiæque præclara facinora egisti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si vero urbem amplissimo nomine, et maximo imperio,

[m] *Ne cum sis clarissimus Imperator, &c.*
[n] *Quo minus insomniis vexatus, furibundus atque amens, emota mente feraris.*
[o] *Namque pro certo comperi, omnium mortalium vitam divino numine cerni.*
[p] *Nos fortissimi viri genuimus te in urbe optima, ut sis nobis decus, &c.*

NOTÆ

[a] *Curam*] Conscientiæ angores intelligit. Ceterum summa arte scopum suum Sallustius dissimulat. Eo spectat tota oratio, ut summum Imperium Cæsar occupet, sperans se, per eum, illos persecuturum, a quibus Senatu motus fuerat. Plurimas ad hanc rem causas subtexuit; at gloriam potissimum, qua fere sola Julius movebatur. Neque id tantum; cum virtute gloriam ita copulat, ut, nisi obtemperet magnanimus Imperator, non modo Gloriæ, sed Virtuti, sed Patriæ, terga vertisse videatur.

prope jam ab occasu restitueris;[q] quis te clarior, quis major, in terris fuerit? Quippe si morbo jam, aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes oriantur? quod si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi: postero tempore, rep. restituta, super omnes mortales gloria agnita, tuaque unius mors vita clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpe invidia, fatigat: ubi anima naturæ cessit, demtis obtrectationibus, ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. Ceterum Deos immortales obtestor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi, reique publicæ prospere eveniat.

[q] *Si vero restitueris prope jam ab interitu, urbem, cui nomen est amplissimum, &c.*

IN

M. TULL. CICERONEM

DECLAMATIO

FALSO SALLUSTIO ASCRIPTA.

Graviter et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed cum in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male[a] audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem? P. C. diripi remp. atque audacissimo[b] cuique esse perfidiæ?[c] apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, uti sese, ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique et sceleratissimo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi R. defendit,[d] atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi,

NOTÆ

[a] *Male*] De te, scilicet.

[b] *Audacissimo*] Totum istud in unum Ciceronem recidit.

[c] *Perfidiæ*] Badianus codex habet *perfidiæ locum?* Verum optime viderunt alii, hanc ex margine irrepsisse in textum imperiti explicationem. Ceterum sensus satis patet.

[d] *Defendit*] Ut Ciceronem dedecoret, vult collapsam penitus videri Rempublicam, in qua ille dominetur.

Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paulo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita a pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset?[e] Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ jactura perdidicisti? Itaque minime mirandum est, quod eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. Verum, ut opinor, splendor[f] domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior,[g] quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, et rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet uti nos commonefacias, quam conversa sit resp. cum in ea domo habitares, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; tamen Cicero se dicit[h] in concilio Deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi: civibusque custodem, absque carnificis nomine,[i] qui civitatis incommodum[k] in gloriam suam ponit. Quasi vero non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus; et idcirco resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de rep. consuluisti, cum legis Plautiæ[l] judicia domi faciebatis: ex conjuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanam,[m] alius Pompei-

NOTÆ

[e] *Collibuisset*] Turpitudinem notat masculam.

[f] *Splendor*] Ironia.

[g] *Obsequentior*] Obscœna et flagitiosa honeste (modo et vere) carpit.

[h] *Se dicit*] Perverse istud ex Ciceronis orationibus extortum.

[i] *Absque carnificis nomine*] Ideo dicit, quod Cicerone invigilante, Lentulus aliique Catilinæ populares in carcere necati fuerint.

[k] *Incommodum*] Verum est, ob imminentem Reipublicæ a Catilina calamitatem, Consulatum M. Tullio mandatum fuisse, eumque ex eo gloriam maximam nactum esse. At quam subtiliter, tam et perverse crimen parricidarum cum Ciceronis laude quisquis hic est declamator confundit.

[l] *Plautiæ*] Hæc a Plautio Tribuno plebis, adjuvante Catulo, lata est, ut de eorum capite quereretur qui adversus Rempublicam conjuravissent, &c.

[m] *Tusculanam*] Tusculum oppidum fuit Latii, non longe a Roma, ad ortum, ubi Cicero villam illo nomine habuit.

anam[n] villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat.[o] Quæ si tibi falsa objicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreverit, qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum et Pompeianum infinito sumtu ædificaveris? Aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine et miseriis civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas,[p] ex C. Marii[q] familia, ejus virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium: remp. caram habet, neque terrore, neque gratia commovetur: illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis est animi.[r] Immo vero homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, levissimus senator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis a turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima.[s] Atque is, cum ejusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me consule Romam!*[t] Te consule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, et miseram, quæ crudelissimam proscriptionem[u] civium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia judicia, omnes leges, in tua lubidine erant, cum tu, sublata lege Porcia,[v] erepta libertate, omnium nostrum vitæ necisque potes-

NOTÆ

[n] *Pompeianam*] Duodecimo plus minus, a Neapoli, milliario.

[o] *Compertum erat*] Id est, *Certo sciebas eum conjurasse; deinde et ipsum eundem morti addicebas.*

[p] *Arpinas*] Irrisio est.

[q] *Ex C. Marii*] Id ideo dicit, quod et Marius, cujus virtus maxime enituerat, Arpino oriundus esset.

[r] *Est animi*] Id est, *an eas tantum habet virtutes Cicero?*

[s] *Inhonestissima*] Jam supra eadem exprobravit.

[t] *O fortunatam*] Versus scripsit Cicero de suo Consulatu, quorum hic unus est, quem Juvenalis, non obscure tanquam ridendum, reprehendit.

[u] *Proscriptionem*] Dicit non juste multatos fuisse qui cum Catilina conjuraverant. Non ita arbitrati sunt boni cives: interim ob servatam tunc temporis Rempublicam, a Clodio et aliis seditiosis ad exilium Cicero compulsus est.

[v] *Porcia*] De ea vide supra, p. 108.

tatem ad te unum revocaveras.[w] Atque parum est, quod impune fecisti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet oblivisci[x] servitutis suæ. Egeris,[y] oro te, Cicero, perfeceris, quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostros odio[z] tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis insectabere? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.*[*] Quasi vero togatus, et non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quicquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva[a] omnes artes edocuit, Jupiter optimus maximus in concilio Deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule[b] Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paulos,[c] Fabios, Scipiones, superasti, quem tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes[d] reip. placent? quem amicum,[e] quem inimicum habes? cui[f] in civitate fecisti insidias, ancil-

[*] *Corona ex lauro tradatur linguæ et eloquentiæ.*

NOTÆ

[w] *Revocaveras*] Per Senatus decretum, *Viderent Consules ne quid Respublica detrimenti caperet:* nam ipse urbis præsidio relictus fuit; Antonius Collega conjuratos persecutus est.

[x] *Oblivisci*] Hoc ideo dicit, quod Cicero diligentiæ suæ in liberanda Republica sæpius mentionem faceret.

[y] *Egeris*] Quasi dicat, *Esto, quando ita placitum superis, Rempublicam disjeceris; ne insuper calamitatem nobis toties objicias.*

[z] *Odio*] Hic vim habet peculiarem; significat enim odium, importunitatem ex re maxime odiosa.

[a] *Minerva*] Alio nomine Pallas dicta est, Dea Belli et Sapientiæ. Ciceronem vero irridet Auctor, quasi se a Minerva edoctum jactitasset.

[b] *Romule*] Per amaram irrisionem.

[c] *Paulos*] Illustrissimos viros recenset, ut Ciceronem irrideat. Notiores vero sunt omnes, quam ut quicquam de iis dicatur.

[d] *Partes*] Vult auctor Ciceronem maximum videri tenebrionem, et, ut postea dicit, levissimum transfugam, qui modo cum his, modo faciat cum illis; hodie cum uno, cras cum altero conjunctus sit.

[e] *Quem amicum*] Hunc locum non intelligere se, ingenue fatetur Glareanus, vir alioqui doctissimus; quod quidem mirarer, nisi quotidie ad res apertissimas caligare oculos sentiremus. Sensus vero est, Ciceronem eo modo cum omnibus vixisse, ut quinam amici, quinam inimici essent nullus posset cognoscere: non enim placet Thysii expositio.

[f] *Cui*] Videtur aliquem ante alios indicare, cui Cicero ancillarum more serviverit; eumque, cum Cæsar tunc temporis Roma abesset, crediderim fuisse Pompeium; neque enim ejus semper et Ciceronis una et eadem fuit voluntas.

laris: (Quo jure, cum de exilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequebaris?) quos tyrannos appellabas, eorum potentiæ faves: qui tibi ante optimates videbantur, eosdem dementes ac furiosos vocas. Vatinii[g] causam agis: de Sextio[h] male existimas: Bibulum[i] petulantissimis verbis lædis: laudas Cæsarem: quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stans,[k] aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, illos odisti:[l] levissime transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

NOTÆ

[g] *Vatinii*] Tribunus fuit plebis, Senatui maxime exosus, in quem Cicero orationem habuit.

[h] *De Sextio*] Pro isto eam quam modo diximus Cicero habuit orationem.

[i] *Bibulum*] Hic cum Cæsare Consul fuit, eique frustra restitit, cum legem agrariam rogaret: tum vero inter Ciceronem et Cæsarem non conveniebat.

[k] *Aliud stans*] Id est, *aliud dicis, aliud sentis;* stantes enim sententiam suam dicebant in Senatu.

[l] *Illos odisti*] Id est, *eos quibus assentaris, odisti.*

IN SALLUSTIUM

DECLAMATIO

QUÆ

CICERONI FALSO TRIBUITUR.

Ea demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem ac parem verbis vitam agere, neque quicquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita vivit, uti tu, aliter, ac tu, loqui potest: neque, qui tam illoto sermone utitur, vita honestior est. Quo me vertam, P. C.? unde initium sumam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. Quod si aut de mea vita, atque actibus, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur: aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si forte offendimini, justius huic, quam mihi, succensere debetis, qui initium introduxit.[a] Ego dabo operam, ut et pro me minimo cum

NOTÆ

[a] *Initium introduxit*] Queritur uterque, et Sallustius et Cicero, quod, sibi ab altero injuria oblata, prior lacessitus fuerit: quod quidem, præter alia, me maxime movet ut credam, declamationes istas a quibusdam Declamatoribus scriptas tantum, non recitatas fuisse. Sed ea de re, quibus tantum erit otii, docti judicabunt.

fastidio respondeam, et in hunc minime mentitus esse videar. Scio me, P. C. in respondendo non habere magnam expectationem, quod nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros, quis et meæ, et vestræ jam, et ipsius aures calent. Verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua ætate præterire.[b] Itaque nihil aliud studet, nisi, uti lutulentus sus, cum quovis volutari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia,[c] quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quod si vita istius memoriam[d] vicerit: illam P. C. non ex oratione, sed ex moribus suis spectare debetis. Jam dabo operam, quam maxime potero, brevi ut faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim resp. privatis crescit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere.

Primum igitur quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exemplum et regulam[e] quærit, velim mihi respondeat, numquid, quos protulit Scipiones et Metellos,[f] vel Fabios, ante fuerint[g] aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res gestæ suæ, et vita innocentissime acta commendavit? quod si hoc fuit illis initium nominis et dignitatis, cur non æque de nobis existimetur? cujus et res gestæ illustres sunt,

NOTÆ

[b] *Præterire*] Malefaciendo, scilicet.

[c] *Calumnia*] *Reproche.*

[d] *Memoriam*] Id est, *Si obliti fueritis qualis fuerit vita istius, et quomodo antea vixerit.*

[e] *Ad unum exemplum et regulam*] Vulgo *regnum* pro *regulam*. Diu certe hic hæsi, ut, quid sibi vellet Auctor, divinarem. Tandem arbitratus sum, ad ista Sallustii verba, 'Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paulos, Fabios, Scipiones, superasti,' &c. Ciceronem respexisse, eumque significare voluisse, Prave et inepte ab adversario factum, quod sibi Ciceroni Romuli nomen imposuerit, quasi, ut clarus fieret, necesse habuerit vel majores claros ostendere, vel Romulum esse.

[f] *Metellos*] Forte istius, potius quam Pauli aut Fabii mentionem facit, quia præcipue per ipsius Sallustii historiam clarissimus evasit.

[g] *Ante fuerint*] Id est, *ante, hominum existimationem, aut gloriam consecuti fuerint.*

et vita integerrime acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus. Quod si esses; nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute mea præluxi; uti, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim, me meis rebus gestis florere, quam majorum opinione niti, et ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, et virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam decesserunt, omnique odio carent, et invidia; sed cum iis, qui mecum una in republica versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in vindicandis maleficiis tam severus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam[h] tu proscriptionem vocas: credo, quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica staret, si tu par ac similis scelestorum civium, una cum illis annumeratus esses! An ego tunc falso scripsi, *Cedant arma togæ*, qui togatus armatos, et pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam natam me consule Romam;* qui tantum intestinum bellum, et domesticum urbis incendium extinxi?

Neque te tui piget, homo levissime, cum ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod in ætatem[i] increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu a pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam uti vitium objicere,

NOTÆ

[h] *Quam*] Pro *quod: Quod: Tueri*, scilicet, *Rempublicam, tu, Crispe Sallusti, vocas proscriptionem.* Relativum *quam* cum *proscriptionem* construxit.

[i] *Ætatem*] Id est, *adolescentiam.*

cujus semper nocens eguisti patrocinio? An ullum existimas posse fieri civem egregium, qui non his artibus et disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta et incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hæc ut nova atque inusitata miratur. Nam quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem, et in filiam meam invasisti, quæ[k] facilius se mulieres a viris abstinuerunt, quam tu vir a viris; satis docte ac perite fecisti. Non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, ut vicissim tuas compellarem. Unus enim satis es materiæ habens: neque quicquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex mea re familiari: quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sum. Atque utinam ne tanta quidem esset quanta est; uti potius amici mei viverent, quam ego testamentis eorum locupletior essem! Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni pl. cessi: utilius duxi, quamvis[l] fortunam unus experiri, quam universo populo R. civilis essem dissensionis causa: qui, posteaquam ille[m] suum annum in rep. perbacchatus est, omniaque quæ commoverat, pace et otio resederunt; hoc ordine revocante, atque ipsa Rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet,[n] cum universi vos, populusque R. frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium[o] patronum hi æstimaverunt.

Neque hercule mirum est, si[p] ego semper justas omnium amicitias existimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi: sed quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus

NOTÆ

k *Quæ*] *Tum uxor, tum filia mea.*

l *Quamvis*] *Vel iniquissimam.*

m *Ille*] Tribunus scilicet, Clodius.

n *Superet*] Id est, *Præstantior et jucundior videatur.* Sed vide, mihi, quæso, quomodo, non tantum objecta diluat, sed in gloriam vertat.

o *Mercenarium*] Istud objectaverat Sallustius; seu quisquis fuit ejus loco declamator.

p *Si*] Pro *Quandoquidem.*

voltui valere, quam pacem; multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quicquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit; neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio[q] reo patrocinium pollicitus sum, aut Sexti insolentiam repressi, aut Bibuli[r] patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Hæ enim laudes[s] egregii civis, et unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, temeritas[t] tua reprehenditur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset disserendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis?

Nunc ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum prætercam: qui si nunquam in vita sua peccavit, tamen majorem injuriam reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu si qua in pueritia peccasti, exequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit, sed qualem adolescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia, quam impudicus et procax, adoleveris. Posteaquam immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit, et ætas tua jam ad ea patienda,[v] quæ alteri facere collibuisset, exoleverat; cupiditatibus infinitis

NOTÆ

[q] *Vatinio*] Respondet ad id quod Sallustius dixerat, Ciceronem Vatinii causam agere, postquam orationem contra ipsum habuisset.

[r] *Bibuli pat.*] Tanta fuit, referente Suetonio, ut nonnulli, quod ita Cæsari in consulatu cessisset, non *Caio Julio Cæsare, et Bibulo Consulibus*, sed *Caio et Julio*, per jocum scriberent.

[s] *Hæ laudes*] Virtuti, nimirum, et viris probis, quomodocumque favere; inde tantum sibi amicos parare; illos, si priorem sanctitatem et vitæ innocentiam flagitiis maculaverint, relinquere. Uno verbo bene, et quod laudandum sit, fecisse se profitetur Cicero, cum nulli se ita addixit, quin, virtutis et Reipublicæ causa ejusdem adversarium sequeretur.

[t] *Temeritas*] *Cum id tu vituperes quod laudi ducitur.*

[v] *Patienda*] Obscœnissima et flagitiosissima reprehendit.

efferebaris, ut, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile exputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissime venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coëgerit eum, quo hic nondum mortuo pro hærede gesserit omnia?[z] Neque pudet a me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet; cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At Hercule![a] lapsus ætatis tirocinio, postea sese correxit. Non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani: bis judicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: et ita discessit, uti non hic innocens esse, sed judices pejerasse, existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum et hunc ordinem despexit: cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cum omnibus matrum familiarum viris opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra.

Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quæ volueris; satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse; noli nobis languorem, et soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut a te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem; sed illud censorium elogium[a] Ap. Claudii, et L. Pisonis,[b] integerrimorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem:

NOTÆ

[z] *Pro hærede gesserit omnia*] Id est, *rebus hæreditariis omnibus, tanquam dominus, usus sit.*

[a] *At Hercule*] Ironia est.

[a] *Elogium*] Testificatio est Censorum vituperationis causa, cum ab ipsis Senatu motus est Sallustius.

[b] *App. Claudii, et L. Pisonis*] Hi duo, Æmilio Paulo et Claudio Marcello Consulibus, censuram gravem exercuerunt.

nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum[c] senatus te unquam vidimus. Nisi[d] forte in ea te castra conjecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem[e] Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, et idem victor, qui exules reduxit, in senatum post quæsturam reductus[f] est. Quem honorem ita gessit, ut nihil in eo non[g] venale habuerit, cujus aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter[h] vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quæstura, postea quam magna pignora[i] eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis exemplar erat Sallustius, quo[k] tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum excesserat: quicquid impudicorum, cillonum,[l] parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, et cupiditate rerum novarum.

At postea quam[m] prætor factus est, modeste se gessit et abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, ut nihil neque passi sint, neque expectarint gravius socii nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum[n] transjici, aut in naves contrudi. Tantum, in-

NOTÆ

[c] *Delectum*] Moris erat, ut Censores Senatum legerent, eoque illos per ignominiam moverent, quorum depravatos mores cognoscebant.

[d] *Nisi*] Pro *Sed*.

[e] *Idem*] Cæsarem intelligo.

[f] *Reductus*] Sallustium intellige.

[g] *Nihil non*] Fidem, puta, suffragia.

[h] *Neque aliter*] Ideo tantum Sallustium dicit Quæsturam gessisse, ut ex ea prædam aliquam consequeretur.

[i] *Pignora*] *Des assurances*. Id est, *factis ostenderat se pessimis similem esse*.

[k] *Quo*] Id est, *ad quem Sallustium*.

[l] *Cillonum*] Id est, *cinædorum et turpiter viventium*, ut ait Cœlius Rhodiginus; ab antiquo verbo *cellere*, quod est *motitare*: unde etiam Plautus meretrices appellat *recellicitas*.

[m] *At postea quam*] Ironia.

[n] *Fide nominum*] Id est, *permutatione*. Gall. *Par lettre d'échange*.

quum, P. C. exhausit, quantum voluit. Ne causam diceret, sestertio[o] duodecies cum Cæsare paciscitur. Quod si quidpiam eorum falsum est; hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tanquam somnio beatus, hortos[p] pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris? Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem: cum tu veteris villæ dominus sis, cujus paulo ante fuerat Cæsar? modo,[q] inquam, patrimonio non comeso, sed devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, et tam beatus? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui?

At Hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt: quorum sive tu es similis, sive illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem,[r] et bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, et bis triumphalem? Carere[s] debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit,[t] qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex,[u] et idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, et civilis belli memoria.[v] Quid enim hoc gravius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus

NOTÆ

[o] *Sestertio*] Alii habent *Sestertium*, Glareano teste; quanquam et illud licere multis elegantibus auctorum exemplis ostendit Budæus.

[p] *Hortos*] Qui Sallustiani dicti sunt.

[q] *Modo*] Id est, *non a longo tempore*.

[r] *Bis Senatorem*] Amara est irrisio; Sallustio acute exprobrat quod Senatu motus fuerit; atque insuper eum arguit, quasi ideo inepte gloriaretur.

[s] *Carere*] Postquam satis adversarium agitavit, ipsum, quod maxime perstringit, de imperitia, et quodammodo de officio admonet.

[t] *Is demum maled.*] Id est, *sine suo detrimento maledicere potest*.

[u] *Pellex*] Jam supra, quod muliebria passus esset, exprobravit.

[v] *Memoria*] Id est, *qui omnia in memoriam revocat quæ per civiles discordias passi sumus*.

tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. Sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

FINIS C. C. SALLUSTII OPERUM.

NOTÆ VARIORUM

IN

C. CRISPI SALLUSTII OPERA.

NOMINA AUCTORUM QUORUM NOTÆ HIC EXHIBENTUR.

NOMINA ANTIQUORUM ET RECENTIORUM AUCTORUM QUI HIC CITANTUR.

NOTÆ VARIORUM

IN

BELLUM CATILINARIUM.

C. Sallustii] Patricia gente Crispus Sallustius Romæ natus, post Remp. civili discordia concussam, cum nulla illius administrandæ ratio bonis superesset amplius, se ad scribendi ocium contulit. In quo genere (Quintiliani judicio, qui eum Thucydidi, in historia eminentissimo, opposuit) præcipuam inter eos, qui res Romanas literarum monumentis tradidere, est laudem adeptus. Etenim quo Thucydides est Herodoto major, cui secundæ tribuuntur partes; eo certe hic noster Livio præstantior, quem Herodoto ille comparat. Accedit et Martialis urbanissimi Poëtæ carmen: 'Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum, Primus Romana Crispus in historia.' *Vall.*

Bellum Catilinarium] Ita Nonius triginta amplius locis indigitat: quanquam plerique libri veteres et nonnulli etiam Mss. titulum ita concipiunt: *de Conjuratione Catilinæ et ejus sociis.* Utrumque defendi potest: nam et conjuratio aliquo modo bellum dici potest, præsertim hæc, ubi infestis signis in aperto campo prælium quoque fuit commissum. Alioqui militem a conjuratis recte sejunxit Livius lib. xlv. nam milites sunt, qui sacramento dixerunt singuli; conjurati, qui una simul jurarunt. *Colerus.*

Cap. I. *Omneis homines, qui student sese præstare ceteris animantibus*] In manuscriptis aliisque vetustis est ordo verborum immutatus, *qui sese student præstare.* pro, *qui dant operam, uti præstent ipsi et antecellant.* Id lenius et asperum minus esse videtur, nec aliter a veteribus citatur, velut Prisciano lib. vii. quo loco de accusativo tertiæ declinationis agit, ubi et *Omnis* hic legendum esse docet, pro *omnes.* Terentianus diphthongo ει scribi vult in plurali, cum hoc, tum similia nomina, quomodo fere et in vetustis inscriptionibus reperitur. Jam quod ad loquendi rationem attinet, norit lector et Ciceronem eodem modo locutum: nam ii. Officiorum: 'Gratum se videri studet,' inquit: et in Eunuchi prologo Terent. 'Qui placere se studeat bonis quam plurimis.' Ubi interim miror, quid sibi quidam velint, qui et omisso accusativo *se*, versum constare arbitrentur, id quod secus habet, et ab imitatore quopiam pronomen adscriptum putent, quod hoc modo Sallustius Catilinæ historiam ordiatur: quasi vero non eodem modo sit, ita uti ostendimus, et Cicero ipse locutus. Sed et alias Terentius haud dissimili modo loquitur, velut in Eunucho: 'Est genus hominum, qui

esse primos se omnium rerum volunt.' Eodem modo II. Tuscul. Cicero: 'Est enim quoddam genus eorum qui se philosophos appellari volunt:' pro, 'qui appellari philosophi volunt:' nam sic usitatius dicitur. Terent. in Andria: 'Uxorem decrerat dare sese mihi hodie.' Et, 'Quæ sese inhoneste optavit parare hic divitias potius, quam in patria honeste pauper vivere:' ubi etiam pronomine *sese* omisso, tamen sensus constat. Quomodo et in illo Livii II. Decadis tertiæ, 'Qui se bene mori, quam turpiter vivere maluit.' *Rivius.*

Cæteris animantibus] Scripti omnes libri, quos quidem ego viderim, *Animalibus:* quo modo et Sosipater Carisius recitat l. I. in verbo, *Omnes*, et Diomedes. *Manut.*

Ne vitam silentio transeant] Ita fere et impressa et calamo descripta exemplaria. Nec male, ut opinor; verum in manuscripto quodam reperi, *transigant:* ut in Beroaldino quoque, licet eodem sensu, pro *traducant. Rivius.*

Ne vitam silentio transeant] Id est, inertia et otio. Tacit. in Agricola c. 3. 'Senes prope ad ipsos exactæ ætatis terminos per silentium venimus:' et c. 39. 'studia fori et civilium artium decus in silentium acta.' Cic. in Vatinio c. 3. 'bonarum artium studia siluerunt.' 'Per tacitum' Seneca dixit Thyeste vs. 397. 'Obscuro positus loco, Leni perfruar otio. Nullis nota Quiritibus Ætas per tacitum fluat.'

Veluti pecora; quæ natura prona atque ventri obedientia finxit] Ovidius Metam. l. I. 'Pronaque cum spectent animalia cetera terram, Os homini sublime dedit, cœlumque tueri Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.' Vide Ciceron. de legibus l. I. et de Nat. Deor. l. II. 'Naturam,' inquit, 'nos celsos et rectos constituisse, ut Deorum cognitionem, cœlum intuentes, capere possemus.' Neque dissentit Plato in Cratylo. *Manutius.*

Sed omnis nostra vis in animo et corpore sita est] Exemplaria manusc. *Sed nostra omnis vis:* quomodo et Servius in Georgica Virgilii citat: quæ quin et mollior et suavior, atque adeo verior sinceriorque lectio sit, dubitari minime debet. Consule aurium judicium, ac statim senties, quam et duriter et aspere concurrant, *mnis, no*, in illo *omnis nostra*. Quanto vero numerosius est, quanto aptius sonat, si verborum ordinem immutes, *nostra omnis vis:* vel, ut in Merseburgensi quodam est, *nostra vis omnis:* nam sic ibi reperi. Ac ne hoc, tanquam leve quid nec ullius momenti contemnas; non dubitat Cicero inversione interdum pæne poëtica uti ad effugiendum asperiorem concursum literarum. Velut cum ait, 'Q. Mucius augur Scævola:' nam illud alterum, 'Q. Mucius Scævola augur,' cum propter sibilum, quem literam efficere sentimus S, in altera voce extremam, in altera primam, tum ob vastum et inamœnum hiatum vocalium concurrentium paullo durius ei atque insuavius videbatur, ita ut erat. Ergo si naturalem ordinem Cicero propter euphoniam et jucundioris sonitus gratia invertere non dubitavit, apparet nimirum, quanti referat qua quis in ordine arbitrario verborum collocatione serieque utatur. Quod eo dico, ne quis hanc rem, ceu pæne frivolam ac nullius ponderis, contemnendam esse ducat. Quamquam, ne quid dissimulem, in exemplari quodam manuscripto non est additum hoc loco *Scævola. Rivius.*

Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est] Cicero de finib. l. V. 'Homo e corpore animoque constat; cum primæ sint animæ partes, secundæ corporis.' *Manut.*

Sed omnis nostra vis] Vis, δύναμις. Virgilius Æn. XII. 'Ille ut depositi proferret fata parentis, Scire potestates herbarum, usumque medendi.' Ibi Servius: 'Potestates, vim, possi-

bilitatem: nam in herbarum natura vis est, quæ δύναμις dicitur, cujus nulla ratio est; unde etiam ait mutas artes Musicæ comparatione.' Locus iste Servii vulgo corruptissime circumfertur. *Putsch.*

Alterum cum belluis commune est] Varro Caprino prælio apud Nonium, videtur non absimili sententia usus, cum ait: 'Nam virtutem propriam mortalibus fecit, cetera promiscue voluit communia habere.' *Ursinus:* sic et *Ciacconius.*

Quo mihi rectius] Abest ab excuso *esse:* a Ms. uno *rectius:* utrumque delendum monuit Palmerius. *Putsch.*

Quo mihi rectius esse videtur] Sunt quibus omittendum videtur, *rectius esse:* at ego maluerim excludi *esse videtur,* item *mihi;* ut subintelligeretur *est;* magisque juberet auctor, quam decerneret. *Gruterus.*

Nam divitiarum et formæ gloria, fluxa atque fragilis est: virtus clara æternaque habetur] In Fabriciano volumine τὸ *est* non reperitur. Quod nisi injuria est librarii omissum, tunc *habetur* est ad priora quoque referendum. *Riv.*

Divitiarum et formæ gloria fluxa] Vetus Codex, *gratia*, habet, non *gloria*, ut et infra: *salutare plebem, et conviviis gratiam quærere;* cum in aliis ibi quoque legatur *gloria:* et Apuleius, qui Sallustium pluribus locis solet imitari, Apolog. 2. 'Si hæc reputans formæ, aut divitiarum gratia:' quamvis, *gratia*, ibi, pro *causa* posita sit. Pacuvius Dulorestе ex Nonio, 'Hiccine est quem famæ gratia ante omnes nobilitat viros:' ubi fortasse legendum, *formæ gratia.* Ciacconius: sic et Ursinus.

Divitiarum et formæ gloria fluxa atque fragilis est] Id est, nemini est perpetuum gloriari in divitiis, in forma. Itaque minime admittenda scriptura codicis Romani, *gratia:* quamvis ei videatur sua venus; non est sane, si excutiatur. *Gruterus.*

Sed diu magnum] Quale illud certamen fuit Ajacis et Ulyssis a Poëtis decantatum. Vide pulcherrimum carmen Ovidii Met. l. XIII.

Vine corporis, an virtute animi] Sic in Jugurth. 'Ad hoc vis corporis:' et, 'Quod si Regum atque Imperatorum animi virtus.' et, 'virtutem animi ad cœlum ferunt:' sed et supra: 'Vim corporis et animi' esse ait: 'Sed omnis,' inquit, 'nostra vis in animo et corpore sita est:' et infra, 'quanta animi vis fuisset in exercitu Catilinæ:' et, 'Ac tametsi in ipso magna vis animi erat:' et in oratione ad Cæsarem, 'quorum omnis vis virtusque in lingua sita est.' Ergo non perpetuo *vim* ad corpus, *virtutem* ad animum referas: et infra: 'fuit magnæ vis animi et corporis.' *Ciacconius.*

Prius quam incipias, consulto; et ubi consulueris, mature facto opus est] A Græcis multa Sallustius mutuatur, quod et Quinctil. IX. 3. affirmat. Demosthenes quidem oratione I. in Philippum sic: Δεῖ μὲν βουλεύεσθαι ἐφ' ἡσυχίας, ποιεῖν δὲ τὰ δόξαντα μετὰ σπουδῆς. Et in Orat. de Pace: Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες ἄνθρωποι πρὸ τῶν πραγμάτων εἰώθασι χρῆσθαι τῷ βουλεύεσθαι, ὑμεῖς δὲ μετὰ τὰ πράγματα. Et Isocrates ad Demonic. Βουλεύου μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα. Et Aristoteles Moralium Eudæmiorum v. et Nicomachiorum VI. καί φασιν, πράττειν μὲν δεῖν ταχὺ τὰ δόξαντα, βουλεύεσθαι δὲ βραδέως. Diogenes quoque Laërtius in Biante: Βραδέως ἐγχείρει τοῖς πραττομένοις· ὃ δ' ἂν ἕλῃ βεβαίως τηρῶν διάμενε. Quo respexisse puto Æmilium Probum, cum diceret in Datamis vita: 'Neque acutius ullius Imperatoris cogitatum, neque celerius factum usquam legimus.' *Manutius:* sic et *Ciacconius.*

Ubi consulueris, mature facto opus est] Placeret magis, si distinctionis nota poneretur ad verbum, *mature:* nam infra est: 'Facto, non, consulto in

tali periculo opus esse.' *Ursinus.*

Ubi consulueris mature facto opus est] Minime advocarunt judicium suum quo vigebant, qui istud *mature* adsociandum censuerunt præcedentibus: neque enim *mature* bois moratur, sed festinat: et alioquin, hac distinctione, directe abeat Sallustius ab eorum mente, quorum sententiam exprimere voluisse putatur: quemadmodum liquet ex eis quæ ad hæc verba adduxit Aldus junior. *Gruter.*

Alterum alterius auxilio veget] Sic Horatius, 'Alterius sic Altera poscit opem res, et conjurat amice.' *Ciacc.*

Alterius auxilio veget] Quia factum consilium, et consilium factum desiderat. *Zanch.*

Veget] Id est, stat, vegetum est, floret. Sic Varro: 'Nec natus est, morietur, viget, veget utpote quam plurimum.' Aliter *vegere* active est *vegetare.* Ennius, 'æquora salsa veges ingentibus ventis:' vide et collectanea Giphanii in Lucretium.

Cap. 2. *Nam in terris*] V. c. non habet illud *non;* ut fortasse legendum sit: *Nam terris, nomen imperii id primum fuit.* Quod autem sequitur, 'Sua cuique satis placebant;' simile est illis, quæ habentur infra in Bello Jugurthæ, ubi est: 'Debere illi res suas satis placere,' &c. Utrumque certe, licet diversis prolatum verbis, respondet Horatianis illis: 'Qui fit, Mæcenas, ut nemo, quam sibi sortem Seu ratio dederit, seu fors objecerit, ipsa Contentus vivat.' *Ursinus:* sic et *Ciaccon.*

Nomen Imperii id primum fuit] Cicero de Legibus l. III. 'Omnes,' inquit, 'antiquæ gentes regibus quondam paruerunt. Quod genus imperii primum ad homines justissimos et sapientissimos deferebatur.' Idem scribit Justinus l. I. statim in principio. *Cast.*

Pars ingenium, alii corpus exercebant] Sic infra: 'Ingenium nemo sine corpore exercebat.' *Ciaccon.*

Vita hominum sine cupiditate agitabatur] Justin. de antiquis regibus loquens: 'Fines,' ait, 'imperii tueri magis, quam proferre, mos erat. Intra suam cuique patriam regna finiebantur.' Heroica hæc tempora appellavit Aristoteles in Polit. *Cast.*

Sua cuique satis placebant] Hoc est, sua quisque sorte contentus erat, neque supra vires aliquid appetebat: sic in Jugurth. 'debere res suas satis placere.' *Ciaccon.*

Tum demum periculo atque negociis compertum est] Apud Nonium in verbo, Periculum; *Tunc vero peric. &c.* legitur. *Manut.*

Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello valeret] Legendum, *ita uti bello valeret:* id cum suavius est, tum Sallustianum magis. Etenim fere semper apud hunc auctorem invenias *sicuti* potius, quam *sicut: uti* quam *ut: veluti* quam *velut,* ipse quidem certe haud temere umquam secus in vetustis codicibus reperi, licet excusi typis varient. Sic apud illos antiquissimos, quos libenter Sallustius facit, ut imitetur, fere semper *uti* reperias: velut apud Catonem de re Rustica, atque alios, quorum fragmenta quædam supersunt, unde id conjicere licet. *Rivius.*

Æquabilius atque constantius, &c.] Ita manuscr. numero tredecim, ita omnes fere edd. ut operam ludant, qui nobis obtrudunt, *æqualius.* Neque enim sequitur, quia eo usus Tacitus, usum item Sallustium, et usum quidem isto loco. *Gruterus.*

Nam imperium facile iis artibus] Victorius hunc locum ex Polybio sumtum putat, XXIV. 12. Verba sunt Polybii in excerptis l. X. *Ἄλλως μὲν οὖν ὑπέλαβεν δεῖν κτᾶσθαι τὰς ἀρχὰς, ἄλλως δὲ τηρεῖν· οὐκ ἔμαθον δὲ ὅτι κάλλιστα φυλάττουσι τὰς ὑπεροχὰς οἱ κάλλιστα διαμείναντες ἐπὶ τῶν αὐτῶν προαιρέσεων ἐξ ἀρχῆς κατεστήσαντο τὰς δυναστείας. Ciacconius.*

Ita imperium semper ab optimo quo-

que ad minus bonum transferetur] In manuscriptis omnibus est, *ad optimum quemque ab minus bono transfertur:* quomodo et sensus ipse exposcere mihi videtur. Nam fortunam dicit simul cum moribus immutari: ostendens, videlicet, imperia alio transferri propter vitia regnantium: nec secus interpres, quisquis is fuit, legisse atque intellexisse hunc locum videtur. *Riv.*

Ad optimum quemque] Id est, fortissimum. Sic in Jugurth. c. 92. 'optimus quisque cadere aut sauciari:' et l. I. Histor. 3. 'fortuna meliores sequitur.' Just. XI. 13. 'nec meliores factos putarent fuga.' Hor. od. I. 15. 'Tydides melior patre.' Sic etiam *bonus* pro *forti* ponitur in bello Jugurth. c. 53. 'advorsæ res etiam bonos detrectant.' Græci eodem modo suum ἀγαθὸς et κρείσσων usurpant, ut testatur Berneccerus.

Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent] Notat Turnebus VI. 20. hac dicendi figura significari terras, maria, urbes, omnia virtuti parere, et in ejus ditione esse; sic infra, de pop. Rom. 'cuncta maria terræque parebant.' Plautus Amph. 'Virtus omnia in se habet, omnia assunt bona, quem penes est virtus.' *Ciaccon.*

Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent] Eadem sententia usus est infra, cum dixit: 'Cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis paterent.' Item: 'Cuncta maria, terræque patebant.' Nisi forte, *parebant*, ibi ex his locis legendum sit. Thucydides tamen in Epitaphio Periclis dixit: ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ ἡμετέρᾳ τολμῇ καταναγκάζοντες γενέσθαι. *Ursinus.*

Vitam sicuti peregrinantes transigere] Ita quidem Gymnicus: sed alii *transiere*, quomodo et exemplaria duo manuscripta habent, et Non. Marcellus citat. Licet aliter in Terentium Donatus, si modo ibi non sunt mendosi codices: aliter item duo ex Mss. *Rivius.*

Vitam sicuti peregrinantes transigere] Editio Carrionis *transiere*. Contra Mss. meliores, in quibus, *transigere*, quod etiam non displicet: amat enim uti infinitivis hic noster scriptor. *Gruterus.*

Vitam mortemque juxta] Id est, tanti pretii vitam eorum æstimo, quanti mortem.

Verum enimvero is mihi vivere demum, atque frui anima videtur] Quanto rectius in vetustis, *is demum mihi vivere*, quomodo et Priscianus semel atque iterum citat. Sic in Adelphis Terentius: 'Verum enimvero id demum juvat, si quem,' &c. *Rivius.*

Facinoris] *Facinus* hoc loco factum significat. Non. Marcel. inquit: 'Facinus, factum.' Sallustius in Catilinæ bello: 'Qui aliquo negocio intentus præclari facinoris, aut bonæ artis famam quærit.' Terentius in Heautont. 'Non fit sine periculo facinus magnum et memorabile.' *Zanch.* Phorm. V. 6. 31. 'facinus pulcherrimum audivi,' id est, rem pulcherrimam, τὸ πρᾶγμα.

Artis bonæ famam quærit] Seneca epist. 115. ait scripsisse Sallustium, *inter bella civilia, æqui boni famas petit*, ut forte *famas* hic etiam scripserit. *Ciaccon.* et sic *Ursinus.*

CAP. 3. *Et qui fecere, et qui facta aliorum scripsere, multi laudabantur*] Legendum e manuscriptis et aliis vetustis, *laudantur*, tempore præsenti. *Rivius.*

At mihi quidem, tametsi haud quaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scribere] Codex Fabricianus *actorem rerum* habet; quamvis autem *actor* pro eo interdum ponitur qui *res gessit*, velut de Orat. 'Ut eum efficeret oratorem verborum, actoremque rerum.' Idem pro Sestio: 'Cato dux et auctor, et actor rerum illarum fuit;' tamen prior lec-

tio, sicuti mihi quidem videtur, est multo verior, ac sic quoque Gellius citat. *Idem.*

Tametsi haud quaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum] Turnebus *auctorem rerum*, gestorem et administratorem intelligit, contra quam Tacitus, qui *auctorem rerum* et scriptorem esse ait in 3. his verbis: 'Matrem Antoniam non apud auctores rerum, non diurna actorum scripta reperio ullo insigni officio functam:' et iterum: 'C. Sallustius rerum Romanarum florentissimus auctor.' Sed Plinius eodem fere modo loquitur VII. 30. 'Thucydidem Imperatorem Athenienses in exsilium egere, rerum conditorem revocavere.' Est ergo apud Sallustium, *scriptor* et *auctor rerum* idem. *Ciaccon.*

Scriptorem et auctorem rerum] Videtur Sallustius *scriptorem*, et *auctorem rerum*, eundem putasse esse, cum, tamen *auctor rerum*, pro, *actor*, ab aliis ponatur. Unde in aliquibus codicibus, *actorem*, pro, *auctorem* apud Sallustium irrepsit. Sed Tacitus eodem quo Sallustius modo *auctorem rerum* usurpavit, cum ait lib. III. 'Matrem Antoniam non apud auctores rerum, non diurna actorum scripta reperio ullo insigni officio functam.' Item: 'Sallustius rerum Romanarum florentissimus auctor.' Unde in æreo numismate inscribitur SALLUSTIUS AUCTOR. non tamen satis recta orthographia. *Ursin.*

Haud quaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum] Qui heic obloquuntur Turnebo, ne hilum quidem proferunt, quod non ipse antea probe sciverit. Quid autem hoc loco sibi velit Ursinus, non assequor. *Gruterus.*

Arduum videtur] Notat Gellius IV. 15. *Arduum hoc loco* χαλεπὸν καὶ δυσχερὲς, hoc est, tum difficile, tum molestum quoque et incommodum, ac intractabile: contra Sallustii obtrectatores, qui id verbum calumniabantur. *Ciaccon.*

Primum quod factis dicta exæquanda sunt] Legendum, *quod facta dictis*: quomodo codices habent in pergamenis descripti, nam *æquare* hic pro *assequi* ponitur. Ostendit autem ad rationem et conditionem rerum sic accommodandam esse orationem, uti magnitudinem rerum oratio ipsa consequatur, hoc est, ut sit rebus ipsis par atque æqualis oratio. Contra Livius belli Punici XI. 11. 'Neque aggrediar narrare,' inquit, 'quæ disserendo minora vero facio:' pro *quæ non exæquo dictis*. Est in quibusdam, *exsequenda sint*, sed perperam, nisi fallor, affinitas vocum ansam errori præbuit. Jam lectionem, quæ in manuscriptis est, veriorem esse, colligi e T. Livio potest; is enim 6. ab U. C. 'Cum ea quoque,' inquit, 'quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando memorasset,' et quæ sequuntur. *Rivius.*

Plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia, et invidia dicta putant: ubi de magna virtute, atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea, veluti ficta pro falsis ducit] Thucydides sic II. 35. in oratione Periclis: ὅ, τε γὰρ ξυνειδὼς καὶ εὔνους ἀκροατὴς τάχ' ἄν τι ἐνδεεστέρως πρὸς ἃ βούλεταί τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι· ὅ, τε ἄπειρος, ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι, διὰ φθόνον, εἴτι ὑπὲρ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἀκούοι. μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσι περὶ ἑτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἱκανὸς εἶναι δρᾶσαί τι, ὧν ἤκουσε· τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν φθονοῦντες, ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν. Hunc autem Sallustii locum Gellius recitat IV. 15. in quo quædam diversa leguntur a lectione hic impressa. *Manutius.*

Quia plerique, quæ delicta] Ignoro, quo jure nonnulli intrudant suum *plerique*: non omne quod licet Critico, statim etiam libuit Scriptori. *Gruter.*

Ubi de magna] Hæc verba sunt Thucydidis in funebri oratione Periclis, l. II. *Castil.*

Supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit] In Gelliana citatione pronomen *ea*, est omissum, id quod convenire videtur brevitati Sallustianæ: sed nec in manuscripto meo additur, licet in aliis sit, irrepsit ex glossa insulsi et inepti litteratoris. Sic infra in oratione Cæsaris *ultra* sine casu expresso posuit, 'Eam cuncta mortalium mala dissolvere, ultra neque curæ, neque gaudio locum esse.' *Rivius.*

Supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit] Ita libri scripti omnes. Carrio pronomen excluserat. *Gruterus.*

A studio ad rempub. latus sum] Sic pag. 48. 'sed a quo incepto studio me ambitio mala detinuerat:' tamen ex orat. de repub. ordinanda, videtur legendum: *sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique studio ad rempublicam:* nam sic scribit: 'sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Insolens malarum artium] Sic infra 'insolens vera accipiendi.' Tacit. l. xv. 'audiendi quæ faceret insolens erat:' et I. Hist. 'bellorum insolens:' et l. II. Hist. 'insolens contumeliæ.' *Ciaccon.*

Ac me, cum ab reliquis malis moribus dissentirem] Est in Mss. *ab reliquorum malis moribus*, quam lectionem sequentia illa non sane respuunt: 'nihilo minus honoris cupido eadem, quæ ceteros, fama atque invidia vexabat.' Mecum facit codex Badianus, quamvis aliter Aldinus. Merseburgensis quidem *ab reliquis malis moribus*, verum in spatio quod versus dirimit, erat, *reliquorum*. Rivius: sic et Gruterus.

Cupido eadem, quæ ceteros, fama atque invidia vexabant] Non audio Palmerium, non Muretum, non alios; qui nescio quæ monstra emendationum nobis obtrudunt: plurium quidem ad plausum; sed parum exercitatorum rebus politicis. *Gruterus.*

Eadem, quæ ceteros, fama, atque invidia] Difficilem hunc locum sensere docti viri. Muretus conjecit, *famæque avidia*. Palmerius: *fames atque invidia necabat*. Ciacconius interpretatur, propter famam quærendam et invidiam vitandam. Gruterus istas emendationes ait non esse ad plausum, nisi parum exercitatorum rebus politicis. Equidem non tam res politicas, quam Latini sermonis peritiam requiri puto, ut sensus auctoris pervestigetur. Quum alios, inquit, urbis et publica tractantium morbos et pravitates facile vitarem, tamen quod honores petebam, perinde ac mali, (nemo enim fere tunc neque petebat neque gerebat nisi malus et factiosus,) infestis rumoribus differebar et maligna judicia experiebar. Quum vitium nullum esset in me, ob quod male audirem, male audiebam, proque malo differebar, quod rempublicam gerere cupiebam, inter malos. *Fama atque invidia*, ἓν διὰ δυοῖν, pro invidiosa et maligna fama. Sic Trogus VIII. 3. 'ad abolendam invidiæ famam, qua insignis præter ceteros tunc temporis habebatur.' Sive malis, *invidiam famæ*. Eadem enim res est. Idemque XII. 6. 'Reputabat deinde, quantum in exercitu suo, quantum apud devictas gentes fabularum atque invidiæ fecerit.' Prorsus ut Sallustius; quantum malignorum sermonum et rumorum. Fama et invidia vexatur, qui est in invidia, seu odio publico et discerpitur sermonibus hominum. Cogitavi aliquando: *eadem, quæ ceteros, fama atque invidia vexabat:* essetque sic paullo planius. Elegans est, *dissentirem a malis moribus*, vitarem vitia, non illis corriperer. Placet etiam magis *reliquis*, quam *reliquorum*, quod præferunt Rivius et Gruterus. *Gronovius.*

CAP. 4. *Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit*] Motus enim Senatu a Censoribus fuit: ut

docent Dion, Acron, et Cicero in oratione, qua Sallustio respondet: si Ciceronis ea est oratio, quod vix credo. Postea, ne de pecuniis repetundis causam diceret, H. s. duodecies cum Cæsare pactus est: ut in eadem oratione legimus. *Castil.* Antiquus quoque interpres hæc de eo refert: 'Fertur Sallustius tanto ardore insanivisse in libertinas, quanto mœchus in matronas. Quod cum illi in senatu a censoribus objectum esset, respondit, se non matronarum sed libertinarum sectatorem esse. Quare ex senatu ejectus est, quod ipse excusat in Catilinæ bello.'

A repub. procul habendam decrevi] Sic quidem in Jugurth. 'Ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant.' Cato tamen, quem plurimum sequitur Sallust. 'ego jam a principio in parsimonia atque in duritia, atque industria omnem adolescentiam meam abstinui:' et, 'secus ætatem agerem, quam illi egissent.' Hic tamen legendum credo, *a repub. procul agendam decrevi:* ut Jugurth. 'Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a repub. ætatem agere;' ut etiam paulo infra. *Ciacc.* sic et *Ursin.*

Servilibus officiis] Ideo a Symmacho lib. v. epist. 16. tam atrociter fuit reprehensus Sallustius. Sed immerito. Quamvis enim et agriculturam et venationem honestissima fuisse officia apud Romanos constet, quid tamen causæ est, cur non Sallustio servilia dici mereantur, cum totus adhuc sit in dissertatione præstantiæ animi et vilitate corporis? Venationes autem et agricultura nonne corporis auxilio parantur? Possem et ostendere hanc opinionem Sallustio communem cum non ignobilibus Philosophis fuisse. Denique istud tempus Sallustii mihi considera, quo venationes non tam voluptati erant lautioribus et patriciis, quam servis oneri. Et quid mirum inter tot bella, tot honorum urbanorum certamina? *Coler.*

Sed a quo incepto studioque me ambitio] Ita fere libri electiores: nam posteriori ævo scriptis, omissa est copula *que:* ut quis dubitare posset, utramque vocem, *incepto studioque,* commentum esse glossarii. *Gruterus.*

Ambitio mala detinuerat] Plus id est quam si *revocaverat* dixisset: sic Jug. 'quibus a malo publico detineatur.' *Ciaccon.*

Statui res gestas populi Rom. carptim perscribere] In libris, quos Nonius secutus est, video scriptum fuisse *Strictim,* non *Carptim:* recitat enim hunc locum in verbo *Strictim* Manutius.

A spe, metu, partibus Reip. animus liber erat] Et hinc dictio ultima salvo sensu exterminari poterat. *Gruterus.*

Quam verissime potero] Fabius Victorinus in lib. I. Cicer. de Invent. Rhetor. legit, *quam brevissime.* Sed hunc locum et eum qui pag. seq. 50. legitur, 'supra repetere, ac paucis instituta majorum,' sic est æmulatus Tacitus Hist. IV. 'Ea de cæde quam verissime expediam, si pauca supra petivero.' Videndum ergo an non, *potero,* abundet. *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Nam id facinus in primis ego memorabile existimo] Accepit hanc sententiam, ut videtur, a Thucydide: qui l. I. ait: *ἐλπίσας μέγαν τε ἔσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων, τεκμαιρόμενος,* &c. Ubi verbum *ἐλπίσας* positum est Græca consuetudine pro *νομίσας,* et ut Sallustius ipse vertit, *existimans.* Ursinus.

Id facinus in primis ego memorabile existimo] Fortius, mea sententia, loquutus fuisset, omisso pronomine *ego,* et verbo *existimo.* Gruterus.

De cujus moribus pauca prius explananda sunt] Legendum, *de cujus hominis moribus.* Rivius.

Prius quam narrandi initium faciam] Verisimile est Sallustium scripsisse *facio,* ut Jugurth. 'Sed prius quam hujusmodi rei initium expedio, pauca supra repetam:' et Cicero in somnio Scipionis, 'Grates tibi ago summe

sol, quod priusquam ex hac vita migro.' Virg. 'Ante, pudor, quam te violo, aut tua jura resolvo.' Apul. Apolog. 2. 'prius quam peroro.' Cicer. Philip. I. 'antequam de repub. dicere incipio.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

CAP. 5. *L. Catilina nobili*] Ex Sergiorum familia. Vide aliorum notas, et adde Virg. l. v. 'Domus a quo Sergia nomen.' Ubi Servius, 'familia, ut Da propriam Tymbræe domum,' et inde est Sergius Catilina. *Putschius.*

L. Catilina nobili genere natus, fuit magna vi, &c.] Suspectum mihi, tanquam spurium quid redolens, *natus, fuit.* Gruterus.

Patiens inediæ] De Catilina hoc idem refert Cicer. Catil. I. Phrasi utitur aliquoties Tacitus. *Ciaccon.*

Inediæ, algoris, vigiliæ] Hic verborum ordo est in manuscriptis, et impressis vetustioribus. *Rivius.*

Supra quam cuiquam credibile est] Sic Jugurth. 'supra quam ego sum, petere.' *Ciaccon.*

Supra quam cuique credibile est] Dictio *est*, abesse poterat: at illud *cuique* exstabat in Pall. quatuor antiquioribus, item in Mss. quos excusserat Bongarsius: antea erat, sine ulla euphonia, *supra quam cuiquam.* Gruterus.

Cujuslibet rei simulator] Nonius in *simulare*, 'Cujus rei libet simulator,' habet. Quomodo etiam scriptum a Sallust. est in oratione de Rep. ordinanda, 'et cujus rei libet periculum facere.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Alieni appetens, sui profusus] Id sic æmulatus Tac. Hist. I. 'pecuniæ alienæ non appetens, suæ parcus, publicæ avarus.' *Ciaccon.*

Satis loquentiæ, sapientiæ parum] Quamvis in quibusdam, ut in omnibus manuscriptis, *eloquentiæ* sit, nec aut secus legerit interpres, aut a Prisciano, si quid vetustissimis exemplaribus credendum, aliter citetur, tamen vulgatam hodie lectionem sequor. Aul. Gellius l. I. testatur, Valerium Probum, id quod ipse ex familiari ejus docto viro compererit, sic a Sallustio relictum affirmasse *satis loquentiæ, sapientiæ parum*, quod *loquentia* novatori verborum Sallustio maxime congrueret: *eloquentia* cum insipientia minime conveniret. Sed et Plinius in Epistolis huc respexisse videri potest, 'Itaque Julius Candidus,' inquit, 'non invenuste solet dicere: aliud esse eloquentiam, aliud loquentiam: nam eloquentia vix uni aut alteri, imo, si M. Antonio credimus, nemini: hac vero quam Candidus loquentiam appellat, multis, atque etiam impudentissimo cuique maxime contingit.' *Rivius:* sic et *Ciaccon.*

Dominationem L. Syllæ] Hic fuit L. Sylla, qui postea Sylla Felix est appellatus, et demum pediculari morbo consumptus. *Vall.*

Libido maxima invaserat reipub. capiundæ] *Capessere Rempubl.* frequentissimum est apud Sallustium, non, *capere;* quare hic potius legerem *Reipub. occupandæ:* sequitur enim, 'neque id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat.' Sic in orat. De republica ordinanda: 'Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ Reipub. in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant:' et Jugurth. 'At qui sunt hi, qui rempubl. occupavere? homines sceleratissimi:' et de eodem Catil. 'opprimendæ reipubl. consilium cepit.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Quicquam pensi] Nihil considerati, nihil considerationis: translatio sumpta a pensantibus, qui diligenter inspiciunt in quam partem vel aurum, vel argentum inclinet. Non ponderabat ipse quomodo rempublicam caperet, dummodo cupiditatem suam explere posset. *Vall.*

Conscientia scelerum] Id est, memoria et simplex scientia rei, seu notitia, quæ nobis cum aliis communis

est. Tacit. Histor. I. 26. 'In conscientia facinoris pauci adsciti suspensos ceterorum animos, diversis artibus stimulant.' Cic. in Orat. I. in Catil. cap. 1. 'constrictam jam omnium horum conscientia teneri conjurationem non vides?' Idem lib. VI. epist. 10. ad Famil. 'quamque te vehementer consolaretur conscientia factorum et consiliorum tuorum.' Sic Justinus de Candaule I. 7. 'hic uxorem, quam propter formæ pulchritudinem deperibat, prædicare omnibus solebat, non contentus voluptatum suarum tacita conscientia, nisi etiam matrimonii reticenda publicaret:' et l. VIII. c. 2. Phæd. in prol. l. III.

Res ipsa hortari videtur] Tacitus Hist. IV. 'Res poscere videtur, quia iterum in mentionem incidimus viri sæpius memorandi, ut vitam studiumque ejus paucis repetam:' ubi et illum alium locum de Sylla in Jugurth. est etiam æmulatus, 'Sed quoniam nos tanti viri,' &c. *Ciaccon.*

Res ipsa hortari videtur] Fabius Quinctilianus auctor et censor gravissimus ob hoc genus exordiorum ut supervacaneum et parum ad historiam pertinens notat Sallustium, cui non injuria majorem curiositatis notam inussit magnus ille Scalig. Poët. III. 96. ejus verba gravissima subscribam: 'Ambitiose,' inquit, 'fecisse Sallustius quibusdam videtur, quod Poëtarum more, cum dicere orsus esset de Catilina, omissa ea narratione, repetit historiam ab ipsis ultimis Romæ rudimentis. Nos virum suo in genere præstantem atque incomparabilem cum recte, tum necessario fecisse judicamus, ut ostenderet corruptam civitatem, cujus et pars esset Catilina, nequam ipse, et participes habere posset multos sceleris ac nequitiæ.' *Colerus.*

Quo modo rempub. habuerint] Sic quidem Tacitus maximus Sallustii æmulator, Annal. IV. 'Congruens crediderim, recensere ceteras reipub. partes, quibus modis ad eam dicta habitæ sint.' Nescio tamen an ille scripserit, 'auxerint remp. infra enim Regium imperium quod initio conservandæ libertatis et augendæ reip. fuerat:' et, 'Ubi labore atque justitia respub. crevit.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Ex pulcerrima et optima, pessima ac flagitiosissima facta sit] Τὸ *optima* cum illa copula *et*, non est in alio manuscripto, quæ quidem ipse viderim, nec Beroaldinum ea volumen habet. *Rivius.*

Ex pulcherrima] Adducit hunc locum Divus Augustinus de Civitate Dei II. 18. *Ciaccon.*

Ex pulcerrima pessima ac flagitios] Adde ex scriptis; *ex pulcerrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta sit:* ut *pulcerrima flagitiosissimæ, optima pessimæ* respondeat. Paulo post iisdem fere verbis: 'Imperium ex justissimo atque optimo, crudele intolerandumque factum.' *Putsch.*

CAP. 6. *Urbem Romam, sicuti ego accepi*] Æmulatus est etiam hunc locum Tacitus initio Annalium; quos sic exorditur, 'Urbem Romam ab initio Reges habuere.' *Ciacconius.*

Initio habuere Trojani] Illud *habuere*, a Græcis Sallustius accepit, itemque æmulator ejus Tacitus, qui suos annales ita exorditur: 'Urbem Romam ab initio Reges habuere.' Homerus in Catalogo dixit, οἵ τ' εἶχον, &c. *Ursinus.*

Qui Ænea duce profugi, incertis sedibus vagabantur] Manuscripta *sedibus incertis*, ut adjectivum sequatur; quomodo et Rodolphus Agricola citat. *Rivius.*

Cumque his Aborigines] Aborigines fuerunt prisci illi Latini, quorum reges aliquot recensentur a Livio et Halicarnassæo. Communis veterum opinio, Trojanos advenas cum hoc antiquo Latii populo mixtos simul coaluisse: licet alii aliter dicant: quod ut optime intelligebat Crispus,

ita ut in re dubia, prudenter addit, *Sicuti ego accepi*. Facit idem in re simili divinus Maro, notante Honorato: *accepi* autem, puta a Catone, cujus ut nimius verborum imitator notissimo versu incessitur, ‘Et verba multum furate Catonis, Crispe Jugurthinæ conditor Historiæ.’ Ita nunc quoque sententiam ejus sequitur, qui in originibus suis scriptum reliquit: ‘Primo Italiam tenuisse quosdam, qui Aborigines appellabantur, sed postea adveniente Ænea, Phrygibus junctos Latinos uno nomine nuncupatos.’ Cascos vocat Ennius ob vetustatem: ‘Quamprimum Casci populi tenuere Latini.’ Saufeius apud Servium Virgilii interpretem, ‘Latium dictum ait quod ibi latuerint incolæ, qui quoniam in cavis vel occultis montium, caventes sibi a feris belluis, vel a valentioribus, vel a tempestatibus habitaverint, Casci vocati sunt; quos postea Aborigines nominaverunt, quoniam a Diis ortos recognoscebant.’ Maro arboribus natos memorat: ‘Hæc nemora indigenæ Fauni, vatesque tenebant, Gensque virum truncis, et duro robore nata.’ Juv. Sat. VI. ‘Quippe aliter tunc orbe novo, cœloque recenti Vivebant homines, qui rupto robore nati, Compositive luto, nullos habuere parentes.’ Sed Servius fabulam hanc explicat: ‘Hoc figmentum ortum est ex antiqua hominum habitatione, qui ante factas domos aut in cavis arboribus aut in speluncis manebant; qui cum exinde egrederentur, aut suam educerent sobolem, dicti sunt inde procreati.’ Versum Ennii innuit Cic. Tusc. prima: ‘Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos Cascos appellat Ennius.’ Maro Æn. VI. ‘Vultuque et veste nitebant Romani populi patres sine semine facti.’ Atque hæc de Aboriginibus aliis omissa vel potius neglecta. *Putsch.*

Sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum] Palatinus nonus habet, *sine legibus, imperio liberum atque solutum*. Is autem liber literas omnes adeo habuit evanidas, ut denuo eas aliquis depinxerit, sed qui non etiam semper institerit vestigiis scripturæ prioris: nam ubi mox habemus, *aucta satis prospera, satisque pollens videbatur*, apparent adhuc veteres lituræ vocis *prospera*: at renovator solum expressit, *aucta, satisque pollens videbatur*; omisso illo, *satis prospera*. Gruterus.

Alii alio more viventes, incredibile est memoratu quam facile coaluerint] Manuscripti codices habent *alius alio more viventes*; quemadmodum postea, *Alius alii tanti facinoris conscii*. Et in Oratione Catonis, ‘Alius alium exspectantes cunctamini.’ Nec secus in Oratione Lepidi, ‘Ne alius alium principem exspectantes ante capiamini.’ Et ad Cæsarem de rep. ordinanda, ‘Alius alium quasi prudentiorem secuti.’ Sic et Curtius V. ‘Alius alium levantes conabantur adscendere.’ Idem, ‘Nisi mutuo essemus miseri, olim alius alii potuissemus esse fastidio:’ et VII. ‘Aliusque alium adhortati in hostem salutis immemores ruere cœperunt.’ Sed et IX. ‘Alius alii occursantes invicem suspecti et solliciti ferebantur.’ *Rivius.*

Incredibile memoratu est] Frequens est hoc apud Sallustium, ut c. 7. Catil. c. 40. Jug. et Tacitus 2. Hist. ‘Vix credibile memoratu:’ et 3. Histor. ‘immane dictu est.’ *Ciaccon.*

Sed, postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta] Hæc lectio in omnibus codicibus, quotquot ipse viderim, reperitur: verum Aurel. Augustinus in III. de civitate Dei sic citat, *postquam res eorum legibus*: ubi hodie *civibus*, nec male, ut opinor. In Augustino, librarii mendum esse suspicor. *Rivius.*

Reges] Turnus, Mezentius, Acron, Tatius, et post exactos reges Porsena. *Castil.*

Populique finitimi] Sabini, Hetrusci, Latini, ceterique. *Idem.*

Pauci ex amicis auxilio esse] Ut cum Ascanius obsessus fuit a Mezentio, quod narratur a Dionysio ἀρχαιολογίας l. 1. etsi id Lavinii, non Romæ fuit. Item ut in bello contra Fidenates et Vejentes, quando Albani ad montes subiere. Illi enim in tanto periculo non solum Romanis auxilio non fuere, sed etiam eos prodere voluerunt. Livius et Dionysius. *Idem.*

Nam ceteri, metu perculsi, a periculis aberant] Augustinus, quo dixi loco, habet, *longe a periculis aberant:* verum dissentientibus cunctis fere exemplaribus, in quæ ipse inciderim. *Rivius.*

Armis tegere] Sic et V. C. meus, cum ante esset *protegere:* simili loco in Jugurth. 'armis libertatem, patriam, parentesque et alia omnia tegi.' *Ciaccon.*

Magisque dandis quam accipiendis beneficiis amicitias parabant] Hoc videtur sumsisse a familiari suo Thucydide: cujus hæc sunt in oratione Periclis: Οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες, κτώμεθα τοὺς φίλους. Idem infra similem in sententiam incurrit in Jugurtha: 'Beneficia dare, invitus accipere.' *Manutius.*

Imperium legitimum] Videtur hoc inferius *annuo imperio* opponere, cum ait, 'Immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere.' *Ciacconius.*

Delecti quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reip. consultabant] Sic et in omnibus manuscriptis. At sunt qui legant, *reip. consulebant:* quomodo Rodolphus idem citat, memoriane lapsus, an quod sic legendum judicaret. Sensus autem est, *consilium reip. penes senes fuisse, qui ex auctoritate patres, ob ætatem senatus vocarentur:* ut inquit Florus. *Rivius.*

Delecti quibus corpus] Tacit. Ann. 5. 'Trecenti delecti opibus aut sapientia, ut Senatus.' *Ciaccon.*

Reipub. consultabant] *Consulebant* fortasse legendum; sic in orat. Cottæ, 'tolerate adversa et consulite reipubl.' et in orationibus de republ. ordinanda, 'apud illos una res publica erat: ei consulebant.' Nisi forte, *consultare*, dixit, ut *agitare*, *ductare*, *dictare*, et multa alia hujusmodi dicere solet, hoc est, *frequenter consulebant.* Ciacconius: sic et Ursinus.

Reipubl. consultabant] Errat vir doctus, qui hic legit *consulebant;* vulgatam tuetur Sallust. ipse: 'Omnis homines P. C. qui de reb. dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet.' *Putschius.*

Patres appellabantur] Oppido quam venusti sunt Nasonis versus ex v. Fastorum, quos non pigebit adscribere. 'Magna fuit capitis quondam reverentia cani, Inque suo precio ruga senilis erat. Martis opus juvenes animosaque bella gerebant, Et pro Diis aderant in statione suis. Viribus illa minor, nec habendis utilis armis, Consilio patriæ sæpe ferebat opem. Nec nisi post annos patuit tunc curia seros, Nomen et ætatis mite Senatus habet. Jura dabat populo senior, finitaque certis Legibus est ætas unde petatur honor.' Et paulo post: 'Romulus hoc vidit, selectaque corpora patrum, Dixit ad hos urbis summa relata novæ est.' Florus: 'Consilium Reipubl. penes senes esset, qui ex auctoritate Patres, ob ætatem Senatus vocabantur.' 'Ita dicti *Senatores*' (verba Isidori) 'quia sicut Patres filios, ita remp. isti alebant.' Qui ex illis nascebantur, Patricii. Livius l. 1. 'Patres certe ab honore, patricii progenies eorum.' Iidem et ingenui: Festus, 'Cintius ait in libro de comitiis patricios eos appellari solitos, qui nunc vocentur ingenui.' Servius hæc Sall. adducens legit, *appellati sunt*, et mox addit de suo, 'Senatores autem alii a sinendo dictos accipiunt.' *Idem.*

*Post, ubi imperium regium, quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ reip. causa fuerat, in superbiam domi-

nationemque se convertit] Hic conjecturam meam subjiciam, nullius auctoritate fideve exemplaris fretus. Quid enim, si legas, *in superbiam dominationemque vertit?* quomodo et alias verbo hoc Sallustius uti solet. Est autem et aliis in locis *vertit* in *convertit* aut *convertitur* mutatum: nam illud *se*, codex Merseburgensis non habet. Sed et *convertit* interdum absolute ponitur apud hunc auctorem: id quod suo loco ostendemus. Adhæc τὸ *caussa*, non habent manuscripta quædam in contextu, sed in spatio tantum quod versus dirimit: ut tale omnino sit, quale apud Terent. in Adelphis, 'Ne id assentandi magis, quam quod gratum habeam, facere existumes:' deest enim *caussa*. Sic autem Romanos loqui interdum consuevisse, testatur XVIII. Priscianus. Sane Corn. Tacitus identidem hac ellipsi utitur, omisso substantivo *caussa* vel *gratia*, id quod in Terentio diligenter annotavimus. Sed et alias Sallustius ipse hoc modo loqui consuevit: ut suis locis indicabitur. 'Quod initio conservandæ libertatis fuerat:' pro, *quod ad libertatem conservandam faciebat*. Rivius.

Quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat] Ne quis putet mendosum esse locum, notandum existimavi, locutionem esse Sallustianam, qua et alibi usus est; ut infra: 'Pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ Reip. fore credebat.' Et l. I. Hist. in Orat. Lepid. 'Omnia retinendæ dominationis honesta æstimat.' Et eodem lib. in Orat. Philippi: 'Exercitum opprimendæ libertatis cepit.' Item: 'Arma civilia cepit, legum ac libertatis subvertendæ.' Terentius quoque in Adelphis: 'Ne id adsentandi magis, quam quod gratum habeam facere existimes.' De hoc loquendi genere vide Priscianum l. XVIII. *Manutius*.

Quod initio conservandæ libertatis, &c.] Rex enim initio creabatur, et nihil agebat sine auctoritate Patrum. Nam Romulus, cum coloniam Romam deduxisset, dedit optionem populo, ut quod vellet rerum publicarum genus eligeret: isque cum sub regibus vivere decrevisset, statim sibi regem Romulum esse jussit, ut narrat Dionysius libro secundo. *Castil.*

In superbiam dominationemque se convertit] Dictionem *se* sustuli, tanquam inanem: nec tamen a me veterem librum dissentire video, cum quo facit idem Sallustius, qui hoc loquendi genere alibi quoque usus est: 'Næ ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet.' Item: 'Benefacere jam ex consuetudine in naturam vertit.' Denique: 'Secundæ res in miserationem ex ira vertunt.' Alibi quoque Cicero: 'Sed hoc vitium in bonum ei vertebat.' Tacitus III. 'Postquam cædibus sævitum et magnitudo famæ exitio erat, ceteri ad sapientiora convertere.' Idem alibi: 'Clam cum paucis ad pedites convertit.' Cæsar Bell. civ. l. III. 'Detrimentum in bonum verteret.' Livius l. I. 'Auspicia in bonum verterunt.' Et l. XXXIX. 'Hæc in perniciem adolescenti verterunt.' Virg. Georg. III. 'Et totæ solidam in glaciem vertere lacunæ.' Tacitus 'Astusque hostium in perniciem ipsis vertebat.' Id. 'Seu temere lapsa vox in præsagium vertit.' Liv. 'verteratque Scipionum invidia in Prætorem.' Id. l. IX. Decadis IV. 'Mores quidem populi Rom. quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit:' pro *mutati sint*. Et l. VIII. belli Punici III. 'Non septies die, sicut fama fert, temporibus statutis reciprocat:' pro, *reciprocatur*. Suetonius: 'Quoties terra in urbe movisset;' pro *mota esset*. Virgilius: 'Nox humida cœlo præcipitat.' Idem, 'Ingeminant Austri.' Gellius etiam I. 13. 'Si res forte melius vertisset, Diis quidem gratia habenda.' Livius autem lib. II. ab urbe condita, ellipsin faciens pronominis,

se, sic ait: 'Secuti, dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias.' Et Virgilius: 'Accingunt omnes operi.' Et: 'Tum prora avertit.' Ut facile adducar iis qui Curtii locum l. VII. mutant, proque *vertitur*, legunt *vertit*. In eo sic est; 'Posteaquam desierat esse quem odissent, invidia in misericordiam vertitur.' Vide quoque Gellium Noct. Att. XVIII. 12. *Manutius.*

In superbiam dominationemque convertit] Meus liber, *in superbiam dominationem se convertit*. Cæsar tamen in Anticatone dixit, 'Unius arrogantiæ, superbiæque dominio.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Dominationemque convertit] Etsi Mss. nostri agnoscerent pronomen *se*, expungendum tamen putavi, auctoritate codicis Romani ac Merseburgensis. *Gruterus.*

In superbiam, dominationemque se convertit] Tarquinium intelligit, cui Superbo cognomen facta indiderunt. Is male partum, et male administratum imperium amisit. Brutus enim ob illatum Lucretiæ stuprum a Sex. Tarquinio, regis filio, patriam a tyrannide liberavit. qua de re copiose scribunt Livius et Dionysius. *Castil.*

CAP. 7. *Cœpere se quisque magis extollere*] Meus liber, *per se quisque*. Sed in orat. de republica ordinanda, Sallust. scripsit, 'Neque aliter quisquam extollere sese, et divina mortalis attingere potest.' *Ciacconius:* sic et *Ursinus.*

Cœpere se quisque] Ex codice nostro reposuimus; *cœpere se quisque magis magisque extollere.* Si cui vulgata magis placet, haud equidem repugnaverim: ea talis est; *cœpere se quisque magis extollere, magisque ingenium.* Rittershusii cod. prius illud *magis* omittit. *Putschius.*

Semperque his aliena virtus formidolosa est] Verbum *est* non habetur in Pal. nono, neque admodum requiritur; non magis quam paulo ante *sunt*, post *suspectiores*. Gruterus.

Jam primum juventus simul ac belli patiens erat] Id est, quam primum per ætatem belli laboribus ferendis par erat, sive poterat militiæ adscribi. Ea vero ætas erat apud Romanos anno septimo decimo; Tyrones enim anno quarto decimo exeunte togam sumebant virilem: quinto decimo armis exercebantur in campo Martio: sexto decimo exeunte stipendia mereri incipiebant, teste Servio septimo Æneid.

Belli patiens erat] Sic Jugurth. de Mario, 'ubi primum militiæ patiens fuit:' sic de puellis, 'viri patientes.' *Ciacconius.*

Juventus simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat] Pal. quartus habet, *juventus pacis ac belli patiens erat:* ut forte scripserit auctor; *juventus, belli patiens, in castris*, resectis ceteris: sed et illud *usu*, nescio an hic necessarium sit, aut, si; an voces duæ *per laborem*. Naz. habet ad marginem, *simul labores ac belli:* ut alicui venire posset in mentem fuisse initio; *juventus, laboris patiens, in castris usu militiam discebat.* Gruterus.

Usu militiam discebat] Credo dixisse Sallustium, *usum militiæ discebat:* sic in Jugurth. *militiæ magna scientia:* et Cæsar l. I. 'non magnum in re militari usum habebant.' *Ciaccon.* sic et *Ursinus.*

Magisque in decoris armis et militaribus equis] Si quidem hic locus legitur apud Nonium, citaturque a Prisciano l. IV. Sallustii locus ex Historiis: 'equis et armis decoribus cultus:' et ibidem: 'dedecores, multique per terga ab hostibus cædebantur:' nescio an hic quoque, *decoribus armis*, sit legendum. *Ciacconius.* Nonius tamen profert, ut vulgo habetur. *Ursin.*

Quam in scortis atque in conviciis libidinem habebat] Manuscripta cuncta, *atque conviciis*, omissa iteratione præpositionis *in*. Atque hoc Sal-

lustianum magis. Porro *libidinem habere*, hic est *delectari aliqua re*, seu *delectationem habere*, ut Cicero interdum loquitur. Vides autem *libidinem* anceps esse vocabulum καὶ τῶν μέσων, ut quo et bonam et malam in partem uti liceat. *Rivius.*

Libidinem habebat] Studium ponebat, delectabatur. Libido enim est verbum medium: significat enim non solum malam, sed etiam bonam voluntatem et desiderium: ut videmus hic, et in oratione ad C. Cæsarem de Republ. ordinanda, ubi sic scriptum est: 'Quod si tibi bona libido fuerit, patriæ parentibus gratificandi.' *Cast.*

Sic se quisque hostem ferire, murum ascendere] Particula *sic*, non est in volumine Fabriciano: in ceteris tamen est, ut et Merseburgensi. Quid si legas, *Sese quisque?* id e manuscripto quodam suspicor; licet priorem lectionem non rejiciam. *Rivius.*

Sic se quisque hostem ferire] Duæ primæ dictiones absunt a meo libro, neque sunt necessariæ. *Ciaccon.* Absunt et a V. C. Ursini.

Sic se quisque] Duæ priores dictiones absunt a cod. Ciacconii, et abesse debent, quamvis nec sic huic loco bene. divinent alii. Ms. præfert *facere* pro *faceret;* eliciat aliquis, *Sic se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspiciendum tale facinus facere properabat.* Putschius.

Sic se quisque hostem ferire] Alius alium non expectabat ad invadendum hostem, sed unusquisque primus esse volebat, quia nullum præclarum facinus apud Romanos sine præmio erat. *Cast.*

Murum ascendere properabat] Unusquisque in oppugnandis urbibus primus esse volebat, qui murum ascenderet, et muralem coronam assequeretur. Nam corona muralis dabatur his, qui primi murum ascendissent. *Vall.* Romani, ut ad præclara facinora militiæ magis animos militum incenderent, quoque honoratior testatiorque eorum virtus esset, mercede proposita, muralem, obsidionalem, civicam, navalem, castrensem, et aureas coronas, amplissimaque alia honoris genera invenere: quibus donabantur, qui primi urbis obsessæ murum ascenderent: vel qui urbes, castra, aut exercitus obsidione liberassent, civemque servassent. Primus Manlius Capitolinus decimo et septimo anno ætatis murali corona donatus est. 'Muralis corona,' inquit Gellius, 'est, quæ donatur ab Imperatore ei, qui primus murum subiit, inque oppidum hostium per vim ascendit, idcirco quasi pinnis muri decorata est.' *Zanch.*

Conspici dum tale facinus faceret, properabat] Si permitteretur meæ libidini quidvis tollendi, sex istas voces ablegarem alio; aut sane, verbum *faceret;* mutato *properabat*, in *properaret*: nam in aliquot Mss. videmus alioquin, *properare;* ut etiam in editionibus primis. *Gruterus.*

Ea divitias, eamque bonam famam] In manuscriptis reperi, *eas divitias, eam bonam famam:* neque secus in impressis emendatioribus, omissa videlicet illa conjunctione *que*. Rivius.

Eas divitias, eam bonam famam putabant] In orat. de repub. ordinanda, 'eam virtutem et magnitudinem animi æstiment.' Melius in meo libro: *ea divitias, ea bonam famam putabant:* sic infra c. 51. 'ea populus lætari.' *Ciacconius:* sic et *Ursinus.*

Laudis avidi] Non minus apte dixit Horat. 'Græcis præter laudem nullius avaris:' et Q. Curtius l. ix. 'Avaritia gloriæ, et insatiabilis cupido famæ.' *Ciacconius.*

Divitias honestas volebant] Sic in orat. de repub. ordinanda, 'bonas artes, honestas divitias.' *Idem.*

Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Ro. parva manu fuderit] Sic infra: 'Sciebam sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium conten-

disse:' et in Jugurtha: 'Sæpe ante a paucis strenuis adversus multitudinem bene pugnatum.' *Manutius.*

Pugnando ceperit] Sic in Jugurth. 'Urbes aliquot pugnando cepit:' et in basi columnæ Duilii, quæ in foro Romano e ruinis effossa fuit, est; 'pugnando cepet,' antiqua scribendi ratione, pro, *cepit*. Et Plautus Mil. glor. 'vi pugnandoque hominem capere certa res est:' et Hirtius de bello Africo, 'castello in monte loco munito locato vi expugnando est potitus,' ubi legere, *vi, et pugnando*, et paulo ante, *quibus locus*, est in meo libro; et vox *longius*, quæ statim sequitur, non legitur in eodem. *Ciacconius:* sic et *Ursinus.*

Cap. 8. *Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex lubidine*] Commel. non agnoscit, *ea res:* et vero cum præcesserit *in omni re*, ingrata est repetitio vocis ejusdem: forte fuit, *dominatur, cunctaque ex lubidine.* Gruterus.

Ea res cunctas ex libidine magis quam ex vero celebrat] In eam sententiam in orat. de republic. ordinanda, 'quia plerasque res fortuna ex lubidine sua agitat.' *Ex vero* autem etiam Tacitus dixit Ann. l. iv. 'Neque Philippum potentia, sed ex vero statuisse:' ipse Sallust. in Jugurth. aptius, 'et omnes,' inquit, 'honores non ex merito, sed quasi debitos a nobis repetit.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Ex lubidine magis quam ex vero celebrat] Adverbium *magis* non visitur in Pal. quarto; nec mihi dubium sit, quin abfuerit autographo ipsius Historici. Eam enim vocem fere subaudiebant antiqui: nec quidquam Tacito frequentius. *Gruterus.*

Atheniensium res gestæ (sicuti ego existimo) satis amplæ magnificæque fuere: verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur] Sic in vetustis. Nam perperam est in recentioribus omissum *tamen*, quod si non sensus ipse necessario, numerus quidem certe exposcit. Consule aures, et mecum facies. Ansam errori præbuit illa divisio conjunctionis *verumtamen*, aliis interpositis verbis; id quod et Cicero facere amat. Merseburgense habet, *verumtamen aliquanto minores:* verum cetera rectius. *Rivius.*

Sicuti ego existumo] Pronomen *ego*, non est in Pal. sexto, septimo, decimo; omnes alii Mss. notæ pretiosioris præferunt, *æstumo;* adeo ut id revocandum sit, nisi auctoritatem eorum vilipendimus. *Gruterus.*

Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere præclara ingenia] Ego, qui Sallustius non sum, simpliciter scripsissem, *ita eorum virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere. At populo, &c.* exterminatis ceteris. *Idem.*

Negotiosus] Id est, ad negotia se accingebat. Nam Romani maxime se dederunt negotiis militaribus, quia sciebant militarem rem cæteris omnibus præstare: quod et Cicero pro L. Muræna ostendit, cum sic inquit: 'Nimirum (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus præstat ceteris omnibus, hæc nomen populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit, hæc orbem terrarum parere huic imperio coëgit, omnes urbanæ res, omnia hæc præclara studia, et hæc forensis laus et industria sunt in tutela ac præsidio bellicæ virtutis.' *Zunch.*

Optimus quisque facere, quam dicere, et sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat] Illa *et* copula non est in mss. codicibus, ac majore cum gratia his abesse poterit. *Rivius.*

Cap. 9. *Jus bonumque apud eos*] Tacit. de Moribus Germ. 'plusque ibi boni mores valent, quam alibi bonæ leges.' *Ciaccon.*

Jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valebat] Vide D. Augustinum de Civ. Dei ii. 18. *Manutius.*

Discordias, iras] Postrema vox in meo codice non legitur. *Ciaccon.*

Jurgia, discordias, simultates] Editiones natæ intra annos triginta, voce amplius; *Jurgia, discordias, iras, simultates:* eam ejeci; quod abesset antiquitus cusis omnibus, nec in ullo conspiceretur manuscriptorum, nisi Pal. duodecimo, scripto cIↃ cccc XLVII. *Gruterus.*

In suppliciis Deorum magnifici] Pal. tertius et nonus non expresserunt vocem *Deorum.* Ignorantia credo significationis antiquæ. *Idem.*

In suppliciis Deorum magnifici] *Supplicia* pro hostiis et sacrificiis capit. Et alibi sæpe Tacit. 3. 'Sed tunc supplicia Diis ludique magni a Senatu decernuntur.' Vide Nonium. *Ciaccon.*

In suppliciis deorum magnifici] Apud Romanos mulctæ pecuniariæ certus fuit modus præfinitus, quem transcendere minime fas erat: quippe de mulctarum æstimatione tam a consulibus, quam a Trib. pleb. sæpe Senatusconsulto, sæpe populi rogatione cautum fuit: quibus maxima erat mulcta, trium millium et viginti assium, quia plus triginta bobus et duabus ovibus quempiam mulctari non decebat: æstimaturque bos centum assibus, ovis vero decussibus: minima vero, ove taxabatur una. Sæpius vero Romani reges homicidii conscios arietis damno mulctabant, quem in sacrificiis deorum expendere solebant: siquidem, prisca paupertas ex noxiorum bonis sacra diis fecisse fertur, quare *supplicia* dicta sunt. Festus vero Pomp. inquit: 'Supplicia veteres quædam sacrificia a supplicando vocabant.' *Zanch.*

Quarum rerum, &c.] Hunc locum, quicquid dicant alii, hoc pacto intelligendum existimo quasi dicat Sallustius: Cum leges vel imperatorum essent edicta, ut qui contra imperium in hostes pugnassent, quique tardius excessissent e prælio, cum signum receptui datum esset, mulctarentur: cumque item leges essent, quæ ab iis qui signa aut locum assignatum deseruissent, pœnas repeterent: tamen sæpius ob audaciam damnati sunt, qui injussu imperatoris pugnassent, quique serius se receperant a pugna, quam qui ob ignaviam signa aut locum non tutati sunt. Et est probatio audaciæ Romanorum in bellis. *Cast.*

Quod in bello sæpius] Dictiones, *in bello*, abundare existimo. *Ciaccon.*

Quod in bello sæpius vindicatum est in eos, &c.] Ita Mss. tredecim, nisi quod absit Pal. tert. *in bello:* male, puto. Ceterum verbis istis hic est sensus: si numerus ineatur utriusque criminis, compertum iri, sæpius impunitate donatos eos qui signa reliquerunt, qui loco cesserunt; quam qui contra imperium pugnarunt, aut tardius prælio excesserunt. Frequenter enim veniam datam prioribus illis; postremis, fere nunquam. Falluntur qui aliter interpretantur, ac frustra descendunt ad conjecturas: quorum e numero aliquando et ego; conjectans legendum *severius.* Gruterus.

Vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant] Manlium Torquatum intelligit, de quo sic idem infra: 'Apud majores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverat, necari jussit.' Et Porcius Latro declamat. in Catilinam. *Manut.*

In hostem pugnaverant] Reperit idem inferius: 'Quod his contra imperium in hostem pugnaverat:' et in declamatione Porcii Latronis in Catilinam; et Claudius in Annal. apud Gellium XVII. 2. 'In Gallos pugnare:' unde et XVII. 21. de hoc ipso. *Ciaccon.*

Quam qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant] Quæ fuerit pœna eorum militum qui signa reliquissent, aut locum non tenuissent, do-

cent Polybius l. VI. Dionysius Halicarn. libro nono, Livius Decadis primæ libro secundo, et Cicero in oratione pro Cluentio. Signiferi enim centurionesque ac duplicarii virgis cæsi, securi percutiebantur: cetera multitudo, sorte decimus quisque, ad supplicium legebatur. Interdum pœna levior fuit, ut leges apud Valerium et Frontinum. *Cast.*

In pace vero beneficiis magis, quam metu] Manuscripta, *quod beneficiis magis:* rectene an secus, aliorum esto judicium. Opponit autem inter se, *in bello*, et *in pace*, ut non incommode utrobique addi videatur, *quod*. Sed et Aldinus codex illud habet. *Rivius.*

In pace vero] Pro his omnibus reponendam credo tantum dictionem, *et*. *Et quod beneficiis.* Ciaccon.

Accepta injuria, ignoscere, quam persequi malebant] Sic infra: 'Magis quod se dignum foret, quam quod in illos jure fieri possit, quærebant.' Sic D. Augustinus Epist. v. ad Marcellinam de urbe Roma loquens: 'Dignum esset exsurgere civitatem quæ tot gentibus imperitaret: quod accepta injuria ignoscere quam persequi malebant.' Cicero Tusc. v. 'Accipere quam facere præstat injuriam.' Quam sententiam videtur sumsisse ex Platone in Gorgia; cujus hæc sunt: Οὐ νόμῳ μόνον ἐστὶν αἰσχρὸν τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ φύσει. *Manutius.*

CAP. 10. *Reges magni bello domiti*] Ut Syphax, Philippus, Antiochus, Perses, Mithridates. *Cast.*

Nationes feræ] Ut Thraces, Galli, Hispani. Natio est genus hominum, qui non aliunde venerunt, sed ibi nati sunt. Festus. *Idem.*

Carthago æmulæ imperii Rom.] 'Per annos 115. aut bellum inter Romanos et Carthaginienses, aut belli præparatio, aut infida pax fuit,' ut inquit Paterculus. Plin. vero Nat. histor. XV. 18. tradit, per annos 120. de terrarum orbe æmulam Carthaginem fuisse. Secundum Livium, a 1. anno 1. belli Punici, ad initium 3. (quod intra quintum annum, quam cœptum erat, perfectum est) fuerunt anni centum. Libro enim 49. initium tertii belli Punici, altero et 600. anno ab U. C. fuisse scribit, et infra sic inquit: 'Diti patri ludi ad Tarentum ex præcepto librorum Sibyllinorum facti, qui anno 1. primi Punici belli, quingentesimo et altero anno ab Urbe condita facti erant.' Nos autem, si sequamur Consulum seriem, adhærebimus Plinio. Porro Carthago Pœnorum lingua dicitur nova civitas, ut ex auctoritate Livii docet Servius. Solinus c. 30. ita scribit: 'Sed quæ super Carthagine veraces libri prodiderunt, hoc loco reddam. Urbem istam, ut Cato in oratione Senatoria autumat, cum rex Hiarbas rerum in Libya potiretur, Elissa mulier extruxit, domo Phœnix, et Carthadam dixit, quod Phœnicum ore exprimit civitatem novam. Mox sermone verso in verbum Punicum, et hæc Elissa, et illa Carthago dicta est.' Hactenus ille. Græce Carchedon, a conditore dicta est. Vide Appian. in Libycis, Euseb. in Chronicis, et Stephanum de urbibus. *Cast.* Hebræis quoque קרת civitas, aliisque Orientalibus Cartha. Unde et Tigranocertha, quasi Tigranis civitas.

Carthago] Strabo l. XVII. 'Carthago,' inquit, 'in peninsula quadam jacet, quæ ambitum habet stadiorum trecentorum et sexaginta, muro cinctum: cujus sexaginta stadiorum longitudinem jugum occupat, quod a mari in mare descendit, ubi Carthaginiensium elephantes stabula habebant, qui locus amplissimus est. In media fere urbe arx fuit, quam Byrsam vocaverunt: supercilium satis erectum est, circumcirca habitatum. In ejus vertice Æsculapii templum erat, quod Asdrubalis uxor, capta urbe, secum concremavit.' *Zanch.*

Æmula imperii] Sic Plin. 'Carthago

illa Romani Imperii æmula, terrarum orbis avida.' *Ciaccon.*

A stirpe interiit] Deleta est Carthago a P. Scipione Africano Æmiliano, septingentesimo anno quam condita fuerat: ut volunt Livius, Orosius, et Eutropius. Paterculus vero: 'Carthago diruta est,' inquit, 'cum stetisset annis 667.' Euseb. in Chronic. duas affert opiniones, quarum prior non longe dissentit a Paterculo: altera vero dicit, Carthaginem stetisse annos 748.: cui opinioni accedit aliquantum Solinus, qui ait: 'Carthago post annos 737. exciditur, quam fuerat extructa.' Sed certe Orosius sibi constare non videtur, nam l. IV. c. 6. scribit, Carthaginem conditam fuisse ab Elissa, ante urbem Romam duos et septuaginta annos. Postea c. 23. ejusdem libri ait: anno ab urbe condita 603. vel 606. (nam utroque modo legitur) deletam esse. Verum eo pacto defendi potest, quod plerumque boni scriptores summatim tempus comprehendunt, non subtiliter annos computantes. Præterea tot sunt hisce de rebus opiniones, ut satius fortasse fuerit, eas silentio præterire, præsertim cum in omnibus fere codicibus numeri corrupti sint. *Cast.*

A stirpe interiit] In Mss. est, *ab stirpe*, idque rectius, ut opinor. *Riv.*

Cuncta maria terræque patebant] Legendum credo, *parebant:* sic infra: 'Cui (P. R.) cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent:' et supra: 'Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent.' Thucydides tamen lib. II. *in Orat. Periclis,* ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ ἡμετέρᾳ τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι: *Sed omnia maria omnesque terras nostra audacia pervias fecimus.* Ciaccon.

Cuncta maria, terræque patebant] Ita Mss. omnes, ne quis temere auscultet Ciacconio substituere cupienti *parebant:* quomodo expressit editio Pomponii Læti, ac commentaria Omniboni Zanchiique. Videatur hic Colerus, ita tamen, ut ei fides minime adhibeatur, carpenti Turnebum; cui falso aliam affingit sententiam. Quod magnus ille vir a se non novit: nemo novit, nemo noscet: nedum aliquis qui omnia sua minima maxima, aut mendicorum more palam corrogat, aut furum clam sublegit. *Gruterus.*

Divitiæ optandæ aliis] Id est, quæ ab aliis optantur. Sic in Jugurth. 'Cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant.' *Ciacconius.*

Ea quasi materies omnium malorum fuere] Multus est in hoc nomine Tacitus, ut l. I. 'Ea vetustissima militaribus odiis materies,' et sæpe alias. *Ciaccon.*

Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque bonas artis subvertit] Legendum, *ceterasque artis bonas:* ut sequatur adjectivum. Atque ita fere codices habent in membrana descripti; nec non vetustissimus quisque ex impressis. *Rivius.*

Deos negligere] Manuscriptum *neglegere*, veteri more. *Rivius.*

Deos negligere, omnia venalia habere] Thucydides l. II. χρήμασι δὲ νικώμενον τὰ σύμπαντα τούτου ἑνὸς ἂν πωλοῖτο. *Manut.*

Ambitio multos mortales falsos fieri subegit] Legendum, *multos mortaleis. Subegit* autem, pro *coëgit* positum est. Sic Tacitus sæpe, 'vi amoris subactus.' Et 'Operas arenæ promittere subegit.' Sed et Livius, 'Qua subactus injuria,' inquit, 'contra P. R. bellum tam infesto animo suscepisset.' Virg. IV. 'Castigatque auditque dolos, subigitque fateri.' *Rivius.*

Ambitio multos mortales falsos fieri subegit] Servius, recitans hunc locum in Virg. Georg. I. *coëgit*, non *subegit*, videtur legisse. *Manut.*

Aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua, habere] Sic Cælius de Pompejo Famil. l. VIII. Ep. 1. 'Quam

orationem habuerit tecum, quamque ostenderit voluntatem (solet enim aliud sentire et loqui, neque tamen tantum valere ingenio, ut non appareat, quid sentiat) fac mihi perscribas.' Et Terentius Eunuch. act. IV. sc. 4. 'Modo ait, modo negat.' Homerus etiam Il. IIX. Ἔχθρος γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς ἀΐδαο πύλησιν, Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθει ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάζει. *Manut.*

Aliud in lingua promptum habere] Hæc est positura codd. meliorum editionumque priscarum: nam recentes, *aliud promptum in l. habere.* Parum quidem videtur referre hac ne an illa collocatione efferamus; sed contra est: sicut enim collo columbino alius atque alius oritur color, prout circumagitur, ita etiam hic. *Gruterus.*

Amicitias, inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstimare] Fronto hæc recitat in verbo, *Æstimo*, omissa copula *que*; licet parva sint, nec ad sententiam quidquam afferant, notanda tamen censui. *Manut.*

Ubi contagio quasi pestilentia, &c.] Videtur Charisius hæc recitare ex primo Historiarum: ejus enim sunt verba l. I. 'Contagium, veteres magis usurpaverunt. Sed Sallustius maluit dicere primo: ubi contagio,' &c. Eadem verba recitat et Nonius Marcellus ex Sallustio: nec tamen locum nominat. *Idem.*

Civitas est immutata] Τὸ *est*, non habet exemplar Fabricianum, et elegantius abest, præsertim cum paullo post sequatur, atque huc idem referri possit; tametsi in manuscripto quodam neutrubi ponitur *est*. Rivius.

CAP. 11. *Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtuti erat*] In manuscriptis duobus est, *propius virtutem erat.* Sic Livius IV. ab U.C. 'Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum conscientia tanti sceleris voluisse:' pro *verisimilius est.* Sensus autem hic est, ambitionem minus esse a virtute remotam (nam est in bonis etiam studium et cupiditas honorum) quam avaritiam. Sed et prior lectio bene sane habet, *propius virtuti;* pro, cum virtute junctius, vel magis affine virtuti. Nam sic in Officiis Cicero, 'Quæ virtuti propiores sunt,' inquit. Verum Priscianus l. XVIII. 'propius virtutem' legit: et subdit ibidem hoc ex Jugurtha exemplum 'propius mare Africum agitabant.' Aur. Augustinus in v. de Civitate Dei, 'proprius virtuti' legit; nec id esse librarii vitium, ex insequentibus ibidem intelligi potest. *Idem.*

Sed primo magis ambitio quam avaritia] Ut supra dixerat: 'Igitur primo pecuniæ, deinde imperii cupido crevit.' *Ciacconius.*

Propius virtuti] *Virtutem* scriptum est apud Frontonem, qui hæc recitat in *Propius*, et Priscianum l. XVII. quamvis Augustinus *virtuti* videtur legisse, nisi sunt mendosi codices. Et sane sic idem Sallustius locutus in Jugurtha: 'Propius mare Africum agitabant:' item; 'Propior montem cum omni equitatu, et peditibus dilectis suos collocat:' quanquam in Fulvii Ursini libro litteris superscriptis legitur, *Monti:* cum antea tamen fuisset, *Montem.* Et Livius IV. 'Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum conscientia tanti sceleris voluisse:' id est, *verisimilius est.* Manutius.

Propius virtutem erat] *Propius virtuti*, vulg. Meus liber, *Propius virtuti est.* Cicer. II. Offic. 'prius de iis rebus, quæ virtuti propiores sunt, diximus.' *Ciaccon.*

Nam gloriam, honorem, imperium, bonus et ignavus æque sibi exoptant] Quanto melius in vetustis quibusdam, *bonus, ignavus*, omissa copula: id quod breviloquentiæ Sallustianæ magis hic convenit. Leve hoc, sed non ideo prætereundum. *Rivius.*

Sed ille vera via nititur] In quibusdam, *vera nititur via.* Id mihi rectius

esse videtur. *Idem.*

Huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit] In Ms. quodam, ex bibliotheca Merseburgensi, legitur, *Hic quia, &c.*: ut ad verbum *contendit* referatur; sed prior lectio melior. *Idem.*

Avaritia pecuniæ studium habet, &c.] Cato in libro inscripto Carmen de moribus, apud Gellium XI. 11. 'Avaritiam,' inquit, 'omnia vitia habere putabant.' Vide Gellium III. 1. *Mutius.*

Venenis malis imbuta] Sic infra: 'animus imbutus malis artibus.' Liv. XXXIX. 'Illius excetræ delinimentis et venenis imbutum.' *Ciaccon.*

Venenis malis] Recte adjunxit epitheton: namque, ut ait Cajus de Verb. sign. 'Qui venenum dicit, adjicere debet, malum an bonum sit: nam et medicamenta venena sunt.' *Castil.*

Corpus virile animumque effeminat] In vetustis, *corpus animumque virilem*, quomodo et Gellius citat, nec secus manuscripta: estque hæc collocatio verborum melior. *Rivius.*

Sed postquam L. Sulla] Ostendit superius, avaritiam esse deteriorem ambitione: propterea quod ambitiosi homines tam boni quam mali invenirentur, eo quod ferme omnes laudis, et gloriæ, et imperii cupidi essent: in hoc tamen differre videntur, quod bonus vera virtutis via ad honorem accedit, malus autem dolis et fraudibus honores consequitur. Nunc autem dicit, multo perniciosiorem rempublicam evasisse tempore C. Marii et L. Sullæ. Hic L. Sulla fuit, qui bellum civile contra Marium gessit: in quo quidem bello multas clades Populo Romano uterque edidit, sicut apud Valerium et alibi habetur plenius. *Vall.*

Bonis initiis] Meus liber, *bonis inceptis.* Ciaccon.

Bonis initiis malos eventus habuit] Nam L. Cornelius Sulla a partibus Reipublicæ stetit, eique virtute sua multum profuit. Socialis belli incendium extinxit; Mario se opposuit. Consul Asiam sortitus Mithridatem apud Orchomenum et Chæroneam prælio fudit, Archelaum ejus præfectum vicit, ipsamque Athenarum urbem obsedit, cepitque, Portum Piræeum recepit, Medos, Dardanosque, in itinere superavit: Cinnæ dominationem fregit; Carbonem Italia expulit, et, ut paucis absolvam, omnia tuendi Senatus gratia, publicæque utilitatis caussa, agere videbatur. Tandem vero Rempubl. occupavit, tyrannidemque in cives Romanos exercuit. Hinc Florus in epit. Liv. lib. LXXXVIII. 'Recuperata,' inquit, 'republica pulcherrimam victoriam crudelitate (quanta in nullo homine unquam fuit) inquinavit, octo millia deditorum in via publica trucidavit; tabulam proscriptionis posuit, urbem, et universam Italiam cædibus replevit,' &c. Et Valerius Maximus IX. 11. 'L. Sulla,' inquit, 'quem neque laudare, neque vituperare quisquam satis digne potest, qui dum quærit victorias, Scipionem se populo Romano; dum sævitiam exercet, Annibalem repræsentavit. Egregie namque auctoritate defensa crudeliter totam urbem, atque omnes Italiæ partes civilis sanguinis fluminibus inundavit.' Vide etiam Plutarch. in vita Sullæ. *Benn.*

Fœda crudeliaque in civis facinora facere] Hinc Sallustius, in Orat. ad Cæsar. II. 'An illa,' inquit, 'quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompejum victoriamque Sullanam increpantur, oblivio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prælio, belli jure, sed postea supplices per summum scelus interfectos, plebem Romanam, in villa publica pecoris modo conscissam, heu quam illa occulta civium funera! et repentinæ cædes in parentum aut liberorum

sinum! fuga mulierum, et puerorum, vastatio domorum! Ante partam a te victoriam, omnia sæva, atque crudelia erant.' Et Florus III. 21. Lucanus l. II. bell. Civil. 'Quid sanguine manes Placatos Catuli referam? cui victima tristes Inferias Marius, forsan nolentibus Umbris Pendet, inexpleto non fanda piacula busto,' &c. Et aliquantulo post Senatorum nobilium civiumque cædes concludit: 'Ut scelus hoc Sullæ cædesque ostensa placeret, Agnoscendus erat. Vidit fortuna colonos Prænestina suos cunctos simul ense recisos, Unius populum pereuntem tempore mortis. Tunc flos Hesperiæ, Latii jam sola juventus Concidit, et miseræ maculavit ovilia Romæ.'

Exercitum quem in Asia ductaverat] *In Asiam* habet liber meus, ut infra: 'Sed is Piso in provinciam iter faciens.' Vide ad hunc locum Livium l. XXXIX. 'Luxuriæ peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est: ii primum lectos æratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, et alia textilia, et quæ tum magnificæ suppellectilis habebantur, monopodia, et abacos Romam advexerunt. Tunc psaltriæ sambucistriæque et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis. Epulæ quoque ipsæ et cura et sumtu majore apparari cœptæ. Tum coquus, vilissimum antiquis mancipium, et æstimatione et usu, in precio esse, et quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. Vix tamen illa, quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ,' &c. *Ciaccon.*

In Asia] Asia omnibus libidinum illecebris repleta est: ut ait Titus Livius l. XXXIX. Indeque Romanam luxuriam ortam fuisse testatur etiam Plinius XXXIII. 11. 'Asia,' inquit, 'primum devicta, luxuriam misit in Italiam. Siquidem C. Scipio transtulit in triumpho argenti pondo millia quadringenta et quinquaginta, et vasorum aureorum pondo centum millia, anno Urbis conditæ quingentesimo sexagesimo quinto. Eadem Asia domita, multo etiam gravius afflixit mores, inutiliorque victoria illa hereditas Attalo rege mortuo.' Et Justin. l. XXXVI. 'Sic Asia facta Romanorum, cum opibus suis vitia quoque Romam transmisit.' Ex quibus apparet convenire in hoc omnes, quod primum Romani luxuriam ab Asiaticis didicerint, in hoc non item, Sulla exercitum ductante. *Coler.*

Quo sibi fidum acceptumque faceret] Τὸ *acceptum*, non est in manuscriptis neque impressis paullo vetustioribus. Sed nec sensus ipse postulat, atque adeo potius, si quid est in me judicii, prorsus respuit ac repudiat. Nam exercitum Sulla, quod luxuriose nimisque liberaliter haberet, fidum sibi fecit, seque ipse militum animis carum acceptumque, non exercitum sibi reddidit. Quis enim est ita umquam locutus, nisi abusum hac voce Sallustium dicere ausis, pro eo quod est, *obnoxium?* Rivius.

Liberaliter] Licenter: quia omnia quæcunque libuisset, committere patiebatur Sulla, sive honesta, sive turpia fuissent. *Vall.*

Vasa cælata] Cælata proprie dicuntur vasa aurea vel argentea, in quibus signa vel sigilla intus aut extraëminentia expressa sunt, quæ sola cælo fieri non torno possunt. Quintilianus sculpturam a cælatura materia tantum distinguit III. 21. his verbis: 'Et cælatura, quæ auro, argento, ære, ferro opera efficit: nam sculptura lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, præter ea, quæ supra dixi, etiam complectitur.' Sane sculptor marmoris dicitur, non cælator, ut contra cælatura auri et argenti, non sculptura. Et sculptura quidem æque ac cælatura figuras extantes facit, sed in ligno, marmore, ebore et gemmis operatur, cælatura in auro, argento et ære. Virgilius tamen

lignum dixit cælatum pro sculpto, improprie, sed Poëtice. Alii tamen cælata tecta de laquearibus dixere. Gemmas cælatas non legimus apud auctores, sed sculptas aut scalptas. Rursus hic distinguunt sculpturam a scalptura. Quas gemmas sculpi notat Quintilianus, figuras in his extantes fieri et ectypas intelligit, ut in ebore, ligno et marmore quod sculpitur: at de his quæ ad signandum cavantur scalptura proprie ut diceretur, usus loquendi obtinuit; licet origine ac significatione idem sit quod sculptura. *Salmas.* Vide Aldum Manut. I. 9.

Hi milites postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere] Æque bene procederet oratio, recisis vocibus aliquot, *hi milites, victoriam adepti, nihil, &c.* Gruterus.

Nihil reliqui victis fecere] Id est, omnia illis abstulere: sic infra 37. 'capta urbe, nihil reliqui fit victis.' *Ciaccon.*

Quippe secundæ res sapientum animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent] In Mss. atque aliis rectius, *ne illi corruptis moribus*: pro, tantum abest, ut illi corruptis moribus victoriæ temperarent, hoc est, victoriæ moderarentur, neque nimis eam crudeliter exercerent. Eodem modo et illi veteres citant, velut Priscianus XVI. de conjunctione agens, licet is vim hujusce particulæ, *Ne*, parum intellexerit, qua Sallustius est pereleganter usus, quomodo et Plautus, 'Vix incedo inanis, ne ire posse cum onere existumes.' Livius III. ab U. C. 'Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium:' pro tantum abest, ut nunc desiderium ferant. Idem tamen Priscianus, velut oblitus eorum quæ semel dixerat, super XII. versus Æn. *Nedum* hic legit, quo loco docet *Dum* pro conjunctione repletiva accipi, subjiciens hoc exemplum Terentii, 'Sosia adesdum,' et mox Sallustii, 'Nedum illi corruptis moribus:' et quæ sequuntur. Didymum, quem quatuor millia librorum scripsisse ferunt, ut alicubi testatur Seneca, certe quo nemo plura scripsit, si quid Fabio credimus, hunc memoria lapsum alicubi esse, et historiæ cuidam quam suis ipse libris inseruisset, tamquam vanæ repugnasse, quid jam mirum cum Priscianus paucis in libris, quid ante dixerit, non commeminerit satis? Jam quamvis quibusdam in exemplaribus, ut et Merseburgensi, *sapientum* legatur, sublata per syncopam e medio littera, tamen Augustinus *sapientium* legisse videtur, ni sint mendosi codices. Nam l. XVI. de civitate Dei de Solomone loquens, et hunc Sallustii locum imitans, 'Hic,' inquit, 'bonis initiis, malos exitus habuit, quippe secundæ res, quæ sapientium animos fatigant, magis huic obfuerint, quam profuit ipsa sapientia.' Nec aliter a veteribus citatur, et in tribus Mss. eodem modo reperi. Quin etiam in vita Claudii Trebellius Pollio, eodem modo repetit. 'Plerique,' inquit, 'milites Claudii secundis rebus elati quæ sapientium quoque animos fatigant, ita in prædam versi sunt,' &c. Sed et perperam quidam *obtemperarent* hic legunt, contra et exemplarium fidem, et sensum. Tametsi eodem modo Merseburgense, et Florentinum quoddam. Corn. Tacitus XIX. 'Qui nuper Bebriaci victoriæ temperassent,' inquit. *Rivius.*

Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: ne illi corruptis moribus victoriæ temperarent] Sic Demosthenes in Orat. contra Leptinem: ἀλλ' οἶμαι τὸ μέλλον ἄδηλον πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ μικροὶ καιροὶ μεγάλων πραγμάτων αἴτιοι γίνονται· διὸ δεῖ μετριάζειν ἐν ταῖς εὐπραξίαις καὶ προορωμένοις τὸ μέλλον φαίνεται. *Manutius.*

Quippe secundæ res] Cat. in orat. pro Rhodiensibus, teste Gellio VII. 3. 'secundæ res lætitia transversum trudere solent a recte consulendo at-

que intelligendo.' Hoc ergo est, 'sapientum animos fatigare.' *Ciacconius.*

CAP. 12. *Postquam divitiæ honori esse cœperunt, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur*] Veteres Romani virtute ad imperium viam sibi muniebant: nunc vero conviviis gratiam quærunt, et pecunia potentiam. Hinc Seneca l. II. declam. sive controv. 1. 'Senatorum,' inquit, 'gradum census ascendit: census in castris ordinem promovet: census in foro judices legit.' Unde Ovidius conqueritur lib. III. amor. 'Curia pauperibus clausa est, dat census honores: Inde gravis Judex, inde severus Eques.' Ut passim auctores alii.

Innocentia pro malivolentia duci cœpit] Meo animo abundat *cœpit*: tanto quidem magis quod proxime antecesserit, 'divitiæ honori esse cœperunt.' *Gruterus.*

Avaritia cum superbia invasere] Maluissem ego, *invadere:* infinitivo pro imperfecto. *Idem.*

Avaritia] Nam cum bona tua profuderis explendæ cupiditatis causa, necesse ut divitias congregare studeas, et ita nascitur avaritia.

Pudorem, pudicitiam] Hic addunt quidam scripti libri, *Pro nihilo haberi:* sed prior lectio ferri potest: habet enim nec obscuram, et satis commodam sententiam. *Manut.*

Pudorem, pudicitiam] Sic de republ. ordinanda; 'Ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia.' *Ciacconius.*

Nihil pensi, neque moderati habere] In manuscriptis duobus, *atque moderati:* sed eodem omnino sensu. Est in Argentoratensi, *nihil pensi, nihil moderati habere*, quæ et ipsa mihi lectio probatur, non mehercule minus, ac utravis superiorum. In Veneto legitur, *nihilque moderati:* quomodo in aliis quoque nonnullis. Quid multis? ut codicum fidem in pergamenis descriptorum libenter sequor, ita lectionem etiam comprobo pervulgatam, quam et Badianum et Gymnisi exemplar habet; ubi illud observandum tamen, negationem plane superesse, eaque detracta eundem manere sensum, ita ut et alias sæpe. Sallustius in Jugurthino, 'Nihil pensi,' inquit, 'neque sancti habere.' Hic ut nulla sit in posteriore loco negatio, tamen sensus integer erit. Idem eodem in libro, 'Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur.' *Ricius.*

Nihil pensi] Frequens nimis est in hac translatione Sallustius, nec minus Tacitus. Nonius, 'Pensum,' inquit, 'significat exæquatum: quod sine inclinatione sunt quæ penduntur.' Lucil. l. XXVIII. 'Nihil parvi ac pensi.' *Ciacconius:* sic et *Ursinus.*

Cum domos atque villas cognoveris in urbium modum ædificatas] Manuscripta volumina, *exædificatas:* nec secus exemplar Beroaldinum: utraque lectio probe quadrat: verbo *exædificare* non semel Cicero utitur. *Rivius.* Sic etiam Pall. Codd. addita præpositione *ex.* *Gruter.*

Cum domos] Plinius XXXVI. 15. de luxuria Romanarum ædium loquitur. Vide quoque Valer. Maximum IX. 1. *Zanch.* De Milonis amplis ædibus et quanti constiterint, vide Budæum de Asse l. III.

Atque villas] Adeo enim Romanorum luxuria creverat, ut ingentes profunderent pecunias in villis ædificandis. Valer. Max. VIII. 1. et Horat. l. II. in luxuriam seculi invehens, sic ait: 'Jam pauca aratro jugera regiæ Moles relinquent, undique latius Extenta visentur Lucrino Stagna lacu.' Et Strabo l. v. 'Nunc vero plus in ædificandis domibus, villarumque magnificentiis consumitur, quibus regiæ ritu Persarum apparantur:' et Cicero in oratione pro Milone: 'Ante,' inquit, 'fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas

substructiones facile mille hominum versabatur valentium.' *Zanch.*

Villas] Ut fuit villa Luculli in Tusculano, et juxta Neapolim: item Clodii, et Gabinii, et aliorum, ut est apud Cic. l. III. de Leg. in Orationib. pro Milone, et pro Domo sua ad Pontifices. *Castil.*

In urbium modum] Ita et Seneca Ep. XCI. domos habuisse instar urbium dixit. Alibi audacius de Benefic. VII. 10. agnoscit et increpat ædificia privata laxitatem magnarum urbium vincentia. Olympiodorus in Bibliotheca Photii testatur ipsas domos continuisse circum, fora, templa, fontes, balnea; ita ut revera una domus urbs esset. De quo luxu etiam Martialis l. XII. Seneca Epist. CXXIII. et Lips. de Mag. Rom. l. III. cap. ultimo.

Visere templa Deorum] Templa Deorum solent sumptuosioribus ædificiis constitui, quam domus privatorum; et tamen ad eam libidinem pervenerunt homines ætatis nostræ, ut nunc sibi ædes ædificent, quæ sunt multo sumptuosiores quam Deorum templa. *Vall.*

Domos suas gloria decorabant] Cic. ubi de M. Marcello, L. Scipione, Flaminio, L. Paulo, L. Mummio, summis Imperatoribus egisset, concludit: 'quorum domus cum honore et virtute florerent, signis et tabulis pictis erant vacuæ.' Unde et in Verrem IV. ita loquitur Princeps Romanæ eloquentiæ de Marcello: 'Romam quæ asportata sunt ad ædem Honoris atque Virtutis aliisque in locis videmus, nihil in ædibus, nihil in hortis posuit: nihil in suburbano: putavit si urbis ornamenta domum suam non contulisset, domum suam ornamento urbi futuram.' *Grasw.*

At hi contra, ignavissimi homines, per summum scelus omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores reliquerant] In vetustioribus quibusdam est *hostibus reliquerant.* Est enim perperam hic Dativus in recentioribus omissus, ni fallor: nam *hostes* opposuit sociis, *fortissimos viros* ignavissimis hominibus, *relinquere* denique τῷ *adimere*, salutí victoriam. *Rivius.*

Quæ fortissimi viri victores reliquerunt] Legendum contenderim, *Quæ fortissimi viri victis reliquerant*, vel *victores victis reliquerant.* Comparat enim fortissimos viros cum ignavissimis, socios cum victis, atque ea quæ fortissimi viri victores victis reliquerant, ea ignavissimos a sociis per scelus auferre. Cicero in Verr. in eandem sententiam multa: ut illud; 'Nemo fere vestrum est, quin quemadmodum captæ sunt a M. Marcello Syracusæ, sæpe audierit, nonnunquam et in Annalibus legerit: conferte hanc pacem cum illo bello; hujus prætoris adventum, cum illius Imperatoris victoria; hujus cohortem impuram, cum illius exercitu invicto; hujus libidinem, illius continentiam: ab illo qui cepit, conditas, ab hoc qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas.' Et item illud: 'Nimirum hæc forsitan illi mirantur, atque efferunt. Esto, verumtamen honestius est reipub. nostræ, Judices, ea quæ illius pulcra esse videantur, Imperatorem nostrum in bello reliquisse, quam prætorem in pace abstulisse.' *Ciacconius.*

Quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerant] Ita meliores mss. Pall. etiam Bongarsianæ margines; non *reliquerunt*, quod mediæ ætatis editiones tantum obsidet, non etiam antiquiores. *Gruterus.*

Perinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti] Legendum e manuscriptis, *proinde quasi:* nam ita fere veteres, ut est in Terentio. Plautoque videre, nec raro apud Ciceronem, atque alios. *Rivius.*

CAP. 13 *Maria contracta esse*] Libuit novam introducere lectionem, sed auctoribus libris: ita enim legas in Pal. tert. allusitque et Pal. sept. in quo *constructa;* et meus Com. in quo tan-

tum, *contra esse:* quod non nemini etiam salivam movere poterat; vix mihi; cui in oculis Horatianum: 'Contracta pisces æquora sentiunt Jactis in altum molibus.' In mss. aliis visitur, partim *constricta*, partim *constrata*. neutrum male, certe neutrum falso; nisi adblandiretur magis scriptura quam posui. Utrumque expressit Petronius versu uno: 'Expelluntur aquæ saxis; mare nascitur arvis.' Alterum iteratur infra c. xx. 'Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in extruendo mari, et montibus coæquandis,' &c. Sed ne quid dissimulem, neque ibi videtur id verbi sincerum: nam non *unum* tantum extruebant *mare*, sed alia atque alia, itaque conjeci olim *excludendo*. Quod tamen metuo, ne nasutioribus probem, quibus in memoria esse potest, Valer. Maximus ix. 1. Plinius ix. 54. aliique. *Gruterus.*

Constrata] Ita habet Fulvii Ursini liber, impressam tamen lectionem *constructa* non improbo. Dixit enim idem Sallustius infra: 'divitias profundere in exstruendo mari et montibus coæquandis.' Vide Plin. ix. 54. *Aldus Manut.*

Maria constrata] Sicut etiam Lucullus dicitur fecisse Neapoli, ubi prædia sua habebat: dicitur enim fecisse ædificia ingentia, et amœnitate omnibus præstantia, quæ usque in medium mare porrigebantur: ita ut ubi maria inerant, ibi stratum erat solum, velut in terra continenti fabricasset. *Vall.*

Quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ] Sic disposuerant voces membranacei: antea erat, sono minus amœno; *quibus mihi ludibrio videntur*, &c. Gruterus.

Abuti per turpidinem] Ita rursus omn. mss. ordine verborum alio: neque secus edd. vett. *Gruterus.*

Sed lubido stupri, ganeæ, ceterique cultus non minor. incesserat viros pati muliebria] Jure miremur Criticorum dissimulationem; nam hactenus fere lectum: *Sed libido stupri, ganeæ, ceterique cultus non minor incesserat. viri pati muliebria*, &c. at sic nulli prorsus mss. nulli impressi ante editionem Læti. Omnes quippe repræsentare uno ore lectionem primam: quam etiam extare in Romano codice indicavit Ursinus: qui aliter tamen hæc construit, ob distinctionem positam non suo loco. Interim haud negaverim, non posse isthæc alia interpunctione accipi, ut dicatur, *Incessisse viros lubido patiundi muliebria*, &c. Id.

Ganeæ] 'Ganeones,' ut ait Non. Marcell. 'a ganeis dicti sunt, quæ sunt loca vinolentiæ et libidini apta.' Varro Grammaticus: 'Hoc interest inter Epicurum et ganeones nostros, quibus modula est vitæ culina.' Cic. in 2. in Catilinam. *Zanch.*

Ganeæ] Ganeum, Græcorum γάνος, a γάνυσθαι, non a subterraneis cryptis, ut Grammatici: J. Cæs. Scaliger Exercit. 31. sect. 2. γάνος a Chaldaico נגה; convivari, mensæ accumbere, ut *Guichardus* docet, vel a ענג delicate vixit aut jucunde. Hadrianus Turnebus xx. 33. inquit, 'ganeum dicitur fornix, γήνειον. nam η Latini in *a* sæpe mutant, et ει in *e* breve, ut *gynæceum* apud Terentium penultima brevi, γυναικεῖον. Cyclopeus apud Virgil. κυκλώπειος. Conopeum apud Horat. quod est κωνοπεῖον.'

Ceterique cultus] Id est, vestitus. Apposite Plinius l. ix. Natur. Hist. c. 35. 'parum scilicet fuerat, in gulas tendi maria, nisi manibus, auribus, capite, toto corpore a fœminis juxta virisque gestarentur.' Seneca l. vii. de Benef. c. 9. ubi de luxu suorum temporum conqueritur, bina ac terna patrimonia auribus singulis pependisse testatur.

Cultus] Cultum accipimus pro elegantia, quæ apud veteres pro vitio sæpius reponebatur; quod Catonis

auctoritate probat Gellius, scribens elegantiam, sed quæ minus læto amœnoque cultu esset. Cultus ad hoc apud veteres nunc in bonam, nunc in malam partem accipiebatur. Horatius: 'Mundus erit, qui non offendet sordibus, atque In neutram partem cultus miser.' *Bonon.*

Non minor incesserat] Meus liber, *non minus*; ut in Orat. Lepidi, 'homines maxumi nominis, non minus optimis majorum exemplis:' et Tacit. Annal. 13. 'Non minus insignis eo anno impudicitia:' idem tamen l. III. 'Hinc,' inquit, 'Gracchi et Saturnini, turbatores plebis, nec minor largitor nomine Senatus Drusus:' et in eodem ms. lib. paulo post est, *viros pati muliebria*. *Ciacconius.*

In propatulo habere] Et mulieres habere pudicitiam, id est, castitatem conjugalem: in propatulo, id est, omnibus expositam, quasi in prostibulo: ita ut sola casta sit, quam nemo petivit. *Bad.*

Terra marique omnia exquirere] Huc facit Petronius Arbiter: 'Ingeniosa gula est; Siculo scarus æquore mersus Ad mensam vivus deducitur: inde Lucrinis Eruta litoribus vendunt conchylia cœnis, Ut renovent per damna famem. Jam Phasidos unda Orbata est avibus, mutoque in litore tantum Solæ desertis aspirant frondibus auræ.' Eadem Seneca queritur consolat. ad Helviam, c. IX. 'Quin et illorum gulæ angustus erat orbis noster. Namque appositas dapes non sapore, sed sumptu æstimantes, illis demum cibis acquiescebant, quos extremus oriens, aut positus extra Romanum Colchus imperium, aut famosa naufragiis maria misissent, ut loquitur de prioribus temporibus Latinus Pacatus in Panegyrico.' *Lipsius.*

Non famem aut lassitudinem, non sitim, neque frigus opperiri, sed ea omnia luxu antecapere] Lego ex manuscriptis, *non famem aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri:* quomodo item Aldinum exemplar. Est in duobus tamen manuscriptis, *non famem, non sitim &c.* quomodo codex quoque Beroaldinus. *Rivius.*

Neque opperiri] Id est, non expectabant.

Opperiri] Inusitatum *perior* cujus meminit IV. 8. Priscianus, idem est atque experimentum facio. Hinc periculum, i. e. tentamen: hinc experior, πεῖραν λαμβάνω, πειράω, reperio, tentando deprehendo: opperior, expecto, cupio periri, e regione observans. *Becm.*

Luxu antecapere] Frequenter utitur hoc verbo Sallustius et Tacitus, estque *prævenire* et *præcapere*. Ciaccon.

CAP. 14 *Catilina, id quod factu facillimum erat*] In Naz. et Pal. sec. initio fuerat, *actu*: vox ultima *erat*, supervacua videri queat. *Gruterus.*

Omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tanquam stipatorum catervas habebat] Quamvis eodem modo et Fabricianum volumen, tamen est in manuscriptis quibusdam, ut et Merseburgensi, *omnium flagitiosorum et facinorosorum;* id quod sensus quoque postulat. Porro speciatim mox recenset istos flagitiis et facinoribus coopertos, ut erant *impudici, adulteri, ganeones, decoctores, aleatores, parricidæ, sacrilegi, perjuri, convicti judiciis*, atque id genus alii: nisi quis forte ὑπερβολικῶς locutum Sallustium putet, vel auxesi usum, cum colluviem innuere hominum pessimorum vellet. Facit cum Merseburgensi Florentinum. *Rivius.*

Omnium flagitiosorum atque facinorosorum] Alii *flagitiorum atque facinorum*, legunt: ad eam formam qua *servitia, imperia*, pro *servis* ac *imperatoribus* dicimus: et *scelus* pro *scelesto*, apud Terentium. Sallustius etiam ipse fugisse videri poterat longissimorum verborum monstrosam illam enunciationem, nempe *flagitiosorum* ac *facinorosorum*. Exemplar tamen Gothi ita habebat, longiore illo syllabarum

tractu. Sed judicet Lector. *Glareanus.*

Flagitiorum atque facinorum] Ita etiam codd. nostri meliores, neque dubium quin ita scripserit auctor; non, *flagitiosorum atque facinorosorum.* Consulantur annotationes Glareani. *Gruterus.*

Flagitiosorum] Cicero 2. Invectiv. complur. flagitiosos nominat, qui cum Catilina familiarissime vixerint: licet idem in Orat. pro Cælio haud inficietur multos etiam probos et bonæ mentis adolescentes huic monstro studuisse: nisi tamen aliud ibi sentit, quam videtur: bonosque, factiosos, divites, nobilesque appellat. Sed Ciceronem simpliciter interpretari tutius et verius erit: quanquam idem *bonos* pro magnis non dubitavit usurpare in Verrinis, teste Asconio. *Coler.*

Stipatorum] *Stipare* est Græcis στείβειν, hinc στίβος densa acies, et στίφος globus militum densus, turma; nisi a στύφω, quod est adstringo, et denso, nomen suum accepit. hinc enim et στύπος Latinorum stipes originem duxit. Atque hinc quoque stupor, stupeo. *Becmann.*

Adulter, ganeo, alea] Τὸ *alea* non est in Mss. *Rivius.* Addendum *aleo*, quod monuerunt alii, ut respondeat illi *manu*, et sic reperi in tribus scriptis. Nævius apud Festum, 'Pessimorum pessime, audax, ganeo, lurco, aleo.' *Putschius.*

Ganeo, manu, ventre, pene bona patria laceraverat] Aliæ editiones voce amplius, *pene, alea, bona, &c.* cujus vestigium nullum in innocentissimis libris, Com. Naz. Pal. sec. tert. quint. sed nec eodem loco visitur in ceteris: nam Pal. quartus positam habet loco ultimo; sextus, nonus, tertio: decimus, secundo; undecimus, duodecimus, primo. at quintus exhibet, *adulter, alea ganea, manu ventre &c.* quorum testimoniorum dissensu, ipsa sese prodit falsitas. Nimirum *alea* tunc temporis, appendicula erat majorum flagitiorum. Qui *aleo* infarciunt, ut respondeat *manu*, minus callent mores Romanorum. *Gruterus.*

Alea] Est tabula lusoria, quæ et latruncularia, et pyrgus, et alveus, et alveolus vocatur, rotunda illa tabella rotulæ instar, quæ movetur: hinc in proverbio est, 'Jacta est alea:' cum sic incœpta res est, ut desistere integrum non sit: quod Cæsar, trajecturus Rubiconem, usurpavit. *Zanch.* Ceterum in tabula lusoria, ut olim apud veteres, sic hodie apud nos, duplex præcipue ludus ludebatur,] calculorum, quos et latrunculos dicebant, et tesserarum, quem et tabulæ lusum appellabant. Martialis: 'Hic mihi bisseno numeratur tessera puncto.' Duodecim enim lineis sive scriptulis tabula notata erat utrinque. Ex vario tesserarum jactu varie per scripta et lineas movebant; ac disponebantur calculi. Calculum autem reducere licitum non erat, nisi adversarius concederet. Tabulæ porro usum, hoc est; τὴν πεττείαν a Palamede inventum fuisse apud omnes constat. Quod cum dicimus, de hoc lusu debemus intelligere, qui tesseris calculisque constabat, et tabula in qua ludebatur, lineis multis distincta, per quas calculi movebantur ad tesserarum jactum. Ludus autem triginta calculis constabat, quindecim nigris et quindecim albis. Quanquam in antiquissimo Palamedis ludo uterque quinque tantum calculos haberet, et quinas lineas, in quibus statuebantur illi calculi. Inter illas alia quædam media ferebatur, quam sacram vocabant, ad quam qui pervenerat, ad incitas redigebatur. Neque tesseris, sed solis calculis hic res agebatur, ut Hesychius testatur. Apud Romanos tamen superior modus usitatus fuit, et ab Ægyptiis originem accepisse creditur, ut Plato in Phædro scriptum reliquit: nam πεττεία hæc cursum Solis ostendebat per duodecim Zodiaci signa, ut Eustathius monet. Tabulam

lusoriam marmoream in thesauro antiquarum inscriptionum ostendit Gruterus: quam tamen talem tabulam esse ignorarunt hactenus eruditi. 'Tabula autem,' inquit Isidorus, 'luditur pyrgo, calculis tesserisque.' Ex pyrgo sive turricula jaciebantur tesseræ in tabulam. Præter Pyrgum etiam ψηφοβόλον Joannes Antiochensis appellavit, per quod in pyrgum tali vel tesseræ conjiciebantur. Sed plerumque solo pyrgo contenti erant aleatores. Pyrgum quoque fritillum vocavit antiquitas, quanquam pro tabula lusoria eruditi habeant. Fritillum enim instrumentum est vel vasculum, in quo tesseræ fritinniunt, id est, juxta Nonium, cum sono subsiliunt concussæque agitantur. tesseras quod attinet, antiquissimi tribus utebantur, media ætas duabus, posterius ævum ad tres rediit. *Salmas.* Aleæ usus legibus vetitus, quod et Horat. l. III. carm. docet. Vid. tit. jur. de Aleat.

Bona patria dissipaverat] In mss. est, *laceraverat;* sicut et in impressis vetustiorib. pro, *patrimonium confecerat.* Quod ad sensum tamen attinet, prior lectio bene habet: nam et apud Ciceronem est, 'dissipare fortunas, disperdere et dissipare patrimonium.' *Rivius.*

Laceraverat] Legitur et *dissipaverat,* id est, disperserat. *Dissipare* enim est dispergere, ut pereat, vel ignominiæ causa. Porro, *laceraverat,* quidam auctoribus libris veteribus conantur emendare in *lancinaverat,* quo verbo Catullus usus est, nec non Plautus Arnobiusque. Tertull. quoque adversus Judæos, 'qui ante norunt lanceare, quam lancinare.' Glossarium. *lancinat,* κατακνίζει, sed et *lacerare* rectum erat. *Coler.*

Alienum æs grande conflaverat] Sic infra: 'æs alienum grande conflaverant.' Cicer. 'Conflare pecuniam,' dixit pro Sextio: 'Quæ ratio aut auferendæ, aut conflandæ pecuniæ.' Sed ibi aliud est. *Ciaccon.*

Alienum æs grande conflaverat] Pecuniam mutuo acceperat: et est naturalis locutio, quemadmodum honesta: nam qui æs alienum habet, multam pecuniam habebat mutuo, grande æs conflaverat. *Vall.*

Flagitium] Flagitium veteres vitium, quod virgini infertur, dici voluerunt, ut auctor est Non. Marc.

Ad hoc] Utuntur sæpe his pro *præterea,* Sallustius et Tacitus et Livius. *Ciacconius.*

Perjurio aut sanguine] Ita Commeus, ita quos excussit Bongarsius, ita novem de Palatinis duodecim. Unus enim destituitur copula solum, septimus et duodecimus habent *atque:* quod aliis quidem impense probatur, sed non etiam mihi. Neque enim video cur tali nexu minus respondeat, *perjurium* linguæ, manus *sanguini:* quid quod faciunt pro nobis Augustini Codd. scripti, quos consului omnes. *Gruterus.*

Manus atque lingua] Apposite ad hunc locum Augustinus III. 1. de Civ. Dei. 'Habuit etiam eorum grandem copiam, quos manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat. Quid enim aliud toties senatores corrupti in judiciis, toties populus in suffragiis, vel in iis causis, quæ apud eum concionibus agebantur, nisi etiam pejerando peccabant? Nam corruptissimis moribus ad hoc mos jurandi servabatur antiquus, non ut a sceleribus metu religionis prohiberentur, sed ut perjuria quoque ceteris sceleribus adderentur.' *Colerus.*

Par similisque] Lacon aliquis vix requireret vocem *similis.* Gruterus.

Similisque ceteris efficiebatur] In Frontone, hæc recitante in verbo *Similis,* omissa est copula, *que:* et sane absque sententiæ detrimento abesse potest. *Manutius.*

Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat] Hæc vera lectio, contra quam est in recentioribus libris, ubi supersunt quædam. Sic autem

codices habent in pergamenis descripti et ex impressis plerique. *Rivius.*

Nam uti cujusque studium ex ætate flagrabat] Est quidem in plerisque, ut *cujusque ingenium*, sed perperam, ut opinor; nam et *studium* est in manuscriptis et eodem modo Felicius Durantinus legit. Namque hunc sensum reddens, 'Ut eorum diversa studia perspexerat,' inquit, 'sic dissimili ratione in suam familiaritatem illexerat.' *Idem.*

Neque sumptui, neque modestiæ suæ parcere] Commelinianus non habet, *suæ*, neque admodum desidero. *Gruterus.*

Ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret] Naz. subductam habet linea vocem *quod*, et vere non agnoscunt etiam libri quos contulit Bongarsius, non Commelinianus meus, non Pal. tert. quart. sext. oct. non. dec. undec. duodec. *Gruterus.*

CAP. 15. *Nefanda stupra*] Quippe qui adulterium commisisset cum ea, quæ ei postea socrus fuit, et ex eo stupro duxisset uxorem, cum filia ejus esset; Luccejusque hæc ei objecisset in orationibus quas in eum scripsit, ut ait Pedianus, qui hoc addit, 'se nondum harum mulierum nomina invenisse.' Ejusdem Pediani ibidem verba sunt hæc: 'Fabia, virgo Vestalis caussam incesti dixit, cum ei Catilina objiceretur: eratque absoluta hæc Fabia, quia soror erat Terentiæ Ciceronis.' Paulus quoque Orosius: 'Eodem anno apud Romanos Catilina accusatus incesti; quod cum Fabia virgine Vestali stuprum commisisse arguebatur.' Idem tradit Plut. in Catone. Cicero autem: 'Quod nefarium stuprum non per illum,' &c. Item: 'stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus.' *Manutius.*

Multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote. Vestæ] Duo genera stuprorum intelligat necesse est; alioquin admodum suspectanda illa, *cum virgine nobili*, tanquam a manu interpretis. Commelinii codex vetustate ipsa exesus, aliud quid videtur habuisse: sed non potui oculis assequi. Si liceret, suspicarer, duo illa membra, *cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ*, esse a glossa: nam quid hic auctor pro confesso ac certo ponat, cujus nec ipse Catilina, neque Vestalis convinci potuit? ut enim dicatur convictus quidem, sed evasisse, gratia Catuli, hoc fuerit accusare ipsos judices; quod odiosum nimis. Si non: at verbulo saltem indicandum erat. *Gruterus.*

Cum virgine nobili] Eam significare Sallustium existimo, quæ postea fuit Catilinæ socrus, de qua sic Cicero mentionem facit: 'Cum deprehendebare in adulteriis, cum deprehendebas adulteros ipse, cum ex eodem stupro tibi et uxorem, et filiam invenisti.' Quæ verba ita interpretatur Asconius: 'Dicitur Catilina adulterium commisisse cum ea quæ ei postea socrus fuit: et ex eo stupro duxisse uxorem, cum filia ejus esset. Hæc Luccejus quoque Catilinæ objicit, in orationibus quas in eum scripsit. Nomina harum mulierum nondum inveni.' Hactenus ille. Quibus ex verbis intelligimus, nomen mulieris hujus a Sallustio, et ab aliis propter nobilitatem generis suppressum esse. Sic quoque Sallustium non fecisse mentionem de filia, ne aperte mulierem notaret. Plutarchus in Cicerone tantum id scribit, Catilinam cum filia virgine coisse. Potuit Sallustius aliam quandam virginem intelligere. Nos autem quid certius afferamus, non habemus. *Cast.*

Vestæ] Chaldæis אשתא Estha ignem denotat, unde Vesta procul dubio nomen accepit. Atque hic cultus apud Chaldæos et Persas præcipuus fuit. Quin et in sacro populo accessit Dei jussio: 'Ignis in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos subjiciens ligna mane per singulos

dies.' Et mox: 'Ignis est iste perpetuus, qui nunquam deficiet in altari.' *Lips.* Vetustissimum Chaldæorum cultum hunc idololatricum fuisse adeo antiquum volunt Hebræi, ut Ur Chaldæorum quod habetur Genes. c. xi. pro eorum Deo igne capiant. Vide et Maimon. l. iii. Perplex. c. 30. *Selden.*

Vestæ] Orosius accusatum Catilinam Catuli gratia evasisse scribit. Unde hæc Orosius? Plutarchus aliter, aliter Asconius ad Catilinarias Ciceronis, qui eam absolutam fuisse dicit, quia soror erat Terentiæ Ciceronis. Quo magis miror virum doctissimum Sebastianum Corradum Orosium sectatum, tertium accusatum fuisse Catilinam, asserere. Sed frustra est, qui alias haud ferme. Nam Catilina ob hoc crimen nunquam accusatus fuit, sed ipsa Fabia virgo Vestalis causam incesti dixerat, cum ei Catilina objiceretur. *Coler.*

Aureliæ Orestillæ] An hæc illa quam postea domum duxit Cornificius adolescens, teste Cælio ad Ciceronem? Vix reor. An L. Orestis L. F. L. N. qui anno dxcvi. consul fuit, filia? Non credo. Sed alterius fortassis alicujus, non æque honoribus usi. *Idem.*

Necato filio] Veneno sublato. Valer. Max. ix. 1. 'Præcipue vero,' inquit, 'Catilinæ libido scelesta: nam vesano amore Aureliæ Orestillæ correptus, cum unum impedimentum videret, quo minus nuptiis inter se jungerentur, filium suum, quem solum, et jam ætate puberem habuit, veneno eum sustulit, protinusque ex rogo ejus maritalem facem accendit.' Eadem tradidit Appianus l. ii. Vide Plutarchum in Cicerone et Sulla. *Zanch.*

Vacuam domum scelestis nuptiis fecisse] Cicero Catil. i. 'Quid vero nuper, cum morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuam fecisses, nunc etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti, quod ego prætermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas, aut extitisse, aut non vindicata esse videatur.' *Ciacconius.*

Quæ quidem res mihi in primis videtur caussa fuisse facinoris] Æque nervosum fuisset, *quæ quidem res in primis caussa facinoris, &c.* rejectis aliis: imo suffecisset *fecisse: caussa facinoris maturandi.* Gruterus.

Namque animus impurus] Hominem impurum pro improbo veteres dixerunt generaliter: ut ait Donatus in comment. in Adelph. Terentii. *Zanch.*

Ita conscientia mentem exagitatam vastabat] In mss. duobus reperi *excitam*, ac sic, ni fallor, exemplar Aldinum habet. Sed et *vexabat* in quibusdam est, pro *vastabat*, velut in duobus calamo descriptis, et Florentino; quomodo et Riccius Lugiensis alicubi se legisse testatur. *Rivius.*

Mentem excitam vexabat] Alii libri, *vastabat.* Infra in orat. ii. ad Cæsarem de rep. ord. hoc latius explicat: 'Profecto si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit, quin insomnis, excitus, furibundus atque amens, alienata mente feraris.' Eleganter super hoc verbo disserit Agellius ii. 6. et Macr. in Saturn. vi. 7. sub doctissimi Servii persona. Quæ etiam in novissima P. Danielis editione leguntur, ut et multa quæ alibi sub Servii nomine apud eosdem et Priscianum leguntur. Errant igitur, et quidem vehementer, meo judicio, qui nimis sane hisce commentariis detrahunt, sed ut veros ac genuinos omnino præstare non ausim, sic multis in locis ex marginalibus interpolatos asserenti, non repugnabo. *Putschius.*

Conscientia mentem excitam vexabat] Ita fere Pall. nisi quod loco *vexabat*, eorum decem servent *vastabat:* quomodo et Com. meus, editioque vetus. Pal. præterea quintus servat, *excitatam;* octavus, *exitam:* at Naz. videtur primo habuisse *extitam*, aut per

compendium scripturæ *exterritam*, sive etiam *exercitam*: et vero alterutrum præposuerim vulgato: sed nec omnino etiam displicet *vastabat*; nisi si id mutandum in *versabat*. Gruterus.

Igitur color ejus exsanguis, fœdi oculi] Probus grammaticus legit, *colos exsanguis*. Ejus verba subjiciam: 'Lor,' inquit, 'tertiæ sunt declinationis; o in nominativo correpta, in genitivo producta, ris syllaba terminato hic calor pallor, caloris palloris, color coloris: quamvis Sallustius, *Igitur colos exsanguis*; sicut *labos* et *labor*,' meminit hujus et alias idem. Ex manuscripto legendum suspicor, *colos ei exsanguis*, quomodo et Parisiense: non, *ejus*. Porro *fœdos oculos* dixit, pro eo quod est, sævitiam et immanitatem præ se ferentes, quomodo hic accipi *fœdum*, cum in Eunuchum Donatus, tum Servius in Æneid. II. adnotavit: nam alias fere *turpe* significat et *flagitiosum*. Rivius.

Color ejus exsanguis] Naz. et Com. *colore exsanguis*, sine *ejus*; qua dictione etiam destituitur Pal. octavus, in quo, *color exsanguis*. Pal. sec. habet *color ei exsanguis*: ceteri adstipulantur lectioni primæ. *Gruterus*.

Citus modo, modo tardus incessus] Hæc est vulgata lectio, cui consentiunt omnes mei mss. codd. Aliter hæc profert Nonius: *Modo citus, modo tardus incessus*, in dictione *Citus*: sed utraque lectio placet, et utroque modo Sallustius loquitur: nam in Jugurthino, 'defensoribus mœnium, præmia modo, modo formidinem ostentare;' et, 'lætos modo, modo universos lædere:' et in oratione, de Rep. ordinanda, ad Cæsarem, 'Accensus in socios modo, modo in cives.' *Popma*.

Incessus] Hinc Cicero pro Sextio: 'Quorum per Deos immortales si nondum scelera vulneraque inusta Reip. vultis recordari, vultum atque incessum animis intueamini.' Et Seneca in Hercule Furente: 'Ecce sævus ac minas vultu gerens, Et qualis animo est, talis incessu venit.' Vide Theophrasti Characteres.

Cap. 16 *Testes signatoresque falsos*] Id est, sigillatores falsos testamenti. Nam ut est in Institutionibus Justiniani, in testamento faciendo adhibebantur edicto prætorio septem testes, puberes, cives Romani, qui testamentum obsignarent: eos et signare, et nomen suum adscribere oportere, Ulpianus dicit. *Zanch*.

In præsens] Sic sæpe Tacit. ut Annal. xv. 'omissa in præsens Achaia:' et rursus, 'In præsens haud animadversis.' Cicero, 'in præsentia,' dicere solet: multi alii 'in præsentiarum.' *Ciacc*.

Nihilominus insontes, sicuti sontes, circumvenire, jugulare, &c.] Alii aliter distinguunt. Ego autem post verbum *jugulare*, distinguendum puto. Sensus est: Catilina, si quando peccandi causam non habebat, nihilominus innocentes, sicuti nocentes, jugulabat: idque scilicet potius sine causa et emolumento faciebat, quam sineret manus aut animum torpescere. *Cast*.

Scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus] Post *animus* distinguendum, ac deinde inferendum, *gratuito potius malus atque crudelis erat*. Quasi diceret: Scire licet, cur insontes sicut sontes jugularet: ne per otium aut manus, aut animus torpesceret. Tum causa malitiæ subnectitur: 'Erat enim,' inquit, 'gratuito potius malus, atque crudelis.' Mirum quam hic quidam sudarunt, nec tamen sese explicant. *Glar*.

Gratuito potius malus erat] Hoc est, quod in orat. II. de republ. ordinanda, idem ait, 'Malitia præmiis exercetur, ubi ea dempseris, nemo omnium gratuito malus est.' *Ciacc*.

Æs alienum] Æris appellatione omne nummorum pecuniarumque genus significari liquido constat. Quod hinc manasse ex Plin. XVIII. 3. et XXXIII. 3. didicimus, quod veteres æreis num-

mis, ovium, boumque effigie a Servio Tullio signatis uterentur, et ne quidem argento signato ante Pyrrhum devictum usus fuerit populus Romanus.

Victoriæ veteris] Quam contra Marianos obtentam in turpem exitum verterant. *Bad.*

In Italia nullus exercitus erat] In manuscriptis atque aliis vetustioribus non reperitur, *erat:* et majore cum gratia abesse poterit, nullo sensus detrimento. Ac, ni fallor, ex addita glossa in contextum irrepsit, ut alia multa, quomodo paullo post, ubi hodie fere, *sed ea prorsus opportuna Catilinæ videbantur*. Verbum *videbantur* ex glossa irrepsit: nam in antiquioribus non est. Intelligitur enim *erant*, uti sæpe alias. *Rivius.*

Cn. Pompejus in extremis terris bellum gerebat] Erat eo tempore Pompejus Magnus cum exercitu in Asia contra Mithridatem, quem persequens (ut loquitur Livius) in ultimas ignotasque gentes penetravit: Iberos, Albanos, qui transitum minime dabant, prælio vicit. Subegit præterea omneis usque ad mare Caspium populos: aliaque multa gessit, quæ scripta sunt apud Appianum in Mithrid. Dionem XXXVI. et XXXVII. Plutarchum in Pompejo, Paterculum, Orosium, Florum, Auctorem de viris illustribus. *Cast.*

Ipsi consulatum petendi magna spes] Atqui jam petebat, ut apparet ex loco inferiore, in quo est: 'Hæc ipsa, ut spero, vobiscum Consul agam.' Unde aliqui legunt, *petenti*. Sed fortasse non male legeretur: *ipsi consulatus magna spes*. Ursinus.

Ipsi consulatum petundi, magna spes] At jam antea petierat, ut monuit amicus noster Ursinus. Itaque divinaram in Suspicionibus meis, *potiundi*. Pal. sec. ac quint. servat *petenti* duodecimus vocem nullam habet, sed solum, *ipsi consulatum magna spes erat*. Facile esset scribere *consulatus:* sed ut jam semel dixi, liber ille vix est annorum ducentorum; habetque alioqui verbum *petendi* ad oram. *Gruterus.*

Opportuna] Proprie *opportunum* idem est, quod Græcis εὐλίμενον, εὔορμον, et per metaphoram, tempestivum. Sicuti *importunum* proprie dicitur, quod caret portu: et tralatitie pro intempestivo, inhumano sumitur.

Cap. 17 *Igitur circiter Kalendas Junias*] Hoc est, circiter diem primum mensis Junii.

L. Cæsare, et C. Figulo Coss.] Hic est, (ut puto) L. Julius Cæsar, qui P. Lentulum Suram, sororis suæ virum, præsentem et audientem, vita privandum esse dixit: ut ait Cicero in Catilinam oratione quarta et Philippica II. et VIII. Eum postea proscriptum, soror Julia a carnifice tutata est: cujus rei auctores sunt, Plutarchus in Antonio, et Dion l. XLVII. Fuit optimus et fortissimus civis, reipublicæ amantissimus: ut testatur Cicero cum alibi, tum Epistolarum ad Atticum l. XIV. et Famil. (ut vocant) l. XII. *Cast.*

L. Cæsare, C. Figulo Coss.] Cicero prima ad Atticum epistola *C. Mantium Figulum*, sequentem vocat Cos. quidam etiam *Q. Martium*. Hi Coss. fuere ab Urb. Cond. anno 690. proximo ante Ciceronem anno. *Glareanus.*

Hortari alios, alios tentare; opes suas] Sic Cic. Catil. III. 'omnia norat, omnes aditus tenebat; appellare, tentare, sollicitare, petere audebat.' Sed quoniam meus liber habet, *hortari, alios tentare*, videant docti, an legi debeat, *Hortari ac ostentare opes suas*. Opes vero, non divitias: sic *opes* pro potentia sæpe Cic. ut et in epistola Mithridatis: 'scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum:' et infra: 'Postulavere plerique conjuratorum, ut proponeret quid ubique opis aut spei haberet.' *Ciaccon.*

Imparatam] Id est, immunitam, et ita facilem oppressu.

In unum omnes convocat] Hoc alias

cogere in unum dicit; aut *contrahere*, aut, *conducere in unum*. Exempla passim obvia. *Ciaccon.*

In unum omnis convocat] Et eo majestatis crimen inducebatur: credebant enim collegia, factiones alere. Itaque quæcunque collegia, nisi approbata, vetuerunt. Hinc Sueton. in vita Augusti: 'plurimæ factiones titulo collegii novi ad nullius non facinoris societatem coibant: sed Augustus omnia præter antiqua et legitima dissolvit.' Plato quoque l. I. de Leg. seditionum fundamenta talia esse dixit collegia. Capita itaque committere, de publicis causis privata consilia agere, atque hoc colore Rempub. turbare, capital semper habitum fuit. Audi hic Ulpianum JC. in l. II. ff. de colleg. et corpor. 'Quisquis illicitum collegium usurpaverit, ea pœna tenetur, qua tenentur, qui hominibus armatis loca publica vel templa occupasse judicati sunt.' Rei itaque erant Majestatis, l. I. §. 1. ad L. Jul. Maj. l. IV. C. de his qui ad Eccles. conf. In tali quippe cœtu accenditur sæpe animus ad ea, quæ nunquam quis ausus fuisset, et, ut egregie alibi Tacitus, 'multa experiundo fiunt, quæ segnibus ardua videntur.' *Thys.*

Necessitudo] Necessitas. Gellius XIII. 3.

Eo omnes convenere Senatorii ordinis] *Omnes*, omittendum esse duco. Neque enim in manuscriptis aliisque vetustioribus reperitur, neque sententia postulat. *Riv.*

P. Lentulus Sura] Huic Suræ cognomen inde natum ferunt, quod per dominationem Sullæ cum quæstor esset, mulctas rerum publicarum perdite administravit, consumpsitque. Quare cum Sulla id indigne ferret, et administrationis rationem exposceret: ille rem floccipendens, in Senatum profectus ridicule dixit: Rationem mihi reddere non est, sed præbere suram: uti solent pueri, qui in ludo sphæram peccaverunt: ob hoc deinceps Suræ cognomen est illi inditum. *Zanch.*

P. Autronius] P. *Autronius* Pætus: sic enim legendum est: non, ut est apud Florum, *Antonius*. Consul designatus, ambitus judicium tollere ac disturbare primum conflato voluit gladiatorum ac fugitivorum tumultu, deinde lapidatione atque concursu: ut ait Cicero in oratione pro P. Sulla: attamen damnatus est. Illud etiam notandum est, Tranquillum in Cæsare, et Asconium in orat. pro C. Cornelio, perperam hunc L. Autronium appellare: nam Sallustius, Cicero, et Dion l. XXXVI. Publium vocant. *Cast.*

L. Cassius Longinus] Is, teste Cicerone, in orationibus pro P. Sulla et in L. Catilinam, sibi procurationem incendendæ urbis depoposcerat. Asconius scribit hunc L. Cassium, competitorem fuisse Ciceronis in petitione consulatus. *Idem.*

C. Cethegus] C. Cornelius Cethegus: nam e Corneliorum gente eum fuisse, significavit Porcius Latro, in declamatione in L. Sergium Catilinam. In civilibus dissensionibus (ut puto) urbe ejectus, supplex ad Sullam confugit; inde Sullanas partes secutus est, ut Appianus Bellorum Civilium libro I. memoriæ prodidit. Cic. in oratione pro P. Sulla. Plura leges de Cethego apud Florum l. III. Livium l. CII. Porcium Latronem in declamatione in Catilinam, Ciceronem in orationibus pro Sulla et in L. Catilinam, Plutarchum in Cicerone. *Cast.*

P. et Servius Sullæ Servii filii] Id est, P. Cornelius Sulla, et Servius Cornelius Sulla, filii Servii Cornelii Sullæ. Scribit Dion l. XXXVI. Cornelium Sullam, patrem eorum, qui conjurarunt, fuisse fratrem L. Sullæ Dictatoris. *Idem.*

L. Vargunteius] Satis constat ex Cicerone, quod prius hic de ambitu interrogatus, ab Hortensio defensus est: postea quod conjurasset, cum nemo ei adfuisset, damnatus in exilium abiit. *Idem.*

Q. Annius] Hunc significasse puto Q. Ciceronem, in libello de Petitione cons. cum inquit: 'Qui ex curia Curios et Annios, ab atriis Sapalas et Carvilios, ex equestri ordine Pompilios et Cnejos sibi amicissimos comparavit.' *Idem.*

M. Porcius Læca] Puto designari eum, qui in argenteis denariis eodem quo hic titulo, M. PORC. LÆCA, describitur. Qui vero paulo post nominatur *P. Sulla*, in veteri denario est, P. SULA, antiqua scribendi consuetudine, unico L. *Ursinus.*

M. Porcius Lecca] Infra. Damnatus et is postea fuit: auctor est Cicero in oratione pro Sulla. *Idem.*

L. Bestia] Vide inferius.

Q. Curius] Is Quæstorius fuit, notissimus autem aleator: quare damnatus est, ut Cicero et Asconius referunt. Tranquillus in Cæsare c. 17. scribit, de Q. Curio, quod primus conjuratorum consilia detexerat, constituta ei fuisse publice munera: tamen data non esse, quoniam Cæsarem inter socios Catilinæ nominavisset. *Cast.*

Equestri ordine] Differunt eques, equestris ordinis, et equestri loco natus. Eques et equestris ordinis idem sunt, quod si eques patre natus est qui nunquam senator fuit, equestri loco natus est, sin natus est senatore, equestri loco non recte natus dicitur. *P. Manut.*

Præterea, ex equestri ordine] Ordo equestris medius erat inter Senatorium et plebejum, cui purpura, ut patriciis et senatoriis, uti non licebat: jus tamen annulorum aureorum habebat, quo insigni a plebe secernebatur, et medius ordo vocabatur. *Zanch.*

M. Fulvius Nobilior] Meminit Cicero Epist. ad Atticum l. IV. de quodam M. Fulvio Nobiliore: sed alius quispiam fortasse fuit. *Cast.*

L. Statilius] Ita vocatur etiam a Cicerone in oratione III. in Catilinam, etsi in Aldino codice semel, et mendose quidem, *P. Statilius* legitur. *Idem.*

P. Gabinius Capito] De hoc Cicero in oratione III. in Catilinam. *Idem.*

C. Cornelius] Et hunc, ex Cicerone intelligimus, postea, ab omnibus desertum, condemnatum fuisse. *Idem.*

Ad hoc multi ex coloniis et municipiis qui domi nobiles erant, præterea complures, &c.] *Qui*, non est in Mss. nec in impressis quibusdam. Itaque mihi sic legendum videtur: *Ad hoc multi ex coloniis et municipiis domi nobiles: erant præterea complures paullo occultius consilii hujusce participes nobiles: τὸ erant*, ad sequentia pertinet, et sic est in manuscriptis hic distinctus locus, contra quam in recentioribus. Sed et *hujusce*, non *hujuscemodi*, codices habent antiqui. *Rivius.*

Multi ex coloniis et municipiis domi nobiles] Ita fere Mss. nostri. Editio vetus interposuerat, *domi et militiæ nobiles:* plane contra libros et mentem auctoris; certe præter membranas, non nostras modo et amicissimo Bongarsio excussas, sed et Rivianas, Popmæanas, aliorumque: imposuit nimirum primæ editionis curatoribus insolens locutio *domi nobiles*, itaque addiderunt aliud illud membrum de suo. *Gruterus.*

Ex coloniis] Ratio et modus erat, ut agri dividerentur viritim, idque a triumviris, qui sedes agrosque et ipsum oppidum, si condendum esset, disponebant, ac jura et formam quasi Reipublicæ dabant. Sic tamen ut omnia Romam et Urbem matrem referrent. *Lips.* Quis autem modus designatorum agrorum fuerit per perticam, quæque ratio fuerit sortitionis, cum pervenissent in locum destinatum coloniæ, *Turnebus* docet *Adv.* II. 32. et XXVI. 35.

Et municipiis] Municipes ergo sunt cives Romani ex municipiis, suo jure et legibus suis utentes: muneris tantum cum populo Romano participes honorarii, a quo munere capessendo

appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, nec ulla populi Romani lege astricti, cum nunquam populus eorum fundus factus esset, &c. *Zanch.*

Participes nobiles] Ut Cæsar, Crassus, Antonius; de quibus paulo post dicemus: item Clodius. quod testatur Asconius in commentario in orationem pro Milone. *Cast.*

Participes nobiles] Vox *nobiles* abundare videtur. *Ciacconius.*

Quibus in otio, vel magnifice vel molliter vivere copia erat] Nihil discrepant Mss. nostri: id moneo, quod aliquando in Suspicionibus tentaram, *vivere inopia erat.* Nec enim videbam, cur certa mallent pro incertis, bellum quam pacem, homines fortunati. Nunc sustineo me, putoque sapientis esse, nonnulla ignorare. *Gruterus.*

Vel molliter] Id est, nequiter, et luxuriose.

Incerta pro certis] Sic infra: 'Per ignaviam aut vana ingenia, incerta pro certis captarem.' Et rursus: 'Pro incerta spe certa præmia.' Et iterum: 'Quanquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare.' Item Plautus in Pseudolo: 'Certa amittimus, dum incerta petimus.' Et Hesiodus: Νήπιος, ὃς τὰ ἕτοιμα λιπὼν, ἀνέτοιμα διώκει. *Manutius.*

Bellum quam pacem malebant] In Jugurth. 'ut aliquando pacem quam bellum malles.' Tacit. Annal. 13. 'Ceterum uterque Vologesem regem nuntiis monebant, pacem, quam bellum mallet.' *Ciacconius.*

Ea tempestate] Id est, eo tempore.

M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii] Erat enim Crassus conjurationis conscius, sed occulte: nec ulla necessitate compulsus: sed tantum propter potentiam. Plutarchus in ejus vita, et M. Cicero, conjurationis vindex, aperte satis in oratione quadam, in Crassum et Cæsarem conjurationis illius non minima ex parte causam refert: eam tamen orationem nunquam, nisi post utriusque mortem, edere ausus est. *Zanchius.*

Cn. Pompejus, invisus ipsi] Dion lib. XXXVII. et Plutarch. in Crasso. *Cast.*

Invisus] Id est, odio habitus.

Ductabat magnum exercitum] Scilicet in ultimis terris, adversus Mithridatem. *Zanch.*

CAP. 18 *Sed antea item conjuravere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit. de qua quam verissime potero dicam*] Hæc vera lectio. Ceterum in Argentoratensi, quod est a Schurrerio excusum, reperi, *de quo:* perperam videlicet: nam præter exemplarium et in his manuscriptorum fidem atque consensum, legit eodem modo l. II. Diomedes, ac subaudiendum monet *conjuratione:* quomodo item interpres. *Rivius.*

In quibus] Hujus conjurationis auctor non fuit Catilina, sed M. Crassus, quem studio tacet Sallustius. Vide Asconium. *Coler.*

De quo] Sic plerique legunt, nec hoc etiam reliquimus. *De qua* igitur legatur, sc. conjuratione, ex antiquo et fideli codice. Et ita Diomedes locum hunc exponit. *Ben.*

L. Julio, M. Lepido consulibus, P. Autronius, et P. Sylla designati consules, &c.] Volumen Fabricianum *Tullo*: quæ verior lectio; licet in duobus calamo descriptis *L. Tullio* repererim. Cicero pro Sylla hunc *L. Volcatium* appellat, quemadmodum Asconius quoque Pedianus: tametsi hic alicubi *L. Volcatium Tullium* vocat. His igitur Coss. cœpta prior conjuratio est. Post hos L. Torquatus et L. Cotta fuere consules, quos consulatum ineuntes interficere in Capitolio P. Autronius et L. Catilina parabant: sicuti paullo post testatur Sallustius. Hi autem in P. Syllæ et Autronii locum, quos ambitus ipsi damnarant, creati fuerant. Dein fuere L. Julius Cæsar, et C. Martius Figulus, quorum supra

Sallustius meminit. His Coss. altera conjuratio cœpta est. Post hos M. Cicero cum C. Antonio. His Coss. mense Octobri patefacta conjuratio est, et de conjuratis supplicium sumtum. Quod in Horatium Glareanus *L. Julium Tullum* vocat, quem nos *L. Volcatium Tullum*, est haud dubie memoriæ lapsus, nisi quis incuriæ adscribere malit. Sed et Haloander hunc ipsum in catalogo consulum *L. Torquatum Tullum* appellat, quam recte alii viderint. *Rivius.*

L. Tullo, M. Lepido] Prior hæc conjuratio, ultimam, quam accurate persequitur Sallustius, triennio præcessit. Sed Suetonius in Julio, tribus illis, Catilinæ, Autronio, Pisoni, quos hic ponit Crispus, socios addit C. Cæsarem, M. Crassum, P. Sullam, consentiente cum Tranquillo Dione. 'Meminerunt' (inquit Tranquillus) 'hujus conjurationis Tanusius Geminus in historia, M. Bibulus in edictis, C. Curio pater in orationibus. De hac significare videtur et Cicero in quadam ad Atticum epistola, referens id Cæsarem in Senatu confirmasse regnum, de quo ædilis cogitaverat.' Legenda et cetera, quæ nimis longum foret adscribere. Epitoma Livii lib. ci. 'Conjuratio eorum qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta, de interficiendis Coss. oppressa est.' *Putschius.*

Legibus ambitus] Longo tempore post urbem conditam, nullam de ambitu legem fuisse legimus, quod ad magistratus et ad honores prisci Romani non largitione et ambitu, sed virtutis via nitebantur, propterque egregia domi militiæque facinora, cives quæstura, ædilitate, prætura et consulatu, et aliis honoribus honestabantur. Prima lex contra ambitum illorum qui magistratus appeterent, a Petilio tribuno plebis lata fuit, qua largitiones illorum, qui magistratus pecunia emerent, gravi pœna mulctavit: aliæ deinde latæ fuerunt et a Calpurnio Pisone, et a Cicerone. Lex autem Ciceronis ad hanc sententiam erat: Si mercede corrupti obviam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus tributus, item si vulgo data prandia, contra legem Calpurniam factum videri: ut ipse in oratione pro Muræna ait. *Zanch.*

Legibus ambitus interrogati] Sic infra: 'et ipse lege Plautia interrogatus erat.' *Ciaccon.*

Post paullo] Post, scilicet damnationem, et non designationem: ut quidam in Commentariis suis in Epist. ad Atticum exposuit, existimans hunc locum mendosum esse, sed male: non animadvertens, bis habita fuisse comitia, primo Lepido et Volcatio Coss. cum P. Autronius et P. Sulla creati fuerunt Coss. et paullo post, cum hi legibus ambitus damnati essent, iterum habita fuerunt, in quibus Cotta et Torquatus declarati fuerunt, et tunc Catilina, cum ex Africa rediisset, professus est se petiturum esse: sed prohibitus est, quia quærebatur repetundarum, ut ait Pædianus. *Zanch.*

Prohibitus erat petere consulatum, &c.] Catilina statim ut ex Africa rediit, accusatus est, uti diximus, a Clodio, de pecuniis repetundis. Quare cum professus esset petere se consulatum, L. Volcatius consul consilium publicum habuit, an rationem Catilinæ habere deberet. Decretum est igitur, Catilinam, cum reus esset, consulatum petere non posse. Auctores sunt Cicero, et Ascon. in orat. in toga candida. *Cast.*

Profiteri] Dare nomen, denunciare velle se petere: ita enim mos erat. Et hic *profiteri* non significat simpliciter dare nomen, sed ita ut per leges recipi posset, quæ reum profitentem non admittebant. Quare Sallustius inquit, Catilinam repetundarum reum intra tempus legibus constitutum profiteri nequivisse, id est, non po-

tuisse dare nomen, ita ut admitteretur ad petitionem: nam quærebatur repetundarum. Profitebantur autem petituri, apud eos (ut puto) qui comitia habebant. Livius Dec. III. l. VII. *Zanch.*

Cn. Piso] Sic etiam appellat Cicero in oratione pro Muræna, et pro L. Sulla. *Idem.*

Nobilis] Pisones enim a Calpo Numæ filio oriundi erant, ut testantur Plutarchus in Numa, Horatius in arte Poët. et Ovid. ad Pisonem his verbis: 'Nam quid memorare necesse est, Ut domus a Calpo nomen Calpurnia ducat? Claraque Pisonis tulerint cognomina prima, Humida callosa cum pinseret hordea dextra?' Ovidii autem opinionem, ut Pisones a pinsendo vel pisendo dicti sint, confirmat Plinius Nat. hist. XVIII. 3. *Idem.*

Stimulabant] Id est, urgebant.

Capitolio] Capitolium in monte Tarpejo situm, Superbi maxime opus. Quod his fere verbis describit Dionysius: 'Situm est in alta crepidine, habetque in ambitu octo jugera, sic ut latera singula ducentorum fere pedum sint, exigua latitudinis et longitudinis differentia, nisi quod ista illam vincit vix pedibus quindenis. Qua parte frons ejus meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur, ab aliis lateribus duplici. In ipso sunt tres cellæ ex ordine, a lateribus communione parietum clausæ, media est Jovis, utrinque altera Junonis, altera Minervæ, sub eodem laqueari eodemque tecto.' Hæc hactenus Dionysius. Capitolium autem ita vocabant, quam Græci ἄκραν, quod esset κορυφὴ τῆς πόλεως. At fabula capitis inventi ad gentis nobilitatem. Capitolium ergo Latina vox, ut Pergamus in Phrygia. *Scaliger.* De ejus magnificentia non opus est multa adferre. In illo Tarquinii Capitolio primitus ænea erant limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis aureis ædiles posuerant. Post Carthaginem eversam laquearia inaurata fuerunt. Catulus autem tegulas æreas inauravit. Suo tempore in inaurationem solam 12000 talenta impensa refert Plutarchus, id est, nostra computatione, septem milliones. *Lips.* Recte itaque dixit Virgilius: 'Hinc ad Tarpejam sedem, et Capitolia ducit, Aurea nunc, olim sylvestribus horrida dumis.'

Kalend. Jan.] In hoc dissentit Cicero a Sallustio, quod ipse ait Kalend. Januar. L. Torquato et Lucio Cotta Coss. Cicero vero, pridie Kalend. Januar. Lepido et Tullo Coss. *Zanch.*

L. Cottam] L. Aurelium Cottam. Is fuit vir summo ingenio, summaque prudentia. *Cast.*

L. Cottam] Tres enim Cottæ fuerunt, L. C. et M. Cotta, adeptique sunt omnes consulatum: ut Pædian. scribit. *Idem.*

L. Torquatum] Opinor designari L. Torquatum, qui, ut scribit Cicero in Pisonem, 'Provinciam Macedoniam ex S. C. obtinuit, et ex ea Imp. appellatus est.' In denariis autem Manliæ familiæ describitur L. TORQUAT. Ex S. C. Ad Sallustii autem locum faciunt, quæ refert Pædianus in Corneliana. 'P. Sulla,' inquit, 'et P. Autronius Coss. des. cum essent, eorum alterum L. Cotta, alterum L. Torquatus ambitus damnarunt, et in eorum locum Coss. creati sunt.' *Ursinus.*

Fascibus] Fasces appellamus bacillos aliquot teretes colligatos in modum fascis. Eos bacillos antiquitus ex ulmo fuisse testis Plautus. Plinius tamen Betullam arborem terribilem ait magistratuum virgis, l. XVI. 18. Hetruscorum antiquitus ornamentum fuisse, antequam Romam deducerentur, præter alios Florus auctor est. Consulibus autem duobus creatis cum initio fasces XXIV. præferrentur, id est, singulis XII. in voce et invidia populi res fuit, tanquam regno non

depulso, sed duplicato, ea causa Valerius instituit, ut duodecim tantum fasces conspicerentur, iique alternis mensibus apud alterum consulem essent: ita, inquam, ut priore mense prior consul eos haberet, secundo alter, atque ita in orbem; ut testantur Dionysius l. v. et Dio Cassius l. v. Sumere autem eos prior solebat qui major natu esset; idque obtinuisse videtur usque ad L. Juliam, quæ honorem hunc detulit numero liberorum. De utroque vide Valerium iv. 1. Agellium ii. 15. Interea tamen consul is, qui sine fascibus, ne nullo insigni nosceretur, accensum habebat qui eum præcederet: auctore Dionysio l. v. initio, qui sequerentur cum virgis et bacillis. Suetonius in Julio c. 20. et Livius, ubi de Decemviris, l. iii. *Lipsius.*

In Nonas] Ter enim in mense legitimus habebatur senatus, Kalendis, Nonis, et Idibus; quamvis postea Augustus instituerit, ne plus quam bis in mense legitimus senatus haberetur, scilicet Kalendis et Idibus: mensis autem Februar. hic maxime destinatus erat audiendis legationibus. Cicero: 'Senatus haberi ante Kalend. Februar. per legem Papiam, id quod scis, non potest, neque mense Februar. toto, nisi perfectis aut rejectis legationibus.' *Zanch.*

Quod si Catilina maturasset] Considerandum, servarit ne Sallustius illud σπεῦδε βραδέως in verbo *maturare*, quo de tam anxie ac subtiliter disputat Gellius ex Nigidio. Certe historici Latini *maturare* pro *properare* ac *festinare* identidem dicunt, quicquid dicat Gellius. *Glareanus.*

Pro curia] Ante curiam.

Eo die post conditam urbem Romam] Odiosa hic vox *Romam;* nec hic solum, sed aliis locis ubi jungitur dictioni *urbi:* urbs enim per excellentiam, Romam ipsam designat, ut vel pueris notum. Si tolerari debet; malim cum Pal. quinto, *Romæ.* Gruterus.

Patratum] Commissum, effectum et consummatum.

Diremit] Id est, dissolvit et dissipavit consilium.

Cap. 19 *Citeriorem Hispaniam*] Ad hunc Cn. Pisonem pertinet vetus inscriptio ex marmore: CN. CALPURNIUS. CN. F. PISO QUAESTOR. PROPR. EX. S. C. PROVINCIAM HISPANIAM CITERIOREM OBTINVIT. *Ursin.*

Citeriorem Hispaniam] Citeriorem autem et ulteriorem Hispaniam provincias fuisse prætorias, testis est Livius: qui frequenter ait, Prætores sortitos esse Hispaniam citeriorem et ulteriorem. *Zanch.*

Quæstor] Quæstores, regibus etiam tum imperantibus, instituti sunt: quod lex Curiata ostendit, ab L. Bruto repetita. mansitque consulibus potestas deligendi, donec eum quoque honorem populus mandaret. Quæstores vero urbani ærarium curabant, et ejus pecunias expensas et acceptas in tabulas publicas referebant: et ipse magistratus non honoris ipsius finis erat, sed aditus ad consulatum et triumphos novis hominibus esse censebatur. *Zanch.*

Quæstor pro prætore missus est] Id est, cum esset quæstor, tamen cum prætoria potestate missus est. Hoc significat Suetonius, cum inquit, Pisoni Hispaniam provinciam ob suspicionem urbanæ conjurationis ultro extra ordinem datam fuisse. *Cast.*

Pro prætore] Prætores Provinciales creati sunt circa annum DXIX. Sicilia et Sardinia captis atque in Provinciarum formam redactis, ut Livius et Solinus prodiderunt. Pomponius autem in l. i. ff. de orig. Jur. 'capta Sardinia,' inquit, 'mox Sicilia, item Hispania, deinde Narbonensi Provincia, totidem Prætores, quot Provinciæ in ditionem venerant.'

Infestum inimicum Cn. Pompejo] *Infestum*, pro *acrem*, dicere potuit Sallustius. Interdum tamen suspicatus sum, *Inimicum* glossema fuisse ad *In-*

festum: quo vitii genere refertos esse libros animadverti. *Manutius.*

Simul quia boni complures præsidium in eo putabant] Non male Bongarsio excussus liber, *simulque boni;* modo item sic reformentur sequentia: *Simulque boni complures præsidium in eo putabant, etiam tum potentia Pompeji formidolosa;* ejecta voce *erat:* vocula *Cnei* quæ visitur in editionibus aliis, sublata est e nostra, auctoribus Mss. *Gruterus.*

Potentia Cn. Pompeji formidolosa erat] Tantam enim Pompejus potentiam sibi comparaverat ex rebus prospere gestis adversus Mithridatem, ut Romæ timerent, ne vellet Rempubl. occupare: sed ut primum Italiam ingressus est, præter omnium expectationem, exercitum dimisit. Plutarchus in Pompeji vita. *Zanch.*

Barbaros] Hispanos. Quinam autem, et cur dicti fuerint barbari, Strabo l. XIV. docet his verbis: 'Sed ego arbitror ab initio, conficto nomine eos barbaros appellatos, qui difficulter, aspere ac duriter loquerentur, ut blæsos balbosque dicimus.' *Zanch.* Vox Orientalis. ברברי enim extraneum Arabibus denotat. Et بر desertum, unde Barbariæ nomen. Recte itaque ab Eustathio in III. Iliados notatum est, Lacones hospites et peregrinos dixisse Barbaros. Ita et Ovid. de Ponto: 'Barbarus his ego sum, quia non intelligor ulli.' Veteribus autem Barbari erant illi qui non erant Græci. Unde Plautus Nævium Poëtam Barbarum dixit: In prologo Asinariæ *Barbare* pro Latine positum. In Captivis quoque *Barbaricum jus* leges. Eadem ratione Latini auctores non utentes lingua Latina *Barbaros* dixerunt.

Ex voluntate ejus Pisonem aggressos] Illa *ex* præpositio non est in manuscriptis, licet in aliis fere sit; nec exemplar eam Beroaldinum habet. *Rivius.*

Præterea] Id est, præterquam quod Pisonem interfecerant. *Præterea,* hoc in loco tempus præteritum significat: quod rarissime invenies. *Zanch.*

Sed imperia sæva multa antea perpessos] In libris, quibus usus est Vincentius Castiloneus, scriptum fuit: *Sed et sæpe imperia sæva antea perpessos.* nos eam lectionem in Mss. nostris non invenimus, nec quidquam mutamus. *Popma.*

Sed imperia sæva multa antea perpessos] Excludi poterat conjunctio, *sed.* Editio anni cIↄ cccc LXXV. expressit hic *scæva.* Naz. vero præfert *multa.* Miror nonnullis sapere quod in Castilioneo est: *sed et sæpe imperia sæva antea perpessos.* quis enim non videt esse ab interprete? *Gruterus.*

Nos eam rem in medio relinquemus] Gell. XXVII. 2. Q. Claudius Annal. I. 'Nos,' inquit, 'in medium relinquemus: vulgus in medio dicit: nam vitium isthic putant: et si dicas in medium ponere, id quoque esse σόλοικον putant: et tamen probabilius significantiusque sic dici videbitur, si quis illa verba non incuriose introspiciat.' Tacitus quoque Sallustii affectator suis in libellis de morib. German. 'Quod ego, uti incompertum, in medium relinquam.' *Ciacconius.*

Nos eam rem in medio relinquemus] Hic perperam quidam *derelinquemus.* Cicero pro Cœlio, 'Neminem nominabo, tantum in medio relinquam.' *Rivius.*

CAP. 20 *Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoravi, convenisse videt*] In cujus domo hæc congregatio habita fuerit, varii varia sentiunt. Nonnulli in M. Leccæ domum eos convenisse putant, alii domi Catilinæ eos congregatos fuisse tradunt. At ego hanc congregationem habitam fuisse (salvo aliorum judicio) in cujusdam nobilis domo, e Cicerone colligo: nam is in Orat. cont. C. Ant. et Catil. ita inquit: 'Dico P. C. superiore nocte cujusdam hominis nobilis, et valde in

lis largitionis quæstu noti et cogniti, domum Catilinam et Antonium cum sequestribus suis convenisse.' Et Pæd. hunc textum ita interpretatur, 'C. Cæsaris aut Crassi domum significat.' Hinc patet eos domi Catilinæ non convenisse. Accedit quod Catilina in Velia habitaverit, in illa videlicet parte montis Palatini, quæ forum videt, ut tradit Pomponius Lætus lib. de Antiq. Urb. Rom. Aliter Porcius Latro, intelligit enim domum Leccæ, nisi sæpius congregati fuerint.

In rem fore] Hoc est, ad utilitatem consilii sui pertinere.

In abditam partem ædium secessit] Manuscripta duo, *secedit*, quomodo et alia pleraque. *Rivius.*

Omnibus arbitris procul amotis] Omnibus expulsis, præter eos qui sui consilii participes erant. Nam *arbitri* dicuntur, qui alienæ rei quasi testes intersunt. Alias *arbiter*, auctore Festo, dicitur, qui totius rei habet arbitrium et facultatem. *Zanch.*

Arbitris] Proprie est tertius qui accedit. *Arbiter*, enim quasi adbiter. Bætere seu betere vel betire dixere veteres, pro ire, incedere. Inde Bitienses qui assidue peregrinantur: et Bætis in glossario προσέλθης. *Scaliger.* Hinc et *arbiter* dictus tertius, qui litigia componit. hinc et arbitrari, id est, statuere, ac arbitrium pronunciare. Unde apud Plautum in Mercat. *arbitrari inscitum*, id est, pronunciare inscitum atque imperitum. hinc arbitrium, id est, sententia quæ ab arbitro statuitur. Etiam arbiterium in Pandectis Florent. pro arbitrium reperias, l. IX. ff. qui satisd. cog. l. III. §. 1. l. Pedius, 7. de Arb. et alibi passim.

Nisi virtus atque fides vestra satis spectata mihi forent] Legendum e vetustis, *Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent*, omissa particula illa *satis*, quam nec Fabricianus habet codex, nec requirit magnopere sensus. Si quis tamen eam adjectam velit, non admodum repugnabo; est enim in Merseburgensi. Sed et Terent. 'Satis jam Simo, satis spectata erga te amicitia est mea.' Beroaldinum exemplar eam non habet. *Ni*, pro *nisi* ponitur. et sic numerus ipse exigit, cujus est observantissimus Sallustius. Nec vero aliter Servius in Georgica Virgilii citat. Jam illud, *virtus atque fides vestra*, vastum quid nescio atque immane sonat: quanto modulatius, *virtus fidesque vestra*. Rivius.

Fides] *Fides* est dictorum conventorumque constantia et veritas: hoc est, ut vulgo dicunt, servatio promissi. Hanc autem fidem, ut ait A. Gellius XX. 1. Romani veteres in negociorum contractibus sanxerunt, maximeque in pecuniæ mutuaticiæ usu atque commercio. *Zanch.*

Spectata] Id est, perspecta et cognita mihi.

Satis spectata] Abest a l. IV. illud *satis*. Putschius.

Spes magna, dominatio, in manibus frustra fuissent] Ita et manuscripta fere, quæ ipse viderim: in recentioribus, *spes magna dominationis*, legitur. *Rivius.*

Spes magna dominationis in manibus fuisset] Ita vetus codex: at Aldinus habet, *Spes magna, dominatio in manibus fuisset:* quam lectionem ego non probo: neque enim dominatio in manibus fuit, sed dominationis spes. *Glar.*

Tempestatibus] Id est, periculis. *Tempestas* in hoc loco periculum significat. Aul. Gell. l. XII. inter vocabula, quæ in utramque partem accepta enumerat, *tempestatem* adjungit. *Tempestatem* medium esse vocabulum Servius dicit: ideoque *clara tempestas* dicitur. *Zanch.*

Animus ausus est maxumum atque pulcerrumum facinus incipere] Pudet pigetque barbariei! omnibus Pall. adest vox ultima: at incidi olim in codicem Polonicum; illi aberat: quin

debeat, neminem puto ambigere, cui cognita indoles linguæ Latinæ. *Gruterus.*

Simul quia vobis eadem quæ mihi bona malaque esse intellexi] Τὸ *esse* non est in Merseburgensi, neque in Veneto, aut aliis impressis vetustioribus, ac elegantius et majore cum gratia abesse videtur. *Rivius.*

Bona malaque esse intellexi] Ea vero ex re et consolatio petitur, et animus augetur. Consolatio, cum auctore Seneca l. II. Nat. Qu. c. 59. quod maximum solet esse solatium extrema passuris, omnium caussa eadem est. Animus vero, quia, ut Curtius l. VII. firmissima inter pares amicitia est.

Nam idem velle atque idem nolle] Melius in Jugurth. 'Quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere, in unum coëgit: sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est:' hæc Catilinæ personæ congruit. *Ciaconius.*

Nam idem velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est] Sic et in Hecyram Donatus: in Fabriciano vero, *idem velle atque nolle.* Perperam autem est in exemplari Coloniensi additum *res;* nec enim in vetustis reperitur. *Rivius.*

Idem velle atque idem nolle ea demum, &c.] Suavius accideret auribus gnome, deleto *atque;* nisi magis rescribendum cum Com. meo; *Idem velle atque nolle,* aut cum Pal. nono, *Idem velle, nolle, ea demum.* Grut.

Demum firma amicitia est] Cicero pro Plancio: 'Vetus enim,' inquit, 'est lex illa justæ veræque amicitiæ, quæ mihi cum jamdiu est, ut idem amici semper velint, neque est ullum certius amicitiæ vinculum, quam consensus et societas consiliorum et voluntatum.' Ceterum (ut idem in Lælio tradit) vera amicitia, nisi in bonis esse non potest, cum virtutum amicitia adjutrix a natura data sit, non vitiorum comes. Aristoteles etiam Moralium ad Nicomachum l. VIII. docet, proprie amicitiam bonorum hominum esse, quatenus boni sunt, reliquas vero amicitias per similitudinem quandam ad veram amicitiam dici. Sed Catilina conspirationem malorum hominum amicitiam vocat, suæ serviens caussæ. *Cast.*

Sed ego, quæ mente agitari, omnes jam antea diversi audistis] Mss. quidam: *Sed ego quæ antehac mente agitavi, omnes jam diversi audistis.* Popma.

Ceterum mihi in dies animus magis magisque accenditur] Impressi nonnulli codices: *Ceterum mihi in dies magis animus accenditur.* Nos particulam, *magisque,* in suum locum ordinemque restituimus, et ita loqui solet Sallustius, non solum in libris Historiarum, sed in Catilinario, et bello Jugurthino: 'agitabatur magis magisque animus;' et, 'magis magisque in aperto sunt:' 'magis magisque crescere intelligit:' 'magis magisque eum in dies amplecti:' 'ipsa se virtus magis magisque extollit:' 'magis magisque appropinquare vident.' *Idem.*

In dies magis animus accenditur] Intrudunt alii, *in dies magis magisque animus:* et sic quoque editio vetustissima, sed contra plerosque manuscriptos; solum enim hæret in Palatinis ætatis recentissimæ, undecimo et duodecimo. *Gruterus.*

Quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicemus in libertatem] Legendum arbitror, *ni nosmet ipsi;* id enim præterquam quod elegantius est, etiam veterum consensu codicum magis comprobatur. *Rivius.*

In paucorum jus atque ditionem concessit] Sic in orat. Macri: 'Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem;' ubi, *ditionem,* legendum fortasse est. et Livius l. XXXVI. 'Ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi concessit.' Donatus tamen refert I. Histor. scripsisse Sallustium, *Quorum in gratiam plerique concesserant.* In Jugurth. 'victi om-

nes in gentem nomenque imperantium concessere.' *Ciacc.*

In paucorum potentium] Variant hic libri, aliis *potentiam*, aliis *conditionem* præferentibus. Ceterum in vulgata nihil muto, nec *potentiam* hic probo, quod facit Colerus. Seneca Epistola XXIX. 'Ponet se extra jus ditionemque fortunæ.' *Putschius.*

Semper illis reges] Cic. libro v. in Verrem: 'Patimur enim jam multos annos et silemus, ad paucos homines omnes omnium nationum pecunias pervenisse. Quod eo magis ferre æquo animo et concedere videmur, quia nemo istorum dissimulat; nemo laborat, ut obscura sua cupiditas esse videatur. In urbe nostra pulcherrima atque ornatissima quod signum, quæ tabula pura est, quæ non ab hostibus victis capta atque asportata sit? At istorum villæ sociorum fidelissimorum et plurimis et pulcherrimis spoliis ornatæ refertæque sunt. Ubi pecunias exterarum nationum esse arbitramini, quibus nunc omnes egent, cum Athenas, Pergamum, Cyzicum, Miletum, Chium, Samum, totam denique Asiam, Achaiam, Græciam, Siciliam jam in paucis villis inclusas esse videatis.'

Tetrarchæ] Quædam regna in quatuor partes divisa erant: eorum quartæ parti qui præerant, *Tetrarchæ* dicebantur. Strabo l. XII. scribit, Galatas in tres gentes divisos fuisse, et utramque gentem in partes quatuor, quas tetrarchias vocaverunt. *Zanch.*

Vectigales esse] Cic. in Verr. 5. vectigalium, quæ imponuntur provinciis, duo esse genera dicit: unum quod certum est, quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis et plerisque Pœnorum impositum: quasi victoriæ præmium, ac pœna belli. id autem certum ideo dicitur, quod certum et definitum in annos omnes impositum est: qui id pendebant, vectigales dicebantur. Alterum, quod censoria locatione constitutum est: ut in Asia lege Sempronia. Censores enim locabant vectigalia, nec usquam locare licebat nisi Romæ, nisi in Pop. Romani concione: ut scribit Cicero in dissuasione legis Rulli. Hæc autem non certo, eodemque precio locabantur. *Zanch.*

Populi] Civitates. *Idem.*

Nationes] Scilicet provinciarum: ut Galliæ, Hispaniæ, Asiæ. *Idem.*

Stipendia] *Stipendium* a stipe dicitur, sicuti et Ulpianus scripsit lib. XXVII. ff. de V. S. Ideo etiam tributum appellari ait Pomponius, constatque adeo ex Livio, Cicerone, Gellio, Plinio, et aliis *stipendium*, et *tributum* olim indifferenter vocatum, quicquid colligebatur in publicum, ut ex eo sustentaretur miles. Fuisse autem apud Romanos militum stipendium, denarium in singulos dies, id est, unciæ argenti partem octavam, animadvertitur ex Annal. Taciti l. I. prout citatur ab Alciato ad l. Ager ff. de V. S. sicuti autem *stipendium* a stipe dictum, ita teste Varrone IV. de Ling. Lat. *stips* veteribus æs dicebatur, a stipando deducto vocabulo, cum enim asses libræ pondo essent, qui majorem eorum numerum acceperant, non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant. *Fung.* Hanc autem pecuniam sic repositam in cella Dei Festus ait impensam vocatam fuisse, quod nondum esset pensa, sed tantum stipata. Unde factum ut quævis stipatio et farctura impensa diceretur. Quod sæpius usurpavit Apitius, ut cum dicit, *indat impensam præscriptam*, id est, farcturam. Arnobius l. VII. *impensarum varietate conditis*. Palladius l. I. dixit, *impensa pumicea farciri muros*, id est, stipari acerato ex pumice raso. *Scal.*

Pendere] Id est, solvebant. quæ significatio inde deducta est, quod antequam signatus esset nummus argenteus, cumque Romani gravi adhuc ære uterentur, non numeratione, ut

ætate nostra, sed pondere fiebat solutio. *Zanch.*

Strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus] Mutandum existimo particulam *atque*, et legendum, *Ignobiles atque vulgus fuimus*, vel *æque atque ignobiles.* Ciaccon.

Ceteri omnes strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate] Quamvis eodem modo codices manuscripti, est in plerisque tamen, ut Beroaldino, *vulgus sumus*, tempore præsenti, pro, *nullo numero habemur*, hoc est, *contemnimur et despicimur.* sed et *fuimus*, non sane displicet, quod exemplaria fere habent. *Rivius.*

Obnoxii] *Obnoxius* proprie dicitur, qui propter aliquam noxam adversus alium concessam, ipsum reveretur: sed sæpe largius pro qualibet subjectione accipitur, ut hic. *Omnib.*

Si resp. valeret] Hoc est, si statum suum obtineret. *Zanch.*

Nobis reliquere pericula, repulsas, judicia, egestatem] In vetustis est, *repulsas nobis reliquere, pericula, judicia, egestatem.* Utra verborum series concinnior esse videatur, alii judicent. *Rivius.*

Repulsas] Falso queritur: nam, ut Cic. de Harusp. Resp. *Repulsi* sunt ii, quos ad omnia progredientes, quos munera contra leges gladiatoria parantes, quos apertissime largientes, non solum alieni, sed etiam sui vicini, tribules, urbani, rustici repulerunt. Etsi innuere videtur illud velle Catilina, quod ait Thucyd. l. v. δυνατὰ δὲ οἱ προὔχοντες πράσσουσι, καὶ οἱ ἀσθενεῖς συγχωροῦσιν: Qui superiores sunt agunt quicquid possunt, inferiores perferunt. *Grasw.*

Judicia] Condemnationes: quia ambitus alii, alii rerum repetundarum pœnas dederunt. *Vall.*

Quæ quousque tandem patiemini, o fortissimi viri] In Fabriciano et Beroaldino non est, *o.* ac mihi sane ab litteratore insulso additum videtur. est tamen in Merseburgensi atque aliis. *Rivius.*

Nonne emori per virtutem præstat] Legerem, *mori.* ut in orat. Lepidi, *estne viris reliqui aliud quam solvere injuriam, aut mori per virtutem?* Tacitus Histor. 3. *Moriendum victis, moriendum deditis: id solum referre, novissimum spiritum per ludibrium et contumelias effundant, an per virtutem.* qui locus ex hoc Sallustiano expressus videtur. Plautus Capt. *Qui per virtutem periit, non interit.* Videndum tamen an apud Sallustium pro, *amittere*, legi debeat, *agitare.* Ciacc.

Ludibrio fueris] Volumen Fabricianum habet, *ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris.* legitur et *fueritis.* prius haud dubie cum rectius, tum elegantius esse videtur. Et talis ἐνέργεια numeri, incredibilem quandam gratiam et venustatem habet. *Riv.*

Verum enimvero per deum atque hominum fidem, victoria in manu nobis est] Priscianus legit, *Prô Deum atque hominum fidem.* l. XIV. *Prô*, inquit, *etiam interjectionis loco ponitur, et circumflectitur. Ut Sallust. in Catil. Prô Deum atque hominum fidem.* Neque secus interpres, quicumque is, legisse videtur. In vetustis inscriptionibus fere *proh* reperitur, contra quam vel Priscianus ipse, vel alii quidam velint: nam et Festus cum Prisciano facit. Inter alias enim significationes hujusce particulæ *pro*, quas multas lib. XIV. recenset, etiam admirationi servire eam docet. ut, *Pro Juppiter.* nam hoc ipse exemplum subdit. *Rivius.*

Verum enimvero] Superius argumentum sumpsit ab honesto. argumentabatur enim a justitia, quæ est pars honesti: nunc argumentatur a tuto, id est, altera parte deliberationis, quæ tuta dicitur: hæc autem dividitur in vim et dolum. Dolo uti se dicit Catilina contra incautos, vi contra inferiores. *Vall.*

Pro Deum atque hominum fidem] Seu testor, id est, testem facio. *Idem.*

Illis divitias superare] Sic Jugurth. 'gloria, atque alia optanda bonis superabant.' Cic. Paradox. 'Uter igitur ditior est, cui deest, an cui superat?' *Ciacc.*

Exstruendo mari] In ædificandis ædificiis in ipso mari: quia sicut superius dictum est, in ipso mari ædificia condita sunt. *Vall.* Gruterus conjecerat *excludendo*, ut velit, illi magno mari vim fecisse. Sed forte scribetur rectius: *extendendo*, i. e. pilis sive aggeribus ædificando in mari et aquis quasi retro agendis. Cæsar Bell. Gal. III. 12. 'Extruso mari aggere ac molibus.' *Gronov.*

Montibus coæquandis] Explanandis montibus, ut ibi ædificia faciant amœnitate plena. *Idem.*

Larem familiarem] *Larem* hic accipit pro foculo, ubi familia stat. nam *Lares* proprie dicuntur Dii domestici. Prisci enim Romani, in domibus, quas incolebant, doliis aut vasculis mortuos sepeliebant. Qua ex causa *Lares*, quos domesticos vocant, Deos colere cœperunt. Postea lege duodecim Tabularum cautum est, ne in urbe sepelirentur, neve urerentur: cujus hæc verba sunt: IN VRBE NE SEPELITO, NEVE VRITO. Ipsique Lares canum pellibus vestiuntur: causamque Plutarch. in Probl. refert. *Zanch.*

Illi cum tabulas, signa, toreumata, &c.] Locus hic in omnibus editionibus corruptus fuit: eum nos una dictione addita, et mutata interpunctione, non sine auxilio antiquorum codicum, suo nitori restituimus: et sic hunc locum legi debere verba præcedentia demonstrant: *Etenim quis mortalium cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundunt in exstruendo mari et montibus coæquandis, nobis rem familiarem, etiam ad necessaria, deesse: illos binas, aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse?* Popma.

Nusquam ullum esse? cum tabulas, signa, &c.] Et ita quoque concorditer Mss. Pall. et vett. edd. ne quis Popmæ auscultet, largienti nobis aliud adhuc verbum, hoc modo: *esse? Illi cum tabulas, &c.* Equidem si ita ulli codices; sciamus oportet, notæ deterrimæ. *Gruter.*

Tabulas] *Tabulæ* proprie dicuntur, picturæ in tabulis artificiose formatæ, quibus antiqui plurimum delectabantur. Plinius XXXV. 4. *Zanch.*

Signa] Statuas. Vide Plin. XXXIV. 4. et XXXV. 11. *Idem.*

Toreumata] Toreumatis nomine, quicquid artis elegantia exsculptum est, comprehendimus: τορεύω, id est, sculpo; toreutice, sculptura: a quo toreumata, hujusmodi opera dicuntur, aut sculpta, aut cælata, ex quacunque materia, quæ in deliciis habebantur. *Idem.*

Emunt, nova diruunt, alia ædificant] Expunxi illud, *vetera negligunt*, quod Carrionis sequentesque occupat editiones; quoniam nulla ejus litera compareret in Mss. Palat. in Bongarsianis, in Commeliniano meo, imo ne in veterrimis editionibus: quibus primam pestem invexit Pomponius Lætus, dum fingit: *emunt, vetera diruunt, nova ædificant:* ingeniose profecto, si id vocis quadrat in stuporem. *Grut.*

Trahunt] Accumulant.

Vexant] Lacerant pauperes et humiles; et est frequentativum a Veho, ut respondeat ad Traho.

Summa lubidine] Summa luxuria et superfluitate. *Vall.*

Vincere] Id est, nimio sumptu superare. In summa profusione æque tamen divites manebant. *Thys.*

Mala res] Conditio nostra misera.

Libertas] Tacitus vere l. IX. Annal. falso libertatis vocabulum obtendi ab iis, qui privatim degeneres, in publicum exitiosi, nihil spei, nisi per discordias habeant. *Grasw.*

Vel imperatore] Nunc privatim de officio suo agit. *Imperatorem* hic po-

nit pro duce et principe exercitus: nam principio nemo hoc honore dignabatur, nisi qui res amplissimas præclarissimasque gessisset. Postea is mos ita pervagatus atque pervulgatus est, ut vel minimis rebus gestis nomen hoc multis tribueretur: neque semel modo, sed iterum et sæpius. Hac autem appellatione decorabantur duces, aut exercitus conclamatione, aut (quod erat honorificentius) decreto Senatus, ut alibi scribemus. *Zanch.*

Nisi forte animus fallit] Manuscriptum habet, *ni forte animus fallit.* Rivius.

CAP. 21 *Accepere*] Id est, audiere, percepere.

Quibus mala abunde] Qui abundabant omnibus malis, et inopia rei familiaris stricti erant, et grande æs debebant: nec quomodo solverent, ulla spes suppetebat. *Vall.*

Spes bona ulla] Nihil habebant, et nihil sperabant, quod deterius est. *Glar.*

Quieta movere] Est in aliis, *Quietam remp. movere.* Sed manuscripta fere cum priore lectione faciunt; et illud *Quietam remp.* ex glossa irrepsisse suspicor. Nam *quieta movere,* hic est, quietum et tranquillum statum civitatis turbare. *Riv.*

Magna merces videbatur] Tametsi loco mercedis ponebant otium et quietem reipublicæ perturbare. *Vall.*

Tamen postulavere plerique, uti proponeret] In Fabriciano est, *tamen postulare plerique,* pro *postulabant;* ut sit ἐναλλαγὴ modi, usitata historicis. *Rivius.*

Peterent] Aliter, *Peterentur.* Castal.

Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletum] Manuscripta, ut et impressa quædam, *proscriptionem locupletium.* Id mihi rectius numerosiusque esse videtur; sed et Cicero utitur hoc genitivo ad Atticum, 'Nec moderatiorem quam Sulla, in pecuniis locupletium:' nam in ablativo dici *locuplete* et *locupleti,* docet Q. Remmius Palæmon: unde genitivus exsistit *locupletum* et *locupletium;* quamquam idem Cicero ne quid dissimulem, *proscriptiones locupletum* dicit in Paradoxis; ut in vulgatis est exemplaribus; nam in manuscripto *locupletium* reperi. Porro *tabulæ novæ* Latinis dicuntur, quæ Græcis χρεῶν ἀποκοπαί, quomodo et Cicero appellat VII. ad Atticum. Est autem publica quædam æris alieni abolitio, et pecuniarum creditarum quasi condonatio. Meminit harum Cicero II. Officiorum, et Livius II. belli Macedonici; ut interpretis inscitiam jure mireris, qui hic *admirandas tabulas, et artificiose pictas,* intelligit per *tabulas novas.* Proscriptionis vero nomen a bellis civilibus initium ducit. Nam in tumultu et dissensione civili, cujusmodi exstitere Marii et Sullæ, Cæsaris et Pompeji, qui consecuti victoriam erant, ii nomina eorum, qui fuisse diversarum partium putabantur, in tabulis descripta proponebant, constitutis præmiis, si quis eorum quempiam occidisset, bonis etiam proscriptorum publicatis atque hastæ subjectis. Porro Sulla proscriptionis tabulas primus proposuit, isque non contentus in eos sævire qui armis a se dissenserant, etiam quieti animi cives, propter pecuniæ magnitudinem, proscriptorum numero adjecit, quemadmodum Valerius inquit. Postea obtinuit consuetudo, ut in exsilium ejecti, *proscripti* dicerentur. Ergo *polliceri Catilina proscriptionem locupletum,* nimirum ut illis interfectis, impetus in eorum bona fieret. *Rivius.*

Polliceri] Hanc lectionem et scripturam omnes Codices typis excusi, et in pergameno descripti habent. Verum in uno Ms. reperi, *tum Catilina cœpit polliceri tabulas novas.* Quæ lectio haud placet. *Popma.*

Magistratus] 'Magistrare,' inquit Festus, 'regere et temperare est,

vel moderari.' Magistratus itaque tanquam rectores dicti. Magistri quoque dicti quicunque præfecti. Hinc Magister populi, sive dictator, Equitum, Magister Curiæ apud Plautum in Aulularia, qui Græcis τριτάρχος. Magistri Census, Epistolarum, Scriniorum, Officiorum, Libellorum, Memoriæ, a Præfectura dicti. Etiam Magisteriam agentes in rebus in veteri lexico. Et Magisteria Potestas dicitur in l. vi. C. de Jurisd. Præcipue autem magistratus is dicitur, cui concredita esset gubernatio Reip. et qui judicium auspiciumque haberet, quemadmodum Cic. in Legibus scribit. Magistratus autem qui majores et qui minores dicerentur, Gellius docet ex verbis Messalæ, l. xiii. exponens hæc verba, ut quis Magistratus minor de cœlo servasse velit. *Zanch.*

Magistratus] Ut consulatum, Præturam, Dictaturam. Cicero in eadem: 'Num,' inquit, 'in cinere urbis, et sanguine civium, quæ mente consceleratа ac nefaria concupiverunt, se consules ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident se cupere id, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui aut gladiatori concedi sit necesse?' *Zanch.*

Sacerdotia] Ut Pontificatum, et Auguratum. *Idem.*

Pisonem esse] Superius dixit auctor eum interfectum; sed Catilina ignorabat, vel forsitan nondum interfectus erat. *Omnib.*

In Mauritania] Geographi duas Mauritanias esse dicunt, Tingitanam et Cæsariensem, a coloniis dictas Tingi et Cæsaris. Est autem nomen Mauritaniæ Græcum. Græci enim μαῦρον nigrum dicunt; et Mauritani sic vocati sunt propter nigredinem, id quod eis propter solis propinquitatem contingere videtur. *Zanch.*

Nucerinum] Oppido Nucera oriundum. Est autem apud antiquos auctores triplex Nuceria. Intra Brixellum haud procul a Padi ripa oppidum hodieque visitur, vulgari nunc vocabulo Lucera vel Luzzara. Hoc omnium fere judicio est id oppidum, quod Ptolemæo vocatur Nuceria: 'in Gallia,' inquit, 'Togata oppida sunt ista, Placentia, Fidentia, Brixellum, Parma, Regium Lepidum, Nuceria, Tanetum, Mutina, Bononia:' Nec mirum sit, quæ olim fuerit Nuceria, eam nunc dici Luceriam, quando clarissima quondam Romanorum colonia, Luceria, in Apulia, vulgo nunc vocetur Nucera, raro Lucera. Quanquam hæc apud antiquos etiam auctores, Ptolemæum, et Tabulam itinerariam legitur. Nuceria Apulorum, ad differentiam alterius, quæ non procul a Padi ripa fuit. Apud Appianum vero Civil. bellorum l. xi. simpliciter Nuceria. Posterior hæc hodie Foggia appellatur, et memoratur Polybio, Ciceroni, Cæsari, Livio, Halicarnassæo, Straboni, Plinio, Frontino, Appiano, Stephano, Ethico. Quam ita antiquam fuisse, ut conditor ei Diomedes adscriberetur, Strabo testatur l. vi. *Clu*. Est et Nucera, vulgo Nocera civitas Campaniæ, cujus populi dicti sunt Nucerini, et ager Nucerinus. Plin. iii. 5. haud procul a monte Vesuvio ager Nucerinus est: novem M. passuum a mari ipsa Nuceria.

C. Antonium] Hic C. Antonius fuit M. Antonii oratoris filius, ut ostendit Asconius: patruus autem M. Antonii, qui postea rempublicam evertit, quod testatur Cicero Phil. ii. Is a M. Lucullo prætore damnatus, quod Græcos spoliasset, etiam postea a Gellio et Lentulo censoribus Senatu motus est: Deinde cum præturam peteret, beneficio Ciceronis e postremo loco in tertium pervenit. Hæc ex Cicerone de Petitione consulatus, et Asconio in oratione contra C. Antonium et L. Catilinam sumpsimus. Tandem reus factus a Cælio, quod conjurasset, damnatus est: etsi potius Macedonia

provincia male administrata, quam conjurationis crimen, causa damnationis fuit. Cicero pro L. Flacco, pro Domo sua ad Pontifices, et pro M. Cælio, et Dion l. XXXVIII. *Cast.*

Omnibus necessitudinibus] Id est, omnibus necessitatibus: nam C. Antonius inops, et magno ære alieno oppressus erat, et multa nefanda flagitia commiserat. Q. Cicero in libello de Petitione consulatus, et M. Cic. in Toga Candida. *Zanch.*

Circumventum] Oppressum.

Cum eo se consule initium agendi belli facturum] Sic et Aldinum exemplar. Merseburgense habet in spatio, *agendi, supple bellum.* Verum in ceteris manuscriptis non est, *belli;* ac neque sensus ipse, neque Latinitatis ratio patitur, ut addatur, nisi quis legere malit, *initium belli facturum,* ut omittatur, *agendi;* quomodo exemplar habet Beroaldinum. Nam inferius quoque, 'Qui initium belli facerent,' inquit. Sed et Cæsar, 'Omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant.' Hoc loco etiam *se consulem* habent codices in membrana descripti, casu accusativo, consentientibus impressis quibusdam, quod non sane displicet. *Rivius.*

Cum eo consule initium agendi facturum] Nonnulli scripti libri: *Cum eo consulem se initium agendi facturum.* Alii: *Cum eo consule se initium agendi belli facturum.* Alii: *Cum eo se consulem initium agendi bellum facturum.* Sed ego nihil pronuncio. *Popma.*

Cum eo se consulem initium agendi facturum] Pal. quarto abest vox *se.* habetque *consule,* contra editiones priores, et quam extrusit Lætus, contra Pal. pr. sec. ac Com. nostrum. nam ceteri sane omnes, *cum eo se consule initium.* Quod non probo; cum a libris illis antiquioribus videam stantes Carrionis membranas et Bongarsii. Posset tamen ferri et altera, si rescriberetur, *cum eo, se Consule, initium agendi futurum.* Sed ne quid mentiar; puto illud, *agendi,* a mala manu; certe superfluit, adjectumque ei prætetrea in Mss. posterioribus, *agendi belli.* Gruterus.

Adhæc maledictis increpabat omnes bonos] Quamquam eodem modo Aldinum quoque exemplar, tamen rectius in manuscriptis, *Ad hoc:* nam sic fere Sallustius alias, nec aliter Tacitus. *Riv.*

Suorum unumquemque nominans laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ] Perperam Gymnicus *admonebat:* quamquam sic in aliis quoque est. Irrepsit autem ex Glossa. Mecum facit exemplar Venetum, Schurrerianum, alia pleraque. *Idem.*

CAP. 22 *Cum ad jusjurandum populares sceleris sui adigeret*] Ante erat *addiceret.* meus liber *adiceret. Populares* vero *conjurationis* dixit infra bis. Donatus in Phorm. 'Populares sui sceleris. Sallustius.' *Ciaccon.*

Ad jusjurandum adigeret] Præpositio *ad* abundare videtur. Nam *adigere* seu *adicere jusjurandum* dici solere ex Livio, Cæsare et aliis ostendimus in notis ad Cæsarem. *Ursin.*

Populares] Fautores, et conscios sui sceleris.

Humani corporis sanguinem] Catilina pateris infudit vinum sanguine humano permixtum: deinde circumtulit, ut omnes id libarent, hac execratione, ut ita omnium sanguis hauriri posset, nisi quod promiserant fecissent, uti sanguinem illius hominis hausissent. Plutarchus in Cic. vita: 'Dicamus et obiter morem quem Scythæ servant, cum aliquem amicum sibi elegerunt: quia huic jurijurando conformis est.' Apud Scythas, cum amicitiarum fœdus initur, ac jusjurandum maximum fit, scilicet et victuros eos pariter, et mortem opperituros, si opus sit, alterum pro altero: sibi digitos incidunt, et sanguinem in calicem distillant, summisque intinctis gladiis, ambo pariter admoventes la-

bra: nec quicquam deinde est, quod possit eos dirimere. Morem hunc in dialogo de Amicitia Lucianus tradit: lege illum. *Zanch.*

Humani corporis sanguinem] Mos hic a Scythis. Mela II. 1. 'Ne fœdera quidem incruenta sunt, sauciant se qui paciscuntur, exemptumque sanguinem, ubi permiscuere, degustant. Id putant mansuræ fidei pignus certissimum.' Solin. c. 20. 'Haustu mutui sanguinis fœdus sanciunt, non suo tantum more, sed et Medorum quoque usurpata disciplina.' Herodotus I. 74. ὅρκια δὲ ποιέεται ταῦτα τὰ ἔθνεα, τά πέρ τε Ἕλληνες· καὶ πρὸς τούτοισι, ἐπεὰν τοὺς βραχίονας ἐπιτάμονται, ἐς τὴν ὁμοχροΐην, τὸ αἷμα ἀναλείχουσι ἀλλήλων. Veteres sanguine permixtam potionem *Assiratum* dixerunt, teste Festo, quod iis *Assir* sanguinem notet. Glossæ *Assir*, αἷμα. Eo utitur Cato de re rustica c. 33. 'Daps Jovi Assir a pecu in urna vini caste profanato sine contagione.' Recte autem ait Sallustius Catilinam humani corporis sanguinem circumtulisse. Cæsum enim puerum memorat Dio, superque ejus viscera juramentum conceptum. Verba hæc sunt: Καὶ ἐς ἀθεμίστων ὁρκωμοσίων ἀνάγκην προσήγαγε. Παῖδα γάρ τινα καταθύσας, ἐπὶ τῶν σπλάγχνων αὐτοῦ τὰ ὅρκια ποιήσας, ἔπειτα ἐσπλάγχνευσεν αὐτὰ τῶν ἄλλων. Ut autem fœdera Romani jungebant cæsa porca, non sine exsecratione, ita Græci tauro, capro, aut ariete. De tauro habes apud Æschylum ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις: Ἄνδρες γὰρ ἑπτὰ θούριοι λοχαγέται, Ταυροσφαγοῦντες ἐς μελάνδετον σάκος, Καὶ θιγγάνοντες χερσὶ ταυρείου φόνου, Ἄρην, Ἐνυώ, καὶ φιλαίματον Φόβον Ὡρκωμότησαν, ἢ πόλει κατασκαφὰς Θέντες, λαπάξειν ἄστυ Καδμείων βίᾳ, Ἢ γῆν θανόντες τήνδε φυράσειν φόνῳ. De capro Pausanias l. I. ἐπὶ κάπρου κατόμνυσθαι τομίων, μηδὲν εἰς τὸν Ὀλυμπίων ἀγῶνα ἔσεσθαι παρ' αὐτῶν κακούργημα. Rite autem sanguinem degustabant, quo plus posset exsecratio: sic apud Maronem Dido, cum Æneæ imprecata esset: 'At bello audacis populi vexatus et armis, Finibus extorris, complexu avulsus Iuli, Auxilia imploret, videatque indigna suorum Funera, nec cum se sub leges pacis iniquæ Tradiderit, regno aut optata luce fruatur: Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena:' adjungit tandem: 'Hæc precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo.' Ad sanguinem istum alludit Tertullianus Apolog. 'Nescio quid et sub Catilina tale degustatum est.' Et Minutius Felix Octavio: 'Hodieque ab ipsis Latiaris Jupiter homicidio colitur, et quod Saturni filio dignum est, mali et noxii hominis sanguine saginatur. Ipsum credo docuisse sanguinis fœdere conjurare Catilinam.' Vide Satium v. Thebaid. ubi in sanguine vivo conjurant matres, et fœdus interfecti infantis sanguine sanciunt. *Putschius.*

Sanguinem] Tacitus in Nerone: 'mos est regibus, quoties societatem ineunt, implicare dextras, pollicesque inter se vincire, nodoque perstringere: ubi mox sanguis in extremos artus suffuderit, levi ictu cruorem eliciunt, atque invicem lambunt.'—*Sanguinem*] Non eos quidem improbo, qui multa hic cumulant exempla nationum, fœdera sancientium sanguine, tantum dico alio fine factum a Catilina. Alii enim nihil se peccare putabant, interfecto aliquo, cujus cruorem haurirent. At istud conjuratis pro scelestissimo erat, eoque crimine capitis incurrerant noxiam. Itaque excogitatum potissimum ipsis, ne possent fallere. Videantur discursus mei ad locum Tacit. l. IV. histor. 'occisis legatis, quo minore spe veniæ cresceret vinculum sceleris.' *Gruterus.*

Pateris circumtulisse] Pateris in sacris Romanos usos ubique obvium, et discimus ex Varrone de L. L. l. IV. cujus verba adscribam: 'Præterea in

poculis erant pateræ, eo quod pateant, Latine ita dictæ. Hisce etiam nunc in publico convivio, antiquitatis retinendæ caussa, cum magistri fiunt, potio circumfertur, et in sacrificando Deis, hoc poculo magistratus dat Deo vinum.' Miror quid Colero in mentem venerit, existimanti *calvariam* idem esse cum patera, cum sit τὸ κράνιον. Cn. Gellii historici vetustissimi verba, quæ pro se adducit, omnino aliud significant commemoratione horrendi facinoris crudelissimi tyranni, cui similia in historia Gothica legimus, sed pergit idem, et *Cælii* nomen pro *C. Gellii* substituere conatur, ignorans scilicet, eundem hunc Gellium, ab Agellio in noctibus Atticis, Macrobio, Charisio, Prisciano, aliisque passim citari. Verba Capri quæ producit corruptissima, eum magis convincent, si sic emendata ex scripto legeris: 'Calva vocatur κράνιον, licet Cælius et Varro calvariam dicant, nam calvariæ plurale est, calvæ ossa, quæ sunt et singulariter calva.' *Putschius.*

Degustavissent] Libationem in sacris tacite innuit, quæ in sacris solennibus usitata erat. *Thys.* Post immolationem enim victimæ vinum aspergebat sacerdos, sed priusquam id effunderet, simpulo aut simpuvio ligneo vel fictili admodum parvo, et ipse leviter delibabat, et adstantibus gustandum deferebat, ut pariter libarent. Vocabatur hic ritus libatio. Hinc libare passim apud probatos auctores degustare. Virg. 'Purpureosque metunt flores et flumina libant.'

In solennibus sacris] Solennia sacra dicebantur, quæ certis temporibus anni fieri solerent. Verum non est credendum, Romanos in solennibus sacris humanum sanguinem degustare solitos fuisse; quamvis (ut multi scribunt) Saturnus et Latiaris Jupiter humana hostia placarentur. Dicemus igitur, vinum, aut quidpiam simile circumferri ac degustari solitum fuisse. *Cast.*

Dicitur aperuisse] Τὸ *dicitur*, ex glossa irrepsisse videtur. Neque enim est in vetustis, et eleganter citraque detrimentum sensus abest. *Riv.*

Atque eo dictare, quo inter se magis fidi forent] Hic mire variant exemplaria vetusta. Quid si legas *atque id ea re*, sive, *eo fecisse*, tametsi hoc verbum cum in manuscripto sit, in recentioribus desideratur: vel, *atque eo id ante fecisse, quo inter se, &c.* quomodo legendum esse, conjectura quadam ducor ad suspicandum. Hæc jam adnotaram; cum ecce in duobus manuscriptis reperio, *atque eo dictum rem fecisse:* quæ mihi lectio maxime omnium probatur; et habet eandem exemplar Baroaldinum. *Rivius.*

Atque eo dictitare] Libri nonnulli manuscripti, *atque eo dictam rem fecisse.* In manuscripto nostro, qui olim fuit Fr. Castrinii Narbonensis, expresse *atque eo dictante fecisse*: quod non improbandum videtur. *Thys.*

Atque eo dictare fecisse] Commodatus mihi liber perantiquus ab eruditissimo juvene, Græcarumque litterarum longe perito, Fulvio Ursino, *Atque eo dictitare fecisse:* nonnulli, *Atque eo dictam rem fecisse;* quod ineptum videtur. Sunt, qui ex ingenio reponendum putent, *Atque eo dictante fecisse;* vel, *Atque id eo dictitant effecisse;* vel, *Atque id ea re fecisse;* vel, *Atque id eo fecisse*, vel, *Atque eo id ante fecisse:* quorum conjecturam minime probo. Non displicet omnino impressa lectio: quanquam ejusdem temporis hæc tria verba mallem, *Circumtulisse, Aperuisse, Dictasse.* Nec tamen in culpa posuerim, quod Sallustius in postremo verbo tempus mutaverit. Amicus quidam meus, *Atque eo, dicta re, fecisse:* de quo eruditi viderint; ego adsensum sustineo. *Manutius.*

Magis fidi] Ut enim Thucydid. l. III. Τὸ ἀντίπαλον δέος πιστὸν ἐς συμμαχίαν, id est, mutui metus æqualitas sola facit

societatem fidelem. Et Tacitus l. VI. Annal. dicit: 'ex scelere motus, ex metu consilium capitur.'

Ciceronis invidiam] Id est odium. Ex Cicerone constat hanc invidiam eodem anno ortam esse. Nam Q. Metellus Nepos, Tribunus plebis, pridie Kal. Jan. Ciceronem consulem magistratu abeuntem concionis habendæ potestate privavit. Ipse Cicero conqueritur l. v. Famil. Epist. Ep. 2. ad Q. Metellum Celerem Galliæ Proconsulem, cum dicit, 'deinde si qua ego in re fratri tuo Reip. causa restiterim, peto ut mihi ignoscas. Tam enim sum amicus Reipubl. quam qui maxime. Si vero meam salutem, contra illius impetum in me crudelissimum defenderim, &c.' et paulo post, 'atque ille, quod te audivisse credo, pridie Kal. Jan. qua injuria nemo unquam in aliquo magistratu improbissimus civis affectus est, ea me consulem affecit, cum Remp. conservassem, concionis habendæ potestate privavit.' Gliscens invidia tandem plane erupit, et quinquennio post ejus consulatum a P. Clodio in exilium missus est. De hac invidia contumeliaque conqueritur Cicero pro P. Sextio. *Benn.*

Parum comperta] Parum explorata. Nam cum tanta esset rei magnitudo, profecto esset nobis manifesta. Quapropter comprehendi potest, mendacem et falsum esse in conjuratione Catilinæ. *Vall.*

Cap. 23 *Sed in ea*] Ad id respicit quod superius dixit, *Arbitris procul amotis.* Putabant quidem omnes arbitros et revelatores procul esse amotos, sed non fuerunt amoti, quia unus interfuit, scilicet Quintus Curius, qui revelavit. Et hoc est, *Sed in ea conjuratione.* Idem.

Q. Curius] *Quinti* dicebantur, qui quinto loco nati erant: ut Franc. Robortellus, vir multæ eruditionis, et hac ætate nostra inter doctos facile princeps, in libro suarum Annotationum scribit. *Zanch.*

Q. Curius] Citat Marcellus hunc locum, sed ibi perperam *Q. Curtius* excuditur. Apud Ciceronem verò l. I. ad Atticum legitur *Torius* pro *Curius*. Coler.

Haud obscuro loco] Nobili familia.

Flagitiis et facinoribus] Putavi pro *facinoribus* legendum *fœnoribus:* tum quod ita legit Gellius IV. 17. tum etiam quod dixerit *flagitiis*, supervacaneum videatur *facinoribus*. Verum Nonii me auctoritas a mutatione deterret. Nam in verbo *facinus*, hunc locum recitat. Præterea differunt omnino *facinora* a *flagitiis*, nam et *facinus* interdum bonum est, et cum est malum magis habet quiddam quam *flagitium*. At superius quoque non uno loco *flagitium* et *facinus* conjunxit Sallustius. Flagitiosissima quoque facinora appellat in Jugurtha. *Ald. Manut.*

Coopertus] Sic Jugurthino; 'inopem et coopertum miseriis effecit.' Horat. 'Famosisque Lupo cooperto versibus.' Tacitus Annal. III. 'Ne quis vita probrosus, et coopertus infamia, provinciam sortiretur.' Cato apud Gellium l. XIII. 23. 'Quum nefarium facinus pejore facinore operire postulas.' *Ciaccon.*

Coopertus] Non leviter tinctus, sed plane imbutus.

Censores] Censuræ initium fuit, rei a parva origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, Senatus Equitumque centuriis decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus, privatorumque locorum, vectigalia populi Rom. sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium ejus est, quod in populo per multos annos non censo, neque differri census poterat: neque consulibus, cum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Quare cos. M. Geganio Macrino ite-

rum, T. Quinto Capitolino quintum consule, primi cum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirius Semproniusque creati fuere: qui magistratus, etsi a principio quinquennalis, postea a Marmerco Æmilio dictatore cautum fuit, ut annua et semestris censura foret. Cujus rei caussa ipse Æmilius, quod veterem censuræ statum præfinitum minuisset, a proximis censoribus tribu motus, et ærarius factus est, ut testatur Liv. l. IV. Dec. primæ. Ad quam licet a principio admitterentur patricii tantum, postea effectum est, ut alter patricius, alter vero plebejus crearetur. Demum eo dignitatis venit, ut Censura omnium magistratuum pene princeps esset. Nam universæ reip. supremum et perfectissimum locum habebat. Hæc cum alias res, tum vero ut moras vitasque discuteret maximo in imperio ac potestate erat: ut quæ de nuptiis, de liberorum procreatione, de vivendi ratione, de conviviis diligenter inquireret; nulla denique omnium cupiditatum ac illecebrarum erat, quam adoriri ac indagare non oporteret. His enim putabant longe facilius, quam publicis muneribus, aut iis quæ in oculis fiunt, hominum mores eum posse deprehendere, qui severitate disciplinæ, ne quis ad voluptatem uteretur, custodiret, et acrius coërceret, neque patriam ac consuetam vivendi disciplinam transgrederetur. His licebat, et integrum erat, e Senatu eos ejicere, et illis equum adimere, qui flagitiose ac intemperanter degerent. Ipsi quoque sacrificiorum precia curabant, et descriptionibus civium genera et reipub. officia distinguebant. Multa quoque Cicero in III. de Legib. refert, et Pædianus in primo commentario, et Gellius IV. 20. et VIII. 22. Et si quis eorum decessisset, alterum in locum ejus sufficere religio erat. *Zanch.*

Moverant] Ita Codex Fabricianus. Vulgo, *amoverant*. *Riv.*

Vanitas] Levitas. Appollinaris apud Gellium XVIII. 4. asserit, 'vanos proprie dici non ut vulgus diceret, desipientes, aut hebetes, aut ineptos: sed ut veterum doctissimi dixissent, mendaces et infidos, et levia inaniaque pro gravibus et veris astutissime componentes.' Nos autem quid hic significet *vanitas*, ex ipsius Sallustii, quæ sequuntur, verbis facile cognoscimus. *Cast.*

Neque reticere quæ audierat, neque sua et ipse scelera occultare] Est in quibusdam, ut et Merseburgensi, *neque suamet ipse scelera*. Quomodo Livius VIII. ab U. C. 'Epoto medicamento, suamet ipsæ fraude interierunt.' Sed et prior lectio placet: nam idem Livius VII. belli Punici secundi, 'Ita inde Annibal,' inquit, 'sua et ipse fraude captus abiit:' τὸ *prorsus*, quod mox sequitur, ad sequentia pertinet, ac perperam est a Gymnico superioribus additum, ut sit 'prorsus neque dicere, neque facere quidquam pensi habebat;' pro nihil curabat. Livius, 'Queis neque quid facerent, neque quid dicerent, quidquam umquam pensi fuisse.' *Rivius.*

Reticere] Colerus legit *retinere*. Futilis enim erat homo Curius: deducta nimirum metaphora a vasis perforatis, quæ cassa, et rimosa non tenent ea, quæ injicis, unde et futiles dicuntur ii, qui audita non custodiunt, aut retinent, sed effutiunt. Isidor. l. X. 'Futilis, vanus, superfluus, loquax;' sed priorem lectionem servare melius est.

Reticere quæ audierat] Magno molimine magnas nugas agunt, qui mutatum volunt *reticere*, in *retinere*. *Gruterus.*

Suamet ipse scelera] Meus liber, *sua et ipse*, ut legi possit, *sua etiam ipse*. Ciaccon.

Cum Fulvia] Pandectæ Florent. pro *Fulvia*, habent *Julia* l. in quæstionibus, ff. ad L. Jul. maj. sed libra-

viorum procul dubio hic error est, cui ansam dedit literarum similitudo. *Popma.*

Muliere nobili] Id est, nobili genere orta. Plutarchus: 'Sed hoc,' inquit, 'Fulvia nobili genere mulier, clam noctu profecta, Ciceroni detexit:' hanc Florus 'vilissimum scortum' appellat. *Zanch.*

Consuetudo] Ita antiqui loquebantur, pro rem habere cum aliqua. Terent. Adelphis: 'Qui cum illa consuevit prius.' Ita etiam in Hecyra, et Phormione loquitur. Et Plautus in Cistellaria: 'En unquam cum quoquam viro consuevisti?' *Manut.*

Maria montesque polliceri] Proverbium est, quod usurpare solemus, cum de ingenti alicujus pollicitatione dicere volumus: idque cum quadam irrisione dicimus. *Zanch.*

Ferro] *Ferrum* pro gladio dixit per Metonymiam, ut ex materia intelligas rem confectam. Et quanquam hæc figura Poëtis familiarior sit, utitur ea tamen et Cicero nonnunquam, velut pro Cecina: 'In aliquem advenientem cum ferro invadere;' et, 'homines instructi et certis locis cum ferro collocati.' *Riv.*

Insolentiæ] Id est, insolitæ superbiæ, et immodestæ jactantiæ. *Bad.*

Insolentia] Badius *insolentiæ*, in gignendi casu, legit, et codex quoque vetustus: quod placet propter compositionem, etiamsi alii ablativum exponant, propter insolentiam. *Glar.*

Reipubl.] Aperuit enim Ciceroni. Papinianus Respons. lib. XIII. 'In quæstionibus læsæ majestatis etiam mulieres audiuntur: conjurationem denique Sergii Catilinæ Fulvia mulier detexit, et M. Tullium consulem indicium ejus instruxit.' Lex hæc extat l. VIII. ff. ad l. Jul. majestat. Dicit hic Papinianus M. Tullio consuli detexisse Fulviam, sed fallitur: ex Sallustio enim constat hoc factum fuisse ante consulatum Ciceronis, L. Cæsare et Q. Martio Coss. *Coler.* Dein Sallustius dicit, non tam Ciceroni quam pluribus evulgavisse; ultimo non accusavit Fulvia, sed tantum detexit.

Sed sublato auctore] Id est, Fulvia non solum quæ Catilina moliebatur, sed etiam modum et viam, qua id facinus perpetrare decreverat, ut ipsa audiverat a Curio, suppresso tamen Curii nomine, compluribus narravit. *Cast.*

Studia] Favores et animos hominum.

Accendit] Incitavit.

Æstuabat] Ardebat et stimulabatur odio, quia quodam odio populi maculari Nobilitas videbatur. *Vall.*

Si eum quamvis egregius, novus homo adeptus foret] In manuscriptis est, *homo novus;* quæ collocatio verborum melior; qua et Cicero fere utitur. Dicitur autem *homo novus*, qui nulla generis et prosapiæ nobilitate commendetur, et qui propter ignobilitatem a se ortus videatur, hoc est, qui nulla adjuvetur in adipiscendis honoribus commendatione majorum, quique nullas horum ostentare imagines, nec res gestas virtutesque jactare possit. Cicero Philippica VI. 'Quid enim non debeo vobis, Quirites, quem vos a se ortum hominibus nobilissimis omnibus honoribus prætulistis?' Idem in Sall. 'Ego,' inquit, 'majoribus meis virtute mea præluxi, ut si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriæ suæ.' Utrobique significat, se esse hominem novum. Testatur et Plutarchus in vita M. Catonis, homines appellari novos ab Romanis τοὺς ἀπὸ γένους δόξαν οὐχ ἔχοντας, ἀρχομένους δὲ γνωρίζεσθαι δι' αὐτῶν, ut ipse inquit. Huic in Jugurtha Sallustius opponit 'hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum,' quem uno verbo *nobilem* dicimus. *Rivius.*

Post fuere] Meus liber, *profuere.* Ciaccon.

Post fuere] Postposita sunt.

CAP. 24 *Comitiis habitis*] Comitia fu-

ere curiata, centuriata, tributa. Curiata omnium fere antiquissima, in quibus populus curiatim, hoc est, divisus per curias, suffragia sua dicebat. In centuriatis centuriatim populus suffragia ferebat. Tributa porro comitia fuerunt, cum per tribus ex regionibus et locis suffragium ferretur: centuriata comitia ex senatus auctoritate fieri oportebat, qua in tributis opus non erat, ideoque temporibus primis post habita comitia fiebant quoque Patres auctores, id est, confirmabant, quæ populus suffragiis suis jussisset, donec, eo jure senatui adempto, constitutum fuit, ut antequam haberentur comitia, in incertum comitiorum eventum Patres fierent auctores, ut Gellius docet XIII. 14. In curiatis comitiis non licuit suffragium ferre, nisi iis, qui in curias erant relati. Qui autem extra urbem domicilia habebant, non erant in curias relati, et proinde ferendi suffragium jure minime gaudebant, non licebat enim curiata habere comitia, nisi intra pomœrium. *Sigonius, alii.*

M. Tullius, et C. Antonius] Cicero consul omnium consensu factus est: sed Antonius pauculis centuriis Catilinam superavit, cum ei propter nomen patris paulo speciosior manus suffragata esset, quam Catilinæ: auctor est Pedianus. Cicero in Pisonem: 'Me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas, non prius tabella quam voce priorem consulem declaravit.' Anno urbis conditæ septingentesimo Cicero consul fuit, ut scribit Plinius IX. 39. *Zanch.*

Populares] Id est, fautores conjurationis. *Idem.*

Sua, aut amicorum fide sumtam mutuam] Meus liber, *mutuo*. Sed eam vocem additam opinor: *sumta* enim erit fœnore: sed dicit *sua fide sumere*. Ciaccon.

Fæsulas] Fæsulas ab Atlante conditas, easque ab ejus filia Fæsula appellatas esse, Politianus contendit lib. I. Epistolarum. Multas autem colonias huc a Sulla deductas significat. Campos eos qui inter Fæsulas et Aretium jacent, maxime opulentos esse frumenti, pecoris, omniumque rerum copia, Livius scribit. Modicus hodie vicus non procul a Florentia est. Vide Claver. Ital. II. 8.

Ad Manlium quemdam] Quemdam ait, tanquam obscurum, ut quem neque superius inter insigneis conjuratos numerarit. *C. Manlium* paulo post vocat. Mirum vero, illum exercitus ducem electum. Verum oportuit præcipuæ audaciæ fuisse hominem. Commentarius, qui Vallæ adscribitur, ait, Fæsulæ principem fuisse: sed errat, ex Sallustii verbis non intellectis. *Glareanus.*

CAP. 25 *Hæc mulier genere atque forma, præterea viro atque liberis, satis fortunata fuit*] Maluissem, *commiserat; mulier genere, forma, viro, liberis satis fortunata; literis, &c.* præteritis ceteris vocibus. *Gruterus.*

Genere atque forma] Hinc apparet quod Sempronia primum gens patricia fuit, quamvis postea plebejam factam velint. Ejus in nummis, quos habemus, familiæ tres reperiuntur, Atratinorum, qui patricii fuerunt, Gracchorum qui plebeji, Pitionum, quos plebejos item fuisse arbitror. In æreo quodam nummo mentio quoque fit L. Sempronii Atratini, qui anno DCCXVII. in M. Antonii iterum consulis Cal. Jan. abdicantis locum factus est. Dio lib. XLIX. Qui et postea Antonianarum partium fuit. *F. Ursin.*

Viro atque liberis satis fortunata] Sustuli particulam *atque*, testimonio Frontonis adductus: amator autem brevitatis Sallustius hujusmodi particulas sæpe respuit. Eodem modo proxime legimus *psallere, saltare*, non ut est in vulgatis libris *psallere et saltare*: in quo Macrobii auctoritate nitor, quem video ita legisse III. 14. *Manut.*

Psallere et saltare] Quidam libri habent, *psallere et cantare*. Tamen sequor lubentius antiquissimum Fulvii librum, in quo diserte scriptum video *psallere et saltare*: nam *psallere* non idem est, quod saltare, sed potius fidibus canere. Itaque dixit Gellius XIX. 9. ' desideravit exhiberi, quos habere eum sciebat scitissimos utriusque sexus, qui canerent voce, et qui psallerent.' Non enim necesse erat dicere, *canerent voce*, nisi et in verbo *psallerent* cantus inesset. Itaque, ut distingueret, dixit, *canerent voce*. Præterea psaltriam et fidicinam æque dici non ignoramus, et ψάλλω pro canto, ψαλμὸς pro cantu dicitur. Atque hanc lectionem ipse quoque Macrob. l. III. agnoscit. *Ald. Manut.*

Multa alia] Meus lib. addit, *præterea multa alia*. Ciaccon.

Sed ei semper cariora omnia, quam decus atque pudicitia fuit] Hunc locum sic expressit Tacitus Annal. XIII. ' Huic mulieri cuncta alia fuere præter honestum animum: sermo comis, nec absurdum ingenium, modestiam præferre, et lascivia uti; famæ nunquam pepercit.' *Idem.*

Sed ei cariora semper omnia quam decus atque pudicitia fuere] Sic legendum est ex pluribus libris. *Putschius.*

Verum ingenium ejus haud absurdum, posse versus facere] Nescio quid turbet τὸ *posse*, quo sublato concinnior sane erit oratio, *absurdum versus facere*, pro ad versus faciendos. Confirmat conjecturam Tacitus, qui eo vocabulo simili modo utitur: ' Sermo comis, nec absurdum ingenium, modestiam præferre, et lascivia uti.' Et III. histor. ' Ne absurdus ingenio famam urbanitatis per lasciviam peteret.' *Putsch.*

Multæ facetiæ] *Multa facetia*, est in meo libro, ut apud Plautum *Delicia*, et III. Hist. *Insidia prima*. Ciaccon.

Prorsus multæ facetiæ multusque lepos inerat] Charisius lib. I. *facetias* inter nomina pluralia tantum refert. *Facetiæ*, εὐομιλία, εὐστομία. Glossæ, *facetiæ* χάριτες ἐν ἀνθρώπῳ. Nolim igitur hic quicquam mutare refragrantibus libris: quamquam Apuleius Apologia sic loquatur: ' Atque ego scio nonnullos et cumprimis Æmilianum istum facetiæ sibi habere, res divinas deridere.' *Putschius.*

CAP. 26 *Ad cavendum dolus aut astutiæ deerant*] Meus liber, *ad cavendum dolos, astutiæ deerant*. Ciaccon.

De quo paulo ante memoravi] Morboniam ire juberem verba parenthesi ista conclusa, si liceret per libros: et næ Sallustius lectores suos habuit pro potoribus Lethes, si arbitrabatur in memoriam eis revocanda vix decem versibus ante memorata. *Grut.*

Dissentiret] Est in manuscriptis omnibus, quos ipse viderim, *Sentiret*, neque sensus id repudiat. Tametsi ne alterum quidem displicet, si subaudias, *ab ipso*. Riv.

Neque petitio] Falsum est, hærere in vett. edd. *petitiones*. Vicentina enim, nec non Mediolanensis, omnium primæ, alterum servant; comparetque idem in Veneta Læti, ut et Aldina anni cIↄ Iↄ XXI, ceterisque aliquot seqq. et vero agit auctor de petitione consulatus Catilinæ: nam accipere *petitiones*, metaphorice; est sine ulla figura prodere fatuitatem suam. *Gruterus.*

Neque insidiæ quas consuli fecerat, prospere cessere] Lego *fecerat*, *processere*. Infra: *quod neque insidiæ consuli procedebant*; et alibi sæpe. *Ciacc.*

Quas Consuli fecerat] Sunt qui credant legendum: *Quas consulibus fecerat*: communem et receptam lectionem eo libentius secutus sum, quod subjicit paulo post: ' Interea Romæ multa moliri, consuli insidias tendere.' In nonnullis tamen Mss. inveni, *quas Coss. in Campo fecerat*. Sed prior plurium codicum testimonio comprobata est. *Popma.*

Neque insidiæ quas Consulibus in campo fecerat, prospere cessere] Revo-

rata lectio ex Orci cancris, servatur Pal. Naz. sec. tert. et Com. meo; visiturque etiam in Pal. quart. sed numero singulari, *Consuli*, hactenus mutilate editum, *quas Consuli fecerat.* Nam Ciceroni aliisque indicatum, Catilinam in ipso *Campo* diserte traditum pluribus, etiam Dioni l. XXXVII. Invenerat scripturam hanc nostram in nonnullis membranis Popma; non etiam retinuit, quod altera plurium comprobaretur codicum testimonio: male: ex vero namque P. Syrus, 'Est turba semper argumentum pessimi.' *Gruter.*

Quoniam quæ occulte tentaverat, aspere fædeque evenerant] In manuscriptis et aliis antiquioribus est, *aspera fœdaque:* nec aliter legit interpres, quisquis is est. *Rivius.*

CAP. 27 *C. Julium*] Vetus codex habet *C. Junium.* Et fortasse is est, qui argenteo denario C. JUNI C. F. describitur. *Ursin.*

Quem ubique opportunum sibi fore credebat] Fere fecerim transpositis syllabis, *ubi quemque opportunum, &c.* Gruter.

Dies noctesque festinare] Varie hoc effert Sallustius, *Dies noctesque.* Item: *Diu noctuque.* De voce, *festinare*, vide Catonem ap. Gell. XVI. 14. *Ciaccon.*

Neque labore fatigari] Meus lib. *neque laboris face fatigari;* forte, *laboris fasce.* Idem.

Principes conjurationis] *Populares* hos appellat, cap. 22. 24. 52. sed c. 45. *Principes*, ubi intelligit Lentulum, Cethegum, &c. *Idem.*

CAP. 28 *Et cum eo L. Vaguntejus senator*] Manuscripta, *L. Varguntejus:* quamquam Plutarch. in vita Ciceron., hoc omisso, C. Cethegum provinciam cepisse consulis interficiendi testatur. *Rivius.*

Et de improviso domi suæ imparatum confodere] Abest ab uno *domi suæ*, ab duobus *imparatum;* quæ salvo sensu abesse posse nemo negaverit. Et hic est locus quem a brevitate tantopere commendant. *Putschius.*

Ubi intelligit quantum periculum Consuli impendeat] V. c. habet: *Ubi intellexit quantum periculum Consuli impendebat:* et paulo post, ubi in vulgatis editionibus est, *dolore injuriæ*, in v. c. abest vox *injuriæ.* Ursin.

Janua prohibiti] Sic in Jugurtha: 'Numidas insequentes manibus prohibuit.' *Ciaccon.*

CAP. 29. *Dolore injuriæ*] Dictio *injuriæ* abundat in meo libro. *Idem.*

Senatus decrevit, ut darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet] Τὸ *ut* in exemplaribus manuscriptis non est: ac elegantius omitti, quam addi videtur: tale illud Livii; 'Præscribit monetque Lilybæum firmo teneret præsidio.' Cæsar I. belli Civilis, 'Quotiescumque sit decretum, darent magistratus operam, ne quid respub. detrimenti caperet;' pro, decretum ut darent. *Rivius.*

Darent operam Coss.] Ciceronem vide Catil. I. et alibi. *Ciaccon.*

Ea potestas per Senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur, exercitum parare] Non habet *per Senatum* Pal. tert. et poteramus eo carere, ut et aliquot verbis subsequis. Nam, aut valde hallucinor, aut auctor scripsit: *Eo permittitur exercitum parare, &c.* Reliqua omnia irrepserunt e glossa; et ea quidem quavis cloaca fœtidiore, eis quibus nota Respublica Romana. *Gruter.*

Aliter, sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est] Manuscripta duo, *nullius earum rerum;* nisi quis *nulli* vetuste positum malit pro, *nullius:* quomodo Comicus dixit, 'Tam iners, tam nulli consili;' et in Truculento Plautus, 'Coloris ulli,' pro *ullius.* Nec enim τὸ *consuli* addendum puto. Sed ut hoc obiter addam, *Aliter* Sallustius, pro alioqui posuit; *jus*, pro potestate. *Rivius.*

Nulli earum rerum Consuli jus est] Dictiuncula postrema abundat; for-

san et antepenultima: ceterum libri meliores, videlicet Pal. pr. ac sec. Bongarsii ac Commelini, habent voce prima, *nullius*, de quo consulatur Rivius; Rivius, inquam, cui Sallustius civicam debet: nam et meo judicio, revocanda ab exilio lectio illa. *Gruterus.*

CAP. 30 *L. Senius Senator*] Expunxerim libens dictionem *Senator*. Neque enim periculum est, ut arbitremur subulcum quem recitasse literas in Senatu. *Idem.*

Quas Fæsulis allatas sibi dicebat, a Q. Fabio, in quibus scriptum erat] Locus hic corruptus et mancus fuit. Neque enim apparuit a quo litteræ Fæsulis missæ erant, quas L. Senius in senatu recitavit. Ego locum in omnibus editionibus depravatissimum Martiniani codicis ope adjutus, pristinæ integritati restitui. Quis autem hic fuerit Q. Fabius, etsi in tanta rerum omnium obscuritate non satis habeam constitutum, conjecturam tamen meam libenter adfero. Puto igitur hunc esse Q. Fabium Sangam, de quo paucis interjectis paginis, eodem in libro Sallustius: 'Itaque,' inquit, 'Q. Fabio Sangæ cujus patrocinio plurimum civitas utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt.' *Popma.*

Quas Fæsulis allatas sibi dicebat; in quibus, &c.] Fere est, ut expungi debeat, verbum primum et antepenultimum. At ecce, tanquam si inopia summa esset et verborum et sensus plane mancus, Popma noster adhuc adsuit ex codice Martiniano, *dicebat, a Quinto Fabio, in quibus, &c.* euge! euge! nisi sciremus bajulum literarum, omnia perierant: at, ut taceam Glareanos, Rivios, Carriones, Ursinos, reliquos, affirmo libros Mss. quatuordecim quos ego excussi, libros item quos Bongarsius, non agnoscere *Q. Fabium:* nimirum aliis omnibus *Cunctator*, uni Popmæ est *Ludus*. Gruter.

Allatas] Addit ex Martiniano Codice Popma, *a Q. Fabio:* atque per eum Q. Fabium Sangam, cujus postea meminit Sallustius, intelligi existimat. Sed vetus lectio recte se habet.

C. Mallium arma cepisse] Ita nos correximus, cum antea in cunctis vulgatis impressisque libris *C. Manlium* legeretur. *Malliorum* autem familia, nobilissima, antiquissimaque fuit, ex qua multi celebres viri extitere, qui sæpius consulatum gesserunt. Ex his fuit et Cn. ille Mallius, P. Rutilii collega, ut a Valerio Maximo, lib. II. traditur: apud quem tamen, omnes fere libri, C. Manlium habent, contra veterem inscriptionem, quæ duorum consulum his verbis mentionem facit. AB. COLONIA. DEDUCTA. ANNO. XC. N. F. FULVIO. DVO. VIR. P. RUTILIO. CN. MALLIO. COSS. OPERUM. LEX II. Ne quid tamen dissimulem, liber quidam, in pergameno descriptus, quem mihi utendum dedit vir doctissimus, meique amantissimus, Guilielmus Canterus, *Malium* habet, simplici L. nec aliter Plutarchus vocat in vita Ciceronis, οὗτοι γὰρ ἡγεμόνα Μάλιον ἔχοντες, et iterum, πρὸς τὸν Μάλιον. Ego tamen, *Mallium* legendum puto, consentientibus præsertim antiquis libris, et veteri inscriptione, quam paulo ante posui: et Canteri codex aliis in locis, nulla varietate, Mallium duplici ll. profert. *Popma.*

Senatus] Non. Marcellus de mutata declinatione agens, *Senati decreto* hic legendum adnotavit. Quam veram esse lectionem reor: et sic in altero manuscripto fuerat, sed erasum erat *i:* habet eodem modo exemplar Florentinum. *Riv.*

Q. Metellus Creticus] Nonius in *Senati*, ubi hunc locum citat, prænomen Metelli non ponit. *Ciac.*

Q. Metellus Creticus] Is consul fuit (ut memorat Asconius in Orationem in L. Pisonem) cum Q. Hortensio,

anno ab urbe condita 684. Cretam inde proconsul in populi Romani potestatem redegit: unde Creticus est appellatus. Sed de hoc Q. Metello plura Livius l. XCVIII. XCIX. et C. Florus libro tertio. Plutarchus in Pompejo. Dion. l. XXXVI. *Cast.*

Q. Metellus Creticus] Creticus, cognomen est a devicta Creta. Plures enim Q. Metelli uno tempore fuerunt: ex quibus duo consulares, Pius et Creticus: duo autem adolescentes, Nepos et Celer. Pedianus. *Zanch.*

Circumque ea loca missi] Quibus non pœnitet aliquando conjecisse, *circumque e loco missi*, nescio an non judicent, se adhuc obtinere antiquum, ac priore morbo impeditos: nihil enim altera lectione elevatius, nihil aptius. *Gruterus.*

Hi utrique ad Urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum] In vetustis quibusdam est, *Utrique enim, &c.* sed in manuscriptis est vulgata lectio. Asconius Pedianus, *Ii, utrique*, legisse videtur. Nam perperam ibi quidam *secundo* legunt, quasi *ii* numerum notet, ac non potius pronomen sit. Hoc eos, qui locum citarunt, non observasse miror. *Rivius.*

Quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat] Eadem verba infra repetit III. Jugurth. *Ciaccon.*

Q. Pompejus Rufus] Opinor designari Q. Pompejum Rufum, filium ejus Q. Pompeji Rufi, qui consul cum L. Sulla fuit anno U. C. DCLXV. quique præturam urbanam gesserat, anno U. C. DCLII. et ab eo signatos esse denarios, in quibus honos hic Præturæ et Consulatus patris expressus est, sellæ curulis insignibus, cum hac inscriptione: Q. POMPEII Q. RUFUS COS. *Ursin.*

Hisque permissum est, uti pro tempore] Legendum, *hisque permissum*, omisso verbo substantivo: quomodo et Merseburgense exemplar, et alia quædam habent. *Rivius.*

Præmium, servo libertatem] Sic et in Fabriciano. In ceteris fere, *præmium decrevere, &c.*: quomodo item in impressis vetustioribus; nisi quod in his fere *præmia* legimus, numero plurali, id quod minus probo. *Idem.*

Præmium, servo libertatem et H-S centum] In aliis codicib. adjicitur verbum *decreverunt*, ad hunc modum: *Præmium decreverunt servo libertatem;* quod nescio num consultius intelligatur, an ponatur. Vetustus certe codex habet, *Præmium decrevere.* In Livio autem non uno dumtaxat loco, 'Servi præmium est 25. millium æris, liberi C. millium:' hoc est Budæana supputatione servi 250. Coronati, liberi mille. Hic igitur servi præmium decuplo majus, liberi quintuplo. Nam centum H-S faciunt coronatos 2500. Ducenta vero 5000 coronatos. Utrum quia seculum hoc ditius illis apud Livium, an periculum reipubl. hoc majus visum magistratibus ac senatui? *Glareanus.*

Sestertia] Sestertius denarii quarta pars, atque idem alio nomine κατ' ἐξοχὴν nummus, quia frequentissimus ejus in rationibus usus. De hoc Vitruvius III. 1. 'In denario,' inquit, 'denos asses æreos constituerunt, et quartam ejus partem de duobus assibus, et tertio semisse sestertium vocarunt.' Æstimatio denarii eadem fere hodie, quæ Regalis Hispaniensis, id est, stuferi III. cum dimidio: quinarii et sestertii pro proportione. *Lips.* Vide Budæum de asse, et Agricolam de Ponder. monetar. Manut. de Quæsit. per epist. I. 8. et nuperrime Gronovium de Sestert.

Gladiatoriæ familiæ] Arbitror Sallustium per gladiatoriam familiam, servos gladiatores intelligere. Horum enim amicitiam Catilina contraxerat, ita ut nemo inter eos esset, paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateretur. Cicero invectiva secunda in Catilinam: 'Gladiatores quam sibi ille maximam manum,

et certissimam fore putavit, quamquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen vestra continebuntur.' Portius Latro, in declamatione in Catilinam: 'Si L. Catilinam constat, dies omnes, omnium civium conscientia, sive in foro, sive in turmis agere; nunc stipatum catervis exoletum servorum, nunc vero gladiatoriis agminibus per ora vulgo palam obvolitare.' *Popma.*

Uti gladiatoriæ familiæ Capuam] Hic Commentatores nihil ad rem dicunt. Alius quidam ita exponit, uti *gladiatoriæ familiæ*, id est, *ipsi gladiatores in familias distributi, per municipia distribuerentur*, ne Romæ tumultum moverent, ut antea sub Spartaco factum est, atque hoc pro cujusque municipii opibus: quæ sententia non multum abest a vero. Illud *cujusque* Badius exponit, scilicet *familiæ*. Sed C. Cæsaris verba in oratione, quæ postea sequitur, ostendit de municipiis intelligendum. Ea ita habent ad finem ejus orationis, ubi de captivis sententiam definit: 'Sed ita censeo,' inquit, 'publicandas eorum pecunias, et ipsos in vinculis habendos per municipia quæ maxime opibus valent.' Hæc ille. *Glar.*

CAP. 31 *Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat*] Ferme est ut pronuntiem illud, *permota civitas*, natum a glossa; certe parum habet quod hic agat, ut etiam substantivum *erat*. Gruterus.

Neque loco, neque homini cuiquam satis credere] Totidem verbis in Jugurth. 'Neque loco, neque mortali cuiquam, neque tempori satis credere.' *Ciaccon.*

Neque bellum gerere, neque pacem habere] Sic Jugurth. 'neque prælium facere, neque otium pati.' *Idem.*

Ad hoc mulieres quibus pro reipub. magnitudine] Meus liber non habet, *pro*. Sed quid si legamus? *Ad hoc mulieres, quibus ille timor insolitus incesserat, pro reipub. magnitudine afflictare sese.*' Idem.

Quibus pro Reipubl. magnitudine] Hoc a quibusdam et inverse legitur, et perverse exponitur. Non est dubium Sallustium dicere velle, cum tam magnum ac tam potens esset Romanum imperium, ut non facile quisquam Romanis bellum inferret, insuetum ac insolitum fuisse omnibus, maxime vero mulieribus belli timorem. *Glar.*

Quibus pro Reipubl. magnitudine] Legendum juxta Gruterum, *Reipubl. magnitudine*. Sic et ad minimum decem membranacei. *Pro Reipubl. magnitudine*, invectum a Pomponio Læto; neque enim prioribus intererat editionibus. *Grut.*

Rogitare; omnia pavere, &c.] Pall. pretii edecumati nihil abeunt ab hac scriptura, nisi quod Naz. initio habuerit, *recogitare:* quibus ætas est recentior adjiciunt, *rogitare Deos, omnia pavere*, quod cur non etiam admittam, facit præcedens, *manus supplices ad cœlum tendere:* qui hoc enim facit, utique rogat Deos. Putarem potius repetendum, *rogitare omnia, omnia pavere;* ut dudum indicavi in libellis suspicionum. *Idem.*

Lege Plautia] Tulit hanc legem M. Plautius Silanus tribunus plebis, in eos qui vel vi rempub. oppugnassent, vel clam et dolo aliorum saluti insidias fecissent. Cicero de responsis Aruspicum: 'Deinde cum ille saxis, et ignibus, et ferro, vastitatem meis ædibus intulisset, decrevit Senatus, eos qui id fecissent, lege de vi, quæ est in eos, qui universam Rempub. oppugnassent, teneri.' Idem pro Milone: 'Hanc vero quæstionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen Senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quæstiones; vel de cæde, vel de vi: nec tantum mœrorem, ac luctum Senatui mors P. Clodii adferebat, ut nova quæstio constitueretur.' Accedit et hujus orationis interpres Pedianus: 'Deinde,' inquit, 'post paucos dies apud Considium quæstorem, lege Plautia, de vi, subscriptione eadem,

accusatus est, quod loca occupasset, et cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis.' Sall. in Ciceronem: 'Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum, cum Terentia uxore, de Rep. consuluisti, cum legis Plautiæ judicia domi faciebatis.' Atque hanc Plautiam rogationem C. Cæsar oratione sua suasit: id quod ex Gellio intelligi potest: cujus verba XIII. 3. hæc sunt: 'Reperi tamen in oratione C. Cæsaris qua Plautiam rogationem suasit, necessitatem pro necessitudine dictam, id est jure affinitatis.' *Popma.*

Dissimulandi caussa, et quasi sui expurgandi] Alii codices habent, *aut sui expurgandi*; meus, *dissimulandi caussa, tum sui expurgandi*. Legerem: *dissimulandi, an sui expurgandi, sicuti jurgio lacessitus foret, in Senatum venit*. Tacitus sane assectator Sallustii maximus, hujusmodi locutionem frequenter usurpat: ut Annal. XV. 'Nihil metuens, an dissimulando metu:' et l. I. 'Legiones metu, an contumacia deseruere:' et II. 'Metu invidiæ, an ratus conscientiam satis esse:' et 'finem vitæ sponte, an fato implevit.' *Ciaccon.*

Sicuti jurgio lacessitus foret, in senatum venit] In aliis est ordo verborum mutatus, licet manente sensu. Sed ad hæc et similia est nobis connivendum, ne minutis in rebus occupari, καὶ περὶ μικρὰ σπουδάζειν videamur. *Rivius.*

Sicuti jurgio lacessitus foret] Forte: *si cujus jurgio*: vel: *si quo*. Gronov.

Sive præsentiam ejus timens, sive ira commotus] Vix mihi persuadeo lectionem loci hujus sinceram: utraque sane caussa indigna Cicerone. Itaque quamvis posset refingi, *sive præsentia ejus sive ira commotus*; capior potius suspicari pleraque a glossa, ac fuisse primitus; *Consul, præsentia ejus commotus, orationem, &c.* Gruterus.

Catilina ut erat paratus ad simulanda omnia] Manuscripta, *ad dissimulanda omnia*: et sic item ex impressis quædam, velut Beroaldinum et Venetum. *Dissimulamus* autem quæ sunt; *simulamus* quæ non sunt: sed et paullo ante de eodem Sallustius: 'Postremo dissimulandi caussa,' &c. quamquam vulgatam lectionem non rejicio, quam et Merseburgense habet. *Rivius.*

Ita ab adolescentia vitam instituisse, uti omnia bona in spe haberet] Alii, *haberent*: pro, ut omnia bona de ipso speranda et exspectanda forent. Perperam et Gymnicus et alii, *dicebat vitam instituisse*: quod verbum ex glossa addita, ut opinor, irrepsit in contextum: nam majore cum gratia et venustate abest. Ita Cicero, 'Habendas esse quam laxissimas habenas: caput enim esse ad bene vivendum securitatem:' et Virgilius Æneid. II. 'tunc Nisus et una Euryalus confestim alacres admittier orant, Rem magnam pretiumque moræ fore.' Supple, *dicunt*. Tale illud quoque in Jugurtha: 'Postero die cum Aulo in colloquio verba facit. Tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum teneat, tamen se rerum humanarum memorem, si secum fœdus faceret, incolumes omnes sub jugum missurum:' ubi perperam est in Veneto quodam, *tamen se dicit memorem*: quod verbum ex glossa addita irrepsit. *Idem.*

Ut omnia bona in spe haberet] Vocem *bona*, additam esse existimo. Sic enim loquitur sæpe Cicero: ut libro Epistolar. ad Famil. epist. III. 17. 'Omnia esse in Bruto tuo:' et l. XVI. 'Omnia habebo a te.' *Ciaccon.*

Ne existumarent] Perperam Gymnicus, *neque*. Riv.

In plebem Rom.] Ita quidem libri, sed nonne melius, *in populum Romanum?* errore orto ex compendio scripturæ P. R. *Grut.*

Perdita repub. opus esse] M. l. *perditam rempublicam opus esse*: ut Q. Claudius in Annal. apud Gellium XVII. 2. 'Nihil sibi divitias opus esse.' *Ciacc.*

M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ] Ita habent Aldi et Gothi codices. Alii vero pro quatuor ultimis verbis habebant duo hæc: *Novus homo*. Sed utrumque legi potest. *Glar.*

Inquilinus civis urbis Romæ] Aliquis superscripserat interpretationis caussa illis, *Inquilinus urbis*, civis Romæ: id postea a bardis hominibus redactum in contextum ipsum; meo quidem judicio. *Gruterus.*

Ad hoc maledicta] M. l. addit, *multa male dicta alia*. Ciacc.

Præceps] Id est furibundus quasi in præcipitium aliquod ex impatientia injuriæ agor. *Omnib.*

Incendium meum ruina restinguam] In manuscriptis est, *exstinguam*: quomodo et in aliis quibusdam: nec secus legit Felicius Durantinus, hæc verba citans. Verum mihi prior lectio magis arridet: nam et Cicero pro L. Murena, Catilinam ait Catoni judicium minitanti respondisse, 'si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum.' Sed et Florus eodem modo: nam Sallustii verbis utens, 'Consul,' inquit, 'habito senatu in præsentem parricidam reum Cicero peroravit. Sed non amplius profectum quam ut hostis evaderet, seque palam professo incendium suum restincturum ruina minaretur.' Val. Maximus verbo *exstinguere* utitur: 'L. vero Catilina,' inquit, 'in senatu M. Cicerone incendium ab ipso excitatum dicente, Sentio, inquit, et quidem illud, si aqua non potuero, ruina exstinguam.' l. IX. c. de dictis improbis aut factis sceleratis. *Rivius.*

Incendium meum ruina restinguam] Veteres quidam libri, *Incendium meum ruina vestra restinguam*. Antiqui mei, uno excepto, cum vulgata, receptaque hodie lectione faciunt; nec aliter Florus, eadem de re loquens, 'Consul,' inquit, 'habito senatu, in præsentem parricidam reum Cicero peroravit, sed non amplius profectum, quam ut hostis evaderet, seque palam professo incendium suum restincturum ruina minaretur.' Valerius Maximus IX. 11. 'L. vero Catilina M. Cicerone incendio ab ipso excitatum dicente: sentio, inquit, et quidem illud, si aqua non potero, ruina restinguam.' Et Cicero pro Murena; 'Catilinam ait Catoni judicium minitanti respondisse, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum.' *Popma.*

Restinguam] Alii codices, et nominatim Gothi habent: *Ruina vestra exstinguam*. Quod quibusdam nimis audax dictum apud Senatum Romanum videri volunt. Verum quid puduit desperatum hominem? Ideoque nihil definio. *Glar.*

CAP. 32 *Deinde se ex curia domum proripuit*] In quibusdam est, *e templo proripuit*. priorem lectionem in Aldino quoque reperias et in manuscripto. Sed est idem sensus, utrocumque modo legas. Cicero in Catilinam obiter ostendit senatum ab se fuisse in ædem Jovis Statoris vocatum, remque omnem ibi ad P. C. delatam, eodemque Catilinam venisse, sui, ut hic Sallustius ait, purgandi caussa. Sed et Plutarchus in vita Ciceronis vocatum ab eo senatum ait εἰς τὸ τοῦ Στησίου Διὸς ἱερὸν, ὃν Στάτορα Ῥωμαῖοι καλοῦσιν, ut ipse inquit. E quibus liquet, non inepte legi posse, *ex templo*. Sed hoc in medio relinquemus. *Rivius.*

Multa secum ipse volvens] *Ipse* vacat in meo libro. *Ciacc.*

Et ab incendio intelligebat urbem vigiliis esse munitam] Τὸ *esse* non habet codex Merseburgensis neque manuscriptus ille, cujus plerumque fidem sequor, nisi quod in spatio ipso quod versus dirimit, idem adjectum est. nec est in impressis paullo emendatioribus. *Rivius.*

Legiones] Ex decem cohortibus fit legio, sic dicta, quod leguntur milites in delectu. Instituta a Romulo hominum 3000. Regibus ejec-

tis fuit 4000. Bello Annibalis ad 5000 ventum est: a Scipione denique in Africam trajecturo facta est 6000. *Lips.*

Multa antecapere] Vacare opinor vocem *multa;* et legendum, *antecapere, quæ bello usui forent.* Ciacc. Perperam Gymnicus, *multa loca antecapere.* Rivius.

In Manliana castra profectus est] Hanc lectionem probo: non dissimulabo tamen, qui me scrupulus male habeat. Merseburg. codex, unus ex omnib. habet, *Maliana*, simplici *l*, sed et *Malius* ibidem fere semper, contra quam in aliis, reperitur: eodem modo apud Plutarchum in vita Ciceronis, Μάλιος. Interpretem miror, cur *Manilium* verterit; ubi Plutarchus, οὗτοι γὰρ ἡγεμόνα Μάλιον ἔχοντες. Sed et post, πρὸς τὸν Μάλιον, semel atque iterum *ad Manilium* vertit interpres, is qui vitam Ciceronis ex Græco in Latinum sermonem transtulit; nisi aliter fortasse, ac nos hodie, suo is in codice habuit: nam potest esse locus mendosus, quod ad hanc vocem attinet. *Idem.*

Quorum cognoverat] Meus lib. *quorum noverat.* Ciaccon.

Mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment] In quibusdam est *ut confirment:* sed prior mihi lectio magis arridet, quam et codices manuscripti habent. *Rivius.*

Aliaque belli facinora parent] Sic infra: 'cum convicti confessique sint cædem, incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in cives patriamque paravisse:' et infra: 'In urbe parata quæ jusserit.' Verum nihilominus legendum existimo, *patrent:* nam multo antea paraverant, reliquum erat ut patrarent. Sic infra: 'Roma socii incœpta patravissent:' et supra: 'Pessimum facinus patratum foret.' *Ciacc.*

Ad urbem accessurum] Infra: 'In urbe parata esse quæ jusserit; ne cunctetur ipse propius accedere: et, eoque magis properaret ad urbem accedere.' *Idem.*

Cum magno exercitu ad urbem accessurum] Sic fere Mss. et editi, præter unum in quo, *accursurum:* quod tamen haud temere probem, quamvis prima specie blandiatur oculis. *Gruterus.*

Cap. 33 *Imperator*] Scil. exercitus.

Violentia atque crudelitate fæneratorum] Sic Pall. omnes; itaque vix est ut accedamus codici antiquo, quem contulit Reip. nostræ literariæ gemma Bongarsius, *per violentiam Prætorum atque crudelitatem fæneratorum.* Natum enim, ex iis, quæ mox sequuntur: 'tanta sævitia fœneratorum atque Prætoris fuit.' *Gruterus.*

Crudelitate fæneratorum] Fœnus non omnino improbandum alibi et recte docet Salmasius. Sed sanguisugæ et pauperum flagella merito improbantur; quales erant trapezitæ et mensarii Romæ, ita dicti quod mensæ in foro positæ insiderent, et fœnerationi maxime operam darent. Atque hinc etiam scriptura mensæ nihil aliud erat, quam numeratio pecuniæ per mensarium facta. Et quia hi sæpe inhonesto lucro inhiabant, etiam in maximo plebis erant odio et invidia, quæ causa in seditionem sæpe erupit: atque ita eam in rem, ut pauperes levarentur, aliquando Quinqueviri constituti: et Livius auctor est se scriptum apud quosdam reperisse L. Genutium tribunum plebis tulisse ad populum, ne fœnerari liceret. De illis fœneratoribus intelligendum, cum fœnerari idem esse volunt atque occidere, atque majori pœna plectendum quam furem, sicuti ex LL. XII. tabularum refert Cato. Vide *Salmas.* et *Hottom.* de usur.

Plerique patria, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus] Naz. ac Com. fuit initio, *Patriæ:* nec abhorruerim a variatione hujusmodi casuum, jam supra etiam usitata nostro. posset etiam nullo sensus detrimento tolli *sed.* Gruterus.

Fama atque fortunis expertes] Sic Cicer. de univers. 'Expertem reli-

quis quinque motibus eum orbem voluit esse.' *Ciaccon.*

Majores vestrum] *Vestrum*, reposui, pro, *nostri*, quod ita Gellium legisse cognovissem: is enim sic xx. 5. 'Importunissime fecerunt, qui in plerisque Sallustii exemplaribus scripturam istam sincerissimam corruperunt. nam cum ita in Catilina scriptum esset, Sæpe majores vestrum, miseriti plebis R. vestrum aboleverunt; et, vestri perscripserunt: ex quo in plures libros mendæ istius indoles inolevit.' *Manutius.*

Sæpe majores vestrum miseriti plebis] Sic quidem Gellius xx. 5. Sed in multis exemplaribus *majores nostri* scriptum est, quod magis probo. Nam quum magistratus ad populum verba habebant, *majores vestri*, dicere solebant, aut *vestrum*, 'Majores vestri parandi juris,' &c. In orat. Macri: 'Majores vestri paravere.' In Senatu vero, *majores nostri*: ut post in orat. Cæsaris. Hic vero cum ad Imperatorem mandata sint, *nostri*, potius scribendum. *Ciacc.*

Sæpe majores nostri miseriti plebis] Sic vett. edd. sic Pall. sic Bong. sic Urs. sic Com. noster. Itaque valeat aliorum, *majores vestrum*; quod hic, mea sententia, locum commode habere non potest. *Gruterus.*

Miseriti plebis] Primo Decemviri anno Urb. CCCII. Rempublicam tenuerunt, hi duodecim tabulas proposuerunt, in quibus habebatur, UNCIALI. FŒNORE. AMPLIUS. NE. QUIS. EXERCETO. Fœnus autem pro libitu non semel agitatum auctumque fuisse, constat ex libris Annal. Taciti. Anno CCCXCVI. C. Marcio et Cn. Manlio Coss. hæc lex de Unciario fœnore a M. Duellio et L. Menenio tribunis plebis rogatio perlata est, et plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque, ut inquit Liv. l. VII. Histor. Et rursus anno CCCVI. Tito Manlio Torquato et C. Plautio Coss. semunciarium tantum ex unciario fœnus factum est, inquit ibidem Livius. Tandem anno CCCXI. C. Marcio Rutilio et C. Servilio Ahala Coss. L. Genutius tribunus plebis legem tulit, ne fœnerari liceret. *Benn.*

Argentum ære solutum est] Patet sententia: et ita recitat Nonius in verbo, *Solvo:* præterea sic est in perantiquo Fulvii nostri libro. Nonnulli tamen ex ingenio legendum putarunt, *Argentum ære communi solutum est*, mutatione non necessaria. *Manut.*

Argentum ære solutum est] Sunt, qui *Argentum ære communi solutum est*, scribendum existimant. Sed hi aperte Nonii Marcelli auctoritate refelluntur, qui in verbo *Solvere* omissa dictione *communi* hæc profert. *Popma.*

Argentum ære solutum est] Etiam nostri Pall. voce auctiores, *ære communi solutum est;* sed non illi quibus auctoritatem aliquam circumdedit antiquitas remotior: iis quippe vocis ejus nec vola, nec vestigium. *Gruter.*

Argentum ære solutum est] Hoc factum anno U. C. 667. quo septimum Consuli C. Mario, paucis diebus post honorem initum mortuo, suffectus L. Valerius Flaccus *turpissimæ legis auctor fuit, qua creditoribus quadrantem solvi jussit*, ut loquitur Vellejus l. II. Sallustius *argentum* ait *ære solutum*, id est, sestertium asse, quia sestertius argenteus erat, as æreus. Vellejus dicit, *quadrantem solutum creditoribus:* nam quarta pars sive quadrans sestertii erat as, unde pro portione qui pro sestertio assem, idem pro asse quadrantem, pro dipondio semissem, pro victoriato dipondium, pro denario sestertium, pro mille nummis ducentos quinquaginta, denique pro omni debito quartam ejus partem solvit, ita ut tres perirent creditori. Vide l. I. de pec. vet. c. 5. *Gronov.*

Nisi cum anima simul amittit] Sic in Jugurth. 'Ærumnas cum anima simul amisisti.' *Ciacc.*

Neve nobis eam necessitudinem imponatis] Mersebergense volumen habet *necessitatem*, sed perperam. Nam

fere et Sallustius et alii vetustiores necessitudinem pro necessitate posuerunt: quæ est, ut ille ait, vis quæpiam premens et urgens. Quamquam alias necessitudo est jus quoddam vinculumque religiosæ conjunctionis. *Rivius.*

CAP. 34 *Senatum populumque Rom.*] Voces, *populum Romanum*, abundare existimo: dixit enim, *Si quid ab Senatu petere vellent*. Ciacc.

Senatum et populum Romanum semper fuisse] Legendum ex vetustis, *senatum populumque R.* quod et illa vetus scribendi ratio, quam quodam in exemplari, reperi, declarat. S. P. Q. R. Ita enim hoc loco Fabricianum volumen ac vetustissimum quodque ex impressis; licet codex Beroaldinus *senatum populi Romani* habeat. Duo e manuscriptis, *senatum P. R.* ut videlicet conjunctio illa ἐγκλιτικὴ desit. *Rivius.*

Ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiverit] De duobus nempe Senatu ac Populo Romano locutus subjungit, *Eo:* fortassis, quia omnis penes populum potestas esset quando a Senatu ad Populum provocare licebat. *Glareanus.*

Criminibus] Meus liber, *criminationibus*. Sed ea vox expositoris esse videtur. *Ciacc.*

Fortunæ cedere] Sic Tacitus Histor. III. 'Vitellianorum animi, et ut quisque ordine anteibat, cedere Fortunæ.' *Idem.*

Earum exemplum infra scriptum est] Illud, *infra scriptum*, spurium quid redolet: certe minime requiras, si absit. *Gruterus.*

CAP. 35 *L. Catilina Q. Catulo salutem*] Mss. nostri vetustiores, *L. Catilina salutem Q. Catulo.* Vaticanus vero codex in quo soli visuntur orationes, adhuc amplius *Salutem dicit Q. Catulo:* ut fere suspicer fuisse tantum *L. Catilina, Q. Catulo*, omissis ceteris; quæ frustra requiras in Pal. nono et undecimo. *Idem.*

Re cognita, grata mihi] Meus liber: *Re cognita mihi magnis in meis periculis;* forte scriptum fuit, *re gnara mihi.* Tacit. xv. 'Idque nulli magis gnarum, quam Neroni:' et XII. 'At nobis ea pars militiæ maxime gnara est:' ut vox, *cognita* expositio sit vocis *gnara*. Ciacconius.

Quam medius fidius licet verum cognoscas] Est hoc modo in cunctis fere quæ ipse viderim exemplaribus: nec male, ut opinor. Ceterum Servius in IV. Æneid. *recognoscas* legit, nisi sint mendosi codices. Sed memoriane lapsus, an quod sic legendum putarit, haud equidem scio. Porro si sic legas, innuit hoc verbo Catilina, Catulum quoque aliquid ea de re scivisse, de qua ipse sese purgat. Nam *recognoscimus* ea fere quæ scimus. Cicero, 'Non videtur hæc multitudo cognoscere ex me caussam voluisse, sed ea quæ scit, mecum recognoscere.'—Idem, 'Declarat se non tum illa didicisse, sed reminiscendo recognoscere:' sic alias sæpe. Utra lectio verior, judicent alii; ego vulgatam hodie magis probo: quamquam Felicius Durantinus, *agnoscas* legisse videtur. *Rivius.*

Quam mediusfidius veram licet cognoscas] Ita omnes mss. præter Pal. nonum, in quo, *quam mediusfidius licet ut verum agnoscas:* haud ignoro quidem citari a Servio l. IIII. Æneid. 'Quæ mediusfidius vera licet mecum recognoscas;' sed nec hoc ignoro Grammaticos sæpe recedere ab ipsis auctorum verbis. Certe *cognoscere* idem notare quod *recognoscere*, patet ex capite XLVII. 'Cum prius omnes signa sua cognovissent.' Interim et in his dictionibus, et in superioribus aliquot triginta latere ulcera, plura, plane mihi persuadeo: quæ cum non etiam eruamus ope manuscriptorum, per nos sic perpetuo maneant, licet. *Gruterus.*

Non quin æs alienum meis sumptum nominibus] Τὸ *sumptum* non est in ullo manuscripto, quod sciam; nec id sententia magnopere exposcit. Nam *meis*

nominibus ad verbum *solvere* pertinet; pro, quibus ipse debeo, non satisfacere. *Rivius.*

Non quod æs alienum meis sumptum nominibus] Pro *quod*, alii *quin* legunt, et negationem sequente versu ante verbum *possunt*, sustulerunt: *quin* enim cum subjunctivo, pro *ut non* efferri solet, ut in hoc Æneidos III. 'Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti, Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.' Annotavit hoc Valla quoque. Ceterum illud *sumptum*, non habent omnia exemplaria. Vetustus codex ita habet: *Non quia æs alienum meis nominibus sumptum ex possessionibus solvere non possim.* Glar.

Non quia æs alienum, meis nominibus ex possessionibus solvere non possem] Magna est lectionum hujus loci diversitas. Quidam libri: *Non quia æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem.* Quidam: *non quin æs alienum meis nominibus solvere possem.* Quidam etiam: *non quia æs alienum meis sumptum nominibus.* Ego hanc codicum veterum scripturam respuo, nostramque quam hoc loco reposuimus, multo elegantiorem ac veriorem puto. *Popma.*

Non quin æs alienum meis nominib. ex possessionibus, &c.] Ita editio Aldi Romani; neque aliter Pal. quintus. Nam tert. et duodecimus, *non quin æs alienum meis nominibus, ex possessionibus:* at reliqui mss. ætate priores, accedunt editionibus primis, habentque; *non quia æs alienum meis nominibus, ex possessionibus:* posteriores vero; *non quia æs alienum meis sumptum nominibus, ex poss.* Commelinianus meus hic foliolo destituitur. *Gruterus.*

Meis nominibus] Sciendum *nomina* proprie dicta de hujuscemodi debitis dici, quæ sine usuris contraherentur. Ideo et pararii proxenetæque interpositi, qui pecuniam mutuam quærentibus, quam sine usura acciperent, creditores conciliarent, qui sic dare vellent. Tabulæ igitur illæ, per quas nomina fiebant, et in quæ referebant nomina debitorum creditores, quibus sine usura crediderant, diversæ a Kalendario. Nam Kalendarium liber quoque rationum sive tabulæ, in quibus perscribi solita nomina debitorum, sed sub usura pecuniam debentium: quia enim Kalendis pecuniam fœnore occupare consueverant fœneratores, et usuræ pensiones erant menstruæ, inde Kalendarium nomen. In Kalendarium autem regerebantur ipsa etiam instrumenta debitorum, qui non tantum de sorte reddenda, sed etiam de usuris solvendis caverant, vide l. uxor. de Legat. III. et l. 1. ff. de Ann. Legat. Ceterum inde καταχρηστικῶς apud auctores probatos nomen pro quolibet debito etiam usurario positum passim legitur. *Salmas.*

Cum et alienis nominibus liberalitas Orestillæ, &c.] Sic quidem editio prisca, et Pal. quart. oct. non. sed præter auctoritatem membranarum vetustiorum. Naz. enim; *sed et alienis nominibus liberalitas Orestillæ.* Pal. vero sec. et und. et duod. *et cum alienis nominibus:* tert. *et alienis*, sine illo *cum:* sextus refert; *sed cum alienis:* quintus, et decimus; *cum etiam et alienis:* sept. *cum alienis*, sine *et*. At enim Polonicus ille perscripserat; *cum et alienis liberalitas Orestillæ*, absque voce *nominibus*. Miræ discrepantiæ! unde adducor suspicari; *non quin æs meis nominibus, ex possessionibus solvere possem; alienis, liberalitas Orestillæ, suis filiæque copiis;* exterminata voce *persolveret:* repetitoque ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, *solvere posset.* Ut velit; tantum sibi superesse in bonis, ut propria nomina iis exsolvat: tantum in Orestillæ et filiæ ejus; ut nomina aliena, pro quibus fidejusserat. *Gruterus.*

Honore honestatos videbam] Forte Sallustius, *honoros videbam* scripsit. Sic enim hoc nomen a Tacito usurpatur, a Sallustio ut pleraque sumptum, quantum existimo. Plinius *inhonorus* dixit. 'Inhonorus, neque in templo ullo Hercules.' *Ciacc.*

Honore honestos videbam] Ita fere in recentioribus, et in Merseburgensi, quibuscum facit Felicius Durantinus. Sed Fabricii codex habet, consentientibus manuscriptis duobus, *honore honestatos*, pro *decoratos et amplificatos*, nec est in impressis quibusdam secus: verum hoc lectoris judicio, ut et alia fere permittimus. *Rivius.*

Honore honestos] Est in cunctis fere quæ ipse viderim exemplaribus: *Honore honestatos.* Nos, *honore honestos*, scripsimus: idque antiquo more dictum. Plaut. in Captivis: 'Qui me honore honestiorem semper fecit et facit.' Confirmat et hanc lectionem Felicius Durantinus. Quamvis non negem *honore honestatos*, eleganter ac Latine dici. Cicero in oratione pro domo sua: 'Tamen ne,' inquit, 'eum tua voce violabis, quem post nefarium scelus consulum superiorum tot vides judiciis Senatus P. R. totius Italiæ honestatum.' *Popma.*

Honore honestos videbam] Mss. omnes editique, *honore honestatos.* Itaque id forsan revocandum; quamvis stet pro alio, Rivii Merseburgensis notæ minime protritæ. *Gruterus.*

Spes dignitatis conservandæ] Oppido obscurus hic est sensus: Commentatoribus autem facilis. Ciceronem hercle vehementer notat Catilina de falsa criminatione ad Populum, per quam videri vult repulsam passus, non conscientia de culpa, ut paulo ante ipse loquitur. Ergo innocenti sibi id ab inimico factum Catulo conqueritur, ea spe, si quando populus resciscet ea innocenti facta, restituturus sit eum in integrum. Hoc igitur nomine honestas spes secutus sum, inquit, reliquæ dignitatis conservandæ. *Glar.*

Haveto] Omnes antiqui, et impressi codices, *Aveto* habent. Ego invitis libris, omnibus, *Haveto* scripsi: atque ejus scripturæ, cum multa et manifesta vetera monumenta adferre possim, pauca, quæ sunt eminentissima proponam, et primum illud Ciceronis, quod in Zacintho extare dicitur: MARCE. TULLI. CICERO. ET. TV. TERTIA. ANTONIA. HAVE. et: JULIAE. S. P. F. THAIDI. HAVE. THAIS. DII. TIBI. BENE. FACIANT. Est et alia quædam inscriptio vetus, id liquido demonstrans his verbis: IPSE. TECUM. NUNC. LOQUOR. HAVE. IGITUR. MEA. HADRIANA. *Popma.*

CAP. 36 *Apud C. Flaminium Flammam in agro, &c.*] Ausus sum facinus mali exempli, unius solius Nazariani codicis fide introducta voce nova: sed enim cum is sit antiquitatis ultimæ, et omnibus literis id tueatur, nec solum, sed adpictum habeat margini, *alias Flaccum*, nefas putavi derogare ævo tam prisco: præsertim cum necessario requiratur hic nomen tertium, si distinctum voluerit hunc Flaminium a mille aliis. *Flammam* inter cognomina, satis notum ex Inscriptionibus, et Historiis. *Gruterus.*

In agro Reatino] In nonnullis legitur: *In agro Aretino;* quam scripturam et Vincentius Castiloneus se in suis aliquot antiquis codicib. reperisse testatur. Nos interim vulgatam lectionem retinemus. *Popma.*

Dum civitatem antea solicitatam armis exornat] Codices in pergamenis descripti, *dum vicinitatem:* illud, *ab eo*, quod Gymnicus habet, non reperitur in manuscriptis, ac ne in codice quidem Beroaldino. *Rivius.*

Cum aliis imperii insignibus] Insignia præcipue Consulum fuere veteri Rep. fasces duodecim cum lictoribus, sella curulis, prætexta toga, eaque domi sumpta primo magistratus die ante Deos Penates (Livius l. XXII. in fin.) scipio eburneus in manu sive sceptrum. De quo scipione minus quidem vulgata res, magnis tamen auctoribus mihi certa. De quo loquitur Dionysius Halicarnassæus l. III. De Papyrii quoque scipione eburneo loquitur Livius l. III. et Valerius Max. de priscis Coss. l. IV. c. 4. inquit, 'nec eis fuit rubori, eburneo scipione deposito, agrestem stivam aratri repetere.' *Lips.*

Præter rerum capitalium condemnatis] Emendatum quidem calamo recenti in Naz. *condemnatos*, sed alterum item conspicias in reliquis membranis omnibus, excepto Pal. quarto. *Gruterus.*

Delectum] Modus delectus fuit talis, Consules positis sellis curulibus sedebant, et summæ rei præsidebant: tribuni administrabant et exsequebantur per partes. Ipse delectus fiebat in Capitolio augustissimo loco. In campo delectum habitum tanquam novum notat Dionysius: sed eo factum, quo tribunitiæ intercessiones vitarentur, quibus ibi non erat locus. Eligebantur ex tribubus et classibus, ducta sorte: vel ut æmulatio tolleretur, ne hæc illi posthabita videretur, vel querela de onere oriretur, si forte delectus non iret per omnes. Præsidentibus itaque Consulibus, sedentibus tribunis, tribus vocata in centurias suas ivit, exceptis senioribus. Ex singulis tum centuriis, et pro censu ac classe, milites citati nominatim. Itaque, tabulæ ad manum, in quibus nomina, ætates, et opes scripta. Aliquando etiam sorte capti, raro tamen, nec nisi in re tumultus. Quin et hoste vicino aut repentino aliquo periculo imminente, militem confuse ac raptim, capiebant et educebant. Contumaces vel in vincula conjiciebantur vel damno affecti, bona eorum direpta et vendita, nonnunquam in servitutem rapiebantur, imo ad mortem. *Lips.*

Ea tempestate mihi imperium pop. Rom. &c.] Hæc est vulgata lectio, multorum mss. cod. fide comprobata. Non dissimulabo tamen pervetusti cujusdam libri scripturam: *Ea tempestate imperium P. R. multo maxime miserabile mihi visum est, cui cum ab occasu ad ortum solis omnia armis domita parerent, &c.* Popma.

Namque ex duobus senatus decretis] In mss. atque aliis vetustis est illa præpositio *ex* omissa. id quod rectius esse puto. Sed et *senati* habet volumen ipsum Fabricianum, qui est genitivus antiquus. Est inscriptio quædam in agro Veronensi, qua in inscriptione genitivus hic reperitur: SEX. ATTILIUS. M. F. SARANUS. PROCOS. EX. SENATI. CONSULTO. INTER. ATTESTINOS. ET. VEICETINOS. FINIS. TERMINOSQUE. STATUI. JUSSIT. pro, ex senatusconsulto. Sisenna item apud Nonium, 'ex senati consulto' dixit historiarum III. *Rivius.*

Neque castris Catilinæ quisquam omnium excesserat] Omnes impressi codices: *Neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat.* Nos unius codicis fidem et auctoritatem secuti, *neque castris Catilinæ quisquam omnium excesserat*, scripsimus. Sic et Cæsar l. IV. de bello Gall. 'Nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant.' *Popma.*

Ex castris discesserat] Ita etiam autographi, et vett. edd. nihilo pejus eo, quod nobis ex unico libro oggerebat Popma, *castris excesserat.* Gruterus.

Tanta vis morbi, atque uti tabes plerosque civium animos invaserat] Sic fere in vetustis: *τὸ atque* non est in eo quod Gymnicus excudit. *Rivius.*

Tanta vis morbi atque uti tabes] Pal. octav. et nonus, non habent illud, *atque;* quod tamen constanter in codd. primæ notæ. Si non significat idem quod apud Virgilium illo versu Georg. I. 'Atque illum in præceps prono rapit alveus amni;' videtur turbandæ potius sententiæ, quam constituendæ. Forsan tres illæ voces *atque uti tabes*, sunt a glossa, arcessita huc aliunde, ut probaret, *morbum*, hoc loco, quod alio *tabem* nominarat. *Grut.*

CAP. 37 *Neque solum illis aliena mens erat*] Meus liber, *alia mens erat:* ut infra: 'Longe mihi alia mens est P. C.:' et infra: 'haud sane alio modo belli eventum exspectabant.' *Ciacc.*

Quoniam egestas facile habetur sine

damno] Et hanc sententiam facilem omnes putant: mihi haud quaquam intellecta, nisi distinguamus post *habetur*, ac postea inferamus ἀσυνδέτως *sine damno;* qualia multa sunt, præcipue apud hunc auctorem. *Glareanus.*

Sicuti in sentinam confluxerant] Quemadmodum usu venire solet, ut quicquid humoris corrupti in corpore sit, id totum ulcus ad se contrahat, quicquid aquæ in navi est, id ad sentinam confluat: ita in civitate quotquot improbi sunt, ad aliquem unum improbitate insignem concurrunt. *Zanch.*

Sentinam] Sentina est fundus navis, sive ima interior pars, nam ut carina est ima pars exterior, et quasi venter, sic sentina interior alvus, quæ, quia mali odoris esse solet, quod in eam sordes omnes confluant, idcirco pro loco sceleribus contaminato, vel etiam pro ipsis perditis hominibus sumitur, sicuti et pro sordibus sumpsit Valer. Maximus, II. 7. cum dicit: 'hac turpi et erubescenda carina vacuefactus exercitus noster.' A Sentina dicti Sentinatores, quibus cura sentinæ delegata in navi. Paulinus ad Macatium de naufragio: 'unum ex omni numero nautarum senem sentinando deputant:' hinc et sentinare, id est, satagere ad sentinam, periculum vitare, ut Festus docet, et Gellius XIX. 1. 'Tum postea complorantibus nostris omnibus, atque sentinantibus, dies tandem illuxit, sed nihil de periculo atque sævitia remissum.' At in vulgatis Codicibus contaminatissimus fuit ille locus; ut notat Scaliger. Vide et Lil. Gyrald. de Navig. c. XI. et Polluc. in Onomast.

Ex gregariis militibus] *Gregarii milites* nonnullis dicuntur tumultuarie collecti, verum *gregarii milites* dicuntur, qui nullum ordinem ducunt, et nullum gradum dignitatis habent: quod ex subjectis exemplis maxime intelligimus. Sallustius in Jugurth. 'Namque edicto primo adjumenta ignaviæ sustulisse dicitur, ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum venderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum, aut jumentum haberet.' Valerius Maximus l. II. c. 7. §. 2. hanc eandem rem narrans, sic inquit: 'Protinus namque lixas a castris summovit, cibumque coctum venalem proponi vetuit: in agmine neminem militum ministerio servorum jumentorumque (ut arma sua et alimenta ipsi ferrent) uti passus est:' quod si gregarii milites ii essent (ut illi volunt) qui tumultuarie collecti sunt, non dixisset Valerius, 'Neminem militum,' &c. *Zanch.*

Ætatem agerent] Tres mss. libb. *Vitam agerent*, ut in oratione Catonis: 'qui demissi in obscuro vitam agunt.' Sed frequentius apud Sallustium, 'ætatem agerent,' legimus: ut, 'Sine metu ætatem agerent.' 'In excelso ætatem agunt.' 'In exsilio ætatem agere.' 'Per luxum, atque ignaviam ætatem agunt.' 'Procul a republ. ætatem agere:' et ideo nihil muto. *Popma.*

Regio cultu ætatem agerent] Ita nostri Pall. omnes; ut mirer quosnam excusserit libros Popma, quorum tres asseveret præferre, *vitam agerent:* nam resipere glossam vel pueri sentiunt. *Gruterus.*

Sibi quisque, si victoria in armis foret, talia sperabat] Quanto in manuscriptis rectius, *sibi quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat:* ita nimirum sensus ipse postulat. Valde mehercule miror oscitantiam impressorum, quia talia non advertant. Ego hic fidem antiquorum codicum, contra consensum recentiorum, sequendam nobis puto. *Rivius.*

Sibi quisque, si victoria in armis foret, talia sperabat] Vetustiores codices, et nominatim Gothi habebant: *sibi quisque, si in armis forent, ex victoria talia sperabat:* quæ lectio reprehendi non potest: quamquam ego neutram reji-

cio. *Glareanus.*

Si in armis foret ex victoria talia sperabat] Recte: atque ita in libro meo. Alii: *Si victoria in armis foret.* Ciacconius.

Reipublicæ juxta ac sibi consuluisse] Sic infra: 'Ita cuncti suæ hostiumque saluti juxta pepercerant.' *Idem.*

Conturbari rempubl. quam minus ipsi valere mal.] Quidam pro *minus* legit *nimis*, diversa sane sententia: quod haud scio quam probem. *Glareanus.*

Ideo malum id adeo multos post annos in civitatem reverterat] Legendum *Id adeo malum*, ex vetustis. Ita Livius II. ab U. C. 'Id adeo malum ex provocatione natum.' *Rivius.*

Id adeo malum multos, &c.] Sic solum Pall. sept. et oct. reliqui; vel, *id eo malum multas*, quomodo expressum item in edd. priscis; vel, *ideo id malum.* Gruterus.

Reverterat] Hanc scripturam perantiquus quidam liber agnoscit. In aliis *redierat* scriptum offendi; quæ an purior et elegantior sit lectio, alii erunt judices. *Popma.*

Cap. 38 *Nam postquam Cn. Pompejo, et M. Crasso Coss. Tribunitia potestas restituta est*] Pædianus in Divinatione: 'Primus Sicinius trib. pl. nec multo post Quinctius, et postremo Palikanus perfecerunt, ut Tribunitiam potestatem populo darent Consules Cn. Pompejus Magnus, et M. Licinius Crassus,' &c. Ad quam rem indicandam in denariis Palikani Rostra Libertati sacra impressa sunt. *Ursinus.*

Tribunitia potestas restituta est] Scribit Appianus in II. belli Civil. Pompejum, cum a Curione tribuno plebis Senatus fuisset dissolutus, vehementer pœnituisse, quod tribunitiam potestatem a Sulla immutatam atque disjectam, denuo ipse in pristinum statum redegisset. *Zanch.*

Homines adolescentes] Tribuni enim plebis adolescentes creabantur, quod et Velleius Paterculus testatur. *Zanch.*

Adolescentes] Ut fuit C. Cornelius, qui postea reus majestatis a Cicerone defensus est: item Rullus, qui Cicerone consule Agrariam legem ferre conatus est, quo tempore etiam Labienus rempublicam perturbavit. Cicero, Asconius, Dion. postea Curio et Antonius omnium seditiosissimi sceleratissimique fuerunt. *Cast.*

Homines adolescentes summam potestatem nacti, quibus ætas animusque ferox erat, cœpere, &c.] Primum videtur vox postrema resecanda: deinde, transpositis vocibus, restituendum, *homines adolescentes, quibus ætas animusque ferox, summam potestatem nacti, cœpere, &c.* vel sane interpolata sunt postrema, scripsitque auctor initio, *ætate animoque feroces, cœpere.* Potest quidem etiam defendi vulgata; ut nimirum non omnibus eandem ætatem, eandem attribuat ferociam: sed subtilius videtur quam verius. Si quis illa, *homines adolescentes* abjicienda putaret, non nimis ab eo dissentirem. *Gruterus.*

Summam potestatem nacti] Decimosexto anno post reges exactos, plebe a patribus in montem secedente, quinque tribunos, ut nonnulli tradunt, sibi plebs creavit: ut vero Cic. et Liv. duos, tresque ab illis duobus collegas cooptatos fuisse: hos neque juri dicundo, nec querelis civium noscendis, sed auxilio ferendo adversus consules, et illos qui insolenter in plebem insurgerent, utque præsides libertatis, custodesque essent, creatos accepimus. Liv. 'Brutus concionem congregans plebi consuluit, uti sacrum, inviolabilemque sancirent eum magistratum, lexque in hunc modum lata est: TRIBUNUM. INVITUM. TANQUAM. UNUM. E. MULTIS. NEMO. ILLUM. COGITO. AGERE. NEQUE. VERBERATO. NEQUE. ALTERI. UT. VERBERET. IMPERATO. NEQUE. OCCIDITO. NEQUE. OCCIDI. IUBETO. SI. QUIS. AUTEM. PROHIBITORUM. HORUM. ALIQUID. FECERIT. IMPIUS.

EXECRABILISQUE. ESTO. BONA. EIUS. PUBLICANTO. AD. SACRA. CERERIS. ET. QUI. ALIQUEM. HAEC. AGENTIUM. OCCIDERIT. CAEDIS. EXPIATUS. ESTO.' Et infra: 'Tricesimo deinde anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus: itaque, cautum est, ut postea crearentur.' Plutarch. in Problem. contendit, hunc non esse magistratum: primum, quia purpurati non incedunt ut ceteri magistratus: et quia nec lictores habent, nec in sella curuli sedentes jus dicunt, nec initio anni, sicut ceteri magistratum ineunt, sed quarto ante idus Decembris, nec creato dictatore potestatem deponunt, sed quum omnis potestas et imperium ad Dictatorem redeat, soli omnium magistratum retinent, quasi imperium nudum gerentes, et alium quendam locum in republ. obtinentes, hique inter ceteros magistratus vocationem non habent, sed tantum prehensionem, ut Gellius scribit XIII. 12. Prehendere enim Tribuno pleb. licet, et in carcerem ducere consulem, prætorem, censoremque, C. Curiatii exemplo, qui tribunus pleb. D. Brutum et P. Scipionem Coss. viros honestissimos in vincula conjecit, ut in III. de Legibus Cicero tradit: et M. Drusi, qui Philippum Consulem, quia se concionantem interpellare ausus fuerat, in carcerem præcipitem egit, ita ut multus sanguis e naribus profunderetur, ut Valerius Max. IX. 5. scribit. Ipsique injuriam, quæ coram fieret, coërcere, et mulctam irrogare Dictatori, Consuli, ceterisque magistratibus poterant, ut ex Livio patet, et Tribunorum maxima erat in prohibendo potestas: uno enim prohibente, nihil alii, et si complures sint, efficere possunt. Id quoque animadvertendum est, quod tribunis pleb. intrare curiam non licebat, sed ante valvas positis subselliis decreta patrum attentissima cura examinabant, ut siqua ex eis improbassent, rata esse non sinerent: itaque veteribus Senatusconsultis T litera subscribi solebat: eaque nota significabatur, illa Tribunos censuisse, Valer. Max. l. II. tametsi posteriori tempore, tribunum frequenti senatu de rebus ad populum pertinentibus Senatum consuluisse, ibique subsellia habuisse, apud Livium, Ciceronem, Dionem legimus. Hique plebem consulere, et rogationes ad populum, ac super his leges promulgare, quæ plebiscita appellantur, poterant, ut Gellius l. XV. scribit. *Zanch.*

Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, senatus sub specie pro sua magnitudine] In Florentino Venetoque est, *sub senatus specie:* pro eo quod est, quasi dignitatem senatus tueretur, quam esse quam amplissimam e rep. foret. In manuscriptis non est *sub:* id forsan in spatio quispiam, quod versus dirimit, annotarat super hac dictione *specie:* dein irrepsit, ut fit, in contextum: atque inde forsan est legi cœptum, *senatus sub specie, pro sua magnitudine*, id est, *pro sua potentia*. Aur. Augustinus in III. de civitate Dei, quædam e Sallustio citat, quæ hunc locum mirifice declarent: 'Plurimæ,' inquit, 'turbæ, seditiones, et ad postremum bella civilia orta sunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationem affectabant, bonique et mali cives appellati, non ob merita in remp. omnibus pariter corruptis; sed uti quisque locupletissimus et injuria validior, quia presentia defendebat, pro bono ducebatur.' *Rivius.*

Senatus sub specie, pro sua magnitudine] Alibi erat, *sub senatus specie.* et distinguendum post *specie.* Deinde inferendum *pro sua magnitudine.* Porro utriusque expositio post sequitur: 'Pars,' inquit, 'quo Senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia

certabant.' *Glareanus.*

Nitebatur pleraque nobilitas, Senati specie, pro sua magnitudine] Ita nulla litera plus minusve editio vetus, et plerique Pall. utique ætate priores: nam sequioris notæ, *Senati sub specie;* uti antehac passim vulgabatur, sed minus recte. *Gruterus.*

Senatus sub specie] Simulantes se defendere Senatus auctoritatem: verum id agebant suæ potentiæ causa, sicuti de Sulla legitur. *Zanch.*

Neque illis modestia, neque modus contentionis erat] Vox postrema ad Gemonias scalas trahenda, forsan etiam pronomen *illis*. Gruterus.

Cap. 39 *Bellum maritimum*] Mithridates initio belli cum populo Romano suscepti, aliquot homines in naves imposuit, ne tam libera esset Rom. in Asiam navigatio: cum vero bellum exarsisset, hi aucto numero, prædonum more, ut mare, ita insulas et urbes maritimas, ipsam denique Italiam infestabant, qui annonæ commercia intercluserunt. Hi Cilices appellati sunt: vel quia primi Cilices fuerunt, vel quia se in Ciliciam receptabant. In horum societatem recepti sunt prædones, exules, fugitivi, servi. Eorum numerus ita crevit, ut naves amplius mille haberent, tam multa præda locupletati sunt, ut inauratis rudentibus, purpureis velis, remis subargentatis uterentur. Cum igitur socios et provincias populi Romani, atque Italiam impotenter vexarent, omnibusque mercatoribus mare clausum esset, adversus eos Cn. Pompejus lege Gabinia factus Imperator bellum incredibili celeritate confecit. De hoc bello scripserunt amplius Florus, Appianus, Plutarch. in vita Pompeji. Livius l. ix. 'Cn. Pompejus lege ad populum lata, persequi piratas jussus, qui commercium annonæ intercluserant, intra 40 dies toto mari eos expulit: belloque cum his in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis, agros, et urbes dedit.' *Zanch.*

Atque Mithridaticum missus est] Auctore Livio libro c. 'C. Manlius Tribunus plebis indignatione maxima nobilitatis legem tulit, ut Pompejo bellum Mithridaticum mandaretur.' Ibidem: 'Cn. Pompejus ad gerendum bellum adversus Mithridatem vicit:' et lib. ci. 'Cn. Pompejus Mithridatem nocturno prælio coëgit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique ademptis Syria, Phœnicia et Cilicia, regnum Armeniæ restituit.' Bellum autem Mithridaticum spacio annorum 40 confectum fuisse, Appianus et Florus scribunt. *Idem.*

Ipsi innoxii, florentes, sine metu ætatem agere] Pal. Naz. *ipsi noxii*, quod suam etiam admitteret interpretationem nisi vellet auctor, ipsos innoxios fuisse, hoc est, neminem iis ausum nocere. *Gruterus.*

Quo plebem in magistratu] Id est, terrebant judiciis Tribunos plebis, ne plebem in potentes exagitarent, atque in Senatum criminando accenderent. *Ciaccon.*

Dubiis rebus novandis spes oblata est] Vocem *dubiis* vacare existimo. *Ciacc.* sic et *Ursinus.*

Novandis] Non inepte ora editionis mediæ, *Novandi;* id enim malim, quam ut inducatur vox, *dubiis*, ut visum Ciacconio et Fulvio Ursino. *Gruterus.*

Æqua manu] Pari: ut dubia adhuc esset fortuna, incertusque exitus belli. *Cast.* Sic Tacitus l. i. 'Inde hostibus terror, fiducia militi, et manibus æquis abscessum.' *Ciacc.*

Neque illis, qui victoriam adepti forent] Plus quam alienigena vox est, *forent*, posset etiam brevius scribi, *neque victoriam adeptis;* relegatis verbis ceteris. *Gruterus.*

Qui ad Catilinam initio profecti sunt] Dictio finalis æque ac princeps, otiosa mihi est, imo odiosa. *Idem.*

In his erat Fulvius] Nihil juvat sensum dictio *erat*. Idem.

In his erat A. Fulvius] Prænomen

Fulvii hoc loco restituimus, adjuti ab antiquis exemplaribus. *Popma.*

Parens necari jussit] Quidam libri, *parens necari præcepit:* quo verbo in eadem significatione et in Jugurthino utitur. *Idem.*

Necari jussit] Antiquioribus temporibus eo rigor patriæ potestatis se extendebat, ut indicta causa filium morti tradere licitum esset. Quod abolitum l. ult. C. de Patr. Potest. Ita enim credebant prudentissimi mortales, legis hujus duritiem pietate plerunque paterna exstingui. Nam, ut ille loquitur, pro magno peccato paulum supplicii satis est patri. Ex antiquo autem jure et hoc remansit, quod filium contumacem pater judici offerre possit, qui ex præscripto patris pœnam infligeret, l. III. C. de Patr. Pot. Fuit et illud usitatum, domestica patres in filios habere judicia. Solebant tamen vel Senatum, vel Principem, vel necessarios et propinquos consulere. Moris autem erat eos, quos in consilium advocaverant, domi exspectare. T. Arrius, vel, ut nonnulli legunt, Tarrius, filio parricidii intentati reo, Augustum consilii judiciique participem fecit. Venit Princeps, neque erubuit intra privatos penetrare penates, quia patris non Principis erat cognitio. Sedit pater tanquam accusator simul et judex, assedit quoque Princeps, rogavitque ceteros propinquos, ut sententiam tabulæ committerent, ne Principis auctoritas reliquorum vota ad se traheret, atque dissensum impediret. Filius Massiliam relegatus est. Cum itaque dicit Sallustius, *necari jussit;* patriam ostendit potestatem, quæ in filium patriæ hostem animadverti præcepit. Hæc etsi dura, tamen et justa sunt. Quippe *magnis sceleribus*, ut alibi scribit Seneca, *jura naturæ pereunt.* Thys.

Sed cujusque modi genus hominum] Mss. Pall. etiam Bong. ac Com. Prætulit tamen Carrio, *cujuscumque modi;* quomodo antiquitus editi. *Gruterus.*

Quod modo bello usui foret] Abundat iterum vox, *modo;* quin etiam, *foret:* et vero glossarchi esse commentum, detegit positura incerta. Mss. optimi eam expresserunt quam exhibuimus: in ceteris est, aut, *quod modo usui bello foret;* aut, *quod modo usui foret bello.* Idem.

CAP. 40 *Allobrogum*] Sunt Galliæ Narbonensis populi juxta Rhodanum. Hinc Ptolemæus: 'postea a parte Orientali Rhodani fluvii septentrionales sunt Allobroges, quorum mediterranea civitas Vienna:' hæc ille. Romano autem imperio tum parebant, ut testatur Strabo l. IV. Geogr.

Allobrogum] Stephanus: Ἀλλόβρογες ἔθνος δυνατώτατον Γαλατικὸν, ὡς Ἀπολλόδωρος. Interpres vetus Juvenalis: 'Allobrogæ,' inquit, 'Galli sunt. Ideo autem dicti Allobrogæ, quoniam brogæ Galli agrum dicunt. Alla autem aliud.' Quod sane verum esse nostra vernacula lingua prodidit: nam et nos novalia (broeck) hodieque vocamus. Alia autem sive (al) Gallicam, sive Germanicam esse vocem testatur vox *Alemannus.* Et Ausonius alibi dixit: 'in his al Celtarum posuit.' *Coler.* Vetus commentator Horatii: 'Allobroges sunt Galli rufi et Sequanici dicti, incolentes illum tractum Alpium, qui est a Vesontio in Germaniam, qui vehementer res novas affectant, unde et ducibus suis raro fidem servant, habentque flavum præcipue capillum.' Vide Strab. l. IV. Cimbri autem hodie *Albregit* rufos et in totum versicolores appellant; sed melior est prior sententia: neque hic dicitur a rufo colore nomen accepisse. Allobrox quasi Albtoeck locum totum paludosum denotat, dict. vet. Belg. Broeck; Venne, ollant, goir, palus. Vid. Gloss. Pontan.

Præterea quod natura Gallica gens bellicosa esset] Codices in membrana descripti *gens Gallica:* ut adjectivum postponatur: et sic exemplar quoque

Beroaldinum. *Rivius.*

Natura Gallica gens bellicosa] M. Cato Orig. 2. apud Charisium l. II. 'Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur, rem militarem, et argute loqui.' Just. ex Trogo l. XXV. 'Neque reges Orientis sine mercenario Gallorum exercitu ulla bella gesserunt, neque pulsi regno, ad alios quam ad Gallos confugerunt: tantus terror Gallici nominis, sive armorum invicta felicitas erat, ut aliter neque majestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine Gallica virtute arbitrarentur. Itaque in auxilium a Bithyniæ rege invocati, regnum cum eo, parta victoria, diviserunt; eamque Gallogræciam cognominarunt.' Cicero de harusp. responsis: Artibus Græci, Galli robore, Hispani numero, Pœni calliditate valent. *Manut.*

Præterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile] Scripsissem potius, *præterea natura bellicosos, facile*: ita, inquam ego scripsissem, qui Sallustius non sum, cui tamen nihil præscribo. *Gruterus.*

Gallica gens bellicosa esset] Gallos inter ferrum et arma natos feroces cum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum, Livius testatur l. X. Idem in I. Decad. 3. de Annibale loquens: 'Trahere secum tot excitos Hispanorum populos, concitaturum avidas semper armorum Gallicas gentes.' Idem alibi: 'Gens ferox, et ingenii avidi ad pugnam, cum procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura, explicuisset aciem.' D. Brutus in quadam epistola ad Ciceronem, 'Gallos' dicit 'omnium bellicosissimos.' Justinus l. XXIV. 'Ex his portio in Italia consedit, quæ et urbem Romanam captam incendit, et portio Illyricos sinus ducibus avibus (nam augurandi studio Galli præter ceteros callent) per strages Barbarorum penetravit, et in Pannonia consedit. Gens aspera, audax, bellicosa.' Idem libro XXV. 'Denique neque reges orientis sine mercenario Gallorum exercitu ulla bella gesserunt, neque pulsi regno, ad alios, quam ad Gallos confugerunt: tantus terror Gallici nominis, sive armorum invicta fœlicitas erat, ut aliter neque majestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine Gallica virtute arbitrarentur.' Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris, atque æstus fuere, primaque eorum prælia, plus quam virorum, postrema minus quam fœminarum esse, Livius et Florus scribunt. Apud Romanos nulli bello Gallico immunitas erat, ut ait Cicero pro M. Fontejo, et auctore Appiano l. II. In sacerdotum et seniorum lege, quæ de immunitate lata est, exceptum fuit, nisi Celticum bellum instaret: eo enim instante sacerdotes, senioresque in armis esse oportebat: nam Gallica gente nulla Romanis formidabilior. *Zanch.*

Negotiatus] Umbrenus fuit libertinæ conditionis. Nobilibus enim sive patriciis apud Romanos interdicta erat mercatura. Testatur et Philosophus l. III. Polit. c. 3. legem fuisse apud Thebanos, ut nemo Reipub. admoveretur, nisi per decem annos mercatura destitisset. Et Plato alibi vilibus ministeriis annumerat mercaturam. Sed recte multum interesse inter vilem et magnificam negotiationem respondit M. Tullius Cicero. Romanis certe Senatoribus quocunque modo indecora habita est omnia negotiatio. Legem aliquando Claudiam adversus Senatum latam legimus, ne Senator, quive Senatoris pater est, maritimam navim plusquam trecentarum amphorarum haberet; eam enim sufficere ad vectandos fructus ex agris. Quid ibi Livius florentissimus auctor? hoc ita constitutum tradit, quia omnis quæstus patribus visus est indecorus. Extat et in eam rem Imp. rescriptum in l. VI. C. de

Dignitat. sed utique etsi hæc ita constituta a Romanis, honesta procul dubio negotiatio etiam laudem meretur: fulcit Remp. dum opes variorum populorum in gremium patriæ veluti effundit, dum sæpe immensa maria metitur, ut votis et desideriis nostris satisfaciat, et tam dissitas gentes commercii fœdere jungit. Ita ligatur sibi invicem totus orbis. *Thys.*

Principibus civitatium] Ita a manu prima Pall. Naz. *Grut.*

Foro] Forum Romanum incipit a Capitolii radicibus, ubi nunc Septimii arcus est, et secundum longitudinem ad S. Mariam novam, ubi Titi arcus protenditur: secundum latitudinem a Palatini radicibus ad viam sacram, et Saturni ædem. Variis nominibus appellatum fuit. Ut enim Poëtæ nomine apud Græcos Homerus, ita fori, in Urbe, Romanum accipitur. Ovid. de Ponto: 'Te modo Campus habet, densa modo Porticus umbra, Nunc, in quo ponis tempora rara, Forum.' Per campum, Martius: per porticum umbrosam, Pompeja: per forum, Romanum his versibus intelligitur. Romanum dictum a dignitate Urbis, quod præ ceteris esset ornatissimum propter ædificia, et frequentissimum propter judicia. Etiam forum Latium et forum Magnum a Victore et Ovid. III. Fastorum dicitur. Ad extremum dicitur forum Vetus in vita M. Antonini apud Herodianum. Hoc in tres partes dividit et varia in eo hominum studia describit Plautus in Curculione: 'In foro infimo boni homines, atque dites ambulant, In medio propter Canalem, ibi ostentatores meri, Confidentes, garrulique et malevoli. Supra lacum, Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam, Et qui ipsi sat habent, quod ipsis possit vere dicier.' Per lacum significat Curtium, quem describit Fastor. Ovid. VI. Prope eum fuerunt rostra et statua Marsyæ coronati, ad quam homines litigantes conveniebant. Horat. 'Deinde eo dormitum, non sollicitus mihi quod cras Surgendum sit mane, obeundus Marsya.' De qua re itidem Plin. XXI. 3. E regione Marsyæ alius locus erat, ad quem conveniebant fœneratores, quem Libonis puteal nominabant, inter porticum Juliam et arcum Fabianum, ut Persii interpres scribit. Persius: 'Si puteal multa cautus vibice flagellas.' *G. Fabric.*

Miseriis suis remedium morte exspectare] In Fabriciano est, *mortem sperare:* in ceteris, *mortem exspectare.* Riv.

Miseriis suis remedium mortem exspectare] Mire hic variant exemplaria vetusta. Quædam habent, *miseriis suis remedium morte exspectare:* quibus consentiunt impressa nonnulla. Alia: *miseriis suis mortem sperare.* Alia: *miseriis suis mortem, et non remedium spectare:* quæ melior sit scriptura judicabunt alii: nos interim nihil mutamus. *Popma.*

Miseriis suis mortem exspectare] Monet Naz. alias legi, *sperare,* et ita habet noster Commelinianus et Pal. quintus ac sextus, neque displicet. *Gruterus.*

Hæc ubi dixit, Allobroges in spem maxumam adducti] Me non nolente, triga verborum princeps, rescindi posset a reliquis; tanquam invecta a Scholiaste. *Idem:*

Nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent] Legendum e Veneto, *quin cupidissime,* &c. pro, *quod non.* Irrepsit ex glossa addita, ni fallor. *Rivius.*

Ab Roma aberat] In manuscriptis est, *Roma aberat,* omissa præpositione. Sed prior lectio verior, id quod e Prisciano colligi l. XV. potest. 'Inveniuntur tamen' (inquit) 'et cum præpositionibus nomina civitatum sæpe prolata, et maxime apud historicos.' Livius in 8. U. C. 'Venerant et ab Lanuvio Antioque Auxilia.' Sallust. in Catilin. 'Nam tum Brutus ab Ro-

ma aberat.' Cicero modo omittit præpositionem, ut in Epistolis. 'Quod video omnes bonos abesse Roma.' Addit, ut in Verrinis: 'Abesse a domo paulisper maluit.' *Rivius.*

Brutus Roma aberat] Ita Mss. nostri omnes, ita Bongarsii; sine præpositione, qua frustra onerarentur editiones aliæ. *Gruterus.*

Præterea Gabinium accersit] In vetustis *arcessit*: sed eodem sensu. nam est utrumque in veterum scriptis frequens. *Rivius.*

Quo major auctoritas sermoni inesset] V. l. *adesset.* Sed Tacit. Annal. 13. 'Quo plus auctoritatis inesset consiliis.' *Ciacconius.*

CAP. 41 *Diu in incertum habuere*] Sic solum Pal. tert. ceteri omnes *incerto*, etiam Comm. meus et Bongarsiani. ideoque sequendi. *Gruterus.*

Pro incerta spe, certa præmia] Nam Senatusconsultum factum fuerat, ut si quis indicavisset de conjuratione, quæ contra Rempubl. facta erat, præmium servo libertatem, et sestertia centum darent: libero impunitatem ejus rei, et sestertiorum ducenta millia. *Zanch.*

Illis volventibus] Id est, animo hæc reputantibus.

Tandem vicit fortuna Reipublicæ] Tacitus Annal. IX. 'Affuit ut sæpe alias fortuna P. R.' Ex quo legendum existimo hic *fortuna P. R.* non *Reipub.* Cic. Philipp. II. 'Sustulit illum diem fortuna P. R.' licet in antiquo libro sit, *fortuna reipub.* ut Gab. Faërnus testatur. Fortuna P. R. in nummis aliquando. *Ciacc.*

Tandem vicit fortuna Reipubl.] Fere reposuissem, *fortuna populi Romani;* quod invenissem in editionum prima, *fortuna P. R.* sed ei nullæ adlubescebant membranæ; et habet rationes luculentas quibus se tueatur vulgata lectio. legatur modo Tacitus l. XIV. Annalium. *Gruterus.*

Fortuna Reip.] Legitur et *Fortuna P. R.* atque ita aliquando in nummis invenitur argenteis: FORT. P. R. *Ursin.*

Fortuna] Veteres cuique suam Fortunam assignarunt, quæ cursum vitæ moderaretur: quin et Fatum et Fortunam sæpe confudit antiquitas. Nam quod fatum est respectu Dei, respectu hominum non male Fortuna dicitur. Ita Fortunam senum et puerorum dixit Manilius l. II. Astronom. Quid autem sit sors fortunæ explicat Scaliger in Manilium. Neque aliter hæc interpretatur ipse Augustinus, cum dicit: 'Fortuna intelligenda est, pro his rebus, quæ fortuito videntur accidere, cum hæc ipsa tamen, quæque fortuita videntur, causis occultis divinitus dentur.' Hinc orientales aliquando Fortunam cum ipso Deo confuderunt. Gad enim et Fortunam et ipsum Jovem denotat, sive τὴν ἀγαθὴν τύχην. Rabbini, גדה sive Geda dixere, Persæ Goda, quod et nostro Germanico *Godt* simile est. Fortunam autem singulis rebus ingenitam credidere gentiles. Unde et Fortuna Primogenia dicta est. Genius enim et Fortuna eadem, sicuti docet Sosipater Charisius. Et sicuti Fortuna et Genius singulis attribuebantur mortalibus, ita muris, civitatibus, Reipub. eadem erat superstitio. In Romana Urbe publice cultus fuit Genius sive Fortuna Urbis, ut Seneca tradit. Vide et Dionem Cassium l. XLVII. et L. Regni Genius laudatur a Claudiano, Genius Publicus ab Ammiano commemoratur, qui veluti anima erat imperii Romani. Atque Fortunam Reip. vel ut alii habent P. R. si ita hic intelligamus, absurdum nequaquam erit. *Thys.*

Q. Fabio Sangæ] Appianus: 'Legati ob id ipsum ambigentes, rem Fabio Sangæ annunciant (erat autem is Allobrogum patronus in urbe, ut ceteris populis olim Romæ adesse mos fuit) ab hoc Cicero certior factus, legatos ab Urbe discedentes et cum illis Volturcium intercepit, eosque in

Senatum subito inducit.' *Zanch.*

Cujus patrocinio] Mos fuit priscorum, ut singulæ nationes, civitatis patronos Romæ peculiares haberent, in quorum essent clientela, ut Siculi patronos Marcellos et Ciceronem habebant, Lacedæmonii in tutela Claudiorum extiterunt: ita Fabius Sanga patronus fuit Allobrogum. *Idem.*

Civitas] Allobrogum regnum tempore secundi Punici belli fuisse, Livius scribit l. XXI. Quorum multas civitates fuisse auctores tradunt; sed una erat præcipua, unde appellabantur. Cicero quoque in 3. Invect. Allobrogum civitatem dicit: 'quid vero, ut homines Galli ex civitate male pacata, quæ gens una restat, quæ popul. Rom. bellum facere posse, et non nolle videatur, spem imperii, et rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestram salutem suis opibus anteponerent, id nonne divinitus factum esse putatis?' *Zanch.*

Rem omnem, uti cognoverant, aperiunt] Minime video, cur non supervacua videri queant, *uti cognoverant.* Grut.

Aperiunt] Hujus Allobrogum proditionis, sciendum est, strictim meminisse Horatium Epod. oda 15. 'Æmula nec virtus Capuæ, nec Spartacus acer, Novisque rebus infidelis Allobrox.' Ubi hoc ad illud tempus refertur, inquit Porphyrio, quo Catilinæ factio conjuravit, et pene legati Allobrogum illi consenserant. Sed Juvenalis quoque versus illi mire huc faciunt: 'Quid Catilina tuis natalibus, atque Cethegi, Inveniet quisquam sublimius? arma tamen vos Nocturna, et flammas domibus templisque parastis, Ut braccatorum pueri Senonumque minores, Ausi quod liceat tunica punire molesta. Sed vigilat consul: vexillaque vestra coërcet. Hic novus Arpinas, ignobilis et modo Romæ Municipalis eques, galeatum ponit ubique Præsidium attonitis, et in omni ponte laborat.' Cic. lib. I. epist. 1. ad Atticum adtestatur, se novam orationem (quas Consulares vocat) habuisse ad populum, quo die Allobroges iuvolgarunt. Cic. l. II. de suo Consulatu: 'At clades patriæ, flamma ferroque parata, Vocibus Allobrogum, patribus populoque patebat.' *Coler.*

CAP. 42. *Gallia citeriore atque ulteriore*] Gallia vel est Cisalpina, vel Transalpina. Cisalpina togata dicta, finiturque Alpibus et amne Rubicone, Italiæ antiquo limite: ita dicta quod more Romanorum toga uteretur. Transalpina vel est Comata, vel Braccata. Comata, ut volunt, a comam nutriendi studio dicta est. Hæc rursus in tres partes distinguitur: Belgicam, Celticam, Aquitanicam, sub qua et Aremorica. A Scalde ad Sequanam Belgica, ab eo ad Garumnam Celtica, inde ad Pyrenæi excursum Aquitanica. Ptolemæus tamen in quatuor partes distribuit, Aquitaniam, Lugdunensem, Belgicam, et Narbonensem. Quarum Aquitania a Pyrenæis montibus ad Ligerim usque juxta eundem extenditur. Narbonensis tamen Gallia a ceteris Braccata dicitur, Plinio judice, Italia verius quam provincia. Narbonensis autem provincia continebat, ut arbitror, totam Occitaniam, Provinciam, Delphinatum, et Sabaudiam, denique et Septimaniam. Magnitudinem situmque ita delineavit in urbibus Ausonius: 'Insinuant qua se Sequanis Allobroges oris, Excludunt Italos Alpina cacumina fines, Qua Pyrenaicis nivibus dirimuntur Iberi, Qua rapitur præceps Rhodanus genitore Lemanno, Interiusque premunt Aquitanica rura Cebennæ, Usque in Tectosegas, primævo nomine Volcas, Totus Narbo fuit.' *Pontan.*

In agro Piceno, Bruttio] V. c. habet *Brettio;* quæ vera scriptura est, nam Græca numismata habent, ΒΡΕΤΤΙΩΝ. *Ursinus.*

Bruttio] Bruttiam Græcis βρεττία.

et apud Athenæum l. v. apud Diodorum Siculum in Eclogis, aliosque auctores *βρεττανία* dicitur. Dionysio Afro Brentii quoque appellantur. De iis ita Justinus XXIII. 1. ubi de Agathocle rege agit: 'Primi igitur hostes illi Brutii fuere, et qui fortissimi tum et opulentissimi videbantur, simul et ad injurias vicinorum prompti; nam multas civitates Græci nominis Italia expulerant: auctores quoque suos Lucanos bello vicerant;' et mox, 'Horum igitur (Lucanorum scil.) ex numero quinquaginta primo ex agris finitimorum prædari soliti, confluente deinde multitudine, sollicitati præda, cum plures facti essent, infestas regiones reddebant. Itaque fatigatus querelis sociorum Dionysius, Siciliæ tyrannus, sexcentos Afros ad compescendos eos miserat. Quorum castellum proditum sibi per Bruttiam mulierem expugnaverunt: ibique civitatem, concurrentibus ad opinionem novæ urbis pastoribus statuerunt, Bruttiosque se ex nomine mulieris vocaverunt. Primum illis cum Lucanis originis suæ auctoribus bellum fuit. Qua victoria erecti, quum pacem æquo jure fecissent, ceteros finitimos armis subegerunt, tantasque opes brevi consecuti sunt, ut perniciosi etiam regibus haberentur. Denique Alexander rex Epiri, quum in auxilium Græcarum civitatum cum magno exercitu in Italiam venisset, cum omnibus copiis ab his deletus est.' Vide et Diodorum l. XVI. qui et ideo Brettios appellatos scribit, quod servi essent et fugitivi Lucanorum. De iisdem scribit Strabo l. XVI. qui et peninsulam appellat Brutionum agrum. Limites autem ejus fuere ad Hetruscum mare Laris amnis; ad Siculum mare et Tarentinum sinum Sybaris fluvius. *Cluver.* Leopard. l. IV. Emend. c. 13.

Apulia] Mari Adriatico contermina inter Dauniam et Calabriam, quæ et Japygia appellata fuit.

Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex Senatusconsulto, cognita caussa, in vincula conjecerat] Sic Gymnicus, ac recte. Ceterum est in quibusdam, ut et Merseburgensi, et Florentino, *ex sociis caussa cognita:* quæ res misere interpretem torsit. Compendiaria illa per notas scribendi ratio ansam errori præbuit. *Rivius.*

Q. Metellus Celer Prætor, ex Senatusconsulto, caussa cognita, in vincula conjecerat] Ita Mss. nostri, omnibus quidem literis Pal. sec. duabus tantum, S. C. Naz. ac Com. quod et in suis invenerat religiosæ industriæ Bongarsius noster. Pal. tertio tantum visitur inter lineas: at reliqui objecere nobis, *ex sociis Catilinæ caussa cognita:* stulte. Æque stulte, Carrionis editio, *ex sociis caussa cognita.* Gruterus.

Item in citeriore Gallia C. Muræna, qui ei provinciæ legatus præerat] Felicius Durantinus putat librariorum culpa hic mendose legi, C. Murænam citeriori Galliæ legatum præfuisse, quod ea tempestate Galliæ transalpinæ Cicero Murænam præfuisse tradat. Fuit autem C. Muræna legatus, frater L. Murænæ consulis designati. *Rivius.*

CAP. 43. *Paratis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat*] Commentarius, qui Vallæ adscribitur, supplet, *paratis a Catilina.* Sed ego ambigue tamen id dictum existimo. Lector judicet. *Glareanus.*

Paratis, ut videbatur, magnis copiis] Naz. ac Com. *ut videbantur,* lectione non ita inficeta. *Gruterus.*

Constituerat, uti cum, &c.] Iidem Mss. *constituerant.* Idem.

Magnis copiis constituerat] In Naz. et Com. apud Gruterum legi notatur, *constituerant:* quod haud dubie verius, *Lentulus cum ceteris constituerant.* Ut apud Livium XXI. 60. 'Ipse dux cum aliquot principibus capiuntur.' Ubi plura hujusmodi congessimus. *Gronov.*

Belli gravissimi invidiam] Meus liber, *gravissimam invidiam:* sic infra, 'Magnam illi invidiam conflaverant.' *Ciacconius.*

Bellique gravissimi invidia optimo Consuli imponeret] Alii codices, et nominatim Gothi, habent *invidiam*, in accusandi casu: quasi diceret, in ejus humeros imponeret belli gravissimi invidiam. Sane non video, quomodo *impono* pro *decipio* hic locum habeat. *Glareanus.*

Eo signo dato, proxima nocte, &c.] *dato*, non est in Mss. nec in impressis vetustioribus. Sed nec Felicius Durantinus addit: addit tamen Aretinus. *Rivius.*

Cetera multitudo conjurationis, suum quisque negotium exsequeretur] Est quidem in Mss. duobus, *suum quæque negotium;* sed in meo *quisque* legitur, Refertur enim ad sensum, non ad vocem; estque id apud historicos frequens. *Idem.*

Sed ea divisa hoc modo dicebantur] Turbat hic potius, *sed*, quam ut adjuvet sententiam. imo ceteris vocibus omnibus, si quis moverit status controversiam, en et me paratum subscribere nomen. posset tamen tolerari, *ea divisa hoc modo: Statilius, &c.* Grut.

Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent] Cicero in III. invectiva in L. Catilinam, testatur L. Cassium, quem Sallustius infra in Galliam profectum scribit, sibi procurationem incendendæ urbis depoposcisse: et in IV. trucidandi senatus partes a Lentulo datas Cethego, ceteros cives interficiendi Gabinio, quem incendiis præponit Sallustius, urbis inflammandæ Cassio, totius Italiæ vastandæ diripiendæque Catilinæ. Itaque non per omnia consentiunt Cicero ac Sallustius. Sed et pro Sulla Cicero, 'Cum Catilina,' inquit, 'egrederetur ad exercitum, Lentulus in urbe relinqueretur, Cassius incendiis, Cethegus cædi præponeretur, Autronio ut occuparet Etruriam præscriberetur:' et reliqua. *Rivius.*

Filii familiarum] Particulam *Sed*, quæ in cunctis impressis libris reperitur, delevimus, sententiam nostram confirmante antiquo Prisciani codice, quem habet Sixtus a Popma. *Popma.*

Dies prolatando] V. c. *Protelando*, quod mendum est. Nam *prolatando* habet Tacitus libro V. cum ait: 'Sed ubi diem ex die prolatabant:' et paulo post, v. c. habet: 'Quod signatum ad cives perferunt:' nisi forte illud *suos* additum sit. *Ursinus.*

Dubitando, et dies prolatando] Fulvii liber, *Protelando*, et in Jugurtha, c. 73. *Protelandis consultationibus*, non, ut in vulgatis libris, *Prolatandis.* Manutius.

Et dies prolatando] Sic omn. Mss. quod perplacet Ursino. at mihi potius, quod offendit in suo codice, *protelando.* Gruterus.

Natura ferox, vehemens animo] Illud *animo*, omissum fuerat quibusdam in codicibus: sed cum alia adjectiva suos habeant ablativos, videtur hic quoque ponendus. *Glareanus.*

CAP. 44. *Quod signatum ad cives perferant*] Meus liber addit, *ad suos cives.* Ciacc.

Cum his P. Volturcium] Lege ex Mss. *cum his Titum Volturcium, &c.* Ita vocatur alibi: 'Dum hæc in Senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum, et Tito Volturcio,' &c. *Putschius.*

Titum Vulturcium] Ita, ex vero, omnibus perscriptum literis, in edd. primoribus, in Mss. cunctis, ut mirer sinistram illius audaciam, qui hic substituerit *Publium.* Gruterus.

Quarum exemplum infra scriptum est] Exemplum litterarum ad Catilinam Lentuli, sic est in vetustis quibusdam, ut apud Ciceronem Oratione III. in Catilinam: 'Qui sim, ex eo quem ad te misi cognosces. Cura, ut vir sis, et cogita, quem in locum sis progressus, et vide, quid jam tibi necesse

Cura, uti omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum.' In manuscriptis tamen idem reperitur litterarum exemplum, quod in hisce recentioribus, nimirum hoc: 'Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites in quanta calamitate sis, et memineris te virum esse. Consideres, quid tuæ rationes postulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.' *Rivius.*

Qui sim, ex eo quem ad te misi cognosces] Mirum in omnibus codicibus hæc verba alia atque alia inveniri. Aldinus codex, et Gothi nostri habent, ut vulgo legitur. At in aliis quibusdam vetustioribus, ita leguntur: 'Qui sim scies ex eo, quem ad te misi: cura ut vir sis, et cogita quem in locum sis progressus: et vide quid jam tibi sit necesse: cura, ut omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum.' Qui hæc in Aldino codice emendarunt, in tertia Ciceronis Invectiva non mutarunt, ubi ea verba haud aliter atque hic præscripsi (excepta prima periodo, *Qui sim, ex eo quem ad te misi, cognosces*) leguntur; verum ita nostra ætate emaculantur codices. Ceterum hæc ultima verba: *Cura ut omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum:* plane ostendunt proxime dein sequentia, hæc verba, *quo consilio servitia repudiet?* interrogative legenda, non enuntiative, quod tamen fere in codicibus neglectum videmus. *Glareanus.*

Quo consilio servitia repudiet] Videntur interrogationis notula insignienda, uti placuit Glareano. *Gruterus.*

Cap. 45 *C. Pomptino*] *Pomptinus* est apud Ciceronem, et Dionem Πομπτῖνος, ac alios. Male vulgo *Pomptinio.* In Epitome Liviana *Cn. Potitius* vitiose. *Ciaccon.*

C. Pomptino] Ita Cicero, et Dio, qui Πομπτῖνον edit. Sed rectius habet v. c. *Pomptinio:* nam ita dicunt extare in veteribus numismatibus. Et in Epitome Liviana CIII. manuscripta, *C. Pomptinius* est, pro eo quod mendose in vulgatis libris habetur, *C. Politius.* Ursin.

Rem omnem aperit, cujus rei gratia mittebantur] Codices in membrana descripti, *cujus gratia mittebantur:* et eodem modo Badianus. Sed in aliis ita fere est, ut hodie legitur. Quamvis autem Hieronymus hoc in Rufino carpat, tamen pace viri dicam, sæpenumero apud optimos quosque ac primæ notæ scriptores reperitur antecedens, jungiturque cum relativo ipso. Terent. in Heaut. 'Habet bonorum exemplum, quo exemplo sibi licere id facere quod illi fecerunt, putat.' Cæsar, 'Ultra eum locum, quo in loco Germani consederant:' et, 'Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent:' et 'Diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant:' et, 'Diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret.' Ita sexcenties fere apud eundem reperias. Sed et Cicero in Verrem, 'Advenit dies, quo die ex instituto,' &c. *Rivius.*

Rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur] Sic membranacei omnes. Carrionis editio ejecit voculam *gratia;* qua tamen sublata, locus obscuratur. *Gruterus.*

Permittit illis homines militares, sine tumultu præsidiis colloc.] Illud, *sine tumultu,* ambiguæ distinctionis est, ad priora ne referas, an ad posteriora. Vetustiores paulo codices ad priora referunt, et a *præsidiis collocatis,* novam ordiuntur lectionem. Alii malunt ad posteriora referre. Judicet Lector, mihi ambiguum relinquitur. *Glareanus.*

Ita agant. Permittit illis homines militares sine tumultu, &c.] Sic putavi distinguendum, auctoritate meliorum codicum, et typis, et calamo exaratorum. Nimis licenter Carrio, nimis incuriose posteriores eum secuti, a quibus exclusum est, *permittit illis.* Neque enim quicquid supervacuum

nobis videtur: statim etiam propria auctoritate resecandum est; non: non: Iredices sumus, non vindices. *Gruterus.*

Homines militares] Sic infra: 'Homo militaris, quod amplius annos XXX. tribunus.' *Ciacc.*

Occulte pontem obsident] In Manuscriptis *obsidunt*, conjugatione tertia. *Rivius.*

Postquam ad id loci legati cum Volturcio venerunt] In codice Fabriciano est, *venere*. Idem.

Galli, cito cognito consilio sine mora] Lege, *Galli cognito consilio, &c.* Nam superabat vox illa *cito*. Putschius.

Galli, cito cognito consilio] Quam magis verso præcedentia ac sequentia, tam magis spurium quid latere videtur in tribus vocibus postremis. Nam quid hic attinet addere, *cito cognovisse consilium Gallos*; quos scimus, noctem qua proficiscerentur ideo indicasse Consuli, ut deprenderentur? quin jam illis tale quid constabat antequam exirent Roma: itaque si quis trigæ illius jugulum petendum putaverit, ei ego libens sicam. *Gruterus.*

CAP. 46 *Quibus rebus confectis, omnia propere*] M. 1. *Quibus rebus ita confectis eam propere:* forte *ea*. Ciacc.

Pœnam illorum sibi oneri, immunitatem perdundæ reip. caussam fore credebat] In impressis vetustioribus non reperi *caussam*; nec in ipsis manuscriptis, quorum plerumque fidem sequor: sed nec magnopere sensus requirit. quare tollendum censeo. *Rivius.*

Impunitatem perdundæ reipubl. fore credebat] Quidam codices, *produndæ reipubl.* habebant. Sane *prodere remp.* tam in usu est atque *perdere* apud disertos: nihil tamen definio. *Glareanus.*

Perdundæ reipubl. fore credebat] Postrema dictio rursus mihi supervacua. Non est mihi dubium vix continere linguam suam Magistellos, ne ea me votis interficiat; tanquam qui cor et cerebrum auctoris eviscerem. Sed quid? feriant ut libet, dum in alia omnia vota descendant Scaligeri, Thuani, Bongarsii, Casauboni, Rigaltii, Dousæ, Velseri, Lipsii, Ceteri, Vulcanii, aliorumque quibus cor sapit. *Gruterus.*

Itemque quendam Cæparium Tarracinensem] Aldinus codex mutavit in *Q. Cæparium*, cum in Ciceronis Oratione tertia omnes codices atque adeo ipsius Aldi *M. Cæparium* habeant. Verum in propriis nominibus hæc omnia prosequi, in Livianis Decadibus expertus sum, quam sit prope impossibile; maxime in Romana historia. *Glareanus.*

Ceparium Terracinensem] V. c. habet: *Ceparium quendam Tarracinensem, &c.* ut supra: *P. Volturcium quendam Crotoniensem:* sed scribendum, *Terracenensem*, ex antiquo marmore. *Ursinus.*

Terracinensem] Scribe, *Tarracinensem*. Tarracina enim, non Terracina dicitur a Cicerone, Plinio, Mela, Paterculo, Ptolemæo, et aliis. Livius autem Tarracinas vocat Decadis primæ l. IV. *Cast.*

Tarracinensem] Tarracina urbs Volscorum, quam antea ab asperitate loci *Trachinnem* appellatam fuisse, Strabo l. v. auctor est. Ovidio Trachas dicitur, ita enim loquitur: 'Minturnæque graves, et quæ tumulavit alumnus, Atiphatæque domus, Trachasque obsessa palude.' Ita et Livius urbem pronam in paludes dixit. Plinius *Tarracinam* lingua Volscorum *Anxur* appellatum esse tradidit, quo vocabulo Poëtæ maxime utuntur: ubi et Jupiter ejusdem nominis colebatur. Virgilius: 'Qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici Litus arant, Rutilosque exercent vomere colles Circæumque jugum; queis Jupiter Anxurus arvis Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco.' Coloniam quoque illuc deduxisse Romanos Livius auctor est. *Clwer.*

Cum Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens perducit] Sic in quibusdam, ubi Gymnicus, consentientibus manuscriptis, *in senatum perducit:* quamvis autem nec Aretinus hoc addit, mihi tamen relinquendum esse videtur. *Rivius.*

Concordiæ] Templum Concordiæ Camillum vovisse, Ovidii carmina quæ sequuntur, ostendunt: 'Furius antiquus populi superator Hetrusci Voverat, et voti solverat ille fidem. Causa quod a Patribus sumptis secesserat armis Vulgus, et ipsa suas Roma timebat opes.' Hoc templum in foro fuisse, refert Plutarchus. Varro autem inter Capitolium et forum, cui adstipulatur S. Pompejus. Erat enim aut in foro, aut foro proxumum; nam et Valerius Max. commemorat Sempronium Aselionem pro æde Concordiæ sacrificium facientem ab ipsis altaribus a creditoribus fugere extra forum coactum. Octo ingentes columnæ hodieque extant in radice Capitolini montis. In pronao ejusdem templi fuit Victoria. Ejusdem templi etiam Cic. meminit Philip. 5. Habebantur præterea in hoc templo Senatus et orationes, ut idem pro Sextio et Lampridius testantur. Ita enim Lampridius inquit: 'Cum Senatus frequens in curiam, hoc est, in ædem Concordiæ, templum auguratum convenisset.' Varii alioqui fuere conventus in curia Hostilia, in Capitolio, alibi pro ratione temporum. S. Pompejus ex Nicostrato memoriæ prodidit, 'senacula Romæ tria fuisse: unum,' inquit, 'ubi nunc ædes Concordiæ, inter Capitolium et forum, in quo solebant magistratus cum senioribus deliberare: alterum ad portam Capenam: tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, senatus dabatur.' Martian. II. 10.

CAP. 47 *Volturcius interrogatus de itinere, et de litteris*] In Manuscriptis et aliis antiquioribus est illa copula *et* omissa, majore cum gratia et venustate, quam si addatur. *Rivius.*

Quid aut qua de causa consilii habuisset] Ordinem puto, *quid consilii, aut qua de causa habuisset:* vetus codex Gothi habebat: *Postremo quid consilii, aut qua de causa abiisset.* Est tamen dicendi hoc genus notandum. Et *fide publica*, hoc est, *impunitate promissa Vulturcio*, recte expositum est; quippe cui paulo post præmia decernuntur. Cum vero inquit: *nihil amplius scire quam legatos; tantummodo audire solitum, &c.* Hic quamquam distingui potest, illud tamen *ex Gabinio*, etiam ex legatis auditum intelligi vult. Idem vetus codex distinguit post *legatos*. Sed vide, ut oppido eleganter voluerit Sallustius impostoris tergiversationem Lectori ob oculos ponere. Nam ita facere solent, qui omnia et simulant et dissimulant. *Glarean.*

Primo fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione] In hunc modum est hic distinguendus locus, contra quam in recentioribus habetur: nam, *alia omnia*, prioribus addes, non sequentibus. *Rivius.*

Alia omnia] Ex antiqua formula Sallustius posuit, pro contraria et diversa. 'Nam,' ut Festus ait, 'cum Consules sententiam senatores rogarent, ominis gratia, ne dicerent, qui non censetis, præibant, his verbis: qui alia omnia, in hanc partem; cum prius dixissent, qui hoc censetis, illuc transite.' *Ursin.*

At Lentulum dissimulantem coarguunt] Rectius in v. c. *Ac Lentulum, &c.* et paulo post: *Abdicatus magistratu, &c.* cum in vulgatis libris sit: *Abdicato magistratu.* Quod non ita resipit veterem formulam Romanam. *Ursin.*

Sibyllinis] Nugæ sunt et deliria Grammaticorum, qui Sibyllam quasi σιοῦ βουλὴν dictam existimant. Neque enim, ut volunt, σιοὺς Deos appellant Æoles, sed Lacones, ut Hesychius docet. Præterea nulla Sibylla

Æolica, ut hoc nomen ex Æolicis vocibus componi debuerit. Postremo βόλλα pro βουλὴ neque Æolicum, neque Græcum est. Plures Sibyllæ: unam tamen innuit Plinius, per quam Cumanam intelligit, quam cum Erythræa confundit, cujus Strabo meminit l. XIV. Cumana autem fuit, quæ libros tres Tarquinio obtulit. Hallucinatur autem Solinus, qui Cumanam diversam ab Erythræa fecerit, quod Plinii quem sequitur, menti est contrarium, qui unicam tantum Sibyllam agnovit. Erythræa fuit origine, Cumana postea habitatione. Sibylla autem tantæ fuit apud Romanos auctoritatis, ut tres Sibyllæ statuas fuisse prope rostra scribat Plinius, illiusque libris maxima habita auctoritas. Sueton. in Augusto: 'quicquid fatidicorum librorum Græci Latinique generis, nullis vel parum idoneis auctoribus ferebatur, supra duo millia contracta undique cremavit, ac solos retinuit Sibyllinos, hos quoque delectu habito, condiditque duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi.' *Salmas.*

Sibyllinis] Porro uti in Sibyllinis oraculis, quæ hodie extant, pleraque Sibyllam non redolent, et a Christianis contexta sunt, ita quædam tamen, quæ ex iis citant antiqui Patres, Justinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Athenagoras, Tertullianus, in hodiernis quoque inveniuntur, quæ tamen ipsa an γνήσια sint Sibyllæ, dubitare licet: hoc utique apparet habita fuisse pro Sibyllinis veris, quandoquidem Patres iis utuntur ad refutandas gentes. Unde vero Sibyllarum nomen promanaverit Græci admodum nugantur. Ego certe vocem esse Orientalem, non dubito, et deflexam esse a סבל, id est, *portare*. Ita et Heliogabalus quasi *portator Dei* dictus. Habebant autem incolam Pythium, unde et Græcis ideo ἐγγαστρίμυθοι vocantur. Talis erat quoque species vatum, qui Euryclitæ appellati fuere, in quibus fatidicus spiritus inerat, ita dicti ab Eurycle, cujus meminit Aristophanes in Comœdia, cui titulus Σφῆκες, et Plato in Sophista. Apparet autem Orientalem vocem esse, quod antiquissima Sambethe appellata fuerit, a Saba, unde Bacchus quoque oriundus fuit, et plures ἐνθουσιασμένοι. Hinc etiam Bacchantium clamor, εὐοῖ σαβοῖ, ὕης ἄττης, καὶ ἄττης ὕης, ut testatur Strabo: adde quod Pausanias in Phocicis dicat, ὑπὸ τῶν Λιβύων λέγουσιν ὀνομασθῆναι: et Justinus Martyr Babyloniam esse docet, quæ postea Cumæa appellata est: et postea, ut testatur Hermeas Philosophus in scholiis in Phædrum, omnes mulieres τὸν μαντικὸν ἑλοῦσαι βίον dictæ fuere Sibyllæ. Sibyllam igitur ἐγγαστρίμυθον fuisse credidit antiquitas, et inde nomen accepit. Quamvis pauciores tales fuerint, quam vulgo creditum est. Plurimas enim melancholicas vel furore correptas fuisse existimo. Pleraque etiam quæ de vatibus et oraculis dicuntur, melancholiæ adscribimus. Impostura quoque hic maxime locum habuit. Ideoque cum minus creduli esse homines inciperent, oracula et vates defecerunt. De Ethnicis vatibus loquor. Divinos enim ex instinctu Dei Prophetas certissima oracula effudisse ex eorum scriptis apparet. Reliqua vaticinia aut imposturæ, ut dixi, aut melancholiæ adscribo. Imposturæ autem quæstus occasionem dedit. Non nego tamen dæmonem aliquando se immiscuisse. Sed dicat quis, maximi scriptores Cicero et Plutarchus refragantur. Cicero hanc vim quandam, ut ipse inquit, diffundere Deos longe lateque voluit, quam cum terræ cavernis includant, tum hominum naturæ implicent. 'Nam terræ,' inquit, 'Pythiam Delphis incitabat, natura Sibyllam.' Prius Plutarchus quoque docet, quando oracula telluris vaporibus adscribit. Sed velim mihi ostendant, quo pacto res inanima et rationis expers, qualis est terra, præsentium aut futurorum cognitionem

habere possit. Introduxerunt igitur gentiles tales præcipue mulierculas, quæ furorem arte simulare norant, vel quæ atra bile laborarent. Quæ quidem intemperies quantos sæpe motus agitet, alibi ostendimus. *Thysius.*

Fatum] De fato vide Gell. VI. 2. et XIII. 1. et Macrob. de som. Scipionis. *Zanch.*

Præterea ab incenso Capitolio] L. Scipione et Norbano Coss. ante Sullæ dominationem, Capitolium, quod a Regibus plus quadringentos annos manserat, exustum est, cujus incendii causa omnes latuit. Scribit Appian. l. I. et paulo post: 'Eisdem diebus Capitolium igne conflagravit, quod opus nonnulli Carbonis fuisse dicebant, alii, consulum, aut Sulla mittente patratum: veruntamen incerta, nec ipse de ea re, a quo confecta fuerit, satis habeo quod dicam. Ter enim Capitolium eversum est, et ter instauratum.' Plutarch. in Publicolæ vita: 'Primum,' inquit, 'ut diximus, a Tarquinio exædificatum dedicavit Horatius, bellis autem civilibus igni consumptum est: at secundum instauravit Sulla. Dedicationi autem Catulus inscriptus est, Sulla morte intercepto: hoc autem rursus in Vitellii seditionibus eversum ac dirutum. Tertio Vespasianus ea, qua in ceteris felicitate usus, de integro reficere aggressus opus perfecit: sed instructi deinde a se templi eversionem non vidit: sed tanto Sullæ fortuna præstitit, quod illum mors ante consecrationem eripuit, hic ante desolationem decessit. Una enim cum Vespasiani interitu inflammatum Capitolium, incensumque est. Hoc autem quartum a Domitio perfectum et consecratum est. Dicitur autem Tarquinius in fundamentis templi quadraginta millia argenti librarum impendisse, et in ultima instauratione 12. millia talentorum impensa excessit.' Idem in vita Sull. 'in Sylvio servum Pontii numine afflatum, sibi obviam venisse scribit, qui diceret se a Bellona missum, ut belli potentiam atque victoriam nunciaret. Quod si non maturaret, Capitolium incendio periisse; quod ipsum, et qua die prædictum ab homine fuerat, obvenit: ea vero fuit pridie nonas Quintilis, quas nunc Julias vocamus.' Vide et Corn. Tacit. l. IX. vide et supra B. Cat. c. 18. *Idem.*

Haruspices] Haruspex dicitur, qui ex harugis, id est, hostiis inspectis futura prædicit. Terent. in Phormione: 'Haruspex vetuit ante brumam aliquid novi negotii incipere.' Hunc locum exponens Donatus, inquit, 'Haruspex ab haruga derivatur, quæ est hostia: et hara, in qua concluditur et servatur.' Haruspices, auctore Augustino, lib. de Civitate Dei, sunt, qui exta pecudum inspiciunt, et ex eis futura prædicunt: et haruspices quoque illi nuncupantur, qui haras in agendis negotiis operibusque custodiunt. Haruspicium primus invenit Delphus, ut ait Plinius VIII. 56. Haruspicinam irridet Cicero in II. de Divinatione, ubi dicit alios alio modo exta interpretari, nec esse omnium unam disciplinam. Cato mirari se ajebat, quod non ridebat haruspex, haruspicem cum vidisset. *Zanch.*

Haruspices] Apud Romanos si quid insueti accidisset, nunciatumve esset, ad haruspices mox veteri more instituto que referebatur, qui docerent, quid Dii præmonstrarent, quidve poscerent: veteri autem lege sancitum erat, ut priusquam augurandi scientia Romanis innotuisset, hæc ad Hetruscos deferrentur. Verba legis sunt: PRODIGIA. ET. PORTENTA. AD HETRUSCOS. HARUSPICES. SI. SENATUS. JUSSERIT. DEFFERUNTO. HETRURIÆQUE. PRINCIPES. DISCIPLINAM. DISCUNTO. QUIBUS. DIVIS. DECREVERINT. PROCURANTO. IISDEM. FULGURA. ET. OSTENTA. PIANTO. AUSPICIA. SERVANTO. AUGURI. PARENTO. Ex hac lege

decreto senatus sex optimatum filios Hetruscis in disciplinam tradi solitos, ut augurandi artem addiscerent, proditum est. Qua quidem arte Fesulæ claruerant, ubi et domicilium et collegium augurum fuit. Et initio ita a Romulo constitutum fuisse legimus, ut in tribus centuriis Ramnensi, Tatiensi, et Lucerum singuli essent augures, qui sacris cæremoniis prædictionibusque, et explanationibus eorum, quæ Dii monuissent, præessent: postea duobus adjectis, collegii numerus in quinarium excrevit (imparem enim esse debere numerum arbitrati sunt) donec tandem ne ultra novem augurarentur, Senatusconsulto cautum fuit. Sulla demum collegium, quindecim adjectis, ad viginti quatuor usque propagavit. Semel collatus auguratus, viventi non adimebatur, etiam gravissimis intercedentibus causis. In mortuorum loca legebantur alii comitiis Curiatis, quæ Pontificis maximi dicebantur, non a populo universo, sed minore parte, et iis, quibus sacerdotia conferre et demandare curæ erat. Nonnunquam a duobus unus nominari, et a toto deinde collegio acciri et cooptari poterat. Munus erat augurum et haruspicium præcipuum, auspicia captare et contemplari, id est, signa rerum futurarum Deorumque monita: et lætane essent illa, an piacularia, quidve apportarent, prosperane, an calamitosa expiandaque sacrificiis, et luctu publico, scrutari ac præmonere. Dignitas eorum tanta fuit ut velut internuncios et interpretes Deorum eos coluerit antiquitas. Quippe et Romulum haruspicinam fecisse, et ne quid, quod decretum esset, haberetur ratum, sine auguriorum consensu et suffragatione, constituisse annotatum. neque comitia haberi sine iis poterant. *Peucer*. de divinat. Vide et Camerar. de Divinat. et Boisardum.

Signa sua] Id est, sigilla ipsius Lentuli, ut nunc vulgo dicitur: in annulis virorum clarissimorum capita insculpebantur, hisque literas obsignabant. Valer. Max. III. 5. scribit, e manu Scipionis detractum esse annulum, in quo caput Africani patris insculptum erat. Tranquillus in Augusto: 'In diplomatibus libellisque et epistolis signandis sphynge usus est: mox imagine Magni Alexandri, novissime sua, Dioscuri manu sculpta, qua signare insecuti quoque principes perseveraverunt.' *Zanch.*

Signa] Signa multum differunt a sigillis: Signa quæ epistolis, quæ contractibus, quam publicis quam privatis, olim imponebantur, annulo fiebant signatorio. Sicuti et nunc epistolas claudimus. Sigilla vero posterioris ævi appenduntur funiculis, non ab annulis signatoriis imprimuntur, sed ab impressis grandioribus et ad hoc factis. Tympana vocat Robertus Montensis in supplemento Sigeberti. Græci extremo imperio τυπωτήριον et βουλλωτήριον appellarunt, antiquiores σφραγιστήριον. Latini signaculum, quin et ipsa instrumenta βούλλας sive bullas dixere. Ita enim vocavit infima Latinitas hujusmodi dependentia sigilla bullarum nomine, quia et bullæ formam haberent, et eodem modo dependerent ex chartis, ut illæ apud Romanos ex pectore prætextatorum. *Salmas.*

Ut abdicato magistratu Lentulus] Meus liber, *abdicatus magistratu*. *Ciacconius.*

Liberis custodiis] Liberas vocat sine vinculis. Ambros. in epist. Pauli: 'Habebantur in libera custodia.' Tradebantur autem viri illustriores magistratui, ut ex hoc loco videre licet, et Dione l. II. *Coler.*

Itaque Lentulus] Hinc deprehenditur error Plutarchi et Appiani, qui dicunt, deprehensos conjuratos Prætoribus in custodiam datos esse: nam nemo ex iis qui infra ab Sallustio nominantur, tunc (quod sciam) Prætor erat: hos autem eo anno Præ-

tores fuisse comperimus, Q. Metellum Celerem, Q. Pompejum Rufum, L. Valerium Flaccum, C. Pomptinium, Lentulum Suram, C. Sulpitium, de quo supra, cum de Cethego loqueremur, mentionem fecimus, C. Cosconium, de quo Cicero in Orat. pro Sulla. Appianus addit Cethegum; sed (ut supra diximus) decipitur. *Cast.*

P. Lentulo Spintheri] Valer. Max. IX. 15. 'Generosissimus consulatus collegio Lentuli et Metelli fuit; qui ambo in scena propter similitudinem histrionum propemodum spectati sunt. Sed alter ex quodam asseclarum cognomen Spintheris traxit: alter nisi Nepotis a moribus accepisset, Pamphili retiarii, cui simillimus esse ferebatur, habuisset.' *Zanch.*

P. Lentulo Spintheri] Id est, P. Corn. Lent. qui postea Spinther in consulatu, quod Spintheri histrioni simillimus erat, cognominatus est, ut referunt Valer. IX. 15. et Plinius VII. 12. Consul autem fuit cum Metello Nepote, anno post Urbem conditam 696. in quo magistratu maximam gloriam adeptus est, quod Ciceronem reduxit. Cicero et Dion l. IX. in Civilibus bellis Pompejanas partes secutus est, ut discimus cum ex aliis, tum maxime ex Cæsare. *Cast.*

Qui tum ædilis erat] Seu curulis. Plin. IX. 39. 'hic P. Lentulus Spinther ædilis curulis, primus in prætexta usus dibapha improbatur: qua purpura quis non jam,' inquit, 'triclinaria facit?' Spinther ædilis fuit, Urbis conditæ anno septingentesimo, Cicer. Consule.

Qui tum ædilis erat] Postquam tribuni plebis creati fuerunt, plebs petiit a Senatu, ut permitteret sibi binos viros quotannis plebejos creare, qui omnia tribunis subministrarent, quæ eis opus essent: et ut judicarent eas causas, quas ipsi eis permitterent, ac sacrorum publicorumque locorum, et affluentiæ forensis curam haberent: quod cum a Senatu concessum foret, viros duos creavere, quos ministros tribunorum, et collegas judicesque vocaverunt, hique ædiles plebei dicti sunt: deinde cum iterum plebs contentione maxima cum patribus certavisset, ac tandem ut alter ex consulibus plebejus fieret, obtinuisset, patres pro communicato plebi consulatu, ædilitatem simul et præturam vindicarunt. Primum ædiles curules Cn. Quintum Capitolinum et P. Cornelium Scipionem, ex patribus creaverunt: postea cum Julius Cæsar rerum potiretur, tunc primum sex ædiles creati sunt: duo patricii, qui Cereales dicti, quia curam gererent annonæ forensis, copiæque cibariorum: quatuor vero ex plebe, ut Dion l. XLIII. his verbis meminit: *καὶ ἐς μὲν τὸ πρῶτον ἔτος, πρότερον καὶ ἀγορόνομοι, τότε πρῶτον, δύο μὲν καὶ ἐξ εὐπατριδῶν, τέσσαρες δὲ ἐκ τοῦ πλήθους. ὧν οἱ δύο τὴν ἀπὸ τῆς δήμητρος ἐπίκλησιν φέρουσιν.* Horum præcipuum munus erat, urbis, ædium sacrarum, publicarum, curam agere, ad eosque absentibus vel impeditis consulibus summa rerum, et majestas consularis imperii sæpe delata est: hi præcipue curabant, ut ædificia publica privataque fierent, ut templa, theatra, fora, porticus, curiæ et basilicæ, atque mœnia magnificis operibus reficerentur et ornarentur, quod Cic. in III. de Legibus ostendit: 'Sunto ædiles curatores urbis, annonæ, ludorumque, illisque ad honoris amplioris gradum primus accessus esto.' Idem in 7. Verr.: 'Nunc sum designatus ædilis, scio mihi ludos sanctissimos maxima cum cæremonia, Cereri, Libero, Liberæque faciundos: mihi Floram matrem populi plebisque Romanæ ludorum celebritate placandam: mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati, maxima cum dignitate ac religione Jovi, Junoni, Minervæque esse faciendos: mihi totam urbem tuendam esse com-

missam.' Hique eis, qui plus quam lege definitum erat, agri possiderent, diem dicere, matronas adulterii accusare, fœneratores coërcere, et obsonia inhibere, atque in exilium mittere poterant; itemque ad ipsos Senatusconsulta in ædem Cereris deferebantur. *Zanch.*

Q. Cornificio] Hic est, qui petiit consulatum cum Cicerone et repulsam tulit. Cicero epistolarum ad Atticum l. I. et Asconius in expositione Orationis in Toga candida. *Cast.*

Q. Cornificio] Hic, ut opinor, in veteri denario dicitur, Q. CORNIFICIVS. AVG. IMP. Imperator scil. ex Africa Provincia, in Consulatu Ciceronis competitor, et in anguratu collega, ut in Epistolis Ciceronis ad eum scriptis intelligimus. *Ursinus.*

CAP. 48 *Gaudium atque lætitiam*] Lætitia, ut ait Festus, demonstratur gestu corporis: gaudium est in animo sine gestu aliquo exteriore. Cic. l. IV. Tusculanar. quæst. inquit: 'Nam cum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud gaudium dicitur: cum autem et inaniter et effuse animus exultat, tum illa lætitia gestiens, vel nimia dici potest: quam ita definiunt, sine ratione animi elationem.' Et paulo ante: 'ut sit lætitia præsentium bonorum, libido futurorum.' *Zanch.*

Namque alia belli facinora] Sic supra, 'cædem, incendia, aliaque belli facinora.' *Ciacc.*

Quidam L. Tarquinius] Post expulsos reges, *Tarquiniorum* nomen adeo Romanis invisum fuit, ut eo nomine nemo, quod apud scriptores exstet, fuerit appellatus: nam quod ex Sallustii Historiarum l. III. a Servio, Nonioque adducitur, 'medius inter Tarquinium et dominum Perpennam,' in antiquo lib. Farnesiano legitur, *Medius inter Tarquitium et dominum Perpernam.* Hic ergo, *Tarquitius*, legendum videtur. Apud Tacit. etiam Annal. XII. ubi in vulg. est, 'Statilium Taurum opibus illustrem, hortis ejus inhians, pervertit, accusante Tarquinio Prisco,' legitur in scripto libro *Tarquitio.* Ciacc. Nec item aliter in argenteis denariis quam C. TARQUITIUS nominatur *Ursin.*

Quidam L. Tarquinius] Frustra nobis obtrudetur Tarquinius, nisi id etiam confirmarint auctoritate sua libri scripti. Nostri omnes pugnant pro Tarquinio: et vero, Lector, vise inscriptionum nostrarum volumen ? invenies id nominis, pagina XLIV. II. CCCCLXXI. 7. DCCCXXII. I. DCCCCXCVI. 6. *Grut.*

Aliique de conjuratione deprehensi] Exemplaria calamo descripta *ex conjuratione:* sed est idem utrobique sensus, et utrumque Latine dicitur. *Riv.*

Properaret ad urbem accedere] Pall. Naz. aut Com. non habent dictiunculam *ad*, et abesse potest: quamvis magis suspicer haud eam modo supervacuam, sed et sequens *accedere.* Gruter.

Quo et ceterorum animos reficeret, et illi facilius periculo eriperentur] Sic est e codice Fabriciano legendum. Quibus in verbis hæc a vulgata lectione discrepent, facile est videre. Primum addendum est *et*, *quo et ceterorum*, dein *e periculo* legendum. *Rivius.*

Tametsi verum existumabant] Meus liber *vera* habet. *Ciacc.*

Tanta vis hominis] Id est, tanta potentia. Nam præterquam, quod dives erat, gratissimus quoque populo habebatur, propterea quod facilis ad opem ferendam indigentibus erat: nam summa in appellandis civibus ac salutandis humanitas gravissimum illum populo faciebat; nemini enim tam sordido tamque humili Romanorum occurrebat, cui salutatus ipse salutem non redderet, ac proprio nomine compellaret. *Plutarch.*

Magis leniunda] Sic in manuscriptis. Vulgo *lenienda.* Rivius.

Plerique Crasso ex privatis negotiis obnoxii] Legendum, *ex negotiis privatis*, ut adjectivum sequatur. Sic enim est in manuscriptis, et in impressis vetustioribus. *Idem.*

Frequens senatus decrevit] In Manuscriptis iisdem, *decernit*. Idem.

Neque amplius potestatem faciundam] Alii libri addunt, *sui: sui potestatem faciundam.* Ciacc.

Esset mentitus] Gellius XI. 11. ex verbis P. Nigidii inter mendacium dicere et mentiri differentiam ponit: 'Qui mentitur,' inquit, 'ipse non fallitur, sed alterum fallere conatur: qui mendacium dicit, ipse fallitur.' Item hoc addit: 'Qui mentitur, fallit quantum in se est: et qui mendacium dicit, ipse non fallit, quantum in se est.' *Zanch.*

Erant eo tempore] Libri Augustani: *Fuere eo tempore.* Magis Sallustian. Supra: 'Fuere item, ea tempestate, qui,' &c. *Putschius.*

Tantam illam contumeliam] Alii lib. non habent *illam*. Sed infra: 'tanta mala ista effugiatis.' *Ciacc.*

Tantam illam contumeliam sibi a Cicerone paratam] Sic et Aldus. In antiquis rectius, *ab Cicerone impositam:* sic enim codices in membrana descripti. Jam *contumeliam imponere* est alicubi apud Ciceronem. 'Quibus tu,' inquit, 'privatim injurias plurimas contumeliasque imposuisti.' Eodem modo Florentinum. *Rivius.*

CAP. 49 *Q. Catulus*] Q. Lutatius Catulus omnium confessione Senatus princeps, qui consul fuerat cum M. Æmilio Lepido anno ab Urbe condita 675. hic (ut narrat Paterculus) cum dissuadens Gabinii legem, qua maritimum bellum Pompejo mandabatur, in concione dixisset, esse quidem præclarum virum Cn. Pompejum, sed nimium jam libere imperare reipublicæ: neque omnia esse in uno reponenda, adjecissetque: 'Si quid huic acciderit, quem in ejus locum substituetis?' succlamavit universa concio: 'Te, Quinte Catule.' Cicero in Pisonem sic de hoc Catulo locutus est: 'M. Q. Catulus princeps hujus ordinis, et auctor publici consilii frequentissimo Senatu parentem patriæ me nominavit:' quæ verba adscripsi, quoniam Plutarchus et Appianus dicunt, Catonem, non Catulum, parentem patriæ Ciceronem appellasse: verum cum Cicero, Livius, Sallustius, Plinius, Tranquillus, Paterculus, Florus, Valerius, Eutropius, et alii hunc Q. *Catulum* vocent, unus (ut puto) Appianus C. appellat. *Cast.*

Q. Catulus, et C. Piso neque gratia] Refert Tranquillus Cæsarem inter conjuratos in Senatu nominatum fuisse, sed credo id factum horum subornatione. 'Recidit,' inquit, 'rursus in discrimen aliud inter socios Catilinæ nominatus, et apud Novium Nigrum Quæstorem a L. Vettio indice, et in Senatu, a Q. Curio, cui quod primus consilia conjuratorum detexerat, constituta erant publice præmia, Curius e Catilina se cognovisse dicebat. Vettius etiam chirographum ejus Catilinæ datum pollicebatur: id vero Cæsar nullo modo tolerandum existimans, cum implorato Cicer. testimonio, quædam se de conjuratione ultro ad eum detulisse docuisset, ne Curio præmia darentur, effecit.' *Zanch.*

C. Piso] Etsi eo tempore quidam Cn. Pisones Romæ fuerunt, ut ex Hircio et Valerio cognoscimus: tamen non dubito, quin hic legendum sit *C. Piso;* is enim consul fuerat cum Acilio Glabrione, et postea Galliam administravit, ut ex Cicerone ad Atticum l. I. et Dione l. XXXVI. notum est. Inde reus factus, a Cicerone tum consule defensus est, et quoniam consul fortis constansque fuerat, incolumis est reipublicæ conservatus, ut ipse refert Cicero in oratione pro Flacco: quæ omnia conveniunt cum iis, quæ infra Sallustius ait: 'Piso oppugnatus in judicio pecuniarum

repetundarum propter cujusdam supplicium injustum:' accedit præterea auctoritas vetusti codicis, in quo C. Piso legitur. *Cast.*

Neque precibus, neque gratia, neque pretio Ciceronem impellere quivere] Manuscriptum, *neque gratia, neque precibus, neque pretio.* Rivius.

Neque gratia, neque precibus, neque pretio, &c.] Extant isthæc omnia in Pallat. sed alio positu. Nazarian. enim ac Pall. secun. quint. septim. oct. decim. duodecim. *neque precibus, neque gratia, neque pretio.* At Pallat. tert. sext. non. *neque precibus, neque pretio, neque gratia:* solum undec. retinet, *neque precibus, neque gratia:* nam est in quarto; *neque precibus, neque gratia, neque precio:* posset illud *neque precibus* videri supervacuum; non est: nam et tria hæc etiam invenias junctim apud Auctorem ad Herenn. lib. tertio. *Gruterus.*

Impellere quiverunt] Ita reposuimus adnitente Prisciano, cum ante vitiose legeretur, *potuerunt.* Infra: 'neque inde maxima vi depelli quiverunt:' et mox: 'Neque diutius Numidæ resistere quivissent.' Verba illa, *neque precibus,* absunt a tribus libris. *Putschius.*

Uti per Allobroges aut per alium indicem] In Mss. non est illa repetitio præpositionis *per:* nisi quod in Fabriciano eadem est in spatio addita, quod versus dirimit. *Rivius.*

Nam uterque cum illo graves inimicitias exercebant] Hic ordo verborum et hæc collocatio est in manuscriptis. Porro, *uterque exercebant,* peculiaris est loquendi ratio historicorum. *Id.*

Piso oppugnatus in judicio pecuniarum repetundarum] Quamvis et descripti calamo libri sic habeant, non est in plerisque tamen, *pecuniarum:* et melius atque elegantius subauditur; irrepsit autem ex glossa. Ascon. 'Fuit,' inquit, 'Catilina patricius, et eodem illo tempore erat reus repetundarum.' Idem, 'Nam judicium quoque secutum repetundarum.' Non negaverim tamen apud Ciceronem addi solere: ut, 'Clamares te lege pecuniarum repetundarum non teneri.' et, 'Piso Frugi legem de pecuniis repetundis tulit.' *Idem.*

Pontificatus] Suetonius Julio c. 13. Ovid. l. III. Fastorum: 'Cæsaris innumeris quos maluit ille mereri Accessit numeris Pontificalis honor. Ignibus æternis æterni nomina præsunt Cæsaris, imperii pignora juncta vides.' Quo strenue defunctus Pontificales libros scripsit, qui citantur alibi a Festo, Varronemque bibliothecæ præfecit, qui ei libros suos rerum Divinarum inscripsit. Lactantius I. 6. 'Marcus Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud Græcos quidem, nedum apud Latinos, in libris rerum divinarum, quos ad C. Cæsarem Pontificem Max. scripsit.' *Putschius.*

Pontificatus] Romæ fuit collegium Pontificum honoratissimum, quod Numa Pompilius primus instituit, qui Pontificem Marcium, Marci filium, ex patribus elegit, eique sacra omnia exscripta, exsignataque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde sumptus, pecunia erogaretur, ceteraque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit, ut esset, quo consultum plebs veniret, ne quid divini juris negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo turbaretur: nec cœlestes modo cærimonias, sed justa quoque funebria, placandosque Manes, ut is Pontifex edoceret. Liv. l. I. Pontifices auctore Dionysio, l. II. sunt rerum maximarum domini, mulctareque consueverunt, quos viderint jussis suis minime obsequentes: ipsi vero neque Senatui, neque pop. Rom. rationem reddere coguntur. defuncto autem eorum aliquo, alius in demortui locum substituitur, non a populo electus, sed ab eis ipsis, quicunque maxime idoneus ex civibus videtur: isque ita sacerdotium proba-

tus accipit, si bonorum eidem civium auguria eveniant. *Zanch.*

Extrema ætate] In fragmentis: 'Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre sua veneno interfecta.' *Putschius.*

Adolescentulo Cæsare] Anno ætatis 36. Pontifex enim maximus nominatus, et post ædilitatem creatus est: quæ cum biennio distet a quæstura, et quæsturam Cæsar gesserit anno ætatis 33. quod Suetonius declarat, Pontificatum consequi non potuit ante annum 36. Sic Cicero Curionem l. II. Famil. Ep. 1. *adolescentem*, et Ep. 12. l. II. ad Attic. *juvenem* nominat, cum ea epistola septem annis ante illam ad Curionem scripta sit. Nam in ea, Clodii tribunatum petentis mentio fit, eæ vero ad Curionem omnes, præter ultimam gratulationis officio fungentem, Calvino et Messalla Coss. scriptæ sunt: quo certe anno videtur Curio major annis 30. fuisse, cum biennio post trib. pleb. fuerat, Sulpitio et Marcello Coss. ut patet ex Ep. 12. l. II. Fam. In oratione etiam pro Muræna vocatur *adolescens Ser. Sulpitius*, cum minor annis 30. certe non esset. Habita enim oratio illa a Cicerone Consule: Sulpitius autem post annos 11. consulatum gessit. Et l. II. de Orat. cum dixisset Cicero de L. Crasso, non multa eum, quæ quidem exstarent, et ea ipsa adolescentem, scripta reliquisse, postea in lib. de Claris Orat. ejus orationem quam habuit pro Servilia lege, annos natus 34. exstare significat. *Manut.*

Magnam illi invidiam conflaverat, usque adeo ut illi equites Rom.] Manuscripta *usque eo;* sed eodem sensu; quod ipsum frequens apud Ciceronem est. *Rivius.*

Qui præsidii caussa cum telis erant circum ædem Concordiæ] In Merseburgensi est, *circum Concordiæ*, ut subaudias *ædem*, quomodo in similibus: velut 'ad Juturnæ' apud Ciceronem: 'ante Castoris,' apud eundem. Sic Plautus 'in Veneris' inquit, pro *in fanum Veneris*. Testatur autem Porphyrio alicubi, libenter facere auctores, ut hac ellipsi utantur, cum de locis sacris loquuntur. In ceteris manuscriptis est vulgata lectio. *Id.*

Circum ædem Concordiæ] Perperam Carrionis editio expunxit *ædem*, etsi enim sæpius subaudiatur, haud tamen eam perpetuo subticent auctores, hic certe comparet in Mss. omnibus, etiam Bongarsianis. *Gruterus.*

Seu animi nobilitate impulsi] Dictio ultima fere vacat. Ceterum ambigamus, magis ne hic quadret *mobilitate*, (quod editionibus jam omnibus invexit auctoritas Carrionis, et se sustentat alioquin fide codicum antiquiorum) an vero *nobilitate*, quod in membranis ceteris. Placuit mihi ultimum, ob caussas positas a me in Suspicionibus. *Idem.*

CAP. 50 *Liberti et pauci ex clientibus Lentuli*] Sic Mss. Pall. non *libertini;* quomodo antea editi. Sub *libertis* alii isti comprehenduntur: et verosimilius est plus sategisse recentiore affectos beneficio. *Idem.*

Vicis] De vicis vide Onuphrium. Ex multiplicatis domibus fit vicus. Ex vicis urbs. Urbani autem vici a via dicuntur, teste Varrone, quod ex utraque parte viæ sunt ædificia. Vicus extra urbem pluribus connexis ædificiis pagus dicitur l. 198. de V. S.

Atque libertos suos, lectos, et exercitatos in audaciam, orabat uti, &c.] Hæc positura in nullis visitur Mss. in nullis patrum memoria cusis: omnes enim, *exercitatos, orabat in audaciam, uti:* quod velim excutiant quibus otium est. Nam mihi fere duæ illæ voces suspectæ fiunt, tanquam ab interprete; et hercle non comparent in Palatino codice, quem signavi nota undecimi. *Gruterus.*

Grege facto] Id est, multitudine facta. *Vell.* Sic Jugurth. 'Romani grege facto locum capere.' *Ciacc.*

Quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant] Sic Mss. antiquiores: alii, ut etiam Bongarsii, *qui in custodia traditi erant*. Pal. præterea quartus et undecimus præfert, *qui in custodiis traditi erant;* sextus vero, *quid de iis facere debeant qui in custodiis tenebantur;* duodecimus denique, *qui custodia traditi erant*. Quæ mira varietas coëgit, ut aliquando hariolarer, scriptum primitus Sallustio *quid de custodiis fieri placeat*, abactis ad corvos vid. verbis ceteris omnibus. *Custodias* enim significare ipsos qui sub custodia tenentur jam sæculum est quod docuerint Critici. Videantur Animadversiones nostræ in Senecæ Epistol. 70. *Gruterus.*

Qui in custodiam traditi erant] Tacitus Hist. 1. 'Quod reliquos cæsorum ad pontem Milvium et sævitia Galbæ in custodiam habitos, in numerum legionis composuerat.' Servius ad II. Æneid. 'Includuntur in carcere: et, includuntur in carcerem.' *Ciacconius.*

Sullanus] Nos, *Silanus*, ex vetustis lapidibus, item Dione, Plutarcho, et Appiano scripsimus: huic nupsit Servilia Catonis soror, M. Bruti mater: quare Cicero de Claris orat. eum scribit fuisse vitricum Bruti. *Castil.*

In sententiam Tiberii Neronis] Suetonius in Cæsare, ubi de Prætura ejus, aliquanto hæc variat. Nam periculum Cæsaris, quod ab equitibus imminebat, longe majus facit; verum et alia variat. Invenies enim in plerisque codicibus ejus, *L. Autronium*: non, *Publium*. 'Decium vero Sullanum' ait 'non piguisse sententiam suam, quia mutare turpe erat, interpretatione lenire, velut gravius atque ipse sensisset exceptam.' Sallustius in Tiberii sententiam isse ait. *Glareanus.*

Quod de ea re, præsidiis additis, referendum esse censuerat] In Fabriciano ceterisque vetustioribus est, *præsidiis abditis:* quomodo interpres quoque. In iisdem, *referendum censuerat*, omisso illo verbo *esse*, quod nec Merseburgense volumen habet. *Rivius.*

Quod de ea re præsidiis abditis referendum censuerat] Ita etiam Pall. emaculatiores. Nam quart. *additis*: quint. *additus:* octav. *abdicatis:* quod ultimum arripuit editio Læti; antepenultimum vero ea priores. Ego me ex his non expedio; cum non satis subveniant Cicero, Plutarchus, Appianus, Suetonius, alii. *Gruterus.*

Abditis] Hoc optimis codd. attribuit Gruterus: alios *additis*, *additus*, *abdicatis* exhibere ait: nec sibi expeditum, quid voluerit auctor, cum non satis subveniant Cicero, Plutarchus, &c. Voluit autem non prius hanc relationem faciendam, quam consules jure SC. cujus supra meminit, militem conscripsissent, et statione armata curiam munivissent ob metum tumultus. Idque solitum fieri, testantur Clodius et Milo. de illo Cicero l. I. ad Atticum: 'Clamare præclari Areopagitæ se non esse venturos, nisi præsidio constituto.' De hoc Suetonius Julio: 'ut si privatus redisset, Milonis exemplo circumpositis armatis causam apud judices diceret:' non potuit igitur aliter scripsisse quam *additis*. Tacitus XVI. annal. 'Additum et præsidium, mille legionarii, tres sociorum cohortes, duæque equitum alæ.' *Gronov.*

Cap. 51 *Omnis homines*] Existimat P. Victorius l. XXXI. Var. lect. c. 10. respexisse Sallust. ad orationem Cleonici apud Thucydidem: *μηδὲ τρίσι τοῖς ἀξυμφοροτάτοις, ἢ ὀργῇ, οἴκτῳ, καὶ ἡδονῇ λόγων καὶ ἐπιεικείᾳ ἁμαρτάνειν.* *Ciacconius.*

Omnes homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet, &c.] Aristoteles rhet. lib. Ὁ δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη, ἐπὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσι. πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἤδη, καὶ τὸ μισεῖν, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνήρτηται πολλάκις· ὥστε μη-

κέτι δύνασθαι θεωρεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ καὶ λυπηρόν. Et Demosthenes: ἐν τῷ περὶ ἐν Χεῤῥονήσῳ· Ἔδει μὲν τοὺς λέγοντας ἅπαντας ἐν ὑμῖν μήτε πρὸς ἔχθραν ποιεῖσθαι λόγον μηδένα, μήτε πρὸς χάριν, &c. Item Thucydides l. III. in concione Diodoti: Νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλίᾳ εἶναι, τάχος τε καὶ ὀργήν· ὧν τὸ μὲν μετὰ ἀνοίης φιλεῖ γίγνεσθαι, τὸ δὲ μετὰ ἀπαιδευσίας, καὶ βραχύτητος γνώμης. *Manutius.*

Neque quisquam omnium libidini simul et usui paruit] Alibi ita legitur: *neque hominum quisquam libidini simul et usui paret:* quæ lectio mihi non displicet: nec scire possum, quid variare voluerit, quisquis hæc nobis nuper emendavit. Idem paulo post conjunctivum *consuluerint*, mutavit in *consuluerunt*, præteritum indicativi. *Glareanus.*

Ubi intenderis ingenium, valet] Tacit. 'Languescet alioquin industria; intendetur socordia.' et Jugurth. 'Intendere officia,' dixit. *Ciacconius.*

Animus nihil valet] Hæc omnino inducenda esse me monuit amplissimus Jacobus Bongarsius, quod a Sallustiana brevitate aliena sit hæc infaceta repetitio, quam suspicionem auget Ms. in quo sic legitur: *animus: nihil valet, in faciendo rectum.* Putschius.

Magna mihi copia est memorandi] Sic Jugurth. 'quod per amicitiam maxima copia fallendi erat;' et, 'habere eum magnam copiam societatis.' *Ciacconius.*

Qui reges, aut qui populi, ira aut misericordia impulsi, male consuluerunt] Manuscripta *consuluerint:* quomodo et Latinitatis ratio postulat; nisi si quis ἑτέρωσιν esse modi velit. Sed et codex Badianus eodem modo habet, et ceteri vetustiores. *Rivius.*

Memorandi qui reges atque populi] Sic fere manu exarati, tempore antiquiores, nisi quod nonnulli eorum, *qui populi atque reges.* Antea vulgabatur superfluitate nimia, *memorandi, Patres conscripti, qui reges, aut qui populi.* Mallem adhuc, *qui reges, qui populi*, ut est in Pal. quarto: sed nec reticeo extare in Naz. a manu prima: *memorandi, quæ reges atque populi ira aut misericordia impulsi consuluerint:* sine vocula *male.* Gruterus.

Sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est] Fabricianum, *consultatum est:* sed dissentientibus fere ceteris. *Rivius.*

Bellis Punicis omnibus] Tria enim Romani cum Carthaginiensibus bella gesserunt. Primum bellum susceptum fuit, quia Messana, Siciliæ civitas pop. Rom. socia quereretur de impotentia Pœnorum: quare popul. Rom. Appio Claudio Cos. primum fretum ingressus est, fabulosis infame monstris, æstuque violentum: sed adeo non exterritus est, ut ipsam ruentis æstus violentiam pro munere amplecteretur: statimque ac sine mora Hieronem Syracusanum regem tanta celeritate vicit, ut ipse ille se prius victum, quam hostem videre fateretur: et deinde Duillius consul in Sicilia adversus classem Pœnorum pugnavit, primusque Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. Ob hanc causam ei perpetuus honos habitus, ut revertenti cœna tibicines canerent, et funale præferretur. Polyb. l. I. scribit, L. Lutatium consulem in Sicilia quoque pugnasse contra Carthaginienses, duce Amilcare, Carthaginiensiumque naves quinquaginta fractas vel submersas: septuaginta plenas captas fuisse, reliquas fugisse ferunt: e Carthaginiensibus vivi capti, præter eos qui inter certandum perierant, ultra decem millia hominum. Inde ab Lutatio cum Amilcare fœdus percussum est. de quo late Polybius eod. l. Duravit id bellum annos quatuor et viginti, quod et Livius l. IX. primæ Decadis testatur. Secundi vero belli Punici causa Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum transitus fuit,

a quo Saguntus sociorum popul. Rom. civitas, octavo mense capta est: de quibus injuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur, cum satisfacere nollent, bellum eis indictum est. Annibal superato Pyrenæo saltu per Gallias, fusis, qui obsistere ei conati erant, ad Alpes venit: et laborioso per eos transitu, cum montanos quoque Gallos obvios aliquot præliis repulisset, descendit, ibique sexdecim annos contra Romanos prospere pugnavit: tandem a Scipione Africano, qui primus victæ a se gentis cognomen invenit, bello finis impositus est: de quo multa Livius, Plutarch. et Florus tradunt. Tertii Punici belli initium altero et sexcentesimo anno ab Urbe condita, intra quintum annum, quam erat cœptum, consummatum omnino est: inter M. Porcium Catonem, et Scipionem Nasicam, quorum alterum sapientissimum virum in civitate habebant, alter vir optimus a Senatu judicatus erat, diversis certatum est sententiis, Catone suadente bellum, et ut omnino deleretur Carthago, Nasica dissuadente: placuit nihilominus, eo quod contra fœdus naves haberent, et extra fines exercitum duxissent, quodque socio populi Romani et amico Massinissæ arma intulissent, et quod filium ejus Gulussam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum minime recepissent, bellum eis indici, priusquam ullæ copiæ in naves imponerentur. Uticenses legati Romam venerunt, se suaque dedentes: ea legatio veluti maximum belli omen grata patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Legati triginta Romam venerunt, per quos Carthaginienses se dedebant. Catonis sententia pervicit, ut decreto perstaretur, et ut Consules quamprimum proficiscerentur ad bellum. Macrino igitur consule, terra marique fervebat obsidio: operis portus nudatus: et primus sequens jam murus, tantum Byrsa, quod nomen arci fuit, quasi altera civitas resistebat, quamvis profligato urbis excidio, tamen fatale Africæ nomen Scipionum videbatur. Igitur in alium Scipionem conversa respubl. finem belli reposcebat. Hunc Paulo Macedonico procreatum, Africani illius magni filium, in decus gentis assumpserat, hoc scilicet fato, ut quam urbem concusserat avus, nepos everteret. *Zanch.*

Cum sæpe Carthaginienses et in pace et per inducias] Perperam est in recentioribus alterum *et* omissum, non quidem ullo cum detrimento sensus, sed elegantiæ orationis tamen. *Rivius.*

Multa nefaria facinora fecissent] In Merseburgensi est, *nefanda:* sed eodem sensu. Est et apud Ciceronem 'nefandum scelus.' Idem alicubi 'scelus nefarium facere' dixit. Item, 'scelestum et nefarium facinus.' *Id.*

Nam si digna pœna pro factis eorum reperiretur, novum consilium approbo] Manuscripta, *reperitur*, indicandi modo, tempore præsenti: quo quidem et tempore et modo in statim subsequentibus cumque his cohærentibus utitur, *Sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat, &c.* Idem.

Victis acciderent] Occidere victos passim jus belli appellatur. Alcon ad Saguntinos apud Livium: 'Sed hæc patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges, ac liberos belli jure sinatis.' Et eleganter Cyprianus: 'Homicidium, cum admittunt singuli, crimen est; virtus vocatur, cum publice geritur; impunitatem sceleribus acquirit, non innocentiæ ratio, sed sævitiæ magnitudo.' Plus dicit Seneca: 'Quodcunque libuit facere, victori licet.' Quin et sacra, et profana eripere militare jus erat: Belli legem appellavit Cic. pro Servilio, et Plautus in Amphitr. 'Deduntque se, divina humanaque omnia.' Et de sacris profana facere posse JC.

immit in l. inter stipul. §. sacrum. et l. continuus. §. cum quis. ff. de. V. O. In quantum cetera licita sint, id est, impunitatem habeant, vid. Grot. l. III. 4. et 5. de jur. bell.

Rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentum complexu: matres familiarum pati quæ victoribus collibuissent] Sic Cicero Fam. l. v. Ep. 10. 'Tot ingenuos, matresfamilias.' Et oratione III. in Antoninm: 'Matresfamilias, virgines, pueri ingenui abripiuntur.' In Verrem quoque: 'Mitto adhibitam vim ingenuis, matresfamilias violatas.' *Manutius.*

Matresfamiliarum] Auctore Boëtio libro Commentariorum in Topica Ciceronis secundo, tribus modis uxor habebatur: usu, farre, coëmptione: sed confarreatio solis Pontificibus conveniebat. Quæ autem in viri manum coëmptione convenerant, hæ matresfamilias vocabantur: quæ vero usu vel farre, minime: coëmptio vero certis solennitatibus peragebatur: ut sese in communicando invicem interrogarent. Vir ita, An sibi mulier materfamilias esse vellet? respondebat, velle. Itaque mulier in viri manum conveniebat, et vocabantur hæ nuptiæ per coëmptionem: et erat mulier materfamil. viro loco filiæ. Quam solennitatem in suis institutis Ulpianus ponit: ex sententia vero Gellii, materfamilias appellata est ea, quæ in mariti manu mancipioque esset, quando non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, et in sui heredis locum venisset. Materfamilias non ante dicebatur, quam vir ejus paterfamilias hoc nomine dictus esset: nec possunt plures hoc nomine in una familia præter unam appellari: sed nec vidua, nec quæ sine filiis appellari potest. Fest. Matrona vero, ut obiter et id dicamus, dicta est, quæ in matrimonium cum viro convenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiamsi sibi liberi nondum nati forent: dictaque est non a matris nomine adepto jam, sed cum spe et omine mox adipiscendo: unde et ipsum matrimonium dicitur. Gellius. Festus ait: 'Matronas appellabant eas fere, quibus habendi stolas jus erat: et matronæ a magistratibus non submovebantur, ne pulsari, contrectarique viderentur, neve gravidæ concuterentur. Sed nec viri earum, sedentes cum uxoribus in vehiculo, descendere cogebantur.' *Zanchius.*

Compleri] Variant hic veteres libri, cum sic nonnulli, alii *impleri* habeant: et quanquam idem est utrobique sensus, prior tamen lectio verior: nam in Jugurthino: 'Luctu atque cæde omnia complentur.' D. quoque Augustinus, libro primo de Civitate Dei ad Marcellum, *Compleri*, non *Impleri* legit. *Popma.*

Scilicet quem res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accenderet] In vetustis, *accendet.* quomodo et Badianum exemplar. Quoddam e manuscriptis, *accendat*, ut δυνητικῶς ponatur, seu modo potentiali, ut vocant, pro *accendere possit.* Rivius.

D. Silanum virum fortem atque strenuum, certe scio, quæ dixerit, studio reip. dixisse] Volumen Fabricianum, *certo scio*, quomodo et Cicero ipse loquitur. nam is τῷ *certo* fere utitur, quoties quid sine dubio scire se significat. *Idem.*

Verum sententia ejus non videtur mihi crudelis (quid enim in tales homines crudele fieri potest?) sed aliena a rep. nostra videtur] Manuscripta, *Verum sententia ejus mihi non crudelis*, omisso verbo illo *videtur:* id quod brevitati Sallustianæ magis convenit: nam postea τὸ *videtur* sequitur. *Idem.*

Aliena a Rep.] Crimina nonnunquam impunita manere ipsius Reip. interest; majus aliquando periculum in pœna, quam in crimine. Suprema salutis publicæ lex esse debet. Nemo membra urit, secat, ut perniciem toti corpori inferat. Multi morbi qui-

ete sanantur, agitatione recrudescunt. Sæpe humores non movere purgando, via ad sanitatem est. Præcipue aliquando reos non punire Politicum est, si principem locum in Rep. teneant, magnas et validas clientelas habeant, inde metuenda sit præsens seditio. Heracleenses, ut Aristot. Polit. lib. v. tradidit, cum de crimine quodam pronunciassent, seditione ingenti tota concussa est Resp. Aliquando unius effusus sanguis sanguine totam regionem involvit. Satius itaque sæpe est crimina declinare, quam vindicare. Hippias, Themistocles apud Græcos, Coriolanus, Marius, Cinna, Cæsar, Antonius hostes appellati, vere hostes effecti sunt, maximumque postea Reip. intulere detrimentum. Ita autem absolvere, ut postea quis dolo perimatur, Politicæ considerationis est. *Thys.*

Te, Silane, Consulem designatum] Non video aut emphasin aut gratiam, in vocibus duabus postremis; si quis expungendas putaverit, ei accessero suffragator. *Gruterus.*

De timore, &c.] Cum duo proposuisset, metum et injuriam, et de metu dicere supervacaneum esse dixerit; aliam partem de injuria omisit, nisi librarii vicio deest, ut existimo. *Ciacc.*

Cum præsenti consilio] Ita emendavimus ex v. c. cum vix aliter constet sensus. Ita dictum ut Ciceroni: 'Hercules tantus ac tam præsens Deus.' Præsens est propitius. Varro rerum divinarum apud Servium: 'Juturna inter proprios Deos, nymphasque ponitur;' legendum, *inter propitios Deos. Propitios* idem quod *præsentes*; nam *proprios* apud Varronem nullum sensum habet, quod superiora Servii declarant. Dicta Juturna a juvando, ut idem Varro. 'Juturna nympha,' inquit, 'quæ juvaret; itaque multi ægroti, propter nomen, hinc aquam petere solent.' *Putsch.*

De pœna equidem possum dicere, id quod res habet] Ejice verbum *dicere*, quod nimis turbat elegantiam Sallustianam: præcessit enim, 'de timore supervacaneum est disserere.' *Putsch.*

De pœna, possumus equidem dicere, quod res habet] Præstat istud longe lectioni nupere vulgatæ, *possum equidem dicere*; quæ et plus invidiæ habet, et minus auctoritatis: et vero, primam illam custodiunt Mss. pene omnes, editique ante Pomponium. *Gruterus.*

In luctu atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum esse: eam cuncta mortalium mala dissolvere: ultra neque curæ, neque gaudio locum esse] Idem supra: 'Miseriis suis remedium mortem exspectare.' Et in Jugurtha: 'Morte graviorem vitam exigere.' Cicero quoque l. IV. Ep. 13. 'Sæpius mihi veniebat in mentem, queri, quod ita viverem, quam gaudere quod viverem.' Et v. 15. 'In ea tempora nostra ætas incidit, ut cum maxime florere nos oportet, tum vivere etiam puderet.' Et VI. 3. 'Ita vivere, ut non sit vivendum, miserrimum est: mori autem nemo sapiens miserum duxit, ne beato quidem.' Et VII. 3. 'Ubi non sis qui fueris, non esse cur velis vivere.' Idem quoque oratione 4. in Catilinam: 'Mortem sapientes nunquam inviti, fortes etiam libentes appetiverunt.' Et Livius l. II. Dec. III. 'Qui se bene mori, quam turpiter vivere maluit.' De Græcis autem Euripides in Theseo: Ταχὺς γὰρ ᾅδης ῥᾷστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ. Et idem: τὸ γὰρ θανεῖν κακῶν μέγιστον φάρμακον νομίζεται. Et Xenophon in Rep. Lacedæmoniorum: Ἄξιον δὲ τοῦ Λυκούργου καὶ τόδε, ἀγασθῆναι, τὸ κατεργάσασθαι ἐν τῇ πόλει, αἱρετώτερον εἶναι καλὸν θάνατον ἀντὶ τοῦ αἰσχροῦ βίου. Et Æschylus: Κρεῖσσον γὰρ εἰς ἅπαξ θανεῖν ἢ τὰς ἁπάσας ἡμέρας πασχεῖν κακῶς. Contra autem in Jugurtha: 'Queis,' inquit, 'turpis vita integra fama potior fuit.' *Manutius.*

An quia lex Porcia vetat, aut alia

legêt? Item condemnatis civibus non animam eripi, &c.] Legendum ex antiquis, *An quia lex Porcia vetat? At aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exsilium permitti jubent.* Sic et manuscripta habent, et sensus ipse postulat, modo et sequentia spectes, et locum accurate totum excutias. *Rivius.*

Aut alias leges: item condemnatis civibus non animam] Hoc loco et incerta distinctio est, et quid hæc verba sibi velint, minus certum: tum quid ad hanc argumentationem faciant, haud equidem scio. Lector ipse judicet. Quidam putant, *aut aliæ leges*, interrogative legendum: ac deinde inferendum, *item condemnatis civibus, &c.* quod rursus de lege Porcia intelligi volunt, et de aliis item legibus. Statim post: 'Quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos?' Aldinus codex bis *aut* legit; *aut acerbum, aut nimis grave:* et *conjunctos*, pro *convictos:* quorum neutrum mihi placet. certe Gothi nostri codex habet, *convictos;* non *conjunctos.* Glareanus.

An quia lex Porcia vetat] Porciam legem designat, quæ ut ait Livius l. x. 'pro tergo civium Romanorum lata est.' De qua ita Cicero pro C. Rabirio: 'Porcia lex,' inquit, 'libertatem civium lictori eripuit.' In denariis autem argenteis Porciæ familiæ, quos P. Porcius Læca signavit, hujus legis symbola expressa sunt hæc. Vir togatus, sive ut in aliis, magistratus in sella sedens curuli, qui medius inter lictorem, et eum qui provocat, civis Romani libertatem lictori, ut inquit Cicero, eripit; cum hac inscriptione, PROVOCO. *Ursinus.*

At aliæ leges item, condemnatis civibus non animam eripi, sed exsilium permitti jubent] Liber ille Polonicus, *sed in exsilium permitti jubent;* quomodo etiam Pal. quart. sext. nam tert. et nonus exhibent; hic quidem, *at aliæ leges item de condemnatis civibus vitam eripi, sed in exilium mitti jubent;* ille vero, *at aliæ leges in condemnatis civibus non animam eripi sed in exitium mitti jubent.* Vix fit mihi dubium quin revocandum sit, *non animam eripi, sed in exilium permitti jubent:* ut dudum prodidi in Suspicionum libellis. Adeantur Notæ nostræ ad Senecæ Epist. 118. ad Mart. l. x. Epigramma 12. tantum ambigo, an non præterea, ob varietatem membranarum, tolli possint illa *condemnatis civibus* ceu commentum interpretis; ut subintelligantur *conjurati.* Gruterus.

Sin quia levius est] Vox *quia* abundare videtur. *Ciacconius.*

Qui convenit in minori negotio legem timere, cum eam in majori neglexeris] In Mss. ceterisque vetustioribus est, *minore, majore:* id rectius esse puto. Quod in Merseburgensi *observare* legitur, ubi nos *timere*, librarii mendum esse suspicor. *Rivius.*

At enim quis reprehendet, id quod in parricidas reip. decretum erit] In nonnullis est, *reprehendat:* idque melius. ut mihi videtur pro, *reprehendere possit.* Perperam in Badiano, *At tu dices, quis reprehendet, &c.* τὸ *dices* in spatio forsan quod versus dirimit, adscripserat quispiam: id postea irrepsit in contextum, incuria, ni fallor, librarii. Legendum igitur ita uti hodie fere est in exemplaribus; ut sit hypophora, cui mox idem per anthypophoram: 'Tempus, dies: fortuna, cujus libido gentibus moderatur.' *Idem.*

At enim quis reprehendet] Ita Mss. auctoritatis certæ: non *reprehendat;* ut editio Læti. Nam prima *reprehendit id.* Gruterus.

Cujus libido gentibus moderatur] Sic in orat. de repub. ordinand. 'Per superbiam cunctis gentibus moderantur.' *Ciacconius.*

Quid in alios statuatis] Forte, *quid in illos.*

Omnia mala exempla ex rebus domesticis orta sunt] Repræsentari lectio-

nem Com. mei nec non Pal. pr. sec. senectutis omnes non contemnendæ: alii quippe, *omnia mala exempla ex bonis rebus orta sunt*, quod etiam retinent edd. antiquæ usque ad Aldinam; in qua *ex bonis initiis orta sunt*. Non male, si liceret præter libros quidvis inducere scriptoribus. Mihi hic mussandum est, nisi velim prælatos antiquissimis tres ævi infimi Pallat. inquam octavum, nonum, et dec. in quib. diserte: *omnia mala exempla ex bonis orta sunt*: et vero si attendamus menti auctoris, lectio istorum verissima est. *Gruterus.*

Sed ubi imperium ad ignaros cives, aut minus bonos pervenit] *Cives*, non reperi in vetustis. In Fabriciano est, *ad ignaros ejus*, id est, *imperii*: nam hoc supra scriptum erat in spatio ipso quod versus dirimit. *Rivius.*

Sed ubi imperium ad ignaros] V. c. habet, *ignavos*. Et paulo post videtur legendum: *tabulas, vestes*, pro eo quod vulgo legitur, *tabulas vestras*. Nam paullo supra dixit: 'Nam uti quisque aut domum, aut villam, postremo vas, aut vestimentum alicujus concupiverat.' *Ursin.*

Ad ignaros aut minus bonos pervenit] Probe factum a Carrione, quod ejecerit vocem *cives*, quæ antea adhærebat illi, *ignaros*, in ed. Aldina et seqq. non etiam prioribus; in quibus non magis visitur quam in membranis nostris. *Gruterus.*

Lacedæmonii devictis Atheniens.] Vide Justinum libro quinto, cap. octavo, nono, et sequent. Seneca de Tranquillitate, 'triginta tyrannos' vocat. 'Poteratne' (inquit ibidem) 'illa civitas conquiescere, in qua tot Tyranni, tot Satellites erant, nec spes quidem ulla recipiendæ libertatis animis poterat offerri;' et in sequent. eosdem *dominos* indigetat. Agellius libro decimoseptimo, capite vigesimo primo: 'Ad annum conditæ urbis trecentesimum quadragesimum septimum, triginta illi tyranni præpositi sunt a Lacedæmoniis Atheniensibus.' *Putsch.*

Triginta viros] Id factum esse ad annum fere Urbis 347. Gellius tradit XVII. 21. *Ciacconius.*

Triginta viros] Quomodo eversa fuerit Democratia Atheniensium prolixe Lysias orat. contra Agoratum. Lacedæmonii victores pacem nolebant, nisi ad decem stadia muri Atheniensium diruerentur. Theramenes Lacedæmona missus fraudibus eo rem perduxit, ut universi muri longi subverterentur, naves traderentur Lacedæmoniis, Piræei quoque muri subruendi erant, Triginta viri instituti. Constitutis autem Triginta, statim de iis qui illorum machinationibus restiterant, sententia in senatu lata est: quamvis ex populo etiam bis mille suum tribunal, judicandique auctoritatem haberent. Judicii modus hic fuit: Triginta sedebant subselliis. Duæ autem mensæ ante ipsos erant collocatæ: non enim in urnas calculum, sed in mensam omnium conspectui mittere oportebat. Ita ex metu nemo habuit liberum judicium. Ut autem uno verbo dicam, quotquot ad senatum judicii causa vocati sunt, quo tempore qui Triginta imperabant, capitis omnes condemnati sunt præter unum Agoratum. Ipsis itaque initiis, secus atque Sallustius existimat, Triginta illi Remp. male administrarunt. Quam enormia postea eorundem crimina fuerint, ut ne majora fingi potuerint, vel oratione comprehendi, docet Lysias contra Eratosthenem. Privata simultas pro crimine erat. Locupletes cives occidebantur, ut opes eorum sibi vindicarent tyranni, pauperes duos cum divitibus prehenderunt, ne divitiarum causa fecisse viderentur; tota Resp. innocentium sanguine, tumultu, factionibus turbatur. *Thys.*

Qui remp. eorum tractarent] Sic et manuscriptum volumen. In impressis vetustioribus, non est *eorum*, ac omitti citra detrimentum sensus po-

test. *Rivius.*

Hi primo cœpere pessumum quemque] P. Victorius ex Xenophontis lib. de rebus Græciæ, sumtum docet, ἔπειτα πρῶτον μὲν, &c. *Ciacc.*

Ea populus lætari, et merito dicere fieri] Mersebergense, *ea re populus lætari:* sed perperam; nam nec aliter Priscianus citat quam habet vulgata lectio: quamvis non ignorem, hoc verbum pereleganter cum ablativo jungi. *Rivius.*

Juxta bonos et malos libidinose interficere] Quid si legas, *juxta bonos ac malos?* Ego tamen, dissentiente manuscripto nihil mutare ausim. *Idem.*

Stultæ lætitiæ graves pœnas dedit] Manuscriptum *graveis.* Idem.

Homines scelestos et factiosos] In impressis vetustioribus est illa *et* copula omissa; idque Sallustianum magis. *Idem.*

Postremo vas, aut vestimentum alicujus concupiverat] Manuscripta, *postremo aut vas, aut vestimentum;* geminata videlicet conjunctione disjunctiva. *Idem.*

Dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset] Manuscriptum, *uti is,* quomodo et alias fere. *Idem.*

Trudebantur] Tranquillus et alii *ducebantur* dicerent; nempe ad supplicium. *Ciacc.*

Quam Sulla omnes suos divitiis explevit] Legendum, *omneis suos,* ex vetustis. *Rivius.*

Arma atque tela militaria a Samnitibus] Hoc notatu dignum: nam non temere apud alios reperias auctores: nisi quis hunc locum corruptum putet, et pro *Samnitibus, Sabinis* legendum, aut alium quempiam populum, ab Roma non nimium distantem. *Glareanus.*

Tela militaria ab Samnitibus, &c.] Athenæus lib. VI. καὶ περὶ Σαμνίτων δὲ ἔμαθον θυρεοῦ χρῆσιν. Vide et Livium l. I. de Magistratuum insignibus. *Manutius.*

A Samnitibus] Samnites sunt populi Italiæ, qui inter Picenum, Campaniam et Apuliam jacent. Sabinos cum Samnitibus forte confudit; nam e Sabinis originem trahunt Samnites. Hinc Strabo l. v. ἔστι δὲ παλαιότατον γένος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες, τούτων δ' ἄποικοι Σαμνῖται: id est, *Sabinorum antiquissima est gens et indigena; ab his originem duxere Samnites.* Varro de Lingua Latina l. VI. 'hoc enim a Sabinis orti Samnites tenuerunt.' Eidem et Sabelli Virgilio, Horatio, Livio, Plinioque dicuntur. *Thys.* Neque mirum est arma et tela militaria a Samnitibus sumpsisse, cum totius Italiæ fuerit bellicosissima natio. De qua Florus I. 16. 'Populus Romanus Samnites invasit, gentem, si opulentiam quæris, aureis atque argenteis ornatam armis, et discolori veste usque ad ambitum: si insidiarum fallaciam, saltibus fere et montium fraude grassantem: si rabiem et furorem, sacratis legibus humanisque hostiis in exitium urbis agitatam: si pertinaciam, sexies rupto fœdere, cladibusque ipsis animosiorem. Hos tamen L. annis per Fabios et Papyrios patres eorumque liberos ita subegit Populus Romanus, ac domuit, ita ruinas ipsarum urbium diruit, ut hodie Samnium in ipso Samnio requiratur.' Posterioribus quoque temporibus, bello sociali et in civili Mariano ingens eorum apparuit in arma ardor. Quod Strabo l. v. ostendit. Vide *Cluv.* Ital. III. 8. Quin et ipsi Samnites ab hasta nomen accepere: Festus, 'Populis Samnitibus nomen impositum ait Verrius propter genus hastarum, quas Saunia appellant Græci.' Paulus autem Diaconus II. 20. Samnia non Saunia hastas fuisse dictas scribit: 'quarta decima,' inquit, 'Samnium intra Campaniam et mare Adriaticum, Apuliam, a Piscaria incipiens habetur. In hac sunt urbes Theate, Aufidena, Hiseruia, et antiquitate consumpta Samnium, et ipsa harum provinciarum caput ditissima Beneven-

tus.' Porro Samnites nomen accepere olim ab hastis, quas ferre solebant, quasque Græci Samia appellant. Ubi vides diversum sentire a Festo. Sane Samia magis Latina vox quam Græca videtur. Hinc *Samiare* antiquum verbum acuere, et *Samius* acutus. Tutius igitur est ex Festo restituere Diacono *Saunia*. Hesychius: *σαυνίον, ἀκόντιον βαρβαρικὸν*, quam lectionem Plinius confirmat III. 12. Samnitium, quos Sabellos et Græci Saunitas dixere. Coronidem faciat Livii locus de armis Samnitum: 'Samnites præter ceteros apparatus, ut acies sua fulgeret, novis armorum insignibus fecerunt. Duo exercitus erant, scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti, summum latius, qua pectus atque humeri teguntur fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis causa. Spongia pectori tegumentum, et sinistrum crus ocrea tectum, galeæ cristatæ.' *Col.* Hanc armaturam postmodum mutasse, Græcanicam autem assumpsisse magnus auctor Polyb. l. VI. testatur.

Tuscis] Codices in membrana descripti, *ab Tuscis*. Ciacc.

Tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exsilium damnatis permissum est] Τὸ *legibus* in quibusdam non est; sed quia id codex habet Fabricianus, nihil immuto. Sæpe enim veteres antecedens repetunt, ipsique relativo adjungunt; id quod alias quoque est a nobis annotatum. Sed et *tum lex Porcia*, pro *tunc*, manuscriptum habet. *Rivius.*

Tum lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exsilium, &c.] Nihil defuerit ad sensum, si inducerentur aliquot voces, fieretque, *tum lex Porcia, aliæque paratæ, quibus exsilium, &c.* Gruter.

Per municipia] Observa morem Populi Romani in reorum custodia. Nam quos in carcerem non conjiciebant, eos vel militibus vel fidejussoribus, vel etiam sibi committebant, ut ait l. I. ff. de Custod. reor. vel eos magistratibus custodiendos tradebant: vel per oppida Italiæ dividebant: cujus moris nobile exemplum in illis mille Achæis quos bello Persei confecto Romani in Italiam acciverunt. Quemadmodum autem ad magistratus, sive privatos fidejussores aut vades periculum ex evasione custodiarum spectavit, sic ad urbes sive municipia, quibus rei fuerant traditi, ita ut oppidani pro hostibus et perduellibus haberentur, sicuti a Dione observatum est. *Casaub.*

CAP. 52 *Ceteri verbo, alius alii varie assentiebantur*] In quibusdam antiquioribus est *assentiebant*, sed eodem sensu. Nam quamvis hodie fere *assentior* dicimus, veteres tamen et *assentio* dicebant, ut est a Gellio annotatum; sed et Cicero sæpe est hac terminatione usus. Diomedes tamen *assentiebantur* hic legit lib. I. quo loco testatur non *assentio* solum, sed et *assentior* dici. *Rivius.*

Alius alii varie assentiebantur] Viri docti mendosum hunc locum putant. Ego in tanta codicum convenientia, insuper accedente Diomedis accuratissimi scriptoris auctoritate nihil quicquam mutandum duxerim. Plures dixisse sententiam, quam hic a Crispo commemorantur, docet Tullius lib. duodecimo, Epistola ad Atticum XXII. et Flavius Vopiscus in Aureliano. Itaque vult Sallustius propter varias sententias, varium variorum fuisse assensum. *Putsch.*

Longe mihi alia mens est, P. C. cum, &c. et cum, &c.] Demosthenes Olynthiaca tertia: Οὐχὶ ταὐτὰ παρίσταταί μοι γινώσκειν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τε εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψω, καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἀκούω, τοὺς μὲν γὰρ, &c.

Et cum sententias nonnullorum ipse mecum reputo] Duo e manuscriptis, *mecum ipse repeto:* nec aliter Florentinum. *Rivius.*

Atque focis suis] Domibus suis: *focus* enim proprie locus est, ubi ignis servaretur: et Diis Penatibus sacer erat. Unde Cato in libro de Re Rustica ait: 'Focum purum circum versum quotidie, priusquam cubitum eat, habeat: Calendis nonis festus dies cum erit, coronam in focum indat:' per eos itaque dies Lari familiari pro copia supplicet: nam Lar est ipse focus. *Zanch.*

Focis] Lares focis præerant; Lar autem sive Lars est Hetrusca vox et Principem denotat. Ausonius: 'Tertia opima dedit spoliatus Aremoricus Lars.' Quia autem antiquissimis temporibus in ædibus defuncti sepeliebantur, hinc et pro Diis familiaribus culti. Hinc et Latrones, Larunes, Arunes, et in pejorem postmodum partem latrones. Vide Gesner. Mithridat.

Nam cetera maleficia] Ita libri vetustatis minimæ; nam mediæ, *maledicta*; supremæ, *malefacta*; quomodo etiam editio prima. *Gruter.*

Tabulas vestras] Supra: 'nam uti quisque aut domum aut villam, postremo vas aut vestimentum alicujus occupaverat.' *Ciaccon.*

Non nunc agitur de vectigalibus, neque de sociorum injuriis] Codex Fabricianus, *non de sociorum injuriis*: id quod et acrius est et lepidius eodem modo ex impressis quidam. *Rivius.*

Multosque mortales ob eam caussam adversus habeo] In Mss. est, ut et impressis vetustioribus, *multosque mortaleis ea caussa, &c.* pro, ob eam caussam; quomodo Terent. 'Nec tu ea caussa, minueris hæc quæ facis.' Idem, 'Et ea me hic restitisse gratia;' pro ejus rei gratia. *Idem.*

Nullius unquam delicti gratiam fecissem] Sic Jugurth. 'Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit:' et l. IV. Histor. 'Post reditum eorum quibus Senatus belli Lepidiani gratiam fecerat.' *Ciaccon.*

Negligentiam tolerabat] Id est, patiebatur nos erga Rempub. negligentes esse: quia illius opes negligentiam nostram superabant. *Zanch.*

Sed hæc, cujuscumque modi videntur] In manuscripto quodam est, *sed cujus hæc cumque modi videntur*; ut sit τμῆσις, quomodo et exemplar habet Beroaldinum. *Rivius.*

Vera rerum vocabula amisimus] Thucyd. l. III. καὶ τὴν εἰωθυῖαν τῶν ὀνομάτων ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιώσει, &c. *Manut.*

Sint misericordes in furibus ærarii: ne illi sanguinem nostrum largiantur] Etsi hæc est vulgata, receptaque lectio, multorum quoque veterum codicum auctoritate comprobata; non celabo tamen perantiqui cujusdam libri scripturam: *Sint misericordes in furibus ærarii; caveant, ne illis sit periculum, dum sanguinem nostrum largiantur, et dum paucis scelestis parcunt, bonos omnes perditum eant.* Popma.

Ne illis sanguinem nostrum largiantur] Sic vetustior editio, sic Mss. consensus; non *illi*, quod occupat jam omnes codices, ex quo suum extrusit Aldus senior; haud tamen vere. *Gruter.*

Sanguinem nostrum] Id est, vitam nostram: nam anima hominis in sanguine esse nonnullis creditur. Ita Empedocles et Critias censebant animam esse cordi suffusum sanguinem, quasi animæ essentia sit sanguis ipse, quod falsum. Ita tamen et loquitur nobilissimus Poëta, cum dicit: 'Purpuream vomit ille animam.' Quanquam et illud defendi potest, *animam* dixisse pro *sanguine* summum Poëtam; nam ubi corpus sanguinis ministerio destitutum est, anima foras erumpere, suumque involucrum deserere cogitur. Quod autem nonnulli crediderunt, sanguinem esse ipsam animam, hinc polluere ora cruore illicitum crediderunt, unde Pythagoras apud Ovid. conqueritur: 'At vetus illa ætas, cui fecimus aurea nomen, Fœtibus arboreis et quas humus edu-

convertetur] Hic exemplar Fabricianum *in miseriam vertet*. Idque cum verius multo, tum elegantius, pro, *vertetur* et *commutabitur*. Tacitus, 'Astusque hostium in perniciem ipsis vertebat.' Idem, 'Seu temere lapsa vox in præsagium vertit.' Livius, 'Verteratque Scipionum invidia in prætorem.' Idem, 'In perniciem adolescenti verterunt.' Sic Cn. Vellejus in annalibus apud Gellium, 'Postquam tempestas sedavit,' inquit pro *sedata est*. Pro passivo enim activum posuit: et Varro apud eundem, 'In priore verbo graves prosodiæ quæ fuere manent: reliquæ mutant,' inquit, pro, *mutantur*. Livius IX. Dec. IV. 'Mores quidem populi R. quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit.' Idem VIII. belli Punici II. 'Non septies die, sicuti fama fert, temporibus statutis reciprocat:' pro, *reciprocatur*. Suetonius, 'Quoties terra in urbe movisset,' pro, *mota fuisset*. Talia apud Virgilium, 'Nox humida cœlo præcipitat:' et 'Ingeminant Austri:' pro, *præcipitatur*, *ingeminantur*. Nisi quis ellipsin malit pronominis *se*, quomodo, ni fallor, in illo, 'Accingunt omnes operi:' et, 'Tum prora avertit.' Livius II. ab U. C. 'Sicuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias:' hic *præcipitare* passive positum videtur. Quamvis Hadrianus fere semper veteres ita fuisse locutos adnotavit, maxime quoties de sideribus aut temporibus mentio incideret. Cæsar, 'Hiems jam præcipitaverat,' inquit. Est et apud Ciceronem, 'Sol jam præcipitans.' Sed et aliis de rebus loquentes hoc verbo in hunc modum utimur: ut Cicero, 'Fibrenus ex eo loco præcipitat in Lirem:' et, 'Loca ubi Nilus præcipitat ex altissimis montibus.' Idem, 'Præcipitantem igitur impellamus, et perditum prosternamus.' Sic apud eundem, 'Præcipitantem retinere, præcipitanti reip. subvenire,' &c. Quæ omnia passive intelligenda esse vides. Sed ad institutum. Est in quibusdam perperam, *Vereor ne ista mansuetudo, &c.* qua in re lapsus est Felicius quoque Durantinus. Nam ut exemplarium consensum omittam, Donatus in Andriam hunc locum ita citat, ut nunc vulgo legitur. Est autem *Næ* diphthongo scribendum, idemque omnino est quod Latinis *profecto*, et illa jurandi particula *Mediusfidius*. Cicero, 'Næ isti vehementer errant.' Idem, 'Næ tu, si id fecisses, melius famæ tuæ consuluisses.' Interdum idem conjungit *Næ* et *Mediusfidius*, velut ad Atticum alicubi, et in quæstionibus Tusculanis. *Idem.*

In maximis sæpe periculis] Scilicet, quæ ex omnibus bellis Gallicis, Punicis extiterunt maxima. *Zanch.*

Non votis neque suppliciis muliebribus auxilia Deorum parantur] Sic in orat. Lepidi, 'Non prolatandum neque votis paranda auxilia.' Supplicia autem, pro supplicationibus posuit Tacitus. *Ciaccon.*

Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia Deorum parantur] *Supplicia* hic pro *hostiis et sacrificiis*, sive *supplicationibus* Sallustius posuit, ut Tacitus l. III. cum dixit: 'Sed tunc supplicia Diis, ludique magni a Senatu decernuntur:' et supra ipse Sallustius: 'In suppliciis Deorum magnifici.' Eadem sententia usus est in oratione Lepidi, cum ait: 'Non prolatandum, neque votis paranda auxilia.' Videndus Festus in *Supplicia*. Ursin.

Votis] Solebant veteres vota jam suscepta scriptis subsignatisque tabulis confirmare, atque ipsas sæpe tabulas Deorum, quibus voverant, genibus cera affigere. Unde Juvenalis Sat. X. 'Ergo supervacua, aut perniciosa petuntur, Propter quæ fas est genua incerare Deorum.' Plinius Epistola ad Trajanum: 'Solennia vota pro incolumitate tua, qua publica salus continetur, et suscepimus

Domine, et solvimus, precati Deos, ut velint ea semper solvi, semperque signari.' Adde tot veterum Numismatum inscriptiones. VOTA PVBLICA, VOTA SVSCEPTA, VOTA SOLVTA. *Torrent.* Solennia autem Vota Publica in Capitolio concipiebantur. Unde Florens Tertullianus de Corona, 'Annua votorum nuncupatio quid videtur, prima in Principiis, secunda in Capitoliis, accipe post loca et verba, hunc tibi Jupiter bovem cornibus auro decoratis vovemus esse futurum.' Et Suet. in Nerone c. 46. 'votorum nuncupatione magna jam ordinum frequentia vix repertæ Capitolii claves.' Votis quoque caput obligare dixit Horatius, sed ibi pro devotione atque imprecatione magica sumitur. Ita et Virgilius dixit: 'Colchiacis animum defigere votis.'

Suppliciis] Id est, precibus in Deos immortales. Supplices velatis manibus incedere moris erat. Hinc Plaut. 'Postridie in castra ex urbe ad nos veniunt flentes Principes, velatis manibus orant, ignoscamus peccatum suum.' Sicuti et genua tum Deorum, tum mortalium supplices attingere moris erat, ut testatur Plin. II. 45. Vide Hadr. Junium Animadv. II. 11. In cultu autem divino aut ora Deorum osculabantur, ut testatur Cic. in Verrem lib. v. quod tamen rarius contigit, aut eorum dextras. Hinc Lucretius: 'tum portas propter, aëna Signa; manus dextras ostendunt attenuari Sæpe salutantum tactu præterque meantum.' Aut denique ipsos pedes. Apulejus: 'Exosculatis vestigiis Deæ, quæ gradibus hærebat argento formata, ad suos discedunt Lares. Verum quia verebantur plerumque Deos ipsos profano ore suo tangere, sæpe etiam eminus osculabantur porrecta manu, quam verenter ad os suum referebant et suaviabantur.' Hieronymus in Rufinum: 'qui adorant, solent deosculari manum, et capita submittere.' Idem et Orienti in usu. Unde Job cap. 31. vs. 26. 'Si vidi solem, cum fulgeret, et Lunam incedentem claram, et osculatus sum manum meam ore meo:' id est, si Lunam aut Solem adoravi. Hinc et formatum adorandi verbum, quia manum ad ora admovebant; non ab ador, quod frumenti genus est, ut censet Grammaticorum vulgus. Ita autem admovebant oribus suis dextras, primo digito in erectum pollicem residente, ut expressit Apulejus lib. v. Milesiarum. Frontem quoque aliquando tangebant precantes, unde Servius: 'auris Memoriæ sacra, frons Genio; atque hinc venerantes Deum, tangimus frontem.' Oscula quoque januis et postibus templorum impertiebantur: unde Tibullus: 'Non ego si merui, dubitem procumbere templis, Et dare sacratis oscula liminibus.' Quin et crinibus passis templa verrebant in suppliciis. Livius lib. III. 'stratæ passim matres templa verrentes, veniam irarum cœlestium exposcunt.' Ita Polybius, Mamertinus in Panegyrico ad Maximianum, Apulejus, Lucanus, aliique locuti sunt. *Lips.*

Vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt: ubi socordiæ tete, &c.] Cicero sic de Finibus, l. III. 'Minime convenit, cum ipsi inter nos abjecti neglectique simus, postulare ut Diis immortalibus cari simus, et ab his diligamur.' Et Metellus in oratione de ducendis uxoribus apud Gellium I. 6. 'Quid nos a Diis immortalibus diutius exspectemus, nisi malis rationibus finem facimus?' Item Euripides in Electra: Ἀργὸς γὰρ οὐδεὶς θεοὺς ἔχων ἀνὰ στόμα, Βίον δύναιτ' ἂν ξυλλέγειν ἄνευ πόνου. Et Demosthenes Olynth. II. Οὐκ ἔνι δ' αὖ τὸν ἀργοῦντα, οὐδὲ φίλοις ἐπιτάττειν ἅπερ αὐτοῦ τι ποιεῖν, μέγιστα δὴ τοῖς θεοῖς. *Manutius.*

Vigilando, agendo, bene consulendo] Sic quidem omnes habent codices prælo excusi. Perantiquus liber: *Vigilando, agendo, bene operando,* vel

consulendo. Si mihi tamen quod sentio, dicere liceat, puto hæc verba, *vel consulendo*, aliunde in textum orationis irrepsisse: cujus meæ suspicionis ea est ratio, quod in antiquo libro, *bene operando, vel consulendo*, scriptum inveni. Nam cum agendi duo possint esse actus, operari videlicet, et consulere, hæc primo in ora libri scripta fuerunt, eaque deinde scriptor librarius in contextum recepit. Huc etiam accedit, quod Servius verba illa, *bene consulendo* omiserit: ita enim hunc locum profert: *Non votis, neque suppliciis muliebribus Deorum auxilia comparantur: vigilando, laborando, prospere omnia cedunt. Ubi socordiæ tete atque ignaviæ tradideris, nequicquam Deos implores.* Popma.

Ubi socordiæ te atque ignaviæ tradideris, nequicquam Deos implores] Servius in Georg. III. sic citat: *Ubi socordiæ tete, &c.* quod ut mihi quidem valde placet, sic nullo in exemplari, quod sciam, reperitur. *Rivius.*

Socordiæ] *Socors* dicitur quasi sine corde. Credebant enim plurimi ex antiquis cor rationis fontem esse. Unde Cicero Tuscul. I. ‘Aliis cor ipsum anima videtur; ex quo excordes, vecordes, concordesque appellantur.’ Neque vero hic vulgaris error, sed ipse Hippocrates lib. de corde ita loquitur: γνώμη τοῦ ἀνθρώπου πέφυκεν ἐν τῇ λαιῇ κοιλίῃ, καὶ ἄρχει τῆς ἄλλης ψυχῆς. Id est, *mens hominis in sinistro cordis ventriculo sita est, ac reliquæ animæ imperat ac præest.* quanquam auctor l. de morbo sacro, qui et Hippocrati ascribitur, rectius cerebro sapientiam tribuat. Etiam Chrysippus inter Stoicos maximi nominis, in lib., quem de Anima scripserat, principatum cordi tribuit. Cor esse facultatum animæ principium non male dicitur, nec absque ratione Aristoteles etiam III. 10. de Part. anim. cordi prudentiam tribuit. Et Ciceroni l. II. de Fin. cor sapere dicitur. Quicquid sit, tum eruditorum, tum vulgi hæc fuit antiqua opinio. Unde Ennius: ‘Egregie cordatus homo Catus Ælius Sextus.’

A. Manlius] Legendum *T. Manlius*, vel erravit Sallustius memoriæ vitio. Non enim huic *Aulo*, sed *Tito* prænomen fuit: quod et Fasti Capitolini et Livius l. VII. et VIII. Ciceroque de offic. l. III. et alii multi docent. Gellius IX. 7. de viris illustribus, c. 38. Eutropius l. II. Cassiodorus, Diodorus Siculus l. XVI. *Manutius.*

Aulus Manlius Torquatus] Sic omnibus literarum apicibus expressum in vett. Mss. antiquiores etiam aliis locis perpetuo nobis exhibent *Manlium*, non *Mallium*, quod nonnulli temere propugnant. Naz. loco *Aulus*, ridicule habet *Saulus*. Grut. Val. Maximus l. II. de disciplina militari, de utroque eandem scribit historiam. *Glar.*

Torquatus] *Torquatus* dicitur a *torque*, quo usus est quidam Gallus, quem ipse singulari certamine interfecit, et sibi assumpsit.

Bello Gallico] Et hoc contra testimonium Livii l. VIII. Valerii II. 2. et aliorum: nam *contra Latinos* Bellum gerebatur, non *contra Gallos*, cum filium Torquatus securi percuti jussit. Plutarchus item in parallelis a Torquato *contra Samnites* hoc anno pugnatum scripsit contra historiæ fidem: nam ut dixi, *cum Latinis*, non *cum Gallis*, aut *cum Samnitibus*, pugnatum est. Et Dionysius Antiquitatum lib. VIII. idem, quod Sallustius, tradit. *Manutius.*

Bello Gallico] Livius, Gellius, Valerius, Auctor de Viris illust. Orosius III. 9. et Florus I. 14. scribunt, Manlium bello Latino securi filium percussisse. Dionysius tamen Antiq. l. VIII. facit cum Sallustio; bello enim Gallico id factum asserit. Illud notandum, quod Frontinus Strat. lib. IV. huic Manlio postea Imperioso cognomen fuisse tradit. At Seneca de Beneficiis III. 37. item Livius l. VII. ab Urbe condita ajunt, L. Man-

lium patrem hujus ab ostentatione sævitiæ, sibi Imperiosi cognomen adscivisse, et ut Diodorum Siculum missum faciamus, qui idem sentire videtur: fragmenta etiam vetustissimorum marmorum, quæ Romæ paucis abhinc annis effossa sunt, satis indicant, primum L. Manlium hujus patrem Imperiosum cognominatum. *Castil.*

Contra imperium] Extra ordinem sine supremi magistratus jussu manus cum hoste conserere illicitum: T. Manlius Torquatus filium suum, quod sine ejus jussu in certamen venisset cum Geminio Metio Duce Tusculanorum, vita privavit, ut in ceteris confirmaret imperium. Neque ingenita charitas liberorum, non tam arcta sanguinis necessitudo, non flos primæ ætatis, non denique virtutis grande testimonium a tam atroci exemplo patrem deterruit. Neque, mirum dictu, ut Frontinus commemorat, ipse filius tam rigidæ disciplinæ restitit, verum cum pro eo intercederet militaris pubes, seditionum tubam accenderet, negavit se tanti esse, ut propter se disciplina vetus Romanorum corrumperetur, obtinuitque tandem, ut mortis pœna beneficii loco sibi infligi posset. Idem Posthumium Tiburtum in filium eadem de causa factitasse legimus. Et quid Fabius? Fusis Samnitibus, parta victoria vix Papyrii Dictatoris manus evasit, nisi populus precibus idem efflagitasset, pater et adolescens ad genua Dictatoris procubuissent. Et vicit tamen imperii majestas; noxæ enim damnatus, concessus est populi Rom. precibus. Stesimbrotus cum contra Lacedæmonios feliciter pugnasset, victoriæ præmium coronam filio Epaminondas concessit, spreti imperii gladium, quo cervicem tam propinqui sanguinis amputavit. Mandati causa potior est rebus gestis. Præstat patrem filio orbari, quam patriam disciplina militari. Victoriam quis Imperatoris injussu obtinuit? Major victoria seipsum vincere, neque in pugnam prorumpere, ubi pugnandum non est. Et quid si victus fuisset? Incerta, vitrea est cruenti Martis alea, et quæ tum sæpe, cum maxime splendet, exiguo negotio frangitur. Præstat victum esse, quam victorem, modo anima Reip. constet, disciplina militaris; qua polluta, cuncta militaria officia turbantur, idem Ducis militisque munus erit. *Thys.*

Cethegi adolescentiæ] Hunc enim Cethegum Plutarch. in Luculli vita scribit obscœna vita, libidinum, flagitiorum, vitiorum, scelerum plenum fuisse. *Zanch.*

Nisi iterum jam patriæ bellum fecit] In Mss. est, *nisi alterum jam patriæ, &c.* sensu tamen eodem; quod in quibusdam *intulit* legitur, id ex glossa irrepsisse suspicor. *Rivius.*

Patriæ bellum] Hic enim Cethegus (ni fallor) Marianas partes secutus cum Mario, Cinna, et aliis urbem obsedit: ut leges apud Appianum bellorum Civilium libro primo: postea tamen urbe pulsus ad Sullam confugit. Nec illud nos perturbare debet, quod hic Cethegus conjurationis tempore dicatur adolescens, cum Cicero in oratione pro Mil. scribat Domitium jam ab adolescentia documenta maxima dedisse, quam contemneret populares insanias, significans (ut exponit Ascon.) constantiam Domitii, quam in prætura præstitit. Quo vero ætatis anno prætores per leges fieri possent, jam satis notum. *Cast.*

Nisi iterum jam bellum fecit] Arbitror enim, Sallustium his verbis innuere, hunc fuisse in conjuratione, quæ facta fuit cum Pisone adolescente, in qua magnum contra patriam parabatur periculum. *Zanch.*

Pensi] Vide supra Bell. Cat. c. 12.

Facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis] Ita codices in membrana descripti: perperam in

Gymnico et aliis *verba mea:* nam *verba* in genere opponit ipsi rei. Sed et Badianum exemplar sic habet, et Beroaldinum. *Rivius.*

Catilina cum exercitu in faucibus urget] Risum hoc loco moverunt mihi jejuni illi Commentatores in hunc auctorem: quorum alius exponit *in faucibus;* scilicet, *ad devorandum:* alius, *in faucibus,* id est, *introitu civitatis:* tertius, *in faucibus Italiæ,* id est, *in Alpibus.* Ceterum non omnes codices habent *Italiæ:* ideoque malim, quando hoc tempore Catilina cum exercitu in Hetruria erat, exponere, *in faucibus Apennini,* quæ ipsæ tamen sunt Italiæ. *Glareanus.*

Parari, neque consuli] Nam si quid occulte facere voluerimus, continuo conjuratores in urbe sunt, qui consilia nostra palam faciant Catilinæ. *Vall.*

Quare ita censeo] In manuscriptis additur *ego,* haud male, ut opinor. *Rivius.*

Quare ita censeo] Mss. plerique, ut et vett. edd. adtexto pronomine, *censeo ego;* glossemate manifestario: ne quis forte loco medendum censeat, transpositu, *quare ita ego censeo.* Grut.

Nefario consilio] Pedianus: 'Nefandum,' inquit, 'est, non fandum: nefarium, quod polluit sacra, farre pio solita celebrari. ergo nefarii, sacrilegi.' *Zanch.*

Cædem, incendia, aliaque se fœda atque crudelia, &c.] In Mss. est, *aliaque fœda,* omisso pronomine *se,* idque melius. *Rivius.*

De confessis] Non opus est hic ex jure civili in eam rem leges concumulare. Notum est enim, quod is qui crimen in judicio interrogatus fatetur, pro convicto habeatur, nisi non appareat crimen, quod reus confessus est. Atque ita intelligo Divi Severi rescriptum, in l. 1. §. D. Severus. ff. de Quæst. quo prohibemur confessiones reorum pro exploratis facinoribus habere. Hic vero conjurati non solum confessi erant, sed et certissimis indiciis convicti.

More majorum] Antequam lex Porcia ferretur: nam lex fuit, ut cives qui contra rempub. quicquam patravissent, capite punirentur: sicut Brutus duos filios virgis cædi, et securi percuti jussit, quod consilia prodendæ urbis sumpserant. Valerius v. 8. de severitate parentum in liberos: 'Brutus quoque gloria par Romulo (quia ille urbem, hic libertatem Rom. condidit) filios suos dominationem Tarquinii a se expulsam reducentes, summum imperium obtinens, comprehensos, proque tribunali virgis cæsos, et ad palum religatos, securi percuti jussit: et pater, ut consulem ageret, orbus vivere, quam publicæ vindictæ deesse maluit.' *Vall.*

Cap. 53 *Senatus decretum fit, sicuti ille censuerat*] Exemplar Fabricianum, *sicuti ille censuerat:* sed et erasa ibi cultello erat ultima in *senat;* ut suspicer ibi fuisse *senati decretum:* quomodo et alias fere Sallustius. Priscianus quidem certe hic legit, *senati,* ut sit genitivus antiquus. Eodem modo Donatus in Hecyram Terentii, ubi adnotat veteres *tumulti* et *senati* dicere solitos. Sic supra Sallustius: 'Igitur senati decreto Q. Marcius Rex,' &c. pro *senatus decreto,* quod ipsum et Nonius observavit. Illud hic obiter addam ex Cicerone ad Atticum, non dixisse Catonem primum sententiam de animadversione, sed omnes ante eum præter Cæsarem. Cur ergo in sententiam Catonis? 'Quia verbis,' inquit, 'luculentioribus, et pluribus, rem eandem comprehenderat.' Mox, ubi leviter innuit, non se retulisse solum, sed et patefecisse, et cohortatum esse, et ante præterea quam consuleret, ipsum judicasse. 'Quæ omnia,' inquit, 'quia Cato laudibus extulerat in cœlum, perscribendaque censuerat, idcirco in ejus sententiam est facta discessio.' *Rivius.*

Senati decretum fit] Vulgati omnes,

quibus cum faciunt antiqui mei: *Senatus decretum fit*, habent. Nos *senati decretum fit* restituimus, ex Carisio locum hunc citante. Est autem *Senati* genitivus antiquus, qui etiam in inscriptione veteri reperitur, quæ in agro Veronensi extat, verbis ad hunc modum conceptis: SEX. ATTILIVS. M. F. SARANVS. PROCOS. EX. SENATI. CONSVLTO. INTER. ATTESTINOS. ET. VICETINOS. FINIS. TERMINOSQVE. STATVI. IVSSIT. Et in Sallustii libris Historiarum, 'Senati decreto serviendum ne sit.' Sed et *Senatuis* veteres dixerunt: id quod Helenius Acron, ad Terentianum illud in Adelphis, 'Nunc exacta ætate, hoc fructi pro labore ab his fero.' adnotavit: et 'senatis consulto' Sisenna Histor. l. III. 'simul et senatis consultis clarissimis amplificatis.' *Popma.*

Senatus decretum fit] *Senati*, locum hunc citans, Priscianus legit. *Zanch.*

Senatus decretum] Sicuti jus relationis ad solum magistratum pertinebat, ita neque alia de re invitus faciebat Senatusconsultum, quam de qua ad senatum relatum erat, nisi si infinite de Rep. non finite de singulis rebus retulisset. Itaque Valerius frustra a decemviris postulavit, ut dictis omnibus sententiis, quibus a majore parte exercitus decernebantur, id proponerent consulendum, FORMANE REIPVB. PLACERET: aut VT RVRSVS SENTENTIAE EXIGERENTVR. Dixit enim Claudius, semel omnium sententiis absolutis, rem pro judicata haberi. Nihil superesse, quam ut sententiæ numerentur. Ut novi aliquid agatur non posse, nisi iterum a magistratu relatio fiat. Quid vero? Indicat Halicarnasseusis, ex his qui dixissent frequentes, ac fere universum senatum Valerio acclamasse. Numerus porro Senatorum, ut rarum ac legitimum esset Senatusconsultum, requirebatur. Unde apud Festum, 'NVMERA SENATVM. Divus postea Augustus numerum determinavit, pro singulis Senatusconsultorum causis ac formulis. Certe SCtum a paucioribus, quam quadringentis fieri non posse instituit; cum proximis temporibus numerus ille non foret necessarius. Itaque et pœnas auxit adversus eos, qui nullam ob justam caussam in senatum non venissent. Antea enim nihil erat ultra pignus et multam.' Ærod. Vincere quoque dicebatur sententia ea, cui plures accedebant. Cic. Philip. VIII. 'Victa est igitur propter verbi asperitatem, te auctore, nostra sententia. Vicit L. Cæsaris amplissimi viri, qui verbi atrocitate dempta, oratione fuit quam sententia lenior.' Formulæ decernendi hæ fuere: PLACERE SENATVI, SENATVM VELLE, ET AEQVVM CENSERE, SENATVM EXISTIMARE, ARBITRARI, SENATVI VIDERI. Primis etiam Senatusconsultorum, quæ libera Rep. fiebant, versibus poni solebant nomina eorum, qui ad ea conscribenda adhibiti erant, qua in re usu recepta erant verba hæc, SCRIBENDO AFFVERE. Etiam veteribus Senatusconsultis, ut Valer. Max. II. 11. auctor est, T. litera subscribi solebat, eaque nota significabatur, etiam Tribunos ita censuisse, at quotiescunque SCta intercessionibus impediebantur, auctoritate perscribi solebant. Auctoritatum perscribendarum rationem Dio explicat l. LV. *Brisson.*

Sed mihi multa legenti, multaque audienti] In Mss. duobus est omissa illa *que* conjunctio ἐγκλιτική, sicut in Beroaldino quoque. id Sallustianum magis esse videtur. *Rivius.*

Tanta negotia sustinuisset] Eodem modo dixit in bello Jugurthino: 'Quantum negotii sustineam.' Et Horatius illo versu: 'Cum tot sustineas, et tanta negotia solus.' Hic tamen videtur Sallustius, *Sustinere*, usurpasse, pro gerere, patrare. Ut in Bello Jug. 'At non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustineant, virtus est.' *Ursin.*

Ac veluti effœta parente, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit] Hic perperam alii, *parentum:* quomodo quidem et manuscripti codices, et alii vetustiores. Quamvis autem et Marinus quispiam Scodrensis hoc modo legendum contendat, tamen, quod bona ejus venia dictum velim, nequaquam probo interpretationem ejus, ut quæ totum mihi Sallustiani loci corrumpere sensum videatur. Nam et perperam per *tempestates*, ipse *calamitates* intelligit, et per *parentes*, *minores*, quamvis adstipulatorem habeat Jacobum quendam Bononiensem. Ego vero *parente* legendum arbitror, ut Beroaldinum habet exemplar. et hoc Sallustium dicere velle puto, neminem jam multo tempore Romæ virtute præstantem et egregium exstitisse, idque *velut effœta parente*, hoc est, Tamquam jam exhausta et defecta viribus urbe Roma, quæ quasi parens est civium Romanorum. Est autem elegans metaphora a fœminis, quæ frequenti aut ægro partu non amplius pariant: quà tralatione et Virgilius *effœtos agros* dixit, quasi continua fertilitate lassatos. et Columella, 'Ubertate nimia prioris ævi defatigatum et effœtum solum nequire pristina benignitate præbere mortalibus alimenta.' Jam *tempestatibus* Sallustium pro temporibus usum esse, nihil mirum, cum id sæpe alias faciat, cujus et Servius in Georg. I. meminit: neque Sallustius modo, sed et Cicero et alii. Sic Poëta quispiam apud Ciceronem, 'Qua tempestate Pœnus in Italiam venit:' pro, *quo tempore.* Ac si quid est in me judicii maxime hac voce Sallustium, ut antiquarium, uti decuit. Jam *tempestatem* pro tempore apud Sallustium accipi oportere, indicio sunt ea quæ mox ibidem sequuntur: 'Sed mea memoria ingenti virtute, diversis moribus, fuere viri duo, M. Cato, et C. Cæsar:' nam multis illis antea temporibus, opponit memoriam suam, hoc est, seculum et ætatem suam. Hoc modo et Augustinus intellexisse hunc locum videtur, cum inquit, 'Laudat idem Sallustius temporibus suis magnos et præclaros viros, M. Catonem et C. Cæsarem, dicens quod diu illa resp. non habuit quemquam virtute magnum, sed sua memoria fuisse illos duos ingenti virtute, diversis moribus.' Hæc Augustinus v. de civitate Dei. Quod Sallustius ait, *multis tempestatibus*, id nimirum Augustinus *diu* interpretatur. Sed de hoc satis. Illud quoque non prætereundum, in manuscriptis ipsis reperiri, *ac sicuti effœta*, pro *veluti*, quod hodie legitur: nec secus in Veneto atque aliis quibusdam. Utitur autem et alias Sallustius τῷ *sicuti*, pro *tamquam* seu *veluti*, ne quem insolentia vocis in hoc significato offendat: ut, 'Nihilominus insontes, sicuti sontes circumvenire:' et, 'Constituere ea nocte paullo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem:' et, 'Sicuti jurgio lacessitus foret,' pro 'tamquam foret lacessitus:' et, 'Alii sicuti jura populi defenderent,' pro, *quasi defenderent.* Rivius.

Veluti effœta parentum] *Effœta parente*, legit Badius in auferendi casu utrumque. Quæ lectio quidem placet: nam alteram per genitivum *parentum*, ego sane non intelligo; etiamsi et vetus codex ita habeat. *Glarean.*

Sicut effœta parentum] Optima locutio, quæque in scriptis fere omnibus habetur, nam illud *effœta parente*, quod tantopere dilaudat Rivius cum Glareano, hujus glossa est. Græcismus merus, qui efferunt ἀγαθοὶ ἀνδρῶν, τὰ καλὰ τῶν ζώων. Ut Plinius 'canum degeneres.' Tacitus, 'subjecta vallium,' 'avia saltuum,' 'ardua castellorum.' 'Antiqui autem' (inquit Philargyrius) 'fœtum pro gravido solent ponere, ut Varro Atacinus: 'Fœta feris Lybiæ.' Et Virgilius ipse: 'Scan-

dit fatalis machina muros, Fœta armis.'' Hinc *effœtum* derivatum, de quo vide Columellam, et Servium. Excidit hæc vox Petronio, quam repono, in Carmine Eumolpi, 'Juppiter omnipotens, et tu Saturnia tellus, Armis fœta meis, olimque onerata triumphis:' ubi perperam vulgatur, *Armis læta meis*. Lectio nostra perspicue vera est. *Putsch.*

Sicut effœta parentum] Hæc est concors lectio omnium Mss. nisi quod Palatinus decimus, *si effœta parentum*. Dictum autem eodem modo, quo infra in Bello Jugurth.: 'loca nuda gignentium.' *Grut.*

At sicuti effœta parentum] Locus in hunc diem frustra tentatus, et intellectus nemini. Nos quoque diu in eo operam lusimus: sed quod peccavit prior editio observationum, posterior correxit, monstravitque τὸ *effœta* respectum habere ad *virtute*, et in illa hanc vocem subaudiendam, et quasi bis posita esset, accipiendam. Et quasi illa virtus, quæ in parentibus et majoribus illustrium domorum fuit, lassata et effœta provenire ac propagari desiisset, longo tempore nemo apparuit eadem, qua majores, virtute magnus. *Gronov.*

Sed mea memoria ingenti virtute] Est in cunctis manuscriptis, atque item impressis quibusdam, *memoria mea*, ut pronomen sequatur. *Rivius.*

Diversis moribus fuere viri duo] Sic in manuscriptis. Nec aliter ab Hadriano citatur de modis Latine loquendi. Eodem modo codex Beroaldinus. *Idem.*

Cato] Virtutis rigidæ singulare exemplar: unde et virtutis exactos satellites Catones appellavit antiquitas; hinc Juvenalis: 'Tertius e cœlo cecidit Cato.' Hinc et Dionysius ille, quisquis est, qui disticha conscripsit, Catonis egregii morum Censoris sibi nomen assumpsit, ut a tanto viro carmina sua lucem acciperent. Cujus alioquin nemo antiquorum, quod sciam, meminit nisi Vindicianus in epist. ad Imp. Valentinianum. Vide *Scalig.*

Cæsar] Scipionem Africanum priorem primum Cæsarem vocatum tradidere, quod excisus utero matris fuerit. Sed hoc falsum est: nam ante bellum Samniticum Claudius quidam Cæsar extitit. Falsa etiam nominis ratio: nec enim Cæsar, a cæso utero dictus: id de Cæsone potius verum esset. Sed Cæsar antiqua vox Latina, qua τὸν κουριῶντα significat, unde Cæsaries, vel Cæsaria κόμη κουριῶσα. *Salmas.* Apposite hic Festus, 'Cæsar, quod est cognomen Juliorum, a Cæsarie dictus est, quia scilicet cum Cæsarie natus est.' Ab occiso Elephanto (qui Cæsar Maurorum lingua appellatur, tanquam aciei perruptor, كشرا id est, *cassara*, enim Arabibus perrumpere) deducere, nimis longe petitum est.

Cap. 54 *Genus*] Catonis genus principium dignitatis et gloriæ sumpsit a proavo Catone, in primis claro, magnæque auctoritatis. Plutarch. 'Cæsaris vero genus fuit ex Venere: nam Venus ex Anchisa genuit Æneam, patrem Iuli Ascanii, a quo gens Julia ducitur.' Unde Suetonius Cæsarem ipsum in laudatione amitæ suæ, hæc dixisse ait: 'Nam ab Anco Martio sunt Martii reges, quo nomine fuit mater, a Venere Julii, cujus gentis familia est nostra.' *Zanch.*

Genus] Cæsar ad Iulum Æneæ filium genus suum referebat. Virg. Æn. l. I. 'Nascetur pulchra Trojanus origine Cæsar, Imperium Oceano, famam qui terminet astris: Julius a magno demissum nomen Iülo.' Eutropius autem, item Dionysius Ant. l. I. scribunt, Julios dictos esse a Iulo Ascanii filio. Sed quo pacto, et quando Julia gens Alba Romam translata fuerit, docet idem Ant. l. III. At Cato pronepos fuit M. Porcii Catonis Censorii, qui ortu Tusculanus fuit. Vide Gellium XIII. 19. Plinium VII.

M. Cornelium Tacit. l. XIII. Ciceronem l. II. de Legibus, Æmilium Probum, Plutarchum in utriusque vita, et Messalam Corvinum in libello ad Cæsarem Augustum. *Cast.*

Ætas] Plutarchus, Appianus et Tranquillus scribunt, Cæsarem quinquagesimo sexto ætatis anno occisum fuisse: quod si ita est, Cicerone consule Cæsar trigesimum septimum agebat annum. Nam Cicero consul fuit anno ab Urbe condita sexcentesimo nonagesimo: Cæsar vero interfectus est anno septingentesimo nono. Verum si Cæsar quinquagesimo sexto ætatis anno periit, necesse, ante legitimum tempus consul fuerit. Tempus enim legitimum petendi consulatum, erat annus quadragesimus tertius: quod patet, tum ex Cicerone Phil. 5. tum etiam ex annorum numero a natali die Ciceronis ad consulatum: quem suo se anno assecutum esse scribit ipse oratione secunda contra Rullum. Constat enim ex Gellio, Ciceronem Serrano et Cæpione consulibus anno ab Urbe condita 647. ante diem tertium Non. Jan. natum esse. Patet igitur, Cæsarem ante tempus legibus constitutum consulem fuisse. quod affirmat etiam Appianus Bellorum civilium l. III. verum is pugnantia loquitur: si enim, cum interfectus est, 56. annos habebat Cæsar, ἀδύνατον est, ut decem annis ante legitimum tempus consul fuerit. quod si quis annos computaverit, facile cognoscet. Gessit enim consulatum Cæsar anno Urbis conditæ 694. hæc adnotare libuit, ne quis ex Cæsaris consulatu ætatis conjecturam faceret: nam legibus solutus est. Cæsar igitur Cicerone consule 37. annos natus erat, Cato vero plus minus 32. anno enim ab Urbe condita 707. Cato sibi mortem Uticæ conscivit, annos natus vel 48. ut vult Plutarchus, vel 49. ut Livius, vel ut Appianus circiter quinquaginta. *Cast.*

Eloquentia] Ambo enim fuerunt eloquentes. Quintil. XI. 1. Catonem eloquentem Senatorem fuisse dicit. Idem l. X. de Cæsare ita inquit: 'C. vero Cæsar, si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur: tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia.' Cicero ad Brutum oratores enumerans negat se videre, cui Cæsar debeat cedere: aitque eum elegantem, splendidam quoque ac magnificam ac generosam quodammodo rationem dicendi tenere. Et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: 'Quid? oratorum, quem huic anteponas eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut uberior? quis verbis aut ornatior aut elegantior?' Vide quoque Tacitum in Dialogo de Oratore. *Zanch.*

Integritate vitæ] Cicero pro domo sua: 'Bello gerendo M. Catonem præfecisti, dices, quem virum? Sanctissimum, prudentissimum, fortissimum, amicissimum reip., virtute, consilio, ratione vitæ mirabili ad laudem, et prope singulari.' Item pro Muræna: 'In M. Catone hæc quæ videmus divina et egregia ipsius scitote esse propria: quæ nonnunquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, sed a Magistro: fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur.' Hujus sententiæ sunt et præcepta ejusmodi: sapientem gratia nunquam moveri, nunquam cujusquam delicto ignoscere, neminem misericordem esse, nisi stultum et levem: viri non esse neque exorari, neque placari. *Cic.* Severitatem hanc a Stoicorum disciplina acceptam, ut nimiam culpat Cicero: cum quo facit et Seneca Controv. XII. cum ait: 'Nemo sine vitio est: in Catone moderatio, in Cicerone constantia desideratur.' *Grass.*

Ille mansuetudine et misericordia clarus factus est] Τὸ *est* non reperi in manuscriptis, ac majore cum gratia abest. nec est in omnibus impressis. *Rivius.*

Misericordia] Quia secundum Plinium erat usque ad pœnitudinem clemens, illis enim pepercit, a quibus postea interfectus est: unde inter funebres ludos de eo cantatum dicit Suetonius, ex Pacuvii armorum judicio: 'Men' servasse, ut essent qui me perderent?' *Badius.*

In altero miseris perfugium erat] In quibusdam, *profugium*: utrumque apud Ciceronem reperitur: τὸ *erat*, non est in manuscriptis, nec in impressis quibusdam, ac rectius abest. *Rivius.*

Facilitas] Nam Cæsar facilis erat ad ignoscendum, ex hoc enim apparet, quam facilis fuerit: quia cum potitus fuisset rerum, cunctis adversarum partium in Italiam redire permisit, magistratusque, et imperia capere. Lege Dionem sub finem l. XLII. *Zanch.*

Constantia] Val. Max. II. 3. 'Hic,' inquit, 'spiritus ne quidem Catonis pueritiæ defuit, nam cum in domo M. Drusi avunculi sui educaretur, et ad eum Tribunum tunc plebis, Latini de civitate impetranda convenissent, a Q. Popedio Latinorum principe, Drusi autem hospite rogatus, ut socios apud avunculum adjuvaret, constanti vultu non facturum se respondit: iterum, deinde et sæpius interpellatus, in proposito perstitit. Tunc Popedius in excelsam ædium partem elevatum, abjecturum se inde eum, nisi precibus obtemperaret, minatus est: nec hac re ab incœpto moveri potuit. Expressa est itaque vox illa hominum: Gratulentur nobis Latini et socii, hunc esse puerum, quo senatore ne sperare quidem nobis civitatem licuisset.' Hoc et multa alia constantiæ Catonis exempla apud Plutarchum leges. *Idem.*

Nihil denegare quod dono dignum esset] In uno Fabriciano est, *bono dignum*, ceteris reclamantibus. Sed hic nihil pronuntio. Tantum diversam lectionem indico, non judicium interponens meum, sed integrum relinquens lectori suum. *Rivius.*

Sibi magnum imperium, exercitum] Quod autem Cæsar magni imperii ac novi exercitus cupidus fuerit, facta ipsius declarant. Nam cum esset quæstor in Hispania, atque jussu pop. Romani jure dicundo conventus circuiret, Gadesque venisset, ac ibi in Herculis templo magni Alexandri imaginem animadvertisset, ingemuisse fertur, et statim missionem efflagitasse, ad captandas quamprimum majorum rerum occasiones. *Zanch.*

Novum bellum exoptabat] Quod tandem obtinuit: nam post consulatum socero generoque suffragantibus, ex omni provinciarum copia, Gallias potissimum elegit: cujus emolumento et opportunitate idonea esset materia triumphorum: et initio quidem Galliam Cisalpinam, Illyrico adjecto, lege Vatinia accepit: mox per Senatum Comatam quoque, veritis patribus, si negassent, quod populus et hanc daret: quo gaudio elatus non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia jactaret invitis ac gementibus adversariis se adeptum esse, quod concupisset. Tranquillus. *Idem.*

Ubi virtus ejus enitescere posset] *Ejus* non est in manuscriptis, nec impressis vetustioribus: ne Augustinus quidem addit, ubi hunc locum citat l. v. de civitate Dei. *Rivius.*

Non de divitiis, cum divite, neque de factione cum factioso, sed cum strenuo de virtute, cum modesto de pudore, cum innocente de abstinentia certabat] Ita nos totum hunc locum restituimus; cum antea in vulgatis receptisque libris legeretur, *non divitiis cum divite, nec factione cum factioso, sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocente, abstinentia certabat.* Confirmat autem veterum codicum scripturam Q. Curtius l. IV. 'Jam non de

gloria, sed de salute; et, quod saluti præponitis, de libertate pugnandum est.' Cicero in Divinatione in Verrem: 'Ecquis unquam tam palam de honore, tam vehementer de salute sua contendit?' *Popma.*

Abstinentia] Quam autem Cato abstinens fuerit testis fuit Epirus, Achaia, Cyclades insulæ, maxuma pars Asiæ provinciæ, Cyprus: unde cum pecuniæ deportandæ ministerium sustineret, tam aversum animum ab omni Venere, quam a lucro habuit, in maxima utriusque intemperantiæ materia versatus. Nam et regiæ divitiæ potestate ipsius continebantur, et fertilissimæ deliciarum totius Græciæ urbes, necessaria totius navigationis diverticula erant: atque Munatius Rufius Cypriacæ expeditionis fidus comes, scriptis suis signat, (cujus testimonium non amplector, proprio enim argumento laus ista nititur) quod ex eodem naturæ utero et continentia nata est et Cato. Hæc ex Val. Max. Plut. et in ipsius vita ait: Ab rege Deiotaro, ut filios et filiam suam eidem commendaret, vocatus, cum ipse Rex dona egregia protulisset, usque adeo super ea re commotus est, ut eum vespere ad eum venisset, postridie circiter horam tertiam abiret: et in itinere, cum ei majora dona misisset, epistola ipsum rogavit, uti si ea dona capere nollet, amicis saltem habere sineret. Sed nec ipse accipere voluit, nec amicos capere permisit, affirmans, omnem largitionem velamen honestatis facile reperire posse: amicos vero ejus habituros ex iis, quæ ipse juste possideat. *Zanch.*

Esse quam videri bonus malebat] Æschylus sic, ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις· Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει. Æschyli dictum recitat Jo. Tzetzes l. v. de varia historia 16. Cicero quoque in Lælio: 'Virtute,' inquit, 'ipsa, non tam multi præditi esse, quam videri volunt.' *Manutius.*

Itaque quo minus petebat gloriam, eo magis illam assequebatur] *Illam*, non reperi in quibusdam, nec in Merseburgensi, et omitti potest, citra detrimentum sensus. Augustinus haud scio an memoria lapsus ita citat, *eo magis illam sequebatur*; nempe *gloria Catonem*. Forte non fuit ad manum liber, itaque memoriæ fisus, ut fit, perperam hoc modo citavit. In manuscriptis præterea non *Itaque*, sed *Ita* legitur, consentientibus exemplaribus Badiano et Beroaldino: ac si quid est in me judicii, rectius hoc modo legitur. *Rivius.*

Eo magis illam adsequebatur] Sic et antiquus Fulvii liber. D. Augustinus legit, *Eo illum sequebatur.* Alii, *eo magis sequebatur*: omnia recte. *Manutius.*

CAP. 55 *Discessit*] *Discedere in sententiam*, est alterius sententiam approbare. Antiquorum enim mos fuit, cum in tanto senatorum numero, longum foret, singulorum sententias audire, ut illi tantum, qui ceteros dignitate antecellebant, sententiam dicerent. Deinde duabus tribusve dictis sententiis, reliqui ad eos, quorum judicio sententias approbabant, transibant. Vide Gell. l. III. Noct. Att. c. 18.

Triumviros quæ ad supplicium postulabat, parare jubet] Oppido obscurus est hic sermo, cum sensus sit satis manifestus. Quidam putarunt plurali numero legendum, *postulabant*, quod etiam vetus codex habet: sed æque in obscuro manente sensu. Ego quid certo dicam non habeo, conjecturas illibenter adfero. *Glareanus.*

Triumviros, quæ ad supplicium postulabat, parare jubet] Proclive et mihi fuisset, expungere præpositionem *ad*, ut factum Carrioni; neque secus accidit a manu emendatrice Pal. sec. sed cum extet in Mss. ceteris pene omnibus præterquam in Pal. decimo, in quo, *quod supplicium, &c.* haud etiam ausim: præsertim quoniam Commeliniani censor non ipsum deleverit *ad*, sed *quæ*: unde esset suspicati,

principio scriptum auctori; *Triumviros supplicium parare jubet.* Sane Pal. undec. habet: *Triumviros quæ ad supplicium sumendum postulabat parare jubet:* octavus autem; *Triumviros quæ ad supplicium parare postulabat, jubet parare.* Gruterus.

Triumviros] Triumviros, scilicet capitales: qui, postquam Curius Dentatus de Samnitibus triumphavit, tunc primum Romæ creati sunt, qui de criminibus pariter cognoscerent: et in facinorosos, si quid scelere ac perfidia deliquissent, animadverterent: qui vigilias per urbem disponere, et ne qui nocturni cœtus fierent, observare, neu qui militares novarum rerum cupidi hostilia auderent, prospicere debebant, quæ posterioribus temporibus ad præfectum vigilum translata sunt: his quoque, ut carceribus latomiarum interior cura ageretur, carcerisque custodiam haberent, utque destinatis fasces, securis, et supplicii instrumenta omnia præsto forent, cura procuratioque impendebat, ut cum in reos animadverti oporteret, ipso interventu fieret. *Zanch.*

Tullianum appellatur] Carcerem Tullianum, cujus auctor Ancus rex, in capite fori sub Capitolio situm fuisse sic innuit Cicero: *cum de foro currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem jubent.* Et Livius, *Fecit carcerem media urbe imminentem foro ad terrorem crescentis audaciæ.* Quod Vitruvii præceptis consentaneum est, qui sit ærarium, carcerem, curiam foro esse conjungendam. Unde autem carcer, et unde Tullianum diceretur, docent Varronis hæc verba: 'Carcer a coërcendo, quod exire prohibentur: in hoc pars, quæ sub terra, Tullianum; ideo quod additum a Tullo Rege; quod Syracusis, ubi hac de causa custodiuntur, vocantur Latomiæ, et de Latomia translatum.' Latomias vero, de quibus Varro meminit, Cic. in Verrem sic describit: 'Latomias Syracusanas omnes audistis, plerique nostis: opus est ingens, magnificum regum ac tyrannorum: totum est ex saxo in mirandam altitudinem depressum, et multorum operis penitus excisum. Nihil tam clausum ad exitus: nihil tam septum undique: nihil tam tutum ad custodias, nec fieri, nec cogitari potest.' Extat autem etiam nunc camera non absimilis ei, quam a Cicerone descriptam attulimus, ad cujus lævam per gradus in Tullianum erat descensus, extatque ibi in fronte titulus sequens: C. Vibivs. C. Filivs. Rvfinvs. M. Cocceivs. M. F. Nerva. Cos. ex. SC. Ex quo conjicimus hunc carcerem post Anci et Tulli Regum tempora instauratum, ampliatumque fuisse. Est autem hodie D. Petro cognomento in carcere dicatus. *Marlian.*

Ubi paululum ascenderis ad lævam circiter duodecim pedes humi depressus] Dubium est, utrum *ubi ascenderis, duodecim pedes,* intelligamus: an *locus humi depressus duodecim pedes.* Sed posterius malim, propter reliquam loci descriptionem. Quidam codices, *Fornicibus vincta* legunt paulo post, a *vincio:* quod alii *juncta,* a *jungo.* et vetus codex *ascenderis* habet, non *descenderis.* Sed judicet Lector. *Glareanus.*

Ubi paululum descenderis] Ita clare Ms. Com. et Bongarsii, ut et a manu secunda Pal. sec. reliquis est *ascenderis,* quod pronum mutare cum Palmerio in *escenderis,* nisi vox *depressus,* item *demissus,* quæ sequitur, innuere viderentur descensum potius fuisse quam adscensum. *Gruterus.*

Camera] Cameras appellarunt sola culmina arcuata, sive ex lapide, sive ex contignatione facta essent. Vitruvius v. 10.: 'concamerationes vero, si ex structura factæ fuerint, erunt utiliores: sin autem contignationes fuerint, figlinum opus subjiciatur.' Vocat structuram, quod ex lapide structum est. Sic apud Hircium de Bello Alexandrino: 'incendio

fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, et structuris, atque fornicibus contignentur.' Lacunaria autem proprie erant, quæ lacubus quadratis distincta erant. Et hæc lacunaria vel laquearia tabulis tecta erant, quæ Vitruvius a cameris distinguit, cum dicit: 'tunc autem machinis comparatis camerarum dispositiones in conclavibus expediantur, nisi lacunaribus ea fuerint ornata.' Ubi lacunaria tecta plana tabulis laqueata, et lacubus distincta. *Salmas.* De cameris Isidorus ita loquitur: 'Cameræ sunt volumina introrsum respicientia, appellatæ a curvo.' Κάμπυλον enim Græcis curvum: sed an non sit peregrina Gallica vox dubito, cum hodieque apud nostrates istud vocabulum usurpetur, atque incurvum etiam camusum Belgæ appellemus, quo vocabulo et usus princeps Poëtarum Virgilius Georg. 3. 'Et camuris hirtæ sub cornibus aures.' *Thys.*

Camera] Diversa sunt camerarum discrimina, quæ nos inquirere diligenter oportet, quibus lineis terminisque præfiniantur, etenim fornix est, et camera, et hemisphærium, et arcus illi, qui sunt harum quotæ partes. Hemisphærium, quod mediæ pilæ speciem habet, suapte natura ex circinatione, vestigiis, ichnographia circulari provenit: camera quadratis areis convenit, sicuti fornices quadrangularibus. Fornix excavati montis similitudinem refert: est enim in arcum flexa et protensa curvitas. Imaginemur parietem amplum, qui a summo sinuetur, et flectatur per porticus latitudinem transversam: camera vero arcum refert a meridie in septentrionem se flectentem, qui et alium habeat transversum ab oriente in occasum; cornua enim flexa: præter hemisphærium, est concursus multorum arcuum æqualium in centrum medii culminis: sunt et plura curvationum genera, alia delumbata ad circinum, vel quæ lunulata vocantur, et si quo alio modo testudinata sint; quæ multorum angulorum figuras ostendunt, quorum omnium incurvandorum ratio una est. *Barbarus in Vitruvium.*

Judices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere] In vetustis est, *Vindices rerum capitalium*, pro *triumviri capitales*, quorum interventu supplicium de facinorosis sumebatur. De his autem historicum loqui, cum per se facile liquet, tum auctor libelli de magistratibus Romanis, quem Fenestellam vocant, testatur. Nam quo loco capitales dictos ostendit, quod capitalibus quæstionibus præessent, mox ibidem, 'Eorundem,' inquit, 'interventu triumvirorum, in eos qui cum L. Catilina conjuraverant, animadversum est, ut meminit Sallustius.' Ut autem Sallustius hic *vindices capitalium rerum*, sic alicubi Cicero 'vindices facinorum et sceleris' dixit. Est apud eundem 'peccatorum vindex,' 'vindex scelerum.' *Riv.*

Vindices rerum capitalium quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere] Mire videntur feriata, *quibus præceptum erat.* Si quid juris haberem in auctorem; juberem hanc triadem alias sibi sedes quærere. Ceterum extat in Mss. aut *indices*, aut *judices*, non *vindices*, nisi forte a calamo primo in Pal. sec. imo in plerisque emendatum, *per indices rer. cap.* Naz. autem primum habuit; *Lentulus, dices rerum capitalium, &c.* correctumque post: *Lentulus et per indices, &c.* ut forte suspicari licet fuisse: *Lentulus, ei vindices rerum, &c.* Gruterus.

Vindices rerum capitalium] Ita potius legendum, non *judices*. Rivius exponit *Judices rerum capitalium*, pro Triumviri capitales: quæ quidem expositio non admodum mihi placet. Nonne consentaneum est, quod Triumviri, quamvis pararent quæ ad supplicium pertinerent, ut ipsi postea

id tam levissimum manus exercerent, scilicet ut cujuspiam laqueo vitam finirent; et quod id affirmem, facit Plutarchus in Ciceronis vita, qui sic ait: 'Forum egressus consul, cum ad carcerem ventum esset, tradit lictori Lentulum, eumque strangulari jussit:' hocque pacto intelligimus judices vel vindices, id est, lictores: quorum munus hoc erat, ut morte damnatos strangularent, vel alio quodam genere mortis afficerent. *Zanch.*

Ita ille patricius] Juven. Satyr. x. 'Igitur fortuna ipsius et urbis Servatum victo caput abstulit. Hoc cruciatu Lentulus, hac pœna caruit, ceciditque Cethegus Integer.' Solent historici elatorum virorum exitus brevi aliqua clausula, tanquam funebri nænia prosequi, id parcius a Sallustio, fusius a Livio factitatum innuit Seneca suasoria vi. 'Quoties magni alicujus mors ab historicis narrata est, toties fere totius consummatio vitæ, et quasi funebris laudatio redditur. Hoc semel atque iterum a Thucydide factum, idem in paucissimis personis usurpatum a Sallustio, Livius benignius omnibus magnis viris præstitit. Sequentes historici multo id effusius fecerunt.' Sallustius supra: 'Ita ille egregius juvenis, immoderatæ fortitudinis pœnas dedit.' Curtius l. vii. de Parmenione: 'Hic exitus Parmenionis fuit, militiæ domique clari viri:' et l. ix. 'Hic fuit exitus clarissimi Persarum, nec insontis modo, sed eximiæ benignitatis in regem.' *Putschius.*

Corneliorum] Amplissima omniumque gentium nobilissima Cornelia ab antiquis est habita, et quidem jure ac merito: sive enim dignitatem spectes familiarum, sive etiam præclara in remp. merita, rerumque gestarum magnitudinem consideres, omnes certe omnium gentium virtutes, præclarissimæ hujus gentis splendore intereunt et obscurantur. Ac de origine quidem gentis nihil mihi quamvis diligentissime investiganti occurrit. Familias præcipuas quatuor reperio: quarum una Maluginensium est, altera Scipionum, Rufinorum tertia, postrema Lentulorum. Dolabellas enim, Cinnas, Merulas, et si qui sunt alii, plebejos potius quam patricios crediderim. Qua equidem in re veterum auctorum diligentiam requiro, qui cum in aliis, tum in Corneliis nobis describendis valde mihi videntur errare. et, ut omittam Florum, Eutropium, Orosium, Plinius certe antiquitatum auctore ceteroquin bonus et diligens, hac in re quam maxime lapsus videtur c. 3. libri vigesimi. *Strein.*

Dignum moribus factisque suis exitium vitæ invenit] Sic et volumen Fabricianum, et alia duo. In Mersebergensi vero ceterisque vetustioribus, *exitum vitæ;* quomodo Livius, 'Quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum habuit.' mihi utra lectio verior, haud dum liquet. *Rivius.*

Exitum vitæ invenit] Tacit. Annal. i. 'Ubi infelici dextera, et suo ictu mortem invenerit.' *Ciacconius.*

Exitium vitæ invenit] Sic fere manu formisque scripti antiquiores, cujus loco obrepsit deinde *exitum vitæ*, minus recte: consulatur Nonius Marcellus. *Gruterus.*

Cap. 56 *Duas legiones*] Vide suprà c. 33.

Cohortes] Et est cohors, auctore Varrone libro de Lingua Latina, quod, ut in villa, ex pluribus tectis conjungitur, ac quiddam fit unum: sic his ex manipulis pluribus copulatur cohors, quæ in villa dicta, quod circa eum locum coërcetur: tametsi cohortem in villa Hysicrates dicit esse Græce cohortem apud Poëtas dictam. *Zanch.* Vide infra c. 59.

Pro numero militum] Unaquæque cohors quingentos quinquaginta quinque continet pedites, equites sexaginta sex, excepta prima, quæ reliquas

numero militum et dignitate præcedit, pedites mille centum quinque, equites loricatos centum triginta duos, et appellatur cohors milliaria, inquit *Vegetius* II. 6.

Ut quisque voluntarius] In scripto nostro legitur: *ut quisque voluntarius ex agris in castra venerat*. Putschius.

Aut ex sociis in castra venerat] In hanc lectionem conveniunt mss. numero quatuordecim; neque dubitandum de sinceritate scripturæ, *aut ex sociis;* sed potius de hisce, *æqualiter distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat*. Auribus enim magis lenocinaretur, si scriberetur, *distribui*, item, *expleri*. Gruterus.

Amplius duobus millibus] Tacit. Annal. v. 'Unciario fœnore amplius exerceret.' Cicer. in Oratore: 'Non fere ternis amplius.' Et Verr. v. 'Hora amplius in demoliendo signo,' dixit: et noster 'amplius annos XXX.' *Ciacconius*.

Ceteri ut quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portabant] Servius in XI. Æn. *portare* legit, nisi sint mendosi codices, ut sit enallage modi; quæ figura propria historicorum est; sicuti idem in II. Æn. annotavit. *Rivius*.

Ut quemque casus armaverat] Nonius in *Sparos* legit, *ut quosque casus, &c.* Et paulo post legendum omnino, *in Galliam versus:* nam sic est in vv. cc. et Grammatici ita citant. Varro etiam ita locutus est libro IV. de Ling. Lat. cum dixit: 'Conum, quod cogitur in cacumen versus.' *Ursinus*.

Sparos] Alii Codices *spathas* habent. Sed illud verius est. A. Gellius X. 25. eadem tela conjunxit. *Coler*.

Sparos] 'Sparus est,' inquit Servius, 'rusticum telum, in modum pedis curvum.' Festus autem asserit, *spara* minimi generis jacula esse, a spargendo dicta; et sane *sparus* et *sparum* idem est, ut testatur Nonius. *Cast*.

Sparus] Alibi *sparum* Gallicum esse vocabulum, docet Festus, cum dicit; 'Rumex genus teli simile spari Gallici, cujus meminit Lucilius: Tum spara, tum rumices, portantur tragula porro.' Item Virgilius: 'Agrestesque manus armat sparus.' Ubi *sparus* videtur sudem denotare, nos hodie *een Sparre* appellamus. Nam Nonius, superiori Sallustii loco inductus, videtur negare esse telum bello proprie aptum; ait enim: 'Sparus, lancea, tela sunt non bellica.' Si tamen pro militari telo vel lancea libet accipere, accommodabimus huc illud Sisennæ ex tertio Historiarum: 'sparis ac lanceis eminus peterent hostem.' Atque ita *sparus* nostratium erit, Germanorumque *een Speer*, quod alias lanceam possis dicere. *Joh. Pontan*.

Lanceas] Hasta oblonga, a λόγχη derivat Festus: argute, haud vere. Et est Hispanica ipsa vox, ut Varro et Gellius XV. 30. testantur. Vel Gallica potius, ut Diodorus. De Gallis enim scribit l. VI. προσβάλλοντας λόγχας, ἃς ἐκεῖνοι λαγκίας καλοῦσι, id est, *jaciunt hastas, quas ipsi lanceas appellant*. Vox quidem *lanceare*, quod est jacere, mittere, ipsis Hispanis Gallisque et hodie est in usu. Quo vocabulo usus quoque fuit Tertullianus adversus Marcion. III. 13. aliud est, si penes Ponticos, infantes in prælium irrumpunt, qui ante norunt lanceare quam lancinare. *Lips*. De Lancea quoque agit Casaubonus in l. IV. Strabonis. Sisenna tamen Historiarum l. III. apud Nonium in *Lancea* non Hispanis, non Gallis, sed Suevis hoc vocabulum tribuit.

Catilina per monteis iter facere] Sic Mss. hodie fere, *montes*. Et paullo inferius, 'reliquos Catilina per monteis asperos.' Nec multo post, 'octo cohorteis:' et, 'cohorteis paullatim incedere jubet.' Adnotavit autem l. v. Priscianus, quæ in *ns* et *rs* desinant, horum accusativum pluralem fere in *eis* exire. Hinc *fonteis* apud Virgilium, *parteis* et *bidenteis* apud eundem.

Parenteis apud Terentium. *Rivius.*

Modo ad urbem, modo Galliam versus castra movere] Priscianus super XII. versus Virgilii legit, 'in Galliam versus.' Ejus verba sunt: 'Versus quoque suppositum,' inquit, 'localibus nominibus, adverbium esse invenitur: ut, Italiam versus, Galliam versus. Sallustius tamen etiam præpositionem ei anteposuit in Catilina, in Galliam versus.' Hæc Priscianus, quem mehercule ipse memoria lapsum putarem, nisi eodem modo, atque ille citat, in codice manuscripto reperissem. Sed et Vellejus Paterculus I. 'Ante triennium,' inquit, 'quam Cassius censor a Lupercali in Palatium versus theatrum facere instituit, Cæsar VII. castra ex Biturigibus movet in Avernos versus.' Idem VI. 'T. Labienum cum legionibus tribus, ad Oceanum versus in eas parteis quæ Menapios attingunt, proficisci jubet.' Non dissimile illud Hirtii V. de bello Africano: 'Ad Cercinnam insulam versus ire jubet:' et, 'Classem ad insulas Baleares versus convertit.' Corn. Tacit. in Germania; 'Modico flexu,' inquit, 'in occidentem versus.' Tale forsan videri possit illud Ciceronis in Lælio: 'Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo,' nisi quia participium esse malit τὸ *versus:* ut intelligas eum primum concionari cœpisse conversum non ad senatum et comitium, ita uti alii fecerint, sed ad forum. Ut jure hic mireris ruditatem et inscitiam eorum, qui, si diis placet, *versus agere*, pro habere orationem metro constantem interpretantur: nec minus illius, qui in editione Hervagiana operum Tullianorum hæc in Indicem conjecit: 'C. Licinius Crassus versibus cum populo primus agere instituit.' Strenuos et industrios homines, qui hæc in indice annotarunt! *Idem.*

Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant] Legendum, *cujus initio:* ut est in manuscriptis: nam perperam additur *rei*, in libris recentioribus. Tu vide, si lubet, Priscianum l. XVII. ubi docet illud *cujus* singulare, ad rem et sensum potius esse, quam ad vocem referendum. *Idem.*

Interea servitia repudiabat, cujus initio, &c.] Quidam adjecerant *rei*, ut sit sensus, *cujus rei*. Quidam putant per syllepsin relativum ad intellectum genus relatum, hoc sensu, *cujus generis initio ad eum magnæ copiæ concurrebant*. Sed hercle relativum sæpe numerum mutat cum antecedente, ut hic singularem plurali. Contrarium est hoc Boëtii: 'Quid vero si corpus spectes, imbecillius homine reperire queas? quos sæpe muscularum quoque morsus necat:' qualia multa similia apud auctores reperias. Vetus codex habet: *Interea servitia repudiabat, quorum initio ad eum magnæ copiæ concurrebant:* quæ si vera est lectio, nullam prorsus habet difficultatem. *Glareanus.*

Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant] Adfricata et istis multa a glossographis, clamat varietas Palatinorum: nam est in tert. *repudiare;* in quarto, non visuntur illa, *ad eum;* septimus vero habet, *concurrerunt;* octavus et dec. *quorum initio;* nonus, *cujus initium;* sed et divertit editio princeps, *in qua magna copia concurrebat*. Equidem, si non licet tollere ceu spurium, *cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant*, finxerim; *interea servitia repudiare, cujus initio magnæ copiæ concurrerant*. Gruterus.

Alienum rationibus suis existimans videri] Τὸ *existimans* non est in scripto nostro, et salvo sensu abesse potest. *Putschius.*

Caussam civium cum servis fugitivis communicasse] Τὸ *servis*, non est in vetustis quibusdam, neque id addit Felicius Durantinus. Forte ex glossa irrepsit; nam et apud Ciceronem sæpe sic reperitur: ut, 'Habet legionem, habet fugitivos;' et, 'Vivebat

eum fugitivis;' et, 'Arsenio princeps fugitivorum.' In epistola tamen Vatinii ad eundem additur *servus*; 'Dicitur mihi tuus servus anagnostes fugitivus Vardaci esse.' Est in Pandectis l. XI. titulus *de fugitivis*: ut subaudias, *servis*. Rivius.

Servis fugitivis] Servi enim, neque infantes jus militiæ habebant. Itaque cum ex eo numero Equitum, quos Deiotarus ad Julium Cæsarem misisset, unus servus inventus esset: hæc ei accusatio objiciebatur. Et hanc ægre excusat Cicero. At vero Antonio, Octavio, Lepido Triumviris, de servo inter numeros deprehenso ita supplicium exactum est, ut de rupe Capitolina dejiceretur: manumissione tamen prius intercedente, quo magis cum dignitate aliqua condemnatus esse videretur. Quinetiam, etsi sponte se obtulerint non ignari suæ conditionis, quamquam in numeros nondum relati essent, capitali supplicio afficiendos Trajanus Plinio rescripsit. Atque hoc jus valuit usque ad Justiniani tempora, ut patet ex l. XII. Cod. tit. XXXIII. observatum aliter tamen bello Punico II. 'aliam formam novi delectus,' ait Livius, 'inopia liberorum capitum ac necessitas dedit. Octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare (unde Volones appellati, quia singuli VOLO respondissent) empta publice armaverunt. Hi omnes cum strenue se gessissent, a Sempronio Graccho sunt manumissi: et bello confecto, pretia dominis soluta.' Ærod. sub tit. Qui quand. mil. poss.

CAP. 57 *In agrum Pistoriensem abducit*] Manuscripta, et item illud a Badio excusum, consentiente Beroaldino, *abducit*; utrum rectius, alii judicent. *Riv.*

Pistoriensem] Etruriæ hoc oppidum dicitur *Pistorium*. Ptolemæo vero Πιστωρία. Unde etiam nunc vulgo vocatur *Pistoia*. Antonino videtur fuisse *ad Pistores*. In tabula vero itineraria *Pistoris* vocatur. Nescio vero an *e* corruptum sit in *i*, an vero pluralis numerus intelligendus sit, *Pistoris*, pro *Pistoriis*. Oppidani inde dicuntur Plauto in Captivis *Pistorienses*, sicuti et hic Sallustius noster *agrum Pistoriensem* appellat, et Jul. quoque Obsequens libr. de prodigiis Catilinam ibi victum narrat. *Cluver.*'

Eo consilio] Bongarsius hæc delet ex Cod. Manusc., neque forsan spernendum est. *Grut.*

Tramites] Sunt loca saltuosa, et virgultis obsita. Propertius: 'Et si forte meo tramite quæris avem.' Ibi exponit Scaliger, Propertii sospitator, *tramitem* silvam. *Coler.*

Profugeret in Galliam Transalpinam] In quodam e manuscriptis reperi, *Cisalpinam*. Rivius.

In Galliam Transalpinam] Sine dubio locus hic corruptus est. Non enim volebat Catilina in Galliam Transalpinam fugere, sed in Cisalpinam: ut infra docebimus, auctoritate maxime Ciceronis: quam rem etiam ex Sallustii verbis percipere possumus. Nullo enim pacto occulte per tramites perfugere potuisset in Galliam Transalpinam, quæ longe ab agro Pistoriensi distat: est enim *Pistorium*, teste Ptolemæo, urbs mediterranea Tusciæ. Quare vel expungenda est dictio illa *Transalpinam*, vel legendum *Cisalpinam*, pro *Transalpinam*, ut Rivius in quodam manuscripto se reperisse testatur. *Zanch.*

In agro Piceno] Julius Obsequens: 'C. Antonius cum in agro Piceno Catilinam devicisset, laureatos fasces in Provinciam tulit.' Cassiodorus tamen in Chronico diversus abit: sic enim scribit: 'M. Pupio et M. Valerio Coss. Catilina in Pistoriensi a C. Antonio bello peremptus est.' *Coler.*

Montium] Apennini. Appianus vero et Sabellicus ajunt, pugnam, de qua postea, commissam esse sub Alpium radicibus, quod repugnat Sallustio,

Ciceroni, Dioni, Julio Obsequenti, et aliis. *Castil.*

Postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum] Illud *videt*, non est in Com. Pal. autem septimus, loco verborum postremorum habet, *hostium circumventum sese*; at Ms. Bongarsii non agnoscit, *montibus atque*: adeo ut si cui libeat suspicari et hisce adsuta emblemata interpolatorum, id tuto liceat. *Gruterus.*

Clausum] Catilina undique obsessus erat: non poterat enim in Galliam aufugere. Metellus radices montium occupaverat: Antonius vero ab Urbe venerat. Hinc Dion Cassius l. XXXVII. Hist. Rom. Antonius autem et Metellus, Fæsulis circumsessis, nullam ei progrediendi copiam faciebant. *Benn.*

Confligere] Hinc Dion Cassius loc. cit. Ibi demum in casum devenire coactus, ad Antonium (diversis enim locis Romani castra habebant) se convertit: quanquam is Metello et auctoritate præstantior, et copiis instructior esset. Catilinam vero movebat, quod eum participem conjurationis, de victoria sibi dedita opera concessurum sperabat. *Idem.*

Concione] *Concio* a conciendo dicta, quasi congregata et convocata multitudo. Hinc ceteræ significationes dependent. Ut cum concio pro oratione ad Populum dicitur.

Compertum habeo milites] In manuscriptis et impressis antiquioribus est additum, *ego*: quod perperam in nostris deest. *Rivius.*

Compertum ego habeo milites] Pronomen abundat, neque extat in omnibus Mss. respuitque editio prima. Si quis etiam sustulerit, ceu otiosum verbum, *habeo*, minime repugnaverim; plus namque efficaciæ habuerit Catilina, si præ se ferat, constare experientia omnis ævi, omnium nationum, oratione minime animari, quibus parum animi; quam si velit sibi id compertum. *Gruterus.*

CAP. 58 *Compertum ego habeo*] Oratio hæc aut revera a Catilina ad milites est habita, aut nimium graphice ab auctore excogitata: exprimit enim penitus animum talis hominis, in tali casu constituti, ita ut animum virilem sine felicitate et prudentia in eo cognoscas, plusque loquentiæ quam sapientiæ. Nititur autem milites suos ex desperatione salutis ad salutem manu quærendam inducere: quasi dicat illud Æneid. II. 'Una salus victis, nullam sperare salutem.' *Zanch.*

Verba virtutem non addere] Idem Sallustius in Jugurtha: 'Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto.' Et Demosthenes in oratione περὶ τῆς συντάξεως: Ἔστι δὲ κεφάλαιον ἁπάντων τῶν εἰρημένων, οὐδέ ποθ' ὑμᾶς οἱ λέγοντες, οὔτε πονηροὺς, οὔτε χρηστοὺς ποιήσουσιν. ἀλλ' ὑμεῖς τούτους ὁποίης ἂν βούλεσθαι, &c. *Manutius.*

Verba virtutem viris non addere] Τὸ *viris*, non est in exemplaribus calamo descriptis, neque item in impressis paullo correctioribus. *Rivius.*

Verba virtutem viris non addere] Dictionem *viris* hoc loco restituimus in omnibus editionibus omissam: eamque addendam esse et Felicius Durantinus confirmat. Quin et ipse Sallustius in bello Jugurthino: 'plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent.' *Popma.*

Natura aut moribus] Duæ virtutum causæ apud Philosophum: Plato, γενναῖον καὶ εὖ τετραμμένον ἦθος. *Coler.*

Timor animi auribus officit] Amphibole in *animi*, dicere ne velit *timor animi*, an, *auribus animi*, per metaphoram: sed prior sensus magis arridet. *Glareanus.*

Timor auribus officit] Id est, nocet auribus: quia, si cui pericula, in quibus versetur, exponuntur, ipse sit magis timidus. *Zanch.* Sic Jugurth. 'Sed ne illos quidem timor animi satis munierat.' *Ciacconius.*

Cladem] Ab Agricultura desump-

tum est vocabulum, utpote cum res veterum Romanorum in agrorum præcipue cultu consisterent. *Clades* enim dicebatur proprie surculorum detritio, κλάδος enim ramus. Sic calamitas calamorum, strages stratarum arborum. *Scaliger.*

Nunc vero quo loco res nostræ sint] Manuscripta fere, *quo in loco*, addita præpositione. Cicero haud scio an usquam præpositionem addat: nam ad Atticum, 'perbono loco res fuit,' inquit: et, 'Quoad perspiciamus, quo loco sit res:' et, 'Meliore loco res erant nostræ,' paullo inferius. *Rivius.*

Unus ab urbe, alter a Gallia obstant] Sic Varro de re rust. c. 7. 'Quodque sunt suo quæque loco posita, ea minus loci occupant, et minus officit aliud alii, ab Sole, ac Luna, et vento.' *Ciacc.*

Si animus maxime ferat] In manuscriptis est, *si maxime animus ferat*, ordine vocum immutato: id, ni fallor, mollius est. *Rivius.*

In dextris] Imitator Sallustii Curtius, ut aliis in locis, l. IV. ita loquitur: 'In dextris vestris, jam libertatem, opem, spem futuri temporis geritis.' Virgil. 'In manibus Mars ipse, viri.' *Coler.*

Omnia nobis tuta erant] Tacit. in vita Agric. 'omnia prona victoribus, atque eadem victis adversa.' *Ciacc.*

Commeatus abunde] *Commeatus* nomine intelliguntur præcipue, cibaria, quæ ad alimoniam exercitus pertinent, qua in significatione hoc loco dicitur. Præterea *commeatus* dari dicitur, ut ait Festus, id est, tempus, quo ire quis redireque possit: a commeando, quod ultro citroque ire significat. Auctor ad Herennium l. I. 'Ut ille,' inquit, 'qui ad diem commeatus non venit, quod eum aquæ interclusissent;' aliisque in locis. *Zanch.*

Municipia] Municipes, erant cives ex municipiis suo jure et legibus utentes, muneris tantum honorarii cum populo Romano participes, nullis necessitatibus, aut alia lege, vel fœdere astricti. *Idem.*

Coloniæ] 'Post septem annos, quam Galli ceperunt, Sutrium deducta colonia est, et post annum Setina, novemque interjectis annis Nepe: deinde interpositis duobus et triginta, Aricini in civitatem recepti.' Hæc Vell. Patercul. l. I. ubi coloniarum ducendarum tempus diffuse ponit: cœperunt postea et extra Italiam coloniæ duci, primaque extra Italiam colonia Carthago conducta est, ut idem eodem libro scribit: et animadvertendum est, plura fuisse genera coloniarum. Namque aliæ Latinæ, aliæ civium Romanorum dictæ sunt, aliæ ex utrisque: nonnullæ ex peditibus, vel equitibus, cum in agrum bello captum, stirpis augendæ caussa, mittebantur. *Zanch.*

Coloniis] Moris erat iis, qui coloniam ducerent, aratrum circumducere, ut Cic. testatur.

Supervacaneum est] Et hoc a Demosthene sumsit ex oratione περὶ τοῦ στεφάνου, in qua dixit: Οὗτος δ' ἐκ περιουσίας μου κατηγορεῖ: cum significat: *Huic autem supervacaneum est me accusare.* Et Suidas περιὸν interpretatur ὑπερβάλλον. *Manutius.*

Illis supervacaneum est pugnare pro pauc. pot.] Hoc cum irrisione tamquam in ociosos, vel in stolidos potius ac stupidos, ab homine Thrasone dictum videtur. *Glareanus.*

Licuit vobis cum summa turpitudine, &c.] Scripturam hanc convincunt falsi, non membranæ modo, sed editi ante Pomp. Lætum; in quibus fere, *licuit nobis*: et id profecto revocandum, liquet ex eo quod mox sequitur: 'potuistis nonnulli Romæ,' &c. ne dicam alterum illud hoc loco indecorum. *Gruterus.*

Quia illa fœda, &c. hæc sequi decrevistis] Ingens hic difficultas est, quid per *illa* et *hæc* intelligendum. Quidam

illa exponunt, in exilium fugere; et *hæc*, arma; alterum *hæc*, quæ incepimus. item, *relinquere*, id est, ab iis cœptis desistere. Atqui haud scio, num satisfaciant studioso lectori. Hoc etiam apud me maxime dubium, quid hæc sibi verba velint: *Audacia opus est:* si quidem recte expositum est, *relinquere*, id est, ab iis incœptis desistere, quæ nullus Commentatorum attingit. Lector ipse dispiciat. Codex vetus pro *hæc sequi*, legit *hoc sequi*. Glareanus.

Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit] Pacem si vultis, vincatis necesse est: arbitrio enim victoris pace bellum mutatur, non victi; et hoc est, quod ait in Jugurthino: 'Omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime desinere: non in ejusdem potestate initium esse, et finem ejus: incipere, cuivis, etiam ignavo, licere: non deponi, nisi cum victores velint.' *Cast.*

Pace bellum mutavit] Sic Tacit. Annal. III. 'Miseram pacem vel bello bene mutari.' In Jugurth. alio modo extulit, si codex fidelis est, 'mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus.' Poëta vetus, 'Exsilioque domos et dulcia limina mutant.' Et, 'togam paludamento mutavit,' in fragmentis Sallustii. *Ciacconius.*

In fuga salutem sperare, &c.] Xenophon Cyrop. l. III. Μωρὸν γὰρ τὸ κρατεῖν βουλομένους, τὰ τυφλὰ τοῦ σώματος δὲ ἄοπλα καὶ ἄχειρα ταῦτα ἐναντία τάττειν τοῖς πολεμίοις φεύγοντας. Homerus: Πῇ φεύγει μὲν νῶτα βαλὼν κακὸς, ὣς ἐν ὁμίλῳ Μήτις τοι φεύγοντι μεταφρένῳ ἐν δορὺ πήξῃ. *Manutius.*

Cum arma, quibus corpus tegitur, ab hoste averteris] In Merseburgensi est, *quis corpus tegitur:* id rectius esse puto. *Rivius.*

Cum arma quibus corpus tegitur ab hostibus averteris] Si *averteris*, pro *abjeceris* dixit, ut quidam exponunt, distinguendum videtur post *ab hostibus:* ut sit sensus, cum arma averteris, quibus corpus tegitur ab hostibus. *Glareanus.*

Ea vero dementia est] Calamo picti quibus aliquid auctoritatis robustæ, *vera.* Gruterus.

Semper in prælio iis est maximum periculum, qui maxime timent] *In prælio*, non est in codice Fabriciano. verum in spatio ipso tamen quod versus dirimit, adscriptum est, *S. in prælio:* quo significatur id subaudiri, quod nos in contextu habemus: ego relinquendum arbitror, propterea quod in ceteris manuscriptis sit. *Rivius.*

Necessitudo timidos fortes facit] Euripides: τὰ πολλ' ἀνάγκη διαφέρει τολμήματα. Q. Curtius l. v. 'Ignaviam quoque necessitas acuit, et sæpe desperatio spei caussa est.' *Manutius.*

Necessitudo] Id est, necessitas. Apposite Paulus Æmilius dixit, perraro nimis, bonum Imperatorem signis collatis decertare, nisi summa necessitudo, aut summa ei occasio data esset, et optime Tacitus: 'in rebus asperis et tenui spe, fortissima quæque consilia tutissima sunt:' vulnera morientium serpentum quam maxime letalia sunt. Et extrema consilia sæpe victoriam extorserunt. Unde Livius l. IX.: 'locis,' inquit, 'angustis militem deprehensum, nisi quam victoria viam patefecerimus, viam nullam habemus:' et eleganter Q. Curtius, 'ignaviam quoque necessitas acuit; et sæpe desperatio spei causa est.'

Necessitudo] Magna certe necessitudo conjuratis incubuit, ubi nulla spes veniæ erat. Efficacior autem in adversis necessitas quam est ratio, ut Curtius alibi loquitur. *Grasw.*

Quæ etiam timidos fortis] Quod et Aristides declaravit, cum Themistocles eum tentandi caussa compellavit, dicens statuisse se deductis in Hellespontum navibus pontem solvere, ut (inquiens) in Europa Asiam capiamus. quod cum improbaret Aristides, diceretque: Nunc quidem cum barbaro luxuria diffluenti conserui-

mus prælium: quod si in Græcia concluserimus hominem tot viribus fretum, ac metu periculi necessitate compulsum, audebit omnia: et ob periculum omnibus præsto se offerens, quæ prolapsa contemptaque erunt, corriget atque emendabit, et omnino de summa rerum sanius consilium capiet. non igitur nobis hic pons, o Themistocles, evertendus est: sed alio, si fieri potest, constructo, homo ex Europa celeriter exigendus. Plutarch. *Zanch.*

Nam multitudo hostium ne nos circumvenire queat] *Nos*, manuscripta non habent, nec in impressis vetustioribus additur; ac sicuti ego existimo, abesse majore cum gratia poterit; sed nec Felicius Durantinus addit. *Rivius.*

Fortuna inviderit] Conatur iram addere, quæ non parum secundum Aristotelem tertio Moralium, fortitudinem refert: fortes enim et hi videntur, qui ira feruntur. Idem: 'Ira,' inquit, 'subministrat bilem fortitudini.' Qui autem propter hæc agunt, pugnaces quidem sunt, et non fortes: non enim ob honestatem agunt, aut ut ratio præscribit. *Bad.*

CAP. 59 *Signa canere*] Fuere apud veteres tubæ, cornua, buccinæ: tubas et cornua Tyrrhenorum inventum esse dixit Athenæus. Σάλπιγξ Græcis proprie, quæ Latinis tuba. Hæc ex ære recto, ut cornua ex ære flexo et in se recurvo, ad similitudinem veri cornu, vel quod olim revera ex cornu bubulo fierent, quæ postea ex ære facta sunt. Ovid. 'Non tuba directi, non æris cornua flexi.' Formam autem oblongam et directam et concavam Latini tubum dixerunt, a Græco τύπος, atque hinc tuba. Unde forma in aquæ ductibus, pro tuba. *Salmas.*

Signa canere] Vocantur et tubicines æneatores. Romæ autem et in castris longe diversissimus tubæ et cornu usus, vel æneatorum et Cornicinum. Romæ æneatores comitia tributa convocabant, Cornicines centuriata. In castris ad tubicinem milites tantum movebantur, ad Cornicinem etiam signa. Et cum in militem animadvertebatur, extra portam Decumanam, ut et Romæ exercitus, seu comitia centuriata convocabant, cum in caput civis Romani animadvertebatur, deducebaturque reus per Esquilinam portam. Unde classicum dictum, quod non nisi classis et exercitus per cornua evocarentur. Glossarium, *Classicarii σαλπισταὶ, qui sunt cornicines, et tubicines.* Latini quoque vocant buccinatores. *Scal.*

Deinde remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo animus amplior esset] Manuscriptum, *dein:* idque rectius. Venetum, *remotis omnibus equis:* id perperam. Nam et Hirtius eodem fere modo quo Sallustius: 'Cæsar,' inquit, 'primum suo, deinde omnium e conspectu remotis equis, ut æquato omnium periculo,' &c. Est et in quibusdam, *quo peditibus;* velut in Veneto, Argentoratensi, aliis plerisque. Nos hoc in medio relinquemus. *Rivius.*

Ab dextera rupe aspera] Sic et Fulvii liber. Alii, *A dextris rupes aspera.* utrumque recte. *Manutius.*

Ab dextera rupes aspera] Sic quidem ab emendatrice manu membranæ excellentiores: verum fuerat ibi initio tantum, *rupe:* alterum tamen in ceteris visitur; nisi quod in nonnullis sit, aut, *dexteram rupem asperam*, aut, *dextera rupem asperam.* Gruterus.

Cohortes] Ex manipulis conficitur cohors. Ea vox Græcanica, quod clausum vel septum in anteriore domo vel villa Χόρτον illi dixerunt. Latini cohortem vel chortem; nam et sic scribebant. Martialis *raucæ chortis aves* inde dixit. Cohors autem habuit tres manipulos, Hastatos, Principes, Triarios; adde et Velites, qui manipulos solebant comitari. Fuit igitur justa et plena cohors legionaria homines 420. si pleniores manipuli et

legiones, plenior et ipsa; et inde cohortes quingenarias et sexcenarias legimus. Græci cohortem vulgo vocant *σπεῖραν*, ut et Ennius usurpavit. Suidas *spiras* interpretatur numeros. Cohortes in legionibus omnes erant numero æquales, quia et manipuli tales. Sed quia primæ dignitas aliqua attribuitur, id non a numero, sed a splendore et primatu fuit, quod primi in ea centuriones generis cujusque, et forsan flos aliquis et electio virorum. *Lipsius.*

Reliqua signa in subsidiis locat] Quid si legamus? *Reliquas in subsidiis artius collocat*, ut ad cohortes præcedentem vocem referamus; nam infra dixit: 'Ille cohortes veteranas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte; post eas ceterum exercitum in subsidiis locat.' V. c. habet: *Reliquarum signa in subsidio artius collocat.* Quæ scriptura nostram conjecturam aliquo modo confirmat. Paulo post v. c. habet, *inermos*, quomodo Tacitus, *semermos.* Ursinus.

Reliqua signa] Codices quidam habent, *reliquarum signa:* ut ad cohortes reliquas referatur. Vetus codex, *Reliquarum.* Glar.

Ab his centuriones omnes, et evocatos] V. c. *Ab his centuriones omnes lectos, præterea, &c.* sed verbum *lectos*, glossema est vocis, *evocatos*, quæ in v. c. desideratur. Nam Servius in Æn. l. II. sic citat hunc locum: 'Ipse ab his omnes evocatos et centuriones, præterea,' &c. *Ursinus.*

Ab his centuriones omnes lectos et evocatos, &c.] Reduxi illud *lectos*, suasu omnium Mss. et vetuste cusorum; temere a Carrione, et sequacibus ejus, exclusum: nam ineptum fuerit cogitare omnes centuriones ablatos: non reliquit quot satis essent ordinibus curandis, excerpsitque lectissimos quosque. *Gruterus.*

Centuriones] Centuriones Consulum jussu aut permissu a tribunis electi, ex suo quisque genere, sæpe tamen virtutis causa e genere in genus ad honestiores ordines transferebantur. His assignabantur ordines per eosdem tribunos. Electio Centurionum duplex: prima electione eligebantur 30. totidem altera, nempe ex quoque numero, genere, situ, seu manipulo decem. Qui primo electus, nempe primopilus, eminuit; etiam eo, quod more et jure ad consilium militare veniret, in quod primo omnium Legati veniendi jus habebant, et tribuni; igitur parte quadam istis æquabatur. Interdum plerique omnes centuriones advocati in consilium, sed pro tempore, ac arbitrio Ducis magis, quam more. Interdum Equites admixti, digniores scil. militum, et Centurionibus æquandi. *Lips.*

Evocatos] *Evocati* dicebantur, qui ex provinciis sociisque civitatibus, æque jure et fœdere junctis, non Latini nominis, militiæ munere fungebantur: qui non milites, sed pro militibus habebantur: auctore Servio in 8. Æneidos commentario: 'Evocatio,' inquit, 'militaris fiebat, cum ad diversa loca diversi propter cogendos mittebantur exercitus.' Evocatos autem fuisse honoratioris loci testantur Historici. Cæsar: 'Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primipilum duxerat in legione decima.' *Zanch.*

Optimum quemque armatum in primam aciem subducit] Hunc locum Clarissimus Lipsius in antiquitate Romana versatissimus ita interpretatur l. IV. de milit. Rom. Dial. IV. 'Ecce,' inquit, 'Centuriones omnes lecti et evocati in fronte statuuntur, sed præter morem sunt. Nisi esset, cur Sallustius signanter narraret? sed factum, ut robur omne illic haberet, et vi perrumperet ac laceraret. Non ergo omnes ibi de more Centuriones, imo tantum hastatorum: sed nec evocati omnes, duntaxat qui et sponte vellent, aut qui manipulo pro Centu-

rione essent.'

Aciem] Græcis, ἀκὶς, ἀκὴ, est cuspis, acies ferri. hinc acies, et quia ferro res agitur in bello, pro armato exercitu, cujus ordines ad pugnandum constituti sunt. Livius universum exercitum in tres partes distribuit. Primam aciem hastatos facit, id est, leves milites, ac scutatos, in eamque pubescentes ad militiam omnes conjicit, alteram Principes una cum scutatis, quos antepilanos vocabant: tertiam ex quindecim ordinibus constituit, quorum unusquisque tres partes haberet, earum unamquamque primum pilum vocabant: ex tribus vexillis constabat, Triariorum, Rorariorum, Accensorum, quorum rorarii inter antepilanos primo procurrebant, deinde etiam accensi eo procedebant, ut tum denique viribus hostium vel exhaustis, vel debilitatis, integri et recentes triarii pugnam capesserent. Polybius l. VI. eundem fere ordinem, sed clarius, describit. Legionem quadrifariam dividit, in pilarios, minimos natu, hastatos, ætate iis proximos, principes florentissimis annis, et triarios maximos natu, pilanos quidem, hastatosque et principes millenos ducenos, triarios autem sexcentos. Si major fiat legio, proportione partes augeri dicit, exceptis triariis, quos semper efficiant pares. Porro non uno semper modo acies instructa fuit, sed diversis, quod videre est tum apud Cæsarem, in ipsius Commentariis, tum apud Ælianum in libro singulari de instruenda acie, ad quos harum rerum studiosum lectorem remitto. Gellius x. 9. aliquot vocabula militaria, quibus instructa certo modo acies appellari soleat, recenset: qualia sunt, frons, subsidia, cuneus, globus, forfices, serra, alæ, turres, eaque dicit inveniri in libris eorum qui de militari disciplina scripserunt. atque ea de re egit Cincius l. VI. de Re mil. citante Gellio XVI. 4. *Robin.*

Ipse cum libertis et calonibus] Perspicue vera est hæc lectio, quam reposuimus ex codice consultissimi Cujacii, pro vulgata et recens immissa, *cum libertis et colonis*. Glossæ, Calo, δοῦλος δημόσιος, σκευοφόρος. Item: θεράπων, ὑπηρέτης στρατιώτου, Calo. Acro ad Sat. II. l. I. Bongarsii liber *colonibus*. Seneca ad Lucil. Epistola CX. 'Quoties occurrit, domus splendida, cohors culta servorum, lectica formosis imposita calonibus.' Vide Ciceronem de natur. Deor. III. Pers. Satyr. V. Horat. I. epist. XIV. et eorum interpretes. Festum Pompejum et alios. *Putschius.*

Cum libertis et calonibus] Sic ex Cujaciano Putschius, et secutus est Gruterus, quia in Naz. et alio *colonibus*, illud *colonis* non sit nauci: pro quo nonnulli codices *coloniis, coliniis, conlocationis*: itaque nescio quid de cohorte prætoria suspicatur. Salmasius probat *colonibus* ad Hist. Aug. et *colones* interpretatur clientes. Sed quicquid dicant, verum est *colonis*, quod nos quoque in membranis aliquot scriptum vidimus. Hi sunt veterani Sullæ positi ab eo in coloniis militaribus, civili præda subito locupletes, et ea per luxum ac dedecus consumpta novo motu novam proscriptionem quærentes. Hos ita describit Cicero secunda in Catilinam: 'exercitum collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis mendiculis et decoctoribus.' Et rursus: 'Tertium genus est ætate jam confectum, exercitatione robustum: quo ex genere est ille Manlius, cui nunc Catilina successit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Fæsulis Sulla constituit, quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumptuosius insolentiusque jactarunt.' Pro Muræna: 'Catilinam inflatum cum spe militum, tum collegæ mei, quemadmodum dice-

bat ipse, promissis, circumfluentem colonorum Aretinorum et Fæsulanorum exercitu.' *Gronovius.*

Aquilam] Illud notabile, quod Dio scribit, templo parvo Aquilam impositam, vel, quod potius, ipsum aquilæ impositum. In columna Trajani qua conspicitur Aquila, quadratum illud, quod Aquilæ imponitur, effigiem sacelli quadrati non male refert, vel etiam aræ: atque hic etiam licet argutari Aquilam fulguris esse ministram. Nam Jovi eam fulmen ferre fabulantur veteres. Hæc itaque inter signa militaria recepta et sacrata. Quemadmodum autem fulguri, quod in terras ceciderat, eo loco, quo condebatur, solebat veluti sacellum imponi vel ara in summo foraminata; ita etiam Aquilæ fulminis ministræ et signorum sacratissimæ hujusmodi imponebatur ædicula, ad testandam ejus divinitatem quandam, et ad religionem sanciendam. Quod in aliis signis non fiebat, quamvis et ipsa sacrata haberentur. Fallitur autem Lipsius, qui locum Dionis de Sacello castrorum exponit, in quo signa reponebantur. *Salmas.*

Bello Cimbrico.] Cimbros Teutonosque e Germania veteri in Galliam transiisse bonitate agri illectos arbitror: nam illos avitarum sedium ad Germanicum mare prope Saxonas jam tædebat. Proinde facto per Chaucos et Frisios itinere trans Rhenum, in ultimis Galliarum oris ad Septentrionalem Oceanum consedere, inde per Galliam errabundi ad Rhenum usque venere, ibique sedes figere constituerant. Dum autem vagarentur in Gallia, conjunxerant se illis Tigurini AmbronesqueGallicæ nationes, et ipsæ regnis suis pulsæ novas sedes quæritantes. Itaque ferociores facti virium incrementis, cum terram a Romanis tanquam stipendium dari sibi postulassent, et repellerentur, contra legatos armis insurrexerunt, Sullanoque et Servilio Cæpione ac M. Manlio fugatis, castrensi præda, et quidem ingenti, potiti sunt. Hos postea vicit C. Marius, partim in tractu Cottiarum Alpium ad Aquas Sextias, partim in Italia, in Campo Raudino, uti ex historiis notum est. Tacitus quoque veterem Germaniam describens: 'Eundem,' inquit, 'Germaniæ sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens; veterisque famæ late vestigia manent; utraque ripa castra ac spacia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis, et tam magni exitus fidem. Sexcentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agebat quum primum Cimbrorum audita sunt nomina.' Etiam Ptolemæus et Pomponius Cimbrorum ac Teutonorum maritimarum nationum in descriptione Germaniæ meminerunt. Etiam eorundem, ne ceteros nominem, D. Hieronymus eodem modo in Epistola ad Gerontiam meminit. *B. Rhenanus.* Cimbri autem et Cimmerii a Gomer nomen accepisse putantur. Festus tamen ita scribit: 'Cimbri lingua Gallica latrones dicuntur.' Quod a vero profecto non alienum videtur. *Kemper* enim nostrati lingua pugnatorem denotat. Sic et Sicambros quasi pro victoria dimicantes appellatos fuisse, Aventinus observavit. *Sych* enim nostratibus victoriam denotat, quinetiam ipsis hodieque Cimbris. Quod autem Cimbros Gallis latrones dictos affirmat, idem est, atque si dixisset, viros militares, bellatores. Ita apud Nonium Gracchus: 'qui apud regem in latrocinio fuisti et stipendia acceptasti.' Itaque non in totum admittendus est Scaliger, cum dicit: 'Cimbri λῃστρικοὶ καὶ πλάνητες fuerunt: sed non magis Cimber latronem significat, quam Isaurus piratam, Ambro dissolutum ac voracem, Opicus obscœnum. Sed quia tales fuerunt eæ nationes, de earum no-

mine vocamus qui tales sunt.' Vid. Scal. in Festum. Joh. Pontan.

Ille cohorteis veteranas, quas tumultus caussa conscripserat] Legendum, *quas tumulti caussa*, idque Sallustianum magis, nec aliter Nonius Marcellus. Sic apud eundem Ennius: 'Quid hoc tumulti est?' pro, tumultus: sic Terentius, 'Nihil ornati, nihil tumulti.' Sic Sallustius ante, 'Senati decreto, pro senatus.' *Rivius.*

In fronte, post eas ceterum exercitum in subsidiis locat] Sic supra, 'octo cohortes in fronte constituit, reliquas in subsidiis arctius collocat.' Nonius tamen in voce *tumulti*, sic legit: *In frontem positas, ceterum exercitum in subsidio locat.* Et verisimile est ita scripsisse Sallustium: nam Tacit. Annal. III. dixit, 'In frontem statuerat ferratos; in cornibus cohortes; a tergo semermos.' Et de vita Agricol. 'Veritus ne simul in frontem, simul et latera suorum pugnarent.' *Ciacconius.*

In subsidiis locat] Hanc lectionem ipse probo, quamvis in quibusdam sit *collocat*: sed eodem sensu. *Rivius.*

Equo circumiens unumquemque nominans] Meus lib. *quemque nominans.* Ciacconius.

Equo circumiens] Mirum quam hic hæsitent Commentatores, ac contraria et sentiant et exponant in re non admodum difficili. Ego per *ille*, Petreium, intelligo: per *Ipse*, Antonium: quod Lector ipse, simul atque priora cum sequentibus conferet, facile intelliget. *Glar.*

Pro aris atque focis certare] Bongarsii liber, *cernere*, nostri tamen pertinaciter propugnant alterum. Unde colligamus jam ab aliquot centum annis, mire glossographorum spleniis obductum auctorem. *Gruterus.*

Tribunus] Militum, scilicet, et Tribunorum militarium duo erant genera. primum eorum qui Rufuli dicebatur: hi in exercitu creari solent, quod et Livius, l. VII. Decad. I. scribit: 'Et cum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam et antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, Imperatores ipsi faciebant) sunt comitati, qui Romæ comitiis designabantur.' Jurisconsultus in titulo de Re militari sic scribit: 'Officium tribunorum est, milites in castris continere, et ad exercitationem producere, querelas commilitonum audire, valetudinarios inspicere: et equites, ordinumque ductores omnes oriente luce accedunt ad tribunorum tentoria; Tribuni ad Consulum, ille quod instat agendum tribunis edicit; tribuni equitibus, ordinumque ductoribus; hi multitudini promunt tempore opportuno.' *Zanch.*

Aut præfectus] Præfectus legionis absentis legati vicem tenebat. Parebant ei tribuni hastati, pilati, centuriones, et denique totius exercitus arma. *Idem.*

Aut legatus] Unus enim quisque consul legatum habebat, quo præcipuo consultore ac ministro consiliorum in rebus regendis, delectuque habendo, totaque administranda provincia utebatur; quorum consilio et auctoritate vel prælia suscipiebant, vel bello abstinebant: qui etiam decreta consulum, et arcana consilia sæpissime exsequebantur cum fide et cura, ut supra dictum. *Idem.*

CAP. 60 *Sed ubi omnibus rebus exploratis, &c.*] Adverbium, *ubi*, expunxit aliquis corrector in Com. si me foret arbitratus, ei præterea socium adjungerem, *sed.* Gruterus.

Ferentarii] Qui levi sunt armatura milites instructi ad bellum, ut fundis et lapidibus, ense, telis et his armis quæ feruntur, non quæ tenentur: hos Varro a ferendo etiam dictos putat; verum eodem teste equites dicti sunt ferentarii, qui eo modo habebant arma, quo feruntur, ut jaculum; ejus-

modique equites pictos vidisse se inquit in Æsculapii æde vetere, et ferentarios asscriptos. Cato autem eos *referentarios* dixit, quod tela ac potiones militibus pugnantibus ministrabant. *Vultur.*

Maximo clamore cum infestis signis concurrunt] Ita referebant, præter antiquitus edd. membranæ emaculatiores consensu summo; Commelinianus inquam, ac Pall. prim. sec. tert. quart. quintus, quibus pro bonitate sua eum numerum inposui: nam sextus primum degenerat, habetque, *cum infestis signis utrimque concurrunt:* cui et adstipulatur octavus: quippe septimus ac duodec. ea voce liberi sunt, habentque ipsam alio loco; nonus quidem, dec. undecimus, hac specie: *utrimque maximo clamore cum infestis signis concurrunt.* Videretur elegantius, *maxumo clamore, infestis signis concurrunt*, ut repræsentavit Carrio: sed quis præscribet membranis? emendationes conjecturales inferre in contextum nefas duco: notis illinere fas: quod facio. *Gruterus.*

Pila] Missilia, quibus utebatur pedestris exercitus, Pila vocabantur. *Zanch.*

Pila] Pilum telum ligneum habet longitudine plerunque bicubitali, crassitudine digitali, spiculum unius spithamæ sive palmi majoris, eo usque attenuatum et acutum, ut mox primum post actum necessario flectatur, sitque inhabile ad remittendum. Alioqui commune fieret telum. *Polyb.* Ferrum trigonali figura novem unciarum fuisse Vegetius auctor est: erant autem pila Romanorum, sicuti *Gæsa* Gallorum, auctore Varrone. Servius ad illud Virgilii Æneid. VIII. ‘Duo quisque Alpina coruscat Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.’ *Gæsa* interpretantur hastas viriles: nam etiam viros fortes Galli *Gæsos* appellant. Quod vocabulum etsi hodie per contemptum de homine vappa et mendicante dicatur, antiquis tamen in alio usu fuit. Sed ad rem. Obiter addendum ab his pilis pilatum agmen veteribus dici, quasi pilis confertum, densumque. Erat enim juxta Varronem duplex agmen: quadratum, quod immistis etiam jumentis incedit, ut ubivis possit considere; pilatum alterum, quod sine jumentis incedit, sed inter se densum est, quo facilius per iniquiora loca transmittatur. Veruta porro et Pila conjunxit Ammianus, l. XXVII. et Vegetius l. II. c. 15. duplex Romanis esse Pilum docuit, majus et minus: quorum illud pilum vulgo, illud inquit, tunc verriculum, nunc verutum dicitur. Forsan ibi legendum *veruculum*, qua voce Plinius usus. Vide *Becmann.*

Pila] Duo Pila militi erant, unum majus idque rotundum, diametri palmaris, vel etiam quadrangulum, magis crebrum et vulgarius: alterum minus, simile venatoriis hastis. Sibuna vel Sibyna huic minori similis. Fuit autem Sibuna venaculum sive jaculum venatorium: καπροβόλιον explicat Hesychius, id est, telum figendis apris. Pilorum istorum longitudo in ligno fere tres cubiti, totidem in ferro, quod habet hamatum, sive uncinatum, retro mucronem hamo satis lato: ne telum semel impactum facile esset evulsu. Erat pilum ponderosum et lentum, quia ferri pondus et gravitas talia faciebant, præsertim nullis adjutum pennis. Inerat et vis telo tanta, ut obvia quæque perfringeret, et arte directum scutatos pedites, et loricatos equites sæpe transverberaret. Sed notandum, ferrum in pilo non extitisse seorsim, ac totum prominuisse, sed partem ejus circiter dimidiam fuisse infixam vel affixam ligno. Eminuit ergo in mucronem et mansit cubitus et semis, alter ille modus periit in ligno. Itaque justa magnitudo pili totius fuit IV. cubitorum et semis, id est, pedum VII. paulo minus. Superavit ergo mensuram hominis, ideoque Si-

lina niti in ea milites facit. Sed hic pilum forma et magnitudine decrevit in ferro ævo inferiori: ferrum enim trigonum non tetragonum fuit. Idemque non nisi pedale. Et vox ipsa alio ivit, et videntur hastæ sic dictæ. Apud Belgas tamen hodie adhuc vox perseverat, qui sagittam vocant *pyl.* Ferrum autem ligno astringebatur crebris fibulis, non enim tubum vel auliscum tam grandem habuit ferrum, in quem lignum immitteretur, sed potius duas utrinque alas ferreas, quas fibulæ istæ comprehenderent, et firmarent. *Lips.*

Interea Catilina cum expeditis militibus in prima acie versari] Tò *militibus* non est in manuscriptis, et impressis antiquioribus. *Rivius.*

Arcessere] Existimat Priscianus, *arcesso* idem significare, quod *accerso*, dicique ab *arcio*, quod nunc *accio* dicimus, quod et locus hic declarat: sed *arcessere* significat accusare, et ab *arceo* nascitur: nam alium accusare, a maleficiis arcere est. inde a Cicerone dictum est, *arcessitur majestatis:* id est, accusatur crimine majestatis. *Accersere* vero, evocare, vel ire ad vocandum. *Zanch.*

Multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire] Videri posset, alterum membrum a glossargis: nisi *ferire* poneretur ut illud Ennii: 'Hostem qui feriet mihi erit Carthaginiensis.' *Gruterus.*

Strenui militis, et boni imperatoris officia, simul exsequebatur] Videtur respexisse ad Homericum versum, quem de Agamemnone scripsit. *Popma.*

Magna vi tendere] Sic bene Carrio, eique adstipulantur Mss. nostr. male antea, *contendere.* Gruterus.

Cohortem Prætoriam] Erat et quædam cohors prætoria veluti extra ordinem edecumata, et grandis, quæ a Prætore non discederet, a Scipione Africano instituta. In hoc fere adoptati et adscripti amici et voluntarii, etsi alii fortibus potius viris implebant. Hi dicti Prætoriani; eorum arma, thoraces squamei, et scuta imbricata. Veteres unam solam habebant cohortem Prætoriam; postea per bella civilia auctæ. Augustus Romæ circa se habuit novem cohortes prætorias, firmamentum imperii et postea pestem. Talis fuit apud Macedonas cohors regia. *Lips.*

Lateribus] Id est, cornibus. Acies fere duplex aut triplex. Duplex, cum tota acies in cornua duo secta, dextrum et lævum. Ea sæpissime obtinuit in exercitu consulari, cum duæ legiones, et singulis sua auxilia adjuncta. Hæc sectio vetus et aliis quoque gentibus usurpata. Triplex autem est, cum præter cornua, alia etiam media exurgit. Id quoque crebrum, non solum ubi plures legiones, sed et cum duæ, istis scilicet in medio positis, sociis ad utrumque corum. Sed est et alia ratio duplicis triplicisque aciei, cum præter simplicem illam divisionem, a tergo etiam sectio fit et discrimen: ut si quatuor legiones habeam, duas in fronte cum sociis suis pono, totidem a tergo suppono. Hæ præcipuæ ac receptæ Romanis instructiones, quas tamen leviter variabant promovendo, aut retrahendo. *Idem.*

Seque cum paucis relictum videt; memor, &c.] Haud aliter Pall. pretii gravioris; hoc est octo novem; item meus Commelinianus: editi inseruerant, *videt Catilina; memor:* non necessario æque enim hic abesse potest, ut vox *Romanos*, supra capite sexto: 'Igitur reges populique finitimi bello tentare.' *Gruterus.*

Memor generis] Familia Sergia a Sergesto Trojano, Æneæ comite, originem duxisse creditur. Quemadmodum testatur Virgilius Æneid. v. 'Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen, Centauro invehitur magna.' *Benn.*

CAP. 61 *Cohors prætoria*] Vide supra. c. 60.

Paullo diversius jacebant, sed omnes tamen adversis vulneribus conciderant] In manuscriptis non est *jacebant*, et citra detrimentum sensus abesse poterit. *Ririus.*

Paulo diversius, sed omnes tamen adversis, &c.] Sic omnes antiqui lib. Carisius autem l. II. Prisc. l. XII. et Diomedes l. I. legunt, *Alis alibi stantes, omnes tamen adversis vulneribus conciderunt*; sive, ut apud Diomedem, *ceciderunt*. Alis autem pro alius, antique dictum. Priscianus libro XV. 'Aliter,' inquit, 'ab eo quod est, hic alis, hujus alis, huic ali, pro, alius, alius, alii, secundum supradictam analogiam profertur.' Lucretius autem libro primo, 'Quando alio ex alio reficit natura; nec ullam Rem gigni patitur.' Item: 'Sic alio ex alio per te tute ipse videre Talibus in rebus poteris.' Et 'namque alia ex alio clarescet, nec tibi cœca Nox iter eripiet.' Et libro II. 'Sic alio ex alio nunquam desistit oriri.' Et libro V. 'Sic alio ex alio peperit discordia tristis.' Catullus quoque de coma Berenices: 'cum regium adepta es conjugium, quo non fortior ausit alis.' Varro Meleagris apud Nonium Marcellum: 'Cum etiam aliis Menandri tunicam demissam habeat ad talos.' *Manutius.*

Paullo diversius, sed omnes tamen adversis vulneribus, conciderant] Hæc est concors lectio membranarum omnium, tam Pall. quam earum quas excussere alii. Neque sequius quoque in eis quas contulit sagacissimus Bongarsius. Eadem quoque lectio in Commel. meo, nisi quod is voce postrema, *occubuerant*; illud, *paullo diversi, aliis alibi stantes, omnes tamen, &c.* quod e Grammaticellis auctori nostro primum induxit Carrio; pus est et venenum: itaque dignum latrina tantum, et sellis Patroclianis. *Gruterus.*

Catilina longe a suis inter hostium cadavera repertus est] Iisdem verbis utitur Florus l. IV. c. 1. qui hoc amplius: 'Pulcherrima morte, si pro patria sic concidisset.' Sallustii autem verba hæc in Virgilii librum Æn. I. recitat Servius. *Manutius.*

Inter hostium cadavera] Servius *inter hostilia cadavera* legisse videtur, ut paullo infra. *Ciacc.*

Paullulum adhuc etiam spirans] Fabricianum, *paullum etiam spirans*, nec vero secus in impressis vetustioribus; nisi quod *paullulum* in his reperitur. Forsan aliquis *etiam*, pro *adhuc* positum annotarat. Id postea irrepsit in contextum. Quamvis non negem, hæc conjungi simul posse, velut apud Ciceronem, 'Facinus fortasse adhuc in nullo etiam vindicatum.' *Rivius.*

Ingenuus] *Ingenuus* est, qui ex matre libera natus est, vel is, qui statim, ut natus, liber est. Antiquitus ingenui dicebantur, qui patrem ciere possent, hoc est, ex legitimo matrimonio suscepti, qui iidem et patricii dicebantur. Livius l. X. 'An Romæ unquam faudo audiistis, Patricios primo esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos?' Hæc Livius, qui non obscure ingenuos iis opponit, quos posterior ætas spurios, recentior vulgo conceptos appellavit. Festus autem sub voce *patricios* locum illum Livii dilucide confirmat: 'Patricios,' inquit, 'Cincius ait in lib. de Comitiis, eos appellari solitos, qui nunc ingenui vocantur.' *Hotom.* Illud obiter notandum, ab antiquo γίνομαι vel γεννάω fieri antiquum *geno* pro *gigno*, *g* interjecto, ut etiam apud Græcos γείνομαι, γίγνομαι, γίνομαι. *Geno* quoque dicitur apud Varronem et Ulpianum: 'Si qua filia mihi genitur, ei heres meus centum dato.' Hinc *ingenuus*, *ingenitum*, proprie, *natura inditum*. Ita Lucretius 'ingenuos fontes,' et Ausonius 'ingenuam aquam' dixit. *Becmann.* Atque hinc *ingenuus* dicitur,

qui ex meliori natura, ex parentibus liberis natus est.

Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prœlio, aut graviter vulneratus discesserat] Quamvis Laurent. Valla in quibusdam repererit, *strenuus quisque*, tamen exemplar manuscriptum quod penes nos est cum vulgata hodie lectione facit. Sed et Cato de re rustica; 'Et ex agricolis,' inquit, 'et viri fortissimi, et milites strenuissimi gignuntur.' Et Corn. Tacitus l. xx. 'Sumi bellum etiam ab ignavis, strenuissimi cujusque periculo geri.' *Rivius.*

Occiderat in prœlio] Tristis semper belli civilis exitus. Nam vincere et vinci Reipublicæ calamitosum est. Illa enim victoria non externo, sed domestico sanguine paratur. Unde Lucanus l. I. Bell. Civil. 'Usque adeo miserum est, civili vincere bello.' Et Cicero Epist. l. IV. Epist. 9. 'Omnia sunt misera in bellis civilibus, quæ majores nostri, semel quidem; nostra ætas sæpe jam sensit. Sed miserius nihil quam ipsa victoria.' Et idem l. x. epist. 6. 'Extremum malorum omnium est civilis belli victoria.' *Bern.*

Amicum alii, pars hospitem] Tristis belli civilis exitus. Lucanus l. IV. 'Postquam spatio languentia nullo Mutua conspicuos habuerunt lumina vultus, Et fratres natosque suos videre, patresque; Deprensum est civile nefas.' Valerius Flaccus l. III. 'Cognoscit in alta Strage virum sua texta parens, sua munera conjux.' *Putschius.*

Hospitem aut cognatum reperiebant] 'Instructi exercitus,' inquit M. Seneca Controv. l. II. Controv. I. 'sæpe civium cognatorumque consererunt manus, constiterunt, et colles equis utrimque complentur, et subinde omnis regio trucidandorum corporibus consternitur, illatorum multitudine cadaverum vel spoliantium. Si quæsierit aliquis, quæ caussa hominem adversus hominem in facinus coëgit? Nam neque feris inter se bella sunt; nec si forent, eadem hominem deceant. Placidum, proximumque divino genus, quæ tanta vos fert ira, cum una stirpe, ejusdemque sanguinis sitis; vel quæ furiæ in mutuum sanguinem egere? Quid tantum malum humano generi, vel sorte vel fato invectum? An, ut convivia poculis exstruantur, et tecta auro fulgeant, parricidium tanti fuit?' *Bern.*

Hospitem] Sciendum est, antiqui moris fuisse, ut hospitii necessitudo non modo inter privatos, sed etiam inter populos contraheretur. Conjungendi autem hospitii mos inter privatos hic fuit; cum quis peregre proficisceretur, ut e servis aliquot præmitteret ad urbem eam, ubi diversurus esset, qui inquirerent, an domini hospes amicusve paternus ibi quisquam esset. Si nullus erat, quærebant diversorium: si nullum erat, magistratum adeuntes, hospitalitatem postulabant: sibi vero quamque a magistratu datam capiebant: nonnunquam tamen usuveniebat, ut utriusque hospitis voluntate hospitium jungeretur, cum uterque alterius virtute illectus hanc hospitalitatem postulabat, et hujus privati hospitii nota pignusque erat tessera hospitalis: ut ille apud Plautum ait in Pœnulo: 'Deum hospitalem et tesseram mecum fero.' Livius l. v. de Tisimatheo Liparensi loquens: qui legatos Romanorum hospitio exceptos ad Delphos usque deductos, retro in urbem hospites reduxerat. 'Hospitium,' inquit, 'cum Senatusconsulto factum est, donaque publice data.' Cæsar in Commentariis de Heduis loquens: 'Quibus prœliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute, et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare.' Hospes autem dicitur tam qui recipit, quam qui recipitur. Unde

Ovidius: 'Non hospes ab hospite tutus.' Arctum autem necessitudinis hujus fuit olim vinculum, atque etiam divina reverentia sanctum, quod juris hujus disceptationi præfecit antiquitas Jovem hospitalem, eum appellans et invocans, quasi hospitii præsidem et vindicem. *Zanchius.*

Hospitem] Fuit antiqui moris tesseram hospitibus dari dimidiatam, quam quicunque attulisset ad hospitem, continuo agnosci posset, et hospitio accipi tanquam amicus et vetus hospes. Hoc autem jus necessitudinis ad posteros transibat; propterea tesseram hospitalem diligenter asservabant, uti ex Plauto in Pœnulo patet. Atque is tesseram hospitalem fregisse dicebatur, qui jus hospitii violaverat, hoc est, ut ait Erasmus, qui sibi reditum in domum aliquam præcluserat.

Luctus atque gaudia agitabantur] Et hoc bene Carrio, neque abeunt Pall. nam editi prius, *gaudium:* quod quis etiam exoriretur, qui controversiam moverit voci, *agitabantur*, tanquam supervacuæ; ei equidem, clam palamve assensionem meam commodaverim. *Gruterus.*

COROLLARIUM

DE SALLUSTIO

QUÆDAM DISSIMULANTE IN CATILINÆ HISTORIA.

MULTA de Cicerone Sallustius in historia Catilinæ silentio prætermisit, eaque cum primis, quæ præcipue ad eximiam et singularem Ciceronis gloriam spectarent: consultone, ut qui ejus esset inimicus, an vero imprudens, haud facile dixerim. Eo tamen potius inclinat animus, ut dedita opera Sallustium hæc de industria omisisse credam, et illam historiæ legem, ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo, ne qua simultatis, in his prætermittendis neglexisse, quæ nequaquam fuerint silentio prætereunda. Eorum hic aliqua subjicienda esse duxi.

I. Primum igitur Ciceroni gratiæ sunt amplissimis verbis actæ, quod virtute, consilio, prudentia sua Remp. periculis maximis liberasset: idque sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, tanta pace, tanto ocio, tanto silentio, ut ipsemet Cicero 3. Invectiva in Catilinam. De hoc verbum nullum Sallustius.

II. Dein Pater patriæ est a Q. Catulo ac M. Catone frequentissimo senatu nominatus: nec de hoc Sallustius quicquam. Juvenalis vero, 'Roma parentem, Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.' Et in VII. Plinius. 'Salve,' inquit, 'primus omnium Parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum, linguaque lauream merite.'

III. Præterea ejus nomine decreta Diis immortalibus supplicatio est: qui honos ante Ciceronem togato contigit nemini. 'Atque his decreta verbis est,' ut ipsemet inquit, 'quod urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberasset. Quæ supplicatio,' inquit, 'si cum ceteris conferatur, hoc intersit, quod ceteræ de rep. bene gesta, hæc una conservata rep. constituta est.' Ne hujus quidem facta ab eo mentio.

IV. Ad hæc L. Gellius ei civicam a repub. deberi dixit. Est hoc quoque silentio præteritum, ut cetera pleraque, dum adversarium Crispus debita commendatione defraudat. Sed audiamus, quod ipsemet Cicero

in Pisonem de hoc atque aliis ad gloriam suam spectantibus: 'Me,' inquit, 'Q. Catulus, princeps hujus ordinis, et auctor publici consilii, frequentissimo senatu parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus, civicam coronam deberi a rep. dixit. Mihi togato senatus, non, ut multis, bene gestæ, sed ut nemini, conservatæ reip., singulari genere supplicationis, Deorum immortalium templa patefecit.' Idem ad Atticum, Cn. Pompejum affirmat in senatu, non semel, sed sæpe, multis verbis Ciceroni salutem imperii atque orbis terrarum adjudicasse.

V. Postremo statua eum inaurata Capuæ decuriones decorarunt, et patronum adoptarunt, propter salutem illius urbis consulatu conservatam suo: ut ipsemet pro P. Sestio testatur. Sed et in Pisonem: 'Quorum Capuæ,' inquit, 'te prætextatum nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei, cujus consilio cum universam remp. cum illam ipsam urbem meminerant esse servatam. Me inaurata statua donarunt, me patronum unum asciverunt, a me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur.' Hæc Cicero. Sed quid de hoc uspiam Sallustius? Quasi vero et hæc, et hoc genus alia non multo ad rem magis facerent, quam aut illa veterum Romanorum laus, deque corruptis seculi sui moribus querela: aut vero tam libenter ac prolixe tributum Cæsari Catonique præconium. Quorum ut uterque fuerit merito laudandus, Cæsaris tamen in laudibus, quum et ipse sit conjurationis creditus particeps, tamdiu commorari, supervacaneum esse mihi videtur, ne dicam præter decorum. Nam illa de origine Urbis et corruptis populi Romani moribus, initiisque motuum civilium, sive a proposito digressio, seu verius, altior repetitio, utcunque nominare lubeat, nec aliena prorsus ab historiæ argumento videtur, et Lectori accidit non ingrata. Sed de hoc jam satis, modo unum addidero. Mire Sallustius hoc dissimulat, Cæsarem fuisse inter conjuratos habitum: qua de re tam multa interim Suetonius, cujus cum primis probatur in historia fides. Nam his in suspicionem venisse illum testatur, quasi conspirarit cum M. Crasso consulari, item P. Sulla et Autronio, post designationem consulatus ambitus condemnatis. Cujus conjurationis meminerunt Tanusius Geminus in historia, M. Bibulus in edictis, C. Curio pater in Orationibus: de qua et Cicero in quadam ad Actium epistola significare videtur. Sed et auctores esse ait, qui cum Cn. etiam Pisone conspirasse Cæsarem testentur. Nam fuisse inter socios Catilinæ nominatum, et apud Novium Nigrum quæstorem a L. Vettio indice, et in Senatu a Q. Curio; quorum hic e Catilina sese cognovisse diceret, ille chirographum quoque ejus Catilinæ datum polliceretur; Suetonius ipse confirmat: quantumvis hoc dissimulare noster studeat. Itaque an hic nulla gratiæ in scribendo sit suspicio, aliorum esto judicium. *Rivius.*

NOTÆ VARIORUM

IN

BELLUM JUGURTHINUM.

Bellum Jugurthinum] Jugurthinum ortum est anno U. C. DCXLII. P. Scipione Nasica, et L. Calpurnio Bestia Coss. Fuit autem hoc bellum atrocissimum, et in Jugurtha erat (ut Flori verbis utar) quod post Annibalem timeretur. Sicut autem alia fere omnia bella, ut ex Livio cognoscimus aliquid monstri præcessit, ita hoc quoque. Nam P. Scipione, et L. Calpurnio Coss. maxima pars urbis, cum æde Matris magnæ fuit exusta: lacte per triduum pluit, ut testatur Jul. Obsequens. Præstat sane hunc librum prius legere, quam Catilinarium, ut series temporis observetur. Nam bellum Jugurthinum, ut supra dictum, anno U. C. DCXLII. gestum est; Catilinarium DCXC. M. Tullio et C. Antonio Coss. Itaque consultum esset, ordinem vulgatum horum librorum immutari, et Jugurthinum Catilinario bello præponi. Descripserat hoc bellum Livius quoque, sed ii libri interciderunt. *Coler.*

CAP. 1 *Falso queritur de natura sua genus humanum*] Pall. nec eodem loco, nec eodem modo scriptum habent pronomen. Nam sept. *de sua natura*, oct. *de natura sui:* at Commeliniano meo totum abest: puto licet. *Gruterus.*

Falso] Non solum vulgus, sed etiam doctissimi plerique viri (ut apud Strobæum ceterosque auctores legimus) conquesti sunt, quod imbecilla sit hominum vita, brevique temporis spacio terminetur: itemque quod casui et fortunæ subjecta sit. In his præsertim fuit Theophrastus, qui (ut inquit Cicero Tusculan. Quæst. l. III.) moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam (quorum id nihil interesset) hominibus (quorum maxime interfuisset) tam exiguam vitam dedisset: quorum si ætas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Idem in Callisthene suo laudavit illam sententiam: 'Vitam regit fortuna, non sapientia,' Auctor Cicero Tuscul. quinta. Sed his respondet Sallustius,

satis firmam et longam vitam hominibus esse datam, si modo tota bene collocaretur; nec multum fortunam hominum vitæ dominari (ea enim virtutem neque dare, neque eripere cuiquam potest); et homines sapientes magis regere casus, quam a casibus regi. Sed hanc totam disputationem videre poteris apud Senecam libro de Brevitate vitæ. *Cast.*

Sorte potius quam virtute regatur] Manuscripta, quæcumque ipse viderim, *Forte potius*, pro, fortuito eventu: nam Fors pro Fortuna sæpe ponitur. Cicero ad Atticum, 'Sed hæc fors viderit, quæ talibus in rebus plus quam ratio potest.' Idem, 'Quemcumque fors tulerit casum.' Sed et impressa quædam sic habent: neque tamen priorem lectionem repudio, quæ et ipsa bene habet. *Rivius.*

Nam contra reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenies] Manuscripta, *invenias*, pro Invenire aliquis possit, δυνητικῶς, ac per ἑτέρωσιν, quomodo et ex impressis quædam. Est autem multo elegantius, quam quod Gymnicus habet. *Rivius.*

Neque majus aliud] Jure suo hoc dicit. Quid enim aliud ipse homo, quam parvus quidam mundus? Philo Judæus ut commune verbum retulit, parvum mundum hominem esse, magnum hominem, mundum. Macrobius itidem totidem pæne verbis: 'Physici mundum magnum hominem dixerunt, et hominem brevem mundum.' Quid ita? quia, ut ille rectorem in se Deum habet, sic homo divinum animum. Quid amplius? omnia, quæ mundus fere habet: quatuor in se elementa; capitis quoddam cœlum; inde flammantes oculos, ut stellas: ipsam formam rotundam, vel in matris utero; vel jam liber brachia et pedes expandit: lineæ enim ab extremis illis ductæ, faciunt justum fere orbem. Quid? quod omnia, quæ in mundo sunt, ipse continet, atque in capaci mente gestat? Ita est: Solus homo scientiam omnium et amat, et pro captu habet. Quid ei clausum est? Cœlos penetrat, et Deum ac divina mente adit. Manilius scite: 'quidem mirum noscere mundum Si possunt homines, quibus est et mundus in ipsis: Exemplumque Dei quisque est in imagine parva?' Audi hic Senecam: 'Ita est; carissimos nos Dii immortales habuerunt, habentque, et, qui maximus tribui honos potuit, ab ipsis proximos collocaverunt. Magna accepimus, majora non cepimus.' Egregie quoque Cicero: 'Deus hominem quasi contemplatorem Cœli ac Deorum, ipsorumque cultorem fecit; et hominis utilitati agros omnes et maria patentia.' Hæc ille. Jure addit omnia nobis parere et servire. Quid clarius? Terram habitamus, aramus, peragramus: ipsa maria indomitum elementum domamus: bestiis ferisque omnibus legem et imperium damus. Concludamus: Deus in nobis habitat, templum ejus sumus: Deus hominem requirit, deliciæ ejus sumus. *Lips.*

Qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur] Est in manuscripto quodam, *vi grassatur;* quomodo et Calepinus quispiam citat. Verum priorem lectionem probandam magis esse duco. *Grassatur*, pro Toto impetu fertur, et quasi pleno gradu contendit. *Rivius.*

Neque fortunæ eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque bonas artes neque dare neque eripere potest] Est in aliis perperam, ut opinor, *neque fortuna eget:* nam et idem alibi, 'Majores nostri P. C. neque consilii, neque audaciæ umquam eguere.' Cicero tamen ablativum fere huic verbo addit: sicuti et Sallustius interdum: quamquam ad Atticum Cicero, 'Egeo consilii,' inquit. M. Cato apud Gellium, 'Vitio vertunt,' inquit, 'quia multa egeo.' Accusativum huic verbo τῷ ἀρχαϊσμῷ addidit. Ne quid dissimulem tamen, est in manuscriptis, uno

excepto, *fortuna*, casu ablativo: et haud scio, an apiculus ille, quo fit diphthongus perperam sit ibidem omissus. Illud quamvis leve, non tamen prætereundum esse duxi, *arteis* hic habere vetustos codices, non *artes*: idque Sallustianum magis. Sic postea '*quascumque urbeis* et agros manu ceperat:' pro *urbes*, quod in pervulgatis exemplaribus est. Habet et Ascensianus codex, *ceterasque artis bonas*: ubi hodie fere, *aliasque bonas artes*. In manuscriptis τὸ *bonas* adjectivum post substantivum ponitur. *Idem*.

Ceterasque bonas artes] Hæc lectio in omnibus pervulgatis exemplaribus, et quatuor manu descriptis reperitur. Verum in duobus pervetustis libris, *Aliasque bonas artes* scriptum animadverti; quomodo et Donatus citat, act. II. sc. 2. in Eunuchum Terentii. Nos tamen hic vulgatam, receptamque lectionem non mutavimus. Etenim apte sane quadrat cum illo Catilinarii loco: 'Namque avaritia, fidem, probitatem, ceterasque bonas artes subvertit.' *Popma*.

Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam et voluptates corporis pessumdatus est] In Fabriciano atque aliis quibusdam, divisim legitur, *pessum datus*: quomodo Tacitus 1. 'Postquam hic socordia senuerit, ille per libidines pessum datus sit.' *Rivius*.

Pessumdatus] In Glossario veteri scribitur: Pessundat, βυθίζει, καταποντίζει. Et in eodem: Pessum, βυθὸς καὶ βόθρος. Ibidem: καταβυθίζω, demergo, pessundo. Et: καταποντίζω, demergo, perundo, pessundo. Prudent. contra Symmachum: *pessum mergere*. Parum vulgo hujus verbi vim assequuntur. *Coler*. Quod Latini dicunt pessum ire, Græcis est ἐς βύσσον χωρεῖν. Ita utitur Columella XII. 6. 'Si pessum ibit, scies adhuc esse crudam:' id est, Fundum petit.

Ubi per socordiam vires, tempus, ingenium diffluxere] Sic in manuscriptis: ubi hodie fere, *defluxere*: id recte, an secus, aliorum esto judicium. *Rivius*.

Defluxere] Seneca de brevitate vitæ: 'Sed ubi per luxum et negligentiam defluit, nullæ rei bonæ impenditur, ultima demum necessitate cogente, quam ire non intelleximus, transisse sentimus. Ita est, non accepimus brevem vitam, sed fecimus.' *Putschius*.

Ubi per socordiam, vires, tempus, ingenium diffluxere] Ita malui, hortatu membranarum plurium, ac notæ primæ; quam quomodo fere cusi, *defluxere*: quam vocem etiam reformandam, videri Senecæ Philosopho, fide codicum calamo exaratorum, monui in animadversionibus ad eundem scriptorem, c. 1. de brevitate vitæ. *Gruterus*.

Neque regerentur magis quam regerent casus] Ita manuscripta volumina, contra quam hodie legitur: ut subaudias, *casibus*, idque magis brevitati Sallustianæ convenit. Quale propemodum est illud apud Plinium l. VII. de Cicerone, 'Omnium triumphorum lauream adepte majorem:' nam subauditur, *laurea*; quod quidam non attendentes, neque rationem breviloquentiæ Plinianæ habentes, *triumphorum* pro Omni triumpho positum per enallagen existimarunt. In Merseburgensi est, 'neque regerentur magis quam ipsi regerent casus.' *Rivius*.

Neque regerentur magis casibus, quam regerent casus] Quidam in suis Mss. libris dativum, *casibus*, deesse, refert. Ego consentientibus antiquis libris, eum minime delendum censeo. In uno tamen Ms. permutato verborum ordine legitur: 'Neque casibus regerentur magis, quam regerent casus.' *Popma*.

Neque regerentur magis, quam regerent casus] Et hoc recte Carrio; juxtaque præscriptum Mss. plerorumque Pall. Male editi prius, *neque rege-*

rentur magis a casibus, quam regerent casus; aut, *neque regerentur magis casibus*. Videatur Rivius; nam Popmæ libri sane ætatem suam vere musteam nimis turpiter detegunt, dum stant ab olim vulgatis. *Gruter*.

Neque regerentur magis] Causa, quare homines putant naturam humanam casibus fortunæ esse subjectam, hæc est: quia sequuntur ea bona, quæ revera fortunæ subjecta sunt; sicuti sunt divitiæ: quæ cum ab eis auferuntur, dicunt naturam humanam fortunæ esse subjectam. Sed sequantur bona animi, sequantur virtutes, quæ ab eis auferri non possunt: et tunc intelligent, id quod est verum, videlicet naturam humanam casibus fortunæ non esse subjectam. *Sold*.

Neque regerentur, &c.] Nam sapiens quidem pol ipse fingit fortunam sibi, ut inquit Plautus. Vide Proverbium, 'Sui cuique mores fingunt fortunam.'

Casus] Fortunam. nam etsi (ut docet Aristoteles l. II. φυσικῆς ἀκροάσεως.) casus latius patet; nam quod est fortuna, casu est; quod vero casu, non omne a fortuna: tamen sæpe confunduntur. *Cast*.

Cap. 2 *Omnia orta occidunt*] Nihil hic opus lectione codicis Rittershusiani, *omniaque orta*: cum clara sint omnia, et lectio vulgata magis cohæreat. Minucius Octavius: 'Quis enim sapientum dubitat, quis ignorat, omnia quæ orta sunt occidere, quæ facta sunt interire?' Græcorum παροιμία: πᾶν τὸ γενόμενον κατθανεῖν ὀφείλεται. *Putsch*.

Æternus] Animas nullam in tempore originem habere creditum nonnullis veteribus. Unde dixit Sallustius, *omnia orta occidunt; animus vero, &c.* nisi omnia orta occidere intelligendum sit, de iis quæ corpus habent. De animis ita Plotinus Ennead. 3. 1. 2. c. 7. 'animæ vero non ex eo quod mundus erat, huc venerunt, sed ante mundum fuerunt, ut in mundo quandoque forent, mundana curarent; sistendi causæ forent, gubernarent, efficerent: quocunque modo id facerent, sive præsidendo, ex se nonnihil attribuentes, sive immergendo se dederent, sive aliæ quidem sic, aliæ vero aliter id efficerent, providentia non est culpanda.' Hæc ille. Animas autem antea fuisse quam in hanc vitam descendatur, fuit error Philosophorum, qui ab Orpheo manavit, quod ut probarent, reminiscentiam superioris vitæ imaginarunt, et quod ob facinora in anteacta vita commissa in corpus traderentur. *Steuc.* de peren. ph. III. 28. Plato opinatus fuit Deum omnes animas ante corpora simul creasse, et in comparibus stellis constituisse, easque cœlestium rerum tædio affectas, per modum pœnæ in corpora tanquam carcerem conjecisse. Origenes quoque hunc errorem tenuit ut constat ex libro primo περὶ ἀρχῶν. Unde et Stoici originem animum habere ex cœlo, ex æterno illo igne, e siderum natura, et sine circuitu a Deo ipso, crediderunt. Seneca ad Helviam c. 7. 'animus, si primam ejus originem aspexeris, non est ex terreno gravique concretus corpore: ex illo cœlesti spiritu descendit.' Epictetus: αἱ ψυχαὶ μὲν οὕτως εἰσὶν ἐνδεδεμέναι καὶ συναφεῖς τῷ θεῷ, ἅτε αὐτοῦ μόρια οὖσαι, καὶ ἀποσπάσματα. Id est, *animæ illigatæ et conjunctæ Deo sunt, ut particulæ sint ejus et decerpta*. Plus addit Plutarchus Quæst. Platon. cum dicit: 'anima mentis et ratiocinationis consors, non opus solum Dei, sed et pars est, neque ab ipso, sed ex ipso est facta.' Crediderunt autem, quod animus, sive mens, non est quidem abscissus ab essentia Dei, sed quasi diffusus et extensus; sicut lumen a Sole diffunditur, sine Solis imminutione et noxa. *Lipsius*.

Agit atque habet cuncta, neque ipse habetur] Sic Aristot. περὶ ἔχειν in Categoriis, et Cicero l. IX. epist. ult. ad

* Famil. de Aristippo Socratico Philosopho. *Ciacc.*

Agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur] Verbum *habet*, et *habetur*, eodem, quo Græci sensu, Sallustius usurpavit, apud quos notum est illud Demosthenis, ἔχω τὴν Λαΐδα, καὶ οὐκ ἔχομαι. *Ursin.*

Dediti corporis gaudiis] Sic in orat. de repub. ordinanda, 'omissis pecuniæ et corporis gaudiis.' *Ciaccon.*

Cum præsertim tam multæ variæque artes sint animi] Est in manuscriptis et impressis vetustioribus, *tam multæ variæque sint artes animi:* id mollius est; alioqui sibilum efficit inamœnum et insuavem τὸ s in priore voce extremum, in insequente primum. *Rivius.*

CAP. 3 *Quoniam neque virtuti honos datur, neque illi quibus per fraudem jus fuit, utique tuti aut eo magis honesti sunt*] In manuscriptis duobus est, *quibus per fraudem is fuit:* pro, Quibus honos per fraudem contigit. Exemplar Ascensianum et Beroaldinum, *quibus per fraudem concessum jus fuit:* nisi quis pro *imperio potestateque publica*, *jus* accipere velit: τὸ *utique* non habent codices in pergamenis descripti: tametsi non me fugit, apud Ciceronem aliquoties hanc particulam reperiri, cum primis ad Atticum; sed et Merseburgense exemplar eam habet, et impressa cuncta quotquot ipse viderim. *Rivius.*

Vi quidem regere patriam, aut parentes] Sumpsit hoc a Platone in Epistola longa ad Dionis propinquos: Πατέρα δὲ ἢ μητέρα οὐχ ὅσιον ἡγοῦμαι προσβιάζεσθαι, μὴ νόσῳ παραφροσύνης ἐχομένους. ἐὰν δέ τινα καθεστῶτα ζῶσι βίον ἑαυτοῖς ἀρέσκοντα, ἐμοὶ δὲ μὴ, μήτε ἀπεχθάνεσθαι, μάτην νουθετοῦντα· βίαν δὲ πατρίδι πολιτείας μεταβολῆς μὴ προσφέρειν, ὅταν ἄνευ φυγῶν, καὶ σφαγῆς ἀνδρῶν, μὴ δυνατὸν ἢ γίνεσθαι τὴν ἀριστήν. Et ex v. de Legibus: Πατρίδος δὲ οὔσης τῆς χώρας, θεραπεύειν αὐτὴν δεῖ μειζόνως ἢ μητέρα παῖδας. Quam sententiam expressit idem Plato in Critone, his verbis: Πανταχοῦ ποιητέον, ἃ ἂν κελεύῃ ἡ πόλις τε, καὶ ἡ πατρίς· ἢ πείθειν αὐτὴν, ᾗ τὸ δίκαιον πέφυκε. βιάζεσθαι δὲ οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα, οὔτε πατέρα· πολὺ δὲ τούτων ἔτι ἧττον τὴν πατρίδα. Hunc Platonis locum Cicero cum significare vellet, sic ait in Epistola perjucunde: 'Id enim jubet idem ille Plato, quem ego auctorem vehementer sequor; tantum contendere in Republ. quantum probare tuis civibus possis: vim neque parenti, neque patriæ adferre oportere.' Et libro I. de Republ. apud Nonium: 'Sed quoniam plurima beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam si quis, ut ajunt, creaverit, major ei profecto, quam parenti debetur gratia.' *Manutius.*

Cædem, fugam, aliaque hostilia] Meus liber, *cædem, fugam, incendia, aliaque hostilia:* ut Catil. 'cædem, incendia, aliaque belli facinora.' *Ciacc.* Sic supra in Bell. Catil. dixit: 'cædem, incendia, aliaque belli facinora.' *Ursinus.*

Cædem, fugam, incendia] Dictionem *Incendia* hoc loco restituimus, a librario properante, vel aliud agente in omnibus editionibus omissam: eamque addendam esse intelliges, si præcedentia cum sequentibus conferas, et locum accurate totum excutias. *Popma.*

Cædem, fugam, aliaque hostilia, &c.] Intrudi cuperet Popma, *incendia;* annuitque ferme Ursinus, ac Ciacconius: verum cum in nullo extet Pall. aliorumve, imo ne in editionibus quidem exoletis, valeat: adversatur sane menti auctoris quicquid illi dicant: neque unquam auditum incendiis quem grassatum ad emendationem morum. *Grut.*

Frustra niti, neque aliud, sese fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est] Plato in Epistola ad Perdiccam, quam Ficinus Dionis esse putat: Εἰ μὴ μάτην μὲν κινδυνεύειν ᾤετο, πλέον δὲ οὐδὲν ποιήσειν. *Manut.*

Potentiæ paucorum decus a. l. s. gra-

tificari] Tacit. iv. 'Odiis Sejani per dedecus suum gratificabatur.' *Ciacc.*

Decus atque libertatem suam gratificari] Illud *gratificari*, varie exponunt Commentarii. Soldus conjungit, *libido gratificari*, et exponit, *libido gratificandi*. Badius addit in expositione sua verbum *velint*, quod nulli contextus habent, sed subjungit: 'Si ordo hic est, Libido gratificari tenet, ponitur more Græcorum pro gratificandi. sin, libido tenet gratificari, tenet ponitur quasi pro cogit.' Hæc ille. Ego puto ordinem esse: *Nisi forte quem inhonesta et perniciosa libido tenet gratificari*; id est, gratis donare, *decus atque libertatem suam potentiæ paucorum*, quasi diceret: quos juvat fieri mancipia. *Glareanus.*

Cap. 4 *Certe quibus maxima industria videtur, salutare plebem, et conviviis gloriam quærere*] In Mss. est, *conviviis gratiam quærere*: pro *colligere gratiam, et captare atque aucupari favorem et benevolentiam multitudinis, apparandis conviviis*. Sed nec *gloriam* repudio: etenim apte sane quadrat. Quod si *gratiam* legere malis, id quod mihi magis arridet, ad liberalitatem et benignitatem opulentorum; sin *gloriam*, ad magnificentiam et splendorem, spectabis: nam et qui convivia libenter exhibent, aut epulum vulgo dant, *gratiam*: qui laute et sumptuoso apparatu, *gloriam* consequi solent. Intelliges autem hunc locum de publicis conviviis, quibus multitudinis studium et amorem sibi homines ambitiosi conciliabant: qua de re Cicero in oratione pro L. Murena. *Rivius.*

Et conviviis gratiam quærere] Qui hic adducunt *gloriam*, tanquam germanum magis, parum attendunt, aut historiis aut politicis. Salutant plebem; convivia præbent; non assecuti culmen honorum, sed qui adhuc eo adspirant; a quibus admodum longe abest industriæ illa proles gloria. Et vero Mss. nostri primam scripturam mordicus tenent. *Grut.*

Conviviis gratiam] Palmerius expuncta voce legit, *conviviis quærere*, mea sententia, nimis acute. *Coler.*

Q. Maximum] Fuit is ex Fabiorum familia. Fabii autem fuere Romani nobilissimi simul ac potentissimi: qui bellum adversus Vejentes soli cum suis clientibus et servis in se receperunt: cumque ex levibus aliquot præliis sæpius victoriam reportassent, tandem ad Cremeram fluvium insidiis circumventi, ad unum omnes capti sunt. Ovid. Fast. l. ii. Ex tanta Fabiorum clade unus tantum superfuit, qui nondum armis per ætatem idoneus, in urbe relictus erat: ex cujus sanguine per longam nepotum seriem natus fuit Fabius ille Maximus, qui Dictator adversum Annibalem creatus, cunctabunda quadam prudentia rem Romanam, aliorum imperatorum temeritate labefactatam, primus restituit, adeo ut verissime de eo Ennius dixisse videatur: 'Unus homo nobis cunctando restituit rem.' Sed, qui primus Fabius, dictus est Allobrox, quod apud flumen Isarum Allobrogum regem cecidisset.

Q. Maximum] Qui Fabiæ gentis ortum a capite repetunt, ad Aborigines primos Latii populos originem generis, stirpem ad Fabium Herculis filium referunt, ut scribit Plutarchus in Maximo. Habuit hæc gens familias præcipuas quatuor. Prima eorum est, qui Vibulani, altera qui Ambusti, tertia qui Maximi, postrema eorum, qui Pictores nominati sunt. Vibulani a Vibone forsan opido, quod in Brutiis condidit Hercules. Ambusti, Auctore Festo dicti sunt a Fabio Eburno, quod fulmine ambustus sit. Maximi a Q. Fabio Rulliano, qui censor cum P. Decio, omnem forensem turbam secretam in quatuor tribus conjecit, Urbanasque appellavit. Quæ res adeo gratis animis accepta est, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac tempe-

ratione ordinum adeptus sit. Livius l. IX. 'Pictores autem dicti sunt a Q. Fabio C. F. qui primus ædem Salutis pinxit.' Plin. XXXV. 4. Hic libet monumentum Q. Fabii Maximi subjicere: Q. FAB. MAX. DICTATOR BIS. COS. V. CENSOR INTERREX. II. ÆD. CVR. Q. II. TRIB. MILITVM. PONT. AVGVR. PRIMO CONSVLATV LIGVRES SVBEGIT. EX HIS TRIVMPHAVIT. TERTIO ET QVARTO ANNIBALEM COMPLVRIBVS VICTORIIS FEROCEM SVBSEQUENDO COERCVIT. DICTATOR MAGISTRO EQVITVM, MINVCIO, CVIVS POP. IMPERIVM CVM DICTATORIS IMPERIO AEQVAVERAT, EXERCITVI PROFLIGATO SVBVENIT, ET EO NOMINE AB EXERCITV MINVCIANO PATER APPELLATVS EST. CONSVL QVINTVM TARENTVM CEPIT. TRIVMPHAVIT. DVX AETATIS SVAE CAVTISSIMVS, ET REI MILITARIS PERITISSIMVS HABITVS EST. PRINCEPS IN SENATV DVOBVS LVSTRIS FACTVS EST. Vide *Streinium*. Fulvius quoque Ursinus Labeones vocat in hac familia. nam in Denariis antiquis videre est: Q. FABIVS LABEO Prætor anno DLVIIII. ex Creta Insula navalem egit. Idem anno DLXX. Consul fuit cum M. Claudio Marcello, et anno DLXXIII. Pontifex factus est. Hunc scribit Cic. Offic. l. I. et ad Q. Fratrem, arbitrum Nolanis et Neapolitanis datum de finibus a Senatu, agrum, de quo lis erat, adjudicasse Populo Rom. Hæc obiter hic adjungere visum fuit.

P. Scipionem] Vel majorem, vel minorem Africanum. Fuit autem ex gente Cornelia. Cornelia gens in patricias divisa fuit familias et plebeias; patriciæ Blasiones, Lentuli, Scipiones, Cinnæ. Sisennæ et Sulla in argenteis denariis, quos ipsi vidimus, reperiuntur. *Ursin.*

Solitos ita dicere, cum majorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi] Ita omnes Mss. nostri. amicus tamen meus putabat, aliquot verba cusa in officinis librariorum, iisque rejectis legendum: *solitos cum majorum imagines intuerentur, vehementer animo ad virtutem accendi:* non male quidem, si subvenirent membranæ, neque altera lectio quasi testimonium exhiberet hujus coloris. *Grut.*

Imagines] 'Imago, ut Polybius l. VI. docet, 'est insignis alicujus viri simulachrum, oris similitudinem artificiose effictam coloribus pigmentisque adumbratam referens, quod in insigniori et celebriori domus parte, ligneo armario includebatur.' Hæc ille. Non autem omnibus imaginem sui ponere licebat, sed iis tantum, qui magistratus curules gessissent: quales fuerunt primum curules Ædiles, Prætores, Censores, et Consules. Cumque hi magistratus primum solis patriciis patuerint, sequitur etiam patricios primum solos jus imaginis habuisse. Postquam autem hi honores plebi communicati sunt: eos jus ponendi imaginem simul accepisse dubium non est. Ceterum et hoc observandum de imaginibus, Romanos festis diebus, apertis armariis, illas exornasse: cumque ex domesticis quispiam esset mortuus, eas in funere extulisse, addito, ut magnitudine quam simillimæ apparerent, reliquo corporis trunco: vestibus autem exornatas; si consulares aut cum imperiis fuissent, prætextis; si censores, purpureis; si triumphales, auro intertextis, atque curru, fascibus, et securibus, aliisque magistratuum insignibus prælatis, in Rostra esse perlatas, ut Polybius ibidem annotavit. Et facit huc egregius locus Plinii XXXV. 11. 'Aliter,' inquit, 'apud majores in atriis hæ imagines erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec ærea, nec marmorea: expressi cera vultus singulis disponebantur armariis, ut essent imagines, quæ comitarentur gentilitia funera, semperque de funere aliquo, totus aderat familiæ ejus, qui unquam fue-

rat populus: stemmata vero lineis discurrebant ad imagines pictas: tablina in codicibus implebantur, et monumentis rerum in magistratu gestarum.' Porro poni solitas ejusmodi majorum imagines cum titulis suis in prima ædium patre, ut eorum virtutes posteri non solum legerent, sed etiam imitarentur, docet Valerius. *Rosin.* Itaque qui imagines ostendere poterat, nobilis censebatur, sicut jura nunc insignium se habent, quæ antiquis Romanis ignota, bello sacro primam originem accepisse videntur. Quamquam Clodulfum ducem Austriæ Mosellanicæ, ante mille annos, ea habuisse insignia Gramajus auctor est. Speciem tamen ejus rei apud Romanos aliosque fuisse, verisimile est, sed alium in usum. nam antiquioribus temporibus scuta signis quibusdam distinxisse Vegetius auctor est. Fortium quoque virorum scuta picta, inertium pura fuisse, Servius ad Æneidos l. VI. docuit: ad hoc tirocinium etiam allusit Poëta, cum dicit: 'Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.'

Vehementissime sibi animum ad virtutem] Ms. *virtutes*, melius. Et notant Grammatici Sallustio hæc talia pluraliter usurpata, *ut paces*, *luces*, *famas*. abeunt in mox sequentibus ab eodem codice illa, *In sese*, quæ salva sententia induci possunt. *Putsch.*

Neque prius sedari quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverint] Vox *virtus* abundare videtur. *Ciaccon.*

At contra, quis omnium est his moribus, qui non de vitiis et sumptibus, non probitate, neque industria cum majoribus suis contendant] In manuscriptis est *quin divitiis et sumptibus*; pro *qui non*: et sic identidem Cicero hac particula utitur. Jam non *vitiis*, sed *divitiis et sumtibus* esse legendum, præter antiquorum fidem, etiam Ascensianus codex indicat. Conjunxit autem hæc Sallustius alibi quoque, nimirum ad Cæsarem de rep. ordinanda: 'Juventus,' inquit, 'probitati et industriæ, non sumtibus neque divitiis studeat.' *Rivius.*

Furtim et per latrocinia] Quidam Ciceronem notari putant. Sed quomodo de eo, quantumvis inimicus diceret (per latrocinia), qui in Catilina, sua eum laude non privavit? Soldus *per latrocinia* exponit, per ambitionem. Badius vero, fraude, occulta largitione. *Glar.*

Perinde quasi prætura et consulatus] Legendum *proinde quasi*, ut in manuscriptis est; quomodo fere semper apud Sallust. *Rivius.*

Nunc ad inceptum redeo] Sic infra: 'quamobrem ad inceptum redeo.' Hæc etiam imitari voluit Tacit. An. 4. 'Sed ad incepta redeo.' *Ciaccon.*

Nunc ad inceptum opus redeo] In manuscriptis non est *opus:* sed et postea Sallustius: 'Quamobrem ad inceptum redeo,' inquit. *Rivius.*

CAP. 5 *Numidarum*] Numidia Mauritaniæ ad ortum occurrit, quæ ab incolis modo Buzia dicitur, nomen a Buzia urbe regia Mauritaniæ trahens, quousque posterioribus temporibus fines suos extendit: licet simul cum Africa, etiam omnem illam tertiam mundi partem ab Ægypto ad Herculeum usque fretum Barbariam juniores appellent: hujus itaque Provinciæ situs sic se habet: latus occidentale juxta Mauritaniam Ampsago fluvio: orientale Bagrada fluvio altero (Plinius Tusca, quem ante Bagradam ponit): meridionale desertis interioris Libyæ: septentrionale pelago Africo terminatur. Numidia, quæ et Metagonitis terra (quod idem est) a Græcis appellatur, nomen ab effectu sumsit: non enim diu gentes eam inhabitantes eodem in loco permanere, sed frequentius sedes permutare dicuntur. unde illud: 'Numidæque vagi.' Nam quod illi, *nomi*, nos pabulum interpretamur: unde *Nomades*, id est, pastores. Plinius: 'Numidiæ Nomades a permutandis

pabulis; mapalia sua,' hoc est, domus plaustris circumferentes. Et Festus: 'Numidas dicimus, quos Græci Nomades, sive quod id genus hominum pecoribus negotiatur, sive quod herbis, ut pecora, aluntur, nam plerumque radices edere dicuntur, alios carne, et lacte, et caseo nutriri. Hanc terram feliciorem esse referunt, quam quæ Mauritaniæ proxima est Massæsylorum. Videlicet ista florentior et melius composita, quanquam propter res Carthaginiensium valde labefactata.' Similiter et Mela scribit, ac Plutarchus: Numidia namque in duas olim partes dividebatur, altera erat Occidentalis, quæ Mauritania Cæsariensis deinde dicta est, altera Orientalis, ad Bagradam flumen pertinens, vel ad Tuscam amnem, Ampsaga interlabente fluvio. Quæ vero in Mauritaniam cessit, ea, victa Carthagine, Masinissæ reddita: ejectus enim paterno regno, hoc est, Massulia, erat: hanc vero, quæ Carthaginiensibus affinis est, Syphace expulso captoque, dono acceperat, quandoquidem eo bella multa et præclara facinora pro populo Romano fecerat. *Dom. Maurus Niger.*

Deinde quia tum primum superbiæ nobilitatis obviam itum est] In quibusdam est, *de hinc*, velut manuscriptis: qua particula Cicero quoque utitur. In Veneto, quod est a Pincio excusum, *obviatum* legitur, pro *obviam itum*: sed perperam videlicet: quamvis eodem modo et Merseburgense habeat, et Florentinum. *Rivius.*

Obviatum est] *Obviam itum est*, quod Sallustio quam familiare, ex scriptis libris legendum est. Infra: 'Obviam ire et commori hostibus.' 'Obviam eundo periculis.' 'Ite obviam injuriæ:' Et locis pluribus. Neque vero *obviare* apud melioris ævi scriptores, legere memini: etiamsi eo utatur Macrobius. *Putsch.*

Superbiæ nobilitatis obviam itum est] Ita Pall. notæ melioris, item Comm. meus. Carrioni adlubescebat, *obviatum est*, proque eo juniores deinde arma induerunt tanquam pro Helena sua. sed ii profecto nondum norunt quid ea distet ab Hecale. *Grut.*

Sed prius quam hujuscemodi rei initium expediam] Manuscripta quædam, *expedio*: quomodo Cicero quoque interdum; velut de Or. 'Sed prius quam illa conor attingere, proponam breviter,' &c. et in Philipp. 'Cui prius quam de ceteris rebus respondeo, de amicitia pauca dicamus.' *Rivius.*

Quo dux Carthaginiensium Annibal] In Mss. est, *Carthaginiensium*. quomodo et alias fere in iisdem. Vult autem et Priscianus *Carthaginiensem* dici. l. IV. Sed et Ennianus ille versiculus, quem Cicero alicubi citat, cum Prisciano facit: 'Hostem qui feriet mihi erit Carthaginiensis:' nisi quis hoc metri ratione excusatum velit. Sic infra Sallustius, 'Victis Carthaginiensibus:' et, 'Bello Carthaginiensi.' Item, 'Syphacem et Carthaginienses.' Eodem modo in Catil. 'Cum sæpe Carthaginienses in pace,' &c. *Idem.*

Dux Carthaginiensium] Sic semper Palatinus Nazar. ac Comm. noster *Carthaginiensium;* cum tamen ceteris locis stet ab Scriptura altera. quod adnoto curiosiorum gratia. *Grut.*

Hannibal] Hamilcaris, Barchæ filius. Livius, Æmilius Probus, et Plutarchus. *Cast.*

Hannibal] Denotat Orientalibus dominum gratiosum. חנו, id est, Hanno, gratiosus. Unde et Anna et Johannes nomen accepit, בעל sive Baal autem dominum denotat.

Hannibal] Hannibal, Carthaginiensium dux aut Imperator, Amilcaris filius, qui ante aras Romanorum vindictam juraverat, in Hispaniam trajecit: Gallos ad Rhodanum superavit. Eutrop. III. Alpes pervias fecit: in Italiam venit: Saguntum cepit: Liv. l. I. decad. 3. Titum Sempro-

nium Consulem apud Trebiam profligavit: Flaminium Consulem fudit ad Thrasymenum lacum, 15000. Romanorum cæsis: a Fabio Maximo imminutus. Livius IV. Eutrop. III. Postea resumptis viribus Paulum Æmilium et Ter. Varronem Consules apud Cannas vicit 40000. peditum et 2700. equitum cæsis tribusque et dimidio modiis annulorum Carthaginem missis: castris prope Romam positis, tempestate coactus, in Campaniam venit: a Marcello apud Nolam victus est. Livius l. III. Eutropius III. Florus. Apud Cumas a Sempronio Graccho, magna suorum cæde repulsus, navali pugna, Florus II. 6. Justinus XXXI. Carthaginem rediit, ut eam a P. Scipionis Africani obsidione liberaret: cum quo apud Zamam oppidum Africæ congressus, 20000 Pœnorum cæsa sunt, fere totidem captis; ipse ad Antiochum confugit, a quo auxilium ac vires sumpsit: cum quo postremo etiam superatus est. Livius III. Justinus XXXI. Plutarch. in Annibale. Ceterum a Romanis expostulatus apud Antiochum ac Prusiam reges, ipsorum fidem suspectam habens, hausto, quod annulo inclusum gestabat, veneno, se ipsum confecit. Plutarch. Eutrop. IV. Oros. IV. 20. quo loco ait lapidibus obrutum fuisse a Carthaginiensibus ob rem male gestam. Livius l. IX. cruci affixum fuisse tradit.

Masinissa] Masanissa seu Masinissa, Galæ Massæsulorum regis filius, cum a Carthaginiensibus esset, simulans se ad depopulandos Hispaniæ agros a Gadibus proficisci, clam ad Scipionem contendit, ab eoque in amicitiam receptus est: inde constantissimæ ad ultimam senectam in Romanos fidei fuit. Livius. *Castil.*

Syphace] Syphax rex Masæsylorum, quæ gens est Mauris vicina, opulentissimus erat: cum Scipionem, qui ab Hispania in Africam navigaverat, sua in regia hospitaliter et benigne excepisset, amicitiæ fœdera, et contra Pœnos consilia, cum Scipione iniverat. Eam societatem, et tantam virium accessionem, ut a Romanis divelleret Asdrubal, Syphacis animum, Sophonisba filia in matrimonium ei data, amore scilicet, et complexu adolescentulæ occupat: ita ut ille libidinis hoc ardore, et Asdrubalis instigatione dementatus, amicitiæ Scipionis, antequam in Africam appelleret, per legatos renunciaret. Cujus perfidiæ magnas mox pœnas dedit, castris enim et exercitu una nocte deletis, bis acie fusus, ipse captus, et Sophonisba adamata orbatus, Romam, inde Albam in exilium relegatus, et a Scipione in triumphum ductus est, teste Polybio, quem alii tamen morte ante triumphum Tibure esse præoccupatum auctores sunt. *Stad.*

Quascumque urbes et agros manu ceperat] Legendum, *urbeis;* quomodo in impressis quoque vetustioribus. *Manu ceperat;* pro, *pugnando ceperat:* ut alibi idem loquitur. T. Livius III. ab U. C. 'Quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce qua una posset vindicaret.' *Rivius.*

Masinissæ] Masinissa rex Numidarum, filius Galæ, educatus et in literis excultus Carthagine, adolescens annorum 17. a patre contra Syphacem bellum deposcit. Hoste itaque finibus ejecto, ab Asdrubale ob virtutem et indolem regiam in generum cooptatur, desponsata ipsi filia Sophonisba; traductusque mox ad bellum in Hispaniam, spe nuptiarum ab Asdrubale frustratur, et a patris obitu regno suo excidit, quod tamen victis hostibus recuperat. Cum tota Numidia superiore tempore non posse fruges mansuetas ferre crederetur, oleribusque saltem vescerentur, solus et primus ipse demonstravit, nullum esse frugum vel fructuum genus, quod illa non gigneret, nihilominus, quam

ulla alia regio amplissimis in spaciis, agris fertilissimis instructis. Fuit et saluberrimo et robustissimo ac procero corpore, qui et cum standum esset, in iisdem vestigiis totum diem persisteret, sedens non surgeret, et equum sine adjutore conscenderet, et vexationem in equis sine ullo incommodo toleraret, in senectute etiam usque ad mortem. Cum multi ei filii et nascerentur et morerentur, nunquam pauciores decem habuit. Moriturus, P. Scipionem Æmilianum, obsidentem Carthaginem e castris evocavit, et regni inter liberos dividendi potestatem ipsi fecit. Obiit an. ætatis 90. al. 97. et 100. regni 60. mundi 3818. urbis 606. relinquens liberis regnum amplissimum, a Maurusiis Oceani accolis usque ad Cyrenensis ditionis mediterranea propagatum, et divitias maximas. *Henning.*

Deinde Micipsa filius ejus regnum solus obtinuit] Τὸ *ejus* non est in vetustis, nec in manuscriptis ipsis; et ex glossa irrepsisse videtur. In eisdem, *Dein* legitur; in Merseburgensi, *Dehinc.* Rivius.

Deinde Micipsa, &c.] Masinissa moriens 44. reliquit filios, ex quibus tres erant legitimi: Micipsa, Manastabal, et Gulussa, quem Appianus Gelossam vocat. Scipio Minor igitur, cui divisio regni permissa fuerat (sic enim jusserat Masinissa) regnum tribus legitimis dedit: mortuis autem Manastabale et Gulussa, solus Micipsa regnavit. Vide Appianum in Libyca hist. Orosium IV. 22. et Eutropium l. IV. *Castil.* Obiit A. M. 3848. U. 636. *Henningius.*

Manastabale] Cum superiore anno Sallustium, veterum librorum ope a me emendatum emitterem, præcipueque in eo adjutus essem antiquissimo Fulvii Ursini libro; eum ita diligenter inspexeram, nihil ut oculos meos effugisse arbitrarer. Sed cum postea eundem librum evolverem; cum alia multa minime negligenda secus in eo libro scripta animadverti, tum vero hoc nomen, *Mastanabale*, non *Manastabale*: et cum antiquo libro Carisius consentit, qui l. I. de nominibus in *al* terminatis: 'Si qua,' inquit, 'masculina inveniuntur, hæc barbara sunt, ut Hannibal, Adherbal, Mastanabal.' *Manutius.*

Manastabale] Com. et Naz. una cum Pal. sec. triga videlicet codicum fideliorum, *Mastanabale;* non hic modo, sed et mox infra. *Gruterus.*

Jugurthamque Manastabilis fratris filium, quem Masinissa] Illud *quem*, non Jugurtham, sed Manastabilem referre quidam putant: ideoque alteram lectionem quam habent vetustiores codices, non putant rejiciendam, quæ ita habet: 'Jugurthamque filium Manastabilis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat:' intelligamus Manastabilem Micipsæ fratrem ex concubina ortum, non Jugurtham; neque obstare, quod postea dicit auctor, 'Hiempsalem etiam antea Jugurtham despexisse, quia materno genere impar erat.' *Glareanus.*

Quem Masinissa, quia ortus ex concubina erat] In Mss. aliisque vetustioribus, *quod ortus;* tametsi eodem sensu. *Rivius.*

CAP. 6 *Non se luxui atque inertiæ corrumpendum dedit*] Volumen Fabricianum, *non se luxu neque inertiæ;* pro *luxui:* quomodo veteres loqui consuesse annotavit Gellius IV. 16. Hinc Terent. 'Vestitu nimio indulges:' pro *vestitui:* et Virgilius, 'teque adspectu ne subtrahe nostro:' pro *adspectui:* et, 'Quod nec concubitu indulgent:' et 'Parce metu Citherea.' Sed et Cæsarem in Anticatone *dominatu*, pro *dominatui*, dixisse ostendit: et alibi *ornatu*, pro *ornatui*. Tacitus III. 'Per cultum et munditias, copiaque et affluentia luxu propior,' pro *luxui*, et XIV. 'Cruciatu aut præmio cuncta pervia esse,' pro *cruciatui*. Idem.

Equitare, jaculari] Servius hæc recitans l. II. Æneid. *equitari* videtur legisse: hic ego nihil pronuncio, contentus diversam lectionem ostendisse. *Manutius.*

Equitare] Massylii, Libyes, Numidæ, Getuli equitandi semper fuere peritissimi. Unde Lucanus l. IV. scribit, non ullo freno, sed virga tantum et voce gubernasse equos, cum dicit: 'Et gens, quæ nudo residens Massylia dorso, Ora levi flectit frenorum nescia virga.' Idemque asserit Virgil. l. IV. Æneid. 'Et Numidæ infreni cingunt.' Strabo l. XVII. 'Massylii et Libyes parvis equis utuntur, celeribus tamen et mansuetis, adeo ut sola virgula guberneutur.' Fuit et is Numidis mos, auctore Livio l. XXIII. 'quibus,' inquit, 'desultorum in modum binos trahentibus equos, inter acerrimam sæpe pugnam, in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat, tanta velocitas ipsis, tam docile equorum genus. Vid. *Herm. Hugonem* de milit. eq.

Cursu] Quo antiquitus certare familiare fuit. 'Quis nescit,' inquit Plutarchus, 'majores nostros inter alias exercitationes, ad spectacula, ad militaria exercitia, ad sanos habitus acquirendos cursum quoque habuisse?' Plato quoque ad bellicas exercitationes ita cursum commendavit, ut non modo viros et juvenes, verum etiam virgines, pueros, eos qui grandiores erant, et mulieres, omnesque tam nudos quam armatos exerceri voluerit, non in stadio solum, sed in dolichio, in diaulo, et in ephippio. Platonis sententiam secutus Vegetius milites cursui assuefaciendos, docet, ut majore impetu in hostem currant, ut loca opportuna celeriter, cum usus venerit, occupent, ut fugientium facilius terga comprehendant. Refert noster auctor alibi, de magni Pompeji exercitatione, eum cum agilibus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certasse, neque aliter Sertorio æquandum unquam fuisse, nisi se et suos milites hujuscemodi frequentibus exercitiis ad bella præparasset. Hujus tres effecisse species Antyllum reperio, alteram in anteriora currendi, alteram in posteriora, alteram in orbem; quamvis item apud Galenum et dolichum, et diaulum reperiri sciam; quorum alterum refert ipse, Græcis continuatum diu cursum significare, quem tamen major pars auctorum duplicis stadii spatium extitisse censet, alterum definiunt fere omnes cursum, quo stadium semel currebant, et recurrebant. Itaque stadium erat cursus unius tantum stadii, dolichus duplex uno cursu stadium, diaulus duplex et ipse stadium, sed reflexo cursu: ut fieri posse credam peristylii interioris ambitum, quem diaulum ob duorum stadiorum mensuram vocatum tradit Vitruvius, hujusmodi cursui inserviisse. *Mercurialis de Gymnast.*

Et cum omnes gloria anteiret] Legendum *omneis:* quomodo et Donatus in Andriam citat; ut est in vetustis exemplaribus. *Rivius.*

Leonem, atque alias feras primus aut in primis ferire] Sic in Fabriciano est; non *primas*. Idem.

Plurimum facere, et minimum ipse de se loqui] In Veneto et aliis quibusdam, *de se ipse* legitur. *Idem.*

Tametsi initio lætus erat, existumans, &c.] Audivi nonnullos qui arbitrarentur vocem *tametsi* syllaba una longiorem quam decebat, quod sequeretur statim, *tamen postquam:* sed hic locus sic rapitur in medicinam, fiatque *etsi;* idem necesse est induci locis minimum sexcentis; ubi duo ista copulavit auctor: ego potius rapuerim in dubium verbum *existumans*, tanquam spurium. *Gruterus.*

Exacta sua ætate, et parvis liberis] Manuscriptum, *exacta ætate sua;* ut pronomen sequatur. *Rivius.*

Vehementer eo negotio permotus, multa animo suo volvebat] Manuscripta

cum animo suo, addita præpositione. Quomodo et Aldinum exemplar; pro, *multa secum ipse agitabat, reputabat*. Idem.

Multa cum animo suo volvebat] Suavitatem sonitus reduxeris, rescribendo, *volvere*. Nec dubium mihi fit quin mille locis ea terminatio mutata sit in illam aliam. *Gruterus.*

Præterea opportunitas suæ, liberorumque ætatis] Legendum e vetustis, *suæque et liberorum ætatis*; eaque loquendi ratio, historica magis est. *Riv.*

Quæ etiam mediocres viros] Rittershusii liber: *quæ res etiam med.* Recte: sic supra in Catilina reposuimus ex scriptis, 'Si ita res esset.' Et sic amat loqui Crispus: 'Sed ea res longe aliter ac ratus erat evenit.' Paullo post: 'Quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.' Et mox: 'Neque ea res falsum me habuit.' Occurrunt hæc singulis fere paginis. *Putschius.*

CAP. 7 *Ubi videt neque per vim, neque insidiis opprimi posse*] In Merseburgensi erat, *neque per vim, neque per insidias.* verum prior lectio melior: nam et post eodem modo, 'aut per vim, aut dolis tentare,' inquit. *Rivius.*

Hominem tam acceptum popularibus] Sic infra: 'hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis, et carus acceptusque ei semper fuerat.' Et Tacitus lib. XII. 'carus acceptusque popularibus.' *Ciacconius.*

Statuit eum objectare periculis] Tacit. lib. II. 'Ut ea specie dolo simul et casibus objectaret.' Virg. 'Caput objectare periclis.' *Idem.*

Equitum] Auxiliares equites primus, quod sciam, Romanis junxit Tullus Hostilius diruta jam Alba. Livius lib. I. equitum turmas decem ex Albanis legisse affirmat: nisi quis dicat Albanos jam non socios, sed Romanos factos, Alba tota Romam immigrante. Socii porro auxiliaresque equites divisi in alas. Alares enim proprie equites, non Legionarii; quanquam subinde etiam Legionarii in ala positi, ut Lipsio observatum. Dictæ alæ, auctore Cincio apud Gell. XVI. 4. quod circum legiones dextra sinistraque, tanquam alæ in avium corporibus, locabantur. Duplex ergo ala, dextra et sinistra, a situ. Variis autem nominibus hæ alæ seu turmæ fuere appellatæ, nempe vel a nomine Præfectorum, vel gentium, vel municipiorum: quæ nomina Lazius collegit lib. VI. de Rep. Rom. cap. 11. Eædem alæ postea vexillationes dictæ, auctore Vegetio II. 1. Numerus vero sociorum equitum duplex præ Romano erat. Id Polybius lib. VI. indicat: 'Multitudo sociorum peditum par quidem Legionibus Romanis, ut plurimum Equitum dupla.' Causam Lipsius adfert, quod socii late per oppida, per agros sparsi, facilius equos suppeditarent et alerent; Romani contra anguste clausi, paucos id temporis haberent equestri censu præditos. Quantæ vero hæ sociorum alæ, facilis conjectura est. Nam si socii Equites dupli ad Romanos, nimirum sexcenti, demendo de his ducentos extraordinarios, de quibus alibi Polybius, supererunt in alam socialem Equites quadringenti; subinde tamen plures. Apud Livium lib. X. Campanorum ala quingenti Equites. Numidarum ala Equites quingenti. Quin et Milliaria ala apud Hyginum, et in lapide prisco PRAEF. ALAE BRITANNICAE MILLIARIAE. Hæ sociorum alæ divisæ quoque in turmas et decurias, ut Romanorum centuriæ. Ita Tacitus lib. 11. Historiarum: 'quatuor equitum turmas, universam alam Trevirorum cum Julio Classico misit:' et Hyginus: 'Alia habet turmas sexdecim, decuriones, et reliqua, prout numerus turmarum.' Vide *H. Hugonem* de Milit. Equestr.

Qui tum Romanis imperator erat] Hæc vera lectio, quamvis et in Ms. quodam et in Beroaldino sit *Romanus*

imperator, casu nominativo. Est in Veneta, *præerat:* sed haud dubie perperam. *Rivius.*

Magis magisque eum indies amplecti] Sincerior erit lectio si τὸ *eum* expunxeris. *Putschius.*

Huc accedebat munificentia animi, et ingenii sollertia] Illa *et* copula non est in plerisque vetustis. *Rivius.*

Quibus rebus multos ex Romanis sibi familiari amicitia conjunxerat] In quibusdam est *quibus rebus Jugurtha.* Id quamquam et sententia postulat, et ambiguitatis evitandæ ratio (nam alioqui ad P. Scipionem referri verbum posset) tamen quia non incommode omitti potest, haud magno in discrimine pono, addas ipsum, nec ne. *Idem.*

Cap. 8 *Novi atque nobiles*] Apud Nonium in voce 'Tempestas,' *ignobiles* legitur: nescio quam recte, nam sequitur statim 'factiosi, domi potentes,' quod *ignobilibus* non convenit: quare apud Nonium mendum hærere opinor. *Ciacconius.*

Complures novi atque nobiles] Ita etiam omnino Mss. nostri, editique avorum sæculo. Nonii *ignobiles*, ortum a ratione scribendi prisca, *gnobiles.* Gruterus.

Novi atque nobiles] Id est, ignobiles et nobiles. *Sold.*

Qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando] *Non mediocrem*, dixisse mihi quidem videtur, pro *non mediocriter:* quod quia Commentatores præterierant, nobis annotandum fuit. *Glareanus.*

Uti solus regno Numidiæ potiretur] In aliis est, *imperio Numidiæ:* quomodo et manuscripta cuncta habent; sed eodem plane sensu. *Rivius.*

Solus imperio Numidiæ uteretur] Pal. sec. *imperii:* sicque alias legi: adscriptum. Naz. neque secus lectio primitus cusa. *Gruterus.*

Omnia Romæ venalia esse] In Mss. et impressis vetustioribus, *Romæ omnia, &c.* id nimirum rectius est. *Riv.*

Prætorium] Dicebatur tabernaculum, quod duces exercituum, vel Imperatores, sive Consules, sive Dictatores, sive Prætores, sive Tribuni militum consulari potestate ii essent, occupabant. Nomen autem inde habet, quod initio Consules, qui plerumque bella administrabant, Prætores dicerentur. Ita Quæstorium erat tabernaculum Quæstorum. Forma prætorii fuisse videtur rotunda, testudinea, id est, curvata in cameram rotundiorem. Hac causa fortasse Josephus cum templo componit, quod templa pleraque talia: aut etiam quod eminebat in mediis castris, ut in Urbe aliqua templum. An et quia religio ibi et pars sacrorum? Certe in eo Augurale fuit, ubi sacrificare et auspicari Imperator solebat: nam ante illud ara fuit, in qua solenniter libamenta aliqua illata et cremata, quotidianæ religionis ergo: Auguratorium vocat Hyginus, qui et situm ejus parte dextra prætorii docet, ut tribunal læva. Tota igitur area sive pedatura Prætorii erat quaternum jugerum, seu potius versuum. Versum autem dicunt centum pedes quoquo versus quadratum. Pedatura vero Latinis est quod Græcis ποδισμὸς, etsi podismi ipsa Græcanica voce crebro in hac re Vegetius usus: ποδισμὸς autem dimensio, aut et dimensum ipsum per pedes, sicut σταδιασμὸς per stadia. Ad verbum est pedatura. Et accipiunt non pro ipsa mensura tantum, sed pro spatio, arcaque, quam sic demensi. Situs prætorii in medio non quidem castrorum, sed aliorum ducum. Nam semper veteri et novo more, in medio Tribunorum, aliorumque ducum, Prætoris locus. Profecto, ut in acie Prætor seu Consul (confundimus hic ista) post Hastatos et Principes ante Triarios stabat, media fere acie, et ad latera Tribuni, ita hic; nisi quod pro Triariis, Ablecti, et Extraordinarii, et Evocati substituti. Et hic situs magnæ rationis

fuit. Primum non longe ab hoste, et ad Prætoriam portam, quæ illum fere semper spectabat: nimirum ut observet, si quid ille moliatur aut moveat, et nuncios quoque et exploratores statim admittat: causa altera, ut duces omnes circum se habeat, quorum consilio cum opus statim utatur, item jubeat aliquid aut mandet: tertia, ut in conspectu habeat subjecta castra, et militem totum, videatque, si quid peccent, aut turbent. Ipse ille aspectus coërcebat milites, qui sciebant, semper sub oculis sui ducis se versari, eoque in omnibus magis composite se gerebant: nec ducis tantum, sed ducum; quoniam Quæstor, Legati, Tribuni omnes fere huc spectabant. Denique causa etiam hic, honor et dignitas, quod media omnia honestiora, imo et tutiora. *Lips.*

Ne aliquibus largiri insuesceret] Manuscripta, *neu quibus.* idque melius atque elegantius. *Rivius.*

Suamet ipsum pecunia præcipitem casurum] Egregia emendatio; petita a plerisque manuscriptis. Et hujus quidem loci restitutio tanti mihi videtur, ut laborem quem in comparandis membranis impendi, plus quam ærumnabilem, abunde compenset: ita, inquam, plerique Mss. nisi quod litera adhuc amplius, *suam et ipsum pecuniam præcip. &c.* quæ tamen litera, deleta in Naz. a rubricario: hactenus toleravimus, *pecuniam et ipsum præcipitem casurum;* quod præ nostro insulsissimum. *Gruter.*

Cap. 9 *Quam rem tibi certe scio*] Vaticanus, *certo scio,* melius. Supra: 'Falso queritur de natura sua genus humanum.' *Putschius.*

Quam rem tibi certe scio gaudio esse] Ita quidem Comm. et aliquot præterea Pall. verum Naz. ut et nonnulli alii, nec non Bongarsianus, *certo,* quod repudiavimus ob sonum pinguiorem. *Gruterus.*

Tum virtute, tum gratia viri permotus] Manuscriptum, *cum virtute, tum gratia.* Rivius.

Beneficiis vincere] Sic infra: 'Nunquam pop. Rom. beneficiis victum esse.' Et Apulejus Apol. 2. 'Malum filium beneficio vinceret, me invidia liberaret.' Sed nescio an Sallust. *beneficiis vincire* scripserit. Cic. ad Atticum l. x. Epist. 6. 'Mea caussa autem alia est, quod beneficio vinctus ingratus esse non possem.' Et l. xiii. Epist. ad Memmium: 'Tum viros primos, et homines honestissimos, summo beneficio in perpetuum tibi tuisque devinxeris:' et Verrin. 6. 'Eleomenes ab isto donis beneficiisque plurimis devinciebatur:' et aliis infinitis locis. Sic infra Jugurth. 'Beneficiis suis ratus est nobis convinctum fore.' *Ciacconius.*

Pariter cum filiis heredem instituit] Merseburgense, *pariter cum liberis:* verum eodem sensu. Paullo post. *Rivius.*

Hujuscemodi verba cum Jugurtha fertur habuisse] Manuscripta, *dicitur hujuscemodi verba, &c.* sed eodem sensu: nec secus exemplar Merseburgense, et ex impressis Badianum et Florent. *Rivius.*

Hujuscemodi verba cum Jugurtha fertur habuisse] Spartianus in Severo divinam hanc orationem vocat. 'Severus,' ait, 'imperator divinam Sallustii orationem, qua Micipsa filios ad pacem hortatur, ingravatus morbo, misisse filio dicitur majori; idque frustra.' *Manutius.*

Cap. 10 *Parvum ego te Jugurtha*] Sic cuncti impressi habent. Donatus *Parvulum* legit, Terentianum illud in Andria exponens: *Ego postquam te emi a parvulo:* 'tale est,' inquit, 'apud Sallustium: parvulum ego te Jugurtha.' *Popma.*

Quam liberis si genuissem] Vox *liberis* videtur abundare; legendumque, *quam si genuissem.* Itemque paulo post tollendæ voces, *ex tribus,* scribendumque: *Ne medius (quod apud Numidas honori ducitur) Jugur-*

tha foret. Ad hunc autem locum facit versus Virgilii de Didone, 'mediamque locavit,' cum supra accumberet Æneas, infra Achates. *Ursinus.*

Non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore] Sic Mss. omnes: et non injuria quidem expungeretur illud *liberis*, ut monuit Ursinus: sed quis id audeat sine decreto membranarum? eadem enim auctoritate aliquis deleverit, *si genuissem;* quod posse fieri, retento illo τῷ *liberis*, ego arbitror. *Gruterus.*

Facta omittam] Manuscriptum, *facinora.* Rivius.

Me regnumque meum gloria decorasti] Quanto rectius in Mss. *meque, regnumque meum*, geminata conjunctione! hic est enim peculiaris mos loquendi historicorum: exempla pæne sexcenta apud Livium, Curtium, reliquos. *Idem.*

Moneo obtestorque, ut hos, qui genere tibi propinqui] Legendum *uti hos:* nam sic fere Sallustius. *Te* volumen Fabricianum habebat alterius manu additum in spatio quod versus dirimit: neque est in alio præterea quodam, nec in exemplari denique Beroaldino. *Idem.*

Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici, &c.] Hunc locum sumsit ex Xenophonte, in oratione quam habuit ejus filiis atque amicis antequam moreretur. Οἶσθα μὲν οὖν καὶ σὺ, &c. *Manutius.*

Verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio et fide pariuntur] Sic in manuscriptis atque aliis vetustis: non, *parantur:* quomodo in Eunucho Terentius, 'Cupio aliquos parere amicos beneficio meo:' et in Andria, 'Obsequium amicos, veritas odium parit:' sic alicubi 'amicitias parere' dixit Cicero: vocum affinitas ansam errori præbuit. *Rivius.*

Officio et fide parantur] Antiquus quidam codex: *Obsequio et fide parantur:* sic et Terentius in Andria; 'Obsequium,' inquit, 'amicos, veritas odium parit.' Non tamen sum ausus vulgatam scripturam delere, ceteris libris dissentientibus, in quibus ea reperitur. *Popma.*

Obsequio et fide pariuntur] Consului tres quadrigas Mss. Pall. sed in nullo reperi Popmæ *obsequio:* quod et nauci hoc loco: est enim *obsequium* inferiorum erga superiores. *Gruterus.*

Regnum vobis] Sunt quædam regna electiva, quædam successiva: successiva aut semel alicui, populi voluntate, delata sunt, et ad posteros transfunduntur, aut sunt in pleno jure proprietatis, quæ et alienari possunt, et testamento de iis caveri, sicut et regnum hic divisit Micipsa. Itaque hoc regnum Micipsæ erat in proprio ejus dominio, et ultima voluntate relinqui poterat. Sic et Dario Justinus: 'Regnum Artaxerxi, Cyro civitates quarum præfectus erat, legavit.' Sic Alexandri successores in jus illud plenum, ac proprietatem imperandi populis, qui sub Persis fuerant, pro sua quisque parte successere, aut etiam ipsi victoriæ jure id imperium sibi quæsivere. Ita Attalus rex ex eodem jure regni hæredem fecit populum Romanum, Nicomedes Bithyniæ. De Ptolemæo quoque Cicero de Lege Agraria: 'Quis ignorat regnum Ægypti, testamento regis Alexandrini, populi Romani esse factum?' Tale quoque regnum fuit Micipsæ, qui alioquin Jugurtham adoptivum filium in regni partem cum propriis filiis non vocasset. Alioquin, si id regnum non fuisset ἐν ἰδίᾳ κτήσει, non potuisset ita agere Micipsa, nisi populi eadem esset consuetudo. In regnis enim hereditariis, quæ primo quidem populi voluntate instituta sunt, successoris alius ordo observatur, neque testamenta valent. Sicuti apud Germanos regna eo jure minime habebantur. Nam quod Carolus Magnus et Ludovicus Pius, et alii postea etiam apud Vandalos et Un-

garos de regnis testati leguntur, id commendationis tantum vim apud populum habebat. Simile est, quod apud Livium legimus, Regem Macedonum Philippum, cum Persea a regno arcere, et ejus loco regem facere vellet Antigonum fratris sui filium, obiisse Macedoniæ urbes, ut Principibus illum commendaret. Alioqui testatur Herodotus, Historicus omnium antiquissimus, omnium populorum fuisse consuetudinem, ut natu prior regnum obtineat. Quin et ex consuetudine, si Ægyptum et Britanniam excipias, sequior sexus regno ut plurimum excluditur. Mortuo vero avo nepos ex filio defuncto, qui major natu fuerat, succedit, non vero frater minor: sicut et illa causa coram Ephoris apud Lacedæmonios agitata et decisa fuit. Et ex consuetudine ita servatur. *Grot.*

Qui ætate et sapientia prior es] In Merseburgensi et impressis vetustioribus, *quia ætate, &c.* sed eodem sensu. Forte aliquo in exemplari scriptum erat, *qui ætate*, ut in initio posterioris dictionis foret diphthongus *æ:* id aliquis non intelligens, illam *a* vocalem particulæ præcedenti addidit: atque ita forsan legi cœptum *quia*, pro *qui*. Verum hic nihil admodum pronuntio; tantum diversam lectionem est annotare visum. *Rivius.*

Colite et observate talem hunc virum] Τὸ *et* non est in Mss. nec aliis vetustioribus; et sic est Sallustianum magis. *Idem.*

Colite, veneramini et observate talem hunc virum] In omnibus antiquis, novisque, quæ vidi, exemplaribus, locus hic mancus, deminutusque fuit: eum nos replevimus ex Prisciano, locum hunc citante. *Popma.*

Colite, observate talem hunc virum] Nihil plus est in nostris: itaque facessat Popma cum suo præterea, *veneramini:* mihi enim adhuc abundare videtur, *colite.* Gruterus.

Imitamini virtutem] Si verum est quod ferunt Grammatici, delectatum Scriptorem nostrum verbis pluralibus, haud ægre admiserim Prisciani, *imitamini virtutes ejus;* etsi pronomen supervacaneum videri queat. *Idem.*

Ne ego meliores liberos sumsisse, quam videar genuisse] Legendum e Fabriciano, *sumsisse videar, quam genuisse:* porro *sumsisse*, pro *adoptasse* dixit. *Rivius.*

Liberos sumpsisse] Ita Græci, Theophilus et Harmenopulus, λαμβάνειν pro *adoptare* usurpant. *Coler.*

Cap. 11 *Justa*] Id est, exequias funebres.

Justa] In codice Nazariano legitur, *justitium*. Quod excutiant homines Libitinæ amici; nam mihi profecto ferme se probat. *Grut.* Omnino rejiciendum, quid enim ea, *magnifice justitium facere?* Thys.

Etiam ante ignobilitatem Jugurtha] Legendum, *antea:* id et plenius est et sonantius. Quid si divisim legas, *et jam antea?* ubi nos conjunctim *etiam*. Rivius.

Dextera Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus] Hinc de Didone dixit Virgilius versu supra citato: 'mediamque locavit:' quod is locus, ut ait Sallustius, *apud Numidias honori duceretur:* et fortasse voces, *ex tribus*, abundant, ut diximus supra. Quod autem paulo post ait, 'Inter alias res jacit,' id videtur imitatus Tacitus, cum dixit l. I. 'Quædam de habitu, cultuque et institutis ejus jecerat.' *Ursinus.*

Dextra Adherbalem adsedit, ne medius ex trib.] Quidam codices habebant, *ante Adherbalem adsedit:* sane illud *dextra* ambiguum est: nihil enim refert, sive dextra Adherbalis, sive Hiempsalis intelligas, modo Hiempsal Adherbali proxime adsederit. Sic enim vel ipse Hiempsal, qua juvenili erat audacia, fiebat medius, vel Adherbal, quod jure poterat. Si itaque *in medio sedere*, plus erat quam superiore alioqui loco, nihil refert in utram

Adherbalis partem assederit Hiempsal. Nullo enim pacto fieri potuit medius Jugurtha, siquidem duo hi contigui sedebant. Quare paulo post verbum, *in partem alteram*, Jugurthæ scilicet exponendum est; alioqui Adherbal se fecisset medium, unde Jugurtha nihil honoris habuisset, frustraque fatigasset fratrem, ut ætati concederet. *Glareanus.*

Deinde tamen ut ætati concederet] Manuscripta, *Dein tamen;* quæ particula sane est in veterum scriptis frequens: ita postea, 'Dein loca exusta solis ardoribus:' nam sic exemplar manuscriptum. ubi hodie fere, *Deinde.* Merseburgensis codex, *Dehinc tamen ut ætati, &c.* Rivius.

Vix in alteram partem traductus est] In manuscriptis est, *transductus.* quod antiquitatem magis redolet, et apud Terentium et Cæsarem reperitur. *Idem.*

Ibi cum multa de administrando imperio dissererent, Jugurtha inter alias res ait, oportere quinquennii consulta et decreta omnia rescindi] Manuscriptum, *inter alias res jacit;* pro, inter alia hoc significat et innuit, oportere quinquennii consulta, &c. nam sic interdum hoc verbo utimur. Cic. ad Atticum II. 'Sed illud quid sit, scire cupio, quod jacis obscure, jam etiam ex ipsis quinque viris loqui quosdam. Quidnam id est?' pro, quod obscure et tecte significas. T. Livius VI. ab U. C. 'Adhuc domi concionantis in modum sermones pleni criminum in patres. Inter quos cum omisso discrimine vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari a patribus jecit;' pro, significavit, quomodo et alias idem. Sed et verbo *jactare* Livius in eodem significato utitur. Ut V. ab U. C. 'Jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant.' Est apud Tacitum. 'Jacere fortuitos sermones:' l. v. idem; 'Si qua discordes jecissent,' inquit. Fuit credo qui quid sibinam vellet τὸ *jacit*, minus intellexerit: is igitur deceptus specie recti, ut est inscitia, substituendum putavit, *Ait.* Quod si cui vulgata lectio magis arridet, is persuasum sibi habeat, animum errore et vana specie atque imagine veri præoccupatum in caussa esse, ut ei minus castigatio nostra placeat. Hæc jam annotaram, cum ecce affertur et aliud manuscriptum, in quo ipso idem reperi: ut jam nullus scrupulus relinquatur. Ceterum *decreta rescindi* Sallustius, pro *irrita infectaque fieri*, sive pro *irritis haberi* dixit: quomodo et Cicero, 'Cæsaris acta rescindere, constituta ab alio rescindere, judicium vel res judicatas rescindere,' atque hoc genus alia, pro *infirmare, dissolvere, labefactare:* nam his verbis interdum eodem modo est usus. *Idem.*

Quod verbum in pectus Jugurthæ altius, quam quisquam ratus erat, descendit] Legendum, *quam quisquam ratus,* omisso illo verbo *erat:* quod ex glossa inepti alicujus et insulsi litteratoris irrepsisse credo in contextum. *Rivius.*

Quam quisquam ratus erat, descendit] Secutus antiquorum codicum fidem, locum hunc sic scripsi, damnata vulgata lectione, in qua verbum *erat* omissum est. Nam paulo ante, 'Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit.' Quare minime illis assentior, qui verbum *erat*, ex glossa inepti alicujus et insulsi litteratoris irrepsisse putant. *Popma.*

Altius, quam quisquam ratus erat, descendit] Non video cur Popma ita pugnare debeat pro vocula *erat:* mihi sane, æque ac Rivio, notha videtur; arguuntque ipsammet Mss. nam in quibusdam ejus loco comparet *esset:* certe abest Palat. octavo: neque culpo Carrionem quod excluserit editione sua: idem et ipse facturus, ubi cognovero abesse etiam alteri alicui Ms. haud enim unius testimonio standum puto, etsi innocentissimi,

Tale quid etiam dictum volo, de his quæ habemus supra c. 7. 'Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit.' *Gruterus.*

Ea modo in animo suo habere] Tres libri, *ea modo cum animo suo habere.* Melius, *cum animo suo trahere, agitare, volvere,* Sallustio familiaria. *Putsch.*

Ea modo cum animo habere] Est hæc quidem lectio plerorumque Mss. sed tamen cum Pall. quintus ac decimus servet tantum, *modo animo habuisse:* Nazar. vero adhuc abjecerit voculam *animo:* dispiciendum est, an non media scriptura optima sit, ac præpositio manarit a sciolis: nam hactenus editum est *in animo habere,* quomodo nullæ membranæ. *Gruterus.* Recte Gruterus. Vide nos ad Livium l. XLIV. 24. *Gron.*

CAP. 12 *Sed Hiempsal opido Thirmida*] Manuscripta cuncta, *in opido,* addita præpositione: quomodo et Badianum, et alia quædam. Exemplar Florentinum, Venetum, atque ex his derivata, *in opidum Thirmida:* quasi ad verbum *concessere* referatur; sed perperam meo judicio. *Rivius.*

Domo utebatur] Aldinus Codex hæc verba, *forte ejus utebatur domo,* Parentheseos signis incluserat, cum nominativus *Hiempsal* ad *utebatur* verbum construatur. Soldus hanc domum Hiempsalis esse credidit, cum sit lictoris. Et ipse auctor statim de Jugurtha, atque adeo de lictore subjungit, 'impellitque, uti tamquam suam domum visens eat.' Soldum Badius in hoc recte redarguit, ut eum qui auctoris sensum non intellexerit. *Glar.*

Proxumus lictor] *Proxumus lictor* dicebatur, qui proxime magistratum vel regem præcedebat. unde autem dictus sit *lictor,* docent Gellius XII. 2. et Plutarchus in Quæstionibus. *Cast.*

Proximus lictor] Vide Turnebum II. 9. et XXVII. 21. Alius ab hoc primus lictor, id est, πρωτοραβδοῦχος, quem vetus Glossarium erudite *primivirgium* exponit. *Coler.*

Promissis onerat] V. c. *præmiis onerat;* quod aliquo modo nititur loco inferiore, in quo est: 'Præmia modo, modo formidinem ostentare.' Sed nihil mutandum; nam Tacitus Sallustii æmulator dixit l. XVII. 'Postquam vario sermone callidos audacesque cognovit, pretio et promissis onerat:' et l. XX. 'Multis in Senatu laudibus cumulatum promissis onerat.' *Ursinus.*

Strepitu et tumultu omnia miscere] Rittershusii lib. *misceri:* infra, 'Puberes omnes interfici,' et gaudet infinitivis Crisp. *Putschius.*

Occultans se in tugurio mulieris ancillæ] Manuscripta non habent additam præpositionem *in.* Servius in I. Æneidos hunc locum citans præpositionem addit; ni sint mendosi codices. Itidem in VIII. At Donatus in Andriam quidem *in* omittit, consentientibus ad unum quotquot ipse viderim exemplaribus; in Phormionem vero addit: præterquam in codice Romano, ubi hic locus contra quam in aliis fere est omissus. Mihi vulgata lectio haud sane displicet; pro, *delitescens in tugurio, abdensque sese:* nisi quis legendum forte putet, *cum interim Hiempsal reperitur occultans in tugurio, &c.* accusativo omisso. quomodo ad Atticum Cicero: 'Juventus est vix in hortis suis occultans,' ut videlicet absolute activum ponatur. Tametsi in Merseburgensi est, *occultans sese;* ut nihil certi quis affirmare queat. *Rivius.*

CAP. 13 *Copias armat*] In Merseburgensi et impressis vetustioribus, *Copias parat:* pro, *comparat.* In ceteris manuscriptis est vulgata lectio, consentiente Beroaldino. *Riv.*

At Adherbal] *At* particula abundat, nisi fallor, ex prima syllaba dictionis sequentis efficta. *Ciacc.*

Victus ex prœlio profugit in provinciam] Liber Bongarsii, *ex prœlio,* omittit, quæ abesse possunt; sed retinet

Non. in, *contendere*, ubi vitiose legitur: *sperabat armis contend.* pro *parabat*. Putschius.

Victus ex prælio profugit in provinciam] Malim *victus prælio, profugit*; nisi etiam tollendum, *prælio*: certe neutrius vocis vestigium in Pal. nono, aut Bongarsiano. *Gruter.*

Ac deinde Romam contendit] In vetustis est, *dehinc*; qua voce persæpe et alias utitur. *Riv.*

Tum Jugurtha paratis consiliis, postquam omni Numidia potiebatur] In quibusdam est, *peractis consiliis*: in manuscripto, *patratis*; pro *perfectis quæ in animo habuerat*. Idque verbi maxime omnium placet. Sic dicimus, *patrare incepta, patrare facinus*, pro *peragere, perficere*. Riv.

Facinus suum cum animo reputans] *Cum animo suo*, solet dicere, ut supra: 'Proinde reputaret cum animo suo.' Cato apud Gellium XVI. 1. 'Cogitate eum cum animis vestris:' et noster: 'reputate cum animis vestris, num id mutare melius sit.' Item: 'trahere cum animo suo.' Etiam: 'cum animo suo volvere solitum.' Tum: 'mihi multa cum animo agitanti.' *Ciacc.*

In ocio facinus suum cum animo reputans] Sic et Fabricianum, et cetera manuscripta; quomodo Cicero alicubi, 'Multa mecum ipse reputavi,' inquit. Verum in quibusdam tamen est, *in animo*; perperam, ut opinor. *Riv.*

Facinus suum cum animo reputans] Alii codices habent, *in animo reputans*, cum *in* præpositione: quod et simplicius est, et apud auctores frequentius. *Glarean.*

Avaritia] M. Tullius Offic. 2. scribit, Cajum Pontium Samnitem optare solitum, ut ad illa tempora se Fortuna servasset, et tunc esset natus, quando Romani dona accipere consuevissent, non fuisse passurum eos diutius imperare. Adeo scilicet humana cupiditas ad istas utriusque materiæ laminas caligat, quibus tamen, ut alibi Romanus Sapiens, terra, ut noxiis rebus, maloque gentium in medium proditis, toto pondere incubuit. Resistit quis, aut obloquitur? os illi argento verbera, obstruetur. Vide Senecam.

Romam legatos mittit, quibus præcipit] Manuscripta, *quis præcipit*; quomodo et alias sæpe. *Rivius.*

Veteres amicos muneribus expleant] Sic infra: 'quos paulo ante muneribus expleverat.' *Ciacconius.*

Uti primum veteres amicos magnis muneribus expleant] In manuscriptis et aliis quibusdam non est, *magnis*. Riv.

Deinde novos acquirant] Est quidem in Merseburgensi atque aliis vetustis *exquirant*: sed in Fabriciano, cujus nos plerumque fidem sequimur, *adquirant*; pro *comparent, concilient, adjungant*: id enim proprie hoc loco significat. Habent eodem modo cetera manuscripta. *Idem.*

Sed ubi legati Romam venere, et ex præcepto Regis] Perperam est in recentioribus, omissa copula *et*, quæ est in antiquioribus addita. *Idem.*

Uti ex maxima invidia et malevolentia, in gratiam et favorem nobilitatis Jugurtha veniret] In vetustioribus quibusdam est *malevolentia* additum: cui *favorem* statim opponat, sicut *invidiæ gratiam*. In manuscriptis tamen et recentioribus non est idem additum, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. *Idem.*

Singulos ex senatu ambiendo] Fabricianum, *ambiundo*; nec aliter Merseburgense. *Idem.*

CAP. 14 *Ceterum jus et imperium penes vos esse*] Sic Masgaba Massanissæ filius apud Livium, l. XLV. 'Massanisam meminisse regnum a Pop. Rom. partum, auctumque et multiplicatum habere: usu regni contentum, scire dominium et jus eorum qui dederint esse.' *Ciacconius.*

Ceterum jus et imperium ejus penes

vos esse] *Ejus*, non est in omnibus vetustis: nec sensus magnopere requirit; nam genitivus ille *regni Numidiæ*, huc est referendus, qui antecessit. *Rivius.*

Jus et imperium ejus penes vos] Particula *ejus* diserte extat in Pal. antiquioribus ut et editis ante Carrionem. alias exturbassem et ego. *Grut.*

Quam maximo usui esse] Rittershusii: *quam maxime usui esse;* magis ad gustum meum. *Putschius.*

Vos in locum affinium] Vaticanus: *vos loco affinium;* quomodo et Rittershusii, nisi quod addat *que*, *vosque*. Idem.

Vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem] Ita Mss. ævo priores: quibus ætas minor, *vos adfinium loco ducerem*, quomodo editi ante Carrionem; neque displicet: sic enim etiam habere Vaticanum codicem quem contulit Bongarsius, indicant schedæ ejus. *Gruterus.*

Quæ præcepta patris mei cum agitarem] Τὸ *mei*, non est in omnibus vetustis: et est ab litteratore forsan aliquo adjectum, qui voluerit explicare, quo de patre loqueretur; proinde ac si non id satis e superioribus planum perspicuumque foret. Talia permulta passim sunt cum in Sallustio, tum in ceteris fere omnibus adjecta: id quod facile sentit, qui scripta veterum diligenter evolvit. Ne quid tamen dissimulem, est in manuscriptis duobus hoc loco *parentis mei*. Riv.

Quæ cum præcepta parentis mei agitarem] Hæc est lectio et dispositio Vaticani codicis, qui complexus est orationes Sallustii, hæc membranarum nostrarum; nisi quod Pal. oct. *Quæ cum præcepta patris agitarem;* nonus vero; *quæ cum præcepta agitarem parentis mei;* decimus. *quæ cum præcepta patris mei agitarem;* editi antea, *quæ præcepta patris mei cum agitarem:* aut fallor, aut illa, *præcepta parentis mei*, spuria sunt. *Gruterus.*

Jugurtha homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus] Canteri liber hoc modo hunc locum profert: *Jugurtha hominum, quos terra sustinet, sceleratissimus:* non contemnenda lectio. *Popma.*

Homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus] Sic etiam codd. nostri præstantiores: nam alii, *omnium hominum quos:* aut, *homo hominum quos*, aut *omnium homo quos*, ut videatur verius aliorum, *hominum, quos, &c.* rejecto illo *homo*. Gruterus.

Contemto vestro imperio] Manuscripta, *contemto imperio vestro;* ut pronomen sequatur, quomodo et Badianus codex. *Rivius.*

Etiam a stirpe socium atque amicum populi R.] Manuscriptum, *ab stirpe.* Hoc autem ideo Adherbal, quod Masinissæ nepos esset, qui rex, sociusque et amicus fuerat ab senatu appellatus: cujus nominis honorem et paucis admodum, et pro magnis erga se regum meritis atque officiis dare populus R. consuevit. *Idem.*

Ac maxime deberi mihi beneficia a pop. Rom.] Vox *beneficia* otiosa videtur. *Ciacc.*

Quibus utinam non egerem] Non est in ullo uspiam manuscripto, quod sciam, illa optandi particula, *Utinam:* ac mea quidem sententia rectius eadem abest. Qui locum expenderit, si cujus modo est in literis judicii, mecum haud dubie faciet. Nec exemplar eam Beroaldinum habet. *Riv.*

Secundum ea si desideranda erant, uti debitis uterer] Codices quidam in pergamenis descripti, consentientibus et impressis nonnullis: interque hos eo, qui a Pintio est Venetiis excusus, *sed ea si desideranda erant.* Verum priorem lectionem esse veriorem, e Prisciano liquet; is enim l. XIII. de præpositione agens, 'Secundum,' inquit, 'quando pro κατὰ et μετὰ accipitur, loco præpositionis est.' Sallustius in Jugurthino, 'Secundum ea, uti debitis uterer.' Lucan. VIII. 'secundum Emathiam lis tanta datur." Ita Priscia-

nus: videlicet hoc dicit, *Secundum* in Sallustii exemplo, *post* vel *proxime* significare: in Lucani, *pro:* ut mirari satis non queam, quid ille sibi velit, qui pro *super* accipi adnotavit: quem in scopulum tamen et Thomas Linacer impegit. *Rivius.*

Secundum ea] Pro, *post ea.* Sic Priscianus legit l. XIII. idque sententia confirmat. Fulvii liber, *Sed ea.* Manut.

Secundum ea si desideranda erant, uti debitis uterer] In nonnullis Mss. invenio: *Sed ea si desideranda erant, uti debitis uterer.* Quam lectionem et impressi quidam habent. Locus hic obscurissimus est, et doctos etiam homines diu torsit. Ego sensum hunc esse existimo. Conqueritur Adherbal optare se, ut a P. R. auxilium petere possit, non ob majorum beneficia, sed ob propria in Rempub. collata; tum enim iis, tanquam sibi debitis, uti posset. Sed quoniam contra accidit, et Jugurtham hominem sceleratissimum cognoverit, qui contemto P. R. imperio, Masanissæ nepotem et illorum amicum, regno fortunisque omnibus expulerit, illorum se nunc auxilium et opem implorare, quibus tamen, quod sibi miserrimum est, cogitur prius oneri, quam usui esse. *Pepma.*

Quorum progeniem vos] Legerem, *quorum progenies vos*, hoc est, vos, qui illius populi progenies estis. Cic. de Universitate, 'veteres, qui se progeniem Deorum dicebant.' Varro de R. R. 2. 'Ibi contra progenies eorum.' *Ciacc.*

Quorum progeniem vos P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ] Multi ad hunc locum multa, sed assentior Amplissimo Jacobo Bongarsio, existimanti hæc verba, *me nepotem Masinissæ*, glossam esse, et ex superioribus illis hujus paginæ, 'Masinissæ me nepotem, etiam ab stirpe socium atque amicum P. R.' huc irrepsisse. Refer autem *quorum* ad Masinissam et Micipsam, quorum progenies erat Adherbal. *Putschius.*

Quorum progeniem vos, Patres conscripti, nolite pati, me nepotem Masinissæ frustra a vobis auxilium petere] Aut legendum *progenies* cum Palmerio, aut delendum primo *vos*, jussu Mss. aliquot Pal. forsan etiam, *me nepote Masinissæ*, nec non, *a vobis*, quæ omnia plus quam subintelliguntur. *Gruterus.*

Sed si ad impetrandum nihil causæ haberem] Illa particula *Sed*, non est in codicibus manuscriptis, nec in ceteris impressis. *Rivius.*

Nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto] In aliis est, *expeto*, utrumque mea quidem sententia sic quadrat, vix ut noris, utrum alteri præferas, nisi quod prius illud in codicibus manuscriptis. Cicero ad Atticum: 'Cæsariam opes meas, non ut ante opem exspectat.' Idem alibi, *auxilium expetere* dixit: quomodo et Terentius in Andria, 'auxilium expetens.' *Idem.*

Heu me miserum] In tribus manuscriptis est, *Eheu:* nec aliter citare Probus videtur. Quo loco docet hanc interjectionem etiam liberæ a numeris orationi, et cumprimis historiæ convenire. Quamquam autem Valla hanc particulam nulli casui servire docet, est tamen invenire, ubi cum accusativo juncta sit. Terentius in Phormione, 'Eheu me miserum,' inquit. Et Cicero in oratione antequam iret in exsilium, 'Eheu conditionem hujus temporis.' Sed Virgilius nullum ei addit casum in Buc. 'Eheu, quid volui misero mihi.' Et iterum, 'Eheu, quam pingui macer est mihi taurus in arvo.' Sed nec Tibullus, 'Eheu, divitibus video gaudere puellas.' Idem, 'Ferreus est eheu! quisquis in urbe manet.' Sunt qui et hoc et similibus locis, *heu heu* legere malint. Sane codex Merseburg. hic habet, *Heu heu me miserum.* et eodem modo Florentinus. Verum, ne quid

dissimulem, et *heu* sine casu sæpenumero ponitur; ut apud Ciceronem, 'Heu quam dispari domino dominaris.' Virg. 'Heu fuge nate dea.' Et, 'Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis.' sic sæpe alias. velut Æn. II. 'Heu quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt Accipere?' Et IV. 'Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem Audeat affatu?' Et, 'Heu Furiis incensa feror.' *Idem.*

Semperne in sanguine, ferro, fuga versabitur] Manuscripti codices et impressi quidam, *versabimur* habent. id mihi quidem magis arridet. *Idem.*

In sanguine, fuga, ferro versabimur] Sic Mss. Pall. potiores; deteriores *versabitur*. Gruterus.

Dum Carthaginienses incolumes fuere] Florus potius dixisset duabus vocibus, 'Carthagine incolumi.' *Idem.*

Hostis a latere, vos amici procul] In manuscriptis est, *hostis ab latere;* idque melius. *Rivius.*

Læti pacem agitabamus, quippe quibus nullus hostis erat] In manuscriptis est, *quis hostis nullus erat,* pro, *quibus.* Ita in Officiis Cicero, 'A quis male pugnatum est,' inquit, pro, *a quibus.* Sallustius paullo ante, 'Legatos Romam mittit, quis præcipit.' Sic postea alicubi, 'Quis adjutoribus regem aggressus, impellit uti adversum Romanos bellum incipiat.' Rursus, 'Quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat:' et, 'Quis omnia regna adversa sint.' *Idem.*

Ecce autem ex improviso] In meo libro non est *autem.* Ciacconius.

Ecce autem ex improviso Jugurtha intoleranda audacia] Hæc vera lectio: ceterum est in Merseburgensi, *de improviso:* sed eodem plane sensu: dicimus enim, *improviso, ex improviso, de improviso.* Cicero pro Murena: 'Syracusani improviso in castra Hamilcaris irrumpunt.' Idem in Verrem: 'Ex improviso si quæ res notæ essent:' sic et *de improviso* alicubi dixit. *Rivius.*

In imperio vestro] Sic Cæsar l. I. Belli Gallici: 'Imperio pop. Rom. non modo de regno, sed etiam de ea quam habeat, gratia desperare:' et l. II. 'qui minus in imperio nostro eam rem consequi poterunt,' id est, nobis rerum potientibus. *Ciaccon.*

In imperio vestro] Eodem modo locutus est Cæsar l. I. de Bell. Gall. cum dixit: 'Quod in tanto imperio P. R. turpissimum sibi, et Reipub. esse arbitrabatur:' et l. II. 'Qui minus in imperio nostro eam rem consequi poterat.' *Ursinus.*

Sicut videtis, extorrem patria] Fabricianum, *sicuti videtis;* quomodo et alias fere. *Rivius.*

Eos multum laborem suscipere] V. c. *Eos multum laboris suscipere.* Ursinus.

Familia nostra] Id est, in potestate ejus videlicet. *Badius.*

Quod in familia nostra fuit, præstitit] Vel deest aliquid, vel mendum hæret in voce ultima: nam, de Masinissa isthæc accipi vix queunt, cum ipsi tamen magis quam Micipsæ accommodari possint. *Grut.*

Ut in omnibus bellis adesset vobis] Manuscripta, *uti in omnibus bellis.* Merseburgense, *adessent vobis,* numero plurali. *Rivius.*

Alter eorum necatus est] In Merseburgensi et alio quodam manuscripto non est verbum substantivum. *Idem.*

Alter ipse ego manus impias vix effugi] Egregia lectio: membranæ tamen quasi de compacto *alterius ipse ego:* itaque videtur revocandum, ut fecit Carrion: tunc enim minime videbitur jejuni alicujus Gramatici, *ipse ego.* Gruter.

Naturæ concessit] Sic in orat. de repub. ordinanda, 'anima naturæ cessit.' Tacitus 'concedere vita,' solet frequenter dicere. *Ciacc.*

Alium alia clade oppressit] Manuscriptum Fabricii, *clades,* consentientibus et aliis duobus. Verum Merse-

burgense *clade* auferendi casu. *Riv.*

In crucem acti] Quin de omni cruce dici possit altam fuisse; et sublimes pependisse, qui affixi huic ligno erant, non est dubium. Nam et nocentes in crucem tolli, levari dicebantur, aut etiam eam inscendere et ascendere. Sed qui putabit omnes ad unum exemplar erectas fuisse, sane erraverit. Sublimes extra ordinem aliquæ statuebantur: si exempla edenda forent in famosa persona, et ob atrox facinus, aut si hoc supplicio veniret afficiendus ille, cujus odium esset apud omnes flagrantissimum, aut quæcunque alia causa id flagitaret. Ceterum vulgares cruces non admodum altas fuisse, ex suppedaneo, quod habebant, si habuerint, ostendi potest. Non enim appositum illis suppedaneum, ut cruciarii corpus in illo pedibus sistentis requiesceret, et quasi sustineretur, ut vulgo persuasum doctis esse video. Ad hoc enim suppactum fuit, si tamen fuit, crucibus ὑποπόδιον, ut pede in eo posito cruciarius possit inscendere per se, et lignum quod in medio fixum erat insidere, eodem prorsus modo, quo eques pede stapedi imposito ad sublevandum se, equum adscendit. medium itaque crucis lignum, quod eminebat ex anteriore parte, equi lignei vicem habuit, quod inscendebat, et equitabat cruciarius. Unde et ἀποχεῖσθαι eo dixit crucifixum Justinus in Tryphonis dialogo. In eo ligno velnti subsidebant toto corpore sustentati, quia illud natibus premebant, cruribus hinc inde pendulis: hominis autem ita subsidentis brachia utrinque expansa, ad duas latitudinis partes extremas deligabantur, clavis etiam affixa: pedes in ima extremitate longitudinis vinciebantur, et clavis configebantur: caput reclinatum habebatur ad extremitatem longitudinis summam: nec is pedibus insistebat suppedaneo, quod falso imaginati sunt. Tribus autem partibus tota crux constabat; arrectario ligno, sive stipite, sive palo, qui erecta statione in terram defigebatur. Staticulum et statumen appellat Tertullianus. Hæc præcipua pars crucis, sive major, quia longior et densior. Altera pars transversaria est, quæ ideo antenna appellatur, nam arrectaria mali instar habet, transversaria antennæ. Hæc pars dispassis brachiis cruciarii et alligatis quasi vestita erat. Quæ directa defigebatur, totum corpus sustinebat rectum. Tertia fuit sedile, id est, lignum quod a medio staticulo sive stipite crucis erecto eminebat, cui insidebat cruciarius. Crucem similem esse Tau Samaritano ex Origene tradit Hieronymus: Ægyptio forsan Salebdi, dicere voluit, vel Tavi literæ Abyssinorum. Appendicis loco censetur fuisse suppedaneum. Sed de eo merito dubitatur, cum nulla ejus apud veteres mentio, nisi nos Greg. Turonensis auctoritas moveat. Ultimo erat superius tabula alba nigris literis notata, in qua causa mortis describebatur. Græci λεύκωμα dixerunt; quod idem est, teste Hesychio, atque tabula alba. *Salmas.*

Nunc vero exsul patria, domo, solus, atque omnium rerum honestarum egens, quo accedam, aut quos appellem] Manuscriptum, *atque omnium honestarum egens rerum.* Et quis *accidam* hoc loco, non, *accedam* legat: idque ex commentariis in Terentium Donati. Ac citat quidem in Hecyram Donatus locum Sallustii quendam, ubi is dixerit, 'Qua accidam, aut quos,' sed non hunc opinor e bello Jugurthino. Itaque lectionem vulgatam relinquendam puto. Ceterum *appellare* hic eo plane modo accipitur, quo apud Ciceronem, cum ait: 'Quem enim alium appellem? quem obtester? quem implorem?' et, 'Vos etiam atque etiam imploro atque appello sanctissimæ deæ.' Item, 'Quid agendum est? qui Deus appellandus? cujus

hominis fides imploranda?' Ergo *quos appellem* Sallustius, pro, *quos invocem? quorum fidem et misericordiam implorem atque exposcam? a quibus opem auxiliumque petam?* Rivius.

Quo accedam, aut quos appellem] Donat. in Hecyra Terent. 'Quo accidam, aut quos:' sed aliis locis compluribus Sall. *accedere* dixit: ut paulo ante 'quo potissimum infelix accedam?' et post: 'pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit.' Item: 'Bocchus cum magna multitudine Jugurtham accedit.' Denique: 'Jugurtham placandi gratia accedit.' Tacit. XIV. 'ut quamque nationem accesserat:' et Hist. III. 'hæc ut quosque accesserat.' *Ciacc.*

Quo accedam, aut quos appellem] Ita Pall. ita Vaticanus, ita Bongarsiani. Carrion tamen intrusit, *quos accidam?* Gruterus.

Postremo, Masinissa, ita nos instituit] In nonnullis est, *Micipsa*, ut de patre suo, non avo loquatur: et sic quoque Florentinum: licet aliter codices in membrana descripti. *Rivius.*

Masinissa nos ita instituit] Haud aliter Mss. nostri. In nullo sane, reperitur aliorum *Micipsa*, quod ineptum est: nam vixerunt Micipsæ liberi etiam sub *Masinissa*. Gruterus.

Una occidendum nobis esse] Simili sententia usus videtur Livius l. XLV. et forte a Sallustio eam mutuatus est, cum dixit: 'Massanissam victoria Romanorum lætari mirum non esse, qui sortem omnem fortunæ regnique sui cum rebus Romanis immiscuisset.' *Ursinus.*

Virtute ac Diis volentibus] Sic in orat. Cottæ: 'Multa mihi pericula domi, militiæ multa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli, Deorum auxiliis et virtute mea.' Ciacc. Cæsar quoque ita locutus, ut in nostris ad eum notis ostendimus. *Ursinus.*

Sociorum injurias curare licet] Sic supra, 'quibus pro magnitudine imperii, jus et injurias omnes curæ esse decet.' Verum meus liber, *tutare licet.* Plaut. in Mercat. 'Inveco vos Lares diales, me tutetis.' Et Nævius, 'Tuos qui celsos terminos tutant.' Vide Nonium. *Ciacc.*

Transversos agit] Supra: 'Quæ etiam mediocres viros, spe prædæ transversos agit.' Cato, 'transverses trudere,' dixit apud Agell. VII. 3. *Idem.*

Quos ego audio summa ope niti] Manuscripta, *maxima ope niti.* quomodo et Badianum exemplar et Beroaldinum, sed eodem sensu, pro, summis viribus. *Rivius.*

Summa ope niti] Eruditi nonnulli viri legendum arbitrantur: *maxima ope niti.* Priorem lectionem in meis libris inveni; et confirmat Sallustius in initio Catilinarii: 'omnis homines qui sese student præstare ceteris animalibus:' et in Jugurthino: 'nobis ob merita sua carus, ut idem senatui populoque Romano sit, summa ope nitemur:' et, 'sed ab iisdem regis fautoribus summa ope enisum:' item, 'contra eos summa ope nitebatur:' et, 'Vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini?' et in oratione ad Cæsarem de rep. ordinanda: 'M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate.' *Popma.*

In has miserias projectus sum] Cic. ante quam iret in exsilium: 'projicitur Tullius in exsilium.' *Ciacconius.*

Eadem hæc simulantem] Forte, *eadem sic simulantem.* Vide ad Livium XXVII. 7. *Gronovius.*

Omnibus malis excruciatus] In quibusdam additur, *ipse.* Rivius.

Tamen lætandum magis quam dolendum casum tuum puto] Manuscripta, *quam dolendum puto casum tuum.* Idem.

Quæ me premunt ærumnas] Scripti quidam libri: *quæ me premunt miserias:* ut paulo ante: 'cujus impio facinore, in has miserias projectus sum:' et iterum: 'fratris mei necis, mearumque ærumnarum graves pœnas red-

dat.' Si quis tamen non *miserias*, sed *ærumnas* legendum existimat, habet codices quos sequatur. *Popma.*

Quæ me premunt ærumnas] Hæc est concors scriptura Pallat. omnium, ne quis forte auscultet ad Popmæ *miserias*. Gruterus.

Cujus vitæ necisque potestas ex alien. opibus pendet] Manuscripta, *ex opibus alienis*; ut adjectivum sequatur. *Rivius.*

Ne vivere contemtus viderer] Locus corruptus. Badius legit *contentus*, et explicat suo more. Palmerius *vixe* pro *vixisse*, nimis comice. Ego, *nec vivere contemtus viderer*, unica addita literula, qua toti sententiæ medeor. Utinam, inquit, mors mea cum honestate conjuncta esset; tot injuriis affectus mihi vitæ finem facerem: nec etiam in posterum hominibus contemtus viverem, si ego stirpe regia satus, tot malis defatigatus, injuriæ cedam. Nunc quoniam neque vivere mihi libet, cum nequeam fratris mortem et injurias meas persequi; neque mori licet sine dedecore; rogo vos P. C. subvenite misero mihi. Atque hæc mihi loci hujus sententia videtur, quam tamen modeste propono examinandam. *Putschius.*

Ne vivere contemptus viderer] Omnes codices habent, *contemptus*, atque ita etiam Soldus legit: quippe qui exponat, 'Contemptus, id est, neglectus, spretus.' Badius autem putat, *contentus* legendum esse, quid illum moverit, non hercle intelligo: sed admonendus erat Lector, si forte alii aliud succurrerit, quod me fugerit. Item Badius non ita multo post, de *L. Opimio*, cum alii legant: *Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat; ipse in inimicis*, pro *in amicis* legit, propter illud *tamen*, quod proxime sequitur; *tamen accuratissime accepit:* et habet sane veri speciem; sed lector judicet. *Glareanus.*

Sine dedecore, P. C. oro vos per liberos, atque p. v.] Fulvii liber, *Sine dedecore, per vos, per lib. &c.* quomodo locutus alibi idem Sallustius sæpius. Et Livius lib. IX. belli II. Punici: 'Per vos fidemque vestram P. C. prinsquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis.' *Manut.*

Sine dedecore, Patres conscripti, per vos, &c.] Sic contubernium Mss. satis quidem abrupte imperitis, nisi aliquid tertiatis verbis simile, hoc loco appositissimum esset. A libris membranaceis nihil recedunt primitus impressi, quam quod supplendæ sententiæ interposuerint; *sine dedecore. Patres conscripti oro vos per liberos:* satis rustice minus forsan insubide fingi potuisset: *sine dedecore. Quare P. C. per vos;* ut *quare* periisset ob soni adfinitatem quæ ei cum postremis elementis verbi *dedecore*. Gruterus.

Oro vos per liberos atque parentes vestros] In manuscriptis non est *oro*, neque in Beroaldino, sed tantummodo *per vos, per liberos, &c.* quæ lectio haud dubium quin melior sit. nec aliter fere Livius IX. secundi belli Punici, 'Quibus per vos fidemque vestram P. C. prius quam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis.' *Rivius.*

CAP. 15 *Legatis Jugurthæ largitione magis quam caussa freti*] Melius *legati*, casu nominativo: id operarum est incuria commissum. *Rivius.*

A Numidis interfectum] Codex Fabricianus, *ab Numidis*. Idem.

Extollere laudibus: gratia, voce, &c.] Revocavi posituram Mss. codd. et antiquitus cusorum: absque eis fuisset, hærere possemus: an non etiam distinguendum; *extollere: laudibus, gratia, voce, denique, &c.* Gruterus.

Sua quasi pro gloria nitebatur] In manuscriptis atque item impressis vetustioribus, *nitebantur*, numero plurali: id rectius esse puto. *Rivius.*

Subveniendum Adherbali] Manuscriptum, *subveniundum*. Jam constat ita fere antiquos loqui solitos, ut in ge-

rundiis loco *e*, vocalem *u* frequenter ponerent: id quod passim in fabulis Terentii Plautique occurrit: sic apud Jureconsultos *familiæ herciscundæ*, *finium regundorum*, *communi dividundo*, pro, *herciscendæ*, *regendorum*, *dividendo*. Annotavit hoc I. libro Priscianus. Quamquam autem is hoc fieri dicat in his verbis, quæ a tertia conjugatione nascantur, tamen in quarta etiam fieri constat. Nec est Priscianus male locutus: nam apud veteres una eademque conjugatio erat tertia et quarta: id quod vel e Donati methodo liquet. Nam is solum treis conjugationes ponit: ut omittam Probum, Diomedem, Victorinum, Servium, qui idem faciunt. Quartam ipsi tertiam productam vocant, cujus et Phocas meminit. *Idem.*

Severe vindicandam] Nonnulli codices *dire vindicandam*. Sed nos priorem lectionem sequemur, quam plurima exemplaria comprobant. *Popma.*

Æmilius Scaurus homo nobilis] Hic, ut puto, pater est ejus Scauri, cujus Ædilitas celebratur a scriptoribus, et in ejus denario describitur, cum titulo: M. SCAVR. ÆD. CVR. In quo item denario, ejusdem sub Pompejo Magno Pro Quæstura, et in Syria Præfectura, et gesta contra Aretam regem Arabum expressa sunt. *Ursinus.*

Is postquam vidit regis largitionem famosam imprudentemque] Lege, *impudentemque*: affinitas verborum, locum errori fecit. Est autem in manuscriptis *videt*, tempore præsenti: contra quam Gymnicus habet. *Rivius.*

Famosam impudentemque] Sic et vetus editio, et Mss. nostri: quod pronuncio, quia video Rivium hic laborare. *Gruterus.*

Veritus, quod in tali re fieri solet, ne polluta licentia invidiam accenderet] Τὸ *fieri*, non est in aliis; ac si quid ego judico, majore cum gratia abesse poterit: nec in manuscriptis voluminibus reperi. Sed et alibi Sallustius, 'Simulque id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nuntiabant:' deest *fieri*. Rivius.

Ne polluta licentia] Forte: *polluti* et *accenderent*. *Ne polluti*, scilicet ea largitione, *accenderent invidiam*, majorem sibi et graviorem facerent, *licentia*, quod nimis manifesti essent. *Gronov.*

CAP. 16 *Qui Coss. C. Graccho et M. Fulvio interfectis, acerrime vindictam, &c.*] Omnes fere vulgati, impressique codices: *Quia Consul, C. Graccho et M. Fulvio interfectis, acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat*, habent. Ego hanc scripturam, quam in antiquis libris inveni, elegantiorem, verioremque arbitror. Cum enim C. Gracchus tribunus plebis, legem agrariam tulisset, eaque post tribunatum abrogaretur, cum Fulvio Flacco, vi sceleratorum hominum corroborata, Aventinum occupavit: quos tamen L. Opimius consul, ex senatus decreto, quo cautum erat, ne quid resp. detrimenti caperet, immissis sagittariis oppressit. Neque Opimio auctores seditionis necasse satis fuit, sed et tria millia hominum interfecit: quare a Q. Decio in judicium vocatus, defendente Carbone, senatus eum periculo liberavit. Tandem a Jugurtha magnitudine pecuniæ a bono, honestoque in pravum abstractus, reus Manlianæ rogationis factus, ejectus est a patria. Cicero invectiva prima in Catilinam: 'Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius videret, ne quid respub. detrimenti caperet. Nox nulla intercessit. Mox interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus clarissimo patre natus, avis, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius consularis.' Pro Sestio: 'Unus in hac civitate, quem quidem ego possum dicere, præclare vir de repub. meritus, L. Opimius, indignissime concidit: cujus monumentum celeberrimum est in foro, sepulchrum desertissimum in littore

Dyrrachino relictum est, atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi semper ipse P. R. periculo liberavit, alia quædam civem egregium iniqui judicii procella pervertit.' Et in Pisonem: 'L. Opimius ejectus est a patria, is qui prætor, et consul a maximis rempub. periculis liberarat non in eo cui facta est injuria, sed in iis qui fecerunt, sceleris, ac conscientiæ pœna remansit.' Vide eundem in Bruto, et de Legibus. *Popma.*

Qui consul, &c. acerrime victoriam] Et hujus loci restituti gratia minime pænitet excussisse pulverem librorum pergameneorum, jam enim seculum est; quod legebatur: *acerrime vindictam nobilitatis*, omnino contra mentem auctoris, quam præter Mss. adhuc conservarunt typis excusi ante annos sexaginta. *Grut.*

Quia consul] Opes ait in senatu habuisse hoc ob ipsum, quod sævitia et ira implacabili in Gracchanos promeruisset, ut unicus defensor ejus ordinis existimaretur: ideo omnes nobiles et locupletes illum aspectasse, secutos, coluisse, ut propugnatorem senatus majestatisque vindicem suæ, quod de Appio Livius. Non igitur forte aptius, *qui consul*, quam *quia*, ut visum viro docto. *Gronov.*

Tametsi Romæ in amicis habuerat, &c.] Meus Commelin. initio aperte habuit, *in inimicis*, aut tale quid; et ita etiam invenitur fere in editionibus aliquot, nempe, *Romæ inimicum*, a quibus nihil divertit Pal. sept. nisi quod is *Romæ inimicos:* sed nihil novare placet, neque permittit ratio. *Gruterus.*

In amicis] L. *inimicum* ut habent teste Grutero aliquot editiones: i. e. non faventem suæ parti. *Gronov.*

Tamen accuratissime accepit] Manuscripta cuncta *recepit;* rectene an secus, aliorum esto judicium: quamquam cum his et Beroaldinum facit. *Rivius.*

In divisione regni, quæ pars Numidiæ] Τὸ *regni* manuscripta non habent et ex glossa forte irrepsit. *Idem.*

Agris virisque opulentior] Manuscripta quidem *agro virisque;* quomodo et in impressis quibusdam est, et in ipso Merseburgensi. *Idem.*

Quæ portuosior, et ædificiis magnis exornata erat] Ex scriptis tribus legend. *magis exornata;* quod vel antecedens *portuosior* ostendit. *Putschius.*

Cap. 17 *Sed quæ loca et nationes, ob calorem et asperitatem, item ob solitudines minus frequentata sunt*] In manuscriptis atque aliis vetustioribus est omissa præpositio, *item solitudines:* id rectius esse puto. *Rivius.*

Africam] Africa ab orientis parte Nilo terminata, pelago a ceteris, brevior est quidem quam Europa, quia nec usquam Asiæ, et non totius hujus litoribus obtenditur: longior tamen ipsa quam latior, et, qua ad fluvium attingit, latissima: utque inde procedit, ita media præcipue in juga exurgens, pergit incurva ad occasum, fastigatque se molliter, et ideo ex spacio paulatim adductior. Ubi finitur, ibi maxime angusta est. Quantum incolitur, eximie fertilis, verum quod pleraque ejus inculta, et aut arenis sterilibus obducta aut ob situm cœli terrarumque deserta sunt, aut infestantur multo ac malefico genere animalium, vasta est magis, quam frequens. Mare, quo cingitur, a septentrione Lybicum: a meridie Æthiopicum, ab occidente Atlanticum dicimus. Ab ea parte, quæ Lybico adjacet, proxima est Nilo provincia, quam Cyrenas vocant. Deinde, cui totius regionis vocabulo cognomen inditum est, Africa, cetera Numidæ et Mauri tenent. Ultra Nigritæ sunt, et Pharusii, usque ad Æthiopas. Hi et reliqua hujus, et totum latus, quod meridiem spectat, usque in Asiæ confinia possident. Ac super ea, quæ Lybico mari abluuntur, Lybies Ægyptii sunt et Leucoæthiopes, et na-

tio frequens multiplexque Getuli. *P. Mela.*

Ea fineis habet ab occidente fretum nostri maris et Oceani] *Fretum Herculeum* intelligit, quod vocat *Fretum nostri maris et Oceani;* quod inter nostrum mare et Oceanum est. Propius ad Geographicam veritatem dixisset: *Ea fineis habet ab occidente fretum nostri maris et Oceanum.* Verum hic auctor, quemadmodum et Livius parum pensi hæc habuit. C. autem Cæsar apud Latinos, et Herodotus apud Græcos haudquaquam hæc neglexissent. *Catabathmon* vero Africæ limitem ab ortu solis vetuste scilicet ponit, cum quidam etiam Nilum, quos Ptolemæus recte reprehendit II. 1. Hæc autem verba, 'Mare sævum et importuosum, et ager frugum fertilis,' &c. de tota *Africa;* non de *Catabathmo* intelligenda. Verum hoc quoque lectori considerandum; quo sensu ad finem hujus descriptiunculæ, antequam narret qui mortales initio Africam habuerint, subnectat: 'ad hoc malefici generis plurima animalia:' sic ne *adhæc*, pro præterea positum, ut sæpe alias, an *ad hoc*, id est, ut homines non veniant ad extremam senectutem. *Glareanus.*

Declivem latitudinem] Legerem *altitudinem.* Mela I. 8. 'Catabathmos vallis devexa in Ægyptum, finit Africam.' *Ciacconius.*

Declivem latitudinem] Ciacconius me volente legit, *altitudinem.* Est enim καταβαθμὸς, κατάβασις. Plin. v. 5. Pomp. Mela loco supra laudato. *Coler.*

Declivem latitudinem] Nullam exputo rationem, cur tot inveniantur, quibus adblandiatur, *altitudinem*, cum eis obstet et vox Græcanica sequens, et adjectivum *declivem.* Imo et locus Melæ, quem adducunt, contra ipsos facit. *Gruterus.*

Catabathmus] Καταβαθμὸς, τόπος ἐν Λιβύῃ μεταξὺ τοῦ Ἄμμωνος, καὶ τοῦ Παραιτωνίου. ὁ οἰκήτωρ Καταβαθμίτης, ὡς Φελλὸς, Φελλίτης. Id est, *Catabathmus locus in Libya inter Jovem Ammonem, et Parætonium: cives Catabathmites, ut Phellos, Phellites.* Steph.

Quem locum Catabathmon incolæ appellant] M. Antonius Sabellicus in caput Plinii quintum lib. v. mendose plerosque cum in Plinio, tum in hoc etiam Sallustii loco *Catabathmum* legere, in eoque insigniter illos errare censet. Ipse *Catabathynon* legit. Verum Sabellicum, virum alioqui longe doctissimum, et de rep. literaria prolixe meritum, vehementer hic hallucinatum esse, cum res ipsa indicat, tum Hermolaus pluribus ostendit, qui et secum facere testatur Plinium, Strabonem, Pomponium, Diodorum, Eustathium, Stephanum, Dionysium, Martianum, Antoninum, Solinum. Dicitur autem καταβαθμὸς, ἀπὸ τοῦ καταβαίνειν, quod est, descendere. Ut jure hos rideas, qui vocem esse Punicam adnotarant. *Rivius.*

Mare sævum et importuosum] Τὸ *et*, non est in manuscriptis, nec impressis vetustioribus. *Idem.*

Mare sævum importuosum] Sic antiquus Fulvii liber. Servius tamen hæc recitans in Virg. Æn. lib. I. copulam addit. *Manutius.*

Ager frugum fertilis, bonus pecori] Citatur a Servio Æneid. I. ex Sallust. 'frugum, pabuli lætus ager.' Tacit. de morib. Germ. 'frugiferarum arborum impatiens, pecorum fæcunda.' *Ciacconius.*

Et ager frugum fertilis] Ne hic quidem copula additur in manuscriptis; in duobus *frugum sterilis* legitur, sed perperam. *Rivius.*

Arboribus infecundus] Manuscripta *arbori*, numero singulari. *Idem.*

Cælo, terraque penuria aquarum] Q. Curtius l. IV. 'Terra, cæloque aquarum penuria est.' *Ciacconius.*

Cælo terraque penuria aquarum] Servius hæc recitans Virg. Æn. l. I. copulam omittit. *Manutius.*

Ab ea fama, quæ plerosque obtinet,

diversum est] Verbum, *est*, non habet v. c. et fortasse illud, *plerosque*, in, *plerumque*, mutandum est. *Ursinus.*

Quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet] Ita Mss. omnes, quod significare libet, quoniam locum istum laudo ad Epistolam Sallustii, quæ incipit: 'Populus Romanus antea obtinebat, regna atque imperia fortunam dono dare:' ibi enim libenter legi cuperem: *Populum Romanum antea obtinebat, &c.* Gruterus.

Interpretatum nobis est, utique rem sese habere] *Interpretatum* passive usurpavit. nam ea deponentia olim erant communia, ut apud Græcos sunt *μέσα* auctore Prisciano: et *utique* duæ sunt dictiones, pro *et uti*, id est, *et quemadmodum*. Gothi codex habebat, *utque:* quod placet, propter vitandam ambiguitatem. *Glareanus.*

Cap. 18 *Africam habuere in initio Gætuli et Libyes*] Manuscripta *initio habuere*, præpositione omissa, quomodo paulo ante, 'Sed qui mortales initio Africam habuerint.' *Rivius.*

Gætuli] Libyæ interioris populi, et Gætulia eorum regio, Ptolemæo et Stephano. Hos Athenodorus Gartheas vocat, ut scribit Villanovanus in suo Ptolemæo. Josephus eos Euilæos appellat. Plinius habet hic Gætulos Aurolales, et Getulos Daras. Idem habet Gætuliam in Mauritania Cæsariensi, vicinam Massæsulis. Gætulos describit in Tingitano Philostratus l. v. Inter Marmaridas et Nigretes Dionysius Afer. Apulejus quoque Madauram patriam suam (quæ Madaurus Ptolemæi est) inter Gætuliam et Numidiam ponit. Hæc sub Juba rege erat, teste Dione. Gentem unam arbitror, sed vagam. Est enim, ut Pomponius scribit, natio frequens multiplexque, et ut Silius l. III. inquit, 'Nulla domus, plaustris habitant, migrare per arva Mos, atque errantes circumvectare Penates.' *Ortel.*

Libyes] Lub etiam Hebræis Lybia dicitur. Libyes a colore dici affirmat vir undecunque doctus. 'Etenim,' inquit, 'λίβυς antiqua lingua Græca niger.' Malim ego Libyum nomen deducere ab Hebræo Lub, cujus diversa ratio est. Neque enim ab incolarum colore, sed a qualitate soli sumptum est: nempe لوب lub Arabice est sitis, et lub verbum siti languere, sicuti Giggejus testatur: itaque Lub sive Libya est terra sitiens, sicuti a Lucano appellatur: 'Per calidas Libyæ sitientis arenas.' Quod nomen sic toti convenit, ut tamen specialius videatur posse tribui illi Africæ parti, quam Græci Xerolibyen ex argumento nuncuparunt. Servius in illud Virgil. Æn. l. IV. 'Hinc deserta sitis regio, &c. Dicit,' inquit, 'Xerolybiam, id est, partem Africæ quondam, quæ est inter Tripolin et Pentopolin. Etiam Arabes hodieque Lub, sive Libyam appellant, uti liquet ex Avicenna, aliisque auctoribus.' *Bochartus.*

Humi pabulum uti pecoribus] Voces, *uti pecoribus*, alienas existimo: nam Mela, qui hunc locum æmulatus est, 'Humi,' inquit, 'quies, epulæque capiuntur, cibus est caro plurimum ferina.' Et infra, 'ubi dies deficit, ibi noctem agunt.' *Ciaccon.*

Vagi, palantes qua nox coëgerat, sedes habebant] Codices in membrana descripti præter unum *quas nox coëgerat*, ut subaudias *habere:* hoc est, ubicumque nox eos oppresserat, ubi commorabantur, cum alioqui sedem stabilem et domicilium certum non haberent. Exemplar a Pincio Venetiis excusum, ut et alia pleraque, *quo nox coëgerat;* quomodo fere a doctis citatur: pro, quem in locum nox compulerat, ibi manebant. *Rivius.*

Quas nos coëgerat] Lege ex scriptis *qua nox coëgerat* mendosum et hoc apud Sulpitium Severum Dialog. de virt. monach. orient. 'Vivunt herbarum radicibus, nullo unquam certo

loco consistunt, ne ab hominibus frequententur, quas nox coëgerit sedes bent:' ibidem; 'qua nox, &c.' Ex iisdem infra: 'Ea vero consueti Numidarum equi,' pro vulgato, *eo vero*. Post multa: 'Nam cum ea paullum processerant.' vulgati *cum eæ:* qui superiora legit, facile colligit sententiam. Infra: 'eadem regreditur, non temere uti escenderat;' vulgo, *eodem*. Male. Vide veterem Scholiasten Horatii, Festum Pompejum, Isidorum in Originibus. Paulo post: 'Urbes in ora maritima condidere, eæque brevi multum auctæ:' leg. *eaque:* quod et alii monuerunt. *Putschius*.

Hercules] Fuit hic Hercules Ægyptius, vel potius Tyrius. Nos non latet Græcos Poëtas hanc ipsam expeditionem Herculi suo tribuisse, sed eos mendacii palam arguit templum vetus Gaditanum, in quo colebatur Hercules Phœnicio ritu, non Græco. Appianus Ibericis: 'Herculis fanum quod est apud columnas, Phœnices mihi videntur exstruxisse: colitur enim hodieque Phœnicio ritu. Et Deus ipse Thebanus non est, sed Tyrius.' Proinde et scribit Diodorus hoc templum Phœnices condidisse, et præter Arrianum l. II. et Philostrat. de Vita Apollon. II. 14. ita etiam loquitur Pomponius Mela III. 6. 'Templum Ægyptii Herculis, conditoribus, religione, vetustate, opibus illustre Tyrii condidere: cur sanctum sit, ossa ejus ibi sita efficiunt.' De Templo hoc Gaditano vide Strabonem. *Bochart*.

Amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus] Manuscripta, *multis sibi quisque imperium petentibus:* verum perperam, nisi quis malit *quisque*, pro *quibusque* positum; facit cum manuscriptis Florentinum, atque item Beroaldinum. *Rivius*.

Multis sibi imperium petentibus] Græco genere loquendi, quomodo Aristoteles l. III. Rhet. dixit μετὰ δὲ ταῦτα δήλων ὄντων, καὶ οἷα καὶ ἡλίκα, εἰς τὰ πάθη ἄγειν τὸν ἀκροατήν. Varro de vita pop. Ro. l. II. apud Nonium: 'Suum quisque diversi commodum focillantur.' *Manutius*.

Multis sibi quisque imperium petentibus] Nihil in hac lectione vitii, ut visum Rivio: stabilitque eam, tum editio vetus, tum Mss. nostri, quorum tantum unus e junioribus: *multis sibi imperium petentibus quisque dilabitur*. Gruterus.

Medi] Sunt qui ad Medos revocant Sarmatarum originem. Plin. VI. 7. ubi de Mæotide agit: 'Incolunt Sarmatæ, Medorum, ut ferunt, suboles, et ipsi in multa genera divisi.' Mela l. IV. 'Sarmatæ gens habitu armisque Parthicæ proxuma.' De Parthis porro Trogus l. XLI. 'Sermo his inter Scythicum Medumque medius, ex utroque mixtus: vestis olim sui moris, posteaquam accessere opes, ut Medis perlucida, ac fluida: armorum patrius ac Scythicus mos.' Ex his videtur colligi, Sarmatas, Parthos, et Medos, gentes fuisse moribus affines. Orosius I. 2. 'Generaliter Parthia dicitur, quamvis scripturæ sanctæ universam sæpe Mediam vocant.' Ita et Æthicus, qui Orosium sequitur. *Bochart*.

Persæ] Discrimen illud, quod vulgo inter Persas et Parthos statuitur, neque Tarich agnoscit, neque probat Teixera. Est enim nominale tantum, perinde ac si ex Θεσσαλίᾳ et Θετταλίᾳ diversas quis facere velit regiones. *Scicardus*. Nomen ipsis fuit ab equitatu, quo maxime valebant: equitare a teneris edocti. Herodotus: παιδεύουσι δὲ τοὺς παῖδας ἀπὸ πενταέτεος ἀρξάμενοι, μεχρὶ εἰκοσαέτεος τρία μοῦνα, ἱππεύειν, καὶ τοξεύειν, καὶ ἀληθίζεσθαι. Id est, *liberos suos a quinto anno incipientes usque ad vicesimum tria duntaxat edocent, equitare, et sagittas jacere, et vera loqui*. Qua tamen disciplina primus illos imbuit Cyrus: antea enim, ut tradit Xenophon l. I. Cyropæd. in Persia, quia et equos alere et equitare difficile est, cum

montosa sit regio, vel videre equum rarum erat, et Cyro sic providente, ut narrat idem l. IV. Persæ ex peditibus equites facti, equis deinceps ita assueverant, ut nemo Persarum vir bonus videretur ultra pedes ire uspiam: Cyrus enim legem tulerat, ut turpe esset, si quis illorum, quos equis instruxerat, videretur pedes incedens, sive multum, sive parum itineris esset conficiendum. Itaque ex tam repentina mutatione factum, ut hæc regio, Paras, et incolæ Persæ dicerentur, id est, lingua Hebræa Arabicaque equites. Antea forsan Elymæi dicti. Unde in ea sententia est Josephus, qui Elymos et Elymæos fuisse dicit Persarum Ἀρχηγέτητας, Persarum generis auctores. *Bochart.*

Armeni, Persæ] Per Armeniam, regio Minni intelligi videtur, cujus sacra scriptura meminit: quos, sicuti et Persas, qui Teixera teste iidem erant cum Parthis, multa cum Phrygibus communia habuisse verisimile est. Armenios ideo Phryges genere esse testatur Stephanus. Unde et Herculem Chon sive Càn, id est, dominum appellatum fuisse existimo. Phryges autem cum veteribus Germanis multa habuere communia, sicuti Persæ; quia autem arca Noë fatali illo diluvio Gordiæis primum consedit montibus: inde Phryges, qui eidem quoque cum Armeniis, post diluvium non male antiquissimi mortalium censentur. *Thysius.*

Sed Persæ intra Oceanum magis] Hoc, *intra Oceanum*, Badius et recte et erudite exponit *introrsus ad Oceanum*, sive Sallustius Oceanum, post Atlantes ad occasum, sive post Gætulos ad meridiem crediderit: nam sequentes loci complures ita exponendi, et intelligendi. Persarum enim et Gætulorum commercium cum Hispanis, tum Oceanus, tum Libyes medii, qui ad fretum Herculeum agitabant, prohibebant. Itaque illos, hoc est Persas, *mare magnum*, id est Oceanus, et *ignara lingua* prohibebant, quo minus cum Hispanis commercia haberent. At Libyes, etsi lingua diversi, propinquitate tamen locorum facile cum Hispanis res commutare poterant. Et vide, num *ignara lingua* dictum sit pro *ignorata;* ut infra, ad finem pugnæ Metelli cum Jugurtha, de Numidis loquens: 'Plerosque,' inquit, 'velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt.' *Ignoratus* tamen apud eundem hunc auctorem est, ubi de Jugurtha victo ac vagante ait: 'Ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur, nocturnis aviis itineribus ignoratus Romanos palanteis repente aggreditur.' Nam quod Badius exponit, 'Et lingua Persarum ignara linguæ, scilicet Hispanorum,' non satisfacit mihi, cum auctori verba addat, quæ in nullis inveniuntur codicibus. *Glar.*

Neque materia in agris] Lege ex libro Bongarsii: *neque materies,* Supra Catilina: 'Ea materies omnium malorum fuere.' *Putschius.*

Mutandi copia erat] Antea *mutuandi*, nos *mutandi*, reposuimus ex Fulvii libro: sic enim locutus idem Sallustius: 'Eaque mutare cum vino advectitio, et aliis talibus:' et hac ipsa pagina: 'Freto divisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant.' *Manutius.*

Mare magnum et ignara lingua] Mare magnum hic non pro Oceano, ut in illo: 'Ecce maris magni claudit nos obice Pontus,' accipitur, sed pro sævo et importuoso, ut Crispus loquitur ipse: 'Nam ubi mare magnum esse, et sævire ventis cœpit.' Lucretius libro secundo rerum naturalium: 'Suave mari magno turbantibus æquora ventis.' Virgilius Æneid. III. 'Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt Æquora:' apud quem l. I. ejusdem divini operis in quibusdam codicibus vitiose cuditur, 'Et mulcere dedit fluctus, et tollere ventos;' cum omnino ex re ipsa, et doc-

tissimo Servio, ultimam literam abjiciendo legendum sit, *tollere vento*, quod mirum quam ad Sallustium facit, quod enim hic *Mare magnum et sævire ventis* vocat, ille *tollere vento* dicit. *Putschius.*

Hi paullatim per connubia Gætulos sibi miscuere] Manuscripta, *secum miscuere*, pro *conjunxere sibi*: additur enim huic verbo interdum illa *Cum* præpositio cum suo casu. Cicero, 'Cum quibus tanquam purpuram misceri oporteat.' Idem 'Parentalia cum supplicationibus misceri.' Livius dativum IX. dec. IV. 'Cum concilii nostri eam fecerimus, et nobis miscuerimus.' Idem III. belli Punici secundi, 'Quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat.' *Riv.*

Mapalia] Festus, et ex eo Paulus, 'Mapalia casæ Pœnicæ appellantur.' Philargyrius Georg. l. III. 'Mapalia, casæ Maurorum, qui eremo habitare dicuntur.' Plin. v. 3. 'Numidæ vero Nomades a permutandis pabulis, mapalia sua, hoc est, domus plaustris circumferentes.' מפלא palea vel pales Syris est agricola, hinc mapale deductum, proprie erat agricolæ tugurium, ut in illo Claudiani: 'Agricolæ reserant jam tuta Mapalia Mauri.' *Bochart.*

Quæ Mapalia illi vocant] Cum viderem quosdam dubitare. *Mapalia*, an *Magalia* scribendum esse: non alienum visum est hic adscribere Servii verba. Is igitur sic ad illud Virgilii Æn. l. IV. 'Ut primum alatis tetigit Magalia plantis, Magalia, Afrorum casas. Magalia et Mapalia idem significant. Sed Magalia ma producit; Mapalia vero corripit: ut, et raris habitata Mapalia tectis.' Festus Pompejus *Mapalia* nominat: et idem Sallustius infra c 46. *Manut.* Glossarium: Magalia, *καλύβαι*. Item *καλύβια Ἄφρων μαγάλια*. Isidorus autem: 'Magalia quasi magaria dicta, quia Magar Punici novam villam dicunt.' Coler. Recte utique מגור, id est, Magur enim hodieque Orientalibus habitationem denotat: atque hinc Plautus in Pœnulo, *Megaria* dixit. *Boch.*

Oblonga incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt] Alio pacto distinguendum existimo, ut sit: *oblonga curvis lateribus; tecta quasi navium carinæ sunt.* Ceterum Cato 'Mapalia rotunda veluti cohortes esse' ait: et Hieron. in prologo Amos, 'agrestes quidem casæ, et furnorum similes, quas Afri appellant Mapalia.' *Ciacc.*

Incurvis lateribus, tecta quasi navium carinæ sunt] Distinguendum omnino: *incurvis lateribus, tecta quasi navium carinæ sunt.* Præit Severus Sulpitius Dialogo primo, de virtutibus monachorum orientalium: 'parvum tugurium inter arenas conspicio, cujus tectum, sicut Sallustius ait, quasi carina navis erat.' *Putschius.*

Medis autem et Armeniis accessere Libyes] Meus liber, *Medi autem et Armenii accessere Libyes*: ut supra, 'hi paulatim per connubia Gætulos secum miscuere.' Ergo ut Persæ Gætulos, sic Medi et Armenii Libyes arcessere. *Ciacconius.*

Medis autem et Armeniis accessere Libyes] Ita vulgata habet lectio: atqui, ut Persæ advenæ accessere Gætulis, ita Medi ac Armenii externi Libybus accessere; non Libyes Medis ac Armeniis: quare magis placet vetusta lectio, quæ ita habebat: *Medi ac Armenii accessere Libybus*: quod quidam temere mutarunt, horrentes dativum *Libybus*, rarius apud Latinos auditum, quamquam taleis aliquando invenimus. Quidam codices etiam habebant *Libyas* accusativum Græcum. hoc sensu: *Medi ac Armenii accessere Libyas*, præpositione ad verbum lata: quam lectionem ego neutiquam rejicio, et eam secutus est Badius. Porro quæ proxime sequuntur verba, 'Nam hi propius mare Africum agitabant, Gætuli sub sole magis

haud procul ab ardoribus;' in parenthesi legit Soldus, recte. Et illud, *hi*, ante *propius Libyas* refert, qui Gætulis conferuntur: at illud alterum, *hique*, quod post parenthesin ponitur, refert *Medos atque Armenios:* quod Badius, qui post Soldum scripsit, non advertit. Quamquam illud lector fortassis magis miretur; cum *Persarum* nomen in *Numidarum*, *Medorum* in *Maurorum* commutatum fuerit, in quid *Armeniorum* sit mutatum nomen. Sed credendum est, vel abjecta prima syllaba, cum *Medis* in *Mauros* concessisse *Armenios;* aut non admodum certam hanc, quod et auctor asserit, esse historiam. Varia hujusmodi nostra etiamnum ætate in Gentium nominibus invenimus, ut id nullo pacto mirum videri queat. *Glareanus.*

Ac postea Numidæ nomine] Alii *Numidiæ nomo.* Sed legendum contendimus, *Ac postea Numidæ propter multitudinem:* notarat vero quidam vocabulum *Numidæ* a nomo deductum. *Ciacconius.*

Numidæ nomine] Credo hominibus fide dignis affirmantibus in antiquo libro *Nomo esse*, non *nomine*, quod rectius videtur. *Manutius.*

Proxime Carthaginem Numidia appellatur] Fronto in Proxima, sic: *Proxima Carthaginem Numidia appellatur.* Idem.

Magis hi ad nostrum mare processerant, quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi] Numidæ, inquit, qui domo digressi proxime Carthaginem consedere, majorem belli gloriam adepti sunt, quoniam facilius Libyas proximos, qui minus bellicosi erant, superaverunt. Numidæ vero, qui interiorem Africam habitabant, minorem sibi gloriam addidere: quippe quibus res erat cum Gætulis, qui non ita facile subigi poterant. In uno tamen ex nostris exemplaribus legitur: *Magis quam hi, qui ad mare nostrum processerant;* quam lectionem sequuntur nonnulli, et ita interpretantur: Medi et Armenii, qui sibi Libyes adjunxerant, minorem belli gloriam adepti sunt, quam Numidæ, qui se Gætulis per connubia miscuere: quoniam Libyes minus bellicosi erant, quam Gætuli; sed, ut opinor, Sallustius de utrisque Numidis, non de Mauris loquitur; quare priorem lectionem magis probo: adjuvant etiam interpretationem nostram sequentia verba: 'Denique Africæ partem, quæ est ad mare nostrum, non quæ ad meridiem vergit.'

Inferior pleraque a Numidis possessa est] Illud *inferior* Soldus exponit de parte, quæ magis in plagam Australem descendens, meridiem respicit. Ego vero puto referendum esse ad cursum fluminum Africæ, quæ fere a meridie in Septentrionem currunt, ut Bagrada, Ampsaga, Mulucha, et reliqua. Quanquam potest et inferior intelligi, quæ ad occasum est, ut Cæsariensem quoque Mauritaniam complectatur. Nam eo Syphacis regio pertinebat, quam Masinissa a Romanis postea habuit: et ipse Sallustius paulo post dicturus est: 'Et Numidæ usque ad flumen Mulucham sub Jugurtha erant.' Mala autem flumen prope Mulucham, apud Ptolemæum duas separat Mauritanias. Sane quanquam Sallustius prætor in Africa fuerit, multa tamen negligenter de ea scripsisse videtur, quæ ad loca attinent, quod in posterioribus ostendemus. Quod et de Livio in Annotationibus nostris, maxime in tertiam Decada non semel conquesti sumus. *Glar.*

CAP. 19 *Phœnices*] Phœnices, quoad nomen et linguam cum Pœnis iidem sunt. Nam idem prorsus nomen Φοινὸς et Φοίνιξ: nam et Phœnices populi quibusdam dicti Φοινοί: Ex quo Pœni, qui origine Phœnices erant. In veteri inscriptione est: BELLO POENICIO, id est, Punico: et Φοίνιξ διάλεκτος lingua Punica apud

Absyrtum. Appellati autem Pœni a tinctura purpuræ; juxta Hesychium enim φοινὸν significat πύῤῥον, ἐρυθρὸν, atque hinc φοινίσσω, cruento, unde Homerus: 'Φοινίσσετο δ' αἵματι γαῖα.' Id est, *Sanguine rubro tingebatur terra.* A colore igitur tincturæ, quæ ibi primum reperta est, Φοίνικας Græci appellavere, ut Λίβυας et Μαύρους a colore vultus, quod nigri essent: etenim Λίβυς lingua antiqua Græca niger, ut et Μαυρός. At purpureum dices a Puniceo distat, purpureo autem Tyros et Phœnice laudata. Tibullus: 'Africa puniceum, purpureumque Tyros.' Illud autem puniceum Africanum coccineum est. Sed et Puniceum in purpura cernitur, præcipue Tyria ac rubente. Tyrio laus summa in colore sanguinis concreti, Plinio teste. Sanguinis color φοῖνιξ sive φοίνιος. Unde et alibi Homero *purpureus sanguis* dicitur. Præterea purpuræ, quæ colligebantur in orientalibus litoribus, rubri coloris erant. Tales Tyriæ. Non dubium est inde nomen accepisse Φοίνικας, et in Africa Pœnos. Nec moror Græcos, qui ab Auctore Phœnice Agenoris filio gentis hujus nomen deducunt. Ita solent in omnibus. Eodem modo et Καρχηδόνα, cujus nominis evidentissima alias caussa est, a quodam Tyrio Carchedone conditam voluere. *Salmas.*

Phœnices] Magnam olim Phœnicum vim sub Josuæ tempora, bello sacro profligatam, maritimam Africæ regionem occupasse, hoc est, antequam dialectus primigenia degenerasset, testes sunt columnæ binæ, olim in Tingitana visendæ, et Phœnicio ejusdem sæculi sermone inscriptis verbis sic Græce sonantibus: ΗΜΕΙC. ΕCΜΕΝ. ΟΙ. ΦΥΓΟΝΤΕC. ΑΠΟ. ΠΡΟCΩΠΟΥ. ΙΗCΟΥ. ΤΟΥ. ΛΗCΤΟΥ. ΥΙΟΥ. ΝΑΥΗ. id est, *nos sumus, fugientes a facie Jehosuæ prædonis, filii Nun:* quod est idem, ac si dixissent, nos Cananæi seu Phœnices sumus. Cum autem Phœnicia lingua Hebrææ olim admodum similis fuerit, hinc et a Phœnicibus translata lingua magnam Afrorum partem usam fuisse testantur viri magni, utrique Afri, D. Augustinus Hipponensis de Civitate Dei XVI. 6. et Arnobius Siccensis in Psalmum CIV: quanquam et aliam, quæ Libyæ genuina, linguam in usu fuisse docent. Unde patet, cur Pœnorum et Afrorum linguas ita distinxerit Stephanus περὶ Πόλεων. *Selden.* Vide et Bernardum Alderbertum Cordubensem II. 2. voluminis, cui titulum vernacula lingua dedit, Varias Antiguedadas, de Espanna, Africa, y otras Provincias, ubi diligenter conquirit Punica veterum scriptorum verba.

Phœnices] Non est tam vanum, ut nonnulli putant, a Phœnice Phœnicas appellari. Phœnix idem est, qui rex Erythras; Erythras, qui Edom sive Esavus. De quo sacra scriptura: 'prodiit autem prior,' nimirum Esavus, 'rufus, similis totus togæ villosæ, quam ob caussam vocatum est nomen ejus Esavus.' Dicitur itaque Esavus rubicundi vel potius rutili coloris fuisse, eo quod referret מאדמים uti Exod. c. XXV. habetur, id est, pelles arietum rutilantium. Quin et addit postea sanctissimus legislator Moses: 'et dixit Esau Jacobo: Sine me haurire de isto edulio rufo admodum, quia venatione fessus sum.' Idcirco vocavit iterum quisque nomen Edom. Edom itaque et Erythras idem est, qui Phœnix. Φοῖνιξ enim significat ἐρυθρὸν, πύῤῥον, id est, rubrum, rufum: atque hinc mare rubrum sive Erythræum, unde scilicet in Syriæ litora migraverunt primi Phœnices. *Thys.*

Pars imperii cupidine sollicitata plebe, &c.] Dictiones *plebe*, *et*, otiosas puto. ait enim partem Phœnicum imperii cupidine solicitatam, alios novarum rerum avidos. *Ciaccon.*

Pars imperii cupidine solicitata plebe]

In scripto sic legitur: *pars imperii cupidine solicitata, et alii novarum rerum avidi.* Quid si? *solicita, et alii,* &c. Putschius.

Et alii novarum rerum avidi] Manuscripta quædam, *et aliis novarum rerum avidis:* quomodo et Badianum; ut sint duo ablativi absolute positi. Beroaldinum, *cupidis* habet, pro *avidis:* verum id ex glossa, ni fallor, irrepsit. *Rivius.*

Hipponem] Post promontorium Apollinis in magno sinu occurrit Hippo Diarrhytus, et in altero sinu post Rubricatum amnem Hippo Regius. Solinus Græcos equites utrumque condidisse vult, facta ex nomine conjectura. Quod falsum est, et ridiculum. Græcos enim in eam Africæ partem colonias misisse nemo scripsit, neque frequentasse ante Agathoclem. Itaque melior hic fides Sallustio: qui tamen per Hipponem, Diarrhytum intellexisse videtur: de quo in Scylace Geographorum quotquot extant longe vetustissimo hæc legere est: *Ab Utica ad Hippi promontorium Hippi urbs, cui palus adjacet. atque hæc palus Hipponitis vocatur.* Hanc urbem et Hippuacram appellat Diodorus l. xx. Stephanus, alii. Etiam media antiquitas Hipponem Zarithum appellavit, sicuti Zetam dixere pro dieta. *Διάῤῥυτος* autem a Græcis appellata, propter aquarum irrigua: nam in vicinia erat stagnum Hipponense, unde et Plin. ad Caninium l. ix. epist. 'est in Africa Hipponensis colonia, mari proxima: adjacet navigabile stagnum: ex hoc in modum fluminis æstuarium emergit, quod vice alterna, prout æstus aut repressit, aut impulit, nunc infertur mari, nunc redditur stagno. Omnis hic ætas piscandi, navigandi, atque etiam natandi studio tenetur.' Hæc ille. Ut ab hoc stagno Hippo Diarrhytus, ita Regius alter dictus, quia sub Numidiæ regum ditione. Unde Silius: 'antiquis dilectus regibus Hippo.' Hippo autem dictus non ab equis Græca appellatione, sed *Ubbo* Syris et Arabibus stagnum, sinum denotat. Qualem Hipponis situm fuisse docuimus. *Bochart.*

Adrumetum] Straboni est Ἀδρύμη, a multis cum spiritu scribitur, *Hadrumes,*' *Hadrumetum,*' et *Hadrumentum.* Maritima urbs est non incelebris in Bysacio, Africæ regione fertilissima inter Carthaginem et Syrtes. Oros. I. 2. Bysacium ergo ubi Adrumetum civitas. Ager hic fuit longe fertilissimus: unde vetus inscriptio: COLONIA. CONCORDIA. ULPIA. TRAIANA. AVG. FRVCIFERA. HADRVMENTINA. et Plinius XVII. 5. cum ait esse centena et quinquagena fruge fertilem. Addit procuratorem Augusti ei inde misisse ex uno grano (vix credibile dictu) quadringenta paucis minus germina: misisse Neroni similiter procuratorem CCCCLX stipulas ex uno grano, extareque ea de re epistolas. Adrumeti nomen Scaliger, et ex eo Drusius, Casaubonus aliique in literis primarii *ἔπαυλιν Πλούτωνος,* atrium Plutonis et Acherontis ostium explicant, ac si Adrumetum sit idem quod Hebræis הערמות. Quæ derivatio non placet Bocharto. *Idem.*

Leptim] In Africa duæ sunt Leptes, una prope Adrumetum, altera inter Syrtes non procul ab ostio Cinyphii amnis. Illa in Ptolemæo *Leptis parva,* hæc in Plinio *Leptis magna* dicitur. *Leptis* autem nomen Punicum, et stationem denotat. *Idem.*

Hæque brevi multum aucta] Manuscriptum, *eæque brevi,* &c. Rivius.

Nam de Carthagine silere melius] Apulejus in Cosmographia: 'de rectore, quippe omnium non, ut ait ille, silere melius est, sed vel parum dicere.' *Ciaccon.*

Carthagine] Cartha incolis, dicta, sive כרתא הדת *carta hadath,* id est, nova urbs. Solinus: 'Elissa mulier exstruxit, et Carthadam dixit, Phœni-

cum ore exprimit civitatem novam.' Inde est, quod utraque Carthago tam Libyca quam Iberica appellata sit καινὴ πόλις. Vide Stephan. et Eustathium: ex Carthada factum Καρχηδὼν, χ et θ permutatis. Quod Siculorum proprium est, qui pro ὄρνιθες dicunt ὄρνιχες: et nomen Latinum Carthago ex eadem est origine, sed ab Hispanis interpolata, quibus *gama* est dama, et *golphin* delphin. Carthaginis tres erant partes, Κόθων, Μέγαρα et Βύρσα. Cothon erat insula parva, rotunda, Euripo circumdata, utrinque habente in orbem navalia. Festus scribit *Cothones* appellari portus in mari interiores, arte et manu factos. Sed *incisionem* proprie denotat; nam apud Arabes (Katham) significat *incidere*. Circa mediam porro urbem arx fuit, quam Byrsam vocarunt: supercilium satis erectum circumquaque habitatum. Ambitus auctore Servio, fuit stadiorum XXII. vel juxta Eutropium, paulo amplius, quam duo millia passuum. Byrsa autem est tanquam בצרה *Bosra*, ad vitandam κακοφωνίαν, quia Græcæ linguæ genius non patitur ut S et R continuentur. *Bosra* antem Hebræis est munimentum. Byrsam undiquaque cingebat tertia pars Carthaginis, Magalia nomine, de quibus ex Corn. Nepote ita Servius: 'Carthago autem speciem habet duplicis oppidi, quasi aliud alterum amplecteretur, cujus interior pars Byrsa dicebatur, exterior Magalia. Magalia autem dicta, quasi magaria, quod magar Punici novam villam dicunt.' Unde et in Plauti Pœnulo legendum: 'Cum nutrice una periere a Magaribus.' Et ita Appianus quoque appellat. מגור sive *Magur* habitationem denotat. Hæc de Carthaginis partibus; ambitus idem fuit, qui Babylonis, id est, stadiorum CCCLX. latitudo solum XXV. saltem in australi parte, duobus hinc inde Euripis eam in arctum comprimentibus. Murorum altitudinem quadraginta cubitis, latitudinem viginti duobus definit Diodorus l. XXXII. nec multo aliter Eutropius l. IV. Apud Suidam Carthago legitur fuisse Urbs maxima totius terrarum et potentissima. Initio belli Punici Carthago civium habuit septingenta millia, et in Africa trecentas urbes sub sua ditione. Plura vide ex Strabone et Appiano. *Bochart.*

Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa dividit, secundo mari prima Cyrene est] Hunc locum mendosum esse, ea quæ supra posui, satis ostendunt: nam ab Ægypto pergentibus post Catabathmon prima Cyrene est: legendum ergo haud dubie: *Igitur a Catabathmo. Secundo autem mari.* Ciaccon.

Secundo mari] Existimarem etiam Sallustium scripsisse, *secundum mare*: non, *secundo mari*, nisi hanc eandem dicendi formam invenissem apud Orosium I. 2. 'Inde,' inquit, 'secundo mari, usque ad aras Philenorum extenditur:' nec possumus interpretari, *secundo mari*, id est, cum fluxu maris: ut cum dicimus, secundo flumine. *Castil.*

Secundo mari prima Cyrene est, Colonia Theræon] Hic vero Commentatores nostri egregie cœcutiunt. 'Colonia, Thera,' inquit Soldus, 'nomina civitatum sunt.' Badius vero, 'Cyrene, Colonia, Theræon urbes,' inquit, 'illæ sic dictæ.' Haud dubie Badius juvenis scripsit. Nam dum ego illum novi, alius erat. Soldum non novi, qui meam præcessit ætatem. Herodotus libro quarto ostendit *Cyrenem* Coloniam esse Theræon, id est, populi Theræ insulæ. *Theræon* vero genitivus Græcus, ut paulo post *Philænon*, poterat alienus videri ab historico Latino, qui Theræorum et Philænorum magis amaret: ceterum *æ* diphthongo penultima scribenda, ut ut alia ceciderint. *Glareanus.*

Deinde aræ Philænon] *Deinde*, inquit, quasi post Syrtis ac Leptim

oceasum versus sint Philenorum aræ: quod nullo pacto verum est. Ipse sane ab ortu incipit, ac post Catabathmon occasum versus. Cyrenen nominat: deinde Syrtim magnam, ad cujus intimum sinum, si Ptolemæo credimus, Philenorum sunt aræ, non post duas Syrteis ac Leptim. *Idem.*

Ad Mauritaniam Numidæ tenent] Vides Tingitanam solam Sallustio Mauritaniam dictam, Cæsariensem vero sub Jugurtha fuisse, Syphacis quondam regnum: quippe Mulucham flumen ejus facit fineis, quem Straboni ac Ptolemæo Molochath dictam existimo. Addit Strabo Molochath Mauritaniæ ac Massæsylorum fuisse terminum, cum Ptolemæus Malva (forsan legendum Malchan) collocet terminum, aliquanto magis ad orientem, quam Molochath. *Idem.*

Proxime Hispaniam Mauri sunt] Fulvii liber, *Hispaniæ.* Fronto *Proximi Hispaniæ Mauri sunt.* Manut.

Super Numidiam Gætulos accepimus] Ad fluminum lapsum retulit, et montana illa quæ Africæ secundum Cancri Tropicum insubsunt. *Glareau.*

Post eos Æthiopes esse] In manuscriptis legimus *Æthiopas:* et sic rectius, ut sit accusativus Græcus Αἰθίοπας. *Rivius.*

Æthiopas esse] Hujus nominis regiones duas habet Ptolemæus in Africa; unam, quam sub Ægypto cognominat: alteram, quam interiorem. Hæc hodie forte Zanzibar, illa autem nunc Abyssinis habitatur, vocaturque Abexim a Garcia ab Horto; Habas a Benjamino. Plinius scribit universam Æthiopiam olim Ætheriam et Atlantiam appellatam fuisse. Hi Æthiopes tam a se ipsis, quam ab Asiaticis omnibus Chusæi ab auctore suo, teste Josepho, appellantur. Vetus autem historia habet Æthiopes cum occidentales tum orientales, sicut et Homerus dicit, et eos nominat Heliodorus l. IX. Hos in Asia, illos in Africa. Unde et gravis auctor Pausanias II. Eliac. apud Seres populos eos statuit: sed hæc nostra Æthiopia in Africa est. *Ortel.*

Deinde loca exusta solis ardoribus] Manuscripta, *dein;* atque ita rectius. *Rivius.*

Dein loca exusta solis ardoribus] Perinde loquitur, atque Æthiopas citra Torridam Zonam esse crediderit: cum Ptolemæus, aliique Geographi intra Tropicos sub æquatore, ac nostra demum ætas ibi esse certo deprehenderit. *Glareanus.*

Usque ad flumen Mulucham] Fabricianum, *ad flumen usque Mulucham.* Rivius.

Mulucham] Est nomen urbis, et fluvii. Florus III. 1. 'et saxeo inditam monti Mulucham urbem per Ligurem aditu arduo penetravit.' *Ortel.*

Ignarus populi Roman.] Sic infra: 'et eo tempore ignarum nominis Romani.' *Ciaccon.*

Satis dictum est] Τὸ *est* manuscripta non habent, ac rectius abest. Sed et statim ante, 'De Africa et de ejus incolis:' in manuscriptis non repetitur illa præpositio *De*, nec in Ascensiano, aut Beroaldino. *Rivius.*

CAP. 20 *Postquam diviso regno legati Africa discessere*] Sic et manuscripta: perperam in quibusdam est, *ab Africa:* nam et inferius: 'ubi eos Africa discessisse ratus est,' inquit. *Idem.*

Certum esse ratus quod ex amicis apud Numantiam acceperat] Sic et manuscripta: in aliis, *ad Numantiam;* quo modo perfrequenter Cicero loqui consuevit. Sic Virgilius 'ad Trojam' dixit; pro *apud Trojam;* et Livius, 'dum hæc ad Vejos agebantur:' pro *apud Vejos.* Hoc, ni fallor, e glossa nimirum irrepsit: nam annotarat forte aliquis, *ad* pro *apud* esse positum. Τὸ *esse* ibidem, non est in manuscriptis, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. *Idem.*

In regnum Adherbalis animum intendit] Infra: 'Ad bellum quod gesturus erat animum intendit.' *Ciaccon.*

Multos mortales cum pecore] Legendum, *mortaleis*. Rivius.

In regnum suum se convertit] Τὸ *se* non reperitur in Beroaldino, neque in ullo manuscripto: quasi absolute ponatur hoc verbum. Sic alibi: 'clam cum paucis ad pedites convertit,' inquit, et Corn. Tacitus III. 'Postquam cædibus sævitum, et magnitudo famæ exitio erat, ceteri ad sapientiora convertere:' hic quoque sine casu ponitur. *Idem.*

Existimans Adherbalem dolore permotum, injurias suas manu vindicaturum] Manuscripta, *dolore permotum Adherbalem*: quæ collocatio verborum melior. *Idem.*

Injurias suas manu vindicaturum] Sic infra: 'vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam: non manu neque vi.' Et: 'qui dicerent manu vindicandum.' *Ciaccon.*

Injurias suas manu vindicaturum] Vide ancipitem reciprocationem in verbo, *suas*, Jugurthamne referat, qui intulerat, an Adherbalem, cui illatæ erant. *Ipsius*, quod medium verbum inter *suas* ac *ejus* Grammatici ponunt, sustulisset hanc dubitationem. *Glareanus.*

Secus cesserat] Infra: 'quod ubi secus procedit.' *Ciaccon.*

CAP. 21 *Prope Cirtam oppidum*] Strabonis codex libro ultimo Geographiæ habet, Adherbalem et obsessum, et occisum ad Uticam: ubi plane mendum puto. Utica enim hoc tempore in provincia erat Romanorum, qua legati paulo post Jugurtham literis evocant. Nemo igitur hunc locum ex Strabonis libro, sed contra illum ex hoc, qui bene habet, emendare conetur. *Glareanus.*

Quia diei extremum erat] Infra: 'et diei vesper erat:' item: 'et jam die vesper erat.' Ceterum Tacitus, qui multa hujusmodi a Sallustio accepit Hist. III. 'extremo jam die,' inquit, 'sua quisque in tentoria dilabitur.' *Ciaccon.*

Et quia diei extremum erat, prælium non est inceptum] Τὸ *est*, in manuscriptis non est. *Rivius.*

Plerumque noctis processit] Sic infra: 'plerumque noctis barbari more suo lætari.' Et: 'Sed ubi plerumque noctis processit.' Infra: 'multum diei processerat,' dixit. *Ciaccon.*

Obscuro etiam tum lumine] Citatur a Nonio fragm. ex IV. Histor. 'Cum interim lumine etiam tum incerto:' in voce, *Galliæ*. Idem.

Togatorum] Id est, Italicorum. Sane togati sunt proprie Romani. *Bad.*

Quæ Numidas insequentes a mœnibus prohibuit] In manuscriptis et impressis quibusdam omissa præpositio est, *mœnibus prohibuit*. Utrumque mihi placet, et utroque modo Cicero loqui consuevit. Cæsar belli Gallici I. 1. 'finibus prohibere' dixit sine addita præpositione. *Rivius.*

Uno die inter duos reges cœptum atque patratum bellum foret] Sic Tacit. XII. 'Ac ni prælium nox diremisset, cœpta patrataque expugnatio eundem intra diem foret:' et III. 'tum demum liberius ortum patratumque bellum Senatui scripsit.' Est autem *patrare bellum*, conficere sive perficere. Quint. VIII. 3. 'Ductare exercitus, et patrare bellum, apud Sallustium dicta sancte atque antique, ridentur a nobis.' *Ciaccon.* V. C. *uno eodemque die*. Ursin.

Jugurtha oppidum circumsedit] In manuscriptis est, *Igitur Jugurtha*. Nec aliter in impressis quibusdam. *Rivius.*

Vineis] A similitudine vitis dicta, quæ jugata et in tectum allevata. Sub illa quia considere fas, et latere sic clausa, hæc quoque militaris nomen sumpsit. Describit etiam Vegetius IV. 15. 'Vineas dixerunt veteres, quas nunc Barbari militarique vocabulo causias vocant.' E lignis levioribus machina colligatur, alta pedibus octo, lata septem, longa sedecim. Hujus tectum duplici muni-

tione, tabulatis cratibusque contexitur. Latera quoque vimine sepiuntur, ne saxorum telorumque impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne immisso concrementur incendio, crudis ac recentibus coriis vel centonibus operitur. Cum plures factæ fuerint, junguntur in ordinem, sub quibus subsidentes tuti ad subruenda murorum penetrant fundamenta. E lignis igitur levioribus hæc machina colligabatur, nempe quia transferri opus, et a militibus moveri: hinc ad illum motum indicandum, vineas agere, procedere, proferre dicebant: nam eminus paratæ, paulatim admovebantur ad oppidum, sive, ut sub iis arietem admoverent, sive subruerent muros. Cratibus contexebatur eadem machina, atque hæc præcipua ejus materies et tegmen, ideo Græci *τάῤῥα* dicunt: interdum tamen si plura aut graviora in oppido tormenta, nec vim sufferrent hæ craticeæ, faciebant crassiore ligno; hinc Cæsar vocat Porticum, quia species ejus longior. Cæsar: 'pedalibus lignis conjunctis porticus jungebantur, atque hac agger inter manus proferebatur.' *Lips.* Vide et Stewechium.

Vineis] Posterior ætas Cattos appellavit, quin et ipse Vegetius ita appellavit: ita enim emendandus locus IV. 15. 'Vineas dixerunt veteres, quas nunc militari Barbaricoque usu Cattos vocant.' Ita enim habet in ora editio Parisina, non, ut vulgo, *Causias*. Catti autem ejusmodi sive vineæ, sub quibus miles, in morem felis, quem vulgo *cattum* appellamus, in subsessis aut insidiis latuit. *Joh. Isac. Pontan.*

Turres] In aggere erant turres, et statim ab eo structæ, imo et tunc, cum is nondum perfectus: et tutelæ operis ministrorumque causa imponebantur. Vineæ enim primum factæ, ut sub iis commeare miles et aggerere possit: sub eas, (id est, altius quam eæ, ipse agger, et in eo denique turres. Hæ igitur statim structæ, sed paulo ab urbe longius, et ne tela vitiarent aut impedirent. Apud Græcos, aut certe Siculos primum reperta. Ideo caute capiendus Athenæus, qui non dicit Diadem primum reperisse turres ambulatorias simpliciter, sed *τοὺς φορητοὺς πύργους*, id est, eas quæ circumferri possunt, solutiles (has forte Appianus vocat *ἐπτυγμένους*, plicatiles, quia per partes scilicet tollebantur, ponebantur, reponebantur: nec enim ad illas, quæ pegmatum modo deprimebantur attollebanturque per cochleas, puto respexisse Appianum) nam simpliciter ambulatoriæ aut subrietatæ, sane jam ante inventæ in Sicilia. Hæc igitur inventio non ipsarum turrium (fixæ illæ jam diu innotuerant in oppidis, in castris) sed mobilium, et quæ rotis agerentur. Agebantur rotis ad minimum quatuor, sed et sex aut octo etiam subditas, prout turrium modus esset, legimus. Et oportebat sane humum æquabilem densamque huic rei esse. Actæ igitur rotis, sed latentibus et internis, aut certe interius movendis. Hoc ideo, ne telis hostium, qui agerent, exponerentur; et turris tueretur suos motores: a tergo tamen quidam appliciti, qui propellerent, et licuit, quia non illinc metus. Turres autem triplices, majores, minores, mediæ. Minores erant 60 cubitorum in altitudine, basi quadrata unumquodque latus 17 cubitorum: 10 tectorum: supremum tectum quintam partem basis habebat. Majores autem et harum sesquialteras, 15 tectorum faciebant, in altitudine cubitos 90. Iterumque duplas, quæ 20 tectis constarent, altas cubitos 120. latas quaquaversum fere 24. Sed turres in tot tabulata non æqualiter surrexerunt, sed instar Phari Ægyptiacæ paulatim, et per ea singula decreverunt: qui modus sane aptior in speciem, in stabilitatem, in motionem. Proceritas autem

ipsarum tanta fuit, ut non solum muros, sed etiam turres lapideas altitudine superarent. Latitudo non ad normam artis adstricta, sed pro temporibus, et voluntate struentium mutata. Tecta vero sive tabulata, quæ et fastigia et vertices dicuntur, plerumque plura in turribus, ut defensores plures imponerent, tum ut tormenta; sed non maxima; scalas, pontes, et talia ad invadendum. Frontes harum turrium ferratæ erant, munimen contra ignes. Cum enim præcipuum in eas remedium et repugnatio esset, per jacula ignita, faces, malleolos, murices, repertum, ut rotæ ferro tegerentur, aut certe a triplici latere: sic enim stabiliores ob pondus, et igni incorruptibiles. Alia quoque materia turribus interdum circumdata, scilicet centones, coria, storiæ, et ita porro. *Lipsius.*

Machinis] Testudinibus, balistis, catapultis. De quibus Vitr. et Veg. *Cast.*

Velle et censere eos ab armis discedere; de controversiis suis jure potius, quam bello disceptare; ita seque illisque dignum esse] Locus hic in omnibus vulgatis libris, mancus, deminutusque fuit: quem nos additis his verbis: *De controversiis suis jure potius, quam bello disceptare*, supplevimus ex codice Parcensi, quem nobis præstitit Gosuinus Rivius, vir cum religiosus, tum humanus; et sane abesse non possunt: sed negligentia librariorum omissa sunt, qui auctorem nostrum et aliis locis frequentissime male multatum reliquerunt, ablatis aliquot verbis. *Popma.*

De controversiis suis jure potius quam bello disceptare, &c.] Sententia isthaec in nulla extat membranarum nostrarum, in nulla editionum antiqq. quia tamen asseverat Popma invenisse in calamo exaratis codd. haud ausus sum excludere: præsertim, cum optime quadraret clausulæ proxime sequenti. *Gruter.*

Ita seque illisque dignum esse] Tres libri *dignum fore*, quod probo. Sic infra, ubi vulgatur: 'Itaque delicta occultiora fuere;' Bongarsii codex præfert *occultiora fore*. *Putsch.*

Ita seque illisque dignum esse] Cum extent codd. in quibus, *dignum fore*, nihil certius, quam ejiciendam et hanc et aliam; retento solum, *ita seque illisque dignum*. *Gruter.*

CAP. 22 *Sed is rumor clemens erat*] Hoc est, non firmus aut constans, ut Cic. loquitur. *Ciaccon.*

Sed is rumor clemens erat] Perperam in Merseburgensi et aliis plerisque, *his rumor*. Porro *clemens*, pro *non nimius* ponitur. Cujus et Priscianus meminit. *Rivius.*

Is rumor clemens erat] Male hic Ciacconius. Vult enim auctor, rumorem infra verum fuisse, minusque atrocia vulgasse quam erant. *Gruter.*

Ab adolescentia sua ita se enisum] Augustanus delet τὸ *sua*, supra: 'Ita ab adolescentia vitam instituisse.' *Putsch.*

Virtute, non malitia P. Scipioni summo viro plac.] Incerta est distinctio, sitne dictum, *virtute* et *malitia*, ad priora referendum, an ad posteriora. Badius ad posteriora retulit, fortassis quod magis quis malitia placet, quam probetur: at ego puto æque malitia neminem placere, atque neminem probari. Ideoque ambiguum est. *Glarean.*

Ob easdem artes a Micipsa] Legendum, *arteis*. Rivius.

Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum, quod ubi comperisset, ejus sceleri obviam isse] Τὸ *ejus*, non est in omnibus vetustis, et addititium mihi videtur, ut et alia pleraque: sed in manuscriptis quibusdam est tamen. Porro *obviam ire*, hic est resistere: sic Cicero, 'malorum conatibus obviam ire' dixit. *Idem.*

Neque recte, neque pro bono facturum] Apulejus Apolog. 2. 'Si hæc reputans, formæ aut divitiarum gratia,

me ad aliam conditionem reservarunt; neque pro amico, neque pro Philosopho facturum.' *Ciacon.*

Postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi se esse missurum] In manuscriptis hæ duæ voces, *se esse*, desunt. An autem elegantius absint, aliorum esto judicium. *Rivius.*

CAP. 23 *Neque propter naturam loci*] Manuscriptum, *neque propter loci naturam:* quomodo et ex impressis quædam: Merseburgense vero, *neque per loci naturam;* ut sit sensus, Loci natura obstabat, quo minus expugnare Cirtham posset. *Idem.*

Vallo, atque fossa] Erat duplex oppugnatio urbium apud antiquos, subita et diuturna. Subita oppugnatio est, cum impetu, nec circumvallatione adhibita, incurrunt. Ad hanc rem corona primum usi ad terrendum, aut claudendum, sed etiam ad distinendum. Et hæc corona modo duplex, modo triplex erat, prout res exigebat. Josephus dicit urbem Jotapatam duplici peditum corona cinctam fuisse, et tertiam seriem Equitum exterius positam fuisse. Bonus ordo: notate. Introrsum pedites, quorum invadere; extrorsum equites, quorum inspectare et tueri. Et omnino quidem series ita duplex aut triplex; sed cum appropinquabant, ratio vult magis arctatos, multiplicatosque item fuisse, in gyro scilicet assidue angustiore. Hoc etiam amplius addendum, primos ordines peditum scutatorum graviorumque fuisse, qui cominus assulturent, invaderentque: retrorsum leves aut velites, ut funditores, sagittarios, qui eminus pellerent telis, et deturbarent pugnatores. Porro, ubi diuturna erat obsidio, fossam præducebant, vallum conficiebant. Fossa erat exterius vallo præducta. Sic enim ab ipsa re dicebant, 'Præducere fossam,' et 'deprimere fossam,' itemque 'percutere.' Ea fossa lata plurimum 8 pedes, et totidem alta: alii tamen adaugent. Non raro duplex fossa, ut et duplex vallum legitur, majoris firmitatis aut tutelæ causa. Hanc succincti fodiebant. *Vallum*, est aggestus e terra et sudibus, ad labrum interius fossæ velut murus. Duæ igitur ejus partes: *Agger* et *Sudes*. *Agger* est ipsa terra, cum cespites circumciduntur e terra, et ex illis velut murus instruitur, altus 3 pedibus supra terram. Cespes fiebat altus semissem, latus pedem, longus pedem semis: nam nec temere aut pro arbitrio hunc exscindere licuit, sed omnia ad normam. Si terra solutior, ut ad similitudinem lateris cespes non posset abscindi; tum sane aut fossa præducebatur, cujus intrinsecus agger excrescebat; aut sepibus ductis, vel interpositis stipitibus, ramisque arborum, ne terra facile dilabatur, agger erigebatur. Altus ille sæpe 10 pedes, totidemque latus. *Sudes*, qui proprie valli, et inde compositum ex utroque dixere *Vallum:* nam Vallum et Sudes idem sunt Servio. Magis prisci dixere et *Suros:* inde *Surculi*, et *Crebisurum* Ennio, vallum crebris suris, id est, palis munitum. *Sudium* tamen vox creberrima. Sudes erant ex quocunque et obvio ligno, robusto tamen, cum daretur: ex robore eas facit Valerius, ex acere Propertius. In oppidis etiam istæ sudes. Sudium forma: non fuerunt ex æquabili et simplici ligno, sed habuerunt duas eminentias, et velut cornua, aut tres, aut quatuor, id est, ramos in majori stipite, qui recisi, ut cornua eminebant: tales præsertim in summo erant. Studiose acutæ fuerant illæ eminentiæ vallorum, ne quis facile possit apprehendendo evellere, lubrico scilicet ligno: et contra transgressum et transcensum. Itaque longiusculos fuisse oportuit hos vallos; cum pars in terram defigeretur, firmamenti causa; et pars emineret; etsi implexos et devinctos inter se etiam fuisse sciam. Valli

modus parte una 2017 pedum, altera plusculo major 2050. *Lipsius.*

Ad virtutem arrigere] In manuscriptis est, *erigere:* sed et prior lectio mihi placet: nam et alibi Sallustius, 'Eos non paullum,' inquit, 'oratione sua Marius arrexerat.' *Rivius.*

Ad virtutem erigere] Revocavi scripturam omnium scriptorum editionumque veterum, quorum nullus agnoscit Carrionis *arrigere*. Gruterus.

Bellum non posse trahi] In manuscriptis et aliis, *bellum trahi non posse.* Rivius.

CAP. 24 *Litteræ Adherbalis in senatu recitatæ sunt*] *Sunt* non est in manuscriptis neque ceteris vetustioribus. *Idem.*

Sæpe ad vos oratum mitto] Vaticanus, *sæpe vos oratum mitto*, pro vulgato, *ad vos:* deinde; *Micipsæ patris beneficia*, omisso vulgari *mei: an fame acrius urgear incertum est*, ubi vulgati *incertus sum:* forte delendum τὸ *est*. Putschius.

Quem tanta libido exstinguendi me invasit] Sic in cunctis; alioqui suspicari possis *Exstinguendi mei* legendum, ut videlicet vocales concurrentes locum errori fecerint: sed nihil immuto. *Rivius.*

Plura de Jugurtha scribere dehortatur me fortuna mea] Τὸ *me*, licet in Fabriciano sit, non reperi tamen in aliis vetustioribus: ac elegantius abesse poterit, nullo sensus detrimento. *Idem.*

Nisi tamen intelligo] Nisi valet *sed*, quomodo idem locutus c. 67. 'Nisi, quod illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus, instabilisque videtur.' Et 'Nisi tamen resp. pariter ac sævissimo imperio bene atque decore gesta.' Sic et ab aliis usurpatur; dixit enim Cicero epist. 1. l. XIII. ad Memmium: 'Nisi tamen multo minus tibi concedi potest:' et ibidem, epist. 73. 'De re nihil possum judicare: nisi illud mihi certe persuadeo, te talem virum nihil temere fecisse:' et ad Atticum epist. 14. l. V. 'Nisi tamen id erit mihi gratissimum:' et ad eundem epist. 6. l. XI. 'Nisi illud erat infinitum:' et ibidem, epist. 23. 'Nisi illud quidem mutari non video posse:' et ad Hirtium l. IX. apud Nonium: 'Dicis, quid quæso istuc intererat? nescio: nisi tamen id erat mihi jucundum.' Item in oratione pro Sex. Roscio: 'Quid erat, quod Capitoni primum nunciarit, nescio: nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium.' Et Plautus in Epidico, act. II. 'Si placebit, utiminor Consilium: si non placebit, reperitote rectius. Mihi istic nec seritur nec metitur: nisi ea, quæ vis, volo.' Et in Persa act. II. 'Dii deæque te omnes perdant, Nisi hodie, si prehendero, defigam in terram colaphis.' Et in Sticho act. I. sc. 2. 'Miror, quid siet: Nisi ut periculum fiat, visam quid velit.' Et Terentius in Andria act. IV. sc. 1. 'Nescio; Nisi mihi deos fuisse iratos scio, qui auscultaverim.' Quo in loco Donatum fœde errasse, mihi videtur, mutilum locum esse existimans; hæc enim dicit: 'Deest Quia; ut sit, Nisi quia.' Et Eunuch. act. III. sc. 4. 'Nequeo satis mirari, neque conjicere; Nisi, quicquid est, procul hinc libet prius, quid sit, sciscitari.' Et act. V. sc. 1. 'Nescio, nisi amasse credo Pamphilam.' Et act. V. sc. 6. 'Non dubium est, quin mihi magnum ex hac re sit malum, Nisi quia necesse fuit hoc facere, id gaudeo.' Et Heaut. act. II. sc. 2. 'Joco an serio, illæc dicat, nescio: nisi mihi quidem addit animum, quo lubeat magis.' Et act. IV. sc. 1. 'Nisi aliquid video, ne esse amicam hanc gnati resciscat senex.' Et Adelph. act. I. sc. 2. 'dixit velle uxorem ducere; Sperabam jam deferbuisse adolescentiam: Gaudebam: ecce autem de integro: nisi quidquid est Volo scire, atque hominem convenire.' Et act. IV. sc. 2. 'Nequeo satis decer-

nere: Nisi me credo huic esse natum rei ferundis miseriis:' quo in loco male Donatus. Et act. IV. sc. 5. 'Nescio, nisi quia tam misere hoc cupio esse verum, eo vereor magis.' Et Phormione act. III. sc. 1. 'Nescio, nisi Phædria haud cessavit pro te eniti.' Et act. V. sc. 7. 'Nescio, nisi me dixisse nemini, id certo scio.' Et Hecyra act. I. sc. 2. 'Quid egerint inter se, nondum etiam scio: nisi sane curæ est, quorsum eventurum hoc siet.' Et act. II. sc. 3. 'Nec qui hoc mihi eveniat scio: Nisi pol filium multis modis jam exspecto ut redeat domum.' Gellius quoque X. 12. 'Item aliud, inquit, quod hercle an ponerem, dubitavi, ita est deridiculæ vanitatis, nisi idcirco plane posui, quod oportuit nos dicere.' Et Plinius XXXV. 11. 'Nisi accitus a rege,' &c. sic enim legendum ex omnibus antiquis libris; non, ut in pervulgatis, *Sed*. De Græcis autem Aristophanes: Εὖ τοι λέγειν ἔμοιγε φαίνεσθον πάνυ, πλὴν ἕν μόνον δέδοικα. *Manutius.*

Supra quam ego sum] Non me tantum Jugurtha petit, sed quod majus est, totius Numidiæ, et fortasse totius Africæ regnum: nec sperat, se posse et meo regno potiri, et vobis amicum esse; quare nemini dubium est, quin ipse, spreta amicitia vestra, etiam vobis invitis meum regnum malit. Et hoc est quod dicit hisce verbis: 'utrum gravius existumet, nemini occultum est:' id est, omnes sciunt, utrum gravius esse sibi putet Jugurtha, non posse, videlicet, sperare amicitiam vestram, an non posse sperare regnum meum. Nam palam est, eum gravius putare, non habere regnum meum, quam amicitiam vestram. *Cast.*

Utrum gravius existimet] Omnino legendum *utrum gravius æstimet*. Cæsar l. VII. 'hæc si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius æstimari debere:' et lib. III. de Bello civili, 'Leviusque tempestatis quam classis periculum æstimaverunt.' Sic enim legitur in manuscriptis exemplaribus, non, *existimaverunt*. Ciaccon.

Imperatorem Numidis posuistis] In Catil. 'Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere.' *Idem.*

Nam ego quidem] Servius Fuldano ad I. Æneidos melius sic citat: 'Nam ego quidem vellem, et hæc quæ scribo, et illa quæ antea in Senatu questus sum, vana ferrent potius, quam miseriam meam verbis fidem.' Videtur posse legi, *vana fore potius, quam miseriam meam verbis fidem facere*. Putsch.

Quam miseria mea fidem verbis faceret] In nonnullis est: *vobis faceret*. sed alterum, quod in manuscriptis quoque est, magis probarim: pro, ad credendum mihi vos impelleret: seu, ad habendam fidem verbis meis induceret. *Rivius.*

Ut Jugurthæ scelerum ostentui essem] Id est, ut ostenderem: alias, ut ostentarem. Infra: 'Illa deditionis signa ostentui credere:' licet paulo diversiore significatu. Tacit. XII. 'Auribus decisis vivere jubet, ostentui clementiæ suæ.' Et XV. 'Iturum Tiridatem ostentui gentibus, quanto minus quam captivum.' Et, 'Ore ac membris in eum pallorem albentibus, ut ostentui esset multum vitalis spiritus egestum.' Est ergo, *Ut in me Jugurthæ scelera ostenderentur*. Ciaccon.

Tantummodo inimici imperium et cruciatus corporis deprecor] Hæc nimirum vera lectio est: quamvis in Beroaldino sit, *cruciatus corporis ut evadam deprecor*. Fuit, credo, qui non intellexerit elegantem usum verbi *deprecor*, is ea quæ supersunt adjecit de suo: atque hoc deinde forte e spatio irrepsit in contextum. *Rivius.*

CAP 25 *Et quam primum Adherbali subveniendum*] Τὸ *et*, in duobus manuscriptis non erat. *Idem.*

Interim de Jugurtha consuleretur] Sic in manuscriptis; nisi quod in Fabriciano τὸ *uti*, quod Gymnicus habet, additum in spatio erat. *Idem.*

Summa ope enixum est, ne tale decretum fieret] In aliis, *summa ope enisum*, omisso verbo substantivo, et sic codices in membrana descripti. *Idem.*

Sed ab iisdem illis fautoribus regis summa ope enisum est] *Enisum est*, dixit passive, tanquam *enitor* esset passivum, ut supra: *interpretatum* ab *interpretor*. Glarean.

Legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplius honoribus usi] Legendum *ampliis honoribus*; id quod frequens est apud Ciceronem. Operarum incuria hoc mendum irrepsit; quamvis eodem modo codex Basiliensis. *Rivius.*

In quis fuit M. Scaurus] In aliis, *M. Æmilius Scaurus*. *In quis*, pro *inter quos* dixit: est enim Græcismus, quomodo in Lælio Tullius, 'nisi in bonis amicitiam esse non posse,' pro *inter bonos*. Idem.

M. Scaurus] Vide et de eo Valerium Maximum non uno in loco, et S. Aurelium Victorem, sive quisquis Scriptor ille de Viris Illustribus, qui Cornelius Nepos eo credi solet, quia Nepotis nobis Epitomen dedit. Hominem fuisse sapientem, et tectum gravitate multa; et naturali quadam auctoritate pollentem, Tullius auctor est in Bruto, ubi et Historiam de Vita sua scripsisse ait ad L. Fufidium, quicum arcta ei amicitia erat. Verba sunt Ciceronis illa: 'hujus et orationes sunt, et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius acta: sane utiles, quos nemo legit: at Cyri vitam, et disciplinam legunt, præclaram illam quidem, sed neque tam rebus nostris aptam, nec tamen Scauri laudibus anteponendam.' Meminit et Valerius l. IV. Plinius, Tacitus, alii. *Voss.*

De quo supra memoravimus] C. 15.

Et tum in Senatu princeps] Manuscripta duo: *Senatus princeps*. Quanquam utrumque recte, et utroque modo Cicero loquitur. Sed et in inscriptione quadam Arimini, PRINCEPS IN SENATV, legitur: ubi alias fere, *Princeps Senatus*. Livius: 'Princeps,' inquit, 'Senatus tertium lectus P. Scipio Africanus.' Hoc genus honoris, ut in Africani vita testatur Plutarchus, iis tantum deferri consuevit, qui auctoritatem et gloriam maximis in remp. meritis, præstantissimisque rebus gestis essent consecuti. *Rivius.*

Utica] Punicarum in Africa urbium, si Carthaginem demas, nulli cessit Utica. Sexaginta autem stadiis a Carthagine distabat, ut testatur Appianus; nempe versus occasum. Stephanus eam scribit Tyriorum coloniam fuisse. Quod et Justinus affirmat libro XVIII. 'Cum et opibus et multitudine Tyrii abundarent, missa in Africam juventute, Uticam condidere.' Itaque de antiquitate gloriabatur non parum; quia et eo nomine Carthagini præferebatur. Silius Italicus lib. III. 'Proxima Sidoniis Utica est effusa maniplis, Prisca situ, Veterisque ante arces condita Byrsæ.' Aristoteles in libro mirabilium: τῆς δὲ Λιβύης ἐν Ἰτύκῃ καλουμένῃ, ἣ κεῖται μὲν, ὥς λέγουσιν, ἐν τῷ κόλπῳ τῷ μεταξὺ Ἑρμαίας καὶ τῆς Ἵππου ἄκρας, ἐπέκεινα δὲ Καρχηδόνος ὡς σταδίους διακοσίους. ἣ καὶ πρότερον κτισθῆναι λέγεται αὐτῆς τῆς Καρχηδόνος ἔτεσι διακοσίοις ὀγδοήκοντα ἑπτὰ, ὡς ἀναγέγραπται ἐν ταῖς Φοινικαῖς Ἱστορίαις. Id est: *In Libyæ Utica, quam vocant, quam in sinu sitam esse ajunt inter Mercurii et Hippi promontoria, ultra Carthaginem stadiis fere ducentis, atque annis* CCLXXXVII. *ante Carthaginem esse conditam, ut in Phœniciis historiis scriptum legitur.* Vellejus Paterculus circa Codri tempora, qui Sauli fuit æqualis, Tyrios paucis annis post Gades Uticam condidisse refert. Urbi igitur tam vetustæ nomen fecit ipsa antiquitas. Utica enim vel Ityca Punice עתיקא, Itica, id est,

prisca dicebatur. *Bochart.* Qui nunc locus a Barbaris Masachares appellatur. *D. Marius Niger.*

Uticam adpulsi] Utica igitur in Romana erat provincia, quam accedere postea Jugurtham jusserunt Legati. *Glar.*

Seque ad eum ab senatu missus] In manuscriptis est omissa conjunctio, *se ad eum, &c.* quomodo et in impressis vetustioribus. *Rivius.*

Porro animus cæcus cupidine, ad inceptum scelus rapiebatur] Manuscripta duo, *rapiebat;* ut subaudias *Jugurtham;* sed utrum rectius, aliorum esto judicium: nam ego mihi non liquere fateor. Paullo inferius. *Rivius.*

Casum] Pro *occasione* dixit. Sic infra: 'Fortunam illis præclari facinoris casum dare.' Et Tacit. l. VI. 'Tunc distractis Orientis viribus, et quonam inclinarent incertis; casus Mithridati datus est occupandi Armeniam vi militum.' *Ciacconius.*

Adherbalis potiretur] V. c. *Adherbale,* et ita legit Servius; licet pro *conveniret,* habeat, *videret:* Nonius tamen, *conveniret,* ut vulgatæ editiones. *Ursinus.*

Ac tametsi senatus verbis minæ graves nunciabantur] Sic in vetustis; ac si quid ego judico, elegantius adjectivum sequitur. Porro *senatus verbis,* pro Nomine senatus dixit. *Rivius.*

Quod ab oppugnatione non desisteret] Sine præpositione dixit lib. Histor. III. 'ut actione desisteret.' Et Terent. Phormione, 'Quid vis tibi dari in manum, herus his desistat litibus.' *Ciacconius.*

Quod ab oppugnatione non desisteret] In manuscripto quodam est præpositio omissa, quomodo Virgil. 'Mene incepto desistere victam.' Sed præpositionem addas, nec ne, parum sane refert. Cæsar, 'oppugnatione destitit,' inquit. Cicero: 'Quasi destiterim pristina causa.' Sic Cæsar, 'consilio desistere:' 'itinere desistere' dicit. Cicero præpositionem interdum addit, 'ut ab illa mente desisteret.' Itemque, 'Cur sibi a causa desistere necesse esset.' *Rivius.*

CAP. 26 *Italici*] Quos supra Jug. c. 21. *togatos* dixerat. Quæras unde illic Italici? Respondeo, ex provincia post divisionem regni per legatos, quasi pro præsidio impositi. *Bad.*

Italici] Italicos vel pro Romanis sumpsit, vel pro iis, qui in Provincia Italici nominis erant. Alioquin inter cives Romanos, Latinos, et Italicos erat differentia. Quippe Latinos Latii incolas, populi Romani fœderatos, jure Latii donatos ex antiquitate liquet: sic Italicos reliquos ad Rubiconem Italiæ habitatores, populi Rom. Fœderatos, jure Italico præditos commode definiri posse censemus. Italiæ enim domicilium eos secrevit a Gallis et Provincialibus: fœderis communio ab iis, vel civibus Romanis, vel peregrinis et exteris, qui quacunque de causa in Italiæ oppidis versarentur: jus Italicum ab iis Italis, qui tum Italiam tenerent, non jure tamen Italico fruebantur. Italicorum porro numerum expleverunt ad mare Tyrrhenum trans Tiberim Etrusci, quod Latinos ultra Lirim Campani, Lucani, in Siculo Brutii, in Ionio Messapii, et Sallentini, ad Adriaticum Apuli, Frentani, Picentes, et Senones: Mediterranei; Umbri, Sabini, Marsi, Vestini, Marrucini, Peligni, et Samnites. *Sigon.*

Italici] Hic vel pro quibuscunque Latinis Romanisque sumuntur: vel pro iis, qui ad Imperium Romanum in Provincia Africana pertinerent.

Adherbali suadent, uti seque et oppidum Jugurthæ tradat] Manuscripta, *uti seque et oppidum.* Hic est peculiaris fere loquendi mos Historicorum et Comicorum. Sallustius postea: 'Aqua modo seque et jumenta onerare.' Idem, 'Philæni conditione probata, seque vitamque suam reip. condonavere.' Idem in Catilin. 'Æquitate seque et remp. curabant.' *Rivius.*

Si adversaretur] Fabricianum, *adversaretur;* quod antiquitatem magis

redolet, quam unice observat Crispus. *Idem.*

Jugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat] Fabricianum, *Igitur Jugurtha in primis, &c.* Perperam hoc in impressis omissum videtur, cum mire interim ad sententiam faciat: quamvis non sit in Merseburgensi atque aliis. *Idem.*

CAP. 27 *Et res in senatu agitari cœpit*] Manuscripta, *agitari cœpta.* Quamquam idem est utrobique sensus. Cicero in Bruto; 'Qua in urbe primum litteris oratio est cœpta mandari:' pro *cœpit;* et III. de Oratore, 'Post adhiberi cœpta est ad ornatum etiam et dignitatem.' Livius III. ab U. C. 'Sed contemni,' inquit, 'cœpti erant a finitimis populis:' pro *cœperant.* Idem.

Memmius] Is est, qui postea, cum peteret consulatum, a Saturnino tribuno plebis fuit interemptus, ut Livius l. LXIX. Cicero in Oratione IV. in Catilinam, Orosius v. 17. Florus III. et Appianus Bellorum civilium l. I. literis mandarunt. Fuit Memmius mediocris orator, ut ait Cicero in Bruto. *Cast.*

Uti per paucos factiosos, Jugurthæ scelus condonaretur] Sic et manuscripti codices, et ceteri vetustiores; atque ita mollius est. Quam duriter enim et aspere concurrunt, *factiosos scelus!* Hoc quamvis leve, non tamen prætereundum esse duxi. *Rivius.*

Prolatandis consultationibus] Fulvii liber, *Protelandis.* quo modo item c. 43. Catilin. idque magis olet antiquitatem. *Manutius.*

Prolatandis consultationibus] Ita legendum, non ut alii volunt: *Proletandis consultationibus.* Sallustius in Catilinario: 'illos dubitando, et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere.' Idem in oratione Philippi, libro Historiarum primo: 'Non prolatandis seditionibus, inquies ipse, nos in solitudine retineas.' Livius l. II. ab U. C. 'prolatandis igitur comitiis cum magistratu dictator abisset, res ad interregnum rediit.' *Popma.*

Prolatandis consultationibus] Sic quoque Mss. Pall. ideoque minime admittendum aliorum, *protelandis.* Gruterus.

Lege Sempronia] Singulis annis senatus futuris Coss. duas provincias decernebat: eas creati Coss. sortiebantur, aut inter se comparabant. Hoc factum fuit lege a Sempronio Graccho de ea re lata. Cic. in orat. de provinc. Coss. 'decernendæ nobis sunt lege Sempronia duæ provinciæ.' *Ciacc.* Videndus Festus in *Parare.* Ursinus.

Lege Sempronia] Quæ sit illa lex, mihi non constat: nec satis faciunt Commentarii, quorum alter ait: 'Sempronius Gracchus legem tulerat, ut Italia et Numidia provinciæ per Coss. regerentur.' Badius autem: 'Sempronium legem tulisse,' inquit, 'ut si quando bellum timeretur, Coss. futuri in provincias destinarentur:' hæc ille. Atqui magis sollicitum me tenet, quomodo Memmius, designatus tantum Tribunus, populum edocuerit, per nobilium avaritiam Jugurthæ scelus condonari; num concione advocata, an per alias technas? Ac idem illud cum ait, *Coss.que declarati:* quid illud *declarati,* proprie hoc loco significet? nam *designati,* id est, in futurum annum pronuntiati, quod Badius exponit, non placet, cum statim hic Consul in Africam proficiscatur; neque vero ante initum magistratum in provincias ire consueverunt. Et ipse Calpurnius non ita multo post Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. Fieri potest, ut non integris annis, sed dimidiatis (quod quidam scriptis prodidere) ante designarentur, quam inirent magistratus. *Glareanus.*

Provinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ sunt, consulesque declarati sunt P. Scipio Nasica, &c.] Τὸ *sunt* neutrobi habent codices manuscripti: et irrepsisse ex glossa videtur. Sed et *consules,* ibi nulla ad-

dita conjunctione, legitur. *Rivius.*

L. Bestia Calpurnius] V. c. non habet nomen *Calpurnius*, quod videri potest adjectum ab aliquo, vel certe scribendum *L. Calpurnius Bestia.* Ursinus.

CAP. 28 *Quippe cui Romæ omnia venum ire, in animo hæserat*] Livius l. III. 'legem fecerunt, ut liberi liberæque venum irent.' Tacit. *veno* dixit l. XIV. 'et posita veno, irritamenta luxus:' et l. XIII. 'nisi in his quæ veno exercerent.' *Ciacc.* V. c. habet, *omnia venire.* Ursinus.

Quippe cui Romæ omnia venum ire in animo hæserat] Manuscripta duo *venire* habent; sed vulgata lectio melior, *venum ire.* Id enim est, quod et initio dixit, et post repetit, 'Omnia Romæ venalia esse.' Itaque permagnam Jugurtha in avaritia nobilitatis, et in pecunia sua spem habebat. *Rivius.*

Cui Romæ omnia venire in animo hæserat] Nescio cur ab hac lectione abhorreat Rivius, nixa duobus ejus Mss. extat sane etiam in Pall. selectioribus: ideoque ejeci, *venum ire.* Gruterus.

Ut omneis mortaleis pecunia aggrediantur] In quibusdam, *omneis mortaleis uti pecunia aggrediantur:* ut sit ὑπέρβατον, legitimo dictionum ordine mutato, quomodo Cicero, 'Vix ut intelligantur,' inquit, pro, *ut vix.* Sed et Sallustius postea, 'Alii signo dato locum uti desererent.' Tametsi, ne quid dissimulem, in manuscriptis non est *ut*, rectiusque subaudiendum videtur: nec est eo in exemplari quod Ascensius excudit, castigavit Alcander. *Rivius.*

Nisi regnum ipsumque deditum venissent] In aliis, *ni regnum.* Idem.

Italia decederent] Duo sunt de Legatis, quæ ad jus gentium referri passim videmus; prius, ut admittantur, deinde ne violentur. De priore locus est Livii, ubi Hanno Senator Carthaginiensis in Annibalem sic invehitur: 'Legatos ab sociis, et pro sociis venientes, bonus imperator noster, in castra non admisit: jus gentium sustulit.' Quod tamen non ita crude intelligendum est: non enim omnes admitti præcipit gentium jus: sed vetat sine causa rejici. Causa potest esse, ex eo qui mittit, ex eo qui mittitur, ex eo ob quod mittitur. Sic ex eo qui mittit, Senatus Romanus negavit, se Carthaginiensium legationem admittere posse, quorum exercitus esset in Italia. Secundo, ex eo qui mittitur, exemplum est in Theodoro, qui ἄθεος vocabatur, quem a Ptolemæo ad se missum audire Lysimachus noluit. Tertium ubi causa mittendi suspecta aut odiosa est. Ita Jugurthæ legatis edictum intra decem dies Italiæ finibus excederent, ni regnum et regem deditum venissent. Optimo itaque jure etiam rejici possunt, quæ nunc in usu sunt legationes assiduæ, quibus quam non sit opus, docet mos antiquus, cui tales legationes plane ignotæ fuerunt. *Grot.* de jur. Bell. et Pac. II. 18.

Illi infectis rebus ita domum reversi sunt] Concinnius duo libri: *Ita illi infectis rebus domum reversi sunt.* Sic supra Catilina: 'Ita illi janua prohibiti tantum facinus frustra susceperant.' Sic infra ex scripto legend. 'Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat.' *Putsch.*

Ita infectis rebus illi domum discedunt] Sic Mss. sic impressi omnes etiam Aldini: ut mirer unde invexerit editioni suæ Carrio, *illi infectis rebus ita domum reversi sunt.* At hunc tamen alii deinceps constantissime secuti, luscum ducem cæci: quibus tamen de se si creditur ipsis, omnes excussæ membranæ, omnes editiones: tam quidem superstitiose, ut plus de auctore nostro meriti sint, quam de Theseo extracto ab inferis ipsemet Hercules. *Gruterus.*

Interim Calpurnius parato exercitu

'Per saturam ædilem factum qui legib. solvat:' et Sallustius in Jugurtha, Dein quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur.'' Videsne, ut hic in citatione Diomedes legem omittat? Sed nec in Merseburgensi additur. Sex. quoque Pompejus eodem modo citat, quomodo in manuscriptis est. 'Satura,' inquit, 'est cibi genus ex variis rebus conditum. Est et lex multis aliis conferta legibus. Itaque in sanctione legum adscribitur. NEVE PER SATVRAM ABROGATO AVT DEROGATO.' Annius Luscus in ea quam dixit adversus Tib. Gracchum: 'Imperium quod plebes per saturam dederat, id abrogatum est.' Paullo post idem hoc e Jugurtha Sallustii exemplum affert. 'Dein postera die, quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur.' Quamquam hodie corrupte in exemplaribus hic locus apud Festum legitur. Sic autem *satura* sine addito substantivo dicitur, ut apud Fabium *civica*. 'Divus Augustus,' inquit, 'cum ei Galli torquem aureum c. pondo dedissent, et Dolabella per jocum, tentans tamen joci sui eventum, dixisset, Imperator torque me dona: Malo te, inquit, civica donare:' subauditur autem *corona*. Sic apud Senecam de beneficiis v. Sunt et alia hujuscemodi pleraque, quæ sine substantivo addito ponantur; velut cum dicimus *tertiana*, *quartana*, *cotidiana*; deest enim febris. Sic *Tusculanum*, *Ocriculanum*, *Narniense*, subauditur *prædium*. Sed et absolute interdum *suilla*, *bubula*, *ferina* dicimus; ut subaudiatur, *caro*. Sic et *repetundarum damnatus* apud Vellejum; ubi deest substantivum *pecuniarum*. Sed ut ad *saturam* revertar. Quid si nihil ibi subaudias, sed simpliciter intelligas, ut verba sonant? *Per saturam exquisitis sententiis*, hoc est, Nullo ordine in sententiis exquirendis servato, nec ut seniores prius sententiam rogarentur, sed ut consuli ipsi libuisset: quomodo Justinianus in præfatione quadam digestorum, 'sparsim et quasi per saturam collectum opus' dicit; 'utili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata,' ut ipse inquit. Nam variarum rerum mixturam sparsim ac nullo ordine congestarum, *satyram* veteres appellabant. Mecum Alciatus facit. Neque admodum eorum probo opinionem, qui hic *saturam legem* intelligunt, quæ multas ipsas res complectatur, quemadmodum Jugurtha sit in deditionem acceptus, sed multis præscriptis conditionibus, ut xxx. daret elephantos, pecus atque equos multos cum magno argenti pondere: nam sic fere et Erasmus Roterodamus, et Franciscus Philelphus. Verum prior sententia magis arridet: ut videlicet, per *saturam*, ad participium *exquisitis*, non ad verbum *accipitur*, pertinere judicemus. *Rivius.*

Satyram legem] Dictionem, *legem*, sustulimus, veterum exemplarium auctoritate adducti. *Manutius.*

Dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, &c.] Sic Justinianus in præfatione quadam Digestorum: 'sparsim et quasi per saturam collectum opus dicit: utili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata.' Et Carisius l. II. 'Omnia in se capit, quasi collecta per saturam' (sic enim lego, non *collectam*,) 'concessa sibi rerum varia potestate.' Vide et Diomedem et Festum, a quo miror hunc Sallustii locum iisdem verbis in voce *Satura* recitari, ex L. Lælii oratione, quam pro se dixit; cum procul dubio Sallustii sit. *Idem.*

Per saturam] Lex porro Satyra lege Cæcilia et Dedia abrogata fuit, id quod Cicero in Orat. pro domo sua testatur: 'Decrevit,' inquit, 'Senatus M. Drusi legibus, quæ contra legem Cæciliam et Dediam latæ essent, populum non tenere:' et infra: 'Quæ est quasi alia vis, quæ sententia Cæciliæ legis, et Dediæ, nisi hæc: ne

populo necesse sit in conjunctis rebus compluribus, aut id quod velit suscipere, aut id quod nolit repudiare?' *Popma.*

Non cum parvo argenti pondere] Vox *non*, abundat in meo libro. *Ciacon.*

Equi multi, cum parvo argenti pondere, Quæstori traduntur] Sic libuit restituere, suadentibus libris antiquissimis Naz. ac Com. Alii enim adhærent editis, habentque, *cum non parvo, &c.*: quod cur hic admitti necesse sit, non video. *Gruterus.*

Cap. 30 *Romæ per omnes locos et conventus*] Legendum, *per omneis.* Rivius.

Patres solliciti erant, probarentne] Τὸ *erant* non est in scripto. *Putsch.*

Supra diximus] Capite 27.

Memmii] De C. Memmio videndus Cicero in Bruto: et fortasse is est, ad quem pertinent denarii, cum inscriptione, C. MEMMIVS C. F. *Ursinus.*

Ac potissimum ea dicam, quæ in concione] Fortasse verbum *dicam* abundat. *Ciacc.*

Ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditum Bestiæ] Fabricianum, *ea dicam, quæ in concione, &c.* sic et aliud quoddam calamo descriptum. *Rivius.*

Ac potissimum dicam quam in concione, &c.] Fulvii liber, *Ea dicam quæ in concione:* nec displicet; nam, si legatur, *Eam dicam quam in concione*, non video, qui possit apte verbum, *Disseruit*, quod subsequitur, accommodari; quis enim probet hoc loquendi genus, *Orationem disserere?* liberum tamen cuique judicium relinquo. *Manut.*

Ac potissimum eam dicam] Concinnius legas? *ac potissimum ea, quæ in concione.* Putsch.

Cap. 31 *Multa me dehortantur a vobis Quirites*] Dictiones *a vobis* non sunt in meo libro. Ceterum hoc orationis initium scriptum est ex oratione Catonis contra Servium Galbam Orig. 7. 'Multa me dehortata sunt huc prodire: anni, ætas, vox, vires, senectus: verum enim vero cum tantam rempub. agier arbitrarer.' *Ciacc.*

His annis quindecim] Haud dubie de eo loquitur tempore, quo post Gracchos occisos, nobiles victoria elati in plebem immodice sæviebant. Ceterum a Tiberii Gracchi cæde hic vicesimus tertius decurrit annus, a Caji autem undecimus. Quare quid sibi hoc in loco numerus quindecim annorum velit, non satis intelligo: corruptum esse valde vereor, sed judicet Lector. *Glarean.*

Annis quindecim] Ego legerem, *his annis viginti:* vel, *his annis viginti quinque;* ut non sit subtilis annorum computatio: in manuscripto tamen Codice, qui est in Bibliotheca Divi Salvatoris, scriptum est, *his annis duodecim:* ut fortasse intelligat auctor id tempus, quod fuit a cæde C. Gracchi et M. Fulvii. *Cast.*

Quamque multi] Fulvii liber, *Quamque inulti:* malo *multi;* etsi nec *inulti*, rejicio. *Manutius.*

Quam fœde, quamque inulti perierint vestri defensores] Ita legendum e manuscriptis, non, ut vulgo, *multi perierint:* hoc est, Nulla de his sumpta pœna, qui insectati eos fuissent. Similitudo scripturæ ansam errori præbuit, nam ex præpositione illa *in*, facile *m* fit, si parum animum attendas. *Rivius.*

Ne nunc quidem, obnoxiis inimicis exsurgitis] Sic Manuscripta quædam, non *obnoxii:* quomodo et sensus ipse exposcit: pro, Reis et causam dicturis inimicis. *Idem.*

Obnoxii inimicis] Etsi video scriptum esse in quibusdam libris, *obnoxiis inimicis;* tamen *obnoxii* magis probo: pro, *subjecti, subditi, vosmet eorum potestati dedentes.* Quod Memmius reprehendit. *Manutius.*

Ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis] Ita diserte etiam Nazar. noster; sed extrita deinde litera ultima in *obnoxiis;* pessimo facinore

meo quidem animo; nam qui probant *obnoxii*, id sibi solis probent non mihi. *Gruterus*.

Quibus vos decet terrori esse] Manuscripta, *quibus decet*, omisso pronomine, quod rectius subauditur: nec aliter in impressis quibusdam. *Rivius*.

Quibus vos decet esse terrori] Ita v. c. cum in aliis desit, *vos*. Supra in Bello Catil. dixit: 'His obnoxii, quibus si resp. valeret, formidini essemus.' *Ursinus*.

Quod sæpe majores vestri fecere] Manuscripta, *majores nostri:* sed vulgata lectio magis arridet. *Rivius*.

Nihil secessione opus est: necesse est suomet ipsi more præcipites eant] Voces, *necesse est*, hic non necessarias esse puto. *Ciacconius*.

Sed sane fuerit regni reparatio plebi sua jura restituere] Manuscripta, ut Beroaldinum, *regni paratio;* pro eo quod est affectatio. Nam et ante dixit, *quem regnum parare ajebant*. Τὸ *jura* non habet ullum manuscriptum, neque ex impressis quædam. *Rivius*.

Quidquid sine sanguine civium ulcisci nequit, jure factum sit] In Mss. duobus est, *nequitur:* quomodo veteres loqui solitos testatur Sex. Pompejus. '*Nequitum*,' inquit, 'et *nequitur*, pro *non posse* dixerunt.' Plaut. in Saturione, 'Retrahi nequitur, quoquo progressa est semel.' Cato Originum I. 'Quod Termino fanum fuit, id nequitum exaugurari.'' Diomedes quoque adnotavit I. veteres et *quitur* et *potestur* interdum dixisse; affertque hujus rei ex Poëtis Accio, Cæcilio, et Ennio exempla, quæ nobis non necesse est subjicere hoc loco. Cum manuscriptis facit Beroaldinum. *Idem*.

Ulcisci nequitur] Sic sunt locuti antiqui. Plautus Satyrione, 'Retrahi nequitur, quoquo progressa est semel.' Vide Festum. *Ciacconius*.

Ærarium expilari] Merseburgense, *expoliari:* sed vulgata lectio melior. Est apud Ciceronem frequens hoc verbum, ut pro Cluent. 'Expilato ærario, pecunia ablata:' et pro L. Manil. 'expilare socios,' diripere provincias.' Sed et alibi, 'Proserpinæ fanum expilavit.' *Rivius*.

Reges et populos liberos vectigal pendere] Idem in Catil. 'nam postquam respublica in paucorum potentium jus atque ditionem concessit, semper illis reges, tetrarchæ vectigales esse; populi, nationes stipendia pendere.' *Ciacconius*.

Sed incedunt per ora vestra] Apud Tacit. Hist. IV. 'præter suorum ora,' legitur, et Livium l. XXXVIII. 'præter omnium oculos.' Sed Livius l. XXI. 'vestros liberos traductos per ora hominum.' *Idem*.

Sed incedunt per ora vestra magnifice] V. c. *Magnifici*. Ursinus.

Servi ære parati, injusta imperia dominorum non perferunt] Sumtus locus ex Catonis lib. de Falsis pugnis, ubi ita loquitur: 'Servi injurias nimis ægre ferunt: quid illos bono genere natos, magna virtute præditos,' &c. Gellius X. 3. *Ciacconius*.

Servi ære parati, injusta imperia dominorum non perferunt] Sic et manuscripta et impressa fere: et hanc veram esse lectionem arbitror. Ceterum Venetum, Argentoratense, alia pleraque, *Servi ære comparati*, habent, pro *pecunia emti*. Quod ad sensum attinet, haud magno in discrimine ponam, utrum legas. nam et *parare* et *comparare*, pro *emere* interdum ponitur. Inde apud Ciceronem: 'Trans Tiberim hortos aliquos parare:' et, 'Agros sibi uspiam parare.' Item: 'Studiose comparare supellectilem.' Sic et apud Suetonium in C. Julio Cæsare, 'Gemmas, toreumata, signa, tabulas operis antiqui comparare:' pro *emere*. Idem in Caligula, 'Magisteria sacerdotii ditissimus quisque et ambitione et licitatione maxima vicibus comparabant:' et postea ibidem, 'Cum ad saginam ferarum muneri præparatarum, carius pecudes compararentur:' pro *emerentur*. Co-

lamella quoque, 'Qui nequam vicinum,' inquit, 'suis nummis parat.' *Rivius.*

Vos, Quirites, in imperio nati] Tacit. in vita Agricolæ: 'Nata servituti mancipia.' *Ciacconius.*

In imperio nati] Quidam libri præpositionem omittunt: utrumque sententiam habet satis commodam. *Manutius.*

Vos Quirites in imperio nati] Merseburgense, *imperio nati*, omissa præpositione: pro, *ad imperandum aliis nati;* quemodo sequentia probe quadrant. *Rivius.*

Vos Quirites in imperio nati] V. c. *Vos Quirites imperio nati:* et sic locutus est Cicero, cum dixit in oratione de provinciis consularibus: 'Syri natio, nata servituti:' et Tacitus in vita Agricolæ: 'Nata servituti mancipia.' Ursinus.

Immani avaritia nocentissimi et iidem superbissimi] Legendum, *iidemque superbissimi*, ex manuscriptis. *Rivius.*

Itaque quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est] Manuscripta, *Ita quam quisque, &c.; ut sit ἐπιφώνημα:* ubi interdum utimur illa particula, *ita, adeo*, et similibus. Leve hoc quidem, sed non ideo prætereundum: sicut nec illud, quod statim sequitur. *Idem.*

Quos omnes cupere eadem] Legendum, *quos omneis.* Idem.

Quod si tantam vos curam libertatis haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt] Manuscripta, *Quod si tam vos curam*, et quæ sequuntur: ut invicem respondeant, *tam* et *quam.* Rivius.

Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi, &c.] Sic omnino Mss. nostri. abeat igitur Carrionis, *quod si vos tantam libertatis, &c.* etsi non negem posse adhuc deleri pronomen *vos.* Gruterus.

Bis per secessionem armorum Aventinum montem occupavere] L. I. Histor.: 'tunc plebs,' inquit, 'armata montem sacrum atque Aventinum insedit.' Sed duplicem Livius opinionem tetigit l. II. 'Quo facto maturata est seditio; Sicinio quodam auctore, injussu consulum, in sacrum montem secessit, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse.' Et l. III. 'Eunt,' inquit, 'agmine ad urbem, et Aventinum insidunt.' Ergo bis Aventinum insedisse ex Pisonis opinione dixit, sacrumque atque Aventinum, ex aliorum. *Ciacconius.*

Bis per secessionem armati Aventinum montem occupavere] Utramque secessionem ponit Livius. Sed primam quidem l. II. ex opinione Pisonis, qui Sicinio quodam auctore injussu Consulum scripserit plebem secessisse in Aventinum. Alteram vero l. III. in quo refert plebem rursus in Aventinum secessisse. Idem tamen Livius magis probat opinionem eorum, qui non in Aventinum, ut Piso, sed in sacrum montem secessisse primam plebem dicunt, trans Anienem amnem tria ab urbe millia passuum: deinde iterum in Aventinum montem. Ad quam opinionem respexisse videtur Sallustius lib. I. Histor. cum dixit: 'Tunc plebs armata montem sacrum, et Aventinum insedit,' &c. quibus verbis utramque secessionem indicavit. *Ursinus.*

Aventinum montem] Aventinus mons ab Anco rege, crescente civium numero, ex parte Urbi additus, non totus habitatus, Tatii Regis Romanorum, et Aventini Albanorum sepulchris celebris: variis appellatus nominibus; a Remo Romuli fratre, Remurius: a Murciæ socordiæ Deæ sacello, Murcius: a Dianæ templo, collis Dianæ. Martialis l. XII. 'Cum tu forsitan inquietus erras, Clamosa, Juvenalis, in Subura, Aut collem dominæ teris Dianæ.' Propter longitudinem certo describi nequit: sed ta-

men tentabimus. Ad ortum in meridiem declinantem respicit mœnia: ad meridiem, campum Figulinum: ad occasum, flumen: ad septentrionem, montem Palatinum. Ortum versus, sed valde in meridiem flexum, propinqua est porta Capena; meridiem, porta Ostiensis, Cæstii pyramis, mons Testaceus; occasum, Navalia, Salinæ, spelunca Caci; septentrionem, Dianæ templum, et Naumachiæ initium; Aventinus, vel ab Aventino rege dictus, qui in eo exstinctus bello et sepultus fuerit, ut IV. Fast. Ovidius ait, vel ab Avente Sabinorum fluvio, ut scribit Varro. V. *Fabric.*

Majus dedecus est parta amittere, quam omnino non paravisse] Similia illa in Catilina: 'Virtus atque sapientia major in illis fuit, qui ex paucis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus.' Et in Jugurtha: 'Nobilitatem certe peperisse, quam acceptam corrupisse, melius est.' Et Thucydides l. II. in concione Periclis: Αἴσχιον ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι. *Manutius.*

Dicet aliquis, quid igitur? censes vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp. Non manu, neque vi, quod magis vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est; verum quæstionibus, et indicio ipsius Jugurthæ] In hunc modum exemplar in pergamenis descriptum. Sed quam male sit hic locus in recentioribus distinctus, facile videbit qui conferre non gravetur. *Rivius.*

Non manu, neque vi] Quidam, *non manu neque vi censeo*, legunt: sed in meis Mss. et codice Aldino, verbum *Censeo* omissum est: præcedenti enim versu, *quid igitur censes*, inquit; idque errori occasionem dedit: et in Catilinario Sallustius: 'Placet igitur eos dimitti, et augeri exercitum Catilinæ? minime: sed ita censeo; publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent, neu quis de his postea ad senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare eum contra rempub. et salutem omnium facturum.' Neque enim hoc loco verbum, *Censeo*, bis repetitum est, in antiquis, et impressis quibusdam libris: et ob id, cum multo verior, tum elegantior est hæc lectio. *Popma.*

Qui si deditus est; profecto jussis vestris obediens erit] Sic in quibusdam reperi, velut Merseburgensi, Veneto, atque aliis, sed Gymnicus hoc loco recte *Dediticius*: pro, Si in deditionem venit. Utitur hac voce Cicero quoque ad Brutum, quum inquit: 'Id S. C. plerique interpretantur etiam ad tuos sive captivos, sive dediticios pertinere.' Titus Livius VII. ab U. C. 'Quicquid deinde patiemur dediticii vestri passuri:' et paulo inferius, 'Ut dediticiis suis parcerent.' Sed et Cæsar identidem hac voce in Commentariis usus est. Cum Gymnico facit exemplar Fabricianum. In Badiano, quod castigavit Aleander, *Dedititius* est, sed haud dubie perperam. Nisi quis ita Sallustium pro *Dediticio* dixisse *dedititium* putet, uti Marcellinus alicubi *Subdititios* dixit, pro *subditicios*, l. XXVI. Sed quid si incuria librariorum hoc commissum forte est? nam fuit proclivis ex alterutro in alterum lapsus. Quanquam et Plautus in Amphitryone (si mendo vacant codices) *Subdititium*, pro *subditicio* dixit. *Rivius.*

Sin ea contemnit, scilicet existimabitis qualis illa pax aut deditio sit] Mss. vero *æstimabitis*: id quod sensus magis postulat. *Idem.*

In rempubl. damna] V. c. *At in remp. damna*: illud vero *At*, a librariis in *Ad* conversum, ex consuetudine mutandi *t*, in *d*, occasionem dedit aliis scribendi, *Ad rempub. &c.* Ursinus.

Dominationis eorum satietas] Notant Grammatici a Sallustio *Satias*, pro *Satietas*, scriptum esse, ut l. III. Hist. 'ex inopia gravi satias facta:' quod

a Cicerone, Terentio, aliisque usurpatum est, et a Cornel. Tacito ac Livio: quare videndum an hoc etiam loco, *Satias*, sit legendum. *Ciacc.*

Et illa quam hæc tempora magis placent, cum regna, &c.] Badius legisse videtur, *et illa tempora magis placent, cum regna, &c.* omissis verbis, *quam hæc;* et planior multo est sensus absque illis. Comparat enim illa tempora, quando regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces, postremo divina et humana omnia, penes paucos erant, quod certe factum est post Gracchorum cædem, ad ea tempora quæ olim fuerunt, quando plebs in vera fuit libertate. Nisi quod malim legas: *et quam illa, hæc tempora magis placent:* ita ut *illa* referatur ad pristinam libertatem; et *hæc* ad præsentia, post Gracchorum mortem: nec multum ambigo ab Sallustio ita scriptum, sed ab sciolo quopiam, ut fieri solet, temere mutatum. *Glarean.*

Bella atque paces] Sergius in artem II. Donati: 'Legimus apud Sallustium, paces, et luces, in numero singulari.' *Ciacc.*

Vos autem, hoc est, populus Rom.] Voces, *hoc est pop. Rom.* mihi suspectæ sunt. *Idem.*

Vos autem invicti ab hostibus] Impressorum, antiquorumque codicum lectio est, *Vos autem, hoc est populus Romanus, invicti ab hostibus.* Ego verba illa: *Hoc est populus Romanus,* delevi. Fieri namque solet, ut in margine, glossematis vice, quædam adjiciantur, quæ deinde ab iis qui libros exscribunt imperitis (ut id genus hominum esse solet) in textum irrepant. *Popma.*

Vos autem, hoc est, populus Romanus invicti ab hostibus, &c.] Injuste hæc mutilant homines; minime attendentes emphasi egregia inferri, *hoc est populus Rom.* et vero comparent in Naz. ac Com. ut etiam in Pall. ceteris atque edd. primis. *Gruterus.*

Atque ego tametsi virum flagitiosissimum existimo, impune injuriam accepisse] Quid si legas, *tametsi viro flagitiosissimum* pro *fœdissimum* atque *turpissimum.* Id e manuscripto propemodum colligo. nec aliter sensus ipse postulat. *Rivius.*

Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existimo injuriam impune accepisse] Scripti *viros flagitiosissimos:* alii variant, *Virum, vero, verum,* Sed legendum, uti reposuimus, *viro flagitiosissimum.* Miror tamen cur illud Rivius ejecerit, cum alias nullus sensus commodo elici queat. Atque illud quidem cum emphasi hic poni capiendum est; ut supra: 'Verba viris virtutem non addere.' Et: 'At ego vobis si viri esse vultis.' Et: 'Memineris te virum esse.' Valerius Flaccus: 'Sed turpe viro timuisse futura.' Conjecturam hanc non modo probare, sed et confirmare Janum Dousam notis ad fragmenta, postea comperi. Deinde in nostro scripto legitur: 'Nisi demum faciundi licentia erigitur,' et 'vobis alterna solicitudo remanebit.' *Putschius.*

Virum flagitiosissimum existimo impune injuriam accepisse] Suspectus locus. quod si *Virum* deleas, quomodo in Gryphianis libris impressum est, hæc erit sententia: *Tametsi flagitiosissimam rem existimo, ut aliquis injuriam acceperit impune;* id est, impunito eo, qui injuriam ipsam intulerit: tamen, &c. Alii, *Viro,* reponunt; quod improbo; impressam lectionem comprobat Fulvii liber. *Manutius.*

Virum flagitiosissumum] Quid si de Jugurtha loquatur? ut ita intelligatur: etsi Jugurtham virum flagitiosissimum impune injuriam nostram in suum commodum accepisse arbitror, quippe cum quocunque modo sibi consultum voluerit in belli necessitate. *Thys.*

Tamen vos sceleratissimis hominibus ignoscere] Legendum, *hominibus sceleratissimis:* id et sonantius et lenius, et præterea Sallustianum magis est,

nec aliter codices in membrana descripti. *Rivius.*

Nam et illis quantum importunitatis habent] M. l. *quantum importunitati habent.* Sed locus est obscurus. *Ciacc.*

Nam et illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse] In manuscriptis aliisque vetustioribus est, *illis*, casu dativo. *Rivius.*

Nam et illis, quantum importunitatis habent] Com. noster *oportunitatis:* editio autem prima, *inoportunitatis:* sed nihil mutandum censeo: etsi non satisfaciat lectio vulgata; nisi etiam, *quantum importunitatis habent*, notat idem atque *præ ea qua sunt importunitate;* non adsequor quid velint. *Gruterus.*

Nisi deinde faciundi licentia eripiatur] Manuscripta fere, ut et Beroaldinum, *eripitur;* indicandi modo: quam veriorem esse lectionem puto. *Rivius.*

Æterna solicitudo] Alii libri, *alterna. Ciacconius.*

Et vobis æterna solicitudo remanebit, cum intelligetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam] In nonnullis est, sed impressis, *alternà solicitudo:* pro, *quæ vicissim jam de hoc, jam de illo angat et cruciet.* Sed hic nihil pronuntio: tantum diversam lectionem indico, suum cuique judicium relinquens. *Rivius.*

Nam fidei quidem et concordiæ quæ spes est] In manuscriptis est, *aut concordiæ*, conjunctione disjunctiva; quomodo et in impressis vetustioribus. *Idem.*

Facere illi injurias, vos prohibere] Sic et manuscriptum exemplar: perperam in nonnullis est, *injuriam.* Sic alicubi Cicero: 'facere injurias omnibus:' et, 'Gravissimas injurias voluntaria oblivione contriveram.' *Idem.*

Hosti acerrimo prodita Senatus auctoritas] Tacit. Annal. I. 'An cives vos appellem, quibus tam projecta Senatus auctoritas.' Sed Livius utraque junxit: 'Projectas,' inquit, 'ac proditas ad inconsultam atque improvidam pugnam legiones.' *Ciacconius. Projecta* igitur dixit, pro eo quod Sallustius dicit *prodita.* Ursinus.

Proditum imperium vestrum est] Τὸ *est*, non reperi in manuscriptis, ac majore cum gratia abesse poterit. *Rivius.*

Neque ego vos, Quirites, hortor, ut jam malitis cives vestros perperam quam recte fecisse] Ego hunc sensum hercule non probe intelligo, neque alius Commentatorum explicat, nisi intelligamus fuisse lætam plebem, si qui ex magnatibus peccarint, ut ipsi occasio esset pœnæ ex inimicis sumendæ. Ultimam porro orationis hujus periodum quam frigide tractant! Badius ad proxime præcedentem confert sententiam de memoria vel præstiti beneficii, vel perpetrati sceleris. Ego autem puto hoc eum dicere velle: *Si puniantur scelerati*, quod tota oratione, ut fieret, egit, *non toties egebitis auxilio tribunitio*, quippe non tot injuriæ erunt. *Glareanus.*

Neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis cives vestros perperam, quam recte fecisse] Hoc loco particulam *jam* sustuli ex consensu omnium Mss. codd. quæ in vulgatis libris post verbum *Malitis* erat. Sensus autem horum verborum et Glareanum, et multos post illum torsit, diu me quoque suspensum tenuit; tandem puto ita accipiendum esse. C. Memmius cum superbiam et avaritiam nobilium accusaret, quod ante oculos civium magnifice incederent, triumphos ostentarent, senatus auctoritatem proderent, domi, militiæque rempubl. venalem haberent; videbantur cives injuriam reipub. et sibi illatam effrenato et præcipiti furore vindicaturi. Eos his verbis, atrocitatem rei leniens, hortatur Memmius, ne id facerent, neve putarent omnia perperam, et sine caussa ab iis facta esse, sed viderent ne semper ignoscendo malis, bonos perditum irent. Atque hæc interpre-

tatio nostra ipsius Memmii verbis confirmatur: nam paullo ante: 'neque ego vos,' inquit, 'hortor, quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eatis.' *Popma.*

CAP. 32 *L. Cassius*] Hic fuit vir summæ severitatis; nam multa ejus extant severitatis exempla. Hic etiam Tribunus plebis plures leges tulit, ad minuendam nobilitatis potentiam. Hujus extant leges de suffragiis ferendis non voce, sed per tabellam. *Soldus.*

L. Cassius] Hic est L. Cassius, qui non multo post consul a Tigurinis in Gallia cæsus est; quod scribunt Livius l. LXV. Cæsar de Bello Gallico l. I. et Orosius v. 15. *Cast.*

Secuti morem imperatoris sui] 'Quales,' inquit Cicero, in epistola, perjucunde, 'in Rep. Principes essent, tales reliquos solere esse cives: ut apud Platonem nostrum scriptum est divinitus.' Platonis verba sunt libro tertio de Legibus: Μηδεὶς ὑμᾶς πειθέτω, ὦ φίλοι, ἄλλῃ θᾶττον, καὶ ῥᾷον, μεταβάλλειν ἄν ποτε πόλιν, καὶ τοὺς νόμους, ἢ τῇ τῶν δυναστευόντων ἡγεμονίᾳ. Eadem prope Xenophon l. VIII. de Cyri Pædia: Ὁποῖοί τινες ἂν προστάται ὦσι, τοιοῦτοι καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς ἐπὶ τὸ πολὺ γίγνονται. Et Isocrates ἐν τῷ πρὸς Νικοκλέα, περὶ τοῦ βασιλεύειν τι τῆς πόλεως ὅλης ἦθος ὁμοιοῦται τοῖς ἄρχουσι. Et idem in ea quæ inscribitur Nicocles: φιλεῖ τὸ πλῆθος ἐν τούτοις τοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸν βίον διάγειν ἐν οἷς ἂν τοὺς ἄρχοντας τοὺς ἑαυτῶν ὁρῶσι διατρίβοντας. *Manut.*

Fuere qui auro corrupti, elephantes Jugurthæ traderent] Manuscriptum, *elephantos.* Nota est varietas inflexionis in hoc nomine. ut quod modo per tertiam, modo per secundam declinetur. Cic. in Catone majore: 'Nec adolescens vires tauri aut elephantis desiderabam.' Idem alibi: 'Elephanto belluarum nulla prudentior.' *Rivius.*

Tanta vis avaritiæ in animos eorum invaserat] Tacitus, 'in hostes invadere,' sæpe dixit; sed cum eadem sententia totidem verbis scripta sit in Catil. 'Tanta vis morbi, atque uti tabes, plerosque civium animos invaserat:' dictionem in abundare existimo, ut in quibusdam libris impressis reperi. Sed utroque modo Cicero loquitur. *Ciaccon.*

Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes invaserat] Sic et codex in pergamenis descriptus: in vetustis nonnullis omissa præpositione legitur, *animos eorum invaserat:* quomodo et in Catilina, 'Tanta vis morbi, atque uti tabes, plerosque civium animos invaserat.' Sed utrumque recte ac Latine dicitur, et utroque modo Cicero loquitur. Nam in Offic. 'Panætius,' inquit, 'negat ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse.' Idem in epistolis: 'Mirus furor invasit improbos.' *Rivius.*

Cassius prætor] Antea in vulgatis libris, *Cassius populi R.* quod mendosum duxi. Itaque reposui, *Prætor*, pro *populi R.* non differentibus antiquis notis, quorum ignoratio errorem peperit. Nam prætor scribebatur sic PR. Populi R. sic P. R. Præterea historiam sum secutus: nam Cassius præturam gerebat; quod ante pauces versus ostendit Sallustius. Cum hæc scripsissem, eundem Fulvii librum inspexi, qui conjecturam meam confirmat: nam in ea diserte ita scriptum est: 'Cassius Pr.' *Manutius.*

Perculsa omni nobilitate] Sic infra: 'Nobilitas, noxia, atque ideo perculsa;' et: 'Ita perculsa nobilitate.' *Ciaccon.*

Quoniam se populo Romano dedidisset] Sic antea in omnibus vulgatis libris legebatur. Ego *dedisset* reposui ex conjectura. *Manutius.*

Quo se populo Romano dedisset] Soldus exponit, ut se populo Romano daret, ac ab eo veniam peteret, quasi Jugurtha non antea jam se dedisset. Quare rectius Badius *quoniam*, pro *quo* legisse videtur, hoc sensu: *quo-*

niam se populo Romano dedisset: potest et *quando* legi pro *quo*. Glareanus.

Privatim præterea suam fidem interposuit] Cic. pro Sext. Roscio: 'Si hanc ei rem privatim Sextus Roscius mandavisset, et cum Chrysogono transigeret atque decideret, inque eam rem fidem suam interponeret.' Et Cæsar l. v. de Bell. Gall. 'inque eam rem se suam fidem interponere.' *Ciaccon.*

Cap. 33 *Contra decus regium*] Sic infra: 'alio atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere.' Tac. Hist. I. 'donec Otho contra decus imperii thoro insistens.' *Idem.*

Contra vis et injurias omnis munitus foret] In editione Celeri, pessimo exemplo mutatum, *jus et injurias*. Credo usum vocis hujus non assequebatur, quem exponit Priscianus l. VI. Lucretius l. II. 'Sed quam multarum rerum vis possidet in se Atque potestates.' M. Messala Augur apud Macrob. 'Quæ vis cœli maxima, duas vis dispares colligabat.' *Putschius.*

At Cajus Memmius advocata concione, &c.] Ita meliores Mss. non *Ac.* quod est in vulgg. *Gruter.*

Quamquam regi infesta plebe erat] In vetustis plerisque, *plebes*; idque cum antiquius est, tum Sallustianum magis. *Rivius.*

Pars nisi socios sceleris sui aperiret] In vetustis, *ni socios sceleris aperiret*, pro, Ni conscios et participes sceleris indicaret. *Idem.*

Dignitati quam iræ magis consulens] Magis attendens dignitatem populi Romani, quam iram: quia non decebat populum Rom. facere id, quod ira suadebat. Nam si de Jugurtha supplicium sumpsisset, contra dignitatem suam fecisset: quia fidem datam Jugurthæ violasset. *Sold.*

Postremo confirmare fidem publ. per sese inviolatam fore] Vide num necesse sit geminare verbum *sese*. Si Memmium refert, ut Soldus exposuit, non videtur geminandum: sin *rempubl.* ut Badius effert, fortassis videbitur, quod omnes codices ita habent. *Glareanus.*

Cap. 34 *Sed se suasque spes corrupturum*] M. l. *opes corrupturum*. Ciacc.

Multitudo quæ in concione aderat] Voces, *in concione*, additas esse auguror. *Idem.*

Terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu] Badius *eum* putat exponendum *Jugurtham*, non *Bæbium*: quia alioqui diceret, *Terrebat Bæbium, vicit tamen impudentia ejus.* Sed errat, deceptus malo exemplari, quod *Bæbii* habebat ante *impudentia*. Nam quomodo rex loqueretur dediticius, cum Tribunus, populi Rom. magistratus prohibebat? Aut quare rex Tribunum corruperat, si is nihil pro eo facere voluisset? Denique quorsum attinebat Bæbium imperare, si regi licebat contra Bæbii jussum loqui? Clamabant igitur in Bæbium, non in regem. At ille, qua fuit impudentia, nauci fecit, tanta vis pecuniæ erat. *Glarean.*

Quæ ira fieri amat] Sic infra: 'Scilicet ea quæ secundæ res amant, lascivia atque superbia incessere;' alias autem Sallustius, *amat*, dixit, pro *solet*, Græcorum imitatione, qui φιλεῖ *Amat* et *Solet* dicunt. Notavit hoc Quintilianus IX. 3. 'Ex Græco,' inquit, 'translata Sallustii plurima: quale est, 'vulgus amat fieri.'' Sic Tacit. Annal. IV. 'ut fere amat posterior adulatio.' Apul. Florid. l. III. 'Quod genus in Comœdia fieri amat.' *Ciacc.*

Ex concione discessit] Fabricianum, *discedit*, tempore præsenti. *Riv.*

Ex concione discedit] Com. *discessit*, ut et aliquot Pal. nec non avorum ævo editi: stat tamen pro priore Naz. ac Pal. sec. Si mei foret arbitrii, voces tres postremas abjicerem, ceu irreptitias. *Gruter.*

Cap. 35 *Erat ea tempestate Romæ quidam nomine Massiva*] Manuscripta,

Numida quidam, &c. nec secus in impressis vetustioribus. *Riv.*

Erat ea tempestate Romæ Numida quidam] *Numida*, verbum omittit Aldinus codex: quod alii omnes habent; nec ego omittendum puto. *Glarean.*

Huic Spurius Albinus, is qui proximo anno, &c.] Sic codex in pergamenis descriptus: in recentioribus pronomen *is* deest. *Riv.*

Sp. Albinus] Spurius Posthumius Albinus, (Orosius) hic rogatione Mamilia sublatus est. *Cast.*

Cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat] Videndum an hic sit, qui in argenteis denariis Q. MINVT. RVF. dicitur. *Ursin.*

Q. Minucio] Marcum Minucium appellat Livius l. LXV. *Cast.*

Jugurtham ob scelera invidia cum metu urgeat] Naz. ac Pal. sec. *Jugurthamque;* nec est quod refugiamus tales nexus. *Gruter.*

Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat] Sic et manuscripta. In quibusdam est, *obvenerat;* quomodo Cicero: 'Simul atque ei sorte provincia obvenit.' Idem: 'Verri sorte provincia obvenit.' Utitur et verbo *obtingere* nonnunquam in hunc modum: velut ad Atticum, 'Asiam Quincto suavissimo fratri obtigisse audisti.' Idem in Vat. 'Cum tibi aquaria provincia sorte obtigisset.' Exemplar Badianum, *evenerat*. Superius tamen Sallustius, 'Scipioni Italia obvenit,' inquit. Livius quidem verbo 'Evenire' plerumque utitur, velut III. ab U. C. 'Cui ea provincia evenerat:' et IV. 'Cui ea provincia sorte evenit:' neque unquam fere aliter Livius. In VII. tamen semel quam sciam 'Ea,' inquit, 'provincia Cn. Manlio obvenit:' pro quo *obtigit* alibi dixit. *Riv.*

Macedonia] Europæ celebris regio: hanc a Septentrione, a Dalmatia Mœsiaque montana sejungunt: ab occasu mari Adriatico sive Ionio; ab ortu Ægeo abluitur. Meridianam oram Epiroticæ gentes et ipsa Græcia excipit. *Passim.* Emathia ante dicta fuit, Plinio et Trogo testibus. Pæoniam primo vocatam scribit Livius l. XL. deinde Æmeniam. Item Edonia et Pieria Solino. Etiam Bœotiam quondam dictam Trogus auctor est. Ejus partem Μακετίαν Hesychius et Stephanus appellant, et inde totam regionem nomen accepisse refert Eustathius in Dionysium. Posterioribus sæculis hujus pars *Salutaris* dicta fuit, ut constat ex libro Notitiarum; quæ partim Macedoniæ, partim Daciæ adscribitur. Item *Prævalis* seu *Prævalitana* apud S. Rufum. Est etiam Macedonia maritima apud Dionem: quam dicit a Pæonibus habitari circa Rhodopen montem. Hæc Macedoniæ regio prima vocatur apud Liv. l. XLV. Is enim Macedoniam in quatuor regiones dividit. Macedones atque Illyrios liberos esse voluisse Romanos idem scribit. Posterioribus temporibus Macedoniæ tantum primæ et secundæ mentio, et frequens memoria in Conciliis. *Ortel.*

Macedonia] Per Macedoniam כתים sive Chittim in sacra Scriptura intelligi, nequaquam dubito, etsi variæ hac de re sint doctorum sententiæ. Auctor primi libri Machabæorum, haudquaquam contemnendus scriptor, putavit haud dubie Citthim esse Macedones. Quippe statim initio libri narrat Alexandrum Macedonem egressum esse ex terra Chetim, ἐκ τῆς γῆς Χεθιὶμ: et c. VIII. vs. 5. Perseum illum Macedonem, de quo Romani triumpharunt, Κιτιέων βασιλέα, regem Citieorum, appellat: cui sententiæ non parum roboris videtur accedere, quod Esaias c. 23. vs. 1. Tyriis excidium interminatus, addit, eruptarum hoc malum ex terra Chittim, quod referunt ad Macedones, qui Alexandro duce Tyrum oppugnarunt et devastarunt: quin et nomen Macedoniæ eo alludit: antiqui enim Ma-

cettiam vel Macetiam teste Hesychio dixerunt. Vide tamen *Bochartum* in suo Phaleg. III. 5.

Alium mala fama et timor animi impediebat] Ex scripto reposuimus, *timor animi impediebat;* quod vere Sallustianum. Supra: 'timor animi auribus officit.' Et, 'virtus animi.' Infra: 'Sed nec illos qui procul manserant timor animi satis muniverat.' Post de Metello: 'Vir egregius in aliis artibus nimis molliter ægritudinem animi pati.' Sic ibi lego ex scriptis. *Putschius.*

Alium mala fama et timor impediebat] Sic Mss. primarii omnes; notæ deterrimæ *et timor animi*, vel *timor populi:* scias utrumque figmentum interpretum. *Gruter.*

Itinera egressusque ejus] Tacit. XVI. 'Et quia aditu Neronis prohibebatur, egressus obsidens, audiret insontem.' *Ciacc.*

Illumque obtruncat] Manuscripta, consentiente Beroaldino, *illum obtruncat;* omissa conjunctione *que.* Riv.

Sed ipse deprehensus multis hortantibus] Vide ut acceperit illud *hortantibus;* certe pro *jubentibus* ac *cogentibus*, verum id pusillum. Quod continuo sequitur, ingentem habet difficultatem, cum inquit: *Fit reus magis ex æquo et bono, quam ex jure gentium Bomilcar comes ejus, qui Romam fide publica venerat.* Commentatores exponunt, jus gentium esse, propter fidem publicam datam, ut Jugurtha cum suis non violaretur: ergo eum puniri non debere, sed in locum suum reverteretur, ac deinde juri sisteretur; quæ expositio mihi prorsus displicet. Puto enim auctorem hoc dicere velle, quando Bomilcar contra jus gentium peccaverat, et fidem publicam facto irritam fecerat, quippe qui perfugam occiderat, et prorsus hostilia fecerat; tamen clementia ac benignitate Romanorum, ex æquo et bono, hoc est, æquitatis consuetudine magis fit reus quam jure gentium, qui jam judicatus erat: quod regem haud latuit: ideoque cum in Numidiam remisit, ne judicio damnatus occideretur, regno in hoc magis quam vadibus consulens rex. Vades autem a rege pro Bomilcare datos intelligendum, quod postea auctor, ubi Metellus Bomilcarem de regis proditione sollicitat, fatetur his verbis: 'Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, et inde vadibus datis de Massivæ nece clam judicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur:' quæ ideo adduximus, quod hic non satis liquet quid referat illud *qui*, cum inquit: 'qui Romam fide publica venerat:' Jugurthamne an Bomilcarem? Badius ad Jugurtham refert. Verum propter quid ea verba posuerit auctor, aut quo referantur, id vero haud satis constat, nisi intelligamus et Bomilcarem fuisse in fide publica, quam tamen facto hostili, ut dictum est, violaverat. Nec enim minus quibus datur, quam qui dant, eam irritam facere possunt, quod etiamnum nostra ætate servatur. Verum ne hoc quidem satis perspicuum, vadesne Numidæ fuerint, an Romani. 'Ex amicis,' inquit, 'quinquaginta vades dederat.' Dein illud obscurissimum est quod ait: 'Igitur quamquam in priore actione ex amicis, &c.' Nam si de Memmii actione, qua Jugurtham in judicium traxit, intelligit, quid ad Bomilcarem, pro quo, non pro Jugurtha, vades dati sunt, ea attinet? Totus igitur hic locus cum judicio legendus, quo ego me nondum explico. *Glarean.*

Indicium profiteretur] Tacit. v. 'et summum supplicium parabat, ni professus indicium foret.' Suetonius in Domit. c. 18. 'Professus conspirationis indicium, et ob hoc admissus, legenti traditum a se libellum: et attonito suffodit inguina.' Plin. l. III. Epist. ad Nepotem: 'Eadem apud Claudium, uxori Scribonii, cum illa

profiteretur indicium.' Et in l. v. ad L. Cornel de Sicar. et l. xxiv. D. de Fals. *Ciaccon.*

Fit reus magis ex æquo et bono, quam ex jure gentium Bomilcar] Manuscripta, consentiente Beroaldino, *magis ex æquo bonoque.* Porro quid *jus gentium*, quid *æquum et bonum*, de eo prolixe Budæus in annotationibus in Pandectas. Ideo autem Bomilcarem Sallustius *magis ex æquo bonoque reum fieri, quam ex jure gentium* ait, quod cum comes esset ejus qui Romam fide publica venerat tutum esse eum ab omni injuria par erat. Sed interim reclamabat æquitas, ut qui facta cæde fidem ipse publicam violasset, non de homicidio reus fieret. Nisi contra quis hunc esse sensum velit, Bomilcarem quamvis ob rescissam ab se patrata nece publicam fidem nullo modo foret ad caussæ dictionem admittendus, tamen clementia quadam populi R. hoc est, ex æquo bonoque magis quam jure summo reum factum esse, cum potius fuisset indicta caussa mox ad supplicium rapiendus. *Fidem publicam* Sallustius pro eo posuit, quod vulgo *salvum conductum* vocant: inde apud Ciceronem, 'postulare fidem publicam,' Glept begeren, et 'fidem alicui publicam dare,' Glept zusagen. quod Sallustius 'interponere fidem publicam' supra dixit. *Rivius.*

Jure gentium] Sallustius hic non ex jure gentium, sed ex æquo et bono Bomilcarem comitem Jugurthæ reum fuisse scribit. Bonum et æquum, id est, merum naturæ jus patitur pœnas exigi, ubi reperitur, qui deliquit; at jus gentium legatos, et qui his similes fide publica veniunt, excipit. Quare ut rei fiant legati, contra jus gentium est, quo vetari multa solent, quæ jus naturæ permittit. Sicuti igitur legati, vel qui fide publica venerunt, ita et comites, et vasa legatorum sui generis sanctimoniam habent, sed accessorie. *Grot.*

Quinquaginta vades dederat] Jugurtha quinquaginta amicos invenit, qui certam pecuniæ summam promiserunt, ni sisteretur reus: eosque Romanos, non Numidas fuisse existimo. Sic etiam apud Livium Decadis primæ l. iii. multis vadibus Virginius vadatus est Cæsonem Quintium reum. Non enim id vadimonium tale fuisse existimo, ut vadibus ipsis moriendum esset, si ab reo Bomilcare deserti fuissent. *Cast.*

Clam in Numidiam Bomilcarem demittit] Legendum, *dimittit*, ita ut et codices in pergamenis descripti, et impressi fere habent; nec aliter sensus postulat. *Rivius.*

Veritus ne reliquos populares metus invaderet parendi sibi] Fabricianum exemplar, *populareis;* qua terminatione antiquitas uti amat. *Idem.*

Paucis diebus] In quibusdam libris, *Paucis post diebus*, sed perperam: non enim mutatione opus est: cum *paucis diebus*, idem sit, quod, *Paucis post diebus;* quod Ciceronis, aliorumque exempla declarant. *Manut.*

Italia decedere] Livius l. lxiv. ait Jugurtham ob Masinissæ cædem, cum Romæ periclitaretur (causam enim capitis dicere jussus est) clam profugisse. *Cast.*

Si emtorem invenerit] Eutropius, Paulus Diaconus, *inveniret.* Ciacconius.

Cap. 36 *Albinus Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam discessit*] Sic et e manuscriptis duo, et Venetum quoddam: sed *decessit*, quomodo Gymnicus, mihi magis placet. Nam id proprie significat a mandato custodiæ suæ loco recedere. Unde consules, proconsules, prætores dicuntur *e provincia decedere:* item præsidia de urbibus atque castellis, ita uti diligenter annotavit Valla. Cum Gymnico facit unum e manuscriptis. *Rivius.*

Romam discessit] Sic iterum reponendum putavi, ejecto aliorum *deces-*

sit; ob consensum membranarum ac vett. edd. *Gruterus.*

CAP. 37 *P. Lucullus*] Aliter: *Lucilius.* quidam codices formis excusi habent, *Lucinus.* Cast.

Tribuni plebis continuare magistratum nitebantur] Tribunatus pl. *magistratus* appellatur. Proprie tamen, si Plutarcho credimus, magistratus non est; cum neque lictores habeat, neque jus dicat, neque purpura utatur: quibus etiam alia Plutarchus adjungit, ut probet non esse magistratum. Cum quo sentire videtur Livius l. II. 'Ardere,' inquit, 'ira, tribunus, viatorem mittit ad Consulem, Consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu.' Sed utrumque refellit Cicero in Ep. VII. l. I. Fam. cum ait: 'Quo quidem tempore, ut perscripsi ad te antea, cognovi Hortensium percupidum tui studiosum Lucullum, ex magistratibus autem L. Racilium, et fide et animo in te singulari.' Quem enim hic *in magistratu* esse dicit, eum tribunum pl. nominat Ep. I. et V. l. II. ad Quintum Fratrem. Et in oratione pro Quinctio de tribunis pl. 'Per eum magistratum qui auxilii caussa constitutus est.' Et l. I. de Oratore: 'Exierant cum Crasso adolescentes, C. Cotta qui tribunatum pl. tum petebat, et P. Sulpitius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur.' Et in libris de claris Oratoribus: 'ita tacitus Crassi tribunatus, ut nisi in eo magistratu cœnavisset apud prætorem Granium, idque nobis narravisset Lucilius, tribunum pl. nesciremus fuisse.' Apud Nonium autem Fenestella his verbis: 'Ut magistratum inierunt tribuni pl. C. Cato Ptolemæo regi et Lentulo Consuli assiduis concionibus invidiam concitare cœpit.' Et Asconius idem significat in Commentario Verrinæ II. cum interpretans illud Ciceronis, 'Magistratum ineat necesse est nonis Decembribus. Eo,' inquit, 'die tribunus pl. futurus.' Et idem in orationem pro Cornelio: 'C. Cottam legem tulisse, ut tribunis pl. liceret postea alios magistratus capere,' duobus in locis ait. Et ibidem: 'Tiberium Gracchum tribunum M. Octavio collegæ suo, magistratum abrogasse,' tradit. Mirari equidem aliquis possit, quod scriptum Plutarchus reliquit, 'tribunos pl. purpura non esse usos,' cum in oratione pro Cluentio de tribuno pl. Quinctio legantur hæc: 'Facite ut non solum mores ejus et arrogantiam, sed vultum et amictum, et illam usque ad talos demissam purpuram, recordemini.' Verum non est inter eos controversia. notat enim Cicero purpuram in Quinctio tribuno pl. tanquam indicium insolentiæ, quod amictu uteretur, ceteris tribunis inusitato. *Manutius.*

Continuare magistratum nitebantur] Tac. l. II. 'Id quoque morum Tiberii fuit, continuare imperia.' *Ciaccon.*

Quem Proprætorem in castris] Scribendum: *Quem Pro Prætore in castris, &c.* cum autem hic idem A. Albinus paulo post Legatus dicatur, integra ejus inscriptio erit, *Legatus Pro Prætore.* Sic enim in antiquis numismatibus reperitur, LEG. PROPR. &c. ut in notis ad Cæsarem diximus. *Ursinus.*

Quem proprætore in castris relictum supra diximus] Dictum sane supra, et vix tribus lineis intercedentibus. Quapropter si cui a glossa videbuntur, ei facile subscripserim. *Gruterus.*

Milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat] Sic et Aldinum exemplar, ni fallor, et manuscripti codices habent, in quibusdam tamen, velut Argentoratensi et Veneto, est, *ex hibernaculis:* qua voce Livius aliquoties utitur, pro, Ubi milites hiberno tempore commorentur: ut v. dec. IV. 'Deinde in hibernacula milites deduxit:' et X. ejusdem, 'Loca pacata me ad hibernacula electurum.'

Tac. II. 'Legionum aliæ itinere terrestri in hibernacula remissæ.' Hæc alias *hiberna* proprie dicuntur: nam *hibernacula* fere vocamus ipsa tentoria, quando sub pellibus hiemem agere miles, non in oppidis neque sub tecto cogebatur. Quocirca mihi quidem lectio prior magis arridet. Nam et frequens est apud Ciceronem, 'cohortes in hiberna mittere.' Et 'Exercitum in hiberna dimittere,' hoc est, In oppidum aliquod commodius, ubi per hiemem agant. Sallustius postea, 'Metellus,' inquit, 'cunctos senatorii ordinis ex hibernis propere accersi jubet.' Est apud Ciceronem et *hibernare* verbum; velut cum inquit: 'Quomodo milites hibernent:' et; 'Ubi sis hibernaturus;' pro quo Sallustius inferius dicit *hiemare:* 'Nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus in provincia hiemabat.' Rursus, 'Ceterum exercitum in provincia, quæ proxima est Numidiæ, hiemandi gratia collocat.' Sed et Cicero hoc verbo utitur aliquoties, ut in epistolis: 'Cupio scire ubi sis hiematurus:' et in Verrem: 'ubi piratæ quotannis hiemare solent.' Sallustius, ut adnotavit alicubi Seneca, *aquis hiemantibus* in historia dixit. Hunc imitaturus Aruntius quispiam, quem idem Sallustianum fuisse testatur, cum dicere vellet frigidum annum fuisse, ait, 'Totus hiemavit annus.' *Hiemare* apud Tranquillum in Augusto, pro Affligi incommodo hiemis ponitur. 'Quamvis parum,' inquit, 'salubrem valetudini suæ urbem hieme experiretur, assidueque in urbe hiemaret.' Cæsar itidem ut Cic. pro *hiemem transigere* posuit: velut II. 'Ita populi R. exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant:' et III. 'Uti in iis legionem hiemandi caussa collocaret.' Ibidem: 'Alteram partem ejus vici Gallis ad hiemandum concessit:' et, *Inde* in Allobrogas perduxit, *ibique hiemavit.* Sic et alias sæpe. *Rivius.*

Ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant] Strabo lib. ult. *Capsam* ait vocatam, ubi regis Jugurthæ fuerint thesauri: sed puto errorem esse, qualem paullo ante [c. 21.] indicavimus. Nam Sallustius postea de Capsa disserens, nihil de regis thesauris meminit, verum locum quendam alium ad flumen Mulucham denotat. Hæc nobis ideo referuntur, ut locorum nomina diligentius emendentur, maxime locorum facta diligenti comparatione. *Glar.*

Suthul] Muthul et Suthul sunt barbara oppidorum nomina, auctore Prisciano. *Ortel.*

Quod quamquam et sævitia temporis, et opportunitate loci neque capi, neque obsideri poterat] In quibusdam est, *inopportunitate loci:* pro eo quod est, *iniquitate loci:* sic autem præter alia et Beroaldinum, et Venetum exemplar habet: quæ excudit Pincius, Pomponius castigavit, sed utrum rectius, alii viderint. Ut autem ab *opportuno* deducitur *opportunitas,* quid ni ita ab *inopportuno,* nam hac voce utitur Cicero, deduci *inopportunitas* queat? Nisi quis *importunitate loci* legere malit: quomodo inferius dicit, 'Aggeribus turribusque et aliis machinationibus fuisse locum importunum.' Ego vulgatam lectionem probo: nam *opportunitatem loci* cum propter incolas et cives, pro quibus illa erat; tum ob hostes Romanos, adversus quos erat, mihi dicere videtur. Sic enim alibi, 'Statuit,' inquit, 'urbes, quæ viris aut loco pro hostibus, et adversum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire:' pro, Quæ urbes munitissimæ erant. *Rivius.*

Hiemantibus aquis] Scriptus *hiemalibus aquis.* Varias conjecturas adferunt Critici, sed vulgatam defendit Seneca epistola CXIV. 'Dixit Sallus-

tius hiemantibus. Arruntius in libro primo belli Punici ait. Repente hiemavit tempestas.' Et quæ sequuntur. Dicat quis nescire nos locum hunc innuat Seneca, an vero alium ex deperditis historiarum libris: malim tamen asserere locum hunc in animo habuisse Senecam, quam temere quid mutare, aut frustra investigando in historiarum libris fatigari. *Putschius.*

Hiemalibus aquis paludem fecerant] Produxit editio Carrionis, *hiemantibus aquis*, neque culpo. Sed nostrum tuetur se toto grege manuscriptorum Pall. neque aliter Commelinianus. *Gruterus.*

Vineas agere, aggerem jacere, aliaque quæ cœpto usui forent, properare] Quamvis et manuscriptum, et Badianum exemplar *præparare*, tamen *properare* magis placet, pro festinanter comparare. Sic apud Tacitum: 'properare deditionem.' Item: 'voluntariam mortem properare:' pro Celeriter sibi consciscere. Virgilius VIII. 'Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris:' pro, Properanter facit. et est honesta locutio, inquit Servius. In manuscripto volumine, pro *cœpto*, *incepta* legitur. ut et in impressis quibusdam; sed vulgatam lectionem relinquendam esse duco. *Rivius.* Vide supra c. 21. et 22.

Cap. 38 *Subdole ejus augere amentiam*] In manuscriptis est, *subdolus:* quæ nimirum verior lectio est. *Idem.*

Subdole ejus augere amentiam] Sic et antiquus Fulvii liber. *Subdolus*, reposui, quod ita scriptum in plerisque antiquis libris comperissem. *Manutius.*

Vitabundus] Vitans, fugiens. Considerent docti, num Diomedes Grammaticus hunc locum citet I. 5. ubi sic ait: 'Item cum legimus apud Sallustium: Vitabundus,' inquit, 'per saltuosa loca recedebat.' *Cast.*

Denique Aulum spe pactionis pepulit, uti Suthule relicto] Manuscripta, *perpulit*. Rivius.

Die, noctuque] Servius in I. Georg. profert alium Sallustii locum huic similem, in quo est: 'Die noctuque laborare, festinare.' Tacitus l. XV. 'Continuum die noctuque iter properabant:' infra tamen dixit Sallustius, 'Diu, noctuque:' ut l. I. histor. citante Charisio, in quo erat: 'Noctu diuque stationes et vigilias tentare.' Item: 'Diu noctuque fatigare animum.' *Ursinus.*

Intempesta nocte cum multitudine Numidarum Auli castra circumvenit] *Cum*, non est in ullo manuscripto, ac rectius abest, sed nec Florentinus codex id habet, neque Beroaldinus. *Rivius.*

Auli castra circumvenit] Non possum quin indicem Nazarianum a prima ac secunda manu variare perpetuo in nomine *Auli*. A prima enim est, *Albini*; a secunda, *Aulini:* nisi fine capitis XXXVI. ibi enim initio fuit, *Albinus Aulo fratre in castris:* mutatum tamen et ibi statim *Aulino*. Gruterus.

Arma capere alii, alii sese abdere] Etsi omnes excusi codices, quibuscum consentiunt Mss. quidam, *Arma capere, alii sese abdere*, habeant, longe tamen, meo quidem judicio, concinnior et elegantior est hæc lectio, quam hic restituimus. Hoc eodem in libro Sallustius: 'alii fugere, alii arma capere:' et, 'monere alii, alii hortari:' et iterum; 'quam plurimas uxores alii, alii denas habent.' *Popma.*

Confirmare, trepidare omnibus locis. vis magna hostium] Introduxi aliam distinctionem ab ea, quæ hactenus fere obtinuit, coactus auctoritate membranarum; sed et alioqui prima editio, *confirmare. Trepidare omnibus locis vis magna hostium:* quam distinctionem minime posthabuerim vulgatiori, præferente; *confirmare; trepidare: omnibus locis vis magna hostium. Trepidare* hic notat, Satagere cum fructu. *Gruterus.*

Cohors una Ligurum] Celticam hanc

fuisse gentem ex Servio ad Virgil. Æneid. l. x. ubi de origine Urbis Pisarum agit, apparet, cum dicit: 'Alii Pisum Celtarum regem fuisse Apollinis Hyperborei filium tradunt, et postmodum eandem regionem Teutones habitasse, ipsum oppidum Teutum appellatum refert.' Etsi autem ejus verba mirum in modum sunt mutilata ac conturbata, tamen ista Celtarum, Teutonum, Teutarumque vocabula, genus Ligurum aperte ac manifesto indicant: quippe ad Arnum usque flumen, et urbem Pisas olim pertinuere Ligures. Itaque Celticæ sive Germanicæ originis sunt Ligures. Atque id, præter alia, etiam oppidorum nomina satis evincunt. Strabo Brigantium, Scincomagum vicos eorundem dicit. Caturigum, qui Liguribus accensentur, oppidum recenset Ptolemæus, Eborudunum, quod nunc est Embrun. Duo itineraria antiqua, Antonini et Hierosolymitanum, eodem tractu habent Caturigas, locum, qui Tabulæ Itinerariæ est Catorigomagus, prope quem in eadem Tabula est Istudurum. At Dunum, Magus, Durum, Briga, Brigantium Celtica esse vocabula dubium non est. His insuper adde quæ Plinius tradit III. 16. his verbis de Pado: 'Metrodorus Scepsius dicit Ligurum lingua amnem Bodincum vocari, quod significet fundo carentem.' Cui argumento, adest juxta Industria, vetusto nomine Bodincomagum; ubi præcipua altitudo incipit. Certe hodieque omnibus pariter Germanicis gentibus fundus vocatur *Bodem*, et *Boddem*. Quam certissime igitur liquet Celticam gentem esse Ligures. Porro de his ita Florus II. 3. loquitur: 'Ligures imis Alpium jugis adhærenteis inter Varum et Macrum flumen, implicitosque dumis sylvestribus, major aliquanto labor erat, invenire quam vincere. Tutum locis et fuga, durum atque velox genus, ex occasione magis latrocinia, quam bella faciebat.' Hactenus Florus. Ligures autem omnes fallaces esse dixit l. II. Orig. Cato. *Cluv.*

Turmis] *Turmæ* proprie sunt equitum. Nam Turma triginta equites continet, dicta quasi ter dena, eo quod terdeni equites ex tribus tribubus, Tatiensium, Ramnensium, ac Lucerum fiebant: erant autem in legione turmæ tricenariæ 10. seu equites 300. Sunt ergo turmæ in ala, quot cohortes in legione; et decuriæ quot manipuli: ternæ enim in turma. *Lips.*

Thracum] Thracia, Europæ regio celebris ad Pontum Euxinum. Xenophon Sexto Cyripæd. præter hanc Europæam, Asiaticam quoque habuit. Herodotus scribit eos Bithynos dictos, postquam in Asiam transfretassent. Ammianus l. XXVII. ejus sex provincias nomine numerat, item S. Rufus, suntque illæ: Thracia speciali nomine, Mœsia secunda, Scythia, Europa, Rhodopa, et Hæmimontum. Hodie uno nomine Romania nuncupatur. *Ortel.*

Centurio primipili] *Primi pilus* et *primus pilus*, non idem sunt. Vide Quæsita per epistolam. *Manut.*

Primipili] Primipilus erat caput et ductor omnium centurionum. Etiam in collegam suum sinistrum Primipilum, jus aliquod habebat. Nam hæc de dextro accipienda et summo, nisi tamen imperium hoc habuere per vices. Imperabat quidem suæ duntaxat centuriæ, sed quia mandata Imperatoris, aut Tribunorum sæpe per illum edebantur in vulgus, etiam in acie, in agmine illum aspectabant, et ad ejus nutum sistebant, aut procedebant, ideo quia Aquilam regebat, primum signum. Et ita præerat Aquilæ, ut etiam sub iter ipse evelleret refixam, et signifero suo in manus daret: quin etiam in ipsa acie assistebat, et tuebatur. Quia igitur Aquila in Primipili tutela, et ei velut assignata, inde manavit, ut Aquila

pro ipso illo munere et Primipilatu usurparetur. Huic muneri non modo dignitas, sed et opes adjunctæ. In Codice Justiniani et Theodosii, Primipili munus ministerium magis fuit, quam honos: sic enim dicti, qui ad pascendos milites solenniter ad limitem destinantur. *Lips.*

Tertiæ legionis] Legiones apud Romanos plerumque nomen a numero sortiebantur: unde apud Ciceronem, Cæsarem, Tacitum, et alios primam, secundam, tertiam, quartam, quintam, et ne longius prosequar, decimam, vigesimam, et trigesimam legionem invenies. *Cast.*

Tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet] Est in quibusdam, *teneat:* id Latinitatis ratio exposcere magis videtur, nisi si ἐνέρωσιν modi esse malis. *Rivius.*

Sub jugum] Tribus hastis jugum fit, humi defixis duabus, superque eas transversa una deligata. Livius l. III. ab U. C. et Dionysius Ant. Rom. l. III. *Cast.*

Quæ quanquam gravia, et flagitii plena erant] Manuscriptum, *Quæ gravia quamquam:* et sic sæpe Tacitus: velut v. 'Hæc mira quamquam, fidem ex eo trahebant.' Laur. Valla haud scio an memoria lapsus, *flagitio plena* legit libro elegantiarum III. quo loco docet Ciceronem *Plenus* cum genitivo jungere solitum, plerosque eodem sæculo cum ablativo. Mox enim subdit cum Varronis e tertio de re rustica, 'Utrum his piscibus stagnum habeat plenum, an ranis,' tum hoc e Sallustio exemplum, *flagitio plena;* quo id comprobet. Quod Ciceronem affirmat semper hoc nomen cum genitivo jungere consuevisse, in eo plane est memoria lapsus; id quod exempla sequentia ostendunt. 'Ornamentis fanorum plena domus:' et, 'Otiosa vita, conferta et plena voluptatibus:' et, 'Litteræ gravissimis verbis sententiisque plenæ.' Sed et 'noctem plenam timoribus,' apud eundem legis. *Rivius.*

Mortis metu mutabantur] Sic in Catil. 'Pace bellum mutavit;' et in orat. Philippi: 'Quorum nemo non diurna mercede vitam mutaverit.' Hunc locum non recte interpretatur Turneb. Advers. XVIII. 7. cum enim illi miseri mortem exspectarent, eum mortis metum cum ignominia commutatum facile tulerunt. Infra: 'cunctaque præsenti ignominia mutastis.' Nonius, 'mutare, aliud pro alio accipere. Lucill. Publicanus vero ut Asiæ fiam scripturarius, pro Lucillio; id ego nolo, et uno hoc non muto omnia.' *Ciaccon.*

Mutabant] Manuscripta et alia quædam, *mutabantur,* pro permutabantur: id est, quia hæc patienda potius quam moriendum censebant. vel, quia vitam hac re suam redimebant. Nam mutatio fit, quum aliud pro alio substituitur. Legitur et *multabantur.* Rivius.

Sicuti regi lubuerat] Passim in omnibus exemplaribus excusis sic legitur. Libri duo calamo exarati: *Sicuti regi placuerat:* quo verbo sæpe Sallustius utitur: nam supra; 'propter dissensionem placuerat dividi thesauros:' et infra; 'atque hoc utinam a principio tibi placuisset:' et iterum; 'Ita Jugurthæ placuerat speranti mox effusos hostes invadi posse.' Nos tamen nihil mutamus. *Popma.*

Cap. 39 *Sed ubi ea Romæ comperta sunt*] Vulgati receptio; codices ita habent. Priscianus, 'Hæc ubi Romæ comperta sunt,' legit. Sed et ipse Sallustius in Catilinario, 'Hæc,' inquit, 'ubi Romæ comperta sunt, Senatus Catilinam, et Mallium hostes judicat.' Nos tamen nihil mutamus. *Idem.*

Sociis et nomine Latino] Notandum Latinos et Italicos sæpe absolute *socios* appellari. Quin et aliquando Latini et Italici confundebantur. Ita Valerius Pelignos, qui Latini non erant, ita tamen appellavit. Latium

autem discrevit Latinos ab Italicis, qui non erant in Latio: fœdus ab iis civibus Romanis, qui agrum Romanum possidebant aut colebant in Latio; jus Latii ab iis Latinis; qui cum agrum Latinum tenerent, non tamen Latii jure fruebantur. Ex fœdere autem, quod cum Latinis est percussum, jus illud emanavit. Quod est jus Latii, vel Latinitas appellatur, quod constat quidem jure civium Romanorum fuisse deterius, Italico vero aliquanto commodius. Quod autem jus habuere illi, qui fuere Latini nominis? Jus privatum quod attinet, diversum erat a jure Quiritium. Nam et beneficii loco illud iis concedebatur. Non enim, si per leges Romanas civis Romanus neque a privato verberari, neque a magistratu cædi potuit, propterea etiam Latinus non potuit: nec si quid juris patricii aut plebeji Romæ habuerunt, idem etiam Latini usurparunt. Nam sacrorum jura quædam et connubiorum, et patrum in liberos, et legitimi dominii, et testamentorum et tutelarum, propria civium Romanorum fuisse, ita ut nullis aliis, nisi jure Quiritium impertito, communicata sint, ita perspicuum est, ut longiorem orationem non desideret. Age vero videamus, quod ad jus publicum pertinet. Militasse primo Latinos pro Romanis, non est dubium. Hoc enim et aliis ante fœderibus et maxime Cassiano est provisum, ut Latini Romanorum arbitrio copias pedestres et equestres darent, quarum opera ipsi in bello uterentur. Suffragium porro illorum in Civitate Rom. quod attinet, ita illo usi sunt, ut, quantum ex Annalium veterum monimentis, et Populi R. Actionibus colligi potest, nec tribum certam, in qua suffragium ferrent, habuerint, nec nisi ad leges jubendas et judicia facienda vocati sint, nec intercedente vel Consule, vel Tribuno plebis jus ullum suffragii ferendi habuerint: sed sæpe Urbe in quam suffragiorum causa venerint, abire jussi. Hoc autem Cassiano etiam fœdere impetratum apparet. Civitatem vero neque omnino cum suffragio, neque sine suffragii latione datam, sed ad arbitrium magistratuum, ex Dionysio apparet, qui ita loquitur: 'Cum Cassius Hernicos iisdem fœderis conditionibus, quibus Latinos obstrinxisset, atque agrum Hernicis ademptum, plebi Romanæ, Latinis Hernicisque divisurus esset, eique rogationi intercederetur; Latinos et Hernicos, quam plurimos potuit, ad suffragium ferendum accivit. Qui cum frequentes venissent, urbem hospitum turba repleverunt. Quod cum ad Virginium collegam ejus delatum esset, per compita edici jussit, ut qui in Urbe domicilium non haberent, intra certum diem exirent. Cassius autem contra edixit, ut qui civitate donati essent, donec lex accepta esset, manerent.' Ex hoc quoque jure illud est, quod Livius refert contigisse anno Urbis DXLI. AP. CLAVDIO, Q. FVLVIO Coss. Italia Bello Punico secundo flagrante, in judicio M. Posthumii Pyrgensis ad populum: 'Testibus,' inquit, 'datis tribuni populum summoverunt, sitellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent.' Hæc ille. Neque vero, nisi jus suffragii aliquod habuissent, sortitione ante tribuum opus fuisset, in quibus suffragium ferrent, nec si tribum, ut jure optimo cives obtinuissent, ubi suffragium dicerent, sortiendum fuisset. Extremum fuit jus magistratuum petendorum Romæ. Asconius; 'Cn. Pompejum transpadanis colonis jus dedisse Latii, ut possent habere jus, quod ceteræ Latinæ coloniæ, id est, ut petendi magistratus gratia civitatem Romanam adipiscerentur.' Quid est autem, petendi magistratus gratia civitatem adipisci? Quid est enim? An ut cives Romani fierent tantummodo, ut Romæ honores peterent?

Non videtur. Qui enim credibile est, omnes Latinos jus petendorum Romæ magistratuum habuisse, qui ne suffragium quidem, nisi quo dictum est modo, haberent? Est enim jus magistratus magnificentius multo quam suffragii. An ut qui jus Latii haberent, præter cetera civitatem etiam Romanam assequerentur, ubi apud Latinos magistratum petiissent, vel potius gessissent? Equidem ita arbitror. Id enim aperte tradit Appianus l. III. cum inquit: 'Novum Comum Cæsar ad jus Latii redegit, apud quos qui annuum gessissent magistratum, cives Romani fiebant.' Hanc enim vim habuit Latinitas. Hoc vero jus Latini populi usque ad annum DCLXII. usurparunt, quo ex L. Julia universo Latio est concessa civitas, paucis quibusdam oppidis exceptis, quibus civitatis et suffragii jura singulari populi Romani benignitate fuerant ante concessa. *Sigon.*

Populi injussu] Sic Livius l. IX. 'Coss. profecti ad Pontium in colloquium, cum de fœdere victor agitaret, negarunt injussu populi fœdus fieri posse, nec sine fecialibus, ceremoniaque alia solemni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed sponsione facta est,' &c. Et paulo inferius: 'Spurius Posthumius, qui sponsionem fecerat, in Senatu, sententiam a Coss. rogatus, ita disserit: Quæ sententia testis erit, mihi an legionibus vestris pepercerim: cum me seu turpi seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; neque quicquam ex ea, præterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi, vinctique exsolvamus religione Populum, si qua obligavimus,' &c. Et paulo inferius: 'Neque ego inficias eo, Patres Conscripti, tam sponsiones, quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat.' *Ciaccon.*

Postquam eo venit] In nonnullis est, *Postquam eo ventum est;* quomodo et alias. *Rivius.*

Animo ardebat] 'Ardere ira,' 'dolore,' 'desiderio,' dixit Cicero; et, 'ardet animus:' ut Sall. in orat. de repub. ord. 'ardet omnibus animus.' Cæsar VII. 'Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret.' *Ciaccon.*

Animo ardebat] In quibusdam, *animus ardebat;* videlicet Albini consulis. Sed prior lectio melior, pro, studio et cupiditate flagrabat: sic enim et manuscripta. *Rivius.*

Quos præter fugam soluto imperio, licentia atque lascivia corruperat, et copia rerum] In manuscriptis ceterisque vetustioribus, *ex copia rerum, statuit sibi nihil agendum:* pro, Ut res sese dabant, sive Pro statu et conditione rerum. Sic postea Sallustius, 'Tum Marius ex copia rerum consilia trahit:' id est, *ex tempore;* vel, *pro re nata.* Tacitus, 'Ex re consulere,' dixit. *Idem.*

Ex copia rerum statuit nihil sibi agitandum] Sic infra: 'Marius ex copia rerum consilium trahit:' contra: 'Tamen ex inopia quod optimum videbatur, consilium capit.' *Ciaccon.*

CAP. 40 *Interea Romæ C. Mamilius Limetanus tribunus plebis, rogationem ad populum promulgat*] Hic tam varia est in exemplaribus lectio, ut quæ potissimum probanda, haud facile judicare possis. In Veneto est, *C. Manilius Limitanus tr. pl.* nec secus in Argentoratensi, atque aliis plerisque. In Parisiensi, quod est a Badio excusum, castigatum ab Aleandro, *G. Mamilius Limentanus.* In Fabriciano, quam lectionem maxime omnium probandam puto *G. Mallius Limetanus.* Quamquam in spatio quod versus dirimit, adscriptum ibidem est, *Mamil-*

lus. Sed et postea ubi in aliis fere, *ex Manlii rogatione;* in Badiano, *ex Manilii;* in manuscriptis est, *ex Malliana.* Sed quid multis? Aut hæc lectio vera est quam habet manuscriptum, aut ea quæ in pervulgatis est exemplarib. dialogi de claris oratorib. quem Brutum vocant, quo loco Cicero de C. Galba Sergii F. loquens hujusce trib. pl. meminit: 'nam rogatione,' inquit, 'Manilia, Jugurthinæ conjurationis invidia cum pro se ipse dixisset, oppressus est.' Ibidem paullo post de L. Bestia loquens: 'Nam invidiosa lege Manilia quæstio C. Galbam sacerdotem, et IV. consulares L. Bestiam, C. Catonem, Sp. Albinum, civemque præstantissimum L. Opimium, et quæ sequuntur.' Nisi quis *Mamilia* ibi, non *Manilia* legendum esse contendat; ita uti de doctis quidam censent: tametsi Erasmus quidem in postrema editione Chiliadum, *rogatione Manilia* legit, hunc Ciceronis e Bruto locum citans. Similis fere error est in *Octavio* illo *Tusculano,* apud T. Livium I. ab U. C. quem *Mamilium* alii vocant, alii *Manilium;* quod posterius in Anthropologia comprobat Volaterranus, quicum eruditi quidam faciunt. Sex. Pompejus F. *Mamiliorum familiam* diversam facit ab ea quam *Manliam* alii vocant. 'Mamilia,' inquit, 'turris, intra Suburræ regionem, a Mamilio nomen accepit. Mamiliorum familia a Mamilia filia Telegoni, quam Tusculi procreavit, est appellata, quando id oppidum ipse condidisset.' Mox, 'Manliæ gentis patriciæ decreto, nemo ex ea Marcus appellatur, quod M. Manlius qui Capitolium a Gallis defenderat, cum regnum affectasset, damnatus necatusque est.' Hæc totidem ferme verbis repetit Sipontinus. Quod nisi mendum est in exemplaribus Sex. Pompeii, ut esse suspicor, errat et Volaterranus ipse, et quicumque alii *Manilium* vocant principem illum Latini nominis *Octavium Tusculanum.* Sed mihi legendum apud Festum videtur, *Maniliorum familia, a Manilia,* &c. Livii exemplaria variant; nam est in aliis *Manilius,* in aliis *Mamilius.* Sed et auctor libelli de magistratibus R. *Mamilium* vocat, cum *Manilium* alias legi, sit in margine adnotatum. Contra, qui de viris illustribus scripsit, eundem *Manilium* appellat, quemadmodum et Florus l. I. et e recentioribus Alexander Neapolitanus. Quin et apud Ciceronem II. de Natura Deorum, quo loco sic Hervagius, 'Cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano prælio dimicaret,' &c. ibi Aldus, *Manilio* excudit; tametsi idem Aldus in epistolis ad Atticum, 'Manlium' dicit, 'Male,' inquit, 'Tarquinius, qui Porsenam, qui Octavium Manlium contra patriam:' quomodo et aliud quoddam Venetiis impressum, et illud Basileæ ab Hervagio excusum. Cura me hercule non deesset, ut Livii nostri verbis utar, si qua ad verum via inquirentem ferret. Nunc mirari magis, adeo discrepare inter se codices, quam quid veri sit, discernere queas. Quod si Græci nobis exemplaris copia D. Halicarnass. foret, perfacile huic rei inveniri remedium posset. Sed de hoc satis. M. Manlius qui Capitolium defendit, a Plutarcho Μάλλιος dicitur. Is vero unde lex *Manilia* nomen habet, Μανίλιος ab eodem in Ciceronis vita; sed in Pompeii, Μάλλιος, mendose ut opinor, et incuria librariorum: quando, ut dixi, diversa Romæ fuit prosapia *Manliorum* et *Maniliorum.* Hoc ceu auctarium addere libuit. Pro *Interea,* est in manuscriptis *Interim,* nec aliter in impressis vetustioribus. *Rivius.*

C. Mamilius Limitanus] Alii, *Limentanus;* quod mendosum est. Sincerum autem, *Limitanus,* aut, *Limetanus:* cum *i,* et *e* vicissim veteres usur-

paverint. Est autem hic C. Mamilius is, qui legem Mamiliam celebrem tulit de limitibus, cujus mentio est in libro De limitibus agrorum et apud Ciceronem De legibus, et in Bruto. Nummum præterea argenteum ipsi vidimus apud clarissimum virum Andream Lauretanum, patricium Venetum, in quo est, C. MAMILII. LIMETAN. *Manutius.*

C. Mamilius Limetanus] Ita nos jampridem emendavimus ex auctoritate veterum codicum, itemque numismatum, in quibus est, C. MAMIL. LIMETAN. *Ursinus.*

Quorum consilio Jugurtha senatus decreta neglexisset] Manuscripta duo, *senati decreta:* qui est genitivus antiquus, atque ob id Sallustio antiquario magis conveniens. Sic Plaut. 'Senati columen' dixit. *Rivius.*

Occulte per amicos, ac maxime per homines Latini nominis, et socios Italicos impedimenta parabant] In Mss. ceterisque vetustioribus, *per homines nominis Latini:* nam hoc ordine verborum et alias quoque utitur. Nec aliter in vetustis inscriptionibus, ubi fere primis tantum litteris hæc verba notantur, in hunc modum, N. L. quibus litteris significatur, *nominis Latini:* unde conjicere licet, hac serie fere collocanda esse hæc verba, et hunc fuisse usum publicum et observationem communem: idque maxime, si obscenius alioqui concurrant litteræ, nisi ordinem verborum immutes. T. Livius, 'Quina millia socium Latini nominis,' inquit, quomodo et alias idem sæpe. Sed cum tale obstat nihil, ordine priore verborum fere utitur; velut x. dec. IV. 'Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum:' et II. dec. ejusdem, 'Circa nomen Latinum a prætore missæ litteræ.' Sic alibi, 'Ut socii nominis Latini,' inquit; item, 'Ut cum sociis ac nomine Latino,' &c. *Idem.*

Socios Italicos] Vide supra B. J c. 26. in princ.

Sed plebs, incredibile est memoratu] Manuscriptum aliaque, *plebes;* id nimirum rectius est. *Idem.*

Sed quæstione exercitata aspere violenterque] Manuscripta duo, *exercita;* idque haud scio an melius: nam et judicium et quæstio exerceri dicitur. Cicero; 'Qui cum prætor quæstionem inter sicarios exercuisset.' Livius, 'Quam acriter quæstiones exercuisset.' Neque tamen priorem lectionem repudio: nam peculiare est Sallustio nostro frequentativis uti pro primitivis, quomodo alicubi, 'agitare prædas,' pro *agere* dixit, et 'ductare exercitum,' pro *ducere*. Rivius.

CAP. 41 *Ceterum mos partium popularium et senatus factionum*] Valde discrepant libri: editio princeps præfert, *et Senatorum factionum.* Naz. *mos partium popularium et factionum,* sine voce *Senati;* quæ nec in Comm. nisi a calamo recenti: etiamque interpolata in Pal. sec. nam tert. *mos partium popularium, Senatus factionum,* sine copula: sext. *mos partium pop. et mos Senatus, &c.* nisi fallor restituendum: *ceterum mos partium et factionum,* omissis ceteris. Imo si quis adhuc amputarit, *et factionum,* ei apud me præmium. *Gruterus.*

Et paucis ante annis] Τὸ *et* perperam est in Gymnico additum. *Rivius.*

Quæ prima mortales ducunt] Sic infra: 'et alia quæ prima ducuntur:' et, 'prima habere.' *Ciaccon.*

Nam ante Carthaginem deletam] Vellejus Paterculus l. II. 'Potentiæ Romanorum prior Scipio viam aperuerat, luxuriæ posterior aperuit: quippe remoto Carthaginis metu, sublataque imperii æmula, non gradu sed præcipiti cursu a virtute descitum, ad vitia transcursum, vetus disciplina deserta, nova inducta: in somnum a vigiliis, ab armis, ad voluptates, a negotiis in otium conversa civitas.' Latius hæc apud Augusti-

num libris de civitate Dei, qui et in eam rem luculentissimas Sallustiani naufragii tabulas conservavit, quas habes infra, primo historiarum libro. *Putschius.*

Metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat] Alii *continebat:* sed eodem sensu; quamquam posterius mihi quidem magis arridet: nam et Florus eadem de re loquens, eo ipso verbo est l. IV. usus. Sunt apud Vellejum Paterculum quæ huc faciant, ea subjicere visum. 'Potentiæ,' inquit, 'Romanorum prior Scipio viam aperuerat, luxuriæ posterior aperuit. Quippe remoto Carthaginis metu, sublataque imperii æmula, non gradu, sed præcipiti cursu, a virtute descitum, ad vitia transcursum, vetus disciplina deserta, nova inducta; in somnum a vigiliis, ab armis ad voluptates, a negotiis in otium conversa civitas.' Sallustius in I. historiæ: 'At discordia, et avaritia atque ambitio,' inquit, 'et cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, et ob eas discessio plebis a patribus, aliæque dissensiones domi fuere jam inde a principio: neque amplius quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio et bellum grave cum Etruria positum est, æquo et modesto jure agitatum.' Hæc ex Augustino, II. de Civitate Dei. *Rivius.*

Sed ubi illa formido mentibus decessit] Manuscripta, *discessit.* Tu vide utrum rectius 'Discedere spem alicui,' est apud Cæsarem: ut et 'formidinem discedere,' non absurde forsan dicere possis. *Idem.*

Sed ubi formido illa mentibus discessit] Produxi cum Carrione scripturam Mss. codicum, improbato illo, *decessit.* Gruter.

Amant] Græcismus. Ita enim et φιλεῖν dicunt. Vide supra Ciaccon. in fine c. 34. B. Jug.

Otium postquam adepti fuere, acerbius, asperiusque tulere] Rejecta vulgata lectione, hanc scripturam amplector, ut sinceram, et cum iis quæ sequuntur, congruentem, et consentaneam. *Popma.*

Otium postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit] Ita sine ullo dissensu Pall. ut mirer quid Popmæ venerit in mentem isthæc fœde interpolanti, etiam contra consensum editionum exoletarum. *Gruterus.*

Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere] Sic est in manuscriptis, quæ ipse viderim, contra quam Gymnicus habet. Utra lectio verior, aliorum esto judicium. *Rivius.*

Cœpere nobilitas dignitatem; populus libertatem] Libri scripti præferunt: *cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, populus libertatem:* alii codices; *nobilitas dignitatem in dominationem.* Multus est Sallustius in commemoranda superbia nobilitatis. Paullo post: 'nobilitas factione pollebat,' legendum, inducto *magis,* quod abest a scriptis. *Putsch.*

Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere] Sic Mss. ætate provectiores: et recte, nam libidine laboratum æque in plebe juxta ac nobilitate. Libri plane recentes, duo Pall. sept. ac dec. ignoratione vocis *lubidinem,* invexerunt amplius, *nobilitas dignitatem in dominationem, populus, &c.* vel etiam, *nobilitas dignitatem in superbiam:* stulte: tollenda enim utraque vox; fortassis quoque præterea, *cœpere.* Gruter.

In multitudine dispersa] Contra infra: 'In patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe.' *Ciac.*

In multitudinem minus poterat] Reduxi posituram verborum ac distinctionem, quæ in Mss. editisque vett. quibus tamen *in multitudine,* ut forsan binæ illæ dictiones sint ab librariis; certe præpositio, quæ alioqui non est in Pal. nono. *Gruter.*

Belli domique] Sic dixit ut *belli*

militiæque; infra: 'animus belli ingens, domi modicus.' Et in Orat. Cotta: 'domi bellique impeditissima respublica.' *Ciaccon.*

Resp. agitabatur] *Resp.* non est in ullo manuscripto, nec in codice Beroaldino. *Rivius.*

Uti quisque potentiori confinis erat] Quamvis in quibusdam sit *affinis*, tamen prius illud magis arridet, et ad sensum magis facit: pro, *conterminus*, ut Plinius loquitur. *Idem.*

Neque sancti habere] Id est, et nihil sancti habebat: hoc refertur ad id quod dixit, *polluere*. *Nihil sanctum habere*, est omnia sancta violare; nam id dicitur *sanctum*, quod violari nefas est: ut fides, pietas, justitia, religio: hæc omnia et his similia sancta dicuntur, quia ea pollui et violari non licet. Sed nobiles Romani nihil sancti habebant, quia omnia violabant, quæ violari non licet: nam fidem et justitiam pro pecunia violabant, ut ante dixi. *Sold.*

Semetipsam præcipitavit] Legendum, *semetipsa*, ex vetustis quibusdam. *Rivius.*

Quasi permixtio terræ oriri cœpit] Verba duo postrema non videntur legitima auctoris. Naz. habet, *quasi permixtione terra fore cœpit:* emendatumque deinde, *terræ oriri;* ac refert Commel. *quasi permixtione terræ oriri cœpit*, quomodo et a manu recenti Pal. sec. cui prius fuerat, *quasi permixtione terrere cœpit:* sed nec satis intelligo hanc permixtionem terræ. *Gruter.*

Quasi permixtio terræ] Fortasse: *rerum.* Gronov.

Cap. 42 *Quorum majores Punico, atque aliis bellis multum Reipubl. addiderunt*] Gracchi multa præclara facinora bello gesserunt, et in bello Punico, et in aliis. Nam Sempronius Gracchus consul et collega P. Cornelii Scipionis, patris Scipionis Africani majoris, ad insidias missus contra Carthaginienses, bello navali feliciter dimicavit, septem navibus captis, ceteris in fugam versis. Idem apud Placentiam contra Hannibalem feliciter pugnavit, pulso hoste in castris. Tiberius autem Gracchus Hannonem ducem Pœnorum cum exercitu fudit apud Luceriam, ex quo prælio paulo minus duo millia hominum cum ipso duce fugerunt. Item P. Sempronius consul in agro Crotoniensi cum Hannibale conflixit, fuso fugatoque exercitu quatuor millia hostium occidit: paulo minus trecentos cepit, undecim signa militaria capta sunt. Ex his patet, quomodo majores Tiberii et Caji Gracchorum multum reip. addiderunt. Denique Tiberius Gracchus pater eorum, bis consul fuit, ac bis triumphavit. *Sol.* Vide Liv. Decad. III. lib. III. IV. et V. et Decad. V. lib. I. *Cast.*

Modo per socios, et nomen Latinum] Vide supra c. 30.

Deinde paucos post annos] Manuscriptum *dein.* Rivius.

Paucos post annos] Inter utriusque cædem undecim, vel summum duodecim anni interfuerunt. Tiberius enim, Scævola et Calpurnio, Cajus autem, Fabio et Opimio consulibus occisus est, inter quorum consulatus undecim anni intercesserunt. *Cast.*

Eadem ingredientem] Id est, Eadem molientem et conantem, quæ ipse Tiberius conatus fuerat: videlicet ferentem leges Agrarias. *Sold.*

Cajum, Tribunum] Post *Cajum*, distinguendum, atque deinde divisim inferendum: *Tribunum pl. alterum* (nempe, Tiberium) *alterum Triumvirum* (nempe Cajum) *coloniis deducendis.* M. enim Fulvius Flaccus non cum Tiberio, sed Cajo occisus est: ut auctor est Florus in altera Epitome l. LXI. Quod admonendum duximus; quoniam hic locus in plerisque codicibus corrupte legitur, et a Commentatoribus misere tractatur. *Glarean.*

Haud satis animus moderatus fuit] Immo intemperatus fuit Gracchus

cupidine victoriæ; unde ab Juvenale seditiosissimi innuuntur Satyra secunda, ubi dicit: 'Quis tulerit Gracchos de seditione querentes?' *Badius.*

Ex lubidine sua] Vox *sua* mihi suspecta est. *Ciaccon.*

Ex lubidine sua] Inter voluntatem et libidinem hoc interest, secundum Ciceronem in quarto Tusculanarum: 'Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat: quæ autem ratione adversa incitata est, ea libido est, vel cupiditas effrenata.' Ergo desiderium in bono *voluntas* dicitur, desiderium in malo *libido* vocatur. *Badius.*

Multos mortales] Legendum *mortaleis.* Riv.

Quæ res plerumque magnas civitates pessumdedit] Manuscriptum, *pessum dedit*, ut sint duæ dictiones, non una composita. Corn. Tacit. III. 'Quod multos etiam bonos pessum dedit.' Sic et *pessum ire* divisim dicitur: velut apud Plin. 'Pessum iere vitæ pretia:' et Plaut. 'Pessum abeat.' Ne multis, *pessum dedit* sic divisim dicitur, ut in oratione Lepidi Sallustius *venum datam* dixit, 'quasi Cimbricam prædam venum aut dono datam:' et Livius, 'Ignaros omnium se venum a principibus datos;' pro, *venundatos.* Apulejus v. 'Nisi eam pessum de tantis opibus ejecero:' pro, 'nisi exturbaro atque evertero tantis bonis.' *Idem.*

Alteri alteros vincere] Ex Catone hoc sumtum apud Gellium, 'alteri alteros occidere.' *Ciaccon.*

Tempus quam res maturius me deseret] In manuscriptis quibusdam non reperi *me*, ac citra detrimentum sensus omitti potest. *Rivius.*

CAP. 43 *Post Auli fœdus exercitusque nostri fœdam fugam*] In aliis *fugam fœdam.* Quomodo supra: 'Nostri fuga fœda, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere.' Est autem 'fœdum, turpe et flagitiosum, dedecorisque et ignominiæ plenum.' Nec inepte hoc epitheton tribuitur formidolosæ fugæ. Cicero ad Atticum, 'Mitto illam fugam ab urbe turpissimam.' Idem, 'Quid fœdius, quid perturbatius hoc ab urbe discessu? sive potius turpissima fuga?' Titus Livius IV. ab U. C. 'Per aversam portam fuga turpi deseruntur.' Idem VI. belli Punici secundi, 'Hinc omne Punicum nomen maria terrasque fœda fuga impleturum:' et II. ejusdem, 'Cum multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulsi sunt.' Idem I. belli Macedonici. 'Vix tentato certamine turpi fuga repetunt castra:' et VII. 'Deinde redire in pugnam jubebat, pavorem et turpem fugam increpans.' *Idem.*

Q. Metellus] Hic est Q. Cæcilius Metellus, qui postea Numidicus est appellatus. Fuit vir magni animi: quippe qui in legem Saturnini jurare unus noluit, et de civitate maluit, quam de sententia, dimoveri. Cicero in Orationibus post Reditum ad Quirites, et in Senatu, pro Cornelio Balbo, pro Sestio, in Pisonem, de Claris Oratoribus, et in Epistolis ad Lentulum. Livius l. LXV. et LXVI. Paterculus libro priori. Auctor de Viris Illustribus c. 46. Valerius Maximus IV. 1. Orosius V. 15. et 17. Eutropius l. IV. Appianus Bellorum Civilium l. I. Plutarchus in Mario et in Lucullo. *Cast.*

Silanus] M. Junius Silanus, qui paulo post adversus Cimbros infeliciter pugnavit: ut leges apud Livium lib. LXV. Paterculum in Volumine priori, et Florum III. 3. quare miror, cur Eutropius contra scripserit; inquit enim: 'A M. Junio Silano collega Q. Metelli Cimbri in Gallia victi sunt.' *Idem.*

Partiverunt] Valde verisimile est Sallustium scripsisse *paraverant*, ut existimat Victorius. Vide Obs. I. 1. 10. *Gruter.*

Metelloque Numidia evenerat] Sic et manuscriptum; quamvis in aliis, *obvenerat*: sed eodem sensu. *Rivius.*

Alia omnia sibi cum collega communia ratus] *Communia*, Fulvii liber non habet. *Manut.*

Alia omnia sibi cum collega communia ratus] Τὸ *communia*, non reperi in ullo manuscripto, nec in impressis vetustioribus; at sensus tamen id exposçere videtur, ut opinor. *Rivius.*

Milites eligere, scribere] Τὸ *eligere*, non est in manuscripto. *Idem.*

Et reges ultro auxilia mittendo] Magis Sallustiane scriptus, *auxilia mittere*. Putsch.

Cum propter bonas artes] In antiquis, *cum propter arteis bonas*: sic inferius, *certanteis*, ubi hodie *certantes*: sequitur autem adjectivum in manuscriptis et impressis vetustioribus. *Rivius.*

Cap. 44 *Exercitus ei traditur Spurii Albini proconsulis iners*] Ita optimi codicum, Naz. ac Com. non ut alii editique, *traditur a Spurio Albino proconsule*. Quod si cui libitum resecare adhuc illud *proconsulis*, faciet auctoritate Pal. quarti. *Gruter.*

Comitiorum mora] *Mora* nominandi casu dictum est, ut recte exposuit Badius. Soldus putavit auferendi casum esse, ideoque hunc locum mire exponit. *Glarean.*

Quantum temporis in imperio fuit, plerumque milites in statutis castris habebat] Manuscriptum, *stativis castris*: quomodo Cicero, 'Iste novus imperator pulcerrimo Syracusarum loco stativa sibi castra faciebat.' Cæsar III. de bello civili, 'Eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt.' Ibidem, 'Scipio in castris stativis biduo moratus.' *Rivius.*

Quantum temporis æstivorum imperio fuit] V. c. addit præpositionem, *in*; nam habet, *in imperio fuit*. Ursin.

Neque muniebantur ea, neque more militari vigiliæ ducebantur] Locus hic in omnibus editionibus mancus, deminutusque fuit: eum nos ope et auxilio antiquissimi codicis restituimus. Neque hæc priora verba adulterina, vel e glossemate alicujus inserta sunt, sed Sallustiano stylo, et sententiæ hujus loci optime conveniunt: loquitur enim de castris; id quod verba paulo ante præcedentia ostendunt. *Popma.*

Sed neque more militari vigiliæ deducebantur] Quod hic interserat Popma, *Sed neque muniebantur ea, neque more militari, &c.* sciamus oportet, nihil tale inveniri in libris Palatinis, adeo ut putem codicem ejus antiquissimum nihil habere præter nomen. Plane, si examinaverimus trigam illam verborum, reperiemus falsum esse: non modo, quod ubi castra, ibi etiam munitio; sed quod verosimile, galeatos istos lepores probe sibi cavisse vallo ac fossa a superventibus hostium. *Gruter.*

Vigiliæ] *Vigiliæ* et *excubiæ* sæpe confunduntur. Proprie autem *vigiliæ* erant nocturnæ, *excubiæ* diurnæ. De utrisque breviter agendum. *Excubiæ* autem erant ad portas et vallum castrorum; atque adeo Romanis mos fuit totas cohortes et turmas habere, et ponere quietas ante ipsas portas, non unum aut alterum militem, ut hodie fieri solet: illi, plures, atque etiam cum periculum esset, alios super alios, et longius abjunctos. Id vocabant ab ipsa re stationes: stabant enim, tam equites quam pedites. Hæ stationes olim quidem totum diem habitæ, sed mutavit Æmilius ob causas, et binas in diem statuit. Utiles valde, quod nunquam hostis imparatos, aut paucos deprehendebat, imo qui essent resistendo, donec succurreretur. Anxie autem servatæ, et omnino capitale (nisi magna vi abriperentur potius, quam pellerentur) deseruisse. Has stationes puto ex omni genere militum, exceptis velitibus, obiisse: ad singulas portas non minus cohorte et turma una; interdum et plures, cum juxta hostis. Quatuor autem portæ: in universum

40. cohortes et totidem turmæ, exceptis iis, qui ad Prætorium extraordinarii aut selecti, hi enim erant ab hac re immunes. Ergo munus rediit decimo quoque die; imo quinto, si illum medium dividis cum Æmilio. Porro in vigiliis nocturnis locum habebat tessera, ipsa vigilia, et circuitio. Tesserarius quotidie sole jam inclinante ad Tribuni tentorium venit, et signum petiit: illud Tribuni ab Imperatore accipiebant, in milites per centuriones transfundendum. Signum aut tessera militaris erat tabella latiuscula e ligno, inscripta: nempe ipso nocturno signo, aut dicto, quod esse vellet Imperator. Tesserarius, accepta tessera a tribuno, non loci aut dignitatis ordine dabat, incipiens a primis manipulis: sed contra redibat ad suum et ultimum manipulum, et centurioni dabat in tabernaculo adhibitis testibus, quo, si in ea re peccatum esset, constare posset: ille acceptam proximi manipuli centurioni, ille iterum proximi, donec ad primos manipulos perventum esset: bonus hic ordo dupliciter: tum ut vigiliæ in ultimis castris et hosti propinquis statim constituerentur, tum ut tessera sic via recta, et sine flexu ad Tribunos rediret. Porro in vigiliis vigiles quaterni se diviserunt in quatuor partes, ita ut singuli vigiliam unam noctis obirent, sorte dividente, per ternas quique horas. Erant igitur quatuor vigiles, et ii una; sed unus ex iis sua vigilia quisque perstabat intentus et vere vigil: alii adjacebant aut accubabant. Itaque his quies aliqua, et ille stans, si auxilium posceret, ad manus habebat. Qui vero ex vigiliis destinati sunt, ex singulis eorum excubiis uniuscujusque manipuli Tergiductor seu Optio ducit vesperi ad Tribunum, qui primas vigilias sint acturi. Probabile autem est illos primos tesserulas, aliorum quoque vicem, quis futurus esset ordo vigiliarum, accepisse. Optio omnibus vigiliam acturis dat tesserulas plane exiguas pro quaque vigilia. Hæ tesserulæ diversæ fuerunt a priori: illa uniusmodi fuit, et signum aut dictum nocturnum, quo sese ab hoste internoscerent; istæ diversiformes, et propriæ cujusque vigiliæ. Etiam in modulo discrimen. Illa tabula latiuscula, istæ plane exiguæ, aut velut talleolæ. Omnino non aliud fuisse videntur, quam ligella, cum nota duplici impressa: altera manipuli, altera vigiliæ ipsius. Id hoc fine, ut Tribunus, ea reddita, statim conspiceret, quis in quoque manipulo, et quota vigilia munus fecisset, aut non fecisset. Circuibant vigilias equites, nonnunquam et ipsi Tribuni, si propius discrimen. Quin et ipse Imperator interdum et cum eo Legati. At sub Vegetii ævum Circitoris proprium munus fuit, et militiæ gradus. Initio porro vigiliarum omnia signa cecinerunt, aut potius paulo ante ipsas, cum nimirum Prætorium dimitteretur, et hoc signum erat imperii. Erant autem vigiliæ quaternæ, et singulæ in horas ternas, ut supra diximus, divisæ. Has Primipilus clepsydris discernebat: habebant enim vascula aquaria, sive mensuras ex aqua, quibus illa tempora æqualiter distinguebant. Vigilabant autem armati, olim tamen scutum iis ademptum, ne, ubi fessi sint, innixi pilo, capite super marginem scuti posito, sopiti starent. Postea vero redditum. Qui autem illo die in expeditione fuerat, ne vicibus quidem suis vigilabat: causa ab humanitate, et quia tales egebant quiete. *Lips.*

Lixæ] Fulgentius de prisco sermone *lixam* interpretatur mercenarium. Ad opinionem illius accedere video Festum: 'Lixæ,' inquit, 'qui exercitum sequuntur quæstus gratia, dicti, quod extra ordinem sint militiæ, eisque liceat, quod libuerit. Alii eos a Licha appellatos dicunt, quod

ille Herculem sit secutus; quidam a liguriendo quæstum.' Hactenus Festus, qui alibi istiusmodi mercenarios *Metellos* appellavit. Satis autem inepte ille. Melius Nonius Marcellus, qui a lixa, quam veteres aquam appellabant, dictos recte censet. Sed qua lingua veteres dixerint, ignorat. Galli, qui fuere olim consortes ejusdem cum Germanis linguæ, *lis* et *leç* aquam dixerunt; unde Lecca fluvius. Et *lecken* proprie nostratibus aquam sorbere. Hinc et lixæ. *Thys.*

Diu noctuque] Adducitur a Carisio alter locus ex I. Histor. 'noctu diuque stationes et vigilias tentare:' et infra; 'diu noctuque fatigare animum.' *Ciaccon.*

Pecoris et mancipiorum prædas certantes agitare] Manuscripta duo et ex impressis quædam, *agere*, quomodo Plautus, 'Næ ille pulcram prædam agat,' inquit. Sed alterum forte magis Sallustianum; tametsi idem postea, 'Ex sociis nostris prædas agentes,' inquit. Libenter autem Sallustius verbo *agitare*, nec eodem modo semper utitur: ut, 'Mente quid agitare,' in Catilina, pro, *versare*. Item, 'vitam, imperium, remp. agitare.' Sic 'gaudium' et 'lætitiam agitare:' et in Jugurtha, 'Pacem agitare,' 'noctem agitare,' 'moras agitare,' 'præcepta patris agitare,' 'agitare prædas.' *Rivius.*

Panem in dies mercari] Laur. Valla libro elegantiarum tertio, quo loco docet, *In diem* aliud esse, quam *In dies*: hic ita legit, *panem in diem mercari*: quasi dicat, inquit, præsentis diei habere rationem, nihilque cogitare de crastino, cum quo facit Linacer. Exemplaria quotquot ipse viderim, *in dies* habent; neque aliter citat in Terentii Eunuchum Donatus. *Idem.*

CAP. 45 *Metellum non minus magnum et sapientem virum fuisse comperio*] Sic Tacit. Ann. IV. 'Hunc ego Lepidum temporibus illis gravem et sapientem virum fuisse comperio.' *Ciaccon.*

Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum et sapientem virum fuisse comperio] Manuscripta, *comperior*, ut sit deponens; idque rectius est. Nam hoc verbo Sallustius est alias quoque usus: sed et Tertullianus et Apulejus *comperior* dixere, pro *comperio*; nimirum, ad imitationem Sallustii. *Rivius.*

Namque edicto primum adjumenta, &c.] Non male quidem editi, *edicto primo*; sed contra optimos Mss. Pal. pr. sec. Com. nam nonus vocem eam habet, tantum a correctore. Et vero impune omitti posse valde suspicor. *Gruter.*

Aut quem alium coctum cibum venderet, ne lixæ exercitum sequerentur] Est in plerisque manuscriptis, *aut quem alium cibum coctum*: quæ collocatio verborum, si quid est in me judicii, melior. Sed et Val. Maximus l. II. quo loco de militari disciplina agens, hujusce rei meminit, eodem ordine verborum utitur. 'Namque lixas,' inquit, 'e castris summovit, cibumque coctum venalem proponi vetuit.' *Rivius.*

CAP. 46 *Ex nuntiis accepit*] Hic locus a Nonio citatur in voce, *Innocens*: et in veteri exemplari legitur, *ex nuntiis acceptis*, ut referatur ad *certior factus*: quod non displicet. Infra tamen, 'Marius ubi ex nuntiis quæ Ligus egerat, cognovit.' *Ciacc.*

De innocentia certior Romæ factus] *Roma* legitur in Nonio, hunc locum recitante in *Innocentia*. Manut.

De innocentia ejus certior Roma factus] Antiqui et typis excusi codices, quos quidem mihi videre contigit, *Romæ* non *Roma* habent, mendose et nullo intellectu: nec tamen quisquam mendum subesse sensit. Dubitandi autem occasionem Nonius mihi præbuit, qui totum hunc locum in, *Innocens*, recitat, omissa dictione *Roma*. Ego quamquam Nonii Mar-

celli lectionem ferri sustinerique posse existimem, dictionem tamen *Romam*, ut omnino delerem antiquis libris refragantibus, nulla ratione adduci possum: nam si *Roma* legamus, locus planum apertumque sensum continet. *Popma*.

De innocentia ejus certior Romæ factus] Popma iterum persuadere nititur, substituamus *Roma*. Non male, nisi adversarentur omnes ad unum Mss. nostri, etiam editio princeps: ac vero adfine videri queat, Jugurthæ compertam innocentiam Metelli, cum Romæ esset. *Gruter*.

Legatos cum suppliciis mittit] Hoc est, cum supplicum velamentis; infra, 'vel cum precibus:' infra, 'fatigati regis suppliciis.' Item: 'legatos supplices mittere.' *Ciaccon*. *Supplicia* hic posuit pro iis, quas Græci ἱκετηρίας vocant. *Ursin*.

Ubi contra faciem belli] Tacit. XIII. 'dum positis loricis in faciem pacis veniretur:' et in vita Agricol. 'Ea enim pugnæ facies erat.' *Ciaccon*.

Obviam procedebant] Fulvii liber, *Obvii proc*. Manut.

Parati frumentum dare] Sic infra: 'proinde parati intentique essent signo dato Romanos invadere:' ut Virgilius, 'Et cantare pares, et respondere parati.' Tac. Hist. v. 'paratasque decernere.' *Ciaccon*.

Omnia illa deditionis signa ostentui credere] Sic et exemplar Fabricianum. Verum quod ad distinctionem attinet, τὸ *omnia* referri ad superiora illa posset, *late explorare*: tametsi nihil immuto. Est præterea in quibusdam, *ostentui esse credere*: pro, *in speciem ostentari, cum re vera non sit deditionem facturus*, auff ein Schein. In manuscriptis non est *esse*, idque fortasse rectius. *Rivius*.

Omnia illa deditionis signa ostentui esse credere, et insidiis locum tentare] Vetustus codex verbum, *omnia*, ad superiora nectit, *late explorari omnia*, idem *fore* pro *esse* legit. Aldinus codex utrumque sustulit, quod placet. At illud, *Et insidiis locum tentare*, ita subjungitur, quasi Metellus insidiis locum tentet, cum ad regem referatur: non dubitavit enim Metellus Jugurtham his technis locum insidiis quærere. *Glareanus*.

Tentare] Legendum: *tentari*. nempe ab Jugurtha. *Gronovius*.

Item, &c.] *Dehinc*, pro, *item*, est apud Nonium, hæc recitantem in comment. de gen. arm. *Manutius*.

Funditorum] *Funda* Latinis dicta, quod ex ea fundantur lapides. De inventione variant. Plinius Phœnicibus tribuit, Strabo Ætolis, communis opinio Balearibus. Materies Fundæ triplex. *Prima*, Melanchræna, quod est spartum, cujus copia in Hispania, estque junci acuti species; atque eo nomine linum et cannabim etiam comprehendimus. *Altera*, pili vel setæ. *Tertia*, nervi. Forma talis: Funiculus in medio latior, ovali forma, et paulatim instrictius abit. At medium et fundus, ut sic dicam, fundæ circinat. Rotabant enim circum caput, et vires ita dabant, ter, ut videtur, ex arte aut more. Duo Fundis missa, *Lapides* et *Glandes*. Lapides jaciebant minæ pondere, nempe drachmarum 100. Hinc Cæsar dicit 'Fundas librales.' Ad hos lapides, et ut frequentare possent ictum, sacculos pelliceos ferebant iis implendos; magis expedite, quam ut sinu etiam præ se ferrent. quod in lapidibus quoque factum. Telum alterum Glandes, atque eæ e plumbo, ideo μολυβδίδες Græcis: et *Plumbeæ* simpliciter Spartiano. *Sphærulas* vocat incertus apud Suidam scriptor. His inscribi aliquando solere, et occulte sic ad hostem mitti, legitur, ut omnia quæ gererentur, hostes scirent. Appianus ad istam rem tesseras plumbeas quasdam adhibet. Revera autem non istæ communes glandes fuerunt, sed tabellæ magis productæ, et huic rei aptatæ. Funda variis gentibus in

usu, quia prompta, iteratu facilis, tum etiam quia longe et fortiter feriret. Nam sæpe adversum bellatores cassidibus, catafractis, loricisque munitos, teretes lapides de funda vel fustibalo destinati, sagittis sunt omnibus graviores: cum membris integris lethale tamen vulnus importent, et sine invidia sanguinis, hostis lapidis ictu intereat. Ergo per ipsa arma interfecit, etsi sine sanguine; quia contusio plerumque et confractio ex ictu lapidis. Glans tamen profecto penetrabat. Quod cum ita sit, telum tamen hoc parum honestum habitum, et junioribus aut vilioribus assignatum. Itaque ipsi Romani raro usi, inter Auxilia habebant. Præter communem illam Fundam, quæ vulgo in usu, fuerunt etiam distinctæ quædam species, ut Achaica, Cestrosphendone, Fustibalus. *Lips.* Vide Stewechium.

Sagittarii] Romanis ipsis ab antiquo vix fuerunt Sagittæ. Sed post Punicum bellum secundum creberrime in Romanis castris Sagittarii, sed Auxiliares, non cives. In hoc numero maxime Cretenses, quos et excelluisse hac peritia certum est; et quidam originem primam ad eos trahunt: alii ad Persas: alii ad Scythas: et certe nostrate lingua *Sagittare*, etiam nunc est *schieten*, forsan a Scythis. Scythæ igitur inter inventores censentur, et celebratur arcus Scythicus, cujus forma τοῦ C Græcorum: sed et Parthi hoc tali arcu usi. Ab arcu Festus notat Arquites dictos, arcu præliantes, qui nunc Sagittarii. Ipsæ sagittæ dictæ etiam virgæ. Sic et Græci usi voce ῥάβδου, item calami, quia sæpe ex leviori illa materia. Etsi quædam firmiores atque etiam grandiores. Et Arabes majoribus usi. Pleræque autem sagittarum hamatæ, et ne facile evelli possent, quædam etiam triplici hamo; quædam quadruplici. Hippocrati τετράγωνα βέλη, id est, quadrangulæ sagittæ. At illæ Parthorum mirificæ, quæ videntur aciem super aciem habuisse, quæ tenui ferro nexæ, aut ut involucrum insertæ, in corpore fere manerent, et rumperentur, si quis tentaret educere. Tanta autem violentia sagittæ mittebantur, ut arma perfringerent, et per omne quod obstaret durum aut molle penetrarent, quibus neque thorax ullus, neque scutum posset resistere. Fuerunt et thecæ sagittis, quas pharetras aut corycos prisci dixerunt. Leo imperator pharetras vocat cocura, sive cocurra: vox nostras, *een koker*. Festo scorteum. *Lips.*

Velites] Prisci *velites* vere Anippi dicendi sunt, hoc est, equitibus juncti. Ut enim desultores veri equites erant, qui de pedibus pugnabant, ita Velites veri pedites erant, sublati tamen in equos, ut equitibus eadem celeritate adessent, eosque in pugna de pedibus juvarent. Tales eos Valerius describit l. II. c. 3. §. 3. 'Velitum,' inquit, 'usus eo primum bello repertus est, quo Capuam Ful. Flaccus Imperator obsedit: nam, cum Equitatui Campanorum, crebris excursationibus equites nostri, quia numero pauciores erant, resistere non possent, Q. Nævius centurio e peditibus lectos expediti corporis, et veloci saltu jungere se equitibus, et rursus celeri motu relabi instituit, quo facilius equestri prælio subjecti pedites, viros pariter et equos hostium telis incesserent.' Quod hic Valerius subobscure dicit, 'equitibus se jungere et rursus relabi,' Livius explicate scripsit l. XXVI. 'Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces, &c. eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, et vehi post se, et desilire perniciter, ubi signum datum esset.' Hactenus Livius. Igitur equites erant ante pugnam, pedites plerumque in pugna: nam ex equis pugnasse subinde Vegetius in-

dicat III. 24. 'Velites,' inquit, 'juvenes erant levi armatura, corpore alacri, qui ex equis missilia optime dirigebant.' Auctoritate forsan Dionysii hæc scripsit Vegetius, qui II. 2. scribit, ex equis pugnasse Celeres, ubi campus ad equestre certamen erat commodus. Ita ille. Celeres autem Velitibus multo sunt antiquiores. Velitibus similes Ferentarii nostri, *Drageons*, nisi quod paulo etiam digniores; quippe qui soli propriis equis vectantur, cum illi alienis, et post singulorum equitum terga. *H. Hugo.*

Et militiæ inerat] *Erat*, Fulvii liber. *Manutius.*

Et militiæ inerat] Quamvis in manuscripto ceterisque vetustioribus *erat* legitur; tamen priorem lectionem magis probo: nam libenter geminabant præpositionem antiqui, ut ostendit Priscianus. Sic Cicero, 'Nullum dedecus reperiri potest, quod in hoc non insit.' Idem, 'Inest enim natura philosophia in hujus viri mente quædam.' Rursus, 'Manere in vita, in qua nihil insit nisi miseria.' Sic persæpe alias. *Rivius.*

Absens vel præsens] Ita editiones principes, ita Mss. pretii majoris: nam alii, partim *absens et præsens*; partim, *absens an præsens*: ex quibus varietatibus animadverto, restituendum, *absens præsens*, sine ulla voce intermedia. *Gruterus.*

Pacem an bellum gerens] Nescio an aliquid hic desit. *Ciacconius.*

Pacem an bellum gerens pernitiosior esset] Bongarsii vetus liber, *pernitior*; quod si tolerari potest, restituendum item ejusdem formæ verbum infra c. 85. 'tanto horum socordia flagitior;' sic enim idem liber, pro eo quod vulgo est, *flagitiosior*: quod utrumque adnotatum ad liberi oram amico illi meo e multis certis certissimo. *Gruterus.*

Cap. 47 *Vacca*] Vide supra c. 29.

Italici generis] De Italicis, vide supra c. 21.

Huic consul simul tentandi gratia, &c. præsidium imposuit] Manuscripta, *Huc consul*; ut sit adverbium. Sic postea, 'igitur Vaccenses, quo Metellus initio Jugurtha pacificante præsidium imposuerat.' Quamquam autem vulgata lectio bene habet, altera hæc tamen verior. *Rivius.*

Huic COS. simul tentandi gratia si paterentur] Hic locus mirum in modum corruptus est, neque in ullo codice mihi recte emendatus. Juvant tamen Lectorem aliqua parte ex diversis, quamquam corruptis, codicibus collati loci. Badius conatus est hunc emendare, sed non potuit: existimavit enim Metellum præcepisse præsidii militibus importare oppidanis frumentum, quod nunquam facerent Romani, nisi alia caussa urgeret. Ceterum pro *huic*, etiam putat legi posse *huc*, et pro *paratis rebus*, *pacatis rebus*, quod non rejicio. Deinde quod *comportare* pro *præparare* quidam codices habent, nihil refert, cum neutrum requirat sensus, et ego utrumque plane supposititium existimo. *Imperare frumentum, et quæ bello usui forent*, cum Latine, tum frequenter dicitur. Quare hunc locum ita legendum existimo: 'Huic COS. simul tentandi gratia, si paterentur, simul propter opportunitates loci, præsidium imponit. Præterea imperavit frumentum, et alia, quæ bello usui forent: ratus, id quod res monebat, frequentia negotiatorum, et commeatum juvaturum exercitum, etiam pacatis rebus, munimento fore.' *Glareanus.*

Et si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit] Legendum existimo, *Et si pateretur*: ut inde colligeret, pacem, firmam ne, an fictam crederet. *Et si pateretur, loci ipsius opportunitate adductus præsidium imponere statuit.* Ciacconius.

Frequentiam negotiatorum, et commeatum juvaturum exercitum] Alii libri *commeatu*, et infra *paratis rebus*. Quid si *patratis* legas? *Idem.*

turmis immiscebantur: Hirtius de Bello Africano. Etiam in munere gladiatorio in circum productas Romæ has bestias, per funes quoque incessisse, aliaque ludicra exercuisse docet Plin. VIII. 2. 3. 6. 7.; et Dio in Pompejo. Testatur porro auctor de Viris Illustribus, Pyrrhum Epirotarum regem, Lævinum Consulem apud Heracleam Elephantorum novitate turbasse. Novum quippe Consuli erat, has bestias videre in aciem produci. Elephantes autem quinquaginta in usum biennii a Ptolemæo Macedonum rege hoc bello mutuum eundem accepisse Justinus scribit. Quando elephanti pugnaturi erant, et in aciem precedebant, aderant his belluis rectores in acie, qui pro numero bestiarum, quibus præerant, varia nomina sortiti, de quibus consulendus Ælianus. Turres autem dorsis eorum imponebantur, in quibus eram variis telis milites. Polybius l. v. 'Classicum canentes, primum cum Elephantis se mutuo invadunt. Pauci ex iis, quos Ptolemæus habebat, in adversos feruntur. Ex quibus optimam certe faciebant milites pugnam, jacientes hastas, et se invicem crebris vulneribus afficientes.' Hæc ille. Sicuti autem elephantis et quidem turritis pugnatum est, ita neque hoc reticendum est, captivas has bestias cum turribus in triumphum deductas fuisse. Meminit ejus Florus cap. 18. lib. primi: 'sed nihil libentius Populus Romanus aspexit, quam illas, quas timuerat, cum suis turribus belluas, quæ non sine sensu captivitatis, submissis cervicibus victores equos sequebantur.' Porro in pugna antiqui velites, ut Vegetius auctor est, adversus Elephantos ordinaverunt. Appianus de Bellis Punicis, cum de Equitatu Italico, id est, auxiliaribus Scipionis, loquitur, ita inquit: 'singuli horum adjunctum habebant velitem armatum multis telis, quibus arceret belluas.' Ibidem paulo post: 'Scipio Equites Italicos ex postrema acie inductos, et levius armatos, jussit ex equis territis desilire, et in elephantos huc illuc ruentes tela conjicere, primusque ipse descendit, et elephantum procurrentem sauciavit: hoc exemplo confirmatis aliis, et undique jam eos vulnerantibus, retrocedebant. Dum autem in hoc certamen velites missi sunt, latiori ferro hastas gestasse videntur, ut in magnis corporibus majora forent vulnera.' Illud insuper Livius l. XXXVII. Eutropius l. III. et post eos Isidorus l. IX. prodidit, elephantos retroactos, cum regi a suis non possent, fabrili scalpro intra aures adacto necatos fuisse. Idque Asdrubalem primum instituisse Livius scribit. Quinimo et verutis conjectis Romani pedites elephantos Hannibalis avertere, et insecuti aversos sub caudis, quia maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant, teste Livio l. XXX. Ignibus etiam ex castris Romanorum exactos ab eodem Livio traditur l. XXXV. Item secures multi extulerunt, quibus pedes Elephantorum amputarunt. Curtius l. VIII. Imo et gladios habebant leviter curvatos, falcibus similes, quos Copidas vocabant, quibus belluarum manus appetebant, teste eodem Curtio libro citato. Sudibus quoque in prima acie armati constitui solebant ad terrendos prohibendosque Elephantos. De cetero adeo vehementes in prælio has bestias fuisse accipimus, ut manu sua vel proboscide arma virosque corripuerint, et super se regentibus tradiderint, quod scribit Curtius l. IV. *Stewechius.*

Ipse propior monti cum omni equitatu et peditibus delectis collocat] In manuscripto est, *propior montem:* quomodo Hirtius VIII. belli Gallici, 'Alter quo propior hostem in vallo collocatus esset,' &c. nec aliter in Florentino, et Beroaldino. *Ricius.*

Turmas] Vide supra cap. 38.

Manipulus] *Manipulus* ducentos mi-

lites continebat, id est, duas centurias. Nam antiquis hic mos fuit, cum adhuc reges Romæ regnarent, ut manipulos miscerent ex Romanis et Latinis: ita ut una centuria Romanorum et una Latinorum unum manipulum conficerent, et unum sequerentur signum: *Manipulus* autem dictus est, quia dum Romani adhuc pauperes essent, manipulos fœni perticis alligabant, et eos pro signis sequebantur; ut Lucanus: 'Pertica suspensos portabat longa maniplos.' *Sold.*

Jugum] Vide supra cap. 38.

Quæ ab Imperatore decuerint omnia suis provisa] Videndum an scribi debeat; *Quæ ab Imperatore debuerint, &c.* nam Tacitus qui hunc locum imitatur lib. XIII. sic ait: 'Quæ provideri astu ducis oportuerit providisse, campos madentes, et ipsis gnaris paludes, hostibus noxias.' *Ursinus.*

Ut prudentes cum imperitis] Legendum, *uti:* sic enim fere semper Salustius. *Rivius.*

Cum bello melioribus] *Belli* Fulvii liber. *Manutius.*

Illum diem aut omnes labores, &c.] Hunc locum sic imitatus est Tacit. Annal. XII. 'Enimvero Caractacus huc illuc volitans, illum diem, illam aciem testabatur, aut recuperandæ libertatis, aut servitutis æternæ initium fore.' Et Hist. IV. 'isque præcipuus illi dies magnæ offensæ initium et magnæ gloriæ fuit.' Thucydides 2. ἥδε ἡ ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει. Plautus Capteiveis: 'Hic ille est dies, cum nulla vitæ meæ salus sperabilis est.' *Ciacconius.*

Omnes labores] Legendum, *omneis:* ita et hoc, et superius illud in vetustis. *Rivius.*

Dum interim Metellus ignarus hostium, monte digrediens, cum exercitu conspicitur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet] Sic in cunctis fere, quæ ipse viderim, exemplaribus reperi. ceterum Donatus in Terentii Eunuchum, *conspicatur* hic legit, non *conspicitur;* idque ita sensus quoque exigere videtur, ut sit a *conspicor* deponenti, quod est, *videre.* Nam hoc dicit Sallustius, Metellum vidisse ipsum quidem hostes qui se occultarant, sed ita uti non satis eos propter virgulta, inter quas consederant, internoscere, aut quid tandem rei esset, dijudicare posset; id enim est quod sequitur, *Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet.* Florentinum, *cum exercitu conspicit eos,* non *conspicitur.* Idem.

Cum interim Metellus ignarus hostium, monte digrediens cum exercitu conspic.] Mire mutatum dicendi genus. Cum enim dicere vellet, Jugurtham ante absconditum, nunc Metello visum, ait: *Metellus cum exercitu conspicitur.* Omnia enim continuo sequentia indicant, Jugurtham nunc primum Metello videri, qui in eo colle, quem transverso itinere porrectum auctor docuit, consederat. Metellus dubius erat, non Jugurtha. Verum id magis mirandum; quomodo Metellus monte digrediens hic dicatur, quem nusquam ascendentem descripsit. Sed neque semel hoc dixisse contentus auctor, bis paulo post repetit; ut hunc locum non dubitem prorsus corruptum. Prima quidem verba, si non bis postea descendisse repetisset, ita legi poterant: *Cum interim Metello ignaro hostium monte digrediens cum exercitu conspicitur,* scilicet *Jugurtha.* Inde enim dubius primum Metellus, statim deinde agmen constituit. Plura dicere nolo. Commentatores nihil ad rem dicunt, et nos conjecturas nostras referre nolumus. Lector ipse sibi judicium suum reservet. Adjuvat judicium nostrum, quod quidam codices habent paulo post, *incerti cum natura loci, tum dolo ipsi:* ubi alii habent *incertum;* ut non sit mihi dubium locum esse mutilum. *Glareanus.*

Monte digrediens] Sic supra 'neque colle digredi.' Tacit. Hist. I. 'Cæcina propiore transitu Peninis jugis digredi jussus.' Citat hunc locum

Donat. in Eunucho 2. 3. *Ciacconius.*

Incerti quidnam esset] Forte, *incertati*, a verbo *incerto:* vide Nonium; ut sit, *incertati, occultati, obscurati.* Idem.

Deinde brevi cognitis insidiis, paullisper agmen constituit] Volumen Fabricianum, *dein*, et, *paullisper agmen constitit*, ist still gestanden: ut sit *agmen* casus nominativi. Aldinum exemplar facit cum pervulgata lectione. Q. Curtius III. 'Tunc consistere agmen jubet.' Livius I. belli II. 'Constitit utrumque agmen, et prœlio sese expediebant:' licet perperam in Ascensiano *constituit* legatur. *Rivius.*

Agmen constituit] Plautus Bacchid. 'Navem ex templo statuimus:' in aliis est *constitit*, ut sit *agmen* nominativus casus. Atque hoc modo et Livius, et Curtius loquuntur. *Ciaccon.*

Paulisper agmen constitit] Placet istud. ceterum in Mss. nostris, editisque omnibus visitur, *constituit*. Grut.

In dextro latere, quod proximum hostib. erat] Manuscripta duo, *quod proximum hostes erat:* pro eo fortasse quod est, *proxime hostes.* Nam Cicero quoque loqui identidem sic consuevit: velut cum ait, 'Ut cum suis copiis quam proxime Italiam sit:' et iterum, 'Habemus exercitum quam proxime hostem;' sic et alias idem. Sed et Sallustius supra, 'Proxime Hispaniam Mauri sunt.' Si quis nomen esse malit τὸ *proximum* haud multum equidem reluctabor. *Rivius.*

Funditores et sagittarios] Vide supra cap. 46.

Transvorsis principiis] Paulo post: 'Ipse cum sinistræ alæ equitibus, qui in agmine principes facti erant.' *Ciacconius.* Vide Gronov. l. IV. Observ.

CAP. 50 *Rutilium legatum*] Hic est P. ille Rutilius Rufus (ut puto) qui Consul fuit cum C. Manlio anno ab U. C. 648. nec multo post innocentissimus in judicium vocatus de pecuniis repetundis damnatus est. Cic. in Bruto, pro Fonteio, pro C. Rabirio Posthumo, in Pisonem, de Oratore l. I. de Officiis l. II. Livius l. LXX. Cornelius Tacitus l. III. Paterculus in priori volumine, Valerius Max. VI. 4. Orosius V. 17. Asconius in Divinationem, Seneca de Beneficiis l. V. et VI. Epistolarum l. III. de Divina providentia. *Cast.*

Præmisit ad flumen] Scilicet Muthul.

Transvorsis præliis] Id est, præliis ex transverso et a latere, non a fronte factis. Nam Metellus agmen instructum dirigebat non contra collem, nec contra Jugurtham, sed versus flumen: ita ut frons agminis respiceret flumen, latus vero dextrum respiceret collem atque Jugurtham: ut necesse esset Jugurtham, si conaretur invadere Romanos, eos a latere et ex transverso, non a fronte, neque ex adverso invadere. *Sold.*

Post principia habere] Sic Sisenna hist. l. III. apud Nonium: 'Post principia paulatim secedunt: atque inde fugæ se mandant:' quo in loco mendose *post ricipia*, legitur. Sic et Gnatho Terentianus acta IV. Sc. 8. 'Tu hosce instrue hic, ego ero post principia: inde omnibus signum dabo.' Et C. Gracchus apud Gellium XV. 12. 'Sed in convivio liberi vestri modestius erant, quam apud principia:' sic enim est legendum, non ut vulgatis *principem.* Et Cicero ad Marcum Brutum. 'Spes libertatis nunquam, nisi in castrorum principiis est:' quo in loco male quidam, *præsidiis.* Et Varro de Re Rust. III. 4. 'Et vero, ut ajunt, post principia in castris.' *Manutius.*

Sinistræ alæ equitibus] *Ala* proprie dicitur equitum ordo, eo quod pedites tegant alarum vice. Virgil. l. IV. Æneid. 'Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt.' Sed hoc loco *alam sinistram* accipit pro latere sinistro. *Sold.*

Ne forte cedentibus adversariis receptui] Vox *adversariis* glossema esse

videtur. *Ciacconius.*

Deinde] Fabricianum, *dein.* Rivius.

Numidæ alii postremos cædere] Ita in Mss. non *postremo cedere.* Atque ita sensus quoque ipse postulat. *Idem.*

Ludificati in incerto prælio] Manuscripta, *incerto prælio*, omissa præpositione, idque rectius. *Idem.*

Incerto prœlio] Qui non poterant conserere manus, cum hostis tentaturus modo accederet, modo retrocederet. *Badius.*

Non confertim in unum se recipiebant] Manuscripta, *non confertim, neque in unum;* quomodo et Aldinus codex. *Rivius.*

Numero priores] Numero plures, numero superiores: et hæc est sententia hujus loci: Jugurthini equites, qui numero plures erant, si Romanorum turmas a persequendo deterrere non poterant, alius alio quam maxime diversi sese recipiebant. Quare Romani eos persequentes dividebantur, et ita statim a Numidis, qui plures erant, circumventi cædebantur. Itaque *priores*, erit nominandi casus, non accusandi. *Cast.*

Numero priores] Sic habent plerique libri; quidam tamen illud *priores* in *plures* mutarunt, male, moti raritate sermonis. *Glareanus.*

Disjectos] Id est, dissipatos; nam supra dixit: Jugurthinos conturbasse ordines Romanorum. *Sold.*

Ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere] Duo ex manuscriptis, *eo vero consueti, &c.* ut sit, ad eum collem. *Rivius.*

CAP. 51 *Dispersi a suis, pars cedere, alii insequi*] In quibusdam, *Diversi a suis.* Verum eodem plane sensu, pro disjecti et disjuncti. *Idem.*

Equi, viri, hostes atque cives permixti] Τὸ *atque*, non est in duobus manuscriptis. *Idem.*

Sors omnia regere] Manuscripta, *Fors*, pro fortuna. sed est idem utrobique sensus. Facit cum manuscriptis Florentinum atque alia pleraque. *Id.*

Itaque multum diei processerat] Videtur scribendum, *Et jam multum diei processerat*, vel ut est in v. c. *die*, pro *diei.* Sic enim habetur infra, v. c. 'Et jam die vesper erat.' Item: 'Jamque dies consumtus erat.' *Die* vero ἀρχαϊκῶς dixit, ut Plautus Pseudolo: 'Vides, jam die multum esse:' et Virgilius Georgicis, 'Libra die somnique pares ubi fecerit horas.' *Ursinus.*

Denique omnibus modis, &c.] Τὸ *modis* non habent codices in membrana descripti, neque ceteri vetustiores. *Rivius.*

Denique omnibus labore, et æstu languidis] In solo Aldi codice invenio additum verbum, *modis: Denique omnibus modis labore, et æstu languidis:* quod displicet; pendet enim oratio a sequentibus, non a præcedentibus. Item paulo post: 'Neu paterentur hosteis fugientes vincere.' Soldus *fugientes* nominativi casus existimavit, et supplet *Rom.* Badius accusandi, et conjungit ad *hosteis:* sed magis placet Soldus hoc loco; vehementer enim timuit Metellus, ne sui succumberent. Mox etiam, illud obscure dictum: 'Quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.' Soldus tamquam clarum pulcre transsilit. Badius, *retineret*, inquit, ne ad suos accederent, pugnando eminus. Badius igitur verbum *quos*, ad Romanos retulit, ut *dubiis* verbum, quod præcedit. idque mihi placere debet, donec melius vel invenero, vel edoctus fuero. *Glar.*

Paullatim milites in unum conducit] Tacit. Annal. IV. 'At Sabinus donec exercitum in unum conduceret.' l. XV. 'Et auxilia regum in unum conducta.' *Ciacconius.*

Cohortes legionarias] Addit *legionarias*, quia erant etiam cohortes auxiliares. *Cast.*

Simul orare et hortari milites] Illa *et* copula non est in omnibus vetustis. Et jam sæpe monui libenter Sallustium facere, uti asyndeto utatur: quod, ut alias, ita hic quoque habet

instans ac urgens quiddam, ac sententiam mire juvat. *Rivius.*

Neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent] Fabricianum, *neque illis munimentum ullum:* ut pronomen *illis* denuo repetatur. Nam interdum per pleonasmum abundat hoc pronomen, sed non sine gratia; velut apud Virgilium, 'Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.' et Terent. in Adelphis, 'Quem neque fides, neque jusjurandum, neque illum misericordia repressit, neque reflexit.' Sit hæc conjectura; quamquam mihi quidem ad sententiam mire facere videtur hæc repetitio pronominis, et non gratiam modo, sed et vires addere sensui, et affectum orantis atque hortantis quasi ob oculos ponere: id aliquis non intelligens, ut est audax inscitia, cum frustra repetitum crederet, e medio illud removit. *Idem.*

Neque illis castra esse, neque ullum munimentum] Ita omnes Mss. præter Naz. qui habet, repetito pronomine, *neque illis castra esse, neque illis munimentum ullum:* de quo visantur castigg. Rivii. Nam mihi videtur analphabetarii interpretatio; etsi enim hisce talibus sua vènustas, sua vis in re oratoria; at non institutum hic Sallustio pandere eam artem: argumenta tantum, veluti punctis, signasse sufficit; itaque adimi adhuc possit vocula una atque altera, et scribi: *neque castra, neque munimentum ullum.* Gruterus.

In armis omnia sua] Legendum, *sita.* Rivius.

Cap. 52 *Et jam diei vesper erat*] In manuscriptis duobus est, *Et jam die vesper erat*, pro *diei:* ut sit genitivus antiquus, cujus et Priscianus VIII. meminit, et Gellius ipse IX.: ubi docet C. Cæsarem in lib. de Analogia II. 'hujus die' et 'hujus specie' dicendum putare: seque in Jugurtha Sallustii summæ fidei et reverendæ vetustatis libro, *die* casu patrio scriptum invenisse, ubi ille inquit: 'Vix decima parte die reliqua.' Sed et Servius alicubi Sallustium *acie* pro *aciei* dixisse testatur. Ridiculum vero, quod in manuscripto, nescio quis, annotarat, *die*, subaudiendum *deficiente.* Idem.

Regio hostibus ignara] Vide Nonium. *Ciacconius.*

Ad flumen] Scilicet Muthul.

Quietus] Sine strepitu aut sonitu alio.

Neque remittit, quid ubique hostis ageret explorare] Ex scripto legend. *neque interim remittit quid, &c.* Putschius.

Neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare] Editiones mediæ infarcierunt hic adverbium *interim;* sed non conspicitur in ullo Mss. nisi inter lineas; neque agoscunt editionum primæ. *Gruterus.*

Omnes numero quadraginta] Est in manuscriptis, *numero* XXX: nec aliter in Florentino. *Rivius.*

Omnes numero quadraginta interfecti] Ita emendatum in plerisque Mss. quamvis aliquot referant, XXX. Commel. quidem initio habuerat XXXX: sed eo deleto repositum est, XL: ut pateat errorem inde ortum quod arbitrarentur scribæ, quadragenarium numerum minime exprimendum quatuor X. *Gruterus.*

Fessi lætique erant] Colerus: *lentique erant*, nos ex Ms. nostro, qui nunc est bibliothecæ Lugdunensis, reposuimus *fessi lassique erant.* Neque vero *lassus* tanquam barbarum, aut minus Latinum rejiciendum: eo utuntur Petronius, Justinus, alii. Ovidius Amor. III. 'Sæpe tulit lassis succus amarus opem.' *Putschius.*

Fessi lætique erant] In vetustis nonnullis est, *fessi lassique erant*, pro *defatigati:* quomodo et sententia postulat, etiamsi secus exemplaria manuscripta. *Rivius.*

Fessi lætique erant] Haud mihi recedendum putavi a lectione Mss. Palatinorum; præsertim cum ab ea item constanter starent membranæ Rivi-

sue. Regnat quidem in hunc usque diem per editiones, *fessi lassique:* sed quæ differentia utriusque vocis? mihi enim ambo idem notant: nostra, hoc vult; nihil obstitisse Rutilianis lassitudinem ac gaudium, quo minus Metellianis obviam irent: quod insolens. Nam huic, effectus talis, ut nollit obtemperare præfectis; illi, ut nequeat: haud aliter istæc intellecta veteribus, haurire est ex Palatino tertio, ubi verba ad hanc faciem: *quamquam itinere atque opere fessi, et prælio læti erant, &c.* Gruterus.

Strepitu veluti hostes adventare; alter apud, &c.] Reduxi scripturam antiquam, etiamnum conspicuam in edd. rejectitiis. Minus recte hodie libros occupat *adventarent:* nam *adventare* est infinitivus, loco imperfecti, forma locutionis auctori creberrima. *Idem.*

Et pæne imprudentia esset admissum facinus miserabile] In manuscripto quodam, *foret* reperitur, non *esset*. In Fabriciano vero, neutrum horum est, ut nec Beroaldino. *Rivius.*

Et pæne imprudentia admissum facinus miserabile foret] Quidam legi volunt: *Et pæne imprudentia admissum esset facinus miserabile:* alii et verbum *foret*, et *esset*, sustulerunt; qua ratione ducti id fecerint ignoro. Fecisse tamen suspicor non sine caussa. Ego tamen hoc loco verbum *foret* reposui: codices duos Mss. secutus atque ita esse legendum declarat locus ille in Catilinario: 'Eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret.' Utitur sæpe verbo *foret* Sallustius: *Popma.*

Et pæne imprudentia admissum facinus miserabile] Qui hic adtexit e duobus Mss. *foret*, oportet aures habeat parum exercitatas ad elegantiam Latiarem, neque, vel per somnium, meminerit eorum quæ occurrunt Agellii l. v. c. 8. Palatini certe neutiquam agnoscunt id vocis, etiamsi eorum nonnulli exarati a librariis non admodum doctis: unde est, quod apparet in tertio; *admissum facinus miserabile esset patratum, &c.* Grut.

Igitur pro metu repente gaudium exortum est] Τὸ *est*, non reperi in manuscriptis. Id cum hoc loco, tum alias sæpe ex glossa addita irrepsit in contextum. Adnotavit autem et Gellius, *Est, erat, fuit*, plerumque abesse cum elegantia, sine detrimento sententiæ, libro v. capite 8. *Rivius.*

Sua quisque fortia facta ad cœlum effert] Manuscripta, *ad cœlum fert.* Utrumque apud Ciceronem reperitur, 'in cœlum ferre,' et 'in cœlum efferre laudibus.' *Idem.*

Bonos detrectant] Id est, efficiunt, ut etiam male audiant boni. *Ciacc.*

Adversæ res etiam bonos detractant] Ita plerique habent codices, *detractant;* per *a* in secunda syllaba: Aldinus vero *decretant* legit, quod verbi non intelligo. Soldus more suo transsilit: in expositione tamen ait: 'Apud victos etiam, qui fortes, tanquam ignavi vituperantur.' Badius, 'Res adversæ,' inquit, 'detractant, id est, deprimunt et vituperant etiam bonos.' Ego (si modo recte legitur *detractant*) exponerem: 'Res adversæ bonos detractant, hoc est, bonis derogant.' Nam inde Detractores, qui famæ alicujus derogant, dicti videntur. Fuisse tamen priscum aliquod verbum per sciolos amotum valde vereor. *Glareanus.*

CAP. 54 *Cum cura reficit*] Addurit hunc locum, aut alium similem Seneca l. de benef. IV. c. 1. *Ciacconius.*

Pro victoria satis pugnatum, reliquos labores pro præda fore] In quibusdam, *satis jam pugnatum;* Mox, *prædæ fore:* pro Ad prædam spectare, seu, prædæ gratia subeundos esse, licet manuscripta *pro præda* habeant. *Rivius.*

Quod præter regios equites nemo omnium] Manuscripta duo, *præter equites regios;* ut adjectivum sequatur. *Idem.*

Nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur] Quidam codices habe-

bant *sequebatur*, et ita legisse videtur Badius, sed verba sequentia optime indicant legendum esse *sequitur*, in præsenti, non *sequebatur* in præterito imperfecto. Paulo post: 'Minore detrimento illos vinci;' minore damno Numidarum intelligendum, ut recte exponit Badius: et inde legendum, *quam suos vincere;* ubi verbum *suos*, in quibusdam exemplaribus male omissum est. *Glareanus.*

Quod nisi ex illius libidine geri non posset] In quibusdam, *lubidine*, quomodo veteres fere, ut alibi ostendimus: sic et *libet* et *lubet* dicimus. *Rivius.*

Præterea inimicum certamen sibi cum hostibus] Legendum, *iniquum certamen;* ita sensu postulante, et consentientibus quibusdam vetustis; quamvis manuscriptis reclamantibus. Sed cur *iniquum?* quia minore detrimento hostes vinci ait, quam suos vincere. *Idem.*

Præterea inimicum certamen cum hostibus minore] Nihil hic innovassem, nisi institissent Mss. veterumque edd. qui ad unam omnes una cum Rivianis, præferunt *inimicum*, damnato illo altero, quod libros hodie occupat, *iniquum:* et cur ita loqui non posset auctor? *Gruterus.*

Sed alio more bellum gerendum] In quibusdam, *alio modo;* sed eodem sensu. Præterea *gerundum* est in manuscriptis, non *gerendum*. Rivius.

Interfici jubet] Ex scripto nostro, et Servio veram lectionem reposuimus: *puberes interfici jubet; alia omnia militum præda esse:* antea vitiose legebatur; *puberes interficit; jubet alia omnia militum prædam esse.* Putschius.

Quippe cujus spes omnis in fuga sita erat] In nonnullis est, *cui spes omnis.* sed quod ad sensum attinet, parum refert utrum legas. *Rivius.*

Qui sua loca defendere nequiverat] Forte, *qui suis locis se defendere:* infra; 'Jugurtham nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere.' *Ciacconius.*

In alienis bellum gerere] Illud *alienis*, ut exponendum, vix equidem scire possum. Soldus, ut notum, transilit. Badius exponit, 'In alienis, id est, non a se delectis ad pugnam locis:' quæ verba ego sane non intelligo. Tu vide si *alienis* exponendum sit pro *alienatis*. Glareanus.

In alienis bellum gerere] Hæc verba varie conjectandi materiam subministrarunt iis, qui in Sallustium annotationes scripsere. Glareanus quidem se ignorare confitetur, quid illud *Alienis* significet. Badius rationem conjecturamque iniit quandam haud mihi satis probatam. Quamobrem hanc esse existimo hujus loci sententiam. Metellus cum agros vastaret, oppida, castellaque temere munita caperet, ea formidine Numidæ perterriti frumentum, omniaque quæ ei usui essent, dederunt: unde majorem cladem Jugurtha accepit, quam si parum feliciter cum Metello pugnasset. Nam cum omnem spem in fuga poneret, magnisque itineribus Metellum antevenerat, eum sequi cogebatur: et dum propria loca defendere non posset, in iis nunc, quæ ab eo defecerant, et in Metelli potestatem venerant, bellum gerere oportebat. Hunc esse horum verborum sensum, conjecturam inde capio, quod paulo ante dixit, 'Jugurtham a Metello superatum, sese in loca saltuosa, et natura munita recepisse.' Enim vero Metellum in alienis locis insecutum, his verbis ostendit: 'Exercitum plerumque in iisdem locis operiri jubet, ipse cum delectis Metellum sequitur.' *Popma.* Videndus Gronovius IV. Observ. capite 16.

Exercitum plerumque in iisdem locis opperiri jubet] Hoc est, Majorem exercitus partem. Sic supra dixit, 'ubi plerumque noctis processit:' et, 'plerumque noctis barbari more suo lætari,' et, 'Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant.' Nam quod dixit infra: 'qui

plerumque exercitum ductare seorsum a rege solitus erat:' *plerumque*, ibi, *sæpe* significat. Livius l. XXIV. 'Hic finis fuit inclyti per Europæ plerumque atque Asiam omnem regni.' *Ciacconius.*

Aliis itineribus ignoratus] Tacit. Hist. IV. 'Eadem in Voculam parabantur, nisi servili habitu per tenebras ignoratus evasisset:' et Hist. III. 'Ignoratus apud Cornelium Primum, paternum clientem, delituit:' et ibidem, 'ni arreptis scutis, ignorati vincula et libramenta tormentorum abscidissent.' *Ciacconius.*

Romanos palantes repente aggreditur] In vetustis quibusdam, *palanteis*, quomodo fere Sallustius: et in manuscripto, *adgreditur:* vetusto illo scribendi more. *Rivius.*

CAP. 55 *Cognitis rebus Metelli*] Fabricianum, *cognitis Metelli rebus.* Idem.

Ut sese et exercitum more majorum gereret] Manuscripta, *ut sequi et exercitum;* nec aliter Florentinum. *Idem.*

Ut seque et exercitum more majorum gereret] Quid quæso est *exercitum gerere?* insolens Latinis auribus ista locutio. Servius ad ista l. v. Æneidos: 'Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.' Sic scribit: 'VERSAT. considerat: Sallustius, Exercitum more majorum verteret, hoc est, consideraret:' ita diserte extat in editione Petri Danielis, sed in vulgatis tantum erat: *exercitum vertere:* quod tanquam novum fragmentum inter incerta retulerat Carrio, scilicet quia in toto Sallustio, nec vola, nec vestigium istius locutionis exstabat; nobis vero illud, *exercitum more majorum verteret*, ansam dubitandi dedit, et huc referendi. Legamus hic itaque, *ut seque et exercitum more majorum verteret:* et τὸ *exercitum vertere* quod inter incerta malo mehercule exemplo collocatum est, ejiciamus: quod nos facere omisimus, ne fucum sibi factum lector curiosus quereretur. *Puts.*

Ut seque et exercitum more majorum gereret] Scio quid habeatur in Servio: sed aliud loquuntur nostri Mss. nullo dissensu; et vero *gerere* hic notat *regere*, aut mutandum est in eam vocem; ut pluribus disserui in libellis suspicionum. Unde et infra c. 85. habemus: 'me vosque in omnibus rebus juxta geram,' *Gruterus.*

Ut in adverso loco victor tantum virtute fuisset] Legendum, *victor tamen:* sic enim, ut omittam consensum exemplarium veterum, et sensus ipse postulat, facilis autem lapsus fuit, propter scripturæ similitudinem. Τὸ *ut* non reperitur in exemplaribus calamo descriptis, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. *Rivius.*

In adverso loco, tamen victor fuisset, virtute host. a. p.] Aldinus et Gothi codices habent: *Ut in adverso loco victor tantum virtute fuisset, hostium agro potiretur.* Quæ verba ego non intelligo: mihi placet, ut post *loco* distinguatur, item ut *tamen*, non *tantum* legatur, et ante *virtute* distinguatur. Nec tamen *hostium virtute* construendum, sed *virtute potiretur hostium agro.* Glareanus.

Supplicia decernere] Ita legendum, non, ut quidam habent codices: *Supplicationem decernere.* Frequenter enim Sallustius, *suppliciis* pro *supplicationibus* utitur: id quod in Catilinario c. 9. et. 25. et supr. Jugurth. c. 46. ostendimus. *Popma.*

Post gloriam invidiam sequi] Τοῖς μὲν διὰ τοῦ ἡλίου πορευομένοις ἕπεται κατ' ἀνάγκην σκιά, τοῖς δὲ διὰ τῆς δόξης βαδίζουσιν ἀκολουθεῖ φθόνος, ut legimus apud Stobæum. *Cast.*

Diversi agebant] Ms. *agitabant.* quod probum. Supra itidem ex scripto reponendum, *pecoris et mancipiorum prædas certatim agitare*, ubi vulgant, *agere.* Infra, 'pro muro dies noctesque agitare:' mox; 'pro castris agitare jubet.' *Putschius.*

Aquarum fontes] Lege *fonteis.* Rivius.

Aquarum fontes, &c.] Fontes veneno inficere, quod ipsum aut latet, aut non diu latet, Florus ait esse non tantum contra morem majorum, sed et contra fas Deum, sicuti jura Gentium Diis adscribi ab probatis auctoribus solent. Et sunt quædam hæ bellantium tacitæ conventiones. Ceterum non idem dicendum de aquis sine veneno ita corrumpendis, ut bibi nequeant, quod Solon et Amphictyones leguntur in Barbaros justum censuisse: et Oppianus de piscatu IV. ut suo sæculo solitum commemorat. Id enim perinde habebatur, atque si avertatur flumen, aut fontis venæ intercipiantur, quod et natura et consensu licitum est. *Grot.*

CAP. 56 *Zama*] Africæ Urbs, quinque dierum itinere a Carthagine distans, versus Occidentem, ut addit Polybius: trecentis M. P. ab Adrumeto, teste Æmilio Probo. Regiam Jubæ dicunt Strabo et Hirtius, sicuti arcem regni noster Sallustius. COLONIA. ÆLIA. HADRIANA. AVGVSTA. ZAMA. REGIA. est in antiqua inscriptione Thesauri Goltzii. Ἀζάμα corrupte apud Ptolemæum. Zamora novo nomine vocat Marmolius. Est et ejusdem nominis fons, qui in Africa canoras voces facit, ut testatur Isidorus ex Vitruvio VIII. 4. ejusdem quoque nominis urbs et in Cappadocia, et in Chamanæ præfectura invenitur. *Ortel.* Canorum autem hunc Zamam dictum a זמר Samar, quod canere significat, existimat Bochartus. Hæc urbs postea a Romanis diruta est, ut testatur Strabo.

Oppidanos hortatur, ut mœnia defendant] In manuscriptis, ceterisque vetustioribus non est *ut*, ac majore cum gratia abesse poterit nullo detrimento sensus. *Rivius.*

Additis auxilio perfugis] Est in manuscripto quodam, *addit auxilio perfugas;* utramque lectionem admittit sensus. *Idem.*

Quod genus ex copiis regis, quod fallere nequibat, firmissimum erat] Sic et manuscriptum; sed Badianum, *quia fallere nequibat*, eodem sensu. *Fallere* pro *latere* dixit: quomodo sæpe et Livius et Tacitus; id quod in Terentium est a nobis diligenter annotatum. Firmissimos vero perfugas fuisse ait, nimirum quod metuerent, ne si pax cum Romanis fieret, ipsi per condiciones ad supplicium traderentur; vel quod victo ab Romanis Jugurtha, nullam veniæ atque impunitatis spem haberent. Itaque horum forti fidelique opera Jugurtha usus est, spemque in his summam habuit. *Idem.*

Ac paullo post cognoscit] Manuscripta et ex impressis quædam, *post paullo:* quomodo Cæsar l. VII. 'Ipse post paullo silentio egressus:' et l. I. de bello civili, 'Post paullo tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant de L. Domitii fuga cognoscunt;' pro, *paullo post*. Livius V. ab U. C. 'Cum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur.' Priscianus l. XVIII. quo loco docet *paullo ante*, itemque *paullo post*, sic a Latinis dici, ut a Græcis ὀλίγῳ πρότερον, καὶ, ὀλίγῳ ὕστερον. ibidem ex Horatio de *post paullo* exemplum subjicit. *Idem.*

Sicca] Vocatur et hæc Sicca Venerea, atque eo quidam referunt Succoth Benoth Assyriorum; fuit enim eorundem in Africa colonia. Trium illa dierum itinere sive M. Pass. plus minus CXX. a Carthagine disiita. De colonia illa Valerius Max. II. 6. 'Siccæ est fanum Veneris, in quod se matronæ conferebant, atque inde procedentes ad quæstum, dotem corporis injuria contrahebant.' Ita legit ex Mss. Pigius. Non Succoth autem solummodo, sed et Siccuth, quod propius a Sicca abest, tabernacula sonat Ebraice, et probabile satis est idem sonasse Punice, atque eidem Deæ, id est, Veneri, eisdem sacris, seu similibus, ex Phœnicia in Africam translatis, coloniam ipsam postea deduc-

tam, nomen suum debuisse. Nam Phœnices hunc cultum, hos ritus, et τὸ Succoth Benoth a Babyloniis etiam accepisse facile persuasum habeas. et consules, si placet, B. Athanasii adversus gentes orationem, et Sozomen. hist. Eccles. I. 5. et V. 9. Ut autem Latinæ et Græcæ vocabulorum terminationes in adscitis barbaris servarentur, Siccuth Benoth in Siccam Veneream mutari oportuit. Σίκκα Οὐενερία dicitur Ptolemæo et Procopio l. II. Vandalic. Sicca Veneria Antonino in Itinerario, Veneria tantum Solino, et Sicca tantum Plinio V. 3. sicuti et hic Sallustio. Urbs quoque Punica cum y Syca appellata fuit. Quod adhuc propius accedit ad propositum. *Seldenus.*

Siccam] Siccam Veneriam Ptolemæus l. IV. et Antoninus appellant. quod autem quidam scribunt, fuisse in Africa alteram Siccam Syphacis regiam, minime id verum est. Siga enim, non Sicca Syphacis regia appellabatur. de qua Strabo l. XVII. Ptolemæus l. IV. Plinius V. 2. et Pomponius Mela V. 5. *Cast.*

Casum] Id est, Occasionem præclari facinoris.

Signa inferre] *Inferre signa*, est Signa contra hostem ferre, ut cum eo prælio contendat. Marius igitur signa contra Jugurtham, qui se in portis opposuerat, tulit: et repulso Jugurtha per vim evasit. *Sold.*

Tanta mobilitate sese Numidæ gerunt] Manuscripta quædam, *agunt*. quomodo apud Vopiscum Aurelianus, 'In hospitiis caste se agant,' inquit. Nos hic nihil pronuntiamus, sed diversam solum lectionem ostendimus: quamquam, ut verum fatear, prior lectio mihi magis probatur; nam sic persæpe Cicero, 'honeste se gerere,' 'turpissime se gerere,' 'prudenter,' 'perdite,' aut alio modo 'gerere sese.' *Riv.*

Mobilitate] De levitate Numidarum Ammianus Marcellinus loquitur, cum ad omnes dissensionum motus perflabiles gentes Mauricas appellavit. Tertull. lib. de Anima: 'tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum: Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulsat.' Ita Tertull. De Dalmatis vero id puto in Historia scripserat. De Numidis etiam Festus Avienus intellexit, in orbis terræ descriptione: 'His fluxa fides, et inhospita semper Corda rigent, trahitur duris vaga vita rapinis.' *Coler.*

Milites Jugurthini paulisper ab rege sustentati] Illa verba *ab rege* absunt a codice Bongarsii. *Putschius.*

Paulisper a rege sustentati] Manuscriptum, *ab rege*. Rivius.

CAP. 57 *Zamam*] Vide supra c. 56.

Cuncta mœnia cum exercitu circumvenit] Illa præpositio *cum*, non est in codicibus manuscriptis, nec impressis vetustioribus, ac rectius abest: irrepsit autem ex glossa. *Rivius.*

Clamor ingens exoritur] Manuscripta, *oritur:* consentientibus et aliis vetustioribus. Sensus utrumvis admittit. *Idem.*

Infensi intentique] Supra: 'intentoque atque infesto exercitu in Numidiam procedit.' *Ciacconius.*

Glande] Videlicet fundis: glans est plumbum in glandis modum formatum, quod funda jacitur. *Sold.*

Lapidibus] Qui aut manu, ut plurimum, aut ballista conjiciebantur. Jaciebant autem vulgo, et minoribus ballistis, lapides fere centenum pondo, atque eo sensu Lucillo ipsa ballista centenaria dicitur. At majoribus, amplius jaciebant, vel pondo 300. Nostra ista fulmina hodie non capiunt, aut pervehunt tantum pondus. Igitur non solum contundebant, sed diffringebant omnia, et disjiciebant. Tanta autem hujus tormenti vis erat, ut scribit Hegesippus, ut percussus unus ex sociis Josephi, qui propter adstaret, comminuto capite rueret, et occipitium ejus usque ad tertium sta-

dium excuteretur; mulier quoque alvo gravis, percussa uterum, supra dimidium stadii de intima sede genitalis secreti excuteret infantem. Non solum autem rotundos lapides istis jaciebant, sed enormes et sepulchrales, imo et molares: quibus domos et ædificia confringerent et quicquid incidissent. Formam ballistæ ubertim Ammianus tradidit his verbis: 'dolantur axes duo querni vel ilicei, curvanturque mediocriter, ut promittere videantur in gibbos: hique in modum serratoriæ machinæ connectuntur, ex utroque latere patentius perforati: quos inter, per cavernas funes colligantur robusti, compagem, ne dissiliat, continentes. Ab hac medietate restium stilus exurgens obliquus, et in modum temonis jugalis erectus, ita nervorum modulis implicatur, ut altius tolli possit et inclinari; summitatique ejus unci ferrei copulantur, e quibus pendet stuppea vel ferrea funda, cui ligno fulcimentum prosternitur ingens cilicium, paleis consertum minutis, validis nexibus illigatum, et locatum super congestos cespites, vel latericios aggeres. Nam muro saxeo hujusmodi moles imposita, disjectat, quicquid invenerit subter, concussione violenta, non pondere. Cum igitur ad concertationem ventum fuerit, lapide rotundo fundæ imposito, quaterni altrinsecus juvenes repagula, quibus incorporati sunt funes, explicantes, retrorsus stilum penes uncinum inclinant: itaque demum sublimis astans magister, claustrum, quod totius operis continet vincula, reserat malleo forti percussum. Unde absolutus ictu volucri stilus, et mollitudine offensus cilicii, saxum contorquet, quicquid incurrerit collisurum. et tormentum quidem dicitur, quod ex eo omnis explicatio torquetur; Scorpio autem, quoniam aculeum desuper habet erectus. Cui etiam onagri vocabulum indidit ætas novella, ea re, quod asini feri, cum venatibus agitantur, ita eminus lapides calcitrando post terga emittunt, ut perforent pectora sequentium, aut diffractis ossibus capita ipsa displodant.' Hactenus Ammianus. Duo autem hic præcipue annotanda, de nervis, et funda. Nervi ad omnia hæc tormenta maxime requirebantur, secundo capilli, si copia eorum non esset. Nam tormenta nihil prosunt, nisi funibus nervinis intenta fuerint. Equorum tamen setæ de caudis et jubis utiles, indubitanter vero crines fœminarum: illi enim cum tenues sint, longi, multo oleo perfusi, cum plectuntur, vires et intentionem validam accipiunt, ut nec dissonent multum a robore nervorum. Historiæ etiam passim de hoc capillo. Carthaginienses obsessi ad catapultarum intentiones raserunt fœminas, aliorum crinium inopia. Romani idem fecere: nam in Capitolii obsidione, cum nervorum copia defecisset, matronæ abscissos crines suos viris obtulere; et ad hanc memoriam Veneri Calvæ templum structum fuit. Idem de mulieribus Salonensibus apud Cæsarem, de Aquileiensibus apud Capitolinum legimus. Funda, quæ in ballista sive scorpione ponitur, stuppea aut ferrea, receptaculum lapidis fuit, et in qua firmaretur. Et ideo ipsæ ballistæ sive Monangones, a nonnullis fundæ vocantur, Græcis σφενδόναι, quas rectissime Hieronymus *fundibalas* vertit. Ita enim illo ævo dixerunt. *Lips.* Hæc antiquitatis causa inserere visum fuit. vide et *Stewech.*

Scalis] Scalarum varia fuerunt genera: quædam enim ex his erant compactiles, id est, quæ aut pluribus partibus constant, et plicari rursumque explicari possunt, aut ipsi gradus removeri et recondi, quasi in vaginam, stipite coëunte. Fuere item coriaceæ, reticulatæ, stuppeæ, de quibus in Herone c. 2. ita scriptum: 'Illas,' ait, 'esse instar utrium consutas e corio, et inunctas sevo aut adipe circa suturas, ne evaporent: easque erigi ad

murum spiritu inflatas, et dare ascensum. Reticulatas autem format e stupeis funibus, instar retis contextas: ad quarum summitates hamos adjicit, ut murorum pinnas apprehendant. Sunt et scalæ, quas ipse spectatores appellat, ita instructæ, ut in supremis aliquis constitui posset, qui spectet, quid in urbe agatur.' Sunt et alia, quæ etsi non formam, tamen usum scalarum habebant. Quales sunt Tollenones et Sambucæ, de quibus Vegetius. *Lips.*

Præterea picem sulphure et tæda mistam ardenti mittere] Est in aliis fere, *pice*, auferendi casu: sed volumen Fabricianum ad hunc modum habet, *præterea picem, et sulphure tædam mixtum ardenti mittere*, quæ una demum vera lectio est, si quid ego judico: et sic in ceteris quoque fuerat. *Rivius.*

Præterea pice et sulphure tædam mistam] Aldinus et Gothi codices habent *tæda*. Atqui, ut ingenue, quod sentio, fatear, *picem mixtam tæda*, vix abs quoquam intelligi puto. Veteres alii codices habebant: '*Præterea pice et sulphure tædam mixtam*. Et *mixtam*, id est, *illitam*, recte exponit Badius, qui ad hunc modum legisse videtur. *Glar.*

Pice et sulfure tædam mistam] In omnes e ligno machinas duo maxime tela valuerunt, saxa et ignes. Lucanus: 'Sed super et flammis, et magna fragmine molis, Et sudibus crebris, et adusti roboris ictu, Percussæ cedunt crates, frustraque labore Exhausto, fessus repetit tentoria miles.' Ignes autem fuere varii. Fuere faces, communes illæ e picea, larice, abiete, et quibus in usum luminis domi etiam usi: etsi hæ, credo, paulo robustiores, aut grandiores. Has manu jaciebant, et destinabant in machinas propinquas, sed et iis pugnabant. Aliæ magis sepositæ, et militares, quas malleolos dicebant. Id quoque duplex genus. Simplices et rudes, de quibus ita Nonius Marcellus: 'Malleoli sunt manipuli spartei, pice contecti, qui incensi aut in muros, aut in testudines jaciuntur.' Hæc ille. Ita autem Festus: 'Malleoli vocantur non solum parvi mallei, sed etiam ii, qui ad incendium faciendum aptantur, videlicet ad similitudinem priorum.' Hactenus Festus. Atque hi non aliud videntur, quam manipulus aut collectio spartea, ligata in medio forma quadam mallei, et pice aut sulphure illita, sic projecta. Ligni aut ferri hic nulla mentio. At alterum genus, magis efficax et militare, quod teli in morem formatur et aptatur. Id Ammianus ex professo describit l. XIII. 'Malleoli, teli genus, figurantur hac specie: Sagitta est cannea, inter spiculum et arundinem multifido ferro coagmentata; quæ in muliebris coli formam, quo nentur lintea stamina, concavatur, ventre subtiliter, et plurifariam patens; atque in alveo ipso ignem cum aliquo suscipit alimento. Et sic emissa lentius invalido arcu (jactu enim rapidiore extinguuntur) si hæserit usquam, tenaciter cremat: aquisque conspersa, acriores excitat æstus incendiorum, nec remedio ullo, quam suprajecta pulvere consopitur.' Simile telum erat falarica, de qua Livius l. XXI. 'Falarica erat Saguntinis missile telum, hastili oblongo, et cetera teriti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat. Id sicut in pilo, quadratum, stupa circumligabant, linebantque pice. Ferrum autem tres in longum pedes habebat, ut cum armis transfigere corpus posset.' Hæc Livius. Terribile telum, si examinatis, visu et ictu: et hæc talia, quid nisi præludia nostrorum fulminum? Attexere huc libet in eadem Saguntina Historia locum Silii: 'Armavit clausos, ac portis arcuit hostem Librari multa consueta Falarica dextra, Horrendum visu robur, celsisque nivosæ Pyrenes trabs lecta jugis: cui plurima cuspis, Vix muris toleranda lues.

Sed cetera pingui Uncta pice, atque atro circumlita sulfure fumat. Fulminis hæc ritu summis e mœnibus arcis Incita, sulcatum tremula secat aëra flamma.' Sed satis jam ignium. *Lips.*

Jacula] Illa duorum fuere generum: Rudia et ferrata. Rudia appello, quæ simplici ligno constabant, non alia materia ad lædendum. In eo genere sudes et faces. Jacula ferrata pluria multigenera sunt, nec alia in re fœcundius Martialia luserunt ingenia. Crebriora fuere hasta, lancea, gesum, tragulum, securis, aliaque. *Idem.*

Tormentis] Omnis machina, qua aliquid vi emittitur, dicebatur tormentum: sicut nunc vulgo balistæ et bombardæ vocantur. *Sold.*

Cap. 58 *Portam irrumpit*] Portæ in castris quatuor, ad unumquodque latus una. Atque inter eas prima Prætoria. Solet ea plerumque obverti hosti, ut Decumana averti: et per hanc plerumque exercitus in prælium ductus. Livius vocat Extraordinarium, ab iis ipsis turmis et cohortibus, quæ illuc tendunt. Duæ laterales et proximæ portæ principales, e quibus læva altera, ad discrimen, altera dextra: ita dictæ, quod ibi tendunt principes ordines, capita et apices castrorum, ut tribuni, præfecti, primique centurionum: vel etiam a Principiis ipsis, sed tum magis essent principales. Quarta decumana, a cohortibus Decimis ibi tendentibus dicta. Ea est opposita Prætoriæ, et remota ab hoste. Hæc eadem Quæstoria olim dicta. Extra hanc supplicia a militibus delinquentibus sumpta. Inferior ætas minores quasdam portulas interstruxit. Fores et januæ etiam iis impositæ, ad serandum ac reserandum. Turres etiam in portis ad defensionem fuere. Quæ talia tamen non nisi in stativis et diuturnioribus sedibus habuisse credendum est: in unam noctem ne foribus quidem valde opus. Portæ singulæ 50. pedum: latiore enim ingressu opus vehiculis et jumentis. *Lips.*

Magna pars, vulnerati aut occisi sunt] *Sunt*, non est in ullo manuscripto, ac rectius subauditur. *Rivius.*

Neque inde maxima vi depelli quiverunt] In nonnullis, *quivere.* Idem.

Minus frustrari] Id est, Tela frustra non remittebant, nam quo hostes numero plures essent, vehementius aliquem assequebantur, et telo eos acriter conficiebant. *Sold.*

Fugam ad se vorsum fieri] Sic infra: 'ubi animadvertere exercitum ad se vorsum pergere.' *Ciacconius.*

Cum alii super vallum præcipitarentur] Infra: 'præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circumire.' Legendum tamen existimo: *Cum alii se per vallum præcipitarent.* Cæsar l. III. de bello civili: 'Plerique ne in angustias inciderent, decem pedum munitionis sese in fossas præcipitabant.' Sed vide Livium. Tacitus, 'seque e vallo præcipitantibus.' *Ciacconius.*

Vallum] Vide supra c. 22.

In loca munita sese recepit] In quibusdam, *recipit*, tempore præsenti. *Rivius.*

Cap. 59 *Igitur postero die priusquam ad oppugnandum egrederetur*] Ita manuscripta quoque: sed in quibusdam est, *regrederetur;* id quod sensus quidem non repudiat. Nam et superiore die fuerat oppidum aggressus, tametsi infecto negotio reversus in castra esset. *Idem.*

Qui in proximo locati fuerant] Lege ex Ms. *qui in primo:* ita dictum, ut sæpe apud historicos: 'In primis.' Supra in Catilina: 'in primis pugnantes cadunt:' illic est *in primis* quod hic *in primo:* nam quod quidam commentatur *inprimo* adverbialiter hic poni, præter rem est. *Putschius.*

Non uti equestri prælio solet] Acies igitur tum diversa fuit a pure equestri. Pediti enim ordinaria committebatur pugna, non equiti, nisi fugiente

jam hoste. Vegetius l. III. c. 14. 'Sciendum est, stantibus duobus ordinibus, tertium et quartum ordinem ad provocandum cum missilibus et sagittis primo loco semper exire, qui, si hostem in fugam vertere potuerint, ipsi cum equitibus persequantur.' Hæc ille. Clare igitur equiti tribuit partes quiescendi, donec hostis in fuga sit. Pugnabant igitur pedites primi, equites ultimi decernebant. Porro veteres equestribus turmis in pugna subinde ita miscebant pedites, ut quasi unam efficerent turmam, et vir viro, pedes equiti interponeretur, ut testatur Vegetius l. III. c. 16. Qui mos propter periculum, ne pedes ab equite conculcetur, hodie in usu non est, secus atque apud antiquos. *H. Hugo.*

Sequi, deinde cedere] Manuscriptum, *dein cedere.* Rivius.

Sequi, dein cedere] Alibi etiam hunc morem descripsisse videtur Sallustius. Hæc enim verba ex historiarum fortasse libris citantur a Servio in Æn. II. 'More equestris prælii sumptis tergis ac redditis.' *Cast.*

Aciem] Romanorum. Quæ dicta est *acies*, quod in morem cuneorum anteriorem partem ad insultum commode faciendum acutiorem habet: unde et cuneus dici solet pars exercitus sic instructa, ut cunei figuram exhibeat. *Bad.*

Ita expeditis peditibus suis hostes pene victos dare] Jugurthini equites adversis equis concurrentes, implicantes, ac perturbantes Romanorum aciem, præbebant peditibus suis Romanos pene victos: expediti enim pedites facilius perturbatam Romanorum aciem superabant; et ita *expeditis peditibus suis* sunt dandi casus. *Cast.*

CAP. 60 *Zamam*] Vide supra cap. 56.

Oppugnare, aut parare] Infra: 'contra hæc oppidani festinare, parare:' forte legendum, *propugnare.* Gellius XV. c. 1. 'Cum L. Sulla oppugnaret Piræeum, et contra Archelaus, Mithridatis præfectus, ex oppido propugnaret.' *Ciacconius.*

Oppugnare] Obsessi nunquam simpliciter dicuntur *oppugnare*, sed *propugnare*: quemadmodum vicissim obsidentes nunquam *propugnare*, sed *oppugnare.* Itaque hic reponendum *propugnare* docuimus IV. Obs. *Gronov.*

Avidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere] Fabricianum quidem, *quam semetipsos tegere*, sed in aliis nonnullis, *semetipsi.* Id rectius esse puto, consentiente manuscripto quodam. *Rivius.*

Consulto lenius agere] Legerem *lentius agere.* Ciacconius.

Studiis suorum astrictis] Hoc est, *occupatis*; infra, 'quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus astricto, superaverant.' *Idem.*

Jam scalis egressi milites] Sic supra, 'prope ad summum montis egressus est.' Tacit. Hist. IV. 'Multos in mœnia egressos pugionibus fodere.' *Ciacconius.*

Et jam scalis adgressi milites, prope summa ceperant, &c.] Videor quidem intelligere cur Carrioni placuerit, *scalis egressi*, contra vett. edd. contra Mss. sed tamen quid si legamus? *repente magna vi murum scalis adgressi milites, prope, &c.* vel etiam: *repente magna vi murum adgreditur; et jam scalis milites prope summa, &c.* Grut.

Deinde ubi una atque altera scalæ comminutæ sunt] Tò *sunt*, non habent codices in membrana descripti, neque ceteri vetustiores. Et cum statim sequatur, 'qui supersteterant afflicti sunt,' an non inelegans nimis fuerit hujusce verbi repetitio? *Rivius.*

Ceteri quoque modo potuere] Ex scripto reponendum *quo quisque modo potuere.* Sic amat loqui Sallustius; 'Sibi quisque regnum petentibus.' *Putschius.*

Ceteri quoquo modo potuere] Haud aliter Pall. nobiliores: nam de plebe *ceteri quo modo pot.* vel. *ceteri quoque*

ratio potuere, vel, *quoque modo potuere.* Est etiam in quo visas, *ceteri quoque quomodo potuere:* scias non assecutos genium locutionis alterius. Ceterum nihil periret sententiæ, quamvis jugularetur, *potuere.* Gruterus.

CAP. 61 *Aut de suo loco pugnam facere*] Quamquam eleganter addi præpositio videtur, ea tamen in manuscriptis ceterisque vetustioribus non est. *Ririus.*

Zamæ] Hujus descriptionem vide supra c. 56.

Et in iis urbibus quæ ab rege defecerant] In aliis quibusdam, *quæ ad se defecerant.* Priorem lectionem citat l. VIII. Priscianus, pro *a rege desciverant,* ut ipse interpretatur: proinde relinquendam puto, quamquam, utrocumque modo legas, est idem utrobique sensus. *Ririus.*

Quæ ab se defecerant] Ita belle Nazar. et Pall. secund. neque nimis recedit Commelin. in quo, *a se, deficit ab se,* qui ultro se dedit, magis quam vi subactus, aut metu. Ita aliquoties utitur Plautus meus; neque aliter iterum noster c. LXVI. 'Civitates abs se defecerant, formidine,' &c. Vulgatæ edd. valde fluctuant; ut etiam calamo scripti. adolescentioribus enim abest: aut, *quæ ad se defecerant,* aut, *quæ ab Jugurtha defecerant;* at olim impressi, *quæ ab rege defecerant.* Gruterus.

Uti ad se colloquendi gratia occultus veniat] In quibusdam, *occulte:* id ex glossa irrepsisse suspicor. Plus est enim elegantiæ in lectione priore, quamvis utrumque Latine dicatur. *Ririus.*

CAP. 62 *Et genti Numidarum optime meritæ*] Est in manuscriptis quibusdam, *optume merenti.* Idem.

Multos mortales captos] Lege *mortaleis.* Idem.

Eorum consilium habet] Tacit. III. 'Quod si mecum ante viri strenui ædiles consilium habuissent.' *Ciacconius.*

Eorum et aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet] Ms. *eorum atque aliorum.* quomodo et impressa vetustiora. *Ririus.*

Adducti] Tria millia amplius perfugarum reddidit Jugurtha, et præterea 300. obsides dedit. *Orosius.*

Cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur] Cicero epist. 25. l. IX. 'Nunc ades ad imperandum, sive ad parendum potius.' Sic enim antiqui loquebantur. Seneca lib. de benef. VI. c. 16. *imperatorem* posuisse videtur, pro eo, *cui imperatur:* et Alfenus in l. medicus D. de operis libert. 'Medicus libertus, quod putaret si liberti sui medicinam non facerent, multo plures imperantes sibi habiturum.' Duarenus primo dispunct. c. 54. et Alciatus: sed Duarenus gerundia tantum active et passive significare ait, non etiam alia tempora: neque unquam, *imperare,* significare, *parere,* etsi *imperandum* id significet: contra Alciatum. *Ciacconius.*

Dum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur] Codex in pergamenis descriptus, *cum ipse ad imperandum:* pro, *ut ei imperaretur;* nam passive ponitur. Id cum adscriptum habet in margine exemplar Fabricianum, tum Servius adnotavit in Eclogam VIII. Maronis. Sic Poëta, 'Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis;' pro, *dum incantatur.* Sed et alibi Sallustius, 'Pauca supra repetam,' inquit, 'quo ad cognoscendum omnia illustria magis:' pro, *ut cognoscantur.* Est in margine exemplaris Basiliensis adnotatum, ad *Imperatorem.* Sed e dictis liquet, vulgatam lectionem bene habere. Qui adjecit, non videtur hunc intellexisse locum. *Ririus.*

Ad imperandum] Ut imperaretur; et sane gerundia tam ab agentis, quam a patientis significatione proferuntur, ut sæpe testatur Servius: et scriptorum auctoritate comprobatur. Inquit ergo Sallustius: Cum Jugurtha, ut imperaretur, vocatus esset a Me-

tello Tisidium, &c. Recte autem dicimus, Jugurtha imperaretur: etsi id minus frequens. Horatius epist. 5. libri prioris: ‘Hæc ego procurare et idoneus imperor, et non Invitus.’ Servius interpretans illud Virgilii Ecloga 8. ‘Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis:’ ita inquit: ‘Cantando a passivo ait, cum supra ab activo dixerit: ut, Cantando tu illum? tale est illud in Sallustio:’ Cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur: id est, ut ei imperaretur.’ Hæc ille.

Cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur] Mss. notæ selectæ habent fere *dum;* neque aliter olim cusi; ut fere suspicer legendum, *Igitur Jugurtha ubi, armis virisque et pecunia spoliatus, ipse ad imperatorem Tisidium vocaretur.* Nam quicquid garriant Grammatici, numquam mihi persuadebunt, *imperare* poni passive. nimirum initio fuit, *ad imp.* inde factum ab rudibus librariis, non *imperatorem,* sed *imperandum.* Gruterus.

Tisidium] *Tisidium* oppidum puto, quod Ptolemæus vocat Thisicam, inter Thabracam civitatem et Bagrada flumen, medium inter Uticam et Carthaginem in provincia Romanorum: ad quam urbem verisimile est Metellum Jugurtham vocasse, ut in suum nidum. *Glar.*

Interdum ipse secum reputaret] Manuscripta, *secum ipse:* quomodo et impressa quædam. *Rivius.*

Quam gravis casus in servitutem ex regno foret] Poëta Tragicus: ‘In servitutem cadere de regno grave est.’ *Ciaccon.*

De integro resumit bellum] In manuscriptis ceterisque vetustioribus, *de integro bellum sumit.* Sed mihi prior lectio bene habere videtur, et est familiaris veteribus abundantia illa præpositionis *re;* licet idem sit utrobique sensus: pro, Instaurat renovatque bellum. *Rivius.*

CAP. 63 *Uticæ forte*] Vide supra c. 25.

C. Mario] Plutarchus in vita Marii, paulo post id factum fuisse scribit, postquam videlicet Marius a Metello dimissus erat ad petendum consulatum. *Cast.*

C. Mario] Cajus Marius municeps Arpinas, humili atque obscuro loco natus, nulla majorum commendatione, amplissimos honores est consecutus. Contigit illi quod haud scio an ulli, ut duabus in Ædilitate acceptis repulsis, septies tamen Consul summo populi studio crearetur. Vir, quem neque propter dignitatem laudare satis quisquam commode, neque propter crudelitatem abunde vituperare potest. Nemo unquam tanto metu et periculo remp. liberavit, nemo majori calamitate eandem affecit. Qui enim gladios Cimbrorum et Teutonum in remp. districtos a jugulis civium rejecerat; qui faces jam accensas ad urbis excidium extinxerat; qui urbem et Italiam ex ore atque faucibus hostium eripuerat, ipse ille libertatis Romanæ vindex, primus in remp. gladium distrinxit, primus sceleratas faces patriæ intulit, vastitate denique Italiam; cædibus, incendio, ruina urbem replevit. Justas ergo et debitas pœnas reip. persolvit. Armis Sullanis ejectus, in Minturnensium paludibus latuit: terra marique jactatus, in oris Africæ desertissimis jacuit. Filius non ita multis post annis in cuniculis Præneste trucidatur, memoria simul et nominis et generis interiit. Extat Epigramma vetus in libro urbis antiquæ, quod res ejus gestas indicat, ejusmodi: C. MARIVS PR. TR. PL. Q. AVGVR. TR. MIL. EX. SORTEM BELLVM CVM JVGVRTHA REGE NVMID. VEL. PROCOS. GESSIT, EVM CEPIT, ET TRIVMPHALIS IN JOVIS ÆDEM SECVNDO CONSVLATV ANTE CVRRVM SVVM DVCI IVSSIT. III CONSVL ABSENS CREATVS EST. IIII TEVTONORVM EXERCITVM DELEVIT. V. CONSVL CIMBROS FVGAVIT. EX

BRIS ET TEVTONIS ITERVM TRIVMPHAVIT. REMPVB. TVRBATAM SEDITIONIBVS, ET. TR. PL. ET. PRAETOR. QVI ARMATI CAPITOLIVM OCCVPAVERANT, VI VINDICAVIT. POST LXX. ANNVM PATRIA PER ARMA CIVILIA PVLSVS, ARMIS RESTITVTVS VII COS. FACTVS EST. DE MANVBIIS CIMBRICIS ET TEVTONICIS ÆDEM HONORI, ET VIRTVTI VICTOR FECIT VESTE TRIVMPHALI, CALCEIS PVNICEIS. *Strein.*

Hostias] Servius censet dici *hostias* sacrificia, quæ ab his fiunt, qui in hostem pergunt: *victimas* quæ post victoriam. Contra legitur apud Gellium hostiam immolari a quovis sacerdote post cæsos hostes, victimam cadere ejus, qui vicerit. Adstipulatur Ovidius in Fastis: 'Victima quæ cecidit dextra cervice vocatur: Hostibus a victis hostia nomen habet.' Festus putat hostiam ex eo dictam, quod *hostire* tantundem veteribus fuerit atque ferire. Hostiarum variæ erant species: quædam enim eximiæ vocabantur, quod sacrificiis destinatæ eximerentur ex grege. Quædam præcidaneæ, quæ mactabantur ante sacrificia solennia, quæ cæderentur præ aliis. Erant et succedaneæ, quæ si primis hostiis litatum non erat, cædebantur post illas. Amburvales item et ambarvales, quæ circum terminos urbis vel circa arva duci solebant. Injuges, quod nunquam fuissent domitæ, aut subditæ jugo, ex Trebatii mente apud Macrobium Saturnal. III. c. 5. Erant et caviares hostiæ, quod caviaria, id est, hostiæ pars duceretur cauda tenus, atque adeo in sacrificio collocaretur in Pontificum collegio quinto quoque anno. Erant prodigiæ hostiæ quæ in totum prodigebantur, id est, consumebantur. Denique Aringam hostiam intelligit Scaliger, cujus adhærentia inspiciebantur exta. *Funger.* De ritibus in hostiis sacrificandis non opus est multum disserere. Vide passim Antiquarios.

Aruspex] Vide supra c. 47.

Ad quem capiendum, præter vetustatem familiæ, omnia abunde erant] Fabricianum, *ad quem capiundum:* et, *alia omnia abunde erant.* Rivius.

Præter vetustatem familiæ] Ælianus ποικ. ἱστορ. XII. 6. ὅτι γελᾶν ἔξεστιν ἐπὶ τοῖς μεγάλως φρονοῦσι διὰ τοὺς πατέρας, εἴγε ἐν Ῥωμαίοις μὲν Μαρίου τὸν πατέρα; οὐκ ἴσμεν, αὐτὸν δὲ θαυμάζομεν διὰ τὰ ἔργα. Κάτωνος δὲ τοῦ πρεσβύτου καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα ἀναζητεῖν χρή· quod repetit XIV. 35. Val. Maximus VI. 9. in memorabilibus. 'Ex illo Mario tam humili Arpini, tam ignobili Romæ, tamque fastidiendo candidato, ille Marius evasit, qui Africam subegit, Jugurtham regem ante currum egit, qui Teuthonum Cimbrorumque exercitus delevit:' et quæ sequuntur. *Putschius.*

Domi modicus] Respuo, quod a quibusdam legitur, *Domi pudicus:* nam et sententia recipit, *modicus;* et vero ita recitat Nonius in verbo Modicus. *Manutius.*

Arpini alitus] Manuscriptum Fabricii *altus.* quomodo et in aliis plerisque. Hoc Cicero quoque utitur: velut pro Plancio, 'Locus ille mutus, ubi quisque altus aut doctus est:' et in Bruto, 'Urbs in qua nata et alta est eloquentia.' Sic et alias. Sed et Diomedes I. *altus* hoc loco legit, atque item Priscianus, qui tamen ipse in quibusdam codicibus etiam *alitus* inveniri testatur: quo sane modo nos quoque in duobus manuscriptis reperimus. *Rivius.*

Altus] Ex hoc loco conjectare licet jam Prisciani ætate mendosos codices Sallustii exstitisse, cum notet in quibusdam *alitus,* in quibusdam *altus* legi. Sed idem sæpe facit in Virgilio Servius. *Putschius.*

Arpini alitus] Sic legit Diomedes l. I. et Priscianus: nec est, quod quisquam de mutatione amplius dubitet. *Manutius.*

Arpini altus] Valerius quoque Maxi-

mus Marium Arpinatem fuisse scribit. Ita autem loquitur VI. 8. 'Jam C. Marius maxima Fortunæ luctatio est. Omnes enim ejus impetus tam corporis quam animi robore fortissime sustinuit. Arpini honoribus judicatus inferior, quæsturam Romæ petere ausus est. Patientia deinde repulsarum irrupit magis in curiam, quam venit.' Mox: 'Ex illo Mario tam humili Arpini, tam ignobili Romæ, tamque fastidiendo candidato, ille Marius evasit, qui Africam subegit, Jugurtham regem ante currum egit, qui Teutonorum, Cimbrorumque exercitus delevit.' Unde Juv. Sat. VIII. 'Arpinas alius Volscorum in monte solebat Poscere mercedes alieno lassus aratro: Nodosam posthæc frangebat vertice vitem, Si lentus pigra muniret castra dolabra. Hic tamen et Cimbros et summa pericula rerum excipit; et solus trepidantem protegit Urbem.' *Cluver.*

Arpini] Vetustissima hujus oppidi mentio apud Livium l. VIII. post Romam conditam CCCCXLVIII. Biennio post municipium factum fuisse Romanum ostendit Livius sub initium l. X. et l. XXXVIII. de Arpinatibus ita loquitur: 'De Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Pappus tribunus plebis promulgavit, ut iis suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerunt civitatem) esset. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, intercederent: edocti, populi esse, non senatus, jus, suffragium, quibus velit, impartiri, destiterunt incepto. Rogatio perlata est, ut in Æmilia tribu Formiani et Fundani, in Cornelia Arpinates forent.' Festus quoque inter præfecturas Arpinum connumerat, nempe eas, in quas ibant præfecti, quos prætor urbanus in quæque loca miserat legibus. *Cluv.* Arpi autem aliquando Argos Hippion, juxta Plinium, mox Argyripa dicti juxta eundem. At Virgil. Æn. XI. 'Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis Victor Garganei condebat Iapygis oris.' 'Diomedes,' inquit Servius ad hunc locum, 'fuit de civitate, quæ Argos Hippion dicitur, de qua Homerus Ἄργος ἱππόβοτον. Horatius, 'Aptum dicet equis Argos.' Hic in Apulia condidit civitatem, quam patriæ suæ nomine Argos Hippion dixit, quod nomen postea vetustate corruptum, et factum est, ut civitas Argyripa diceretur, quod rursus corruptum Arpos fecit. Polybius corrupte Ἀργυππανήν appellavit. Meminere quoque hujus urbis præter alios Strabo, Appianus, Ptolemæus, Varinus, Lycophronis Scholiastes. *Leopard.*

Arpini altus] In villa Cirrhæatone. *Plutarch.*

Ubi primum ætas militiæ patiens fuit] Vox *ætas* abundat, ut existimo. In Catil. 5. 'Jam pridem juventus simul ac belli patiens erat:' ergo ipse Marius ubi primum militiæ patiens fuit. *Ciaccon.*

Ita inter bonas artes integrum ingenium brevi adolevit] Legendum, *inter arteis bonas*: ut est in vetustis: nam hac terminatione Sallustius amat uti et adjectivum hic sequi debet. Sic mox, *per omneis tribus*: ubi hodie fere, *per omnes*; verum perperam. *Rivius.*

Tamen is ad id locorum] Sic infra: 'Neque post id locorum.' *Ciaccon.*

Ad id locorum] Id est, Usque ad id tempus.

Per manus] Id est, Per successionem: quia cum aliquis nobilis deponebat consulatum, alii nobili tradebat ipsum consulatum.

Neque tam egregius factis erat, quin is, &c.] Quamvis in Fabriciano ceterisque vetustioribus sit, *neque tam egregiis factis*, tamen vulgatam lectionem magis probandam esse duco, ut quæ antiquitatem magis redoleat, cujus est amantissimus Sallustius: pro, Sic factis excellens ac præstans. Cicero cum præpositione et casu ejus junxit hoc nomen. 'Lælius,' inquit,

'in laude bellica egregius:' et, 'Vir in procuratione civitatis egregius.' *Rivius.*

Neque tam egregiis factis erat] Scriptus Augustanus, *egregius factus erat:* unde fortassis legend. *neque tam egregius factis erat.* Putschius.

CAP. 64 *Igitur ubi Marius haruspicis dicta eodem, quo cupido animi hortabatur, intendere videt*] Sic manuscripta, consentientibus aliis vetustis: in recentioribus est ordo non nihil mutatus. *Rivius.*

Ab Metello Consulatum petendi gratia missionem rogat] Illud *Consulatum,* omissum est temere in Aldino codice; quasi Marius ob alias caussas missionem petierit, ac Consulatum dissimularit, cum aperte postea Metellus ad hunc ipsum Marium dicat, 'satis mature illum cum filio suo Consulatum petiturum.' *Glar.*

Ne tam prava inciperet] Sic infra in Orat. Philippi: 'Denique prava incœpta consultoribus noxæ esse.' *Ciacconius.*

Is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat] Τὸ *in* manuscripta non habent, neque impressa vetustiora. *Rivius.*

Contubernio patris] Contubernium dicitur tabernaculum, in quo milites habitant plures.

Annos natus circiter viginti] Plutarchus in Mario hunc Metelli filium tunc admodum puerum fuisse tradit, his verbis, ἦν δ' ὁ παῖς τοῦ Μετέλλου παντάπασι μειράκιον, quare videtur legendum xv. Solebant enim adolescentes militiæ usum discendi gratia cum magistratibus contubernales in provincias proficisci. Cicero pro Plancо: 'Hic adolescentulus cum A. Torquato profectus in Africam, sic ab sanctissimo viro dilectus est, ut et contubernii necessitudo et adolescentuli modestissimi pudor postulavit.' Et filios aliquando suos contubernales Imperatores habebant. Frontinus in Strategematis: 'P. Rutilius Cos. cum secundum leges in contubernio suo filium possit habere, in legione militem fecit.' Verum cum Sallustius dicat, 'militabat;' et militaris ætas fuerit annorum XVII. non nihil dubito. *Ciaccon.*

Annos natus circiter viginti] Ætas consularis legibus Romanis erat annorum 43. ut docet Cicero Phil. 5.

Quæ res Marium pro honore, quem affectabat, contra Metellum vehementer accenderat] Codices in membrana descripti, *Quæ res Marium cum pro honore quem affectabat, tum contra Metellum, &c.* pro, Quæ res Marium cum ad acrius contendendum pro adipiscendo consulatu quem appetebat, tum vero ira in Metellum incenderat atque inflammarat. Ita vero legendum prorsus esse, aliis etiam conjecturis quibusdam ducor. Nos hic nihil pronuntiamus, contenti diversam lectionem ostendisse; quamquam cum manuscriptis facit exemplar Florentinum. *Rivius.*

Criminose simul et magnifice de bello loqui] Manuscripta, *ac magnifice:* quod, ut nihil aliud, certe sonantius est. *Idem.*

Dimidia pars exercitus sibi permitteretur] Non improbo vulgatam lectionem, licet magis placeat manuscriptus liber, qui habet: *Dimidia pars exercitus si sibi permitteretur:* nam particula, *si,* potest videri a librario omissa, propter sequentem primam syllabam vocis, *sibi.* Ursinus.

Ab imperatore consulto trahi] Sic etiam Mss. nostri omnes, absque voce, *bellum,* inserta ab impressoribus. *Gruterus.*

Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quia diuturnitate belli] Manuscripta, *quod diuturnitate:* sed eodem sensu. *Rivius.*

CAP. 65 *Secundum heredem*] Secundus heres dicitur, qui heredi instituto substituitur. Boëtius in Comment. in Top. Ciceronis.

Morbis confectus, et ob eam caussam mente paullulum immutata] In manuscriptis duobus ceterisque vetustiori-

bus est, imminuta, pro, Desipiens ipse ac parum mente consistens. Hæc est vera lectio, quam et sensus ipse postulat: nam et postea de eodem, 'Hominem,' inquit, 'ob morbos animo parum valido.' Id nimirum est, Parum mentis compotem: vel, ut ante dixit, 'mente paullulum imminuta.' *Rivius.*

Et ob eam caussam mente paullulum imminuta] Forte, *Et ob ea mente paullulum imminuta.* Supra, 'Et ob ea fideliter acta Diis immortalibus supplicia decernere.' Ubi etiam *fideliter acta* auribus meis sordet. *Idem.*

Morbis confectus, et ob ea mente paullum imminuta] Sic libri quatuor notæ pretiosioris, reliqui *paullulum*, ut habetur in editis. Mihi videntur illa, nimirum *et ob ea mente paullum imminuta*, valde heic superflua, cum sequatur infra, 'hominem ob morbos animo parum valido.' Quid enim attinebat bis idem dici? *Gruterus.*

Petenti more, &c.] Transposui interpunctionem: nam in aliis editionibus, *petenti more regum, ut sellam, &c.* perperam. Nec enim secutus est morem regum in eo, quod petierit sellam juxta Metellum: non: sed voluit etiam sibi tribui, quod scierat datum Masinissæ, Micipsæ, Jugurthæ, aliisque sui, et peregrini sanguinis regibus. *Idem.*

Custodiæ caussa, &c.] Satis quidem fidenter ille, qui notat ad hunc locum: 'solebat populus Romanus confederatis regibus turmam equitum præsidii caussa adjungere:' sed unde hoc ille eruerit, scire admodum aveam: ego enim id nego, ac pernego. *Idem.*

Quod contumeliosum in eos foret, si equites Rom.] Vide ut *eos* dixerit, tamquam notos, nempe de quibus jam. Itaque cum omittere potuisset, nihilominus repetiit, propter sensum indignitatis explicandum. *Glarean.*

Secunda oratione] Id est, Obsequenti sermone; quia Marius dicebat ea, quæ grata erant Gaudæ.

Per legem Mamiliam, &c.] Sic et codex manuscriptus, et ille Parisiis a Badio excusus. Verum exemplar Gymnici habet in margine *Manliam*, quomodo et Venetum, Argentoratense, et alia pleraque. Sed et illud ibidem Gymnicus, hac lege cautum fuisse, uti re male gesta ab nobilitate, mandarentur novis hominibus magistratus. Atqui hanc ipsam legem Franc. Philelphus latam a Mamilio tribuno pl., Pomponius vero Lætus a Manilio dicit: nisi sint mendosi codices. In re quidem ambo consentiunt, nempe latam fuisse: ut quoniam res a nobilibus male gestæ forent, etiam ii jam ad magistratus admitterentur, quorum majores in rep. magistratum non gessissent: cujusmodi homines novi appellentur. Hæc uterque totidem fere verbis. Ceterum in nomine dissentiunt: nam Mamilius a Philelpho qui legem tulerit, Manilius a Pomponio dicitur. Ego plerisque conjecturis adducor, uti suspicer hunc eundem ferme esse, de quo et superius est a Sallustio mentio facta. Quo loco satis multa diximus. Nisi quis trib. pl. L. Manlium Mantinum intelligere malit. de quo sic infra Sallustius: 'Itaque,' inquit, 'perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur, et postea populus a tribuno plebis L. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium jussit.' *Riv.* Vide supra c. 40.

CAP. 66 *Vaccenses*] Vide supra c. 29.

Seditiosum ac discordiosum] *Discordiosum*, rarum apud auctores vocabulum, sed bona analogia dictum, ut quidam putant. Ego suspectum habeo, nisi sit a vetere aliquo. *Glarean.*

Deinde compositis inter se rebus] Manuscriptum, *Dein.* Riv.

Turpilium Sillanum] In vetustis, *Sullanum*: antiquo illo scribendi more. *Idem.*

T. Turpilium Silanum] Ita et Pall. nostri, nisi quod Naz. videatur prius habuisse *Sulanum*: aut *Sillanum*; quomodo item alii aliquot. *Gruter.*

Eos omnes præter Turpilium] Legendum, *eos omneis*. Riv.

Postea milites palanteis, inermes, quippe in tali die] Manuscripta duo, *inermos*: nam mutari non numquam in hoc nomine inflexionem, haud fere quisquam ignorat. Utitur autem hac declinatione Tacitus sæpe; velut I. 'Qui semisomnos, inermos, aut palanteis ceciderant:' pro, Inermes: et, 'Quem ignarum inermumque quamvis firmatus animo centurio ægre confecit.' *Idem.*

Quippe in tali die, et sine imperio] In vetustis, *ac sine imperio*: tametsi hoc quidem sane quam leve, et nullius fere momenti, nisi quod melius sonat! *Idem.*

Idem plebs facit] Manuscriptum, *plebes*. Idem.

Pars edocti a nobilitate] Ibidem, *ab nobilitate*. Idem.

CAP. 67 *Romani milites perculsi improviso metu incerti ignarique quid potissimum facerent*] Tò *perculsi* non est in ullo Ms. nec in impressis vetustioribus; sed nec sensus magnopere requirit. *Idem.*

Trepidare arcem oppidi] Hic locus varie legitur, et ni fallor, etiam corrupte. Ex Aldini codicis lectione nullus sensus est. Gothi codex ita habebat: *Trepidare arcem oppidi, ubi signa et scuta erant* (hic quidam adscripserat, *petere) præsidium hostium, portæ antea clausæ fugam prohibebant.* Ego in alio quodam codice hanc reperi lectionem: *trepidare: ad arcem oppidi, ubi signa et scuta erant, præsidium hostium, et portæ ante clausæ fugam prohibebant*: hoc sensu, Milites Romanos trepidabant, quia hostium præsidium prohibebat fugam ad arcem; sed portæ clausæ omnem fugam prohibebant: ut zeugma a fine cum syllepsi numerorum. *Glar.*

Scutum] Cui nomen παρὰ τὸ σκύτος, a loro, e quo factum, non a secando, aut excutiendo, quod Varro et Isidorus putant; differt a clypeo forma: quæ enim rotunda, et in orbem justum relata, clypeos dixere: quæ in longum exibant, *scuta*. Clypeus Græcis ἀσπὶς, scutum θυρεὸς. Dio tamen, et inferior ætas, confundunt. Duplex scutorum genus: unum ovatum, inæquali longitudine, ac patet magis, producitúrque circa umbilicum, extremis angustioribus: alterum genus rarius, imbricatum, quod undique æquali latitudine; et velut januæ formam habet, sed incurvæ, et sectum canalem aut imbricem refert. Forma et facies utrorumque in sculpturis antiquis. Latitudo scuti in gibba superficie duorum pedum et semis; longitudo pedum quatuor. Prominuerunt ergo, et oblonga magis quam lata fuerunt: nam totum hominem tegebant leviter se inclinantem. Majus etiam palmo excedit: et videntur id Triarii, et digniores principum, gestasse. E pluribus minutisque tabellis hoc corpus junctum, nam pluribus lignis et asserculis constitit: atque hæc ex certis arboribus. Fuit taurino glutino cum linteo compactum, quod et linteum tabellis junxit, et tabellas ipsas inter sese et corium firmavit. Videntur et nervo aut ferro vinxisse. Exterior superficies corio vituli, aut potius bovis tegebatur; imo sæpe illa coria multiplicata. Sed inde etiam detracta legimus, et urgente fame pro cibo mollita: ut in obsidione Hierosolymæ, Saguuti, Casilini. Extrema curvatura, seu margo in scuto ferreus erat, instar tenuis bracteæ aut lamellæ; Græci σιδήρωμα, et λεπίδα dicunt. Inventum Camilli, qui laminam ferream scutis in orbem adaptavit, contra immanes Gallorum gladios, ligno solo parum ictus sustinente; tum etiam ad scuti tutelam et servamen. Inclinabant enim sæpe in terram, et fere sic ante tentoria, aut in

excubiis, habebant, pilis etiam acclinatis. Ne ergo putesceret lignum, munimen a ferro. Umbo in scuto ut plurimum et vulgo e ferro. Poëtæ etiam aureum faciunt; et satis indicat Sidonius, ditiores argentum in ambitu, et aurum in umbone gestasse. Non is luxus olim. Est autem Umbo media illa pars scuti, quæ protuberat et exseritur cum rotundo tumore. Ideo Umbo, quod Græcis est ὄμβων. Montes et eminentias hac voce Statius sæpe vocat. Sed et Latini vestis positum, qui ad pectus exibat in tumorem, sic dixerunt. Usus, ad avertendos vehementiores ictus lapidum et sarissarum, et cujuscumque violenti teli. Eo etiam hostes avertebant: nam in conflictu et pugna cominus utebantur eo ad impulsum, ubi etiam pars humeri brachiique projecta et incurvans adjutrix in hoc nisu. Origo scutorum a Regibus, imo a primo ipso Rege Romulo: exemplum a Sabinis; item Liguribus, quorum tamen scuta a Romanis differunt; teguntur enim Ligures scuto longo, ad Gallicum modum facto. Solebant Græci, Romani, Barbari, varias picturas, formas aut colores scutis addere, sive ad insigne, ut cognobiles essent: sive ad decorem. Hæc autem insignia in scutis depicta etiam aliis gentibus notata, Saguntinis, Gallis, aliis. Et ab illis peculiaribus nata insignia et argumenta familiarum, quæ hodie in usu; an abusu? ignavissimi usurpant. *Lips.*

Et portæ ante clausa] Illa *et* copula non est in manuscriptis, ac rectius abest. *Rivius.*

Multi obtruncati] Nisi me conjectura fallit, legendum est, *Inulti;* pro Impune, et qui ulcisci hostes non possent. Sic idem est in Catilina usus, 'Cavete ne inulti animam amittatis.' Jam *inulti* esse legendum, ea quæ statim præcessere, indicant, 'neque caveri anceps, malum, neque a fortissumis infirmissumo generi resisti posse.' Id nimirum erat, *inultum obtruncari.* Jam non multos obtruncatos, sed omnes plane, ipsemet Sallustius ostendit, quum Turpilium ait, unum de omnibus Italicis profugisse intactum. Ex similitudine scripturæ defluxit error. *Rivius.*

In ea tanta asperitate, tamque sævissimis Numidis] Ita legendum ex vetustis libris, qui hac in parte sinceri, incorruptique sunt, vulgatis omnibus mendosis, in quibus particula *tamque* omissa est. Confirmat hanc correctionem meam, eodem in libro Sallustius: 'tanto tamque utili labori meo, nomen inertiæ imponant.' Et in Catilinario: 'In tanta itaque, tamque corrupta civitate.' *Popma.*

Id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus, nisi quod illi in tanto malo turpis vita, &c.] Codex in pergamenis descriptus habet *nisi quia illi in tanto malo, &c. improbus intestabilisque videtur.* Τὸ *nisi*, hic eodem modo accipitur, quo apud Terentium in Andria, 'Nescio,' inquit, 'nisi Deos mihi iratos fuisse satis scio, qui illi auscultaverim.' Sed et Cicero aliquoties in hunc ipsum modum, velut in epistolis, 'De re nihil possum judicare: nisi illud mihi persuadeo, te talem virum nihil temere fecisse:' pro, *nisi quod mihi persuadeo:* vel, *nisi quatenus, &c.* Idem pro Sex. Roscio: 'Quid erat quod Capitoni primum nuntiarit, nescio: nisi hoc video Capitonem in his bonis esse socium.' Sunt qui *nisi* pro *sed* positum, seu pro *verumtamen,* in his atque similibus locis putent, in quibus est Linacer: id quod ne mihi quidem displicet, ac in exemplis supra positis probe quadrat. *Rivius.*

Intestabilis] Tacitus Annal. XV. 'Incusat ultro intestabilem et consceleratum.' *Ciacconius.*

Intestabilis] Intestabilis utique hic idem significat, quod in illo ex XII. Tabulis: 'Improbus, intestabilisque esto.' Gellius eodem modo utitur li-

bro septimo, capite decimo octavo: 'Qui ad Hannibalem non redissent, usque adeo intestabiles invisosque fuisse, ut tædium vitæ ceperint, necemque sibi consciverint.' Proprie vero *intestabilis* is est, qui nec testimonium dicere, nec aut testamentum facere, aut e testamento consequi aliquid potest. Inde metaphorice pro tetro detestabilique, et execrando ponitur. Plin. xxx. de magica loquens: 'Proinde ita persuasum sit,' inquit, 'eam intestabilem, irritam, inanem esse.' Horatius: 'Intestabilis et sacer esto.' *Rivius.*

CAP. 68 *Metellus ubi postquam de rebus Vaccæ actis comperit*] In Mss. ceterisque vetustioribus non est *ubi*; sed tantum *postquam*. Quod si priorem lectionem recipis, abundat forsan altera harum particularum, ut in illo, 'post deinde,' apud Terentium in Andria: 'una simul,' in Heautontimorumeno: 'misere nimis,' in Adelphis: in Phormione, 'fere plerumque.' Quid si ex glossa irrepsit τὸ *postquam*, quod aliquis forsan suprascripserit, explicare volens quid significaret *ubi?* nam istis glossis mendosiores sunt antiqui codices facti. *Idem.*

Paullisper mœstus e conspectu abiit] Codex Fabricianus, *abit*, tempore præsenti. *Idem.*

Pariter cum occasu solis] Sic infra: 'Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur.' Etiam: 'uti simul cum occasu solis egrederentur.' Infra: 'pariter cum capta Thala legati venerant.' *Ciacconius.*

Horam tertiam] Horæ semper fuere duodecim apud Romanos ab ortu Solis ad occasum. Itaque prout ratio erat temporis, vel horæ majores vel minores erant. Antiquissimis temporibus nulla mentio fuit horarum apud Romanos. Trecentis autem annis jam inde ab U. C. ignorasse hoc nomen Romanos, evincere conatur Solinus, tum etiam Plinius VII. 60. quod in XII. tabulis mentio tantum fiat ortus et occasus. Ita enim loquuntur: 'Occasus Solis suprema tempestas esto,' id est, Novissumum tempus. Horas ab Horo nomen accepisse Macrobius scripsit. Quippe ille Ægyptiis Sol appellatur. Or enim lucem denotat, unde et οὐρανὸς nomen accepit, quod lucidis distinguatur stellis. Quando horæ in usum civilem venerint, non satis constat. Achazi regis Judæ in usu fuisse ex sacra Scriptura constat. Cujus II. Reg. XX. et Esai. XXXVIII. fit mentio. In Horologio illo horæ nominantur מעלות, id est, *Mahaloth*, sive ascensiones, propter Solis et umbræ ascensum. Graduum enim, quos alii per hoc nomen intelligunt, in computo veteri nullus fuit usus. Verum itaque non est, quod Plin. tradit II. 76. primum Lacedæmone horologium Anaximenem Milesium invenisse. Sed hoc constat, quod multo serius ejus usus innotuit Romæ, quandoquidem Varro scriptum reliquit bello Punico primo horologium in publico secundum rostra in columna a M. Valerio Consule statutum fuisse, Catina in Sicilia capta. Pomponius Lætus annotat, fuisse in campo Martio insigne horologium, quod in circuitu habuerit septem gradus, et lineas inaurato metallo distinctas, solo etiam campi strato lapide amplo quadrato. Meminit ejus et Plinius XXXVI. 10. qui ejus auctorem fuisse docet Cæsarem Augustum. *Fungerus.*

Vaccam non amplius mille passuum abesse] Mirum vero, si non amplius mille passuum aberant Romani, Vaccenses non rescivisse. Ego numerum ante millia desiderari valde vereor, ut duo vel tria. Badius adjicit, *mille* esse ablativi casus, quod mihi non videtur: substantivum tamen esse necesse est, siquidem lectio bene habet. Sed idem Badius paulo post *cives* per *concives* exponit, quasi quisquam veterum *concivis* dixerit: cum Cicero,

Sallustius, ac veteres omnes perpetuo *cives* protulerint, numquam *concives*, Vallæ temporibus natum. Illud etiam quod ibidem auctor ait, 'Equites in primo latere,' plane non intelligo. Badius autem exponit; 'In primo latere, quia ex transverso agebatur agmen.' *Glareanus.*

Equites in primo latere, pedites quam arctissume, &c.] *Latere* glossam resipit et additamentum librarii, nisi forte syllaba una tantum ab ipso est, fuitque *late*; uti visum Palmerio. *Grut.*

In primo latere] Non est additamentum ut suspicatur Gruterus, sed corruptum ex *late*, ut Palmerio et Colero visum, qui tamen perperam faciunt adverbium *imprimo*. Vide Gronovium ad Livium x. 14.

Pedites quam arctissime pergere, et signa occultare jubet] Manuscripta, *quam arctissime ire:* quomodo est in ceteris item vetustioribus. Incuria quadam typographi hoc mendum irrepsit, propterea quod in proximo versu *pergere* sequitur. *Rivius.*

CAP. 69 *Vaccenses ubi animadvertere, ad se versum exercitum pergere*] Manuscripta duo, *ad se versum:* quod, ut antiquario, magis convenit; nec secus exemplar Basiliense. *Idem.*

Animadvertere] Mss. incorruptiores, *animum advertere.* Gruterus. Approbat ad Livium xxiv. 48. Gronov.

Civitas magna atque opulenta, pœnæ cuncta aut prædæ fuit] Manuscripta, *civitas magna atque opulens;* quæ vox frequens veteribus erat. Utitur ea Politianus in Commodo Herodiani, 'Solicitum se ajebat esse, ne quis opulens ex nobilitate domum occuparet principis;' nec aliter est in Beroaldino. *Rivius.*

Nam is civis ex Latio erat] Mallem abesset *nam.* Nec enim arbitror ideo severius punitum, quod Latinus; ut placet viris clarissimis. Quippe Porciæ Valeriæque leges non valebant in castris: imo contra, ibidem gravius animadversum in Romanos quam socios, aut auxiliarios, pluribus ostendi in libellis Suspicionum. *Gruterus.*

Nam is civis ex Latio erat] Ald. codex *Collatia* habet, quæ lectio verior videtur. Erat igitur Collatinus civis, non Romanus; alioqui lex Portia vetuisset eum mori. *Glareanus.*

Nam is civis ex Latio erat] Legitur et *Collatia.* Collatia memoratur Ciceroni, Ovidio, Livio, Dionysio, Straboni, Plinio, aliisque. Virgil. l. VI. 'Hic tibi Nomentum, et Gabios, Urbemque Fidenam, Et Collatinas imponens montibus arceis Laude pudicitiæ celebreis.' Livius equidem oppidum id interius in Sabinorum agro collocare videtur l. I. verum aliter alii tradiderunt auctores, ex quorum sententia in Latio cis Anienem fuit. Inter quos Plin. III. 5. Festus: 'Conlatia opidum fuit prope Romam, eo quod ibi opes aliarum civitatum fuerunt conlatæ, a qua porta Romæ Collatina appellata fuit.' Situm igitur hujus opidi ut investigare possimus, ipsa primum dispicienda erit porta atque via Collatina: hanc nostri sæculi homines tradunt eandem esse, quæ Pinciana vocatur porta, media inter Salariam et Flumentanam, quarum hæc via Flaminia exit. A Pinciana Porta illi viam brevem admodum, mox in Salariam viam incidere ajunt; verum errant isti quam vehementissime, si Frontino antiquo auctori credimus. Is quippe in lib. de Aquæduct. Romanis: 'Hic,' inquit, 'ramus via Prænestina ad milliarium VI. diverticulo sinistrorsum passuum IↃCCCCLXXX. proxime viam Collatinam accipit fontem.' Et paulo post: 'Agrippa Virginem in agro Tusculano collectam, Romam perduxit. Concipitur via Collatina, ad milliarium VIII. palustribus locis.' Ex hoc maxime loco prædicti scriptores colligunt, Portam Collatinam esse eandem cum Pinciana, quia apud hanc aquam Virgo Romam intrat. At Frontinus non de ingressu ejus in urbem,

sed de concepto loquitur. Fuit autem Collatina via media Prænestinam inter et Tiburtinam, sive inter Prænestinam et lævam Anienis ripam. De Collatia ita Strabo l. v. 'Erant autem Collatia, Antemnæ, Fidenæ, aliaque id genus tunc equidem opidula, nunc vero vici, privatorum prædia, XXX. aut XL. paulo plus ab Roma stadiis dissita.' Ergo via Collatina, ut ex superioribus Frontini verbis patet, ultra opidi Collatiæ locum extensa fuit, nisi in computatione fallatur. Ex intervallo igitur, quandoquidem stadia XL. millia passuum v. faciunt, tum ex viæ Collatinæ ductu, ipsa Collatia deprehenditur fuisse in iis collibus seu tumulis, qui inter viam Prænestinam sternuntur, et lævam Anienis ripam; qua pars aquæ Crabræ (hæc vulgo nunc dicitur la Marana) Anieni miscetur, ad sextum fere ab Urbe lapidem. Itaque prope Romam fuisse in Latio liquet. Quanquam nunquam satis clare neque e Livio, neque e Dionysio dispexeris, quæ ex illis Sabinorum, quæ Latinorum fuerint. Cicero quoque hujus urbis in Oratione prima contra Rullum meminit. Strabo, ut vidimus, vicum appellat. *Cluv.*

CAP. 70 *Et ipse eum suspiciens*] Hic locus a Nonio citatur in, *Suspicere;* et apud eum vox *ipse* non legitur; nec necessaria est. Porro Tacitus sæpe *suspectans* dixit, quod Sallustius *suspiciens*. Ciacc.

Suspectus regi, et ipse eum suspiciens] Idem Badius exponit 'suspiciens, id est, clam ejus conatus inspiciens:' at ego relative, de eodem tamen Bomilcare, dictum intelligo. 'Bomilcar erat suspectus regi, et ipse eum suspiciens, id est, in suspicione habens;' quippe de cujus erga se fide dubitabat. Uterque igitur alteri suspectus erat, ut vulgo loquimur. *Glareanus.*

Ad perniciem ejus dolum quærere] Nonius ibidem, *et perniciem ejus dolo quærere,* quod placet. *Ciacconius.*

Hominem nobilem, magnis operibus clarum] In manuscriptis omnibus est, *opibus*. Rivius.

Qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, et omnes res exsequi solitus erat] Hæc verborum collocatio seriesque est in manuscriptis et impressis vetustioribus. *Idem.*

Superaverant] In vetustis quibusdam, *supererant:* sed perperam. Irrepsit autem ex glossa. Nam et A. Gellius priorem lectionem l. I. citat. Est autem *superare* hoc loco, reliquum esse et restare. ut sit sensus: Nabdalsam ea exequi solitum, quibus ipse Jugurtha propter occupationes vacare non posset. In hoc significatu Cicero identidem utitur. *Idem.*

Ex tempore parari placuit] Est in quibusdam, *Pro tempore:* id est, Prout ipsum tempus moneret, vel utcunque occasio ferret. Prior lectio mihi verior esse videtur. Gymnicus perperam *parare*, cum in ceteris fere *parari* sit. *Idem.*

Nabdalsa ad exercitum profectus est] Τὸ *est* non reperi uspiam in ullo manuscripto. *Idem.*

Is postquam magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit] Manuscripta, *percussus:* quomodo et Florentinum: verum eodem sensu: nam Cicero utroque utitur ad hunc modum. 'Ad tempus,' pro, Ad diem constitutum. *Idem.*

Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, et timore socii anxius] In manuscriptis omnibus est, *cupidinibus;* non *cupidus*. Rectene an perperam, aliorum esto judicium. *Idem.*

Jugurthæ exitum adesse] In vetustis est, *exitium:* quomodo nimirum et sensus ipse postulat; pro eo quod est, Interitum ac perniciem. *Idem.*

Proinde reputaret animo suo, præmia an cruciatum mallet] Manuscripta, *reputaret cum animo suo:* idque rectius. Nam eodem modo et Florentinum habet et Beroaldinum. *Idem.*

CAP. 71 *Sed cum hæ litteræ adlatæ*

sunt] Tò *sunt*, non habent codices in membrana descripti, nec ex impressis quidam. *Idem.*

Forte Nabdalsa exercitato corpore fessus, in lecto quiescebat] Manuscripta, *exercito corpore:* quomodo et Beroaldinum habet, et Nonius Marcellus alicubi citat. *Idem.*

Omnium consiliorum nisi novissimi particeps] Tacit. v. 'novissimi consilii expertes.' *Ciacconius.*

Et ea consuetudine ratus] Tò *et* in manuscripto quodam non est: nec id sensus magnopere requirit. *Rivius.*

Ex consuetudine ratus, &c.] Mss. melioribus præmittitur dictio: *et ex consuet.* qua tamen minime opus. *Grut.*

Dormiente illo, epistolam super caput in pulvino temere positam sumit ac perlegit] Sic in manuscripto quoque. Ceterum in plerisque est, *pulvinari;* perperam, ut ego opinor. Cicero certe in hoc significatu fere priore utitur: posteriore haud temere unquam, quod sciam: nam magis *pulvinaria Deorum* dicere solet: velut, 'Ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est.' Rursus, 'Qui pulvinaribus Bonæ Deæ stuprum intulit:' et, 'Qui sacerdotem ab ipsis aris pulvinaribusque detraxisti:' sic et alias. Contra, 'pulvinos poscere,' apud eundem: et, 'Lectica in qua erat pulvinus Melitensi rosa fartus.' Q. Curtius III. 'Epistolamque sigillo annuli sui impressam pulvino cui incumbebat subjecit.' *Rivius.*

Deinde propere cognitis insidiis] Legendum, *dein.* Idem.

Nabdalsa paullo post experrectus] In Fabriciano atque aliis vetustis, *post paullo;* id Sallustianum magis est. Similis error postea, ubi ait, 'Sæpe in fuga, ac post paullo in armis spem habere:' nam perperam est in recentioribus, *paullo post.* Quamquam quod ad sensum quidem attinet, nihil admodum refert, utrum legas. Eundem ad modum Cicero *post aliquanto,* dicere solet. *Idem.*

Ex perfugis] Quibus (ut puto) quia fallere nequibant, custodiam corporis sui tradiderat. Quare cum illi Nabdalsæ satellites essent, circumstarentque tabernaculum, viderunt Numidam ingredientem: idque postea ei retulerunt. In uno scripto codice legimus: *Ex servis.* Ceterum Frontinus Strat. l. I. rem aliter narrat: ait enim Jugurtham Metelli literas intercepisse, et inde cognitis suorum insidiis, in eos animadvertisse. *Castil.*

Ex perfugis] Ita interpretari vix licet, sicut Badius intellexit: ex iis nimirum, qui id nunciaturi ad ipsum perfugerant. Neque enim Numida adhuc Jugurthæ indicaverat. Quorsum alioqui Nabdalsam persequi jussisset? nisi perfugæ illud indicaverint, Numidam illis obviam venisse. *Thys.*

CAP. 72 *Placide respondit*] In uno Ms. *benigne respondit* scriptum fuit: utrumque mihi placet, et utroque modo loqui consuevit Sallustius. Nam et supra; 'tamen pro tempore benigne respondit:' et infra; 'Ad ea Rex satis placide verba facit:' et alibi conjungit; 'Ad ea Bocchus placide et benigne simul pauca pro delicto suo verba facit.' *Popma.*

Placide respondit] Nihil variant Mss. nostri. Itaque scire licet aliorum, *benigne,* esse a glossa. *Gruterus.*

Bomilcare atque aliis multis] Manuscripta, *aliisque multis:* quomodo et vetustissimum quodque ex impressis. *Rivius.*

Iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur] Quomodo iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur, qui tot homines interfecerit? an quia Nabdalsæ pepercit, quem dixit 'acceptum popularibus suis et magnis opibus clarum?' quod videtur verisimile, alioqui hic locus vix intelligetur. *Glareanus.*

Et omni strepitu pavescere] Citaverat hæc Arusianus Messus de Elocutionum generibus, ex secunda Sal-

lustii historia, innuens bellum Jugurthinum. Male igitur inter Fragmenta hactenus collocatum induxi: nam et alibi primam Sallustii historiam citari memini pro Catilina. *Putsch.*

Interdum somno excitus, arreptis armis, tumultum facere] Τὸ *arreptis armis*, codices in membrana descripti non habent, præter unum Fabricianum; ac ne is quidem, nisi in spatio quod versus dirimit, idque alterius manu. *Rivius.*

Interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere] Apud Diomedem l. I. ita scriptum est: 'Interdum experrectus somno, arreptis armis, tumultum facere.' *Manutius.*

CAP. 73 *Volentia de ambobus acceperant*] Non ausus sum inducere scripturam hanc Carrionis, quæ valde animo adlubesceret. a Mss. tamen non agnoscitur; in quibus summa concordia, *volenti animo de ambobus.* Gruterus.

Magis studia partium, quam bona, aut mala sua moderari] Obscurus locus; 'Moderari linguam,' dixit infra. *Ciacc.*

Ceterum in utroque magis studia partium, quam mala aut bona sua moderantur] In manuscriptis est, *quam bona aut mala sua moderata;* quomodo in Beroaldino quoque. *Rivius.*

Præterea seditiosi magistratus vulgus exagitare] Fabricianum exemplar, *vulgum;* quomodo apud Nonium Sisenna, 'Imperitum concitat vulgum.' *Idem.*

Marii virtutem in majus celebrare] Sic et manuscripta. In quibusdam tamen, *immanius celebrare* pro Nimis prædicare, ac Supra modum efferre et extollere laudibus. Nam *immane* non solum dicitur *importunum* et *ferum*, quomodo Cicero alicubi, 'Tetra et immanis bellua,' inquit; sed etiam *ingens* ac *nimium*: ut, 'immanis pecunia,' apud eundem. Priorem tamen lectionem haud dum immutare ausim, propter nescio quem scrupulum. Sed et Liv. IV. ab U. C. 'In majus, ut fit, celebrantes,' inquit. *Idem.*

Denique plebs sic est accensa] In manuscriptis, *plebes:* quomodo et antea est sæpe usus. Nec aliter vetustissimum quodque ex impressis. Τὸ *est*, nullo in manuscripto neque in Beroaldino ipse reperitur. *Idem.*

Quorum res fidesque in manibus sitæ erant] In orat. de republ. ordin. 'quorum omnis vis virtusque in lingua sita est.' Ceterum hic *fides* idem significat quod Barbaris *Creditum.* Cicero: 'Scimus Romæ solutione impedita fidem concidisse.' Sall. Catil. 'pecuniam sua aut amicorum fide sumtam mutuam.' *Ciacconius.*

Frequentarent Marium] Sic Tacit. Hist. II. 'digressisque qui Sacrarium frequentabant.' *Ciacconius.*

Itaque perculsa nobilitate] Legendum e manuscriptis et impressis vetustioribus, *Ita.* Rivius.

L. Manlio Mantino] Sic est in libris scriptis omnibus, et plerisque typis excusis. *Cast.*

CAP. 74 *Regem Bocchum*] Bocchus rex Maurorum erat, qui Numidiæ confines sunt.

Cum neque bellum geri sine ministris posset] Manuscripta, *sine administris;* idque rectius. *Rivius.*

Vagus incertusque agitabatur] In manuscriptis est, *varius incertusque;* non, *vagus:* atque hæc melior lectio est. *Idem.*

Neque illi res ulla, neque consilium] *Ulla,* non est in ullo manuscripto, nec in Veneto aut Florentino. *Idem.*

Parati instructique sunt] Τὸ *sunt* abest a scriptis, quod probo. *Putschius.*

Ibi aliquamdiu certatum est] Τὸ *est*, manuscripta non habent. *Rivius.*

CAP. 75 *Quamquam inter Thalam flumenque proximum*] Quam vellem, flumen hoc nominasset auctor! Sic enim Thalæ situs clarior esset. Ptolemæus non ita longe a Bagrada

Thabbam ponit, quam quidam Thalam putant. Quippe paulo post: 'Legati ab Lepti ad Metellum veniunt.' Qui quidem situs non ita longus est, atque sunt Mauritaniæ Cæsariensis loca, sub Jugurthæ etiam imperio. *Glar.*

Tamen spe patrandi belli] Badius *committendi* exponit, Soldus *finiendi*, quod magis placet. Nam et postea de Mario in Africam recens profecto dicturus est, 'Neque belli patrandi copiam cognovit,' pro *finiendi* dixit, ut puto. *Idem.*

Omnes asperitates supervadere, ac naturam loci etiam vincere aggreditur] Legendum, *omneis asperitates*. Præterea *loci*, non est in impressis antiquioribus, nec in manuscriptis: sed nec inferius additur, ubi de hoc ipso Sallustius: 'denique,' inquit, 'naturam ipsam ceteris imperitantem industria vicerat.' Notanda vero locutio, *asperitates supervadere*. pro *difficultates omneis superare* seu *perrumpere*, ut Plinius loquitur. *Rivius.*

Ceterum ut res modo, et alia aquæ idonea portari] Non divisim legendum, sed conjunctim, *utres modo*: facilis et proclivis error. Sed et perperam in quibusdam additur, *vasa:* id ex glossa, ut opinor irrepsit. *Idem.*

Domiti pecoris] Id est, Jumentorum: sicuti sunt equi, muli, equæ, asini, et cetera hujusmodi.

Vasa cujusque modi, sed pleraque lignea] Mela de eisdem, 'vasa ligno fiunt aut cortice.' *Ciacconius.*

Sed pleraque lignea] Τὸ *sed*, non est in ullo manuscripto, licet sit in impressis vetustioribus. *Rivius*

Quam plurimum quisque aquæ portaret] Perperam in quibusdam, *ut quisque:* nam elegantius particula *ut* omittitur. *Idem.*

Proximam aquam oppido] Scil. Thalæ: et tamen non erat propinqua; sed intervallo quinquaginta millium, scil. passuum. Et est dictum sicut illud Æn. v. 'Proximus huic, longo sed proximus intervallo, Insequitur Salius.' *Badius.*

Deinde ubi ad id loci ventum est] *Est*, non reperi in manuscriptis, ac majore cum gratia abesse poterit. Sic inferius, *præda omnis a perfugis corrupta est:* in manuscriptis non est additum ibi verbum substantivum, nec in impressis antiquioribus. *Rivius.*

Quia Numidæ, sicut plerique, in nova deditione officia intenderant] Locus minime contaminatus est; nedum ut aliorum modo corrigendus veniat. Est enim omnium, intendere officia a deditione, non Numidarum tantum. *Gruterus.*

Milites religione pluvia magis usi] Sic incorruptissimi codd. neque variant ceteri; nisi quod aliquot eorum, *pluviæ;* itaque minime ambigendum de sinceritate lectionis. Vult enim, Milites arbitratos imbrem illum, non casu excussum, sed munere Deorum, animis auctos, &c. *Idem.*

CAP. 76 *Nihil jam Metello infectum credens*] Hoc est, nihil esse quod Metellus efficere non posset, qui tam ardua toties superaverat. Tacit. tamen in Vita Agric. 'ut obstupefacti hostes, qui classem, qui navem, qui mare, exspectabant, nihil arduum, aut invictum crediderint, sic ad bellum venientibus:' ut forte Sallust. *Metello invictum* scripserit. *Ciacconius.*

Nam talia consilia per otium ex opportunitate capi] In quibusdam est *consilia solent, &c.* verum perperam. Ex glossa irrepsisse videtur, quam insulsus aliquis et ineptus litterator adjecerat. Fabricianum, *per otium et ex opportunitate;* addita illa *et* copula. *Rivius.*

Opportunitate] Commoditate temporis. Et ideo, cum non moraretur amplius uno die, aut una nocte in uno loco, non dabatur opportunitas temporis alicui ad capiendum consilium proditionis. *Sold.*

Deinde jubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere] Τὸ *jubet*, non habet Gymnicus, cum sit interim in omnibus manuscriptis, et impressis vetustioribus. *Rivius.*

Vineas agere] Vide supra c. 21.

Superque eas aggerem jacere] Illud *eas* Aldinus codex sustulit, territus fortassis, quod non sit verisimile aggerem supra vineas institui: quippe apud nullum auctorem, quod sciam, lectum. Atqui nisi ita legerimus, non est clarum quid sibi velit illud, *Superque aggerem jacere*. Badius, ut illud *eas* defenderet, dicit fortissimo fundamento fuisse stabilitas vineas. Verum locus totus male habet, præsertim in Aldino, atque adeo in aliis codicibus multis. Si quid divinationi meæ tribuendum, certe suspicor ita ab auctore scriptum: *insuper aggerem jacere, superque aggerem impositis turribus opus ministros tutari.* Quæ lectio egregie sensum elicit, et auctoris stylo est conformis. Illud vero quod præcedit *ex copia,* quid referat, mihi non satis clarum est. Soldus *de locorum multitudine* intellexit, quibus vineæ admoveri poterant mœnibus: quod malim quam *de militum copia,* ut quosdam exposuisse refert Badius. Denique *administros* pro *ministros,* quare substituerit Aldinus codex, mihi non liquet. Quod si infinitivos per præterita imperfecta exponemus, non opus erit verbo *jubet,* nec verbo *duobus,* quæ habent quidam codices: et sane ad eumdem modum infinitivi sequuntur, *festinare, parare, fieri.* Glareanus.

Vineas agere, superque aggerem jacere, et super aggerem, impositis turribus opus, et administros tutari] Quidam antiqui et impressi codices: *Vineas agere, superque eas aggerem jacere.* Glareanus ex ingenio reponendum putat: *Insuper aggerem jacere; superque aggerem impositis turribus, opus ministros tutari.* Ego aliquando putavi locum hunc transpositis verbis a Sallustio scriptum fuisse: *Vineas agere, easque super aggerem jacere,* quod hanc lectionem sensum planum, et apertum continere arbitrarer. Sed cum in duobus manu descriptis, quos multis in locis sinceros et incorruptos esse cognovi, diversam ab impressis lectionem invenerim, (in uno enim particula *super* deerat, in altero, *opus administrosque tutari* legebatur) venit mihi in mentem dubitare, anne etiam, *Vineas agere, aggerem jacere, et super aggerem impositis turribus opus administrosque tutari,* legendum sit. Suspicionis meæ ea est ratio, quod eodem in libro ita locutus est Sallustius: 'Vineas agere, aggerem jacere: aliaque quæ incepto usui forent, properare.' *Popma.*

Turribus] Vide supra c. 21.

Hi postquam murum arietibus feriri, resque suas adversas vident] Manuscripta, *adflictas vident,* pro *perditas,* vox est apud Ciceronem frequens: eodem modo Florentinum. *Rivius.*

Arietibus] Aries machinamentum fuit, quo muros urbium frequenti ictu feriebant, evertebantque. Ejus inventionem Plin. l. VII. c. 56. Epeo tribuit, existimans ab equo repertum Trojano. Ita enim scribit: 'Equum, qui nunc aries dicitur, in muralibus machinis Epeus invenit ad Trojam.' Tertullianus libro de pallio, Carthaginiensibus adscribit, secutus fortasse Vitruvium, qui ita habet l. X. c. 24. 'Primum ad oppugnationes Aries sic inventus esse memoratur: Carthaginienses ad Gades oppugnandas castra posuerant; cum autem castellum ante cepissent, id demoliri sunt conati: postquam non habuerunt ad demolitionem ferramenta, sumserunt tignum, idque manibus sustinentes, capiteque ejus summum murum continenter pulsantes, summos lapidum ordines dejiciebant, et ita gradatim ex ordine totam munitionem dissipa-

verunt.' Hæc ille. Sequiori ævo quoque Cancer appellatur. Atque hæc de origine ac nomine. Rem ita descripsit Flavius Josephus tertio Excidii: 'Est,' inquit, 'Aries trabs prægrandis, quæ malum navis assimilat. Is solidatur in capite gravi ferro, in arietis formam, unde et nomen assumsit: dependet medius, funibus suspensus ex alia trabe, velut trutina; quæ trabs tignis utrinque firmis munita est et fulta. Repulsus porro magna virorum manu retrorsum, iisdemque antrorsum statim et cum impetu reflectentibus, quatit muros prominulo ferro. Neque est ulla turris tam valida, aut mœnia tam lata, quæ ut primas maxime plagas tulerint, sustinere et subsistere eas assiduas possint.' Accedat his illud Lucan. 'Tu quoscunque voles in planum effundere muros, His aries actus dispergit saxa lacertis.' Et hoc Sidonii: 'Nec Pharii nunc regna precor, nec ut hisce lacertis Frangat Hydaspæas aries inpactus Erytras.' Ex his Poliorceticon auctores, et qui omnium circumspectissime et cum cura id argumenti tractavit Clarissimus Lipsius, triplicem aut duplicem arietem facit, Rudem, et a prima inventione, quem manibus lacertisque validi homines sustinentes egerint; alterum compositum, qui ex trabe altera ex transverso erecta dependerit, quo vi majore, conatu leviore libraretur: tertius fuerit Testudo arietaria. Quæ sane distributio, licet haud improbanda, tamen quod ad compositum attinet, non satis rem exprimit; nam præter rudem, et præter dependentem, exque alia trabe, velut jugo aut trutina, ut habent verba Josephi, funibus suspensum, etiam Aries proprie compositus fuit ex pluribus trabibus inter se connexis, et laminis ac vinculis ferreis arctissime circumligatus et compaginatus. Cujus effigies Campis Trans-Isulaniæ oppido hodieque videtur. Hinc jam intelligentur Lucani et Ammiani Marcellini loca, quæ de Ariete hunc in modum composito habentur, hactenus aliorsum, ad priorem compositionem, minus, ut existimo, recte traducta. Lucani verba ita se habent: 'nunc conjunctas adstringere nodis Instabat ferroque trabes, quo frangeret altos Portarum postes, quateretque morantia claustra.' Ammiani hæc sunt l. xx. ubi ait, Arietem vetustum dissolutum fuisse, ut facilius veheretur, iterumque instructum. Ubi primum in verbis Lucani conjunctas trabes, quæ nodis et ferro erant adstringendæ; de ariete ejusmodi, qui ex duobus aut tribus malis compositus constabat, omnino acceperim. Nam et Ammianus cum inquit, Arietem ut facilius veheretur, dissolutum iterumque instructum, quis non de trabe similiter solutili, aut potius de trabibus eum, ut indicavimus, in modum in se compositis atque aptatis id quoque ipsum intellexerit? *Joh. Isac. Pont.*

Domum regiam comportant] Omissa est præpositio. *Ciacconius.*

Ibique vino et epulis onerati] Quod in vetustis quibusdam *gravati* legitur, id ex glossa addita irrepsit: et quamvis idem est utrobique sensus, prior tamen lectio verior. Sic et Curtius v. 'mero onerati,' inquit et alicubi, 'Oneravere se vino.' Idem tamen vi. 'utrumne vino gravatus effudisset illa:' et viii. 'Graves mero suas vires extollere.' Sed et Livius iv. ab U. C. 'Vino epulisque gravatos,' dicit. Idem ix. 'vino oneratos sopiunt,' inquit. *Rivius.*

Cap. 77 *Lepti*] Vide supra c. 19.

Lepti] Scilicet magna.

Et cuncta a Bestia, Albino, Metelloque impetrata gnaviter fecerant] In Fabriciano est, *imperata;* idque sensus ipse postulat. Sed et *nave* ibidem, consentientibus aliis, haud scio an rectius, pro *impigre, strenue, gnaviter,* ab adjectivo *navus,* quod est *diligens* et *industrius;* ubi hodie fere *gnavus*

dicimus. Magis autem antiquitatem resipit hoc adverbium, cujus est cum primis observans Sallustius: quamquam Priscianus quidem et Diomedes priscum magis esse putant *gnaviter*, sicuti et *ignaviter*, quod Lucilius alicubi dixerit. Qui volet Priscianum legat xv. de adverbiis. Diomedis in I. verba sunt: 'Quædam sunt nomina in *us* syllabam terminata, quæ ex se bina adverbia faciunt: ut est veterum auctoritas. transit enim in quibusdam rationem, et aliter ipsa enuntiat, aliter consuetudo usurpat: nam navus naviter dicunt, quod nos nave; largiter, quod nos large.' *Rivius.*

Missæ sunt eo cohortes Ligurum] Manuscripta, *Emissæ eo;* nec est additum ibi verbum substantivum. *Idem.*

CAP. 78 *Sidoniis*] A Sidoniis et Phœnicibus per totum terrarum orbem multæ conditæ sunt coloniæ urbesque. Habuere Sidonii sicut et Tyrii ingenium acre, vividum, et ad omnia flexile. His artibus opes illorum brevi in immensum crevere, dum iis vacare licuit per longæ pacis otium. Nam pacate diu vixisse præ ceteris mortalibus vel hinc colligas, quod lib. Jud. c. 18. Sidonii proponuntur in exemplum summæ securitatis. Verum autem esse puto, quod Sidonem scribit Trogus a piscium ubertate sic appellatam fuisse, nam *Zaid*, id est, piscatio, hodieque Sidon dicitur, ut Galilææ oppidum Bethsaida, quasi domum piscationis dixeris. Nec Sidoni minus congruit, quam Hebræi nos docent esse ad mare piscosissimum: Itaque cum Gen. x. 15. Sidon fuisse dicitur Chanaanis primogenitus, per Sidonem intellige Sidoniorum patrem, vel Sidonis conditorem, quocunque fuerit nomine. Sidonem ex hoc loco discimus fuisse valde vetustam, ut quæ conditorem habuerit Chami nepotem, Noachi pronepotem. Itaque licet Tyrum Sidonis æmulam, antiquam et Cadmæam et Ogygiam Poëtæ passim appellent, et iidem antiquitatis nomine plurimum se efferant, tamen Sidoni Tyrus cogitur submittere fasces. Homerus plurimis in locis Sidonis et Sidoniorum, nunquam Tyri meminit: Sidon autem a Tyro fere distabat stadiis ducentis. Ita habetur in Strabone. In medio Sarepta nomen habet ab æris fusione, cujus ibi magnus proventus, unde Homerus: Ἐκ μὲν Σιδῶνος πολυχάλκου εὔχομαι εἶναι· id est: *Ærifera ex Sidone genus mihi glorior esse.* Bochart.

Id oppidum a Sidoniis conditum] Alii a Tyriis malunt. Plin. v. 19. 'Tyrus olim partu clara, Urbibus genitis Lepti, Utica.' Silius l. III. 'Sarranaque Leptis.' Sarrana, id est, Tyria. Sed sive Leptis a Tyriis aut a Sidoniis orta sit, eam saltem esse Phœniciam in consensu est omnium. Sic a Sallustio supra didicimus, Phœnices Hipponem, Adrumetum, et Leptim in ora Africæ maritima condidisse: et in veteri oraculo: 'Imperium mundi Pœna reget urbe profectus.' Id est, Severus Lepti Tripolitana oriundus, de quo Statius l. IV. sylvarum: 'Tene in remotis Syrtibus avia Leptis creavit?' Et mox: 'Non sermo Pœnus, non habitus tibi, Externa non mens.' Pœnam linguam pro Africana dixit, nam illam assumsisse Leptitanos auctor Sallustius. *Idem.*

Syrtes] Duæ Syrtes: Cephalas altum sylvosumque magnæ Syrtis initium, quæ et nomine et ingenio par alteri est, ceterum multo major, namque ambitum 400. et 30. mil. passuum complet. Taphura grandis vicus: a quo Syrtis parva insinuare se incipit, 300. mill. pass. a Carthagine distans, 200. in reductione, quæ aliquanto magna, clementior est: ab tractu denominatæ, quod omnia ad se trahant, et appropinquantia vadoso mari hæreant. Nam et Strabo difficultates ibi esse ait, propter fundum multis in locis cœnosum; ex quo contigit, ut multi in brevia incidentes inhærescant. Sinus quidem sunt importuosi,

atque atroces, infestique ob alternos motus pelagi affluentis, ingruentibus in eas ventis, cum littora circum declivia sint, ex quo Austrinis flatibus mare ibi maxime fremit, devolventibus in illud arenas et saxa, quæ illinc revomit; quo fit ut inæqualitas fundi magna sit, alio quidem loco mare profundissimum, alio vadosum sit; et sævienti æstu, quæ modo eminebant, in imo residant; quæ vero in imo jacebant, supra undas extollantur; ex quo omnis locorum facies simul cum ventis mutatur. Vide Strab. l. XVII. *D. Marius Niger.*

Impares magnitudine, pari natura] In quibusdam est, sed impressis, *pares natura:* verum eodem plane sensu, quamvis prior lectio, si quid est in me judicii, verior est. *Rivius.*

Impares magnitudine, pari natura] Servius hæc ita recitat in Virg. Æn. l. I. 'Impares magnitudine, pares natura:' utrovis modo legas, parvi refert. *Manutius.*

Impares magnitudine] Vide Plinium v. 4. et Strabonem l. II. et XVII. etsi locus hic posterior corruptus est: scriptum est enim, ibi majoris Syrtis ambitum esse 930; diametrum vero 15000: quod esse minime potest, ut ambitu suo diameter sit major. *Cast.*

Proxima terræ] Sallustium reliquisse *terram* probavimus in Obs. *Gronovius.*

Ubi mare magnum esse, et sævire ventis cœpit] *Mare magnum,* omne tempestate tumidum et inflatum, Hist. l. III. 'Immensum aucto mari, et vento gliscente:' alias, 'mare magnum' est, *latum.* Supra: 'mare magnum, et ignara lingua, commercium prohibebant.' Cæsar l. III. Bell. Gall. 'Cum sævire ventus cœpisset.' Mela ad æquor *sævitiam* retulit; et Sallust. Jugurth. c. 17. 'mare sævum, importuosum.' *Ciacconius.*

Ita facies locorum cum ventis simul mutatur] Tacit. l. XIII. 'Non ut hominum vultus, ita locorum facies mutantur.' *Idem.*

Syrtes ab tractu nominatæ] Non sunt hæc in veteri editione, et amicissimus meus Jungermanus glossam omnino putat, quam aliquis, ut solet, margini alleverit: jam enim dixerat, 'quibus nomen ex re inditum.' Et clare, 'Limum arenamque, et saxa ingentia fluctus trahunt:' *trahunt* id ipsum est σύρουσι, unde Σύρτις. Vide Apoll. l. IV. Arg. et ipsius Scholiast. Gloss. Græcolat. Σύρσις *tractus, tractio:* lege Σύρτις. Statius primo Thebaid. 'Syrtes destituunt:' ubi Lactant. ἀπὸ τοῦ σύρειν. Græce σύρειν i. *.... sine dubio addendum *trahere.* Allusit et Rufus Avienus. 'Late trahit æquora Syrtis.' Sic supra Crisp. de Catabathmo rationem nominis etiam breviter innuisse satis habet: 'declivem latitudinem, quem locum Catabathmon incolæ appellant.' Quid enim καταβαθμὸς aliud quam *descensus?* Putschius.

Quæ eo facilius retinebantur] Manuscripta, *retinebant,* quomodo et ex impressis quædam, ut *quæ* casus sit accusativi. *Rivius.*

CAP. 79 *Cyrenenses*] Cyrenæ oppidum Cyrenaicæ regionis, quæ et Pentapolis dicta Plinio, originem referens ad Græcos, Aristippi Philosophi patria, a Cyrene Hypsei filia dicitur etymon suum arcessere. Ab illa Carthaginis æmula tota regio etiam Cyrene dicta. Nostro hoc tempore dicitur Corcu, teste Cirava. Fuit hæc civitas nobilitata a fonte Solis, qui meridie frigebat, media nocte calebat.

Ager in medio arenosus] Multa loca arenosa et deserta in regione Cyrenaica, præsertim ubi olim Jovis Hammonis oraculum. Quem ideo Hammonem appellatum existimant Græci, quod Ἄμμος iis arenam denotet. Sed falluntur egregie. Uti enim tum ab aliis, tum novissime a Bocharto in suo Phaleg demonstratum est, cum Chamo Jupiter Ammon idem est. Chamum ibi Noachi filium inter Deos relatum fuisse certum est; Ægyptii

quippe mollito sono Ἀμμοῦν vel Ἀμοῦν dixerunt. Unde et tota Africa aliquando Ammonia dicta. Stephanus: Ἀμμωνία ἡ μεσόγαιος Λιβύης, καὶ αὐτὴ δὲ πᾶσα ἡ Λιβύη οὕτως ἐκαλεῖτο ἀπὸ Ἄμμωνος: id est, *Ammonia Africæ mediterranea, sed et ipsa Africa universa sic ab Ammone vocatur.* Hæc obiter. Vide *Bochartum.*

Neque flumen, neque mons erat, &c] Naturalis illa est finium regionum separatio, quod vel fluminibus vel montibus separentur. De fluminibus ita Tacitus dixit: 'certum jam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat.' Diodorus Siculus, ubi controversiam narrat, quæ inter Egestanos et Selinuntios fuit, ποταμοῦ, ait, τὴν χώραν ὁρίζοντος: id, *amne fines discriminante.* Et Xenophon l. IV. Exp. Cyri, talem amnem simpliciter τὸν ὁρίζοντα, id est, *finitorem* vocat. Narrant veteres Acheloum amnem incerto cursu modo sectum in partes, modo circumactum obliquo agmine (unde tauri et serpentis formam induisse dicitur) diu de agro adjacente belli causam Ætolis et Acarnanibus præbuisse, donec eum Hercules aggeribus domuit, eoque beneficio Œnei Ætolorum regis filiam in matrimonium accepit. Sicuti hæc in fluminibus usurpata, ita et in montibus locum habuere; unde Tacitus de Germania: 'a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus separatur.' Plinius l. XXXVI. de Alpibus loquens: 'Evehimus ea, quæ separandis gentibus pro terminis constituta erant.' Grot. II. 8. de Jur. Bell. qui ibidem quæstionem movet, an, ubi flumen regionis alicujus terminus est, atque alveum mutaverit, etiam fines regionis mutentur. Sed hæc hujus loci non sunt.

Quæ res eos magno diuturnoque bello inter se habuit] Manuscripta, *in magno,* addita præpositione: quomodo et vetustissimum quodque ex impressis. *Rivius.*

Quo in loco inter se obvii fuissent, ibi communis utriusque populi finis haberetur] Manuscripta et alia quædam, *is communis utriusque populi, &c.* Quod ad sensum attinet, utrumvis probe quadrat; et cum lectione vulgata facit Pomponius Mela: 'Ut ubi legati,' inquit, 'concurrerent, certo tempore utrimque dimissi, ibi termini statuerentur:' posterior lectio mihi elegantior esse videtur. *Rivius.*

Quibus nomen Philænes erat] Manuscripta, *Philænis:* idque rectius ac Latinius, ut de elegantia nihil dicam. Est enim secundæ inflexionis hoc nomen: nec aliter usquam Sallustius usurpat. *Idem.*

Quibus nomen Philænis erat] *Philænis* dativum in *Philænes* Aldinus codex mutavit, temere meo quidem judicio: nam ad finem hujus historiæ ipsemet auctor in secunda, non in tertia Latinorum declinatione *Philæni* inclinat, quod et alii secuti sunt auctores Latini, nominatim Valer. Max. l. v. et Pomponius Mela l. I. apud quem tamen locus mutilus est. Quare hic legendum, *quibus nomen Philænis,* per tertiam vocalem in ultima syllaba. *Glareanus.*

Ubi per loca æqualia, et nuda gignentium] *Æqualia,* sunt plana; *gignentia* vero arbores et stirpes appellat, quæque alia e terra gignuntur. Sic infra: 'Forte in eo loco grandis ilex coaluerat, inter saxa paulum modo prona, deinde inflexa atque aucta in altitudinem, qua cuncta gignentium natura fert.' Sallust. imitatus Apulejus in libro de Platonis dogmate, ut in optimo exemplari manuscripto legitur: 'Gignentiumque omnium instar ceræ, formas et figurationes ex illa exemplorum impressione signari.' Et paulo post: 'Animam vero animantium non esse corpoream, nec sane perituram, cum corpore fuerit absoluta, omniumque gignentium esse seniorem, atque ideo et temperare et regere ea quorum curam fuerit diligentiamque sortita.' Hoc est;

omnium quæ gignuntur. Vitruvius vero quod Sallust. dixit *gignentia*, *nascentia* ipse appellavit, ut l. v. c. 1. 'Non minus quam etiam nascentium oportet imitari naturam, ut in arboribus teretibus:' et statim; 'ergo si natura nascentium ita postulat.' Et l. VIII. c. 1. 'Si inveniuntur nascentia, tenuis juncus, salix erratica.' Inde infra 'et illis dolentia, et plebi volentia.' De *Philænis* Mela et Val. Maximus. *Ciaccon.*

Per loca æqualia et nuda gignentium] *Gignentia* dixit etiam Ambrosius Orat. de fide Resurrectionis: 'Denique multa gignentia quamvis jugi serenitate, humo arida arenosaque nascuntur, quoniam et ipsa terra ad humorem sufficit,' &c. Lactant. de ira Dei I. 13. 'Aiunt enim multa esse in gignentibus, et in numero animalium, quorum adhuc lateat utilitas, sed eam processu temporis inveniri.' *Ursinus.*

Pœni] Id est, Carthaginienses: et dicuntur Pœni, quasi Phœni. Nam de Phœnice regione in Africam profecti sunt, qui Carthaginem condiderunt. *Sold.* Vide supra c. 19.

Quos fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur] Nescio an sit scribendum *quo fines*. Ciaccon.

Ut vel illi, quo fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur] Manuscriptum, *quos fines*, quomodo et in aliis plerisque, idque fortasse rectius: nam sequitur *ibi*, hoc est, *in iis finibus;* nisi quis ex iis, quæ mox sequuntur, ita intelligere malit, ut vel illi, quo loco fines populo suo peterent, eo in loco vivi obruerentur: vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Præterea, *quærerent* in quibusdam legitur, pro *peterent;* quamquam eodem sensu. *Rivius.*

Aras] Hæ Strabonis ætate non extabant: ut ipse refert Strabo l. III. *Castil.*

Aliique illis domi honores constituti] Manuscripta, *instituti:* quomodo quædam etiam typis excusa, pro, Decreti: quamquam et *constituere honores* dicitur, id quod apud Ciceronem reperitur. *Rivius.*

CAP. 80 *Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus et majoribus promissis, ad studium sui perducit*] In vetustis nonnullis est, *perlicit;* pro *sibi conciliat et devincit.* Atque hæc lectio mihi magis arridet, etiamsi prior illa in manuscriptis quoque est. 'Perlicere ad societatem armorum,' est apud Livium x. ab U. C. et 'Donis perlicere,' VI. belli Punici II. Non inficior tamen, et priorem in eodem lectionem reperiri, velut v. belli Asiatici, 'Et alios,' inquit, 'principum donis ad suam caussam perduxit.' *Idem.*

Id ea gratia facilius proclivíusque fuit] In manuscriptis ceterisque vetustioribus est, *pronius:* verum prior tamen lectio mihi valde placet. Est apud Sallustium non semel, 'in proclivi esse;' pro, Facile: ut cum inquit, 'Cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt.' Sic et in Andria Terentius. *Idem.*

Id ea gratia facilius proniusque fuit] Ita rursus Pall. omnes, nec video cur cedere debeat aliorum *proclivius:* mallem potius ejici, *ea gratia;* natum in officina interpretum, fortassis etiam illud *facilius.* Gruterus.

Quam rem opportunissimam incœpto bello pauci impediverant] Hanc lectionem et ipse probandam esse duco. Nec tamen dissimulandum reor in manuscriptis omnibus, quæ ipse viderim, reperiri, *incepto belli*, non *bello.* Rivius.

Rem opportunissumam incepto belli] Ita etiam Mss. nostri, ut quisque est virtute melior: deteriores enim, *bello.* Gruterus.

Etiam ante Jugurthæ filia] Nonius Marcellus citat hæc valde corrupte in hunc modum: *Etiam jam ante Jugurthæ filia Boccho nupserat, verum ea*

necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. Coaluerunt turpiter duo fragmenta, quæ sic divide et supple: *Et jam ante Jugurthæ filia Boccho nupserat, verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur.* Idem Catilina: 'Præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit.' *Putschius.*

Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat] In nostro probatissimo codice sic legitur: non uti vulgo, *Boccho nupserat;* quæ verba cum diligentius considerarem, in eam opinionem adductus sum, ut existimem, ita Sallustium scripsisse. Namque Plut. asserit Jugurtham Bocchi generum fuisse, in Mario. Accedit præterea auctoritas Flori, qui et ipse l. III. c. 1. scribit, Bocchum Jugurthæ socerum fuisse. Hæc jam adnotaveram, cum et in illo codice, qui in bibliotheca divi Salvatoris Bononiæ servatur, eodem modo scriptum esse reperi: ut jam non dubitandum sit, quin hæc sit antiqua et germana lectio. *Cast.*

Quia singuli pro opibus quisque quam plurimas uxores, alii denas, alii plures habent] Manuscripta, consentientibus et aliis vetustioribus, '*quod singuli pro opibus, &c. alii plures habeant.* Rivius.

CAP. 81 *Profunda avaritia*] Sic in Epistol. Mithrid. 'cupido profunda imperii et divitiarum.' Et in orat. de repub. ordin. 'profundam libidinem,' dixit, pro, Immensa: ut Cicero in Pisonem, 'Quum partem ejus prædæ profundæ libidines devorassent:' et pro Plancio, 'mare profundum et immensum.' *Ciaccon.*

Eandem illos caussam belli habere cum Boccho, quam secum et cum aliis gentibus libidine imperitandi] Duo e manuscriptis habent, *libidinem imperitandi,* casu accusativo: idque rectius esse puto; nam et alibi, 'Libidinem dominandi caussam belli habere,' inquit. *Rivius.*

Libidinem imperitandi] Huc respexit Mela III. 3. 'Bella cum finitimis gerunt, caussas eorum ex libidine arcessunt, atque imperitandi prolatandique quæ possident.' *Ciaccon.*

Item regem Persen] Perses rex Macedoniæ fuit: hunc Paulus Æmilius consul prælio apud Olympum montem commisso vicit, captumque cum liberis in triumphum duxit. In eo prælio, ut tradit Plutarchus, XXV millia hostium cæsa sunt. Biduo omnis Macedonia se Æmilio dedidit. *Sold.*

Post uti quisque opulentissimus videbatur] Manuscripta, *videatur.* Rivius.

Iter constituunt] Sic Cicero de Divin. l. I. 'Iter propositum et jam constitutum.' *Ciaccon.*

Ita Jugurtha ratus aut capta urbe operæ pretium fore, aut si dux Romanus, &c.] Manuscriptum, *pretium fore:* sed erat alterius manu in spatio quod versus dirimit, litterulis minutis, *operæ:* verum in aliis solum legitur, *pretium;* ut quin ita legendum sit, dubitatio jam nulla relinquatur. *Riv.*

Pretium fore] Sic reposui ex plerisque antiquis libris: quo modo locutus c. 110. 'Fuerit mihi pretium eguisse aliquando amicitiæ tuæ.' Fulvii tamen liber, *Operæ pretium fore.* Ego dictionem, *operæ,* induxi, aliorum veterum librorum auctoritate adductus. *Manutius.*

Aut capta urbe, operæ pretium fore] Illud *operæ* extat in omnibus Mss. nostris, ideoque non ausus sum ejicere quasi per vim: posse tamen abesse certum est. *Gruterus.*

Aut si dux Romanus auxilio suis venisset] *Dux,* non est in ullo manuscripto; ac rectius abest. *Rivius.*

Ne mox agitando, aliud quam bellum mallet] In vetustis quibusdam, *ne moras agitando,* quomodo et Florentinum et Beroaldinum, pro differendo ac prolatando. Citat eodem modo Riccius Lugiensis, quamvis secus Badianum. *Idem.*

Bocchi pacem imminuere, ne moras agitando aliud quam bellum mallet] *Imminuere* pro *interrumpere* accepisse

videtur. Sed pro *Ne morus*, idem Aldinus codex habet, *ne mox agitando:* quæ lectio melior est, si *agitando* pro *cogitando* acceperis. *Glareanus.*

CAP. 82 *Mauris*] Mauritania, uti notum, dividitur in Tingitanam et Cæsariensem. Sed primum hæc divisio facta, teste Dione, a Claudio. Hæc major a Victore Uticensi vocatur. Massyliam quoque et Massæsyliam appellavit Strabo. Hodie regnum Tremissenum hoc loco videtur, ut Girava et D. Niger attestantur. Tingitanam a Bogud rege Bogudianam aliquando cognominatam, tradit Plinius. Sitiphensis et Hispania transfretana ab Honorio et S. Rufo: et in libro Notitiarum Hispania Tingitana appellatur. Inferior Mauritania a Solino in descriptione Nili, et a Xiphilino in vita Severi nuncupatur, ubi dicit Atlantem non longe ab Oceano Atlantico exoriri, prope Macenitas qui sunt in Mauritania Inferiore. Regnum Maroci ejus loco statuit Augustinus Curio, Fessæ vero Niger. In numismatibus antiquis Mauritania per *e* legitur. Incolæ, ut Strabo testatum reliquit, Maurusii a Græcis, a Latinis Mauri appellantur. *Ortel.*

Nam consulem factum, antea acceperat] In impressis quibusdam, *jam antea acceperat:* licet aliter manuscripta. *Rivius.*

Vir egregius in aliis artibus] In nonnullis est omissa præpositio *in:* sed præterquam quod exemplaria manuscripta additam habent præpositionem, Cicero quoque sic est loqui solitus: ut cum inquit, 'Lælius in laude bellica egregius:' pro, Excellens et Præstans. *Idem.*

In superbiam vertebant] Infra: 'Ne modestiam in conscientiam duceret.' Tacit. Hist. II. 'Ornatum ipsius municipia et coloniæ in superbiam trahebant.' Infra: 'omnia non bene consulta in virtutem trahebantur.' *Ciaccon.*

Quam rem alii in superbiam vertebant] Fabricianum, *vortebant:* quod antiquitatem magis sapit, cujus cum primis studiosus est Crispus. *Rivius.*

Magis honore Marii quam suæ injuria excruciatum] Sic quidem etiam Palatinus, Nazarianus, aliique. Atenim Commeliniano est *injuria exercitum:* quod ipsum germanum magis auctoris, meo quidem judicio. *Gruterus.*

Neque tam anxie laturum fuisse, si adepta provincia alii quam Mario traderetur] Mss. *si ademta provincia:* sic et sensus ipse postulat: et proclivis sane fuit lapsus, una omissa litera. *Rivius.*

CAP. 83 *Alienam rem suo periculo curare*] Manuscripta, *periculo suo,* ut sequatur pronomen. *Rivius.*

Alienam rem] Id est, Rem ad alium, seu ad Marium pertinentem. *Sold.*

Rem alienam] Id est, Triumphum, aut victoriam Marianam. *Bad.*

Habere tum magnam copiam societatis amicitiæque conjungendæ quæ potior bello esset] Sic in omnibus fere. Sed quid si legas, *habere eum, &c.?* sane facilis ac proclivis lapsus fuit, similitudine litterarum. Nihil tamen adhuc muto, sed conjecturam solum affero. Hæc jam adnotaram, cum ecce allato et inspecto codice Florentino, *eum* ibi reperi. *Rivius.*

Habere eum magnam copiam societatis] Mirum est, tam alte radices egisse scripturam falsam. Nam etiam nostri omnes, *habere tum magnam, &c.:* aut, *habere tam magnam.* Gruter.

Omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime desinere] Quamvis in cunctis manuscriptis *acerrime* legatur, atque etiam in impressis quibusdam, velut Florentino, tamen vulgatam lectionem probandam magis esse puto. Opponuntur enim, *facile* et *ægre.* Cicero de senectute, 'Omnis conglutinatio recens ægre, inveterata facile dissolvitur.' Idem alibi, 'Inveterata vitia ægrius depelluntur,' pro Difficilius. *Rivius.*

Bellum sumi facile, ceterum acerrime desinere] Scripti, *ægerrime desinere:* quod magis probo. *Putschius.*

Non deponi nisi cum victores velint] In manuscriptis omnibus est, *deponi cum victores velint:* et hæc lectio magis arridet. *Rivius.*

Proinde sibi regnoque consuleret] In vetustis quibusdam, sed impressis, *sibique regnoque:* id historico magis convenire videtur. *Idem.*

Ille probare partim, alia abnuere] Editio prima; *illa probare, partim abnuere;* sine voce *alia:* qua etiam destituti Mss. aliquot; quorum meliores, *ille probare: partim abnuere.* Ævo juniores, *ille probare partim, partim abnuere.* Gruterus.

Probare partim, alia abnuere] Scribe: *probare, partim abnuere,* ejecto τῷ *alia.* Vide Gronov. ad Liv. III. 37.

CAP. 84 *Dictitare sese consulatum ex victis illis spolia cepisse*] *Ex vitiis illorum,* aut *ex mollitie illorum,* videtur legisse Plutarchus; scribit enim, σκῦλόν τε βοῶντος αὐτοῦ τὴν ὑπατίαν φέρεσθαι τῆς τῶν εὐγενῶν καὶ πλουσίων μαλακίας. *Ciaccon.*

Militiæ] Sic antiquus Fulvii liber: in vulgatis, *Militia.* Sed antiquus loquendi modus, 'Domi militiæque,' adduxit me, addita præsertim veteris libri auctoritate, ut locum mutarem. *Manutius.*

Homines emeritis stipendiis] Veteranos: qui cum implessent stipendia, ad militiam inviti cogi non poterant. Legibus enim Romanis decem tantum annos militare cogebantur, ut ait Plutarchus in Gracchis. Verum id haud semper servatum est, quod leges apud Polybium l. VI. Cornelium Tacit. l. I. item apud Jureconsultos l. VII. tit. 64. et l. X. tit. 54. Codicis. *Cast.*

Stipendiis emeritis] Sicuti septimo et decimo anno militiæ initiabantur, ita militem liberatum anno demum ætatis quinquagesimo, atque ea de re legem latam scribit Lipsius ad Taciti Annales. Videndus Petrus Crinitus l. VIII. de honesta discipl. cap. ult. Quando vero diximus quinquagesimo anno finem militiæ esse, non ita intelligendum, ut a prima ætate militiæ capaci ad illud usque tempus militare quis cogeretur, sed de iis, qui serius ad militiam transvecti, quietem illos quinquagesimo anno habuisse. Quot autem olim emeritæ militiæ stipendia et anni fuerint, diversimode inter auctores disceptatur. Alexander Neapolitanus Genial. VI. 22. adnotatum reliquit, modo undecim, modo sexdecim annos militiæ finem fecisse. Apud Tacitum quadragena quidam, alius tricena stipendia numerat. Sæpe ea res variavit, sub principibus præsertim, ut discimus ex Annalibus Taciti. 'Edixit,' inquit, 'Tiberius militare ærarium eo subsidio niti: simul imparem oneri remp. nisi vicesimo militiæ anno veterani dimitterentur. Ita proximæ seditionis male consulta, quibus sexdecim stipendiorum finem expresserant, abolita in posterum.' Sed idem quoque ab Augusto ante fuisse constitutum testatur Suidas: imo et libera rep. viginti stipendia pedites fecisse docemur a Polybio l. VI. viginti item stipendia appellari video l. IX. c. de veteranis: videnda quoque l. de veteranis, c. quando provocare non est necesse, et l. ult. c. de his qui non implent. Atqui dissentire videtur Modestinus, dum inquit: 'Nam qui viginti annos militaverit, similis illi est, qui expleverit militiam.' Justus porro Lipsius apud Tacitum auctor est, prima stipendia annis viginti quinque fuisse definita. Ad cujus opinionem inscriptionem hanc ex tabula veteri adhibendam putavi: IMP. CAES. DIVI. TRAIANI. PARTHICI. F. DIVI. NERVAE. NEPOS. TRAIANVS. HADRIANVS. AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. XII. COSS. III. P. P. IIS. QVI. MILITAVERVNT. IN. CLASSE. PR. MISENENSI. QVAE. EST. SVB. IVLIO. FRON-

TORE. SEX. ET. VIGINTI. STIPEND. E-MERIT. DIMISSIS. NON. MISS. QVOR. NOM. SVB. &c. Qui militant, stipendia mereri dicuntur. l. miles, et l. item miles. ff. de re judicata: hinc emerita stipendia, quæ Justinianus impleta vocavit, c. de his qui non impletis stipendiis. inde et emeriti milites, quos etiam veteranos vocarunt. Martianus in l. deferri. ff. de jure fisci: 'Veterani,' inquit, 'sacris constitutionibus delatores esse prohibentur, propter honorem utique et merita militiæ:' item, 'milites propter honorem stipendiorum, quæ merent, deferre prohibentur.' Si quid ego video, legendum priori loco, proxime ad ductum vulgatæ scripturæ, *propter honorem utique meritæ militiæ*. Sed considerent hoc eruditiores. Ceterum qui emeritis stipendiis militare rursum cogebantur, vocabantur *Evocati*, teste Dione l. XLVIII. Isidorus *Evocationem* fuisse dicit, cum ad subitum bellum, non solum milites, sed etiam ceteri vocabantur. *Stewechius.*

De ullo negotio negare audebat] Scripti, *abnuere audebat*. Putschius.

Abnuere audebat] Est in manuscriptis quibusdam, *negare audebat*: sed irrepsit ex glossa, ni fallor. *Rivius.*

Quia neque plebi militia volenti putabatur] Hunc loquendi modum a Græcis tractum annotavit Priscianus, adducto Demosthenis loco, et hoc Sallustii. Apud eum sic est: *Demosthenes, ἃ βουλομένοις ᾖ τούτοις ἀκούειν*. Sallust. Jugurth. bello, 'Neque plebi militiam volenti putabatur.' Similis locus cap. 100. 'Non tam diffidentia futurum' (sic enim lego) 'quod imperavisset, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labor volentibus esset.' Tacit. l. I. 'Ut quibusque bellum invitis aut cupientibus erat, spe, dolore, accipitur:' et XV. 'Hæc atque talia plebi volenti fuere.' Et in vita Agricolæ: 'Eoque initio erecta provincia, et quibus bellum volentibus erat.' Et Macrobius Saturn. II. 9. 'Si vobis volentibus erit.' In quibus omnibus cum verbum, *est*, reperiatur, videndum an apud Sall. hoc loco legi debeat: *etiam lætus decreverat: ac quia neque plebi militia volenti erat, putabatur Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus*. Ciaccon.

Neque plebi militia volenti] Est Græcismus. Vulgo, *neque plebe militiam volente*, id est, nolente et recusante militiam plebe. Vel exponamus, *neque*, id est, nec etiam: ac si dixisset, Non solum nobilitate, sed etiam plebe recusante militiam. *Castil.*

Et eos non paullum oratione sua Marius arrexerat] Quamvis in quibusdam *erexerat*; tamen hæc lectio magis arridet; quam et manuscripti codices, et exemplar Aldinum habet. Utitur autem Sallustius alias quoque hoc verbo; velut inferius, 'Hujuscemodi oratione habita Marius, postquam plebis animos arrectos videt:' quo in loco tamen in vetustis est, *erectos*: verum perperam, ut opinor; tametsi Cicero quidem altero magis utitur: velut, 'Oratio consulum animum meum erexit, spemque attulit dignitatis recuperandæ.' Idem, 'Is civitatem ad spem libertatis erexit.' *Rivius.*

CAP. 85 *Imperium*] Consulatus et prætura proprie dicuntur imperia, sicuti aperte hoc loco Sallustius ostendit, nam paulo post dicit: 'Nam quanto pluris est universa Respublica, quam consulatus, aut prætura:' totum hoc referens ad id quod prædixerat. *Sold.*

Deinde per ignaviam et superbiam ætatem agere] In Veneto quodam *dein*; sed in manuscripto, *dehinc*, quod et ipsum aliquoties apud Tullium reperitur. *Rivius.*

Nam quo universa resp. pluris est quam Consulatus] Meus liber: *Nam quo pluris est universa resp. quam Con-*

sulatus, Et forte vox *sum* abundat. *Ciacconius.*

Quantum cum vestro maximo beneficio] Infra: 'Sed in maximo vestro beneficio.' Vide an sic quoque sit legendum, non, *cum*. Idem.

Ad hoc alii si deliquere] In eandem sententiam Cic. de lege Agraria: 'Quemadmodum cum petebam, nulli me vobis auctores generis mei commendarent; sic si quid deliquero, nullæ sunt imagines, quæ me a vobis deprecentur.' *Idem.*

Ad hoc alii si deliquere, vetus nobilitas, majorum fortia facta, cognatorum et adfinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt] Sic et manuscriptum. In Veneto autem quod excudit Pincius, Pomponius castigavit, *omnia præsidio adsunt*, legitur pronomine omisso. eodem modo quibusdam in aliis, velut eo quod Argentorati est a Schurrerio impressum; verum perperam: nam et Donatus priorem lectionem agnoscit in Terentii Phormione, cujus subjicere verba lubet: nam super eo loco in actus primi scena 2. 'Qui fuerit pater, quæ mater, qui cognata tibi sit, omnia hæc confingam;' 'Omnia hæc,' inquit, 'non ex abundanti posuit, sed oratorie, quasi tam multa, et est ἀρχαϊσμός. Nam post enumerationem veteres hæc dicebant. Sallust. in Jugurth. 'Hæc omnia præsidio adsunt." *Rivius.*

Majorum fortia facta] In manuscriptis, *majorum facta fortia*: atque ita forsan rectius; ne sit in oratione soluta hemistichium hexametri, vel totus pœne hexameter: id quod vitiosum esse volunt; quamvis id non semper observant auctores. Nam et Sall. infra, 'Jamque dies consumtus erat,' inquit: quod et ipsum est hemistichium heroici. Sic et Livius initio statim historiæ, 'Facturusne operæ pretium,' id quod Fabius observavit. *Idem.*

Mihi spes omnes in memet sitæ sunt] Legendum existimo: *Mihi spes atque opes omnes in memet sitæ.* In extremo hoc libro, 'Ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ.' Et infra: 'Et spes opesque ejus omnes ex patre suo penderent:' supra tamen: 'Quippe cujus spes omnis in fuga sita erat.' *Ciacconius.*

Quas necesse est virtute et innocentia tutari] In manuscriptis aliisque vetustioribus, *et virtute et innocentia*, geminata copula. *Rivius.*

Quippe mea reip. benefacta procedunt] Sic Catilin. 'Neque insidiæ, quas Consuli fecerat, prospere cessere,' seu, ut ego lego, *processere*. Ciacconius.

Quippe beneficia mea reip. procedunt] In manuscripto est aliisque vetustioribus, *benefacta mea reip. procedunt*: quomodo et Venetum habet, cujus modo facta a nobis mentio est, et Florentinum. Ut intelligas Marium ante collatum in se honorem gratuito benefecisse, eaque re æquos bonosque omnes favere. *Rivius.*

Quippe beneficia mea reipub. procedunt] Si hæc verba prorsus abessent, sensus hujusce periodi clarior esset, Cur autem Aldinus codex *Reipub.* dandi casum in accusandi *Rempub.* mutaverit, non equidem intelligo. Et verbum *procedunt*, Soldus, *utilia sunt*, exponit. Alii *procedunt* exponunt, *prospere cedunt*, ut Terentius in Andria: 'Nisi id putas, quia primo processit parum, Non posse jam ad salutem converti hoc malum.' Itaque post *procedunt*, distinguendum ac inferendum: 'Nobilitatem locum invadendi quærere.' Et mox: 'ut neque vos capiamini:' rursus verbum *neque*, usurpat suo more, non cum socio, non ut sequentia neget. 'Et illi,' inquit, 'frustrati sint:' ubi Aldinus codex *frustra* legit, pro *frustrati*. Glareanus.

Ut neque vos capiamini] Legendum, *uti*. Rivius.

Benefacere jam ex consuetudine in naturam vertitur] Manuscripta duo, *vertit*: pro quo in impressis quibusdam est, *convertitur*: id ex glossa forsan

increpuit. Ponitur autem et hic et similibus in locis absolute hoc verbum, summa cum elegantia et venustate. Q. Curtius l. VII. 'Posteaquam desiderat esse quem odissent, invidia in misericordiam vertitur.' Quid si legas, *vertit?* ut absolute ponatur. *Idem.*

Ecquem ex illo globo nobilitatis] In manuscriptis omnibus est, *si quem ex illo, &c.* idque rectius, ni fallor. nec secus Florentinum. *Idem.*

Hominem veteris prosapiæ] Nonius, 'prosapies,' inquit, 'generis claritudo.' Cato Orig. l. I. 'veteres prosapias:' ubi leg. videtur, *veteris prosapies.* Cum autem constet Sall. plurima ex Originibus Catonis sumsisse, considerandum an ille hic scripserit, *veteris prosapie*, ut *acie* dixit pro *aciei*, et *die* pro *diei*. Ciacconius.

Multarum imaginum] Id est, multorum honorum. Antiqui, si rem aliquam præclaram pro repub. gessissent, decreto Senatus statua donabantur, ut posteri ad imitandam eorum virtutem provocarentur. Unde quia in domibus nobilium plerumque imagines et statuæ multæ erant majorum suorum, qui vel in consulatu, vel in prætura, vel in alio magistratu præclarum aliquid gesserant: ille dicebatur homo multarum imaginum, qui multas imagines et multos magistratus familiæ suæ et majorum suorum ostendere poterat. Vide supra c. 2.

Sumat aliquem ex populo monitorem sui officii] In manuscriptis, *officii sui:* ut sequatur adjectivum. *Rivius.*

Nam legere quam fieri tempore posterius, re atque usu prius est] V. c. *Nam gerere quam fieri.* Et hunc locum sic est æmulatus Tacit. l. II. 'Nam culpa quam pœna tempore prior; emendari quam peccare posterius est.' P. Victorius VI. 15. putat sumptum esse ex Olynth. Demosth. τὸ γὰρ πράττειν τοῦ λέγειν καὶ χειροτονεῖν ὕστερον ὂν τῇ τάξει, πρότερον τῇ δυνάμει καὶ κρεῖττόν ἐστιν. *Ciacconius.*

Eorum partem vidi, alia egomet gessi] Sic in antiquioribus. Τὸ *egomet* perperam est in recentioribus omissum. *Rivius.*

Eorum partem vidi] Reponendum *partim* multis docuimus Obs. III. 2. *Gruterus.*

Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam] Tale quiddam Catonis illud apud Agellium XV. 22. 'Vitio vertunt, quia multa egeo; at ego illis, quia nequeunt egere.' *Ursin.*

Naturam unam et communem omnium] Euripides: τὸ γὰρ πάλαι καὶ πρῶτον ὅτ' ἐγενόμεσθα, διὰ δ' ἔκρινεν ἁ τεκοῦσα γαῖα βροτούς, ὁμοίαν χθὼν ἅπασιν ἐξεπαίδευσεν ὄψιν. Ἴδιον οὐδὲν ἔχομεν. *Manutius.*

Sed fortissimum quemque generosissimum esse] Infra: 'egentissimus quisque oportunissimus;' et, 'fortissimum quemque tutissimum.' *Ciaccon.*

Albini aut Bestiæ] Istos nominat, quia licet nobiles essent, tamen consules in hoc bello Jugurthino male rem gesserant: sicuti supra visum est.

Faciant idem majoribus suis] Non defuere, qui et sententiam, et loquendi genus ignorantes, hunc locum depravare conati sunt; arbitrati pro, *Faciant*, legendum, *Faciunt:* quasi dixerit Sallustius; eodem modo majores suos despiciunt, sicuti me: quod aperte falsum est, et pulcerrima sententia deteriore commutatur. Est autem horum verborum hæc significatio *si me jure despiciunt, faciant idem, quod majores sui fecere:* id est, *imitentur majores suos in recte factis: non enim debent et me despicere, et majores suos non imitari.* Græca loquendi ratio, parum explorata, sententiæ tenebras offudit. sic locutus ante Sallustium Lucretius, post Horatius. Lucretius l. II. 'animalia cum sint, Atque animalibus sint mortalibus una eademque:' pro Unum, et idem, quod animalia mortalia sunt. Et l. III. 'Sceptra petitus, eadem aliis sopitus quiete est;' pro, Eadem, qua alii. Et l. IV.

'Nempe eadem facit, et scimus facere omnia turpi;' pro Eadem, quæ turpis. Horatius autem in libro de arte poëtica ad Pisones: (sic enim malo appellare, quam, ut quidam, epistolam) ex Quinctiliano VIII. 8. Prisciano, Diomede III. 1. Donato in Terent. Adelph. act. V. Sc. 4. Servio in Virg. Æn. I. et Probo; etsi Carisius l. II. adversetur: 'Invitum qui servat, idem facit occidenti:' pro, Idem ac si occideret. De Græcis autem Sophocles in Ajace. *ὑμεῖς θ' ἑταῖροι ταὐτὰ τῇδέ μοι τάδε Τιμᾶτε.* Et in Tyranno: *ἢν γὰρ εὑρεθῇ λέγων σοὶ ταὔτ', ἔγωγ' ἂν ἐκπεφευγοίην πάθος.* Euripides quoque apud Gellium XIII. 24. *Δὶς ταὐτὸν ἡμῖν εἶπεν ὁ σοφὸς Αἴσχυλος· Ἥκω γὰρ εἰς γῆν φησὶ καὶ κατέρχομαι. Ἥκω δὲ ταὐτόν ἐστι τῷ κατέρχομαι. Νὴ τὸν Δί' ὥσπερ εἴ τις εἴποι γείτονι, Χρῆσον σὺ μάκτραν, εἰ δὲ βούλῃ, κάρδοπον.* Et Xenophon in Cyri Pædia sic: *Τὸ αὐτὸ ἡμῖν σπεύδεται*: et infra in eadem sæpe. Item Isocrates: *'Απολλονιάτης* in oratione *πρὸς Δημόνικον*: *Ταὐτὰ πάσχει τοῖς ἅρμασι.* Et Aristoteles in libro de arte poëtica: *Αὐτὸς ἂν εἴη μιμητὴς Ὁμήρῳ Σοφοκλῆς.* Et Rhetor. l. III. *ἔφη ὅδε, οὐκοῦν σὺ ταὐτὰ τούτοις ἔθου;* *Manutius.*

Faciant idem majoribus suis] Naz. et a prima manu Pal. alter et quart. *item;* sicque alias legi subnotatum ad Pal. tert.; nam quint. *faciant idem de majoribus.* Manutius multa heic commentatur præter rem. Quis enim non videt, velle auctorem; nihilo magis se despici posse a globo nobilitatis, quam eorundem majores, homines æque novos atque ipse? *Gruterus.*

Ergo invideant labori et innocentiæ periculis etiam meis] Illa *et* copula, non est in manuscriptis, ac majore cum gratia abest: quamvis in Beroaldino bis eadem ponitur, *et labori et innocentiæ.* Rivius.

Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expetant, voluptatem, et præmia virtutis] Manuscriptum, *exspectant:* quomodo et in ceteris fere. Præterea ibidem, *ignaviæ voluptatem*, quod est in recentioribus omissum, idque, nisi fallor, ignavia et incuria typographorum. Per *præmia virtutis*, *honores* intelligit Sallustius: nam hi propter magna merita claris viris deferuntur et dantur. Paullo inferius 'bonorum præmia' dicit, eodem sensu. 'Nam ubi flagitiis,' inquit, 'se dedecoravere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt.' *Idem.*

Et profecto ita res se habet] Est in quibusdam, *habent*, ut in Veneto et Schurreriano, sed perperam, ut mihi videtur. Nam sic fere dicimus, *Ita se res habet*, vel omisso accusativo, *Ita res habet*, pro *est sic*, quomodo Græci *οὕτως ἔχει.* *Idem.*

Majorum gloria posteris quasi lumen est] Τὸ *quasi*, non est in ullo manuscripto. sed mihi recte sane addi videtur. nam ad hunc modum et Cicero sæpenumero hac particula utitur. *Idem.*

Verum id quod multo præclarius est, mea facta mihi dicere licet] In vetustis *meamet facta mihi, &c.*: id rectius esse puto. Nam illud *met* adjecticium, facere magnopere ad rem videtur; id quod perfacile sentiet, qui superiora diligenter expenderit. 'Meamet,' inquit, 'facta, non majorum meorum, ita uti nobiles isti *faciunt*:' nam hi fere oratione majores suos extollunt, et eorum fortia facta memorando clariores sese putant; ut idem inquit. *Rivius.*

Quam acceptam corrupisse] Fuit prius in Naz. *corruisse;* sed emendatum ad nostram faciem, ab eadem manu. Alias potuisset alicui placere alterum. *Gruterus.*

Ne quis modestiam in conscientiam duceret] Modestia esset tacere, et non respondere maledicentibus: sed ego nolui tacere, ne quis diceret, me tacere non propter modestiam: sed,

quia conscius sum, adversarios vera dicere. *Sold.*

Nam me quidem ex animi sententia] V. c. habet, *ex animi mei sententia.* Quæ videtur optima lectio: est enim antiqua formula loquendi, qua utuntur freqnenter veteres Jurisconsulti, ut l. III. Paragrapho ejusdem, Digestis de testamentis: 'Ex sententia animi tui te æstimare oportet:' et Petronius Arbiter in Satyra, fœderis tabulas in hæc verba factas esse commemorat: 'Ex tui animi sententia Tryphena, ut nec injuriam tibi factam a Gytone quereris, neque si quid ante hunc diem factum est, objicies, vindicabisve, aut ullo alio genere persequendum curabis:' et infra: 'Licha ex tui animi sententia, ut tu Eumolpum nec verbo contumelioso insequeris nec vultu.' *Ursinus.*

Quippe vera necesse est prædicet] In manuscriptis est, *bene prædicet:* quomodo et sententia postulat, et Beroaldinum habet. *Rivius.*

Etiam atque etiam reputate] Sic et manuscriptum: pro *diligenter considerate.* In quibusdam est, *animis reputate;* haud scio quam recte: quamvis et antea Sallustius, 'reputate,' inquit, 'cum animis vestris;' addita videlicet præpositione *cum:* quomodo Cicero, 'Cogitate cum animis vestris,' inquit. *Idem.*

Num eorum pœnitendum sit] Manuscriptum Fabricii, *num id pœnitendum sit:* nempe quod summum mihi honorem et maximum negotium imposuistis: pro quo ante dixit, *num id mutari melius sit.* In aliis tamen est vulgata lectio. *Idem.*

At si res postulet] Emenda Nonium Marcellum, apud quem in voce *Phaleræ* vitiose legitur: *Ac sibi restitui et hastas:* pro, *At si res postulet hastas.* Putschius.

Phaleras] Id est, Ornamenta equorum.

Phaleras] Qui hostem dejecerit, aut spolia legerit, duplex jam hinc præmium; diversum pro genere militiæ: nam pediti datur phiala sive armilla, equiti phalera. Phaleræ distinctæ a torquibus: illæ demissæ ad pectus pendebant, hæ stringebant magis et ambibant ipsum collum. Diversitas etiam in forma, quod illæ planiores, et magis jacentes; istæ contortæ, et ex annulis aut catellis plexæ. Unde ipsæ Catellæ dictæ sunt. *Lips.* Proprie autem phaleræ ornamenta equorum, φάλαρα Græci dixerunt, atque Etymologicon magnum in fronte et buccis equorum ornatum esse dixit.

Præterea cicatrices adverso corpore] Sic et manuscriptum volumen; in quibusdam est, *in adverso corpore:* sed eodem sensu. Est apud Ciceronem, 'Cicatrices adverso corpore exceptas ostendere:' pro quo idem, 'Cicatrices adversas,' alicubi dixit; quomodo et Sallust. in historiis: ut est apud Gellium libro noctium Attic. II. 27. Q. Curtius, 'Multis adverso corpore vulneribus acceptis.' l. IX. *Riv.*

Non sunt composita verba mea] Optime ex sententia Marii Sempronius Asellio l. XIII. rerum gestarum 'facta sua spectari oportere, dicta non, si minus facundiosa essent.' Varro: 'Majores nostri, quum allia et cæpe verba illorum olerent, tamen optime animati erant.' *Putschius.*

Illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant] Thucydides l. III. Ποιήσατε δὲ τοῖς Ἕλλησι παράδειγμα, οὐ λόγων τούτοις ἀγῶνας προθέσοντες, ἀλλὰ ἔργων. ὧν ἀγαθῶν μὲν ὄντων, βραχεῖα ἡ ἐπαγγελία ἀρκεῖ· ἁμαρτανομένων δὲ, λόγοι ἔπεσι κοσμηθέντες προκαλύμματα γίγνονται. *Manutius.*

Hostem ferire] In manuscriptis omnibus, *hostes* reperi; sed vulgata lectio mihi magis arridet: quamquam quod ad sensum attinet, parum refert, utrum legas. *Riv.*

Hostes ferire] Sic et nostri Pall. præter Pall. quart. quint. sext. sept. nonum; in quo *hostem,* quod æque

mihi arridet ac Rivio. *Gruter.*

Præsidia agitare] Id est, Expellere oppidis præsidia, scilicet hostium. Vel, Præsidia hostium in fugam agere. *Bad.*

Neque illos arcte colam, me opulenter] In Veneto quod est a Pincio excusum, *ut me opulentent:* in aliis quibusdam, *ut me opulentem.* Cui otium est, excutiat hunc locum diligenter. Mihi vulgata lectio bene habere videtur, ut inter sese opponantur, *arcte* et *opulenter*, est enim sensus: Non ego illos arcte contenteque habebo, me ipsum molliter et delicate: vel, Non tractabo illos nimis aspere atque injuriose, me ipsum indulgenter. Nam hunc esse sensum, ea quæ sequuntur indicant. 'Namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse.' Simile quid Livius de Catone scribit l. IV. dec. IV. 'Sed in consule,' inquit, 'ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret, atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque, quæ in rem essent, sed pleraque ipse transigeret: nec in quemquam omnium gravius severiusque quam in semetipsum imperium exerceret, parsimonia, et vigiliis, et labore cum ultimis militum certaret, nec quidquam in exercitu suo præcipui præter honorem atque imperium haberet.' Est a sciolo quopiam hic depravatus locus, qui putarit *arcte colere* idem esse, quod *ambitiose nimis colere, et quasi laxiore imperio habere eos quibus præsis:* quomodo Cicero, 'arcte complecti aliquem' dixit. *Opulentare* vero idem quod *opulentum et divitem reddere.* Nam sic nescio quis interpretatus hunc locum fuerat, sed perperam videlicet: tametsi *opulentare* quidem reperitur apud Columellam VIII. pro Instruere et exornare. 'Et eisdem,' inquit, 'familiarem focum mensamque pretiosi dapibus opulentent.' *Riv.*

Neque gloriam meam laborem illorum faciam.] Sic in vetustis, atque etiam manuscriptis: ubi *labore* fere est in recentioribus, idque perperam si sensum spectes. *Idem.*

Namque cum tu per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum esse, non imperatorem] In manuscriptis est, *cum tute;* quæ syllabica adjectio facere ad rem mihi videtur. In eodem, *per mollitiam*, ut sit primæ inflexionis nomen. Utrumque reperitur apud Ciceronem et *mollities* et *mollitia.* 'Qui officia,' inquit, 'deserunt mollitia animi,' id est, Laborum et dolorum fuga. Idem, 'Civitatum mores lapsi ad mollitiem.' *Idem.*

Esse dominum] Id est, Tyrannum et superbum regem, non imperatorem liberi populi. *Bad.*

Exercitum supplicio cogere] Hoc est, *malo cogere.* Infra: 'pudore magis quam malo exercitum coërcebat.' *Ciacc.*

Id est dominum esse] Manuscripta cuncta, *hoc est dominum esse, &c.* sed eodem sensu. Cicero utroque modo loqui consuevit. *Riv.*

Id est dominum non imperatorem esse] Sic optimi Mss. nostri, non, *hoc est dominum;* eodem quidem redit, sed legitimus partus ubique prævalet supposititio: si cui tamen utraque vox eradenda videtur, eidem suffragio meo accedam. *Gruter.*

Hæc atque alia nostri majores faciendo] Legendum e manuscriptis, *Hæc atque talia.* Riv.

Virtutem non relinquere] Legendum *reliquere:* operarum incuria est hoc commissum. *Idem.*

Neque dono datur neque accipitur] Sic in Orat. Cottæ: 'Ut sine dedecore cum civibus fama et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur.' *Ciacc.*

Convivium exorno] Seneca: 'Utrum tandem sapientiorem putas, qui versatilia cœnationum laquearia ita coagmentat, ut subinde alia facies at-

quæ alia succedat, et toties tecta, quoties fercula mutentur: an eum, qui et aliis et sibi hoc monstrat, quam nihil nobis natura durum ac difficile imperaverit?' Idem alibi Seneca: 'tenet me summus amor parcimoniæ: placet minister incultus, et rudis vernula, argentum grave rustici patris, sine ullo nomine artificis, et mensa non varietate macularum conspicua, nec per multas elegantium dominorum successiones civitati nota: sed in usum posita, quæ nullius convivæ oculos, nec voluptate moretur, nec accendat invidia.' Porro quæ ad structuram conviviorum pertinebant, in magnificentia sua fere omnium fidem excedebant. Tricliniares lecti magna ex parte e ligno precioso erant adfabre facti, aut testudinum sectis laminis, ebore, argento, atque etiam auro vestiti, aut etiam solidi. Scribit Plinius XXXVII. 2. Cn. Pompejum in tertio triumpho, quem de Pyratis, Asia et Ponto duxit, lectos tricliniares tres ex auro transtulisse. Lectis opere et materia pretiosis superbisque et magnificis vestibus instratis, pares adhibebantur mensæ aut etiam pretiosiores; ex citro enim arbore magna ex parte constabant, quæ quanto in precio haberentur, unus Plinii locus ostendit XIII. 15. 'Asinius Gallus citream mensam decies sestertium mercatus est.' Mensis coronæ argenteæ, aureæ, interdum et gemmis distinctæ addebantur. Ita tradit Scævola in l. qui uxori, ff. de Aur. et Arg. legat. Illud omnem luxuriam excedit, privatos cives Romanos tantum argenti ad mensæ apparatum possedisse, quantum tota Carthago, Romanæ urbis æmula, terrarum orbis avida, cum maxime floreret, habuerit, ut testatur Plinius. In ipsis autem epulis profusissimi erant mortalium Romani, præcipue nobiles. Lucullum extemporali cœna, quam ut quotidianam Ciceroni et Pompejo dedit, [illegible] hoc est, fere quinque scutatorum millia insumpsisse, Plutarchus auctor est in ejus vita. Quis facile crederet Lucilii ætate singula ostrea mille nummis (hoc est scutatis decem) empta fuisse? Quin et nonnunquam ubi preciosa fercula inferebantur, ministri coronati cum tibicine procedebant, ut testatur Macrobius III. 15. Inter cœnandum acroamata omnis generis adhibebantur. nam aut symphonia personabat triclinium, aut instrumenta, organaque varia concinebant, aut Tragœdiæ, Comœdiæque, Mimique agebantur, aut spectacula alia jucunda inducebantur; incendebantur et odores naribus gratissimi: Vide Senecam de Vit. Beat. c. 11. Itaque recte Histriones quoque addidit Sallustius. Atque hæc quidem in privatis conviviis, nam cum celebrabantur cœnæ Pontificales, Augurales, triumphalesve, apparatus adhuc multo solebat esse magnificentior. *Ciaccon.* de Tricl. Vide et Bullinger. de conviv.

Neque pluris pretii coquum quam villicum habeo] Illud *pretii*, non omnes habent codices, nec ego quid hic eo opus sit, video. Quidam pro *pretii*, *petii* legendum putarunt; pro *emi*; certe Lau. Valla tolleret, ut puto, *pretii*. Paulo post; 'Ibi senectutem agant in conviviis, dediti ventri:' incertum est, ubi distinguendum, ante ne, an post, *in conviviis*. Glarean.

Omnibus bonis oportere plus gloriæ quam divitiarum, arma non supellectilem decori esse] Sic in cunctis manuscriptis atque item Florentino; quamvis aliter Gymnicus: utra lectio verior, alii judicent. *Riv.*

Nam ubi flagitiis se dedecoravere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt] In manuscriptis duobus est, *Nam vos flagitiis qui dedecoravere, &c.* quod non sane displicet. *Idem.*

Ita injustissime] Hoc modo, inquit, hæc duo vitia, luxuria et ignavia, nihil nocent illis, qui ipsa vitia possi-

dent, et nocent innocenti reipublicæ, quæ res injustissima est. Hoc autem ideo dicit, quia injustum est, ut luxuriosi et ignavi honores habeant, quæ sunt præmia bonorum virorum. *Sold.*

Nihil officiunt] Id est, Nihil nocent: quia quamvis luxuriosi et ignavi sint, tamen honores eis demandantur. *Idem.*

Cladi sunt] Id est, Damno et detrimento.

Nam quæ usque ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt] Manuscripta, *quæ hoc ad tempus*, omissa illa particula *usque*; quomodo etiam pleraque ex impressis; pro, Quæ hactenus Jugurtham tutata sunt: τὸ *usque* ex glossa irrepsit. *Riv.*

Removistis] Videlicet avaritiam, quæ in Bestia fuit et Albino, et imperitiam in Aulo, et superbiam in Metello. *Budius.*

Magis strenuus quam felix] Locus non videtur integer. *Ciacc.*

Egomet in agmine aut in prælio] Quædam, *atque in prælio:* manuscripta ad hunc modum, *Egomet in agmine, in prælio, consultor idem et socius periculi vobiscum adero.* Hæc mihi lectio maxime omnium placet. *Riv.*

Consultor idem et socius periculi vobiscum adero] Sic infra: 'Uti fautor consultorque adsis.' Tacitus l. IV. 'Ipse consultor aderat omnibus.' *Ciacc.*

Omnia matura sunt, victoria, præda, laus, quæ si dubia aut procul essent] Respexisse videtur ad illud Catonis de Re Rust. c. 106. 'Nullus sumtus est: et si sumtus esset, tamen valetudinis caussa experirer:' vel ut est in aliis, *experturus.* Idem.

Tamen omnes bonos reip. subvenire decebat] Manuscripta duo, *tamen omnibus bonis:* verum perperam, ut opinor, nisi quis Hellenismum esse putet, quomodo Terentius, 'Ita nobis decet:' quo loco tamen interpres antiquos ait, si adderent statim infinitivum, *nos decet facere*, loqui solitos: sin minus, *nobis decet.* Itaque cum hic infinitivus addatur, si quid interpreti credimus, vulgata lectio relinquenda erit. *Riv.*

Etenim ignavia nemo immortalis factus est] Τὸ *est* non habent exemplaria in membrana descripta. *Idem.*

Neque quisquam parens] Sumpsit Sallustius hanc sententiam ex Platone. Sic enim inquit in Epitaphio: οὐ γὰρ ἀθανάτους σφίσι παῖδας εὔχοντο γενέσθαι, ἀλλ' ἀγαθοὺς καὶ εὐκλεεῖς. *Manut.*

Uti boni honestique] Quia sciunt, nemini nisi per famam æternitatem concedi. *Bud.*

Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent] In Catilina: 'Compertum ego habeo milites, verba virtutem non addere, neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido, exercitum oratione imperatoris fieri.' Et Xenophon libro tertio Cyri Pædias, Οὐδεμία γὰρ οὕτως ἔσται καλὴ παραίνεσις, ἥτις τοὺς μὴ ὄντας ἀγαθοὺς, αὐθήμερον ἀκούσαντας, ἀγαθοὺς ποιήσει. *Manutius.*

CAP. 86 *Manlium*] Plinius XXXIII. 1. *Manilium* vocat. *Idem.*

Cum his A. Manlium legatum proficisci jubet] Hic, ut opinor, in aureo numismate L. Sullæ Quæstor describitur, cum hac inscriptione, A. MANLI. A. F. Q. et fortasse L. Manlii frater est, qui in argenteis denariis, L. item Sullæ, PRO Q. dicitur hoc titulo: L. MANLI. PRO. Q. *Ursinus.*

Cum his A. Manlium legatum proficisci jubet] Sic et manuscriptum. Ceterum Plinius *Manilium* vocat: qui legatus C. Marii fuerit Jugurthino bello, quam recte, alii viderint: mihi librarii errore commissum hoc videtur, ac proclivis error fuit propter affinitatem vocum: tu si lubes, Plinium vide XXXIII. 1. *Riv.*

Non more majorum, &c.] Id est, Non secundum ritum et consuetudinem majorum. Nam majores perscribere consueverant milites ex classibus:

Marius autem scripsit etiam ex his, qui non erant in classibus: nam multos capite censos scripsit. Servius Tullius, qui sextus a Romulo Romæ regnavit, primus censum instituit: ex quo belli pacisque munia et onera non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum populum universum in classes centuriasque ex censu descripsit atque divisit. Ex his qui centum millium æris aut majorem censum haberent, octoginta confecit centurias quadragenas seniorum ac juniorum. Primæ classis omnes appellati seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juniores, ut foris bella gererent. Secunda classis, intra censum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta est. Ex his senioribus junioribusque viginti conscriptæ centuriæ. Tertia classis, in quinquaginta millium censum esse voluit: totidem centuriæ. Quarta classis, quinque et viginti millium: totidem centuriæ factæ. Quinta classis aucta: nam centuriæ triginta factæ sunt. Hæc classis undecim millibus censebatur. Hæ classes sicuti numero, ita armis distinctæ erant. Nam prima classis arma habebat, galeam, clypeum, ocreas, loricam, omnia ex ære, quæ corporis tegumenta essent: tela in hostem, hastam et gladium. Secunda classis scutum pro clypeo, et præter loricam omnia eadem habebat. Tertia classis eadem habebat, præter ocreas. Quartæ classis arma mutata, nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis, fundas lapidesque missiles gerebat: in hac accensi, cornicines tibicinesque in tres centurias distributi. Minor census reliquam multitudinem habuit. Inde una centuria facta immunis a militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, Equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Quando igitur bellum gerere oportebat, ex his quinque classibus milites conscribebantur. Servi, capite censi, et qui exclasses erant, ad militiam non recipiebantur, utpote propter inopiam suspecti. Capite censi dicebantur, ut tradit A. Gellius, qui aut nullo, aut perquam parvo ære censebantur: hi pro capite tributa pendebant, a censione capitis nominati. *Sol.*

Capite censos plerosque] Agellius XVI. 10. *Ciacc.*

Cui neque sua cara, quippe quæ nulla sunt] In manuscriptis omnibus est, *cui neque sua curæ;* quomodo et Florentinum. *Riv.*

Cui neque sua curæ] Commelinianus refert *cura;* additumque, *cara:* et vero, *cara*, restat in omnibus item Mss. hoc modo nempe; *cui neque sua cara:* solum Pal. sextus *cui neque sua cura;* ut item editio prima. *Gruterus.*

CAP. 87 *Ceterum alia levia aliis locis facere*] Leg. credo, *Ceterum levia, alia aliis locis facere.* Ciacconius.

Novi veteresque coaluere] Sic in orat. de rep. ordin. 'Concordia inter veteres et novos coalescat.' *Idem.*

CAP. 88 *Contra spem suam lætissimis animis accipitur*] In manuscriptis est, *excipitur;* id quod rectius esse puto: nec in Beroaldino secus. *Riv.*

Juxta carus] Quia revera optimus imperator fuerat, et bellum sapienter et feliciter gesserat.

Gætulos] Vide supra cap. 18.

Ex nostris sociis prædas agentes] Manuscripta, *ex sociis nostris:* ut sequatur pronomen: quomodo et impressa pleraque. *Rivius.*

Ex sociis nostris] Videlicet ex urbibus, et ex agris populorum Numidiæ, qui se populo Rom. dediderant.

Cirta] Vide supra cap. 21.

Neque belli patrandi, &c.] Additur vulgo, *copiam*, et sic constantissime habent tam manuscripti, quam typis impressi codices; et sententia ita quoque aperta est. *Quæ postquam gloriosa modo, neque belli, &c.* Priscianus etiam, hunc locum citans l. XVIII. eo-

piam omittit, et causam subaudiri testatur. Atque ita legi potest quoque, *Neque belli patrandi cognovit:* ut subaudiatur, *esse*, pro, Non spectare ad conficiendum bellum, non facere ad bellum patrandum. Ita Hirtius de Bello Alexand. 'Multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent.' pro, quæ pertinerent ad dissolvendam disciplinam. Eodem modo Livius interdum, velut quinto ab U. C. 'Quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissolvendæ maxime tribunitiæ potestatis rentur esse.' Idem VII. Dec. 3. 'Nam tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperii, tradendæ Annibali victoriæ esse:' pro, Spectare ad tradendam victoriam. *Rivius.*

Neque belli patrandi cognovit] Sic Priscianus legit: sic et antiquus Fulvii liber: quomodo et Livius l. v. et Hirtius de bello Alexandrino locuti sunt, quod ab aliis quoque est animadversum. His verbis hæc est subjecta sententia: *Neque ad bellum patrandum pertinere cognovit.* Manutius.

Cap. 89 *Metu aut præmia ostentando*] Sic supra: 'Formidine, aut ostentando præmia.' *Ciacconius.*

In manus venturum] Supra: 'Si qui in manus venerant, obtruncare.' Livius, 'ubi ad manum venisset hostis.' *Idem.*

In manus venturum] Libentius legerem, *Ad manus venturum:* quo modo habent quidam impressi codices. et ita sane loquitur etiam Cic. in Verr. orat. 7. 'Nonnunquam etiam res ad manus, atque ad pugnam veniebat.' *Cast.* De hujus loci explicatione consulendus Gronovius ad Livium II. 46.

Oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa] Ptolemæus Capsa meminit ad occasum Tritonidis paludis. Strabo l. ultimo ait, Jugurthæ thesauros fuisse in eo oppido, cum hic noster auctor in oppido Suthul eos fuisse supra dixerit. Fieri autem potuit, ut in diversis locis, firmis ac munitis, thesauros suos habuerit Jugurtha: ut de Thala quoque supra dicit, plerosque ejus thesauros ibidem fuisse. *Glareanus.*

Hercules Libys] Orosius v. 15. Capsam ab Hercule Phœnice conditam scribit; ibique ait fuisse thesauros Jugurthæ; quod etiam affirmat Strab. l. XVII. Mendum est apud Ptolemæum in codice verso, ubi *Campsa* pro *Capsa* legitur. Græcus enim recte habet. *Cast.* Vide supra cap. 18.

Muniti adversum hostes] Manuscriptum, *advorsum hostes:* id antiquario convenire magis videtur. *Rivius.*

Nam præter oppida propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus] Legendum, *præter oppido propinqua*, uti ex manuscriptis duo habent; ut de locis loquatur *oppido vicinis*, vel quæ circa oppidum sunt: quomodo Tacitus dixit, 'Per urbem et urbi vicina conquisiti.' Sic sensus exposcit: quamvis Fabricianum, *præter oppidum propinqua.* Idem.

Infesta serpentibus, &c.] Hunc facit egregius locus Nicandri, quo docet quando potissimum a serpentibus cavendum sit. Ita autem loquitur: Εἰ δέ που ἐν δαλέεσσιν ἀφαρμάκτῳ χροῒ κύρσῃς Ἀκμῆνος σίτων, ὅτε δὴ κακὸν ἄνδρας ἰάπτει, Αἶψα κεν ἡμετέρῃσιν ἐρωήσειας ἐφετμαῖς· Τῶν ἤτοι θήλεια παλίγκοτος ἀντομένοισι, Δάγματι πλειοτέρῃ, καὶ ἀλκαίην ἐπὶ σειρήν· Τοὔνεκα καὶ θανάτοιο θοώτερος ἵξεται αἶσα· Ἀλλ' ἤτοι θέρεος βλάβερον δάκος ἐξαλέασθαι, Πληϊάδων φάσιας δεδοκημένος, αἵθ' ὑπὸ Ταύρου Ὁλκαίην ψαίρουσαι, ὀλίζωνες φορέονται· Ἢ ὅτε σὺν τέκνοισι θερειομένοισιν ἀβοσκὴς Φωλειοῦ λοχάδην ὑπὸ γωλεὰ δίψιος ἰαύει, Ἢ ὅτε δὴ λίπτρσι μεθ' ἣν νομὸν, ἢ ἐπὶ κοῖτον Ἐκ νομοῦ ὑπνώσσουσα κίῃ κεκορημένη ὕλης. Quod ita Latinis versibus interpretatur doctissimus L. Gorræus: 'Sin nullo occurras serpentibus

sanguine, tutus Atque cibi vacuus, gravis est tum noxa ferarum. Vitabis morsus, animo hæc præcepta recondens: Fœmina præcipiti ante omnes agitata furore Occurrit, rictu patulo, caudaque tumente; Inde ferit fati multo graviore periclo. Et vitare feras debes æstate nocenteis, Pleiadum observans ortus, quæ corpore Tauri Extremo affixæ, non omnes æthera tranant: Aut ubi cum pullis per aprica jacentibus antra Dormit in insidiis sitiens impastaque serpens: Aut avida ad pastum properat; vel lumina somno Condens, a pastu petit exsaturata cubile.' Vide ejusdem Gorræi notas in Nicandrum.

Inopia sibi acrior] Vox *cibi* abundare videtur. *Ciacconius.*

Haud dissimiliter situm munitumque] Nam sicut supra visum est, Thala urbs inter ingentes solitudines posita est: siculi etiam Capsa, de qua nunc agitur. *Sold.*

Jugi] Id est, Fontana.

Quæ procul a mari incultius agebat] In Veneto ac plerisque aliis non est additum, *a*. Cicero fere in similibus præpositionem addit, velut, 'Insula Delos tam procul a nobis;' Idem, 'Procul a terra abripi;' et, 'Non procul a suis finibus.' Nisi ubi poëtice loquitur, ut in Arato, 'Et procul Arcturo.' Item in epistolis e Poëta quopiam, 'Patria procul.' Plinius tamen v. 9. ubi Nilum ait originem habere in monte inferioris Mauritaniæ, 'Non procul Oceano,' inquit; et Curtius IV. 'Procul hostium conspectu.' Paullo post, 'Haud procul Carthaginis muris locaverant castra:' et, 'Haud procul munimentis urbis emersit:' et postea, 'Jamque haud procul Memphi erat.' Idem v. 'Haud procul mœnibus fluxerat:' et IX. 'Haud procul amne per quem erat navigaturus.' Idem tamen præpositionem interim addit; velut v. 'Qui haud procul ab urbe tendebat:' et IX. 'Haud procul a Perside aberant.' Sed et X. 'Esse haud procul a continenti insulam palmis frequentibus consitam.' Nisi quis mendum forte subesse putet. *Rivius.*

Quia Numidæ plerumque lacte et ferina vescebantur] Manuscripta, *ferina carne*, sed mihi prior lectio magis arridet; ut subaudias substantivum, quomodo Virgilius I. Æneidos, 'Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ.' Ita fere dicimus, *suilla, bubula, caprina:* ut subaudiatur *caro*. Linacer tamen cum manuscripto facit, ut et ex impressis quædam. Sed et supra Sallustius, 'Quis cibus erat caro ferina,' inquit, de Gætulis loquens. *Idem.*

Neque salem] Hoc mirum est, cum sal veluti necessarium condimentum vitæ sit, quandoquidem humiditates nimias absumit, exterget, a putredine conservat, virtutem nativam colligit atque constringit. Nisi sale quidem usi, sed eatenus non quærerent, quatenus esset incitamentum gulæ vel etiam libidinis. Propter quam causam Ægyptios præcipue sacerdotes sal rejecisse, tanquam libidinis incitamentum legimus. Atque hinc ipsa quoque Venus ἁλιγενὴς dicitur. *Thysius.* Quid mirum de sale, cum etiam carne ferina eos usos sine pane Leo Africanus auctor est?

Cibus illis adversus famem atque sitim, non libidini, neque luxuriæ erat] Codex Fabricianus, *adversum famem et sitim:* quomodo et ille Parisiis a Badio impressus. Utrumque apud Ciceronem atque alios primæ notæ scriptores reperitur, *adversus* et *adversum*. At in exemplari Veneto, Argentoratensi, aliis plerisque, est additum quiddam, quod in superioribus, si minus necessarium est, abest: si opus est, deest: *Cibus potusque illis adversus famem atque sitim:* videlicet ut *cibus* ad famem, ad sitim *potus* referatur. Mihi utra lectio verior, haud dum satis liquet: nisi quis ideo probandam esse ducat lectionem vulga-

tam, quod et cibi pariter et potus vicem præbeat lac, quo illi fere vescebantur. Qua de caussa iidem et γαλακτοφάγοι dicebantur; quasi dicas, lacte vescentes. atque item γαλακτοπόται, sicuti l. VII. testatur Columella, quo loco 'nationibus quibusdam frumenti expertibus victum commodare lac' docet. *Rivius.*

Cap. 90 *Nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat*] Volumen Fabricianum, omissa illa particula *contra*, *nam difficultates tantas, &c.* haud scio an perperam; nisi quis *providere*, pro eo quod est, *præcavere tantas difficultates*, positum velit. Quomodo Terentius in Andria, 'Quæ si non astu providentur,' pro *caventur*, *vitantur*, ut adnotavit ibidem interpres. Mihi vulgata lectio bene habere videtur, ac potest incuria librarii τὸ *contra* omissum esse; nam in aliis manuscriptis est. *Idem.*

Oppidum Laris] Si ita legas, erit *Laris* patrius casus, ut apud Virgil. 'Urbem Patavi,' id est, Patavium. Veteres tamen impressi codices habent, *oppidum Larim:* a Ptol. Λάρης dicitur. *Castil.*

Ad oppidum Laris] *Lares* Cirtesiorum oppidum ponit Ptolemæus aliquanto magis ad meridiem, quam Vaccam (ipse Vagam appellat), ad Juliam Cirtam. Ceterum cum paulo ante retulerit auctor, Marii cum duobus regibus pugnam ante Cirtam, interea vero aliquot oppida castellaque capta: denique venisse in mentem ei, ut Capsam tentaret, quæ satis longe a Cirta abest, atque a Laribus: Commentatoribus venia dari potest, etiamsi ea ne verbo quidem attingunt, cum auctor ipse tam negligens in re seria fuerit, ipse inquam Africæ provinciæ Prætor, quam non absque nominis sui infamia spoliasse fertur. Ubi enim Tanam flumen, quod hic subjungit, fuisse existimemus? Itinere a Cirta Capsam, flumina duo sunt a Ptolemæo descripta, Rubricatus et Bagrada, præterea paludem Sisaræ et Hipponitidos flumen. Fieri tamen potest et plura alia interfuisse, sed dubitet Lector mecum. Nam, ut antea conquestus sum, ex Africæ topographia non temere apud hunc auctorem et Livium te explices. *Glar.*

Sic incæpto suo occultato] Hoc est: *consilio;* infra, 'prava incœpta consultoribus noxæ esse.' *Ciacconius.*

Tanam] Manuscripti codices multi, item excusi quidam, *Tanaim* habent, nec aliter vocat Sabellicus. Nomen tamen celeberrimi fluminis, quod Europam ab Asia dividit, errati hujus ansam librariis præbuisse existimamus. *Cast.*

Cap. 91 *Pecus exercitui per centurias, item per turmas æqualiter distribuerat*] Manuscripta, *per centurias, item turmas*, omissa repetitione præpositionis *per*, quomodo et ex impressis habet codex Badianus, atque alii quidam. *Rivius.*

Æqualiter distribuerat] Legerem, *distribuebat*. Sequitur enim, 'ut fieret curabat.' *Ciacconius.*

Omnibus sarcinis abjectis, aqua modo seque et jumenta onerare] Est in nonnullis, *omnibus abjectis sarcinis;* quæ collocatio verborum melior. *Rivius.*

Contra jus belli] Jus belli est, ut qui se dedunt, serventur incolumes, secundum fidem datam. Nemo enim se dederet, nisi salus et incolumitas promitteretur ei. *Sold.*

Contra jus belli] Sed et acceptos in deditionem sine conditione ulla legas sæpe apud Historicos interfici, ut a Romanis Pometiæ principes, a Sulla Samnites, a Cæsare Numidas, et ipsum Vercingetorigem: imo mos hic ferme perpetuus Romanorum in hostium duces sive captos, sive deditos, ut triumphi die occiderentur, quemadmodum nos Cicero docet quinta Verrina, Livius tum alibi, tum lib. XXVIII. Tacitus Annal. XII. et alii multi. Eodem Tacito memorante, Galba decimari jussit, quos depre-

cantes in fidem acceperat: et Cæcina in deditionem accepto Aventico, in Julium Alpinum e Principibus, uti concitorem belli, animadvertit: ceteros veniæ vel sævitiæ Vitellii reliquit. Quin et incendere urbes deditorum belli fuit licentia. Hinc Tacitus Annal. XIII. 'Oppidani portis sponte patefactis Romanis permisere, quod salutem illis tulit: Artaxatis ignis immissus.' *Grot.* Quod itaque hic contra jus belli factum dixit Sallustius, hoc alibi apud Historicos licitum dicitur.

CAP. 92 *Omnia non bene consulta, in virtutem trahebantur*] Sic et Aldinum pariter ac manuscriptum: in Veneto autem, cujus aliquoties memini, atque item aliis quibusdam, addita nonnulla sunt, nimirum hæc, *rerum etiam casu data.* Ego quamvis priorem lectionem probo, tamen quid hic suspicer, paucis dicam. Fortasse legendum, *omnia non bene consulta modo, verum etiam casu data, in virtutem trahebantur:* ut sit sensus; *Non solum quæ erant sapienter provisa, sed et ea quæ casu aliquo ac felicitate quadam acciderant, virtutis esse existimabantur:* hoc est, non temere neque casu facta, aut forte fortuna, sed virtute consilioque potius gesta esse credebantur quæcumque bene evenerant. Sic et Q. Curtius de Alexandro lib. III. 'Jam primum,' inquit, 'nihil nisi divina ope aggredi videbatur: nam cum esset præsto ubique fortuna, temeritas in gloriam cesserat.' *Rivius.*

Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur] Aliquid esse etiam hic minus integri, produnt membranæ Commel. in quibus *trahuntur;* forte fuit, *in virtutem trahi:* nam quæ hoc loco citat ex aliis editionibus Rivius, nititurque emendare; sciamus licet, nata, post editiones primas, ab Pomponio Læto. *Gruterus.*

Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur] His verbis quidam codices hæc addunt verba; *verum etiam casu data in virtutem trahebantur.* Sed sive ea legamus, sive omittamus, intelligenda videtur conjunctio *etiam;* ut sit sensus: *Omnia etiam non bene consulta.* Soldus ad *hosteis* retulit. 'Si hostes,' inquit, 'non bene consulebant, et Marius ita vinceret, laudabatur a plerisque.' Badius addit *solum: Omnia non solum bene consulta, verum etiam, casu data, in virtutem trahebantur.* Ita copiosa est ignorantia nostra, quoties hæremus; quemadmodum non ita multo post quod sequitur, *aut Deorum nutu cuncta portendi:* ubi Badius exponit *significari et addici,* scilicet, *illi.* Soldus *Diis auctoribus fieri:* quod magis placet. *Glareanus.*

Namque haud longe a flumine Mulucha] Manuscriptum, *Muluchæ:* rectene an secus, haud dum equidem scio: nisi si quis putet sic dictum, ut Virgilius 'urbem Patavi' dixit Æneidos primo; et 'fontem Timavi,' ibidem; et septimo, ni fallor, 'flumen Hymellæ:' aut Cicero, 'in oppido Antiochiæ:' si modo sic idem scriptum reliquit. *Rivius.*

Namque haud longe a flumine Mulucha] Vide, ut saltum faciat auctor, a Capsa ad Mulucham, quæ tam longe distant invicem loca, nisi excusemus, quod ait: 'Multis locis potitus.' *Glareanus.*

Quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat] Sic idem Histor. l. IV. 'Qua in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. *Ciacconius.*

Quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat] Manuscripta et alia pleraque: *disjungebat:* pro Regni fines discernebat, disterminabat. Nam hic amnis ingentium olim regnorum terminus Bocchi Jugurthæque fuit, uti Pomponius inquit. Vulgo, *dividebat.* Rivius.

Mons saxeus] Vide Frontinum, Strab. l. III. c. 9. Florus autem l. III. c. 1. urbem Mulucham vocat. *Cantil.*

Nam omnis natura, velut opere atque consulto præceps] In manuscriptis est, *opere:* sed eodem sensu. In quibus-

dam, sed impressis, *præceps erat;* quod non sane displicet. Illud non probo quod in antiquioribus est, *nam per omnia natura, &c.* id ex glossa addita irrepsisse in contextum videtur. Codex Badianus ad hunc modum, *nam omnia natura velut opera atque consulto præceps habebat.* Mihi legendum videtur *omnis,* ita uti fere in recentioribus est. Hoc autem dicit Sallustius, *totum montem fuisse natura præcipitem, ac si humana industria sic, et opere manuque, factus esset.* Forsan aliquis illud *omnis* explicare volens, in spatio quod versus dirimit suprascripserat *per omnia:* cum intelligi vellet, *ex omni parte,* ut Cæsar loquitur; id postea in contextum irrepsit. Julius Frontinus III. Strategematum, totum hunc locum, sed aliis interdum verbis repetit. *Rivius.*

Aggeribus] Vide supra c. 22.

Turribusque] Vide supra c. 21.

Machinationibus] Aliter: *Machinationis.* Id est, testudinibus, balistis, catapultis. De quibus Vitruvius et Vegetius.

Nam cum ex paullo processerant] In nonnullis est, *paullulum:* quomodo Cicero, 'aliquantulum procedere' dixit: sed prior lectio est in manuscripto quoque. *Rivius.*

Igni aut lapidibus] Vide supra c. 57.

Milites neque inter vineas sine periculo administrare, &c.] Manuscripta, consentientibus aliis, *milites neque pro opere consistere propter iniquitatem loci, neque inter vineas sine periculo administrare, optumus quisque aut cadere aut sauciari;* sic fere et Venetum exemplar. Itaque vides quam multa desint in recentioribus. *Rivius.*

Neque inter vineas sine periculo administrare] Etiam atque etiam considerandum, num *intra vineas* legendum potius, quamquam ego nihil assevero. *Glar.* Vide supra c. 21.

CAP. 93 *Trahere cum animo suo*] Id est, Cogitabat an relinqueret oppugnationem inceptam hujus castelli.

An fortunam opperiretur, ' *qua sæpe prospere usus erat*] Τὸ *erat,* non est in vetustis omnibus, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. In manuscriptis *fuerat* legitur. Rivius.

Quod adversum prœliantibus erat] Leg. censeo, *aversum.* Ciacconius.

Quod advorsum prœliantibus erat] Ego reclamantibus omnibus exemplaribus, legendum puto, *aversum;* non, *adversum.* *Adversa* enim pars anterior erat, ubi prælium fiebat, *aversa* autem posterior, ubi solitudo ac securitas. Lector ipse hujus totius loci verba sequentia secum perpendat, et videbit nos non temere id asseruisse. *Glarean.*

Quod advorsum prœliantibus erat] Quidam contra omnium exemplarium fidem *Aversum* legendum esse contendunt, nos autem nihil mutamus. Cur enim non potuit Ligus, cum non longe abesset ab eo latere castelli, quod Romanis oppositum erat, paulatim cochleas legens, ad summum montis pervenire? *Castil.*

Animum advortit] Tacit. Histor. III. 'Advortit ea Vespasiani animum, an potius accendit.' *Ciacconius.*

Animadvertit] Et hic Mss. *animum advertit:* ut vid. est apud Grut. Vid. c. 69.

Cochleas] *Cochleæ* non tantum antiquis in pretio, atque cœnis expetitæ, ut testatur Plinius l. IX. c. 56. sed et hodieque nonnullis gentibus in deliciis. De iis ita Dioscorides: 'terrestres cochleæ stomacho utiles sunt, et non facile corrumpuntur. Optimæ Sardonicæ, Africanæ, Astypaleicæ, et quæ in Sicilia, aut Chio gignuntur, et quæ in Liguriæ Alpibus, Pomatiæ, id est, operculares cognominatæ. Quæ vero vepribus fruticetisque conglutinatæ cohærent, ventrem, stomachumque turbant.' Hæc Discorides. Addit Matthiolus, cochleas, quæ in apricis admodum locis odoratis victitant herbis, gustu præstare ceteris, quæ in opacis ac palustribus degunt; nam illæ insipidæ habentur, vel palustrem resipiunt li-

mum. Ita per absynthium depastæ amaritudinem reddunt. Et prout pastus est, commendantur vel vilescunt. Nobis Batavis non contingit esse tam delicatis. Cum autem hic superius Africanas cochleas commendet Dioscorides, non mirum est ad delicias gulæ tanto cum studio collegisse militem.

Humanæ cupidinis] Hæc est incorrupta et vera lectio, quam ex Gellio l. IX. c. 12. et Nonio reposuimus, cum antea legeretur: *More ingenii humani cupido difficilia faciundi:* etsi Nonius in dictione (ignarus) ubi citat hunc locum, pro *More*, legit *Amore:* et pro *Cupidinis*, *Cupiditatis*. Cast.

More humanæ cupidinis ignara visundi, animum vortit] Mss. cuncta, *animum vortit:* quo modo exemplar quoque Beroaldinum. Vulgo *animadvertit*. Nonius Marcellus, quo loco *ignarum* esse dicit et qui nescit et cui quid sit incognitum, ita hunc locum citat: *More humanæ cupidinis ignara visundi:* pro, Ignota explorandi et inspiciundi. Nam *cupidinis*, pro *cupiditatis* dixit, ut alias sæpe. Hanc lectionem magis ad sensum Sallustii quadrare suspicor. Nam habet eodem modo Gellius quoque l. IX. c. 12. quo loco et ipse docet, *ignarum* utroversum dici, non solum qui ignoret, sed et qui ignoretur. Id vero sic se habere, cum ex hoc ipso auctore, ut cum ait, 'Præter nomen cetera ignarus populo Romano:' tum ex aliis etiam liquet. Tacitus: 'Per occulta et vigilibus ignara.' Idem: 'Nihil tam ignarum Barbaris, quam machinamenta et astus oppugnationem.' Contra, *gnarum*, pro cognito apud eundem. 'Idque nulli magis gnarum,' inquit, 'quam Neroni;' et, 'Campos madentes et ipsis gnaros,' pro Cognitos. *Rivius*.

More humanæ cupidinis ignara visundi] Pro, *visundi ea, quæ ignorantur*: sic Gellius l. IX. c. 12. et Nonius in verbo *Ignarus* recitat. Quo modo Tacitus locutus l. II. 'Per occulta, et vigilibus ignara:' et l. III. 'Non sibi quidem ignara quæ vulgabantur:' et l. XII. 'Nihil tam ignarum Barbaris, quam machinamenta, et astus oppugnationem:' et idem Sallustius: 'Regio hostibus ignara.' *Gnarus* item, pro *cognitus*, apud eundem Tacitum: 'Idque nulli magis gnarum, quam Neroni:' et, 'Campos madentes, et ipsis gnaros.' *Manutius*.

More humani ingenii cupido] Locum corruptum testatur Non. Marcell. qui sic citat in, *ignarum:* 'Amore humanæ cupiditatis ignara visundi.' Et Agell. l. IX. c. 13. 'More humanæ cupidinis ignara visundi:' et explicat *ignara* τὰ ἄγνωστα. Sed Nonius corruptus est, apud quem lege ex Ms. *more cupidinis humanæ:* et lectionem veram apud Sallustium repone: *Ubi postquam solitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara visundi, animum vortit*. Optima locutio et Sallustiana: Sulpitius tamen Severus Crispi, quantum tempora et ætas illa ferebat, æmulus: 'His more humani ingenii consilium fuit.' Et Apul. in Florid. 'Propius accessit, ut etiam cognosceret more humani ingenii quisnam esset.' Petron. 'Vitio gentis humanæ concupiit scire quis aut quidnam faceret.' *Putschius*.

Castelli planiciem perscribit] Alii libri, *pervenit*. Ciacconius.

Castelli planitiem præscribit] Manuscripta duo, *perscribit*. Quomodo, et sensus postulat. Error ex affinitate vocum ortus. *Rivius*.

Eadem regreditur] Fabricianum, *eodem:* nempe qua prius egressus ad summum prope montis erat. *Idem*.

Eodem regreditur] Lego; *eodem degreditur*. Gronovius.

Non temere, uti ascenderat] Manuscriptum Fabricii, *qua ascenderat*. Verum prior lectio mihi magis arridet, et eandem sensus exposcit: non ut temere ascenderat, sic etiam temere descendit; sed, uti mox sequitur,

tentans omnia ac circumspiciens. *Rivius.*

Itaque Marium propere adiit] Manuscripta rectius *adit*, tempore præsenti: quomodo et ex impressis quædam. Sed et ea verba, quæ statim sequuntur, ejusdem temporis sunt, ut *edocet*, *hortatur*. Idem.

Ab ea parte qua ipse ascenderat] In manuscriptis est, *descenderat*. id, si quid ego judico, magis ad sententiam facit: habent eodem modo ex impressis quædam. *Idem.*

Pollicetur sese ducem itineris, periculique nihil esse docet] In manuscriptis τὸ *docet* non est, ac majore cum gratia abesse citra detrimentum sensus poterit. In iisdem tamen, *pollicetur sese itineris periculique ducem*. Idem.

Quorum alii, uti cujusque ingenium erat] Τὸ *alii*, non est in ullo manuscripto, nec in impressis vetustioribus: e glossa nimirum irrepsit. *Riv.*

Ex copia tubicinum, et cornicinum quinque delegit] Sic: *Ex omni copia necessarios quinque delegit*. Ciacconius.

Itaque ex copia tubicinum et cornicinum] In divisione classium et centuriarum, supra diximus, accensos et tubicines et cornicines in quinta classe, in tres centurias fuisse distributos: Tubicines, qui tuba: Cornicines, qui cornu canunt. Tubicines igitur et cornicines, quia ex classibus scribebantur, cum honore in ordines redigebantur: igitur ex his Marius quinque velocissimos delegit, et cum his quatuor centuriones: et hos omnes Ligurem sequi, et ei parere jussit. *Sold.*

Quatuor centuriones] Et ita quadringentos milites, qui forent præsidio, id est, protectioni. *Bad.*

Cap. 94 *Ex præcepto tempus visum est, paratis compositisque omnibus*] Permutatis dictionibus, leg. puto: *Sed ubi ex præcepto, paratis compositisque omnibus, tempus visum est*. Vide Turneb. XVIII. c. 7. *Ciacc.*

Illi qui centuriis præerant edocti] Ita editio Aldi vetus: nec non Pall. sextus, septimus, octavus. Nam primitus natæ, partim, *illi qui et assensuri erant edocti*, partim, *illi qui et ascensuri erant:* quod ipsum nullo negotio mutari posset in *escensuri*, de quo ita paratragœdiatur Carrio, sed præter rem et scripturam Mss. meliorum. Ligus enim mutavit arma centurionibus solis, non etiam tubicinibus; utpote quibus ore utendum erat, non manibus, nisi quatenus eis sustinerent tubam: præterea membranæ potiores habent Naz. quidem ac Pal. sec. *illi qui & centuriæ præerant;* neque aliter Commelinianus, nisi quod illud & repræsentet notam, qua in inscriptionibus antiquis designatur aut *centuria* aut *centurio;* ut vix mihi dubium sit, expressum primitus illud *centuriis*, sive adeo *centuriæ*, non omnibus literis, sed nota sua peculiari: quod ipsum tamen errorum caussa. Nam in Pal. tert. visas; *illi qui ex centuriis præerant:* quart. *illi qui et centuriis præerant:* quint. *illi qui ascensuri erant.* Gruterus.

Capite atque pedibus nudis, uti prospectus nisusque per saxa facilius foret] Sic in cunctis exemplaribus et antiquis et recentioribus: ut *facilius* adverbium sit. Ceterum in Julio Frontino III. Strategematum, ubi totidem ipse verbis locum hunc repetit, *facilior foret* legitur: sed eodem sensu, nec aliter volumen Florentinum. *Riv.*

Numidica] Quæ Numidæ Citura appellabant. Vetus Scholiastes Juvenalis ad illa verba Satyræ II. 'Et Gætulus Oryx.' Oryx animal minus quam bubalus, quem Mauri uncem vocant: cujus pellis ad cituras proficit, scuta Maurorum minora. בשירה, id est, Ceschira pro clypeo in Chaldaica Paraphrasi sumitur Prov. VI. 11. Cetram tamen brevioris clypei genus Virgilius quoque Oscis tribuit, Hispanis Plutarchus et Silius, Hesychius Iberis et Celtis, Tacitus Britannis. *Bochart.*

Ponderis gratia] Nam scuta Romana ex ferro graviora sunt.

Offensa] Id est, Contacta a lapide, streperent lenius, scilicet quam ferrea. *Bad.*

Inermos mittere] Sic infra: 'ab inermis pedibus.' Notatur hoc a Nonio, et eo sæpe utitur Tacitus. *Ciacconius.*

Ac sæpius eadem ascendens et descendens] Legendum monuerunt alii: *ac sæpius eadem escendens et descendens:* quod verum puto. Notarat et *escendere* in Sallust. Fronto, sed Manutius locum corruptum putabat. Verbum hoc incuria descriptorum male acceptum in veterum libris, ac plerumque in *descendere* mutatum. Varro de L. Latina l. IV. 'Tertius gradus quo Philosophia ascendens pervenit:' ubi veteres libri *descendens pervenit:* sed legendum, *escendens.* Putschius.

Sicut aliis diebus adversum hostes ad-erant] Putabam olim: *advorsum hostes ierant:* quia infra: 'Cum Sulla, profligatis iis quos advorsum ierat, rediens ab latere Mauros incurrit.' Nunc nihil muto. Apulejus Milesia secunda: 'Prima face cubiculum tuum adero:' ita codices notæ melioris, et editio Florentina. *Idem.*

Marius ubi ex nuntiis cognovit, quæ Ligus egerat] Quanto rectius ac modulatius in manuscriptis, *Marius ubi ex nuntiis, quæ Ligus egerat cognovit!* Rivius.

Quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat] In plerisque est, *suos habuerat:* sed prior lectio bene habet; nam et ante Sallustius 'intentos prœliantibus fuisse Numidas' dixit. *Idem.*

Testudine] Isidorus lib. XVIII. cap. de fundis: 'Testudo series armorum, umbonibus inter se connexorum.' Idem libro eodem cap. de clypeis: 'Est et testudo scutorum connexio curvata in testudinis morem.' Item vetus onomasticon: 'Testudo connexio scutorum.' hactenus nominis rationem habes. Res ipsa ab Historicis petenda. Livius originem a ludicro Circensi deducit l. XLIV. 'Juvenes,' inquit, 'etiam quidam Romani ludicro Circensi ad usum belli verso, partem humillimam muri ceperunt.' Ceterum ex eodem discamus primum id genus exercitii, quod armaturæ, quæ sub campiductoribus erant, inter varia spectaculorum genera, Romæ exhibere solent in Circo. Livius dicto loco: 'Inter cetera,' inquit, 'sexageni ferme juvenes, interdum plures, ab apparitoribus ludi, armati inducebantur:' horum inductio, in parte simulacrum decurrentis exercitus erat; ex parte elegantioris exercitii, quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum usum. Cum alios decursus edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis, et quartis, postremis etiam genu nixis; fastigiatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant: hinc quinquaginta ferme pedum spatio distantes duo armati procurrebant, comminatique inter se, ab imo in summam testudinem, per densata scuta cum evasissent; nunc velut propugnantes, per oras extremæ testudinis; nunc in media inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo persultabant. Ad imitationem testudinis jam propositæ duplicem excogitarunt Romani, alteram in campis patentibus, alteram in oppugnationibus. In campis patentibus, si quando circumfusis undique hostibus, pares esse non possent: in genua milites procumbebant, et clausis undique extremis gravis armaturæ scutis, receptis in medio impedimentis, et levi armatura, requiescebant: post cum visum esset, tanquam redivivi redintegrabant prœlium. Si forte mihi nolis, at crede Historiarum scriptoribus: Lucius Florus IV. 10. 'Deletæ,'

inquit, 'reliquæ copiæ forent, nisi urgentibus telis, in modum grandinis, quædam forte, quasi docti procubuissent in genua milites, et elatis supra capita scutis, cæsorum speciem præbuissent. Tum Parthus arcus inhibuit: deinde Romani, cum se rursus extulissent, adeo res miraculo fuit, ut unus ex barbaris emiserit vocem, Ite, et bene valete Romani, merito vos victores fama gentium loquitur.' Meminit et Plutarchus in Antonio, et Appianus de bello Parthico. Quinimo in testudine hac construenda, præter impedimenta, et levem armaturam; etiam equites in medium recipi solent: qui ne quid aliis incommodarent, etiam equos genua flectere, seque inclinare docebant. Testis luculentissimus Dio Nicæus in Augusto. Itidem usi testudine Romani in invasione murorum. Livius eodem loco, quo supra, ubi de testudine illa Circensi: 'Huic,' inquit, 'testudini simillima, parti muri admota, cum armati superstantes subiissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis æquabatur, depulsisque iis, in urbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, quod et in fronte extremi, et ex lateribus, soli non habebant super capita elata scuta; ne nudarent corpora; sed prætecta pugnantium more. Ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes læserunt, et testudini injecta imbricis in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur.' Hæc ille. Idem genus oppugnationis etiam Batavos nostros a Romanis didicisse, et usurpasse, ex Tacito probabo libro quarto Historiarum. De Batavis loquitur castra Romanorum oppugnantibus: 'Appositis plerique scalis, alii per testudinem suorum jam quidem scandebant.' Simili testudine Persæ quoque regem suum a balistarum ictibus, et sagittarum multitudine servavere incolumem: apud Ammianum libro vigesimo. Ejusdem quoque modi testudo composita fuit in navali prœlio; de qua luculentum testimonium apud eundem Ammianum l. XXVI. 'Conjunctis,' inquit, 'tribus navigiis testudinem hac specie superstruxit; densatis cohærentes super capita scutis, primi transtris instabant armati, alii post hos, semet curvantes humilius, tertiis gradatim inclinatis submisse, ita ut novissimi suffraginibus insidentes, formam ædificii fornicati monstrarent: quod machinæ genus contra murales pugnas ideo figuratur hac specie, ut missilium ictus, atque saxorum per decursus cadentes labiles, instar imbrium, evanescant.' Ita Ammian. Præterea si exercitu proficiscente, in locis concavis, angustis, et lutosis hæsura videbantur impedimenta, tali testudine facta, milites, equos, et ipsa etiam vehicula transmittere solent; quod nos vult credere idem Dio, loco quo supra. *Stew.*

Testudine] Usi ea Romani in triplici discrimine, in oppugnando, pugnando, repugnando: unde et triplex testudo. In oppugnando fuit, cum scutis super capita elatis muro succedebant, primis altioribus, et ordine paulatim, tecti simplicis in morem, decrescente. Causa, ut tela injecta per proclive laberentur, et minus insidere possent aut infigi. In has ergo testudines manipulatim aut centuriatim se conglobabant. Hujus testudinis finis unus, succedere et subruere: aliter, succedere et ascendere. Nam ascendebant alii super alios, ut fastigio altitudinis muri æquarentur. Id Tacitus vocat Iteratam testudinem, et quasi duplicatam: imo etiam tertii super duplicem illam seriem ascenderunt. Testudo altera in pugna est, cum globo facto, et tecti scutis, sic invadebant ac perrumpebant. Ea densatio firma utilisque fuit in equitatum repellendum. In hac autem secunda testudine nec latera semper tecta, nec item subcessio illa et inclinatio per gradus. Tertia testudo est

in Repugnando, cum ab equitatu aut levi armatura cincti, huc decurrunt, ut in orbem se muniant, mediis altioribus, extremis undique desidentibus. Accuratissime hanc descripsit Dio, l. XLIX. his verbis: 'Testudo talis est, et fit hoc modo: Impedimentis, et levi armatura, et equite omni in medium acceptis, gravis armaturæ pedites illi, qui oblongis et in tubi dimidiati modum factis scutis utuntur, in extremis partibus pro muro ponuntur, et reliquos omnes ipsi extra spectantes ambiunt. Ceteri, qui latiora scuta gerunt, in medio densi locantur, et scuta cum super se, tum super alios tollunt, ut in tota phalange non aliud sit, quam scuta cernere, et a telorum jactu omnes tutos esse, ob densitatem instructionis. Adeo enim valide firmant, ut et super eam homines aliquot ingredi possint; imo etiam equi et currus agi, quoties in cavo et angusto aliquo loco constipantur. Hæc est forma ejus instructionis, et nomen a testudine cepit, ob firmitatem, et quia optime tegit. Usus autem duplex.' (Illum pugnæ omittit, quia rarus Romanis.) 'Nam et in oppugnanda munitione aliqua subeunt, et sæpe in ipsum murum quosdam attollunt: aut circumventi a sagittariis, inclinant se omnes simul; (nam et equi docti sunt in genua submittere se et inflectere) sic opinionem hostibus defatigationis suæ præbentes, iis appropinquantibus, statim terrore injecto, consurgunt atque incurrunt.' *Lips.*

Tormentis] Vide supra c. 57.

Sagittariisque et funditoribus] Vide supra c. 46.

Vineis] Vide supra c. 21.

Secundis rebus] Id est, Prosperis, quia sæpe subverterant vineas Romanorum, nec eos muris appropinquare permiserant. *Sold.*

Deinde super eeciseorum, &c.] Manuscripta fere *dein.* Rivius.

Certantes murum adscendere] Codices in membrana descripti, quos ego viderim, omnes ad unum habent, *murum petere:* non, quod in impressis fere est, *adscendere*. Judicet lector. *Idem.*

CAP. 95 *Ceterum dum ea res agitur*] Manuscriptum *geritur*. Idem.

Latio et sociis] Vide supra c. 39.

L. Sisenna] Bello Numantino, ut Vellejus Paterculus loquitur, historiarum auctor jam tum Sisenna erat juvenis: sed opus belli Civilis Sullani post aliquot annos ab eo seniore editum est. Fuit hic Historicus e gente Cornelia, ut Festus testatur. Cujusmodi fuerit orator et Historicus Cicero docet. Is enim in Bruto ita loquitur: 'Doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus Reip. non sine facetiis; sed neque laboris multi, neque satis versatus in causis.' De historia ejus ita ibidem: 'Sisennæ omnis facultas ex historia ipsius perspici potest: quæ cum facile vincat omnes superiores, tum indicat tamen, quantum absit a summo, quamque genus hoc scriptionis nondum sit Latinis literis illustratum.' Et in primo de Legg.: 'Sisenna omnes adhuc nostros Scriptores, nisi forte qui nondum ediderunt, de quibus existumare non possumus, facile superavit. Is tamen neque orator in numero vestro unquam est habitus, et in historia puerile quiddam consectatur: ut unum Clitarchum, neque quenquam præterea de Græcis legisse videatur, eum tamen velle duntaxat imitari: quem si assequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset.' Quod argumentum in Historia sua Sisenna tractaverit, ex fragmentis satis cognoscitur. Nam inde ab iis orsum liquet quæ contigere post urbem a Gallis captam; desiisse autem in rebus Sullæ. De quibus non libere scripsisse Sallustius hic noster testatur. Vertit idem et Milesiacas fabulas Aristidis: unde Ovid. Trist. l. II. 'Vertit Aristidem Sisenna, nec obfuit

illi Historiæ turpes inseruisse jocos.' Meminere etiam veteres Grammatici commentarii ejus in Plautum: neque mirum in eo auctore enucleando illum operam suam posuisse, cum de eo scribat Cicero: 'qui recte loqui putaret esse inusitate loqui.' Eum Siciliæ aliquando, itidem Achaiæ prætorem fuisse, ex veterum monumentis apparet. *Voss.*

L. Sisenna] Designat L. Cornelium Sisennam, qui Historiarum libros XXII. conscripsit, quique Sisenna in ænea apud me tabella Prætor inter cives et peregrinos describitur M. Lepido, Q. Catulo Coss.: cujus filius Cn. Cornelius Sisenna habetur in argenteis denariis cum inscriptione CN: CORNEL. L. F. SISENA, unico N antique. *Ursin.*

Igitur Sulla patriciæ gentis nobilis fuit] Τὸ *nobilis* ejiciendum monet tenor orationis, et Servius, qui sic citat: 'Igitur Sulla patriciæ gentis fuit, familia jam exstincta majorum ignavia.' Infra l. III. historiarum: 'At Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus,' &c. *Putschius.*

Familia prope jam exstincta] Illud *prope*, non habet Servius, qui Sallustii locum citat l. VII. Æneid. nec Tacitus, qui l. IV. ait: 'Utque familiæ ipsæ jam exstinctæ sint, reperies qui ob similitudinem morum aliena facta sibi objectari putent.' *Ursinus.*

Igitur Sylla patriciæ gentis nobilis fuit] Manuscripta, sicut et impressa fere, *gentis patriciæ;* ut adjectivum sequatur. *Rivius.*

Literis Græcis] Is etiam reliquit libros rerum gestarum, quorum ex secundo aliquid adfert Gell. I. 12. et XX. 6. Iis in libris de rebus suis egit, Plutarcho teste in vita Sullæ. Nec absolvere potuit morte præventus. Sed quod non quivit Sulla, id fecit libertus ejus Epicadus. Suetonius in illustribus Grammaticis: 'Cornelius Epicadus, Lucii Sullæ Dictatoris libertus, calatorque sacerdotio augurali, filioque ejus Fausto gratissimus fuit: quare nunquam non utriusque se libertum edidit. Librum autem, quem Sulla novissimum de rebus suis reliquerat, ipse supplevit.' Apud Plutarchum semel iterumque lego, Sullam commentarios suos dicasse Lucullo, idque ea conditione, ut is digereret, poliretque. Sed Epicadus, ut credo, fecit, quod potuit: hinc Lucullo obtulit, ut is supremam manum adderet. Alioquin Epicadi tanquam idonei auctoris meminere Victorinus, Charisius, Macrobiusque. *Voss.*

Literis Græcis juxta atque doctissume] In aliis libris vacat *atque*. Ciacconius.

Otio luxurioso esse, tamen ab negotiis numquam eum voluptas remorata] *Eum*, non habent exemplaria in pergamenis descripta, neque ceteri codices vetustiores, et rectius subauditur, quam exprimitur.

Potuit honestius consuli] Sulla cum decimas Herculi solvens prandia populo daret, Metellam uxorem jam animam agentem repudiavit, ac in aliam domum viventem adhuc transferri jussit, idque fecit hortatus ab amicis, ne voluptates interrumperentur. Hoc igitur fortasse significavit Sallustius hoc loco: vel potius illud, quod Sulla Valeriam in theatro lascive nimis blandientem sibi uxorem duxit. Vide Plutarchum. *Cast.*

Amicitia facilis] Ms. verbo auget, *aditu et amicitia facilis:* id postulat copula. *Putschius.*

Altitudo ingenii] Turnebus Advers. III. 15. *Ciaccon.*

Atque illi felicissimo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit] Ante civilem victoriam Sulla omnium fortunatissimus fuit: quia fortuna ei in omnibus propitia erat: sed tamen non minus virtute et industria, quam fortuna valebat. Sed post civilem victoriam fortunatus non fuit, quia dominatum

aliquamdiu tenuit, sed pristinam virtutem amisit: et eam in impietatem crudelitatemque convertit: nam parta victoria, totam urbem civili sanguine replevit Sulla: Cajum Marium urbe pepulit: deinde Cinnam quinquies consulem, qui contracto exercitu Cajo Mario favebat, victum occidit. Item C. Carbonem et Marium juniorem crudeliter necavit. Postremo parta ex omnibus victoria, crudelissimus omnium totam urbem civili sanguine replevit. *Sold.*

Multique dubitavere, &c.] In elogio isto Sullano, subodoror emblemata aliquot sciolorum: certe, nonne hoc loco præstitisset, *multis dubitantibus;* aut solummodo, *dubium fortior an felicior?* Gruterus.

Pudeat magis an pigeat disserere] Nonius, *Pudeat ne an pigeat magis disserere.* Ciaccon.

CAP. 96 *Ut supra dictum est*] Codex Fabricianus, *uti:* quomodo et alias fere. *Rivius.* Illa, *uti supra dictum est*, sunt ab homine mire oblivioso, non a Sallust. *Gruterus.*

Multis rogantibus, aliis per se ipse beneficia dare, invitus accipere] Ita v. c. et ita infra: 'Et mehercule Sulla ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultro, egomet opem tuli.' *Ursin.*

Invitus accipere, sed ea properantius, quam æs mutuum reddere, ipse ab nullo repetere] Hunc locum transpositis dictionibus in integrum reponi sic posse existimo; *Invitus accipere, sed ea properantius reddere: æs mutuum ipse ab nullo repetere.* Ciaccon.

Beneficia] Beneficiorum sacratissimum jus, ex quo amicitia oritur. Eadem accipienda nonnunquam, ita tamen, ut citius reddamus. Alacrior pietas est, si ad reddenda beneficia cum vincendi spe quis venerit. Magni animi est, beneficium perdere, et dare. Ad dandum non debet nos adducere cogitatio avara, nec sordida: sed humana, liberalis, cupiens dare etiam cum dederit, et augere novis ac recentibus vetera; quin et ultro dandum est. Beneficium sero dedit, qui roganti dedit. Vide Senec.

Ut illi quamplurimi deberent] *Illi* pro *ipsi* capitur: *sibi* noluit dicere, ne in debitores reciprocaret: est autem notandum hoc locutionis genus. *Glar.*

Seria et joca] Maximum plerumque Nobilitatis venenum superbia, et contemptor vulgi animus. Sapiens nullum ab amicitia sua abigit, nisi improbum. Ita vitam instituit, ut in pectora etiam infimorum descendat, et amorem sui veluti invitis extorqueat. Neminem itaque contemnet. Omnes, si ad primam originem revocentur, a Deo sunt. Plato ait nullum regem non ex servis esse oriundum, nullum non servum ex regibus: omnia ista longa varietas miscet. Modestia itaque et cum humilibus familiaritas, radix est et altrix veræ honestæque famæ.

Cum humillimis agere] Servius in I. Æneid. 'Cum humillimis exercere.' *Ciacconius.*

In operibus, in agmine, atque ad vigilias multus esse] Manuscripta, *adesse:* nam libenter geminabant præpositionem antiqui; cujus alicubi meminit Priscianus. Sic Tacitus XIII. 'in agmine,' 'in laboribus frequens adesse,' inquit. *Rivius.*

Vigilias] Vide supra c. 44.

Multus] Id est, Frequens.

Famam lædere] Livor et obtrectatio passim bonorum operum impedimenta, aut venena. 'Minuti illi sunt,' inquit Lipsius, 'qui non se attollunt, nolunt etiam alios: et factis cum obstare non possunt, conantur linguis, et spargunt verborum ista levia tela. Atque id eminus, ut Parthi fugientes: nam cominus non se componunt, ne rectis oculis virtutem alicujus intueantur. Nemini detrahere, virtutis proprium est. Et semper bene dicentis sermo melior est, quam male dicentis.'

Quibus rebus et artibus] *Et artibus* non est in scriptis duobus, et abesse potest. *Putschius.*

Mario militibusque carissimus factus est] Τὸ *est* neque in manuscripto quodam, neque in impressis plerisque est; sed nec Beroaldinum exemplar habet. *Rivius.*

CAP. 97 *Capsam*] Vide supra c. 89.

Ipsique Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem] Manuscripta, *ipsique Mauro;* sed est idem utrobique sensus. Prius illud ex glossa irrepsit: nam et sæpe alias Maurum, ipsum Bocchum vocat, per antonomasiam: quomodo Pœnum Livius Hannibalem. *Rivius.*

Vix decima parte diei relicta] Hunc locum Gellius ita legit, *vix decima parte die reliqua;* id quod supra quoque ostendimus. *Rivius.*

Vix decima parte die reliqua] Antea in vulgatis *diei* legebatur, quemadmodum est in Fulvii libro. Emendavi *die*, ex Prisciano libro VIII. et Gell. l. IX. c. 14. cujus hæc sunt: 'Ego in Jugurtha Sallustii, summæ fidei et reverentiæ vetustatis libro, *die* casu patrio scriptum inveni. Verba hæc ita erant: 'Vix decima parte die reliqua:' non enim puto argutiolam istam recipiendam, ut *die* dictum, quasi *ex die*, existimemus.'' Supra quoque: 'Et jam die vesper aderat,' pro *diei.* Non enim adsentior Fulvii libro, in quo *diei* scriptum est, litera, quasi errasset librarius in scribendo, superscripta. Et infra: 'Quæ dubia nisu videbantur:' sic enim habent quidam veteres libri. Et rursus: 'Ubi castra locata, et die vesper erat;' quo item loco, *diei* habet Fulvii liber. *Acie* quoque pro *aciei.* Manutius.

Vix decima parte die reliqua] Explicandum: Die vix quod ad decimam partem reliqua. Vide sis Gronovium ad Livium XXIX. 7.

Contra, Romanis utrumque casum in tenebris difficilem fore] Manuscripta, *difficiliorem fore;* id quod sententia magis exigere videtur: nec Beroaldinum secus. *Rivius.*

Equos escendere] Varro l. I. de Agricultura: 'e vinea in arbores escendit.' Et in eodem: 'in carnarium escendat.' *Ciacc.* Antiquum etiam Glossarium habet: *Escendit*, ἐμβαίνει, &c. licet ibi corrupte sit, συμβαίνει. *Ursin.*

Equos escendere] Sic Fronto legit. In quo dubitarem mendum inesse, nisi ab eo literarum ordinem servatum viderem. Hæc enim recitat in verbo *Escendo.* Manut. Vide Turneb. Adversar. XX. c. 30.

Equites, peditesque permisti] Exemplar Fabricianum; *equites, pedites*, ut sit asyndeton. *Rivius.*

Equites, pedites, permixti] *Equites, pedites*, de Numidis tantum intelligi; sed verbum *alios*, de Romanis, declarant verba quæ paulo post sequuntur; 'quod hostes,' inquit, 'numero plures.' Igitur cum judicio locus legendus est. *Glareanus.*

Pedites permixti cædere alios, alios obtruncare, multos etiam, &c.] Locus hic in omnibus editionibus fœde depravatus fuit, eum nos adjuti a Canteri codice, pristinæ integritati restituimus. *Popma.*

Obtruncare multos] Sublato verbo, *Alios*, quod in vulgatis libris erat, in quibus legebatur, *Alios obtruncare, multos contra, &c.* mutata etiam distinctione; locum, ut opinor, illustravi; quam correctionem eidem Fulvii libro deberi fatendum est. *Manut.*

Veteres novique et ob ea scientes belli] Voces *novique* suspectæ mihi sunt. Non enim convenit; propterea quod novi essent, scientes esse belli. *Ciacconius.*

Veteres novique, et ob ea scientes belli] *Novi*, et *scientes belli*, contraria sunt. Quare videndum an illud, *novique*, adjectum sit. *Scientes* autem *belli* dictum est Græca forma, εἰδότες πολέμοιο. *Ursin.*

Denique Romani veteres novique et ob ea scientes belli, &c.] Illud *ob ea*, vel

veteres refert, remotius adjectivum: vel exponendum cum Badio, Ob ea, id est, ob eas res, quod veterani quoque adessent. *Glar.*

Romani veteres novique, et ob ea scientes belli] Bona lectio. Intermixti erant veteribus novi, exercitiisque iisdem habiti; ideoque etiam gnari præliorum. Respicit ad ea quæ dixit c. LXXXVII. 'Sic brevi spatio novi veteresque coaluere, et virtus omnium æqualis facta.' Emendationes aliorum, nauci non sunt. *Gruterus.*

Si quos locus aut casus conjunxerat, orbes facere] Sic et manuscripta. Ceterum in plerisque est, *orbem facere*, numero singulari, pro, In unum conglobari: vel, Orbem colligere, quomodo Livius loquitur et Cæsar. Cum illi orbe facto sese defenderent, inquit. *Rivius.*

Orbes] Eo genere defensionis resistere adversarii milites exercitati queunt, etsi numero multo inferiores; sed commodissimum putatur, si qui orbem composituri sint, locum paulo editiorem vel montem occupare possint. Sic equites Romani, cum auctore Sexto Temponio decurione totam Volscorum aciem perrupissent, atque eadem ratione, id est, cuneo, ad suos redire non possent, tumulo occupato et orbe instructo, magnam diei partem et totam noctem ibidem se tutati sunt, et maxima cum gloria ad suos tandem rediere. Testis Livius l. IV. *Stewech.*

Atque ita ab omnibus partibus simul et tecti et instructi hostium vim sustentabant] Sic in quibusdam. In manuscriptis deest alterum *et*, quod ut nihil aliud, ad elegantiam interim facit. Nihil tamen immuto. *Riv.*

CAP. 98 *Quam ex fortissimis magis, quam ex familiarissimis paraverat*] Manuscripta, *quam familiarissimis*, omissa repetitione præpositionis *ex:* id Sallustianum magis est; nec Beroaldinum secus. *Rivius.*

Consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat] Convenientior lectio videtur, *Consulere multis, quoniam conturbatis omnibus non poterat.* Ciacc.

Invadere] Hic distinguerem ego, ut postea sit: *Consulebat militibus manu.* Cast.

Invadere manu, consulere militibus] Incerta distinctio. Quidam post *manu*, distingunnt, ut sit sensus, *Invadebat manu*, id est, *turma sua, quam ex fortissimis habebat:* ita codex Aldinus. Alii, ut Badius, ante *manu*, quasi diceret: *Manu indicium dabat militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat*, ut ait auctor: idque intelligendum, Donec dies erat: nam mox sequitur: 'Jamque dies consumtus erat,' quæ est hepthemimeres Heroica, et syllaba longa; hoc est, carminis Heroici quatuor primi pedes; casune an studio ab auctore factum, incertum. Livius tamen ita orsus est historiam Romanam, si Quintiliano, auctori in primis gravi, quicquam credimus. Sed et sesquiheroicum carmen apud auctorem Livium libro secundo decados tertiæ, ostendimus in annotationibus in eumdem editis. *Glar.*

Quorum in uno castris parum amplo fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magna parte edita et præcipiti pauca munimenta quærebat] Legendum ex impressis vetustioribus, *alter usui opportunior, quia magna parte editus et præceps, pauca munimenta quærebat.* In manuscriptis et aliis quibusdam, *gerebat* legitur; ubi Gymnicus, *quærebat:* sed judicent alii. *Rivius.*

Castris parum amplo] Quia hic collis non erat tantæ capacitatis, ut castra Romana capere posset, et continere. *Sold.*

Neque minus hostibus conturbatis] Locus difficilis. *Ciacc.*

Dein custos pleno gradu in collem subducit] Apud Nonium, *Cunctos* legitur, hæc recitantem in verbo, *Subduco.* De pleno autem militum gradu viden-

dus Vegetius l. I. c. 12. et epistola Trebonii XVI. l. XII. *Man.*

Utroque colle multitudine circumdato] Quid si *circumdata* legas? Ipse Sall. Hist. l. I. 'Occupatusque collis editissimus apud Ilerdam, et cum multa opera circumdata.' *Ciacc.*

Deinde crebris ignibus factis] Manuscripta, *dein.* Riv.

Strepere pedibus, vocibus] Τὸ *pedibus;* non est in ullo manuscripto. neque in Beroaldino: sed addendum sit nec ne, aliorum esto judicium. *Idem.*

Ipsi duces feroces, quod non fugere] Si mei judicii res esset, legerem inductis supervacaneis: *Ipsi duces feroces, ac pro victoribus agere.* Putsch.

Et ipsi duces feroces] Id est, Indomiti atque elati. Duces feroces erant, quia non fugiebant, sed tanquam victores se gerebant, obsessis collibus, in quibus erant Romani. Aut *pro victoribus agere:* id est, Gerebant se pro victoribus; quia tanquam victores Romanos obsessos in collibus tenebant. *Sold.*

Quod non fugere] In codicibus quibusdam Lugduni impressis est: *Quod sui non fugerunt.*

Quod non fugere] Hic *non fugere,* pro *non fugerent,* aut *non fugissent* positum videtur. Badius tamen *fugere* præteriti perfecti temporis existimat. *Glar.*

Quia non fugere, ut pro victoribus agere] Non abii a vetuste editis, aut Mss. antiqq. nisi quod eorum *aut* refinxerim, litera abjecta. abest quidem ea vox tota Pal. quarto, sed soli; absque eo fuisset, libens etiam exturbassem: codd. infimæ ætatis habent ejus loco *atque,* aliaque adhuc sensui supplendo quem non capiebant. At nostra scriptura hoc vult, gessisse reges se tanquam vicissent, quod non etiam fugissent, ut solent homines, mentis abrepti vecordia; ut pluribus ostendo in Dissertatiunculis ad Tacitum. Mediæ edd. habent; *quod non fugere ac pro victoribus agere.* Grut.

Pro victoribus agere] Curtius, 'Pro victore gerere,' et alii dixere. *Ciacc.*

Ac pro victoribus sese agere] Τὸ *sese* non habent codices in pergamenis descripti, nec est in impressis quibusdam vetustioribus. *Rivius.*

CAP. 99 *Ne signa quidem*] Noluit, ut tuba canerent ea nocte, sicut fieri solet, quando custodes exercitus dant signa.

Vectigales tubicines.] Qui sunt *vectigales tubicines?* Ciacc.

Vectigales] *Vectigal* proprie dicitur tributum, quod pro vectura penditur: unde populi vectigales dicebantur, qui populo Romano annuatim tributa solvebant. Unde hoc loco fortasse *tubicines vectigales* dicit, qui missi erant ab alienigenis populis, videlicet ab his, qui populo Romano vectigalia pendebant; sed hanc expositionem infirmam relinquo. Non enim satis placet. *Sold.*

De improviso vectigales] Soldus *vectigales* exponit, id est, *a vectigalibus missos,* hoc est, *a tributariis.* Badius *Vectigales tubicines* exponit, *qui præcinere solent vectigalibus,* id est, *tributariis,* aut qui ipsi vectigales erant. Ego cum Soldo hæreo: nam neque illi sua satisfacit expositio, et neque id verbi ita positum alibi me legere memini. *Glar.*

Tubicines simul omnes signa canere] Pro *Signa,* erat in vulgatis libris, *tuba:* est autem absurdum, si dicas, *Tubicines tuba canere:* nam, si tubicines sunt, quis dubitet, quin tuba canant? Itaque reposui, quod scriptum vidi in antiquissimo Fulvii libro. *Tubicines* autem *signa canunt,* cum tubarum clangorem spiritu excitant. Paullo ante dixit, 'Ne signa quidem canere jubet:' et in Catilina c. 59. 'Signa canere jubet.' Utroque enim modo dici potest, *Signa canunt,* ut *Signa* sit nominandi casus, et, *Tubicines signa canunt,* ut sit accusandi casus. *Tubæ* vero *signa* vocantur, quia militibus signum dant, quid eis agendum sit:

nam, si referre, aut inferre pedem oportet, si consistere, et aut locum ordinemve mutare, varie signa canunt. *Man.*

Mauri] Quibus præerat Bocchus.

Gætuli] Quibus præerat Jugurtha.

Strepitu, clamore] Hic clamor *barritus* appellabatur veteri Gallica voce. Inconditum murmur nos hodieque *baren* appellamus, sicuti et fluctus marinos. Unde lucem accipit Ammiani Marcellini locus lib. XVI. 'Excipiunt eos jam gesturientes barritum ciere vel maximum: qui clamor ipso fervore certaminum a tenui susurro incipiens, paulatimque adolescens, ritu extollitur fluctuum cautibus illisorum.' Unde emendandus locus Festi, qui ita scribit: 'Barbaricum appellatur clamor exercitus, videlicet, quod eo genere Barbari utuntur.' Pro *Barbaricum*, lege, *barritum*. Cui rei autem hic immensus clamor? Proculdubio ut terrorem injicerent, et quo testatior esset eorum virtus. Audi hic Cæsarem lib. III. Belli civilis: 'neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent, quibus rebus et hostes terreri et suos incitari existimarunt.' Vide Joh. Isaac. Pontan. in Glossar. Gall.

Tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat] Ms. noster: *tumultu, formidine, terror quasi vecordia ceperat.* Quod non temere rejiciendum. *Putschius.*

Quasi vecordia ceperat] Id est, Quasi amentia et insania cunctos occupaverat, nam nesciebant, quid facerent.

CAP. 100 *Quadrato agmine*] Id est, Exercitu quadripartito. Et statim declarat, quomodo quadratum erat agmen; nam disposuerat Marius, qui a dextra et sinistra parte, a fronte et a tergo curarent. *Sold.*

Sulla cum equitatu apud dextimos] Fabricianum, *apud extremos:* sed vulgata lectio verior, pro, In dextra parte; nam sequentia palam ostendunt, sic legendum esse: ea sunt, 'in sinistra parte A. Manlius, cum funditoribus et sagittariis,' &c. Mox: 'primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat.' Videsne, ut hic extremorum meminerit, et ut dextimos opposuerit sinistræ parti? Sed quid multis? Legit eodem modo Priscianus l. II. de superlativo agens. 'Excipiuntur,' inquit, 'dextimus et sinistimus.' Dein subdit hoc e Sallustio exemplum, aliaque præterea ex Varrone Cælioque, quæ nos brevitatis caussa omittimus. Docet et Sex. Pompejus, *dextimum*, et *sinistimum* antiquos dixisse. *Riv.*

Funditoribus et sagittariis] Vide supra c. 46.

Cohortes Ligurum curabat] Vide supra c. 38.

Minime cari] Et ideo periculis objiciebantur. Hæc tamen duo verba non sunt in omnibus exemplaribus. *Castil.*

Perfugæ minime cari et regionum scientissimi] Monstro simile est, tres illas voces, *minime cari et*, exulasse libris nostris jam supra sæculum: cum tot interim jactarint collatum a se Sallustium cum veteribus codicibus. Neque enim solum editiones principes, sed Mss. ad unum omnes, voces illas diserte expresserunt: sustulit autem primum Pomponius Lætus; prorsus injurie: sunt enim auctoris genuina; ac volunt periculosissima quæque mandata fuisse perfugis, vili damno si periissent. Valde enim falluntur perfugæ, si se alicui esse putant caros, nisi quatenus expedit. *Grut.*

Omnia providere, apud omnes adesse, laudare, increpare mærentes] Manuscripta sine diphthongo *merentes*, pro, *qui aut laudari aut increpari mererentur.* Facit cum his Beroaldinum; quamquam, ne quid dissimulem, Venetum, Argentoratense, alia pleraque, *laudare forteis, et increpare verenteis:*

perperam videlicet. Τὸ *fortes* ex glossa irrepsisse suspicor: huic aliquis *verentes* opponi putavit, hoc est, *timidos et ignavos*. Ita sciolorum audacia est hic locus depravatus; qui non intellexerint quid sibi vellet, *merentes*, eum Sallustius innuat, *pro merito quemque esse aut laudatum aut increpitum*. Rivius.

Neque secus, atque iter faceret, castra munire] Ex his verbis videtur Marius hoc tempore cum exercitu in itinere non fuisse; sed jam consedisse et castra posuisse: cum tamen supra dixerit, illum in hyberna proficiscentem quadrato agmine incessisse. Et sine dubio hoc tempore in hyberna proficiscebatur atque in itinere erat. Sed vide quid dicat: Marius quanta providentia et diligentia utebatur, ut cum exercitus incederet et iter faceret, tanta diligentia utebatur, cum castra locabat. Nam sicuti ante incedebat quadrato agmine, et quæstore ac legato, nec non tribunis dispositis, qui universo exercitui præessent: sic cum castra locabat, ea ipsa castra fossa ac vallo muniebat, equites ante castra disponebat, qui ad custodiam exercitus excubarent: Vigilias fieri, et vallum custodiri videbat. *Sold.*

Excubitum in portis] Manuscripta omnia, *in porta*, numero singulari, quomodo Beroaldinum quoque. *Rivius.*

Excubitum] Id est, Ad excubandum et vigilandum.

Pro castris] Id est, Ante castra.

Vigilias ipse circuire] Vid. sup. c. 44.

Non tam diffidentia futuri, quæ imperavisset] Existimo scripsisse Sallustium: *Non tam diffidens futurum quæ imperavisset*. Ita enim antiquos locutos fuisse notat Agell. I. 7. ut Quadrigarius in III. Ann. 'Dum ii conciderentur, hostium copias ibi occupatas futurum.' Et Valerius Antias l. XXIV. 'Si hæ res divinæ factæ, recteque perlitatæ essent, aruspices dixerunt omnia ex sententia processurum.' Et Cicero v. Verrina, 'Hanc tibi rem præsidio sperant futurum:' quæ, et multa alia sunt apud Gell. Tacit. Hist. III. 'Vacuam arcem furtim tradi futurum.' *Ciacon.*

Diffidentia futuri, quæ imperavisset] Bongarsii liber, *quæ imperavisset*, inducit, cui in hoc omnino assentior. *Putschius.*

Non tam diffidentia futuri, quæ imperavisset] Forte: *non tam diffidentia: futura quæ imperavisset*. Gronov.

Uti militibus exæquatus cum imperatore labor volentibus esset] Uti libentius milites laborem paterentur, cum viderent, Imperatorem æque sibi laborem sumere. *Cast.*

Pudore magis quam malo] Terent. Adelph. 'Pudore liberos retinere satius esse credo quam metu. Nam malo coactus qui suum officium facit,' &c. Apulejus Florid. II. 'Nullo nisi tuo anno ad coërcenda peccata plus pudor quam timor valuit.' Supra: 'Exercitum supplicio cogere.' *Ciaconius.*

Quam malo] Hoc est, Supplicio, aut duro imperio.

Quod multi per ambitionem fieri ajebant, pars, quod a pueritia] Hic locus egregie corruptus est. Commentatores verum sensum magis somniarunt, quam explicuerunt. Badius tamen propius vero est. Sed notandum, Sallustium duas opiniones de Mario judicantium adferre: alteram æmulorum, qui id ambitionis gratia a Mario factum interpretabantur: alteram amicorum, qui laudi dabant hoc in Mario, optimæque educationi adscribebant. Ceterum auctor suum judicium non interponit. Hoc tamen dicere videtur, utcunque id interpretemur: Certe hoc Marii pudore, quo de retulit, respubl. non minus quam sævissimo aliorum imperio, bene atque decore gesta est. Item illud *nisi*, quod quidam habent codices, forte tollendum est. *Glar.*

Quæ veteri miserias vocant] Sic Tacitus Historiarum IV. 'Virgulta postremo et stirpes, et internatas saxis herbas vellentes, miseriarumque patientiæque documenta fuere.' Alio sensu dixit supra, 'Capsensium miserias.' *Ciaccon.*

Nisi tamen Reipublicæ pariter ac sævissimo imperio bene atque decore gesta] Ordo et sensus pendet a superiori. Multi enim dicebant, imperatorem labores subire et durissima sustinere propter ambitionem: sed ego nescio, utrum hoc fecerit propter ambitionem; nisi quod hoc solum scio, illum ita utiliorem fuisse Romanæ reipublicæ, mitem scilicet et mansuetum, sed laboris patientissimum se præbendo, quam si crudelem et sævissimum se præbuisset in imperio. Locus iste videtur obscurus, nisi diligenter sensus consideretur. Vult ostendere, Marium in imperio mitem fuisse, et laboris patientissimum: et tamen reipubl. magis profuisse, dum mitis est, et patiens laborum, quam si sævissimus, et crudelissimus fuisset, et imperiosus, sicuti solent esse duces. Nam duces solent ipsi delicate et molliter vivere, et imperiose cogere milites ad labores et pericula. Sed ipse Marius aliter faciebat; nam Marius semper primus erat, qui labores et pericula subibat: atque ita faciendo, non quidem superbe et crudeliter imperando, milites pudore cogebat, ut facerent, quod ipse faciebat. Et dum hoc facit, ita rempublicam magis utiliter administravit, quam si sævissimus in imperio fuisset. Sed forte diceret aliquis, An fortasse qui crudeles et sævissimi sunt in imperio, utiles sint reipublicæ? Sallustius hoc ideo dicit, quia ferme hoc evenire solet, ut duces, nisi severi sint et imperiosi, contemnantur a militibus. Quando autem dux contemnitur, res benigne geri non potest. Sed hoc evenit in ducibus, qui sine opere nihil valent. Nam dux qui neque imperio neque opere aliquid valet, jure contemnitur. Sed Marius, quamvis mitis imperio esset, tamen non contemnebatur: quia opere multum valebat, et omnes ad æmulationem exemplo provocabat, ut tam reipubl. prodesset bene agendo, quam severe et duriter imperando. *Sold.*

Nisi tamen resp. pariter ac sævissimo imperio, bene atque decore gesta omnia] Codices in pergamenis descripti *omnia* non habent, et sensus ipse respuit atque repudiat. Nam illud *gesta* ad id quod paulo ante præcedit, nempe *Resp.* spectat: ubi tamen exemplar Venetum, Basiliense, alia pleraque *Reipublicæ*. Quæ res credo ansam errori præbuit, quasi omnia sint a Mario bene atque decore ad utilitatem Reip. gesta. *Rivius.*

Pariter ac sævissimo imperio] Id est, Tam utiliter, quam si sævissimo imperio Marius ea gessisset. *Sold.*

CAP. 101 *Igitur quarto denique die omnia haud longe*] Τὸ *omnia*, cum sensus ipse aspernatur, tum codices vetusti non habent. *Rivius.*

Sed quia diversi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant] Non dubito verum esse, quod margini codicis sui alleverat Bongarsius noster, glossam redolere illa, *alius ab alia parte, atque*. Gruterus.

Ita Jugurtham spes frustrata] Hactenus perperam editum, *Igitur Jugurtham*: est id quidem in Mss. etiam nostris, sed notæ posterioris; nam primæ notæ alterum habent; aut *Item*. Idem.

Ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos] Vide ut acceperit verbum, *æque*. Badius exponit *æque*, id est, pariformiter. Ego exponerem, Æque venturos, id est, Æquali fortitudine restitutos: sed judicet lector. *Glarean.*

Ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos] Si conjecturæ locus detur (nam codices ita omnes habent) illud adverbium *æque* trans-

Jam a principio inopi] *Inopi*, non legitur in quibusdam antiquis libris; et sane abesse potest incolumi sententia. *Manutius.*

Ad hoc populo Rom. jam a principio inopi, melius visum amicos quam servos] Lectio clara, et sustentata editionibus antiquis, nec non Pal. sexto, septimo, octavo, cui tamen nebulas adspergunt Mss. ceteri; nam Naz. *Ad hoc utinam a principio tibi melius visum amicos, &c.* neque secus fuit initio in Pal. sec. qui tamen deinde reformatus est ad lectionem vulgatam: at tertius habet: *Adhoc P. R. nam a principio melius inopi visum fuit amicos:* quart. *Ad hoc populo Rom. jam a principio melius est visum, &c.* quint. *Adhuc populo Rom. inopi a principio melius est visum amicos, &c.* quæ ultima scriptura non ita fatua. Supervacuum tamen etiamnum ibidem illud, *a principio.* Gruterus.

Tutius rati, &c.] Id enim (inquit Livius l. VIII.) firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent.

In quo offensæ minimum, gratia par, ac si prope adessemus] Perperam codices recentiores, *offensæ minimum est:* nam hoc verbum rectius hic subauditur, quam exprimitur; neque enim est in manuscriptis. *Rivius.*

Quod parentes abunde habemus, amicorum] Supra dixerat Romanis a principio melius visum esse, amicos quam servos quærere: nunc servos appellat *parentes* Græcorum more, qui subditos ὑπηκόους et ἀρχομένους vocant. Ergo a *parendo* deductum. Victorius IV. 16.

Amicorum nobis, neque cuiquam hominum satis fuit] Legendum, *neque nobis, neque cuiquam hominum*, geminata videlicet illa particula *neque*, ita uti assolet. Sic autem codices habent in pergamenis descripti, ne quis conjecturam me sequi meam putet: in iisdem *omnium* legitur, non *hominum.* Rivius.

Neque cuiquam hominum] In Ms. Sallustii exemplari optimæ notæ, *hominum* scriptum esse testis est Josephus Scaliger, cum glossa ad oram *hominium*, id est *hominum.* Et ita notant in Crispo, *civitatium et locupletium*, Grammatici: sed vereor ne vox illa nata sit ex alia huic quam simillima *omnium*, et describentium vitio mutata in *hominium*, facili lapsu, et librariis solemni. Accidit hoc Corippo Africano l. III. de laudibus Justini Junioris: 'Una in naturis extans persona duabus, Consimilis Deitate patris, hominique profecto.' Vulgo vitiose legitur *omnique.* At vitiosius illud quod ibidem in ora, *pneumæque*, quod Editor vult. *Putsch.*

Neque cuiquam omnium satis fuit] Ita Mss. nostri omnes, excepto octavo, in quo *hominum*, tantopere placitum Rivio: per me, utrumque abesse poterat, ut abesse membranis suis, quas contulit, notatum solertissimo Bongarsio. *Gruterus.*

Cui scilicet placuit et vim] Scriptus unus: *cui scilicet prius vim quam gratiam nostram experiri placuit:* quo facit conjectura domini Bongarsii supra legentis: 'quam mala perpessus es.' In cujus codice paulo post: *Multa opportuna habes*, omisso *atque*, legitur. *Putsch.*

Cui scilicet complacuit, vim et gratiam nostram te experiri] Fabricianum, Venetum, alia pleraque, *cui scilicet placuit:* quamquam autem apud Terentium legatur, *complacita est*, tamen haud scio an *complacuit* apud illos primæ notæ scriptores invenias. *Riv.*

Cui scilicet placuit et vim et gratiam nostram experiri] Gruterus *placuisse* nullo apice minus in Ms. inveniri ait, et solere *scilicet* infinitivo conjungi. Recte: sed præterea ut constet oratio, lege: *cui scilicet placuisse, et vim et gratiam nostram experirere.* Gronov.

Nam bello quid valeat, tute scis] In plerisque, sed impressis, *quam valeat*, pro *quantum valeat et possit.* Sed lectio prior mihi non sane minus quam

posterior arridet: aut etiam multo magis, ut verum dicam. Ita Cicero, 'Ignari quid virtus valeret.' Idem, 'Hoc verbum quid valeat, non vident:' sed nec secus manuscripta. *Rivius.*

Nam bello quid valeat, tute scis] Dixi quod populus Romanus numquam victus est beneficiis: quia non est necesse ut dicam, quod e contrario injuriis etiam vinci non potest. Nam tu hoc scis: quia es expertus, quod injurias bello ulciscitur. Et ideo non est necesse, ut dicam: quia tu scis et expertus es, quantum bello valeat ad injurias vindicandas: velis ergo potius experiri, ut amicus gratiam populi Romani, quam ut hostis vim ejus. *Sold.*

Nam Numidiæ partem unde Jugurtham expulerit, jure belli suam factam] Supra, 'Jugurtha Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem, si Romani Africa expulsi essent.' Ergo leg. forte, *unde Romanos expulerit*, vel *si inde Romanos expulerit*, vel *unde eos.* Ciacc. De hac ipsa re ita infra: 'Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram.' *Ursin.*

Jure belli] Non intelligo, promissione Jugurthæ facta in eo bello: licet enim dictum est, quod Jugurtha promiserat illi tertiam partem Numidiæ, si voti compos evaderet, sine regni imminutione: non tamen congrueret huic loco, ut id Bocchus confiteatur; sic enim significaret se mercede conductum ad bellum alienum, et ita pro excusatione afferret avaritiam suam, odiosissimum malum; quod non procedit. Intelligam itaque, antequam Jugurtha illi filiam suam daret (nisi Bocchus sit socer) motam fuisse litem de confinibus regni, et partem a Boccho invasam, illi pro dote ab Jugurtha concessam, propter bellum, quod ab Romanis metuebat. *Bad.*

Copia facta mittendi] Verbum *mittendi* sustulimus, tanquam glossema, opinionem nostram confirmante Fulvii libro. *Manut.*

CAP. 103 *Marius interea, exercitu in hibernaculis composito*] Tacitus lib. XIV. 'Cohortes alæque novis hibernaculis locatæ.' Sed prior Livius l. XL. 'hibernacula' usurpavit, a Sallustio, ut videtur, id nominis mutuatus. *Ursinus.*

Marius interea exercitu in hibernaculis composito] Sic et codex in membrana descriptus, et exemplar Beroaldinum: verum est in aliis, *hibernis;* quamquam eodem sensu. *Rivius.*

In loca sola] Id est, Loca deserta.

Tum rursus Bocchus seu reputando] Locus hic valde depravatus fuit: antiquis libris nullam mihi opem adferentibus. Scripturam tamen veterum codicum proponam, ut quam inquinatus sit, omnes videre possint. In nonnullis ita scriptum legitur: *Tum rursus Bocchus feliciter flexus, seu reputando.* In aliis: *Tum rursus flectitur Bocchus seu reputando ea, quæ sibi, &c.* In aliis vero: *Tum rursus Bocchus flexus erga Romanos, seu reputando.* Ego conjectura ita hunc locum emendavi, quam ita probant quidam, ut non dubitent, quin ita a Sallustio scriptum sit. *Popma.*

Tum rursus Bocchus feliciter seu reputando] Non recte Carrio, qui vulgato exclusit binas voces, quæ in Mss. atque editis omnibus, fecitque, *tum rursus, seu reputando.* Nam quod reduxi extat in editis ante annos centum viginti; posteriores enim, *tum rursus Bocchus scilicet seu rep.* quod solum inveni in Pal. octavo; ceteri omnes ostentant lectionem illam aliam, et Pal. quidem quintus ac sext. cum augmento tali: *tum Bocchus feliciter egit erga Romanos.* Ego me his non expedio: posset quidem illud *feliciter* nullo negotio mutari in *velociter*, sed aliud quid latet. Itaque satis est repræsentasse scripturam membranarum meliorum. *Gruterus.*

Eos ad Marium, ac deinde, si placeat

Romam] Legendum, *dein*. Rivius.

Licentiam ipsis permittit] Hoc est, *potestatem*. In orat. Lepidi: 'Denique necis civium et vitæ licentia.' Tac. XIV. 'Data et absolvendi licentia.' Ibidem: 'Licentia habendi oblivionem attulit.' Et infra: 'nulla benefaciendi licentia.' *Ciacconius*.

Licentiam ipsis permittit] Sic quidem editio prima: at in Mss. visitur *illis*, ut arbitrer hoc atque illud pronomen, esse ab exscriptoribus, nisi forte ita una cum prioribus refingenda sunt: *eos ad Marium, ac deinde, si placeat, Romam, cum rerum agendarum et quocunque modo belli componendi licentia, permittit*; ut nimirum alia omnia infarserint homines, ignorantia vocis *permittere*, de qua nos multa in Suspicionibus, et nonnulla ad Senecam Philosophum. *Gruterus*.

Gætulis] Vide supra c. 18.

Sine decore] Id est, Ornatu aut apparatu legatis debito.

Pro Prætore] Sic supra: Albinus Consul, 'Aulo fratre in castris pro Prætore relicto, Romam decessit.' Hi legati Pro Prætore alibi dicuntur a Sallustio, et in veteribus numismatibus; quod extraordinaria imperia his titulis ornarentur. Sulla itaque, qui Marii quæstor erat, Quæstor Pro Prætore, hoc loco, ut videtur, nominandus esset. *Ursinus*.

Pro prætore in castris reliquerat] Hunc locum restituimus, ope antiquorum codicum, vulgatis omnibus mendosis; in quibus hæc verba *in castris* desiderantur. Et hanc veram, et genuinam lectionem, intelliges, si totum hunc locum diligentius attendas. *Popma*.

Pro vanis hostibus uti meriti erant] Nam facta copia a Sulla et Manlio mittendi Legatos Romam pacem petitum, ab amicis flexus illud omiserat, et rursus hostilia fecerat. *Ciacc.*

Ut meriti erant] Legendum, *uti*, quomodo et alias fere. Nam illa mox ibidem operarum incuria commissa sunt, *famam Romanorum avaritiæ salsam*, pro *falsam*: ita namque in vetustis est. Et, 'nam etiam non largitio multis ignota erat,' pro, *etiam tum*; ut antiqui codices habent. *Riv.*

In sese amicum rati sunt] Τὸ *sunt* non est in omnibus manuscriptis, nec in codice Beroaldino. *Idem*.

Nam etiam tum] Citat hunc locum Nonius in voce *Munes*: sed apud eum legitur, *Animamque tum largitio multis ignota erat*: ut scribendum sit, *Namque tum*. Videndum præterea, an pro *Munificus*, *munesque* scripserit Sallustius, cum in ea voce adducatur a Nonio, ut sit, *munesque nemo putabatur*. Ciacconius.

Nam etiam tum, &c.] Hæc ex Pacuvii Duloreste, a Nonio recitari video, in verbo *Munes*; ut fortasse vel a Pacuvio Sallustius hoc sumserit, vel aliquid in Nonio desideretur. *Mercer.*

Utilia aut benevolentiæ] Supra 'Magnifica pro se, et illis dolentia.' *Ciacc.*

Deinde Sylla omnia pollicito] Manuscriptum quidem Fabricii nihil hic habet; nam plurima desunt: sed in aliis est, *dein Sulla, &c.* Rivius.

Dein Sulla omnia pollicitus] *Pollicitus* in *pollicito* mutavit codex Aldinus, quod placet. Mox: 'Marius ubi confecto negotio:' alii *infecto* legunt, quæ contrarietas ex hoc auctore solvi non potest. Atqui aliud hic Lectorem merito moratur, ubinam Sulla fuerit, quando Bocchi regis Legati a Numidis circumventi spoliatique ad eum venerunt, Uticæ ne an Cirtæ? Mihi quidem videtur Cirtæ fuisse, quippe Marius eum illic pro Prætore reliquerat. Verum quo pacto Marius sic Sullam ad se Uticam vocat? Quapropter malim κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligere, Sullam interea, dum Marius profectus est obsessum regiam turrim, a Cirta Uticam concessisse, Marium autem Cirtam rediisse, ac omneis, quibuscum concilium habere constituerit, Cirtam ad se vocasse. Itaque et Sallustii locum ita

legendum: *Marius ubi confecto negotio, quo intenderat, Cirtam rediit: de adventu Legatorum certior factus, illos et Sullam ad se venire jubet, itemque L. Bellienum Prætorem ab Utica:* nam ita alter vetustus codex habebat. *Glareanus.*

Cap. 104 *Marius postquam infecto negotio*] Ita bene Carrio; neque aliter editio vetustiss. nam Lætus aliique obtruserant nobis, *Marius ubi confecto negotio.* Gruterus.

Illos et Syllam venire jubet] Legendum e vetustioribus, *illosque et Sullam.* quomodo fere historici. *Rivius.*

Illosque et Syllam, &c.] In nostris manuscriptis locus hic mansit incorruptus. Ita enim illi habent: *Illosque et Sullam ab Utica venire jubet.* Præter enim priscorum codicum auctoritatem, sunt etiam rationes, quibus hanc esse sinceram lectionem confirmare possemus. *Cast.*

Bellienum] Aliter, *L. Belligerum.* Prior lectio non displicet. Fuit is fortasse pater L. Bellieni, de quo Cicero Phil. 2. mentionem fecit. Legimus etiam in excusis quibusdam libris, *L. Belliginum.* Cast.

L. Bellienum] Ita legendum. Fuit hic avunculus Catilinæ, ut testatur Asconius. *Coler.*

Præterea omnis undique, &c.] Hæc ita legenda censeo: *Præterea omnes undique Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab COS. Interea induciæ postulabantur.* Ita habent codices, quamquam non omnes omnia, sed singuli tamen aliquid ad plenum lectionem eruendam profuerunt. Duo itaque regis erant postulata, alterum de legatis mittendis Romam, alterum de induciis interea dandis, de quibus nunc consultatur. Sive igitur ea, sive eæ legas, nihil refert: *ea* enim referre *postulata: eæ, induciæ;* nam Legatis potestas eundi Romam jam facta erat. *Glareanus.*

Semper in adversa mutant] Ita fecimus, cum prius vitiose legeretur *mutantur.* Ita supra: 'Quæ quia mortis metu mutabant, sicuti regi lubuit, pax convenit.' Varro de L. L. 'In priore verbo graves prosodiæ, quæ fuerunt manenti, reliquæ mutant.' Idem l. vi. rerum divinarum: 'Inter duas filias regum quid mutet, inter Antigonam et Tulliam est advertere.' Sic in Catilina *convertit* absolute ponitur, pro quo male Ciacconius substituerat, *in superbiam dominationem se convertit,* nam *convertit* illic ita ponitur, ut hic *mutant.* Supra: 'benefacere ex consuetudine in naturam vertit.' *Putsch.*

Semper in adversa mutantur] Sic rursus octo Mss. non, *sæpius in adversa,* quod extat in vulgatis patrum ævo exemplaribus; non *mutant,* quomodo novissime cusi. Adblanditur tamen animo *sæpius,* aut *sæpe,* ut est in Bongarsiano. *Gruterus.*

Quæstor in Africam] Hic non erat Marii Quæstor, sed ejus qui Africam provinciam cum imperio obtinebat: nam Sulla Quæstor Marii erat, ut supra retulit Sallust. *Ciaccon.*

Postquam errasse regem, et Jugurthæ scelere lapsum deprecati sunt] In Veneto, Beroaldino, ceterisque vetustioribus, *deplorati sunt:* pro eo quod est, *conquesti sunt,* ut sit antiquo more dictum. Quomodo et alias Sallustius *comperior,* pro *comperio* dixit; *punior* Cicero, pro *punio;* cujusmodi apud eundem *assentire* et *assentiri, revertere* et *reverti, impertire* et *impertiri, remunerare* et *remunerari, elucubrare* et *elucubrari.* Et quæ Fabius observavit, *luxurior luxurio, fluctuor fluctuo,* quæ utroque modo efferri testatur l. ix. capite de figuris verborum. Livius v. dec. iv. 'Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt,' inquit. Cicero fere altero utitur. Quin et *communicor* Livius pro *communico* dixit iv. ab U. C. 'Nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint:' pro,

non communicaverint. Sed et Gellius *feneror* et *fenero*, *pigneror* et *pignero* dici eodem significatu annotavit. Quemadmodum Priscianus, *populo populor, bello bellor, mereo mereor*, atque hoc genus alia. Suetonius quoque in Aug. *multatus est*, pro *multavit* dixit. *Impertiri* Terentius, pro *impertire*. Talia sexcenta fere ab antiquis Grammaticis recensentur. Mihi quidem certe sensus ipse repudiare vulgatam lectionem videtur; neque quisquam unquam sic est, quod sciam, locutus, 'deprecari aliquem errasse, et alterius scelere lapsum;' sed *deplorare* potius et *conqueri:* nisi quis forte violentam aliquam comminisci et afferre interpretationem velit, ut, postquam regis errorem excusarunt, et culpam omnem in Jugurthæ scelus averterunt: vel, postquam hac usi deprecatione sunt; ut et errorem faterentur atque agnoscerent regis, et culpam in Jugurtham conferrent: nam sic fere deprecamur: *erravit, lapsus est, temere fecit, pœnitet.* Hæc atque talia perfacile quis comminisci posset. Expendat qui volet hunc locum diligenter, et si cujus modo in litteris judicii est, verisimilem esse conjecturam nostram fatebitur. Quin et in manuscripto quodam est in spatio, quod versus dirimit, suprascriptum, vel *deplorati sunt:* unde propemodum colligo, locum esse depravatum. *Rivius.*

Senatus et P. R. beneficii] Scriptus: *Senatum et populum R. beneficii et injuriæ memorem* (esse), *ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit: fœdus et amicitiam dabuntur* (forte *dabit*) *cum meruerit.* Putschius.

Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit] Incerta distinctio est in *delicti;* ad utrumque enim referri potest, *pœnitet delicti*, et *gratiam delicti facit.* Plusculum gratiæ habet ad sequens relatum, ni judicio fallor. *Glareanus.*

Cap. 105 *Is missus cum præsidio equitum atque peditum*] Mirum hic Sullam cum præsidio mitti, qui antea cum A. Manlio apud eumdem regem fuerat, nulla præsidii facta mentione. An quia tum recens facta strages Jugurtham cohibebat, quæ nunc non cohibet? Sed et illud *Funditorum Beleariorum, κατ' ἐπεξήγησιν* dictum est. Continuo post: 'Præterea iere sagittarii.' Aldinus codex omisit *iere* verbum, temere meo quidem judicio. *Glareanus.*

Funditorum Baleariorum] Rectius in aliis libris, *funditorumque Balearium*, eos enim nominat Cæsar de bello Gall. l. II. et Plinius III. 5. ait: 'Baleares insulas funda fuisse bellicosas.' Funda autem ibi, ut ait Servius, reperta est. *Manutius.*

Funditorum Baleariorum] Sic proxime Mss. nempe *Baleatorum*, quemadmodum et olim impressi. *Balearium*, Carrionis in nullo invenitur exemplari. *Gruterus.*

Balearium] In Balearibus insulis præstantissimi et forsan primi funditores. Balearides eas insulas Strabo nominat. Gymnesias a Græcis appellatas scribit Dioscorides et Plinius. Duæ sunt numero, quamvis Balearis in singulari usus est Suetonius. Χοιράδες ab Apollonio vocari annotavit Gerbelius. et idem tradit ex Timæo Isacius Tzetza. Maris Mediterranei insulæ sunt, juxta Hispaniam, de quibus Aristoteles in Admirandis. Hodie Majorca et Minorca indigitantur: quasi Latine diceres Major et Minor, uti eas Pomponius et Procopius quoque nominant. Sic eas etiam distinguit Antoninus, qui majorem Columbam, minorem Nuram vocat. Alteram harum Aphrodisiadem vocari scribit Isidorus, nescio qua fultus auctoritate. *Ortel.*

Balearium] Eorum originem Græci conantur sibi asserere, aliis e Bœotia cum Lycophrone, aliis illos e Rhodo deducentibus. Nomen ipsum tamen Phœnicium est. Unde recte Strabo: 'Ajunt autem Gymnetas a Phœnici-

bus Balearides dici, quia exercitationes Balearides vocant.' Pœnos hujus regionis potitos aliquando constat ex Livio l. XXVIII. ubi de Magonis et Pœnorum classe ita loquitur: 'In minorem inde Balearium insulam trajecerunt, fertilem agro, viris armisque haud æque validam: itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant, ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliariorum inde conscriptis, missisque Carthaginem ad hibernandum, naves subduxerunt.' Jamno autem et Mago ab iis condita oppida, sicuti tradit Mela. Gens hæc aliena fuit ab omni cultu, domus illis antra fuere, vestes, ut quidam ajunt, æstate nullæ, hyeme ex pellibus. Pro unguentis, queis se inungerent, oleum lentiscinum, cum adipe suillo. Ignotum argenti pondus et auri. Vini ultra modum avidi, quo tamen carebat regio, et ita mulierosi, ut in nuptiarum solennibus cognati et amici omnes cum sponsa concumberent, priusquam ea viro permitteretur. Itaque in bello pro stipendio nihil exigebant, quam vinum et mulieres. Et pro muliere captiva λύτρῳ dabantur viri quatuor. Cadavera fustibus minutatim concerpta et in vasis recondita lapidibus obruebant. Unicum in bello telum, fundæ tres e Melancræna seu Melancrani junci genere, quarum diversus usus. Aliæ enim propius, aliæ eminus feriebant. Una circa caput aut circa collum, altera circa ventrem et lumbos, tertia in manu fuit. Tam certi ictus et destinati, ut raro aut nunquam a scopo aberrarent, et tam validi, ut a balista viderentur aut catapulta missi, frangerentque scuta, et galeas atque omne genus armorum. Nempe id unum erat omnibus ab infantia studium. Et cibum puer a matre non accipiebat, nisi quem ipsa monstrante percusserat: (quod et superius dictum.) Hinc et Baleares Græce Gymnetes dicti sunt, et insulæ Gymnesiæ propter eorum nuditatem, quia in bellum prodeunt solis instructi fundis, quo referenda hæc Hesychii: Γυμνῆτες, οἱ μὴ ἔχοντες ὅπλα· οἱ δὲ, τοὺς σφενδονιστὰς, οἱ δὲ, τοὺς γυμνοὺς μαχομένους: Id est, *Gymnetes, qui sunt inermes: alii funditores exponunt, alii eos qui nudi pugnant.* Sunt qui Gymnetas dici volunt, quia æstatem nudi exigunt. Ita Livius et Diodorus. *Bochart.*

Præterea iere sagittarii, et cohors Peligna] Τὸ *iere* perperam est in Gymnico omissum, cum sit in manuscriptis, atque impressis vetustioribus. *Rivius.*

Cohors Peligna] Peligni. Peligni Italiæ populi, apud Plinium, Ptolemæum, Strabonem aliosque. Πελίγροι male vocantur apud Memnonem. Ex Illyrico ortos tradit Festus. Vulgo nunc Valva vocari, refert Ciofanus in Sulmonis urbis descriptione, vel Talvenses, ut placet Leandro. *Ortel.* Dictum supra ex Festo Pelignos esse Illyrici generis. Locus adscribi meretur. Ita autem se habet: 'Peligni ex Illyrico orti. Inde enim profecti ductu Volsini regis, cui cognomen fuit Lucullo, partem Italiæ occuparunt. Hujus fuerunt nepotes Pacinus, a quo Pacinates; et Pelicius, a quo Peligni.' Hæc ille. Quinam hi fuerint, et an omnino ulli fuerint Pacinates, nemo facile dixerit, quando nulli aliorum auctorum memorantur, nisi Πικίαντες Stephani sint, quos Pelignos esse alibi docuimus. Pelignos vero tametsi Illyrici fuisse generis ea maxime persuadet ratio, quod Liburnorum quædam pars ex eodem Illyrico Piceni etiam agri portionem quondam tenuit: tamen alii auctores Italici generis eosdem fuisse ab Sabinis ortos tradiderunt. Ovid. Fast. l. II. 'Et tibi cum proavis, miles Peligne, Sabinis Convenit.' Marrucinis simulque Vestinis ab ortu Solis hiberni continuabantur Peligni. Quos et ipsos inter μικρὰ ἔθνη,

id est, parvas gentes, censet Strabo l. v. Ab occasu æquinoctiali Marsis, ab Austro Samnitibus jungebantur. Versus ortum æstivum ac septentriones a Frentanis submovebantur Peligni montium jugo, quod a Rasini Sagrique confluentibus ad Fori usque procurrit fontem. *Cluver.* Oppida illorum fuere præcipua, Sulmo, Corfinium, et Superequum.

Velitaribus armis] Velitaria arma facit Polybius μάχαιραν, καὶ γρόσφον, καὶ πάρμην, hoc est, *gladium*, *hastam*, *parmam*. Varro περὶ φιλαργυρίας: 'Quem sequuntur cum rotundis velites leves parmis.' *Coler.*

Itineris properandi caussa] Sic infra: 'properato itinere.' Tacitus Annal. I. 'Inoffensum iter properaverat:' et, 'Continuumque die noctuque iter properabant.' *Ciacconius.*

Neque his secus atque aliis armis adversus tela hostium, quod et levia sunt, muniti] Videtur dicere, hos qui velitaria portant arma non secus atque alios munitos adversus tela hostium, quod et ea levia sint. *Ciacc.* Legendum censeo; *Neque hi secus atque alii armis, &c.* Ursinus.

Neque his secus atque aliis armis adversus tela hostium, quod ea levia sunt, muniti erant] Τὸ *erant*, non est in ullo manuscripto, ac citra detrimentum sensus abesse poterit: ne Beroaldinum quidem habet. *Rivius.*

Ampliorem vero] Tacitus et Livius, 'majorem vero,' solent dicere. *Ciacc.*

Igitur se quisque expedire: arma, atque tela tentare, intendere] Tacit. Hist. IV. 'Quidam expedire arma, telisque tanquam in aciem accingi.' Et Livius l. VIII. 'Et expedire tela, animosque equitibus justis.' Et ibidem: 'Qui tela equosque expedivissent.' Videndum igitur an scribi debeat: *Igitur pro se quisque expedire arma, telaque tentare.* Idem.

Timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus adversum eos quos sæpe vicerant pugnaturis] In Veneto ceterisque vetustioribus est, *quippe victoribus, et adversum eos quos sæpe vicerant;* addita videlicet illa *et* copula, omissoque participio *pugnaturis:* id quod perperam est in recentioribus additum, cum non sit in manuscriptis. Fuit credo, qui non habita ratione breviloquentiæ Sallustianæ, deesse aliquid suspicaretur; is de suo forsan participium addidit ad sensum absolvendum, quem imperfectum esse putaret. Id alias quoque factum, non raro est a nobis animadversum, et interdum annotatum. *Rivius.*

CAP. 106 *Se a patre Boccho*] Antea vitiose legebatur, *dicitque se a patre Boccho.* et infra; 'dicitque a speculatoribus cognitum:' nos ejecimus. Quam sæpe hæc talia deliramenta ex scriptorum vitio in textum irrepserint, nemo paulo humanior ignorat; in scriptis hæc talia ubique fere inculcantur. Catilina: 'omnia uti gesta aperit, se paucis diebus,' scripti male: *dicitque se.* Deinde: 'præterea ab incenso Capitolio,' scripti: *præterea docebat*, male. Et locis præterea infinitis. Vitiose hæc leguntur apud Servium v. Æneidos, quem ex hoc emendes licet. *Putsch.*

Incerto] I. e. mobili et instabili vultu, quia in vultu colorem mutabat. *Sold.*

Satis credere] Id est, Satis confidere: nam *credere*, significat *confidere:* Virg. in Bucol. 'O formose puer, nimium ne crede colori.' *Idem.*

Mansuram potius, quam perditis, quos ducebat; turpi fuga, &c.] In vetustioribus est, *proditis*, pro *desertis;* ita et sententia postulat. Nam Maurus Sullam uti clam secum noctu profugeret hortabatur: id Sulla facturum negat, quod turpe sibi duceret, proditis ac desertis iis, quos ducebat, fuga salutem petere. In hoc significatu Cicero, 'Quem ego sum secutus,' inquit, 'is me deseruit ac prodidit:' et Cæsar, 'Deserite,' inquit, 'milites, si vultis, aquilam, atque

hostibus prodite.' Idem II. de bello civili, 'Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt.' *Rivius.*

Post paulo] De eo ordine harum particularum vide nostras notas ad Livium 22. 60. *Gronov.*

In castris, ignesque quam creberrimos fieri] Mss. *Ignesque in castris quam creberrimos fieri.* Ciacconius.

Prima vigilia] Romani noctem in quatuor vigilias dividebant. Unde apud auctores primam, secundam, tertiam, et quartam vigiliam invenimus, qui mos fuit etiam Græcorum, ut ex Phavorino et Suida discimus. *Cast.*

CAP. 107 *Ab injuria prohibet*] Id est, Nece, contra jus gentium. *Bad.*

Nec decere quemquam qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere] Ita antiquus liber, et Nonius adducens hunc locum, in *Inermis.* Infra: 'Adversum Deos Penates manus armare.' Sumtum locum ex III. Pædias Cyri annotavit Victorius II. c. 2. Μῶρον γὰρ τὸ κρατεῖν βουλομένους τὰ τυφλὰ τοῦ σώματος, καὶ ἄοπλα, καὶ ἄχειρα, ταῦτα ἐναντία τάττειν τοῖς πολεμίοις φεύγοντας. *Ciacconius.*

Ab inermis pedibus] Antea, *inermibus:* ego *Inermis* reposui ex Nonio hæc recitante in commentariolo *de mutata declinatione.* Facile autem est conjicere, homines imperitos antiquæ vocis insolentia offensos, supposuisse aliam, quæ ad illius similitudinem proxime accederet. *Manutius.*

Nudum et cæcum corpus] Id est, Inerme, et ita intendit argumentum: In maximo metu decet corpus inerme contra hostes vertere? quanto magis vos armatos decet ire contra hostem, et non fugere? Tota enim intentio Sullæ est, hortari milites, et persuadere eis, ut non fugiant, sed forti animo sint. *Sold.*

Cæcum] Cæcum autem dicit, quando sine respectu per media tela erumpit: quia 'Una salus victis, nullam sperare salutem:' (sic autem fere exponitur hic locus) sed quia negotia præposita utrumque sequentium negare videntur, malim dicere: Et neque decere vertere corpus nudum, id est, inerme abjectis armis; et cæcum, id est, non habens respectum, quo se præcipitet, ut faciunt fugientes in maximo metu. *Bad.*

Quoniam hostilia faceret] *Hostilia facere,* Tacito etiam aliquoties usitata phrasis. *Ciacconius.*

Nihil dolo factum] Seu factum esse dicebat, ut Jugurtha iter obsideret. Nam hac de causa Sulla se a Voluce proditum esse credidit, quia Jugurtha copiis suis iter obsederat, qua transiturus erat. Sed hoc dolo Volucis factum non erat, sed potius astutia Jugurthæ, qui per speculatores iter Volucis exploraverat. *Sold.*

Ceterum, quoniam ingentem multitudinem non haberet, et spes opesque ejus omnes ex patre suo penderent] In manuscriptis est, *quoniam neque ingentem multitudinem haberet,* et quæ sequuntur: sicque rectius legitur, ut ego sentio. *Rivius.*

Quare optimum factum videri] Apulejus Milesia prima: 'Optimum itaque factum visum est anteluculo furtim evadere, et viam licet trepido vestigio capessere:' et errat qui in verisimilibus *horrendum spectatu* pro *spectatum* reponit. Supra Catilina: 'Optimum factum credens exercitum augere.' Deinde: 'Optimum factum ratus noctem:' et sic reponendum ex libris Rittershusii. Arnobius adversus gentes l. I. 'Incredibile dictum est et cæcis obscuritatibus involutum:' ubi male Criticus *dictu.* Symmachus l. I. Epistola III. 'Difficile factum est ut honor angustis rebus addatur,' quæ male mutant viri docti. *Putsch.*

Per media castra] Mirum mihi hoc videtur, quandoquidem Sulla Jovem Maximum tanquam testem perfidiæ Volucis invocaverit, illud consilium postea approbasse, ut per castra Ju-

gurthæ transirent, cum facillime Volux, si voluisset, proditionem instituere potuisset. Quinetiam quid Jugurthæ inausum contra Romanos? Nata vero illi erat optima se vindicandi occasio. *Thys.*

Quo ire intenderant perventum] Existimo abundare vocem *ire*. Infra: 'Quo initio intenderat pervenit:' item; 'Quo intenderat, Cirtham rediit.' *Ciacc.*

CAP. 108 *Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque*] In Veneto atque aliis, *Ob ingentia facta:* sed utrum rectius, nos in medio relinquemus. Vulgata lectio magis probanda videtur. *Riv.*

Quem Bocchus fidum esse Romanis] Verbum hoc postremum quidam tollendum putant; quasi vero nihil referret, essetne Romanis fidus is, cui tantis de rebus negotium committendum erat, præsertim cum fere omnes proximi reges ab Jugurtha corrupti essent. *Cast.*

Quem Bocchus fidum Romanis] Illud *Romanis*, non habent omnes codices; nec ad regis commodum quicquam attinebat, eum Romanis fidum esse, sed potius gratum Romanis, ac fidum regi. Badius etiam omisit. *Glar.*

Paratum sese facere quæ vellet] Mss. *quæ populus R. vellet;* quomodo et vetustissimum quodque ex impressis. *Rivius.*

Consulta sese omnia cum illo integra habere] Cicero ad Atticum VIII. 'Omnia sunt integra nobis:' et 'Si mihi integra omnia ac libera fuissent.' Et l. X. 'Integra omnia sustinuimus.' Videndum ergo an vox *consulta* otiosa sit. *Ciacc.*

Accitum esse] Sic nulli Mss. In octo codicibus Gruteri tantum unus *illum accitum:* alter, *quod eo advocatus esset*. Indicio hæc inserta ab iis, qui vetere scriptura quod agerent non inveniebant. In qua nihil mutandum, nisi τὸ *quo* in *quis*. Sensus est: Ne putaret obstare sibi Asparem quo minus libere diceret ageretque quæ in rem utriusque essent; nam illum necessario admittendum fuisse ut aliæ Jugurthæ insidiæ excluderentur. *Gronovius.*

Quo res communis licentius gereretur] *Licentius*, Badius exponit, *audentius, et cum permissione majore*. Soldus ut notum transilit. Ego sane quid sibi velit, non clare admodum intelligo. Nec illud planum est, cum Bocchus potentior esset Jugurtha, quomodo, nisi per Asparis legati præsentiam ab ejus insidiis cavere potuerit. *Glar.*

Caveri nequivisse] Non dicit Bocchus, se aliter non potuisse cavere ab Jugurthæ insidiis, sed Sullam; ideo loquitur per verbum impersonale, ut vocant Grammatici. *Cast.*

Sed ego comperior Bocchum magis Punica fide, quam ob ea quæ prædicabat, simul Romanos et Numidas, spe pacis detinuisse] Quamvis in Veneto et aliis plerisque *comperio* reperitur, tamen legend. haud dubie *comperior*, ex Prisciano l. VIII. capite de generibus verborum. Corn. Tacitus IV. 'Hunc ego Lepidum temporibus illis gravem et sapientem virum fuisse comperior.' Gellius Sallustii æmulus, hoc est, et ipse usurpator veterum vocabulorum l. III. c. 2. 'Verum esse comperior,' inquit, 'quod quosdam bene litteratos homines dicere audivi.' Diomedes l. I. comperior et comperio differre ait. 'Nam comperior,' inquit, 'est mea opinione colligo; comperio, ab alio cognosco.' Ceterum pronomen *ea*, omittendum censeo, legendumque, *quam ob quæ prædicabat:* quomodo Plautus in Persa, 'Omnes res relictas habeo, præ quod tu velis:' hoc est, *præ eo quod tu velis*. Sallust. in oratione I. Philippi in senatu, 'Quæ ille adversum divina et humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvertendæ:' id est, *non pro eorum injuria, quorum pro injuria simulet*. Nec dissimile admodum est illud Ciceronis, 'Ut hujus rei caussa, dedita

opera, mittat aliquem Balbus, ad quos videbitur:' pro, *ad eos quos volet:* Idem, 'Recipe te ad nos, ad quod tempus confirmasti.' *Rivius.*

CAP. 109 *Igitur Sullam pauca se, &c.*]. In aliis, ut et manuscripto quodam, est, *Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum: cetera occulte aut nullo aut quam paucissimis præsentibus: simul edocet quæ responderentur.* In alio manuscripto non reperi neque τὸ *se*, neque *occulte*, atque haud scio an ex glossa utrumque irrepserit in contextum. In eodem non est *respondit*, neque *Sulla* casu nominat. sed accusat. *Sullam.* Idem.

Uti præceptum fuerat] Seu a Sulla: quia, uti dixi, Sulla docuit et præmonuit, ut Bocchus ita sibi responderet: in hoc autem colloquio intelligimus Asparem fuisse præsentem. *Sold.*

Deinde ambo in sua castra dig.] Si Sulla ad amicum venit, ad quid indigebat castris? Si ad inimicum, ut quem dubiæ fidei censebat, quid juvissent tantula castra in tanto regno? Sed magis mirum, quid Bocchus castris in suo regno indiguerit. Hoc est æquare Thucydiden! Mox: 'Plerumque noctis processit:' hæc verba inter parenthesin satis inepte posuit Ald. codex. *Glar.*

Dabar internuntius, sanctus vir, jurat ex sententia amborum] Alii libri, *Dabar internuntius sancte jurat ex sententia amborum.* Vide quæ scripsi in Annotationibus Cæsaris ad lib. I. Bel. Civilis. *Ciacc.* Hæc lectio confirmatur loco Cæsaris ex libro I. de B. G. *Ursin.*

Præterea Dabar internuntius, sanctus vir, ex sententia ambobus jurat] Sensus est: Dabar internuncius jurejurando affirmat, se fideliter utriusque orationem interpretaturum. *Cast.*

CAP. 110 *Homini privato*] Id est, Qui non esset rex, nec imperator, qualis erat Sulla. *Bad.*

Gratiam deberem] Id est, Obligatus essem. Ille gratiam debet, qui ob beneficium acceptum alicui obligatus est.

Et hercule Sulla ante te cognitum, multis orantibus aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui] Perperam est in recentioribus, *ante cognitum*, omisso pronomine *te*. Sed et Priscianus XVIII. nobiscum facit qui *ante te cognitum*, pro eo positum testatur, quod est, *antequam te cognoscerem.* Error inde irrepsit, quod bis poneretur *te*, ita alterum est incuria quadam omissum. Quæ res et alibi sæpe locum errori fecit. Id quod in castigationibus nostris in Cicer. ostendimus prolixius. *Riv.*

Id imminutum] Aliter: *Id immutatum.*

Fuerit mihi pretium eguisse aliquando tuæ amicitiæ, qua apud animum meum nihil carius habeo] Pro, Fuerit tanti, sive operæ pretium fuerit, eguisse amicitiæ tuæ. Sic Corn. Tacitus II. 'Res eo anno prolatas haud referrem, ni pretium foret.' Et I. 'Germanico pretium fuit convertere agmen.' In vetustioribus non est *pretium*, recte ne an secus, aliorum esto judicium. *Riv.*

Fuerit mihi pretium aliq. eguisse tuæ amic.] Quæso, bone Lector, quid sententiæ aut omnino sensus ex his verbis elici queat? At ita habet codex Aldinus, quem fere indocti ac mali judicii homines sequuntur. Badius propius vero exposuit, sed tamen perperam in genitivo legit, *tuæ amicitiæ:* cum locus ita sit legendus: *Fuerit mihi eguisse aliquando pretium tua amicitia:* ut *tua amicitia* in nominandi casu intelligatur hoc sensu; *Aliquando eguisse fuerit mihi pretium amicitia tua:* quasi diceret, pro damno quod eguerim, amicitia tua est mihi pretium: quod adulandi gratia dixisse videtur. *Glar.*

Pretium] Τὸ *pretium* non esse Sallustii vel ex eo apparet, quod in codicibus fere scriptis alio loco inculcatum est: nimirum, *fuerit mihi*

eguisse aliquando pretium tuæ amicitiæ. Nonnulli, *pretii.* Sed deleatur utrumque et recipiatur, quod est in optimis: *fuerit mihi eguisse aliquando amicitiæ tuæ.* Genus loquendi illustravimus l. IV. Observ. c. 8. *Gronovius.*

Arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo libet] Antiqua exemplaria cum impressis consentiunt. Donatus aliter hunc locum legit, Terentii illa verba in Eunuchum enarrans: 'Et habetur et refertur a me Thais:' 'qui habet,' inquit, 'apud se gratiam, nondum rettulit: rettulit qui destitit habere: multum ergo dixit: Et habetur gratia, et refertur. Quem sensum transtulit Sallustius in bellum Jugurthinum: 'Arma, pecuniam sume, utere; et quoad vixeris, nunquam redditam tibi gratiam putaris: semper apud me integra erit.'' Proinde re diligenter animadversa, venio in eam conjecturam, ut existimem verba illa, *postremo quidquid animo libet,* errore librarii defecisse. Liberum est, et suum cuique judicium. *Popma.*

Et, quoad vives, nunquam tibi redditam gratiam putaveris, semper apud me integra erit] Hoc est, Donec vives, nunquam existimes me tibi gratiam retulisse pro tuis erga me beneficiis: sed me tibi debere ita, ac si nunquam tibi aliquam gratiam retulissem. *Sold.*

Denique nihil frustra voles, me sciente] Manuscripta, nec non ex impressis vetustioribus quædam, *denique nihil me sciente frustra voles:* quæ verborum collocatio melior. *Rivius.*

Bellum populo Romano numquam paravi, neque factum volui] In manuscriptis est, *Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum umquam volui.* Perperam est in recentioribus omissum pronomen *ego.* Perperam item, *numquam paravi;* pro, *neque feci.* Facit nobiscum exemplar Badianum. *Idem.*

Finis meos] Mulucha flumen dividebat regnum Bocchi a regno Numidiæ. Sed Bocchus revera fines suos egrediens, gesserat bellum contra Romanos in Numidia. Quomodo ergo dicit fines suos tutatum esse, cum non fines suos, sed Numidiam defendere voluerit? Hoc ideo dicit, quia sicuti etiam supra dixit, partem Numidiæ jure belli suam factam esse putabat; sed Romani hoc ferre nolebant, videlicet ut Bocchus partem Numidiæ sibi vindicaret, et eam tanquam suam bello defenderet. *Sold.*

Ego flumen Muluchам, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar] Hic Jacobus quispiam Bononiensis *Mulucha* legendum contendit, non *Muluchаm:* sed cunctis refragantibus, quotquot ipse viderim, exemplaribus. Tametsi, ne quid dissimulem, e vetustis quidam grammaticis neutrum esse hoc nomen volunt. Nam Phocas: 'Barbara,' inquit, 'neutri generis duo lecta sunt apud Sallustium nomina fluminum: hoc Mulucha, hoc Turia.' Quod ad posterius attinet, facit cum eo Probus. Dissentit ab utroque Priscianus v. 'Quod autem Turia,' inquit, 'et similia fluminum nomina masculina sint, ostendit etiam Sallustius, in *am* terminans ejus accusativum, in secundo Historiarum: *Inter læva mœnium et dextrum flumen Turiam.* Nam si esset neutrum, similis esset accusativus nominativo.' Idem sexto: 'Quod autem non sint neutra,' inquit, 'Turia et Mulucha, et similia, ostendit etiam natura ipsius sermonis Punici, in quo omnia nomina vel masculina sunt, vel fœminina.' Hæc Priscianus, cujus est opinio verior. Sed et Pomponius eodem genere utitur, quo est Sallustius usus: 'Mulucha ille,' inquit, 'quem diximus.' *Rivius.*

Flumen Muluchаm] Ita legi debet, quidquid dicat Phocas. Vide Priscianum statim in principio libri sexti. *Cast.*

Præterea si quid me vobisque dignum petieris, haud, &c.] In Mss. atque aliis vetustioribus est, *si quid meque vobisque dignum petieris,* geminata conjunc-

tione. Nove autem dixit, *haud repulsus abibis*, pro, Impetratum a me auferes: vel, Non feres repulsam. *Riv.* Ita Virgil. 'Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.' Id est, Suum quisque honorem et munus reportabit.

CAP. 111 *Ad ea Sulla pro se breviter et modice, de pace, et de communibus rebus multis disseruit*] Vox, *multis*, si cum verbo *disseruit* conjungatur, potest videri adjecta: nam contraria est illis, *breviter et modice.* Nec habet eam vocem Tacitus, qui Sallustii locum sic æmulatus est l. xx. cum ait: 'Domitianus de absentia patris fratrisque ac juventute sua pauca et modice disseruit.' *Ursinus.*

Ad ea Sulla pro se breviter, et modice; de pace, et de communibus rebus multis disseruit] Valde hallucinatur hic Ursinus, quod minus adsequeretur mentem historici; quæ hæc: respondisse bifariam Boccho Sullam: ei parti orationis, quæ de se erat, breviter et modeste; quæ de pace et rebus populi Rom. diffuse et composite. Imitatus est Tacitus l. II. Annal. 'Ad ea Germanicus, de societate Romanorum Parthorumque magnifice; de adventu regis et cultus sui, cum decoro ac modestia respondit.' *Grut.*

Non in gratia habituros] Codex vetustus habet, *in gratiam:* quod, quia vetustum est, et hic auctor antiquitatis imitator, talia quæpiam affectasse videri poterit, non est omnino rejiciendum: *habituros* autem puto a sciolis introductum, pro *habiturum.* Soldus inepte legit, *ingratos abituros*, adeo decipit non attentum aspirationis omissio. *Glarean.*

Quam sua] Scilicet Bocchi. Quasi dicat: Quod jam armis desistat, plus esse ad utilitatem Bocchi jam fere victi, quam Romanorum, qui victores erant. *Bad.*

Amicitiam, fœdus, Numid. partem, &c.] Fortassis *adventura*, plurali numero, genere neutro legendum; habet enim hoc peculiare hic auctor, ut in Catilina; 'Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis grata fuere:' sed judicet lector. *Glareanus.*

Fœdus intervenisse] Scilicet inter ipsum et Jugurtham: quod quidem percutiebatur cum obtestatione Deorum, et sui maledictione, si non servarent. Dicebant enim: 'Ita fœde me percutiat magnus Jupiter, ut fœde hunc porcum macto, si pacta fœderis non servavero.' *Bad.*

Fœderis] Fœderum maxima semper religio fuit apud Gentes. Varius illorum percutiendorum ritus. Polybius scribit in fœdere icto inter Carthaginienses et Romanos, solitos hos fuisse per Jovem Lapidem jurare. Verba ejus sunt: 'Romani, per Jovem Lapidem secundum vetustissimum ritum, ac per Martem et Enyalium juraverunt.' Ritus jurisjurandi per Jovem Lapidem fuit hujusmodi: Fœcialis sumpto in manibus lapide, postquam de fœdere inter partes convenerat, hæc verba dixit: Si recte ac sine dolo malo hoc fœdus atque hoc jusjurandum facio, Dii mihi cuncta felicia præstent: sin aliter aut ago, aut cogito, ceteris omnibus salvis in propriis legibus, in propriis Laribus, in propriis templis, in propriis sepulchris, solus ego peream, ut hic lapis e manibus meis decidet. Nec plura locutus lapidem manibus dejiciebat. Solebat quoque fœdus juxta Romanorum non solum, verum etiam aliarum gentium morem effusione sanguinis seu animalium cæde confirmari, præcipue porcæ: unde Virgil. 'Post idem inter se posito certamine reges, Armati Jovis ante aras, paterasque tenentes, Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.' 'Talibus inter se firmabant fœdera dictis Conspectu in medio procerum: tum rite sacratas In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis Eripiunt.' Hujus fœderis

formula hæc fuit, auctore Livio: 'Audi Jupiter, audi Pater patrate, ut illa palam prima, postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utque ea hic hodie rectissime intellecta sunt; illis legibus Populus Romanus prior non deficiet: si prior defecerit publico consilio, dolo malo, tu ille Diespiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.' Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. *Fung.* Quia ergo seipsos execrabantur, si contra fœdus fecissent, etiam religiosi erant in iis servandis. Quod hic prætexit rex Bocchus.

Ne fluxa fide usus] Tacitus Hist. II. 'fluxam per discordiam militum fidem, et periculum ex singulis:' et Hist. II. 'fluxa, ut est barbaris, fide, pactus Amiceti exordium.' *Ciaccon.*

Quis et Jugurtha carus, et Romani invisi erant] Manuscriptum, *invisi essent:* id quod sententia quoque ita postulat; nisi quis ἑτέρωσιν esse modi velit. *Rivius.*

Quis et Jugurtha carus et Romani invisi essent] Non ambigo quin illud *essent* sit a mangonibus: certe ejus loco est in Pal. sec. quint. sext. sept. *erant*, qui præterea secundus nullam agnoscit copulam *et*, nedum geminatam. Itaque deleatur et illa. *Grut.*

Leniter, et ex voluntate Sullæ] Ita legit vetustus codex. Aldinus conjunctionem *et* sustulit, alius autem codex habebat, *lenitur, et ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit;* atque ita legit Badius: ego nihil defino. *Glar.*

CAP. 112 *In castra Jugurthæ venit*] Manuscripta, *proficiscitur;* quomodo et ex impressis quædam. *Rivius.*

Et ei nuntiat, Jugurtham cupere omnia] Manuscripta *denuntiat:* haud scio an perperam. *Idem.*

Pacem conventam frustra fuisse] Sicuti pax facta cum Calpurnio Bestia consule, et cum Aulo fratre, Albino consule. Nam Senatus utramque pacem improbavit et rescidit: sicuti visum est supra. *Sold.*

Cum talem virum in potestatem habuisset] Manuscripta cuncta quæ ipse viderim, et vetustissimum quodque ex impressis, *in potestate habuisset.* Atque id rectius esse arbitror, nisi quis τῷ ἀρχαϊσμῷ dictum putet, quomodo Cicero 'esse in potestatem' alibi dixit. *Rivius.*

Tum fore, uti jussu senatus aut populi Romani fœdus foret] In vetustis, *uti jussu S. P. Q. R. fœdus fieret.* Idem.

Neque hominem nobilem non sua ignavia, sed ob remp. in host. potestate relictum iri] In aliis, *non sua ignavia captum, sed ob rem populi R.* Quamquam ne quid dissimulem, *captum* non habent codices in pergamenis descripti. Exemplar Basiliense, *non sua ignavia, sed ob rempubl. captum.* Nos integrum lectori judicium relinquimus. *Idem.*

Non sua ignavia, sed ob Rempub.] Pal. pr. initio habuit, *non signavia,* deletaque inde litera prima; unde factum ut habeat Pal. tert. *non ignavia.* Agnoscunt tamen pronomen Mss. reliqui. Est in sexto; *non sua ignavia captum, sed ob Remp.* et ita quoque editio prima. Octavus præfert; *non sua ignavia captum, sed ob rem populi Rom.* Pal. sec. non agnoscit vocem *relictum.* Adeo ut appareat latere hic aliquod monstrum. Forte fuit, *non sua ignavia, sed ob Remp. hostium potitum, &c.* Gruter.

CAP. 113 *Dolo, an vere cunctatus*] *Vero* Bong. ac Pal. octavus. Videtur dictio ultima aliquid habere spurii. *Idem.*

Illi læti pariter, ac bonæ spei esse pleni] Manuscriptum, *ac spei bonæ;* ut adjectivum sequatur. *Riv.*

Ac statim immutata voluntate, &c.] Hoc *Immutata voluntate* referendum est ad illud superius dictum: 'Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promisit.' Nam habebat tunc in animo, ut Sullam Jugurthæ trade-

ret. Hic contra in animo habet Jugurtham tradere Sullæ. *Glar.*

Remotis ceteris] Haud dubie vox *ceteris* abundat. Ait enim, 'adhibitis amicis, ac statim remotis:' quod erat signum varii animi, et immutatæ voluntatis. *Ciaccon.* Sic et Ursinus.

Remotis ceteris] Quid si legas, *Remotis arbitris?* pro, Nemine præsente, solus ipse existens: nihil tamen immuto. *Riv.*

Remotis ceteris] Non temere monuit solertissimæ diligentiæ Fulvius Ursinus, locum videri maculosum. Nam illud *ceteris* non est in Naz. sed ejus loco fuit initio, *sceleris*, cui deinde erasa litera princeps. Præterea pro *amicis* præfert *amisso:* posset quidem fingi; *Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis; sceleris secum ipse multum agitare:* nisi forte eradicandum adhuc illud *sceleris.* Nam non comparet *ceteris*, ulla litera in Pal. quarto; qui tamen largiter acceptus a glossographis, habetque: *Maurus adhibitis amicis, omisso priori consilio, ac statim immutata voluntate, remotus dicitur ipse, &c.* Gruter.

Vultu corporis pariter atque animo varius] Hæc vera lectio est: nec satis mirari queo emendatorum supinitatem, qui glossis librariorum, quam Sallustianis verbis adhærere maluerunt. Quid enim hæc quam mera glossemata, *colore ac motu?* Putschius.

Vultu, colore, ac motu corporis, pariter atque animo varius] Fulvii liber, *vultu corporis pariter atque animo varius.* Servius Æneid. III. *vultu et oculis pariterque animo varius.* Alii; *vultu pariter corporis atque animo varius.* Manutius.

Quæ scilicet tacente ipso occulta oris patefecisse] Ita quidem Carrionis editio; neque male, nisi quatenus arbitrer adhuc ejiciendum illud *oris:* verum ne quid dissimulem, habeo isthæc omnia pro spuriis atque irreptitiis: certe minime hoc loco requiruntur. Nemo enim aliquo judicio præditus non a se colligat, animi mentem præferri ipso vultu; nedum ut id tam ambitiose inculcare necesse Sallustio: et ut hujus nihil esset, vel varietas membranarum prodit fucum. Nam Pal. pr. habet; *quæ scilicet ita tacente ipso occultare et oris patefecissent:* ad oram vero ponitur; *ore patefecit:* secund. *quæ scilicet ita tacente ipso occulta cordis et oris patefecissent:* tert. *quæ scilicet ita tacente ipso occultare specie oris patefecisse:* quart. *quæ scilicet ita tacente ipso, occulta pectoris, patefecissent:* quint. *quæ scilicet tacente ipso, occulta peccatoris dicitur patefecisse:* sext. *quæ scilicet ita tacente ipso occulta cordis et oris immutationem patefecisse:* octavus; *quæ scilicet ipso tacente occulta pectoris oris mutatione patefecit:* at septimus his refert omnino apicibus: *Q. S. ita tacente ipso occulta pectoris immutatione oris dicitur patefecisse.* Grut.

Occulta oris patefecisse] Vv. cc. variant: nam alii habent: *Occulta pectoris, specie oris patefecissent:* alii; *Occulta pectoris oris immutatione patefecisse.* In aliquibus est: *Occulta pectoris patefecisse dicitur.* Sed unus apud me liber vetustissimus: *Occulta pectoris patefecissent.* Quæ lectio vera videtur. *Ursin.*

Quæ scilicet tacente ipso, occulta oris mutatione, patefecisse] Fulvii liber, *quæ scilicet tacente ipso, occulta pectoris specie oris patefecissent:* alii, *quæ scilicet ipso tacente, occulta pectoris oris immutatione patefecisse:* vel, *quæ scilicet tacente ipso, occulta oris immutatio patefecit:* vel, *quæ scilicet, tacente ipso, occulta cordis, specie oris patefecissent.* Manutius.

Tamen postremo Syllam accersiri jubet] Quamvis in Fabriciano sit *accersi*, quomodo et superius, ubi hodie fere, *ex hibernis accersiri jubet;* tamen priorem lectionem relinquendam esse duco, quæ in ceteris manuscriptis est. Nam, ut Ciceronem omittam, Corn.

Nepos in vita Attici, 'Agrippam,' inquit, 'generum ad se accersiri jussit;' et Livius III. ab U. C. 'Placere itaque patrem accersiri.' Tacit. quoque, 'Pisonem Licinianum accersiri jubet.' l. XVII. *Riv.*

Ceteri obtruncati, Jugurtha Syllæ vinctus traditur] Venetum illud a Pincio excusum, nec non alia pleraque, *ceteris obtruncatis*, ut sint duo ablativi absolute positi, sed est idem utrobique sensus: quomodo in Fabriciano fuerit, haud scio; nam finis deest. In duobus manuscriptis est vulgata lectio. *Idem.*

Jugurtha Sullæ vinctus traditur] De hac Jugurthæ traditione, quæ a Fausto Sullæ filio in numismatibus quoque veteribus signata est, Plinius XXXVIII. 1. sic ait: 'Sulla Dictator traditione Jugurthæ semper signavit:' et Valer. Max. VIII. 15. 'L. autem Sulla, etsi ad neminem Scriptorum animum direxit, tamen Jugurtha a Boccho rege ad Marium perducto, totam sibi laudem cupide asseruit, ut anulo, quo signatorio utebatur, sculptam illam traditionem haberet.' *Ursin.*

CAP. 114 *Adversum Gallos*] Adversum Cimbros, ut refert Livius: vel adversum Cimbros et Teutonas, ut Valerius Max. IV. 7. et Paterculus l. II. volunt: alii autem, ut Orosius et Eutropius, Manlium et Cæpionem a Cimbris, Teutonis, Tigurinis et Ambronibus victos fuisse scribunt: sed cum constet, fuisse Cimbros et Teutonas, Germanos, Tigurinos vero et Ambronas, Gallos; in eam opinionem adducor, ut existimem Sallustium, cum (ut infra docebimus) id bellum Cimbricum et Teutonicum, nunquam nisi hoc loco, quod sciam, Gallicum appellatum sit, hic Gallos etiam Germanos vocavisse, ut Gallorum nomine etiam Germani contineantur; quandoquidem etiam Germania aliquando Gallia vocata sit. Procopius de Ædificiis Just. l. IV. αὐτοῦσι μὲν ἐξ ὁρίων τῶν ἐν Κελτοῖς ποταμὸς Ἴστρος, οἱ τανῦν Γάλλοι ἐπικαλοῦνται. Satis constat Gallos omnes et Germanos uno vocabulo veteres Græcos Celtas, Romanos autem Gallos nuncupasse: quam rem etiam Volaterranus animadvertit. Germaniæ enim vocabulum (ut docent Cor. Tac. in libro de Morib. et populis Germaniæ et Strabo Geogr. l. VII.) recens erat Sallustii tempore, et nuper additum: unde nemini mirum videri debet, si is Gallorum nomine etiam Germanos nuncupavit. Recte itaque Livius a Manlio et Cæpione male adversus Cimbros pugnatum esse scribit, non autem adversus Gallos: ut hic Sallustius inquit. Nam (uti diximus) hic Sallustius sub nomine Gallorum intelligit etiam Germanos. Auctoritate etiam veterum comprobare possemus, Manlium et Cæpionem a Cimbris victos fuisse: id enim ex iis, quos supra citavimus, Valerio et Paterculo, item ex Cornelio Tacito, in lib. de Situ et Mor. pop. Germ. et Plutarcho in Camillo et in Lucullo cognoscimus. *Cast.*

Per idem tempus adver. Gall. &c.] L. Florus Livii racemator, l. LXVII. ex eodem ait, 'bello adversus Cimbros male ab his ducibus pugnatum esse,' non autem adversus Gallos, ut hic Sallustius perhibet. Sane Cimbri Germani sunt, quorum Chersonesus est in extremo Germaniæ angulo, Septentrionem versus, ut præter alios auctores etiam Ptolemæus meminit. Videtur itaque Sallustius Livio contrarius in historia. Sed id sciendum, Livium per totam Romanam historiam iniquum Gallis fuisse, haud scio qua de caussa, cum esset homo ipse in Gallia natus. Sed hercle ad Antenorem maluit referre Patavinorum originem, quam ad egregiam omni hominum memoria Galliæ gentem; Venetosque non ex Aremoricis illis civitatibus, sed ex Paphlagonibus Henetis, si Diis placet, sum-

sime exordium. Verum pro Sallustio est auctor Græcus Strabo, in historiæ veritate, atque adeo in rerum omnium descriptione eminentissimus, qui unus externorum auctorum res atque loca Alpinarum gentium et verisimile et diligentissime descripsit. Nam quid ego Plinium ac Cornelium Tacitum commemorem, nostrarum regionum oculatos testes, ut ipsi jactant? cum in rerum Germanicarum descriptione Rheni maximum illum 'Brigantinum lacum' vel ignorarunt, vel negligenter omiserunt: ut nihil dicam de tot 'Helvetiorum lacubus' et 'Rheni cataractis.' Strabo autem Græcus scriptor, etsi *cataractarum* non meminit, lacum tamen illum ita depinxit, ut etiam populorum circa habitantium certissimam fecerit nomenclaturam. Verum de his alias. De hoc bello, cujus hic meminit auctor, sciat Lector Livium ideo scripsisse, Cimbrorum bellum fuisse, quod Cimbri ejus concitatores fuerant, at bellatorum multitudo et principes ejus expeditionis, non Cimbri tantum, sed majori ex parte Galli fuere, et ex Gallis potissimum Helvetii, eorumque complices: denique ex Helvetiis maxime Tigurini atque Tugini; cujus rei locupletissimus testis est idem Strabo lib. VII. Porro locus apud Strabonem cum in Latinis, tum in Græcis exemplaribus corrupte legitur. Interpres malo exemplari deceptus, *Luctios* pro *Helvetios* traducit, quasi aliam quandam ab Helvetiis gentem, cum de eisdem Helvetiis loquatur Strabo. Verba ipsius ex Posidonio, quia Sallustii dictum adversus Livium plurimum adjuvant, atque adeo ipsam veritatem, adponere placuit, ut simul ab errore hic locus emaculetur. Ea ita habent: Φησὶ δὲ καὶ Βοΐους τὸν Ἑρκύνιον δρυμὸν οἰκεῖν πρότερον· τοὺς δὲ Κίμβρους ὁρμήσαντας ἐπὶ τὸν τόπον τοῦτον, ἀποκρουσθέντας ὑπὸ τῶν Βοΐων, ἐπὶ τὸν Ἴστρον καὶ τοὺς Σκορδίσκους Γαλάτας καταβῆναι. εἶτ' ἐπὶ Τευριστὰς καὶ Ταυρίσκους, καὶ τούτους Γαλάτας. εἶτ' ἐφ' Ἑλουηττίους, πολυχρύσους μὲν ἄνδρας, εἰρηναίους δέ· ὁρῶντας δὲ τὸν ἐκ τῶν λῃστηρίων πλοῦτον ὑπερβάλλοντα τοῦ παρ' ἑαυτοῖς, τοὺς Ἑλουηττίους ἐπαρθῆναι· μάλιστα δ' αὐτῶν Τιγυρηνοὺς τε, καὶ Τωυγενοὺς, ὥστε καὶ συνεξορμῆσαι. Πάντες μέντοι κατελύθησαν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Quæ interpres ita vertit: *Boios vero prius Hercyniam habitasse sylvam asserit, et Cimbros agmine facto, hunc invasisse locum, a Bojisque ejectos, Istrum et Scordiscos gentem Gallicam petentes descendisse. Mox Teuristas et Tauriscos, et hos nationis Gallicæ, Luctios adiisse, viros quidem plurimo locupletes auro, ceterum in pace vitam agentes: cumque conflatas latrociniis opes longe suis ampliores esse viderent, in Helvetios sese contulisse, et ex eis præcipue Tigyrenos et Toygenos, eosque secum sollicitasse: universos vero delevere Romani.* Hæc ille: atqui ex his verbis nullus sensus colligetur. Quare ab hoc loco, 'Mox Teuristas,' &c. ea vero ita vertenda erant: 'Dein in Teuristas et Tauriscos, et hos Gallicæ gentis, mox in Helvetios, auro quidem abundanteis viros, ceterum in pace degentes. Porro cum Helvetii, illorum,' nempe Cimbrorum, 'ex latrociniis conflatas opes suis longe ampliores vidissent, ipsos commotos, maxime vero ex eis Tigurinos ac Tuginos, simul cum illis,' scilicet Cimbris (in expeditionem adversus' Romanos) 'excitos esse. Universi vero deleti sunt a Romanis,' &c. Interpretem decepit (ut dixi) exemplar, quod pro Ἑλουηττίους habuit Λουηττίους, quos duos populos esse credidit. Præterea illud ὁρῶντας idem existimavit referre Cimbros, cum referat Helvetios. Quod luculenter ex libro ejusdem Strabonis quarto patet: Φασὶ δὲ (inquit) πολυχρύσους τοὺς Ἑλουηττίους εἶναι, μηδὲν μέντοι ἧττον ἐπὶ λῃστείαν τρέπεσθαι, τὰς τῶν Κίμβρων εὐπορίας ἰδόντας. Quæ verba interpres ita vertit: *Helvetios magnam auri*

vim possidere traditur: qui cum Cimbrorum opes cernant, nihilominus ad latrocinandum studia converterunt. Hic ἀόριστον ἰδόντας, ut antea ὁρῶντας, non recte vertit: sed eum ita interpretari oportuit hæc verba: 'Fama est auro locupletes Helvetios esse, nihilominus tamen ad latrocinia versos, posteaquam Cimbrorum opes vidissent.' Hæc, contra atque nostra fert consuetudo, diffusius tractavimus: partim ut Lectori ostenderetur, quam incorrectus hic optimus auctor in manibus hominum versetur: partim, ut notum fieret, quam non omnia oraculi vice sint, quæ apud Livium descripta leguntur. Pluris facio Strabonis Sallustiique quam Livii in veritate historiæ auctoritatem. Nam qualis qualis alioqui fuerit Sallustius, certe in rerum gestarum narratione veritatem veritus est, quod in hoste Cicerone satis aperte ostendit. Livius odium in Gallos per totam historiam nusquam non prodit, nusquam non idemtidem eis vitia odiosissime objectat: cum nulla alia gens Romanis terribilior fuerit; quorum adventum non bellum, sed tumultum vocabant; contra quem, quicquid Romæ arma ferre poterat, conciebatur: ut si fortuna pro Gallis ita stetisset, atque pro Romanis, facile Galli Romanos domuissent. Nec ratione caruit, quod C. Cæsar ærarium effregerit, exsecratione liberatam urbem asserens, quod ipse Celtas vicisset, ut est apud Appianum. Veteris Galliæ veram imaginem habent hodie Helvetii libertate et populari dominio, præterea linguam veterem Gallicam et mores. Deinde Sequani, Rhenani, et ferme Rhenus, nisi quod aliquot ex Germanis populi littoribus utraque ex parte Rheni occupatis, linguam suam cum nostra Celtica miscuere: quæ Germanorum lingua in thematis a Celtica non admodum distat, pronuntiatione vero et diphthongis multum. Verum qui de his copiosius scitu dignissima legere volet, videat volumen D. Ægidii Tschudi Claronensis, v. c. apud Helvetios, quod de antiquitate Rhætiæ inscripsit, ubi Plinii, aliorumque auctorum loca de gentibus Alpinis et vere et eleganter, ut nemo hac ætate melius, explicavit. *Glareanus.*

Ducibus nostris] Vide Lucium Florum in Epitome Liviana, in l. LXVII. et LXVIII.

Q. Cæpione] Corrupti duo loci sunt apud Plutarchum; alter in Camillo, alter in Lucullo, ubi hic *Scipio*, non *Cæpio*, perperam vocatur. Ceterum is Q. Servilius Cæpio consul fuerat cum C. Atilio Serrano, quem Gellius *Q. Serranum* nominat, anno ab U. C. 647. Val. Max. tradit Cæpionem in carcerem conjectum, ab L. Regino amico liberatum fuisse. Conjecit enim eum in carcerem C. Norbanus tribunus plebis, ut ex l. II. Cicer. de Orat. discimus. Id vero notandum, dissentire Strabonem a Livio, quippe qui scribat Cæpionis filios heredes bona paterna dissipasse; cum Livius (uti vidimus) asserat Cæpionis bona publicata fuisse. Vide Gellium III. 9. et Proverbium apud Erasmum, 'Tolosanum aurum.' *Cast.*

M. Manlio] *Marcus* is vocatur etiam ab Eutropio l. v. et Tacito de populis Germaniæ. At Livius et Orosius in locis supra citatis *Cajum* appellant. Fuit autem consul cum P. Rutilio Rufo anno Urbis conditæ 641. *Idem.*

Male pugnatum] Hoc enim dicit, quia Q. Servilius Cæpio consul, et M. Manlius proconsul, a Gallis et Cimbris victi prælio, castrisque binis exuti sunt, militum millia octingenta occisa, calonum et lixarum quadraginta millia. Bona Q. Cæpionis, ut supra vidimus, cujus temeritate clades accepta est, publicata sunt, imperium ei abrogatum est. *Sold.*

Cum Gallis pro salute, non pro gloria certare] Tacitus in Vita Agricolæ,

'Romanis redit animus, ac securi pro salute, de gloria certabant.' *Ciaccon.*

Romam vinctum] Jugurtham cum duobus filiis Marius in Triumphum duxit, teste Plutarcho: atque Jugurtha in carcerem post triumphum tractus, nudusque in barathrum conditus est, ibique sex dierum fame contabuit, suspensum semper spe vitæ spiritum trahens, ut ita Manibus fratrum, quos scelerate necaverat, egregie parentaret. Numidia hoc bello in Provinciæ formam redacta non est, ut quidam scribunt: observo namque Numidiam Regibus P. R. sociis quatuor fuisse donatam, Hiempsali, qui Marium exulem fovit, teste Plutarcho; Hiarbæ, qui quod Marianas partes adjuverat, Sullæ auspiciis per Cn. Pompeium victus et captus est, qui Numidiam cum Gætulis Hiempsali (ut Cicero in Agraria testatur) tradidit. Hiempsali Juba filius successit, quem Cæsar, quod Pompeji partes sequeretur, profligavit, vicit, Numidiamque occupavit, et provinciam fecit. (Ita Hirtius et Dion.) Crispumque Sallustium ei primum præfecit. *Stad.* De Jugurthæ captivitate vide etiam Florum.

Marius consul absens factus est] Id per leges Romanas fieri non poterat, sed in tanto periculo legibus solutus est. Vide Plutarchum. *Idem.*

Isque Kalendis Januariis magna gloria triumphavit] Manuscripta *KL. Januarii;* quomodo et ex impressis quædam: tametsi quod ad sensum ipsum attinet, utrumvis probe quadrat. *Rivius.*

Ea tempestate] Id est, Victis Cimbris, tertium Romæ conditorem Marium populus Rom. appellabat; ut auctor est Plutarchus. *Bud.*

Ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ] Ant. Cæsarii Cæsenatis, et Pauli Hyantaphii Sabini libri duo scripti, *ex ea tempestate;* habent præterea, *sitæ erant,* non *sitæ.* Alii judicent: impressa lectio mihi quidem satis lepida videtur, quomodo locutus et Sulpitius Severus Sacræ historiæ lib. I. de Josepho: 'Ea tempestate spes atque salus Ægypti in illo sitæ erant.' *Manutius.*

Ex ea tempestate] In Mss. potentioris fidei: nam quibus minor auctoritas, exclusere illud *ex,* vel mutarunt in *et:* sunt etiam qui præferant, *et ex ea temp.* Gruterus.

Spes atque opes civitatis in illo sitæ] Ejeci Carrionis, asseclarumque, *sitæ erant;* quod non compareret in plerisque Mss. arcereturque alioquin editionibus obsoletis; denique proderent id falsi Mss. aliquot in quibus, *sitæ sunt.* Idem.

NOTÆ VARIORUM

IN

FRAGMENTA HISTORIARUM.

LIBER I.

Res populi] In tanta rerum antiquarum obscuritate, tamque densis errorum tenebris, quæ prima sint in his C. Sallustii Crispi historiis, quæ secunda, difficilis est dijudicatio; atque eo difficilior, quod neque veteres eam rem oratione persecuti sunt: et si qui ætatis posterioris idem agere tentarunt, iisdem etiam vestigiis, quibus insistimus, inhærere, et per omne scriptorum genus errare debuerunt; neque certam aliquam scribendi rationem, quasi viam, tenere potuerunt. Igitur nos, quibus in rebus hujusmodi diligentius inquirendis industriam graviorum disciplinarum tractatio negavit, et in inveniendis ingenium natura satis parce est elargita, ita hæc historiæ Sallustianæ fragmenta, et veluti e naufragio tabulas, componemus, ut si navem integram et sartam tectam esse præstare non possimus; (quis enim id speret?) saltem efficiamus, ut minus lacera, minusque dissipata, et in partes pauciores dissoluta esse videatur. Hæc autem primo historiæ loco posui, quod Tib. Donatus sub initium Æneidos, Virgilium, qui prius rem, deinde posuerit personam, ita tueatur; ut Sallustium omni metrorum ratione liberum hic historiam cœpisse scribat: primo ut rem, mox pop. Rom. personam poneret. Adde quod Ausonius in Protreptico suo, historiarum Sallustii argumentum breviter recensens, ita canat: 'Jam facinus, Catilina, tuum, Lepidique tumultum, Ab Lepido et Catulo jam res et tempora Romæ Orsus, bis senos seriem connecto per annos: Jam lego civili mistum Mavorte duellum, Movit quod socio Sertorius exsul Ibero.' Quæ Ausonii ac Donati, commode, ni fallor, ad hæc verba referri possunt: quæ cum bis a Prisciano, primo genitivum *Romæ* pro adverbio notante, deinde idem posterius repetente, tum vero etiam apud Rufinum, sive quis alius auctor est libelli de *Metris Comicis*, a Pompejo Messalino adducuntur. Messalini verba ex libro *de Pedibus et Numeris oratorum* adscribam: neque enim parum ad eam, quam exprimendam curavi, scriptu-

ram confirmandam, et vero multum ad Priscianum vehementer duobus l. xv. in locis corruptum emendandum faciunt. 'Nunc si videatur,' inquit, 'Sallustianæ periodi numeros inspiciamus. Res popu, *dactylus.* li Romani Marco *tres spondei:* Lepido, *anapæstus.* Quinto Catulo, *spondeus et anapæstus:* Consulibus, *pæan primus:* ac deinde, *dichoreus sive ditrochæus:* militi, *dactylus:* et domi, *creticus:* gestas, *spondeus:* composui, *choriambus.*' Hactenus ille. quod ita certum loci hujus constituendi argumentum sit, ut vehementer mirer homines quosdam, cum in hunc scriptorem incidissent, magis etiam, quasi dedita opera ejus scripturam vitiare voluisse: tamen et apud Messalinum et apud Rufinum, copulam *et*, ex veteribus Prisciani libris, cum in alio etiam vulgato exstaret, necessario reposui. Fuerunt consules M. Aimilius Q. F. M. N. Lepidus, et Q. Lutatius Q. F. Q. N. Catulus, anno U. CIƆCLXXV. *Carrio.*

Res Pop. R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiæ et domi gestas composui] Videtur Sallustius æmulatus esse exordium, quo Thucydides historiam suam exorsus est, cum dixit Θουκυδίδης Ἀθηναῖος συνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων, ὃν ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους. Nam verbum *composui*, eodem modo usurpavit, quo Græcus scriptor, συνέγραψε, quod positum est pro συγγράφω. Ad Sallustium respexit Tacitus cum dixit l. II. 'Res Imperatoris Domitiani composui.' M. autem Lepidi, et Q. Catuli consulatus, descriptus est in veteri apud me Senatusconsulto, quod in ænea tabella incisum est ita: ΕΠΙ ΥΠΑΤΩΝ ΚΟΙΝ-ΤΟΥ ΛΥΤΑΤΙΟΥ ΚΟΙΝΤΟΥ ΥΙΟΥ ΚΑΤ-ΛΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΚΟΥ ΑΙΜΙΛΙΟΥ............ ΜΑΡΚΟΥ ΥΙΟΝΟΥ ΛΕΠΙΔΟΥ, &c. *Ursinus.*

Cato] Id est M. Porcius Cato Censorius, Historicus eximius, et aliis quoque nominibus laudatissimus. Siquidem, ut Plinius scribit l. VII. c. 27, 'tres summas in homine res præstitisse existimatus est, optimus Orator, optimus Imperator, optimus Senator. Cujus et illud proprium,' ut ibidem dicitur, 'quater et quadragies causam dixisse; nec quenquam sæpius postulatum, et semper absolutum.' Unde et Elogium ejus apud Val. Max. VIII, 7. Vitam ejus scripsit Plutarchus. Florere cœpit bello Punico secundo, in quo sub Fabio Maximo militavit. Vitam autem produxit usque ad bellum Punicum tertium, ad quod ille imprimis concitavit Romanos. Scripsit præter Grammaticos, etiam libros de Re militari, Vegetio teste. Sed præcipue celebres sunt Originum libri, in quibus non tantum Italicarum urbium origines, auctore Dionysio, sed et res gestas Populi Romani persecutus est, ut Festus testatur. Quid continuerint hi libri et quæ ejus vita fuerit, egregie ostendit Cornelius Nepos. Atque hi libri iidem sunt cum Historiarum libris, secus atque Colerus existimat. Cicero ejus Orationes atque Originum libros impense laudat. In orationibus omnes oratorias virtutes extollit idem Cicero, florem et lumen eloquentiæ in Originum libris laudat; etsi hæc non probet Brutus. *Vossius.*

Fannius vere] Adducit hunc locum Marius Victorinus, apud quem legitur: 'Fannius vero brevitatem;' pro quo alii reposuerunt, *Fannius vere.* Sed cum Sallustius brevitatem Catoni tribuerit, fortasse pro *brevitatem*, scribendum erit *ubertatem:* nam illud *vere* non placet, et factum videtur ex eo, quod in vulgatis est, *vero.* Ursinus.

Fannius] Duo fuere Fannii, cujus utriusque meminit in Bruto Cicero: 'Horum ætatibus adjuncti duo C. Fannii, Caji Marcique filii fuerunt: quorum Caji filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de so-

ciis et nomine Latino, contra Gracchum reliquit: sane et bonam et nobilem:' et post aliqua: 'Aliter autem et Fannius M. F. C. Lælii gener, et moribus, et ipso genere dicendi durior. Is soceri instituto, (quem, quia cooptatus in Augurum collegium non erat, non admodum diligebat: præsertim cum ille Q. Scævolam sibi, minorem natu generum prætulisset: cui tamen Lælius se excusans, non genero minori dixit se illud, sed majori filiæ detulisse) is tamen instituto Lælii Panætium audiverat: ejus omnis in dicendo facultas ex historia ipsius non ineleganter scripta perspici potest: quæ neque nimis est infans, neque perfecte diserta.' Ejus quoque Annalium meminit Cicero primo de LL. et l. II. de Orat. item ad Atticum l. XII. epist. 5. ubi et indicat a Bruto fuisse in compendium redactos. *Voss.*

Nobis] Ex Prisciano l. v. Exemplar S. Martini Lovaniensis duas voces a vulgata editione variat. primum enim legit, *nobis nuper primæ:* deinde, *agitur,* pro *agit:* quod posterius, licet probante Thosano codice, nondum admisi. Sic in Critico emendationum Sallustinianarum emendavimus apud Sallust. bello Jugurthino c. 25. 'Porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat.' Cum vulgo ubique legeretur, *rapiebatur;* loco ab hominibus ineptissimis Sallustianas loquendi rationes ignorantibus fœde depravato. *Carrio.*

Semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit] Quidam pro *agit, agitur* rescribere instituerunt, veteris (ut videtur) codicis fidem secuti: unde suspicio est *agitat* in Sallustio scribi debere: et certe mecum facit Priscianus, hujus Fragmenti laudator; qui *agitur* hoc loco (lego *agitat*) pro *agit* positum observasse videri potest. Quid? quod plerumque frequentativis evenire solet, ut pro simplicibus ab Historico nostro ponantur: qua de re exempla, quod in promtu sint, præterfluere sino. *Douza.*

Ad bellum Persi] *Persi,* pro *Persis,* usurpavit etiam Tacitus Sallustium imitatus, cum dixit l. IV. 'Per bella Persi.' *Ursinus.*

Persi] Perses Philippi ex pellice Gnathænia filius, Demetrium fratrem justa matrefamilias ortum, regnique successorem, invidia, calumniis, et confictis criminationibus apud patrem perniciose degravatum, ex insidiis et patris mandato, ut per Didam Pæoniæ prætorem veneno interficeretur, effecit. Philippus mœrore ob innoxii filii mortem senioque consumptus, in apparatu belli contra Romanos moritur. Perses, regnum, quod parricidio sceleréque occupaverat, accipit, et quasi hereditarium sibi cum P. Romano a patre bellum relictum esset, ita omnia consilia ad ejus apparatum et causas convertit, regesque populi Romani socios invadit. Abrupolin Sapæorum regulum regno expellit. Aretarum Illyriorum interficit. Eumenem Pergamenorum regem Delphis gravissime per submissos percussores affligit. Græciam contra Rom. ad arma sollicitat. Legatos P. Romani ad res repetendas missos, superbe et contemptim exceptos, regni finibus intra triduum exire compellit: atque iis de causis ipsi bellum indictum est, quod a Perse Persicum, et Macedonicum secundum dictum est. P. Licinius Crassus Cos. contra regem profectus, tertio et vicesimo anno ex quo petenti Philippo pax data erat, equestri prælio ad Sycurium Thessaliæ juxta Ossam oppidum a Perse victus est: pacem tamen petenti regi, nisi senatus arbitrio sese permitteret, negavit: iterumque cum rege in Phalannæo agro congressus, meliore successu pugnavit. Licinio Hostilius successit, sub quo soluta est per licentiam militaris disciplina; socios tamen cum fide coluit, et a regis injuria egregie defendit. Q. Marcius

Philippus Cos. Macedoniam per invios saltus ingressus, regem nec inopinantem adventu suo ita perterrefecit, ut præcipiti fuga, omnes aditus reliquos, quos præsidio sepserat, nudaverit, aurique magnam vim Pellæ demergi jusserit, et classem Thessalonicæ incendi. Quartus in Macedoniam consul L. Paulus Æmilius venit, et ad Pidnam Pieriæ urbem collatis signis III. Nonas Septembris, Perseum, XX. M. peditum cæsis, equitatu cum rege fugiente, vicit, castris exuit, atque Macedonum urbes per deditionem accepit. Rex ab amicis desertus in Samothraciam templi religione se defensurus fugit, sed a Cn. Octavio classis præfecto, cum tribus filiis, Philippo, Alexandro, (tertii nomen nusquam repperi) captus et in triumphum ductus est. Hunc regem avaritia sua sociorum auxilia ab se dissociasse scribunt, crudelitate sua ab amicis desertum, indignumque majestate tanti nominis, ob servilem et degenerem animum, et Demetrii fratris sui Manibus servitute et domus suæ calamitate parentasse: ipse enim Albæ squaloribus carceris et filii duo perierunt. Alexander quidem filius scriba Romanorum fuit. *Stadius.*

Ad bellum Persi] Omissa est computatio annorum. Fuerunt DXXCIII. C. Hostilio Mancino, C. Atilio Serrano Coss. *Coler.*

Omni Gallia cis Rhenum] Ammianus Marcellinus eadem l. XV. tradidit: sed verbis ita corruptis, ut qui ea ex ingenio emendare sunt conati, magis etiam corrupisse videantur. 'Galliæ regiones,' inquit, 'præcipue quæ confines Italicis, paullatim levius odere, sub imperium venire Romanum: primo tentatæ per Fulvium prœliis parvis, quassatæ per Sextium, ad ultimum per Fabium Maximum domitæ, cui negotii plenus effectus asperiore Allobrogum gente devicta, hoc indidit cognomentum: nam omnes Galliæ, nisi quæ paludibus inviæ fuere, ut Sallustio docetur auctore, post decennalis belli mutuas clades * societatique nostræ fœderibus junxit æternis.' Verba Ammiani attuli: primum ut ea ad historiæ fidem examinarem: deinde, ut quid alii, dum corrigere voluerunt, promoverint, ostenderem: postremo, ut cum nostro hoc loco componerem. Igitur, ut ne ulteriora attingamus, quæ ab ipso pæne urbis Romæ natali repetenda erant, utque bella Gallica Cisalpina prætereamus, anno ab U. C. IↃCXXVIII. M. Plautio Hipsæo, M. Fulvio Flacco Coss. bellum Allobrogicum exarsit: qui M. Fulvio biennio post de Liguribus, Vocontiis et Salviis triumphavit: de quibus iisdem sequenti deinde anno a C. Sextio Calvino procons. ut a C. Cassio Longino de Allobrogibus, Arvernis, et Ruthenis triumphus actus est. Post Allobroges cum rursus viribus refectis Romanis sese opponerent, in eosque pro gentis suæ consuetudine continuum bellum gererent, tandem a Q. Fabio Maximo Procons. una cum rege Arvernorum Bituito superati, ab eodem anno IↃCXXXIII. in triumphum ducti sunt. atque, hoc est, quod ait Marcellinus, Gallias a Fulvio tentatas, a Sextio quassatas, a Fabio Maximo devictas in Romanorum potestatem concessisse. Quod vero ait ex Allobrogibus devictis Fabii Maximi cognomentum inditum fuisse; id equidem semper ne verum esset, summopere sum veritus: cum in Fastis Capitolinis, etiam ante triumphum hunc Maximi titulo insignem esse inveniatur. Additur in Marcellino: 'post decennalis belli mutuas clades, societatique nostræ fœderibus junxit æternis:' quæ ejus oratio apertis vitiis non caret: iisque ejusmodi, ut a me sine veteribus libris purgari nequeant: nam quod quidam supposuerunt: 'Cæsar societati nostræ fœderibus junxit æternis:' hoc cum et contra rei gestæ veritatem, et præter historiæ fidem sit, concoquere nullo modo possum.

Cæsar id fecit? qui potest? cum Servius Sulpitius Rufus et M. Claudius Marcellus, sub quibus omnem Galliam perdomitam fuisse scribit Sallustius, ann. U. C. IↃCCII. hoc est, biennio ante bellum civile Cæsaris et Pompeji, fuerint consules. Igitur locum corruptum esse fateamur, atque ita a nobis relinqui debere, doleamus. nam quod in Mariangeli Accursii, hoc est, prima, ni fallor, hujus historici editione legitur: *Omnes Galliæ, nisi qua paludibus inviæ fuere, Sallustio docetur auctore post decennalis belli mutuas clades perpessas, societatique nostræ fæderibus junxit æternis:* id satis magno argumento esse debet reliquorum scripturas ab ingenio et conjectura, non autem ab ipsa rei veritate proficisci. *Carrio.*

Optimis moribus] Sallustius in Jugurth. 'Nam ante Carthaginem deletam Pop. et Senatus Rom. placide modestique inter se Rempublicam tractabant, neque gloriæ, neque dominationis certamen inter cives erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat: sed ubi formido illa mentibus discessit: scilicet ea, quæ secundæ res amant, lascivia atque superbia, incessere. Vide Augustinum I. 3. de civit. Dei. Eo ipso tempore meliores artes et Poësin a Græcia Romam commigrasse testatur Porcius Licinius: 'Pœnico bello secundo Musa pennata gradu Intulit se bellicosam in Romuli gentem feram.' Servius: 'Bello Punico secundo, ut ait Ennius, placata Juno cœpit favere Romanis.' *Coler.*

Metus a Tarquinio] Sic Liv. l. XLV. 'Cum major a Romanis metus, timorem a Principibus suis vicisset.' *Ciacconius.*

Bellum grave cum Etruria positum] Primis Coss. L. Junio Bruto, et Valerio Volusio, postea Poplicola dicto, dum exules Tarquinii res suas per vim repetunt, prima hæc arma sumta sunt a Populo Romano pro libertate contra Vejentes et Tarquinienses: qui dum reducere cives suos Tarquinios in regnum conabantur, a Romanis ad Arsiam silvam victi sunt, Arunte regis Superbi filio Brutoque mutua vi, et ita pridie Calendas Martias in prælio occisis. Poplicola Bruti collega de Etruscis postridie primus quadrigis in Urbem vectis triumphavit. Superbus rex eo prælio, et filii morte fractus, ad Porsenam regem fugit, qui ad misericordiam afflictis Tarquinii rebus allectus (ut regale nomen regibus et magnum et sanctum est), ita Porsena anno proximo pro Tarquinii restitutione arma sumpsit: qui etiamsi Populum Romanum armis fameque fatigaverat; tamen novæ fortitudinis Romanæ exemplis, Horatii, Mucii, et Clæliæ Virginis perculsus, pacem eodem anno, deserta Tarquinii causa, cum Populo Romano fecit. Hinc apparet, quare hoc bellum Etruscum dicatur, quia huic bello se immiscuerant Vejentes, qui trans Tiberim centum ab urbe stadiis siti erant, Tarquinienses, denique Porsena rex Clusii. *Stad.*

Et ceteris expertibus] Sic in Catilin. 'Crudelitate feneratorum plerique patria; sed omnes fama atque fortunis expertes sumus.' *Ciacc.*

Et, ceteris expertibus, soli in imperio agere] *Expertibus*, scil. imperii ac dominationis. Nam si omnis potestas (ut vult Poëta) impatiens consortis, eo magis Regia. Simile postea in oratione ad Cæsarem de Pompejo: 'Nam particeps dominationis neque fuit quisquam,' &c. *Douza.*

Fenoris] Vide supra Bell. Cat. c. 33.

Atque Aventinum insedit] Tacitus: 'Duos colles quos barbari insederant;' et, 'Arcem Capitolii insedit;' et, 'Soli Cherusci juga insedere.' Livius l. III. de eadem re: 'Eunt agmine ad Urbem, et Aventinum insident.' Vide quæ diximus ad c. 31. Bell. Jugurth. *Ciacc.*

Montem sacrum, atque Aventinum in-

sedit] Vide supra Jugurth. c. 31.

Insedit] Diomedes vero l. II. c. ult. prolepsin figuram hic esse docet: eo quod mons, postea quam plebs illum insederat, sacer dictus est. Totum autem hoc historiæ fragmentum pessime ab iis acceptum est, qui se harum historiarum emendatores esse sunt professi. *Carrio.*

Postquam remoto metu] Sic Tacitus Hist. II. ‘Sed ubi subacto orbe, et æmulis urbibus regibusque excisis, securas opes concupiscere vacuum fuit.’ *Ciacc.*

Postquam] In Agellio Buslidiano est: ‘post remoto metu Punicos milites exercere vacuum fuit:’ non recte. Vult enim Sallustius, Romanis metu belli Punici impeditis parum otii fuisse exercendis simultatibus: remoto vero metu Punico, statu Reipub. nimio et otio et luxu conquassato, privatim singulos privis simultatibus indulsisse: quod bello Catilinario et Jugurthino, itemque multis historiarum locis frequenter repetit: de quo item Silius Italicus, quem plurima a Sallustio mutuari alibi testati sumus, extremo decimo libro, ita canit: ‘Hæc tum Roma fuit, post te cui vertere mores: Si stabit fatis, potius Carthago maneres.’ *Carrio.*

Postquam remoto metu Punico simultates exercere vacuum fuit] Ita recte et ordine in editionibus plerisque: quo magis miror sinistram illorum diligentiam, quibus pro *simultates, milites* nobis objectare vacuum fuit: quos ipsos satius, dum ejusmodi Scholia commentarentur, vacuos esse fuisset. Ceterum hæc levioris operæ, cujus mihi pretium nonnullum facturus sane videor, si et istud, et duo proxime insequentia Fragmenta, quæ apud Augustinum, Agellium, et Frontonem trifariam dispulsa leguntur, in unum locum compulero, ordine nonnihil immutato, qui mihi ad hoc exemplum dispartiendus videtur: ‘Postquam remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, et ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes quorum in gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine, dominationes affectabant, bonique et mali cives appellati, non ob merita in remp. omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus, et injuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo juventus luxuria atque avaritia corrupta est, ut merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati.’ *Douza.*

Plurimæ turbæ, &c.] Arusianus Messus primo historiarum libro a Sallustio dictum notat; ‘concedere in gratia;’ quæ apud Augustinum III. 17. (is enim totum hoc Sallustio fragmentum conservavit) mutata loquendi ratione leguntur: *quorum in gratiam plerique concesserant.* Carrio.

In gratia concesserant] Ἀρχαϊσμὸς, quemadmodum contra Cicero: ‘In potestatem esse:’ Claudius, ‘in medium relinquere:’ Terentius, ‘in rem esse’ dixerunt: quod eo libentius moneo, ne quis locutionis insolentia ductus, pro lubidine sua in quidvis aliud mutet. *Putsch.*

Ob merita] *Merita*, tam in vitio quam in laude posuit Sallustius; ambiguitate, qua idem antea usus in Jugurtha: ‘Laudare, increpare merentes.’ Quem locum ancipitis vocabuli ignoratione male jampridem a sciolis acceptum tandem sartum tectum Crispo restituit Rivius. *Douza.*

Ex quo tempore] Sintne hæc certa Sallustianæ orationis verba, an vero etiam cum superioribus debeant conjungi, valde dubito; certe idem Augustinus eodem, quo superiora loco, paucis interjectis memorat. *Carrio.*

Igitur] Opinor autem hunc locum de Sullana proscriptione accipiendum.

Augustinus enim II. 18. plura hic Sallustium de Sullæ vitiis ceteraque fœditate reipub. tradidisse scribit. *Idem.*

Id bellum] Agellius l. IX. hæc adducens, Pompeji metum, interpretatur, non quod Pompejus metueret, sed quod metueretur. Quod et Nonium Marcellum in voce *(metu)* observare memini: apud quem tamen prima vox est emendanda. *Idem.*

Pompeji] Cn. Pompejus ex magnitudine rerum gestarum *Magni* nomen accepit, L. Sullæ partes secutus, ab eoque ad ulciscendos inimicos in Africam missus, Domitium expugnavit, deinde et Iarbam regem cepit, de quo triumphavit, ante legitimam ætatem. Quare ab exercitu Sullæ *Magnus* est salutatus. Inde contra Sertorium in Hispaniam profectus, Metelli copiis se conjungens eum cum tota factione sustulit. Mox delectus Imperator ad bellum pyraticum, tribus mensibus id confecit. Dein successor L. Lucullo missus, de Mithridate triumphavit. Tigranem Armeniæ regem, ad genua procumbentem in regnum restituit. Inde Iberos, Albanos, Judæos, debellavit, capto eorum rege Aristobulo. Tandem vero sequentis belli civilis calamitate, (nam Pharsalica pugna a Cæsare copiis longe inferiore superatus) in Ægyptum fugiens regis perfidia ab Achilla præfecto interfectus est.

Hiempsalem] Qui post devictum Jugurtham, cum tribus aliis, de quibus supra in fine belli Jugurthini actum est, Numidiæ regnum partitus est. Et postmodum ejectus regno civilibus motibus, a Pompejo restitutus est.

Mithridatis in tempore bellaturi] Tac. Annal. XII. 'Tamquam adversus desertores, et in tempore rebellaturos:' quo modo existimo hic legendum. Donatus tamen in Phormion. act. 2. sc. 4. ita citat: 'Regis Mith. in tempore bellaturi.' *Ciacc.*

Mithridatis] Mithridates rex Ponti, vi tanta fuit et animi, et corporis, ut sexjuges equos regeret, duarum et viginti gentium ore loqueretur. Hic dissidentibus Romanis sociali bello, Nicomedem Bithynia, Ariobarzanem Cappadocia expulit: Græciam insulasque omnes, excepta Rhodo, occupavit: cives Romanos tota Asia negotiantes, nocte una occidendos curavit: Q. Oppium Proconsulem et Apulejum legatum in vincula conjecit: sed a Sulla apud Dardanum fusus, cum L. Lucullo apud Cyzicum congressus, tanta suorum clade superatus est, ut rebus suis diffidens ad Tigranem Armeniæ regem confugerit: cujus ope cum bellum instaurasset, a Pompejo omnibus prorsus viribus exutus, tandemque a Pharnace filio in regia obsessus veneno vitam abrumpere tentavit. Verum cum ea via parum proficeret, quod corpus multis antea antidotis firmavisset, immissum percussorem Gallum, auctoritate vultus ejus territum revocavit, et in cædem suam, manum trepidantis adjuvit. Hic Mithridates arguitur maximæ crudelitatis: nam Laodicen conjugem et sororem, præterea matrem, fratremque ac tres filios impuberes totidemque filias interfecit.

Mithridatis] Rectius legitur *Mithradates* juxta Goltzium. Nomen autem a mitra accepisse videtur. Mitra autem antiquis erat incurvum pileum, de quo pendebat buccarum tegmen, qua Phryges et Lydii utebantur, ut scribit Servius. Eustathius mitram exponit ἀνάδημα τῆς κεφαλῆς, id est, Redimiculum capitis et fasciam. Et quia hoc insigne regium, inde forsan Mithridates nomen accepit: nisi quod et *Mitri* dominum denotat Orientalibus.

Quin lenones] Corrige locum Charisii adfectissimum libro primo, ubi hæc Sallustii adducit: 'Lanius dicitur, ut Terentius, Lanii et coci. et Sallustius, Quin vinarii laniique.'

Ubi illud quoque notamus, *vinarium* dici. Lanio autem quasi diminutio lanii. Et ita habet v. c. Nobiliss. Douzæ. *Putsch.*

Compositi] Nonius in iisdem verbis, *compositi*, exponit, *redempti*. Carr.

Ne aut ipsi, nefanda quæ non existimatis] Forte, *Nefanda quæ vobis existimatis:* et a dictione, *præsertim*, usque ad *eximat*, parenthesi inclusa esse debent. *Ciacc.*

Aut ipsi, nefanda quæ æstumatis] Ita in plerisque exemplaribus hodie legitur: *Ne aut ipsi, nefanda quæ non existumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini.* Ego malim id quod in quibusdam libris visus sum animadvertere: *Ne quæ ipsi nefanda æstumatis.* Atque ita optime et sibi et nobis constituta est sententia alioqui inexplicabilis, ut significet Lepidus Populum Roman. alios ex suo ingenio probare consuesse, et quoniam ipsorum mores a tyrannide, omnique adeo perfidia impensissime abhorreant, ceteros omnes etiam sui similes putare, eoque ipsos nimia sua crudelitate per fidem facilius decipi, ac dolis Sullanis opprimi posse, quum quæ ipsi nefanda sibi atque abominanda existimant, ea haud temere in quemquam mortalem cadere posse arbitrantur. Quid? quod ita hunc locum interpretandum esse, clamant ea quæ præcessere. Ceterum quod de Sulla ab omnibus Scriptoribus prædicatur, eum A. U. DCLXXIV. qui hunc Lepidi Consulatum antecesserat, Dictaturam deposuisse; falsum alicui, neque hercule injuria, videri possit, qui quidem hanc Æmilianam Orationem secum et cum animo suo paulo curiosius perpenderit; in qua de abdicatione dictaturæ verbum nullum, de dominatione aucta sermo plurimus. Sed tamen (ut, quod res est, fabuler) verisimile non est, Sulla Rempubl. tractante, locum adeo liberæ orationi in urbe concessum fuisse, parituræ alioqui præsens haud dubie incommodum tam auctori quam auditoribus, quos frequentes quidem et conglobatos adfuisse oportuit: si tamen ea publi præsenti in concione, pro Rostris habita fuerit, ex more Romano. Quo magis in eam sententiam inclinat animus, ut credam deposita quidem a Sulla Dictatura hæc verba M. Æmilium Cos. ad Quirites fecisse; sed deposita modo titulo tenus: quippe cujus vis etiam postea per idoneos homines retenta, ex lubidine Sullaturientium partium aspere violenterque exerceretur in plebem; eorum, inquam, opera, qui malo Reip. creverant, quorum cum primis intererat, ne Acta Sullæ rescinderentur. Testis Appianus, qui hoc genus hominum perpetuos dignitatis Sullanæ propugnatores etiam post ejusdem excessum fuisse asserit. In hos igitur potius quam in Sullam, magnam harum invectionum partem convenire persuasum est mihi: cui sententiæ nostræ non minimam fiduciam tribuit ter iterata in hac ipsa Oratione Satellitum Sullanorum mentio, quos ille, dum Dictator fuerat, quo fidos sibi obnoxiosque magis in perpetuum faceret, ex præda civili acerbissima ditatos dilargitis proscriptorum bonis, ad summos insuper honores extulerat: in quorum stabili possessione quoniam se, Sulla jam privato, permanere posse diffiderent, ideo pro ipsius Actis, summis porro opibus atque industriis, haud sequius quam pro aris et focis nitebantur. Utut est, illud certe extra controversiam, in hunc primum Lepidi Consulatum, qui gestus fuit Anno Urbis DCLXXV. Sullæ mortem incidisse; quum anno ante Dictatura se abdicasse ab Historicis prodatur. *Douza.*

Nefanda] In Gymnico τὸ *nefanda* perperam deest. *Riv.*

Intestabilior] Vulgo; *instabilior:* male. Sic idem Jugurth. 'Improbus intestabilisque:' verbis ex legibus XII. tab. derivatis, quæ in jure nos-

tro civili sunt frequentia. *Carrio.* Tacitus IV. Histor. 'Quum interim intestabilior et sævior exortus est.' *Ciacc.*

Quo captivis libertatis curam miseria eximat] *Captivis*, scilicet *vobis*, quos ille pro *captivis*, ac proinde ut servos seu capite diminutos habet. *Douza.*

Aut si provideritis, in tutandis periculis magis quam ulciscendo teneamini] Mira locutionis ratio; nisi a Sallustio hæc esset. Et profecto fuit tempus, quum probissimam lectionem solicitare ausus, pro *Tutandis*, *Vitandis*, (id quod in nescio quo exemplari reperisse mihi videbar) rescribendum censerem. Nunc aliquando ad verum conversus mutata sententia, muto pariter factum; et *Tutandis periculis*, propulsandis ac defendendis interpretor. *Idem.*

Satellites quidem ejus] Τὸ *ejus* in Gymnico deest. *Riv.*

Satellites quidem ejus] In Ms. Nobiliss. Puteanorum: *Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, optimis majorum exemplis*: quod probo. Nam illud *non minus*, ex superioris vocabuli repetitione conflatum videtur. *Putsch.*

Et utrumque per injuriam malunt] Cum statim sequatur, *quam optimo jure liberi agere*; ut contraria contrariis opponantur, legendum videtur, *et vincti per injuriam malunt*. Ciacc.

Nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque, et Antiocho defensum est aliud, quam libertas, et suæ cuique sedes, neu cui, nisi legibus pareremus] Recte atque ordine: Legibus enim parere tutissimum, omnesque mortales æquo ac modesto inter se jure agitare decet: neque cujusquam supra Leges potentiam esse. Hoc siquidem Albanæ tyrannidi, quam justo imperio, aut bene constitutæ Reipub. propius est convenientius videtur. Ceterum notandum ejus dicti insolentiam: 'Defensum a Pyrrho, Hannibale,' pro, A vi, impetu, atque injuria Pyrrhi, Hannibalis, &c. vindicatum atque assertum. Eo dico, ne quis Romanorum libertatem ab hostibus defensam Sallustium hoc loco dixisse immerito calumniam ausit, notamque vanitatis certissimo Historico falso inurere. Id enim verba ipsa prima fronte præ se ferre manifesto videntur: Phrasi alioqui inferioris notæ scriptoribus, Ciceroni, Cæsari, aliis passim frequentata. Verbi gratia; Urbem, Vitam, Dignitatem; a vastatione, ab inimicis defendere. *Douza.*

Pyrrhus] Æacidæ filius, Epirotarum rex, paternum genus ad Achillem, maternum ad Herculem referebat. Habuit cognatam Olympiadem Alexandri magni matrem, utpote Neoptolemo avunculo genitam. Hic cum a suis ob odium paternæ crudelitatis, ad necem quæreretur, clam a matre subductus, ad Illyricos defertur, traditusque Heroæ Glauci regis uxori nutriendus fuit. Quumque natus annos undecim esset, revocatus a suis tanta virtute crevit, ut, quum imperium orbis agitaret, et Romanos potentes videret, Apollinem de bello consuluerit. Hic ambigue respondit: 'Aio te Æacida Romanos vincere posse.' Hoc ad se dictum putans, auxilio Tarentinis contra Romanos venit, adversus quos vario eventu pugnavit. Periit ictu tegulæ percussus, cum Argos cepisset. Vide vitam ejus latius apud Plutarchum.

Pyrrhus] Pausanias l. I. non ita longe ab initio Græcum neminem ante Pyrrhum bellum Romano imperio intulisse refert: nempe ex vera illa et veteri Græcia; nam antea cum multis Italiæ Græcis populis, et ipsis Tarentinis conflixere Romani. *Freinshemius.*

Hannibale] Vide supra Jug. c. 5.

Philippo] Sub hoc fuit bellum Macedonicum primum. Philippus enim Demetrii filius Macedoniæ rex, cum Annibale, post Cannensem calamitatem animo ad Pœnos inclinato, fœ-

dus et societatem belli per legatos contra P. R. sanxerat. Romani interceptis legatis et literis de hoc fœdere edocti, ut Philippum ab Italia jacerent in Macedoniam, Valerio Lævino prætori imperium mandant: is Apolloniam et Oricum a Macedonibus obsessas liberat, Philippumque regem in regnum suum abire coëgit, ann. DXXXIX. Lævinus deinde cum Ætolis, cum Attalo Pergameno, Pleurato et Scerdilaido Illyriorum regibus societatem adversus Philippum confirmat, Cos. declaratus in Urbem revocatur ann. DXLI. Huic successor missus Sulpicius Galba Proconsul, qui adversus Philippum et Achæos rem bene gessit: quousque et hujus successor P. Sempronius proconsul inter Ætolos eorumque socios et Philipppum pacem fecit ann. DXLIX. Romani autem Africano bello levati, infensique iterum Philippo ob infidam cum Ætolis ceterisque Græciæ sociis pacem, tum quia nuper auxilia in Africam Annibali Pœnisque submiserat, et Athenienses de ejusdem injuria questi, calamitate sua commiserationem commoverant; bellum cum Philippo omnes centuriæ jusserunt, Sulpitio Galba et Aurelio Cotta Coss. anno DLIII. *Studius.*

Defensum] Pro, A vi, impetu atque injuria Pyrrhi, Hannibalis, &c. vindicatum atque assertum. Eo dico, ne quis Romanorum libertatem ab hostibus defensam Sallustium hoc loco dixisse immerito calumniari ausit, notamque vanitatis certissime Historico falso inurere. *Douza.*

Ne cui] Venetum exemplar, *neu cui*, id rectius est, pro *neve alicui*. Riv.

Romulus iste] Per contemptum: id est; Sulla, qui se alterum Romulum dicit.

Sed tum crudelior, quum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt] Lego, *plerisque*. Caussa depravationis Correctorum improbitas, quibus (ut et ipse Sallustianum loquendi genus in rem meam accommodem) omni ætate in Scholiasticis sordibus acta, quidquid non intelligunt corrumpere, consuetudine jam pridem in naturam vertit. *Douza.*

In post futuros] Quia etiam nondum natis servitutem intulit.

Quis prius injuria, quam vita certa esset] Ita Schurrerianum, id quod sententia quoque postulat. Nam Sullam ait unum omnium post hominum memoriam supplicia in post futuros composuisse, hoc est, proscriptorum liberos a rep. submovisse, ac petendorum honorum jure prohibuisse. Ut ita nimirum injuria iis prius, quam vita certa foret. *Riv.* Vulgo, *certasset*.

Non prolatandum, neque votis paranda auxilia] Hujus sententia, quasi interpretamentum habes in ejusdem Catilina, ubi Catonem ita probabiliter argumentantem inducit: 'Non votis, neque suppliciis muliebribus Deorum auxilia parantur, vigilando, agendo, consulendo prospere omnia cedunt:' et cetera quæ ibidem sequuntur. *Douza.*

Quæ multi probi] Sic in Veneto et Argentoratensi; non, *quam;* ut neutro genere ponatur, et ad substantiva illa diversorum generum referatur, *quietem et alium*. Riv.

Nam quod ultra? quæve humana superant, aut divina impolluta sunt] Non minus recte fortasse legetur: *Nam quid ultra superat? quæve humana aut divina impolluta sunt?* Sic infra: 'est ne juris reliqui aliquid?' *Ciacc.*

Servilia alimenta] Quinos frumenti seu farris modios in singulos menses intellige. Id enim (uti ad Phormionem notavit Donatus) servorum demensum erat: qua de re Crispus etiam postea in Oratione Macri Tribuni Pl.: 'Nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur, qua tamen quinis modiis libertatem omnium æstimavere.' Ita

enim et locum eum, et priorem Donati ex Seneca castigandum commonefecit nos princeps in ablectissimo illo Electorum suorum Commentario Justus Lipsius. *Douza.*

Sociorum et Latii] V. sup. Jug. c. 39.

Estne viris reliqui aliud, quam solvere injuriam aut mori per virtutem] *Viris* recte, non *Juris*: hoc enim, *Muliebri ingenio*, quod deinceps sequitur, opponitur a Crispo: cui lectioni magis etiam firmandæ est ejus scripturæ parilitas, quæ in Oratione Memmiana bello Jugurthino comparet: quam cur Rivius voce *Viro* ejecta mala manu eviraret, caussa non erat. Locus sic habet: 'Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existimo inpune injuriam accepisse, tamen vos,' &c. Ita enim inibi legendum, vel potius *Viris*, ob ea quæ sequuntur, pro certo persuasum est mihi. non autem, *Verum*, aut *Virum*, ut perperam in aliis impressum exstat: quorum neutrum mihi nec vero, nec viro dignum, vel consentaneum videtur. *Douza.*

Quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro septis statuit] Hoc est, obseptis circumquaque, et quasi vallatis ferro, pro muro, seu munimento, propugnaculoque ferreo, ni fallor. Egregia γνώμη, et consimilis Propertianæ illi: 'Ille licet ferro cautus se condat, et ære, Mors tamen inclusum protrahet inde caput.' Neque aliter primus Oratorum Demosthenes Oratione de corona: *πέρας μὲν γὰρ ἅπασιν ἀνθρώποις ἐστὶ τοῦ βίου ὁ θάνατος, κἂν ἐν οἰκίσκῳ αὐτὸν καθείρξας τηρῇ.* Quod exemplum sententiæ huic opportunissimum, mihi ab oculatissimo Lipsio suggestum, silentio præterire, non fuit consilium. *Idem.*

Neque quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio exspectat] Forte, *Nequicquam e. n. nihil ausus muliebri ingenio est.* 'Extrema' autem 'necessitas,' pro *morte*, usurpatur a Tacito sæpe. *Ciacc.*

Qui præmia turbarum queror] Meliores libri Mss. *Quia præmia*: ut infra, '*quia jura pacis.*' Idem.

Præmia turbarum queror] Legendum videtur *quæro*, hoc est, petere vel affectare videor. *Gronov.*

Quia jura, &c.] Venetum *qui.* Riv.

Scriba] *Scribæ* dicti sunt, qui rationes publicas scriberent in tabulis: ob idque apparebant singulis magistratibus. Cic. Ver. 5. 'Est vero honestus ordo, quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque magistratuum committuntur.' Distributi autem erant in aliquot decurias, quarum in aliqua locum sibi emere consueverant, qui scribæ fieri nolebant. Æmilius Probus in vita Eumenis, ait Scribæ munus multo esse apud Græcos honorificentius, quam apud Romanos. 'Nam apud nos,' inquit, 'revera, sicuti sunt, mercenarii scribæ existimantur: at apud illos contra nemo ad id officium admittitur, nisi honesto loco, et fide et industria cognita, quod necesse est omnium consiliorum eum esse participem.' Hinc et dicebat idem Eumenes, Philippi regis et post Alexandri Magni Scriba: se vitam potitus positurum esse, quam fidem. Scriba quidem clarissimus in Nov. 64. dicitur: sed is erat in Provincia quasi Prætor tutelaris quidam. Alioquin et servi publici et Scribæ apud Capitolinum conjunguntur: ita enim ille loquitur; non Scribæ, non servi publici, non censuales illis actibus interessent.

Cimbricam prædam, &c.] Id est, Venditam, aut dilargitam, quomodo idem locutus est antea. Sed corrigendum haud dubie, *data.* Etenim ad bona civium, non ad Cimbricam prædam referendum. *Douza.*

'*Venum aut dono datam*] *Data* dicere debuisset, si ad *bona* respexisset: nunc ad *pacem* retulit. *Ciaccon.*

Satis illa fuerint, quæ, rabie contracta, toleravimus] Haud dubie legendum, *rabie contacti toleravimus.* Apuleius l.

IX. de cane rabido: 'certe venenatis morsibus contacta nonnulla jumenta, efferata simili rabie.' Livius l. II. 'Bona Tarquiniorum diripienda plebi data, ut, contacta regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret.' Cicero de Divin. l. II. 'Vel suspicor contactum aliquo morbo bovis cor fuisse.' Tacitus sæpe, 'contactu,' dicit: ut l. v. 'plures infecti quasi valetudine et contactu.' Et l. I. 'Discedite a contactu, et dividite turbidos.' Sic infra oratione Philippi est in Vat. libr. 'Neu patiamini licentiam scelerum quasi rabiem ad integros contactu procedere.' *Idem.*

Ut et facta in gloria numeret] Ceterum hæc eo pertinere arbitror, quod Sulla post depositam Dictaturam, dimisso a se publico præsidio, palam in foro edixerat, sese omnium ab se gestarum rerum paratum esse rationem reddere. Auctores Appian. et Plutarch. *Douz.*

Sed vestra socordia quam captum iri licet] Deesse quædam existimo post *socordia*: et Cato *secordiam* scripsit. Festus. *Ciacc.* V. c. *secordia*. Videndus Festus Pompejus in *secordia*, quam dicit ex *se* et *corde* compositam. *Ursin.*

Quam captum iri licet] Ciacconius ante hæc verba aliquid deesse putat. Forte scribendum: *Ne alius alium principem exspectantes, ante capiamini (non opibus ejus, quæ futiles et corruptæ sunt, sed vestra socordia) quam captum ire libeat, et quantum audebitis tum videri felicibus.* Antequam vobis libeat ire captum Sullanos, et esse tam felicibus, quam tum audere volueritis. *Gronov.*

Pessumis servorum] Tacit. I. 'complebant templa pessimis servitiorum:' et Hist. I. 'deterrimi servorum.' *Ciacc.*

Bonorum omnium dehonestamentum] Venetum *honorum*, et sic sensus exigere videtur, ut per *honores* intelligas *magistratus*. Riv.

Cui per tot vulnera et labores nihil præter tyrannum quæsitum est] Credo illud volt dicere Lepidus: Maxima spes, imo confidentia est fore, ut exercitus, a Sulla tandem ad Remp. deficiat, postquam viderint suorum vulnerum ac laborum præmia ad alios, nempe satellites ejus (quos Brutorum, Æmiliorum, ac Lutatiorum prolem appellitaverat supra) immeritissimo transire, atque per tot pericula et ærumnas bellorum, nihil aliud se præter tyrannum lucrifecisse. *Douza.*

Per arma condita a majoribus] Lege, *conditam*: nam refertur ad tribuniciam potestatem. *Riv.*

Relegati in paludes] Hanc Æmilii Lepidi orationem ex l. I. historiarum Sallustii esse, præterquam quod magno satis argumento sit oratio Philippi, qua Æmilio bellum moventi resistit, idem tamen Messus demonstrat, qui libello de Elocutionum exemplis primo historiarum libro has voces, *relegati in paludes*, tribuit. *Carrio.*

In contumeliam, &c.] Τὸ *in* exemplar Venetum non habet, neque Argentoratense. *Riv.*

Quia secundæ res] Sententiam hanc Seneca pater Thucydidæ tribuit, locum tamen Demosth. laudat, qui Olynth. secunda legitur: *αἱ γὰρ εὐπραξίαι δειναὶ συγκρύψαι καὶ συσκιάσαι τοιαῦται ὀνείδη.* In hac, inquit Seneca controversia XXV. sententia Græca tam brevi, habes quæ salvo sensu detrahas: deme vel *συγκρύψαι* vel *συσκιάσαι*, constabit sensus, etsi non æque comtus, æque tamen integer. At in Sallustii sententia nihil demi sine detrimento potest. Sic Criticus ille. Verum Fabii et Paterculi auctoritate facile adductus sum ad credendum, a Thucyd. primum id pronunciatum: cujus maxime æmulus fuit, cum Demosthene. Sallustii locum itaque dum studiose investigo, tandem aliquando in Thucyd. l. III. in orat. Cleonis repperi. Quare propius factum est nihil, quam ut eum Archime-

de Geometra apud Vitruvium l. II. Architecturæ exclamarem, εὕρηκα, εὕρηκα. Thucydidæ verba adscribam, ut ex comparatione precium operæ sit: Εἴωθε δὲ τῶν πόλεων, αἷς ἂν μάλιστα καὶ δι' ἐλαχίστου ἀπροσδόκητος εὐπραξία ἔλθῃ, ἐς ὕβριν τρέπειν. Qui idem est cum eo, qui apud Clementem Alexandrinum l. IV. Stromat. habetur: Εἰώθασιν δὲ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, οἷς ἂν μάλιστα ἀπροσδόκητος εὐπραγία ἔλθῃ, εἰς ὕβριν τρέπεσθαι. Quem et Philistus Historicus sic est imitatus: τὰ δὲ πολλὰ κατὰ λόγον τοῖς ἀνθρώποις εὐτυχοῦντα, ἀσφαλέστερα παρὰ δόξαν καὶ κακοπραγίαν· εἰώθασι γὰρ μάλιστα οἱ παρὰ δόξαν ἀπροσδοκήτως εὐπράσσοντες, εἰς ὕβριν τρέπεσθαι. Solon quoque Atheniensium legislator, idem et Poëta, et ab illo mutuatus (ut pleraque in gnomas suas ex illo transtulit) Theognis Megarensis eandem sententiam per παρῳδίαν extulit: Τίκτει τοι κόρος ὕβριν, ὅτ' ἂν πολλῷ ὄλβος ἕπηται. 'Nascitur ex magnis opibus petulantia major.' Sed cum Græcis Latinus quoque historicus symbolam conferat: Trebellius enim Pollio, 'Claudii,' inquit, 'plerique milites, secundis rebus elati, quæ sapientum quoque animos fatigant.' Hæc est Cl. Andreæ Schotti super hoc loco sententia, quam hic, ita ut in suis ad me literis eam edi voluit, candide repræsentavi, ne manum in alienam segetem misisse viderer. Neque interim satis mirari queo Lud. Carrionem in antiquis suis lectionibus, et Nicol. Fabrum J. C. notis ad Senecæ Rhetoris controversias, negare Sallustii illud dictum supra commemoratum in Thucyd. exstare, cum tamen id Seneca diserte affirmet, et Cl. Schottus locum jam indicaverit. *Putsch.*

Nisi forte specie concordiæ et pacis] Scriptura haud dubie corrupta, et cui medicina sit opus, quam hac ratione facere posse videor: *Nisi forte spes est concordiæ et pacis.* Nam ni ita legatur, quis sensus commode elici possit, haud sane video. Conjecturam nostram confirmat prorsus huic parissimum loquendi genus, quo hac ipsa Oratione usus paullo ante: 'Nisi forte speratis, per tædium jam, aut pudorem tyrannidis,' &c. *Douza.*

Neque aliter] V. c. *neque aliter pacem et belli finem ait:* non inepte. Sequitur enim, 'Quæ si vobis pax et concordia intelliguntur.' *Putsch.*

Turbamenta Reip.] Ex hac oratione accepit, ut videtur, Tacitus vocem 'turbamenta,' cum ait l. XVII. 'Quæque alia turbamenta vulgi.' *Ursin.*

Suimet sanguinis cæde] Omnino legendum, *mercede.* Douza.

Circumveniendum] Id est, Decipiendum. *Sold.*

M. Æmilium Consulem, ducem et auctorem sequimini, &c.] Id ex veteri formula sumtum videtur, cujus exstat typus quidam apud Livium l. XXXIV. in quo est: 'Clamitans, ut qui salvam remp. vellent, auctorem et ducem libertatis sequerentur.' *Ursin.*

Tunc vero et posci] Videtur deesse nomen proprium ducis, quod ex his reliquiis, licet corruptis, concinnandum est, legendumque: *Tum v..... posci, cum ceteri ejusdem caussa ducem se nactos rati, maximo gaudio irritare.* Idem.

Curionem] Ex Prisciano l. X. videtur autem Curio se Æmilio Lepido opposuisse et præferri voluisse. *Carrio.*

Curionem quæsivit, &c.] Hoc est, qui honorum ad id usque tempus petitionis expers, per immaturam ætatem prensationibus publicis abstinuerat. Ita enim malo quam adempta præpositione sententiam ex illustri obscuram efficere. *Douza.*

Ætati concederet Mamerci] Sic in Jugurtha: 'Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati a Manlio concessum.' Per Mamercum porro Lepidus significatur. Mamercus enim Æmiliorum prænomen. Ceterum Curionem pariter cum Lepido Consulatum pe-

tüisse ex hoc loco colligi potest; quem tamen non hoc, sed proximo anno DCLXXVII. simul cum Cn. Octavio primum adeptum. Neque illud prætermittendum, *Quæsivit*, in hoc Fragmento, pro Rogavit, obsecravitque positum esse, ab antiqui verbi formatione, *Quæso, Quæsere:* ne quis præteritum istud e *Quæro* derivandum, rei similitudine deceptus, falso porro sibi persuadere insistat, quod a mente Historici nimis quam alienum fuerit. Neque alio referendum exemplum Phocæ, qui *Quæsere*, apud Tullium et Sallustium nostrum lectum esse diserte notavit. Quod alii quo referrent ignorantes, verbum istud, ut Fragmentum, inter incerta Crispi inscite posuerunt. *Douza.*

Philippus] A Servio l. IX. Æn. non expresso historiæ numero hæc afferuntur: quæ quod fragmento proxime consequenti est L. Philippi oratio, huc pertinere non dubitavi. *Carrio.*

Maxume vellem Patres Conscripti] Et reliqua quæ sequuntur. Confer, quæso, hic mihi inter se capita illa rerum contraria, videbisque Reipubl. quietæ aptissime seditionum turbas opponi; defensioni Reipubl. seditiones contra eorum hominum, quos maxime easdem prohibere decebat, prava denique incœpta, tantum abesse dicit, ut consultoribus suis noxæ, vel incommodi aliquid pariant, ut contra etiam a Senatu iis obtemperetur: quæque pessimi ac stultissimi decreverint, ea bonis et sapientibus adversus animi sui sententiam sint exsequenda. *Douza.*

Flagitiosorum postremus] In epist. Mithridatis: 'Postremus servorum Archelaus.' *Ciacc.*

Qui pejor, an ignavior sit, deliberari non potest] Eadem fere loquendi ratione usus postea. quo loco nobis Cn. Lentuli naturam et mores duobus verbis, ac suo more, quasi in speculo cernendos proponit. Fragmentum sic habet: 'Perincertum stolidior, an vanior.' *Douza.*

Et se e contemto] In aliis deest *e*, sed perperam. *Riv.*

Vatum carminibus] Vide supra B. Cat. c. 47.

Atque id jure: quoniam ex rapinis Consulatum] Unde perspicue palam est, historiæ ordinem male in hac editione servatum, et Fragmentum, quod statim porro a calce Orationis hujus sequitur, ante eandem conlocandum esse. Id enim sic habet: 'Uti Lepidus et Catulus decretis exercitibus maturrime proficiscerentur.' Uterque scilicet ad Provincias sibi decretas: Lepido enim Gallia ulterior, Catulo ejusdem collegæ Italia ex Senatus consulto forte obvenerat. *Douza.*

At scilicet ii, qui ad postremum usque, legatos pacem, concordiam, et alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo pepe-rere] Ita est in nuperis editionibus, sensu satis perspicuo: sed quoniam cum in impressis, tum calamo exaratis libris lectiones mirifice variant, suspicor locum levi immutatione et addito pronomine rescribendum ex vestigiis veteris scripturæ: *Gratiam ab eo reperere sibi*, cui phrasi prorsus consimilis, ne dicam gemina, est Plautina illa in Prologo Rudentis: 'Veniam sibi invenire a Diis.' Sed et Plinius alibi; 'Gratiam invenire,' scripsit. Neque est quod quemquam moveat vox illa *sibi* pro supplemento adscripta. Cui conjecturæ meæ primitus occasionem præbuit lectionis ejus affinitas, quæ in aliis libris concepta legitur ad hanc faciem: *Gratiam habeo peperisse.* Scin', quid suspicer? nempe aliquem ex Sallustianis exscriptoribus compendium notarum facere voluisse? et secundam verbi syllabam contruncatam abbreviasse ad hunc modum: *Pepere si.:* atque hinc porro aliis succedentibus geminas voces coaluisse in unam: unde *Peperisse* istud natum denique. *Douza.*

Peperere] Omnes testantur in Mss. esse *peperisse.* Recte igitur Palmerius

Mellerus, *At scilicet eos, &c. peperisse.* Adi librum III. Observ. c. 9. *Gronov.*

Et ignoscendo Populi Rom. magnitudinem auxisse] In scripto libro est, *Et ignoscendo Pop. Rom. magnit.* Faërnus legebat, *Populum Rom.* Forte ex Catilin. de Populo Rom. 'Et accepta injuria ignoscere quam persequi malebant. Sed ubi labore atque justitia respub. crevit.' *Ciac.*

Lepidum progressum videbant] Scribe: *qui gentis Æmiliæ benefacta extollebam, et ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum dicebam.* Posses etiam, *populum Romanum;* sed *auxisse* dicit, pro auctam esse, ut Cato: 'Eo res eorum auxit.' *Gronovius.*

Quorum nemo] Glareanus: *nemo diurna mercede vitam mutaverit:* alii, *quorum nemo diuturna mercede vitam mutaverit:* atque contra sentit Philippus, eos vel diurna mercede eductos, vitam etiam nihil facturos. *Carrio.*

Flagrantes inopia et cupiditatibus] Venetum, *cupidinibus;* idque Sallustianum magis est. *Rivius.*

Quies in seditionibus] Quia tunc solum contenti sunt.

Bellum ex bello serunt] Perperam alii, *ferunt.* Rivius.

Bellum ex bello serunt] Sic in epist. Mithridat. 'Bella ex bellis serendo magni facti.' Liv. l. XL. 'Ex bellis bella seruntur:' et Tacitus 'prælia serere' dixit Hist. v. *Ciacconius.*

Sulpicii] Nam P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, perniciosas leges promulgavit, ut exules revocarentur, et novi cives libertinique distribuerentur in tribus, &c. qui cum in quadam villa lateret, indicio servi retractus et occisus est. Servus ob mercedem manumissus est, sed ob infidelitatem saxo dejectus est. *Bad.*

Marii] Vide supra Jug. c. 63.

Damasippi] Vide supra Cat. c. 51. vel lege, *Damacii.* Nam Lucius Damacius prætor ex jussu Marii omnem nobilitatem, quæ in urbe erat, trucidavit. *Bad.*

Hispaniæ armis solicitatæ] *Solicita* est in duobus scriptis exemplaribus. *Ciacconius.*

Mithridates] Vide supra p. 684.

Præter idoneum ducem] Vide, ut Mamercum fastidiose et contemtim conterat Philippus, cui ne id quidem dignum habet tribuere, quem pro idoneo duce ad remp. evertendam agnoscere velle videatur. *Ciacconius.*

Quod vos oro] Sic alibi: 'Quod ego vos moneo quæsoque, ut minus.' *Ciacconius.*

Exspectatis, dum exercitu rursus admoto] Hoc contra historiæ fidem esse omnia veterum monumenta consentiunt. Neque enim Lepidus ante postremam expeditionem illam, et pugnam commissam cum Catulo, quo victus deserta Italia in Sardiniam refugit, ad Romana mœnia exercitum umquam admovisse legitur: nedum ut urbem ferro et flamma invaserit. Unde mihi dubium non est, quin, *invadant*, legi atque emendari debeat: quod si mihi Critici concedant, referendum erit ad homines illos omnium ordinum corruptissimos, veris supra coloribus a Philippo depictos, Cinnanos, puta, et Marianos satellites, quorum in patriam reditu quantum civilis sanguinis exhaustum fuerit, Plutarchus, Appianus, Eutropius testes, postremo omnes veteres Memoriæ. *Douza.*

Quod multo propius est ab eo quo agitat statu] Cicero Tuscul. I. 'Antiquitas quæ quo propius aberat ab ortu et divina progenie.' Et ad Att. lib. I. 'quoniam propius abes.' Sed Plin. l. XIV. c. 4. 'Tam prope,' inquit, 'ab origine rerum sumus.' *Ciacconius.*

Quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace et concordia ad arma civilia] Scriptura haud dubie mendosa, et quam juxta cum ignarissimis intelligo: nisi tamen totus

locus interpolandus, et fortasse in hunc morem constituendus: *Quam ad pacem et concordiam ab armis civilibus:* sententia apertissima, quam tamen absque libris auctoribus integram et sinceram esse, nondum satis acceptum est mihi. *Douz.*

Qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem] Ab aliquo illustri Scriptore Græco hæc sententia sumta videtur. Tacit. Annal. III. 'Ob intenta pericula.' *Ciacconius.*

Quasi fulmen] Fulmina enim feralia habebantur. Et qui locus fulmine tactus, bidental appellabatur. Glossarii auctor recte exposuit: Bidental, *τόπος κεραυνόπληξ.* Quin Persius ipsum hominem *κεραυνοπλῆγα* bidental vocat: 'Triste jaces lucis, evitandumque bidental.' Bidental autem vocatur, quod talibus locis ovibus sive bidentibus sacrificia fierent. Artemidorus. lib. II. *ὁ κεραυνὸς τὰ ἄσημα τῶν χωρίων ἐπίσημα ποιεῖ διὰ τοὺς ἐνιδρυμένους βωμοὺς, καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς γινομένας θυσίας.* Græci bidental vocant *ἐνηλύσιον.* Glossæ Græcorum: *'Ενηλύσια, τὰ κατασκηφθέντα χωρία.* nam *σκηπτὸς,* fulgur. *Scalig.*

Animos movent] In v. c. *animos movere.* Quæ forma loquendi Terentio perfamiliaris est. *Ursin.*

Civitatem confirmari qui ademtam negat] In codice Puteani est: *quibus ademptam negat:* hinc legendum propono: *civitatem confirmari qui civibus ademtam negat.* Putsch.

Luctus curæ sunt] Potius legerem, *sint.* Ciacconius.

Nostri proditor, istis infidus] Optime idem codex, *Istis infidus:* opponit proditorem infido. *Putsch.*

Invidus] Aliter et melius, *infidus.*

Te neque hominum, neque Deorum pudet] Hoc eo spectare videtur, quod Lepidus, cum legem Sulla mortuo de Actis ejus rescindendis promulgasset, ut qui a Sulla proscripti fuerant, et civitatem, et bona sua recuperarent: cumque eidem Catulus collega, ceterique obnixe adversarentur, re in concionibus agitata, Lepidus a Senatu sacramento adactus bellum se patriæ non facturum, in Galliam ulteriorem, quam sortitus erat, profectus, ad Comitia, tamquam exacto consulatu suo bellum illaturus, non venit. Appianus, Florus. Atque hoc est, quod perfidiam et perjurium Lepido objectat Philippus. *Douza.*

Quos perfidia aut perjurio violasti] Libri veteres, *per fidem aut perjurio.* Livius I. 'Cujus ad solemne ludosque per fas ac fidem decepti venissent,' &c. *Ciacconius.*

Perge, qua cœpisti] *Qua cœptas* habent duo Mss. exemplaria. *Ciacc.*

Quam maturrime] Tacit. Annal. V. 'ut templum Divo quam maturrime publica pecunia poneretur.' Et noster infra: 'Uti Lepidus et Catulus decretis exercitibus quam maturrime proficiscerentur.' Et Cæsar lib. I. B. G. Alia exemplaria hic *maturissime.* Citat Charis. lib. II. in *maturissime,* M. Catonem dier. dict. de cons. suo: 'Item uti a Thermopylis atque ex Asia maximos tumultus maturissime disjeci atque consedavi.' Vide eundem in *Maturrime.* Ciacc.

Rempub. intutam] Ald. *inultam legit.* Tacitus Hist. III. 'non intuta mœnium firmare,' dixit. et Hist. I. 'proinde intuta quæ indecora.' *Idem.*

Delectus] Vide supra Bell. Catil. cap. 36.

Nam qui turbas, et cædem civium odisse ait] Si quis penitius loci hujus constructionem ac sententiam investiget, ne illi facile odorari fuerit, vel ex posteriore periodo tantum, numeri rationem in verbis illis tribus, *Ait, retinet, censet,* perperam a sciolis inversam esse. Quod tamen a nato nemine usque adhuc animadversum demiror; præsertim cum ejus rei ipsos commonefacere potuerit numeri illius diversitas, quæ in isto argutissimo epiphonemate comparet. Ita

illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. In quo enarrando quomodo isti sibi satisfecerint nescio: hoc scio, lectionem receptam et secum, et cum Sallustiana elegantia pugnare. Nam quæ obsecro locutionis ratio sit illa? Lepidus, armato Lepido, vos inermes retinet. Quocirca vel meo periculo (neque enim capitis res est) fidenter castigandum pronuncio: *Nam qui turbas, et c. c. o. ajunt, et ob id a. L. v. i. retinent; quæ v. t. s. e. c. f. p. p. p. censent.* Non enim de Lepido, sed de factiosis Lepidi fautoribus, quos ipse satellites indigitare amat, intelligendum. *Douza.*

Armato Lepido vos inermes retinet] Libri Mss. duo, *inermos*. Ciacconius.

Torpedo animos oppressit] Priscianus, hunc locum ex I. hist. recitans, ita legit. Apud Nonium vero in verbo, Torpedo, *Obrepsit*, scriptum est. *Manut.*

Scelerum Cinnæ] Nam Cinna et Marius cum Carbone et Sertorio Janiculum occupaverunt, et fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium et Aritiam et Lavinium colonias devastavit: et cum nulla omnino spes esset optimatibus resistendi, Cinna et Marius, in urbem recepti, eam velut raptam cædibus et rapinis vestaverunt. *Bad.*

Decus atque omnes ordines interierunt] Sic in v. c. leguntur, *Decus ordinis hujus interiit*. Ciacconius.

Parate vobis Cethegi] Vet. c. *Cethegos*. Ciacconius.

Sin libertas et bella magis placent] Vv. cc. *et vera magis placent:* infra lib. III. Hist. orat. Lepidi, 'si vera et honesta flagitium superaverit.' *Idem.*

Decernite digna nomine, et augete ingenium viris fortibus] Quid est, *Augere ingenium?* an quod alii dicunt, *Animos augere alicui?* Gerræ germanæ. Proinde inducatur, atque ejus vicem mea auctoritate, fiducia, quamvis audacter, reponatur: *Augere imperium viris fortibus*, hoc est, Rempublicam vestram: cui haud dissimile illud oratione ad Cæsarem: 'Quæ res populos, nationesve magnis auctoribus auxissent.' *Douza.*

Et ad hoc] Conjunctio *et* abest a vett. cod. recte. *Ciacconius.*

Fortuna meliores sequitur] Tacit. Hist. IV. 'Fortuna melioribus affuit.' *Idem.*

Cum pessumis et hostibus reipubl. contrahit, ordinis auctoritatem ad urbem ducit] Legendum, *contra hujus ordinis auctoritatem, &c.* facilis quidem et proclivis de similitudine vocum, sed fœdissimus error. *Rivius.*

Interrex] Id est, fungens imperio aut consulatu interea, dum novi consules creabantur: quia Lepidum dixit secundum consulatum petere. Olim autem verus erat interrex, et verum interregnum, cum mortuo rege, donec novus creabatur, cessabat regnum: erat tamen, qui interea officio regis fungeretur. *Bad.*

Interrex] Antiquis temporibus is magistratus statim a morte Romuli est institutus. Nam cum in metu omnes essent, ne civitatem sine imperio vis aliqua externa adoriretur: rem inter se centum patres consociant, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, decem imperitabant: unus cum insignibus imperii et lictoribus erat; quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in ordinem ibat. Hæc fere Livius. A quo non longe discedit Plutarchus; nisi quod vix unius diei imperium uni interregi tribuere videtur. Postea exactis etiam regibus, quoties comitia ea a Consulibus, aut morbo, aut bello, aut seditione impeditis, haberi non poterant, si Dictatorem dici non placuisset, Interrex creabatur. Qui cum quinque dies magistratum obtinuisset (nam hoc Interregni tempus fuisse satis constat) alteri imperium tradebat.

Ille, nisi quid impediret, Senatusconsulto de Comitiis consularibus facto, Consules creabat. Solus hic patricius magistratus cum plebe communis factus non est. Neque enim populi suffragio creabatur, sed a patriciis coëuntibus auspicato prodebatur, ut testatur Appius Claudius apud Livium. Creabatur autem, ut Pedianus docet, ad III. Kalendas Februar. Ejus officium erat omnia ea obire, quæ vel Regum, vel Consulum fuissent. Itaque jus dicebat, Senatum vocabat, Rempublicam quoque turbulentis temporibus, sub extremi atque ultimi Senatusconsulti formula sæpe accipiebat, surrogatisque magistratibus Comitia habebat. *Janus Gulielm.*

Uti Lepidus, et Catulus, &c.] Videndum an de Bell. Ital. hic agatur. Lepidus enim et Catulus Consules habentur in ænea apud me tabella, in qua Italici belli fit mentio. *Ursin.*

Neque auribus aut lingua competere] Tacit. lib. III. 'Oppidani neque oculis, neque auribus satis competebant:' et Hist. III. 'Trepidus miles, dux segnis, et veluti captus animi, non lingua non auribus competere.' Citatur a Donato in Adelph. Act. III. sc. 2. 'Sallust. de Septimio: Neque animo neque lingua satis compote.' *Ciacc.*

Prudens omnium] Tacitus in vita Agricolæ: 'Ceterum animorum provinciæ prudens.' *Idem.*

Profectus] Sunt qui legendum putent, *profectis;* alii vero, *operibus confectis:* sed in re ambigua quid asseveres? *Carrio.*

Oppidum cepit] Videtur legendum *obsidium.* Nam Tacitus, Sallustii æmulator, sic locutus est lib. IV. cum dixit: 'Obsidium cepit per præsidia, quæ opportuna jam muniebat.' *Ursinus.*

Domitium proconsulem] Non puto designari Cn. Domitium Calvinum Consulem anno DCCXIII. cum C. Asinio Pollione, quippe ex Hispania, de qua Procos. triumphaverat. Imp. describitur in argenteo denario Oscæ signato, cum inscriptione DOMIT. COS. ITER. IMP. OSCA. *Ursin.*

Dyrrhachium] *Dyrrhachium* posui pro *brachium,* quod ita in libro Elnonensi esset. Quo etiam modo legendum esse cum quidam conjecissent, alii pro certo id, sine ulla librorum auctoritate, audacter receperunt. *Carrio.*

Dyrrachium] Aliter Epidamnus dicitur, Thucydidi Dalmatiæ aut Macedoniæ colonia; et oppidum propter inauspicatum nomen a Romanis Dyrrachium appellatum fuisse, tradunt Livius, Strabo, Plinius, et Mela. Quibus assentitur quoque Dion lib. XLI. ita tamen ut subdubitet, num duo diversa sint oppida. Appianus autem II. Civil. hoc plane adfirmat, ait enim Epidamnum paullum remotum a mari Dyrrachium vero prope ipsum mare (in peninsula, teste Strabone); Epidamnique navale esse dicit. Additque hoc falso a quibusdam Epidamnum dictum: postea tamen sic nominatum a Corcyrensibus, quod Dyrrachii nomen ominosum habebatur, vetustam autem appellationem vicisse, et Dyrrachii nomen manere. Discrepat a ceteris omnibus Appianus, hic namque Dyrrachii nomen ominosum, ceteri Epidamni faciunt; Hic nominis mutationem Corcyrensibus, alii Romanis tribuunt. Hodie vetus nomen obtinere videtur. Durazzo enim urbs interior et Cabo Durazza maritima nominatur in tabulis Geographicis recentioribus. *Drazio* legit Marius Niger. *Ortel.*

Illo profectus, vicos, &c.] Et hoc Fragmentum, contagione credo rei quam narrat, periculum vastationis vix effugit, non quidem a Volcani violentia, sed librariorum ignorantia conflatum syllabas abbreviantium. Quo de genere sum questus jam antea, quorum comitate effectum videtur, ut tres dictiones in unam concreverint: quod conjectores isti Sallustiani non advertentes, sibique cum

simplici exoetra rem modo esse arbitrantes, mirum quas nobis Lernas peperere: dum partim *securo*, alii *securissimo;* nonnulli etiam *vetustissimo* nobis objectare non dubitant, quod eo illis firmius visum, quoniam in manuscripto forte *fecundissimo* reperissent. Sed his plorare jussis in rem præsentem venire melius est, lectorique de conjecturæ nostræ ratione gratiam facere. Ea vero hæc est: *Neque elato, aut securo esse animo, metu gentis, &c.* sententia apertissima; et quam a Sallustio esse arguta ejus brevitas etiam me tacente indicium facit. *Dousa.*

Cornicines occanuerunt] Priscianus l. x. 'Quidam occanui, pro, occinui protulerunt.' Servius Virg. Georg. II. 'A cano,' inquit, 'veteres non *cecini*, sed *canui* dixerunt. Sallustius: Cornua occanuerunt.' *Carrio.*

Equi sine rectore] Hoc fragmentum idem Priscianus citat ex l. I. epistolarum; corrupte, ut puto, pro Historiarum: neque enim Sallustium epistolas vulgasse alibi lectum. *Coler.*

Equi sine rectoribus exterriti] Ad hunc locum respexisse videtur Tacitus Annal. I. 'Equis maxime vulnera ingerit. illi sanguine suo et lubrico paludum lapsantes, excussis rectoribus, disjicere obvios,' &c. *Ciacc.*

Hilerdam] Ilergetum urbs Ptolemæo, et Stephano, in Hispania Tarraconensi: Lerida est Vasæo. Fluvius Ilerda est ibidem, nisi fallat Vibius. *Ortelius.*

Ardebat enim Hispania] Cæsar l. v. 'Ardere Galliam.' Tacitus Annal. XII. 'Arsisset bello provincia.' *Ciacc.*

Et ponere validam] Suspicabar leviter legendum esse, *Hipponem*, docente Stephano περὶ πόλεων, Ἱππὼν πόλις Λιβύης, eamque a Phœnicibus conditam sciebam. Sallust. Jugurtha: 'Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ, pars imperii cupidine sollicitata plebe, et aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasque urbes in ora maritima condidere.' Sed cum viderem viros doctos in Mss. Nonii codicibus reperisse *Digonem*, non dubitavi scribendum esse, *Vizonem*. Stephanus, Βιζώνη, πόλις Ποντική. Probus, qui mihi dux ad hanc conjecturam, in Zo: 'Hac quoque syllaba nullum nomen reperi terminatum, nisi unum barbaræ civitatis lectum in Sallustio, Vizo Vizonis.' *Putsch.*

Et ponere validam urbem] Vetus codex Nonii habet, *Et Digonem:* ex quo excogitari debet nomen urbis ejus, de qua loquebatur. *Restare* autem, pro Resistere, dixit, ut Tacit. Annal. III. 'Paulum more attulere ferrati, restantibus laminis adversum pila et gladios.' Et Liv. l. XXXIV. 'Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures non restatis.' *Ciacconius.*

Pugnando vicit] Simile est illi, quod habetur in veteri inscriptione Duilii, PUGNANDO CEPIT. *Ursin.*

In Mauritania] Vide supra. Lipsius, *In Mauritaniam*, epist. IV. 14. Nam scribit Plutarch. Sertorium cum tribus millibus militum confugisse Carthaginem novam. Idem paullo post corrigit. 'Furtim abiit; celeritate vitare prælium.' *Coler.*

Furtivaque celeritate] Ante erat, *Furtim aut celeritate:* ex quo faciebat Achilles Statius, *Furtim ac celeri rate.* Ciacconius.

Transgressus] Agell. x. 26. et Nonius Marcell. tit. de impropriis, qui Agellii verba more suo describit, hæc citant, apud quem duo fragmenta turpiter coaluerunt in unum, sic separanda et emendanda: 'Transgressus a pedum gradu proprie dicitur, sed auctoritas vetustatis liberiorem usum loquendi dedit, ut Sallustius hist. l. I. et de iis qui navigassent, et de ipsis navibus eo verbo uti voluit, in quibus gradus non sit. de Sertorio: Nactus obscuram noctem æstu secundo, furtivaque celeritate

vitare prælium in transgressu conatus est, ac inde: Transgressos recipit omnes mons præceptus a Lusitanis.' Hanc veram esse hujus loci scripturam suffragabitur quilibet, qui Nonii mentem diligentius excusserit: eodem porro modo loquitur Sisenna l. III. 'Transgressus fluvium qui secundum Herculaneum ad mare pertinebat.' Et 'naves ambulare' dixit Ennius: 'Inde Paron per cærula navibus ambulabant.' Et 'claudas' vocat Lucretius. l. IV. 'At maris ignaris in portu clauda videntur Navigia aplustris fractis obnitier undis.' Et 'currere' dicit Virgilius lib. I. Æneid. 'Defessi Æneadæ quæ proxima littora cursu Contendunt petere.' Quo loco et Serv. 'saltationes etiam navium dicebant, quod est animalibus terrestribus proprium.' Eas optime sentiunt qui vi ventorum et procellarum aliquando jactati fuerunt. *Putsch.*

Mons Ballera] In membranis Fuldensibus *Belloia*, hinc forsan *Belona*, cujus meminit Stephanus. *Putsch.* De monte Ballera nihil legere me recordor. Servius 'Ms. Fuldensis montem istum Belloiam vocat.' Sed puto et illud vitiosum. Pallenæ quidem montis Avienus meminit: 'hic mellifluis Pallena sub antris.' Verum is non in Hispania. *Coler.*

Et mox Fufidius] Ita emendarunt ex *Stipidius*. Mallem tamen, *Sulpicius*. Ciacconius.

Et mox Fufidius] Lipsius: *Aufidius*. Sic de bello Sertoriano accipietur. videndus Plutarch. *Coler.*

Postquam tantas asperitates] Vv. cc. habent, *spiras*, non *asperitates*: quod verbum ab aliis repositum est. Festus exponit *spiram* hominum multitudinem. Profertque Ennii versum: 'Spiras legionibus nexunt.' *Ursinus.*

Fugam maturabat] Virgilius: 'Maturate fugam.' Tacit. Annal. v. 'Fugam maturavit spe auxilii.' *Ciacc.*

Ægrotum collegam] Potius est, ut Sallustium scripsisse credam, *ægroto collega*. Idque de Lipsiana sententia. *Douza.*

Tarenti] Calabriæ hæc sive magnæ Græciæ urbs est. Suidas et Ælianus in Militaribus adscribit Tarentum Siciliæ. Ex quo patet, hujus tempore hanc Italiæ partem (ut nunc quoque) Siciliam appellatam. In regum titulis enim utriusque Siciliæ memoria est. Taras appellatur Straboni et Ptolemæo. Romanam coloniam esse ex Strabone et Plutarcho discimus. Œbalia a Virg. vocatur, teste Servio. Sed arcem Tarentinam sic vocari annotavit Philargyrius. Eleganter hanc Urbem describit Florus lib. I. 'Tarentus Lacedæmoniorum opus, Calabriæ quondam et Apuliæ, totiusque Lucaniæ caput, cum magnitudine et muris, portuque nobilis, tum mirabilis situ: quippe in ipsis Hadriatici maris faucibus posita, in omnes terras, Histriam, Illyricum, Epirum, Achaiam, Africam, Siciliam vela dimittit.' Hæc ille. Tarento hodie vocatur. Tarentini aliquando Sparii vocati sunt, ut scribit ex Trogo Justinus lib. XX. Partheniatas vocatos scribit Servius ad Æneid. III. item Phalantiades a Phalanto quodam cive eorundem celeberrimo, ut tradit Stephanus. *Ortel.* Vide et Strabonem lib. VI. et Plin. III. 10. præcipue vero Cluver. Ital. lib. IV.

Iter vortit ad Corycum urbem inclytam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur] Omnino hic nomen nemoris desiderari existimo; id quod imperito librario occasionem præbuisse videtur locum depravandi, atque ejus vicem nobis *Pastusque* istud supponendi: quod nihili verbum esse, distinctionemque post *Inclutam* removendam, indicasse contentus, felicioribus ingeniis nomen porro nemoris istius, quod ego frustra in Ciliciæ descriptionibus persecutus, litteris recomminisci nondum potui, investigandum relinquo. *Douza.*

Corycum] Plinio et Ptolemæo Ciliciæ oppidum, quod Curco Nigro, Chura Mercatori appellatur. Plinius oppidum, portum et antrum uno nomine appellat Corycos. Est et Ciliciæ mons quoque Plinio, Vibio, et Stephano. Promontorium quoque est Straboni, et in eo antrum Corycium, in quo optimus crocus nascitur. Meminit et ejus Q. Calaber. *Ortel.* Corycius autem crocus celeberrimus, quem Isidorus l. XIV. c. 8. *Coriscon* nominat, addens inde plurimum et optimum venire crocum. Hinc et Cilicum florem *crocum* appellat Statius Papinius lib. II. Sylv. aliique.

Ad Olympum atque Phaselida] Urbes sunt Lyciæ maritimæ et maximæ, quæ piratarum et prædonum domicilium et receptaculum fuerunt, et ea de causa bello Piratico a Servilio expugnatæ et deletæ sunt. Strabo lib. XIV. Cic. in Verrem 4.

Ad Olympum] Et hæc ad superiora quodammodo pertinent: scribit enim Pedianus Verrina tertia, P. Servilium bellum in Cilicia gessisse, deque ea triumphasse, captis Coryco, Olympo, et Phaselide, tribus magnis ejus terræ urbibus, sed in Asconio depravatum est, *Fasilide.* Carrio.

Apud Late oppidum] Hæc ita conjunximus ex sententia clarissimi D. Jani Douzæ, cujus opinionem firmat Silius Italicus, Sallustii in locis describendis imitator, de bello Punico lib. II. 'Quæque super Gravios lucentes volvit arenas, Inferni populis referens oblivia Læthe.' *Putsch.*

Læte] Macedoniæ Urbs Stephano. Ad Thermæum sinum, Plinio. Eadem Mygdoniæ regionis in Macedonia, apud Ptolemæum. Sed hæc forsan alia Urbs. *Ortel.*

Cui nomen oblivionis condiderunt] Legam, *indiderant;* et de Lethe Hispaniæ flumine intelligam, quod Limiam appellant Strabo lib. III. et latius Mela: 'Et cui oblivionis cognomen est, Limia.' *Ciaconius.*

Mutina] Galliæ Togatæ oppidum, vulgo nunc Modona et Modena vocitata. Memoratur Polybio, Ciceroni, Livio, Paterculo, Straboni, Melæ, Plinio, Ptolemæo, aliisque. Coloniam fuisse Romanorum complures testantur auctores. Cicero Philipp. V. Mutinam firmissimam et splendidissimam Populi Romani Coloniam appellavit. Quo anno deducta fuerit Colonia, Livius ostendere voluit l. XXXVIII. 'Eodem,' inquit, 'anno Mutina et Parma Coloniæ Romanorum civium sunt deductæ: bina millia hominum in agro, qui proxime Bojorum ante Tuscorum fuerat, octona jugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt.' Nempe is annus erat Urbis Romæ IↃLXVIII. quo anno Consules fuere Q. Fabius Labeo, et M. Claudius Marcellus. Polybius autem lib. III. ante Coloniam jam inde a P. Cornelii Scipionis, et Ti. Sempronii Longi consulatu annis triginta quatuor ante extitisse affirmat. Addendum hoc, quod refert Plin. Mutinensi agro exire e petra flammam statis Vulcano diebus. Nec alienum fuerit mirum ejusdem agri portentum hoc loco inserere, quod idem Plinius l. II. c. 83. refert, quo ipsa natura soli noscatur: 'Factum est,' inquit, 'ingens terrarum portentum L. Marcio, Sex. Jul. Consulibus, in agro Mutinensi: namque montes duo inter se concurrerunt, crepitu maximo adsultantes, recedentesque; inter eos flamma fumoque in cœlum exeunte, interdiu, spectante e via Æmilia magna Equitum Romanorum familiarumque et viatorum multitudine. Eo concursu villæ omnes elisæ, animalia permulta, quæ intra fuerant, exanimata sunt: anno ante sociale bellum; quod haud scio an funestius ipsi terræ Italiæ fuerit, quam civilia bella.' *Cluver.*

Præneste] Urbs Latii mediterranea, ducentis fere stadiis dissita ab Urbe

Roma, Ptolemæo Πραίνεστος, quamquam Strabo scribit olim dictam Πολυστέφανον, Plinius etiam Stephanen, nomenque habere a quodam Prænestc (ita enim fabulantur) Ulyssis nepote, et filio Latini, qui primus ejus fuerit conditor, sicut asserit Solinus ex Zenodoto. Ceterum Servius a silicibus, qui πρῖνοι veteribus Græcis, quorum ibidem maxima copia, dictam affirmat: Græcanicam esse hanc urbem origine, sicut et Tybur aliquanto vicinius Romæ, affirmat idem Geographus l. v. Utramque rursus urbem loci natura munitam prædicat, etsi Præneste excelleret, cui arcis loco mons imminebat excelsus, idemque avulsus augusto quodam transitu, et quasi collo a reliquis montanis locis contiguis. Accedebat ad hanc munitionem naturalem, quod urbs undique occultis cuniculis perforata fuerit, in quorum uno Marius Junior obsessus periit. *Fungerus.* Leander Albertus dicit hodie Pilestrina nominari.

Medio diei] Ita locutus est Tacitus, Sallustii locum, ut videtur, imitatus l. XVIII. cum dixit; 'Sed medio diei exarserant.' *Ursin.*

Militiæ peritus] Supra dixit: 'Doctus militiam.' In utroque Græcos imitatus, qui dicunt, εἰδὼς μάχης, sive πολέμοιο, ut apud Homerum, οἱ εἰδότες μάχην. *Idem.*

Sertorius] Neque habeo certi, quod hoc de loco definiam; etsi Servius l. IX. Æneid. quid sibi voluerit Sallustius satis indicat. 'Muri,' inquit, 'olim alti non erant, sed ad impetum tantum repellendum. Ut etiam Sallustius ostendit, ubi Sertorium humeris sublatum muros ascendisse memorat:' quæ postrema qui pro Sallustianis accipiunt, frustra sunt; cum huc referri debeant. *Carrio.*

Sertorius Parthis] Videtur illud, *Parthis*, esse mendosum, et fortasse, *portis*, scribendum, ut integra lectio sit: *Sertorius portis turba morantibus, &c.* Erant igitur portæ ita turba occupatæ, ut nec Tribunus, nec ipse Imperator pervadere posset. *Imperii* autem posuit, ut videtur, pro *Imperatoris*. Ursin.

Dubitavit acie pars] Priscianus extremo sept. lib. tradit veteres consuevisse frequenter in quincta conjugatione tam genitivum quam dativum ablativo similes proferre: et hæc ex prima Sallustii historia allegat: prout vulgati habent libri. Nam a manuscriptis abest numerus: et in historiis ita scripsisse Sallustium in Catholicis refert Probus: nec librum nominat; uti nec Servius l. I. Georg. Virg. Probi hæc sunt: 'E, sive correpta, sive producta, nullius generis casus genitivus reperitur terminatus, nisi antique. Virgilius: Libra die somnique pares ubi fecerit horas. Sallustius: dubitavit acie pars.' *Carr.*

Idem fecere] Quæ sequuntur ad finem usque libri I. addidimus ex quadam Servii editione, quam debemus diligentiæ et solertiæ Cl. viri Petri Danielis. Nam si absque illo esset, multa Sallustii loca non haberemus, multa deteriora essent, quæ nunc ad Sallustianæ navis tabulas coæquandas multa optima habemus. *Putschius.*

Ea paucis quibus] Servius ad illud XII. Æneidos: 'me verius unum Pro vobis luere: Alii veteri more dictum accipiunt. Verum enim quod bonum et rectum esset appellabant. Terentius: Idne est verum modo, id est pessumum genus. Idem, Quod si astu rem tractavit, Dii vostram fidem, quantam et quam veram laudem capiat Parmeno. Sallustius in primo: Ea paucis quibus peritia, et verum ingenium est abnuentibus. Idem, Perpenna tam paucis profectus vera est æstimanda.' Locum integrum ascripsi, ut eliciant aliquid meliora ingenia. Ego muginabar: 'Perpenna tam paucis profectus vera est æstimanda:' sensu non pleno, quem pendere a sequentibus reor. *Idem.*

LIBER II.

Sardinia in Africo mari facie vestigii humani] Fraudi, uti spero, futurum mihi non est, si has Sallustiani velut naufragii tabulas assulis aliquantis auctiores reddidero: non quidem de meo, ne quis erret, (unde enim mihi, quæso, Romanæ historiæ proferre pomœria, scriptorum præsertim codicum armamentis destituto?) sed de Isidori schediis et pluteis, quos jam dudum, conjuratis tot barbarorum sæculorum procellis, et plus quam decumanis ignorantiæ fluctibus, a reliqua Sallustiana rate disjectos, ac avulsos fuisse persuasum est mihi: atque hanc inde conjecturam facio, quod idem ille centonum, quem dico, sarcinator unicus lib. IX. Originum suarum, quo loco de Gentium vocabulis disserit, Maurorum et Numidarum prima quasi incunabula, atque incrementa, retractans, iisdem pæne verbis, ordine paullum immutato, narrationem longissimam a Sallustiano Jugurtha petitam ad se traxit, suppresso auctoris, unde eam acceperat, nomine, quod ille passim etiam in aliis solemne quasi suum servasse videtur. Exemplum Isidori sic habet: 'Sardis Hercule procreatus cum magna multitudine a Libya profectus Sardiniam occupavit, et ex suo vocabulo insulæ nomen dedit. Hæc in Africo mari facie vestigii humani, in Oriente quam Occidente latior, prominet; ferme paribus lateribus, quæ in Meridiem et Septentrionem vertunt: ex quo ante commercium a navigantibus Græcorum ἴχνος appellata est. Terra patet in longitudinem millia CXL. latitudine XL. In ea neque serpens gignitur, neque lupus, sed solifuga tantum, animal exiguum, hominibus perniciosum. Venenum ibi quoque non nascitur, nisi herba per scriptores plurimos et poëtas memorata, apiastro similis, quæ hominibus rictus contrahit, et quasi ridentes interimit. Fontes habet Sardinia calidos, infirmis medelam præbentes, furibus cæcitatem, si sacramento dato oculos aqua ejus tetigerint.' Hactenus Isidorus; quæ universa ut a Sallustio esse præstare non ausim, ita pleramque partem eidem deberi quovis pignore sponsionem facere sum paratus. Fragmentum certe istud eodem insertum plane arguit suspicionem hanc nostram de nihilo non esse. Et vero (ut rem loquar meram) si paucula quædam, quo de genere sunt illa, 'Infirmis medelam, furibus cæcitatem præbere:' item hoc, *Græcorum* ἴχνος: quod ad proximum Sallustii Fragmentum, (illud, 'Unde Ichnusa appellata,' volui dicere) haud dubie pertinere, atque inde adeo emendandum ipsa res clamat: Isidori sordes potius, quam Sallustianam munditiam redolentia istinc excipias, quidnam his additamentis Historico nostro tantopere indignum insit, non video. Ceterum caussam descriptionis Sardiniæ Lepidum Sallustio præbuisse verisimiliter inducor, quem male re gesta versoriam in eam insulam capere coactum, atque inibi paullo post tabe colliquisse veteres nobis Memoriæ confirmant. *Douza.*

Facie vestigii humani] Imitatur Phrasin Solinus, c. 47. 'Equus C. Cæsaris nullum præter Cæsarem dorso recepit, cujus primores pedes fu-

cie vestigii humani tradunt fuisse.' Apulejus de asino IV. 'Hæ arbores in lauri faciem prolixe foliatæ, pariunt in modum floris inodori porrectos caliculos modice punicantes.' *Putschius.*

Ichnusa] Scribit Plinius, cum Sardinia aliis Sandaliotis appelletur, Melissum eam a similitudine plantæ humanæ Ichnusam dixisse; quod posterius Solinus, Plinii transscriptor Chrysippo tribuit; ut quidem vulgo est: nam in veteribus libris Crispum, non Chrysippum esse, deque Sallustio Crispo accipiendum videri olim observavimus; et V. C. Martin. Delrius cum laude multa in his studiis versatus, in Scholiis Solinianis notavit: quod eo mihi propius vero est, quod videam Silium Italicum, qui in plerisque, ut alibi docemus, Sallustium studiose imitatus est, idem in poëma suum transtulisse. Versus ejus l. XII. sunt: 'Insula fluctisono circumvallata profundo Castigatur aquis: compressaque gurgite, terras Enormes cohibet nudæ sub imagine plantæ. Inde Ichnusa prius Grajis memorata colonis: Mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens Herculis, ex sese mutavit nomina terræ.' *Carrio.*

Dubium an insula sit] Videtur legendum, *Continens, dubium an insula sit, quum Euri, &c.* Ciaccon.

De reditu ejus legem ferentem] Notat Agellius X. 20. Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, et privilegium quod de Cn. Pompeji, Magni Pompeji patris reditu ferebatur, legem appellasse. *Carrio.*

Genus militum suetum a pueritia latrociniis] Videtur Q. Curtius respexisse ad hunc locum, cum dixit l. VI. 'Mardorum erat gens confinis Hispaniæ, cultu vitæ aspera, et latrociniis assueta.' *Ursinus.*

Inter læva mœnium] Loquitur de prælio apud flumen Durium a Cn. Pompejo commisso. Pompejus ad Senatum: 'Castra hostium apud Sucronem capta, et prælium apud flumen Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, et exercitu deleti, satis clara vobis sunt.' *Putschius.*

Flumen Turiam] Non bene quidam miscuerunt *Turiam* cum *Durio*, idem ambobus nomen facientes, credo ob Hispanicarum rerum ignorationem, quia Turia non tam celebris est. Fluit autem Turia juxta Valentiam, de quo Pomponius libro secundo: 'Setabin, et Turiam, et Sucronem non magna excipit flumina:' et Plin. III. 3. 'Valentia Colonia tribus M. pass. a mari remota: flumen Turiam.' Ita enim legendum et apud Pomponium, et apud Plinium erudite et vere contendit Hermolaus. Corrupte autem hic vulgo legitur *Durium*. Turiam enim vocari id flumen, de quo Pomponius loquitur, ostendit Plutarchus in Sertorio: 'Remedia,' inquit, 'in rebus adversis, magis claram ejus virtutem faciebant, veluti in ea pugna, quæ apud Sucronem contra Pompejum commissa est, et rursus in ea quæ apud Turiam, adversus Metellum simul et Pompejum.' Claudianus tamen etiam Durium Turiam appellavit, in Laudibus Strenæ: 'Te nascente ferunt, per pinguia culta tumentem Divitiis undasse Tagum, Gallæcia risit, Floribus et roseis formosus Turia ripis Vellere purpureo passim mutavit ovile.' Nam cur fluvium parvum et alias ignobilem, prætermissis Ibero, Bæti, Ana, ac Durio, Minioque maximi momenti fluminibus, tanta pompa seligeret, ac formosum roseis ripis vocatum ipsi Tago, fluminum Hispanorum vulgatissimæ famæ conjungeret? Vide *Resend.* de Antiq. Lusit. Est igitur Turia sive Durias Hispaniæ Tarraconensis fluviolus in Sucronensem sinum effluens. Guadalajar Clusio hodie est. Durius autem Plinio Hispaniæ maximus fluvius, in Pelendonibus ortus, Astu-

riam, a Vettonibus, et Lusitaniam a Gallæcis disterminat. Duero nostra ætate vocatur. Doris Ptolemæo, et Dorias Straboni appellatur, qui eundem eodem fere loco l. III. Durium appellavit *Ortel.* Durius igitur claritate sua et scriptorum testimonio celebratissimus, aquarum mole ipsum Tagum superat, nisi quod compressiore, ut fere inter montes, alveo fluit, Tago per liberos et planos campos ad ostentationem se dilatante: Turia autem, uti jam monuimus, exiguus est fluviolus. *Resend.*

Flumen Thuriam] Ita scribendum videtur. Græci quoque Scriptores Θουρίαν ποταμὸν edunt, licet diversus ab eo flumine, a quo Thurios appellatos esse dicunt, quod ex ipsis etiam Thuriorum numismatibus constat, in quibus Crathis quidem fluvius taurina forma impressus est, Thuria vero fons, Leonis capite aquam fistula ex ore fundente. Hic autem de Thuria intelligendum, qui Vibonem, sive Valentiam præterfluit. *Ursin.*

Valentia] Plures hujus nominis urbes: sed hæc Valentia est Contestanorum in Hispania Tarraconensi urbs Ptolemæo: Edetanis eam ascribit Plinius. Valentia hodie Clusio. Aliam Valentiam in Hispania habet Livii Epitome 55. quam ad habitandum concessum Viriati veteranis militibus a Junio Bruto tradit. Sita ad Minium fluvium, Tidæque objecta est. Vide Joh. Marianam III. 7. de Reb. Gest. Hispan. *Ortel.*

Macedonia] V. supra Jugurth. c. 35.

Dardania] Orosio, Ptolemæo, et aliis, Europæ regio, Mysia Mediterranea vocatur in Codice; quæ a Wolfg. Lazio *Bossen* appellatur. Illyriæ pars, teste Æliano in Variis, et Nicolao, apud Stobæum: qui scribit hos tantum ter in vita lavari; cum nascuntur, in nuptiis, et in funere. Dardanos Serviam et Rasciam habitasse, Cuspinianus, et Volaterranus testantur. Σέρβια, et Ῥασκία, habet Sophianus. *Ortel.*

Sed ipsi ferunt taurum] Et hoc Fragmentum ex Isidoro haud mediocri accessione augeri, nostraque comitate ex supplemento ejusdem redivivam lucem accipere potest. Id vero est hujusmodi ex l. XIV. Originum c. 6. ‘Corsicæ insulæ exordium incolæ Ligures dederunt, appellantes eam ex nomine ducis. Nam quædam Corsa nomine Ligus mulier, cum taurum ex grege, quam prope littora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeari videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a ceteris digredientem usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris et ducis appellaverunt.’ Vides ut ex omni parte pulcre fundata et constituta sit hæc navis, paucis exceptis, in quibus nos non materiarius, verum architectus frustratur: quæ tamen Sallustii non esse suo se indicio produnt; veluti extremum illud de nomine mulieris Liguris auctoris et ducis vocabuli Corsicæ; quod semel antea dictum Sallustiana a se breviloquentia spernit procul, nam majorem partem ejus Historici esse, argumentis, si sit opus, vincere me posse confidentia est: fortassis et ea quæ sequuntur, de quibus tamen lente et suspensa manu judicium meum profero. Dividitur autem a Sardinia XX. millium freto, cincta Ligustici æquoris sinu ad prospectum Italiæ. Est autem multis promontoriis angulosa, gignens lætissima pabula, et lapidem quem Catochitem Græci vocant. Utut est hujusmodi tam accurata regionis descriptio, a Sallustianæ historiæ ratione abhorrere non nimium videtur: quem et multum in hoc genere atque adeo curiosum fuisse, similium locorum conlationes arguere possunt. *Dousa.*

Ne illa tauro] Particulam *ne*, pro, *nedum*, positam docent Grammatici. Sic Apulejus Apologia I. ‘At ego Æmiliano, non huic Afro, sed illi Africano et Numantino, et præterea Censorio vix crediderim, ne huic frutici credam, non modo odium peccatorum, sed saltem intellectum inesse.’ *Ursin.*

Dædalum ex Sicilia profectum] Videtur ex historia legendum; *Dædalum in Siliciam profectum, cum Minois, &c.* Herodotus l. VII. Λέγεται γὰρ Μίνω κατὰ ζήτησιν Δαιδάλου ἀπικόμενον ἐς Σικανίην, τὴν νῦν Σικελίην καλουμένην, &c. Unde in alio fragmento est: ‘Aristæus cum Dædalo in Sardiniam transivit.’ Nisi forte dicamus Dædalum in Siciliam primo profectum, ex Sicilia rursus in Iapygiam Apuliæ conterminam venisse. Quam sane a Iapyge ejus filio dictam docent Græci scriptores, et confirmat Græcum vetus numisma in Apulia apud Daunios signatum Arpis sive Argyrippæ, in cujus altera parte alatum Iapygis, sive Icari, Dædali filii, simulacrum expressum est, in altera Diomedeæ aves duæ, ea plane qua Plinius et alii tradunt forma, Diomedis urnam sepulcralem, ut idem ait Plinius, circumstantes, qui Argyrippæ conditor dicitur. *Ursin.*

Dædalus] Hic insignis fuit Mathematicus et statuarius, artificum omnium suæ ætatis ingeniosissimus, primusque omnium vela et antennas navi imposuisse dicitur: unde forte fabula alarum Dædali: nam et Virgilius inquit: ‘Velorum pandimus alas.’ Statius quoque immobilibus, abditis quibusdam nervis effecit, ut huc atque illuc moverentur. Exul ob dejectum tecto per invidiam sororis suæ Perdicis filium, in Cretam ad Minoëm se recepit, atque ibi Labyrinthum, ad Ægyptii formam construxit, multiplici et intricata viarum perplexitate irremeabilem, in qua postea ipse una cum Icaro filio fuit inclusus. Itaque inde navigio ad Cocalum Siciliæ regem se contulit. Plura Tzetzes, Pausanias in Achaicis et Arcadicis, Diodorus, Suidas, alii. Lucianus in libro de Astrologia scribit Dædalum fuisse Mathematicum, et filium Icarum docuisse Astrologiam, sed eum juvenili ardore et persuasu doctrinæ elatum a vero, et decidisse in mare rerum immensæ profunditatis. Neque vero solum simulacra fecit, sed præclarum opus, compactilem sellam, quæ in Minervæ delubro apud Athenienses dicata fuit. Plato in Menone commemorat quædam Dædali ἀγάλματα, quæ soluta aufugiunt, sed vincta manent. Unde Socrates apud eundem in Euriphrone argumenta non consistentia Dædaleis operibus videri similia dicit.

Minos] Cretæ rex, qui Dædalum classe persecutus ad Cocalum Siciliæ regem, ab Cocali filiabus calidis aquis per caput infusis extinctus est. Multa de eo Plutarchus, Pausanias in Achaicis, Diodor. Siculus, Herodotus, alii.

Bithynia] Βιθυνία, Asiæ Minoris regio. Per *ei* in secunda, nummus antiquus Hadriani Imp. habet. sic et alii quoque. Hæc olim Mygdonia Μυγδονία, et Bebrycia Βεβρυκία, dicta fuit, Marciano Capellæ: item Cronia, Maliande, Strymonis, et Thessalis Plinio. Phrygiam Majorem vocatam, dicit Sallustius apud Servium, ad Æneid. V. Ejus incolas Halyzonas, (ἀλαζόνες, est in Græco) vocat Suidas et Herodotus. et idem dicit eos primum Strymonios (Στρυμόνιοι) dictos. Thynos, priusquam ex Europa in Asiam transmigrassent, dictos, ex Hesychio, et Plinii V. 31. docetur. Bithyniæ ea pars, quæ spectat ad Pontum Euxinum a Bospori initio, ad Heracleam urbem usque, Asiatica Thracia, teste Xenophonte, nuncupatur. Eadem Thracesium, ut Eustathius ait. Metapontus videtur a Justino, l. XVI. nominari: ubi scribit

Heracleam a Phocensibus in Metaponto conditam. Pro *Metaponto* autem legit Bongarsius, *in Pontum*. Bithynia simul cum Ponto, hodie Bursia, ut Girava refert; et Becsangial, ut Castaldus tradit, vocatur. Oram omnem Thyni, interiora Bithyni tenent, inquit Plinius. *Ortel.*

Falsum filium arguituri] Mirum, ni hæc ad Nusam Nicomedis filium referunda: quem Regi illi haud dubie natum, hoc est, haud vitio, aut illegitime conceptum fuisse, Epistola porro Mithridatis testabitur: quod tamen Bithynos istos, qui a Romanis in regnum illud mortuo Diomede, quasi in vacuum venientibus ac possessionem occupantibus, gratiam sese inire studebant, redarguere conatos esse, fragmentum istud liquido significare videtur. *Douza.*

Ut actione desisteret] Sic alibi locutus est ipse Sallustius, et Terentius Phormione, cum dixit: 'Herus his desistat litibus.' Item Virgil. l. IV. 'Mene incepto desistere victam?' *Ursinus.*

Flumen Lurda] Docet Priscianus l. VI. non solum in Africa, sed etiam in aliis regionibus nomina fluviorum in *a* desinere: eoque hæc refert verba. In vulgatis est, *Lurda:* in Gemblacensi, *Clurda:* in Martinensi et Thosano, *Durda*, ita ut aut *Clurda*, aut *Durda*, scribendum, existimem. *Carrio.*

Flumen Lurda] Priscianus, *Flumen Clurda:* quomodo et in duobus aliis repererat Carrio. Mihi vox hæc penitus incognita. *Dura* quidem fluvius est apud Strabonem, si recte memini. *Coler.*

Taurus] Ταῦρος, mons Asiæ, totius orbis terrarum maximus, sic dictus, ut Dionysio Alexandrino placet, quod instar tauri elato capite incedit: vel, ut Eustathius ejus Commentator putat, ob ejus magnitudinem: nam 'ταῦροι,' inquit, 'veteres omnia grandia atque robusta vocavere.' Hic universam Asiam ab Eoo Oceano, ubi Tamos promontorium a Pomponio statuitur, (et Samara ab Orosio vocatur) ad Ægæum usque Pelagus; aut, ut nonnullis videtur, Pamphylium mare; in duas partes, in Septentrionalem scilicet et Meridionalem discriminat. Multa brachia, maria tentanti similis, subinde emittit, quia etiam confractus, quasi maria quaque effugiens, plurimis se gentium nominibus hinc et illinc impertit. 'Pro gentium ac linguarum varietate,' inquit Solinus 'plurifariam nominatur:' vel ut Plinius tradit: 'numerosis nominibus et novis, quacumque incedit, insignis.' Apud ipsum hæc ejus nomina habentur: 'Imaus, Emodus, Paropamisus, Circius, Chambades, Pharphariades, aliter Pariades, Choatras, Oreges, Oroandes, Niphates, Caucasus, Sarpedon, Coracesius, Cragus, Hyrcanus, Caspius, Pariedrus, Moschius, et Scythicus. Etiam ubi dehiscit, seque populis aperit, portarum tamen nomine unitatem sibi vindicans, alibi Armeniæ, alibi Caspiæ, alibi Ciliciæ Pylæ vocantur.' Apud alios alia sunt quoque nomina: Strabo Parachoatram, Masium, Polyarrim, Zagrium, et Gordæum inter ejus nomina refert. Orosius habet Ariobarsanem, Memarmalim, Parthaum, et Oscobarem (Oscobagus habet Isidorus.) Menalium etiam inter ejus brachia numerat Æthicus monstrosorum vocabulorum auctor. Horum ejus nomina meminit in eo describendo Ammianus; Ascanimia, Comedus, Tapurius, Aria, Nazavitium, Asmira, et Opurocarra. Dionysio, Armenius. Videntur quoque apud Ptolemæum hujus Taurini capitis (ut sic dicam) cornuum hæc peculiaria vocabula: Semanthinus, Sericus, Bepyrrus, Damassus, Parsuetus, Corax, Sariphus, Masdoranus, Coracus, Jasonius, Strongylus, Orontes, Chaboras, Udacespia, Parysadres, Abus, Masicytus, Celænus,

Phœnix, Hippicus, Sugdius, Amanus, et Antitaurus. Plinius hos montes dicit in universum Ceraunios Græcis vocari. Mela etiam sub eodem vocabulo maximam ejus partem comprehendit. Idem horum nominat Amazonicos, Caspios, et Coraxicos. Ceraunum Eustathius circa Caucasum et Caspium mare locat. Q. Curtius videtur eum sub duobus nominibus tantum designare, Tauro, et Caucaso. In Sacris literis Ararath appellatur, Ar. Montano et Becano testibus. Taurus proprie dicitur ejus pars quæ Pamphyliam et Ciliciam ab Armenia Minore et Cappadocia distinguit: ubi hodie Canibel, Bacras, et Giulich nomen habere videtur. Ramusius Caramam quoque appellari putat. Corthestan etiam Josepho Barbaro. Circa Euphratem, indigenarum lingua Munzzarum; et alicubi quoque in Asia Minori, Maurum nuncupari ex Zonara, Cedreno, et Curopalate deprehenditur. Singula hujus nomina vide etiam suis locis. Hunc Taurum describit Philostratus II. sub Caucasi nomine. *Ortel.*

Neque virgines nuptum mittebantur] Placeret magis, *promittebantur*, vel *tradebantur*. Ursin.

Multique commeatus interierant] Aliter, *interfecti erant*. Cui loquendi generi et consimile est Lucilianum illud: 'Fragmenta interfici panis;' item compluria apud Plautum. *Douz.*

Multique commeatus interierant] *Interfecti erant*, emendant viri docti ex Nonio Marcello docente veteres interfici et occidi ad inanimata transtulisse: nobis vero nihil mutandum videtur propter Lucilii: 'Intereunt, labuntur, aguntur que omnia vorsum:' et Ciceronis fragmenta ibidem ab eodem Nonio exempli caussa adducta, in quibus tamen verba illa apparent nusquam. *Putsch.*

Jasonem novo itinere] Ille qui primus longa navi maria tentavit, quanta nominis celebritate in omnium animis versatur? quanto ambitu celebratur? ut vere Poëtis fabularum Oceanum reclusisse videatur: 'Utinam ne in nemore Pelio securibus Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes: Neve inde navis inchoandæ exordium Cœpisset, quæ nunc nominatur nomine Argo, qua vecti Argivi delecti viri Petebant illam pellem inauratam arietis Colchis, imperio regis Peliæ per dolum.' Longa enim nave Jasonem primum navigasse Philostephanus auctor est, ut ait Plin. VII. 56. Fuit hæc πεντηκόντορος prima: in eam cum Jasone quatuor et quinquaginta Argonautæ sunt ingressi. Hæc nempe erat illa delecta Heroum manus, θεῖος ἡρώων ἄωτος. In hanc unam flos totius Græciæ coivit, Hercules, Castor, Pollux Dis geniti, aliique reges et regum filii, Vates Mopsus et Idmon, naupegus Argus, celeustes ipse Orpheus, navis magister et gubernator Tiphys. Denique navem ipsam fatidicam et humana voce locutam, in fabulis est. Habuit enim τρόπιν ἐκ τῆς Δωδώνης δρυὸς, *carinam e Dodonide quercu.* Unde et Ciceroni *divinum Argonautarum vehiculum* dicitur. Itineris quoque stadiasmi, et cursus ita accurate a Poëtis proditi sunt, tanquam singulos ex ipsorum diariis expressissent: per quæ maria, quibus ventis cucurrerint, quæ littora prætervecti sint, quos portus intrarint, quæ freta transierint, quas promontoria et quorundam fluviorum ostia præternavigaverint, ad quas gentes et nationes accesserint, quemadmodum in ultimum Euxini Ponti angulum penetraverint, atque ita porro. Et ista quidem hactenus περιπλοῦν Euxini Ponti nobis universim ob oculos ponunt, et heroum duros labores, quos in hac expeditione pertulerunt; quis autem finis adeo difficilis expeditionis fuerit, ex Plinio facile intelliges: is enim XXXIII. 3. eas oras auri feraces esse tradidit. 'Jam,' inquit, 'regnaverat in Colchis

Salauces et Esibopes, qui Terram Virginem nactus, plurimum argenti aurique eruisse dicitur in Suanorum gente, et alioquin velleribus aureis inclyto regno.' Sed et illius aureæ cameræ, et argenteæ trabes narrantur, et columnæ atque parastatæ. Hinc adeo istis heroibus sacra illa fames, et cupiditas, et ardor, et pericula, et lues, et dissidia, et cædes, et moræ atque ambitus itinerum. Hoc nempe illud erat, ad cujus famam universa Græcia aures arrigeret; hæc illa præda, quam jam animo atque oculis destinaverat, quæque istos patriis sedibus excitos ad terram inhospitam mitteret. Vide *Snellium* in præfatione ad Typhin Batavum.

Æetæ] Æetes, uti ex fabulis notum est, a filia Medea proditur Jasoni, et aureo vellere et duobus filiis orbatus est.

Tartessus] Fuit hæc in Hispania urbs opulentissima inter duo Bætis ostia. Plinius autem et Arrianus Tartessi nomine pro Gadibus abutuntur. Sciendum itaque est, quod triplex fuerit Tartessus apud Veteres: una proprie dicta in insula ad Bætis ostia, qui et ipse Tartessus de nomine Urbis dictus est: duæ sic dictæ καταχρηστικῶς, Carteia nimirum, quæ et ipsa Tartessus dicitur a Strabone, Mela, Plinio, Appiano, deinde et Gades ita appellatæ. Sicuti autem Tartessi nomen Gadibus tribui docuimus, ita contrario errore Tartessus a nonnullis Gaddir dicitur. Auctor hic Sallustius, et Avienus in oris maritimis. De Tartesso urbe ita Stephanus: Ταρτησσός ἐστι πόλις Ἰβηρίας, ἀπὸ ποταμοῦ τοῦ Ἀργυροῦ ὄρους ῥέοντος, ὅστις ποταμὸς καὶ κασσίτερον ἐν Ταρτησσῷ καταφέρει. Id est, 'Tartessus est Iberiæ urbs a fluvio dicta, qui fluit ex argenteo monte, et stannum etiam Tartessum defert:' et in Marciano Heracleota: Ἡ λεγομένη Ταρτησσὸς ἐπιφανὴς πόλις, Χρυσόν τε καὶ χαλκὸν φέρουσα πλεῖστα. Id est: 'Tartessus urbs est celeberrimi nominis, Unde auri et æris fertur ingens copia.' Et quid mirandum? Philosophus tradit primos Phœnices magna argenti vi inde allata ad immensas opes brevi evectos esse. Ita autem loquitur: τοὺς πρώτους τῶν Φοινίκων ἐπὶ Ταρτησσὸν πλεύσαντας, λέγεται τοσοῦτον ἀργύριον ἀντιφορτίσασθαι, ἔλαιον καὶ ἄλλον ναυτικὸν ῥῶπον εἰσαγαγόντας, ὥστε μηκέτι ἔχειν δύνασθαι μήτ' ἐπιδέξασθαι τὸν ἄργυρον. Id est: 'Primos Phœnices, aiunt, cum Tartessum navigassent, tantam argenti vim oleo aliisque nauticis sordibus permutavisse, ut nec capere naves, nec ferre possent.' Addit, inde discedentes (sit fides penes auctorem) ex argento conflasse anchoras, et reliquam suppellectilem. Quibus similia habet ex Posidonio Diodorus. Sic Colæum Samium, qui primus Tartessum navigavit, quæstum ex mercibus maximum fecisse testatur Herodotus lib. IV. Successere Phocæi, qui eodem auctore amicitiam contraxerant cum Tartessi rege Argantonio. Tartessus itaque a veris Gadibus multum differt, qui extremus noti orbis apud antiquos terminus erat, teste Solino. *Bochartus.*

Mutato nomine Gaddir] Fest. Avienus: 'Gaddir prima fretum solida supereminet arce, Adtollitque caput geminis inserta columnis: Hic Cotinusa prius fuerat sub nomine prisco, Tartessumque dehinc Tyrii dixere coloni: Barbaraquin etiam Gades hanc lingua frequentat, Pœnus quippe locum Gaddir vocat undique clausum.' Dixerat etiam haud dubie Sallustius hujus appellationis Punicæ caussam: ex quo itidem suo more sumsit Isidorus l. XIV. Sed et iste Avieni locus huc merito transcribendus videtur: 'Gaddir est oppidum. Nam Punicorum lingua conseptum locum Gaddir vocabat. Ipsa Tartessus prius Cognominata multa opu-

lens civitas Ævo vetusto: nunc egena, nunc brevis, Nunc destituta, nunc ruinarum agger est. Nos hic locorum præter Herculaneam Sollemnitatem vidimus miri nihil. At vis id illis tanta vel tantum decus Ætate prisca sub fide rerum fuit, Rex ut superbus omniumque præpotens, Quos gens habebat forte tum Maurusia, Octaviano principi acceptissimus, Et litterarum semper in studio Juba, Interfluoque separatus æquore, Inlustriorem semet urbis istius Duumviratu crederet.' *Celer.*

Uti soluerat] Ex Prisciani lib. x. *soluerat* autem est, solitus fuerat. *Carrio.*

Præminent] Lipsio nostro legi placet, *præminet;* ut de monte quopiam reliquis editiore loquatur: cui ego non hac in parte modo, sed etiam in ceteris omnibus assentior lubens: sed montis nomen quæro quod sit. *Douza.*

Barbulejum appellabant] An hoc de *Hirtulejo* dictum, cujus mentio est infra? Ita, ut ait Suetonius, 'Tiberius Nero, per jocum dictus, Biberius Mero.' *Ursin.*

Barbulejum] Priscianus ille toties a me laudatus lib. vi. hoc affert. Vult Sallustius, nescio quem Romanorum ob corporis gestum et linguæ procacitatem nomine histrionis cujusdam Barbuleji fuisse appellatum. An ille est, de quo supra etiam Sallustius, Curio pater? Est profecto. Ita enim vero mihi auguratus videor ex Plin. vii. 12. Quem tamen rectius puto scribere Barbulejum, quemadmodum et Solinus, et Valer. Maximus ix. 14. 'At M. Messala Consularis et Censorius Menogenis: Curioque omnibus honoribus abundant Barbuleji; ille propter oris adspectum, hic propter parem corporis motum, uterque scenici nomen coactus est recipere.' *Celer.*

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequelam orationis, et maxime odium Sullæ, graves cariqus erant] Disputant varie super hoc loco viri docti. In manuscripto Nonii, qui hæc pro exemplo adducit, extabat, *graves scarique,* in altero *ob odium Sullæ cari erant:* sed lectio quam expressit Carrio optima videtur, si τὸ *graves* sumatur et habeatur pro fortibus, ut sæpe Sallustius: 'Ea continentia vir gravis, et nulla arte cuiquam inferior.' Et in fragmentis novis: 'Hispaniæ gravem civitatem.' *Putsch.*

E muris] Idem Nonius sportas a sparto, quasi sparteas, aut ab asportando dictas esse vult. *Carrio.*

Fortunam in temeritatem declinando] Videtur legendum: *Fortia in temeritatem declinando;* nam præcessit, 'adversa in pravitatem, secunda in casum.' *Ursin.*

At Metellus, &c.] Totum hunc locum citat Macrobius Saturnal. iii. 13. pro eo, quod est in Macrobio, 'Concurrentibus undique virili et muliebri sexu,' posui aliquando, *concurrentium undique virile et muliebre secus;* primum quod ita Nonio legeretur: deinde quod Charisius, et ille ipse Nonius observent hic *sexus* neutro genere: quod hic alioqui probari non poterit; quamquam et apud Charisium et Probum legitur *secus,* pro *sexus.* Sosipatri lib. i. Instit. Gramm. verba hæc sunt: '*Secus* neut. generis nomen, unde et Sallustius dixit, virile *secus,* hoc est, virilis *sexus,* quod per omnes casus integra forma declinatur: est et *secus* adverbium.' Probus Catholicis; '*Secus,*' inquit, 'duas res significat, adverbium separandi, et sexum. Sallustius: Virile et muliebre secus.' Hactenus illi. Fuit cum divinarem utrumque esse hallucinatum, et *sexus* apud Sallustium neutro genere esse retinendum; quod etiam in Plauto Priscianus notavit. Is enim lib. v. 'Plautus,' inquit, 'hoc *sexus* neutro genere protulit in Rudente: Virile *sexus* nullum umquam habui.' Sed cum in

Festi veteribus libris, *secus* esse, non *sexus;* in exemplis autem a Festo citatis *sexus*, non *secus;* monuerit Antonius Augustinus J. C. elegantissimus; scripturam, quam expressi, retinendam judico; neque virum doctissimum mihique familiarem audio, qui cum in veteri scriptura *secus* esse fateretur, *sexum* tamen neutro genere, apud Festum aliosque scriptores a Festo adductos, reponi volebat. Hoc enim esset arbitrarias deque opinione factas emendationes libris veteribus, et a quibus libri veteres longe vincuntur ætate, Grammaticorum, quos dixit, ætati præponere; quod nemo, credo, doctus temere fecerit. Neque enim in librorum correctionibus Pythagoricum illud, *αὐτὸς ἔφη*, sed ea quæ modo laudavi, vetustatis testimonia solidissimis rationibus adjuta, apud bonos harum rerum judices valere consueverunt. Adde quod idem Charisius eodem lib. I. ita scribat: 'Alia nominativum et ablativum habent; ut tabes, pluris, siremps; facit ab hac tabe, plure, sirempse.' Cinna autem in Smyrna, *hujus tabis* dixit, nullo auctore. Alia unius tantum casus sunt, ut hoc secus, adfatim, adincitas, infitias, suppetias, pedum, sponte, dicis ergo, nequam, nihili, frugi: ita enim locus ille Charisii, reliquis, quæ interposita sunt, ejectis, de veteri libro restituendus est. *Carrio.*

Concurrentium undique virile et muliebre secus] Huc respexit Tacitus, si modo ejus verba mendo vacant, quæ leguntur lib. IV. 'Virilis et muliebris sexus omnis effusus.' *Ursin.*

Exornatis ædibus per aulæa et insignia] Legendum, *et signa*. De republ. ordin. 'Domum signis, aulæis, aliisque operibus exornare.' *Ciacconius.*

Aulæa] Sunt stragula versicoloria, ut scribit Servius, enarrans illud Virgilianum: 'Aulæis jam se Regina superbis, Aurea composuit sponda.' Sic autem ideo dicta sunt, quod in aula Attali Regis Pergamenorum in Asia primo inventa fuerint. Babylon quidem colores varios pictura prima vestibus dedit: hinc Babylonica. Unde Petronius Arbiter de pavone ita loquitur: Plumato amictus aureo Babylonico.' At aurum intexere in Asia Attalus rex invenit. Unde Propertius: 'Porticus aulæis nobilis Attalicis.' Et Silius: 'Quæque Attalicis variata per artem Aulæis scribuntur acu.' Peristromata quoque dicuntur picta et versicoloria. Sunt et quæ peripetasmata ad ornandum locum suspensa extenduntur. Intellexit de his Horatius in Satyris: 'Interea suspensa graves aulæa ruinas In patinam fecere, trahentia pulveris atri,' &c. *Grapald.*

Croco sparsa humus] Crocum hic intelligit aqua dilutum, qui odoratissimus ex Cilicia mittebatur, unde Martialis festivissimus Poëta: 'Et Cilices nimbis hic maduere suis.' Atque ab Apulejo 'odorus imber;' apud Senecam 'odoratus imber,' dicitur.

Transenna] Transennam Servius Æneid. l. v. extensum funem interpretatur. Nonius vero, 'non transitum, ut quidam,' inquit, 'putant, sed fenestram.' Servii autem interpretatio et melior est, et cum hoc loco magis convenit. *Carrio.*

Victoriæ simulachrum] Illam præpetem sive alatam fingebant, quod ejus fama statim se humo tollat, amplexaque gloriam longe lateque per summum volet æthera, perque immensos terrarum tractus expatietur. Itaque alatum extitit ejus in Olympia simulachrum, ipsiusque alias signum accipiter est, volucres reliquas agilitate remigii alarum superans. Porphyrius: *τὰς δὲ Μούσας ἐπτέρωσαν καὶ τὰς Σειρῆνας. κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τήν τε Νίκην, καὶ τὴν Ἶριν, καὶ τὸν Ἔρωτα, καὶ τὸν Ἑρμῆν*: id est, 'Musas autem et Sirenas alatas fecere, eodemque modo et Victoriam, et Irin, et Amorem, et Mercurium.' Ovid. l. II. Tristium:

'Ausoniumque ducem solitis circumvolat alis, Ponat ut in nitida laurea serta coma.' Addendum obiter hoc est, statuam aureæ Victoriæ fuisse olim Romæ in Jovis Capitolini templo, sicuti testatur P. Victor. Antiquissimum templum, præter ædiculas duas, in Aventino conditum fuit ab Arcadibus, teste Dionysio Halicarnassæo. Ludos quoque quinquennales in ejus honorem, decennales, vicennales institutos testantur veterum monumenta. *Funger.*

Toga picta] *Toga picta*, toga palmata est. Plutarcho θριαμβικὴ. Plinius de hac intelligit l. VIII. cum dicit Pictas vestes jam apud Homerum fuisse, unde triumphales natæ. Isidorus l. XIX. 'Toga palmata dicebatur, quam merebantur ii, qui reportabant de hostibus palmas. Ipsa vocabatur et toga picta, eo quod victorias cum palmis intextas haberet.' Olim tamen aliam fuisse pictam scribit Festus in schedis: 'Picta quæ nunc toga dicitur, purpurea ante vocitata est, eaque erat sine pictura:' ejus rei argumentum est pictura in æde Vertumni et Consi, quarum in altera M. Fulvius Flaccus, in altera L. Papirius Cursor triumphantes ita picti sunt. Hoc ita esse ex Livio quoque patet, nam quam l. XXX. togam pictam, l. XXXI. *purpuream* appellat. *Coler.*

Toga picta] Toga picta, vestis Etrusca fuit, purpurei coloris, auro distincta, a triumphantibus geri solita, quam subactis Thusciæ populis Tarquinius Priscus Romam transtulit: Macrobius, Plinius, id non Prisco, sed Hostilio tribuunt. Picta vocabatur, quod in ea figuræ ita fingerentur, ut ea species ad picturæ similitudinem accederet. Duos historiæ memorant quorum virtuti tributum sit, ut picta toga, quanquam privati, uterentur, Paulum Æmilium et Pompejum. Pingebatur acu ex invento Phrygum indice Plinio. Vide *Sigonium.* Aurum intexere in Asia invenit Attalus rex, colores diversos picturæ intexere Babylon maxime celebravit et nomen imposuit: plurimis vero liciis texere, quæ polymita appellant, Alexandria instituit, scutulis dividere Gallia, ut Plinius testatur. Primitus autem forma semicirculari fuisse Halicarnassæus auctor est.

Epulæ quæsitissimæ] Tac. Annal. II. 'Excepere Græci quæsitissimis honoribus.' *Ciacc.*

Ruuntque pars magna] Ita reposuimus ex felicissima Christophori Coleri conjectura, cum antea vitiose legeretur: *Ruinaque pars magna, &c.* Putsch.

Vice pecorum] Livius l. XL. 'Modo,' inquit, 'pecorum fugientes per saltus avios.' Et Tacitus l. XII. 'Modo pecorum barbari trahebantur.' In orat. M. Lepidi dixit, 'more pecorum.' Sed Tacitus illud *vice* usurpavit eodem sensu l. VI. cum ait: 'Qui omnia facta dictaque vice legis observans.' *Ursin.*

Occurrere, &c.] 'Sagum,' inquit Nonius, 'vestimentum militare est:' et hæc Sallustii ex II. historia affert. Pro *uti*, non recte, ibi est, *ut:* pro *Hirtuleio*, *Herculeio:* de quo nihil me quidquam memini legere. Præterea in vet. cod. manifeste est *Hirtuleio*, quem Eutropius l. VI. Epitome Liviana XC. et XCI. Orosius l. V. *Sertorii ducem* nominant, voce nonnihil in omnibus corrupta. De eodem hoc Hirtuleio ita scribit Frontinus Strategematum l. II. c. 7. 'Q. Sertorius, cum ante decertaret, Barbarum, qui ei nuntiaverat, Hirtuleium periisse, pugione trajecit, ne et in aliorum id notitiam perferret, et ob hoc animi suorum infirmarentur:' quanquam et alius Hirtulejus hujus ducis frater fuisse videtur, qui in bello Sertoriano quæstor fuerit, ut Epitome Liviana nominat: ideoque Plinius et Orosius Hirtuleios fratres a Q. Metello Pio in Hispania oppressos scribunt. *Carrio.*

Sagum] *Sagum* Gallicam esse vocem Strabo aliique monuerunt. Pli-

nius insuper l. VIII. c. 48. inventum esse Gallorum dixit, scutulis saga dividere. Scutulatum ergo sagum a reticulato distinctum fuit, in speciem cancellorum. Nam idem Plinius scutulas appellat plagas in retibus itemque cassibus araneorum. Unde intelligi jam Virgilium liquet, qui VIII. Æneidos de Gallis dixit, 'Virgatis lucent sagulis,' quamvis ibi *virgatum sagulum*, purpureum insuper interpretatus est Servius. Trabeata saga, apud Trebellium in Gallieno, huc quoque fecerint. Porro militare hoc proprie indumentum fuisse ex Cæsare aliisque colligere est, licet Tacitus quinto Historiarum improprie etiam vela navium sagula nominavit: 'Sagulis,' inquit, 'versicoloribus haud indecore pro velis navium juvabantur.' Pontan. Nos, si conjectare licet, hodieque *Sueien* dicimus. Dictionarium Vetus Belgicum expeditam in militia vestem, atque ideo detonsam nominat.

Avidisque, &c.] De pugna in Saguntinis campis a Sertorio commissa loquitur, in qua Memmius Pompeji Legatus contra conserta manu acerrime pugnans occubuit. Metellus Imperator multa suorum strage defensus, ictu tragulæ a Sertorio sauciatus decessit. Vide Plutarchum in ejus vita. Quo etiam pertinere judico Fragmentum illud lib. incerti: 'Sed Metellus in volnere.' *Douza.*

Ictu tragulæ] Usus et hac voce Suidas: Τραγόλας, inquit, ὅπλον, ᾧ χρησάμενος ὁ Κόττας, οὕτω βίαιον ἀφῆκε πληγὴν, ὥστε τὸν βληθέντα, καὶ διὰ τῶν πλευρῶν διαπεῖραι, καὶ τῇ γῇ προσηλῶσαι. *Ursin.*

Tragula] Genus teli similitudine hastæ, ita dictum, quod scuto infixum trahatur.

Renunculo] Quam vocem Agellius l. X. c. 21. pro navigio piscatorio accipit. *Carrio.*

Renunculo] Non improbamus hanc scripturam, licet in notis ad Cæsarem dixerimus, *Lenunculum*, pro *renunculum*, reperiri in veteribus lapidum monumentis. Quomodo Ammianus usurpavit l. XVII. cum ait; 'Lenunculo se commisisse piscantis.' Tacitus tamen *Lembunculum* dixit l. XIV. 'Nando deinde occursu lembunculorum,' &c. *Ursin.*

Actuaria navigia] Velocia et facilia ad circumagendum, quæque huc atque illuc facile flecti, moverique possunt. Græcis κωπήρεις dicuntur.

Omnia sacrata corpora] Fallor ego? an de Chiis loquitur Crispus? quos a Zenobio, Mithridatici exercitus duce, exutos armis, post MM. talentorum exactionem, caussante deesse aliquid justo ponderi, mares seorsum a mulieribus et pueris in naves impositos, atque ita dispulsos a patria in Euxinum porro deportari jussos memorat Appianus. Sacrata corpora ergo, destinata morti, et quæ devota dis manibus, interpretor. Neque absimiliter Maro Sacratum caput Sinonis scripsit. *Douza.*

Ruebant] Donatus Adelph. act. III. sc. 2. 'Ruere,' inquit, 'est toto corpore uti ad impellendum; quod faciunt, qui ipsi præcipites alios prosternunt.'

Capite affligebant] Puto legendum, *caput*, ex Frontone, qui fragmentum adducit, nam ita Sallustius locutus est l. III. cum dixit: 'Aut afflicti alveos undarum vi:' et Tacitus Sallustii æmulator l. XIV. 'Fuste caput affixit:' et alibi; 'Lapide caput afflixit.' *Ursin.*

Sed Metellus in ulteriore provincia] Forte est idem quod loco præced. 'At Metellus in ulteriorem Hispaniam:' ubi tamen legendum videtur, *ulteriorem provinciam*. Ciacc.

Immane quantum animi exercere] Huc respexit Tacitus l. XIX. cum dixit: 'Flavianus exercitus immane quantum animo,' &c. et l. XX. 'Immane quantum suis pavoris et hostibus alacritatis indidit.' Ipse Sallustius su-

pra: 'Immane dictu est quanti,' &c. et Horatius eodem modo: 'Immane quantum discrepat.' *Ursinus.*

At illi quibus] Fragmentum hoc ex incertis ad librum hunc reduximus, ex auctoritate Ms. codicis Fulvii Ursini, in quo diserte legitur, Sallustius l. II. Historiarum: nam quod in vulgatis bello Jugurthæ tribuitur, ineptum est et vitiosum, quodque non nisi ab imperitis descriptoribus manavit, qui secundum historiarum librum bellum Jugurthinum interpretabantur, primum, bellum Catilinarium, Sallustium nihil ultra scripsisse rati: eodem modo peccatum est in fragmento a Prisciano bello Jugurthino tributo, quod tamen in toto illo opere non comparet: nos inter incerta retulimus. Sic quod hoc eodem libro delevimus: 'Circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere:' in bello Jugurthino, totidem verbis perscriptum extat. Citaverat illud Arusianus ex secunda Sallustii historia, innuens bellum Jugurthinum. Prima tamen historia a Charisio pro primo historiarum libro adducitur, in *Aliter*. Hæc paulo aliter in codice Serviano Petri Danielis leguntur: 'At illi quibus aderant, ruere cuncti ad portas, incondita tenere.' Sallustiane magis. *Putsch.*

LIBER III.

Bacchanaliorum] A Baccho Bacchanalia dicta, quæ fiebant apud Romanos decimo quinto Calend. Aprilis, quod Ovidius etiam testatur l. III. Fast. 'Tertia post Idus lux est celeberrima Baccho.' Originem horum sacrorum in Italia Servius ad Julium Cæsarem refert, in suis commentariis ad Eclogæ v. Virgil. hos versus: 'Daphnis et Armenias curru subjungere tigres Instituit, Daphnis thyrsos inducere Baccho, Et foliis lentas intexere mollibus hastas.' Sed fallitur: nam et ante Cæsarem Bacchi sacra fuerunt, ut indicat Livius l. XXXIX. 'Græcus quidam homo ignobilis, sed ejusmodi sacrorum antistes, primo in Hetruriam attulit, ibique ritus eorum docuit. Ex Hetruria ea mali labes mox Romam penetravit.' Eorum ritum turpissimum primo sic describit Livius eodem loco: 'Initia,' inquit, 'erant, quæ primo paucis tradita sunt, dein vulgari cœpta per viros et mulieres: additæ voluptates religioni vini et epularum, quo plurimum animi illicerentur. Quum vinum animos, et nox, et misti fœminis mares ætatis teneræ majoribus discrimen omne pudoris extinxissent, corruptelæ primum omnis generis cœptæ, quum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet: nec unum genus noxæ; stupra promiscua ingenuorum, fœminarumque erant, falsi testes, falsa signa, testimoniaque ex eadem officina exibant, venena identidem intestinæque cædes, ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam extarent, multa dolo, pleraque per vim audebant.' Sed his mox longe atrociora subjicit ex Hispanæ libertinæ indicio, quæ ancilla dominæ comes his sacris aliquando interfuerat. Ea coram Sp. Posthumio Albino consule confessa est, primo sacrarium id fœminarum fuisse, nec quenquam virum eo admitti solitum: tres in anno statutos dies habuisse, quibus interdiu

Bacchis initiarentur: sacerdotes invicem matronas creari solitas fuisse. Pacullam vero Mimam Esoponam sacerdotem, omnia tanquam Deorum monitu immutasse, nam et viros eam primam suos filios initiasse, et nocturnum sacrum ex diurno, et pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fuisse sacros. Ex quo inde promiscua sacra sint, et permisti viri fœminis et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris, nihil ibi flagitii prætermissum: plura virorum inter se quam fœminarum esse stuprá; si qui minus patientes dedecoris sint, et pigriores ad facinus, pro victimis immolari: nihil nefas ducere: nec id multis cognitum, quum nulla vox vociferantium aut queritantium præ ululatu, tympanorum cymbalorumque strepitu exaudiri possit, et mortui ex conspectu illico in specus abdantur. Hanc summam inter eas religionem esse: viros velut mente capta, cum jactatione fanatica corporis vaticinari, matronas Baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia vivum sulphur cum calce insit, integra flamma efferre. Raptos a Diis homines dici, quos machinæ alligatos ex conspectu in abditos specus abripiant: eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum esse, in his nobiles quosdam viros fœminasque. Biennio proximo institutum fuisse, ne quis major xx. annis initiaretur, captari ætates, et erroris et stupri patientes. Hæc omnia Livius, refert etiam Valer. Max l. vi. Quæ pleraque privatim in sacrario circa initiationes eorum, qui his sacris interesse cupiebant, facta arbitror: publice autem non minus horrenda ab iis perpetrata sunt. 'Nam,' ut Varro ait, 'tanta turpitudinis licentia Liberi patris sacra in omnibus compitis peragebantur, ut in ejus honorem virilia colerentur pudenda, palam exultante nequitia.' Nam Liberi membrum per hunc diem festum magna celebritate plostellis per agros prius, mox et in urbem vectabatur, quo toto tempore unusquisque spurcissimis abutebatur verbis, donec per forum transveheretur membrum illud, cui, inspectantibus omnibus, matremfamilias honestissimam necesse erat imponere coronam. Sic Deus ille propitiabatur. Atque hæc sacra Romæ et per totam Italiam vetita, Sp. Posthumio Albino, et Q. Martio Philippo Coss. Progressu vero temporis, turpes et ociosas superstitiones, ut Tertullianus loquitur, restituerunt Romani, abrogatis tamen illis, quæ nimiam et profligatam haberent turpitudinem. Vide Ovidium l. iii. Fastor. Hoc ipso præterea die, quo Bacchi solennia fiebant, et antecedente etiam cum processione pergebant ad templum Castoris et Pollucis, quod consecratum fuit apud aquam Juturnam, iis in locis, quæ appellata fuerunt Argea, sicut Ovid. loco supra citato docet. *Hospinian.*

In agro Lucano] Ager Lucanus Apuliæ conterminus fuit juxta Bradanum amnem. Lucanos hospitales et justos vocavit Heraclides de Rebus publicis. A Samnitibus originem traxisse auctores sunt Plin. l. iii. c. 5. et Strabo l. v. eosque Œnotriis ejectis eorum sedem invasisse tradit, atque eos cum Brutiis et generis sui auctoribus Samnitibus ita bellorum cladibus attritos docet, ut eorum oppida destinguere difficile sit. Terminos tamen Lucanis statuit ad Tuscum mare, simul cum aliis auctoribus, a Picentinis Silarum, a Brutiis Lacum amnem. Ad ipsum quoque Silari ostium celebre Junonis Argivæ templum olim ab Jasone conditum fuisse idem memorat: quanquam templum hoc Plin. l. iii. c. 5. ad dextram ponit ripam, in Picentinorum agro. *Cluver.*

Publipor] Priscianus l. vi. 'Antiqui

Publipor et Marcipor, pro Publii puer et Marci puer dicebant: quæ O non producunt in obliquis casibus.' Probus Catholicis: 'Legi unum novo modo figuratum apud Sallustium, Publipor Publiporis; est enim quasi proprium:' sic erat et *Quinctipor*, Varroni ad Fufidium; apud Nonium *gargaridare*, et *edolare:* de quo vide nostrum Antiq. lect. Comment. III. c. 7. *Caipor*, Festo, *Marcipor*, eidem Festo, Plinio l. XXXIII. c. 1. et Quinctiliano l. I. c. 4. *Carrio.*

Omnis vis controversiarum] Excipitur, inquit Priscianus l. VI. *hæc vis, hujus vis*, cujus plurale similiter *vis*, tam Lucretius quam Sallustius protulerunt. Lucretius l. II. 'Sed quam multarum rerum vis possidet in se, Atque potestatem.' *Idem.*

Equis et armis decoribus] Vide quæ diximus c. 7. Belli Catilinarii. *Ciacc.*

Contra ille] Quis credat tam apertis verbis mendum inhærere? sed docet Futyches, qui in Ms. habet, *quærit extis num somnio thesaurus portenderetur.* Putsch.

Parte consumta] Quid, si quarta vox secundo loco transponatur, rescribaturque potius hoc modo? *Parte cadaverum consumta, reliqua ad, &c.* quamquam et volgatam lectionem ferri posse haud negaverim. Ceterum monendus lector, iis me exemplaribus assentiri potius, qui Fragmentum istud in quartum librum rejiciunt. Utut est, huic certe loco convenire non potest. Namque Epistola Pompeji, quæ statim porro huic Fragmento subjungitur, tribus ante, quam hæc accidere, annis, scripta fuerit necesse est. Ego enim Historicum nostrum de Calaguritanis obsessis loqui autumo; quorum invictæ in rebus perditis animi firmitudini hujusmodi testimonium a Valerio Maximo tributum legimus: Calaguritani, quo perseverantius interemti Sertorii cineribus, obsidionem Cn. Pompeji frustrantes, fidem præstarent, quia nullum jam aliud in urbe eorum superaret animal, uxores suas, natosque ad usum nefariæ dapis verterunt, et cadaverum reliquias salierunt. *Douza.*

Si advorsus vos] Hæc epistola Cn. Pompeji ad senatum pro stipendio et commeatu habendo scripta, fiduciæ plena est: ut agnoscamus ab eo scriptam, qui magnifico et incorrupto animo rem gerebat. *Bad.*

Totiens labores et pericula, &c. quotiens, &c.] Vett. codd. *tot* et *quot* habent. *Ciacc.*

Projectum ad bellum sævissimum] Sic Livius: 'projectas et proditas ad inconsultam et improvidam pugnam legiones.' *Ciacc.*

Ad bellum sævissimum] Quale erat contra Sertorium in Hispania.

Quantum est in vobis, fame miserruma omnium, et morte confecistis] Legendum, *fame, miserruma omnium morte confecistis:* ut omissa copula, per appositionem, quam sic grammatici vocant, conjungas: λιμῷ δ' οἴκτιστον θανεῖν, ut ille canit. *Famem* alicubi Livius 'ultimum supplicium humanarum rerum' vocat. *Rivius.*

Hac in spe] Latinus Latinius, *Hacine spe:* sive ut est in æreis legibus frequens: *hacine.* Ciacc.

Utrum censetis me vicem ærarii præstare] Diomedes l. I. c. 4. ex III. hist. recitat, 'Utrum vicem me præstare creditis.' *Manut.*

Me vicem ærarii præstare] Id est, Hic esse pro ærario, id est, ut mea pecunia possim exercitum sustinere.

Alpes] Montes longissimi tractus, qui Italiam a Germania et Gallia tanquam muro nativo separant. Albia, et Alpionia olim dictos fuisse, scribit Strabo; Stephano etiam Ἄλπεια, et Ἄλπειοι, dicuntur. Ὄλπια sunt Phavorino. Hodie multis locis, in Germania, adhuc *Alben* vocantur: ut circa Saltburgum Bißlacher Alben, Swanberger Alben, &c. Isidorus, item Jun. Philargyrus ad Virgilii Georgica scribit altos montes Gal-

lorum Alpes vocari. Locutos ergo Gallos olim Germanica lingua, conjicere ex eo quis poterit, et ni fallor, vere: quod multis argumentis nuper docuit doctissime doctissimus noster Goropius, et nos pluribus quoque possemus; si quam verum, tam gratum illi genti putaverimus. Immo omnes Celtas hac una eademque (quid mirum?) lingua usos; differente etsi, (quod commune omnibus linguis) dialecto. Celtæ autem ubi, et quam late olim habitaverint (ne eadem bis repetamus) legere licet ad nostram Europæ veteris tabulam. Salpii, Σάλπιοι, videntur a Lycophrone appellari, ut sentit ejus commentator Isaacius. Ἄλπις quoque singulari numero (ut et hoc addam) usus est Lucanus et Dionysius Alexandrinus; item Juvenalis, et Ovid. III. amandi: 'Nec quot in Alpe feræ.' Abax vocat Serapio, cap. de resina. Celticos montes eos vocat Procopius I. Gothic. De Alpibus vide Alciatum, in Commentariis in libellum Taciti de Germania: sed in primis Josiam Simlerum, in libello quem de Alpibus inscripsit. Alpes Juliæ Tacito, in Foro Julio, regione Italiæ. Zeliæ Leandro, Julien Schudo hodie. Julias Alpes a Mela Taurum appellari putat Gaud. Merula. Eas quoque Carnicas, et Noricas, nominari scribit Simlerus, sed lege ipsius de Alpibus commentarium. Sed et Pyrenæus nomine Alpium sæpe venit, ut ex hoc loco apparet. *Ortel.* Vide P. Cluv. in descript. Ital.

Pyrenæus] Πυρήνη, Ptolemæo et ceteris, mons qui Hispaniam a Gallis dividit. Stephanus Πυρήνη legit, Silius Italicus l. III. Pyrene. Ab Æmilio Probo nuncupatur *Saltus Pyrenæus.* Alpes vocantur a Gellio ex Varrone. nominat enim horum accolas, Hispanos Alpinos. Bebrycios videtur eos appellare Silius III. Etsi hodie varia, pro ratione locorum, sortiantur nomina: Hispani tamen vulgo Los Pireneos vocant. Pyrenæi hi montes, quod monendum duxi, non tamen inter Galliam et Hispaniam sunt, sed et hinc ad Occidentalem usque Oceanum, testibus Pomponio 3. Dione 53. et Orosio VI. c. 21. Addo, ad Celticum promontorium usque, ubi hactenus Pyrenæos ab accolis vocari, testis mihi fide dignus et oculatus D. Georgius Austriacus Præpositus Harlebecensis, vir harum et similium rerum in peregrinando observator diligentissimus. Pyrenæus quoque mons Germaniæ, et pars Alpium: hujus meminit Appianus, et Plinius Cæcilius in Panegyrico, item Seneca de Consolatione ad Albinam, c. 6. ubi non fero quorundam censuram, qui hic *Pœninum* substituunt. Pyrrhenes est in Prisciani Dionysio: apud ipsum Dionysium vero πυῤῥηναῖον. Bassi quoque Epigramma huc adferendum, quod ita vertit Guil. Stuckius: 'Saxa Pyrenæi et depressæ vallibus Alpes, quæ Rheni fontes haud procul adspicitis.' Brennum vocat Philargyrus: unde Mellam fluvium oriri addit. Brenner vel Prenner ab urendo nempe, hactenus a Germanis nominatur, quem in Comitatu Tirolensi aliquando superavimus, frigoreque urere in media æstate experti fuimus. *Ortel.*

Lacetaniam, Ilergetum] In aliis est, *Laletaniam*, uti etiam in omnibus iis, quos modo jam nominavi, libris, *Indigetes* non *Ilergetum*: sunt autem Laletani et Indigetes Plinio l. III. c. 3. noti. *Carrio.*

Novis quidem militibus] Vox *quidem*, abest ab scriptis libris. *Ciacc.*

Ex ambitione mea egi] Quod postremum quid sit, explicat nobis Gracchanum illud apud Agellium l. XV. c. 12. ex Oratione ejus ad pop. in concione habita post reditum suum ex Sardinia: 'Versatus sum in provincia, quomodo ex usu vestro existimabam esse, non quomodo ambitioni meæ conducere arbitrabar.' *Douz.*

Sucronem] Sucro Plinio et Ptolemæo Hispaniæ Tarraconensis fluvius. Xucar Beutero, et C. Clusio dicitur. Est etiam Sucro Livio, Straboni urbs eodem tractu, quæ hodie Cullera a Christophoro Stella nominatur. Sucronensis sinus est ibidem apud Pomponium. *Ortel.*

Durium] Vide supra p. 701.

Valentia] Vide supra p. 702.

Quod ego vos moneo] Eadem verba repetita habes, postea in Oratione Marci Trib. pl. 'Quod ego vos moneo quæsoque, ut animadvortatis, neu nomina rerum ad ignaviam mutantes,' &c. Item supra in Philippi: 'Quod ego vos oro, atque obsecro P. C. ut animadvortatis, neu patiamini,' &c. Quæ eo magis visum est adscribere, ut ex hujusce et consimilium exemplorum collatione perspicere possit juventus, quam sui similis Sallustius in historia ubique. *Douza.*

Necessitatibus] Carisius l. I. 'Necessitas,' inquit, 'imperii est; necessitudo, sanguinis conjunctio.' Sallustius tamen, *necessitudinem* sæpe pro *necessitate*, ponit: nec unquam pro necessitudine, necessitatem, aut ipse aut quispiam veterum: ita Carisium emenda. *Carrio.*

Præter maritimas civitates, quæ ultro nobis sumtui oneri que] Dictio, *quæ*, abest a duobus libris. *Ciacc.*

Aluit, et nunc, malis fructibus, ipsa vix agitat] Aut vacat particula, *et*, aut legendum, *at*. *Agitat*, vero absolute positum videtur, pro, *vivit*. Tacit. Annal. III. 'Non modo apud illos homines qui tunc agebant:' et Terent. 'Quam vos facillime agitis.' Et in ejus vita Portius, 'his per idem tempus qui agitabant facillime:' ad hæc pertinet quod infra *agitandi inops*. Ciacc.

Malis fructibus] Id est, Infœcundis et imminutis: quia eo anno non erat magnus proventus frumenti in Gallia: et ita caritas annonæ. *Bad.*

Tum externorum agros] Lipsius l. IV. epist. 14. emendavit ingeniose: *Hi saltibus occupatis Termestinorum agros invasere.* Termestini populi sunt citerioris Hispaniæ, teste Tac. l. IV. Oppidum Termes nuncupatur Plinio l. v. Florus Terme vocat. *Coler.*

Immensum aucto mari] Tacit. Annal. IV. '*In urbem trepidam ob multitudinem familiarum, quæ gliscebat immensum, minore indies plebe ingenua.*' Ciacc.

Et vento gliscenti] Nonius, 'gliscit,' inquit, 'est congelascit, colligitur, ignescit, crescit:' in veteri est. *gliscenti*, pro vulgato, *gliscente:* recte; ad ipsum enim mare, non ad ventum referendum. *Carrio.*

Omnium ordinum extrema munia sequi] Legam: *Omnium ordinum munia exsequi.* Catilin. c. 60. 'Strenui militis, et boni imperatoris officia simul exsequebatur.' *Ciacc.*

Phaselo] *Phaselus* est navigium Campanum, ut a Nonio scribitur, qui super hoc Varronem, Sallustium et Sisennam citat. Meminit et Cicero ad Atticum. Sunt qui a Phaselide loco deduci opinantur. *Pictos Phaselos* appellat Poëta eo versu: 'Et circum pictis vehitur sua rura Phaselis.' Legitur elegans Catulli Epigramma, quo Gemellis Castoribus *Phaselum* dedicat. Alii *Phaselum* navem oblongam esse scribunt, quali stagnante Nilo Ægyptii utuntur, ut Virgilius. Atque inde Horatius 'fragilem solvere Phaselum' dixit. Isidorus vero in Etymologico inquit; 'Phaselus est navigium, quod corrupte basellum dicimus, nostro vero nunc tempore vasellum appellamus.' Gyrald. Hodieque Hispani vetus vocabulum retinent, et dicunt *Vascello*. Straboni et Appiano navigii genus est, mistam habens formam ex oneraria et longa triremi, quod tam velis quam remis agi poterat. Unde Catullus: 'Phaselus ille, quem videtis hospites, Ait fuisse navium celerrimus, Neque ullius natantis impetum trabis Nequisse præterire, sive

palmulis Opus foret volare, sive linteo.'

Marique placido] Tacit. Annal. XIV. 'Noctem sideribus illustrem et placido mari quietam.' *Ciacc.*

Myoparonibus] *Myoparo* pyratarum navis est, quod Nonius M. Tullii, Sallustii et Sisennæ auctoritatibus comprobat. A Tyrrhenis Myoparo inventus creditur. Sextus Pompejus inquit, Myoparonem esse genus navigii ex duobus dissimilibus formatum. Sunt quidem Parones, quos et Pirones vocat Ethicus Hister. His navibus, eodem auctore Histro, utuntur Albani, Mæotæ, Mazetæ, Gangines. Hæ et alio nomine Tulchiæ vocantur. Porro Parones dictos Suidas innuit ab insula Paro, cui et Aristophanis interpretes assentiuntur. *Gyrald.* Quid si Gallica vel potius Germanica vox sit; nam et *Parones* sive *Varones* a navigando dictos vetus Lexicon Belgicum attestatur. *Vaeren* enim navigare. *Thys.* *Myoparo* ex Myo et Parone componitur. A forma autem *μυώνες*, hoc est, angusta et oblonga: ut Myobarbum, angustus et oblongus Liberi patris cantharus. *Scalig.*

Scapha] Scaphæ, teste Nonio, naviculæ sunt, quæ majores naves consequuntur. Unde Jabolenus JC.: 'si navem,' inquit, 'cum instrumento emisti, præstari tibi debebit scapha navis.' Cæsar in commentariis: 'Quod cum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit.' Sane crebra est apud auctores *scapharum* mentio: nunc vulgo pro *scapha* nostri nautæ *scyphum* appellant, sic quidem et ab eruditis putatur. Sed certe et *scyphus* nomen est navigii. Id quod Aurel. Macrobius vir multæ eruditionis apertissime ostendit Sat. v. Sunt et qui *scaphas* Liburnis associari dicant, exploratoriasque vocari, ut est apud Vegetium. Sunt et qui ab Illyricis inventas tradant. Sane venter navis *scapha* antiquis dicebatur, teste Suida. *Gyrald.*

Quam maxumos utres, &c.] Historia eo haud dubie pertinet, quod Lucullus, tametsi Cyzicum terra marique tam arcte obsideretur, ut angustissimus etiam pelagi meatus, qui oppidum a continenti dirimebat, regiis navibus teneretur, parvo tamen navigio ex Dascylitide stagno in mare translato, Cyzicenis de nocte auxilia submiserat: quorum ducem, Florus auctor est, utri incubantem per medias hostium stationes ad Cyzicum usque nando se penetrasse: atque hoc hujus Sallustiani loci argumentum fuisse videtur. *Douza.*

Omni corpore quietus, &c. ea inter molem atque insulam mari vitabundus] Mallem: *Omni corpore (supinus, aut pronus, aut extentus) &c. atque inter molem et insulam vitabundus.* Ciacc.

Afflicti alveos] Puto Præpositionem desiderari, atque emendandum: *Afflicti ad alveos undarum vi:* quomodo et Plautus: 'Affligam te ad terram colaphis.' Accipioque *alveum* pro carina; hoc est, extima navis alvo, ne quis aquæ fundum, seu vadum interpretetur insciens.

Multato fœde corpore] Tac. I. 'Magna pars nudo aut mulcato corpore.' *Ciacconius.*

Forum] *Forum* generis masculini observat Nonius: ego vero de navium foris loqui eum non dubito: atque ita vana erit hæc Nonii, ut pleræque aliæ, observatio. In quibusdam lib. I. in aliis hæc assignantur tertio. *Carrio.*

Si Quirites] Oratio Macri Tribuni pl. ad populum de Tribunicia potestate, quam Cassio Varo et M. Lucullo Coss. habitam indicant illa verba: 'Lucullus superiore anno.' Vulgo inscribitur M. Lepido, turpi mendo: nam Lepidi cognomen habuit Aimilia gens patricia, cui non patebat aditus ad Tribunatum: at Macri cognominati Licinii plebeji, ut ex historiis

notissimum est. *Auson. Popma.*

Existumaretis] Donatus Phorm. act. I. sc. 1. '*existumans*,' inquit, 'dixit Terentius pro *æstumans*:' et Sallustius: 'si Quirites parum existumaretis:' sic enim ibi legendum est, non, *pacem*. Carrio.

Præmiis] Inepte pleræque editiones, *præviis;* quod jam olim arbitrario jure constituimus; pro quo nunc omnes libri dicunt. *Carrio.*

More pecorum] Sic de republ. ordinanda, 'Vulgi more magis quam judicio.' Supra, 'vice pecorum.' *Ciacc.*

Nisi quia vosmet ipsi] Ciacconius e libris *vobismet ipsis*. Scribe: *vobismet ipsi*. Sic enim ut plurimum malebant. *Gronovius.*

Si vestra receperitis, ad vos redibunt] Illud *redibunt* non est vv. cc. nam ad verbum *Concessere*, quod præcedit, refertur oratio. *Ursin.*

Rarus enim] Emenda ex tribus libris, *raris enim*. Gron.

Rarus] Legendum *raris* pro paucis, hoc est, quoto cuique animus est? &c. *Rivius.*

L. Sicinius] Varie hoc nomen est corruptum: alii, *L. Cinium:* alii, *Cincium:* alii, *Sincium* appellarunt. *Sicinium* præter vet. cod. Dionysius, et Pædianus nominant: neque vero *Sicinii* in Rep. R. ignobiles fuere. Vidi enim præter cetera numisma, in cujus fronte hæ erant notæ: Q. SICINIVS III. VIR. in tergo hæc, C. COPONIVS. P. R. S. D. quanquam Cinciam legem de donis et muneribus, neve quis ob caussam orandam, pecuniam accipiat, JC. noverunt: sed nihil ad rem. *Carrio.*

L. Sicinius] Sunt hæc ex eadem oratione, ad quæ faciunt illa Asconii in Divinationem: 'Primus,' inquit, 'Sicinius Tribunus plebis, nec multo post L. Quinctius, et postremo Palicanus perfecerunt, ut Tribuniciam potestatem populo darent Consules Cn. Pompejus Magnus, et M. Licinius Crassus.' *Ursin.*

Quam vos injuriæ pertæsum est] Hæc ex III. Hist. recitat Fronto in verbo, *Tædet*. Manut.

Catulus] Qui collega Lepidi in consulatu ipsum Italia expulit: quod acta Sullæ rescindere tentaret. *Bad.*

Dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est] Venetum, *ad exitum usque;* sed prior lectio mihi arridet magis. *Rivius.*

Animis ierit in L. Quinctium] L. Quinctium, probo; atque eumpse illum intelligo, quem (uti refert Plutarchus) acta Sullæ in concionibus assidue exagitantem, et turbare molientem civitatis otium, hinc privatim mulcendo, hinc publice monendo ab incœpto deduxit Lucullus: quod hic tangit Marcus. *Douza.*

Incassum agerentur] Vett. libri, *incassum agebantur:* recte. *Ciacconius.*

In tempus arsere] Tacit. Annal. I. 'sensit miles in tempus conficta:' et lib. IV. 'quod unum malorum suffugium in tempus erat.' Item lib. XIV. 'et scena in tempus structa.' *Idem.*

Quid censes igitur? aliquis vestrum subjecerat] Tres postremas dictiones, quasi a glossa, et Sallustiana brevitate indignas, loco movere ausi sunt quidam: in quo largiter sane mihi peccasse videntur: argumento est exemplum illud, quo in consimili fere argumento in Jugurtha Memmius, et ipse Trib. pleb. ad populum supra est usus: 'Dicet aliquis, Quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere Remp.' Ita enim locum eum interpungendum transposita interrogatione hujus ipsius exempli auctoritate confirmo. *Douza.*

Omittendum morem hunc quem agitis] Fronto adducens hunc locum legit, *amittendum*, si codex non fallit. *Ciacc.*

Ultra concionis locum memores libertatis] Postrema hujus sententiæ clausula septuosa sane, et perplexabilis, quam partim Plautinis, partim Sallustianis verbis sic explicare posse videor aliquatenus: 'Inertes opera, lingua factiosi, cujus acumine gladio-

rum etiam aciem præstinguitis domi, verbis tenus modo arma tractantes, neque ultra concionis locum, hoc est, neque longius, quam dum hanc Fori partem frequentes insistitis, dumque hæc Rostra, unde me concionantem audire potestis, in re præsenti intuemini, dictis nostris aures vestras calefacientibus, fortes ac memores libertatis paternæ: ceterum animos et verba ista magnidica statim dimissuri, simul atque hinc domum quisque suam diversi ac socordes abieritis.' *Douza.*

Quo Trib. pleb. &c.] Mss. duo: *quum tribunos plebis.* Ex quo effectum esse puto, *quo modo trib. pleb.* aut, *quo trib. pleb. modo.* Liber perantiquus Fulvii Ursini habet, *quos.* Legendum existimo: *Queis tribunos plebei patricium magistratum, libera ab auctoribus patribus suffragia majores vestri paraverunt.* Quasi dicat: Deinde, etiamsi vos non horter, ut illa virilia facinora majorum vestrorum imitemini, quibus per secessionem armati, et tribunos plebis ad conservationem juris et libertatis suæ, et patricium magistratum, hoc est, consulatum et censuram ad æqualitatem honoris sibi paraverunt: et postquam Patres omnia quæ populus in comitiis ageret, approbassent, et eorum auctores fierent: tamen ipsi posthæc libera haberent suffragia, et cuicunque vellent magistratum mandare possent: etsi ad hæc virilia, inquit, vos non hortor: tamen quamvis potestas in vobis sit, Jovem potius consultorem exspectatis, quam vobismet ipsis ipsi consulitis. Hic est verus sensus hujus loci: nunc per partes eum exponam: Tribunos plebis populum armatum per secessionem sibi parasse auctor est Livius lib. II. 'Agi deinde,' inquit, 'de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebei sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio esset adversus consules, neve cui Patrum eum magistratum capere sibi liceret: ita tribuni plebei creati duo,' &c. Et iterum lib. III. Idem ait Pædianus in Corn. de patricio magistratu. Idem Livius lib. VIII. 'Dictatura popularis, et orationibus in patres criminosus fuit: et quod tres leges secundissimas plebi, adversas nobilitati tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo ventum sit, ut utrumque plebeium fieri liceret, censor crearetur.' De liberis suffragiis post auctores patres, et hoc loco, et alio lib. I. 'Decreverunt, ut cum populus legem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus vi ademtum: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiant:' et Cicero pro Plancio id innuit: 'Nam si ita esset, quod Patres apud majores nostros tenere non potuerunt, ut reprehensores essent comitiorum.' Aut si placet retinere vocem *modo;* scribe, *queis trib. pl. modo patricium magistratum, et libera ab auctoribus patribus suffr.* Sic enim sæpe loquitur Sallustius. *Ciacconius.*

Quo tribunos plebei modo patricium magistratum] Mendosus locus: quod si legas, *Quum tribunos plebei mandando patricium magistratum;* mendum tolletur, mutatione parva, et sententia patefiet. *Man.*

Quo trib. pl. &c.] Scribendum: *Ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei modo, patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere.* Vid. l. I. Observ. c. 25. *Gron.*

Quamvis, Quirites, in vobis sit] Scripti libri *quamvis omnis.* Latinus Latinius Viterbiensis, *Quum vis omnis:* rectissime. Sed totum locum sic legendum censeo: *Deinde ne vos ad virilia illa vocem, queis tribunos plebis m. m. p. m. l. a. a. p. s. majores vestri pepe-*

vere, quum vis omnis, Quirites, in nobis sit, ut quæ jussa nunc pro aliis toleratis, p. v. a. a. n. a. certe possitis, Jovem aut a. q. d. c. exspectatis? Ciacconius.

Neque ego vos ultum injurias hortor] Et hæc recitat Fronto, ex III. hist. libro, in verbo, *Hortor:* omisso verbo, *Ego.* Man.

Sertorium] Qui proscriptus ingens bellum in ulteriore Hispania excitavit, et cum Cn. Pompejo dubia victoria pugnavit: Metellum autem et Perpernam cum duobus exercitibus prælio fudit: cujus victoriæ partem cupiens auferre Pompejus, parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Calagurii assiduis irruptionibus, non leviora damna obsidentibus tulit. Mox Mithridates cum eo fœdere icto, bellum populo Romano intulit: sed tandem ab Antonio et M. Perperna et aliis conjuratis in convivio interfectus est.

Absit periculum et labos] Credo scripsisse Sallust. *ab iis absit periculum et labos, quibus nulla pars fructus est.* Ciacconius.

Repentina ista frumentaria lege] Apparet latam fuisse legem factione Patrum, ut quini modii tritici singulis mensibus viritim dividerentur. *Idem.*

Munia vestra pensantur, &c.] Totus hic locus valde perturbatus, neque tamen ex antiquo libro, qui valde a vulgatis omnibus dissentit, efficere quidquam potui, quod sententiam illustraret: fortasse in hoc felicior erit aliorum industria. Ego, ut in antiquo l. scriptum vidi, ita testatum relinquam: est autem in eo sic: 'In unia vestra pensantur: qua tamen quin is modis libertatem omnium æstimavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris: neque utilis exiguitate mors prohibetur: senescunt vires, sic ut neque absolvi cura familiari tam parva res: et ignavi quisque tenuissimas perfrustratur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur,' &c. *Man.*

Non amplius, &c.] Positum videtur pro eo quod est, non amplius quam alimenta. Sic enim Tacitus, 'amplius unciario fœnore' dixit, et Sallustius ipse supra, 'amplius una die aut nocte.' *Possunt*, vero, pro *promittunt*, tum Plautus pluribus locis, tum Terentius usurpavit in Heautontimor. 'Alimenta autem carcerum, et servorum quini modii' (ita enim habet vetus etiam codex meus) 'erant, dabanturque singulis mensibus, et dicebatur dimensum.' Seneca Epist. CCXI. 'Servus est, qui quinque modios accipit:' et epist. XVIII. 'Liberaliora sunt alimenta carceris. sepositos ad capitale supplicium non tam anguste, qui occisurus est, pascit,' &c. Sallustius in oratione Lepidi: 'Populus Romanus paullo ante gentium moderator, &c. neque servilia quidem alimenta reliqua habet,' &c.: quibus verbis quinos hos modios intellexit. *Ursin.*

Namque uti illis, &c.] Ut dicat: quemadmodum quæ in carcere dantur alimenta, quod exigua sunt, prohibent quidem mortem, sed senium accelerant. Simili quadam sententia usus est Tacitus lib. XVI. cum dixit: 'Vidua implexa luctu continuo, nec ullis alimentis, nisi quæ mortem arcerent,' &c.: et Hieronymus in Commentariis ad c. IV. Ezechielis, Demosthenem edit auctorem sententiæ, cum ait: 'Decem panis unciæ diurnæ, et aquæ tertiæ sextarii pars, anima magis trahitur, quam sustentatur.' Demosthenis autem verba ex Olynth. III. sunt hæc: *ἃ τοῖς ἀσθενοῦσι παρὰ τῶν ἰατρῶν σιτίοις διδομένοις ἔοικε, καὶ γὰρ οὔτε ἰσχὺν ἐκεῖνα ἐντίθησιν, οὔτε ἀποθνήσκειν ἐᾷ. Idem.*

Ignavissimi quique] Correximus *ignavi cujusque tenuissimas spes frustratur:* et postea, *Qua quamvis ampla,* ut illud *qua* respiciat *τὸ decipi:* deinde, *et vestra munerantibus pro injuria gratiam debere.* III. Obs. 2. *Gronovius.*

Cavendus tamen dolus est] Leg. *tantum*. Idem.

Malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium] Supra Jug. c. 102. 'tutiusque rati volentibus quam coactis imperitare:' alia exempl. *malle p. v. vobis, quam illius dominationis esse socium*. Ciacc.

Neque enim ignorantia res claudit] Donatus citat in Terent. Eun. act. I. sc. 2. ex Sallustio: 'Item nihil socordia claudebat.' *Idem*.

Abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur] Existimo vocem, *libertatem*, glossema esse. Tacit. Hist. II. 'Ipse abunde ratus si præsentibus frueretur.' *Idem*.

Munere ditium dominorum] Quam ad rem potissimum clausulam istam attinere dicerem, sæpe mecum et cum animo meo agitavi jam antea; neque tamen unquam ad certam aliquam conjecturam quivi evadere: nunc vero ad eam sententiam accedit animus, ut *munera*, non autem *munere*, consentientibus manuscriptis, emendari placeret, quod quidem per appositionem additum, atque hoc pacto interpunctum: *Et huc, et illuc ire licet, munera ditium dominorum;* ad Munera theatralia, et gladiatorum familias referundum arbitror, quibus Marcus iste pop. Rom. addici contendit; eos Munera ditium dominorum (quod genus Munerarii, hoc est, Munerum exhibitores cluebant) contumeliose satis pro rei indignitate appellans; eoque ignaviæ processum dicens, ut cives ingenui, et (quæ ratio maxima est) Romani, non servitio, sed imperio nati, præclare secum agi existument; si tergis abstineatur, hoc est, si non scapulas suas ad quotidianam virgidemiam præbentes, alienæ superbiæ ludibrio, ac flagitribæ sint, neque (sic tamquam legitimi gladiatores in dominorum leges auctorati, Uri, vinciri, verberari) animis corporibusque addictis Lanistæ alicui Thraci in custodiam porro, atque in disciplinam tradantur, Ludo gladiatorio inclusi, unde pedem efferre, donec dominus jusserit, fas impune non sit: aut in immundissimam saginam detrusi arenæ denique reserventur, ferro et feris in tempore objectandi: sed libere et sine custodia habiti, huc illuc ipsis ire liceat, quo animo lubet, hoc solo discrimine ejusmodi nugas hominum venalium vincentes. Munera ergo, Munerales quasi factos interpretor, pudendo probro, et quo in animos ad servitutem (quam idem tota hac Oratione Quiritibus objectat) paratos addictosque, nihil aliud dici possit asperius, aut amarulentius. *Douza*.

Munere] Id est, Beneficio ditium dominorum, qui pecuniam largiendo, eos a laboribus pro tempore liberabant. *Thys*.

Cyzicum] *Cyzicum* insula in Propontide, quæ duobus pontibus continenti adhæret, estque in ea urbs clarissima, de qua Florus: 'Cyzicum nobilis civitas, arce, mœnibus, portu, turribusque marmoreis, Asiaticæ plagæ litora illustrat. Hanc ille quasi alteram Romam toto invaserat bello,' &c. Lege Strabonem l. XII. Valerius Flaccus l. II. Argon. 'Nec procul ad tenuis surgit confinia Ponti Urbs placitis demissa jugis, rex divitis agri, Cyzicus.' Ovid. l. I. Trist. 'Hincque, Propontiacis hærentem Cyzicon oris, Cyzicon Æmoniæ nobile gentis opus.'

Ad Cyzicum] An loquitur de Lucullo, qui egregia victoria Cyzicum liberarat? *Coler*.

Ut sustinere corpora plerique nequeuntes, fessi, &c.] *Fessi*, a Sallustianis censoribus additum; idque (uti ipsis persuasum est) ex Servio observantes: 'Sustinere corpora plerique nequeuntes,' pro *fessi*, positum hoc loco: quippe Sallustiani contextus quasi interpretamentum: quod si recte iidem illi (uti par erat) attendissent, nunquam profecto glossemate Serviano Sallustianam historiam miscendo commaculassent, cum vox *fessi* in

Frontone idem hoc exemplum producente nusquam gentium compareat. Idem error in *stantes*, qui ex eodem Frontone corrigendus hoc modo; 'Arma sua quisque instans incumberet.' *Douza.*

Ut sustinere, &c.] Arusianus: 'incumbit illam rem.' Servius l. VII. 'Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes.' 'Romani moris est et bellicæ necessitatis, ut Sallustius commemorat, fessi arma sua quisque incumberent.' Sic enim ibi legendum, et apud Arusianum, vox *fessi* inserenda: totus denique locus ex hoc constituendus. *Carrio.*

Quia a Sertorio] Multifariam hæc apud Servium leguntur: sed ex omnibus hanc habe veram lectionem: *Quis a Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant, prima quæ fonte venientes exciperet.* Huc respexisse Charisius videtur cum scribit l. I. Institutionum Grammaticarum: 'Inimicitiæ et insidiæ pluraliter dici debent, sed Sallustius de insidia prima inquit, et Accius inimicitiam dicit.' Legerim tamen lubens in Charisio: *Sed Sallustius de insidiis, prima inquit.* Porro quod ait de Accio Charisius, vereor ne reponendum sit Ennii nomen ex Agellio XIX. 8. qui hos versus adducit: 'Eo, inquit, ingenio natus sum, amicitiam Atque inimicitiam in fronte promtam gero.' *Putsch.*

Ingens ipse virium] Tacit. Annal. I. 'Fœmina ingens animi.' *Ciacc.*

Ingens ipse virium] Loquitur de Sertorio. Vide Valerium lib. VII. *Coler.*

Pugionem] Parvus gladius, quo facile quis trajici poterat. Frontin. l. II. Strateg. 'Q. Sertorius,' inquit, 'cum acie decertarent, Barbarum, qui ei nunciaverat, Herculeium periisse, pugione trajecit.' Pugiones, qui a zonis balteisve militaribus dependentes portantur, parazonia dicuntur. *Grapald.*

Castrisque collatis] *Castra castris conferre* dixit etiam Cæsar l. VII. ut ad eum locum notavimus. Item Ennius Hectoris lytris: 'Castrisque castra ultro jam conferre parat.' Sic enim legendum apud Nonium in *Occupatus.* Ursin.

Ingenio loci prohibebatur] Tacit. Annal. V. 'Locorum ingenio se tutabatur.' Sic in Epist. Mithrid. de hoc ipso fortasse loco: 'Quia multitudinem arctis locis pugna prohibuere.' *Ciacc.*

Sed Pompejus, &c. similem fore se credens Alexandro Regi] Plutarchus tradit, Cn. Pompejum ita similem forma fuisse Alexandro Magno, ut sermone fautorum, fuerit Alexander appellatus. *Ursinus.*

Post reditum eorum, quibus Senatus belli Lepidani gratiam fecerat] Sic locutus est in Bell. Cat. et in Bello Jugurth. cum dixit: 'Delicti gratiam fecit.' *Ursin.*

Aptis armis] Pro connexis et colligatis accipio cum Nonio; vel quod potius placet, aptatis, expeditis, atque ita compositis, ut ubi usus veniat, ad manum, atque in promtu esse possint: interpretatione a Catullo petita, cujus est ille versus notissimus: 'Aptis sarcinulis, et expeditis.' *Douza.*

Laxiore agmine] Hoc præter morem disciplinæ militaris, Romanæ præsertim: et melior tutiorque ordo ille, quem Metellus in agmine, ad Vaccenses viam affectans, bello Jugurthino milites suos servare jubet, ubi legitur: 'Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam artissime ire, et signa occultare jubet.' *Idem.*

Atque eum, &c.] V. c. habet, *Cupio*, ut fortasse, *Scipio* legendum sit, vel *Cæpio.* Videndus Livius l. XXVII. de Massiva a Scipione dimisso. *Ursin.*

Atque eum, &c.] Ciacconius, qui multa Sallustio loca feliciter restituit, infelici sane conatu emendat: *Atque eum Scipio;* et refert ad laudationem

illam Scipionis apud Livium Masanissæ, quo quid ad hunc locum excogitari possit absurdius, non video. Ego vulgatam lectionem probo. Curio is ille ipse est, qui Dardanos vicit, multis magnisque honoribus cumulatus: ejus meminit Epitome Livii. *Coler.*

Paludamenta adstari] Sensum idoneum elicere nondum potui, videbatur tamen legendum: *paludamenta aptari.* Putsch.

Paludamenta] Hæc appellatio propria est Imperatoriæ vestis: quamquam et tribuitur aliquando aliis etiam militibus. Forma paludamenti erat, ut extrema longitudinis essent utrinque angusta, imis latioribus. Color ejus eximius et quidem e cocco. Erat etiam album quo interdum usi, sed rarius, crebrius cocceo. Imperatores inter vota et immolationes exibant, et tunc vestem hanc capiebant; quæ profectio etiam celebris esse solebat frequentia deducentium prosequentiumque. *Lips.*

Paludamenta] Paludamentum, teste Nonio, est vestis, nunc chlamys. *Carrio.*

Fine inguinum] Apul. de Asin. l. II. 'Asini inguinum sane licinia remota;' sive, ut in aliis est, *inguinum sine.* Sed legendum ex hoc loco, *inguinum fine.* Cato de Re Rustica cap. 28. 'Postea operito terra radicibus fini.' Vide an legendum sit, *radicum fini:* ut c. 113. 'Amphoras nolito implere nimium, ansarum infimarum fine.' Et Oppius de bello Africo, 'Multiplici fine.' *Ciacc.*

Fine inguinum] Quod mihi, ab aliis (ut videtur) haud satis intellectum, *inguinum tenus,* interpretari placet. *Douza.*

M. Antonius] Idem Arusianus: 'Genitus illi rei facundiæ.' Hic autem est ille Antonius dissolutissimus, qui gratia Cottæ Consulis et Cethegi, curationem nactus totius oræ maritimæ, Siciliam et provincias omnes depopulatus est; et ad postremum inferens Cretæ bellum, morbo periit. Asconius Pædianus IV. Verr. Cicer. *Carrio.*

Ex axe vinctæ trabes] Turnebus legit, *Et axe vincti orbes.*

Ericii] Servius Æneid. l. IX. 'In armorum,' inquit, 'generibus milites sumunt ab animalibus nomina.' Sallustius: 'in modum hirci militaris.' Ericium autem bellicam esse machinam, præter ceteros, satis ostendit Cæsar l. III. de bello civili. *Carrio.*

Verula] Inter jacula ferrata etiam *verutum,* cui nomen et formatio ab ipso veru, quod refert, itaque alii *veruinam* dixerunt. Non nemo etiam *veru.* Est spiculum tenue et longum, aptum forare. Σαύνιον Græci *verutum* dicunt. Etsi Samnites primo et proprie usi, tamen et alii Itali. Livius levi armaturæ tribuit, sed veteri. Hastæ velitares haud longe iverunt ab istis, si non eadem. *Lips.*

Igitur discubuere] Hoc fragmentum, cum olim mendosissimum circumferretur, nos ex vv. cc. et auctoritate vetustorum numismatum, in pristinum nitorem, quantum fieri potuit, restituimus. L. autem hic Fabius Hispaniensis, et item L. Tarquitius, Sertorianarum, ut apparet, partium, habentur in argenteis denariis, quos protulimus in libro de familiis Romanorum. *Ursin.*

Igitur discubuere, &c.] Apud Romanos locus dignior habitus ultimus medii lecti. Dominus vero, tertii lecti primum locum premebat. Sic fiebat, ut dominus in primo loco accubans tertii lecti, et honestissimus convivarum in ultimo secundi lecti loco positus, sese contingerent, in fine uterque sui lectuli locatus, hic in summo tertii, ille in imo medii. Et hanc rationem inter alias reddit Plutarchus, cur medii lecti locus ultimus tribueretur convivarum dignissimo, quia proximus esset convivii domino, qui in primo tertii discumbebat;

verba Sallustii hoc manifeste indicant, quæ ita interpungenda sunt. 'Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, supra L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis. Antonius in summo, infra scriba Sertorii Versius. Alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium et dominum Perpernam.' hic habes lectos, medium, summum, et imum. Perperna dominus convivii, et Imperator erat. Sertorius dignitate super ceteros, et Imperator. Non medius illi locus assignatur ut Imperatori, quemadmodum hariolantur, sed infimus in medio lecto, qui Consularis atque Imperatorius, atque honoratissimo debitus. In medio lecto duo tantum discubuere, Sertorius inferior, qui supra se habebat L. Fabium Hispaniensem. Quod si tres fuissent, Sertorius utique infimus discubuisset, infra eum etiam, qui medium locum detineret. Quia duo tantum fuere tum in illo lecto, inferior fuit, qui locus ἐντιμώτατος. Post medium lectum, in quo accumbebat convivarum qui præcipua erat dignitate, sequebatur summus lectus. De eo accipiendus Sallustius, in verbis supra citatis: 'Antonius in summo, infra scriba Sertorii.' Sic duo tantum in illo convivio hunc summum lectum obtinuere, Antonius et scriba Sertorii Versius, hic inferior in dextra nempe lecti parte, ille superior in sinistra. Sequitur tertius lectus et unus: alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium et dominum Perpernam. Locus non est mancus, ut opinatur Ciacconius, qui dicit non plane referri, qui inter Tarquitium et Perpernam dominum convivii accubuerit. Immo nihil pote planius. Alter scriba Sertorii Mæcenas in imo lecto accubuisse dicitur, medius inter Tarquitium et Perpernam. Imus lectus domini proprius, et in eo primus sive summus locus. Hic est, quem in eo convivio obtinuit Perperna. Inter eum et Tarquitium medius accubuit Mæcenas. In illo tertio et imo lecto plerumque infra dominum accumbebat uxor et liberi. Si uxor una non cœnaret, umbris is locus distinabatur, et vilioribus personis: unde Juven. 'Tertia ne vacuo cessaret culcita lecto, Una simus ait.' Ex his possumus distincte colligere, quid sit infra et supra discumbere, quid in imo et summo. Quæ docti viri distinguere nesciunt. In imo discumbere, et in medio, et in summo dicebatur, qui in summo lecto et medio, et imo discumbebat. At supra et infra, qui summus aut imus accumberet, hoc est, in primo vel ultimo loco lecti. Miror vero, unde Servius exsculpere potuerit ex his Sallustii verbis, medium locum apud veteres domino convivii proximum ac distinatum fuisse. Nihil enim minus quam hoc illa tinniunt. Aliud fuit, quum Stibadio accumbebant, hoc est, toro continuo ac semi rotundo, quod in sigmatis literæ figuram factum erat, unde et nomen. In his Stibadiis, quum una serie continenter discumberent, verisimile non est eandem rationem observatam circa loci dignitatem atque honorem, ut in tribus lectis seorsim stratis ac separatis. In stibadio itaque is primum locum tenere censebatur, qui omnium summus erat, et qui supra omnes accumbebat, ut contra ultimus, qui infra ceteros. Is in dextro cornu stibadii locum habebat. Qui locus respondet ultimo loco tertii lecti. Contra ea convivarum dignissimus in sinistro stibadii discumbebat, et supra omnes erat. Sacerdotes hunc ordinem accumbendi in cœnis aditialibus tenebant, sive in lectis discumberent divisis, sive in stibadio vel sigmate. Festus: 'Itaque in conviviis solus Rex supra omnes accumbit, sed Dialis supra Martialem et Quirinalem: Martialis supra proximum, omnes denique supra Pontificem. Pontifex quinto loco accum-

hebat infra omnes: Rex sacrorum primo supra omnes, quia potentissimus ac dignissimus habebatur.' Hujus ergo locus in summi lecti prima parte ad sinistram, vel in sinistro cornu stibadii. Sunt qui velint maximum honorem loci fuisse in cornu dextro. Ergo et proximus eum locum accumbens dignissimus. Hoc enim sequitur. At contra fuit. Quippe proximus ad cornu sinistrum secundus a primo habitus, non proximus decumbenti in cornu dextro. Quare si proximus accumbenti in cornu sinistro dignior est illo, qui proxime tangit accumbentem in cornu dextro, utique et qui in sinistro cornu locum habet, dignior eo censendus, qui dextrum premit cornu. Consequentia hæc necessaria. Apud Sidonium Imperator dextro cornu collocatur, quia invitaverat, atque dominus erat convivii. Ita autem Reges et Principes facere solebant, ut invitatis locum honoratiorem præberent, secus atque hodie. *Salmasius.* Vide Ciacconium de Triclinio Romano.

L. Fabius Hispaniensis] Lucii Hispaniensis in veteribus libris nulla, quod sciam, mentio: in numismatibus plurima. Extat apud c. v. Latinis et Græcis literis juxta ac doctissimum Lævinum Torrentium, apud quem hujusmodi cimeliorum infinita copia est. Exstat et apud Abrahamum Ortelium, Geographum exactissimum, numisma argenteum cum hac inscriptione: L. FAB. HISP. cujus utramque partem, historiæ illustrandæ, apposuimus: et alioqui L. Fabium Hispaniensem, in conjuratis fuisse constat. *Carrio.*

Medius inter Tarquitium, &c.] Vide quæ annotavimus ad c. 48. Catilin. *Ciacc.*

Unam epistolam] Una hæc fuit ex Epistolis nobilium, qui Sertorium ad invadendam Italiam invitaverant. Eas epistolas Pompejus variis modis inquisivit et concremavit. *Coler.*

Scorpione] Scorpiones Ballistis vicini, sed tamen diversi ab his et Catapultis. Describit Tertullianus: 'Scorpio spiculum et fistula est, paulla tenuitate in vulnus: et virus, qua figit, effundit.' Vegetius *Manuballistas* ait vocari *Scorpiones.* Vir unus dirigebat et utebatur; ideo non magni fuerunt. Ut illi ergo parvi, sic proportione et foramina illa, ac cavi. *Lipsius.*

Scorpione] Scorpionem aliud machinamentum esse ab Onagro, testatur Vitruvius lib. decimo de Architectura, c. 1. Ubi de tractoriis machinis agens: 'Sunt,' inquit, 'ex his alia, quæ mechanicôs, alia quæ organicôs moventur. Inter machinas et organa id videtur esse discrimen, quod machinæ pluribus operibus, aut vi majore coguntur effectus habere, uti balistæ torculariumque prela: Organa autem unius opere prudenti tactu perficiunt quod propositum est, uti scorpionis, seu anisocylorum versationes.' Atqui Isidorus scorpionem non pro tormento, sed telo accipit, libro decimo octavo, c. de sagittis: 'Scorpio,' inquit, 'est sagitta venenata arcu vel tormentis excussa, quæ dum ad hominem venerit, virus, qua figit, infundit, unde et Scorpio nomen accepit.' Ea dum scripsit Isidorus, visus respexisse ad illud Tertulliani Scorpiaco: 'Bellicam,' inquit, 'machinam et retractu tela vegetantem de scorpio nominant, id spiculum et fistula est, paulla tenuitate in vulnus: et virus, qua figit, effundit.' Superiorem Isidori definitionem nemo admirabitur, qui sciet scorpionem, modo pro spiculo sumi. Itidem et catapultam interim tormentum, interim telum quod ea machina emittitur, designare testis mihi Turnebus l. xv. Adversar. c. 1. *Stewechius.*

LIBER IV.

At Cn.] Ex Agellio xviii. 4. de stolidi et vani differentia disserente: et certe M. quoque Tullius Cicero in oratione, quam pro Quinctio habuit, eodem modo vanitatem accepit cum eam veritati opponeret. Clodianum autem Latinæ gentis esse, patet ex Varrone, Quinctiporem Clodianum, Epistola ad Fusium nominante. *Carrio.*

Cn. Lentulus] Clodianus collega fuit in consulatu P. Licinii Crassi. Est, ut arbitror, hic ille Lentulus, de quo Cicero in Bruto sic scribit; 'Cn. autem Lentulus multo majorem opinionem dicendi actione faciebat, quam quanta in eo facultas erat.'

Omnes, quibus senecto corpore animus militaris erat] Ita enim scribendum, inducto τῷ *ætas*, id quod recens quidam de suo infarsere. Sic in Catilina: 'Delecti quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat.' *Douza.*

Dein lenita] Lubens duas has Sallustianæ navis ex tanto naufragio superstites tabulas conpegero: siquidem per eos liceat quibus ea res in manu: 'Dissidere inter se cœpere, neque in medium consultare, dein lenita jam ira postero die liberalibus verbis permulcti sunt.' *Putsch.*

Dein lenita jam ira] Liberalia verba sunt, quæ Plauto *dicta dapsila* dicuntur. Videtur autem de Sertoriano exercitu esse sermo, quem ob cædem Imperatoris sui merito concitatum Perperna postero die coactus fuit magno ambitu, partim minis extis, hoc est, pretio, partim largiloquis dictis onustos tranquillare. *Douza.*

Implicitæ rates ministeria prohibebant] Malim cum Prisciano, *Implicatæ*, quam cum nostris, *Implicitæ*. Quid si *Magisteria* legamus? quippe hoc navali regimini aptius, accommodatiusque, qua ad rem, qua ad proprietatem verbi: videturque Fragmento huic non absurde conjungi posse illud inter incerta rejectum: *Impediebant jussa nautarum;* addita copula hoc modo: *Implicatæ rates magisteria prohibebant, impediebantque jussa nautarum;* ad quod Servius: 'Celeuma, est quasi præceptum, unde Sallustius,' &c. *Idem.*

Anxius animi] Sic Tacitus l. v. et xix. 'incertus animi' dixit. *Ursin.*

Magnam exorsus orationem] Et huc fortasse pertinuerit illud, *In hunc modum disseruit:* unum ex duobus Fragmentum ut fiat. Videtur autem de Mithridate loqui, quem Appianus narrat, postquam in Paphlagoniam venisset, classium prius decursione facta, concionem ad milites habuisse magniloquam, tum de suis majoribus, tum de se ipso, quod exigua regni pomœria in immensum auxisset, nec unquam præsens victus esset a Romanis, &c. *Douza.*

Amisus] Ἀμισὸς, Ptolemæo, Polyæno, et Plinio in Epistolis. Aminsus, Ἀμινσὸς, Straboni, et Photio, Galatiæ oppidum: Heneta a Poëta dictum, scribit Zenodotus apud Strabonem. Henetus Solino. Henetoia forte Martiani. Idem Strabo tradit illud ab Atheniensibus frequentatum, et Piræcum dictum. Plinius auctor est, Mithridate victo, Pompeopolim vocatum. Niger putat hodie Simiso dici; sed Amid et Hemid Leonclavius. Aliam ab hac Amisum habet Stephanus, in Ponto. *Ortel.*

Castella custodias] Ex Servio xi.

Æneidos, Charisio l. 1. Inst. Gram. *custodias*, pro, *custodiæ*: ita enim Asper intelligit, licet alii accusativum esse velint. Verba autem Charisii aliter vulgo, aliter in membranis, quarum usus, ut reliquarum Coloniensium omnium, mihi, dum in Ubiis essem, vir eruditione singulari et eximia humanitate ornatus Melchior Hittorpius libenter expensum ferebat, hunc in modum perscribi video: 'Paterfamilias et materfamilias, antiqui magis usurparunt; propterea quod nominativo singulari *s* literam adjiciebant, ut facerent genitivum: hæc familia, hujus familias: hæc Maja, hujus Majas: quam declinationem et Salustius in tertio secutus est: Castella custodias thesaurum, in deditionem acciperentur, sed emendatius custodiæ, Majæ, et familiæ dicitur.' *Carrio*.

Reliqua cadavera salita] Diomedes I. 4. 'Veteres,' inquit, 'ambiguitatis caussa *salitus* dixerunt a *salo*, non *salio*.' Nescio autem an hæc ad III. historiarum pertineant librum, et eodem cum illo referenda sint fragmento, quod a me undecimo positum est loco; an vero decimum illud libri tertii fragmentum in hunc potius librum conjiciendum sit: infinita enim sunt in Diomede menda: eaque emendatorum audacia mirum ac pœne incredibile dictu quantum excreverint; ita ut primam ejus editionem omnium, quæ hactenus sunt visæ, integerrimam, aut certe minime corruptam præstare ausim. *Idem*.

Arsaci] Ejus nominis vestigia in Persarum شاه, Scah, qui illis Regem denotat. Unde et Scacchiæ ludus dicitur. Hinc Scahmat regem quoque illis perplexum denotat.

Omnes qui secundis rebus] Hæc epistola Mithridatis regis Ponti, ad Arsacem regem Persarum est. Nam ut Servius attestatur, omnes reges Persarum *Arsaces* dicebantur. Eam autem dedisse videtur, quando ad Tigranem regem Armeniæ fugere cogebatur: dissimulat tamen adhuc timorem et egestatem, ut facilius Arsacem ad societatem belli contra Romanos ineundam pelliciat: cujus gratia etiam (ut in tali re fieri solet) ostendit Romanos communes omnium regum hostes; quod etiam Jugurtha Boccho scripserat. Dicit ergo in principio, Arsaci utile esse communibus armis communes hostes propellere: quia etiamsi in pace vivere velit, a Romanis non permitteretur. Deinde ostendit etiam honestum, quia gloriosam et ab omnibus laudabilem consequeretur victoriam. *Bad*.

Tibi perpetua pace frui liceret] Frustra, inquit, a me ad societatem belli petereris, si ea esset rerum tuarum conditio, ut tibi perpetua pace liceret frui, nisi in ipsis regni tui faucibus hostes essent opportuni et sceleratissimi; nisi denique egregia fama, Romanis oppressis, te esset secutura. *Carrio*.

Tibi perpetua pace frui liceret] Non cohæret oratio: et vereor hercule, ne coagmentum aliquod desideretur. Quid si ita legamus? *Aliter neque petere audeam societatem*; uti in Oratione ad Cæsarem: 'Aliter neque privata res, neque publica,' &c. aut ultima certe primis inserendo, ordo totius dictionis mutandus: donec tandem commoda aliqua sententia existat, cujusmodi haud alienam sane hac constructione electurus videor: 'Tibi perpetua pace frui liceret; neque petere audeam societatem, et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem; nisi hostes opportuni, et scelestissimi:' opportuni, cui rei? injuriæ forte patiundæ ne, an faciundæ? credo istuc postremum velle dicere. Ceterum *bona* et *mala*, quæ inter se hic opponi vides, reperias et apud Plautum illo Aulularia versu: 'Bonis tuis rebus meas res irrides malas.' *Douza*.

Nisi hostes opportuni] Verba sunt ex

epistola Regis Mithridatis, quæ videtur fere tota translata ex oratione Corcyræorum ad Athenienses apud Thucydidem l. I. Ad hunc autem locum facit, quod habeatur in Bello Jugurthæ: 'Cavere tamen oportet, necubi hostis opportunus fieret.' *Ursin.*

Atqui ea, &c.] *Atque*, habent alii: unde ego exsculpsi: *Ad quæ, ea quæ te morari, &c.* hoc est, ad jungendam mecum societatem, atque ita conjunctis opibus Romanos opprimendos: sicque optime sibi et constabit et cohærebit sententia, tota a superiori oratione dependens, hiulca prorsus et incomposita, si aliter legatur. Atque huic simile illud ad Cæsarem: 'Ad quæ te illi iidem hortantur,' &c. *Douza.*

Tigranes] Rex majoris Armeniæ, qui auxilium ferens Mithridati regi, victus est primo a Lucullo, deinde a Pompejo Magno in deditionem acceptus, et in regnum restitutus, persolutis sex talentorum millibus. Strabo l. II. Lucan. l. II.

Meæ res parum prosperæ] Quia ter infeliciter pugnavit cum Romanis, et tandem sibi mortem inferre coactus est, quod veneno non potuit: quia medicamento, quod ab eo Mithridaticum vocant, præmunitus longo usu, veneno confici non potuit, pedetentim autem veneno assuescere quis potest, dum veluti in alimentum vertitur. Pater autem ejus, etiam Mithridates nomine, erat Romanis amicissimus. Docet autem, ex adversa fortuna se meliorem et prudentiorem ad bellum effectum. *Bad.*

Et, quod florentibus optabile est, &c.] Sententia vere Mithridatica, prorsus ad illud Poëtæ accommodata: 'Felix, quem faciunt aliena pericula cautum.' *Douza.*

Ac mox a Philippo] Notat Carrio in Vaticano lectum, *mox tracto Philippo.* Scribe: *at mox fracto Philippo Antiochus, &c.* Gronovius.

Decem millibus talentorum] Ex Livio, et Appiano in bell. Syriaco, legendum est: *Quindecim millibus talentorum.* Livii verba sunt hæc ex l. XXXVII. 'Asiaque omni, quæ cis Taurum est, decedite: pro impensis deinde in bellum factis, quindecim millia talentum Euboicorum dabitis: quingenta præsentia, duo millia et quingenta, cum Senatus populusque Roman. comprobaverint, mille deinde talentum per duodecim annos.' *Ursin.*

Talentorum] De Talentorum æstimatione juxta varietatem gentium mendosus est locus Festi, et qui non patitur emendationem. Hoc unum recte est, Talentorum non unum esse genus, et Atticum esse sex millium denarium. Cetera incerta sunt. Plin. XXXV. 11. 'Talentum Atticum denariorum sex millibus taxat M. Varro.' Ita enim scribendum est. Pollux l. IX. dicit Talentum Atticum esse sex millium drachmarum Atticarum, Babylonicum septem millium, Æginæum decem millium, Syrium mille et quingentarum drachmarum, item Atticarum. De Talento Attico idem elicitur ex Livio l. XXXIV. Athenæo IV. 6. et aliis. Sed Babylonicum esse septuaginta duarum minarum Atticarum scribit Ælianus I. 22. de Var. Hist. Id est, septem millium et ducentarum drachmarum. Omne autem talentum est sexaginta minarum; minæ autem singulæ centenas drachmas continent, ut Africanus et Julius Pollux scribunt. Sic fit, ut Euboicum talentum sit sexaginta minarum Atticarum, et totidem millia denariorum, ut verbo *Talentorum* Festus scribit: quod etiam Plinius ait XXXV. 11. et Athen. IV. 6. et Pollux l. IV. Itaque si LXX. minæ Euboicæ æstimantur LXXII. Atticis, et eadem proportio est in drachmis et denariis, triginta quinque drachmæ Euboicæ æstumantur Atticis drachmis triginta sex. Talentum vero Euboicum æstumatur drachmis Atticis, sive denariis centum et septuaginta, uno supra sex millia. *Scal.*

Deos Samothracas] Mysteria Cabirorum Deorum Samothraciæ semper fuere celeberrima. Credebantur enim iis imbuti justiores fieri et sanctiores, et in quibuscunque periculis præsentissimos habere Deos. Quo errore occæcati Jason, Orpheus, Hercules, Castor, Agamemnon, Ulysses et Pollux et heroum plerique, sed et Alexandri pater Philippus Samothraciæ sacris voluerunt initiari. Vide Diodorum l. v.: et Apollonii Scholiastem in primum Argonauticon, et Plutarchum in Alexandro, et Suidam in Σαμοθράκη. Hæc porro sacra esse Phœnicia docet ipsum Cabirorum nomen: Cabiri enim vel Caberi sunt Dii Phœnicum, qui Beryti maxime colebantur. כביר, id est, Cabir, Ebræis et Arabibus magnum et potentem denotat. Hinc et alii observarunt, inde appellatos Cabiros, id est, divos potes, ut Varro et Tertullianus explicant, θεοὺς μεγάλους καὶ δυνατοὺς, Orpheo ἐνδυνάτους. Singulorum Samothraciæ Cabirorum nomina refert Apollonii Scholiastes l. I. ex Mnasea: Τέσσαρες, inquit, εἰσὶ τὸν ἀριθμὸν, Ἀξίερος, Ἀξιόκερσα, Ἀξιόκερσος. Ἀξίερος μὲν οὖν ἐστιν ἡ Δημήτηρ, Ἀξιόκερσα δὲ ἡ Περσεφόνη, Ἀξιόκερσος δὲ ὁ Ἅδης. ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος Κάσμιλος, ὁ Ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. Id est, *Quatuor sunt numero, Axieros, Axiokersa, Axiokersos. Axieros vero est Ceres, Axiokersa autem Proserpina, et Axiokersos Pluto; quartusque, qui additur Casmilus, est Mercurius, ut narrat Dionysidorus.* Idem referunt Phavorinus et Etymologus in Κάβειροι. Uti autem Casmilus sive Mercurius hic additur, ita plerique illum ponunt in inferiori ordine, et pro ministro duntaxat habent. Varro: 'Casmilus nominatur in Samothraces mysteriis, Deus quidem administer Diis magnis.' Vetus auctor apud Phavorinum, Cadmilum illum a Cadmo derivat. Quippe Cadmum Agenoris filium, cum Europam quærens Samothraciam pervenisset, perceptis his mysteriis uxorem duxisse Harmoniam auctor est Diodorus l. v. Cabirorum simulachra Vulcani simulachris fuisse simillima tradit Herodotus l. III. Forma nimirum et species utrisque ridicula. Proinde, ut ibidem narratur, Cambyses Cabirorum fanum solis sacerdotibus permissum cum adiisset, simulachra concremavit, multis in illa invectus verbis. Cabirorum sacerdos Hesychio Κόης appellatur, quod refert Hebræum כהן id est, Cohen sacerdos. Cabiris Samothracum sacra fuit spelunca quædam Zerinthus nomine, in quâ canes Hecatæ immolabantur, ut Lycophron, ejusdemque Scholiastes testatur. *Bochart.*

Insomniis accidere] Recte correxi, *insomniis occidere*, voce Sallustiana, quam apud eundem in Catilinario Criticus noster reponit: 'dies noctisque festinare: vigilare: neque insomniis, neque labore fatigari:' et oratione de Rep. 'profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit; quin insomniis excitus, furibundus, atque alienata mente feraris:' error ex eo natus, quod veteres, *insomnIs*, scriberent, *pro insomniis*, *I* longa videlicet, pro geminata. Certe antiquissime vulgati, qualis est apud eruditissimum Nicolaum Fabrum, *insomnia*, agnoscunt. Dicunt Latini *insomnia* utroque numero; pro eo quod est iisdem vigilia, et Græcis ἀϋπνία. Priore quidem numero Pacuvius Antiopa: 'Perdita illuvie atque insomnia.' Item Cæcilius Plocio: 'Consequitur comes insomnia: ea vero insaniam adfert.' Posteriore vero Terentius Eunucho: 'Aut mox noctu te horsum adigent insomnia.' Sic enim Donatus illa Terent. accepisse visus est, etsi non dissimulet, *adiget insomnia*, alibi scriptum reperiri. Virgilius: 'Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia Manes.' Quanquam ibi, *somnia* significari volunt Grammatici, addita

scilicet præpositione: ut Græci dicunt ἐνύπνια; sed idem Virgilius, *insomnia*, etiam plurali pro vigiliis posuit, 'Quæ me suspensam insomnia terrent?' Quamvis et hic somnia intelligi possunt, quibus tereri potuerit. Ita Carisium emenda. Falluntur autem, qui, *insomnium*, pro eodem extulisse antiquos crediderunt: cujus exempla nulla sunt, itaque apud Suetonium Caligula scribe ex vetere libro, 'Incitabatur insomniis maxime: neque enim plusquam tribus nocturnis horis quiescebat;' non, *insomnio;* ut vulgo. Quod vero propius ad rem attinet, Persen Philippi F. inter ceteras de morte illius opiniones, ἀϋπνίᾳ exstinctum esse, scriptoribus plerisque placuisse a Plutarcho relatum est. *Carrio.*

Post Attalum] Attalus, Pergami rex, pecuniæ ditissimus et splendida abundantique suppellectile. Plin. l. VIII. Propertius: 'Nec sit in Attalico mors mea nixa toro.' Hic a populo Romano donatus est eo regno: cum liberos non haberet, populum Romanum heredem fecit: ejusque substantia amplissima Romam est allata: unde Attalicæ vestes splendidæ, et opes ac conditiones Attalicæ.

Miserrumum servorum] Quia ultro inservientem. Dederat enim ingentia munera Scipioni, quæ in se accepturum pro tribunali, idem Scipio dixit. *Bad.*

Simulatoque impio testamento] Omnino ad Attalum pertinent: de cujus testamento, ut omittamus multos scriptorum veterum locos, proferemus unum tantum Porphyrionis manuscripti, apud quem ita habetur in Horatii versu ex Ode 18. l. II. 'Neque Attali Ignotus heres regiam occupavi.' Attalus Rex Asiæ, Pergami regnavit, cujus hereditatem Pop. Rom. accepit. Dicendo autem, 'ignotus heres occupavi,' suspicionem dat, qua existimemus, falso testamento Romanos hanc sibi hereditatem vindicasse, &c. *Ursin.*

Aristonicum] Variant inter se veteres Historici non parum. Nam Liv. epitoma l. LVIII. Eumenis Regis filium dicit, et item Justinus l. XXXVI. qui non justo matrimonio, sed ex pellice genitum scribit. At Florus, regii sanguinis ferocem juvenem appellat; Pomponius vero Lætus auctor recens, Eumenis nepotem tradit: quod placet, si veteres historici auctoritate nititur. Rursus Eumenem alii dicunt Attali patrem, alii patruum, ut in tanta Historicorum varietate, fortasse locus sit aliquid suspicandi de mendo vulgatæ lectionis. *Idem.*

Nicomede mortuo] Qui moriens populum Romanum fecit heredem: regnum ejus in Provinciæ formam redactum est. *Bad.*

Cum filius Nusæ, &c.] Scriptura præ aliis insignite prava, et quæ Sallustio non modo fraudi fuit, sed etiam viros maximos in errores gravissimos induxit: quorum alii partim, an hæc Sallustii essent, dubitarunt, nonnulli Nusam, sive Nysam Nicomedis Regis Bithyniæ filium esse crediderunt; alii etiam eadem occasione locum Suetonii, ea de re, qui recte habet, corrigere tentarunt. Vetus editio; *cum filius Nusa, quam regiam appellaverat, genitus haud dubie esset*, minimum a veritate. Fabri et Briconeti; *quem Regem jam appellaverant;* in qua scriptura illud, *appellaverant*, rectum videlicet. Vaticanus, *Nysa, quam Reginam:* hinc lege, quod et humanissimo doctissimoque Puteano placuit; *cum filius Nusæ, quam Reginam appellaverant, genitus haud dubie esset.* Vult enim Mithridates, Nysæ Nicomedis filiæ, quam Romani reginam appellaverant, priusquam Bithyniam diriperent, filium regni heredem natum fuisse; non tantum verisimiliter, sed omnino vere. *Nysam* enim muliebre nomen esse e Plutarcho constat; qui in vita Luculli magni illius Mithrida-

tis sororem ita appellatam scribit. Ac sane, nisi Suetonius *Nysam* Nicomedis filiam diceret, parum abesset, quin illam Plutarchi eandem cum hac esse, et nescio cui Nicomedis filio, ex quo etiam filium sustulerit, nuptam fuisse existimarem. Sueton. Julio: '(Cicero) quondam in Senatu (Cæsari) defendenti Nysæ causam filiæ Nicomedis beneficiaque regis in se commemoranti: Remove, inquit, isthæc oro: quando notum est et quid ille tibi, et quid illi tu dederis:' nisi forte verba illa, *Nysæ filiæ*, quæ varie leguntur, delenda sunt, aut ita interpretanda, uti quod jam dixi, non filia fuerit sed nurus. verba autem Cæsaris in ea oratione hæc fuerunt: 'Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus, Memmi, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur: neque clientes, sine summa infamia, deseri possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus.' Male autem operæ, *Musa*, pro *Nusa*, expresserunt. *Carrio.*

Filius Nusa] Ex Plutarcho erudite Carrio reposuit, *Nusa*, quod et Turnebus agnoscit XIV. 14. Ego locum sic recte scribi et distingui arbitror: *Cum filius quem regem appellaverat, Nusa genitus haud dubie esset.* Rex Nicomedes filium ex Nusa conjuge conceptum Regem appellaverat, regnique heredem instituerat. Plinius tamen Nicomedis uxorem a cane interfectam Consingen appellat l. VIII. *Coler.*

Cretenses] Creta, Κρήτη, Ptolemæo Maris Mediterranei insula, Jovis incunabulis, et centum urbibus quondam clara. Hodie Candia vulgo dicitur. Sic quoque in Concil. Chalcedon. Hæc olim etiam Aëria, Curetis, Macaros, et Macaronesos dicta fuit, ab aëris temperie, teste Plinio, et Solino. Hecatompolis quoque Eustathio, Idæa, et Chthonia item Stephano. Telchionia etiam, a Telchinibus, ut habet Gyraldus. *Ortel.*

Equidem, &c.] *Interna mala*, hoc est, domesticas seditiones, et bella civilia per Cinnam denuo, ac Marium reducem in media Urbe excitata, quæ res cum primis vorsoriam Sullæ in Italiam capiundi, conditionesque ab Archelao conceptas ac propositas, a Mithridate mox confirmatas accipiundi caussa fuit. *Douza.*

Abnuente Tigrane] Suadebat bellum suscipiendum Mithridates: negabat Tigranes: eoque dissuadente, Mithridates arma sumsit, atque hoc est quod dicit: 'abnuente Tigrane bellum cœpi:' sic enim legendum esse, non, *cœpit*; præter certam verborum sententiam, res ipsa clamat. *Carrio.*

Marcumque Cottam, &c.] Non dubito eum esse, cujus oratio inscribitur Caji Cottæ. Nam M. Aurelius Cotta, consul a Mithridate victus est apud Chalcedoniam, seu, ut hic dicitur, *Chalcedona*. Sed L. Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem, exercitum Mithridatis fame ferroque delevit, et in Pontum coëgit e Bithynia confugere. *Bad.*

Chalcedona] Chalcedon Χαλκηδὼν, Ptolemæo; Strabo Calchedon, Καλχηδὼν, habet. Urbs Asiatica est, ad Bosporum Thracium. Liberam urbem Plinius vocat: cui etiam antea Procerastis, dein Compusa, (*Colpoëssa* legit Pintianus) postea Cæcorum urbs (quod locum eligere nescissent) dicta fuit. Curopalates in lib. de officialibus Constantinopolitanis hanc Justinianam Tertiam nominat. Hodie adhuc Chalcidona vocari, scribit Sophianus Cultitiu Turcis dici, mihi Carolus Rimius auctor est, qui Constantinopoli oratorem egit nomine Maximiliani II. Romanorum Imper. Marius Niger tradit interius reædificatam, et a junioribus Cacelina nuncupari. Scutati ex ea facit hodie Alph. Adrianus, et quoque Thomas

Minadolus: Petrus Gyllius prodit hodie exiguum vicum esse, sine mœnium vestigiis. Idem addit ex Dionysio Byzantio, Chalcedon fluviolum esse, qui in Propontidem effluit, unde urbs nomen sumpsit: eumque hodie proprio nomine carere, adeo ut accolæ Potamicon duntaxat nominent; ejus meminere Stephanus et Eustathius. Thevetus scribit eum adhuc hodie Chalcedoni nominari. *Ortel.*

Cyzicum] Vide supra p. 720.

In obsidione moranti] Fabri et Briconeti, *in obsidio moranti:* et sane *obsidium* veteres etiam dixisse constat. C. Lælius ad populum pro se: 'uti terra marique simul, nobis obsidium facerent:' et Sallustius l. I. Historiarum, 'magnis opibus profectus, obsidium per L. Catilinam legatum.' Vide Nonium. *Carrio.*

Nullo circumadnitente] Hoc est, Nemine sociorum juvante me aut frumento, aut commeatibus. *Douza.*

Paran, et Heracleam] Emendo Servium ad III. Æneidos. 'Alii Heracleam appellatam volunt, quia Heraclides Lacedæmoniorum reges.' *Putsch.*

Para] Locus maritimus in Asia Minori circa Hellespontum, aut Euxinum mare. *Ortel.*

Heraclea] Ponti urbs; in Bithynia Straboni, Xenophonti, et Ptolemæo; ubi descensum ad inferos fabulantur Poëtæ. Bonacciolus hodie Aupep, Niger Pendarachia nomen habere ait. Hanc Heracleam Ponticam, ut apud Dioscoridem est, Serapio vocat Dadiabentichi. *Idem.*

Apud Cabira] Ibi fuit Mithridatis sedes. Strabo: ἐν δὲ τοῖς Καβείροις τὰ βασίλεια Μιθριδάτου κατεσκεύαστο. *Col.*

Cabira] Καβειρία, Inferioris Asiæ oppidum Stephano.

Inter me, atque Lucullum prœliis, inopia rursus ambos incessit] Hæc ex 4. hist. Carisius l. I. recitat. in quo, *Prope*, pro, *Prœliis*, mendose legitur in vulgatis libris. *Man.*

In Armeniam] Armenia, regio Asiæ inter Taurum et Caucasum montes, a Cappadocia ad Caspium mare usque protensa: ab Armenio Thessalo, Jasonis comite, inquit Strabo, dicta. Major Armenia, inquit Plin. l. IX. post Mediam ad occidentem occurrit. Ea, ut ait Ptolemæus, a septentrione Colchidem habet, Iberiam et Albaniam: ab occasu magnum Euphratis cursum, qui Cappadociam, minorem Armeniam et Syriam Comagenem relinquit: a dextris ab Oriente partem Hyrcani maris ac Mediam, qua montes Caspii assurgunt, a meridie Mesopotamiam atque Assyriam. Montes in Armenia sunt Moschici, qui supra partem Ponti ad Cappadociam se efferunt: Pariedrus, in quo fontes habent Euphrates et Araxes fluvii: Antitaurus, qui ab Euphrate scissus, et Mediam percurrens, postremo Albus appellatur: Cordica, ex quo Tigris oritur: Taurus ac Niphates, qui Mesopotamiam atque Assyriam ab Armeniis disterminant: Caspii, qui vergunt ad Medos, et Caucasi, qui septentrionalia Iberiam versus Albaniamque concludunt. Flumina quatuor, Cyrus, qui monte ortus Caucaso a sinistris, Iberiam Albaniamque dimittens, Armeniam a dextris, in Hircanum defertur pelagus: Araxes, Phasis, et Lycus, Tigris, Euphratesque. In Armenia pretiosum inter reliqua aromata nascitur Amomum. Armeniam Hebræi Ararat vocant. In ea civitas Artaxat insignis. Inde Armenii et Armeni dicti. Vide Ptolemæi tabulam Asiæ IV. Plin. l. I. et Strab. II. Plura de Armenia apud Stephanum. In majorem et minorem distinguitur, quarum partes ab Ortelio, diligenter ab Eustathio collectæ, enumerantur.

Ceterum consilium est] Charisius l. II. 'ceterum *quomodo positum est;* pro *alioquin consilium est*, an *reliquum consilium est?*' *ceterum*, non erat opus viros doctos concorditer

hic ex nescio quibus libris inserere, repugnante sententia. *Putsch.*

Finem Oceanus] Dionysius Halicarnass. 'Romana urbs imperat toti terræ, qua quidem inaccessa non sit, habitaturque ab hominibus; sed et toti mari imperat, non solum huic intra columnas Herculeas, sed ipsi Oceano, quacunque est navigabilis, PRIMAQUE ET SOLA ab omnis ævi memoria terminos sibi potentiæ fecit, Orientem et Occasum.'

Nisi raptum habere] Id est, Armis quæsitum, aut per injuriam: id quod Lepido Philippus objecerat supra; et fortasse hic ablativus ille reponendus, ut fiat: *Nisi armis partum habere.* Et certe hoc altero illo multo numerosius. *Dousa.*

Conjuges] Verbum, *conjuges*, non alio, quam ad raptum Sabinarum refertur. Galgalus etiam apud Tacitum in vita Agricolæ, Raptores orbis appellat Romanos. *Ursin.*

Peste conditos orbis terrarum] Quid si legamus, *Pesti?* hoc est, exitio sive in pestem atque perniciem orbis terræ procreatos a Romanis videlicet in servitutem redacti. *Dousa.*

Trahant, excidantque, omniaque, et maxime regna, hostilia ducant] Hæc verba, ex eadem quoque epistola, ita in vv. cc. leguntur: *Trahant, excidant, omniaque non serva, et maxime regna hostilia ducant.* Quæ lectio non displicet; nam paulo supra dixit: 'Me, quia fama erat divitem, neque serviturum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt.' Paulo post Faërnus legebat: 'Regnum Persidis inclutum divitiis,' non, *inclytis.* Item in vv. cc. est: *Quod haud difficile est,* pro eo quod vulgo legitur, *quod difficile non est.* Ursin.

Non serva et maxume regna] Quid illud, quod in libris omnibus legitur? *omniaque non serva et maxime regna hostilia ducunt:* nisi forte, *non serva,* pro iis quæ libera sunt, nulliusque imperio parent, acceperit. *Carrio.*

Cui Seleucia maxuma urbium] 'Seleucia Elimaidis, Persicæ regionis civitas.' Plin. Item Comagenæ, ad Euphratem fluvium Straboni, Plinius eam Parthorum cognominat, et Babyloniam quoque vocari addit. Bachad Nigro, Mosal Masio dicitur: Baudra autem, Pineto: Novem Seleucias extruxisse Seleucum Antiochi filium auctor est Appian. in Syriacis.

Seleucia] Non semel illa apud antiquos cum Babylone confunditur: quippe Seleuciæ vicinitate Babylonem exhaustam Plinius dicit in solitudinem rediisse. Nec multo aliter Strabo l. XVI. 'Babylonis partem Persæ diruerunt, partem consumpsit tempus, partem Macedonum negligentia, præsertim postquam Seleucus Nicanor Seleuciam ad Tigrin condidit, stadiis tantum trecentis a Babylone dissitam.' Hæc ille. Itaque in Babylonis opes et nomen successit Seleucia, quæ non solum Babylonia (ut apud Plinium et alios διακριτικῶς, quia non una fuit Seleucia) sed et Babylon appellata est, sicuti Stephanus de Urbibus ostendit, cum dicit: Βαβυλὼν Περσικὴ πόλις, μητρόπολις Σελευκία καλουμένη. En Babylonis ipsum nomen Seleuciæ tributum. Quo etiam referenda hæc Sidonii carmina: 'Non cootam Babylona personabo, Quæ largum fluvio patens alumno, Inclusum bibit hinc et inde Tigrin.' Porro in eodem, quo Seleucia loco, vel certe in proximo, Bagdad postmodum conditam fuisse oportet, cum utramque ad ripam Tigridis et fere in eadem a Veteri Babylone distantia describant Geographi. Nam trecenta illa stadia, quibus a Babylone Seleuciam distare scribit Strabo, sunt milliaria prope XXXVIII. id est, diurnum illud iter Bagdadum et rudera Babylonis interjectum juxta Texeiram, qui ex Emirchondo Persarum Historico testimonia quoque de ejusdem urbis situ in medium profert. *Bochart.*

Regnumque Persidis inclutis divitiis est] Faërnus *inclutum divitiis est*, legebat. *Ciacc.*

Regnumque Persidis inclutis divitiis] Vereor ne *inclutæ* scripserit Crispus. hoc enim semper fere cum auferendi casu copulatum reperio: nisi quis fortasse *inclutum* legi malit: quod nec mihi quidem displiceret, nisi hoc a vestigiis receptæ scripturæ longius aliquanto recedere videretur. *Douza.*

Exstinguent omnia, aut occident, &c.] Id est, Romani hac via grassando aut pessum dabunt omnia, aut ibunt ipsi. Dicam planius: Aut universa perditum ibunt, aut peribunt ipsimet, non radicitus modo, verum etiam eradicitus; valentiores scilicet adversarios nacti, seu nos, sive alios vindices in tempore adfuturos: quod difficile non est, si modo viribus in unum conjunctis mutuas pariter operas tradere velimus, &c. Visum est hoc etiam inter alia levioris notæ animadversione dignum: ne quis videlicet scripturæ similitudine deceptus, et *occident* istud penultima longa efferendum autumans, alios porro secum in erroris nassam a vero possit abducere. *Idem.*

Quod difficile non est] Mss. *Quod haud difficile est*. Ciacc.

Si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur] Hic locus in vett. libris emendate legitur, ad hunc modum: 'Si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis; fortuna aut nostris vitiis adhuc incolumem.' *Nostris vitiis* autem dixit, pro, Nostra culpa et segnitia aut discordia. *Ciacc.*

Circumgredimur: exercitus] Locus qua a scriptura, qua ab interpunctione valde mendosus: scribe, *circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis, fortuna aut nostris vitiis incolumem*. Carrio.

Auxilio profectum magnis Regibus] Hoc non sui honoris ipsius modo, verum et Tigranis, generi sui gratia, dicere videtur: quippe qui, ultra mortalium morem, prorsus barbarico fastu tumens, ac ceterorum omnium præ se contemtor, et Magnus, et Rex Regum audire volebat: eo magis, quoniam non contentus Mediæ, Syriæque, ac Palæstinæ ditiones Armeniæ regno adjectas, lege belli suas fecisse; gentesque omnes finitimas sub immanissimum jugum misisse victas, rebus ei supra votum fluentibus, Parthis insuper ob interna mala afflictis, Asiæ imperio per vim extorto, opes eorum tantum non ad internecionem attriverat. Nam de Mithridate ipse melius silere puto, quam pauca dicere, qui non Magni modo, sed et Maximi Regis cognomento ornandus ex rebus gestis videretur, nisi major Mithridate, qui Mithridat. devicit Magnus: 'Ille tremor Ponti, sævi quoque terror Hydaspis.' Major, inquam, illo, imo ipso etiam sese; quod tanti hostis, postea debellati cadaver ad se delatum oculis usurpare non sustinens, dignum insuper habuit, quem ob virtutem ac rerum gestarum gloriam funebri laudatione honestans, Regem ætatis suæ præstantissimum appellitaret: qua de re Appianum, qui volet, consulat. Merito ergo Magni Regis cognomentum et Tigrani, et sibi, tribuit Sallustianus Mithridates. *Douza.*

Neu malis pernicie nostra unum imperium prolatare] Præclare et illi libri hoc loco habent: *Neu malis pernicie nostra tuam prolatare*, quasi nil aliud sit, Mithridatem non juvare, quam tantisper, dum Mithridates vincitur, Arsacem suam perniciem prolatare, quæ tamen, Mithridate victo, in illum sit casura. *Ciacconius.*

Pernicie nostra unum imperium] Alii, *nostra tuum imperium*. Vaticanus, *pernicie nostra tua prolatare*. Optime vetus editio, ut et Fabri et Briconetia *non malis pernicie nostra tuam prolatare, quam societate victor fieri*. Carrio.

Pernicie nostra unum imperium pro-

latare] Placet scriptura, quam alii, partim ex membranaceis libris, partim ex veteri editione eruerunt: *Neu malis pernicie nostra tuam prolatare, &c.* Eodem significatu, quo paullo superius scripserat: 'Ptolemæus pretio diem belli prolatans.' Hoc vult Mithridates, Tigrane secum a Romanis oppresso, Arsacem finem belli (id quod cum argumentis, tum exemplis aliorum Regum ostenderat antea) haud quaquam futurum, sed ulterius gradum, impetumque adeo in regnum ipsius facturos: quod eos jam pridem totis animis invasisse dicit, cupidine profunda imperii, ac divitiarum. Quod ut animadvertat, monet; neu fallacibus ipsorum dictis fidem habeat: quibus hoc unum student, ut belli moram ab Arsace redimant modo; fidem haud longius servaturi, quam dum utrumque, hoc est, et Mithridatem et Tigranem afflixerint. Qua re patrata, præsens ipsi exitium a Romanis paratum esse: ac duobus Magnis regibus victimarum in morem mactatis, tertium Arsacem quasi succidaneum datum iri. Suadet itaque Arsaci, ut dolum ipsorum in præsens, ac bellum in posterum caveat: neu solum firmiorem se ad resistendum fore speret, quam si fœdere inito Reges tres potentissimi, veluti Geryon aliquis tricorporeus, uno animo pergentes, sociatisque opibus undique Romanos, hoc est, latrones gentium pariter eant oppressum; victores haud dubie discessuri. Cujus rei etiam facilitatem summa cum gloria conjunctam ostentat, eo magis, quod exercitus ipsorum procul ab domo, auxiliorum, commeatuum, omnium denique honestarum rerum inopiam patiens, parvo labore confici, ac disperdi posse videatur. Hoc honestius certe, sapientius, securius denique, quam ut dum alienis laboribus tutum fore se sperat, armis abstinendo, ac se quasi medium gerundo, occasiones rei bene gerundæ amittat: atque hoc modo et belli, et perniciei suæ diem prolatans, tandem pro intempestivis falsæ quietis induciis, mox futuri mali sortem pariter cum usura dependat. *Douza.*

Vulcanalia] Ea vetus Calendarium refert ad diem 23. Augusti: Festus autem ad diem 29. ejusdem mensis. Celebrabantur autem in honorem Vulcani, et ludi fiebant in Circo Flaminio: quo die etiam populus pro se animalia in ignem mittebat. Hæc festa diversa a Vulcanalibus, seu tubilustriis, quæ habita undecimo Calendas Junias, vel, ut aliis placet, decimotertio: quod Vulcani Festum fuit institutum ad lustrationem Tubarum, unde Ovidius sic cecinit: 'Proxima Vulcani lux est, quam Lustria dicunt, Lustrantur puræ, quas facit ille, tubæ.' Templum Vulcani a Romulo extra muros Urbis fuit positum, vel quod filius Martis quum existimaretur, propter fabulosam illam Vulcani adversus Martem Veneris causa simultatem, Vulcanum in eadem urbe eodemque cum Marte domicilio esse noluit: vel, quod verisimile est, quum Romæ ab incendiis statim a primis temporibus multum esset periculi, colendum quidem Deum igni præfectum, sed extra Urbem locum ei assignandum statuerunt, ut Plutarchus refert in Quæst. Rom. Quæst. 47. *Hospinianus.* Vulcanus, in cujus honorem Vulcanalia instituta sunt, idem est procul dubio cum Tubalcaino. Ab hoc igitur Vulcano ærariam et ferrariam artem, atque ejusmodi conficiendorum instrumentorum, quæ sacra historia paucis attingit, rationem primum repertam esse ipsimet Ethnici scribunt. Itaque ferreos et æreos opifices illi consecratos esse docet Plato L. II. de LL. Quare sic pingebant, ut refert Albericus lib. de Imaginibus Deorum, fabri similitudine, malleum manu tenens, et ad latus officinam habens ferrariam. Apud Homerum

Iliad. l. XVIII. mentio fit admirandorum tripodum a Vulcano fabrefactorum. Sed et arma ab iisdem diis facta scribit ex Ethnicis auctoribus, Lactantius I. 17. quanquam Pausanias l. IX. ait, nullum in tota Græcia egregium Vulcani opus extare, præter sceptrum Agamemnonis. Vulcanus quoque ex mente Ethnicorum Deus artium appellatur ab Augustino de Civit. Dei, IV. 10. Quod et ante eum Plutarchus in tractatu de Aquæ et Ignis comparatione dixit. Nam usum ignis ad fundendum et conflandum metalla primus invenit Vulcanus iste, ut ait Lactantius II. 6. et lib. de Ira Dei, c. 13. Sicuti autem Tubalcainus cum Vulcano idem, ita et Nahama soror Tubalcaini eadem cum Venere, נעם naham enim venustam, formosam denotat. Porro apud Festum legas, quotannis mense Junio trans Tiberim piscatorios ludos fieri solitos a Prætore Urbano pro piscatoribus Tiberinis, quorum quæstus perveniret in aram Volcani, quod id genus pisciculorum vivorum datur ei Deo pro animis hominum. *Funger.* Hoc addo, ideo fictum fuisse Poëtarum fabulis in Lemnon Vulcanum cecidisse, quod illa ignibus esset obnoxia; unde Seneca in Hercule Œtæo: 'Quæ tanta nubes flamma Sicantas vomit, Quæ Lemnos ardens?' Ignis autem Lemni erumpebat maxime e monte Mosychlo, de quo Hesychius et Nicander in Theriaicis, ad quem Scholiastes citat ex Antimacho: 'Ηφαίστου πυρὶ εἴκελον, ἥν ῥα τιτύσκει Δαίμων ἀκροτάτοις ὄρεος κορυφαῖσι Μοσύχλου. Id est: 'Quales in summa rupe Mosychli Mulciber accensis fornacibus excitat ignes.' Vide *Bochartum* de Colon. Phœnic. I. 12.

Quam maximis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit] *Ariobarzani* tam hic, quam in epistola Mithridatica, proinde ut vulgo legitur, censeo reponendum, quicquid dicant alii, antiquo casu. Sic et *Regnum Persi Macedonicum* idem dixerat supra, pro *Persis*. Sed et Cicero, 'Filium Verri,' pro *Verris*, et Virgilius, 'Immitis Achilli,' pro *Achillis*. Qua de re Probum vide in Catholicis. *Douza.*

Euphraten] Vide infra, ubi de Tigride et Euphrate ejusque alveis late agitur.

Cappadociæ] Καππαδοκία, Asiæ Minoris regio. Hodie Almasia est Jacobo Castaldo; Genech Theueto, Toceatu Alalulien Pineto. Straboni et Halicarnassæo hæc Cappadocia quoque Leucosyria dicitur, Λευκοσυρία. Cappadoces a Græcis Syros nominari, scribit Herodotus l. I. Pyrhætos cognominatos aliorum differentia, scribit Eustathius: quod ex igne futura prædicebant. Capthorim Hebræis dici, docet ex Onkelo Arias. Joseph. lib. Antiq. I. dicit Hebræis Meschinos (Μέσχινοι) nuncupatos incolas. Strabo tradit Cappadociam in duas satrapias a Persis divisam, in eam quam proprie Cappadociam, et Cappadociam ad Taurum, item Magnam cognominarunt: et alteram, quam Pontum, et Cappadociam Ponticam dixere. Hæc Pontica eodem auctore, sub Archelao rege, in quinque præfecturas distincta fuit. In Lavinasenam Λαουινασηνήν, nempe, (vel Laniasinam, Λανιασινήν) Sargusenam Σαργυσηνήν, Saravenam (hoc in Græco non invenio) Cammanenam Χαμανηνήν, et Maromenam, Μαρμωηνήν. De hac Cappadocia intelligit vetus Adagium, 'tria Cappa pessima;' uti ex Isidori Pelusiotæ Epistolis videtur. In totidem quoque idem Strabo dividit eam quam Magnam dixit, scil. in Melitenam Μελιτηνήν, Cataoniam Καταονίαν, Ciliciam Κιλικίαν, Tyanitim Τυανῖτιν, et Isauritim Ἰσαυρῖτιν. Sed quod hic quoque addam, est, quod Ptolemæus Sargarausena, Σαργαραυσηνή, et Garsauria, Γαρσαυρία, legit. Apud eundem Melitena, Cataonia, et Lavianensis, in Armenia Minore; et Isauria, in Galatia ponuntur. Tempore

Greg. Nazianzeni Cappadociam in Cæsariensem et Tyanensem dividebant. Porphyrogenneta eam dividit in Charsianam, Armeniacam, et Cappadociam Minorem, item in Cataoniam, Tauricam, et Mediterraneam. Cappadociæ regionibus jungit Plin. VI. 3. Gazazenam, et Colopenam. Liber Notitiarum habet Honoriadem Cappadociæ regiunculam: hujus mentio etiam fit in Cedreno, et Novellis Justiniani. Appianus de bellis Syriacis nominat quoque Cappadociam Seleucidem, a Seleuco rege sic cognominatam. Pro Sargauria apud Ptolemæum legunt ejus interpretes Gardaucreta, mendose omnes: unum Noviomagum semper excipio. *Ortel.*

Naves codicariæ] Festus in epitoma: 'Caudicariæ,' inquit, 'naves ex tabulis crassioribus factæ.' At in veteri inscriptione, CODICARI NAVICULARI INFERNATES. Item: CODICARII NAVICULARII ET QVINQ. CORP. NAVIGANTES. Videndus Seneca in Comment. de vitæ brev. ubi de Claudio Caudice, et Varro de vita pop. Rom. l. III. apud Non. qui citat locum Sallustii; nam habet: 'Quod antiqui plureis tabulas conjunctas codices dicebant, a quo in Tiberi naves codicarias appellamus.' *Ursin.*

Equites Cataphracti] Huc pertinet alterum Sallustii fragmentum, quod eodem loco Servius profert his verbis conceptum: 'Equis paria ornamenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerunt,' &c. Ex quo loco satis aperte Servius docet, Cataphractos equites esse, qui et ipsi ferro muniti sunt, et equos similiter munitos habent. Videndus Tac. l. XVII. Ubi de Cataphractis ait: 'nobilissimo cuique tegmen ferreis laminis,' &c. et Liv. l. XXXV. cujus verba sunt: 'Equitum mirabilem vim trajici Hellespontum in Europam partim loricatos, quos cataphractos vocant, partim sagittis ex equo utentes.' *Ursin.*

Equites Cataphracti, &c.] Justinus l. XLI. 'Munimentum (Parthis) equisque loricæ plumatæ sunt, quæ utrumque toto corpore tegunt.' Similia et infra dicit Sallust. ubi Plumæ similitudinem Sallustius et Justinus expressere, quam alii plerunque squammam vocant, unde et squammatæ loricæ. Certe non differunt squammæ et plumæ specie modoque contextus. Utramque similitudinem Maro junxit l. XI. sub finem, addens materiem æneam: 'Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahenis In plumam squammis, auro conserta, tegebat.' De equitibus non ita mirum, sed illud, equos similiter ferro totos quidem et usque ad ungulas tectos fuisse. Egregie Claudianus II. in Rufinum de lamellis consutis: 'Flexilis inductis hamatur lamina membris Horribilis visu: credas simulachra moveri Ferrea, cognatoque viros spirare metallo: Par vestitus equis.' Hæc fuere olim Equorum Equitumque munimenta et tegumenta, an verius impedimenta. Nam certe pondus subinde et rigor (etiamsi squammata essent) impediebant inferre vulnera, æque atque accipere. Tacitus l. I. Histor. de Sarmatarum armatura: 'Tegmen ferreis laminis, aut præduro corio consertum, ut adversus ictus impenetrabile, ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum.' De iis ita Vegetius III. 22. 'Cataphracti equites, propter munimina, quæ gerunt, a vulneribus quidem tuti, sed propter impedimentum et pondus armorum capi eos facile est.' *H. Hugo.*

Menstrua solvenda] Tacit. Histor. V. de Asphalto, 'Fugit cruorem, vestemque infectam sanguine quo feminæ per menses exsolvuntur.' *Ciacc.*

Menstrua solvenda] Turnebus XVI. 1. ait, 'hoc loco menstrua solvere, esse sacra solvere, quæ mense quoque dabantur.'

Menstrua solvenda] Si in loci hujus

enarratione frustra me dixero alias fuisse, profecto haud ementiar. Nec tamen mirum, cum (ut Petroniani Bollenii expurgatione in rem meam utar) et homo sim, et adhuc juvenis; adde Lucretii (at quanti Poëtæ!) auctoritate inductus; apud quem istiusmodi exemplum legeram: 'Tempore eo si odorata est, quo menstrua solvit:' ubi de muliere menstruali, ac sanguinis profluvio abundante loquitur. Itaque in eadem fortassis nunc etiam persuasione hærerem, nisi me errantem humanitus, comitate (ut solet) sua, facile in viam reduxisset Lipsius, pariter autem vellendo, et admonendo, existimare se *Menstrua* hoc loco non pro Mensibus genitalibus, sed pro Sacris potius accipienda; iis dico, quæ quot mensibus pro exercitus incolumitate, et maxime salute suorum, persolvi, nescio an Romani, Barbari certe moris antiquitus fuisse videtur: quam quidem ego hominis ingeniosissimi, et omnium sine controversia doctissimi, interpretationem, non amplius primam pronunciare ausus, ipse mecum et cum animo meo curiosius aliquamdiu agitassem, accessit tandem ad Lipsianam sententiam auctoritas Plutarchi, apud quem (ut forte an consilio in Crassum ejus incideram) hæc verba inveni: *οἱ δ' ἐπειρῶντο μὲν τὴν αἴσθησιν ἀποκρύπτειν, τὰ κρανῆ καταμπέχοντες· ὀφθέντες δ' ὑπὸ δυοῖν γυναικῶν προθυομένων τοῖς πολεμίοις, ἐκινδύνευσαν, εἰ μὴ Κράσσος ὀξέως ἐπιφανεὶς, μάχην ἔθετο πασῶν καρτερωτάτην.* Id est: 'His imperat (Crassus) ut quam possint occultissime iter faciant, qui studentes hostem fallere, galeas frondibus contexere. conspecti autem a duabus mulieribus, quæ sacrificabant pro salute hostium, in periculo fuissent, ni celeriter interveniens Crassus pugnam commisisset multo acerrimam,' &c. Vides, quantam a Plutarcho Sallustius, a Sallustio contra Plutarchus accipiat lucem. Nam absque illo foret, nec per quas mulieres, Italicine, an exotici generis; nec a quo loco, nec quo diei tempore: nec qua occasione insidiæ istæ militares detectæ fuerint, compertum quicquam haberemus. Nunc ex Historici nostri reliquiis discimus, lumine adhuc incerto, hoc est, sub matutinum crepusculum, opera mulierum maxime, et quidem nationis Gallicæ istud ipsum evenisse: hoc amplius; caussam deprehensionis ejus, turbæ vitationem, fortuitumque secessum, atque ascensum exstitisse, in solum ac devium (uti apparet) montem ejus rei gratia factum, quo videlicet majore cum silentio ac religione, extra conventum, sacra illa peragi possent. Unde et liquido est animadvertere, quam curiosa ubique Rerum, Temporum, Locorum, Hominum denique tractatione Historiam suam exsecutus Sallustius. Qua sane mihi ad miraculum usque disertus ac prudens omnem humani ingenii captum supergressus videtur; Historicorum quantum est, erit, aut fuit unquam, haud dubie princeps: et cui illud de Mæonio Poëta volgatum optimo jure tribui possit, 'Longe erit a primo, quisque secundus it.' *Douza.*

Pluteos] Tabulæ, quibus aliquid præsepitur, auctore Pompejo, *Plutei* dicuntur; et crates crudo corio intextæ, quæ militibus opus facientibus opponi solebant, sub hoc vocabulo significantur.

Simul eos, et cunctos jam inclinatos, &c.] Videndum an legi possit: *Cunctos jam inclinatos laxitas loci, et plures cohortes, &c. pariter arces invadunt.* Ursin.

Hi locorum perignari] Puto corrigendum, *Hi locorum pergnari.* Sic supra: 'fiducia gnaritatis locorum.' Item *foret*, pro *fuerat*. Sed et illud, *Ad eam artem*, non placet; malimque, *ad eas artes:* idque ex veterum librorum fide, in quibus diserte expressum legitur, *ad eas arces*, mutatione facili *t* scilicet in *c* facta. *Douza,*

Parma] Est exiguum et rotundum scutum, sicuti et pelta fuit scutum parvum et leve, a quo peltastæ et peltati pedites dicuntur. Cetra quoque inter exigua scuta fuit, ut scribit Marcellus.

De pecore] Carisius l. I. notat *pecu* et *pecus pecoris*, et hæc duo Sallustii verba adfert. Servius autem l. III. Georgicon et Martianus l. III. reliqua commemorant, nullo tamen adjecto libri numero, quæ ego primum inter se conjunxi, deinde hoc libro, hoc etiam loco posui, quod cum eo, quod præcedit, optime congruerent: dicit enim Sallustius eos scuta e viminibus nexuisse, illisque coria de pecore recens detracta imposuisse, quæ quasi glutino adolescebant: quo etiam pertinet, quod idem scribit Servius, Sallustium dicere Lucanos de vimine facta scuta coriis tegere, Æn. l. VII. Carisius l. II. 'glutinum,' inquit, 'dixit Varro in Scauro, glutinum Dædalum invenisse, quam declinationem Sallustius sequitur, cum dicit; quasi glutino adolescebant:' idem eodem: 'Varro in Scauro, glutinum ferunt Dædalum invenisse: quasi, gaudium, præmium. itaque Sallustius istius potius declinationis usum secutus, Glutino, inquit, adolescebant, ut gaudio, præmio:' quas duas postremas voces cum exempli causa adferat Carisius, easque superius etiam cum Varronianis composuerit, mirari satis nequeo eorum ignaviam, dicam, an imperitiam, qui eas ut Sallustianas habuere. *Carrio.*

Tartanium] Amnem Bithyniæ.

Eos qui hoc malum, &c.] Retulit inter hujus libri reliquias Ludovicus Carrio, sed cum in Nonii Marcelli codicibus tum recentioribus cusis, tum etiam Mss. vetustioribus, unde hæc desumsit Carrio, fragmento huic Sisennæ, non Sallustii nomen præfixum sit, eo unde sumtum est me quidem judice relegabitur tantisper, donec hujus constitutionis ratio reddatur. *Putsch.*

Improbo patibulo eminens affigebatur] Hoc in navibus factum fuisse, ex eo apparet, quod ante dixit, 'aut malo dependens verberabatur.' Igitur legendum videtur, *in prora patib. e. aff.* Ciaccon.

Immutilato corpore, improbo, &c.] Ciacconius: *In prora patibulo eminens.* Lipsius l. II. Antiq. legit: *In proris.* Neutrum placet. Ego ad Criticum Senatum adferre hanc meam emendationem non dubito: 'Aut immutilato corpore improbe, patibulo eminens affigebatur.' Coler.

Immutilato corpore improbi] Multa multis ad hunc locum dicta, quæ recitare quid attinet? Mihi dubium non est verum esse lectionem *in puppi*, quam Illustrissimus Scaliger in Ms. Nonii exstare indicio fuit sic scriptam, *in pouppi*. Putsch.

Improbo patibulo] Locus non injuria de mendo suspectus: neque tamen quo mendum tollatur reperio. Sunt qui legant, *in prora;* non placet: itaque amplius cogitandum. *Carrio.*

Improbo patibulo] Improbum patibulum hic excelsum denotare videtur. Sic *improbius natus*, pro grandioris staturæ homine: item *improbiora labra.* Aliæ enim cruces aliis fuerant. Enimvero fatendum est, quod altitudinem crucis spectat, alias aliis majores statui solitas, etiam in vulgari et ordinario latronum et servorum supplicio. Nam prout robustiores essent, et altioris staturæ, qui erant cruci affigendi, vel infirmiores, ita crux illis altior, aut humilior compingebatur. Patibulum quidem proprie dicitur de transverso ligno, sicuti et patibulum pro sera sive vecte, qua ostia occluduntur, dictum a Titinnio notat Nonius. Cum tamen hæc vox pro cruce ponitur, tota ea intelligenda est. Sicuti hic apud Sallustium nostrum. Itaque errat hic Lipsius, quanquam locum ex Carbonaria Plauti apud Nonium adducit: 'Patibu-

lum ferat per urbem, deinde affigatur cruci.' Sed fallitur. Vide Salmas. de Cruce.

Clausi lateribus pedem] Laudat Fragmentum istud Fronto, confirmare se studens auctoritate Sallustii, probe oppido, ac Latine dici: *Altus pedes tot*. Sed cum in hoc exemplo nec vola, nec vestigium elocutionis ejus usquam gentium compareat; cui dubium esse potest, quin vox *altus* mala manu istinc sublecta redonari Sallustio debeat, restituique fortasse hoc modo: *Clausi lateribus pedem altis?* Douza.

Naphthas] Probus Catholicis, hoc hujus Naphthæ genus olei cedrino similis, Sallustius l. IV. hist. dixit.

Naphthas] Alioqui et flos tenuissimus bituminis ita vocatur, circa Babylonem copiosissime proveniens, cui tanta est cum igne cognatio, ut flamma transiliat in eam undecunque visam. Auctor Plinius II. 105.

LIBER V.

At Lucullus, &c.] Hic consul fuit A. U. CCLXXXV. una cum L. Metello, fratre Q. Metelli Cretici, qui (ut auctor est Pedianus) Consule Pompeio Siciliæ Prætor fuit. Sed et ipso sub initium Consulatus sui, et successore suo, antequam Magistratum eum iniret, defunctis; nemineque in locum porro ejus subrogato, solus eo anno Consulatum gessit; cujus hic mentionem injicit Crispus, haud alio referundam, quam quod Lucullus, comperto Regem istum cum tribus Legionibus in Ciliciam (quæ eidem provincia cum exercitu decreta erat) per Lycaoniam tendere, suis militiam detrectantibus, ac jam abnuentibus omnia, auxilium ejus adversus Mithridatem imploravit: sed frustra; id quod ad proximum Fragm. docebimus. *Douza.*

Lycaoniam] Lycaonia, Asiæ Minoris, in Cappadocia, regio: vicina Isauriæ, Ptolemæo. Idem alios Lycaones habet in Lycia, ad Lycum fluvium; quos aliquando Æzeos (Αἴζειοι) dictos scribit Halicarnassæus I. Hi postea in Italiam profecti Œnotri dicti fuere. Pro Αἴζειοι suspicatur Sylburgius Ἀζῆνες scribendum. Est et Phrygiæ Minoris urbs Lycaonia, D. Hieronymo, in locis Hebraicis. *Ortel.*

Ciliciam] Cilicia Κιλικία, Asiæ Minoris regio. Josepho dicitur hæc Tarsus. Item Stephano. Chalah tamen Hebræis nominari, auctor est mihi Arias Montanus. Aoan, Ἀωαν, aliquando vocatam, tradit Etymologicon. Hodie vocatur Turcomania et Finichia, a vico quodam magno; ut refert Marius Niger. Incolas prius Achæos appellatos scribit ex Herodoto Stephanus: ego Hypachæos apud eum lego. Idem Stephanus tradit eos etiam Trachiotas vocari; quorum mentio etiam apud Strabonem II. Item XIV. ubi Ciliciam in asperam et campestrem distinguit. Lithia appellat Serapio, cap. de cocco infectorio. Cilicia etiam Cappadociæ præfectura Ptolemæo: quæ Straboni Eusebia ad Argæum nominatur. Eadem, ni fallor, cum ea quam Joan. Chrysostomus Epistol. 125. ad Cyriacum, Taurociliciam nominat. *Idem.*

Legiones Valerianæ, &c.] M. Acilium Glabrionem intelligit, qui A. U. DCLXXXVI. cum P. Pisone Consul fuit, eique provinciæ istæ una cum Mithridatico bello decretæ. Sed ha-

NOTÆ VARIORUM

IN

FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

Ne] Ex quarto an ex quincto historiarum libro hæc in voce, *sublicium*, Festus adducat, nemo facile dixerit, sic enim in Antonii Augustini exemplo scriptum est: *Sallustius lib. qu.* qua nota quartus non minus quam quinctus designari potest: præterea de verbis ipsis Sallustianis, cum ingens in Festo sit lacuna, minor dubitatio est, et ea re Festum ipsum exprimere, quam, nescio quid novum comminiscendo, in temeritatem incurrere, malui. *Carrio.*

Cujus duas insulas propinquas] Sunt qui fragmentum hoc VII. sunt qui X. Sallustii historiæ, sunt qui XI. adscribant: sed cum præter v. superiores historiarum libros nullos a Grammaticis recenseri videam, et veteres codices sexto postrema hæc tribuant; omnino hunc numerum retinere malui. Neque enim mihi fit verisimile, reliquos eos, si modo præter sex, ut jam dixi, alii etiam a Sallustio scripti sunt, ita prorsus intercidisse, ne verbum quidem ex iis ut a Grammaticis afferatur: maxime cum novator verborum Sallustius sui ubique sit simillimus: et aliis suis libris, si quos forte scripsisset, non minorem Grammaticis novas, imo veteres, loquendi rationes in iis observandi occasionem dedisset, quam iis, quos mutilos, laceros, concisos, perturbatos, et nulla ex parte sibi respondentes nunc in lucem edimus, suppeditaverit. Adde, quod illa ipsa fragmenta, quæ ex quibus historiarum libris sint desumta, incertum est, cum ad hos quidem superiores libros pertinere certum sit, cui tamen unumquodque eorum debeat assignari, non temere dixeris, sed ad fragmentum. Loquitur, quantum divinare valeo, de insulis fortunatis, ad quas victum voluisse ire Sertorium e Sallustio in historiis esse traditum, scribit in librum Epodon Horatianum interpres, sive is Acron est, sive Porphyrio; sed silentio prætereundum non est, me, pro *satis constabat*, scripsisse, *sitas constabat*: quod ne cui paulo humaniori non probem, non timendum mihi esse existimo. *Carrio.*

Cujus duas insulas] Multa super

hoc loco doctorum opiniones. Aldus Manutius nono, Ludovicus Carrio sexto historiarum libro adscripsit. Colerus inter incerta referendum censuit. Nos vero cum videremus in quibusdam Nonii codicibus IX. in aliis XI. in aliis VI.: historiarum libro tribui, ad quartum relegandum putavimus. In Ms. fuit IV. quod non intelligentes inepti illi librarii in VI. in IX. in XI. mutaverunt, quæ omnia ex hac priore scriptura manasse nemo paullo humanior negabit: neque vero mihi cum doctiss. Colero fit verosimile, Crispum ultra V. historiarum libros conscripsisse, personasus auctoritate Grammaticorum, qui sane non insuper habuissent, verborum a communi usu remotorum delectum, et elegantiam, uti ex superioribus ita et ex his libris, si unquam fuissent, scriptis suis inserere. *Putschius.*

Gadibus] Gades Pomponio, Gadira Γάδειρα, Ptolemæo, et Apollodoro: Erythia Ἐρύθια, Pherecydi, ut Strabo tradit: Ἐρύθεια, et per syncopen Ἐρύθη, Stephano: Gadir Pœnis, auctore Solino et Plinio; qui *sepem* eorum lingua significare addit. Pavimentum lapidibus stratum interpretatur Joan. Tzetsa. Hodie autem una exstat tantum insula, cum urbe cognomine. Gadis enim Hispani, et insulam et urbem, sed nautæ nostrates Calis malis vocant. Juxta est exiguus scopulus, quem S. Petri Hispani nominant. Urbs Gadis, quæ Cæsari l. II. Civilium Gades pluraliter nominatur, Juliæ Gaditanæ Augustæ nomen habet apud Plinium. In insulæ vero meditullio duæ hodie supersunt vetusti ædificii turres, Torres de Hercoles incolis dictæ. Herculem hic olim delubrum habuisse, auctores sunt Strabo, Plinius, et Mela. De Gadibus multa Philostratus V. Has vero Fortunatas insulas nec nomine, nec nosco: nisi ex Plutarchi Sertorio, qui eas sub nomine Atlantidum descripsit. Corruptus autem hic Nonius: nam pro *decem stadium*, *decem millibus* legendum, ex hoc loco Plutarchi. *Ortel.*

Serum bellum in angustiis] *Serum* hic explicant Grammatici crudele atque sævum. Virg. V. 'Seraque terrifici cecinerunt omnia vates.' Valerius Flaccus Argonauticon l. VI. 'Cum Juno Æsonidæ non hæc ad vulnera cernens Esse viam, nec sic reditus regina parandos, Extremam molitur opem, funesta priusquam Consilia, ac seras aperit rex perfidus iras.' *Putsch.*

Illi tertio, &c.] Arusianus Messus; *citius sive celerius hac re*: sic enim ibi scribendum est. Hoc autem fragmentum, etsi non dubito, quin ad librum quartum pertineat, quo bellum Mithridaticum describitur, tamen, ut certum, eo referre religio mihi fuit. *Carrio.*

Pontum] Provincia Asiæ minoris, clauditur juxta Strabonem ab Occidente Haly flumine, ab Oriente Colchide: a Meridie minori Armenia, a Septentrione mari Euxino. Etsi Ptolemæus l. V. paulo aliter disterminet: 'Pontus,' inquit, 'ab occasu ore Ponti et Thracio Bosporo: a meridie, regione, quæ proprie Asia dicitur, a septentrione parte Euxini maris disterminatur.'

Pompejus] Suet. de claris gramm. c. 14. 'Lenæus,' inquit, 'tanto amore erga patroni memoriam exstitit, ut Sallustium historicum, quod Pompejum oris improbi animoque inverecundo scripsisset, acerbissima satyra laceravit, lastaurum, lurconem et nebulonem, popinonemque appellans, vita scriptisque monstrosum: præterea priscorum Catonisque verborum ineruditissimum furem.' *Carrio.*

Pompejus, &c.] Dii Criticis istis male velint, vel faciant potius, oris quidem improbissimi, animo vero multo inverecundiore; qui Sallustiano stigmate non contenti, quo Historicus ille animi verecundi notam

Aurelium M. F. C. ni fallor, nepotem Cottam, sequenti dein anno Coss. fuerunt L. Licinius L. F. L. N. Lucullus, et M. Aurelius M. F. C. ni fallor, nepos Cotta: de quibus quarto libro egit Sallustius. *Carrio.*

Neque decretis labos] Sic recte, contra quam Schurrerius impressit; nam testatur in primum Æneidos Servius, 'ubique pæne Sallustium *labos* dixisse, pro *labor*.' *Rivius.*

Senecta jam ætate] Exemplaria et aliæ editt. *acta jam ætate*, quod restituendum existimo, intelligoque effœtam et decrepitam senectam: ut in oratione ad Cæsarem: 'Non orbi liberi, non parentes exacta ætate.' Item bello Jugurthino de Micipsa quod scribit: 'Exacta ætate sua, et parvis liberis.' *Douza.*

Et vobis genitus hic] Mss. *et bis genitus hic:* recte; cum paulo post: 'Vos Quirites rursus mihi patriam, deos penates, cum ingenti dignitate dedistis.' Sic etiam Cicero diem, quo ab exsilio fuit restitutus, natalem suum appellat. Ad Attic. lib. III. 'Natalem diem reditus mei cura ut in tuis ædibus amœnissimis agam tecum.' *Ciaccon.*

Bis genitus] Quia postliminio renatus videbatur, cum iterum esset patriæ datus. *Bad.* Recte Badius, quod frustra fastidiunt Carrio et alii, qui aut *vobis genitus*, aut, sive *bis* sive *vobis* deleri malunt. Iterum genitum se significat, quum factione Mariana, quam cum aliis nobilibus fugerat, per Sullam oppressa in urbem redit: ut Cicero quoque suum ab exilio reditum παλιγγενεσίαν vocat. In eandem sententiam eunt Turnebus, Ciacconius, Colerus. Qui quoniam omnes eadem dicunt, unum iis addam proprie nostrum, locum videlicet Ciceronis in Bruto pœne extremo: 'Sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est expulsus.' Et paulo post: 'Tumultus interim pro recuperanda republica et crudelis interitus oratorum trium Scævolæ, Carbonis, Antistii: reditus Cottæ, Curionis, Lentulorum, Pompeji.' *Gronov.*

Cum omnis manerunt] Mss. *quis omnis.* Ciacc.

Callidam facundiam] Sunt qui *caninam facundiam* Sallustium scripsisse existiment; quod dissentientibus libris nondum probare possum. Scio quidem a Sallustio Ciceronis facundiam seu potius ab Appio ita appellatam fuisse; sed quid ad rem? *Carr.*

Callidam facundiam] Nonius in Rabula sic citat aliud fragmentum, quod modo indicavimus: 'Sallustius,' inquit, 'Canina, ut ait Appius, facundia exercebatur.' Columella in operis præfatione: 'Sed ne caninum quidem, sicut dixere veteres, studium præstantius, locupletissimum quemque adlatrandi, et contra innocentes, ac pro nocentibus, neglectum a majoribus, a nobis etiam concessum intra mœnia, et in ipso Foro latrocinium?' Isidorus de summo bono III. 60. quid sit canina facundia docet, cum ait: 'Antiqui Forensem eloquentiam, caninam facundiam nuncupabant, eo quod causidici in certaminibus caussarum omissis quæ agunt, veluti canes, alter alterum se lacerant, jurgiaque caussarum ad injurias suas commutant.' Prudentius in Hamartigenia: 'Inde canina Foro latrat facundia toto.' *Ursin.*

Qui victus] Mss. *queis victus.* Ciacc.

Quoniam post defectionem] Scribo ex libris omnibus, *quoniam defectione sociorum, et Serterii per montes fuga:* quorum postrema in omnibus, maxime tamen Glareani libris sunt corrupta: in quibus est; *et Sertorii per montes, neque fuga, neque manus certare posset, neque utilia parare:* quod alii corrigentes legunt; *et Sertorii per montis juga neque manus certare.* Utrumque absurde est ἀπροσδιόνυσον. *Carrio.*

Macedonia plena hostibus est] Venu-

tum, hostium est. Quomodo et Argentoratense; tametsi, quod ad sensum attinet, parum refert utrum legas. *Rivius.*

Pares] Quia dum bella geruntur, non possunt vectigalia tam abunde colligi: et si colligantur, in periculo sunt, ne intercipiantur. *Badius.*

Ita classe, qua commeatus vehebatur] Mss. libri, *ita classe, qua c. vehebat*: et *ita*, pro, præterea, positum videtur. *Ciaccon.*

Ita classe, qua commeatus vehebatur, minore quam antea navigamus] Non hercle percipio quid velit, (ita sep- tuose dictio a Cotta datur) et vereor sincere satis hæc devotionis formula concepta ut sit, nec ipsis (sat scio) Quiritibus intellecta: si tamen ita legendum, ac non potius, quod mihi, sub acumen styli natum, in mentem venit modo verbis aliquantum transpositis ad hoc exemplum: *Ita classe, quam antea commeatus vehebatur, minore navigamus*: ut significet Consul eo angustiarum redactos Romanos, ut navium armatarum, seu bellicarum numerus jam minor sit, quam antea classis fuerat, qua commeatus transvehebantur. *Douza.*

Agite, uti libet, et ita supplicium sumite] V. c. *agite, ut monet ira, et supplicium sumite.* Ciacc.

Quare indignus vobis, nobisque et reipub. incipitis] Venetum et Schurrerianum, *rep.* casu ablativo. *Riv.*

Ingenuo] Carrio legit, *ingenio corporis.*

Neque mea ingenio corporis, honestius quam pro vestra salute finem vitæ fecerim] Sic legend. primo docuit Ludov. Carrio ex Ms. et veteri editione: locutio rara quæ exstat apud Agellium I. 1. ut docet idem Carrio: cæterum *ingenium corporis*, naturam, ita alibi *ingenium loci* naturam ejus designat. Florus lib. II. 'Callidissimus imperator patentibus in campis, observato loci ingenio, quod et sol ibi acerrimus, et plurimus pulvis et Eurus ab oriente semper quasi ad constitutum staret.' Tertullian. de habitu mul. 'Herbarum ingenia adduxerant.' Glossa: *Ingenium. εὐφυΐα, φύσις. Putsch.*

Fecerit] V. c. *fecerim*: recte. *Ciacc.*

Cui mandetis] Tacite innuit se adhuc utilem fore reipubl. cum non sit facilis repertu melior. *Bad.*

Et pacis] Ms. *et maris.* recte. *Ursin.*

Per vos igitur, Quirites, et gloriam majorum, precor, tolerate advorsa] Τὸ *precor*, non est in Veneto, neque in Argentoratensi; ac rectius abesse poterit: nam alias eodem modo Crispus. *Rivius.*

Per vos igitur] Vox *igitur* non est in Mss. *Ciacc.*

Germani] Ex Isidoro lib. XIX. in voce, *renones*: quem eundem locum intellexit Servius lib. III. Georgic. Sallustium vestes de pellibus renones vocare scripsit: quo de commentario II. Antiquar. lect. diximus. *Carrio.* Isidorus XIX. 23. 'Renones sunt velamina humerorum et pectoris usque ad umbilicum, atque intortis villis adeo hispida, ut imbres respuant; quos vulgo reptos vocant, eo quod longitudo villorum, quasi reptat: de quibus Sallustius: Germani intectum renonibus corpus tegunt.' Legerim tamen: *Germani intecti rhenonibus corpus tegunt.* Intecti enim plerumque corpus erant. Tacitus: 'Tegumen omnibus sagum fibula consertum: cætera intecti toto dies juxta focum atque ignes agunt.' Et paulo post: 'Gerunt et ferarum pelles.' Cæsar lib. VI. bell. Gall. 'Pellibus aut parvis rhenonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda.' Hoc autem nomen Gallos pellibus ferinis indidisse putat Scaliger eruditissimus, quod Græci ῥῆνας τὰ μῆλα nominant. Nam et ipsos Gallos aliquando Græce locutos esse. Germani nostri etiamnum juvencum seu vitulum Rind vocant. *Coler.*

Et Marius duplicaverat bellum] Ta-

ditus: 'Per Gallias Germaniasque duplicaverat bellum.' *Ciacc.*

Fugam nostris fecere] Videndum an legi debeat, *nostri*; nisi illud sit quod alibi citatur, *nostri fœda fuga*; et legendum ex Jugurtha, 'Post Auli fœdus, et exercitus nostri fœdam fugam.' *Ciacc.*

Panormitanos] Panormus est insignis Siciliæ civitas, ita dicta quod ob multitudinem appellentium navium omnium veluti portus communis esset. Hodie Palermo dicitur. Magna hic dubitatio est, an Panormus Græca sit civitas, quod nomen indicare videtur, an Punica. Pervetustam esse urbem ex Thucydide constat, cujus verba Latine lib. VI. ita sonant: 'Phœnices præterea circa omnem habitabant Siciliam, occupatis extremis ad mare partibus, parvisque insulis ei adjacentibus, negotiandi cum Siculis causa. At postquam multi Græcorum illuc cum navibus trajecerunt, relictis plerisque, Motyam et Soluntem ac Panormum, finitima Elymis oppida sedibus ibi positis una incoluerunt; cum Elymorum freti societate, tum quod exiguo inde ad Carthaginem trajectu Sicilia distat.' Bochartus alio nomine Punico appellatam Urbem existimat, ut puta Leptis, quod stationem denotat. Cluverus Græcam esse urbem contendit.

Quo cupidius in ore ducis] Tacitus lib. XIX. 'Julianus ad Vitellium productus, et vulneribus fœdatus, in ore ejus jugulatur.' Sed in Bello etiam Jugurthæ Sallustius ita locutus est. *Ursin.*

Ventis per cava terræ citatis] Huc fortasse pertinet fragmentum, quod supra lib. IV. habetur ex Nonio: 'Atque hiavit humus multa et profunda.' Nam Sallustius agebat hic, ut apparet, de ingenti quodam terræ motu, et fortasse de eo, de quo Athenæus facit mentionem lib. III. ex historiis Nicolai Damasceni, in quibus scriptum erat: 'Ἀνεφάνησαν περὶ τὴν χώραν αὐτῶν λίμναι τε αἱ πρότερον οὐκ οὖσαι, καὶ ποταμοὶ, καὶ ἄλλαι ὑπὸ τῆς [illegible] ἀνεωχθεῖσαι. Ad Sallustii certe locum respexit Tacitus, cum dixit de terræ motu quodam lib. II.: 'Neque solitum in tali re effugium subveniebat in operta prorumpendi, quia diductis terris hauriebantur, sedisse immensos montes, visa in arduo, quæ plana fuerant, effulsisse inter ruinam ignes memorant.' *Ursin.*

Ubi multa] Censorinus, inquit Priscianus libro decimoquarto, de accentibus sic scribit: 'super præpositio est apud Virgilium I. Æneid. Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa. Sallustius vere in historiis adverbium hoc protulit: Ubi multa nefande casa super ausi atque passi. Sed mihi videtur Sallustius quoque loco præpositionis hoc præpostere protulisse.' Hæc Priscianus: quorum postrema in eo scribuntur quasi Censorini sint, non Prisciani: cum tamen Priscianus ab illo in alia omnia discedat, et hic præpositionem postpositionem, Græca figura, factam esse velit: hinc etiam, *casu*, non *casus*, quod vulgo est, scribi, et postremas duas voces, quæ ab editionibus absunt, ex veteribus libris adjici oportere judico. An autem hic Censorinus, cujus de Grammatica, de accentibus, aliisque eodem pertinentibus Cassiodorus non semel libros nominat, idem sit cum illo, cujus de die Natali volumen multis defectibus suppletis locupletius, locisque infinitis correctius brevi in lucem dabimus, dubitare me non nego. *Carrio.*

Saguntium] Huc possunt referri, quæ refert Hieronimus in Commentario in Abacuc, cum ait: 'Crispus loquitur in Historia: Saguntini fide atque ærumnis incluti, per mortalium studium majores, quam opibus; quippe quorum etiam tum semiruta mœnia, domus intectæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant.' *Ursinus.*

Saguntium] Pro *Saguntinorum* dictum esse notat Charisius l. I. Sed vix est ut credam bellum Saguntinum in historiis descripsisse Sallustium, cum a Lepido et Catulo usque ad bellum Catilinarium scripserit. Videtur aliquis pro concione apud Sallustium, aut alia quacumque oratione, an epistola Saguntinorum meminisse. *Colér.*

Tota autem] Martianus libro quinto; 'Si brevis,' inquit, 'fuerit monosyllaba, iambus, aut anapæstus, antecedat: ut ait Sallustius: Toga autem,' &c. eadem sunt apud Consultum Chirium (sive Carium) Fortunatianum libro tertio Rhetoricorum: ut quidem vulgo, et in ipsa etiam Nannii castigatione editus est: duplici profecto vitio: nam et ea, quæ de officio oratoris agunt, usque ad elocutionem, D. Augustini, non Fortunatiani sunt: et quæ dehinc consequuntur, a nebulone nescio quo, ad verbum ex Martiano translata, et illis fuerunt adjecta. Ita homines male industrii ex diversissimis liquoribus egregium istum cinnum temperarunt. *Carrio.*

Immodicus animi] Tacitus l. XVII. hunc respexit, cum dixit: 'Corpore ingens, animi modicus.' *Ursin.*

Tantum antiquitatis] Lectio ab hoc loco aliena, nihilque ad Genium Sallustianæ antiquitatis faciens, quam hoc modo me conjectore restituas licebit: *Tantum anxietatis, curæque,* &c. Douza. Cum Servio tamen *antiquitatis* retinendum existimat Gronov. ad Liv. l. I. c. 32.

Tantum antiquitatis] Legunt viri docti; *tantum anxietatis*, refragante Servio ad II. Georg. 'ANTIQUASQUE DOMOS, aut revera antiquas, aut charas, ut Sallustius, Tantum antiquitatis,' &c. *Putschius.*

In silva Sila] Sila Sylva, Σίλα, Straboni in Bruttiis prope Urbem Mamertinum. Plinius hujus etiam meminit. Syla est apud Virgilium et Vibium, Rheginorum Saltum a Sol line vocari annotavit Barrius: hujus vina laudat XII. Variarum Cassiodorus. Bruttianum vocant, inquit Niger. La Sila hodie per excellentiam vocari ab incolis scribit Laur. Anauiensis, patereque in circuitu ad ducenta M. P. scribit Scipio Mazzella. Carminianensis videtur vocari, in Libro Notit. An et Carmeianus quoque in libro de Limitibus? Arborum tanta varietate distinctam, ut id Naturæ opus mortalium solertia distributum videri possit, scribit Gabr. Barrius fol. 118. suæ Calabriæ. Sila urbs, (mihi obscura) est apud Strabonem VI.: quam dicit a Japygia distare milliaria IↃLXII. versus Aquilegiam, ut videtur. *Ortel.*

Apollinis] Ex Probi Catholicis: credo autem hæc ad Sardiniæ descriptionem pertinere, ut videtur. *Carrio.*

Cujus adversa voluntate] Recte est, *adversa voluntate*, hoc est, animadversa a Sullanis Scipionis Cos. voluntate. Nam de Scipionis exercitu accipiendum clamat res ipsa; docetque nos Plutarchus in Sulla his verbis: Ὁ δὲ Σύλλας ἔτι πολλοῖς στρατοπέδοις καὶ μεγάλαις δυνάμεσι περικεχυμένους αὐτῷ τοὺς πολεμίους ὁρῶν πανταχόθεν, ἡττᾶτο δυνάμει, καὶ δι' ἀπάτης προκαλούμενος εἰς διαλύσεις τὸν ἕτερον τῶν ὑπάτων Σκιπίωνα, δεξαμένου δ' ἐκείνου, σύλλογοι ἐγίνοντο, καὶ κοινολογίαι πλείονες· ἀεὶ δέ τινα καταγωγὴν καὶ πρόφασιν ἐμβάλλων ὁ Σύλλας, διέφθειρε τοὺς περὶ Σκιπίωνα τοῖς ἑαυτοῦ στρατιώταις ἠσκημένοις πρὸς ἀπάτην καὶ γοητείαν ἅπασαν, ὥσπερ αὐτὸς ὁ ἡγεμών· εἰσιόντες γὰρ εἰς τὸν χάρακα τῶν πολεμίων, καὶ ἀναμιγνύμενοι, τοὺς μὲν εὐθὺς ἀργυρίῳ, τοὺς δὲ ὑποσχέσεσι, τοὺς δὲ κολακεύοντες, καὶ ἀναπείθοντες, προσήγοντο. Id est: 'At Sulla multis adhuc exercitibus, et ingentibus copiis hostium circumfusum se videns, omnibus impar viribus, dolo invitavit alterum Consulem Scipionem ad fœdera. Non aspernante illo, congressus et colloquia crebra fiebant. Sed semper moram

aliquam Sulla et caussam injiciendo, militibus suis ad omnem fraudem et præstigias, sicut ipse dux erat, compositis, exercitum Scipionis corrupit. Nam ingressi in hostium castra, iisque admisti, alios pecunia, pollicitis alios, nonnullos delinimentis inductos, ad se illexere.' Ab his initium factum Appianus scribit, clam Scipione, secreto cum Sulla, si propius accederet modo, de transitione agendi pariterque hosti proditum, quasi sub cultro (ut apud Flaccum est), linquendi Imperatorem. Et fortasse huc etiam pertinuerit locus, quem paullo ante indicavimus, hoc exemplo: 'Inde ortus sermo percunctantibus utrimque: Satin' salvæ? quam grati ducibus suis? quantis familiaribus copiis agerent?' *Douza.*

A Graccho] Citat Augustinus libro vicesimo primo, de civitate Dei. puto hæc ad primum librum historiarum ejusque statim exordium referenda. *Carrio.*

M. Atilius] Ex Quinctiliano l. IV. c. 2. et Hieronymo adversus Helvidium. Agellius quoque l. I. c. 15. noct. Att. quatuor ultimas adducit voces, easque ex hoc Eupolidis sumtas esse asserit: λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν. *Idem.*

Palicanus humili loco] Videndum an ad hunc pertineat denarius argenteus, in quo Rostra expressa sunt cum titulo, PALIKANVS, quod is Trib. pl. cum esset, Tribuniciam potestatem auctore Pompejo restituit, ut scribit Asconius Pædianus et alii. A nobis tamen cognomen Palikanus Lolliæ familiæ tributum est in libro de familiis, et fortasse non ita recte. *Ursin.*

Loquax magis quam facundus] In hoc homine plus loquentiæ quam eloquentiæ fuisse docet et M. Tullius Cicero in Bruto: 'Cn. Carbonem et Marcum Marium, et ex eodem genere complures, minime dignos elegantis conventus auribus, aptissimos cognovi turbulentis concionibus, quo in genere (ut et in iis perturbem ætatum ordinem) nuper L. Quintus fuit, aptior autem etiam imperitorum auribus Palicanus.' *Putsch.*

Insolens vera accipiundi] Tacitus Annal. XV. 'Audiendi quæ faceret insolens erat.' *Ciacc.*

Insolens vera accipiundi] More tyrannis consueto, quorum, quamquam alieno ex ore sapientium, auriculas teneras mordaci radere vero fas nato nemini, qui quidem vitalem se esse postulet: nihil nisi quod animo complacitum, fictumque ad voluntatem siet audire sustinentes: unde veritas et fides sese ab Aula secernunt procul. Neque vero dubium mihi est, quin hæc de Tigrane Mithridatis genero sint accipiunda: quem dulci fortuna ebrium ita insolentem dominationem agitasse perhibet Appianus, ut ex tam infinita populorum multitudine ejus imperio parentium, nemo cum tantis cervicibus repertus, qui de adventu Luculli jam Euphratem cum Romano exercitu transgressi quidquam Regi suo præsignificare ausus fuerit, pariter omnibus metuentibus sibi, uniusque tenebrionis periculo perdoctis, linguæ repagula frenare; quem Rex ille, ob nuncium adeo liberum, patibulo statim suffigi, numerumque porro suspendiosorum augere jusserat. *Douza.*

Curubis] Curobis, κούροβις, Africæ proprie urbs, Ptolemæo. Curubis est apud Plinium, D. Augustinum, et Antoninum. Marmolius habet Calibia, castellum in promontorio Mercurii; quod a nonnullis pro Clupea, ab aliis pro Curobis Ptolemæi haberi scribit. *Ortelius.*

Tharros] Tharros, nomen urbis apud Probum Grammaticum, ex Sallustio, ut inquit, Τάῤῥον, Ptolemæi puto, in Africa. *Idem.*

Camisos] Camisa, urbs Camisenæ regionis, in Parthia, Straboni. Eumeis hæc Antonini est, ut placet Simlero ad eundem. Camisa tamen An-

tonino circa Armeniam Minorem urbs est: in Camisena regione verisimile. Camisanæ civitatis episcopalis meminit Gratianus, Decr. 2. Caussa 16. *Ortelius.*

Luces] Pompejus: 'Sunt quædam generis feminini tantum singularia; ut, *pax*, *lux*: licet legerim *has paces*, *luces*.' Hæc ille: *paces* quidem in bello Jugurthino a me adnotatum est: *luces*, nec reperiri, nec adnotari potuit. *Carrio.*

Japydiam] Hæc et Histria dicitur Italiæ regio, et terminus versus Dalmatiam.

Carbo turpi formidine] De pudenda hac, et Consulari adeo Imperatore indignissima formidine, fugaque Carbonis, ita Appianus: Γαλάται τε ὅσοι ὑπὸ Ῥαβέννης ἐπὶ τὰ Ἄλπεια παρήκουσιν, ἀθρόως ἐς Μέτελλον μετετίθεντο, καὶ Λεύκολλος ἑτέρους τῶν Καρβωνείων ἐνίκα περὶ τὴν Πλακεντίαν· ὧν ὁ Κάρβων πυνθανόμενος, τρισμυρίους ὅμως ἔτι ἔχων περὶ τὸ Κλούσιον, καὶ δύο τέλη τὰ Δαμασίππου, καὶ ἕτερα περὶ Καῤῥίναν καὶ Μάρκιον, Σαμνιτῶν τε αὐτῷ χειρὶ πολλῇ προθύμως ἔτι περὶ τὰ στενὰ κακοπαθούντων, ἀπογνοὺς ἁπάντων, ἀσθενῶς ἔφευγε σὺν τοῖς φίλοις ἐς Λιβύην ἐξ Ἰταλίας, ὕπατος ἔτι ὢν, ὡς Λιβύην παραστησόμενος ἀντὶ τῆς Ἰταλίας. Hoc est, 'Præterea tota Cisalpina Gallia defecit ad Metellum, et Lucullus contra Carbonianum exercitum alium prospere pugnavit ad Placentiam: quibus auditis Carbo, quamvis haberet adhuc armatorum xxx. m. circa Clusium, et duas Damasippi legiones, et totidem alteras sub Carinate, Marcioque; adhæc Samnitium magnam manum gnaviter angustias perrumpere molientium, omnibus tamen rebus desperatis, segniter profugit cum amicis in Africam, Consul Italiam deserens, quasi hac amissa illam occupaturus.' *Douza.*

Mithridate corpore ingenti, perinde armatus] Hoc exemplum brevitatis nomine commendatur a Fabio l. viii. c. 3. Neque hercule mirum, quippe a Sallustio, uno et unico illo brevitatis amatore. si tamen ita inibi legendum; ac non potius *animatus*, id est, spiritus animosos, vereque regios gerens. In qua sententia doctissimum Belgarum Lips. esse video, cujus ego singulas conjecturas, singula oracula puto. Lusit in hujus vocis ambiguitate lepide Varro, ubi scribit: 'Majores nostri, quum allia et cepe verba illorum olerent, tamen optime animati erant.' Quod si quis receptam tamen lectionem tueri maluerit, haud magnopere pugnabo; præsertim qui de Appiano didicerim, Mithridatis arma, Delphos Nemeamque ab ipso transmissa, miraculo fuisse visentibus; indeque conjecturam posteris factum, de ejusdem immani staturæ modo, corporisque totius vastitudine. *Idem.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus] Quamvis eam lectionem sollicitent, et *animatus* substituant, vulgata tamen mihi nihil vitii habere videtur. *Freinshem.*

Tyrannumque et Cinnam] Citantur hæc ter apud Servium, bis in codice Fuldano, semel ad quartum Æneidos, quo loco sic scriptum est: 'Et nunc ille Paris cum semiviro comitatu. Paris, Paridi similis, et injuria a persona; probrosis enim non lenibus veteres convitia dicebant, ut Sallustius, Tyrannumque excivitam maxima voce appellans.' Lege *Probrosis enim nominibus*. Paridis enim nomen probrosum sicut et Cinnæ, ut patet ex Sallustio supra: 'Si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu decus atque ordines omnes interierunt.' Sallustiana quoque verba emenda apud Servium ad primum et quartum Æneidos. *Putsch.*

Nomenque, &c.] Acro, sive qui Acronis nomine in librum Horatii de Poëtica arte: 'Notandum est,' inquit, 'apud Horatium flumen Rhe-

num genere neutro: ut in Sallustio in historiis, nomen Danubium.' *Carrio.* *Danubius*, *Δανούβιος*, Europæ maximus fluvius Ptolemæo et ceteris. Ister Ἴστρος, quoque vocatur, teste Plinio et Strabone: hic, horum nominum mutationem ponit ad ejus cataractas: ille, ubi primum Illyricum alluit: Ptolemæus ad Axiopolin urbem: Appianus ad Savi fluminis cum eo confluentiam. Itaque ut superior pars Danubius, inferior vero Ister vocetur. Bessorum lingua Istrum nominari, addit Jornandes. Stephano Matoas *Ματόας*, quondam dictus fuit. idem eum Danubim *Δάνουβιν*, et Danusim *Δάνουσιν*, appellavit. Addubanus nominatur apud Festum, nisi locus depravatus sit. Antiqua numismata Danuvius legunt. Hyperboreum Istrum vocat Corippus. Danubii fontem accurate describit Joannes Pedius, in opere de bellis Dacis Wittenbergensis, Huldiricho illatis. Done et Donaw hodie appellatur, ab undarum sono vel strepitu, ut Althamerus habet. Hunc Danubium Lycophron sub nomine Celticæ aquæ describit. Aristoteles I. Meteorolog. c. 13. scribit eum ex Pyrenæis montibus oriri. In Celtis ab urbe Pyrrhena. Herodotus in Euterpe. Bar vocatur hodie locus, ubi originem sumit: teste Althamero. Danubium scribit Seneca VI. Natural. Europam Asiamque disterminare: pro quo Tanaim restituendum, nisi obstiterit auctoritas Acronis ad Horatium, ubi dicit Tanaim etiam Danubium dictum. De hoc flumine legendus Stukius ad Ariani Periplum maris Euxini: etiam quæ scripsimus ad Daciæ Parergi nostri tabulam. *Ortel.*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem] Huc pertinent illa, quæ habentur supra: 'Neque auribus, aut lingua competere.' Ad quæ respexit Tacitus, cum dixit lib. III. 'Oppidani neque auribus, neque oculis satis competebant:' et lib. XIX. 'Trepidus miles, dux segnis, et veluti captus animi, non lingua, non auribus competere.' *Ursinus.*

Septimium] Donatus act. III. sc. 2. Adelph. hoc autem fragmentum idem esse cum illo, quod a me libro primo positum est; 'sic vero quasi formidine attonitus neque animo, neque auribus aut lingua competere;' olim suspicabar: nunc mihi ipsi cum hac omni mea conjectura omnino non placeo. Donatus enim *compesceret*, Marcellus vero *competere*, plane agnoscunt. Præterea animadverti Cornel. Tacitum facundiæ Sallustianæ, uti sæpe dixi, æmulum, eandem plane rem verbo illi (*competere*,) multis in locis subjicere: quare nihil mutandum statuo. *Carrio.*

Vulgus amat fieri] Quinctilianus libro IX. c. 3.: sic idem Sallustius bello Jugurthino: 'Multitudo, quæ in concione aderat vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat.' *Idem.*

Vulgus amat fieri] Seneca lib. de consolatione ad Marciam c. XVI. 'Nullum,' inquit, 'amat frustra cadere telum, quod in confertum agmen immissum est.' Sic enim legitur hic locus in v. c. *Ursinus.*

Non pœniturum] Et hoc quoque in Sallustio nusquam quidem, quod sciam, apparet: quod ab eodem Fabio l. IX. c. 3. hunc in modum recitatur: 'Usque adeo est processum, ut non pœniturum, pro non acturo pœnitentiam, *et visuros*, ad videndum missos, Sallustius dixerit: ubi ex vet. cod. legendum est, non acturum.' *Carrio.*

Vecte] Baculus, quo aliquid suspensum et sublatum vehitur, inque alto gestatur, quomodo etiam ὀχὸς fit ab ὀχέω.

Cicero catinam] Videnda, quæ supra notavimus ad orationem M. Lepidi, in qua ex hoc loco mutavimus *callidam facundiam*, in *eminens facun-*

diam. Lactantius l. VI. c. 18. ad hoc fragmentum respexit, cum scripsit: 'sed quia ipse caninam illam facundiam, sicut Sallustius ab Appio dictum refert, exercuit, voluit quoque hominem canino more vivere, ut remorderet lacessitus.' Hieronymus in epist. ad Augustinum: 'Sed incidit,' inquit, 'tempus difficillimum, quando mihi tacere melius fuit, quam loqui ita, ut nostra studia cessarent, et juxta Appium, canina exerceretur facundia:' et adversus Luciferianos: 'Proxime accidit, ut quidam Luciferi sectator cum alio Ecclesiæ alumno, odiosa loquacitate contendens caninam facundiam exercuerit.' *Ursin.*

Magna gloria] Suspicor scribendum esse *T. Didio Imp.* ut habetur in argenteo Didii hujus denario, in quo T. DIDI. IMP. descriptus est, licet Plutarchus habeat ὑπὸ Δειδίῳ στρατηγῷ, quod esset, *Didio prætore.* Videtur autem librarius illud IMP. quod erat IMPERATOR, vertisse in verbum *Imperante.* Idem.

Magna gloria] Agellius libro secundo, c. 28. Sallustii de Sertorio duce orationem, cum iis quæ Demosthenes habet de Philippo rege, contendens, nobis hoc fragmentum, quamquam nec ab ordine, nec a scriptura satis, uti mox ostendam, integrum, conservavit. Demosthenis autem verba statim subjiciam, si prius tamen quod mei hoc de loco sit judicii exposuero. Quod itaque vulgo legitur, *tribus millibus;* id nec rectum esse, nec a Sallustio positum, historiæ series arguit. Sertorium enim tribunum militum fuisse præter ceteros rerum Romanarum auctores Plutarchus memoriæ prodidit, neque vero melius, imo aliquanto etiam deterius est hoc, quod quidam suis in libris excudi voluerunt, *T. Didius imperator:* quam illud, quod antea in Agellio legebatur, *T. Didio imperante:* et Sallustium de Sertorio loqui, præter Agellium res etiam ab eo gestæ declarant; et quod in Hispania non fuerit T. Didius tribunus militum, sed Sertorius. Deinde quod vulgo est, *quæ rapta,* sententiam nullam habet. Fuerunt qui scriberent, *correpta:* ego veteris editionis scripturam sum secutus, quamquam, verum ut fatear, ne eo ipso quidem mihi satisfacio. quid enim illud? primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt: et quæ alii afferunt, nihilo similiora veri sunt: jam *cominus faciem suam ostentabat;* non *quæ eminus ostentabant,* in eadem antiqua editione disertim legitur. Postremo extrema Sallustianæ orationis verba paullo aliter apud Donatum in Terent. Eunuch. act. III. sc. 2. neque satis probe, hunc in modum leguntur: 'hæc, id est, cicatrices, sunt virtutis insignia; dehonestamento tamen esse corpori maxume lætabatur.' Locum, ut opinor, utcunque constituimus, nunc hujus a nobis constitutionis factæ, et omne id quod dixi verum esse, Plutarchi auctoritate probatum est. Σερτώριος (inquit) μετὰ τὸν Κίμβρων καὶ Τευτόνων πόλεμον, ἐκπεμφθεὶς ὑπὸ Δειδίῳ στρατηγῷ χιλίαρχος ἐπὶ Ἰβηρίας, ἐν τῇ πόλει Κάστλων παρεχείμαζεν Κελτιβήρων. Quo loco interpretes *imperatorum* vertere debuerunt, hoc enim στρατηγὸς sonare nemo, vel mediocriter in Græcis scriptoribus versatus potest ignorare: præsertim cum et Sallustius Didium Imperatorem dixerit. Idem paulo infra: τοῦ γὰρ Μαρσικοῦ πολέμου συνισταμένου στρατιώτας τε προσταχθὲν αὐτῷ καταλέγειν καὶ ὅπλα ποιεῖσθαι. σπουδὴν καὶ τάχος προσθεὶς τῷ ἔργῳ, παρὰ τὴν τῶν ἄλλων νέων βραδύτητα καὶ μαλακίαν, ἀνδρὸς ἐμπράκτως βιωσομένου δόξαν ἔσχεν· οὐ μὴν ὑφήκατο τῆς στρατιωτικῆς τόλμης, εἰς ἀξίωμα προεληλυθὼς ἡγεμόνος, ἀλλὰ καὶ χειρὸς ἐπιδεικνύμενος ἔργα θαυμαστὰ, καὶ τὸ σῶμα τοῖς ἀγῶσιν ἀφειδῶς ἐπιδιδούς. τῶν

ὄψεων ἀπέβαλε τὴν ἑτέραν ἐκκοπεῖσαν. ἐπὶ τούτῳ δὲ καὶ καλλωπιζόμενος ἀεὶ διετέλει. τοὺς μὲν γὰρ ἄλλους οὐκ ἀεὶ τὰ μαρτύρια τῶν ἀριστείων περιφέρειν, ἀλλὰ καὶ ἀποτίθεσθαι στρεπτὰ, καὶ δόρατα, καὶ στεφάνους. αὐτῷ δὲ τῆς ἀνδραγαθίας παραμένειν τὰ γνωρίσματα, τοὺς αὐτοὺς ἔχοντι τῆς ἀρετῆς ἅμα, καὶ τῆς συμφορᾶς θεατάς. Quæ ita Sallustii sententiam exprimunt, ut eum a Plutarcho tum hic, tum vero etiam alibi, fere ad verbum imitatum crediderim. Quod autem me pæne fugit scribere, verba Demosthenis de rege Philippo hæc sunt: Ἑώρων δὲ αὐτὸν Φίλιππον, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ ἀγὼν ὑπὲρ ἀρχῆς καὶ δυναστείας, τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκεκομμένον, τὴν κλεῖν κατεαγότα, τὴν χεῖρα, τὸ σκέλος πεπαρμένον, πᾶν ὅτι ἂν βουληθῇ μέρος ἡ τύχη τοῦ σώματος παρελέσθαι. τοῦτο προϊέμενον, ὥστε τὸ λοιπὸν μετὰ τιμῆς καὶ δόξης ζῆν. *Carrio.*

Multaque tum ductu ejus, &c.] Hæc ita legenda putamus: *Multaque tum ductu ejus curatu, primo per nobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celata sunt, &c.* 'Paratu' vero 'militum et armorum' usurpavit item Tac. l. XVII. cum dixit: 'Igitur navium, militum, armorum paratu strepere provinciæ:' et in vita Agric. 'Paratu magno, majore fama, uti mos est de ignotis, oppugnare ultro castella adorti.' *Ursin.*

Per invidiam scriptorum] Non displicet Ciacconii correctio: *Per invidiam s. celata sunt;* licet Lipsius in Epistolicis acute defendat talem scripturam: *Per invidiam proscriptorum celebrata sunt.* Coler.

Curetes, quia] Lactantius I. 21. 'Totam,' inquit, 'hanc opinionem quasi a Poëtis fictam Sallustius respuit, voluitque ingeniose interpretari, cur Jovis cultores dicantur Curetes fuisse:' et sic ait, 'Quia, &c. quantum vero erraverit homo eruditus, res ipsa declarat,' &c. Servius quoque in l. III. Æneid. 'Jupiter,' inquit, 'in Creta dicitur esse enutritus: quod ideo fingitur, ut ait Sallustius, quia primo Cretenses constat invenisse religionem.' Idem Servius l. III. Æneid. 'Sallustius dicit primo Cretenses invenisse religionem.' Fortasse quispiam audacior legendum auspicabitur: *Sallustius dicit libro primo.* Quod autem quibusdam in libris, iisque etiam castigationem, nescio quam, præ se ferentibus, est, *in majus componentes;* hoc rectius a nobis positum est, *in majus componentem,* de qua loquendi ratione Comment. II. Antiq. lect. diximus: posset et legi, *in majus componentes:* ut Curetes ipsi factum illud inventæ a se religionis in majus extulerint: sed prius illud placet impensius. *Idem.*

Rhegium nominatum] Oblitus sum monere typographos, posteriora verba hujus fragmenti *inde Rhegium nominatum*, sequenti adjungenda hoc modo: 'Italiam conjunctam Siciliæ constat fuisse, sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum, inde Rhegium appellatum.' *Putsch.*

Italiam conjunctam Siciliæ, &c.] Hujus descriptionis caussam Sallustio callida Spartaci consilia, irritique conatus præbuisse videntur: quem Plutarchus tradit navigia Cilicum prædatoria aliquot in freto nactum, quo fortasse referendum Fragmentum illud superius l. II. 'Ad hoc pauca piratica, actuaria navigia:' duobus armatorum millibus in eam Insulam expositis, de bello Servili, illic paullo ante sopito, rursus integrando consilia agitavisse: sed desertum a Cilicibus, proditumque, coactum se recipere a mari, atque in Rheginorum peninsula considere: ubi post a Crasso fossa, ac vallo circumdatus, obsessusque. Quis scit? an et his conjungendum exemplum libri quarti, tertium a fine dico; coaptandumque hoc modo, præmisso Pronomine, ut cohæreat narratio: 'Quod (scilicet *Rhegium*) ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet millibus v. et

xxx.' Ceterum consulendus de hac spatio Plinius. *Douza.*

Siciliæ] Siciliam ab incontinenti abruptam fuisse etiam Virgilius auctor est his versibus: 'Hæc loca vi quondam et vasta convulsa ruina (Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas) Dissiluisse ferunt, quum protinus utraque tellus Una foret; venit medio vi pontus, et undis Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et Urbeis Litore deductas, angusto interluit æstu.' Eadem inter Poëtas referunt Silius Italicus l. xiv. Ovid. Metam. l. xv. Valerius Flaccus Argon. l. i. Claudianus de raptu Proserpinæ l. i. Statius Thebaid. l. iii. Præter Poëtas Mela ii. 7. Festus Pompejus, Isidorus Origin. xiii. 18. Plinius ii. 8. Solinus c. 8. Eustathius ad Dionysium. Strabo l. xi. Diodorus l. iv. et novissime in Siciliæ suæ descriptione Fasellus. Verum notandum, quod Diodorus tradidit, Hesiodum Poëtam contrarium statuisse. Locus Diodori l. iv. ita se habet: Ἡσίοδος δὲ ὁ ποιητής φησι τοὐναντίον, ἀναπεπταμένου τοῦ πελάγους, Ὠρίωνα προσχῶσαι τὸ κατὰ τὴν Πελωριάδα κείμενον ἀκρωτήριον, καὶ τὸ τέμενος τοῦ Ποσειδῶνος κατασκευάσαι, τιμώμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων διαφερόντως. Id est, 'At vero Hesiodus Poëta contrarium statuit. Latius enim diffuso illic mari, Pelorum promontorium, et templum in eo Neptuni, quod religiose colunt incolæ, ab Orione aggerum motibus eductum esse.' Hactenus ille. Tantum scilicet abest, uti vel motu aliquo terræ, vel fluctuum vi diruptam aliquando fuisse Siciliam ab Italia crediderit Hesiodus; uti etiam e contrario, quum latius diffusum foret hoc fretum, totam illam humum arenaceam atque depressam, in quam Pelorus per aliquot millia passuum in mare excurrit, ab Orione ceu vallum quoddam sive aggerem aggestum statuerit. At Hesiodus ccc. annis ante Æschylum fuit, qui Rhegium ἀπὸ τῆς ῥήξεως τοῦ ἰσθμοῦ, id est, *a diruptione Isthmi*, dictam voluit. Hesiodo autem non minus credendum, quam Æschylo. *Cluver.*

Siciliam] Si utramque oram Calabriæ pariter et Siciliæ, qua maxime inter se vicinæ sunt istæ terræ, bene consideres; facile observabis minime eas potuisse esse inter se connexas. non enim tam angusto spatio extimus ille Siciliæ excursus Italiæ est oppositus, uti oculo colligere liceat facile insulam, propter aliquam supra dictarum caussarum, a continenti potuisse divelli. Sed per xx. amplius millia passuum latus Sicilia opponit Italiæ; juxta quod fretum Messanense fertur, antequam ex Tyrrheno mari in Adriaticum se exoneret. quod spatium necesse est, uti omne fuerit diruptum, quo meatus freto aperiretur. Nec est quod extremo tantum Pelori promontorio conjunctam fuisse Italiam adseveres; rupturamque in eo solummodo factam; quia hoc totius hujus tractus Italiæ est proximum: quippe ut ait Ovid. Metam. l. xv. 'Zancle quoque juncta fuisse Dicitur Italiæ; donec confinia pontus Abstulit, et media tellurem reppulit unda.' At a Peloro ad usque Messanam millia sunt xx. Imo Rhegium oppidum, quod v. millia infra Messanam in latere Calabriæ positum est, præcipuum esse volunt istius ruptionis locum, atque inde nomen accepisse. Totum igitur hoc terræ spatium diruptum fuerit, necesse est. Id quod creditu perquam difficile est: quando tot per terræ orbem magnæ juxta atque parvæ conspiciuntur peninsulæ, quarum Isthmi licet sint angustissimi, tamen neque fluctibus adluentis utrimque maris, neque terræ aliquo motu, neque diluvii aquis unquam in insulam converti potuerunt. Quare, quæso, duo illi Isthmi Peloponnesi, et Thraciæ Chersonesi, quum haud latiores sint xl. stadiis, sive passuum millibus, nunquam potuere scindi? cur

Tauricæ Chersonesi in Sarmatia Isthmus, prædictis istis etiam angustior, etiam nunc durat? Item et alii, qui passim in mari interno visuntur, hic duum milliarium, ille unius, alius minoris etiam intervalli, cur nunquam per ejusmodi vim fuere rupti? an una sola Sicilia, per XX. millium Isthmum Italiæ connexa, fatum hoc necessario pati debuit, ceu fragili constans vitro? Sed quis porro credat tam pulchrum, tam absolutum, tamque admirandum opus; cujusmodi est portus Messanensis, quem Deus omnium rerum summus artifex tanquam in circino tornavisse videtur, casu quodam superasse tam ingentem vim, qualis oportet fuerit in ejusmodi ruptura? Tum abyssus illa profunditatis, quæ est in hoc freto, poteratne violentia alicujus diruptionis inter utramque terram infundi? Sane ego certo statuo, Siciliam omni ævo fuisse insulam, postquam a Deo condita fuit. *Vulguarnera* tract. de primis Sicil. incolis.

Pompejus devictis Hispanis] Non hostica tropæa modo, verum et corporis sui ipsius simulachrum atque effigiem, factis monumentum suis; multum hercle dissimilem illi, quam postea Mithridatico bello patrato ex margaritis dedicavit, consecravitque; si quidem Plinio credimus, ita porro cum Pompeii persona delitiganti XXXVII. 11. 'E margaritis, Magne, tam prodiga re, et fœminis reperta, quam gerere te fas non sit, hinc fieri tuos vultus? sit te pretiosum videri? Nonne illa similior tui est imago, quam Pyrenæi jugis imposuisti?' Sed commonefaciendus est lector, binas hic voces perperam in singularem coaluisse, hujusmodi me mensore spatio disterminandas: *Pompejus de victis Hispanis, &c.* Douza.

Mare] Non ita salsum quam cetera.

Mare Ponticum dulcius] Sic locutus est Tacitus cum dixit: 'Quanto violentior cetero mari Oceanus.' An hunc autem auctoris nostri locum videtur respexisse Isidorus? cum ait l. XIII. c. 16. de sinu Pontico: 'Quod mare ex multitudine fluminum, dulcius quam cetera, nebulosumque, et brevius est,' &c.: et fortasse totum fere caput ex Sallustio descriptum est. *Ursin.*

Mare Ponticum, &c.] Caussa est multitudo amnium dulces aquas inferentium. Id quod et Isidorus videtur ex Sallustio observasse l. XIII. Pertinet hoc fragmentum, ut et alia, ad l. IV. in quo de Ponto et Mæotide scripserat luculenter, quem et in descriptione oræ maritimæ se secutum ait Festus Avienus: 'Interrogasti, si tenes, Mæotici Situs quis esset æquoris. Sallustium Noram id dedisse, dicta et ejus omnibus Præjudicatæ auctoritatis ducier. Non abnuebam. ad ejus igitur inclutam Descriptionem, qua locorum formulam Imaginemque expressor efficax styli Et veritatis pene in obtutus dedit Lepore linguæ; multa rerum junximus Ex plurimorum sumpta commentariis.'

Equis paria operimenta erant, &c.] Credo Tigranis equitatum describi a Crispo, super quo Plutarchum consule in vita Luculli. De Cataphractis vide supra p. 736.

Rebus supra, &c.] Tacitus Hist. III. 'Cunctis super vota fluentibus.' *Ciacc.*

Rebus supra, &c.] Pompeji res prosperas, uti opinor, designat.

Ænum] Ænos urbs Thraciæ ab Ænea condita. Ita vocant Plinius, Mela, Servius ad illud Virgilii: 'Feror huc et littore curvo Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis, Æneadasque meo nomen de nomine fingo.' Dionysius tamen *Æneam* vocat. De Maronea Plin. l. IV. *Coler.*

Ænum] Ænus Αἶνος, Thraciæ oppidum liberum, cum Polydori tumulo, ut Plinius habet. Hoc aliquando Poltiobria, Πολτυοβρία, dictum fuit,

Strabone teste. Poltymbria Πολτυμβρία, habet Stephanus: cui quoque Absynthus dicitur. Œno hodie dici, Niger asserit. Inos et Ygnos legit Leunclavius. Aliam ab hac Ænum habet in Thracia Suidas, ab Æno Gogii fratre cognominatam. Ænos Stephano Thessaliæ urbs est. Apud Locros Ozolos quoque. Et circa Thapsacum, ad Euphratem fluvium. *Ortel.*

Maronea] Μαρώνεια, Thraciæ urbs Ptolemæo, quæ prius Ortagurea, Plinio teste, appellata fuit. Et ab Homero Ismarus, Ἴσμαρος, dicta, ut Hesychius, et Suidas auctor est; item Isacius in Lycophronem; an recte, nescio. Plinius certe duas diversas Thraciæ urbes facit. Hanc Maroneam, Hipparchiam postea dictam fuisse, legitur in Diogenis ad hujus cives epistola; quæ inter Laconicas habetur. Hodie Marogna vocatur, ut Sophianus et Niger docent, aut Marolia, ut placet Leunclavio. *Ortel.*

Impediebant jussa nautarum] Tacit. Annal. II. 'Miles pavidus, et casuum maris ignarus, dum turbat nautas, vel intempestive juvat, officia prudentium corrumpebat.' *Ciacc.*

Ut tanta repente mutatio non] Non procul hinc locum habuisse suspicor id Fragmenti, quod habet supra: 'Et ei voce magna vehementer gratulabantur.' Putoque de Pompejo agi a bello Piratico reduce, de quo hunc in modum Plutarchus: αἰσθόμενοι δὲ πάντες ἐξεχύθησαν εἰς τὴν ὁδὸν, ὥσπερ οὐ πρὸ ἡμερῶν ὀλίγων ἐκπέμψαντες αὐτόν· ἐποίει δὲ τὴν χαρὰν, τὸ παρ' ἐλπίδα τῆς μεταβολῆς τάχος, ὑπερβάλλουσαν ἀφθονίαν τῆς ἀγορᾶς ἐχούσης. Id est: 'Qua re nunciata, obviam effusi sunt omnes, quasi non paullo ante eum emisissent. Faciebat inexpectatæ conversionis celeritas gratulationem, foro omnium rerum venalium copia superfluente.' Nisi si quis gratulationem istam a reversione ejus ex Africa factam intelligi malit; unde domito Domitio, capto Iarba, Regnis, Regumque negotiis compositis, victor in Italiam revocatus a Sulla: qua de re sic idem scriptor: πυθόμενος δὲ τὸ πλῆθος, καὶ πάντας ἀνθρώπους αἰσθανόμενος δέχεσθαι καὶ παραπέμπειν τὸν Πομπήϊον ὡρμημένους μετ' εὐνοίας, ἔσπευδεν ὑπερβαλέσθαι, καὶ προελθὼν ἀπήντησεν αὐτῷ, &c. Hoc est, 'Postquam omnes adverteret (Sulla) ad excipiendum benigne Pompejum, et procedendum obviam effusos, tetendit eos vincere, progressusque prodiit illi obviam,' &c. Sed omnium verisimillimum istud, quod, quum legitimo stipendiorum tempore expleto (qui mos R. Equitibus erat) equo et ipso ad Censores adducto, redditaque militiæ ratione, ejus peteret vacationem. Quo tempore ab altero Censorum, natu major qui erat, interrogatus his verbis: Quæro ex te, Magne Pompeje, ecquid omnia stipendia impleveris? Pompejus alta voce respondit: Omnia se implevisse; et quidem ipso semet Imperatore: ad quam vocem populum frequentem acclamasse testatur Plutarchus; nec sedari præ lætitia clamores potuisse, consurgentibus pariter Censoribus; a quibus honorifice demum, affectante universa plebe, eique cum maximo plausu gratulante, etiam deductus est domum. *Douza.*

In ore gentibus agens, populo, civitati] Desumta est hæc Sallustianæ historiæ tabula ex Donato interpretante hæc Terentii: 'In ore est omni populo:' ubi ut ait: 'In ore est omni populo. Sallustius: In ore gentibus agens, populo, civitati.' Sed qui hæc posteriora pro Sallustianis habuerunt, Sallustium a Donati verbis non distinxerunt, qui illo *civitati* interpretatur Terentii *populo!* sint igitur hæc Sallustii: *In ore gentibus agens;* cetera Grammatici: quem sic distingue: 'In ore est omni populo. Sallustius: in ore gentibus agens. POPULO, civitati.' *Putsch.*

In ore gentibus agens] Ex hoc dissentaneum non est, ut de laudatissimo illo, ac vere Magno Pompejo scriptum habeatur. *Douza.*

Hunc igitur, &c.] Ibidem Donatus Sallustium, cum de descriptione Celtiberiæ loqueretur, ita scripsisse tradidit. fortassis legendum est, *Tarquitius*, de quo in bello Sertoriano, pro *Tarquinius*. Carrio.

Dein campi Themyscirii] Varia loci hujus apud Servium l. XI. Æneid. exstat scriptura. In quibusdam enim legitur, *Dein campi Themiscirei:* ceteris cum hac nostra lectione consentientibus: in aliis vero, *Dein campi Threissi, quos habuerunt Amazones ab flumine, incertum, quam ob caussam digressæ.* Primum autem illud quod expressimus, et antiquius est, et cum Sallustiana oratione magis convenit; nisi quod, pro *Threissi*, aut *Themiscirei*, voce paullulum immutata scribendum est, *Themyscirii:* Amazones enim campos Themyscirios insedisse nemo nescit. *Carrio.*

Amazones] Hæ, uti creditum veteribus, Scythiam primum juxta Tanain, et inde prope Thermodonta habitarunt. Fuere et tales, si credimus Diodoro, ad mare Hyrcanum et in Libya. Hodieque prope Angolam in Africa ex mulieribus totum consistere regnum asseverant, qui viderunt, masculum omnem natum occidere: cum peregrinis rem habere. In America quoque hodie Rio de las Amazones. Quamvis itaque Strabo exactissimus auctor l. XI. neget unquam Amazones fuisse, non tamen constante sibi tota antiquitate rejiciendum videtur, cum et nostra tempora idem confirment.

Ubi cum tota] Idem Servius l. XII. Æneid. Sallustium hæc de Appio dixisse memorat: quamquam explicatio potius verborum Sallustii, quam ipsa Sallustianæ orationis verba esse videantur. *Carrio.*

Longa spes] *Longa spes*, eodem Servio l. X. Æneid. interpretante est spes longe posita. *Idem.*

Equestris prælii sumtis, &c.] Ita enim bina isthæc Fragmenta mala (uti apparet) manu divulsa rursus in unum conglutinari posse de argumenti similitudine conjectare lubet, traductis alio verbis illis: *Castra sine vulnere introitum*, quæ nunc media (si Diis placet) interjecta leguntur. Ceterum reciprocam istam, accessim et recessim, equestri prælio, quasi serra velitandi rationem explicat idem multo clarius nobis in Jugurtha, de Numidarum equitatu loquens: 'Quibus illi freti, non (uti equestri prælio solet) sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem.' *Douza.*

Multos tamen, &c.] Tribus in locis verba hæc Sallustiana adducuntur; primo a Donato, in Eunuch. act. 2. sc. 2. eo quo a me edita sunt modo; dein a Servio libro decimo Æneid.; nonnihil diverse: *multos a pueritia bonos insultaverat.* Postremo ab eodem Servio l. X. *multos ab adolescentia bonos insultaverat*; id est, inquit, impetum fecerat. *Carrio.*

Cosa] *Cosa* civitas Tusciæ, quæ numero singulari etiam secundum Sallustium dicitur. Servius l. X. Æneid. *Idem.*

Equis atque, &c.] Sic et supra: 'Equis et armis decoribus cultus.' De Pompejo loqui videtur, Sullæ Dictatori a victoria obviam accedente: quam rem ita commemorat Plutarchus: γνοὺς δὲ ὁ Πομπήϊος ἐγγὺς ὄντα, προσέταξε τοῖς ἡγεμόσιν ἐξοπλίζειν, καὶ διακοσμεῖν τὴν δύναμιν, ὡς καλλίστη τῷ αὐτοκράτορι καὶ λαμπροτάτη φανείη, Id est, 'Cum (Sullam) appropinquare Pompejus certior factus, Legatis imperat, ut exercitum arment, et instruant, quo quam pulcherrimam speciem præbeant Imperatori.' *Douza.*

Fessus] Idem Servius IIX. *Fessus*, inquit, *hic est agens consilii:* nam corpore fatigatum dicimus, animo fessum. *Carr.*

Apud latera, &c.] *Certus* aut velocem significat aut fidelem, aliquando etiam firmum, ut ait Sallustius, *apud latera certos collocaverat.* Servius l. I. Æneid. *Idem.*

Hispaniam] Ibidem, 'patria,' inquit, 'id est, civitas in provincia esse potest, non tamen ut ipsa provincia patria sit, licet in Sallustio lectum sit, Hispaniam sibi antiquam patriam esse: sed illic ad rem, non ad veritatem.' Idem l. III. 'Hispaniam sibi patriam esse, provinciam pro patria posuit.' *Carrio.*

Lyciæ] Λυκία, Ptolemæo et ceteris: Asiæ regio est. Mylias, Μυλίας, olim dicta fuit, etiam Ogygia, Ὠγυγία, Stephano teste. Incolas Termilas Τερμίλας vocatos, scribit Herodotus: Τρέμιλοι, Tremili Stephano. Trimilis ergo est apud Liberalem: et Solymos, Σόλυμοι, apud eundem Stephanum. Regionem novo vocabulo Bricquia appellari tradit Girava. *Ortel.*

Pisidia] Ciliciæ regio, Ptolemæo, quæ Turcis Varsacili, ut ait Leunclavius. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat] Puto legendum, *eductos*, accipiendumque de severa ac militari Crassi disciplina, qua idem in fugitoribus coërcendis usus. Ex duabus Memmianis Legionibus contra edictum Imperatoris in hostem (Spartacum) pugnare ausis, profligatisque, quingentos primos, unde initium fugæ factum fuerat, sorte eductos decimari præcepit. Quod vetus supplicii genus intermortuum, ac desitum jampridem, postliminio in castra Romana reductum a Crasso. Auctor Plutarchus in ejus vita. *Deusa.*

Omnis, &c.] Sint ne hæc certa Sallustianæ orationis verba, vehementer dubito.

Bruttium et Salentinum] Japygium promontorium, ut Ptolemæus, vel, ut Plinius habet, Acrajapygia. Idem a Sallustio et Ptolemæo quoque Salentinum, Σαλεντίνη, dicitur. Plinius addit hic Italiam longissime in maria excurrere. Pomponius Sale tantum (nisi locus mutilus sit) vocat. Cabo de S. Maria appellatur Leandro: sic quoque Mayvella: S. Maria de Finibus terræ nempe. C. de Leuca, Collenutio. Stalatum indigenæ appellant, inquit Barrius. *Ortelius.*

Italia, &c.] Dubito num legi debeat: *Italia plana ac humilis.* Virg. 'Humilemque videmus Italiam.' *Putsch.*

Italia plana, &c.] Guntherus Poëta: 'Campos ac plana jacentis Prospicit Italiæ.' Idem l. II. Zonæ formam habere ait Italiam: 'Hæc Apennini rigidis hinc rupibus, inde Alpibus aëriis pressa atque coërcita tellus Longa, sed angustam Zonæ sortita figuram.'

Qua tempestate, &c.] Huc respexit Tacitus l. XII. cum scripsit: 'Quippe Byzantium fertili solo, fecundoque mari, quia vis piscium in Pontum erumpens, et obliquis subter undas saxis exterrita, omisso alterius litoris flexu, hos ad portus defertur.' *Ursin.*

Qua tempestate] Etiam citatur a veteri Scholiaste Juvenalis, qui sic scribit: 'Qui in Ponto et Mæotide capiuntur pisces immanes et pingues ex ipsa tarditate, quoniam quando gelat, in glacie hærent. Sallustius: Itaque tempestate piscium vis ponto erumpit.' Plinius IX. 15. 'Piscium genus omne maxima celeritate adolescit, maxime in Ponto.' Festus Avienus: 'Qua piscosa jacet spacio porrecta Propontis.' *Coler.*

Introrsus prima, &c.] An vero cuiquam dubium esse potest, quin hinc mutuatus Bithyniæ suæ descriptionem Isidorus? unde et hoc Crispi Fragmentum (id quod supra in Corsicæ ac Sardiniæ topographia præstitimus) haud mediocri supplemento succenturiari posse videtur, facie verborum nonnihil immutata; quæ ita apud eum sarcinatorem consuta leguntur: 'Prima Asiæ minoris Bithynia in Ponti exordio ad solis orientis

partem adversa Thraciæ jacet, multis antea nominibus appellata. Nicomedia urbs in ea est, ubi Hannibal fugiens veneni haustu animam exhalavit.' Quorum postremam particulam de Juvenalis flosculis decerptam, est verisimile ita de Mario scribentis: 'Si circumducto captivorum agmine, et omni Bellorum pompa, animam exhalasset opimam, Cum de Teutonico vellet descendere curru.' Videtur autem Sallustius a Bithyniæ descriptione exorsus, caussas porro summatim solens exposuisse belli a Romanis sumti advorsus Mithridatem, per Nicomedem Bithyniæ Regem (id quod ex Epistola illa Pontici Regis didicimus) ipsorum maxime instinctu, armis lacessitum. *Douza.*

Introrsus prima Asiæ Bithynia] Recte Doctissimus ac Nobilissimus Douza fragmentum hoc Sallustii apud Isidorum auctius exstare odoratus erat, nam ita ut edidimus, legitur apud Servium quem habemus liberalitate Cl. Petri Danielis. sed Isidori locum non pigebit adscribere, ut mendum, quod ei jamdudum inhæsit, eluatur: 'Prima Asiæ minoris Bithynia, in Ponti exordio, ad solis orientis partem adversa Thraciæ jacet, multis antea nominibus appellata: nam prius Beritia (*lege* Bebritia) dicta, deinde Mygdonia: mox a Bithynio rege, Bithynia appellata, ipsa est et major Phrygia.' Val. Flaccus l. IV. 'Proxima Bebricii raduntur limina regni, Pingue solum, et duris regio non invida tauris.' Ceterum cum Servius citet hæc Crispi, ut doceat Bithyniam, et Bebriciam dictam, nullaque ejus rei in fragmento hoc exstet mentio, non dubito Sallustium augere hoc pacto: 'Igitur introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est et major Phrygia, prius Bebricia dicta, mox a Bithynio rege Bithynia.' *Putsch.*

Exercitum] Ibidem Servius interpretatur, *certere*, dictum esse pro considerare. *Carrio.*

Se regibus] Duo hæc fragmenta seorsum apud Servium l. IV. Georg. exstantia, orationis serie suadente, conjunxi; vere an false, nihil laboro. certe verisimiliter: quanquam prius de Celtiberis, posterius vero de Parthis et Medis Sallustium protulisse, Servius asserere videatur. *Carrio.*

Se regibus devovent] De Parthis loquitur, si bene suspicor. Philargyrius, antiquissimus Virgilii interpres, de Parthis: 'His autem gentibus, ait Sallustius, adeo ingenita est sanctitas religionis:' ubi emendandum ex eopse Sallustii loco: *Sanctitas regii nominis.* Coler.

Dum inferior, &c.] Sensus efflagitare videtur, ut pro *via*, *vi* rescribamus. *Douza.*

Narbone] Narbo ob id Martius nuncupatus, quod in eum Cæsar Dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset. Cicero speculam et propugnaculum Italiæ appellavit. Plinius ait Coloniam fuisse decumanorum: et Mela insuper Atacinorum. Sita est ad ostia Atacis fluminis XII. m. p. a mari distans, hodieque et munitissima et pulcherrima civitas, tum et Archiepiscopali sede aliisque ornamentis clara. Olim quoque pulcherrimo epitheto eam affecerat Martialis, qui et *Paternam* dixerat, modo codicis manu exarati lectionem sequamur nobis a Scriverio indicatam: 'Docti Narbo Paterna Votieni.' Vulgo enim dicitur: 'Docti Patria Narbo Votieni.' Sed firmat lectionem scriptam ista præsertim Epigraphe: COL. JUL. PATERNA. NARBO. Julia Paterna videlicet, ut intelligeretur Julii Patris Dictatoris, non Julii Filii, id est, Octaviani, auspiciis deductam. Martialis versus hi sunt: 'Quem pulcherrima jam redire Narbo, Docti patria Narbo Votieni, Ad leges jubet annuosque fasces.' Lymphatur quodammodo in ejus laudibus Sidonius Apollinaris: 'Salve Narbo potens salubritate, Ur-

be et rure simul bonus videri, Muris, civibus, ambitu, tabernis, Portis, porticibus, foro, theatro, Delubris, Capitoliis, monetis, Thermis, arcubus, horreis, macellis, Pratis, fontibus, insulis, salinis, Stagnis, flumine, merce, ponte, ponto, Unus qui venerere jure divos Lenæum, Cererem, Palem, Minervam, Spicis, palmite, pascuis, trapetis.' Ibidemque statim subjicit: ' Non tu marmora bracteata utrimque, Non testudinis Indicæ nitorem, Non si quas eboris trabes, refractis Rostris, Marmarici dedere barri, Figis mœnibus, aureasque portas Exornas Asaroticis lapillis: Sed per semirutas superbus arces Ostendens veteris decus duelli, Quassatos geris ictibus molares, Laudandus pretiosior ruinis.' Nam furore Gothorum et Attilæ etiam immanitate exustam Annales testantur. De mœnibus ergo urbisque passim ruderibus, quod innuit Sidonius, nos quoque alibi in Carmine fide oculata retulimus. Innumeri enim cum Inscriptionibus antiquis exteriori murorum orbitæ ita impacti sunt lapides, ut eminus quidem adspici, vix tamen adiri aut legi, ob aquæ et fossæ circumductæ profunditatem, possint. Ideoque scripsimus: 'Aucta auro contra pretiosis mœnia saxis.' Inferioris ævi scriptores, inter quos Ammianus Marcellinus, Clusæ hic meminisse reperio. At Ammianus: 'In Narbonensi Clusa est Narbona et Tolosa, quæ principatum urbium tenent.' *Pontan.*

Sociorum et Latii] Vide supra p. 578.

Ad Jovis mandem nostra] Ita et in Donato, exemplaribus nostris, inscita prorsus, ac perplexabili sententia, imo nulla potius. Ita ut dubium mihi non sit, quin, *Id Jovi mandem nostro*, debeat emendari: quasi dicas: Jupiter ista viderit: vel, Hæc Deo sint curæ, qui supra nos negotium curabit. Sic et Martialis suppalpans Domitiano: 'Hec satis est; ipsi cetera mando Deo.' *Douza.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus] Sic legendum; nam Tacitus habet: 'De obsidione cunctantibus, solita insolitaque alimenta deerant.' Videndum autem an ad hæc fragmenta addi possit illud, quod ab Ambrosio citatur epist. ad Marcellin. v. 'Brevi,' inquit, 'multitudo diversa atque vaga, concordia civitas facta erat,' &c. Nam paulo ante nominatur Sallust. ut ad eum hæc quoque referri possint. *Ursin.*

Morbi graves, &c.] Credo utique de exercitu Mithridatis agi Cyzicum obsidente, eo usque inediæ redacto, ut ne humanis quidem carnibus abstinerent; alii, pecorum in morem, herbis radicibusque evulsis uterentur pro cibo. unde et gravium morborum et pestilentiæ caussæ, eo magis, quod itinera terrestria, qua commeatus subvehi possent, omnia a Lucullo obsessa circumquaque; et aquæ, per anni tempus hiemantes, maritimas importationes præpedirent. Quam incommoditatem obsessor ipse Cyzicenus questus erat supra, in Epistola sua ad Arsacem: ubi in hunc modum res, ita ut gesta erat, quam brevissime enarratur: 'Apud Cyzicum, magno cum exercitu, in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente, simul hiems mari prohibebat.' Quid enim? potuitne brevius? *Idem.*

Frigere] Legendum forsan, *afflixere*, vel *fregere*. Ciacc.

Nam quidem Pyrrho, Annibali, &c.] Existimo esse ex actione Lepidi; in qua legitur, *Nam quid a Pyrrho, &c.* Ciacc.

Pyrrho] Vide supra p. 686.

Hannibali] Vide supra Jug. c. 5.

Neque est defensus] Nec est defessus dominationem Sulla. Videtur sumptum ex aliqua Oratione. *Coler.*

Charybdis] Servius lib. Æneid. 'Charybdis,' inquit, 'secundum Sallustium circa Tauromenitanum egerit litus.' Verba autem Sallustii, quæ a Servio

absunt, primus e schedis viri omnis antiquitatis studiosissimi, juxta ac peritissimi Petri Danielis in lucem dedit amicus noster Joseph. Scalig. de quo illud habeo affirmare, plus eum in Græca quam Latina lingua, externa, domestica antiquitate, omni denique omnium artium encyclopædia memoria tenere, quam quisquam eorum qui se doctos et esse et dici volunt, hac quidem ætate, ignoret. Hæc autem Sallustiana Silius in librum suum XIV. ita transtulit: 'Et qui corruptas sorbentem vorticis haustu, Atque iterum e fundo jaculantem ad sidera puppes Tauromenitana cernunt de sede Charybdin.' Sic enim liber Coloniensis: non, *Taurominitana*. Strabonis locum, qui de Sallustiano ad verbum expressus est, pæne me fugit apponere. Est igitur hic: *Δείκνυται δὲ καὶ ἡ Χάρυβδις μικρὸν πρὸ τῆς πόλεως ἐν τῷ πορθμῷ, βάθος ἐξαίσιον, εἰς ὃ αἱ παλίρροιαι τοῦ πορθμοῦ κατάγουσιν εὐφυῶς τὰ σκάφη τραχηλιζόμενα μετὰ συστροφῆς καὶ δίνης μεγάλης· καταποθέντων δὲ καὶ διαλυθέντων τὰ ναυάγια παρασύρεται πρὸς ἠϊόνα τῆς Ταυρομενίας, ἣν καλοῦσιν ἀπὸ συμπτώματος τούτου κοπρίαν.* *Carrio.*

Charybdis, &c.] Quo loco notandum raram significationem in voce *Naufragia;* quæ pro quassarum, et quasi assulatim dedolatarum navium fragminibus, lacerisque armamentorum reliquiis posita; recte. Ceterum rescribendum: *Per millia sexaginta:* eodemque etiam referendum videri alterum illud libri IV. quod habes supra: 'Ubi se laniata navigia fundo emergunt.' *Douza.*

Charybdis] Hæc Poëtarum carminibus celebris, nihil aliud quam mare vorticosum, et quasi in hiatum descendens. Hinc Didymus Homeri Scholiastes: *Χάρυβδις θαλάσσης βάθος ἀναποτικόν*, id est, 'Charybdis, gurges, quo mare absorbetur.' Ceterum in ipso Freto Siculo hanc Charybdin fuisse satis constat. De ea ita Tzetzes ad Lycophron. *Ἡ Χάρυβδις καὶ ἡ Σκύλλα πλησίον εἰσίν· ἡ μὲν γὰρ Χάρυβδις περὶ Μεσσήνην ἐστὶ, ἡ δὲ Σκύλλα περὶ τὸ Ῥήγιον.* Id est: 'Charybdis et Scylla vicinæ inter se sunt: Charybdis enim est circa Messanam, Scylla vero circa Rhegium.' Audi præter Strabonem lib. VI. Senecam Epist. LXXIX. Charybdis an respondeat fabulis mihi perscribi desidero. Et si forte observaveris, fac nos certiores, utrum uno tantum vento agatur in vortices, an omnis tempestas æque mare illud contorqueat: et an verum sit, quicquid illo freti turbine abreptum est, per multa millia trahi conditum, et circa Tauromenitanum litus emergere. A Siculis hodie Calopharum, teste Fazello, dicitur, quod Latine bonum sive pulchrum lumen est; ob id, quod ad proximum brachium S. Rainerii, curvum litus, altera sit specula, quæ cautum prænavigaturis contra vicinæ Charybdis minas lumen præerigit. Atque hoc non, ut tradit Homerus, singulis diebus ter absorbet ingenti gurgite removetque aquas, sed quoties vehementiori ventorum flatu fretum concitatur, maxime vero Austro. Unde etiam Silius l. XIV. 'Ausoniæ pars magna jacet Trinacria tellus Ut semel, expugnante Noto, et vastantibus undis, Accepit freta, cæruleo propulsa tridente.' Etenim, quum longe impetuosior velociorque sit undarum fluxus ab septentrionibus in Austrum, quam hinc refluxus versus septentriones; si quando vehementiores flatus ab Austro exoriantur; ea scilicet geminata et sibi invicem obvia in angusto freto vis, hinc venti, illinc fluxus, ita aquas comprimit et inter se collidit, ut in sublime evehantur; rursumque ingenti sua mole ac pondere in imum dehiscant; non tamen in tantum, juxta Poëtam Tibullum, uti, 'interrupto nudetur gurgite pontus.' Atque ita navigia præcipue minora abripiuntur, quæ tandem in Tauromenitanum litus de-

feruntur: non quidem per subterraneos quosdam specus, sed vehementioris fluxus, e Septentrionibus in meridiem provolutione: quia huc usque fluxus refluxusque freti ab Vaticano Italiæ promontorio per LXX. fere millia passuum se extendit. Itaque Thucydides, antiquissimus juxta et rerum gravissimus auctor, lib. IV. non unum locum, sed totum fretum Charybdis appellavit. *Cluver.*

Tauromenitana] Tauromenia, Siciliæ colonia, priscis Naxus vocata; ut Plinius et Solinus testantur. Tauromenium Ταυρομένιον, habet Ptolemæus, et Paterculus. Taurus olim, locus vocabatur, Diodoro teste XV. Vibius dicit, aliter Euseboneora nuncupari. Naxon Schison hodie nominari, scribunt Fazellus et Aretius. Tauromena Anonymus quidam. Tauromenium et Naxos, diversa sunt apud Strabonem. COL. AVG. TAUROMEN. est in Tiberii nummo. testis Goltzii Thesaurus. *Ortel.*

Saguntini] Æstuat in hujus loci emendatione Colerus. Lege nulla licentia: *quippe quis etiam tum*, pro *qui*, optime sensu et conveniente; *quis* pro *quibus* pueri norunt. *Putsch.*

Apud Corduennos, &c.] *Levis* odor est suavis et fragrans, ut contra gravis. Valerius Flaccus lib. XIV. 'Illic pestiferas subter juga concava torquet Ater aquas Acheron, vastoque exundat hiatu, Tumens et sæva sequitur caligine campus, Linque gravem fluvium, et miseris sua fata colonis.' *Idem.*

Amomum] Quodnam hodie sit dubitatur: vide Matthiolum et Monardem.

Namque omnium] De Taurorum crudelitate Lactantius lib. I. 'Erat lex apud Tauros inhumanam et feram gentem, uti Dianæ hospites immolarentur, et id sacrificium multis temporibus celebratum est.' *Putsch.*

Tauri sunt] Tauri populi, in Sarmatia Europæa, Tacito XIV. Annal. colunt Achillis cursum, ut scribit Eustathius, et Procop. IV. Ædif. Sunt aliis Tauroscythæ. *Taurinia* eorum regio vocatur, apud Stephanum, in voce ψηφοσοί: et Taurio eorum urbs, a Suida. *Ortel.*

Triplici fluctu] Græcis τρικυμία, Latinis Decumanus fluctus: atque hoc de Charybdi accipio, quam eandem intelligit Virgil. lib. III. divini operis: 'Dextrum Scylla tenet, lævum implacata Charybdis Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos Sorbet in abruptum fluctus.' Et Homerus: Τῷ δὲ ὑπὸ διὰ Χάρυβδις ἀναῤῥοιβδεῖ μέλαν ὕδωρ. Τρὶς μὲν γάρ τ' ἀνίησιν ἐπ' ἤματι, τρὶς δ' ἀναῤῥοιβδεῖ Δεινόν. *Putsch.*

Triplici fluctu, &c.] Ita vocabant maximum fluctum, ut Latini Decumanum. Servius annotat Græcis dici τρικυμίαν. Hesychius: τρικυμία. ἡ ζάλη, ὅταν τρία κύματα εἰς ἓν συνάρθῃ καὶ συνάφθῃ. *Coler.*

Charybdi mare vorticosum] Scribo: *Charybdis, mare vorticosum*. Plinius l. III. c. 8. ex Sallustio: 'In eo freto est scopulus Scylla.' Item: 'Charybdis, mare vorticosum, ambo clara sævitia.' Seneca l. IV. c. 1. de beneficiis: 'Turbinum motus vagus est et disjectus, et ut Sallustii verbis utar, vorticosus.' *Idem.*

Tempore anni mare, &c.] Hieme enim non navigabatur, sed appetente vere maria iterum aperiebantur.

Quæ mapalia sunt] Desumtum est hoc ex codice Fuldano Servii, ubi sic legitur: 'Quæ magalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia magalia:' separo hæc et duo fragmenta facio: 'Quæ magalia sunt circumjecta civitati.' Et, 'Suburbana ædificia magalia:' vel si lubet postrema, *suburbana æ. m.* pro glossemate sunto ex Servii commento. *Putsch.* Vide supra Jug. c. 18.

Truditur fugam] Existimaverim hæc de Sertorio accipienda esse, et fortasse per *longinqua Oceani* intelligendas insulas fortunatas. Acron mihi idoneus auctor esse possit. 'Sallus-

tius,' inquit, 'in Historiis tradit Sertorium victum voluisse fugere ad insulas fortunatas.' *Coler.*

Cum murum hostium] Refero ad librum primum. ad ista nempe *Sertorius portis, &c.* Putsch.

Ex parte cohortium præcipere] Emenda, *ex parte cohortium præcipue instructa stationes locatæ pro castris.* Putsch.

Sin vis obsistat] Reduco ad III. Histor. librum, de exercitu apud Cyzicum fame confecto.

Qui nullo certo exsilio] Supra in Catilina, 'Qui Ænea duce profugi sedibus incertis vagabantur.' Nam quod Palmerius ibi, *sedibus cunctis* legat, more suo facit, id est, abutitur ingenio. *Putsch.*

Sanctus] Supra lib. I. histor. verba habes ab his non multum discrepantia, 'Sanctus aliter et ingenio validus:' quæ cum his eadem putabam, sed refutavit me Charisius, qui hic *aliter* pro *alias* notat, et Servius ibi *alias* accusativo ponit, ut, *At cetera Grajus.* Quæ diversitas fecit, ut hic et diverse a me ponerentur. *Idem.*

Luxo pede] Id est, Vacillanti. *Probus.*

Maurique] Citat hæc Priscianus ex Crispi nostri Jugurtha; quæ cum ibi non legantur, huc inter incerta referenda duxi. quod boni mihi vitio non vertent, cum sæpe in adducendis veterum testimoniis a Grammaticis peccatum sit; ut apud Nonium in *lustrare.* '*Lustrare*, patefacere. Sallustius Catil. lib. I. Si lustrantur, si erumpunt omnia, muta jam istam mentem,' cum omnino legendum sit, Cicero Catil. I. in cujus orationibus hæc exstant, non in Sall. Catil. Falso quoque adscribit Sall. fragmentum ex libris Ciceronis de Republ. Antonius Augustinus sub finem notarum P. Ciacconii Antverpiæ editarum. *Putsch.*

Antipodes] Uti notum, illi dicuntur, qui adversa nobis urgent vestigia. Cic. in Academ. 'Antipodes e regione nobis, e contraria parte terræ adversis vestigiis stant contra vestigia.' Idem dicit in Som. Scip. eorum partim obliquos, partim versos, partim etiam adversos stare nobis.

Maximum esse Nilum] Hoc præter Agellium testatur etiam Festus Avienus, elegantibus versibus: 'Non olli compar quisquam fluit, incluta quanquam Undique se totis eructent flumina terris, Nilus et immensos ulnam dispergit in agros, Et fovet invecto sata gurgite. Nilus honorem Telluri reparat: Nilus freta maxima pellit.' *Coler.* Nilum antiquis Ægyptum dictam fuisse testatur Plinius eruditionis ingens Bibliotheca v. 9. *Αἴγυπτον* autem Hebræorum שיחור referre, notum est, unde Græci Sirin suum effinxerunt, quod eleganter demonstrat Dionysius *ἐν περιήγ.* cum dicit: *Ὃς δή τοι Λιβύηθεν ἐπ' ἀντολίην πολὺς ἕρπων, Σῖρις ὑπ' Αἰθιόπων κικλήσκεται, οἱ δὲ Συήνης Ἐννάεται στρεφθέντι μετ' οὔνομα Νεῖλον ἔθεντο.* Eadem ratione *Μέλας* dictus, ideo nimirum quod nigro limo quotannis Ægyptum pinguefaciat. Unde vero Nilus nominis originem acceperit, Josephus Scaliger ingenue fatetur se ignorare, colligi tamen illud potest ex Pomponio Mela, qui III. 18. ita loquitur: 'In horum finibus fons est, quem Nili esse aliquibus credibile est, Nuhul ab incolis dicitur, et videri potest non alio nomine appellari, sed barbaro ore corruptius, (sive potius) corruptum.' In quibusdam exemplaribus *Neal* scriptum invenimus, quapropter, optime, nisi fallor, divinavimus, sicuti Hebræi nomine *τοῦ* נחל Nilum intellexerunt, ita et Græcos deinde ex Hebraico vocabulo *τὸν Νεῖλον* effinxisse. Quod facile fieri potuisse inde liquet, quoniam Græci aspirationem in mediis vocabulis non assumunt. Vocabulo autem illo insigniri Nilum apud Hebræos, ex Sacra Scriptura liquido apparet. Locus insignis

est Jos. xv. 4. 'atque inde pertransiens in Azemona et perveniens ad torrentem Ægypti.' Fateor quidem inter auctores non convenire, quis ille torrens sit. Nonnulli existimant fuisse torrentem Bezor. Septuaginta patres vertunt ad Rinocoluram, quos sequitur D. Hieronymus Epist. 129. ad Dardanum. Per torrentem autem, rivulum Nili quidam intelligunt. Sed falso. Cum ipsa Sacra Scriptura vocem torrentis per τὸ Sichor Paral. xiii. 5. et i. Reg. 17. interpretetur. Neque novum est ab inundatione, et singulari undarum agitatione torrentem vocatum esse, cum et Tigris Persarum propter celeritatem a sagitta illorum lingua dictus, et ipse Euphrates ab inundatione. Quod ex Arabum Lingua doceri potest. Quibus فرط inundare significat, افراط autem inundationem, quod quidem nomen corruptum, postea in Græcorum Euphratem migravit. *Thys.*

Tigris] Τίγρις, Ptolemæo, et ceteris Latinis, etiam Straboni et aliis Græcis scriptoribus, Asiæ flumen celebre. Sylax Σύλαξ, quondam vocatum, scribit Eustathius. Sollax Σόλλαξ, habet Plutarchus, in opusculo de Fluminibus. Hidekel Hebræis dicitur, testis Ben Ar. Montan. Diglath Δίγλαθ, vocat eum Josephus (et sic quoque hodie vocari scribit Masius) Diglito eum appellari, ex parte nempe, qua tardior fluit, Plinius auctor est. Thera Θήρα, vocatur in quodam oraculo Juliano Apostatæ dato: ut habet Theodoritus iii. 18. Ejus descriptio ampla exstat apud Trogum 42. Tegil hoc nominari, scribit Castaldus; et Sir, Pinetus: Set autem Joseph. Barb. Postello (Morato) est. sic quoque in Itinerario Antonii Tenreri. Thevetus vult accolis Hidecel, et aliis Derghele dici. Pasitigris Πασιτίγρις, a Plinio et Arriano dicitur pars Tigris, eo loco, quo bifidus factus, insulamque circumiens, denuo in se redierit. Ab incolis sic nuncupari, scribit Curtius v. Apud ostia sic nominari tradit Strabo xv. cui suffragatur Arrianus in Indicis. Hujus meminit etiam Plutarchus in Eumene. Præter hunc Tigrim notissimum, habet Herodotus duos alios, in Armeniam influentes. Eustathius quoque in Paphlagonia Tigrim habet, ex Xenophonte, ut addit. *Tigris* تير id est, *tiir*, hodieque sagittam denotat Persis, sicuti et Curtius a celeritate, qua defluit, ita dictum, tanquam Sagittam antiquis ostendit.

Euphratem] Est fluvius Mesopotamiæ, quem Strabo scribit ex Niphate monte Armeniæ magnum, profundum, et celerem nasci. Influere autem in mare Rubrum, prius tamen Babyloniam per medium dividere et Tigri conjunctum Mesopotamiam facere.

Euphratem] Plinius: 'scinditur Euphrates a Zeugmate LXXXIII. M. passus, circa vicum Massicen: et parte læva in Mesopotamiam vadit, per ipsam Seleuciam, circa eam præfluenti infusus Tigri.' Ptolemæus: Σχίζεται εἴς τε τὸν διὰ Βαβυλῶνος ῥέοντα, καὶ τὸν διὰ Σελευκείας, ὧν ὁ μεταξὺ καλεῖται Βασίλειος ποταμός. Id est, 'scinditur in eum alveum, qui per Babylonem fluit, et qui per Seleuciam, quorum medius vocatur regius fluvius.' Medius ille fluvius, quem Βασίλειον ποταμὸν, Regium amnem, Ptolemæus, et Polyb. l. v. τὴν Βασιλικὴν διώρυχα Regiam fossam vocari scribunt, est Arabum الملك Id est, Almelic, cujus meminit Nubiensis Geographus. Chaldæi נערמלכא id est, Naarmalcha appellant. Ammianus l. xxiv. 'Ventum est hinc ad fossile flumen, Naarmalcha nomine, quod amnis regum interpretatur.' Flumen autem regium dictum, quia regia cura effossum. Atque inde quoque Chobar forsan dictus (cujus et in Eze-

chiele mentio) quod ille huic operi præfectus esset. Plinius: 'Sunt, qui tradunt Euphratem Chobaris præfecti opera deductum, ubi eum diximus findi, ne præcipiti cursu Babyloniam infestaret: ab Assyriis vero universis appellatum Armalchar (lege Naarmalcha) quod significat regium flumen.' Porro juxta Geographum Arabem Euphrates dividitur in quinque alveos, quorum unus in Tigrin influit e regione Bagdad, reliqui quatuor infra Rahabam, (id est, Rehoboth. Gen. 36. 37.) ex Euphrate derivati merguntur in varios lacus. Primus est ab Oriente fluvius Tsatsar naviger, cui adjacet urbs cognominis a Bagdado distans novem millibus. Secundus est fluvius Almelic, id est, Regius, sex millibus a priore dissitus, ad quem est Alcatsar, id est, castellum filii Hoboira. Tertius ad Saram tendit. Quartus ad Cufam: quas urbes ab invicem distare scribit Benjamin itinere sesquidiei. *Bochart.*

Pelorum] Pelorus, Πέλωρος, Ptolemæo Siciliæ promontorium. Cabo de la torre del Faro, nunc, Castaldo teste. Della Martella, Laurentio Ananiensi. *Ortel.*

Aristæus] Sicuti in fabulis est, juxta Pindarum, ex Cyrene Penei amnis filia, et Apolline editus. Nymphis postmodum a matre traditus nutriendus, a quibus, quum lac coagulare, mel atque oleum conficere didicisset, primus ea in usum hominibus traduxit. Unde a posteris ut Deus cultus est, Arcadiæque regnum obtinuit, sicuti auctores sunt Diodorus, Justinus, Plinius, aliique.

Ceam] Insula in mari Ægæo.

Aristæus, &c. cum Dædalo in Sardiniam transivit] Ex Servio Georg. l. I. Idem Æn. l. VI. 'Dædalus,' inquit, 'ut scribit Sallustius, primo Sardiniam, post delatus est Cumas.' Illud in l. XII. transtulit Silius; sic enim canit: 'Fama est, cum laceris Actæon flebile membris Supplicium lueret spectatæ in fonte Dianæ, Attonitam novitate mali fugisse parentem Per freta Aristæum, et Sardoos isse recessus: Cyrenen monstrasse ferunt nova littora matrem.' *Carrio.*

Cumas] Est urbs Campaniæ celebris. Vide Cluver.

Sallustius duces laudat] Ut de L. Scipione Sulla, Pompejus de D. Bruto castris collatis apud Mutinam obsesso. Sed, *Repertarunt*, malim. Et fortasse huc pertinuerit, quod habes supra: 'Castra sine vulnere introitum.' Quod ipsum tamen ad Pompeji Epistolam Senatui inscriptam, post victoriam de Bruto, quam dixi, referri oportere, potest, ut credam, hoc Plutarchi testimonio adductus: ἔλυσε δὲ τὸν φόβον ἐπιστολὴ παρὰ Πομπηΐου κομισθεῖσα, κατορθωκότος ἄνευ μάχης τὸν πόλεμον. ὁ γὰρ Βροῦτος, εἴτε παραδοὺς τὴν δύναμιν αὐτὸς, εἴτε προδοθεὶς μεταβαλλομένης ἐκείνης, ἐνεχείρισε τῷ Πομπηΐῳ σῶμα, &c. Id est, 'Hanc formidinem allatæ a Pompejo litteræ discussere; bellum sine certamine esse perpetratum: Brutus enim, quia vel exercitum ipse tradidit, vel, transitionem ille quum faceret, proditus fuit, seque et vitam suam in Pompeji permisit fidem.' Addam corollarii vicem, hujusmodi victoriæ genus, in re tamen diversa, et quæ ad Venerem potius spectet, quam Martem, etiam præcipue Triumpho dignum censeri a Poëta Sulmonensi: In qua (ut idem festivissime argutatur) utcunque est, sanguine præda caret. *Douza.*

A Troja] Servius Æn. l. I. paulo aliter: 'A Troja Capys Campaniam, Helenus Epirum, Antenor Venetiam, alii Sardiniam, secundum Sallustium, occuparunt.' Eodem pertinet illud Silii l. XI. 'Hinc Tros, hinc Ilus, generis tunc ordine longo Assaracus, nulloque minor famave manuve Tum Capys, ut primis dederit sua nomina muris.' *Carrio.*

Scyllam] *Scylla*, Plinio scopulus in

Freto Mamertino, inter Siciliam et Italiam. Scyllam et Scyllæum vocat Strabo. Hodie Scyllo dici, auctor mihi est Fazellus. Scylla, Brutiorum oppidum, apud Melam, quod hodie Siglio nuncupatur, ut Leander tradit. Scylla nomen insulæ desertæ, circa Thraciæ Chersonesum, ut ex Plinio videtur. *Ortel.*

Cale] Ex Sallustio Calem in Gallia, et Calensem villam, ab urbe Parisiorum quasi centum stadiis distantem, habet Greg. Turonensis. Haud procul a Matrona flumine, ut Gaguinus ait. *Idem.*

Curribus falcatis] Hujusmodi, pugnacis vehiculi genus, quod armis præter morem videtur instructum, reperit Parthicæ pugnæ necessitas; sed hoc singulis bene munitis invecti equis duo viri, vestitu, et armis, ferro diligenter muniti, citato cursu in pugnam rapiunt: cujus posterior supra currum pars cultris in ordinem extantibus communitur, videlicet ne facilis a tergo cuiquam præbeatur adscensus. Falces vero acutissimæ axibus ejusdem currus aptantur, in lateribus suis ansulas habentes, quibus innexi funes, pro arbitrio duorum equitum laxati quidem explicant, repressi autem erigunt falces: qualia vero hujusmodi machinæ funera hostibus immittant, vel quas turbatis ordinibus strages efficiant, dicent melius, qui usu bella cognoscunt. Vide *Stewech.*

Paphlagonum] Παφλαγόνια, Asiæ Minoris regio, Ptolemæo et aliis. Hæc aliquibus, ut Plinius scribit, Pylæmenia dicta fuit. Josephus Riphathæos, Strabo l. IV. Henetos vocat: Flagania nominari, in Anonymi libro de Bello Sacro putat Reineccius. Henetus locus est apud Solinum. Paphlagoniam Macedoniæ conterminam, versus Boream, habet Martianus Capella. Hanc me ignorare fateor. An *Pelagonia* legendum? *Ortel.*

Κρίου μέτωπον] Ptolemæus, Strabo, Plinius: et Priscianus in exegesi: 'Arietis hanc rupem simulantem vertice frontem, Pro merito Graji κρίου dixere μέτωπον.'

Orchomenum, &c.] Ὀρχόμενος, Ptolemæo et Plinio, Bœotiæ urbs; Diadam olim vocatam, scribit Niger, citans male ex Eusebio hunc locum: 'Cecrops in Bœotia Diadas condidit, quam Bœoti Orchomenum vocarunt.' Pro *Bœotia* et *Bœoti*, *Eubœa* et *Euboici* legit Chronicon Eusebii. Minyeum Μινύειον quondam, nunc Bœotium vocant Orchomenum, inquit Thucydides libro quarto. Orchomenium locum non semel nominat Theophrastus, qui insulas fluitantes in eo describit. In Bœotia, hujus meminit et Plinius XVI. capite tricesimo sexto. *Chæronea* autem urbs Bœotiæ. *Id.*

Et iterum ad Amisum] Vide supra p. 725.

Fragmenta tria, ex vetustis, et Servianis doctissimi Petri Danielis schedis, necdum publicatis, Lutetiæ descripta, atque inde porro ad C. V. Justum Lipsium ab adolescente lectissimo, Andrea Schotto, gratificandi caussa Lugdunum nostram transmissa; alius neminis, quam Sallustii esse quovis pignore contendere ausim. Cui rei argumenta, primo stylum, dico: quem ego adeo omni ex parte Sallustiano dicendi generi respondere, probare posse videor; ut lac lacti similius esse non queat: deinde Servilis belli tractationem, quam Sallustium in his Historiarum suarum libris executum esse, cum ex aliquot superioribus Fragmentis, tum vero ex Ausoniana illa duodecim annorum computatione ita examussim compertum jampridem, atque exploratum habemus; ut satis acceptione nobis ejus rei caussa opus non sit. Abessent tantum cæcæ lituræ illæ, tot barbariæ mendis ac maculis coopertæ; quibus ipse hercule eluendis sat esse non possum: neque enim Fullonicam didici; uti ipse exarata accepi, ita repræsentavi. Ceterum fides sit penes Exscriptores. *Cous.*

NOTÆ VARIORUM

IN

EPISTOLAS DUAS

AD

C. CÆSAREM.

Orationes Duæ] De Scriptore duarum (ut quidem nunc inscriptio est) Orationum ad C. Cæsarem, cur ambigerent literati homines, caussa non erat; præsertim cum et codicum membranaceorum consensus, et, quæ ratio maxima, geminissimus dicendi character, tantæque in iis Censoriæ notiones exercitæ, sese ab alio nemine, quam a severo et serio illo Historico esse, haud indicium modo, sed et fidem merebantur multo certissimam. Quid enim? E summo puteo (uti apud Comicum nostrum est) similior nunquam potest aqua aquæ sumi, quam hæc ipsa sunt, et altera illa, quæ de Sallustianis naufragiis reliqua Deorum nobis benignitas fecit. Nam quod de Tacito, aut alio etiam verum illius ætatis auctore hallucinati sunt quidam, quid simile? Primum, numquam ea linguæ Latinæ puritas in Tacito: deinde; temporum ratio putetur: magnum sane inter Flaviani ac Juliani seculi scriptores intervallum. Neque ipsi id infitentur. At brevitas illa, quæ in Historico nostro familiam ducit, non æque credo in his Orationibus, ac in ceteris ejusdem scriptis, compareat. Ridicula res vero: mirorque ubinam et oculos, et animi mentem habuerint, qui hujusmodi ante nos sententias dixere: nisi tamen forte hæc ipsa, sicuti peregrinantes, perlegerint, quod hercle pernegari non potest. Quæ etiam caussa fuisse videtur; ut quo in lingua Latina astrictius nihil, aut concisum magis, dici, scribi, vel fingi ne ab ipso quidem Sallustio possit, id isti immodice longum ac Sallustiana breviloquentia indignum arbitrari sint ausi: haudquaquam cogitantes, ejuscemodi delicias longas dici non posse: quibus (ut Martialis Tribuni intercessione pro Crispo Prætore nostro utar) nihil est, quod demere possis; ut omittam cetera, quæ in Cosconium noto ibidem Epigrammate leguntur, in hujusmodi novos Lacones

potius, quam veterem illum Celtiberi Poëtæ criminatorem convenientia. Verum aliquando in rem præsentem, in qua ego omnibus verbis vindicare, manumque cum hoste, (si usus venit) apud Prætorem, quem dico, conserere sum paratus: non quidem vitilitigandi studio (a qua scabie, meditate semper cavi, ut ungues tenerem) sed veritatis, et Sallustiani honoris defendundi. cui hoc loco assertorem me venisse haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam sive hæc, sive alia studiosis probabuntur, a me quidem pro virili dictum et adjutum fuerit. Reliquum est, ut quid de pervolgata hac inscriptione sentiam, quam brevissime potero, exponam. Nam Orationum nomine censendas persuadere mihi non possum. Proinde (more majorum quod liceat) Epistolas, non orationes judico inscribi oportere: conjecturam ex eo ducens, quod auctorem ipsum, non orantem, sed scribentem postea inducit Sallustius, his verbis: 'Forsitan, Imperator, perlectis litteris decernes, quem numerum Senatorum fieri placeat, quoque modo in multa, et varia officia,' &c. Et aliquanto post: 'Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit, prius laborandum visum est de summa consilii,' &c. Denique etiam sub finem: 'Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi.' Ubi manifesto vides, et litterarum et scriptionis per litteras interpretes factæ, non autem Orationis ad Cæsarem habitæ fieri mentionem. Quod quoniam satis superque argumentis ostensum ac declaratum arbitror, in promtu erat, aliquot ex omni numero exempla decerpta proponere: unde, tamquam ex volpe leonem, cuivis promtum sit oculo præsente arbitrari, Epistolas, quas dico, utrasque sine probro lectas, hoc est, puras putas Sallustianas esse: neque quicquam in iis adulterinum deprehendi, quod parentem suum infitiari possit. Sed quis modus quæso observationum futurus, si nobis lubido fuerit omnia examussim persequendi? Proinde nos quidem properantes, quæ restant Grammaticorum curiositati linquemus, omissuri etiam compendii faciundi caussa; simul ne communium miseriarum, quas per tot annos ægre ac duriter exantlavimus, non ipsi in memoriam inducamus, tot tantasque in illustri positas pro rep. indignationes: quibus solens cum seculi sui vitiis rixari amat Sallustius; gravissimus alienæ et publicæ luxuriæ castigator. Quas si quis cum Catilinarii, et Jugurthini Belli querimoniis inter se contendere voluerit, facile videbit, ejusdem imaginis formam possidere utrasque: neque aliud in his majus discrimen comparere, quam quo Menæchmum surreptum a Sosicle discrevit Plautus. Quare his, ut dixi, præteritis, aliquot prius a me emendatiunculas daturus, rem ad exordium aliquando deducam. *Dousa.*

EPISTOLA I.

DE REPUBLICA ORDINANDA.

Altera Sallustii oratio ad Cæsarem, quam male præponunt, quum ea scripta sit post Pompejum victum, altera ante eam victoriam. *Mercerus.*

Populus Romanus antea obtinebat regna] Duo Longobardicis litteris scripti libri habent, *Pro vero antea obtinebat, regna atque imperia fortuna dono dare.* Sed Latinus Latinius legit, *fortunæ dono dari.* Forte, *Pro vero antea obtinebam regna atque imperia fortunam dono dare.* Ciaccon.

Populus Rom. antea obtinebat, regna atque imperia fortunam dono dare: item alia, quæ per mortales avide cupiuntur, &c.] Ita hæc distinguo: nec puto quicquam desiderari; multo minus locum corruptum, aut deploratum esse; id quod censent Critici. Proinde: *Obtinebat,* novo significatu, a novatore verborum Sallustio positum accipio, *Opinabatur*, seu potius, *persuasum habebat sibi, &c.* pleno ac perspicuo intellectu. *Douza.*

Populus Romanus, &c.] Imperiti homines qui non intelligebant, *obtinebat*, positum esse pro, opinio obtinebat, sive vulgo credebatur, cum aliquid deesse persuasum haberent, ex ingenio, quod maxime probabile visum suppleverunt, duobus his verbis, *Populus Romanus* initio præpositis: quæ duo verba clarissimam alioquin et illustrissimam sententiam tenebris plus quam Cimmeriis involverunt. Legendum autem: *Antea obtinebat regna atque imperia fortunam dono dare, item alia quæ per mortales avide cupiuntur, &c.* Mer. Casaubonus in notis ad Antonium pag. 41. Testatur Carrio in libris Fabri et Briconeti lectum *Populus Romanus vero.* Fortassis igitur, *pro vero antea obtinebat.* Appulejus in Apol. 'Certus equidem eram, proque vero obtinebam, maxime Claudi.' *Grenov.*

Cuiquam incorrupta, &c.] Multa de hac re dicta Philosophorum et Poëtarum apud Stobæum λογ. ργ. Et in memoria sunt vetera et recentia exempla, quæ ut vulgo nota, non hic inculco. Illum tantum Val. Maximi Epilogum, non possum quin huc apponam: 'Caduca nimium hæc sunt, quæ vires atque opes humanæ vocantur. Affluunt subito, repente dilabuntur; nullo in loco, nulla in persona, stabilibus nixa radicibus consistunt, sed incertissimo flatu Fortunæ huc atque illuc acta: quos in sublime extulerunt, improviso decursu destitutos profundo cladium miserabiliter immergunt. Itaque neque existimari, neque dici debent bona, quæ ut inflictorum malorum amaritudine desiderium sui duplicant, propensiore favore primo delinitos, majore postea malorum cumulo opprimere solent.' *Coler.*

Fabrum esse suæ quemque fortunæ] Duo Longobardicis literis scripti libri, *fabrum suæ esse quemque fortunæ.* Ad hæc allusit Livius l. XXXIX. cum de Catone loquens, ait: 'In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut quocunque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur.' Plautus Trinummo: 'Nam sapiens

quidem pol ipse fingit fortunam sibi.' *Ciacc.*

Prætergressus] Omnes libri, *Prægressus.* Carrio.

Uti prius defessi sint homines laudando facta tua] Sic in sequenti Epistola: 'Quod prius defessi sunt homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo quæ gloria digna essent.' *Ciaccon.*

Uti fabricata] Videtur Sallustius paullatim id agere, ut Cæsarem adducat ad ordinandam novis legibus Rempublicam, et quidem necessario. Hæ enim anima sunt civitatis. Ut corpora nostra sine mente, sic civitas sine lege suis partibus ac nervis, ac sanguine uti non potest: ait M. Tullius in ea pro Cluentio. quod sane dixit ad imitationem sui Demosthenis, qui scripserat πόλεως ψυχὴν εἶναι τοὺς νόμους. Plane ad hanc Sallustii mentem illud Valerii Max. dictum: 'Quid prodest foris esse strenuum, si domi male vivitur? Expugnentur licet urbes; corripiantur gentes; regnis manus injiciantur; nisi foro et curiæ officium ac verecundia sua constiterit, partarum rerum cœlo cumulus æquatus sedem stabilem non habebit.' *Carrio.*

Et quamvis bonus, atque, &c.] Id est: Quia illi copia est male faciundi, vel, quia in manu ejus potestas plus potest, clemensne, an Tyrannus esse velit, ideo metuitur, non amatur. *Douza.*

Id evenit] Fabri et Briconeti libri, *id convenit.* Carrio.

Nequiores] Id est, Minus queuntes aut valentes: unde *Nequam* non dicitur perversus aut luxuriosus: sed homo nihili, id est, nullius virtutis, ut qui nequit quicquam. *Bad.*

Sed tibi hoc gravius est] Ait, Gravius esse Cæsari ordinare Remp. quam cuiquam unquam Romanorum fuerit, has ob caussas. Primum, quod bellum nimis placidum et aliorum pace mollius gesserit; dein, quod victi cives sint, et ab iis prædam petant victores. Jure laudatur C. Cæsar ob duas virtutes, Modestiam et Clementiam, quarum victor post bellum civile observantissimus fuerit. Quis enim omnium post victoriam Cæsaris non optasset potius hostis fuisse Cæsaris, quam in pace amicus Marii, aut Sullæ? Pauci victores Modestiam aut Clementiam coluere. Id adeo Naturæ quodam instinctu inter mortales fieri solet. Nam dum hostis ab hoste summam se accepisse injuriam existimat, post victoriam animus augescit, crescit cupiditas. Scimus Sulla bellatore nihil fuisse mitius, victore nihil truculentius aut crudelius. Est et alia caussa insolentiæ ejusmodi, quippe secundis rebus etiam egregios Duces insolescere testatur Tacitus. Rarissimum igitur hoc exemplum in Cæsare, quod etiam Historica auctoritate stabilio. Scribit enim de hac victoria Florus, 'Pax incruenta, pensatumque clementia bellum. Nemo cæsus imperio præter Afranium (satis ignoverat semel) et Faustum Sullam: didicerat generos timere, filiamque Pompeii cum patruelibus ex Sulla: hic posteris cavebatur.' Hæc Florus. Hinc de præda militibus dividunda, magna in hac re difficultas Cæsari objecta erat. Nam et milites prædatores et victi cives. Invidiosum omnino factum fuerat Cæsaris, bona civium prædæ dare. Jam valebat Romæ fama de crudelitate Cæsaris, ex mera invidia ficta. Tangit eum Cicero ad Atticum scribens: 'Qui quidem incertum est, Phalarimne an Pisistratum sit imitaturus.' Unde et illud verissimum esse liquet, quod idem Cicero scribit: 'Omnia sunt in bellis civilibus misera, sed nihil miserius quam ipsa victoria, quæ etiamsi ad meliores venit, tamen eos ipsos ferociores impotentioresque reddit, ut etsi natura tales non sint, necessitate esse cogantur.' Illud vero nonne

miserrimum post bellum civile, quod non solum non fiunt, quæ velit victor, verum quod iis mos gerendus, quibus adjutoribus parta est victoria, ut scribit idem Cicero Epist. XII. 18. Et id bene etiam scivit Æschines: στάσις ἐμφύλιος ἐς ἑκάτερα κακόν. καὶ γὰρ νικέουσι καὶ ἡσσωμένοις ὁμοιάθη φθορή. Atqui tamen Cæsari ultionem post victoriam adhibendam fuisse dicat aliquis, quia ultio plerumque justa post bellum, quam et Seneca l. I. de clement. ait duas res præstare, injuriæ solatium, et in reliquum securitatem. Verum tamen ego non suasissem Cæsari, ob belli speciem, ut ante dictum. Non externum aliquem hostem, non socios perfidos vicerat Cæsar, sed cognatos, amicos, cives. Reliquum igitur belli jus silebat. Neque vero secundum Senecam etiam ultio Cæsari ullam securitatem præstitisset: quippe nec in armis securus sis, ubi tuos nimis læseris. Quærenda igitur in tali negotio vera et solida pacis stabilimenta, solius opinor Clementiæ et Misericordiæ tibicine fulcienda. Id suadet Augustinus: 'præterita vindicando iram pascimus, misericordes si simus, in futurum consulimus. Hoc igitur Cæsaris munus erat, Modestia et Clementia civium odia vincere, omniaque ad eorum commoda et salutem referre.' Præclare Cicero in nobilissima Epist. ad Q. Fratrem: 'Est non modo ejus, qui sociis et civibus, sed etiam ejus, qui servis, qui multis pecudibus præsit, eorum, quibus præsit, commodis, utilitatique servire.' Etiam Afris, Hispanis, Gallis, immanibus ac barbaris nationibus, eorumque commodis et utilitati salutique consulere humanitatis est. *Col.*

Componere bellum] Vaticanus: *Componere: quod bellum.* Carrio.

Evadendum] Id est, Invento honesto medio, quo neutri lædantur, e discrimine eundum.

Magna mediocrique sapientia] Agit de consiliariis, quos Cæsari adhibendos censet, non tantum acutos et sapientes, sed etiam mediocri sapientia. Neque enim acuti solum, sed etiam hebetiores aliquando optimi consultores. Certe hos magni facit Thucydides, Politicus et ipse insignis: Οἱ φαυλότεροι τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς ξυνετωτέρους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἄμεινον οἰκοῦσι τὰς πόλεις. Hæc Sallustiana decore illis, quæ Just. Lipsius in Notis ad Polit. disputat, apponi possent. *Coler.*

Cum homine claro] De claritudine Pompeji supervacuum est ex Cicerone, Plutarcho, Dione aliquid addere. Hoc tantum addo, Pompejum fama et claritate etiam supra Crassum et Cæsarem fuisse. Florus l. IV. 'Forte tunc Crassus genere, divitiis, dignitate florebat, vellet tamen auctiores opes. C. Cæsar eloquentia et spiritu, et jam consulatu allevabatur. Pompejus tamen supra utrumque eminebat.' *Idem.*

Avido potentiæ] Vellejus: 'Potentiæ, quæ honoris caussa ad eum deferretur, non ut ab eo occuparetur, cupidissimus.' Non ita, puto, Sallustius intellexit. Sed cum Vellejo sentit etiam Plutarchus, Cicero, alii. *Id.*

Majore fortuna] Contra sentit Lucanus et Cicero. Nam causam quidem bonam Pompejus, sed fortunam iniquam et Deos adversos habuit. *Badius.*

Majore fortuna] Hoc negat Cicero. Et Vellejus ei diserte Prudentiam militarem tribuit. Sed Sallustius Pompejum cum Cæsare confert. Ideoque dicam, prudentiam in Pompejo respectu Cæsaris non admodum magnam fuisse. hac certe vicit Cæsar. Cicero de Pompejo ad Atticum: 'Nihil actum est a Pompejo nostro sapienter, nihil fortiter.' Et alibi de Cæsare: 'Sed hoc τέρας horribili vigilantia, celeritate, diligentia est.' *Coler.*

Quem secuti sunt pauci] Intelligo

nobiliores illos, Lentulum, Marcellum, Scipionem, Catonem. Ipse Cæsar l. I. de Bello Civ. 'Paucorum factionem' appellat. Hæc omnia copiose ipse Cæsar et Plutarchus. Paucos autem isto ævo et ista Reip. forma, vocabant, quos Cicero optimates. Aut certe ita invidiose dixit Sallustius. Nam voce paucorum ὀλιγαρχία significatur. *Idem.*

Inimici] Inimicitias refero ad Catonem, affinitatem ad Scipionem. *Idem.*

Cetera multitudo] Pompejus belli caussa discedens ab urbe, in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent. Hoc ipse Cæsar l. I. Bel. Civ. Quo effecit Pompejus, ut discedentem tam plebis quam nobilitatis agmina sequerentur. *Idem.*

Post alius alium] Supra bello Jugurth. 'Deinde ab eo magistratus alium post alium sibi peperit:' et rursus, 'aliis post aliis minitari.' Videndum ergo an hic legi debeat, *Alius post alium*, an, *post alium alius*. Ciacc.

Quibus omnia probro] Conjicio non fuisse infimi ordinis homines, sed equestri censu. De Curione quidem res est pervulgata. Is quasi conciliator et pararius Cæsarianorum fuit, obque id maximo ære alieno liberatus a Cæsare, ut scribit Dio. Sed eadem via alios etiam nonnullos sibi obnoxios fecerat Cæsar. Ea res cum apud Pompejanos magnam invidiam faceret, invidiam auxerunt, et perditissimum quemque in Cæsaris castra ire jusserunt, quippe ubi et civium spolia darentur et creditum condonaretur affatim. At illi, ubi viderunt contra esse, neque Cæsarem creditum condonare, nulloque modo, ut Ciceronis verbo utar, Sullaturire, defluxerunt. Reliqui in castris esse maluerunt, quibus Romæ non licebat, ob creditorum multitudinem. *Idem.*

Quæ corruptus animus jubebat] Vetus editio, *quæ corrupto animo jubebat*, hinc scilicet vulgarem scripturam nasci. Omnes Mss. *quæ corrupto animo lubebat.* Carrio.

Civiliter deponas] Victori duo facere necesse est, ut pacem non tantum bene constituat, sed etiam bellum civiliter deponat. Puto autem civiliter deponit bellum, qui magis victis ignoscit, quam indulget ultioni; quod jure belli fieri posse et solere supra dixi. Sed quid tamen magis cum periculo conjunctum quam talis etiam compositio, præsertim post bellum civile? Hic præcipue illud verum erit, quod Tacitus scribit lib. II. Hist. inter victores victosque nunquam solidam coaluisse pacem. Curtius l. VIII. 'Quos viceris, amicos tibi esse cave credas, inter dominum et servum nulla est amicitia.' *Idem.*

Illa ut quam justissima] Glareanus; *illa quidem justissima.* Fabri et Briconeti, *illi quam justissima.* Pro nobis est Vaticanus. *Carrio.*

De te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est] Vv. cc. habent, *qui ea compositurus es, quid optimum, &c.* Videndum item an, *optimum factum* scribi debeat, pro, *optimum factu.* Sic enim locuti sunt veteres scriptores. Seneca de vita beata, c. 11. in v. c. 'Quamvis, quid optimum factum sit, non quid usitatissimum:' et Sallustius ipse in Bell. Jugurthæ: 'Quare optimum factum quidem tibi,' &c. Sic enim est in vv. cc. Item Cicero in Catil. I. ut est in v. c. 'Ego si hoc optimum factum judicarem:' et Plautus Aulularia in v. c. 'Hoc mihi factum optimum est,' &c. *Ursinus.*

Quia compositurus es] Vaticanus: *qui ea compositurus es.* Carrio.

Equidem ego cuncta, &c.] Præfert manifeste Sallustius clementiam ultioni; huic crudelitatis nomen imponit, retrahens scilicet Cæsarem ab exemplis Sullæ, Marii, et talium. Et

revera ita est: nullum unquam imperium crudele aut tyrannicum fuit diuturnum. Aurea verba Eusebii huc scribo, quæ exstant apud Stobæum περὶ ἀρχῆς: Ἀρχὴν ἔχων μὴ ἀπομνησικάκεε πρὸς τοὺς ἐν διχοστασίῃ σοι πρότερον γεγενημένους· οὐ γὰρ ὅπως ἀμύνῃς ἐχρῆν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν παρῃρημένος, ἀλλ' ὅπως καὶ τῆς παρ' ἄλλων ἐπιβουλῆς, ἀσφαλέας καὶ ἀνεπιβουλεύτους φυλάξῃς τοὺς ὑπό σου τεταγμένους, καὶ ὅπως τοῦ ὀρθοῦ φύλαξ εἴης καὶ θεοῦ μεγάλης δικαιοσύνης ὑπηρέτης τε καὶ ἐξηγητής. Hæc in aures, imo in mentem demittant illi, qui hodie non Principes, non Reges amplius, sed Monarchas audire se postulant, quos tamen ob sævitiam satius esset appellari Tyrannos. Sed revera talis crudelitas perpetuam quasi umbram pone se habuit Dei ultricem manum. Notavit pie et serio Cominæus in Richardo Angliæ rege, et Ferrando Neapolitano. *Idem.*

Eam vitam bellum æternum et anceps gerere] Vox, *vitam*, abundat, ut videtur, legendumque puto: *Eum, bellum æternum gerere, &c.* vel retenta etiam voce, *anceps*, si placet. *Ursin.*

Contra, qui benignitate] Ad hanc plane faciem Jamblichus in Epistol. Ἀλλ' ὅταν χρηστότητι καὶ φιλανθρωπίᾳ τὸ σεμνὸν κραθῇ καὶ αὐστηρὸν τῆς ἐπικρατείας, ἐμμελὲς, καὶ πρᾷον, καὶ προσηνὲς, καὶ εὐπρόσιτον καθίσταται. καὶ τοῦτο μάλιστα τὸ εἶδος ἡγεμονίας φιλεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχομένων. Id est, 'Si vero grave austerumque imperium benignitate et humanitate temperetur, concinnum, mite, mansuetum et adeuntibus facile redditur, quale genus imperii imprimis amant subditi.' *Coler.*

Expiandum] Fabri et Briconeti libri, *Expianda.* Carrio.

Paulo ante] Mirum est, quam accurate operam det Sallustius, ut Cæsar omnia arma manibus excutiat, atque adeo ad mansuetudinem magis magisque transducat; quasi monstri aliquid alere Cæsarem, licet alioquin mitissimum, suspicetur. Nemo enim unquam victor post bellum ejusmodi non aliquam crudelitatem exercuit. Id Florus quoque tangit, in fine lib. IV. 'Victores, quod non temere alias in civilibus bellis, pace contenti fuerunt.' *Coler.*

Oblivio abstulit? interfecit Domitium, &c.] Historia nota. Ceterum illud nobis haud satis probatum, τὸ *Interfecit:* eo minus, quod statim intra eandem periodum repetitum legatur, *Interfectos:* quod ipsum sententiæ explendæ satis cum sit, miror, undenam alterum illud in contextum irrepserit. *Douza.*

Oblivio abstulit? interfecit] In Mss. *obtinio interfecit Domitium.* Carrio conjecit *oblivio abstulit*, et τὸ *interfecit*, quod nullum locum habere possit propter sequens *interfectos*, delet: deinde et tentat: *obticeo? Domitium.* Idem *interfecit* confodiunt Douza Pater et Freinshemius. Fortassis: *An illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompejum increpabantur, oblivio intercepit? Domitium, Carbonem, Brutum, &c.* Gronovius.

Interfecit Domitium] De Bruto, Carbone, Domitio interfectis, ita res habet. Post bellum civile Marianum, victor exstitit L. Corn. Sulla. Post hanc victoriam, tanta proscriptionum vis, tanta civium mactatio insecuta est, quanta ante Romæ nunquam audita fuerat. Sed aliud novum insuper ex hoc bello enatum, quod Sertorianum appellant, quodque eleganter Florus scribit nihil aliud fuisse, quam Sullanæ proscriptionis hereditatem. Contra hunc Sertorium, ut jam hostem P. R. missi sunt, Metellus, et Cn. Pompejus, paulo post victores: Sertorio exstincto, novum continuo bellum exarsit, revocante Lepido maximam partem proscriptorum. Huic se opposuerunt Lutatius Catulus, Cn. Pompejus, Sullanæ dominationis successores et jam antesignani. Sed quæ de Bruti, Carbonis, Domitii nece scribit Sallustius, ea pleraque facta

sunt bello Mariano et Sullano. Nam L. Domitius, et Q. Mutius Scævola, Pontifex Maximus, in ædem Vestæ fugiens, jussu Marii in ipso ædis vestibulo occisus est, ut plerique existimant a Damasippo; ut Appianus vult, a Bruto Prætore urbano. Carbonem autem Pompejus occidit in Sicilia, muliebriter etiam flentem. Idem et Brutum interfecerat bello Lepidi. Hi igitur omnes, non jure belli, sed per summum scelus trucidati fuerant, quæ facinora Sallustius Juris publici peritissimus his verbis infamat: 'Alios item non armatos, neque in prœlio belli jure, sed postea supplices per summum scelus interfectos.' *Coler.*

In villa publica] Id ipsum quoque bello Mariano accidit. Florus III. 21. 'Quatuor millia deditiorum inermium civium in villa publica interfici jussit.' In numero tamen interfectorum dissentiunt auctores. Corn. Nepos IX. millia ponit: Livius VIII. Plutarchus VI. Augustin. l. III. de Civit. Dei. VII. Porro, villa publica in Campo Martio fuit, domus illa quidem amplissima et recipiendis hostium legatis destinata. *Coler.*

In villa publica] Quæ a Didio fortasse restituta vel ornata in altera parte antiqui denarii signata est. Cicero ad Att. l. IV. ita scribit: 'Efficiemus rem gloriosissimam: nam in campo Martio septa Tribuniciis comitiis marmorea sumus et tecta facturi, eaque cingemus excelsa porticu, ut mille passuum conficiatur: simul adjungetur huic operi villa etiam Publica.' Livius: 'Macedones deducti extra urbem in villam Publicam, ibique iis locus et lautia præbita.' M. Varro de Re Rustica I. 11. 'Comitiis Ædilitiis,' inquit, 'cum sale caldo ego atque Axius Senator tribulis suffragium tulissemus, et candidato, cui studebamus, vellemus esse præsto, cum domum rediret, Axius mihi inquit, dum dirimuntur suffragia, vis potius Villæ Publicæ utamur umbra, quam privati candidati tabella; dum ita ædificemus nobis,' &c. *Ursinus.*

Pecoris modo conscissam] Supra 'more pecorum' dixit; et Hist. l. II. 'vice pecorum obtruncabantur.' Tacit. XII. 'modo pecorum a barbaris trahebantur,' et Livius l. XL. 'Modo pecorum fugientes per saltus invios consectati ceciderunt.' Videndum ergo an hic *pecorum*, pro *pecoris*, legi debeat: et ipse supra, 'bonus pecori agere;' quamvis Cæsar dixerit, 'Magna vis pecoris.' *Ciacc.*

Conscissam. Heu quam illa] Lege: *concisam. Heu qua illa.* Gronovius.

Vastatio domorum] Omnes libri, *domuum.* Carrio.

A te victoriam omnia] Postremam vocem ignorant vetus editio Fabri et Briconeti, itaque dele a sententia optime. *Carrio.* Ego potius illam retinerem: delerem autem τὸ *ement.* Gronovius.

Utriusque vestrum arbitrio] Scribe de libro Vaticano et Fabri: *Utrius vestrum arbitrio injuriæ fierent:* scilicet, inquit, id a vobis civilibus istis actum esse bellis, tuone an vero Pompeji arbitratu fierent injuriæ. *Carrio.*

Etiam tum dubia victoria] In exercitu Pompeji, etiam dubia victoria, luxus, convivia, scortationes, rapinæ viguerunt. Testatur ipse Cæsar l. III. 'In castris Pompeji videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, et nonnullorum tabernacula protecta hedera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam et victoriæ fiduciam designarent, ut facile existimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias quærerent voluptates.' Idem tradit Plutarchus, et queritur ipse etiam Lucanus l. VII. 'Capit improba plebes Cespite patricio somnos vacuumque cubile.' Magnum hoc in Pompejo

rei militaris dedecus, magnum ad tales eventus omen. *Coler.*

Gesserit] Fabri lib. *gesserint*. Carrio.

Scorta aut convivia, &c.] Eadem loquendi ratione usus et Plautus Amphit. ‘Hæc nox scita est exercendo scorto conducto male.’ Item Catullus: ‘Æmulus iste tuus, qui vestrum exercet amorem.’ *Douza.*

Tales voluptates] Exemplar Venetum, *talis voluptatis*. Riv.

Cives cum civibus] Ait alibi discordia maximas res dilabi; quod præcipue de civitatibus intelligendum esse docet Democritus: Ἀπὸ ὁμονοίης, inquit, τὰ μεγάλα ἔργα, καὶ ταῖς πόλεσι τοὺς πολέμους δυνατὸν κατεργάζεσθαι, ἄλλως δ' οὔ. Hæc bellorum civilium vis ac potentia, ut civitates alias inexpugnabiles facillime perdant. Sed vere puto de Roma scripsit Florus l. IV. ‘Jam pæne toto orbe pacato majus erat imperium Romanum, quam ut illud externis viribus exstingui posset: itaque invidens fortuna principi gentium populo, ipsum illum in exitium suum armavit.’ Hæc etiam de Romanis sententia fuit Hetruscorum, teste Livio. *Coler.*

Vetera instituta] Intelligit leges sumptuarias et cibarias, Liciniam, Fanniam, Didiam, Orchiam et alias ejusmodi. Has leges optimas in contemptum ob corruptos civitatis mores abiisse non tantum hic scribit, sed exprobrat Romanis Tertullianus quoque Apologet. c. 6. ‘Quonam illæ leges abierunt sumptum et ambitionem comprimentes, quæ centum æra non amplius in cœnam subscribi jubebant, nec amplius quam unam inferri gallinam, et eam non saginatam?’ Video enim centenarias cœnas a centenis jam sestertiis dicendas. Hoc autem salubre Sallustii consilium, quin Cæsari maxime probatum fuerit, nemo est qui dubitet, quippe recordatus legum Juliarum, quæ sub ipso etiam Augusto latæ, quarum non postrema fuit sumptuaria, de qua Suetonius et Agellius. *Idem.*

Et finem] Conjunctionem *et* dele. vult enim unicuique facultates suas et rem familiarem modulum sumtuum esse. accedunt libri. *Carrio.*

Statueris] Caussas discordiæ ex abdito eruit. Nam ut ex sumtibus et luxuria egestas, ita ex egestate rapinæ procedunt. Rapaces autem discordiæ civilis faces. Priorem caussam idem scriptor gravissime in Bello Catilin. et alibi declarat: eamque inter alias Rerumpublicarum pestes primam retulit Pythagoras, quem ait dixisse Stobæus: εἰσιέναι εἰς τὰς πόλεις πρῶτον τρυφὴν, ἔπειτα κόρον, εἶτα ὕβριν, μετὰ δὲ ταῦτα ὄλεθρον. Apposite Florus l. III. ‘Magnificus apparatus conviviorum, et sumtuosa largitio, nonne ab opulentia paritura mox egestatem? Hæc Catilinam patriæ suæ impegit.’ *Idem.*

Homines adolescentuli] Intelligit juventutem Romanam, quæ si corrupta est, Respubl. nunquam valebit. Nihil autem ad prodigalitatem propensius, quam juvenum animi. Ubi vero ille mos incessit, quem Sallustius ait, jam non amplius admonitione, sed censura et correctione opus. Intra pudoris itaque et modestiæ septa a pueris includenda et continenda Juventus, in omni civitate. Id severe Plato quoque l. V. de Republ. præcipit, ubi inter cetera, παισὶ δὲ, inquit, αἰδῶ χρὴ πολλὴν οὐ χρυσὸν καταλείπειν. De modestia vero sive mediocritate juventutis eleganter Hippotamus Pythagoreus: Τὸ καθόλου δὲ πειρᾶσθαι διὰ τούτων, ὡς ὅτι μάλιστα ποιεῖν τὴν πόλιν, ὅπως ὁμολογήσῃ καὶ σύμφωνος τοῖς αὐτοῖς μέρεσιν, ἀλλὰ μὴ στασιάζουσα καὶ διαμαχομένα· ἐσεῖται δὲ τοῦτο, αἴκα τὰ πάθεα τὰς ψυχὰς παιδεύηται τῶν νέων καὶ εὖ τὸ μέτριον τηρῆται. Id est, ‘Et universe hoc eniti decet, ut his modis, quantum fieri potest, civitatem consonam partibusque suis concinnam et æqualem reddamus, ne dis-

cordia et seditionibus commoveatur. Hoc ita eveniet, si juvenilium animorum affectus regentur, et ad modestiam ducentur.' Contra si fiet, illud sequetur, quod nemo melius aut gravius quam Sallustius dixerit; 'Ergo animus ferox, prava via ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in cives: movet composita, et res novas veteribus adquirit.' *Coler.*

Tollendus fœnerator] Fœnoribus enim juventus, quasi quodam aucupio irretitur, et a bonarum artium studio arcetur. Bodinus legendus l. v. c. 2. Hoc tantum addo, nullam esse tamen inter leges Julias, de fœneratoribus. Et de antiqua illa Genutia res est nota: de Duilia item. *Idem.*

Suas quisque res] Hæc incommoda ex fœneratoribus in civitate: aliena agere, sua negligere: non publica causa magistratum, sed privata gerere, hoc est, magis creditoribus, quam populo: magnificum esse in minuenda, non augenda Republ. Ad hoc speculum Socraticum voco magnarum hodie Germaniæ civitatum magistratus, ut se ibi intueantur et examinent. *Coler.*

Sapientes pacis causa] Ita Cicero: 'Ita bellum suscipiatur, ut nihil aliud, quam pax quæsita videatur.' Probat etiam sanctus Augustinus: 'Cui,' inquit, 'licentia iniquitatis eripitur, utiliter vincitur.' Et alibi, 'Apud veros Dei cultores etiam illa peccata non sunt, quæ enim non cupiditate aut crudelitate, sed pacis studio geruntur, ut mali coërceantur, et boni subleventur.' Adtraho et illud Flori III. 21. 'Vincentibus, quibus pax et quies potior.' Seneca Hercule Furente: 'Si æterna semper odia mortales agant, Nec cœptus unquam cedat ex animis furor, Sed arma felix teneat, infelix paret, Nihil relinquent bella.' Et iterum: 'Pacem reduci velle victori expedit, Victo necesse est.' *Idem.*

Uti soles, pervade] Sic recte olim correxi: nam quod in aliis est, *persuade*, id rectum esse, cui, quæso, persuaderi poterit? *Carrio.*

Aut acerba judicia invocat] Supra, 'Deinde ne vos ad virilia illa vocem.' Tacitus Hist. I. 'non ad bellum, vos, neque ad periculum voco.' *Ciacc.*

Ea vero clementia, &c.] Libri scripti melius: *Ea vera clementia e. c. ne merito c. p. e.* hoc est, ita rempubl. constituisse, et bonis artibus moribusque ornasse, ne cives ea committant, propter quæ merito patria expelli possint. Sed libentius legerem *expellantur*, quam, *expellerentur*. Vel potius sic, *Ea vera clementia erit ne merito cives patria expellantur, retinuisse ab stultitia, falsis voluptatibus*: omissa voce, *consuluisse*. Idem.

Cives patria expellerentur]. Plurimi exulabant post bellum civile, et pleri que sua sponte, vel metu Cæsaris. Cum autem illa res sit adversa libertati, data opera Cæsarem non ipsum tantum a proscriptionibus civium absterret, sed ultro etiam instigat, ut eos ab omni seditiosorum injuria et exsiliis liberos et securos præstet. Nam cives patria expelli, hoc demum asperum et acerbum est imperium, non clementia. Cicero etiam manifeste dicit exilium non esse pœnam judicii. Sic enim loquitur in Orat. pro domo: 'Quid enim est exul? Ipsum per se nomen calamitatis, non turpitudinis.' *Colerus.*

Retinuisse ab stultitia et falsis voluptatibus] Quo etiam facit sententia illa Aulularia Plautinæ: 'Hoc servi esse officium reor, retinere ad salutem; non herum, quo incumbat, eo impellere.' *Douza.*

Falsis voluptatibus] Quibus juventus pleraque dedita: sic autem dixit, quia et vera voluptas est. Isocrates ad Dæmonic. Τὰς ἡδονὰς θήρευε τὰς μετὰ δόξης. Τέρψις γὰρ σὺν τῷ καλῷ μὲν, ἄριστον· ἄνευ δὲ τούτου, κάκιστον. Id est, 'Voluptates venare, quæ tibi laudi sint. Oblectatio enim cum ho-

nestate conjuncta, longe optima: sine hac vero, pessima.' *Coler.*

Pacem concordiamque] Recte hæc duo conjungit: nam nisi concordia utrimque intercedat, magis pactio erit, quam pax, ut loquitur Florus. Augustinus dixit pacem esse concordiam ordinatam; quod erudite explicat Albericus Gentilis Juriscons. III. 1. de jure belli. *Idem.*

Præsens gaudium, &c.] Elegans descriptio voluptatis: gaudium cum mox futuro malo. Veterum quispiam dixit voluptates non tantum sequi, sed etiam præcedere mala, quippe cum semper aliquid existat triste ac calamitosum, ex quo quasi semine generantur voluptates. Democritus: Διὰ ταχέος ἡ ἡδονὴ παροίχεται, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτοῖσι χρηστόν ἐστιν, ἀλλ' ἡ τέρψις βραχεῖα: 'Paulo momento voluptas transit, nihilque in ea boni, quam parvula delectatio:' et ut idem ait λῦπαι πολλαί. *Idem.*

Maxume erectus est] Omnes libri, *maxime fretus.* Carrio.

Negotii magnitudine] Proprium alti et heroici animi, non tam parvis quam magnis rebus patrandis aptum esse. *Idem.*

Quia tibi terra, &c.] Ita modeste vocat Romanum imperium, quod terra et mari potentissimum erat. Supra tamen non sibi temperavit, quin diceret: 'Neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret.' Et Cicero satis magnifice, in Orat. de Provinc. Consul.: 'Nulla gens est, quæ non aut ita subacta sit, ut vix extet, aut ita domita, ut quiescat: aut ita pacata, ut victoria nostra imperioque lætetur.' Nescio quam vere hoc dixeris, Cicero, ante clausum ab Augusto Janum. Quid enim ad septentrionem conversa plaga postea non est ausa? Quid Pannonii, Dalmatæ, Mysii, Thraces, Daci? Ipsam Germaniam victam noluissetis. Florus ait lib. IV. 'Germaniam quoque utinam vincere tanti non putásset; magis turpiter amissa est, quam gloriose adquisita.' Sed omitto Augusti seculum. Diu fuit, ut magis victi Germani, quam domiti dici debuerint. *Coler.*

Et quia tibi terræ] Potius est, ut Sallustium, 'Terra et mari,' scripsisse credamus. *Douza.*

Largitionibus] Quibus magis capitur, quam ullis honoribus. Livius lib. VI. Plebs ad eas leges, quæ ad ipsius lucrum et sublevationem bonorum pertinent, tutandas potius animatur, quam ad eas, quæ ad solum honorem spectant, eumque illi tribuunt. Romæ certe leges Fœnebres et Agrariæ magis auditæ, quam de Consulatu aut aliis muneribus honorariis. Largitionum usus, morum corruptor unicus, diu Romæ incognitus fuit. Testatur Sallustius, gravissumus suæ Reipublicæ censor, in bello Jugurth.: 'Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur.' Sed de alia largitione loquitur Sallustius, quam illa plebeia. Quid ex legibus etiam illis Agrariis et Frumentariis calamitatis in Rempubl. invectum sit, tot seditionibus illustratum est. Florus IV. 13. 'Sed hæc ipsa in perniciem redibant, et misera Respubl. in exitium suum merces erat. Nam et a senatu in equitem translata judiciorum potestas, vectigalia, id est, imperii patrimonium supprimebat, et emptio frumenti, ipsos Reipubl. nervos, exhauriebat ærarium.' Hæc Florus. *Idem.*

Si pecuniæ usum atque decus demseris] Male alii *dedecus.* Sic infra: 'verum si pecuniæ decus ademeris:' et, 'ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito.' *Ciacc.*

Maxima omnium pernicies] Oraculum illud est tripode Val. Maximi lib. IV. 'Ii demum Penates, ea civitas, id regnum æterno in gradu facile steterit, ubi minimum Veneris pecuniæ-

que cupido sibi vindicaverit.' Cornelius Tacitus, auctor præstantissimus adfirmat, Aurum atque opes non tantum inutiles esse Principibus, sed etiam infensas. Hoc etiam Civitatibus dictum, ut et illud Eusebii: Πλοῦτος ἐν πόλει τῇ μελλούσῃ εὐδαιμονεῖν ἀρετῆς μήποτε προτιμηθείη, ὅπως μὴ διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐκείνου ἐπιθυμίην πάντων συῤῥεόντων, ὀλιγωρίη καὶ ἀνασκησίη ἀρετῆς ψυχαῖς ταῖς κατὰ πόλιν ἐμφυῇ· ἀρετῆς γὰρ ἀτιμαζομένης πλοῦτος μοῦνος σπουδαζόμενος καὶ ἐνδυναστεύσας, ὕβριός τε καὶ ὑπερηφανίης ὑπηρέτης καὶ πάντων κακῶν ὑπ' ἐξουσίης τε καὶ τοῦ ἀνεπιπλήκτου. Id est: 'In civitate felicitatis studiosa nunquam opes anteponi debent virtuti, ne hanc ob caussam omnibus divitiarum desiderio captis, contemptus et neglectus virtutis innascatur animis, in Repub.' Isocrates quoque prudenter: Πλοῦτος κακίας μᾶλλον ἢ καλοκαγαθίας ὑπηρέτης ἐστίν. ἐξουσίαν μὲν τῇ ῥαθυμίᾳ παρασκευάζων, ἐπὶ δὲ τὰς ἡδονὰς τοὺς νεοὺς παρακαλῶν. Id est: 'Divitiæ non tam honestati, quam malitiæ serviunt: dum socordiæ hominum facultatem faciunt, et juvenes ad voluptates instigant.' *Idem.*

Usum atque decus] Usum propter abusum, decus propter stultitiam vulgi, quod non aliter delectatur ac fovetur auri et argenti colore, quam solis radiis, ut ille apud Euripidem: Ὦ χρυσὲ δεξίωμα κάλλιστον βροτοῖς, Ὡς οὐδὲ μήτηρ ἡδονὰς τοίας ἔχει, Οὐ παῖδες ἀνθρώποισιν, οὐ φίλος πατήρ· Ἣν δ' ἡ Κύπρις τοιοῦτον ὀφθαλμοῖς ὁρᾷ, Οὐ θαῦμ' ἔρωτας μυρίους αὐτὴν τρέφειν. 'O aurum, hominum occupatio pulcherrima, Non mater ulla tam voluptate affici, Non tantum amare liberos patres queunt, Non tantum amare liberi patres queunt; Quod si radiaret ocellulis paribus Venus, Non mirum, amari a pluribus talem deam.' Usum verum pecuniæ neque Plato tollit. Scribit enim: Χρύσιον τοίνυν καὶ ἀργύριον, καὶ τ' ἄλλα τὰ δοκοῦντα χρήματα εἶναι, τούτῳ ἂν μόνῳ χρήσιμα εἴη, ὅστις τυγχάνει ἐπιστάμενος, ὡς χρηστέον τούτοις. Hoc est: 'Aurum igitur et argentum, et reliqua, quam pecuniam vocamus, χρήματα dicta propter usum, illi tantum utilia fuerint, qui recte illis uti norit.' Præstet tamen omnino usum nullum esse. Nam revera ita est, ut canit Naumachius: Χρυσός τοι κόνις ἐστὶ καὶ ἄργυρος: 'Aurum atque argentum pulvis merus.' Corn. Tacitus de veteri Germania argute: 'Argentum et aurum propitii an irati Dii negaverint dubito.' *Idem.*

Clarissimi viri] Repone ex omnibus libris, *Clari viri.* Carrio.

Magnis auctoribus] Ita quidem Vaticanus, sed Fabri et Briconeti, *magnis auctionibus:* animo meo rectius. *Idem.*

Quæ res, populos nationesve magnis auctoribus auxissent] Scripti libri, *Quæque res.* Præterea legendum censeo, *magnis auctibus auxissent.* nam apud Livium lib. XXIX. Africanus Scipio Deos ita precatur; 'Eaque vos bene juvetis, bonis auctibus auxitis:' et lib. IV. 'Cujus primum sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere.' Tacit. Hist. I. 'Tiberis immenso auctu, prorupto ponte sublicio,' &c. Quibus in locis et alium Tacit. Hist. IV. emendandum existimo, ubi in vulgaribus libris sic legitur: 'At Civilem immensis actibus universa Germania extollebat, societate nobilissimis obsidum firmata:' erit ergo, *immensis auctibus.* Ciacc.

Neque aliter extollere sese] Isocrates: Ἄρχε σεαυτοῦ μηδὲν ἧττον ἢ δὲ τῶν ἄλλων. καὶ τοῦτο ἡγοῦ βασιλικώτατον, ἐάνπερ μηδεμιᾷ δουλεύῃς τῶν ἡδονῶν, ἀλλὰ κρατῇς τῶν ἐπιθυμιῶν μᾶλλον ἢ τῶν πολιτῶν. Id est: 'Non minus te ipsum quam alios regas, idque vel maxime regium esse existima, si nulli voluptati servias, sed affectibus imperes magis, quam civibus.' Diogenes Pythagoricus: Δεῖ τὸν βασιλέα μὴ νενικῆσθαι ὑφ' ἁδονᾶς, ἀλλὰ αὐτὸν νικᾶν ταύτας. Similia passim. *Colér.*

Omissis pecuniæ, &c.] Nam avarus Princeps, nullus. Sapienter dictum puto ab Antisthene: Φιλάργυρος οὐδεὶς ἀγαθὸς, οὔτε βασιλεὺς, οὔτε ἐλεύθερος: 'Avarus nemo bonus, nemo Rex, nemo liber.' *Idem.*

Sed in labore] Nam πολλὰ δεῖ μοχθεῖν τὸν ἥξοντ' εἰς ἔπαινον εὐκλεῶς. Id est, 'Multum oportet ut laboret, qui venatur gloriam,' ait Theodectes: quin et Euripides: Οὐκ ἔστιν ὅστις ἡδέως ζητῶν βιοῦν Εὔκλειαν εἰσεκτήσατ', ἀλλὰ χρὴ πονεῖν. Et hoc magis de futuro principe. *Idem.*

Bonisque præceptis] Philosophicis, et cum primis Historicis. Est enim Historia, ut ait egregie Cicero, Magistra vitæ. Tu vero seu Rex, seu princeps, seu magistratus alius eris, illud Demetrii mecum memoria repete, cujus illud citat Stobæus, auctoritate Isæi: Δημήτριος ὁ Φαλερεὺς Πτολεμαίῳ τῷ βασιλεῖ παρῄνει, τὰ περὶ βασιλείας καὶ ἡγεμονίας βιβλία κτῆσθαι, καὶ ἀναγινώσκειν. ἃ γὰρ οἱ φίλοι τοῖς βασιλεῦσιν οὐ θαῤῥοῦσι παραινεῖν, ταῦτα ἐν τοῖς βιβλίοις γέγραπται. Id est, 'Demetrius Phalereus Ptolemæum Regem hortabatur, ut libros de regno scriptos emeret, ac legeret: nam de quibus amici reges admonere non auderent, ea in libris esse scripta.' *Idem.*

Factis fortibus] Militaribus. Princeps enim aut quicumque per illa vestigia pergit, debet diu multumque in bello et factis egregiis esse periclitatus, ut scribit Plinius in Panegyrico. Nec satis est enim talem a sola Historia magistra duci, potiusque tali veteranorum aliquis doctor adsistet nonnunquam, quam Græculus Magister, ut ibidem præclare Plinius loquitur. Neque tamen omnino ita studio militari adsuescendum, ut Hannibal adsueverat, aut Marius, litterarum contemptores; sic a primis annis licebit, Εὐγνώμων, φιλόμουσος, ἐρωτικὸς, εἰς ἄκρον ἁβός: 'Musarum et Charitum, et Veneris jucundus alumnus,' juxta Theocriti sententiam. Egregie Aurel. Victor: 'Quare compertum est,' inquit, 'eruditionem, elegantiam, comitatem præsertim principibus necessarias esse: cum sine his naturæ bona, quasi incompta, aut etiam horrida, despectui sint, contraque ea Persarum Regi Cyro æternam gloriam paraverint. Talis fuit Cæsar, Trajanus, Julianus, aliique inferiores Principes.' *Idem.*

Nam domum aut villam] Tangit nonnullos civium Romanorum, qui nimis splendidas ædes construant. Nam et tales sumtus minus necessarii, et corruptam luxuria civitatem palam arguunt. Talis fuit Crassi domus, Catuli, et multo superbissima illa C. Aquilii. Post deinde vero certamen quoddam exortum est prodigalitatis dicamne an levitatis. Plinius XXXVI. 15. 'Parva sunt cuncta quæ diximus, et omnia uni comparanda miraculo, antequam nova adtingam. M. Lepido, Q. Catulo coss. ut constat inter diligentissimos auctores, domus pulchrior non fuit Romæ, quam Lepidi ipsius. At hercule intra annos XXXV. eadem centesimum locum non obtinuit.' Plura leguntur ibi, ad quæ obstupescas. *Coler.*

Villam] Non intra muros tantum, sed extra peccabatur. Exstat Catonis reprehensio apud Festum: 'Dicere possem, quibus villæ atque domus expolitæ maximo opere, citro, atque ebore, atque pavimentis Pœnicis stent.' Incurrunt hic in notam censoriam Lucullus, Q. Scævola, et ipse etiam Cicero. Cogor iterum auctoritate Plinii invidiam amoliri. Scribit XVIII. 6. 'Modus hic probatur, ut neque fundus villam quærat, neque villa fundum.' *Idem.*

Signis, aulæis] Quæ omnia Romam cum Asiatica luxuria commigrarunt. Conqueritur Sallustius in Bello Catilin. Plinius XXXIII. 2. XXXVII. 1. Augustinus de Civit. Dei III. 31. *Idem.*

Quam semet] Similiter Epictetus

ille: Μὴ πίναξι καὶ γραφαῖς τὴν οἰκίαν σου περίβαλλε, ἀλλὰ σωφροσύνῃ κατάγραφε. τὸ μὲν γὰρ ἀλλοῖον καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐστὶν ἐπίηρος γοητεία. τὸ δὲ σύμφυτος καὶ ἀνεξάλειπτος, ἀΐδιος οἰκίας κόσμος. Id est, Noli tabulis pictis domum tuam circumducere, sed temperantiæ pictura ipsam exorna: illud alienum quid et inconveniens est, et jucunda oculorum captio: hoc vero ingenuum, indelebilem, et æternum domui tuæ ornatum addit.' *Idem.*

Bis die, &c.] Ergo tantum cœnas celebraverunt prisci. Unde in prandia invehuntur Satyrici. Sed quomodo dicit Martialis: 'Imperat exstructos frangere nona toros?' nisi quod jam etiam prandia recepta: quæ Plato Italis vitio dedisse legitur. *Badius.*

Bis die] Cœnabant antiqui lautius, prandebant tenuius. Prandii autem mentionem faciunt tum alii scriptores permulti, tum inprimis apud Græcos Hippocrates lib. II. de victus ratione, et in Œconomico Xenophon, apud quem narrat Ischomachus se leviter prandere, ut largius cœnet. Quod eo lubentius indicavi, ne cui forte veterum quorundam et Isidori imponat auctoritas, qui negat prandia in usu antiquis fuisse. Galenus lib. VI. de tuenda valetudine dicit, se, nisi tardius lavaret, cibum interdiu non sumpsisse, et illum quidem cum sumeret, solo pane uti absque potu. Moderatum quoque designat prandium Plin. lib. III. Epistol. cum inquit: 'post cibum, quem interdiu levem, et facilem veterum more sumebat.' Cicero quoque in Quinta Tusculana leve et simplex prandium videtur probasse, cum dicit: 'vita illa beata quæ ferebatur. plena Italicarum Syracusanarumque mensarum nullo modo mihi placuit, bis in die saturum fieri.' Itaque hic reprehendit eos auctor, qui integros dies conviviis et comessationibus frangebant. Vide Ursini appendicem ad Ciaccon. de Triclin.

Aut inæqualis] Aphorismus insignis: Militia ne injusta aut inæqualis sit. Hinc enim indignationes, hinc seditiones et in Duces conspirationes: seditiosæ ob hanc caussam Pannonicæ legiones sub Tiberio, teste Corn. Tacito, apud quem insignis concio Percennii, cui similis illa apud Livium Manliana. *Colerus.*

Cum alii triginta] Ex hoc loco apparet numerus legitimus stipendiorum, quem vellem addidisset eruditissimus Lipsius iis, quæ ad I. Annal. Taciti commentatus est de stipendiis. Quæ autem hic præcipit Sallustius de stipendiis et emeritis, ea postea omnia suo more et modo Augustus recensuit et ordinavit. *Coler.* Vide supra.

Reliquam est optare, uti quæ tibi placuerint, ea Dii immortales approbarent, beneque evenire sinant] Sic et in II. ad Cæsarem: 'Quæ mihi utilissima facta visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. Ceterum Deos immortales obtestor, ut quocunque modo agas, ea res tibi, reique publicæ prospere eveniat.' Et Demosth. Olynth. I. Χρηστὰ δὲ εἴη παντὸς εἵνεκα. Et III. Σχεδὸν εἴρηκα ἃ νομίζω συμφέρειν. ὑμεῖς δὲ ἕλοισθε ὅ, τι καὶ τῇ πόλει, καὶ ἅπασιν ὑμῖν συνοίσειν μέλλει. *Manut.*

Uti quæ tibi placuerint, ea Dii immortales approbent, &c.] Livius lib. VI. 'harum omnium rerum caussa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod facitis Deos velim fortunare.' *Ciaccon.*

EPISTOLA II.

DE REPUBLICA ORDINANDA.

Epistola] Vel ex hac Epistola satis apparet, amicum valde Cæsari vixisse Sallustium. Ita solebant in otio degentes viri præ ceteris cari et rerum periti, absentes et rem foris gerentes amicos excitare, et quasi sui officii commonefacere. Talis est illa quantivis pretii Epistola M. Ciceronis ad Q. Fratrem. Et videtur sane hæc scripta ad Cæsarem, antequam ad Petrejum Afraniumque proficisceretur in Hispaniam. Bello adhuc flagrante scriptam esse satis apparet. *Coler.*

Quia fortuna] De hac re multa supra. Unde et consilia plerumque non ex se, sed ex eventu judicantur. Balbus et Oppius Ciceroni: 'Nedum hominum humilium, ut nos sumus, sed etiam amplissimorum virorum consilia ex eventu, non ex voluntate a plerisque probari solent.' *Coler.* Unde et evenire solet, ut optima consilia pessime aliquando succedant, pessima Fortuna amplectatur et in melius dirigat.

Post tuam, &c.] Id est, Minoris facere, quam tuam dignitatem. *Bad.*

Periculum facere] Hoc est, Adire discrimen. Tacit. XIII. 'Corbulo meritæ tot per annos gloriæ non ultra periculum faceret:' et XIV. 'ejusdem pecuniæ periculum facerent, cujus ii, qui imperatorem appellavere:' et infra; 'qui optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te pop. Rom. imperium maximum ex magno fieri.' *Ciacc.*

Majorem in adversis] Hoc proprium est viri fortis, docet Cicero l. I. Officiorum. Quanto igitur major Cæsar Romanis suis, quos Florus scribit, in malis semper majorem Fortunam habuisse? Recte Cæsar: ita viros decet. Minus est, quod de se prædicat Cotta, apud Sallustium: 'Malæ secundæque res, opes, non ingenium mihi mutabant: Cæsari mutarunt ingenium et fecerunt majus.' Ulysses quoque Homericus in adversis dictitabat: Τολμήεις μοι θυμός. *Coler.*

Sed per ceteros mortales] V. c. habet: *super ceteros mortales, &c.* Videtur autem legendum: *Sed præter ceteros mortales, &c.* nam supra eadem usus sententia, dixit: 'Atque in te maxime, qui tantum alios prætergressus es,' &c. Unde videtur paulo supra alio item loco scribendum: *Quibus præter ceteras gentes maximi et clari estis, &c.* non *per ceteras gentes.* Hæc autem epistola, quantum conjicere possumus, ad Cæsarem scripta est antequam in Hispaniam contra Petrejum et Afranium profectus est. *Ursinus.*

Per ceteros mortales] Elegantissime Fabri et Briconeti, *sed per Deos immortales.* Carrio.

Nihil tam ex alto reperiri posse] Quid si legamus, *ex alto repeti posse?* Virgilius Æneid. 'Quid caussas petis ex alio?' *Ursinus.*

Inter labores militiæ] Nam parva sunt foris arma, nisi est consilium domi, teste M. Tullio Cicerone lib. I. Officiorum. Parum sane, imo nihil consilii tum temporis Romæ. Tota civitas nulla parte sana et omnibus membris capta erat. *Coler.*

Inimicorum impetu] Inimicitias apertas Reipub. caussa vindicandas esse censet. Hujus rei neglectus nimius Cæsari necem properavit. *Idem.*

Populi beneficia] Consules erant, si recte conjicio, C. Claudius Marcellus et L. Corn. Lentulus. Favor autem plebis, optimum munimentum contra impetum Consularis potestatis. Caute sane et sapienter nisus ope populari Cæsar. Parum abest, quin totum illud Isocratis Cæsari accommodem: Ὅλως δὲ οὐδὲν παραλείπων ἂν προσεῖναι τοῖς βασιλεῦσι πρέπει· ἀλλ' ἐξ ἑκάστης πολιτείας ἐκλεγόμενος τὸ βέλτιστον: καὶ δημοτικὸς μὲν ὢν, τῇ τοῦ πλήθους θεραπείᾳ· πολιτικὸς δὲ, τῇ τῆς πόλεως διοικήσει· στρατηγικὸς δὲ, τῇ πρὸς τοὺς κινδύνους εὐβουλίᾳ. τυραννικὸς δὲ, τῷ πᾶσι τούτοις διαφέρειν. Id est, *Omnino nihil eorum negligens, quæ adesse regi oportet; verum e qualibet Politicæ parte optima quæque deligens. Popularis, dum vulgus suum facit. Civilis, administratione Reipublicæ. Imperator, circumspectus in periculis. Regius, omnia hæc superans.* Idem.

Ne inimici quidem queri] Id est, Conqueri: quod aut illi visum, aut ea tempestate sic fuit: postmodum tamen multos habuit, qui aliter sentirent: inter quos etiam in Officiis Cicero. *Bad.*

Nisi de magnitudine] Quæ et coëgit adversarios, Cæsaris facta tyrannidem appellare. Quis tamen tyrannum illum dicat merito, cujus virtutes aditum sibi in cœlum struxerunt? ut loquitur de ipso Val. Maximus l. VI. c. 8. *Idem.*

De summa Reipubl.] Lege *de summa Republ.* quomodo fere prisci illi, Plautus, Terentius, omnisque illa Catoniana ætas loqui consuevit, cujus dicta sententiasque præ ceteris æmulus Sallustius fuit. *Douza.*

De summa Reipublicæ] Omnes libri, *de summa Republica:* quam loquendi rationem multis exemplis asseruimus, in castigationibus nostris Orationum Ciceronis in Catilinam. *Carrio.*

Animi pravitate] Postulata Cæsaris ante Civile bellum, passim laudari video, et quæ porro securitas, quis contemptus Cæsaris, quæ superbia? *Coler.*

Quia nihil maluit] Quasi caussam belli civilis explicet. Suspecta tua fides, Sallusti, suspecta amicitia isthæc. Florus candidius utrumque culpæ reum agit: 'Jam Pompejo suspectæ Cæsaris opes, et Cæsari Pompejana dignitas gravis: neque hic ferebat parem, nec ille superiorem.' Atque in hanc sententiam consentiunt Plutarchus, Dio, Lucanus. Caussa autem universalis hujus calamitatis, eadem, quæ omnium, nimia felicitas; quod Historica veritate comprobat idem Florus, scriptor serius, et sui similibus tantum legendus. Neque tamen non possum indignari Pompejanis, qui tot æquas conditionis leges tenuerint. Sed quanta vis Fati fuit, ut unus imperio terrarum orbis potiretur! *Coler.*

Eisdem tibi restituenda est] Omnes libros habere *restituendum est*, testatur Carrio. Itaque videtur hic genus loquendi antiquum latere: sive fuerit, *in manus jaceret; rempublicam, quibus ille rebus conturbavit, eisdem tibi restituendum est:* sive; *quibus ille rebus rempublicam conturbavit, eis eam tibi restituendum est.* Ut Varroni, 'Animadvertendum tempora;' Plauto, 'agitandum vigilias;' Columellæ, 'curandum ulcera.' Vide I. Observat. 7. *Gronovius.*

Primum omnium] Locus hic antea corruptissimus, jam ni fallor utcunque constitutus: sic enim legebatur: *primum omnium summam potestatem moderandi de vectigalibus, sumtibus, judiciis, senatoribus paucis tradidit plebs Romana.* Quod autem animadverterem eum de Pompejo loqui, factum hoc Pompejo, non plebi Romanæ dedi, et pro, *plebes Romana,* scripsi, *plebem Romanam,* quod sæpe ex notis hujusmodi errores natos scirem, et hoc ipsa postularet sententia. Libri manuscripti pro me testimonium dicunt. *Carrio.*

De vectigalibus] Obtinuit certe Pompejus per legem Maniliam tantum non totius Romani Imperii potestatem, ut aperte testatur Plutarchus et Dio. Consulatus ejusdem nimis immoderati fuerunt. Quia vero potestatem illam moderandi, de vectigalibus, sumptibus, judiciis, non sine amicorum consilio et auxilio adeptus esset, eandem ad eos transtulisse, non sine invidia dictum a Sallustio. Vectigalia porro eleganter Florus 'Imperii patrimonium' appellat: Cicero, 'nervos Reipublicæ.' *Coler.*

Senatoribus paucis] Et hoc invidiose dictum. Quid enim tam justum quam recipere plebem jus suum a patribus? ne populus gentium victor, orbisque possessor extorris aris ac focis ageret. ait Florus l. III. in simili re. *Idem.*

Cujus antea summa] Cicero pro Cn. Plancio: 'Est enim conditio liberorum populorum, præcipueque hujus principis populi, et omnium gentium domini ac victoris, posse suffragiis vel dare, vel detrahere, quod velit.' *Idem.*

Judicia] Laudat tamen istam Pompeji circa judicia ordinanda curam Dio lib. XL. Sed ea quæ sequuntur magis pro Cæsare, quam pro fide dicta accipio. *Idem.*

Seditio aut dissensio] Civile bellum non vult dicere, parcit auribus Cæsaris. At enimvero neque seditio, neque dissensio, neque bellum civile, satis exprimat hujus belli atrocitatem: sed potius 'commune quoddam, et plus quam bellum' Flori verbis appellabimus. *Idem.*

Tametsi a Sulpicio] Aurea correctio, ad quam veteres libri manu ducunt; *Lucius Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi supplicio hostium partes suas muniri intelligebat, tamen paucis interfectis ceteros beneficio, quam metu retinere maluit:* peream, si quis est, qui sensum communem habet, et hanc scripturam cum alia quavis mutare vult. *Carrio.*

Ceteros beneficio quam metu retinere maluit] Sic Terent. Heautont. 'Pudore et liberalitate liberos retinere satius esse credo quam metu.' *Ciacconius.*

Commutare volunt] Vaticanus, *commutare nolunt*: recte: sic enim Sallustius frequenter loquitur, et alioquin utroque idem significatur: eamque scripturam in vetere editione et libro Fabri, posterius observavi. *Idem.* Alterum foret, in quem ut sint contumeliosi, vitam impendere sunt parati: alterum, in quem ut sint contumeliosi vitam beneficio ejus accipere nolunt. *Gronov.*

Quonam modo rem stabilias, communicesque] Venetum, *communicesque*. Mihi legendum videtur, *stabilias, communiasque*: nec aliter sensus postulat, quantumvis reclamantibus exemplaribus: pro *confirmes*. Rivius.

Patres et plebem] Romuli hoc institutum fuit ad imitationem Atheniensium. Dionys. Halicarnasseus libro II. Postea tamen tertius ordo civitati accessit, Equites; isque medius, ut scribit Appianus l. II. de bello Civili. Plinius eum confirmatum putat a consulatu Ciceronis, quo se quoque Cicero provectum esse celebraverit, ejusque vires peculiari popularitate quæsiverit. Sed ante etiam tantæ dignitatis et æstimationis fuit, ut penes hunc ordinem fata fortunæque patrum, vitæque principum et vectigalia diu fuerint. Tandem vero L. Drusus senatui pristinum jus et dignitatem adseruit. De qua re ex M. Varrone Florus sic scribit l. III. c. 17. 'Judiciaria lege C. Gracchus diviserat P. R. et bicipitem ex una fecerat civitatem.' *Col.*

Vis multo maxima in plebe] Contra in Jugurth. 'Ceterum nobilitas factione magis pollebat, plebis vis soluta, atque in multitudinem dispersa, minus poterat.' Sed diversa tempora;

sunt sane pro arbitrio et usu dicentis. *Ciacconius.*

Humillimus quisque in armis] Non placet hæc scriptura; neque credibile est, rem eandem bis a Sallustio iteratam. Quid enim *militia* opus erat, cum *armis* dixisset? Apage tautologiam istam a scriptoris nostri Laconismo. Quin potius ad consuetas divinandi artes confugimus, quam hanc Crispo maculam, ab imperitis impressam diutius residere patiamur? Quam rem uti et ego mea ex parte agere aliquando intendam, magna contra hanc labem remedia statuere non decrevi, sed tantum literæ (quæ media est) inversione facta, ac initiali pede sublato, *m* in *u* commutare, quod ex *Armis, Arvis* fiat; ut vitam rusticam, studiumque agriculturæ designet: quam rem industriosissime persequuti Romani illi veteres, cujusque adeo cultores (si quidem Varroni credimus) non sine caussa urbanis ac togatis umbraticolis anteponebant. Quam conjecturam meam eo etiam impensius amplector, quod de Agris sequatur; unde tunicatam plebem validiorum injuriis expulsam gravissime apud Cæsarem conqueritur, quisquis tandem hic fuerit, callentissimus utique ac vere Sallustianus consultor. *Douza.*

Dispalata] Id est, Dispersa.

Quippe, &c.] Hoc est, Cum scilicet ita sit, quod cura retinendæ libertatis orietur his, scilicet civibus, adhuc liberis: tum, id est, multo magis cura servitutis amittendæ orietur his, scilicet ære alieno oppressis, et quasi in servitutem redactis. *Bad.*

Res militaris] In coloniis enim tam optimorum equitum, quam peditum copiam semper habebant Romani. Tales fuerunt Bononia, Mutina, Parma, Placentia, quæ etiam equites solos habuit Latinos, teste Livio. *Coler.*

Ubi bonum publicum] Ubi bonum publicum etiam privatim usui est, id non aggredi, secordis et ignavi est. Hoc de rege vel principe Sallustius. At Cicero de omnibus l. III. Off. 'Unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas, unius cujusque et universorum; quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio.' Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam caussam, quod is homo sit, consultum velit; necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. *Coler.*

Marco Livio Druso] Fabri et vetus editio, *Marco Lubio:* inepte. Sunt enim Drusi in gente Livia. A Vaticano abest, *Livio,* neque adesse necesse est: probat scriptorum usus. *Carrio.*

M. Livio Druso] Adversus omnibus modis in hac Epistola nobilitati est Sallustius. Inde de M. Druso ingerit Cæsari. De hoc Druso Livius, Florus l. III. c. 17. Val. Maximus l. IX. c. 5. Vellejus. Cicero pro Milone: 'Domi suæ nobilissimus vir, senatus propugnator, atque illis quidem temporibus, pene patronus, avunculus hujus nostri judicis, fortissimi viri M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est.' Ejusdem potentiæ meminit idem Orat. pro C. Rabirio: 'Notabile vero exemplum de amicis ambitione tantum et largitionibus quæsitis. Execranda illa vox in libera Republ. M. Drusi: Nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si qui aut cœnum dividere vellet, aut cœlum.' *Colerus.*

Auctores fierent homines] Locus qui et ab interpunctione et a scriptura male habet. Vetus editio, *nisi illi auctores fuerant se homines factiosi.* Fabri et Briconeti, *nisi illi auctores fuerant, sed homines factiosi.* Tu scribe de Vaticano: *nisi illi auctores fierent, sed homines factiosi, quibus dolus atque malitia fide cariora erant, ubi intellexerunt per unum hominem, &c.* non enim

vult homines factiosos Druso in tribunatu rei alicujus auctores fuisse, sed nobilitatem. *Carrio.*

Sua ipsius consilia disturbaverunt] Carrio e libris, *sua et ipsius.* Malim, *sua ipsorum.* Gronovius.

Gloria honorem] *Gloria*, id est, cupiditas gloriæ vincit honorem, qui virtuti debetur. *Badius.*

Et malis, et bonis rebus ea creatur] Videtur sine dubio, pro, *rebus*, scribendum, *rationibus;* nam peccatum librarii agnoscimus ex *rationibus*, in, *rebus.* Sic Cato dixit 'agrum bonis et malis rationibus colendum.' Et Metellus apud Agellium I. 6. 'Quid ergo nos, a Diis immortalibus divinius exspectemus, nisi malis rationibus finem facimus.' Cicero pro Rabirio Postumo dixit, 'Augere rem bonis et honestis rationibus.' Idem error irrepsit in l. I. Cæsaris de bel. civil. in quo est: 'Tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat:' cum, pro *rebus*, debeat legi, *rationibus*, ut ad eum locum notavimus. *Ursin.*

Ex pecunia legi] Nam laudabiliter constitutum fuit Romæ, ut Prætores jurati optimum quemque in selectos judices referrent: ut testatur Cicero pro A. Cluentio. *Coler.*

Ut cuique sors tulit] Recte Carrio *fors*. *Cuique* facilius tolerarem, si sequeretur *cecidit*, non, *tulit*. Nunc potius placet, *utcunque fors tulit*. Gronovius.

C. Gracchus] Probat C. Gracchi plebiscitum, quo rogaverat, ut ex confusis quinque classibus forte et sine accurato delectu centuriæ vocarentur. Ratio: ut coæquati dignitate cives et pecunia, virtute alius alium anteire properaret. Sed tamen neque hanc, neque alias rogationes Gracchanas Optimates tulerunt. *Idem.*

Nam hi si virtute] Tangit satis acerbe Cæsaris æmulos nobiles, M. Bibulum, L. Domitium, M. Catonem, L. Posthumium et Favonium præcipuos. De singulis aliquid vel Sallustii vel fidei caussa dicendum videtur. Et sane possit Sallustius in vituperandis nonnullis pro parum candido, et falso haberi. L. Domitius iste Ænobarbus dictus. Ejus rapacitas et timiditas etiam a Cæsare arguitur l. I. de bello Gall. et Plutarcho, et Seneca. De Bibuli consulatu legendus Dio lib. XXXVIII. et Plutarchus in Cæs. Itane vero de M. quoque Catone scriptum oportuit? Nimia isthæc libertas, imo dicacitas. Et de Græcis literis quale judicium? Majorem gratiam debebas, Sallusti, Græciæ, et ipsi adeo Thucydidi tuo. De hoc quidem Catone Vellejus Paterculus scriptum reliquit: 'Hic genitus proavo M. Catone, principe illo familiæ Porciæ, homo virtuti simillimus, et per omnia ingenio diis quam hominibus propior, qui nunquam recte fecit, ut facere videretur, sed quia aliter facere non poterat.' L. Posthumii mentio rara. De Favonio apud Cæsarem, Dionem, Plutarchum legat, qui vult. Porro elogium illorum ita restituit Lipsius l. IV. Epist. 14.: 'L. Posthumius et M. Favonius mihi videntur quasi magna navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenere, viri sunt: si quid adversi coortum est, de illis potissimum jactura fit, quia precii minimi sunt.' *Coler.*

Marci Bibuli fortitudo] Is collega erat Cæsaris; unde in gratiam et assentationem ejus, hæc in eum dicit. *Badius.*

Maximo dedecori] Qui nihil in eo præclare gessit: sed penitus collegæ Cæsari cessit. *Idem.*

Cujus nullum membrum, &c.] Totum hunc locum æmulatus est ille, quisquis fuit, qui Sallustii nomine declamationem in Ciceronem edidit; nam sic scribit: 'Cujus nulla pars corporis turpitudine vacat, lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima.' *Ciaccon.*

Factione] Est enim *factio*, ubi quis-

quæ suo consilio suæque utilitati innititur, et ita consilia et facta sua seorsum facit. *Bad.*

Sicut in statua] Veteres editiones, *sicut instituto*. Fabri et Briconeti, *sicut institue*: a vulgatis est Vaticanus. Petrus Pithœus legendum putabat, *sicut in Stajeno*. Justus autem Lipsius, cum quo mihi omnia vincula sunt antiquissimæ necessitudinis, *sicut in statua*, quam suam conjecturam multis argumentis et in Variis et in Epistolicis confirmatam mihi, credo etiam aliis, omnino probavit. *Carrio.*

Ubi salvi pervenire visi sunt] Vetus editio: *ubi salvi pervenire usi sunt*. Lipsius ingeniosa sane conjectura vitium tentavit tollere, legitque, *ubi salvi pervenere, viri sunt*. Corrige de Vaticano: *ubi salvi pervenere, usui sunt*, quam proxime a vetere editione. *Carrio.*

Animum in litteris] Perversa scriptura et improba hominum ineptissimorum emendatio, in qua sententia, nec pes, nec caput, ut ille ajebat, usquam apparet. Sic enim ibi legitur: *sed animum in litteris, quod natura firmus erat, in laboribus habui.* Vetus editio *animum in litteris agitavi: quod natura firmius erat, id in laboribus habui*; docet Vaticanus. *Idem.*

Vera consilia] Florens et beata respublica, in qua vera consilia valent. Ea sunt, quæ neque gratia, neque timor, neque voluptas corrupit. Alios etiam affectus ab omni vero consilio procul esse jubeo, ut odium, iram, misericordiam, quibus officientibus animus verum haud providet, ut alibi præclare disserit Crispus. *Coler.*

Una Respublica] Quemadmodum Reipublicæ corpus dissensione ordinum discerpitur, ita æque laceratur separatione publici et privati commodi: οὐ γὰρ δὴ κεχώρισται τὸ κοινὸν συμφέρον τοῦ ἰδίου· πολὺ δὲ μᾶλλον ἐν τῷ ὅλῳ καὶ τὸ καθ' ἕκαστα λυσιτελοῦν περιέρχεται, καὶ σώζεται ἐν τῷ παντὶ τὸ κατὰ μέρος, ἐπί τε τῶν πόλεων, καὶ τῶν ἄλλων φυσέων. Id est, ait apposite Jamblichus, 'Commodum enim publicum non separatum est a privato; quinimo in universo, singulorum etiam utilitas continetur, et partes in toto conservantur, tum in civitatibus, tum in aliis quoque naturis.' *Coler.*

Ex aliena libidine] Misera Respublica, in qua ex aliena libidine, ex factiosorum quorundam nobilium nutu pendet senatus auctoritas, et consilium publicum. Patres enim et auctoritatem inviolatam et consilia constantia habere fas est. Alludit forte ad tempus illud Sallustius, quo Senatus circumscriptus, et tantum non oppressus est a Pompejo et Crasso, anno U. C. sexcentesimo nonagesimo nono. De qua re Dio libro XXXIX. *Idem.*

Interdum alia] Turpis in omni consilio levitas: de qua jocus aliquando fuit Caroli V. sapientissimi et fortissimi Imperatoris, quem is jacere solebat in comitia Germanorum: quæ ille viperis assimulabat. Quia ajebat, ut istæ matres suas tollunt; sic illorum posteriora decreta. Serius jocus, et in conventibus nostris, identidem recogitandus. *Idem.*

Coæquari gratiam] Demosthenis est πάντων δυσχερέστατον εἶναι τὸ πολλοῖς ἀρέσκειν· quod et Aristoteles repetit in Diatribis. *Coler.*

Quod in certamine] Hoc est, Priusquam victi sunt, et dubitant, an vinci debeant, recipiunt in se jugum seu legem contendentium, tanquam ii vicerint. *Bad.*

Si numero auctus] Numerum senatorum auxerat primus Tarquinius. Morem diu desitum reduxit Jul. Cæsar, teste Suetonio et Dione. Multos enim per bellum Civile per malas artes Senatores factos removit, aliosque allegit. Qua re et dignitatem senatoriam mire amplificavit, et auctoritatem suam stabilivit. Sed hoc quoque bonum initium malos eventus habuit. Confluentibus enim amicis Cæsaria-

nis, tandem in mille patres erupit senatus: quæ res invidiam Cæsari facile peperit. Correxit igitur Augustus, et redegit ad DC. ut scribit Suetonius, Dio. Ceterum sub Tiberio vilior viliorque facta, et sub aliis postea principibus pene ad nihilum redacta senatus auctoritas. *Col.*

Tabella] Per tabellam, in quam puncta scribebantur: et ita major numerus punctorum vincebat, nec sciebatur certus auctor sententiæ: quæ res odium demebat. *Bad.* Per tabellam sententiam fieri vult, ut major libertas consultandi et ferendi sit. Sed fuit hic mos etiam olim, ut scribit Asconius ad Verrinas; verum alia de caussa: nimirum ne dictam sententiam revocare liceret. Hoc Sallustii consilium apparet valde ursisse et in usum vertisse Cæsarem et Augustum. *Idem.*

In multitudine] Libertas Reipubl. stabilitur multitudine Senatorum. Sed hic fucum facit Sallustius ordini honestissimo, quem nunquam nimis florentem Principes optavere. Falsissime et fallacissime Nero jactat apud Tacitum l. XIII. Annal.: 'Non se negotiorum omnium judicem fore, ut clausis unam intra domum accusatoribus et reis paucorum potentia grassaretur. Nihil in penatibus suis venale, aut ambitioni pervium, discretam domum et rempublicam. Teneret antiqua munia senatus.' *Coler.*

Judicia primæ classis] Olim judicia penes Senatum, equites, et Tribunos ærarios fuerunt, lege Aurelia, ut scribit Asconius. Cæsar tribunos ærarios sustulit, teste Suetonio. Ea porro, de quibus Sallustius loquitur, digessit omnia Augustus postea. Vide Dionem l. LV.

Hoc itinere] Hac via et ratione procedendi. *Bad.*

Quam primum, &c.] Haud occulte monet, bona et salutaria consilia celeriter arripienda et exsequenda esse. Egregie Otho apud Tacitum Annal. l. I.: 'Nullus cunctationi locus est in eo consilio, quod non potest laudari, nisi peractum.' *Coler.*

Libertatem cariorem] Vulgo, *clariorem*. Veteribus potius impressis assentior, qui *cariorem* præferunt. *Carrio.*

Gallica gente] Hoc ad gloriam Cæsaris spectat. Galli enim natura bellicosi, ut testatur Sallustius in Bello Catil. Et fine Jugurth. ait, amplius cum Gallis pro salute, non de gloria certari. Idem de Gallis alii Historici. M. Cato Orig. 2. 'Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur: rem militarem, et argute loqui.' Insigne vero illud elogium Cæsii Bassi apud Diomedem: 'Romani Gallis devictis sunt victores. Durat adhuc et durabit laus fortissimæ gentis.' *Coler.*

Summam discordiam] Sic dictum velim; pro quo ceteræ editiones *socordiam* ostentant: quam quidem scripturam ego nupera et novitia ista multis millibus habeo cariorem. *Dousa.*

Divino numine invisi] Ita etiam sinceri Philosophi omnes sentiunt, nihil Deum latere. Secus Epicurus cum suo grege: quem quasi etiam Cæsar sectatus fuerit, innuit Cato apud Sallustium in Catilin. *Coler.*

Sæpe invidia] Simile Theophrasti dictum: *φθόνος τοῖς ζῶσι πρὸς τὸ ἀντίπαλον· τὸ δὲ μὴ ἐμποδὼν, ἀνανταγωνίστῳ εὐνοίᾳ τετίμηται· Invidia tantum in vivos est. Mortuus vero, ut qui nemini obstat, constanti et libera benevolentia colitur.* Idem.

Ea res eveniat, &c.] Prudenter videtur hic, quisquis est, consultor desinere; qui animum suum in rempubl. ostendit: et Cæsari, quæ sensit, honeste suasit. Verum quia jam rerum potiebatur Cæsar, etiam sibi prospexit. Nam judicio ejus omnia permittit. *Badius.*

NOTÆ VARIORUM

IN

DECLAMATIONEM

IN

M. TULLIUM CICERONEM.

Audacissimo cuique] Invide de uno Cicerone id dicit. *Badius.*

Ubi M. Tull. leges, jud. populi R.] *Populo Rom.* in dandi casu habet codex Aldinus, sed vetustus in gignendi quod malim. Illud autem, *in ordine*, quod proxime sequitur, quid sibi velit, apud me non admodum planum est. *Glar.*

Quod collibuisset alteri] Quasi dicat, Puer exposuisti pudicitiam tuam cujuscunque libidini: sed mirabile est, tantam diffamandi et taxandi viri consularis licentiam fuisse. Nam si innocens fuit, non debuerunt ea impune objici, cum etiam famosi libelli lege prohibiti essent: sin nocens fuerit, mirabile est, talem virum eo dignitatis promotum: sed ea tempestate erat commune adolescentiæ vitium: quo et Julius Cæsar ab omnibus notatus est. *Bad.*

Pellex matris] Habens rem cum patre, sc. Cicerone, et ita pellit matrem e cubili. *Idem.*

Publii Crassi] Hominis ditissimi: ad quem alludit Persius, dicens Satyra secunda: 'Nunc Licini in campos, nunc Crassi mittit in ædem.' *Idem.*

In consilio, Deorum immortalium] Quia in plerisque concionibus et invectivis dixit, 'Non humanis opibus, nec arte magistra ita reipubl. consultum, sed divina miseratione.' Sed ad invidiam concitandam omnia trahunt adversarii in majus. *Idem.*

Absque carnificis nomine] Id quoque contumeliose, cum ille dixerit; sine cæde et sanguine rempublicam servatam. *Idem.*

Incommodum civitatis] Id acriter et subtiliter: quia vult ob consulatum Ciceroni mandatum conjurationem factam, et omne malum obortum. *Idem.*

Cum legis Plauciæ] *Planciæ*, cum *n*, non cum diphthongo *au* habebat codex Aldinus hoc in loco: at in Catilina cum diphthongo, ut alii libri, *Plauciæ*, legebat. Diximus autem in Catilina de hac lege nobis nihil certi constare. *Glareanus.*

Homo novus Arpinas ex M. Crassi

fam.] Ita fere habent codices: at ego non dubito ita a Sallustio scriptum: *Homo novus Arpinas ex C. Marii familia; non ex M. Crassi.* Fuerat enim et Marius Arpinas, et homo novus. Ergo subjungit εἰρωνικῶς, *ejus virtutem imitatur:* cum ille summus bellator, Cicero summus orator: ille manu, hic lingua promtus. *Idem.* Vide supra Jug. c. 63.

Illud vero amicitia tant. ac virt. est an.] Aldinus codex nominativos in genitivos mutavit. Vetustus codex sic habebat: *aliud vero amicitiæ tantum ac virtus est animi:* sed ex neutro sensus clarus est, nec ego clare expedio. Non est mihi dubium, cum confutationis hujus duæ sint partes, prior per quæstionem, altera per inficiationem; prioris esse hanc particulam, ut altera pars incipiat ibi: *Imo vero homo levissimus.* Lectori hæc innuo dumtaxat, ut occasionem dem altius cogitandi ac exemplaria diligentius inspiciendi. *Glar.*

O fortunatam, &c.] Ineptulus quidem est versus: unde Juvenalis citans eum, dicit illi minus obfuisse eloquentiæ, si non elegantius Philippicas in Antonium scripsisset, quam tales versiculos jactasset: verba Juvenalis sunt: 'O fortunatam natam me consule Romam! Antoni gladios potuit contemnere, si sic Omnia dixisset: ridenda poëmata malo, Quam te conspicuæ divina Philippica famæ.' *Badius.*

Quasi vero togatus] Id sæpe asseruit Cicero in Invectivis in Catilinam: 'Cedant arma togæ,' inquit Cicero: quia, plus consuluit urbi et reipub. in toga, quam alii Imperatores in armis. *Idem.*

Quem amicum, &c.] Ingenue fateor, me hæc verba, ut in Aldino sunt codice, atque adeo etiam in vetusto, ac cunctis aliis, quos mihi videre contigit, non intelligere. Ideoque mutio, admonito tamen Lectore, ut mecum ipse dubitet, aut felicius, si queat, eruat. Transilire, ut notum, facile erat, si quosdam imitari velim, quos pudet fateri se non omnia vel scire, vel intelligere. *Glar.*

Quem amicum] Id est, Quales amicos, vel inimicos habes? Amicos perditissimos quosque cives, inimicos Reipub. amantissimos. *Thys.*

Dyrrhachio] Vide supra p. 695.

FINIS NOTARUM VARIORUM.

NOTITIA LITERARIA

DE

C. CRISPO SALLUSTIO,

EX

Jo. Alb. Fabricii Bibliotheca Latina, a Jo. Aug. Ernesti auctius edita. Tom. I. Lib. I. c. 9.

[EX ED. BIPONT. 1807.]

C. Crispus Sallustius [1] natus Kal. Octobr. A. U. C. 668. secundum fastos Idat. Amiterni, oppido Sabinorum, ab Appio Censore an. 704. senatu ejectus,[2] a Cæsare Dictatore Senatoriæ dignitati restitutus,[3] evectusque ad præturam, et præfectus (sive potius, expilator [4]) Numidiæ, Juba victo et occiso: [5] vitæ ipse profligatæ,[6] quantumvis in scriptis veritatis studiosus et alienorum

NOTÆ

[1] Alius Sallustius Crispus nostri sororis filius inventor æris, quod ab eo Sallustianum est appellatum. Plin. XXXIV. 2. Ad hunc Horat. Od. II. 2. Vide et Lips. ad I. Taciti Annal. num. 35. Fuit præterea Crispus quidam Sallustius, qui Apuleii Milesiarum libros et Apologeticum recensuit, ut notatum est in antiquo cod. Florent. De aliis Sallustiis vide, si placet, Suidam et Onomastic. Glandorpii. A Sallustio ludimagistro additam literam K legas in Vincentii Bellovacens. Speculo doctrinali II. 8. Inter rec. Medicos clarus est Salustius Salvianus, cujus libri III. varr. lectt. de re medica prodierunt Romæ a. 1588. 8. ut alia ejus scripta prætereaam.

[2] Dio lib. XL. p. 150.

[3] Adi Hanck. de Romanar. rer. scriptoribus I. 6. quod est de Sallustii vita, et Jo. Nic. Funccium de ætate virili linguæ Lat. parte II. p. 181. sq. Sallustii effigiem e numo Reginæ Christinæ habes in Tom. III. Thes. antiquitt. Græcar. Gronoviani, litera *ddd*.

[4] Dio Cass. lib. XLIII. p. 217.

[5] Appian. II. Civilium bellorum. p. 490.

[6] Scholiast. vetus Horatii ad verba Sat. I. 2. 41. *ille flagellis*. 'Hoc de C. Crispo Sallustio dicitur, qui depre-

vitiorum, Catonis ac Thucydidis exemplo,[1] acerbissimus insectator, obiit quadriennio ante pugnam Actiacam, quæ commissa est anno Urbis 723. ante Ch. 31. Numum ornatum Sallustii capite imberbi edidit primum Fulvius Ursinus cum inscriptione 'Salustius Autor.' Annotat porro Jo. Faber, numum illum fuisse contorniatum, 'autoris' vero vocabulum aliter accipi quam ab ipso Sallustio, qui c. 3. Catil. auctorem rerum a scriptore distinguit. Inscriptiones etiam antiquiores et ætati Sallustii vicinæ apud eundem Ursinum p. 90. sicut et Quintiliani et Marciani Capellæ codices, et Horatii, nomen illud non cum simplici, sed geminata litera LL efferunt:[2] unde concludit Faber, illum numum diu post Sallustii ætatem cusum fuisse, et fortasse tum, cum aliorum quoque ill. virorum numi eadem forma sunt percusi. Constat autem, ejuscemodi numos, quibus memoria veterum clarorum virorum conservaretur, cœpisse cudi post Constantinum M. et maxime sub Honorio. Dolebat Gisbertus Cuperus, non proditam ab Ursino partem numi aversam, nisi nudam fortasse reperit. Etiam Car. Patinus edidit numum, in quo circa caput viri, sed quod male barbatum pro nudo exhibet, legitur Salustius Autor. Illum vero neutiquam referendum putat ad scriptorem belli Jugurth. sed pertinere ad Sallustium, qui cum Leontio Consul fuit A. U. C. 1096. Ch. 344. imperantibus Constantino juniore, Constantio et Constante, qui Consul certe a Zabarella Sallustius Autor cognominatur. In aversa parte tres viri togati, e quibus medius manu tenet ædificium, sive, ut Sigebert. Havercampius (qui eundem numum offert in libro de numis contorniatis pag. 149.) hydraulicum organon, ad oram ascriptis verbis: PETRONI PLACEAS. Quam Ursinus quoque adjunxit numi faciem tres figuræ decorant, sed fœminarum, et verba MONE......GEAS. Apud Paulum vero Pedrusium T. v. p. 36. in aversa parte conspicitur figura hominis sedentis, viri, non fœminæ: unde nec Numidiam, nec cum Pedrusio p. 39. Historiam ab illa denotari crediderim. Similis plane figura in numo Alexandri Severi, ib. p. 286. ubi iterum Historiam Pedrusius vult intelligi parum verisimiliter.

NOTÆ

hensus ab Ann. Milone in adulterio cum uxore Fausta, Syllæ filia, flagellis cæsus esse dicitur, ut refert Asconius in ejus (Milonis) vita.' Adde Gellium XVII. 18. Suetonium de Grammatic. c. 15. et Lactant. II. 12.

[1] Thucydidis æmulum vocat Velleius II. 36.

[2] In Plutarchi, Dion. Stephani Byz. Suidæ et aliorum Græcorum libris Σαλούστιος.

Fuit et Crispus Sallustius junior Rhetor, de quo intelligendum, quod in priscis Taciti et Apuleii codicibus Florentinis aiunt reperiri: 'Ego Crispus Sallustius legi et emendavi Romæ fœlix, Olybrio et Probino Coss. in foro Martis controversias declamans Oratori Endelechio.' Non plane intelligo, quid hæc verba sibi velint, nec quo tempore Olybrius cum Probino consulatum gesserit: licet Olybrium consulem fuisse constet an. C. 526. ante Mavortium, quem in emendando Horatio Felix [1] orator urbis Romæ adjuvit. Alii Q. Sallustius Hermes et Q. Sallustius Felix in vet. epitaphio ap. Montfauc. Antiquitatis explicatæ Tom. v. supplementi pag. 65. tab. XXVIII. et XXIX. De Sallustio vet. Historico conferre licebit Dan. Guil. Molleri dissertationem editam Altdorfii 1684. et orat. Christ. Coleri, Norimb. 1598. 8. Vitam scriptam a Joan. Clerico [vid. p. 17. ed. præs.] et in Wassii edit. obviam servavit in Sall. suo Cajetan. Vulpius: etiam Thyvonus translatam Gallicæ suæ adjunxit versioni, sed additis animadversionibus, Sallustii famam defendentibus. Citatur Sall. a Græco scriptore Jo. Antiocheno in excerptis Peirescianis p. 793. *Καὶ Σαλλούστιος ὁ Ῥωμαῖος συγγραφεὺς ἔφη καλοῖς αὐτὸν (τὸν Σύλλαν) ἐγχειρήμασι κάκιστον ἐπενηνοχέναι τὸ τέλος.* Codicem Ms. Sall. repertum in cœnobio Benedictinorum Martisburgensi Jo. Rivius utendum se accepisse testatus est a G. Fabricio. Msti sui cod. qui Reinesii olim fuit, meminit Conrad. Sam. Schurzfleisch. præfat. ad Orthogr. Lat. Quatuor codd. Mss. Sall. Tegnagelius in Bibl. Cæsarea; duodecim Mediceos laudat Norisius in Cenotaphiis Pisanis pag. 463. ternos etiam nuper habebat Bibl. Rostgaardiana p. 464. Habeo et ipse binos Sall. codd. non contemnendos, scriptos in membrana, atque in his unum antiquissimum. Ambo nactus sum e Bibl. V. C. Marquardi Gudii. Ex eadem ad me pervenerunt quoque [2] lectiones duorum codd. membranaceorum Cathedralis Eccles. Remensis, quas enotavit idem vir doctissimus, testatus priorem forma oblongiore, ut quartam paulo excederet, scriptum anno MCLXVIII. indictione prima. Librarius nomen suum prodidit his verbis: 'Omnes qui lecturi estis, orate pro Matthæum scriptorem, ut Deum semper habeat propitiatorem.' Alter membranaceus in quarto, annorum amplius septingentorum. Omnino

NOTÆ

[1] Vide Pet. Relandi Fastos Consulares p. 696.

[2] Tres hosce codd. a. 1722. libenter misi ad Gottl. Cortium; qui illis usus est ad præclaram suam edit. Sallustii adornandam.

nullius alius scriptoris veteris tot codd. scripti extant, quam Sallustii, et auctoris librorum ad Herennium: unde patet, eos libros a multis lectos esse, ut opinor, propter brevitatem et acumen orationis et πάθος: sed ea frequentia exemplarium peperit multitudinem mendarum, glossarum, interpolationum, quæ et in edd. primis reperiuntur. Laudat Quintil. x. 1. pag. 886. 'Sallustianam brevitatem,' qua nihil apud aures vacuas atque eruditas possit esse perfectius: et pag. 914. 'immortalem Sallustii velocitatem,' quam diversis virtutibus Livius sit assecutus: tamen Conciones a Crispo frequentiores longioresque, atque, ut ipsi quidem videtur, insipidiores historiæ inspersas moleste fert V. C. Nic. Hieron. Gundlingius præfat. ad Nic. Burgundi Hist. Belgicam. Fuit hoc ab aliis etiam reprehensum, sicut notum illud Senecæ Patris præf. lib. III. controvers. 'Ciceronem eloquentia sua in carminibus suis destituit: Orationes Sallustii in honorem historiarum leguntur.' Sed notum itidem est, quid excusando illi mori eloquentiam in historia ostentandi, lectoremque delectandi vel morandi, ab aliis responsum fuerit. Sane licebit properanti tetrico et fastidioso lectori illas orationes veluti scopulos præternavigare, dum interim alii, quibus lectu dignæ et insignium documentorum plenæ videntur, ex iisdem voluptatem capere et fructum permiserint.

Extant Thucydidea gravitate et acuta brevitate styli, Catonianæque [1] colore orationis ab *nobilissimo* hoc *historico* [2] descripta:

1. Bellum Jugurthinum, contra Jugurtham Numidiæ regem anno urbis 643. sq. gestum, de quo consulendi sunt viri docti ad Flor. III. 1. ubi in editione Græviana Jug. quoque imaginem in numo Syllæ contemplari poteris. Ex libris Punicis Hiempsalis nonnulla de situ Africæ tradit Sallustius belli Jug. cap. 17. sq. Orationem ex cap. 10. qua Micipsa filios ad pacem et concordiam hortatur, Severus Imp. morti vicinus commendavit Bassiano filio suo natu majori, ap. Spartianum c. XXI.

2. Bellum Catilinarium, sive de Conjuratione Catilinæ liber, quæ incidit in an. U. 691. quo Cicero consul fuit. Hunc librum, quem separatim cum Comment. suo edidit Theodorus I. F. Graswinkelius

NOTÆ

[1] Vet. epigramma ap. Quintil. VIII. 3. 'Et verba antiqui multum furate Catonis Crispe Jugurthinæ conditor historiæ.'

[2] Augustin. Ep. v. ad Marcell. c. 16. edit. novæ. T. II. Ep. 138.

Lugd. Bat. 1642. 12. prius scripsisse Sallustius videtur; sed Jugurthinum, quia prius gestum est, præmittere placuit.

3. E sex libris Historiarum [1] populi Romani, a morte Syllæ, quæ contigit M. Lepido et Q. Catulo Coss. anno U. 676. usque ad Catilinæ conjurationem, Fragmenta collecta a Lud. Carrione in sua Sall. edit. et ab Aut. Riccobono ad calcem libri de Historia, Venet. 1568. 8. et Basil. 1579. 8. p. 163—216. et ab Aldo Manutio, Pauli F. Sed Carrionis præstat industria, quam fere editores Operum Sall. sequuntur. Isaac. Vossius Epist. ad Nic. Heinsium data a. 1651. Holm. d. 12. Jul. 'Hoc ipso die, quo hæc scribo, incidi in duo folia stupendæ antiquitatis: quæ postquam diligentius aspexi, statim conjeci esse fragmenta deperditarum Sall. Historiar. Continent illa bellum servile Crixi et Spartaci.' Ob hoc potissimum opus, Lucullo inscriptum, Sallustius Martiali XIV. 191. audit 'Romana primus in Historia.' Reperiuntur fragmenta et in ed. Cortii.

4. Duæ Orationes (sive Epistolæ potius) de Rep. Ordinanda ad Cæsarem missæ, cum in Hispanias proficisceretur contra Petreium et Afranium, victo Cn. Pompeio. Has Sallustii esse Lipsius lib. I. Var. lect. c. 8. dubitavit; citra magnam causam negavit Carrio; ceterum tam de Sall. meritus haud male, quam non bene Jul. Pompon. Lætus. Quicquid enim ferme adversus Codd. fidem in Sall. immutatum est, id Pomponio huic tribui debere notat Vossius de Hist. Latinis lib. III. pag. 615. Duas hasce Orat. separatim notis illustravit Christoph. Colerus, Ambergæ, 1599. 8. Jo. Loccenius Lips. 1673. 8. et cum orat. in Cicer. Ciceronisque responsoria Gallice vertit Petr. Saliat, Paris. 1537. 8. ap. Sim. Colinæum. Hanc in Cicer. quam cum declamatione in Catil. Porcio Latroni vel Vibio Crispo alii tribuunt, (conf. Pet. Victorium XV. 3. Var. lect. et Jo. Sichardum in Quint. V. 13. p. 474.) ad Sall. auctorem ex Quintil. IV. 1. Institut. Orator. refert Paulus Colomesius. Eidem sine controversia tribuunt Sanctius, et ad ejus Minervam p 387. Perizonius.

5. Declamatio in Catil. et alia in Cic. Porcii Latronis potius, aut Vibii Crispi, vel alterius non insulsi Rhetoris antiqui, quam Sall. esse creditur a viris doctis. Vide Lips. Orat. VII. Voss. lib. III. de vitiis sermonis c. VI. In cod. Ms. Ulm. Raymundi de Kraft

NOTÆ

[1] Male alii libros XI. vel IX. computant.

extat hoc titulo: 'Sallustii in Ciceronem controversia, et hujus in illum.' Minime tam despicabilis, quam Carrioni videtur, qui ineptissimum Sophistam vocat, etsi tam antiquus non est, quam videri cupit judice Barthio XXXIV. 16. Adversar. Veterem interpretem in Sall. Catilinariam ex membranis Paul. Stephani, laudat Goldastus notis ad Eginhard. p. 175.

Sallustii Historias e vett. Gramm. illustraverant Asper et Statilius Maximus, laudati a Charisio. Historiar. pariter libros et bellor. Jug. et Catil. (ita enim intelligo vocab. βελλῶν) Græce interpretatus est Zenobius, Suida teste. Sed hæc omnia hodie desiderantur, perinde ut Asinii Pollionis liber, quo Sallustii scripta, ut nimis priscorum verborum affectatione oblita, reprehendit, teste Suet. in Gramm. c. 20. Junium Maximum Sallustii Historias in Compendium misisse, innuit Statius IV. 4. Sylvar. Græca Sallustii versione usus est Stephanus Byz. in ἄξιλις.[1]

NOTÆ

[1] His adde: Turcii Rufi Aproniani notas ex antiq. lib. scripto insertas notis in Sallustium Angeli Mariæ Peverati separatim editis Ferrar. 1731. 4.

RECENSUS

EDITIONUM C. CRISPI SALLUSTII,

AUCTIOR FABRICIANO

ET SECUNDUM ÆTATES DIGESTUS.

ÆTAS I. NATALIS.

1470—1485.

••••EDITIO primaria princeps, s. an. loc. et typogr. 4. (Parisiis, circa annum 1470. per Udalr. Gering, Mart. Crantz, et Mich. Friburger.) Incipit: 'Caii Crispi Salustii, de Lucii Catilinæ coniuratione liber fœliciter incipit.' In aliis tamen exemplaribus legitur: 'Caii Crispi Salustii, nobilissimi ciuis ac consularis romani, de Lucii Catilinæ coniuratione liber fœliciter incipit.' In fine:

'Nunc parat arma virosque simul [sibi] rex Maximus orbis
Hostibus antiquis exitium minitans.
Hunc igitur bello studeas gens Pariseorum,
Cui Martis quondam gloria magna fuit.
Exemplo tibi sint nunc fortia facta Virorum,
Quæ digna memorat Crispus in historia.
Armigerisque tuis Alemannos adnumeres, qui
Hos pressere libros, arma futura sibi.'

Maittair. pag. 293. Catal. de la Bibl. du Comte de Rewiczky pag. 112. sq. Panzer Tom. II. pag. 270.

1470 Venetiis. Fol. per Vindelinum de Spira. Editio princeps secunda, Jano Grutero, Wassio et Cortio consulta, sed principibus aliorum auctorum editionibus longe inferior. In calce legitur:

'EXPLICIT. M.C.C.C.C.L.X.X.
Qui cupis ignotum Iugurthæ noscere letum
Tarpeie rupis pulsus ad ima ruit.

Quadringenta dedit formata uolumina crispi
Nunc lector uenetis spirea uindelinus,
Et calamo libros audes spectare notatos
Ære magis quando litera ducta nitet.'

Maittair. pag. 289. Panzer Tom. III. pag. 64.

— (Romana) sine nota loci et typographi. Fol. min. s. 4. maj. Editio princeps tertia, ab Havercampio adhibita, et in Præfatione laudata, omniumque antiquissima habita. Fluxit ex egregio Codice. In ejus fine legitur: 'Salustius finit feliciter. A. R.' quibus literis forsan designatur Adam Rot.

1471 Venetiis. Fol. min. per Vindelinum Spirensem. In fine:

'EXPLICIT. M. CCCC. LXXI.

Qui cupis ignotum' &c. ut in edit. 1470.

Accesserunt autem secundæ huic Vindelini editioni: 'Crispi Sallustii auctoris clarissimi Vita.' Ejusdem 'in M. Tullium Ciceronem invectiva. Ciceronis in Crispum Sallustium responsio seu invectiva.'—Maittair. pag. 306. Panzer Tom. III. pag. 72.

1472 Venetiis. Fol. per Philippum Venetum.—Panzer Tom. IV. pag. 429.

1474 Venetiis. Fol. min. In fine: 'Venetiis fuere impressa ductu et impensa Iohannis Coloniæ Agripinensis: nec non Iohannis Manthem de Gerretshem, qui una fideliter vivunt, anno a natali Christi MCCCC.LXXIIII. die XXIII. Martii.'—Maittair. pag. 338. sq. Panzer Tom. III. pag. 100.

— 'Sallustii Chrispi (sic) Historici clarissimi de Catilinæ conjuratione; accedit de Bello Iugurtino.' In fine: 'Mediolani per Ant. Zarotum Parmensem MCDLXXIV. die IV. mensis Augusti.' Fol.—Maittair. pag. 243. Panzer Tom. II. pag. 16.

— Sallustius de conjuratione Catilinæ, sine nota loci. MCCCCLXXIV. Fol.—Panzer Tom. IV. pag. 12.

1475 Valentiæ. 4. Incipit volumen a bello Catilinario sine ulla inscriptione. In fine belli Jugurthini legitur: 'Hæc Crispi Salustii opera quam optime emendata Valentiæ impressa anno MCCCCLXXV. die XIII. Iulii finiunt feliciter.' Sequitur Vita Sallustii. Hanc excipiunt Sallustii Invectiva in Ciceronem et Ciceronis in illum. Oratio Lucii Catilinæ responsiva in M. T. Ciceronem.—Maittair. pag. 349. Panzer Tom. III. pag. 57.

— Brixiæ. Fol. In fine: 'Explicit Sallustius de bello Catilinario et Iugurtino per me Eustacium Gallum Brixiæ fœliciter impressus

die vigesima sexta Augusti M.CCCC.LXXV.'—Panzer Tom. IV. pag. 256.

—'Ex libris Historiarum C. Crispi Salusti Excerpta.' (Sunt orationes V. et epistolæ III.) In fine: 'Impressus Rome: In domo nobilis uiri Petri de Maximis Per M. Arnoldum pannartz alamannum. Anno Salutis M.CCCC.LXXV. Die XXV. mensis septembri. Sedente Syxto IIII. Pon. Max. Anno eius Quinto. Deo Laus.' 4.—Crevenna Tom. V. pag. 146. sq. Panzer Tom. II. pag. 457.

1476 Sallustii Opera. In fine: 'Hæc Crispi Salustii opera quam optime emendata Mediolani fuere impressa: ductu et impensa Philippi Lavanii Anno a natali christiano MCCCCLXXVI. quinto klas Decembres.' Fol.—Maittair. pag. 366. Panzer Tom. II. pag. 23. Biblioth. publ. Argentor.

1477 C. Sallustii Crispi Bellum Catilinarium. 'Impressum Mediolani per magistrum Iacobum de Marliano M.CCCC.LXXVII.' Bellum Jugurth. et Orat. Catilin. in Cicer. et Crispi Jugurthini oratoris vita; et ejusd. in Cicer. Invect. et Cicer. in Crisp. In fine: 'Hæc Crispi Iugurthini opera quam optime emendata Mediolani fuere impressa ductu et impensa magistri Iacobi Marliani; anno a natali Christiano MCCCCLXXVII. vigesimo secundo Kalendas Decembres.' Fol.—Maittair. pag. 379. Panzer Tom. II. pag. 30.

1478 Venetiis. Fol. Textui præmissa est Vita Sallustii, auctore Hier. Squarzafico. In fine legitur: 'Crispi Sallusti historiographi clarissimi Catilinarii ac Iugurtini belli finis. opere et impenssa magistri Philippi petri magna: cum diligentia: atque arte impressi anno dni. Millesimo CCCCLXXVIII. die XXII. Iuni. Ioanne Mozenigo principe felicissimo imperante. Explicit Invectiva M. T. C. in Salustium.'—Extat in Bibl. publ. Argentor.

— Florentiæ. Fol. Caii Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ liber; et de bello Jugurthino liber. In fine: 'Impressum Florentiæ, apud Sanctum Iacobum de Ripoli, M.CCCC.LXXVIII.'—Catal. du Duc de la Valliere Tom. III. pag. 144. Panzer Tom. I. pag. 406.

1479 C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium. In fine versus:

'Si quisquam cupiat magnas res noscere gestas
Unde viris virtus maior inesse solet.

Nunc opus hoc crispi terse possessum sibi quærat,
Quo nova vis lucet artis et ingenii.
Sistet enim priscis quæ gloria, quanta potestas
Romulidus (Romulidis) fuerit, dum probitate nitent.
Et contra (vitiis ipsa virtute subacta)
Itur ut in facinus, et labat omne decus.'

Sequitur ejusdem bellum Jugurthinum. In cujus fine legitur: 'C. Crispi Sallustii de bello Iugurthino liber finit. Impressus parisiis in vico Sancti Iacobi, in intersignio follis viridis' (per Petrum Cæsaris et Joh. Stoll.) 'Mil. CCCC. LXXIX.' Bellum Jugurthinum excipiunt Ciceronis quatuor Catilinariæ et Sallustii oratio in Tullium. 4.—Maittair. pag. 400. Panzer Tom. II. pag. 281.

— Sallustii bellum Catilinar. et Jugurthinum. In fine: 'Deo favente impressum est opificio ac industria magistri Antonii Zarothi Parmensis, Mediolani MCCCCLXXIX. die III. Novembris.' Fol. —Maittair. pag. 400. Panzer Tom. II. pag. 35.

1480 Venetiis. Fol.—Maittair. pag. 410. Panzer Tom. III. pag. 160.

1481 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ liber; et de bello Jugurthino liber. In fine Jugurthæ: 'Finis. Crispi Sallustii opus feliciter impressum Venetiis. M.CCCC.LXXXI.' Sequuntur: Crispi Sallustii oratoris clarissimi Vita: Crispi Sallustii in M. T. Ciceronem invectiva: M. T. Ciceronis in Crispum Sallustium responsio seu invectiva: Registrum chartarum. Tandem: 'Venetiis per Baptistam de tortis. MCCCCLXXXI. die XXIII. decembris.' Fol.—Maittair. pag. 418. Panzer Tom. III. pag. 173.

1482 Caii Sallustii Crispi Bellum Catilinar. et Jugurthin. In fine: 'Hoc L. Catilinæ gestorum atque Vitæ, Iugurtini quoque Crispi opus, Mediolani impressum est per Leonardum Pachel una cum Ulderico Scinzenzeller, eius Socio Anno domini MCCCCLXXXII. nono Kalendas Februarii.' Fol.—Maittair. pag. 432. Panzer Tom. II. pag. 45.

— Caii Crispi Sallustii Bellum Catilinarium, et Bellum Jugurthinum. In fine: 'Crispi Sallustii opus Rome feliciter impressum: finit: anno MCCCCLXXXII.' Accedunt in eodem volumine: Crispi Sallustii oratoris clarissimi vita: Crispi Sallustii in M. T. Ciceronem invectiva: M. T. Ciceronis in Sallustium responsio sive invectiva. In calce: 'Finis. Impressum Rome: Anno dni

MCCCCLXXXII. die XVII. mensis Aprilis.' 4 min. (ex offic. Euchar. Silber.)—Maittair. pag. 438. Panzer Tom. II. pag. 479.

1483 Sallustius cum commento. Venetiis. Fol.—Maittair. pag. 450. Panzer Tom. III. pag. 202.

1485 C. Crispi Sallustii historia de conjuratione Catilinæ et de bello Jugurthino. Sallustii vita, &c. quæ exhibentur in edit. Ven. an. 1481. In fine: 'Venetiis per Bernardinum Benalium et socios. M.CCCC.LXXXV. die XXIIII. aprilis.' Fol. — Maittair. p. 746. Panzer Tom. III. pag. 222.

— C. Crispi Sallustii Opera. In fine: 'Libello inscripta huic si quispiam noscere petat. Primo Iugurtini Crispi Libros duos, eius esse attingere sciat. Secundo, Orationem Catilinæ responsivam in M. T. Ciceronem. Tertio, Crispi Iugurtini Oratoris clarissimi Vitam. Quarto, eiusdem Crispi Sallustii in M. T. Ciceronem Invectivam. Quinto, M. T. Ciceronis in Crispi Iugurtini responsionem, sive Invectivam, quæ finem eodem libello præbet. Hoc Lucii Catilinæ gestorum atque Vitæ, Iugurtini quoque Crispi opus, Mediolani impressum est An. Domini MCCCCLXXXV. die IV. mensis Madii.' Fol. — Denis Suppl. pag. 205. Panzer Tom. II. pag. 53.

•• s. a. l. et typogr. Fol. Incipit a verbis: 'C. Crispi Sallustii de bello Iugurthino contra populum romanum liber feliciter incipit.' In fine fol. 40. a. 'C. Crispi Sallustii de bello Iugurthino liber feliciter finit.

De morte Iugurte disticon

Qui cupis ignotum, Iugurte noscere letum:
Tarpeie rupis trusus ad ima ruit.'

Fol. 41. a. 'C. Crispi Sallustii de Lucii Cataline coniuratione liber felicit' incipit.' Fol. 60. b. 'C. Crispi Sallustii de coniuratione Catiline feliciter finit.' Char. goth. uti videtur Martini Flachen, Argentoratensis typographi, cujus specimen in æs incisum exhibet Cat. Biblioth. de la Vall. Tom. III. pag. 143.— Panzer Tom. I. pag. 89. sq.

•• s. a. l. et typogr. 4. Incipit a Prologo belli Catilinarii. In fine fol. 28. versus octo leguntur, quorum ultimus:

Itur ut in facinus, et labat omne decus.

Fol. 29. incipit bellum Jugurthinum. In fine: 'C. Crispi Sallustii de bello Iugurtino liber finit.' Sequuntur versus quatuor de morte Jugurthæ, et decem alii, quorum primus:

Quos Bellona viros olim concusserit armis.

Agmen claudunt: M. T. Ciceronis invectivæ in L. Catilinam. In fine: 'Et in hoc finitur quarta invectiva M. T. Ciceronis in L. Catilinam.' Char. Petri Cæsaris, typographi Parisiensis.—Panzer Tom. II. pag. 342.

•• s. a. 4. Sallustii libri de conjuratione Catilinæ et de bello Jugurthino, cum Ciceronis invectivis in Catilinam. 'Parisiis per magistrum Udalricum cognomento Gering.' (an. 1479. ut putatur.) —Panzer Tom. II. pag. 340. Differt ab edit. principe.

•• s. a. et l. fol. Sallustii Opera. In fine legitur Justiniani Romani epistola, ex qua discimus Joannem Vercellensem et Franciscum Madium impressores fuisse.—Panzer Tom. III. pag. 501.

•• s. a. 4. Sallustii de conjuratione Catilinæ liber. 'Svollis per P. Os de Breda.'—Panzer Tom. IX. pag. 104.

•• s. a. l. et typogr. Fol. 'C. Crispi Salustii liber de conjuratione, L. Ser. Catiline. Præcedit C. Crispi Salustii vita.' (Lipsiæ.)—Panzer Tom. IX. pag. 501.

•• s. a. l. et typogr. 4. Excerptæ orationes ex libris historiarum C. Crispi Sallustii. Incipit ab oratione Lepidi Cos. ad R. P. et terminatur his versibus:

Christe Deus, vere sancte genetricis amore
  Corporis ac anime sit tibi cura mee.
Hostis ab insidiis cunctis hac nocte tuere;
  Peccavi, fateor, tu miserere mei.

Char. goth. Joh. Schalli, typographi Mantuani.—Panzer Tom. II. pag. 10.

•• s. a. l. et typogr. 4. Orationes ex Sallustio et aliis.—Panzer Tom. IV. pag. 169.

•• s. a l. et typogr. 4. 'Salustii invectiva contra M. T. Ciceronem. Responsio Ciceronis contra invectivam Salustii. Epistola Enee Silvii contra vernandum legisperitum de recommendatione poësis,' &c. Char. Arnoldi Therhoernen, typographi Coloniensis. Panzer Tom. IV. pag. 186. coll. Tom. IX. pag. 227.

ÆTAS II.

1490 1508.

Nomen habeat a Pomponio Læto, qui et Sallustium recognovit, et ex Cod. Vaticano fragmenta aliaque eidem adjudicata protulit.

Th. Reines. Ep. 50. ad Rup. pag. 457. Quicquid in Sallustio contra vett. Codd. fidem immutatum est, id Læti importunæ diligentiæ tribuunt docti. At Jo. Cuspinianus in præf. Flori testatur, typographos Sallustii opuscula a Pomp. Læto correcta ementitos. Quæ autem illius prima habeatur, nemo dixit. Sitne igitur Romana quam primo loco ponimus, an quæ sequitur Veneta, incertum nobis. Hac vero ætate quoque illustres interpretes accedunt Laur. Valla, Badius, cet.

1490 'C. Crispi Sallusti liber de coniuratione L. Sergii Catilinæ: Inclamatio contra eundem: de Bello Iugurthino liber: Orationes et epistolæ, ex emendatione Pomponii Læti.' In fine: 'Impressus Rome per M. Eucharium Silber alias Franck. Anno Salutis M. CCCC. XC. Tertia Nonas Aprilis. Sedente Innocentio VIII. Pon. Max. Anno eius Sexto.' 4 min.—Maittair. p. 520. Panzer Tom. II. p. 498. sq.

— Venetiis. Fol. per Jo. Vercellensem et F. Madium.—Panzer Tom. III. pag. 287. Hanc Wassius tractavit.

.. C. Crispi Sallustii Bellum Catilinarium cum Laurentii Vallensis commentariis. Portii Latronis Declamatio contra Catilinam. Sallustii bellum Jugurthinum. Ejusdem variæ orationes. Ejusdem vita. In aversa pagina legitur Pomponii Læti Epistola ad Augustinum Maphæum. In fine operis: 'Laus omnipotenti Deo. Impressum Venetiis per Bernardinum Benalium.' Fol. sine nota anni.—Pl. Braun P. II. pag. 40. n. LXXIX.

1491 C. Crispi Sallustii Historiæ ex recensione Pomponii Læti, cum comment. Laurentii Vallensis in Conjurationem Catilinæ. 'Venetiis, arte Philippi Pincii de Caneto. M. CCCCXCI. Maii undecimo.' Fol.—Panzer Tom. III. pag. 306.

1492 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Maphæum. C. Crispi Salustii bellum catilinarium cum commento Laurentii vallensis. Portii Latronis Declamatio contra L. catilinam. C. Crispi Salustii bellum iugurtinum. C. Crispi Salustii variæ orationes ex libris eiusdem historiarum excerptæ. C. Crispi Salustii vita. Romæ per Pomponium emendata et Venetiis diligentissime impressa.' In fine: 'Impressum Venetiis per Nicolaum de Ferraris de Pralormo M.CCCCLXXXXII. die VIII. Iunii.' Fol.—Panzer Tom. III. pag. 325.

— 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Maphæum. C. Crispi Salustii bellum catilinarium

cum commento Laurentii Vallensis. Portii Latronis Declamatio contra Catilinam. C. Crispi Salustii bellum iugurthinum,' &c. ut in edit. anteced. In fine: 'Impressum Venetiis per magistrum Theodorum de ragazonibus de asula Anno domini M.CCCC.LXXXXII. die VIII. Iulii. Deo gratias Amen.' Fol. min. —Panzer Tom. IV. pag. 445.

1493 'Crispi Sallustii Catilinaria cum commentariis Laurentii Vallæ: item Portii Latronis Declamatio contra Catilinam: Sallustii Bellum Iugurthinum. Eiusdem variæ orationes et vita: Romæ per Pomponium emendata ac Mediolani diligentissime impressa.' Cum Epistola Pomponii. In fine: 'Anno incarnationis Christi Iesus Salvatoris Millesimo quadringesimo nonagesimo tertio, Ianuarii mensis die ultima, impressum Mediolani est præsens opusculum arte et ingenio Ulderici Scinzenzeller.' Fol.—Denis Suppl. pag. 355. Panzer Tom. II. pag. 69.

— C. Crispi Salustii bellum Catilinarium cum Laurentii Vallensis commentariis. Ejusdem Bellum Jugurthinum, orationes ex libris ejusdem excerptæ, ejusque vita. Præmittitur Pomponii Læti Epistola ad Augustinum Maffeum. In fine voluminis: 'Venetiis impressum est hoc Salustii opus cum commento per Ioannem de cereto de Tridino Anno domini M. CCCC. LXXXXIII. V. die Augusti.' Fol.—Pl. Braun P. II. pag. 250. n. XXII.

1494 Sallustii opera. 'Taurini per Nicolaum de Bededictis et Iacobinum Suigum.' Fol.—Maittair. pag. 574. Panzer Tom. III. pag. 46.

— Venetiis. Fol.—Maittair. pag. 789. Panzer Tom. III. pag. 364.

1495 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Maphæum. C. Crispi Sallustii bellum catilinarium cum commento Laurentii vallensis. Porcii Latronis Declamatio contra L. Catilinam. C. Crispi Sallustii bellum Iugurthinum cum commentariis præclarissimi fratris Ioannis Chrisostomi Soldi Brixiani. C. Crispi Sallustii variæ orationes ex libris eiusdem historiarum exceptæ. (sic) C. Crispi Sallustii vita,' &c. In fine: 'Opera et diligentia Bernardini Misintæ Ticiensis, impensa vero Angeli et Iacobi Britannicorum fratrum impressa Brixiæ idibus Ianuarii M.CCCC.LXXXXV. accuratissime per Pomponium Lætum et per Iohannem Britannicum revisa.' Fol.—Maittair. pag. 413. Panzer Tom. I. pag. 254. Abundat vitiis operarum variis crassisque, teste ven. Tellero, qui ea usus est.

1496 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Mapheum. C. Crispi Salustii bellum catilinarium cum commento Laurentii Vallensis. Portii Latronis Declamatio contra L. catilinam. C. Crispi Salustii bellum iugurthinum. C. Crispi Salustii varie orationes ex Libris eiusdem historiarum excerpte. C. Crispi Salustii vita.' Hæc in fronte. In fine: 'Accipe-opus-Salustii-accuratissime et fideliter impressum Lugduni per magistrum iohannem de vingle impressorem insignem. Anno ab incarnatione seu nativitate Milleno quadringenteno. XCVI. Altera die epyphanie domini que est septima dies Mensis Ianuarii.' 4.—Maittair. pag. 610. Panzer Tom. IX. p. 248.

— Sallustius ex Læti recognitione, cum Laur. Vallæ comment. in Catilinam et Jo. Chrys. Soldi in Jugurtham. Venetiis per Philippum Pincium. Fol.—Panz. Tom. III. pag. 399.

1497 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Mapheum. C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium,' &c. ut in ed. Brixiensi. an. 1495. In fine: 'Scito humanissime lector hæc opera Salustii cum commentariis et aliis cum declamationibus: tum orationibus: opera et diligentia magistri Andree Brocart. Impensa vero Iohannis Alexandri, et Iohannis Petit librariorum Parisiis quam diligenter revisa atque impressa fore idibus Ianuariis,' 1497. Fol. min.—Maittair. p. 635. Panzer Tom. II. p. 316.

•• s. a. l. et typogr. fol. 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Maphæum. C. Crispi Salustii bellum Catilinarium cum commento Laurentii Vallensis. Portii Latronis declamatio contra L. Catilinam. C. Crispi Salustii bellum Iugurthinum cum commentariis preclarissimi fratris Ioan. Chrysostomi Soldi Brixiani. C. Crispi Salustii variæ orationes ex libris eiusdem historiarum exceptæ. C. Crispi Salustii vita. Romae per Pomponium emendata Brixiaeque per Ioan. Britannicum diligentissime revisa.' Præcedunt Epistolæ duæ Joh. Chrysostomi Soldi ad fratrem suum Bartholomæum. In fine nulla subscriptio.—Panzer Tom. IV. p. 186. Brixiæ minime dari posse hanc edit. monet Audiffr. in Specimine edd. Italic. Sec. XV. pag. 203.

1500 Venetiis. Fol. In prima pagina folii primi conspiciuntur quatuor figuræ, auctorem et tres ejus commentatores exhibentes. His voluminis hujus contenta leguntur subjecta. 1. C. Crispi

Salustii Bellum Catilinarium cum Laurentii Vallæ et Omniboni Leoniceni commentariis. II. Partii Latronis Declamatio contra L. Catilinam. III. Salustii Bellum Jugurthinum cum Joan. Chrysostomi Soldi commentariis. IV. Ejusdem variæ orationes ac vita.—Ad finem habentur: Oratio Salustii invectiva in Ciceronem, hujus responsio, et Catilinæ Oratio responsiva in Ciceronem. In calce voluminis legitur: 'Impressum Venetiis opera et impensa solertissimi viri Ioannis Tacuini de Tridino: regnante inclito Principe Augustino Barbadico Anno domini M. CCCC. die XX. Lui.' Adjecta sunt chartarum registrum et typographi symbolum. Pl. Braun P. II. pag. 324. n. XVIII.

1501 'Crispi Salustii liber de Bello Iugurthe regis Uniusdarum emendatus atque impressus impensis Iac. de Breda Daventriæ.' 4.—Sic Bibl. Emtinck. P. III. p. 151. n. 398. Conf. Panzer Tom. IV. pag. 484.

1502 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Mapheum. C. Crispi Salustii bellum Catilinarium cum commento Laurentii Vallensis: et Omniboni Leoniceni. Portii Latronis Declamatio contra L. Catilinam. C. Crispi Salustii bellum Iugurthinum cum commentariis præclarissimi fratris Ioannis Chrysostomi Soldi Brixiani. C. Crispi Salustii variæ orationes ex libris eiusdem exceptæ. C. Crispi Salustii vita. Romæ per Pomponium emendata, Brixiæque per Ioan. Britannicum diligentissime revisa.' In fine: 'Impressum Venetiis opera et impensa solertissimi viri Ioannis Tacuini de Tridino: regnante inclito Principe Leonardo Lauredano Anno Domini MCCCCCII. die x. Iulii.' Fol. — Panzer Tom. VIII. pag. 352.

1503 'C. Crispi Sallustii Opera. Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum, Primus CRISPUS in historia.' In fine: 'Opus hoc impressum Florentiæ opera et impensa Philippi Iuntæ Florentini Bibliopolæ. Anno salutis millesimo quingentesimo tertio, sexto calendas Februarias, Petro Soterino Vexillifero fœlicissimo.' 8. — Panzer Tom. VII. pag. 7. Præmittitur Benedicti Philologi editoris nuncupatoria.

1504 Salustius. 'Blesis, quarto nonas Iunii MCCCCCIIII.' 8. (curante Thoma Murchio, Genuensi, qui pauca præfatus est.—Harles. Introduct. in not. Lit. Rom. p. II. pag. 250.

— C. Crispus Sallustius ab Ascensio familiariter expositus. 'Iehan Petit. Quæ omnia venundantur Parrhisiis in vico Sancti Iacobi sub Leone argenteo: et in monte divi Hilarii ex adverso Collegii

Itali. Anno salutis Christianæ M.D.IIII. Tertio Calen. Novemb.' In fine: 'Finis reliquiarum C. Crispi Sallustii et plusculorum fragmentorum unde unde corrasorum et ab Ascensio utcunque explicatorum et ab eodem diligenti accuratione coimpressorum anno salutis Christianæ MDIIII. tertio Calend. Novemb.' fol. — Panzer Tom. VII. p. 510.

— Sallustii opera. 'Lugduni apud Barthol. Trot anno millesimo quingentesimo quarto, die quinta Novembris.' 8. — Maitt. Ind. II. pag. 224. Panzer Tom. VII. p. 281.

1505 C. Crispus Sallustius de conjuratione L. Serg. Catilinæ. 'Constantiæ per Io. Schaeffeler MDV. die XII. Iunii.' 4. — Panzer Tom. VI. pag. 446.

1506 'Opera Salustiana. In Ca. Crispi Salustii opera Ascensii familiaris interpretatio. In cuius complexu hæc opera continentur omnia. Epistola Pomponii leti de eiusdem recognitione— Orationes due ad Cæsarem senem de republica.—Venundantur Lugduni a Stephano gueynard prefate civitatis bipliopola et cive. In vico Mercuriali vulgariter En la rue merchiere: prope sanctum Antonium.' In fine: 'Finis Reliquiarum C. Crispi salustii Et plusculorum fragmentorum undeunde corrasorum. Et a Iohanne de vingle diligenti accuratione coimpressorum. Anno salutis christiane M.CCCC. sexto. Sexto Calen. Novembris.' fol. min.— Repetitio ed. Paris. an. 1504. Panzer Tom. VII. pag. 283.

1508 Sallustius. Mediolani per Ioh. Angelum Scinzenzeir. Fol. — Panzer Tom. VII. pag. 385.

— Sallustius cum plusculis additamentis. Parisiis apud Ascensium. 8.—Panzer Tom. VII. pag. 530.

— Sallustius de bello Jugurthino. In fine: 'Impressum Hantwerpiæ in foro frumentario post Curiam Civitatis haud longe a rubeo Scuto per me Hadrianum de Bergis 1508.' 4.—Maittair. Tom. II. pag. 189. Panzer Tom. VI. pag. 4.

— Sallustii bellum Jugurthinum. 4. s. l. quam Cortius sibi e biblioth. Viteberg. transmissam, putat Lipsiæ excusam a Martino Herbipolensii. Vide ejus Præf. pag. XII.

— Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum. s. l. 8.—Panzer Tom. IX. pag. 110.

ÆTAS III. ALDINA.

1509—1536.

Quam inchoavit Aldus Pius Manutius, firmavit Franc. Asulanus,

alterius Aldinæ curator. Ille quidem ex duobus Mss. antiquissimis e Gallia a Jo. Lascaris et Jo. Jocundo allatis Venetias, excudit Sall. Catil. et Jug. in melius jam emendatos: hic denuo summa cura recognitos omnique prorsus, ut quidem profitetur in præfatione, qua plurima marcescebant, repurgatos labe, ac suo demum restitutos candori, dedit Mss. fide.

1509 C. Crispi Sallustii de Conjuratione Catilinæ. Ejusdem de Bello Jugurthino. Ejusdem oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Crispum Sallustium. Ejusdem orationes quatuor contra Lucium Catilinam. Porcii Latronis declamatio contra Lucium Catilinam. Orationes quædam ex libris Historiarum C. Crispi Sallustii. 'Venetiis, in ædibus Aldi, et Andreæ Asulani soceri, Mense Aprili MDIX.' 8.—Crevenna Tom. V. pag. 142.

— C. Crispi Sallustii Opera ab Ascensio explanata. In fine: 'C. Crispi Sallustii Catilina et Iugurthina cum reliquis collectaneis ab Ascensio utcunque explanatis, hic suum capit finem. Lugduni diligenti recognitione impressus per Claudium Davost, alias de Troys. Impensis honesti viri Simonis Vincentii a. dom. millesimo quingentesimo nono. XVIII. Iun.' Fol. min.—Panzer Tom. VII. p. 292. Harles. Suppl. ad brev. Not. lit. Rom. P. I. pag. 299.

— Sallustii oratio invectiva in Ciceronem cum Responso. Francofordii, per Balth. Murher. Fol.—Panz. Tom. VII. pag. 51.

1510 C. Crispi Salustii liber de conjuratione L. Ser. Catilinæ. In calce: 'Opus Salustii in romana historia principis: de coniuratione Catilinæ elegantissimum, et ab Herbipolensi Martino exactissime optimis, (ut vides) typis [n. gothicis] iam denuo impressum: et vigilantissima cura: ex multis probis codicibus collatis: apprime emendatum emaculatumque. Anno incarnationis decimo supra millesimum quingentesimum.' Fol.—Extat in bibl. publ. Erlangensi, teste Harlesio in Introduct. in Not. Lit. Rom. p. II. p. 251. In Panzeri Ann. typ. Tom. VII. p. 168. n. 303. vero citatur ex Cat. Tott. 'Sallustii bellum Catilinarium et Iugurthinum. Lipsiæ per Martin. Herbipolensem, MDX.' Fol.

— Coloniæ. 4. Sall. Opera, ex officina Quenteliana.—Panzer Tom. VI. pag. 369.

— C. Crispi Sallustii liber de bello Jugurthino. Impressum Lyptzk per Jacobum Thanner. Fol.—Panzer Tom. VII. pag. 169.

— C. Crispi Sallustii de conjuratione L. Ser. Catilinæ. Lipsiæ typis Jacobi Thanneri. Fol.—Panzer ibid.

— Crispi Sallustii de coniuratione Catilinæ: Et bello Iugurtino cum duobus expositoribus Laurentio Valla: Et Ioan. Chrisostomo Brixiano fidelissime correcta. Additæ sunt nonnullæ eiusdem orationes ex libris historiarum excerptæ: cum invectivis in Ciceronem: et Ciceronis in Sallustium: nuperrime omnia ex vetustissimis codicibus quam diligentissime castigata. In fine: ‘ Impressum Mediolani in Æd. Leonardi de Vegiis Anno Domini M.CCCCC.X. Die VIII. Novembr.’ Fol.—Panzer Tom. VII. pag. 389.

1511 Opera Salustiana. Opera C. Crispi Salustii divini historiographi—Ascensii expositione elucidata ac clarissime exposita, &c. In fine: ‘ C. Crispi Salustii Catilina et Iugurthina cum reliquis collectaneis ab Ascensio: utcunque explanatis: hic suum capit finem diligenti recognitione Impressus [Lugduni] per Iacobum mareschal. Anno domini millesimo quingentesimo undecimo die vero decimaseptima Mensis Octobris.’ 4. maj.—Panzer Tom. IX. pag. 511.

— C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ, et bello Jugurthino, historiæ, nuper ad archetypon Aldi Manutii quam vigilantissime emendatæ ac impressæ. In fine: ‘ Viennæ Pannoniæ in ædibus Hieronymi Vietoris et Ioannis Singrenii sociorum, expensis vero Leonhardi et Lucæ Alantseæ fratrum. XII. Calend. Novemb. Anno M.D.XI.’ 4.—Denis Wiens Buchdr. Gesch. pag. 45. sq.

1512 C. Crispi Salustii bellum Catilinarium. Item bellum Jugurthinum. Item variæ rationes ex libris ejusdem historiarum excerptæ. Item C. Crispi Salustii vita.—In calce: ‘ Argentorati ex ædibus Schurerianis. Mense Aug. a. MDXII. Tempus observa.’ 4. Pauca præfatus est ‘ Balthasar Fidelis I. U. D. et Modœciensis ecclesiæ archibraesbiter’ (sic).—Harles. Supplem. ad brev. Not. Lit. Rom. P. I. Præf. pag. X. Panzer Tom. IX. pag. 360.

— C. Crispi Sallustii Opuscula cum plusculis additamentis. Parisiis per Guilelmum le Rouge pro Dionysio Roce. 8. Præmissam habet Iod. Badii Ascensii Epistolam.—Maittair. T. II. p. 233. Panzer T. VII. p. 569.

1513 Opera C. Crispi Sallustii cum variorum commentariis. In fine: ‘ Impressit Venetiis Bartholomæus de Zannis de Portesio

MDXIII. die III. mensis Februario.' Fol.—Panzer Tom. VIII. pag. 411.

— C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino. Ejusdem oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Crisp. Sallustium. Ejusdem orationes quatuor contra L. Catilinam. P. Latronis declamatio contra L. Catilinam. Orationes quædam ex libris Historiarum C. Cr. Sallustii. Florentiæ, sumptibus Philippi de Giunta Florentini, Mense Julio, 1513. 8.—Crevenna Tom. V. pag. 142.

— C. Crispus Sallustius de conjuratione Catilinæ et bello Jugurthino, ex secunda recognitione, &c. T. O. Argentorati ex ædibus Schurerianis MDXIII. mense Decembri. 4.—Panzer Tom. VI. pag. 63.

— C. Crispi Sallustii Opera. Parisiis, apud Badium Ascensium. 8. Panzer Tom. VIII. pag. 4.

— C. Crispi Salustii Opera cum Laur. Vallæ. Omniboni Leoniceni. Io. Badii Ascensii in ejusd. bellum Catilinarium, in bellum Jugurthinum vero Chrysostomi Soldi Brix. et Ascens. in cæteris autem omnibus Ascens. interpr. nonnullis etiam rationibus de conscribenda historia additis ex ejusdem historiarum monumentis excerptis. Romæ per Pomp. Lætum alias emendata, nunc vero Venetiis recogn. &c. Venetiis per Bernardinum de Vianis de Lexona Vercellens. MDXIII. Fol.—Panzer Tom. VIII. pag. 417.

1514 Opera Sallustiana. Venetiis, opera Joan. Tacuini de Tridino. Fol.—Panzer Tom. VIII. pag. 420.

— Opera Salustiana cum Iodoci Badii expositione, Pomponii Læti recognitione, et ejusdem vita, &c. Lugduni per Johannem de Platea MDXIV. die XV. Novembr. Fol. min.—Panzer Tom. VII. pag. 306.

1515 Sallustii Bellum Catilinarium et Jugurthinum. Lipsiæ in ædibus Valentini Schumann. 4.—Panzer Tom. VII. pag. 191.

1516 C. Crispi Sallustii, de conjuratione Catilinæ, et bello Jugurthino, historiæ, nuper ad archetypon Aldi Manutii quam vigilantissime emendatæ ac impressæ. In fine: 'Laus Deo. Vinnæ (sic) Pannoniæ per Hieronymum Vietorem. Expensis vero Leonardi et Lucæ Alantsæ fratrum. Mense Octobr. Anno Domini M.D.XVI.' 4.—Denis Wiens Buchdr. Gescln pag. 157.

— Sallustii bellum Catilinarium. Lipsiæ per Valentinum Schumann. 4.—Panzer Tom. VII. pag. 196.

1517 C. Sallustii Romanæ historiæ facile principis Bellum Catilinarium. In fine: 'Daventriæ ex officina literatoria Alberti Paeffraed Anno salutis nostræ millesimo quingentesimo decimo septimo.' 4.—Extat in biblioth. Acad. Heidelberg.

— C. Crispi Salustii de conjuratione Sergii Catilinæ historia. nuper ad Aldi Manutii Archetypon. quam diligentissime et emendata et impressa. In fine: 'Impressum Lyptzk per Iacobum Thanner Herbipolitanum Anno dni. Millesimo quingentesimo decimo septimo.' 4.—Præcedunt Sallustii librum, 1. 'Testimonium elimati codicis per Aldum, ex epistola eius præliminari.' 2. 'Excerptum ex libris Petri Criniti de historicis ac rhetoribus latinis.' 3. 'Crispi Sallustii oratoris clarissimi vita.' Exscripta est hæc editio, si duo folia prima excipias, literis Romanis.—Freytag Apparat. lit. Tom. II. pag. 1339. sq.

— C. Crispi Sallustii de bello Jugurthino liber. Ex secunda recognitione ad Aldi Manutii archetypon. Item C. Crispi Sallustii vita. Index præterea. Lipsiæ ex ædibus Valentini Schumann. In fine: 'Lipsiæ in ædibus Valentini Schumann. Anno domini Millesimo quingentesimo decimo septimo.' 4.—Panzer Tom. VII. pag. 200.

— C. Crispi Sallustii Bellum Catilinarium, item Bellum Jugurthinum ejusdem. Index præterea eorum, quæ ex hoc opere veniunt notatu memoratuque digna. In fine: 'Argentorati ex ædibus Schurerianis mense Octobri Anno MDXVII.' 4.—Præfatus est Nic. Gerbelius. Panzer Tom. VI. pag. 85.

— Sallustius, cum plusculis additamentis. Parisiis. 8. per Joh. du Pré et Jac. Messier.—Cat. bibl. Bunav. Tom. I. pag. 292.

1518 C. Crispi Sallustii de conjuratione Sergii Catilinæ historia. 'Lipsiæ ex ædibus Valentini Schumann. Anno domini Millesimo quingentesimo octavo decimo.' 4.—Panzer Tom. IX. pag. 495.

1519 Bellum Catilinarium Sallustii cum elegantissima oratione Ortwini Gratii. Coloniæ in ædibus Quentelianis. 4.—Panzer Tom. VI. pag. 382.

— C. Crispi Sallustii de bello Jugurthino liber. Item Crispi Sallustii vita. Lipsiæ ex officina Schumanniana. 4.—Panzer Tom. IX. pag. 496.

— Opera Sallustiana, cum expositione Ascensii. 'Lugduni per Ioannem Marion Anno M. quingentesimo XIX. die vero VII. Iulii.' 4.—Panzer Tom. VII. p. 324.

1521 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino. Orationes quædam ex libris Historiarum C. Crispi Sallustii. Ejusdem Oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Crispum Sallustium. Ejusdem orationes quatuor contra L. Catilinam. Porcii Latronis declamatio contra L. Catilinam. Quæ omnia solerti nuper cura repurgata sunt, ac suo quæque ordine optime digesta. In calce: 'Venetiis in ædibus Aldi et Andreæ Asulani Soceri, mense Ianuario M.D.XXI.' 8.—Editio egregia. Extat in bibl. Bipont. olim Ducali.

— Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino. Ejusdem oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Crispum Sallustium. Ejusdem orationes quatuor contra L. Catilinam. Portii Latronis declamatio contra L. Catilinam. Orationes quædam ex libris historiarum C. Crispi Sallustii. In fine: 'Basileæ, in ædibus Andræ Cratandri, mense Februario Anno M.D.XXI.' 8.—Panzer Tom. VI. pag. 228.

— C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ, et bello Jugurthino, historiæ, nuper ad archetypon Aldi Manutii quam vigilantissime emendatæ ac impressæ. In fine: 'Viennæ Pannoniæ per Ioannem Singrenium. Expensis Lucæ Alantsee. Octavo Cal. Maii. Anno Domini M.D.XXI.' 4.—Denis Wiens Buchdr. Gesch. pag. 221.

— C. Crispi Sallustii Bellum Catilinarium. Item Bellum Jugurthinum ejusdem. Index præterea eorum, quæ ex hoc opere veniunt notatu memoratuque digna. Argentorati. In fine: 'Ex officina Hulderici Morhardi Mense Augusto MDXXI.' 4.—Panzer Tom. IX. pag. 571.

— C. Crispi Salustii opus, cum commentariis Laur. Vallæ, Omniboni Leoniceni et Iod. Badii Ascensii in ejusdem bello Catilinario: in bello vero Jugurthino Jo. Chrysost. Soldi, ejusdemque Ascensii: accedunt alia. Venetiis, per Bernardum Viani Vercellensem. Fol.—Biblioth. Emtinck. Part. III. pag. 36. n. 300.

— Crisp. Sallustius. Selestadii, in ædibus Lazari Schurerii. 4.—Panzer Tom. VIII. pag. 292.

1522 Antwerpiæ. 4.

1523 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino, &c. 'Parisiis, excudebat Sim. Colinæus

MDXXIII. Idibus Iulii.' 8.—Bibl. Emtinck. Part. III. pag. 312. n. 629. Panzer Tom. VIII. pag. 83.

— Sallustii Opera, cum commentar. Ascensii. 'Lugduni impress. per Antonium Blanchard M. quingentesimo XXIII. pridie Calend. Sextilis.' 4.—Panzer Tom. VII. pag. 335.

1526 Opera Sallustiana. Lugduni per Iacobum Myt. Fol.—Panzer Tom. VII. pag. 340. Badianam sequitur.

1527 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino. Orationes quædam ex libris historiarum C. Cr. Sallustii. Ejusdem oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Cr. Sallustium. Ejusdem orationes quatuor contra L. Catilinam. Porcii Latronis declamatio contra L. Catilinam. Quæ omnia solerti nuper cura repurgata sunt, ac suo quæque ordine optime digesta. In fine: 'Florentiæ per heredes Philippi Juntæ. Anno domini M.D.XXVII. Mense Iunii.' 8.—Panzer Tom. VII. pag. 44.

1529 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ et bello Jugurthino historia, &c. Lugduni, Seb. Gryphius Germ. excud. 1529. 8.—Crevenna Tom. V. p. 143. Panzer Tom. VII. pag. 347.

— C. Crispi Sallustii in Catilinam atque Jugurtham opuscula, per Hulder. Huttenum, Equit. atque Phil. Melanchthonem scholiis ut brevissimis ita doctissimis illustrata. Hagenoæ apud Jo. Secerium. 8.—Panzer Tom. VII. pag. 104.

— C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ historia, et de bello Jugurthino. M. T. Ciceronis orationes IV. in Catilinam. Sallustii in Ciceronem invectiva, et hujus responsio, cum fragmentis Sallustii. Basileæ apud Andream Cratandrum. 8.—Panzer Tom. VI. pag. 270.

1530 Salustius cum alphabetico flosculorum Salustianorum ab Huldericho Hutteno, Eq. selectorum Indice. Parisiis, apud Simonem Colinæum. 8.—Panzer Tom. VIII. pag. 135.

1532 Crispi Sallustii historici clarissimi de Catilinæ conjuratione et bello Jugurthino Historiæ, &c. In hæc omnia Philippi Melanchthonis annotationes. Coloniæ. 8.—Panzer Tom. VI. pag. 423.

1534 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino. Ejusd. oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Cr. Sall. Ejusdem orationes IV. contra L. Catilinam. Porcii Latronis declam. contra L. Catilinam. Ora-

tiones quædam ex libris historiarum Sallustii. Annotatis suo loco flosculis ac locutionum modis. In fine: ‘Basileæ ap. Ioh. Hervagium.’ 8.—Panzer Tom. IX. pag. 407.

1535 C. Crispi Salustii in M. T. Ciceronem Oratio. M. T. Ciceronis in C. Crispum Salustium responsio. Cum Scholiis rhetoricis F. Iammetij Textoris. Parisiis, apud Hieron. Gormontium. 8.—Crevenna Tom. V. pag. 143.

— C. Crispi Sallustii de L. Sergii Catilinæ conjuratione et bello Jugurthino historiæ, cum reliquis orationibus. His accesserunt Philippi Melanchthonis annotationes. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 8.—Panzer Tom. XI. pag. 457.

1536 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinar. et de bello Jugurthino. (cum Melanchthonis et Iac. Bononiensis notis.) Coloniæ excudebat Jo. Gymnicus Anno MDXXXVI. 8.—Panzer Tom. VI. pag. 437.

— Sallustius, cum Orationibus, Fragmentis et Notis Philippi Melanchthonis. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 8.—Panzer Tom. VII. pag. 367.

— Parisiis. 8. cum commentariis Jac. Britannici. 8.—Maittair. Tom. II. pag. 841. Panzer Tom. VIII. pag. 204.

— Sallustius, cum floribus Sallustii per Hulder. Huttenum. Parisiis, apud Sim. Colinæum. 8.—Panzer Tom. VIII. pag. 194.

. . s. a. l. et typogr. 8. ‘Textus Sallustii. C. Crispi Sallustii Oratoris de coniuratione Catilinæ et de bello Iugurthino liber recognitus atque ab omnibus mendis tersus. Una cum crebris annotationibus textus materiam enucleantibus. In marginibus a Ludovico de bosco nuper additis auspicato incipit. Adiectæ sunt insuper historiæ omnem totius libri materiam comprehendentes. Eiusdem oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Cr. Sallustium. Eiusdem orationes quatuor contra L. Catilinam. Orationes quædam ex libris historiarum C. Crispi Sallustii.’ Præcedit Aldi Manutii Epistola ex ed. Veneta 1509. In fine distichon:

Si quis belliferos cupiat pertingere calles
Inclita Sallusti dogmata cuncta legat.

Cum icone Petri et Pauli, sudarium Christi tenentium, ut in Ciceronis Officiis per Jacobum Mareschal, alias Rolant 1512. Lugduni impressis.—Panzer Tom. IX. pag. 530.

. . s. a. l. et typogr. 4. ‘C. Crispi Salustii liber de coniuratione L.

Ser. Catilinæ et de bello Iugurtino.' Hæc cum insigniis regni Poloniæ et urbis Cracoviæ in fronte. A tergo vita Sallustii, quam excipit opus absque mentione editoris. In fine: 'Finis. Laus deo.'—Panzer Tom. IX. pag. 452.

.. s. a. Fol. C. Crispi Sallustii liber de conjuratione L. Serg. Catilinæ et de bello Jugurthino. Lipsiæ per Martinum Herbipolensem.—Panzer Tom. I. pag. 502.

.. s. a. l. et typogr. 8. C. Crispi Sallustii Opera. Char. Rom. Parisiis, ut videtur.—Bibl. Panzeri pag. 205. n. 1521.

.. s. a. 4. C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium. In fine: 'Explicit Crispi Sallustii de coniuratione catiline liber. Antwerpiæ opera et impensis Godefridum (sic) Back impressus.'—Panzer Tom. IX. pag. 206.

.. s. a. et l. Fol. C. Crispi Salustii liber de conjuratione L. Sergii Catilinæ, cum vita auctoris. (Lipsiæ.)—Panzer Tom. IX. pag. 501.

.. s. a. l. et typogr. Fol. C. Crispi Salustii liber de bello Jugurtino. In fine: 'C. Crispi Salustii de bello Jugurtino Finis.' Scutum Martini Herbipolensis.—Panzer ibid.

.. s. a. Fol. C. Sallustius de bello Jugurthino. Liptz per Baccalarium Martinum Herbipolens.—Editio sine dubio diversa ab antecedente. Panzer ibid.

ÆTAS IV.

1538 — 1572.

Cui originem dedit diligentia Joan. Rivii Germani, in emendando textu ex Cod. quem secuti sunt sqq. Eodem fere tempore Henr. Loritius Glareanus emendd. ex Cod. Ms. et annott. scripsit; suo Codici autem nimium tribuens iniquius invasit in lectionem Aldinam, melioribus forsan Codd. nixam. Præter eos P. Manutius hac ætate bene de Sallustio promeritus est colligendis fragmentis. Agmen claudit Cypr. a Popma.

1538 Henr. Loritii Glareani Annotationes in Sallustium. Basileæ. 8.

1539 C. Crispi Sallustii de conjuratione L. Sergii Catilinæ ac bello Jugurthino historiæ, una cum castigationibus Jo. Rivii &c. Lipsiæ. 8.

— Lugduni, ap. Seb. Gryphium. 8.

1542 Lipsiæ. 8. ex Jo. Rivii castig. Repetitio ed. an. 1539.

— Lugduni, ap. Seb. Gryphium. 8.
1543 Antwerpiæ. 8.—Hæc Aldinam secundam reddit.
— C. Crispi Sallustii Opera, &c. Parisiis, apud Sim. Colinæum. 8. —Bibl. Rœver. P. II. pag. 74. n. 481.
1544 C. Crispi Sallustii Historiæ, cum variis lectionibus. Parisiis, ap. Rob. Stephanum. 8.—Bibl. Rœver. ibid. n. 482.
1545 Lugduni, ap. Seb. Gryphium. 16.—Cat. de M. de Boze pag. 312. n. 1699.
1547 C. Crispi Sallustii de C. Sergii Catilinæ conjuratione, ac bello Jugurthino historiæ. Ejusdem in M. T. Ciceronem invectiva. M. T. Ciceronis in C. Cr. Sallustium recriminatio contra C. Catilinam. Fragmenta quædam ex libris historiarum C. Cr. Sallustii. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 12.—Crevenna Tom. v. pag. 143.
— C. Crispi Sallustii Opera, cum Laur. Vallæ et aliorum commentariis et variis additionibus. Venetiis, ap. Roffinelli. Fol.—Bibl. Fayana pag. 380. n. 3176.
1549 Lugduni, ap. Seb. Gryphium. 8.—Bibl. Emtinck. P. III. pag. 312. n. 632.
— Coloniæ, ap. Jo. Gymnicum. 8. cum annott. Melanchth. et Jac. Bon.
1550 Romæ. fol.
1551 Lugduni. 8.
1553 Antwerpiæ. 8.
1554 Commentarius in Catilinarium Sallustii, nunc primum in lucem editus, auctore Bartholom. Zancho. Venetiis, apud Bartholomæum Turratum. 8.—Crevenna Tom. v. pag. 143.
1556 Historiæ C. Crispi Salustii de L. Sergii Catilinæ conjuratione, ac bello Jugurthino. Ex castigatione Jo. Rivii, et aliorum doctorum virorum novissime recognitæ. Cum annotationib. marginalib. Phil. Melanch. &c. Coloniæ. Agripp. excudebatur Gualthero Fabricio. 8.—Bibl. publ. Argentorat.
— C. Cr. Salustius de conjuratione Catilinæ et de bello Jugurthino, in M. T. Ciceronem Oratio, M. T. Ciceronis ad Sal. responsio; ejusd. Ciceronis in L. Catilinam Oratt. &c. P. Latronis declamatio in L. Catilinam; fragmenta quædam ex libris historiarum Salustii, cum annott. Io. Badii, Laur. Vallæ, Jo. Chrys. Soldi, B. Marliani, Fr. Sylvii, Jac. Crucii. Venetiis. ap. Jo. Gryphium. Fol.—Bibl. Hulsiana Tom. I. pag. 193. n. 3096.

— Gandavi. 8.

1557 C. Salustii Crispi de conjuratione Catilinæ, et de bello Jugurthino, Ejusdem orationes quædam ex libris historiarum. Orationes contrariæ, quarum altera Salustio tribuitur, altera Ciceroni. Venetiis, apud Aldum. 8.—Crevenna Tom. v. pag. 143.

1559 Venetiis. Fol. cum explan. Ascensii et varr. not.

1560 C. Sallustii Crispi de conjuratione Catilinæ, et de bello Jugurthino. Ejusdem orationes quædam ex libris historiarum. Orationes contrariæ, &c. Index rerum memorabilium. Venetiis, apud Aldum. 8.—Renouard Annal. Vol. I. p. 324.

1561 C. Crispi Sallustii Opera, cum brevibus Phil. Melanchthonis annotationibus. Lugduni ap. Ant. Vincentium. 12.—Catal. bibl. Bunav.

— Basileæ. Fol. cum notis varr. et additt.

— Coloniæ. 8.

1563 C. Sallustii Crispi conjuratio Catilinæ, et bellum Jugurthinum. Ejusdem nonnulla ex libris historiarum. Fragmenta ejusdem historiarum, e scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio, Pauli f. collecta. Oratio Sallustii in Ciceronem, et altera in Sallustium, Ciceroni falso attributa. Scholia Aldi Manutii. Index rerum et verborum memorabilium. 'Venetiis M.D.LXIII. apud Paulum Manutium, Aldi F.' 8.—Renouard Annal. Vol. I. pag. 338.

— Basileæ. 8. per Henr. Petri. c. n. Glareani et Jac. Bon. Flosculis Hulder. Hutteni et Indd.

1564 C. Crispi Sallustii conjuratio Catilinæ et bellum Jugurthinum. Ejusdem nonnulla ex libris historiarum; oratio Sallustii in Ciceronem, et altera in Sallustium Ciceroni falso attributa; cum variis lectionibus et doctis annotationibus juxta Aldi Manutii editionem. Antwerpiæ, ap. Plantinum. 8.—Repetita ex Aldina an. 1563.

— Basileæ. Fol. per Henr. Petri. c. n. integris Vallæ, Badii, Soldi, Jac. Bon. Omniboni, Zanchii, Castilion. Rivii et Glarean.—Huic editioni accessit Constantii Felicii Durantini liber de Conjur. Catil. ad Leonem X. Omissæ vero sunt Præfationes interpretum omnes, quarum Zanchianam maxime desiderat Th. Crenius Animadv. P. III. p. 12. sq. Cortius eam inspexit.

— Sallustius cum scholiis P. Manutii. Venetiis, ap. Aldum. 8.—Renouard Annal. Vol. I. p. 344. Spuria editio.

1565 C. Salustii Crispi de conjuratione Catilinæ et de bello Jugurthino historiæ, &c. cum Iodoci Badii Ascensii explanationibus, et aliorum doctiss. virorum commentariis et annotationibus. Venetiis. Fol.—Bib. Emtinck. P. III. p. 36. n. 303.

1567 C. Sallustii Crispi conjuratio Catilinæ et bellum Jugurthinum. Fragmenta ejusdem Historiarum, e scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio, Paulli f. collecta. Scholia Aldi Manutii. Index rerum et verbor. memorabilium. 'Aldus Manutius Paulli f. A. N. Venetiis M.D.LXVII.' 8.—Renouard Annal. Vol. I. pag. 363.

— Coloniæ. 8. ex rec. Rivii et alior. cum annott. Melanchth. acc. Glareani et Jac. Bon. annott.

1568 Venetiis. 8. Sallustii Fragmenta collecta ab Ant. Riccobono c. n.—Eadem libro Riccob. de Historia subjuncta Basil. 1579.

1570 Antwerpiæ. 8.

1571 C. Crispi Salustii de conjuratione Catilinæ et de bello Jugurthino historia. Londini, ex officina Jo. Kingston. 8.—Brüggemann pag. 526.

— Basileæ. 8. cum notis Glar. et Cœl. Sec. Cur. Jac. Bon. cet.

1572 Lovanii. 12. cum notis Cypriani a Popma.—Notæ quidem parvi æstimantur: sed variantes lectiones ex VI. Codd. habet.

ÆTAS V.

1573—1606.

Auctores habet Ludovicum Carrionem, Lipsii amicum et æmulum, qui Sallustii scripta, quæ supersunt, multis millibus, ut ipse profitetur, locis meliora edidit, et Fragmenta historiarum atque Orationes ad Cæsarem docte illustravit: tum P. Ciacconium, tribus Codd. usum, et Hel. Putschium. Præter eos P. Victorius, F. Ursinus, Muretus et Chrph. Colerus, hac ætate profuere Sallustio.

1573 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant, edente et recensente Lud. Carrione. Antwerpiæ, ex offic. Plantin. 8.—Præstans editio.

— Venetiis. 8. apud Aldum.—Renouard Annal. Vol. I. pag. 385.

— Sallustii Crispi conjuratio Catilinæ et bellum Jugurthinum. Londini, excudebat Henr. Middletonus. 8.

1574 Sallustii Opera a Lud. Carrione collecta et restituta, cum annott. et scho . ap. Pet. Sant Andreanum. 8.

— Parisiis. 8. Eadem repetita.

1576 Florentiæ. 8. e rec. P. Victorii ex Ms. Medic.

— Lugduni, apud Ant. Gryphium. 12. cum schol. et emendatt. Aldi Manutii, Cypr. a Popma, et Lud. Carrionis.

1577 Venetiis. 8. ap. Aldum. cum Scholiis Aldi Manutii Paulli f.— Renouard Vol. I. pag. 396.

— Parisiis. 16. cum versione Gallica Victoris de la Roche. Conf. infra Verss. Gall.

1579 C. Crispi Sallustii Operum quæ extant, nova editio, edente et recensente Ludovico Carrione. Accedunt Jo. Rivii Castigationes, Aldi Manutii P. F. Scholia, Cypriani a Popma Emendationes et Lud. Carrionis Scholia. Antwerpiæ, apud Christoph. Plantinum. 8.—Accesserunt huic ed. anno sequente ex eadem officina:

1580 Jani Dousæ ad Sallustii historiarum libros Notæ. Antwerpiæ apud Christoph. Plantinum. 8.

1583 Londini. 8.—Repetitio ed. Londinensis an. 1573.

1584 Sallustii Historiarum libri, ex recensione Lud. Carrionis, et cum emendationibus Aldi Manutii. Lugduni, apud Ant. Gryphium. 16.—Cat. de M. de Boze. pag. 312. n. 1700.

1587 Antwerpiæ, ap. Plantin. 24. c. fragmentis.

1588 C. Sallustii Crispi conjuratio Catilinæ, et bellum Jugurthinum. Fragmenta ejusdem historiarum, e scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio P. F. collecta. Scholia Aldi Manutii. Index rerum et verborum memorabilium. Venetiis, ex bibliotheca Aldina. 8.— Renouard Annal. Vol. I. pag. 415.

1590 Basileæ. 8. cum Henr. Glareani et Cœlii Secundi Curionis annotationibus; Jac. Bononiensis scholiis et Ulr. Hutteni flosc.

— Venetiis. Fol. c. n. Vallæ, Badii, Soldi, Marliani, Rivii et Glar.

1594 Lugduni Bat. ap. Raphel. 8. cum Petri Ciacconii notis.—Editio præstans.

1595 F. Ursini notæ in Sallustium. Insunt in histor. vet. fragm. coll. ab Ant. Augustino et ab Ursino emendatis. Antwerpiæ, ap. Plantin. 8.— Usus est Cod. Rom. multaque illustrat inscr. et numism. Neque tamen tulit suffragium Wassii.

1597 Antwerpiæ, apud Christoph. Plantin. 8. ex ed. Lud. Carrionis.

1599 Noribergæ. 8. ex recens. et cum notis Christoph. Coleri.

1601 C. Crispi Sallustii Opera, cum notis Petri Ciacconii Toletani. Londini. 8.

— Lugduni, ap. Jac. Stoer. 12. cum n. Manutii, Popmæ et Carrionis.

1602 C. Crispi Sallustii Opera omnia, quæ extant. Helias Putschius

ex fide vetustiss. codicis correxit et notas addidit: idem fragmenta centum locis auxit et interpolavit. Adjectæ Petri Ciacconii Toletani notæ. Ex officina Plantiniana Raphelengii. 8.—Breviores sunt Putschii notæ, in quibus se Sallustianæ saluti magis quam cultui studuisse profitetur. Secundam quidem ille f'se expectari jusserat editionem; sed morte præventus juvenis annorum XXV. Stadæ anno 1606. die 9. Martii, promissis non stetit. Freytag. Apparat. litter. Tom. III. pag. 609.

1604 Lugduni. 12. cum scholiis et emendationibus Aldi Manutii, Cypr. a Popma, et Lud. Carrionis.—Bibl. Emtinck. P. III. pag. 452. n. 247.

— Ingolstadii. 8. A. M. Mureti Notæ in Sallustium alioque auctores.

1606 Basileæ. 8. Repetitio ed. 1590.

ÆTAS VI.

1607—1706.

A Jano Grutero maxime progrediens per centum annos ad Wassium usque. Gruterum vero principem lectionis Sallustianæ ex XIV. Mss. et edd. vett. repurgandæ, corrigendæ et stabiliendæ secuti sunt et alii illius curatores, e quibus Jo. Phil. Pareus præ reliquis laudandus, et Aus. Popma.

1607 C. Crispi Sallustii Opera omnia, ex recognitione Jani Gruteri. Accedunt castigationes, annotationes, notæ et scholia Glareani, Popmæ, Aldi Nepotis, Palmerii, Coleri, Rivii, Carrionis, Ursini, Dousæ, Putschii, 'Francofurti, e collegio Paltheniano. Sumtibus Jonæ Rhodii.' 8.—Nulla in titulo facta mentio notarum Ciacconii. Coleri notæ promissæ, sed omissæ. Omissæ etiam Præfatt. superiorum edd. Unde Plantiniana 1579. illi adjungi debet ob Præf. Carrionis, &c.

1609 C. Crispi Sallustii Opera. Inter Scriptores Hist. Rom. Aureliæ Allobr. Fol. Tom. I. pag. 856. sqq.

1612 C. Crispi Sallustii Opera, ad Petri Ciacconii, Heliæ Putschii aliorumque notas et observationes recognita. Lugduni Bat. 8.

1615 C. Crispi Sallustii Opera, cum notis Petri Ciacconii Toletani. Londini. 8.

— Coloniæ, ap. Ant. Hierat. 12. ad P. Ciacconii, Hel. Putschii, &c. notas recognita.—Quam ob oculos habuit Cortius.

1617 Neapoli Nemetum (s. Neostadii) imp. Jo. Car. Unckelii, ty-

pogr. Henr. Starck. 12. ex rec. Phil. Parei.

1619 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant, et L. Cœlii Sisennæ Historiarum Fragmenta. Ausonius Popma recensuit, et scholiis illustravit. Franekeræ, ap. Jo. Lamrinck. 8.

1621 Amstelodami, ap. Jansson. 24. ex museo Isaaci Pontani.

1622 Francofurti. 8. ex recensione Jo. Phil. Parei, cum notis criticis.

1624 Venetiis. 4. cum comment. Paulli Benii Eugubini; qui sensus artemque ad regulam scribendi exigit.

1625 Amstelodami, ap. Hondium. 12.

1627 C. Crispus Sallustius, ex museo Jo. Is. Pontani. Amstelodami, ap. Jansson. 24.

1628 Fragmenta Sallustii addita Livio Francof. ad Mœn. Fol.

1634 C. Sallustius Crispus, cum veterum Historicorum Fragmentis. Lugduni Bat. ex officina Elzeviriana. 12.

1639 Amstelodami, ap. Jansson. 24. ex museo Is. Pontani.

1641 Amstelodami, ap. Jansson. 12.

1642 C. Crispi Sallustii Catilina. Theodor. I. F. Graswinckelius commentario illustravit. Lugduni Bat. ap. Isaac. Commelinum. In fine: 'Lugduni Batavorum excudebat Johannes Jansonius a Dorp anno MDCXLII.' 12.

1645 Lugduni Bat. ap. Elzevir. 12.

1649 C. Crispi Sallustii Opera, quæ extant. Ex nova recensione Jo. Philippi Parei edebat cum animadversionibus et notis Daniel Pareus. Francofurti ad Mœn. 12.

—— C. Crispi Sallustii Opera quæ extant omnia, cum selectissimis variorum observationibus, ex recensione Ant. Thysii. Lugduni Bat. 8.—Haud magni pretii editio.

—— Amstelodami, ap. Jansson. 24. ex museo Is. Pontani.

—— Venetiis, ap. Juntas et Babam. 12.

1653 C. Sallustius Crispus, seu bellum Catilinarium et Jugurthinum, cum commentariis Jo. Minellii. Roterodami. 8.

1654 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant omnia, cum selectissimis variorum observationibus, ex accurata recensione Ant. Thysii. Ed. sec. Lugduni Bat. typis Haek. 8.

1656 Lugduni Bat. ex offic. Elzevir. 12.

1658 Amstelodami. 12. ap. Elzevir.

1659 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant omnia, cum selectissimis variorum observationibus, ex accurata recensione Ant. Thysii. Lugduni Bat. typis Hack. 8.

1660 Amstelodami. 24.
1661 C. Sallustius Crispus, cum veterum historicorum Fragmentis. Recensitus a Rutgero Hermannide. Amstelodami, apud Ægidium Janssonium Valckenier. 24.
1662 Lud. Liebhardi Commentatio in C. Crispi Sallustii primordia. Baruthi. 4.
1665 C. Crispi Sallustii Opera, (curante J. F. Gronovio) cum variorum observationibus ab Ant. Thysio collectis. Lugduni Bat. et Roterod. ap. Franc. Hack. 8.—Quam Thysius instituerat curam in ed. cum n. varr. eam Gronovius continuavit, eoque majorem fidem auctoritatemque illi conciliavit.
1666 Amstelodami. 12. e rec. Rutgeri Hermannidæ.
1667 C. Sallustius Crispus, cum veterum Historicorum fragmentis. Editio novissima. Amstelodami, apud Jansson. 12.
1669 Amstelodami, ap. Jansson. 24. ex museo Is. Pontani.
1671 Christoph. Ad. Ruperti Observationes civiles, morales et grammatico-philologicæ ad C. Cr. Sallustii Bellum Catilinarium, Jugurthinum, Fragmenta et Orationes de republica ordinanda. Norib. ap. Joh. Dan. Tauberum. 8.
1673 Salmurii. 12. (curante, quod creditur, Tan. Fabro.) Thysianam reddit.
1674 C. Sallustii Crispi quæ extant. In usum Delphini recensuit, et notulas addidit Daniel Crispinus. Parisiis, apud Fredericum Leonard. 4.
1675 Amstelodami, ex offic. Jansson. Waesberg. 12. ex rec. Rutg. Herm.
— Dresdæ. 12. ex ed. Hartnacii.
1676 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant. Ex nova recensione Joh. Phil. Parei edebat cum animadversionibus et notis Daniel Pareus. Francofurti ad Mœn. impensis Christ. Hermsdorffii. Typis Jo. Georg. Drullmanni. 12.
1677 Thysio-Gronoviana II. C. Crispi Sallustii Opera omnia, cum commentariis integris Jo. Rivii, Aldi Manutii, P. Ciacconii, F. Ursini et H. Putschii, et selectis aliorum. Accedunt Jani Melleri Palmerii spicilegia. Lugduni Bat. ex offic. Hack. 8.—Editio auctior priori an. 1665.
— Lipsiæ. 12. ex ed. I. Vorstii.
1678 C. Crispi Sallustii Opera, cum indicibus et variis lectionibus. Oxonii, e theatro Sheldoniano. 12.

1679 Cantabrigiæ. 12. teste Bibl. Emtinek. Part. XII. pag. 452. n. 246.
1684 C. Sallustius Crispus, cum veterum historicorum fragmentis. Editio novissima. Amstelædami, apud Jansson. Waesberg. 24.
1685 C. Sallustius Crispus, primus in historia, seu bellum Catilinarium et Jugurthinum: cum commentariis Johannis Minellii. Hagæ Comitum, apud Arnoldum Leers. 24.
1686 Thysio-Gronoviana III. Amstelodami. 8.
1690 Thysio-Gronoviana IV. Amstelodami, ex officina Henrici et viduæ Theod. Boom. 8.
1694 Francofurti et Lipsiæ. 8. cum comment. Jo. Minellii.
1695 Roterodami. 12. ap. Leers. cum commentariis Jo. Minellii.
1697 C. Crispi Sallustii quæ extant. In usum Delphini recensuit. et notulas addidit Daniel Crispinus. Londini, impensis Timoth. Childe. 8.—Repetitio ed. Paris. 1674.
1699 Dresdæ et Lipsiæ. 12. curante Sam. Grossero.
— Roterodami. 12. Cum not. Jo. Minellii.
1701 C. Crispi Sallustii Opera, cum indicibus et variis lectionibus. Oxonii, e theatro Sheldoniano. 12.
1706 C. Sallustius Crispus primus in historia, seu bellum Catilinarium et Jugurthinum: cum commentariis Joh. Minellii. Francofurti et Lipsiæ, apud Hieron. Christ. Pauli. 8.

ÆTAS VII.

1710—1802.

Sallustianæ lectionis a Wassio Anglo recognitæ, a Cortio Lipsiensi partim in melius rectæ, partim versæ, ab Havercampio Batavo ad Gruteri et Wassii lectionem restitutæ.

1710 C. Crispi Sallustii quæ extant, cum notis integris Glareani, Rivii, Ciacconii, Gruteri, Carrionis, Manutii, Putschii, Dousæ. Selectis Castilionei, C. et A. Popmæ, Palmerii, Ursini, J. Fr. Gronovii, Victorii, &c. Accedunt Julius Exsuperantius, Porcius Latro, et Fragmenta Historicorum vett. cum notis A. Popmæ. Recensuit, notas perpetuas, et Indices adjecit Josephus Wasse. Præmittitur Sallustii Vita, auctore Jo. Clerico. 'Cantabrigiæ, typis academicis, apud Corn. Crownfield, celeberrimæ Academiæ typographum.' 4.—Wassius lectionem Gruterianam secundum Codices Mss. pæne LXXX. et edd. aliquot vett. constituit, notasque optimorum interpretum et suas adjunxit, quibus Sallu-

atium cum Græcis scriptoribus, a quibus is profecit, sedulo comparat. Plura tamen præter rem sibi permisit.

1713 C. Sallustii quæ extant. (Cum Indice et variantibus lectionibus, cura Mich. Maittaire.) Londini, ex officina Jacobi Tonson et Joh. Watts. 12. maj.

1714 Lugduni. 12. Lat. et Gallice.

1715 Londini. 8.—Repetitio ed. Dan. Crispini in usum Delphini.

1717 Rothomagi. 12. cum not. varr.

1719 Halæ. 12. cum n. germ. auct. Schumanno (Kuehlio.)

1720 Ultrajecti. 8. cum n. Jo. Minellii.

1722 C. Crispi Sallustii quæ extant. Accedunt Julius Exsuperantius, Porcius Latro, et Fragmenta historicorum veterum. Patavii, excudebat Josephus Cominus. 8.—Editor, Cajet. Vulpius, emendationes Gruteri sequitur.

1724 C. Crispi Sallustii quæ extant. Item Epistolæ de republica ordinanda, Declamatio in Ciceronem et Pseudo-Ciceronis in Sallustium. Nec non Jul. Exsuperantius de bellis civilibus, ac Porcius Latro in Catilinam. Recensuit diligentissime, et annotationibus illustravit Gottlieb Cortius. Accedunt Fragmenta veterum historicorum, Constantius Felicius Durantinus de conjuratione Catilinæ, et Index necessarius. Lipsiæ, apud Jo. Frid. Gleditschii b. filium. 4.—Basin fecit textum Wassii, sed eum cum xxx. amplius Mss. partim bonis, partim sequioribus, et aliquibus edd. vett. (Aldina II. non usus, sæpe cum illa convenit) collatum sæpius emendavit aut restituit, sæpe vero etiam illis ut suis (quis enim suos non habet cariores?) abusus, sumtoque jure vel arbitrio ex suis regulis, ex uno Sallustii ingenio factis, ita vertit lectionem, uti in multis a vero aberrasse videatur, ea pleraque anxius secutus sit, ex quibus nescimus quæ vetustas redoleret, (ab ipso Sallustio, illustri ingenio, minus certe quam ab Arruntio quæsita; conf. Senec. Ep. 114.) Multis in locis vel corruptis vel mutilis vestigia codd. prætergressus, nihil opis attulit laboranti. Notas tantum suas addidit, sed eas sane plus justo copiosas, quibus nimirum sua ansa vel conjecta pro ingenio illustraret, aut aviditati eorum, qui verba phrasesque sectantur, satisfaceret, multa sæpe ingerendo, quæ minime ad textus veritatem comparata sunt. Vitam Sallustii nullam præmisit, sed præfationem unam ad editionis suæ rationes direxit. Indicem denique Latinitatis subjunxit, e quo in melius proficiat lector. Ita in illo uno æquitatem

fuisse intelligas erga bona malaque documenta, qualia populus criticorum et interpretum dare solet.

1725 Londini. 12. ex ed. Mich. Maittaire.

— Sallustius in capita distributus, cum parvis in usum tironum notis. Parisiis. 24.

1726 C. Sallustii Crispi Opera quæ extant, cum interpretatione et notis Dan. Crispini, in usum Ser. Delphini. Editio secunda. Parisiis, ap. Barbou. 4.

— Londini. 8.—Repetitio ed. Dan. Crispini in usum Delphini.

1727 C. Crispi Sallustii Opera, cum notis Germ. (Schumanni.) Halæ, ap. Renger. 12.

1728 Parisiis. 24. maj.

1729 Parisiis. 12. ad usum scholarum Univ. Paris.

1731 Angeli Mariæ Peverati Annotationes in C. Sallustii historiam de conjuratione Catilinæ et bello Jugurthino, nec non Synopsis de Historia. Ferrariæ, typis Bernardini Pomatelli. 8.

1734 Londini. 8. cum versione Anglica Jo. Clarke.

1735 Londini. 8. ex ed. et cum notis Dan. Crispini.

1737 C. Crispi Sallustii quæ extant, ex recensione et cum annotationibus Gottl. Cortii. Accedunt Fragmenta veterum historicorum. Constantius Felicius Durantinus de conjuratione Catilinæ. Venetiis, Jo. Bapt. Pascali. 4.

1738 C. Crispi Sallustii quæ supersunt. Londini. 18.

1739 C. Crispi Sallustii Opera, cum notis ad modum Minellii, cur. Christ. Junckero. Lipsiæ. 12.

1740 Hafniæ. 8. cum commentariis Joh. Minellii.

1741 C. Crispi Sallustii belli Catilinarii et Jugurthini historiæ. 'Edinburgi, Gulielmus Ged, aurifaber Edinensis, non typis mobilibus, ut vulgo fieri solet, sed tabellis seu laminis fusis, excudebat.' 24.

1742 C. Crispi Sallustii quæ extant. Cum notis integris Glareani, Rivii, Ciacconii, Ursini, Carrionis, Manutii, Coleri, C. et A. Popmæ, Palmerii, Putschii, Dousæ, Gruteri, Ruperti, Graswinckelii, et Jos. Wasse; atque selectis Castilionei, Zanchii, Jo. Fr. Gronovii, Jani Brouckhusii, &c. Accedunt Julius Exsuperantius et Porcius Latro, ut et fragmenta historicorum, cum notis integris A. Popmæ, Coleri, Ruperti, Wasse, Brouckhusii, &c. cura Sigeberti Havercampi. Cum Indicibus copiosissimis. Amstelædami, apud Changuion, &c. Hagæ Com. ap. Gosse, &c.

Ultrajecti, ap. Neaulme. 2. voll. 4.—Textum sequitur præcipue Wassii, tum Gruteri, a quorum lectionibus nunquam discessit; sed contulit XI. Mss. Belgica. Notas ed. Gruterianæ integras dedit. quod non semper fecerat Wassius. Varias lectt. Mss. et edd. medio inter textum et notas loco posuit. Ipse de suo nihil addidit, et tamen textus velut cymba in oceano, ita in notis natat; oneratque potius lectorem, quam adjuvat.

1743 sqq. Heidelbergæ. Fol. Inter Scriptores Historiæ Romanæ a Ben. Casp. Haurisio editos.

1744 C. Sallustii Crispi quæ extant. (ex ed. Mich. Maittaire.) Londini, typis J. Brindley. 12.

— C. Sallustii Crispi quæ extant Opera. Lutetiæ Parisiorum, sumtibus Mich. Steph. David filii. 12.—Vita Sallustii, huic editioni præmissa, quam se collegisse et ordinasse professus est editor Steph. Andr. Philippe, fere tota Jo. Clerici operam, verbis subinde mutatis, refert; neque hunc auctorem nominavit. Ceterum nitida est editio, sed absque interiori nota.

— Londini. 4. cum versione Anglica Henr. Lee.

1745 C. Crispi Sallustii Opera. Dublini. 8.

— Londini. 12. ex ed. Mich. Maittaire.

1747 Amstelodami, ap. J. Wetstenium. 16. ex doctor. vir. emendatione.—Textus per totum Cortianus. Præmittitur vita et a Petro Crinito et amplior a J. Clerico scripta.

— Taurini. 12. maj.

1749 C. Crispi Sallustii Opera quæ supersunt omnia. Ex recensione Gottlieb Corte. Glasguæ, in ædibus academicis excudebant Rob. et Andr. Foulis. 12.

1750 Parisiis. 12.

1751 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant. Accedunt Julius Exsuperantius, Porcius Latro, et Historicorum veterum fragmenta. Curante Jo. Petr. Millero. Berolini, ap. Haude. 8.

— Glasguæ. 12. ap. Rob. et Andr. Foulis. Ex recensione Gottl. Cortii.

1754 Parisiis. 12. ap. Barbou.—Repetitio ed. Steph. Andr. Philippe. Vid. ad an. 1744.

1755 C. Crispi Sallustii belli Catilinarii et Jugurthini historia. Edinburgi, apud G. Hamilton et J. Balfour. 12.—Elegantissima editio.

— Halæ. Sumtibus Orphanotrophei. 12.—Lectionem reddit, quæ fuit ante Wassium et Cortium.

1756 Edinburgi. 12. ex rec. Gottl. Cortii, una cum versione Anglica Jo. Mair.
— Venetiis. 8. cum veterum hist. fragmentis.
1759 Lipsiæ. 8. cum n. Jo. Minellii.
1761 Venetiis. 8. cum versione Etrusca Jo. Bapt. Bianchi. Vid. infr. Versiones Italicas sub h. a.—Sequitur Vulpii ed. et Hackianam c. n. Varr. 1677. et emendationes Cortii subinde affert in notis. Nec tamen præstare videtur.
— Parisiis. 12. ap. Barbou. Ex edit. Steph. Andr. Philippe.
1762 Londini. 12. Repetitio ed. Mich. Maittaire.
1763 Parisiis. 12. cum versione Gallica Jo. Henr. Dotteville.
1768 Orationes ex Sallustii, Livii, Curtii et Taciti historiis collectæ, ad usum scholarum universitatis Parisiensis. Nova editio. Parisiis, apud Paulum Dionysium Brocas. 24.
— Londini. 8. ex ed. et cum notis Dan. Crispini.
1769 Parisiis. 12. cum Dottevillii versione Gallica.
1770 Parisiis. 12. cum versione Gallica Beauzei.
1771 Londini. 12. ex editione Mich. Maittairii.
— C. Crispi Sallustii Opera, cum duabus orationibus ad C. Cæsarem, et declamationibus una in Ciceronem, in Sallustium altera. Norimbergæ, in offic. Felseckeriana. 8.
1772 Madriti, ex offic. Joach. Ibarræ. 4 max. cum versione Hispanica celsissimi Principis Gabriel de Bourbon, Infantis Hispaniæ. De splendidissima hac ed. conf. ven. Tellerum in editione Berol. 1790. pag. 173. sqq. Titulum vide inter Versiones Hisp. Textum sequitur ed. Elzevir. an. 1634. comparatum cum duobus Mss. bibl. Regiæ Escurialensis, et tertio ex bibl. Principis, variisque editionibus antiquis.
1773 C. Crispus Sallustius, et L. Annæus Florus. Birminghamiæ, typis Jo. Baskerville. 4.—Editio splendida.
— C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum, ex rec. Gottl. Cortii, et selectis illius annotationibus illustrata. Accedit Index uberrimus, Curavit J. Christ. Briegleb. Coburgi, ap. Ahl. 8.—Nemini præter discipulos desiderabilis, nec tamen satis curata. Vita præmittitur carptim ex Ger. Jo. Vossio sumta.
1774 C. Crispus Sallustius, et L. Annæus Florus. Birminghamiæ, typis Jo. Baskerville. 12.
— Parisiis. 12. ap. Barbou.
1775 Parisiis. 12. cum versione Gallica Beauzei.
1776 C. Crispi Sallustii Catilinarium et Jugurthinum bellum, Gui-

donis Ferrarii diligentiâ illustr. ad usum scholarum. In hac novissima ed. accedunt reliqua Sallustii quæ extant omnia, una cum Porcii Latronis in Catil. Declam. et veterum historicorum fragmentis. Bassani, et prostant Venetiis ap. Remondini. 12.—Lectionem Aldinam maxime sequitur.

— C. Crispus Sallustius, et L. Annæus Florus. Birminghamiæ, typis Jo. Baskerville. 12.

1777 Glasguæ. 12. ex recensione Gottl. Cortii.

1778 C. Crispi Sallustii quæ extant, cura Jo. Jac. Hottingeri. Turici, typis Orelli, Gesneri, Fuessl. et Soce. 8.—Textus totus est Cortianus. Hottingerus non præfatus est auctori, sed consilio edendi: subjunxitque varietatem lectionis ad Catil. et Jugurth. ex Cortiana et Havercampiana selectæ suo judicio subinde permixtam. Neque vita auctoris, neque Index hist. subjunctus. Editio nitide excusa et accurata.

— Noribergæ. 8. c. præf. Theoph. Christ. Harlesii, qui textui subdidit lectt. varr. 2. Codd. Tegernseensis et Erlangensis.

1779 C. Crispi Sallustii Opera, novissime recognita, varietate lectionum notisque selectis aucta, studiis Societatis Bipontinæ. Biponti, ex typographia Ducali. 8 maj.

— Manhemii. 8 min.—Textum Cortianum reddit.

— Herbipoli, ap. Stahel. 8.

1780 C. Crispi Sallustii Opera, novissime recognita, emendata et illustrata. Præmittitur vita a Jo. Clerico scripta et notitia literaria. Studiis Societatis Bipontinæ Editio sec. accuratior et auctior. Biponti, apud Petr. Hallanzy. 8. m.—Secunda hæc editio nostra novis per totum ac diligentioribus curis recognitum et emendatum textum habet, in quo constituendo neque superstitione, qua plerique editores laborant, ulli priorum editionum ita astringi nos passi sumus, ut etiam errores propagaremus, et vel ab ipsa nostra prima, ubi nondum satis examinata vel emendata videbatur, discedere nostrum duximus. Quicquid igitur boni post priscos editores Aldus, ejus affinis Fr. Asulanus, Rivius, Glareanus, Carrio, Ciacconius, Putschius, A. Popma, Gruterus, Pareus, Rutgerus Hermannides, Wassius, Cortius, alii, ex melioribus Codd. dederunt, aut ex eorum et priscarum editionum vestigiis sui ingenii ope invenere, id quidem recepimus, vel probavimus: alia, quæ affinxerant magis, quam vere conjecerant, modeste refutavimus: ac si quæ præterea minutius quæsita erant, qualis

admittunt maxime hoc ævo nonnulli, verborum magis aucupes, quam mentis antiquæ custodes, sprevimus. Ipsi vero etiam in pluribus locis, quæ aliis desperata erant, aut male sanata, novam inivimus emendandi et restituendi rationem, eamque, quantum decebat, munivimus: sæpissime aptiori interpunctione aut breviori expositione lectioni consuluimus antea dubitatæ vel male intellectæ: quod quidem uti facile videbunt, quibus auctorem perlegere dulcius est, quam carpere aut circumrodere, ita nec loca, quibus subvenisse nobis videmur, hoc loco indicare, nos animus monet. Neque ab ipsis historiarum fragmentis, ceterisque, quæ Sallustio affingi solent, recognoscendis omnino abstinuimus: sed iis, quibus tantum otii est, ut in uno auctore curando annos consumant, relinquendum duximus ut in fragmentis denuo ordinandis illustris viri de Brosse, interpretis Sallustiani, qui et ipse historias reparare molitus est, ratione vel ingenio utantur. Gravius vero his, qui in minimis magnam doctrinæ laudem quærunt, et scribendi ratione, quam veteres libri nonnulli offerunt, reddenda vim ingenii ac sermonis antiqui ponunt, seniliter vel pueriliter peccasse videbimur, quod inanem illam speciem, studiosis haud raro officientem, post Manutium, aliosque sapientiores Latii procuratores, remisimus. Ita quidem Priscianus L. VII. p. 775. docuit: 'Omnium, quæ tam nominativum quam genitivum similem habent, eorum accusativus raro in *es*, frequenter in *is* solet terminari, ut hic et hæc *omnis*, hujus *omnis*, hos et has *omnis*. Sallustius Catil. *Omnis homines, qui sese student.* Terentius in Andria *omnis nos gaudere.* Virgilius,' &c. et sic sane Mss. Virgilii ac lapides veteres multi habent. Sed et veterum alii, quos Gruterus in Ciceronis libris a se castigatis, et editores Terentii maxime sequuntur, illud *is* longum maluere per *eis* scribere, ut *omneis, civeis, forteis:* et alii regulam egressi eam transtulere etiam ad alia, ut *majoreis, monteis*, de quo vide apud Sosip. Charisium pag. 111. et P. Consentium p. 2040. qui tamen ipse monet, pleraque ex istis regulis consuetudine esse immutata, neque earum vim perpetuo custoditam. In qua inconstantia maluimus in libello præ ceteris juventuti hodie destinato usitatiorem rationem sequi, ex præcepto Quintiliani VII. 17. ne quid 'iis præcipue, qui ad lectionem instituentur, impedimento sit.' Tacemus alia, nisi quod eo etiam consuluimus studiis juvenum, quod notulas aspersimus, quo minus hæreant.

— Monachii. 8. Sallustii bellum Catilinarium, in usum minorum scholarum Boioariæ, cum selectis interpretum, Cortii, Hottingeri, et Bipontinorum, suisque animadversionibus edidit Henr. Braunius.

1782 Parisiis. 12. cum Dottevillii versione Gallica.

1784 Londini. 8.—Repetitio ed. Crispini in usum Delphini.

1788 Hanoveræ. 8. ap. Ritscher. Sallustii bellum Catilinarium.—In Lectionibus historicorum Latinorum in usum scholarum editis a Jo. Henr. Just. Kœppen.

— Avenione. 12. cum Dottevilii versione Gallica.

1789 C. Crispi Sallustii Opera omnia, excusa ad editionem Cortii, cum editionibus Havercampi et Gabrielis Antonii collatam. Londini, apud Payne. 8. sine notis, addito tamen indice variarum lectionum.

1790 C. Crispus Sallustius. Accedunt recensio novissimæ versionis Hispanicæ, Examen variarum lectionum, Interpretatio locorum, Index Latinitatis (curante Guil. Abr. Tellero.) Berolini, ex officina Jo. Frid. Ungeri. 8.

— C. Crispi Sallustii Opera quæ extant, &c. ex rec. Gottl. Cortii. Noribergæ, ap. Riegel. 12. sine notis.

— C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium, cum versione Germanica et notis histor. A. G. Meissner. Lipsiæ, ap. Breitkopf. 4.

— C. Cr. Sallustii Catilina et Jugurtha, cum versione Germ. Alb. Xav. Weinzierl. Monachii, ap. Lentner. 8.—Conf. Verss. Germ. h. a.

1796 Parisiis. 18. Sallustius, Cicero et P. Latro in Catilinam. 3. voll. c. figg.

1797 C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum, ex rec. Gottl. Cortii, cum varietate lectionis ex tribus Codd. Mss. excerptæ, et cum præfatione Theoph. Christoph. Harles. Editio altera auctior et emendatior. Noribergæ, ap. Felsecker. 8.

1798 Sallustius cum notis atque emendationibus Jo. Hunteri. Apud Morison, typogr. Universit. S. Andrew. 8.

1799 C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium, ad exemplar S. V. Telleri edidit, notisque, maximam partem suis, illustravit Henr. Kunhardt. Lubecæ, ap. Bohn. 8.

1800 Sallustii Catilina, mit erklærenden Anmerkungen herausgegeben von Joh. Christ. Wilh. Dahl. (Est pars XIII. Encyclopædiæ Campianæ.) Brunsvici. 8.—Editor præter alia subsidia

usus est Cod. Rostoch.[1] Animadversiones sunt doctæ, eæque criticæ non minus quam historicæ et philologicæ.

1801 C. C. Sallustii Catilinaria et Jugurthina bella. Editio stereotypa. Parisiis, ex offic. stereotypa P. Didot natu majoris, et F. Didot. 12.

— C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum, variantibus et notis illustravit A. Winding-Brorson. Hafniæ. 8 maj.

1802 C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum, juxta editionem J. H. Dotteville. Lugduni. 18.

VERSIONES.

HISPANICÆ.

1548 En Medina. P. de Castro. 4. Citatur in Catal. Thott. Tom. IV. pag. 111.

1554 Salustio Catilinario y Jugurta, traduzido por Fr. Vidal de Noya. Anvers. 8.

1615 Obras de Cayo Crispo Salustio, traduzidas por Manuel Sueiro. Anvers. 8.

1632 Eadem Madriti. 8.

1772 La conjuration de Catilina y la guerra de Jugurtha por Cayo Salustio Crispo. In fine: En Madrid por Joachin Ibarra Impressor de Camera del Rei nuestro Sennor MDCCLXXII. 4 max.— Auctor hujus versionis est celsissimus Princeps Gabriel de Bourbon, filius regis Hispaniarum.

GALLICÆ.

1490 Lucain, Suetone et Saluste, traduits en françois. In fine: 'Cy finist Lucan Suetone et Saluste en françois. Imprime a paris Le XXII°. jour de decembre mill. IIII. CC. IIIIXX. et X. par Pierre de Rouge Libraire du roy nostre sire pour Anthoine Verard marchand libraire demourant a Paris sur le pont nostre dame a lymage saint Jehan l'evangeliste.' Fol. c. figg.

1528 L'histoire Catilinaire de Saluste, traduite par Jean Parmentier. A Paris, par Symon du Boys. 8.

1537 L'Oraison que fit Crispe Saluste contre M. Tulles Ciceron, et l'Oraison du dit Ciceron, résponsive à celle de Saluste, avec deux autres Oraisons du dit Saluste à Jules Cæsar, afin de redresser la République Romaine, traduites par Pierre Saliat. à Paris, par Simon de Colinez. 8.

[1] De hoc Codice Ms. vid. p. 845.

L'histoire de C. Crispe Saluste, de la conjuration de L. Serge Catilin, avec la premiere Harangue de M. Tulles Ciceron contre icelui: ensemble la guerre Jugurtine, avec l'invective de Portius Latro contre ledit Catilin, trad. par Loys Meigret. A Paris, par Chrestien Wechel. Fol.

1556 Eadem. à Lyon, par Jean de Tournes. 12.

1577 Les Œuvres de Saluste, assavoir la Conjuration Catilinaire; la Guerre Jugurthine; la Declamation de Portius Latro; les Oraisons adversaires de Saluste et Ciceron; les Invectives de Ciceron contre Catilina; la Vie de Saluste, et les Temoignages des Modernes: traduites par Victor de la Roche. A Paris, par Claude Micard. 16. c. textu Lat.

1629 Les Œuvres de C. Saluste, traduites en François et illustrées d'annotations par J. Baudoin. A Paris. 4.

1654 L'histoire Romaine de Saluste, traduite en François par Mr. D. M. A Rouen. 8.

1670 Histoire Romaine de Saluste de la traduction de M. Tu Teil. A Paris. 12.

1675 L'histoire de la guerre de Romains contre Jugurta Roi des Numides, et l'histoire de la conjuration de Catilina, ouvrages de Salluste, trad. nouvellement du Latin par A. D. C. A. F. (Jacques Cassagnes.) A Paris, chez Barbin. 12.

1713 Histoire de la guerre des Romains contre Jugurta Roy des Numides, et l'histoire de la conjuration de Catilina; traduites du Latin de Saluste, avec une ample Préface sur l'art historique, et un Jugement sur les Œuvres de Saluste, par M. l'Abbé Masson. A Paris, chez Faucault. 12.

1714 L'histoire de la guerre des Romains contre Jugurta roi des Numides, et l'histoire de la conjuration de Catilina, ouvrages de Saluste Latin-François. Traduction nouvelle. A Lyon, chez Ant. Molin. 12.

1716 Nouvelle Traduction de Salluste: La Conjuration de Catilina contre la Republique Romaine, et la guerre de Jugurtha, Roy de Numidie contre les Romains; par l'Abbé Masson. Seconde edition. A Paris, chez Nic. le Clerc. 8.

1730 Salluste, ou Histoires de la Conjuration de Catilina contre la Republique Romaine, et de la guerre des Romains contre Jugurtha, traduites en François. On y a ajoûté la traduction de tous les morceaux, qui se trouvent en entier dans les Fragmens de cet

Historien. Le tout accompagné de Dissertations et de Remarques critiques, historiques et geographiques. Par l'Abbé Thyvon. A Paris, chez Huart. 2 voll. 8.

1763 Nouvelle Traduction de Salluste, avec la vie de cet historien, et des notes critiques, et augmentée du texte latin à coté de la traduction, avec des variantes choisies, par J. H. Dotteville. Seconde edition. A Paris, chez Lottin. 12.—Repetita ibid. an. 1769. et 1782. 12. Avenion. 1788.

1770 Salluste Latin et François, avec le texte revu et corrigé et des notes critiques par M. Beauzée. A Paris. 12.—Recusa ibid. an. 1775. 12.

1795 Conjuration de Catilina contre la République Romaine par Salluste. Nouvellement traduite sur les meilleures éditions de cet auteur; avec un Discours préliminaire et des Notes littéraires et politiques, par J. B. L. J. Billecoq. A Paris. 12.

ANGLICÆ.

.. Here begynneth the famous cronycle of the warre, which the romaynes had agaynst Jugurth usurper of the kyngdome of Numidy: whiche cronicle is compyled in latyn by the renowned Sallust. And translated into englyshe by sir Alexander Barclay preest, at the commaundement of the right hye and mighty prince Thomas duke of Nortfolke. Fol. s. a. l. et typogr.

.. Eadem repetita Londini. fol. sine anni nota. In cujus fine legitur: Thus endeth the famous cronycle of the war—And imprented at London by Rycharde Pynson, printer unto the kynges noble grace, &c.

1557 The conspiracie of Catiline, written by Constancius Felicius Durantinus, and translated by Thomas Paynell: with the Historye of Jugurth, written by the famous Romaine Salust, and translated into Englyshe by Alexander Barcklaye. In fine: Thus endeth the conspiracy of Catiline. Imprinted at London in Foster-lane by John Waley. Fol.

— Here begynneth the famous Cronycle of warre, whyche the Romaynes hadde agaynst Jugurth usurper of the kyngedome of Numidie: whiche Cronicle is compiled in Laten by the renowned Romayne Saluste: and translated into englishe by sir Alex. Barklaye prieste. And nowe perused and corrected by Thomas Pay-

ndl. Newely imprinted in the yere of oure Lorde God. M.D. LVII. 8. (Londini ap. Jo. Waley.)

1629 The Works of Sallust translated into English by William Crosse. London. 8.

1687 The Works of the famous Historian Sallust, viz. 1. The History of the War of Catiline against the Senate of Rome. 2. The War which Jugurth many years maintained against the same State, with all his historical Fragments. To which is prefix'd the Life of Sallust, made English according to the present Idiom of the Speech. London, printed for R. Wild. 8.

1689 A new Translation of all the Works of the faithful Historian Sallust, containing the Wars which Catilin and Jugurth maintained against the Senat of Rome, his historical Fragments, &c. London, printed for R. Wild. 8.

1709 The Works of Sallust translated into English by J. Rowe. London. 12.—Repetita ibid. 1716. 1726. 1730. 12.

1734 C. Crispi Sallustii belli Catilinarii et Jugurthini historiæ. With a free English translation. By John Clarke. London, printed for M. Bettesworth and Hitch. 8.

1744 The Works of Sallust, translated into English, with political Discourses upon that Author, and a Translation of Cicero's four Orations against Catilina. (by Thomas Gordon.) London, printed by T. Woodward and John Peele. 4.—Recusa ibid. an. 1769. 4.

— C. Cr. Sallust's History of the Catiline and Jugurthine Wars, translated by Henry Lee. London, Hitch. 4. c. textu Lat.

1746 A new Translation of the Works of Sallust, with large explanatory notes and a Review of the Roman history, from the Jugurthine war to Catiline's conspiracy. By William Cooke. London. 8.

1751 The history of Catiline's conspiracy, and the Jugurthine war. By C. Cr. Sallust. With a new translation of Cicero's four Orations against Catiline. To which is prefixed the life of Sallust. (by William Rose.) London, Griffiths. 8.—Repetita ibid. an. 1757. 8.

1756 C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum, ex optima atque accuratissima Gottl. Cortii editione expressum. Or Sallust's History of Catiline's conspiracy and the war with Jugurtha, &c. With an English Translation as literal as possible, and large explanatory notes. By John Mair. Edinburgh. 12. —Repetita ibid. 1774. 8.

1795 The History of Catiline's conspiracy; with the four Orations of Cicero. To which are added Notes and Illustrations. By George Fred. Sydney. London, Longman, 8.

BELGICÆ.

1613 C. Crispus Salustius van de t'samenzweringe Catilinæ, item van den Jugurthynschen oorloge, overgesettet door Sibr. Vomelium. tot Franck. 8.

1651 t'Zammenzwering van Catilina, beschreven door C. Sallustius, en vertaelt door Dr. Her. Ben. t'Amst. 12.

1683 C. Salustius Crispus Roomsche historie van de t'zamenzweeringe van Catilina, en den oorlog met Jugurtha, vertaelt door F. v. H. tot Rotterd. 12.

1798 C. Crisp. Sallustius over de Zamenzweering van L. Sergius Catilina, benevens vier Redevoeringen van M. T. Cicero over hetzelfde Onderwerp; uit het Latyn vertaald en met Aamerk en Opbelderingen vermeerdert door J. ten Brink. Amst. 8.

GERMANICÆ.

1515 des hochberompten lateinischen historischreibers Salustij: zwo schon historien: Nemlichen von des Catilinen vnd auch des Jugurthen kriegen: Darbey auch die durch sechtlich Oration die Cicero wider Catilinam gehalten auch des Catilinen verantwœrtung: volgenn, pald darauff nach enndung der Catilinarien. Durch Herrn Dieterichen von Pleningen zu Schonbegck: vnd zu Eysenhofen Ritter vnd Doctor getheutscht. In fine: Geendet zu Worms auf dem heiligen Reichstag am Aylfften tag des Monats Januarij im funffzechen hundersten vnd dreyzechenden. Vnd gedruckt in der Fürstenlichen Stat Landsshut durch Johann Weyssenburger an erichtag nach Egidy im xv. Jare. Fol.

1530 Argentorati Germanice prodiit Sallustius apud Jac. Polychorium, fol. quam esse versionis Schrayerianæ editionem primam, suspicatur cl. Degen in dem Versuch einer vollstændigen Litteratur der deutschen Uebersetzungen der Rœmer, zweite Abtheilung pag. 330.

1534 Chronica C. Crispi Salustii von dem Rœmischen Bundschuch, Rottung oder Empœrung wider eyn Obergkeyt vnd Gemainen Nutz zu Rom, vnder dem ersten Burgermaisterthumb Marci Tullii Ciceronis, durch Lucium Catilinam angestift vnd practicirt.

Hiebei findstu auch den Krieg der Rœmer wider Jugurtham der Numidier Kœnig. Alles lustig zu lesen. Gedruckt zu Strassburg durch Jacob Cammerlandern in der Frieburger Gassen. Anno M. D. XXXIIII. Fol.—Auctorem hujus versionis esse Georgium Schrayerum, asserit Theoph. Sincerus in Thesauri Bibliothecalis Vol. III. p. 293.

•• Cornelius Nepos vom Ursprung des Rœmischen Reichs, den Sieben künigen, wie die regiert, auch wie sie zuletst vertrieben seind worden, vnd das Burgermeisterthumb angefangen. Darnach folgt das leben vnd thaten etlicher waidlicher vnd herlicher Burgermeister biss vff Gn. Pompeium Magnum. Item C. Crispus Sallustius von der Zusammenrottung Catiline, wie die Cicero erfaren vnd gestrafft. Zuletst findest du auch den Krieg der Rœmer wider Jugurtham, der Numidier künig, wie der vom Mario vnd L. Sylla gefürt, auch ain end hat genummen durch verreterey Bochi, der Moren künig, darumb Jugurtha gefangen gen Rom gefürt, vnd im gefencknus mit dem strick gericht worden. Alles von neuwen verteutscht vnd lustig zu lesen. Getruckt zu Strassburg bey M. Jacob Cammerlandern von Mentz. s. a. fol.—Ita hujus ed. titulum dedit Freytagius in Appar. liter. Tom. III. pag. 663. Degen eam sub an. 1535. recenset. Ad quem vero interpretem sit referenda, ad Petrum ne Selbet, an ad Georg. Schrayerum, de eo uterque vir doctus non consentiunt.

1565 Chronica C. Crispi Salustii von dem Rœmischen Bundschuch, &c. ut 1534. Frankfurt am M. 8.—Repetitio ed. 1534.

1606 Dess weitberhümten historienschreibers Crispi Sallustii vorred oder eingang, über sein Buch von Catilina vnd desselben Anhang, auss der Lateinischen in die teutsche Sprach gebracht durch H. Bilibald Pyrckeymer.—Legitur in Theatro Virtutis et Honoris. Norimbergæ 1606. 8. pag. 153. sq.

1629 C. Crispi Salustii von Catilinarischer Rottirung und Jugurthischen Krieg verteutscht, samt etlichen Anmerkungen und angehængten Kriegs-Discoursen durch Wilh. von Calcham, genannt Lohausen. Bremen. 4.

1662. C. Sallustii Crispi Rœmische Geschicht-Beschreibung, den liebhabenden alter Rœmischen Geschichten, in teutsch übersetzet, von M. Balth. Kindermann. Gedruckt zu Wittenberg. 12.—Eodem anno

— Danielis Albini versio lucem vidit Hamburgi. 8. Mox repetita ibid. hoc titulo:

1663 C. Crispus Sallustius von Catilinarischer Zusammen-Rottung und Jugurtischen Krieg verteutschet durch M. Daniel Albinus sambt dess von Calchum Anmerkungen und Kriegs-Discoursen. Hamburg. 8.

1702 — von Hartnaccius. Hamburg. 8.

1719 C. Crispi Sallustii Beschreibung des catilinarischen und jugurthinischen Krieges, welcher in die reine teutsche Sprache übersetzet worden ist und nach Art des bereits gedruckten Cornelii Nepotis der latein-begierigen Iugend zum besten herausgegeben wird von M. Casp. Gottschling. Halle in Magdeb. 12.— Futilis versio, repetita tamen an. 1734.

1739 Rede des Marius an das Volk wider den Adel aus dem Sallustius übersetzt von D. H. G. Schellhafern.—In den Schriften der deutschen Gesellschaft in Leipzig 1739. 8. pag. 645. sqq.

1763 et 67 Zwey Reden von Cato und Cæsar, übersetzt von Bachmann.—Vid. der Greis, eine Wochenschrift. Leipzig 1763 et 67. Th. 15. St. 182. und 183.

1767 Sallustius von der Zusammenrottung des Catilina, übersetzt von weil. Herrn Thomas Abbt. Stadthagen. 8.—Repetita eodem an. Francofurti, sed ab anonymo interpolata.

1770 Eadem recusa Lemgoviæ. 8.

— Des Marius Rede an das rœmische Volk, von einem Ungenannten.—In den gesellschaftlichen Beschæftigungen. Berlin. 1770. 8.

1771 Sallustius Geschichte vom Katilinarischen und Jugurthinischen Kriege, aus dem Lateinischen, von Gottfr. Konrad Bœttger. Leipzig. 8.

1772 Sallustius vom Kriege der Rœmer wider den Jugurtha, ins deutsche übersetzt von Joh. Franz. Wagner. Lemgo. 8.—Repetita ibid. an. 1783. 8.

1783 Sallusts Katilina und Jugurtha. Aus dem Lateinischen übersetzt von Joh. Karl Hœck. Frankfurt am M. 8.

1790 Caii Crispi Sallustii bellum Catilinarium sive de conjuratione Catilinæ ejusque sociorum. Kaius Krispus Sallustius vom Katilinarischen Kriege, übersetzt und mit historischen Anmerkungen begleitet von A. G. Meissner. Leipzig. 4. c. textu Lat.

— K. K. Sallustius Author Katilina und Jugurtha, teutsch und lateinisch mit dem Leben des Geschichtschreibers, einer durch-

gaengigen Analys und Bemerkungen so wohl über die allgemeine Vorzüge des Historiographen, als die Uebersetzung selbst, herausgegeben von Alb. Xav. Weinzierl. München. 8.

1794 Sallusts Catilina, übersetzt von Joh. Christoph Schlüter. Münster. 8.

1795 Sallusts Jugurtha nebst dessen Episteln an C. J. Caesar über die Staatseinrichtung, übersetzt von Joh. Christoph Schlüter. Münster. 8.

1796 Sallusts Katilina und Jugurtha; übersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Joh. Karl Hœck. Zweite verbesserte Auflage. Frankfurt am M. 8.

1800 Sallustius von der Zusammenrottung des Catilina, übersetzt von Th. Abt. Zweyte Auflage. Lemgo, b. Meyer. 8.

1806 Sallusts Werke, lateinisch und teutsch, von Joh. Christoph Schlüter. 2. Theile. Münster, b. Peter Waldeck. 8.

ITALICÆ.

1518 Sallustio con altre belle cose volgarizzate per Agostino Ortica della Porta Genovese. In fine: Impresso in Vinegia per Bernardino Vinitiano de Vitali nel anno del Signore M.D.XVIII. adi XXIII. di Aprile. 4.

— Salustio con alcune altre belle cose, volgareggiato per Agostino Ortica de la Porta Genovese. In fine: Impresso in Vinegia per Zorzi di Rusconi Milanese. Nell' anno della incarnatione del nostro Signore Messer Jesu Christo. M.D.XVIII. Adi XXIII. di Aprile. Regnante l' inclito Principe Leonardo Lauredano. 8.

1523 Salustio, &c. (ut supra) In fine: Impresso in Vinegia per Marchio Sessa et Piero de Ravani Compagni del M.D.XXIII. Adi 18. Magio. 8.

— Salustio, &c. In fine: In Vinegia per Gregorio di Gregori nel M.D.XXIII. del mese di Decembrio. 8.

1531 Sallustio Historico eloquentissimo con alcune altre belle cose, di latino nella volgar lingua per Agostino Ortica della porta Genovese tradotto. Novamente revisto et stampato. In fine: Stampato in Vinegia per Marchio Sessa nel Anno del Signore M.D.XXXI. 8.

— Ibid. per Francesco Bindoni e Maffeo Pasini. 8.

— Ibid. sine nota impressoris. 8.

1545 Sallustio, &c. nella volgar lingua per Agostino Ortica della

porta Genov. tradotto. In fine: Stampato in Venetia. M.D.XLV. 8.—Ex ed. 1531. repetita.

1550 L'Historia di C. Crispo Sallustio, nuovamente per Lelio Carani tradotta. In Fiorenza. 8.

1556 La Historia di C. Crispo Sallustio, nuovamente per Lelio Carani tradotta. Con una numerosissima Tavola di tutto quel piu segnalato, che nell' opera si contiene; et una utilissima dichiaratione nel fine, di tutti i nomi antichi, e moderni, delle provincie, citta, castella, popoli, monti e fiumi, et molte altre cose notabili, de' quali l'Autore fa mentione. In fine: In Venetia per Gio. Griffio. Ad instanza di Lodovico delli Avanzi. MDLVI. 8.

1564 La Historia di Gajo Sallustio Crispo nuovamente tradotta dal Signor Paulo Spinola. Seguendo i migliori Testi, e conservando le Figure e le Forme del dire, con tanta diligenza, che nella favella Italiana non s' è veduto ancora si bel ritratto di perfetto Scrittore Latino. Le postille del Dottor Valvassori brevemente comprendono la somma, e l'artificio. Le Sentenze Morali Scelte. Con la Dichiaratione de' vocaboli antichi. In Venetia, per Gio. Andrea Valvassori. M.D.LXIIII. In fine: In Venetia per Gio. Andrea Valvassori, detto Guadagnino. MDLXIIII. 8.

1644 Sallustio, &c. da Carlo Corsini Patrizio Fiorentino. Fiorenze per Luca Franceschini, e Alessandro Logi. 4.

1656 Congiura di Catilina tradotta da Sallustio. Inserta legitur in Primi studj di Antonio Loredano Nobile Veneto Divisi in Tradutioni, Discorsi, e Sentenze. Venetia MDCLVI. 12.

1681 La Congiura di Catilina, &c. In Bologna. 8.

1761 Le Guerre Catilinaria e Giugurtina di C. Crispo Salustio tradotte in lingua Toscana del Testo Latino èmendato secondo le migliori edizioni e con varie note illustrate dal Dottor Gio. Battista Bianchi di Siena Maestro di Lettere Umane nel Seminario Arcivescovale di detta Città. Ad uso del medesimo Seminario. In Venezia, MDCCLXI. appresso Tommaso Bettinelli. 8.

DANICA.

1702 Hafniæ. 8. Sallustium Danice vertit Samuel Hans Wallenberg. —Novæ versionis Danicæ specimen, scil. Cæsaris et Catilinæ orationes in Conjuratione Catilinæ, legitur in Minerva et Maanedskrivt, Hafniæ m. Jul. an. 1788. 8.

Hic finitur Index Editionum Sallustii, auctior Fabriciano, et secundum ætates a sociis Bipontinis digestus. Restat, paucula quædam ab iisdem omissa nunc breviter indicare.

Quod ad ipsissimam editionem quæ omnium antiquissima habeatur, de qua inter bibliographos quæstio est, hic controversiam non movebimus: at ex iis primariis editionibus quas possidet Bibliotheca Spenceriana, unam saltem non invenimus inter *natales* Bipontinorum; eam nempe quæ impressa fuit (inter annos forsan 1470. et 1473.) a Cæsaris et Stol,[1] qui typographicam artem a Gering edocti fuerant, et in eodem prælo, Parisiis, consocii laborabant. Res ita se habet, ni forsan hanc editionem, ut alias quasdam, vulgatis bibliographicis quiddam discrepantes descripserint. Nec mirum si quædam Bipontini præterlapsi fuerint, cum unam Sallustii primariam editionem (nempe 4to. 1470.[2] sine typographo et loco) ipse præterlapsus est Audiffredius.[3] At plerumque Bipontinorum Recensus, quoad antiquas Sallustii editiones, fertilis et accuratus videtur; ut qui non solum ipsi, proculdubio, plurimas editionum primariarum, quas descripserunt, inspexerint; sed in describendis Romanis et Italicis ducem habuerint virum clarum Audiffredium,[4] et ab eo ne vel minimum erravisse videantur. Similiter quod ad editiones Aldinas, fideliter et tuto Renouard,

NOTÆ

[1] Biblioth. Spenceriana, Vol. II. n. 411. Bipontini notaverunt edit. impress. a Cæsaris et Stol cum anni nota 1479. Prior vero prodiit sine anni nota; et differt tam ab hac quam ab illa circa 1470. per Udal. Gering. Editio anni 1479. est forsan repetitio hujusce, sine anni nota, jam memoratæ.

[2] Ibid. n. 409.

[3] Si modo Editio supra memorata, Romæ, ut dictum est, revera impressa sit. Nulla Romana editio, ab ipso Audiffredio recensita est a. 1470. nulla ante a. 1475.

[4] Catalogus Historico-Criticus Romanarum editionum sæculi xv. Romæ, 1783. et Specimen Historico-Criticum editionum Italicarum sæculi xv. Romæ, 1794.

Aldinarum historiographum,[1] secuti sunt, et ne vel unam sæc. XVI. (nempe Aldinarum) omiserunt, quam Renouard recensuerat. Sunt fortasse nonnullæ sæc. XV. quæ Bipontinos effugerant, et quæ nos etiam effugerunt. Quod ad editiones sæc. XVI. et deinceps spectat, unam et alteram notabimus quas Bipontini non descripserunt. In Museo Britannico sunt:

Editio Paris. 1521.—Edit. Lugd. apud Gryph. 8vo. 1586. Edit. Lugd. 1589.

Sæculi XVII. sunt, ni fallimur, paucæ omissiones: inter quas notes unam Amstelodami 1647.

Quod ad sæculi XVIII. editiones, effugisse eosdem videntur editt. Parisinæ (per Didot) 1795. et 1798. sed stereotypicam (ut audit) editionem ejusdem Didot, 1801. in ordine descripserunt. Abideni Firmici quoque editio, ad usum universitatis Braydensis, a Nardini multum laudata, præterlapsa est eos.

Hæc sequens non omittitur a Bipontinis, sed annus prave ponitur 1741. nempe C. Crispi Sallustii Belli Catilinarii et Jugurthini Historiæ. Hæc in tituli pagina: 'Gulielmus Ged, aurifaber Edinensis, non typis mobilibus, ut vulgo fieri solet, sed tabellis seu laminis fusis excudebat.' 1744.

Si Bipontini hanc editionem omnino omisissent, non fuisset mirandum, quippe paucis Germanis forsan visam aut notam; at eam penitus præterlapsos esse bibliographos Britannicos valde miramur. Editio ipsa (12mo.) est forma levis, et quod ad typos chartamque simplex munditiis; sine notis et quidem aliis quæ solent editiones commendare: at tamen re et significatione gravis, ob id quod artis stereotypicæ specimen præbet plus quam quinquaginta annos antequam sua Gallis dederit Didot. Vide quæ nos supra, sub Recensu Editionum Virgilii, in Parte VII. hujusce operis, p. 4554. et si quis plura velit, consulat Dissertationem viri ingeniosi Alexandri Tilloch in The Philosophical Magazine,

NOTÆ

[1] Annales de l'Imprimerie des Aldes, &c. par Ant. Aug. Renouard, à Paris, 1803.

vol. x. p. 257.[1] Ob has causas hanc parvam editionem notare ausi sumus, nil obstante Bipontinorum recensione.

Prorsus omittitur editio Andreop. 1795. quæ repetita est 1796. cura Hunteri, editoris Scoti sæpius memorati et commendati.

Occurrunt etiam in bibliotheca Bodleiana Oxon. quorundam Fragmentorum Sallust. editiones, quæ apud editores Bipontinos, ni fallimur, non inveniendæ sunt; nempe, Fragmenta Historicorum, Francofurt. 1588.—Conciones ex Sallustio excerptæ: excudebat Henricus Stephanus, 1570.—Harangues Militaires et Concions de Princes, Capitaines, &c. Paris. 1575. par Franc. de Belle Forest.

His addas versiones quasdam omissas:

Versio Ital. 12mo. Ven. 1550. *Mus. Britann.*

Salluste: Histoire de la République Romaine, trad. par C. de Brosse, 3 Tom. 4to. Dijon, 1777. Opus splendidum, mappis et tabulis numismatum ornatum, ab interprete ipso sic explicatum: 'En partie traduite du Latin sur l'original; en partie rétablie et composée sur les fragmens qui sont restés de ses livres perdus; remis en ordre dans leur place véritable, ou la plus vraisemblable.'

Sallustio: la Conjuration de Catilina, y la Guerra de Jugurtha. Fol. min. cum iconibus, Madrid. 1773. Trad. par Man. Sueyro.

Repetitio (Edit. 3.) Gallicæ Versionis par M. Beauzée, revue, corrigée, et augmentée, à Paris. 1781.

NOTÆ

[1] Eorum, si qui sint in his rebus curiosiores, causa, hic loci observare liceat, fere sub eodem tempore quo Sallustius arte stereotypica apud Edinburgenses excudebatur, alium etiam librum, Scougali 'Life of God in the soul of Man,' 1742. fuisse ita impressum. Apparet e Dissertatione supra memorata Tilloch ipsum exclamare posse, 'quorum pars magna fui,' quippe qui, adjuvante celebri archetypo Foulis Glasguensi, multis abhinc annis (nempe 1783.) arte stereotypica in libris tam Græcis quam Latinis, usus sit: inter quos Xenophontis 'Ανάβασις, 1783. Apparet etiam e Niew Algemein Konst en Letter Bode, 1798. n. 232. Belgicos supra centum annos matrem hanc fertilem (artem stereotypicam) filiarum forma pulcherrimarum et perfectissimarum agnovisse. Hæc in transitu, sed, ut speramus, loco non aliena.

Las IV. Oraciones Catilinarias de Ciceron, trad. par Laguno, 4to. Madrid. 1796.

The History of Catiline's Conspiracy, with the four Orations of Cicero: by Geo. Fred. Sydney, 8vo. Lond. 1795.—Subjunguntur Notæ et Illustrationes.

Sint etiam qui inter hæc annumerare vellent opera quæ magna ex parte fere deriventur a Sallustio: exempli gratia, Catiline's Conspiracy, a Tragedy; a nostro Benjamino Jonson, 4to. Lond. 1611. Quippe tragœdia hæc (adeo a Shakspearii Julius Cæsar et Antony and Cleopatra differt) magis est Belli Catilinarii versio (et ita Jonson se gessit in aliis) quam poëtica vel dramatica civilis tumultus, secundum τὴν 'Αριστοτέλους ποίησιν, imitatio. Et ita de illa commentatus est Drydenus.

Hisce omissis in Bipontinorum Indice additamenta subjicimus pauca:

Ipsorum Bipontinorum (Deuxponts, 8vo. 1789.) edit.—Bipontini editores ab initio professi sunt pro basi sua optimas auctorum classicorum editiones accipere: sed tamen suum judicium quod ad variantes lectiones tam codd. Mstorum quam veterum editionum exercere, eas, quæ optimæ judicarentur editiones, non in omnibus nec serviliter secuturi. Quo recte, quo prave, non hic loci.

Bipontinorum repetita editio, nempe tertio recognita, emendata, et illustrata. Hæc prodiit præcedentibus auctior, 8vo. Argentorati, sed ex studiis et typographia Societatis Bipontinæ, 1807.

C. C. Sallustii Historiarum libri III. Fragmentum cum quinque aliis in Bibliotheca Parisina olim repertum: edente J. G. Kreyssis 8vo.—Repetita Schneb. 1811.

C. C. Sallustii Opera, exceptis Fragmentis, omnia: ed. Henricus Kunhardt. 2 vol. 8vo. Lips. 1812.—Prooemia habet, et notas; et est repetitio edit. 1790. de qua Bipontini in loco.

In Opere Posthume di Vittorio Alfieri, Tomus IV. complectitur versionem Ital. Sallustii de Bell. Catilin. et Jugurth. cum brevi præfatione interpretis, at sine notis. Lond. 1814.

Sallustii Opera quæ extant, præter Fragmenta, omnia: ed. G. Lange. 8vo. Halis. Sax. 1815.—Editor textum multum recognovit et illustravit.

Catilinaria et Jugurthina Bella, 18mo. Paris. 1817.

C. Crispi Sallustii quæ supersunt omnia, quibus accesserunt excerptæ aliquot e deperditis ejus libris illustrium Virorum Epistolæ et Orationes, ex edit. Gottlieb Cortii, 18mo. Lond. 1818.—Sallustio subjicitur Justinus. Editio nitida quod ad typos, et quod ad textum correcta.

Caii Sallustii quæ extant: adjiciuntur Declamatio in M. T. Ciceronem, Sallustio forsan falso ascripta, et in Sallustium Declamatio, falso forsan M. T. Ciceroni. 12mo. Lond. 1818.

In vol. I. Classicorum Latinorum, seriatim editorum, cum notis et comment., agmen ducunt Sallustii opera Bartholomæi Nardini cura recensita et illustrata. Præfiguntur Præfatio et Vita Sallustii ex Italica ejusdem editoris Sallustii interpretatione desumta et Latine versa. Subjunguntur Nova Fragmenta, ex laboribus Angeli Mai Ambrosianis, quæ vero non publici juris facta sunt cum iis ab eodem viro docto divulgatis Mediol. 1815. 1816. Declamationes Ciceronis adversus Sallustium et Sallustii adversus Ciceronem rejiciuntur. Brixiæ, 8vo. 1819.

C. C. Sallustii Opera: ex edit. Gottlieb Cortii, cum notis in usum Delphini, sed sine Interpretatione marginali. In usum Scholarum. Ex ædibus Valpianis, 8vo. Lond. 1820. —Hæc editio continet tantum Bella Catilinaria et Jugurthina, sine Indice.

Versio Italica a Nardini, cum vita Sallustii Italice scripta, Brixiæ, 1806.—Idem Nardini (in edit. 1819. supra memorata) notat Elizabetham, reginam nostram inclytam, Sallustium Anglice interpretatam esse: minus recte, ni fallimur, sententiæ Rogeri Ascham (in The Schoolmaster) de Sallustio non obliti. Est quidem in Biblioth. publ. Cantab. Xenophontis Ἀναβάσεως Angl. versio, jure forsan Elizabethæ ascripta, nunquam vero edita: et pro certo nulla Sallustii versio ab eadem unquam vulgata fuit.

The Works of Sallust. By Henry Steuart, LL. D. 2 vol. 4to. Lond. 1806.—Opus splendidum. Præfiguntur duo elaborati Tractatus, cum notis historicis, biographicis, et criticis, totum pæne primum volumen complentibus; Sallustii etiam effigies, ex antiquo marmore in Palatio Farnesiano Romæ servato, quæ alteram illam Sallustii effigiem splendidissimam in versione ejus Historiæ Hispanica, Don Gabriel Principi ascripta, longe superat, immo majestatem spirat.

The Works of Sallust, translated into English by Arthur Murphy, Esq. Lond. 1807.—Idem hic interpres qui vertit Anglice Tacitum. Præfigitur vita Sallustii, et etiam effigies, sed a tabulæ præcedentis archetypo diversa.

Histoire de Salluste; par Dureau de la Malle, 1 Tom. 8vo. et 2 Tom. 12mo. Paris. 1808.—Hæc est nova versio, et cum Gallica interpretatione textum habet Latinum.

RECENSUS CODICUM MSS.

QUI IN BIBLIOTHECIS BRITANNICIS SERVANTUR.

C. C. Sallustii Codices in Museo Britannico.

De exteris, ut antea, non hic loci. Sed tamen Notitiam, et quidem admirandam, unius memorabimus codicis, qui in Bibliotheca Rostochiensi asservatur; et cujus præcipuæ lectionum varietates a Joanne Christiano Gulielmo Dahl et Petro Daniele Friederico Zaepeliehn Lipsiæ publice exhibitæ sunt 1791. Transcripta videnda est in *The Classical Journal*, No. XIX. p. 144. Quam Notitiam memorare

visum est, si modo erroris corrigendi causa qui in nota 2. apparet, ubi legitur editionem Sallustianam Ascensii repetitam, Fabricio, Ernestio, Harlesio, et Bipontinis editoribus incognitam esse. Quod ad tres priores nihil moramur: sed a Bipontinis sociis notatam fuisse apparebit eos consulenti in loco.

Collectiones *Regiæ*, *Cottonianæ*, *Sloanianæ*, et *Lansdowni-anæ* nihil Sallustii tenent: nihil saltem quod nostram notitiam requirat.

Biblioth. Harl. 2460. Caii Crispi Sallustii Conspirationis Catilinariæ Historia, et Bellum Jugurthinum, cum aliis. Ad finem cod. hæc verba, nisi calamus eadem transfoderit: 'cum in Sallustio restituendo usus sum hoc Ms. libro, quem mihi commodavit . . . . . . (deest nomen) tum humanus tum religiosus.'

'Cÿprianus a popma phrÿsiüs.' Chartac. cent. XV.—Latina Versio τῆς Κύρου Παιδείας Xenophontis præfixa a quibusdam ascribitur celebri Pogio Florentino.

2475. Cod. qui cum aliis Sallustii Bellum Catilinarium et Bellum Jugurthinum continet.—Sub finem annus datur quo codex exscriptus fuit, nempe 1291.

2499. Continet, cum aliis, Conspirationis Catilinariæ Historiam. Chartaceus, cent. XV.—In Sallustium sunt notæ quædam: sub initio quam plurimæ.

2520. Est Historia Catilinariæ Conspirationis et Belli Jugurthini; partim membran. partim chartaceus, cent. XIV. In fine duo folia absunt, et sub finem Belli Jugurthini unum.

2522. Aliud exemplar, cum paucis scholiis, membran. cent. XIV.

2539. Codex Conjurationis Catilinariæ cum Cicerone de Officiis conjunctus. Sine notis, chartac. cent. XV.

2540. 2542. Continent etiam in distinctis codd. Conspirationis Catilinariæ Historiam et Belli Jugurthini. Codices XIV. vel XV. cent.

Harl. Collectio alios quam plurimos Sallustii codices exhibet, numeratos usque ad quindecim, n. 2597. 2598.

2648. 2657. 2704. 2711. 2716. 3289. 3443. 3872. 4865. 5374. 5412. 5429. 6516. Horum plurimi membran. et illumin. XIV. vel XV. sæc.

Codd. Burneienses. N. 245. Cod. Ms. membran. completus (secundum Colophonem in fine) die 22. Feb. 1477. (in Catal. non recte 1471.) continens Bellum Jugurthinum et Bellum Catilinarium; in duobus vel tribus locis collat. ad pag. edit. Havercampi, Amstel. 1742. Ubi de divisione Africæ a Sallustio agitur (fol. 9.) habet hic codex schedulam geographicam: habet etiam lectiones quasdam bonas. Elegans; membran. et illumin. cum glossis paucis.

Codices Cantabrigienses.

In *Bibliotheca Publica*, n. 1306. cod. membran. in 4to. continens, 1. Lib. Crispi Sallustii de Conspiratione Catilinæ et sociorum ejus. 2. Lib. ejusdem de Bello gesto in populum Romanum cum Jugurtha Rege Numidarum. 3. Invectivam ejusdem in Mar. Ciceronem. 4. Invectivam in Sallustium Crispum. 5. Invectivas quatuor ejusdem in Lucium Catilinam. 6. Orationem ejus ad Cæsarem pro Marco Marcello.—Cent. XIV. vel XV. sine notis.

Aula Pembrochiana habet cod. oblongum 8vo. min. membran. Belli Catilin. conclusio non recte posita est, sed prope sex pagg. a codicis fine. In Bell. Jugurth. est schedula quædam geographica. Notatum est a quodam librario de hoc codice Msto., a libris impressis in *ordine* verborum discrepare. Codicis hist. ætates et scriptura non per omnia congruunt: abundat punctis, maxime periodis, sæpe ad antiquarum quarundam inscriptionum similitudinem. Forsan circa sæc. XII. vel XIII. Sine notis.

Codices Oxonienses.

Bibliotheca Publ. Auctar. Laud. Lat. 59. membran. Sallust. exhibet. Subjungitur Aristotelis Epistola Alexandro.

K. D. 42. Sallust. membran. XIV. vel XV. cent. Continet etiam fabulam de Cantabro et Cantabrigia, a Chronico Croylandiæ, et Tractatum de Indulgentia.

Canonici Lat. 142. Sallust. de Bell. Rom. circa sæc. XIV.—Canonici Lat. 143. membran. illum. circa sæc. XV. —Canonici Lat. 144. Sallust. de Bell. Jugurthino: cui subjungitur Tullius de Senectute. Verba hæc inania sub fine: 'Quis scripsit hunc librum sua anima in Paradiso.' Hi codd. Mss. Canonici, ut supra dictum est, non adhuc in ordinem sunt redacti.

Codices D'Orvilliani. X. 1. 3. 18. inter plura Ciceronis continet orationem Sallustii in Ciceronem.

X. 1. 3. 20. inter plura Ciceronis habet C. Sallustii invectivam in Ciceronem.

X. 1. 3. 30. Sallustius de Bello Catilinario et Jugurthino. Cod. membran. ff. 53. in Fol. scriptus X. die Decembris a. 1417.

X. 1. 3. 31. Sallustius de Bello Catilinario, ff. 1—24. Continet etiam Quasdam Declamationes Coluthi Florentini Vatis de laudibus Lucretiæ.[1]

Ex Collegiis *Magdalense* habet, n. 218. Sallustii Bellum Catilinarium et Bellum Jugurthinum, una cum explicatione quarundam vocum Sallustii. Hæc explicatio duas paginas et dimidium implet. Amplectitur etiam hic cod. Ciceronis Officia eadem manu scripta, item Guarini Veronensis Orationes. In fine unius ex orationibus indicatur annus quo exscriptus fuit hic codex, 1448.

Novum Collegium possidet cod. Ms. qui cum Cicerone de Officiis amplectitur Sallust. de Conjuratione Catilinæ, ejusdem invectivam in Ciceronem, invectivam Ciceronis in Sallustium, et Sallust. de Bello Jugurthino.

Coll. S. Johan. Bapt. habet Sallustii Opera, circa sæc. XV.

NOTÆ

[1] Codd. Mss. et impressi D'Orvilliani cum notis Mss. qui in Bibliotheca Bodl. asservantur. Oxon. e Typographio Clarendoniano, 1806.

Catal. Mss. Angl. et Hib. notat codicem Sallustii Bellum Catilinarium et Jugurthinum continentem in biblioth. Colleg. Baliol. et in vol. distincto anonymi Glossam super Sallustium.

Codex in Biblioth. Archiepiscopal. Lambeth.

Bibliotheca Archiepiscopi Cantuar. Lambeth, inter Codices Mss. quamplurimos varii generis, quosdam tenet auctorum Classicorum: inter quos æstimandus est Sallustius de Bello Catilinario et Bello Jugurthino, in 4to. circa Sæc. XIII. Pulchre exaratur et illuminatur. Membran. sine scholiis, at perfectus: sub finem hi versus:

Sex Jugurtha dies pereuntem carcere Rome
Spectatum te dira fames scelerate peremit
Ut Plutarchus ait vir qui celeberrimus auctor.

Vix necesse ducimus lectorem submonere, ne quæ de codicum singulorum ætate adhuc dicta sint, ad literam, quasi per lineam facta, interpretetur, et ubi, per operis festinationem aut scientiæ tenuitatem, quiddam erraverimus, quod pro certo possit accidere, nimis implorare et supplicare. Norunt quippe harum rerum periti, codicibus antiquis figuras, quæ commonstrarent annum quo sint exarati, dari quam rarissime, antiquissimis nunquam:[1] et etiamsi quædam sint signa, tam in characteribus quam in membrani vel chartæ vetustate atque mucore, aut in colore atramenti, talibusque, cernenda, quæ diversorum sæculorum scripturam fere denotent, tamen in his rebus versatissimos posse interdum capi. Quod doctissimus

NOTÆ

[1] Excipiendæ vero sunt Chartæ et Bullæ, ut vocantur, quæ plerumque Principis vel Papæ, Regni vel Dominicæ Incarnationis, annum habent notatum.

Montfaucon dicit de Græcis codicibus antiquioribus, dici etiam potest de Latinis; scilicet, inter hos ipsos codices discrimen ætatis assignare non ita esse facile.[1] Immo idem dici possit de magis hodiernis, ad XIV. XV. et XVI. sæc. vergentibus; nempe characterum, etiam apud nostros, diversorum sæculorum, ab Hen. I. usque ad Hen. VIII. sæpe scriptiones variari, et inter se mutari.[2] Hæc cum ita sint, gratum est appropinquare veritati, ubi ad ipsam usque veritatem accedi non potest:[3] meliusque forsan in rebus hujusmodi nonnunquam minus accurate loqui, quam omnino tacere.

NOTÆ

[1] Palæographia Græca, Lib. III. c. 1. p. 185.

[2] Vid. exempla in Appendice ad 'The Reports of the state of the public Records of the Kingdom,' et stylos scripturarum ab Hen. I. ad Hen. VIII. in Wrightii 'Court Hands.'

[3] Vide quæ de hac re prædicat vir in antiquis scripturis explicandis versatissimus, David Casley, in Præf. ad Catalogum Reg. Codd. p. 6.

INDICES

IN

C. C. SALLUSTIUM.

INDEX PRIMUS,

SIVE

RERUM MEMORABILIUM

QUÆ IN SALLUSTII OPERIBUS HABENTUR.

C *Catilinarium*, J *Jugurthinum Bellum*, numerus caput indicat. F *Fragmenta* designat cum pag. et lin.

C. Annius, Leptitanorum præfectus J 77

D

E

F

L

M

N

O

P

Q

R

INDEX SECUNDUS,

SIVE

GRAMMATICUS ET CRITICUS.

C *Catilinarium*, J *Jugurthinum* *Bellum*, numerus caput designat. F *Fragmenta* indicat cum pag. et lin.

maxime qui J 89 dissidere, ac tum domum J 46 receptui ac post munimento foret J 50 Ac ni M. &c. J 56 et, ac si jam J 85 nisi tamen resp. pariter, ac sævissimo imperio bene gesta J 100 ac fuere qui dicerent J 106 pro, quin, antimmo, nihil dolo factum ac magis calliditate Jugurthæ J 107 Q. C. Cos. ac deinde F 271, 1 ac mox F 313, 6 ac mihi sic videtur F 352, 8 de M. juxta ac de se F 353, 3 J 45

Accedam quo potissimum infelix ac. J 14 quo ac. aut quos appellem J 14 sic Plautus in Epidico: ad provinciam J 25 huc, quod habuerat nimis liberaliter C 11 Imperatori plus bonæ spei accedebat J 44 quo improvisus, gravius accideret J 88 dum quid tibi ex eo gloriæ F 348, 15 pleraque hostiliter loca cum equitatu J 20, 62 eodem J 113 Virg. penitusque sonantes Accestis scopulos. de hostili adventu Cic. pro Milone: tamen, accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Quo propius discrimen accedo Curt. iv, 14, 24 accedo te. Charis. Accedere (de hostium incursu) J 58

Accendebant animum non mediocrem pollicitando J 8 contra M. vehementer J 64 prælium F 294, 19 ingenium cupidum pacis vehementius J 102 invidiam polluta licentia J 16 vehementissme sibi animum ad virtutem J 4 studia hominum C 23 magis magisque in dies accenditur animus C 20 natura serpentium J 89 siti accenditur J 89 animum accendi J 4 accensa lubidine C 25 ad hoc, studia Numidarum in Jugurtham accensa J 6 Huic studia accendit patriæ virtutis imago Silius i, 37 vitia Ovid. de Remed. i, 27 in iram Lucan. iii, 27 vehementer J 34 Sic accensa plebes J 73 ex qua omnes discordiæ F 283, 17 ad dominationem accensi sunt J 31 Sic Livius iv. B. Pun. adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos. bonum ingenium contumelia J 82 præmiorum spe F 309, 4 illorum pollicitationibus J 20 animus fertur accensus in socios F 344, 10

Acceperant volenti de ambobus (grata aut placentia) J 73 literas C 46 ubi ea quæ fama acceperat ex literis Imp. ita esse cognovit J 9 ex amicis acceperat J 20 Consulem factum antea J 82 quos pelli jam ac. J 101 postquam accepere ea C 21 ubi ea J 101 redde rationem quantum acceperis F 363, 5 Urbem R sicuti ego accepi C 6 in meum regnum J 10 et ex aliis sanctis viris ita J 85 locutum accepimus J 13 Super Numidiam Gætulos accepimus agitare J 19 J 78 impune injuriam J 31 postquam Senatus de bello illorum accepit J 80 Sic Cic. iii de fin. 105 ut de Hercule et Libero accepimus, et alibi Plin. Lib. 16 postea vero quam accepit participem negotii Scaurum J 29 ex nuntiis J 46 clamorem a tergo J 58 paucis quæ animus monet F 340, 24 quin tu ea F 349, 21 beneficia invitus accipere J 96 signum aut imperium ullum J 97 ne fœdera acciperemus J 14 in deditionem F 312, 2 societatem F 312, 14 æquo animo C 3 otium cum servitio F 279, 5 in deditionem accipitur J 29 neque datur dono neque J 85 vera accipiendi insolens F 326, 13 beneficiis amicitias parabant C 6 accepta injuria, ignoscere, quam persequi malebant C 9 data fide atque C 44 oratione, respondit J 22 mercede J 85 acceptam (nobilitatem) corrupisse J 85 acceptio frumenti J 29 acceptis vulneribus J 101 nuntio J 28 nomine modo imperii a vobis F 298, 2 tam acceptum hominem popularibus J 7 jucundi amici, accepti affines Valer. v, 5, 1 in fidem F 313, 9 divitiis magis clarum magisque acceptum videt F 356, 22 magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis J 70 carus acceptusque ei J 12 negotiorum curator fidus, acceptusque et omnium consiliorum particeps J 71 Mauro ob ingenii multa bona J 108 Cæsar. A.B. Gal. 14 maxime plebi. acceptus. acceptius in vulgum Tacitus et A. Victor in Cæs. pag. 421. miror hanc Phrasin Stephanum fugisse. Te nihil in vita nobis acceptius ii, 7, 54. Caligula ante principatum omnibus carus acceptusque fuit A. Vict. Epit. iii, 3

Accersere, pro arcessere, de his verbis notandum, quod omnibus locis quos adducunt Steph. et Nizolius, probatissimi Codd. ubique exhibent arcessere V. gr. apud Sallust. C 52 ad bellum accersunt, in omnibus meis, arcessunt: vide Indices Suetonii, Flori, Curtii, et Hygin. Fab. 88. differt ab arcessere, quod illud accusare, hoc evocare sign. Lucan. lib. vi,

6, &c. vid. Flor. 28, 17, &c. C 14 et 14, 11 rem fam. ad necessaria deesse C 20 ad jusjurandum adigere C 22 introire ad Cic. C 28 ad urbem erant impediti, ne triumpharent C 30 ad societatem belli impellat C 40 postquam ad id loci venere C 45 ad negotia transferunt J 1 ad ea respondit J 11 ad utramque rem tempus decernitur J 12 ad certamen venit res J 13 ad necessitudinem rei satis dictum J 19 ad dominationem accensi sunt J 31 ad populum rogationem promulgat J 40 ad victoriam eo intentior niti J 55 fugam animadvertit ad se versum fieri J 58 et ad se versum exercitum pergere J 69 ad deditionem impellit J 62 ad id locorum Cic. (i. e. ad id usque tempus) sic Liv. 5. Dec. lib. iii, et post id locorum noster, ad arcem oppidi trepidare J 67 ad perniciem ejus dolum quærere J 70 ad tempus non venit J 70 ubi ad id loci ventum J 75 ad studium sui perducit J 80 ad oppidum iter constituunt J 81 ad militiam cogere J 85 ad hoc ætatis, ibid. ad virtutem profuerunt J 85 ad hoc tempus J 85 Horat. Lente Samnites ad lumina prima duello F 272, 8 ad summum montis egressus J 93 ad simulanda negotia altitudo ingenii J 95 ad vigilias multus adesse J 96 ad pedites convertit J 101 ad postremum F 273, 12 tradite exemplum posteris ad P. Rom. suimet sanguinis cæde circumveniendum F 279, 6 ad postremum usque F 280, 19 ad furta belli peridoneæ F 287, 2 ad alia modestus F 292, 20 ad diuturnitatem usus sallerent F 297, 7 ad exitium usque insontis dominatus est F 303, 1 nomina rerum ad ignaviam mutantes F 303, 12 ad id fabricatæ F 317, 12 ad eam artem se quisque armabat F 318, 1 pecunia ad Hispan. bellum facta F 326, 14 egressi ad faciliores ictus loco cedebant F 329, 6 profectus ad requisita naturæ F 329, 12 ad Chæroneiam certaverunt cum F 337, 6 ad vetera instituta revocans F 344, 2 ad acerba judicia invocat (i. e. ad Quæstiones severe exercendas) F 345, 8 ut omnes expergiscantur ad libertatem F 352, 11 ad voluptatem a vero deficit F 353, 25 vitæ necisque potestatem ad te unum revocaveras F 364, 1

Adæquaverit eorum famam J 4 Lucius Flor. ii, 2, 14

Addendo non demendo Reip. magnitudinem animi ostendere F 344, 14 verba viris virtutem non addere C 58 audaciam J 94 maledicta C 31 quo Regi formidinem J 37 multum Reip. J 42 severitas dignitatem addiderat C 54 humilitas favorem J 73 gloriamque sibi J 18 quamobrem in sententiam non addidisti uti C 51 plusque sibi timoris quam potentiæ addidit in reliquum J 42 multum eorum animis J 75 additis præsidiis (Lentulo, &c.) C 50 auxilio perfugis J 56 additamenta factionis F 358, 8 inertissimi nobiles in quibus nihil est ad. F 356, 3 Cic. pro Sest. intercessit Ligus iste nescio quis, additamentum inimicorum meorum. Apulejus de Deo S. Non vocem, sed vocem quampiam, quo additamento pretii lætatus, Idem Metam. ix, p. 219

Adduceret copias in N. J 102 ad tale consilium C 40 perfugos omnes vinctos adduci J 66 pars adducti J 66 in spem maximam C 40 J 41 &c. Copia, quam ipse adduxerat C 56 in Civitatem F 353, 9 Prætorium J 8

Adeant ceteros, bene polliceantur C 41

Ademeris si pecuniæ decus F 355, 10 ademtum imperium F 356, 16 provincia alii traderetur quam J 82

Adeo incepta probabat, id adeo more suo videbatur facere C 37 J 110 id adeo in promtu esse quoniam copiam Jugurthæ haberet J 111 id adeo haud mirandum F 353, 21 id adeo malum reverterat C 37 hisce formulis, adeo non est adverbium intendendi uti, in adeo venusto, ut nihil supra, Sed vel expletivum ut Curcul. xv, 37 Nunc adeo ut tu scire possis leno meam sententiam, et Virg. Jamque adeo super unus eram. Vel, id adeo ponitur pro, id vero. Et sic usurpat Cic. Id adeo ex ipso Sc. cognoscite. Ponitur et pro, nedum, valde, certe etiam. Usque adeo uti gladio minitarentur C 49 corrupta est F 273, 22 quorum adeo Syllam non pœnitet ut et facta in gloria numeret F 277, 16 pro, in tantum. Prælium accendere adeo ut venirent tela in brachium F 294, 19 adeo illis ingenita est sanctitas Regii nominis F 330, 7

Adepta libertate C 7 victoriam prope jam J 101 facile quæ petebant

catoribus mutare J 44 advehitur Uticam J 86

Advenit ubi periculum C 23 dies J 113 adventabant Romam J 28 tu eo quæsitus servum adventes tuum. Pœnul. iii, 1, 58. Vellejus ii, 59. Curt. iii, 8, 20. Comitiorum dies J 36 Antonius cum exercitu C 56 ubi lux J 99 veluti hostes adventarent J 53 adventu Bocchi cognito J 101 de adventu cognovit 87 et 104 multo ante adventum lucis J 91 differunt vos in adventum Pompeii iii, 11. equitatum omnem in ea parte qua regis adventus erat agitare jubet J 59

Adversa mihi multa ibi fuere C 3 adversum hostes F 340, 18 neque adversus neque ab tergo aut lateribus tutus F 342, 6 Similiter Plaut. quis hic est qui adversum mihi fit. adversa res F 357, 1 si quid adversi coortum est F 356, 5 adversis vulneribus C 61 in adversis F 356, 25 adverso populi partibus J 43 in adverso loco, redundautibus cloacis adverso æstu maris F 297, 1 multosque mortales ea causa adversos habeo C 52 hostem adversum opprimere F 353, 7 adversa multa mihi fuere C 3 infida atque adversa nobis civitas C 51 sin metu cesserimus, eadem ista adversa fient C 58 ex necessariis adversa facta J 14 et 81 in adversa mutant, (pro mutantur.) Gellius J 104 ad hoc, rumoribus, adversa in pravitatem, secunda in casum, fortunam in temeritatem declinando corrumpebant F 293, 21 multa pericula domi militiæ multa adversa F 322, 14 frequentius utitur advorso quam adverso Auctor. adversis equis J 59 cicatricibus F 327, 22 adv. colle evadunt J 52 Regiæ voluntates uti vehement. sic mob. sæpe ipsæ sibi adversæ J 113 pænes eosdem si adversaretur cogendi potestas erat J 26 adversum quieti et otio ingenium J 66 muniti adversum hostes J 89 famem J 89 latere, quod adversum præliantibus erat J 93 lubidinem adversum nos, metum pro nobis suasisse J 108 arma, quæ ille adversum divina et humana omnia cepit, F 282, 11 in dissensione Regum Jugurthæ adversus fuerat J 35 locus J 52 Senatus J 84

Adulta æstas, nova, præceps F 335, 12 adultum ætate privignum C 15 Flammis adultam facem Apulei. M. ii, 269

Adulterinas portarum claves parat J 12 quibus oppon. veræ sic, ad symbolum Plaut. Bacchid. v, 32. nummum. Cic. Offic. iii. apud Apuleium M. 7. auctor adulterinus est Cupido sub aliena imagine p. 178

Advocat eo Senatum C 46 concione J 33 C 57 vos quo pauca monerem C 58 Concio enim tam populum convocatum, quam orationem concionatoris. Cic. in Pisonem. Principium conciones. Cæs. ii. de Bello Civilli: concionem advocat militum

Advolvuntur genua patrum F 331, 19

Ædificant quæ homines, quæ arant, navigant, &c. C 26 vid. notas. ædificia Numidarum incurva, &c. J 18 suburbana F 331, 23 ædificiorum saxa J 67

Æger pedibus C 59 animus facile avaritia conversus est J 29 ægro in corde senescit (scribendi cacoëthes) Juv. vii, 5. ubi Ms. Cod. quo etiam usus est Is. Casaub. pro, sterili tenui. denotat tam animi quam corporis morbum seu vitium. vid. Servium ad illud Virgilii, Curisque ingentibus æger. Ovid. de Remed. Am. i, 26 Livius ii, ab Urb. 14. omne bellum sumi facile ceterum ægerrime desinere J 83' tulit (hanc rem) J 85 ægritudinem pati nimis molliter J 82 ubi ira et ægritudo permixta sunt J 68 per summam ægr. expiravit V. Max. i, 20 ubi Ms. post hoc factum

Æmula imperii Rom. C 10 nos suspecti sumus æmuli, et in tempore vindices affuturi F 316, 7 magis bonorum quam invidi F 355, 16 æmulus etiam invidum significat. Æmulus exceptum Triton Virg. Æn. vi. vid. Nominum in V. et Valer. lib. ii. instinctu autem æmulationis animo dissidens. Sed Pulman. et Susianus Codex legunt instrictum æmulationis hamo, teste Pighio, quibus accedit Codex Bib. Pub. Cantab. Consulta ejus æmulus F 308, 23 Sic, oblitus sata apud Attium. Opus est cibum apud Plaut. Apuleius cum præp. æmulus in nuptias M. v, 171

Æqua manu discessisset (prælio) C 39 libertas F 357, 15 humum aridam agitari vento, post ubi æquabilem manere J 53 fama tamen æquabili et inviolata J 43 i. e. inoffensi tenoris, moderati æquabilisque habitus. Cic. Offic. Tacit. A. iv, 5.

quos affinitas aut alia necessitudo traxit F 341, 8 cognationem, affinitatem, præterea fœdus intervenisse J 111 in locum affinium ducerem J 14

Affictare sese, manus supplices ad cœlum tendere C 31 res afflictas J 76 equi atque viri J 101 aut quid tale capiti affligebant F 295, 7 luctus affligunt hominem. alio sensu Martial. vi, 33: ubi Ms. jam miser, pro, tam

Affluerent otium atque divitiæ C 36

Affuit pugnæ J 74

Agam hæc ipsa vobiscum una C 20 uti facto opus sit ita agant C 45 ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant J 85 Cum tute per mollitiem agas exercitum supplicio cogere J 85 uti fama et fortunis integer agas. Absolute pro vivere, Tacit. Anal. iii. Non modo apud illos homines qui tum agebant &c. nec ad Senatum referat, neve cum populo agat C 51 eodem sensu cum præpos. ad, et agere omnia ad præscriptum, Cæsar. iii. B. Civil. Ciceronis etiam illud: Cum Egnatio de re tua vehementer egi, et neque si tecum agas, neque si cum altero contrahas. Transversos J 14 quantoque tutius factio noxiorum agat F 300, 13 nunc vero non id agitur, bonis an &c. vivamus C 52 omittendum morem hunc quem agitis F 304, 5 nihil amplius in absentem me statuissetis quam adhuc agitis F 297, 11 transversos spe prædæ J 6 semper in certamine libertatis, aut gloriæ aut dominationis agit ingenium J 1 agite uti lubet F 285, 6 ex pacatis prædas J 32 quo formido latius cresceret diversi agebant J 55 ætatem J 78 vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur J 92 qui procul a mari incultius agebant J 89 apud primos J 101 cum Boccho multum et familiariter J 108 pecus auxiliariis agendum J 90 in ore gentibus agens, populo F 328, 19 Metello procul agente F 329, 4 hostisque in cervicibus jam Italiæ agentis F 298, 8

Ager frugum fertilis J 17 hostibus cognitus (de Imperatore qui loci gnarus est) arbustis consitus J 53 igni magis quam præda vastabatur J 55 ne inultis hostibus vastaretur J 70 arenosus una specie J 79 frugum vacuus J 90 pabulique lætus F 292, 16 res eorum moribus agris aucta C 6 expulsa agris plebes F 279, 1 et F 331, 26 F 352, 1 in agro Arretino C 36 urbes et agros manu ceperat J 5 et alibi. agros tentantes J 18 repente incautos agros invasit F 331, 7

Agere: qui demissi in obscuro vitam C 51 ita ætatem quasi honores vestros contemnant J 85 et in opt. artibus J 85 ab inimicis præceps agor C 31 in ore vestro privatus F 323, 9 hyemem non ex ambitione mea F 298, 8 præclara facinora F 359, 25 optimis moribus P. Rom. F 272, 11 ætatem sæpe C 4 veluti per dementiam cuncta simul agere C 42 pleraque tempora in venando J 6 res asperas per Jugurtham J 7 prædas J 20 cum eis de omnibus pactionibus præsens J 29 vineas J 37 Civitas læta J 55 agere, oppugnare &c. J 60 lenius J 60 Joca atque seria cum humillimis J 96 feroces quod non fugere ac pro victoribus agere J 98 soli in Imperio F 273, 5 pacem F 312, 5 Antipodas justos et egregios agere F 332, 30 quæ profecto incassum agerentur F 303, 4 quocumque modo ages ea res tibi reique p. prospere eveniat F 360, 13

Aggerem jacere J 37 et 76 aggeribus locus importunus J 92

Aggrederetur eum vi C 43 murum scalis aggredi J 57 omnes mortales pecunia J 28 multis pollicitationibus J 61 reliquos eadem via aggressus J 16

Agitabamus pacem J 14 imperium beneficiis C 9 agitare religiones Arnob. p. 95. 8. pravi doctrina agitatius Tertull. 63. propius Africum mare J 18 præsidium J 54 longe aliter animo agitabat J 11 Carthaginis jam excidia agitabat animo J 63 in potestatibus eo modo agitabat, ut J 63 libere F 351, 24 dominationem oblatam insolentius F 350, 18 ferocius quam solitus erat C 23 in dies plura C 24 alios incultius vagos agitare J 19 Quæ postquam agitare cœpit pro castris J 59 huc et illuc quasi vitabundi, aut jacientes tela cuncta J 66 præsidia J 85 pro muro dies noctesque J 59, J 94 quæ præcepta cum agitarem J 14 ubi gentium aut quid agitaret J 54 J 93 propius ab eo quo agitat statu F 288, 10

dignitatis. Tertullian. de Resur. Carn. Salutis. Rep. nostra C 51 instituta (extranea) C 51 aliena oppon. bono J 1—bene parata prodegerint F 277, 2—appetens, sui profusus C 5 æris C 33 sua loca—et aliena J 54 neu malis alienos adjungere quam sanguine conjunctos retinere J 10 quem alienum fidum invenies J 10 æs alienum grande C 24 suis rationibus videri C 56

Alienata urbs maxima J 48 mente feraris amens F 359, 8 Curt. voluntate alienati J 66 falsa suspicione C 35 * alienentur a rege Curt. v, 9, 12

Alimenta servilia F 276, 11 suopte ingenio gignere F 321, 3 alimentorum inopia necare Valer. J 2 ubi Ms. odiosos. Carceris F 306, 2

Aliquando expergiscimini et capessite Remp. C 52 pro tandem Flor. iv, 2, 11. Cic. pro Cluentio 39. Collegi me aliquando et ita constitui, fortiter esse agendum, et alibi sæpe. Pro, tandem penult. Sic noster J 14, 102

Aliquantam partem gloriæ demiserat F 294, 14 in aliquanti temporis sepulchris Tertullian. de An. c. 51. aliquanto numero hostium potiti J 74 cum aliquanto majore numero quam decretum erat profectus J 86 timor sed amplior spes J 105 aliquanto minores C 8 posteriores se esse vident J 79 aliquantum armorum J 62 Sic al. agri Cic. pro Cluent. 142 Liv. i, U. C. 104

Aliquot mulieres C 24 Semper enim pluralis Num. urbis J 28 fontes J 89 faciem ostentabat aliquot adversis cicatricibus et effosso oculo F 327, 22 Dies 338, 9

Aliquotiens: neque detrusus aliquotiens terretur F 289, 8 Cic. iv, Verrin. aliqu. ad socios literas de istius injuriis miserat

Aliter pro alioqui C 29 (ut apud Livium aliosque) et C 44 neve cum populo agat, qui aliter (secus) fecerit C 51 longe aliter ac ratus erat J 7 ne aliter quid eveniat J 10 aliter atque animo gerebat J 72 (alio modo), ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse J 108 neque se aliter tutum putet quam si F 274, 14 neque se aliter &c. nisi F 278, 16 327, 12 346, 10 sanctus aliter et ingenio validus F 286, 20 nisi forte aliter quam metu jura restituit F 301, 16 aliter neque privata F 353, 15

Allevati quibus milites facilius ascenderent J 94 Vid. Columel. 186 &c.

Allicere servitia Romanorum J 66

Alter: unus ab urbe, alter a G. C 58 alterius ipse ego vix effugi J 14 in uno fons erat, alter usui opportunus J 98 in altera—at in altera tuta consilia C 41 ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ J 60 illam alteram J 16 J 93 dum alteri alteros vincere quovis modo volunt J 42 alteri apud alteros formidinem facere J 53, 60 dein utrique alteris freti J 18 alterum alterius auxilio eget C 1 alterius secordia (aliorum) dominationem oblatam insolentes agitant F 350, 13 in altero—in altero miseris perfugium C 54 alterum cum dis, al. cum belluis nobis commune est C 1 et J 7 plures Adherbalem sed illum alterum bello meliores J 13 alterum consulatum petis quasi primum reddideris F 283, 19

Altitudine millium passuum præminent F 293, 13 pares mœnium altitudine scalæ F 317, 1 aucta in altitudinem J 93 ingenii incredibilis ad simulanda negotia J 95 Curt. x, 9, 8. alta dissimulatione premere consilium. altius in ejus mentem descendit verbum J 11 liberius altiusque processi dum piget &c. J 4 nihil tam ex alto reperiri posse quod non cogitanti tibi in promtu sit F 349, 6 Curt. vi, 11, 28, altiore consilio concepta, an vino gravatus effudisset.

Aluit, exercitum stipendio frumentoque F 298, 23 turba atque seditionibus C 37 F 324, 5

Alveos afflicti F 300, 1 et in Jugurth. 18, alveos navium inversos. Propert. Portabat sanctos alveus ille viros

Amant: quæ secundæ res, lascivia atque superbia invasere incessere J 41 ira fieri J 34 i. e. solet. Apuleius Herb. nasci amat. cap. 41

Amara atque aspera virtus F 353, 27 amarum lucis usum experirentur Valer. i, 7, 9 ubi Mss. pro, præfectum, habet, eum, pro, affecit Ms. et Ascens. affici jussit, et Ms. B. Pub. et Pembr. patriæ. sed magno dedecore

Amare, potare, (in malam partem) insuevit exercitus C 11 nempe scorta

fuisse C 53 ante hos te providere decet J 10 verba inimici ante facta sua ponerent J 15 pro, antea Portæ ante clausæ fugam prohibebant J 67 eos consedisse circiter duum millium intervallo J 106 ne ante capiamini F 277, 19 pro olim, eique oppon. nunc F 273, 19 qui tibi ante optimates videbantur eosdem nunc dementes ac furiosos vocas F 365, 3

Antea : Syllam atque Cinnam antea, se tertium esse cui fatum, &c. C 47 Sed Metello jam antea cognitum erat J 46 antea jam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare J 84

Anteeapere tempus J 21 lassitudinem, &c. C 13

Anteferebat pretium aut gratiam vero J 16 antehac sæpe creditum abjuraverat C 25

Antevenire nobilitatem virtute J 4 consilia et insidias J 88 Metellum magnis itineribus J 56

Antiquitatis tantum curæque pro Italica gente (v. Gronov.) F 325, 22

Anxie laturum J 82 tanto asperius magisque anxius agitat F 356, 26 ac miserantem fortunas suas J 62 lætabatur intelligens — porro autem anxius erat C 46 ne bellum oriretur J 6 ira et metu J 11 simul cupidus incepta patrandi et timore socii anxius ne J 70 multis laboribus consumtis anxius trahere cum animo suo J 93 animi F 311, 10 quo ille dehonestamento corporis maxime lætabatur: neque illis anxius quia reliqua gloriosius retinebat F 327, 24

Aperiat (verum) J 33 caput F 320, 8 mores utriusque C 57 causam consilii C 5 socios sceleris J 33 conjurationem C 40 rem omnem C 45 et 47 Sic: rem Annibali aperit Liv. et Plin. xxi, 20. Trucul. 17, 19. et pro declarare Cic. sæpissime. Curt. v, 99. Ferro iter aperiendum est C 58 aperte minitari F 341, 11 illustria magis magisque in aperto sint J 5 os et lingua promta F 347, 17 aliam et minus tritam vocis hujus signif. vid. apud Fabrum in Notis ad Lucret. p. 236

Appellabantur patres C 6 Curt. iii, 3, 5 Adherbalis appellandi copia non fuit J 22 alius alium læti appellant J 53 Anglice Congratulate, qua notione apud Steph. non occurrit. Mauros pro Medis J 18 primo singulos appellare : hortari C 17 et C 20 nominans appellat, hortatur, &c. C 59 : Et hac notione appellare et implorare apud Cic. pro Quintio conjunguntur. Quid agendum est? qui Deus appellandus est? cujus fides imploranda est? et Verr. in 7, imploro et appello. Quos accedam, quos appellem? J 14 benigne milites J 96 appellare, benigne habere : idem ambobus polliceri J 113 Plaut. Cas. 5, 15. blande appellanda est uxor mea. Mea amœnitas quid agis? Cic. pro Cluent. 57. appellat hilari vultu hominem ut blandissime potest; et sic è contra, appellare illepide, pro, maledicere, Bacch. v. 2, 50. alibi sæpe pro, ad colloquium vocat J 106 et 112 appelletis otium pro servitio F 303, 12 appellato Crasso (inter conjuratos recensito scil.) C 48 quos P. R. reges J 65 per D. imm. vos ego appello C 52

Appetebat familiaritates adolescentium C 14 societatem vestram J 14 res laudantur et appetuntur ut earum rerum usus est F 355, 3 alieni appetens C 5 gloriæ militaris J 7 Sic Eutrop. de Constantino, militaris gloriæ appetentissimus; ubi Ms. Cod. quo usus sum, attentissimus, male, nam Pæanius vertit, δόξης τε γὰρ ἐπεθύμει πολεμικῆς

Approbat deditionem Senatus F 292, 15 proscriptiones innoxiorum F 277, 3 quæ tibi placuerint Dii im. F 347, 22 novum consilium C 51

Appulsi Uticam J 25

Aptis armis (non) et laxiore agmine F 309, 4. i. e. paratis. Virg. Æn. iii, classem velis aptare jubebat: et x. projecto dum pede lævo Aptat se pugnæ. Aptari jussit milites ad pugnam. Frontin. i, 8. Pomponius: Heus, aptate pueri munde atque ampliter convivium. pro connexo accipit Nonius

Apud eos jus non legibus magis quam natura valebat C 9 sunt gratia potentia divitiæ (pro penes eos) Flaminium commoratus C 36 J 23 Numantiam didicerat J 101 Sic Epid. ii, 267. apud Thebas. corrige Nonium qui apud forum vitiose dici putat. dixit enim Terent. Andr. iv, 6. ut apud villam Cic. Chalcedona terra fudi, mari exui classe F 314, 16 vos plus valeat Lentuli scelus quam vestra dignitas C 51 pro (ab) quæ apud alios iracundia dicitur C 51

14 parata F 327, 19

Armat copias J 13 armata superbia magistratuum C 33 uti contra injurias armati eatis J 31 hominibus obsidere C 27 dedecore potius quam manu J 39 corpore ingenti, perinde armatus F 327, 4 ut quemque casus amaverat C 56 qui manus armaverit J 107 manus quas justius in Lepidi perniciem armasset, &c. Epist. x, 23. Planci ad Cic.

Arrectæ reliquiæ belli F 282, 1 animis J 68 animus paulum J 93 eos oratione sua arrexerat J 84

Arrogant quod ex aliena virtute sibi J 85 ut eorum simultas ac arrogantia fert F 357, 13

Artibus malis imbutus C 13 Sic Prudent. περὶ στεφ. vs. 22. doctissimus artibus sinistris Frande pudicitiam perfringere, nil sacrum putet bonis J 4 si permanere vellet in suis artibus, sin properantius pergeret J 8 Civitatem retinebat in bonis J 41 suis se artibus tentari animadvertit J 48 dolis, Apuleii Metam. iv, 152 vir egregius in aliis artibus nimis molliter ægritudinem pati J 82 iisdem petere et gerere imperium J 85 in optimis artibus ætatem egi J 85 quibus rebus et artibus carissimus factus J 96 bonis pacis artibus F 340, 18 adepti magistratum malis artibus F 348, 10 Tacit. An. 5. cum artibus mariti bene composita temperare istis decebat te artibus Plaut. Mercat. Si eadem studia artesque Juventuti erunt F 345, 1 nulla cuiquam inferior F 293, 10 ad eam artem se quisque armabat (i. e. juxta artem) F 317, 24 unam egregie mirabilem—semper tibi majorem animum in adversis quam secundis F 349, 1 his retinetur imperium quibus initio partum est C 2 his auxerat utraque (nempe, conscientiam scelerum et inopiam) C 5 duabus his artibus audacia et æquitate C 9 bonæ famam C 2 industriam aliasque bonas J 1 ob easdem in regnum adoptatum J 22 Cum propter artes bonas tum maxime quod adversum divitias invictum animum gerebat J 43 inter bonas integrum ingenium adolevit J 63 fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit C 10 et 11 variæ animi J 2 multæ bonæque animi et corporis J 28 luxuria et ignavia pessimæ artes J 85 pravas-malasque lubidines F 345, 10 in artes vitasque varias dispalata F 352, 8 neque disciplina neque artes bonæ neque ingenium ullum satis pollet F 353, 17 insolens malarum artium C 3 et J 41 per homines talis negotii artifices, itinera egressusque ejus explorat J 35 Suadendi, Quintil. ii, 16 O artificem probum Terent. Phorm. ii, 1, 29. artificio illis opus uti turpia facta oratione tegant J 85

Arvo student, (i. e. agriculturæ) J 90 ascendere murum, hostem ferire C 7 equos J 97 navim J 25

Ascensus asperior J 94

Ascivisse plures C 24

Asper locus aut arduus C 7 et Cæsar B. Civil. iii. quæ occulte tentaverat aspera fœdaque evenerant C 26 res C 52 rupes C 59 hyeme J 37 majora et magis aspera aggredi (negotia) J 89 neque in eo tamque aspero negotio J 98 omnes provinciæ, regna, maria aspera aut fessa bellis sunt F 325, 2 gloriam petis per aspera quæque distractus. Boet. iii. Pr. 8 Lupus—dulcedine sanguinis asper. Ovid. Metam. ii, 81. omnia pervade F 345, 6 Virtus per se F 353, 27 atque dubias res C 10 et J 7 aspere exercita quæstio J 40 aspere in Metellum de bello scribant J 65 spes multo asperior C 20 ascensus J 94 communis fortuna F 324, 10 bellis F 325, 2 asperitas et insolentia loci J 50 in ea tanta asperitate J 67 locorum munitos J 75 rem non eadem asperitate J 92 belli que quod administrabat asperitatem ostendere J 29 Nationes ob calorem aut asperitatem minus frequentatæ J 17 supervadere J 75 otium postquam adepti sunt asperius acerbiusque fuit J 41 agere inter occursantes factiosos opinione asperius est J 85 quod multo magis asperiusque est F 340, 18 tanto in adversis asperius magisque anxie agitat F 356, 26 montes C 57 asperum et difficile C 40 asperrime rectorem patitur F 340, 12 i. e. ægerrime

Assedit Adherbalem dextera J 11 sed ubi ille assedit, (Cicero in senatu) C 31 et C 53

Assentando : non assentando animo indulgens neque concupita præbendo perversam gratiam gratificans F 346, 12

Assideri Amisum sine præliis F

locus attributus ad munitionem accedunt, Cic. in Catilinar. video cui Apulia sit attributa

Attriverant alteri alteros (de bello Carthag.) J 79 hostem Flor. iii, 22, 5. Justin. 41, 64. famam atque pudorem C 16 Italiæ opes J 5 Sic, attritæ opes sæpe apud Livium. et attritum patrimonium apud Sueton. Aug. 40, 2. quantam attulerit cladem nobis ignavia Lentuli C 58 ducum temeritate attrita pars exercitus J 85

Avaritia largitio, vigebant C 3 vexabat mores civitates C 5 probitatem subvertit C 10 exercebat animos hominum C 11 in avaritia nobilitatis et pecunia sua spem habere J 13 facile conversus est æger animus J 29 immani J 31 sine modo, modestiaque invadere, polluere, et vastare omnia, &c. J 41 ab avaritia Rom. se defendant J 49 cæci J 80 profunda J 81 attrita pars exercitus J 85 et luxu corrupta juventus F 273, 21 in tempus arsere F 303, 8 bellua fera, immanis F 355, 6 tanta vis in animos eorum veluti tabes, invaserat J 32 magna illa vis, &c. F 355, 11 famam avaritiæ falsam J 103

Aucta res eorum civibus, moribus, agris C 6 aucta senescunt J 2 aucta in altitudinem (Ilex) J 68 hæque brevi J 19 opes contusæ, hostiumque auctæ J 43 corpore, pro, saginato F 291, 25 immensum mari F 299, 8 ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis F 305, 4 numero senatus F 358, 1 quod ab eo genere (pauperibus) celebratus auctusque erat J 86 fiducia augeri nostris cœpit F 338, 9 animi augescunt J 34 augete ingenium viris fortibus (alii imperium v. notas) F 285, 10

Auctor et socius Bestiæ ferebatur J 30 sublato, de conjuratione narravit C 23 rerum et scriptorem C 3 suam quisque culpam ad negotia transferunt J 1 neque ullam rem agere intendit nisi illi auctores fierent F 352, 27 Sic, Vetat auctor Apollo. Statii Theb. i, 400. at Ms. augur et sic Crucei Ed. libera ab auctoribus Patriciis suffragia F 304, 9 quæ res nationes magnis auctoribus auxissent F 346, 6 et ducis nomine F 292, 3 rerum C 3 auctorem et ducem sequimini ad recip. lib. 110. auctoritas, (quo) major inesset sermoni C 40 in Senatu pollebat J 13 J 25 Senatus prodita J 32 Summa in patribus F 351, 20 sine auct. sine gratia C 20 Contra auct. hujus ordinis F 286, 1

Audacia, non minor vanitas quam audacia inerat C 23 malarum rerum fortitudo vocatur C 52 pro muro habetur C 58 quantaque animi vis C 61 ex audacia temeritatem afferre, &c. J 7 majores nostri, neque consilii, neque audaciæ unquam eguere C 51 intoleranda J 14 plurimum inerat C 17 summæ, egens, factiosus C 18 virilis facinora commiserat C 25 promtam (quorum) cognoverat C 32 Curt. viii, 2, 11 exercitatos in audaciam C 50 addere ceteris (in bonam partem) J 94 beneficia vestra pænes optimos non audacissimos forent J 31 audaciter F 293, 15 audax animus C 5 quam audent tam videri felicem F 277, 21 audendo et fallendo magni facti F 316, 11 ausi loco cedere C 9 nihil palam J 107

Audiendo atque legendo multa, comperii F 356, 12 ea postquam Cirtæ audita sunt J 26 ne videret ea quæ audita animus tolerare nequiverat J 86 acta edocent atque audiunt J 53

Aversum (ingenium) uti flecterent J 102

Avertere per dolum Antiochum F 313, 6 animos popularium J 111 statim avertitur (fugatur) J 101 arma ab hostibus averteris ea vero dementia est C 58 Cæsar: ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertissent. et Virg. Italia Teucrorum avertere regem. Avertere in fugam, Livius. et aversi a prælio, Cæsar. et magi tempestates avertunt, Isid. xvi, 11. ex Ms. non evertunt ut in vulgatis male. fontes avertere apud Cæs. et sanguinem avertere apud Celsum ii, 11. Dares: Phryges fessi avertuntur. Sic enim Ms. Codex cap. 35

Avide cupiuntur per mortales F 339, 2 avidior properandi factus F 318, 5 novarum rerum J 19 avidisque ita promtisque ducibus F 294, 21 avidissimus privatæ gratiæ F 323, 12 avidius alteri alteros sauciari J 60 Sic Tacitus lib. 15. avidus interficiendæ matris Nero. et Livius U. C. 2. avide se certamini offerre. et si li-

B

rum egenti J 48 quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit J 79 diem circumspicit F 282, 3 intactum F 315, 8 concussus orbis terrarum F 341, 5 bellum facere C 26 et 52 arcessunt C 52 pace mutavit C 58 scripturus sum, quod gessit J 5 aut vim expectantem J 14 oppon. amicitiæ J 17 sumere J 20, 62, et 83 Sic Plin. xv, 18 sumtum est Punicum bellum Tacit. 19. Sponte sumebant. Ovid. Ep. xv, 75 Nec tamen indignor pro tanta sumere bellum Conjuge suscipere J 80 trahi non posse penuria rerum necessariarum J 23 conficeret quovis modo J 36 tam facile tractum J 36 non prius attingere J 44 renovari J 54 armis parum procedebat J 61 integrum J 73 intactum trahi J 83 atque pacem mutare solitus J 88 compositum foret J 97 conditionibus componi J 112 an pacem agitaturus J 109 id excitabat F 274, 8 irritare maximo gaudio F 279, 15 acrius erit F 284, 13 a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet F 284, 17 ad sævissimum projectus F 297, 11 cepi rursus F 314, 15 Serum (pro crudele uti apud Virgil. et V. Flaccum, vid. notas) fecit F 322, 12 duplicaverat F 325, 6 desineret quibus posset conditionibus F 332, 11 aliorum pace mollius F 340, 15 æternum atque anceps F 342, 5 domi belliqne F 323, 20. Ennius: Hos pestis necuit: pars occidit illa duelli: Plaut. Prol. Capt. Cic. 4. de Rep. bellicarum rerum insolita J 39 prædas J 41

Bellua fera immanis, &c. avaritia F 355, 6 tetrior bellua Plaut. Most. iij, 1, 71 alterum nobis cum diis alterum cum belluis commune est C 1 ritu ruere Curt. v, 9, 6 sæpius Elephantos, aliquando monstrum, designat hoc verbum apud eundem

Bene facere Reip. pulchrum, benedicere haud absurdum C 3 partu C 57 J 8 prodegerint Plaut. Trin. ii, 2, 66. multa bona bene parta habemus, sed voci parata subjungit plerumque res, nunquam legitur bene parata. Ut cuique homini parata res est firmi amici sunt, Stich. iv, 1. vid. Menæch. i, 3. et composite disseruit C 52 atque strenue J 22 prædicet J 85 omnia non bene consulta in virtutem trahebantur J 92 evenit ea res J 92 atque decore gesta Resp. 100 pugnatum a paucis contra J 107 juvantibus Dis F 279, 12 suadendi usum F 312, 16

Benefacta mea Reip. procedunt J 85 F 280, 18 F 281, 3 ea Dii im. approbent, beneque eveniri sinant F 347, 23

Beneficia, cujus plurima in plebem essent C 31 deberi mihi a P. R. J 14 huccine evasere J 14 ante vestra gratuito faciebam J 85 populi retineas contra adversum consulem F 349, 13 sui commonefacere J 49 magis quam metu imperium agitabant C 9 vincere aggressus J 9 nunquam victum J 102 pro quibus vix sane gratus videar F 323, 16 amplissimis F 359, 21 meo fratres sunt J 10 in maximo vestro cum maledictis lacerent J 85 vestra mihi erepta sunt J 14 pænes optimos forent J 31 quantum cum maximo beneficio vestro negotiis sustineam J 85 neque metu coërcitum J 91 metu retinere F 350, 19

Benigne tamen pro tempore respondit J 11 ostentat prædam J 71 appellare milites J 96 placide et benigne simul, pauca pro delicto verba facit J 102 habere J 113 dona omnia in benignitate habebantur J 103 et clementia imperium temperavere F 342, 8 Eutrop. cum primo anno benigne egissent. Sic Ms. at Ed. bene. Pæanius ὀρθῶς διαγένομενοι

Biennii infœcunditate F 299, 4 binas aut amplius domos C 20 Imp. sibi fecere C 6

Bona patria laceraverat C 14 spes C 21 atque honesta permansit nobis amicitia Masinissæ J 5 ob ingenii multa bona carus J 108 voluntate (nimis) in victos F 342, 11 consilia quam prava F 348, 6 cum spe adolescentes F 351, 3 fama eveniet F 358, 22 lubido patriæ gratificandi F 360, 5 artis famam C 2 et C 7, &c. F 353, 17 rerum cura tanta esset, quanto nihil profutura petunt J 1 mores colebantur C 9 Imperatoris officia exequebatur C 60 boni atque ignavi pari periculo sed fama impari J 57 fidelesque mansere J 77 honestique vitam exigerent J 85 a bono honestoque in pravum abstractus J 29 elabi a bono honestoque Dictys ii, 23 honestoque potiores divitiæ J 8 Cognoscere quid boni utrisque aut contra esset J 88 æqui boni famam petit F 322, 6 initiis malos

tadisem opperiri, sed ea omnia luxu ante capere C 13 multa ante capere quæ bello usui foret C 32 et C 64 iisdem dolis J 14 locum editiorem J 58 alii ad portas festinare, pars turris capere J 59 dolis C 14 prope terrarum orbem sedem cepit Livius 8. B. Maced. loca Cæsar. 3. B. G. et Tacit. 12, 55. terras Virg. cibum J 91 locum J 92 arma J 99 et J 53 magistratum F 348, 9 quidnam consilii C 41 verbum augurum cum collegium augurum consulebatur v. Paræl Lexic. Pl. pœnas J 68 ne quid detrimenti Resp. C 29 locum castris J 50 consilia per otium et ex opportunitate J 76 uti neque vos capiamini et illi frustra sint J 85 ne ante capiamini quam captum ire licet F 277, 19 requiem F 305, 6 dolis C 14

Capesse Remp. F 345, 5 F 348, 8 laborem cum honoribus F 276, 6 honorem Tac. lib. xiii, 25. et iii, 30. qua capessendam arbitror libertatem F 300, 12

Capit plerosque · dando et pollicendo J 16 ad capienda arma C 27 Reipub. libido C 5 pecuniæ ab rege J 37 magistratibus F 278, 4 Consulatum J 63 sed pariter cum capta Thala venerant J 77 castra F 298, 12 pecuniæ arcessebant J 32 ne inulti animam amittatis neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini C 58 defessis jam hostibus ac paullo ante somno captis J 94 Ex qua fatigatione cum somno captus jaceret, Justin. xv, 4. agros manu ceperat J 5 Hospes necavit hospitem captum manu, Mostel. ii, 2, 47. pedibus F 309, 19 amore C 15 pravis cupidinibus J 1 maxima invaserat C 5 in spem adductus pecuniæ C 40 Virg. G. iv, 79. tibi vinclis capiendus, dubito an pro occupare apud idoneos Auctores, ut in hoc loco Sallustii. in capiendo adversario capere magistratum, Cic. de Leg. et noster F 348, 10 vide, Ceperamus

Capitalium rerum condemnatis C 36 de manifestis rerum capitalium more majorum supplicium sumendum C 52 rerum cap. vindices C 55

Capite pœnas solvit J 69 Capite censos, non ex classibus J 86 respectu ad Deum universos homines cap. censos vocat Arnob. lib. 2. p. 80. de capite ex copiis judicaverit F 354, 5 capitis arcessere J 73

Captarem incerta pro certis C 20

Captivi agri custodem F 313, 13

Caput: supra caput est dux hostium C 52 super caput in pulvino temere positum J 71 aperire F 320, 8

Carebat haud facile lubidinibus C 13 videt luxu carendum F 288, 3

Carior fides quam pecunia J 16 occulto sibi quisque alterius potentia carior erit F 357, 21 quam decus &c. C 25 dolus atque malitia fide cariora F 352, 28. 359, 2 libertatem gloria regi per obsequelam orationis graves carique F 293, 17 animo meo carissime J 14 bonum et æquum divitiis J 15 auctoritate Senatus J 22 apud animum meum nihil habeo J 110 Caritatis impatientia pro amoris Tacit. sæpe. Fore ob beneficia J 10 quod juvat, quod carum æstimant J 85 Domi domitus fui cum caris meis, Nam neque edo neque emo, nisi quod est carissimum, Plaut. Men. Nostris vehementer J 7 acceptusque ei semper fuerat J 12 plebi patribusque juxta carus J 88 et J 108 caros habeas J 10

Carminibus vatum et verbis retractantes F 280, 13 quod Appius F 339, 5

Carptim, ut quæque memoria digna videbantur, perscribere C 4 C. breviterque Plin. Paneg. et Epist. quæque tunc C. dixi nunc per otium jungere. C. et universos, apud Liv. et carptim singuli, apud Tacit.

Casibus aliorum perculsos F 338, 11 Satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus (i. e. pro statu et conditione rerum mearum, significatu inusitato) C 35 et, percunctatus pauca de statu civitatis et quasi dolens ejus casum C 40 composite atque magnifice casum Reip. miserati sunt: quæ belli sævitia &c. C 51 Id secordiane an casu acciderit J 79 lætandum magis quam dolendum puto casum tuum J 17 miserando J 22 aut vi aut dolis sese casum victoriæ inventurum J 25 Tacit. xi, 157. pugnæ præbere. Mortis, Virg. Æn. x, 156. fortunam illis præclari facinoris casum dare J 56 Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore J 97 F 293, 24 casus armaverat C 56 conjunxerat J 97 neque regerentur magis quam regerent J 1 quam gravis in servitium ex regno foret J

quam ex vero celebrat, obscuratque C 8 per invidiam scriptorum celebrata sunt F 327, 20 formæ celebratæ &c. F 334, 6 forum totius regni maxime celebratum J 47 locum quadrigis celebratum. Valer. viii, 1, 9. Sic legit Beluacensis, aliter Edd. per ambitionem consulis memorabant quod ab eo genere celebratus auctusque erat J 91 fessus per omnem Africam J 66 seque Remp. celebravere hæc atque talia faciendo J 85 vetustatem uti cetera in majus componentem altores Jovis celebravisse F 328, 1 celebritatem nominis F 320, 4

Celeritate (in) maximum bonum putabat C 43 furtiva F 288, 1

Censebant mortem severe vindicandam J 15 minime: sed ita censeo; publicandas eorum pecunias C 51 et 52 F 284, 17 SPQR verbis nuncient, velle et censere eos ab armis discedere J 21 utrum censetis me F 297, 19 ita uti censuerant deditionem fecit J 26 Senati decretum fit, sicut ille C 53 probri gratia moverant C 23 Censos capite J 86

Centuriæ ex confusis quinque classibus sorte ut vocarentur F 354, 16 per centurias, item turmas æqualiter distribuerat J 91

Ceperamus multis laboribus F 359, 17 opulentiam F 353, 21 quæ virtute simul cum anima retinerent F 357, 2 quem locum vivus pugnando ceperat C 61 manu agros J 5 ex secundis rebus insolentia J 40 ubi quemque periculum ibi resistere J 51 oppidum magna gloria J 89 vecordia J 99 metus ex calamitate aliorum J 85 bellum F 314, 15 sese consulatum ex victis illis spolia cepisse (i. e. tanquam spolia) J 84 quid ille ob benefacta cepisset cujus sceleribus F 280, 18 arma opprimendæ libertatis F 281, 6 opprimendæ Reip. consilium C 16 somnus ut ægrum animum solet J 71 vide capit

Cernere pro aris &c. C 59 Sicut audiri a suis aut cerni possent J 60 ut vana sit illorum distinctio qui cernere de animo videre de corpore semper dici asserunt. Lucret. ii, 108. Nam quod rara vides magis esse animalia quædam, Fœcundamque magis naturam cernis in illis. Plaut. Pœn. 19, 20. Satin' ego oculis cerno? Virg. terræ omniparentis alumnum Cernere erat. Cic. de Nat. D. 69. Epicurus autem, qui res occultas non modo viderit animo &c. sentit adesse Deos Claud. de R. P. 70, 2. Mss. cernit

Certabant de virtute C 9 Pro sua quisque potentia C 39 inter se J 52 Cum strenuo virtute C 54 vi magna J 60 haud mediocriter F 355, 14 mancipiorum prædas certantes agere J 44 murum petere J 94 manu certare F 324, 3 pro salute J 114 certaturos prælio sese J 81

Certamen magnum diu intermortales fuit, vine—an &c. C 1 pro contentione quemadmodum, Cic. pro Rosc. Amer. 81. Quo in certamine perditi civis erat, non se ad eos jungere, 2. de Fin. 109. Et certamen honestum et disputatio splendida, et verum fictumque Quintil. Instit. 2, 4. animos arrexit c. 39 ad certamen ubi venit res J 13 neque gloriæ neque dominationis inter cives J 41 iniquum J 54 atque bella inter mortales C 34 libertatis aut gloriæ F 272, 6 quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se quasi victi, recipiunt F 357, 25

Certe, in principio J 31 pro vobis agere, aut non agere, certe possitis F 305, 2 aut vera, aut certe haud procul a vero F 340, 21 certior factus de innocentia ejus J 46

Certo: pro certo creditur C 15 habetote C 52

Certos collocaverat apud latera. Servius ad 2. Æn. vs. 580. equidem per littora certos Dimittam, certos interpretatur, veloces aut fideles aut firmos, ut apud Sallust. aliquando et deliberati judicii, et sic Pomponius. ego vero in utroque loco positum puto pro idoneis, electis. corrige interim Servium Ed. Basil. 1613. apud quem altera pro latera. et eodem fere sensu Lucret. v, 157. Arboribus primum certis gravis umbra tributa est. et iv, 1086. Quæ quoniam certas possunt obsidere partes. Et alicubi Virg. pro statutis. Et venerem certis repetunt armenta diebus. Sic certus homo L. 63, § 9. vero. F. de Furt. L. 13. pro individuo. et apud ICSS. certum jus, locus, vinum, aliaque ejusmodi sexcenta, certum ratus quod ex amicis acceperat J 20

Cervices suas sublatum (in) F 307, 2 in cervicibus Italiæ agentes hostes F 298, 3

Cesserat secus tentatum antea J 20

circumventam J 68 Circumjecta saltibus planities, Tacit. ii, 11. Tacit. An. ii, 6. Rhenus modicas insulas circumveniens; et Plin. viii, 7. equitatu circumventi, sed locis aut montibus circ. vix alibi occurrit. Virg. Cocytosque labens sinu circumvenit atro. a latronibus in itinere circumventi J 103 dextra unde ferrum erat F 295, 8 insidiis J 106 omnibus necessitudinibus C 21 falsis criminibus C 34 ab inimicis C 31 his difficultatibus J 7 ab equitibus dextra sinistra J 101 a latere. Hegesip. Lib. i. p. 5

Citatis per cava terræ ventis F 325, 15

Citi speculatores se ostendunt J 101 citus eques, Tacit. H. iii, 16. citus modo, modo tardus incessus C 15

Cives atque socios coërcere omnibus modis C 29 accensus in C 8, 9 Ingenuus C 61 Latio J 69 hostes juxta metuere J 72 hostes cives permixti J 51 etiam hostes æquiores quam aliis cives F 342, 9 fertur F 344, 10

Civile imperium Horat. mitte civiles super urbe curas.—actio Cic. i. Ver. 10. non naturalis amor sed civilis et opinabilis Gell. xii, 1. Lex Civilis ac publica Cic. pro Cæcin. 54.·1. Scientia Quintil. 2, 15. eodem sensu apud ISS. Civiliter civiliter deponas bellum F 341, 21 victoriam J 95 studiis civilibus J 5 discordia C 5 discessio oriri cœpit J 42 præda F 279, 1

Civitas permota C 31 magna atque magnifica C 51 summo studio annitebatur J 43 trepida et sollicita de belli eventu J 55 opulens J 69 dignitate alios, alios civitate eversum irent F 351, 8 in c. secessio fuit F 351, 22 ære alieno liberaret C 40 periculis ereptam C 46 in artibus bonis retinebat hostilis metus J 41 confirmari F 283, 15 quietam a bellis F 289, 2 Lusitaniæ gravem F 332, 8 ubi eos in civitatem adduxeris F 353, 9 magnas pessum dedit J 42 quæ ab se defecerant formidine affectare J 66 mapalia circumjecta civitati F 331, 22 Principes J 66 et C 40

Clade exercitus perculsus J 44 quantam ipti nobisque attulerit C 58 magnam. magna atque calamitas Remp. oppressisset C 39 propinquos ceteros alium alia clades oppressit J 14 Reip. innoxiæ cladi sunt J 85 ea res magnæ initium cladis fuit C 51

Clamor utrimque exortus C 45 permixtus hortatione, lætitia, gemitu J 60 clamorem hostilem ab tergo accepit J 58 tollere J 99

Clandestinis consiliis F 318, 13

Clara et magnifica J 4 pollensque facundia J 30, &c. deleti satis clara vobis sunt F 298, 14 ubi divitiæ claræ habentur F 353, 28 potentesque C 38 magis quam honesti apud socios J 8 quibus per ceteras gentes maximi et clari estis F 274, 10 inter claros magis quam inter bonos, Tacit. H. 2, 10. et magnus J 92 quis te clarior, quis major F 360, 1 per ceteros mortales illa res clarior est F 349, 3 clarissimam in patria familiam F 359, 19 viri Consulis C 51 clarius esset suum in Remp. studium C 49 fieri licet C 3 acceptumque J 70 Clarus atque magnus habetur C 53 abunde pollens potensque et clarus est J 1 tam clarus neque tam egregiis factis erat J 63 talis humanitatis intellectu claruit Ms. Valer. v. 1. 11. edd. non caruit. in tantam claritudinem brevi pervenerat J 7 artes animi quibus summa claritudo paratur J 2

Clarum fieri licet C 3 in congressu facerent J 59

Classe pulcherrima exui F 315, 1 hostium vitabundus F 299, 22 fusæ fugatæque C 79 mare patefactum F 331 15

Classibus: non more majorum neque ex classibus J 86 ex confusis 5. sorti Centuriæ vocarentur F 354, 15 primæ omnes judicare placet F 354, 9 prima judicia F 358, 16

Claudebat nihil secordia F 328, 16

Claves adulterinas paret J 12

Clausi in tenebris cum mœrore et luctu morte graviorem vitam exigunt J 14 undique oppido J 67 aliud clausum in pectore aliud promtum in lingua C 10 montibus atque copiis hostium C 57 clausum tenet atque obsidet J 24 fame ferroque J 38

Clemens erat is rumor J 22 alveus clemens Curtius. et Ovid. 9. Metam. 4. Auster. Stat. 5. Theb. 94. ratibus clemens insula. Claudian. et albi, quo non rumore secundo, Palladii penetravit amor. Bonus atque cle-

Cum vos considero, milites, et cum facta vestra æstimo C 58 Mundo considerato, August. de C. Dei viii, 1. Codex Reginensis, tam mirabile sed illi ex vitæ genere

Consilia Catilinæ sibi proderet C 26 vel res de qua consultatur, vel ipsa consultatio tuta C 41 Consilia execrari C 48 non ea habuissent de Rep. 52 capi talia per otium et ex opportunitate J 76 vestra accusantur J 85 et insidias eorum antevenire J 88 Bocchi speculatum J 108 Catuli secutus sum i, 12 prava sæpe magis bona prospere eveniunt F 348, 5 disturbaverunt F 353, 5 dum apud eos vera consilia valuerunt F 356, 14 exequitur F 356, 14 hujusce participes C 17 ejus ignarum C 17 neque aliena consilii domus C 40 i. e. non patens atque exposita domus, sed recondita: ut alicubi Cicero, ubi tuta consilia habere liceret. Ceterum nota est significatio τοῦ alieni pro incommodo. alienus locus — tempus apud Cæsarem et Livium cui Noster opponit suum, non nisi ex suo loco pugnæ copiam facere, vel simile quid. et absolute Plin. alienum non fuerit in hæc divertisse viii, 8. neque consilii neque audaciæ unquam eguere C 51 causam aperirem C 53 more majorum, ex consilii decreto imperat per Legatos J 62 expers F 283, 2 pœnitens F 286, 12 dubius F 308, 26 Eodem sensu, apud Tacitum, ambiguus con. lib. 20. æger F 318, 6 Si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices F 349, 12 de summa F 358, 19 suis eum multum officere C 27 nocturnis C 42 patratis J 13 Clandestinis hoc malum publicum comparaverunt F 318, 17 fortibus F 357, 3 Reip. affuerunt F 358, 5 communicato C 18 privato C 29 neque exercitus Mallii quantus, aut quo consilio foret C 29 in novo defensionem non statui parare C 35 quo servitia repudiet C 44 cum nefario consilio sceleratorum Resp. in maxima pericula venerit C 52 Valer. pestifero sibi nec utili Reip. consilio se a Cæsaris concordia abruperat i, 8, 9. Mss. ibid. post, et casu tantum. eo consil. uti perfugerent, &c. C 57 bonus et prælio strenuus J 7 pauca præsenti consilio locutus J 29 vetere consilio omisso novum quæreret J 70 utriusque dies insidiis statuitur J 70 contra tantas difficultates consilio satis providere J 90 forte quam consilio melius gesta J 92 tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati J 96 ceteros anteibat F 279, 19 ad hoc bellum majore studio quam consilio profectum F 298, 1 valere decet F 356, 29 in consilio Deorum admisit Jupiter optimus maximus F 364, 11 omnium administer assumitur Scaurus J 29 non fuit consilium secordia atque desidia bonum otium conterere C 4 cepit opprimendæ Reip. C 16 in Nonas Feb. consilium cædis transtulerunt C 18 facile ad tale adduci posse C 40 quo minus novum capiamus C 51 vanum C 52 consilium capitis sibi quisque C 52 neque con. neque inceptum ullum frustra sunt J 7 eorum consilium habet J 62 ejus mirari J 64 ex copia rerum consilium trahit J 98 (i. e. ducere, capere) alibi, dubium belli atque pacis rationes trahere. Nisi forte cui pacem præstare et bellum pati consilium est F 280, 8 publicum corruperunt F 281, 7 Ceterum consilium est Tigranis conficere, &c. F 315, 16

Consistere pro opere milites J 92 et J 53 Consitus arbustis ager J 53

Conspectum Marii fugerat J 86 e conspectu paulisper J 67

Conspicitur monte degrediens cum exercitu J 49

Constabat mihi multa agitanti paucorum, &c. cuncta patravisse C 53 F 321, 3 constat fuisse F 328, 3 mihi pro vero constat F 359, 9 constantius atque æquabilius sese haberent res humanæ C 2

Constituas, victoriam composueris, &c. sed jam quo melius, facilinsque constituas F 340, 21 in coloniis cives F 352, 13 parandi Juris et Majestatis constituendæ gratia bis per secessionem occupavere J 31 at Lentulus constituerat ut de actionibus Ciceronis quereretur C 43 illosque nosque et socios in firma pace constitues F 344, 19 finesque imperii singulis J 12 cohortes in fronte C 59 agmen constitit J 49 Æantem in præliis uti ducem constituerunt, Valer. i, 5. Mss. duce uti instituerunt. Ei negotio proximum diem J 93 in Pyrenæis tropæa de victis F 328, 6 Conjurant inter se dein compositis inter se rebus in diem tertium constituunt J 66: rarissime si unquam hoc signi-

habeo J 85
Corpora nostra uti tuta ab injuria forent (arma cepisse) C 33 occisorum J 94 tegere ab jaculis eminus emissis J 101 agitaverat pavor F 288, 7 per calonum attollitur F 289, 5 sacrata corpora F 295, 6 sustinere nequeuntes fessi arma incumberent F 308, 10 per nostra bellum conficere F 315, 18 ingenium nemo sine corpore exercebat C 8 quem locum quisque vivus pugnando ceperat eum, amissa anima, corpore tegebat C 61 pro, cadavere. Sic Tacit. ii, 40, iii, 5. et anima compositum genus hominum J 2 salubri genus hominum J 17 exercito fessus J 71 cicatrices adverso corpore J 85 aucto F 291, 28 (i. e. ut veteres medici loquuntur impleto) ex Lucretii penu. pabula læta. Quæ nunc vix nostro grandescunt aucta labore ii, 1159 et F 293, 16 qua super omni corpore quietus, &c. F 299, 23 mulcato fœde F 300, 2 senecto F 311, 5 immutilato F 318, 20 ingenui alii ingenio F 324, 13 uti nihil flagitiosum corpori tuo putares F 362, 4 aut manu significare aut niti corporibus huc et illuc quasi vitabundi J 60 servitio utimur C 1 vine an virtute animi C 1 patiens inediæ, algoris, vigiliæ C 5 humani sanguinem C 22 stupro toleraverant sumtus ingentis C 24 cultu erant omnes copiæ (plebis) C 48 ad voluptates pessumdatus J 1 vis corporis J 2 et C 2 et fortunæ bonorum J 2 cruciatus deprecor J 24 et animi bonæ artes J 28 turpissimæ parti dediti J 85 vultu varius J 113 dehonestamento lætabatur F 327, 26 cultu egregio ornatus F 332, 15 corporis gaudiis F 346, 11 corpus voluptati anima oneri C 2 annis infirmum C 6 effœminat C 11 liberum habere C 33 arma quis corpus tegitur C 58 nudum et cæcum ad hostes vertere J 107 intectum renonibus corpus tegunt F 325, 3 lacerum semianimum F 338, 1 armis atque equis corpus exercui F 356, 11 animo obedit F 356, 28 atque ingenium patriæ non suæ quisque potentiæ exercitabat F 357, 5
Correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit J 94
Correptis fascibus C 18
Corrigas delicta J 3 de plebe. renovanda, corrigendaque disserui F 356, 8 patere vos ipsa re corrigi quoniam verba contemnitis C 52 vastatur magis quam corrigitur civitas F 345, 9
Corruant: ne infirmata corruant F 340, 5 imperia F 346, 7
Corrumpebantur vineæ igni aut lapidibus J 92 non se luxu (antique) atque inertiæ corrumpendum dedit J 6 magnas opportunitates C 43 Centuriones, &c. uti transfugerent J 38 pabulum et aquarum fontis J 50 et domum et semet igni J 76 et J 92 præda a perfugis J 76 diuturnitate belli res familiaris J 64 milites licentia atque lascivia J 39 nomen J 18 vera consilia F 356, 15 consilium publicum F 281, 7 acceptam corrupisse (nobilitatem) J 85
Corrupta ambitione ætas imbecilla C 3 civitate C 14, 53 ob rem corruptam pœnas metuunt J 79 luxu atque avaritia F 273, 20 opes futiles et corruptæ F 277, 20 mores C 5 superbia J 85 corrupta facta paucorum F 326, 11 proximos ejus donis J 97 Paulus in L. ut tantum, §. si servus F. de servo corrupto. Plautus et Cicero sæpissime J 102 largitionibus et publico frumento plebes F 345, 20 auro J 32 pecunia J 19 plerisque ex factione ejus J 29 corruptissimi omnium ordinum F 281, 12 corruptorem victoriæ tuæ F 342, 10 sese suasque spes corrupturum J 33 animus ab ignavia atque secordia J 31
Creatur prætor non ex opulentia verum ex dignitate F 354, 5 creandis magistratibus (lex de) F 354, 14 ut ipse in eo numero crearetur J 40 omnes alii creati pro jure vestro F 301, 1 et bonis et malis rebus illa (pecunia) creatur F 354, 3
Crebras vigilias ponere J 45 ignibus factis J 98 quam creberrimos fieri J 106 Crebritate fluctuum F 327, 4 impetu J 50
Credendo: ea parum credendo F 274, 15 disseruit, credo falso existimans ea, &c. C 52 credens in rem fore appellare C 20 factum optimum augere, &c. C 32 nihil jam Metello infectum J 76 neque homini cuiquam satis C 31 ostentui illa deditionis signa J 46 tempori J 72 satis virtuti suorum J 106 vitam somnio quam navi credere maluisset Valer.

tempus ad utramque rem J 12 pauci ferocius decernunt J 104 adversus Herodem judicio decernere Hegesip. sic Codd. nostri. vulgg. contendere exhibent. decernuntur præmia C 49 stipendium alia quæ bello usui forent J 27

Decesserat postquam invidia J 88 Africa J 20 Romam J 36 ubi formido illa mentibus J 41

Declaratur Cos. M. Tullius C 24 per nuntios consuli C 46

Declinando fortunam in temeritatem F 293, 25

Declivem ab ortu solis latitudinem J 17

Decora facie J 6 domos suos gloria decorabant C 12 bene atque decore gesta Resp. J 100 spoliatique, pavidi, sine decore (absque dignitatis insignibus) ad Syllam profugiunt J 103 præsidio aliæ decori fuere J 19 nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse J 73 decori esse arma J 85 non divitias decori habere F 346, 17 armis cultus C 7 et F 297, 3 Catoni studium modestiæ decoris C 54

Decreta: inter hæc parata atque decreta C 43 omnia rescindi J 11 vestra auxiliantur J 24 senati neglexisset J 40 decreta Provincia Gallia (regiones acquisitæ sic dicebantur quod eas P. R. provicerit. Festus.) J 113 Legatos F 280, 20 paratis F 284, 11 magna illa Consulum Imperia et patrum decreta F 305, 3 Numidia atque Italia decretæ J 27 decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt C 33 exercitibus F 286, 6 neque negotio defuit neque decretis labor F 322, 22 ex senatus decreto nunciari jubet J 28 ex consilii decreto per legatos imperat J 62 mollitia vobis dignitatem illi metum detrahi F 280, 15 quis reprehendat quod decretum erit in C 51 per senatus d. consul gladium eduxerit C 51 senati fit, sicut ille censuerat C 53 fit uti dividerent J 16 au decretum Consulis subverterent J 30 nocte quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum J 113 equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse: quod non cogitanti tibi in promtu sit F 349, 6 Decrevi reliquam ætatem a republica procul habendam C 4 et J 4 satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere C 35 idque non temere aut ex fortuna tua d. F 348, 15 supplicium sumendum d. C 50 postquam decreverat non egredi provincia J 44 Numidiam Metello decreverat senatus J 62 supplementum J 84 Marius in oppidis maritimis agere J 99 uti familiæ gladiatoriæ C 30 nisi regnum ipsumque deditum venissent J 28 quæ pessimi et stultissimi decrevere F 280, 5 si hoc itinere uti decreveris F 358, 19 plebes incredibile memoratu est quantaque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit J 40 nihil etiam nunc decrevisse, illo die responsurum J 109 hæc sequi decrevistis C 58 Senatus C 29 ipse domum revertit J 8 prius omnia pati decrevit J 20

Decus, divitiæ, gloria in oculis sita sunt C 20, 58 atque pudicitia C 25 potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari J 3 fides, decus, pietas, hoc est, decus nominis atque existimationis ut loquitur Arnob. 149 J 31 contra decus regium J 33 ne in ejus familiam regni decus transferretur Valer. i, 7. ubi Ms. pro, collocavit collocando, pro jussit, jubendo. et post, consiliis addit, divina J 72 ordinis hujus interiit F 285, 3 pecuniæ atque usum demseris F 346, 3 divitias, honorem F 356, 22 decus præsidiumque F 359, 16 ut Horat. Od. 1

Dedecora: per dedecora præceps ierat plebs (i. e. flagitiose) quam formam libenter usurpat C 37 damna atque dedecora in rempublicam pervenerint J 31 armatus potius quam manu J 39 voluptates sine dedecore attigerit F 343, 15 dedecores inultique F 297, 4 per dedecora amittere C 20 alienam famam suum dedecus æstimant F 355, 18

Dederant pœnas C 18 pacto vitam dederant insomniis occidere F 313, 11 provinciam invitus C 19 vades J 35 volentem pro maximis beneficiis animam dono dedisse F 324, 20 Patriam cum ingenti dignitate dedistis F 323, 15 sese Prætoribus C 46 pœnas stultæ lætitiæ C 51 dono regi agros J 5 se luxu atque inertia corrumpendum J 6 locum hostibus introëundi J 38 pessum J 42 usum bene suadendi fortuna F 312, 15

Dedita Cirta J 35 ventri atque somno C 2 corporis gaudiis J 2 ob-

Jugurtham tuta sunt omnia removistis, avaritiam, imperitiam, superbiam—deinde exercitus ibi est locorum sciens J 85 illi mature ad hyberna Romanorum proficiscuntur; deinde a Gætulis in itinere circumventi, &c. J 103 res populi Rom. Q. Catulo Coss. ac deinde domi militiæque gestas composui F 271, 1 pro Rep. voveo dedoque me quam deinde cui mandetis circumspicite F 324, 16 post paulo—deinde—postremo F 356, 17

Deinsuper (ἄνωθεν) astantium manibus in murum attollitur F 280, 7

Delapsi hostes aut oppressi F 322, 14

Delectum habeant C 36 adversum vos habiti delectus F 284, 9

Delenimenta comparant F 306, 10 et Tacit. ut aliquod exercitui Germanico delenimentum. Hist. i, 77. delenimenta vitæ xv, 63. Vitiorum A. 21. eodem significatu licet illud a delenio hoc a delinio θελκτήριον Græce, utitur et Livius

Deliberari, qui pejor an ignavior sit d. non potest F 280, 11

Delibuta perjuriis Deæ F 362, 9

Deliciis atque superbia omissis, afflictare sese, &c. C 31

Delicta quia reprehenderis C 3 corrigas J 3 patefierent J 32 occultiora fuere J 38 non si flagitiis obsecutus, delicta perpessus, &c. F 345, 13 delicti gratiam haud unquam fecissem C 52 et J 104 ex d. conscientia populum timet J 27 Ita prohibendo magis quam vindicando exercitum confirmavit J 45 neque delicto neque lubidini obnoxius animus C 52 delinquere mercede quam gratis recte facere F 301, 3

Deliquere homines adolescentuli per ambitionem C 52 quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat J 28

Delubra spoliare C 11 et infra

Demendo: magnitudinem animi in addendo non demendo Reipub. ostendere F 344, 14

Dementes ac furiosos F 365, 3 averteris ea vero dementia est C 58 extremæ J 3 veluti per dementiam cuncta simul agere C 42

Deminutæ opes nobilitatis F 351, 22

Demissi, in obscuro vitam agunt C 51 Cic. timido animo, humili, demisso. 3. Verrin. animum nimis timidum atque demissum, et alibi; fracto ac d. ex alacri atque læto sic erat humilis atque demissus. 2. Verrin. vultu C 31 animo J 98

Demitte hoc in pectus tuum, nunquam victum esse P. R. &c. J 102

Demolitur munitiones, pluteosque rescindit F 317, 20

Demseris: id ita eveniet si demseris sumtuum licentiam F 344, 1 et 346, 4 demtis obtrectationibus F 360, 9

Demum: verum enim vero is demum vivere et frui anima videtur C 2 quasi injuriam facere id demum esset imperio uti C 12 pro, solum, sive omnino, idem velle &c. ea demum firma amicitia est C 20 pro, postremo, tandem J 46 Sueton. Aug. 16. secunda demum vigilia Frontinus i, 1. p. 153. at edd. pro, demum, deinde

Denique: gratia, voce, denique omnibus modis J 15 deinde—denique postea J 18 pro, tandem: Jugurtha missitare, ipse quasi vitabundus ductare, &c. Denique Aulum spe pactionis perpulit uti J 38 Cic. pro Milone. Itaque Milonis consulatus qui vivo Clodio labefactare non poterat, mortuo denique tentari cœptus est. denique in principio, pro tandem J 51, 62, 73 omnia arma, tela, locos, tempora denique naturam ipsam vicerat J 76 uti utres fierent curabat, &c. quæ mox usui forent denique sexto die (et sic factum est ut) maxima vis utrium effecta J 91 non scalis neque irruptione peractum urbis excidium Florus i, 12 et J 99 igitur quarto denique die J 101 elegantissime Florus libro i, cap. 16, § 3. ubi vide Salmasium. etiam Cæsar de B. G. ii, 33. Hirtium c. 35. de B. Alex. in itinere 5 denique regi in princip. J 111 Maxime vellem Remp. quietam esse aut, &c. denique prava incepta consultoribus noxæ esse F 280, 1

Deo: ut tanta repente mutatio non sine Deo videretur F 328, 20 in suppliciis magnifici C 9 non suppliciis muliebribus auxilia D. parantur C 52 nutu cuncta portendi J 92 Ut te neque hominum neque Deorum pudet, quos per fidem aut perjurio violasti F 284, 2 partim repuli Deorum auxiliis et virtute mea F 322, 19 negligere C 10 hominesque testamur C 33

Disserendum mihi multis fuisset F 300, 9 ut facta sit, &c. C 5 de timore C 51 postea quæ fecerit J 95 velle de se, et de P. R. commodo J 102 de meo facto F 347, 14 multa de administ. imperio J 11 hujuscemodi verbis C 49

Dissimili lingua C 6 moribus nobilitas J 85 haud dissimiliter situm munitumque J 89

Dissimulanda: ad dissimulanda omnia paratus C 31 hominem dissimulare, Valer. ix, 5, 1. ubi pro divinum æmulatus, Ms. capere conatus. Causa C 31 Lentulum coarguunt præter literas, sermonibus quos ille habere solitus erat C 47 fingere alia omnia, dissimulare de conjur. C 47 cujuslibet rei simulator ac dissimulator C 5 Cic. i. de offic. Dulcem et facetum, festivique sermonis atque in omni ratione simulatorem quem εἴρωνα Græci nominaverunt: Zephyrosque audire vocantes dissimulant V. Flacc. ii, 373. de morte frequenter nempe, cum positura principiorum dissolvuntur, ut alicubi Lucret. Arnob. Lib. 2. simulare in hominibus discerent, dissimulare, mentiri

Dissolvit plerosque senectus J 17 Parcæ fatalia nentes Stamina non ulli dissolvenda Deo: et Cicero i. de Leg. et ii. de fin. mortalium mala mortem) C 51

Distinuere superba imperia magis quam occupatio F 358, 6

Distrahitur animus multitudine J 80

Distribuatur senatus in varia officia F 358, 15 ad distribuendam pecuniam J 12

Disturbantur palam pax et concordia F 283, 10 vox bene Latina. Plautus. at nunc disturba quas statuisti machinas. Colum. ii, 2. Cicero ad Attic. iv, 7. Lucret. ii, 21. Julius Exsuperantius Cap. iii. quo parta disturbatur F 283, 21 consilia F 353, 5 factionem nobilitatis F 349, 15 noli istum disturbare Valer. Max. viii, 77. Lactant. iii, 17. ædes d.

Ditionem: in paucorum jus atque ditionem concessit C 20 quicquid Latia ditione subactum Vivit. Claudian. in Ruf. i. vs. 29. 4 Ms. legione subactum

Diu multumque fatigatus J 94 et alibi

Diversa inter se mala C 5 Reges diversi, pars ingenium alii corpus exercebant C 2 Ovid. diversis partibus arma damus. Sueton. de Cl. Gram. a Varrone diversæ partis Advocato. pars in civilibus armis (per adversa) movit, a vero F 272, 3 diversa capessunt. in fugam alii, eruptionem alii tentavere F 296, 4 præmia bonos malosque sequi F 359, 11 ab his longe diversas literas C 34 pro, separati. omnes jam diversi audistis C 20 regem quærere (i. e. alii alio) J 12 et J 87 diversis moribus C 53 paulo diversius sed omnes tamen—conciderant C 61 itinere malos a bonis C 52 alium ab alio diversos aggreditur J 46 diversum est ab ea fama quæ plerosque obtinet J 17 diversi alius alio quam maxime J 50 ceterum quo fuga et formido latius crescerent J 55 agitabatur commotus metu ac libidine J 25

Dividit: qui locus Ægyptum ab Africa J 19 Sic loquuntur Geographi. etiam Cicero. Attic. v. 108. Amanum, qui Syriam a Cilicia aquarum divortio dividit. quod Plinius effert per, disterminat. negotia C 43 præda militibus divisa J 91 divisi: ab Hispania freto divisi J 18 orbe Britannos. at Ms. Petr. male diffusos. divisione: in divisione orbis terræ plerique in parte tertia Africam posuere J 17 quam in divisione possederat (pro, ex) J 48

Divina atque humana promiscua habere C 12 permiscuit contentio J 5 hostibus tradita J 31 bella atque paces, postremo divina et humana omnia penes paucos erant J 31 quæve humana superant an divina impolluta sunt F 276, 9 arma adversum divina et humana, &c. F 282, 11 quibus non humana ulla neque divina obstant F 316, 2 divina attingere mortalis F 346, 10 divina cum humanis permiscet F 355, 7 illi aut mentem divinam esse J 92 omnium mortalium vitam divino numine invisi F 359, 9

Divites: ita divites alios ut regio victu atque cultu ætatem agerent C 37 divitiæ postquam honori esse cœperunt C 12 ludibrio fuisse videntur C 13 apud illos sunt C 20 quæ prima mortales putant C 36 magnæ J 2 bono honestoque potiores (quibus) J 8 ubi claræ habentur F 353, 27 et gloria fluxa atque fragilis C 1

ad exitium usque insontis Tribuni dominatus est F 303, 1 dominis (pro, possessoribus) restituo F 277, 11 ut frequenter apud ISS. abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, et huc ire licet et illuc, munera ditium dominorum F 307, 14 pauci libertatem pars magna justos dominos volunt. (vid. Justos) F 316, 5 cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est, dominum non Imp. esse J 85 populus qui dominus erat F 352, 4

Domita: cum ab occasu ad ortum solis omnia domita armis paterent C 36 reges bello C 9 quam plurimum potest domiti pecoris J 75 virtus omnia domuerat C 7

Dona militaria alia (hastas, vexillum, phaleras) J 85 omnia in benignitate habebantur J 103 dedit regi dono J 5 dono datur atque accipitur F 323, 19 (et alibi) corrumpit proximos J 97

Dubia: quæ si dubia aut procul essent. (victoria, præda, laus) J 85 nisu J 94 victoria F 343, 13 Respub. stabiliebatur (quorum consilio) F 357, 11 atque asperas res facile toleraverant C 10 rebus novandis spes oblata est C 39 hostibus instare, quos firmos cognoverant, eminus pugnando retinere J 51 anima nostra in dubio est C 52 dubio atque hæsitante Jugurthæ. (an prælium committeret) J 107 an dubium habetis F 301, 14 cui dubium est quin vastitas, &c. oriantur F 360; 3 363, 8

Dubitabo: non dubitabo eloqui F 351, 17 dubitando et dies prolatando C 43 acie pars dubitavit F 289, 9 haud dubie jam victor J 102 et F 313, 19 perterritis ac dubitantibus ceteris C 28 inter dubitationem et moras senati J 30 multis diebus per dubitationem consumtis J 62 primo, dubius quidnam insolita facies ostenderet J 49 consilii F 308, 26

Ducant hostilia F 316, 5 vigiliæ ducebantur more militari J 44 (ut, ducere somnos, Virg. et Horat.) fidem suam interponit quam ille non minoris quam publicam ducebat J 32 quos idoneos ducebat J 62 pro bono ducebatur F 273, 18 sibi quisque ducere, trahere, rapere, J 41 vos in locum affinium J 14 et sua necessaria post illius honorem ducerent J 73 ne quis modestiam in conscientiam J 85 velnti ficta pro falsis C 3 apud Numidas honori J 11 innocentia pro malivolentia duci cœpit C 12 neque id flagitium militiæ ducitur J 54 ea necessitudo apud Numidas levis ducitur J 80 secordiæ atque ignaviæ F 352, 24 quæ prima mortales ducunt J 41 et J 76 per triumphum duxere F 313, 16 murum ab angulo dextri lateris ad, &c. duxit F 295, 18

Duce Ænea profugi sedibus incertis vagabantur C 6 pollicetur sese itineris periculique ducem J 93 Cos. ducem et auctorem sequimini ad recipiendam libertatem F 279, 13 exquirebant duces multitudinum qui pretio vexare Remp. soliti erant C 50 sic effigiem Cassii apud Tacitum inscriptam legimus Duci (vel potius *Dux Partium*) An. xvi, 7. Centuriones ducesque turmarum J 38 avidisque ita promtisque ducibus uti Metellus ictu tragulæ sauciaretur F 294, 22 exercitus pars temeritate ducum attrita J 85 dux atque imperator vitæ mortalium animus J 1

Ductabat exercitum C 17 quos in exercitu C 19 Frequentativa pro suis primigeniis sæpe apud Catonem. dolito, emptito, redemptito, callesco. Lucret. imperito, negito. Gellius utitur alicubi mutuito, sed paulo insolentius.

Ductos sorte F 329, 18 ductu meo fusi F 297, 12

Dum: pro, modo vel dummodo, neque id (de Rep. capienda loquitur) quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat C 5 Plaut. Persa. Vin' mea esse? P. dum quidem nec nimis diu tua sim, volo. cuncta dissolvere C 51 C 14 (in princip.) Dum hæc Romæ geruntur C 32 vicinitatem exornat, commoratus C 36 et C 58 ne illi sanguinem nostrum largiantur, et dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant C 52 liberius processi, dum me civitatis morum piget J 4 tantummodo remorati dum in elephantis auxilium putant, postquam, &c. J 53 dum metus a Tarquinio et bellum grave cum Etruria positum est: æquo et modesto jure agitatum F 273, 1 dum vos terremini, a repetenda libertate F 275, 19 usque eo prosperum imperium habuisse dum apud eos vera

Libertis vestris ex. cum illo gravis inimicitias C 49 victoriam crudeliter C 38 sic, quæstiones, odium, sectiones, accusationes, &c. apud Tacitum aliosque. ambitio magis quam avaritia animos hominum exercebat C 11 Virg. apes—Exercet, sub sole labor.—patres acerrime victoriam nobilitatis in plebem J 16 exercent vitia 204. Firmicus in Astron. p. 204. E contra, poëtæ, quandoque, exercere, curas, dolorem, diem pro exerceri, Ovid. Met. xii, 108. Silius ii, 75. Æn. x, 60. ut monet Servius. piraticam exercentes F 388, 27 Justin. viii, 3, 13, 22. i, 14. servili imperio plebem F 273, 3 ibique (cædibus, rapinis, &c.) juventutem suam exercuit C 5 non Græca facundia neque urbanis munditiis sese exercuit J 63 caninam facundiam F 327, 17 Lucret. v, 226. nunc aurum et purpura curia Exercent hominum vitam. exercere Scorta Orat. i. ad Cæs. cap. 38. Plautus: hæc nox scita est exercendo corto. Catull. qui vestrum exercet amorem. exercuit juventutem suam C 5 exercebant libitinam V. Max. v, 2, 10. et noster F 348, 14 ingenium ad maléfaciendum F 323, 11 corpus armis atque equis F 356, 11 Victoriam per servitium F 350, 10 malitia præmiis exercetur F 355, 4 me illa magis cupido F 359, 1 quæstio ne aspere violenterque ex rumore et libidine plebis J 40 ingenium patriæ non suæ quisque potentiæ, exercitabat F 357, 5 cum dativo etiam Cic. ii. Tusc. 60. Jovem Olympium, eum ipsum cui se exercebit. (at sæpius cum præp. ad.) in labore, patientia et factis fortibus exercitando F 346, 14 exercito corpore fessus J 71 lectos et exercitatos in audaciam C 50 ex civitate profectos semper ad bellum exercitatos. Ms. Veget. i, 3. postrema vox abest a Vet. Ed. Par. 1532. et Vesaliensi 1670. frequentibus exercitiis ad prælia præparare F 327, 15 nequicquam eo (animo) hebeti atque claudo pro exercito uti volunt F 347, 1

Exercitibus decretis F 366, 6 quos in exercitu ductabat C 19 dux hostium cum exercitu supra caput est C 52 comparato J 20 circumdato Cirtam irrumpere nititur J 25 parato J 28 in exercitu nostro pax agitabatur J 30 intento atque infesto J 46 exercitu effuso prædari J 55 exercitu cuncta mœnia circumvenit J 57 incruento J 92 exercitu amborum conjuncto J 97 in hybernis composito J 103 ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est F 280, 17 rursus admotoque F 282, 9 optime merito F 297, 15 prodito F 314, 7 restituto F 315, 6 exercitui præerant J 32 scribere supplementum J 39 diffidens veteri exercitui J 43 distribuerat pecus J 91 exercitum parare C 29 compararent C 30 augere C 32 instruit pro loco atque copiis C 59 permittit Petreio C 59 per omnem ex. gaudia, &c. agitabantur C 61 per homines callidos tentabat J 38 brevi confirmavit (ad severitatem castrensem revocavit) J 45 antevenit J 48 cogebat (drew together) J 54 cogere Dyrrachium F 286, 26 more majorum gereret J 55 ubi animadvertere ad se versum exercitum pergere J 69 ex. supplicio cogere J 85 coërcebat pudore magis quam malo (i. e. pœna) J 100 opprimendæ libertatis habet F 280, 12 habere posse sine frumento et stipendiis F 297, 22 aluit stipendio frumentoque F 298, 23 aluntur F 324, 4 exercitum argento fecit F 322, 15 vertere (i. e. considerare Servius) F 330, 4 sibi insuevit amare C 11 quo consilio foret exercitus C 29 in manu C 51 haud longe a mari consedit exercitus J 21 qui in Africam portaretur J 27 ne siti conficeretur J 50 ducebat J 55 ei traditur J 86 instrui J 97 victor F 378, 6 novus F 285, 10 datus est F 326, 11 clade perculsus J 44

Exigerent boni honestique vitam J 85 legem de pecuniis exigendis F 311, 4 acerbius exegit quod dederat Cic. i. Tusc. æs Horat. aurum creditum Plaut. Bacch. nomina Cic. i. e. ad solutionem cogere. et tributa apud eundem. exigere et cogere.

Exilio nullo certo vagabantur F 332, 20 cum de exilio tuo redisti F 365, 1 permitti jubent leges C 51 exulum reliquias persequantur F 305, 12

Eximat: quo captivis libertatis curam miseria eximat F 274, 18

Existeret quasi gubernator F 299, 24

Existima quod optimum factu est

Exquirebant duces multitudinum C 50 vescendi causa terra marique omnia exquirere C 13 Regis sui sententiam J 112 exquisitis quasi per saturam sententiis J 29

Exsangues: cives cum civibus manus conserturos: ita defessos et exsangues regi aut nationi prædæ futuros F 348, 22 quin defessis et exsanguibus qui plus posset, imperium extorqueret C 39 Calvum quidem Ciceroni visum exsangnem (oratorem) et attritum: Tacitus Dialog. c. 18. graviter fractum velut exsanguem in regno reliquit, Justin. xxxi, 3. et vires exsangues, apud eundem xxxix, 5. pro, timido usurpat Plautus in Aulular. et sic Curtius vii, 1, 23. et exsanguis vulneribus idem vii, 7, 36. Color ei exsanguis. Noster C 15

Exsurgitis: uti animus ab ignavia atque secordia corruptus sit: qui ne nunc quidem obnoxiis inimicis exsurgitis J 31

Extincta prope jam familia J 95 extinguantur inclusi hostes. Veget. iv, 4. ubi Ms. in Titulo cap. pro, ne exurantur, habet, ne noceantur extincta sunt generis præsidia J 14 extinctor stirpis tuæ J 14 incendium meum ruina extinguam C 32 tanta me extinguendi libido invasit J 24 F 316, 13 multos ferro aut fuga J 42

Extitisset: si nihil medium inter duo discreta F 335, 20

Extruendo: in extruendo mari divitias profundant C 20

Extenuata suorum acie consedit J 49

Externis: arma ab externis in nosmet versa F 277, 14 differt ab alieno, non loco, sed re: extraneus qui extra eandem januam est, extrarius qui extra eandem aram. Fronto.

Extollere se quisque magis magisque, ingeniumque in promtu habere C 7 extollere sese et divina mortalis attingere potest, nisi omissis pecuniæ et corporis gaudiis, &c. F 346, 10 virtus tanta habetur quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia C 8 secunda oratione extollit. J 65 bonis invident malos extollunt C 37 ad honorem F 350, 6 illa te magis extollunt quæ post consulatum F 362, 21

Extortæ publice pecuniæ F 284, 9

Extra conjurationem C 39 extra mœnia J 91 vineas egressus J 94

Extrema omnia experiri C 26 ætate C 49 in extrema Africa J 78 munia sequi F 299, 14 pueritia regnum ingressus F 330, 2 dementiæ J 3 necessitatem F 276, 21 in extremis terris C 16 extremis in rebus F 299, 12 fortunas suas in extremo sitas J 25 situm in prærupti montis extremo J 37 die extremum erat J 21 agmen J 50 æstatis J 90

Extulerat uti quemque ob militare facinus pecunia aut honore extulerat J 49

Exui classe F 314, 16

Exultare, strepere vocibus J 98

Exusta loca solis ardoribus J 19

F

Fabricata: uti fabricata sic virtute parta, quam magna industria haberi decet; ne incuria deformentur, &c. F 340, 4 naves codicariæ fabricatæ F 317, 12 scenis ad ostentationem histrionum F 294, 6

Fabrum fortunæ suæ quemque F 339, 5

Fac cogites C 44 bene facere reipublicæ pulchrum C 3 facere quam dicere optimus quisque malebat C 8 fidum exercitum C 11 injuriam C 12 neque dicere neque facere quicquam pensi habebat C 23 versus C 25 iter per montes C 56 alias deinde alias moræ causas J 36 tum demum veram deditionem J 46 formidinem et tumultum J 53 sic turbam facere Plautus, Terent. Cicero. Tacit. 19. vanam formidinem, ut hostes, facere. prælium J 55 et prælium manibus (i. e. cominus) facere J 57 pugnam, nisi suo loco J 61 tumultum J 72 signa sequi, &c. item alia militaria facere J 80 orbes, atque ita ab omnibus partibus simul tecti, &c. J 97 Cum illi orbe facto sese defenderent Cæsar iv. B. G. verba apud regem J 102 privatas opes F 279, 10 recte an piget? F 283, 13 quæ victis toleranda sunt, ea cum facere possitis patiamini potius censet F 284, 16 periculum F 348, 14 periculum libertatis F 351, 13 malum publicum facere desinet F 352, 15 occulta pericula neque facere neque vitare, bonis in promtu est F 353, 8 opponitur ei—hostem

sere C 3 dictis exæquanda C 3 pro maximis celebrantur C 8 de conjuratione quæ contra remp. facta erat C 30 cum facta vestra æstimo C 61 non verba inimici ante facta sua poneret J 15 deditione J 26 turpia J 85 quorum adeo Syllam non pœnitet, ut et facta in gloria numeret F 277, 16 quæ pecunia ad Hispaniense bellum facta erat F 326, 18 sic Spartian. Severo C 12 Magnam partem auri per Gallias Imperator ipse fecisset. atrocitatem facti leniebant J 27 locutus de invidia facti J 29 invidiam facti esse supra gratiam atque pecuniam suam J 35 pro factis judicium timentes C 14 digna pro factis pœna C 51 neque tam egregiis factis erat J 63 factis ignibus J 98 in factis fortibus exercitando F 346, 14 opus est mature facto C 1 facto non consulto opus C 43 grege facto C 50 et J 58 prælio J 22 per omnes locos et conventus de facto consulis agitari J 30 noctemque totam itinere facto consedit J 91 quod factum popularis conjurationis primo concusserat C 24 Conventu quem ab regulis factum J 12

Factio inter malos, inter bonos amicitia J 31 noxiorum F 300, 16 contra hostes parabatur F 357, 5 non factione cum factioso certabat C 54 ex factione Scauri J 29 factione magis pollebat nobilitas J 41 ex factione media consul F 301, 16 reliqui de factione F 356, 2 factione instructi F 357, 9 valuere multitudine civium C 51 quibus rebus possent opes factionis confirment C 32 additamenta habent F 358, 8 mos partium popularium et senatus factionum J 41 Livius v, 1. Ut seditionem Patavinorum comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse, &c. factiosi, domi potentes J 8 F 350, 4 homines quibus dolus atque malitia fide cariora erant F 352, 28 factiosos, qui seditionibus remp. exagitaverant C 51 agere inter invidos, occursantes, factiosos J 85 nobilem, factiosum, novis rebus studere J 77 nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus C 18 impiger, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum J 15 V. Fecerant

Facundam abunde illis et compositam orationem fore J 85 Memmii clara pollensque fuit J 30 facundiam caninam exercuit F 327, 17 loquax magis quam facundus F 326, 13

Fallendi copia maxima erat ei per maximam amicitiam J 61 audendo et fallendo et bella ex bellis serendo magni facti F 316, 11 falsa suspicione alienatum C 35 quæ si tibi falsa objicio, redde rationem F 363, 4 famam Romanorum avaritiæ J 103 næ illi falsi sunt qui J 85 veluti ficta pro falsis ducit C 3 se falsis criminibus circumventum C 34 Horat. i. Ep. 17. Mordear opprobriis, falsis voluptatibus F 345, 12 falso per indicem nominaretur C 49 falso queritur de natura sua genus humanum J 1 multos mortales falsos fieri subegit C 10 signatores C 16 indicem conclamant C 48 neque ea res falsum me habuit J 10 vide Nonium 110. filium argutari F 292, 11

Fama atque invidia vexabat C 3 ἐν διὰ δυοῖν, pro, invidiosa et maligna fama. Sic Trogus viii, 3. Ad abolendam invidiæ famam. verum aliquanto minores quam fama feruntur C 8 ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat C 14 expertes fama atque fortunis C 33 atque fortuna pares sunt C 51 tanti facinoris J 13 genere atque copiis potens J 14 quanquam ab ea fama, quæ apud plerosque obtinet, diversum est J 17 divulgavit J 30 talis ea tempestate fama de Cassio J 32 alium conscientia alium mala fama, et timor animi impediebat J 35 sic, Gloria accipitur apud ISS. nam gloria fruens bona legitur Anth. Col. i. Tit. 6. N. 6.—ubi pro, facit, Sarisberiensis fit. sciat quod ab eo fit (qui ordinationem facit) pro nihilo esse, sed et is qui contra legem fit cadat sacerdotio. sic legend. æquabili, et inviolata J 43 de Metello fama præclara esse J 55 impari boni atque ignavi J 57 integra J 67 fama erat serviturum esse F 313, 21 illa te sequetur F 316, 16 et fortunis integer F 323, 19 bona F 351, 25 bona fama F 358, 22 an pecuniæ minus parceret C 25 famam artis bonæ C 2 ubi eorum famam atque pudorem attriverat C 16 neque prius sedari quam virtus famam eorum adæquaverit J 4 turpem J 85 lædere J 96 falsam avaritiæ Romanorum J 103 æqui boni famas petit F 322, 8 modestiamque meam post

neca Epist. 115. Cicero, pro Muren. Cæsar paucis diebus exercitum fecit 131

Felicem, quam audeat tam videri J 9 feliciter acta J 55

Fera bellua avaritia F 355, 6 nationes C 10

Ferat si maxime animus, diutius in his locis esse prohibet egestas C 58 quo cujusque animus fert, eo discedunt J 54 i. e. placet. Sic, Ovid. Met. i, 1. in nova fert animus. et alibi: Si modo fert animus gradere et scitabere ab ipso. Lucan. i, 67. Fert animus causas tantarum expromere rerum. Eodem fere sensu, fert libido, apud Terentium in Heautont. iii, 3. et noster C 21 quæ bellum atque libido victorum fert. Cicero v. Verrin. Quantum libido tulit tantum relictum est. Sustuleris, aut quod res feret, minueris F 352, 14 Sententiam per Tabellam F 358, 1 ad cœlum fortia facta J 53 quo cuncta gignentium natura fert J 92 prout cujusque eorum qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat Cæs. iii, B. C. ut eorum qui dominantur simultas ac arrogantia fert F 357, 14 de reditu ejus legem ferentem F 291, 2 auctor et socius Bestiæ ferebatur J 30

Fere: iisdem fere temporibus C 42 et C 49 Nam, fere, his tempestatibus alii, &c. F 358, 3 pro, plerumque, ut ruri fere se continebat. Phorm. ii, 3. aut, subaudienda est nota Universalitatis. ut, His fere veteres facultatem dicendi exercuerunt. ut fere fit, Cicero de Invent. i. e. ut fere semper, &c.

Ferentariis: postquam eo ventum est; unde a ferentariis prælium committi posset C 60

Ferina caro J 18 ferum incultumque genus hominum J 80

Ferme: haud ferme armis atque equis corpus exercui F 356, 10

Ferocem esse regis animum videt J 54 si paululum modo vos languere viderint; jam omnes feroces aderunt C 52 secundis rebus J 94 quia non fugerent, pro victoribus agere J 98 animo negat se toties fusum pertimescere J 106 in otio feroces militum animos molliverant C 11 inopia rei familiaris et conscientia scelerum C 5 adolescentes, quibus ætas animusque ferox C 38 natura vehemens, manu promtus C 43 et J 11 neque lenitur animus ferox J 11 qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est J 14 i. e. elatus, animosus, effrænis, etiam apud Cæs. Virg. pro fortis, inquit Nonius, fræna ferox spumantia mandit. tum vero multus atque ferox instare J 84 genus armis ferox, et servitii insolitum F 274, 11 ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens C 61 ferocius agitare quam solitus erat C 23

Ferramentis navium icti F 299, 26 si Fabri Horat. i. Ep. 1. et tonsoria Martial. 14, 36. agrestia, auctores de R. R.

Ferri aliud alio, neque mutari ac misceri omnia C 2 ad cœlum strepitus armorum J 64

Ferro minari ni sibi obnoxia foret C 23 iter aperiendum est C 58 semperne in ferro, sanguine, fuga versabimur J 14 aut bestiis interiere J 17 an fame acrius urgear J 24 necaverant J 42 aut fuga multos mortales extinxit J ibid. septis statuit natura finem F 276, 20 admoto F 282, 9 fame, ferro clausum exercitum J 38 circumventi dextra unde ferrum erat F 295, 10

Fertilis frugum ager J 17 utitur hac forma Cicero ii. de N. D. multos fertiles agros alios aliorum fructuum

Fertur accensus in socios F 344, 10 uti se ferunt, Vindices F 307, 2 verum aliquanto minores tamen quam fama feruntur C 8

Fessa bellis provinciæ F 325, 1 Cic. de Divin. i. exercito corpore fessus J 71 Liv. 54. longo itinere fatigatum et onere fessum: et 47. fessi morbis et longitudine viæ. Fatigatus corpore, inquit Serv. fessus animo. Sed errat, nam Cic. ad Terent. Te nec animi nec corporis laboribus defatigari. Scribendo mittendoque lenatos F 297, 19 et Virg. Æn. ii. 109. et longo fessi decedere bello. opere castrorum et prælio fessi, lætique erant J 53

Festina, atque uti cœpisti, perge J 102 callidus id modo festinabat, imminuere pacem J 80 Tacit. festinare cædes et comitia, H. 3, 55. munia militiæ. Dictys i, 16. Fugam Virg. Cato in Orat. de ejus virtute, distinguit inter festinare et properare, sed sine differentia. ni id festinaret J 77 cuncta parat festinatque tan-

Flagitia: quantum mores mei non illorum flagitia poscebant, respondi J 85 facinus, vi aut malitia, flagitium libidine vel nequitia fit: graviora facinora quam flagitia, tamen flagitium semper in malam partem accipitur. per summa flagitia detrectantibus militiam F 337, 25 (fœdera) gravia et flagitii plena J 38 flagitiis atque facinioribus coopertus C 23 se flagitiis dedecoravere J 85 quorum flagitiis commacularetur bonorum laus F 343, 11 obsecutus flagitiis, delicta perpessus F 345, 14 pro alieno scelere et flagitio sua quasi pro gloria nitebantur J 15 non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse F 346, 17 cujus nullum membrum a flagitio aut facinore vacat F 355, 24 (æs) quo flagitium aut facinus redimeret C 14 domo expulerat C 37 quos flagitium egestas conscius animus exagitabat C 14 probarentne tantum flagitium (pacem ignominiosam) J 30 neque id (fuga) flagitium militiæ ducitur J 54 si vera et honesta flagitium (nempe nominum, rerum commutationem) superaverit F 304, 1 non facinus, non probrum aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant F 350, 6 non flagitium a te neque malum facinus petimus F 359, 22 flagitiose venditas quod turpissime parasti F 362, 7 quantum vita illorum præclarior, tanto horum secordia flagitiosior J 85 ex pulcherrima pessima ac flagitiosissima (civitas) C 5 flagitiosissima facinora fecere J 32 viro flagitiosissimum impune accepisse injuriam J 31 flagitiorum atque facinorum catervas C 14 omnium flagitiosorum postremus F 280, 10 regem armis quam munificentia vinci minus flagitiosum J 110 pro, dedecorosum. Item Livius flagitio timoris fatendi lib. 2. Dec. 1. nihil flagitiosum corpori tuo putares quod alteri collibuisset F 362, 3

Flagrabat studium ex ætate C 14 flagrantes inopia et cupidinibus F 281, 12 Sic, flagrare studiis, Cicero. rumore malo, Horat. ardore alicujus rei, Colum. 6, 27

Flecterent ingenium aversum J 102 animus J 64 gratia viri permotus flexit animum suum J 9 flexus animus ab amicis J 102

Florentes: ipsi innoxii florentes sine metu ætatem agere C 39 quod florentibus optabile est F 312, 16 quanto in secundis rebus florentior, tanto in adversis asperius, magisque anxie agitat F 356, 26 florentes res suas cum Jug. perditis misceret J 83

Fluctibus superjactis circumlavit F 290, 9 fluctus trahunt saxa J 78

Fluentibus rebus supra votum F 328, 16

Fluxa atque fragilis gloria divitiarum C 1 fide usus J 111 rerum humanarum quæ fluxæ et mobiles J 104 animi molles et ætate fluxi C 14 Drusus animi fluxioris, remissiorisque vitæ erat. Sueton. in Tiber. Mens senio fluxa, Tacit.

Fœda in civibus facinora facere C 11 loca tetra, inculta, fœda, atque formidolosa C 52 incultu, tenebris, odore fœda C 55 atque intoleranda viris (exilium, bonorum amissio) C 58 fuga J 38 facies totius negotii, varia, incerta, fœda, atque miserabilis J 51 quæ occulte tentaverat, aspera fœdaque evenerant C 26 fœdavere lumen nubes F 332, 21 fœdatur dies. Dictys i, 21. quam fœde quamque inulti pecierunt vestri defensores J 31 mulcato fœde corpore F 300, 2 fœdum in modum laceratus verberibus Liv. 9. U. C. oculi C 15 hominem C 19

Fœdera nova acciperemus J 14 consulebat Senatum de fœdere J 39 faceret secum J 38 fœdus et amicitiam petitum miserat J 80 et J 104

Fœneratorum sævitia C 33 fœneratorum violentia C 33 fœnoris onere oppressa plebes F 278, 5 inde apud Valer. cum avaritia conjungitur. Avara et fœneratoria Philosophia ubi Ms. Pembr. et Ascens. gaudio exultabant

Fons aquæ J 92 et J 98 fontes aliquot J 89 fontes aquarum penuria J 55

Fore in rem credens universos cohortari C 20 atque ego credo fore qui tanto tamque utili labori meo nomen inertiæ imponant J 4 si rex occidisset fore uti solus Numidiæ potiretur J 8

Foris æs alienum, domi inopia C 20 domi industria, foris justum imperium C 52

Forma atque genere satis fortunata C 25 formæ gloria fluxa atque fragilis C 1 se quisque in formam parmæ equestris armabat F 318, 1

Formidatus: quam formidatus antea

omnia gignentium J 79 et passive, sic Apul. de dogm. Platonis, omniumque gignentium esse seniorem, hoc est, omnium quæ gignuntur. sic et Vitruv. bis dixit nascentia v, 1. viii, 1. pro, enatis. Ambros. de fide Resurr. Denique multa gignentia, &c. Lactant. de Ira Dei, 13. suopte ingenio alimenta mortalibus gignere F 321, 4 ex se gigni maluerint J 85 in quo crocum gignitur F 288, 18 aliisque generibus arborum quæ humi arido gignuntur J 48 apud Corduennos amomum et alii leves odores gignuntur F 331, 5. et Plin. ii, 158, 1. odore gravis urina. et iii, 251, 12, et 21, 5. gravem corporis iv, 208, 15. aurium 585, 11. et alibi e contra, odor cœni gravis. Virg. G. 4, 49. tamen Dioscorides dicit Ἄμωμον esse εὐώδες ἱκανῶς i, 14. hoc est, odore violento, ut Plinii verbis utar.

Gladium: ubi hoc exemplo, per senati decretum, consul gladium eduxerit C 51 oblitum sanguine J 101

Glande eminus pugnare aut lapidibus J 57

Gliscenti: immensum aucto mari et vento gliscenti F 299, 8. v. Flac. ii, 270. flatu non inscia gliscit anhelo. et, Virg. accenso gliscit violentia Turno. Discordia gliscit auctoritas invidia, crudelitatis luxuria, potestas, Tacitus. cutis Stat. 1. Theb. periculum. Claudian. dum pellere leges. Et consanguineo gliscis regnare superbus. Exule. Thebaid. iii, 73. et sic Ms. B. Pub.

Globis eruptionem tentavero F 296, 5 si quem ex globo nobilitatis ad hoc negotium mittatis J 85 Livius viii, U. C. extrema concio et circa Fabium globus. Et alibi, Juvenum, mulierum, armatorum

Gloria divitiarum et formæ fluxa atque fragilis C 1 haudquaquam par sequatur scriptorem et auctorem rerum C 3 gloria belli Gallos ante Romanos fuisse C 53 cum magna fuerat C 59 æterni J 1 honoravisti meque regnumque meum J 10 pars dolere pro gloria imperii J 39 ex quo illi gloria opesque inventæ J 70 Thalam magna gloria ceperat J 89 exutus F 276, 10 quorum adeo Syllam non pœnitet ut et facta in gloria numeret F 277, 16 magna gloria concurrentium undique virile et muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur F 294, 1 qua non gloria movemini neque flagitio F 307, 18 magna fuit T. Didio imperante F 327, 21 industria alitur F 353, 26 libertatem cariorem habeo F 359, 2 tua cum multis æqualis est F 359, 26 Jugurthæ virtutem regno suo gloriæ fore existimans J 6 militaris appetens J 7 avidus tantummodo J 63 omnibusque bonis oportere plus gloriæ quam divitiarum esse J 85 tantæ adolescentem F 307, 6 ad gloriam virtutis via grassatur J 1 summam et maximas divitias J 31 veram injustæ potentiæ anteponerent J 41 post gloriam invidiam sequi J 55 neque gloriam meam illorum laborem faciam J 85 correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit J 94 qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit, (hoc est, in gloria numerat, ut supra,) F 362, 18 nomen gloriamque sibi addidere J 18 glorians repente, maria montisque polliceri C 23 quæ postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognovit J 88 cujus amicitiam gloriose ostentant F 313, 11 nihil gloriosum nisi tutum F 276, 3.

Glutino: quasi glutino adolescebant F 318, 3

Gnaritatis locorum fiducia F 296, 4 itineris eorum per literas gnarus F 288, 15

Gradu pleno in collem subducit J 98 presso silentes jam F 338, 12 i. e. suspenso, T. Phormio v. 6. 27 Ovid. 1. Fast. 85 Suspensus gradus digitis. cui opponitur ovans gradus. Vid. Val. Flaccum II. Arg. 555. regem inde petens superabat ovante Littora tuta gradu

Græca facundia neque urbanis munditiis sese exercuit J 63

Grande alienum æs conflaverat C 14 et C 24 grandem pecuniam debebat C 49 phaselo. F 299, 15

Grassaretur: dum inferior omni via F 330, 8 ita cupidine atque ira, pessimis consultoribus, grassari J 64 ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et clarus est J 1

Grati: satis clara vobis sunt pro quis o grati patres egestatem et famem redditis F 298, 15 vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate C 20 quem censores senatu probri

Gurgitibus occultis sorbens naufragia F 330, 25 liquido sub. gurgite Claudian. R. P. 116. 2. Ms. vero flumine

H

Habeam: ut pericula consueta J 85 vilia C 16 caros J 10 fortunas suas venales F 361, 8 nomen imperii regium C 6 circum se catervas C 14 quicquam pensi C 12 et 23 sancti J 41 compertum C 29 milites in stativis J 44 exercitum inter hyberna J 73 te custodem Resp. F 362, 20 En habes virum dignum te J 9 Terent. Eunuch. 5. 1. Salvæ sumus, habemus hominem ipsum. pecuniæ studium avaritia C 11 ipso rei, cujus studium habet, intellectu contenta Quintilian. Instit. ii, 18 dicere quod res habet C 51 finis ab occidente J 17 copiam Jugurthæ J 111 si tam libertatis curam J 31 multa atque opportuna quo J 102 optatius F 361, 12 præsidia in uno F 358, 7 parentes (subditos) abunde J 102 ita se mores C 59 cædem fecisse in vos pro munimento J 31 quantum importunitatis J 31 quos additamenta factionis F 358, 7 quarum hæc documenta C 9 multos ea causa adversos C 58 imagines J 85 coquum pluris pretii quam villicum J 85 incertum pudeat magis an p. J 95 nihil apud animum meum carius J 110 patriam, &c. vilia F 323, 6 omnia venalia C 10 libertatem gloria cariorem F 359, 3 lubidinem dominandi causam belli C 2 ingenium in promtu C 7 neque modum neque modestiam C 11 honeste divitiæ C 13 Imp. atque judicium summum domi militiæque C 29 prosperum Imperium F 356, 15 pacem C 31 corpus liberum C 33 spem in avaritia nobilitatis J 13 in sese J 60 velle manifesta magis ex illo J 33 eos quam maxime manifestos C 41 pro, teneo. Celsus iii, 18 fere vero antiqui tales in tenebris habebant. ordines J 80 societatis magnam copiam conjungendæ J 83 prima quæ, &c. J 84 consulta cum illo integra J 108 famam meam post tuam dignitatem F 348, 14 nihil causæ ad impetrandum J 14 cognitum quantum, &c. F 348, 11 haud occultum C 23 omnia bona in spe C 31 sese suspectum super scelere J 71 ingentem multitudinem J 107 ferociamque animi C 64 ea consilia de Repub. C 52 quid consilii C 47 in potestate J 112 bonis initiis malos eventus C 11 ea res falsum J 10 eos in magno bello J 89 delectum Coss. C 37 gerant habeantque suo modo imperia F 305, 10 agit atque habet cuncta animus J 2 Deos Im. in animo J 24 atque ea modo in animo habere quibus Hiempsal per dolum caperetur J 11 prædium quum comparare cogitabis sic in animo habeto uti ne cupide emas. Codex Greshamensis pro quum reponit quom, recte. in animis habetote non me ob scelus cæsum F 324, 19 negotia sua F 345, 21 lubidinem in scortis C 7 eum in amicis J 19 satis animam retinere J 31 nostri vero qui satis habuerunt sine detrimento decedere, Cæsar iii. B. C. et Tacitus x. Livius ii. Dec. v. quid reliqui præter C 20 pro his luxuriam C 52 habuit pro hostibus J 3 pro indigno Livius i. U. C. melius mercede delinquere quam F 301, 3 dubium F 301, 14 Plautus Captiv. an tu dubium habebis etiam sancte quum ego jurem tibi? Non habuit dubium quin procederent. Hirtius et Cicero iv. Acad. pro, certo iii. 16 sermones C 47 habita concione C 43 oratione C 22 in amicis J 7 verbi hujuscemodi cum J 9 orat. luculentam C 31 prælio intentis J 94 ea tum cura maxime intentos habebat Rom. (faciebat ut animum rebus suis sedulo adverterent.) quorum vulgus usum J, 14 myrobalano proximum usum habent Plin. et Cic. Offic. ii. tamen hæc facinora impune suscepisse, J 34 templum violare parum habuisse nisi detexisset fœde. eodem cultu quo liberos J 6 Nunquam illam secus habui ac si, &c. Terent. appellare, benigne habere J 113 in laboribus animum F 356, 12 accurate et liberaliter J 103 milites modesto imperio J 92 exercitum sine frumento F 297, 23 multo pulcherrimam (Remp.) C 52 nimisque liberaliter (indulgenter) C 11 Is uti tu me hic habueris, perinde illum istic curaverit, Plautus Capt. vi, 64. munditer Pœn. iv. delicatam Menæchm. Remp. C 5 in incerto diu C 41 gravius æquo C 51 sic habuere, alia omnia prona esse J 114 (i. e. existi-

Hebes lingua F 355, 21 de lingua rarius usurpatur hoc verbum, tamen Plin. de dentium primoribus, inquit, concentu quodam excipientes ictum linguæ, serieque structuræ atque magnitudine, mutilantes, mollientesve, aut hebetantes verba lib. vii. cap. 16 § 15 eodem sensu quo illud Poëtæ. Et titubet blæso subdola lingua sono. exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque J 54 hebeti atque claudo F 347, 1 Tertullianus, Deum hebetem facit Epicurus 485 b. hebescere virtus C 12

Heu (in princip.) quam illa occulta civium funera F 342, 21

Hiavit humus multa F 318, 10 terra æstibus hiat, Columel. v. ubi Ms. Gresham. circumfodi

Histrionum: ad ostentationem h. fabricatis scenis F 294, 6

Homine claro F 431, 1 fœdum C 19 et familiarem et omnibus necessitudinibus circumventum C 21 nobilem, maximis divitiis, summa potentia C 48 adolescentem (sic fere Comici) J 6 tam acceptum popularibus J 7 ob morbos animo parum valido J 65 magnis carum J 70 factiosum J 77 veteris prosapiæ J 85 novum J 85 (quis nullæ imagines) P. Rom. novis atque industriis libenter honores mandare Cic. vi. Verrin. et Liv. iv. U. C. Tacit. iii. 55. iv. 15. (et noster) J 4 et J 73 et C 23 F 363, 11 abundat C i. 1 et 52 et C 4 ignavissimi homines fortissimi viri C 12 non dignos honore honestatos C 35 egentes, malis moribus, maxima spe C 37 militares C 45 deliquere per ambitionem C 52 nocentissimi, immani avaritia J 31 per homines talis negotii artifices J 35 callidos J 38 nominis Latini J 40 fideles J 70 præposteri J 85 corrupti superbia J 85 superbissimi J 85 maximi nominis F 275, 8 omnium ordinum corruptissimi F 281, 11 inertissimi F 350, 11 Deos hominesque testamur C 33 non minor vanitas quam audacia C 23 sibi, Patricio homini C 31 potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus J 86 privato (de Sylla Marii quæstore dicitur) J 110 strenuo F 353, 7 cum hominibus armatis C 27 et 28 dis hominibusque infestus C 15 tanta vis hominis magis leniendа quam exagitanda C 48 et jam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur C 2 genus agreste C 6 ferum, incultumque J 80 proh Deum atque hominum fidem C 20 studia accendit, ad mandandum consulatum C 23 numero expleverat legiones C 56 quæ genera J 4 plena tuguria J 46 nec quisquam hominum satis placebat J 74 solus omnium post memoriam hominum F 275, 15 ut te neque hominum neque Deorum pudet F 284, 1 immanis vis F 331, 18 importunissima genera F 351, 4 mobile, infidum J 91 quæ sævitia, quæque tempestates hominum nobilium sint cum indignabuntur omnia funditus misceri F 352, 17 simultatem contemnit F 363, 11 egregius C 23 militaris C 59 impiger J 15 clarus et in senatu potens J 16 inanis et superbiæ regiæ J 64 flagitiosissimæ F 362, 14

Honesta atque inhonesta omnia vendere mos erat C 30 Tacit. An. 2. 38 et J 31 amicitia M. bona atque honesta (incorrupta) nobis permansit J 5 Declam. in Sallust. quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit. eodem sensu quo illa Cic. amicitiæ officiis diligenter sancteque servatis. Et, in Lælio, prima lex est; ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. omnia cum pretio honesta videntur J 86 omnia retinendæ dominationis F 276, 4 subintelligitur causa perquam eleganter, et, alibi. exercitum Reip. opprimendæ F 280, 12 si vera et honesta flagitium superaverit F 304, 1 nominibus agitavere remp. (i. e. sub obtentu boni publici, &c.) C 38 sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant F 273, 14 supra bonum atque honestum perculsus (pro, decoro) J 82 quibus per fraudem jus fuit tuti, aut eo magis honesti sunt J 3 apud socios clari magis quam honesti J 8 uti boni honestique vitam exigerent J 85 quibus divitiæ bono honestoque potiores erant J 8 exitus J 14 mortem F 323, 4 nullius honestæ rei egens F 351, 27 exul patria, domo, solus atque omnium honestarum rerum egens (rex) i. e. quæ regem comitari et cohonestare debent, J 14 honestissima suffragatione consulatus petebatur J 65 de uxore potuit honestius consuli J 95 gloriam ingentem divitias

Metelli virtute periret. id modo agitari (redund. ut supra) J 70 nam callidus id modo festinabat Bocchi pacem imminuere J 81 Capsenses una modo jugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique et in omni Africa eo facilius tolerabatur J 89 Atque id jure F 290, 16 et F 346, 2 omnia potius quam semet, visendum efficere, id est, &c. F 346, 17 ubi bonum publicum etiam privatim usui est: id vero dubitare aggredi, secordiæ duco F 352, 23 sæpe jam audivi qui reges, &c. (post periodum ut Sallustio solenne est) id adeo haud mirandum F 353, 19 Nunc vero non id agitur bonis an malis moribus vivamus C 52 impune quæ lubet facere id est regem esse J 31 ante id tempus J 43 ratus id quod res monebat J 47 quod negotium poscebat J 56

Idem: nobis carus est ut idem SPQR sit summa ope nitemur J 9 egomet in agmine, in prælio consultor idem, et socius periculi vobiscum adero J 85

Idonea utris et alia aquæ idonea portari (capacia) J 75 (rarius occurrit) idoneum oppon. non idoneo C 51 locis ex copia maxime idoneis vineas agere J 76 (ex locis in ea regione maxime idoneis) rebus C 39 eorum quos idoneos ducebat consilium habuit J 62 insidiæ per saltus id. positæ F 308, 14 quod ubique apud socios, aut hostis idoneum (imitatione dignum) videbatur cum summo studio domi exequebantur C 51 quoniam tanti viri res admonuit, idoneum visum est dedicere J 95

Igitur: ex quo genere (Solœcismorum) an sit igitur, in initio sermonis positum, dubitari potest, inquit Stephanus; at vero, initio clausulæ apud Sallustium in C. vicies occurrit, secundo vero loco, semel tantum. in Jug. 48. vicibus in 2do semel. in fr. vero 8. et secundo loco 6. initio etiam apud Plautum in Mercat. ii, 3, 20. Capt. iv, 2, 91. Bacchid. v, 1, 22. Mil. iii, 1, 169. Stich. i, 3, 49. Terent.

Ignara lingua commercia prohibebant J 18 (ignota) sic, Tacit. ii, 13. per occulta et vigilibus ignara. Et Hist. iii, 74. regio hostibus ignara J 52 more humani cupido ignara visendi J 93 (Agell. viii, 12. et Dictys ii, 37. inde Nonius, ignarum, quod nesciat cura ut sit incognitum. ex quibus verbis veram lectionem depromsit Mercerus, quod nesciantur, aut sit incognitum. Virg. x, 706. ignarum Laurens habet ora Mimanta. quamvis aliter Pierius. Interpres, per ignorantem se tali loco moriturum, inscite vertit. credo quia Rhetus et Abaris ignari dicantur, sed dispar ratio nam somno sepulti erant. Eclog. ix. Rara per ignaros errent animalia montes. Sic enim Codex Romanus. Ovid. Met. vii, 6, 404. Jamque aderat Theseus, proles ignara parenti. ignarus et incautus παθητικῶς accipi probat Muretus ii, v. Lect. 11. Apuleium sic locutum censet Sciop. in suspect. Lect. Epist. iv, 12. e contra, ignotus pro ignarus, Nævius Lycurgo: ignotæ iteris sumus tute scis. Cicero: atqui illi artifices corporis simulachra ignotis faciebant.) Plaut. Menæchm. ii, 2, 19. qui mihi molestus homini ignoto es. Ignari laboris militiæ F 357, 8 ejus consilii non ignarum (inter conjuratos) C 17 nominis Romani J 80 loci J 12 belli J 28 hostium J 48 ignara multis largitio J 103

Ignavi atque boni fama impari J 57 sic ignavus miles ac timidus Liv. v. U. C. in victoria ignavis gloriari licet adversæ res etiam bonos detrectant J 53 bonis et malis strenuis et ignavis F 357, 22 bonus, ignavus C 11 ignavissimi et fortiss. oppon. C 12 ex ignavo strenuum C 58 boni malique strenui et imbelles J 67 impigræ linguæ, animi ignavi, neque ultra concionis locum memores libertatis F 304, 6 (Donato, ignavus est qui non est perseverans.) Cethegus semper quærebatur de ignavia sociorum C 43 secordia atque ignavia C 58 me merito magis quam ignavia judicium animi mei mutavisse J 4 ubi secordiæ te atque ignaviæ tradideris C 52 adjumenta sustulisse J 45 neque per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem C 20 per luxum atque ignaviam ætatem agunt J 2 metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulere J 31 per ignaviam et superbiam J 85 neu nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro servitio appelletis F 308, 12 pejor an ignavior F 280, 11 huc respexit, Frustra nostram ignaviam alia ad vocabula tranferri, Tacit. An.

dientem) acriter ingressus Numidiam J 28 magistratum J 43 prava via F 344, 9

Inhonesta: quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat C 30 J 31 et perniciosa libido tenet J 8 vitam atque miseram C 20 inhonestissima quæ honeste nominari nequeunt F 355, 26

Inimicis obnoxiis exsurgitis J 31 inimicitias exercere C 51 Seneca: habere amicum vult, si ob nihil aliud, ut exerceat amicitiam, Ep. 9. cæduntur inter potentium inimicitias F 308, 2 suscepi maximas pro Rep. F 323, 13 non ex re sed ex commodo æstimare C 10 factioni resistere nequiverit C 34 arma disjecit F 349, 17

Iniquitatem: propter iniquitatem loci J 92 graviter et iniquo animo F 361, 1

Initiis bonis malos eventus habuit. C 11 Cic. cum præp. in. de Orat. 60. in initio accusationis exanimatus sum. et sine præp. pro Rosc. Iste qui initio proditor fuit. Ms. B. P. pro igitur initio, habet igitur in initio C 2 male. nam Sallust. vicies utitur hac loquendi forma, et semper sine in. priusquam hujuscemodi rei initium expedio J 5

Injuria accepta, ignoscere quam persequi malebant C 9 ab injuria tuta forent corpora nostra C 33 aut metus te subegit C 51 vos in me injuria despecti estis J 14 si defessus malis injuriæ concessissem J 14 uti quisque locupletissimus et injuria validior F 273, 17 omnis gravitate tutior F 304, 3 licentiam eripiebant C 12 ne quis divitiarum magis quam injuriæ bellum inceptum diceret C 51 passive. neque cuiquam injuriæ suæ parvæ videntur C 51 jus et injurias omnes, curæ esse decet J 14 opportunus J 20 quasi injuriam facere id demum esset imperio uti C 12 eo animum suum injuriam minus tolerare J 22 bono vinci satius est quam malo more injuriam vincere J 42 per injuriam malunt quam optimo jure libere agere F 275, 5 solvere aut mori per virtutem F 276, 19 sic, solvere morte servitium, Dictys Cretensis v, 16, 214. remittere non audere F 307, 4 per suam injuriam tibi inimici F 341, 2 F 347, 8 tuasne persequar J 14 manu vindicaturum J 20 uti contra injurias armati eatis J 34 contumeliisque concitatus C 35

Injusta imperia non perferunt J 31 militia F 347, 8 ut, injusto tempore, Valer. ex Ms. Cant. ii, 7, 14. edd. angusto, uti et Lucanus, tempore augusto et, injustum, eo sensu quo Virg. Injusta sub fasce

Innocente: cum innocente abstinentia certabat C 54 factio noxiorum quam innocentes tutius agit F 300, 16 pro malivolentia duci cœpit innocentia C 12

Inopia rei familiaris C 5 atque mali mores stimulabant C 18 quia inopia (ex, subintell.) minus largiri poterat C 23 atque luxuria præceps abierat C 25 urgebatur J 41 cibi acrior vis serpentium J 89 frumenti tentabatur J 90 flagrantes et cupidinibus F 281, 12 ex inopia gravi satias facta F 299, 7 ambos incessit F 315, 7 incertas domos habere subegit F 352, 2 decretis suis inopiæ opitulati sunt C 33 toleraverat mercede manuum C 37 hujusce rei ego inopiam patior (gloriæ) J 85 frumenti lenire J 91 agitandi inops, despectusque, (exutus imperio, gloria, jure) F 276, 11

Inquies atque indomitum (ingenium humanum) F 272, 6 verbum Livianum, et ex Libris deperditis. quod nobis conservavit Plin. Præfat. ad N. H. satis jam sibi gloriæ quæsitum, et potuisse se desinere ni animus inquies pasceretur opere. vide Justinum 44, 2. sed Ms. B. Pub. habet inquietus, quod ævo sequiori usitatius. vide etiam xli, 8, 3, et Apuleium lib. 9. inquieti procacitate præditus. Corpore et lingua percitum et inquietem F 293, 16

Inquilinus civis urbis Romæ C 31

Inscius et imprudens F 352, 16

Insidias parabat Ciceroni C 26 F 363, 3 quibus parabantur C 43 ex insidiis undique invaditur J 113 tendere C 27 maturent consuli C 32 per insidias deprehendant C 45 consilia antevenire J 88 insidiatores Massivæ parat J 35 locum insidiis tentare J 46 circumventos J 106

Insitus huic urbi civis F 362, 2 quantum odii insitum animis, Valer. vi, 3, 1. Ms. libertatis amore, male. insiti lapidum naturæ ignes. Plin. i, 258, 2

Insolens malarum artium animus C 3 vera accipiendi F 326, 17 quod

ea requiruntur a me quorum sum ignarus atque insolens, Cic. i. de Orat. Infamiæ. Idem Bellorum Tacitus. Contumeliæ, Apuleius 275. insolentia ex secundis rebus ceperat J 40 insolentia itineris timidos J 94 ex insolentia avidus malefaciendi F 336, 23 per insolentiam extollere studium laudando J 4 (pro, insolenter) insolescere animum humanum per licentiam C 6 sic Tacitus

Insolita rerum bellicarum J 39 insolitæ prodire in conventum, Cic. iii. Verrin. servitii F 274, 11 non labos insolitus C 7

Insomniis neque labore fatigari C 27 longo mulcens insomnis penso, Valer. Flaccus ii, 140. occidere F 313, 11 exercitus, furibundus, &c. F 359, 8 insomnium est visum nocturnum apud Terent.

Insperantibus accidit F 351, 11

Inspoliato fano F 341, 18

Instaurare incendia F 285, 7

Instinctu matris Thebas reliquit F 333, 21 Plin. in Paneg. multa fecimus sponte, plura instinctu quodam et imperio (i. e. suasu et monitu) decurionum, Tacit. Hist. i, 70. et inde, instructor sceleris, apud eundem Hist. i, 22

Instituerant mutare res inter se J 18 duas legiones C 56 hæredem cum filiis J 9 amicitiam cum populo Rom. J 14 nos ita instituit ne quem coleremus nisi populum Romanum J 14

Instituta majorum C 5 non ad vetera revocans F 344, 2 aliique illis domi honores J 79

Instructi militaribus armis C 56 intentique obviam procedunt J 53

Instruebantur: auxilia palam instr. F 283, 9 aciem J 49 prælio F 287, 4 pugnæ suos F 291, 16

Instrumenta luxuriæ. psallere, saltare C 25 militiæ cetera J 43 Dictys i, 16

Insuesceret neu quibus largiri J 8 potare C 11 utitur Livius. Columella Virgilius Tibullus, alii

Insultavit bonos F 329, 8 qui nunc patientiam senis et segnitiem juvenis juxta insultet. Tacit. 4. fores frustra. Terent. (sed rarius cum Accus.)

Intactum nihil, neque quietum pati J 66 bellum trahi J 83 bello F 315, 8 nemo omnium intactus profugit J 54 et 67

Intectæ domus F 331, 3 semisomnis ac prope intectus, Tacit. Hist. 5, 22. renonibus corpus tegunt F 325, 3

Integer populi suffragiis F 279, 17 fama et fortunis F 323, 19 turpis vita integra fama J 67 consulta sese omnia cum illo integra habere J 108 (gratia) apud me J 110 copiis F 291, 19 noctis auxilio abeunt J 53 pauci, magna pars confecti J 61 suis finibus J 97 integros pro sanciis accersere C 60 quasi rabiem ad integros contactu procedere F 282, 6 ingenium inter artes bonas adolevit J 63 rursus tanquam ad integrum bellum cuncta parat festinatque J 73

Intelligetis: cum intelligetis aut serviendum esse, &c. J 31 ubi postquam solitudinem intellexit (deprehendit) J 93 percepit. ——— quas intellexi sitas, &c. Cum sibi finem vitæ adesse intelligeret J 9 et alibi sæpe hoc sensu

Intenderant officia J 75 (pro, augere, duplicare.) Tacit. cupiditates H. i, 12. formidinem H. 254. metum, &c. quo ire intenderant J 107 neque quod intenderat efficere potest J 25 quocumque intenderat res adversæ erant J 74 F 355, 6 J 102 quo nunc primum intendam Terent. et J 104 ubi haruspicis dicta eodem intendere videt J 64 arma atque tela tentare, intendere J 105 ubi intenderis ingenium valet C 51 suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur, Livius i. quem locum summa vi capere intendit J 92 F 352, 27 incredibile quantum intenta fuerit J 40 mala F 283, 6 domi militiæque intenti C 6 paratique C 27 infensi intentique sine tumultu manent J 57 instructi intentique J 53 eo intentior ad victoriam niti J 55 intento atque infesto exercitu J 46 servilibus officiis C 4 senatus nihil sane intentus C 16 negotiis amicorum C 54 Dictys ii, 4. acies intenta prælio

Intentus: prorsus intentus cuncta parare J 23 et 30 propere sequi J 91 festinat cornu, Claudian. R. Pr. 206. Mss. Codd. quibus usus sum, telo, pro cornu

Inter tanta vitia ambitione tenebatur C 3 gloriæ certamen inter ipsos erat C 7 quo inter se magis fidi forent C 22 inter hæc parata atque decreta C 43 planities erat inter si-

C 59

Jucundior atque obsequentior, quam parenti par est (de filia) F 362, 10 Cic. Offic. cum relevare animos et dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ. c. 34. ed. Rachelii. dediti turpissimæ parti corporis, &c. sudorem pulverem et alia nobis relinquant, &c. epulis jucundiora J 85

Judicat Manlium, &c. hostes senatus C 36 et C 50 neque de honore copiis quisquam magis aut minus judicaverit F 354, 4 judicia, repulsas, egestatem nobis reliquerunt C 20 frustra implores C 52 (Judicium signif. jurisdictionem) jus vero regulam qua in illo exercendo utimur Liv. 49. totam Acarnaniam sub jus judiciumque regis venisse 51. sub jus judiciumque suum totam coëgit gentem. in jure dicimus cum de Prætore, in judicio cum de judice privatarum litium verba facimus. Plaut. Men. seu ad populum, seu in jure, seu apud judicem. Cic. Leges, jura, judicia, suffragia et alibi juris et judiciorum æquitate. Pro Quir. In provincia jus dicebatur et Romæ judicia dabantur, et jura sibimet extorquerent (i. e. judicandi potestas) F 278, 10 tradita sunt tribus ordinibus F 350, 4 prima classis quoniam mittenda putem F 358, 15 cum legis Plautiæ judicia domi faciebatis F 362, 23 convicti C 14 terrere ceteros C 39 oppugnatus in judicio repetundarum C 49 more magis quam judicio secuti F 341, 6 timentes pro factis C 14 animi mei mutavisse J 4 fugerat de Massivæ nece J 61 de magistratu facile fit populi judicium F 354, 7 jus, judiciumque omnium rerum penes F 279, 2

Jugi aqua J 89 (sic Plaut. Horat. aliique)

Jumenta levari sarcinis J 75

Jura populi defendere C 38 Tribunos Plebis alia sibi jura paravit F 273, 8 parandi juris et majestatis constituendæ gratia J 31 paratum a Sylla F 300, 8 et judicia sibimet extorquerent (populo scil.) F 278, 10 belli rescindi F 283, 15 restituit tribunis F 302, 1 si ab jure gentium sese prohibuerint J 22 magis ex æquo bonoque reus quam ex jure gentium J 35 æquo et modesto agitatum F 273, 2 optimo libere agere F 275, 6 exutus F 276, 10 gentium res repeto F 305, 8 jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat C 9 contra jus fasque C 15 in paucorum jus atque ditionem concessit C 20 sine populi jussu nullius earum rerum consuli jus est C 29 libertatis imminutum C 37 jus et imperium penes vos esse J 14 jus judiciumque omnium rerum penes se F 279, 2 amplificatum F 351, 23

Jurgia exercebant cum hostibus C 9 trahendo tempus jurgiis atrocitatem facti leniebant J 27 jurgio lacessitus C 30

Jusjurandum: adigeret ad jusjurandum C 22 ab Lentulo postulant C 44

Jussa efficiunt J 24 pro aliis toleratis F 305, 1 nautarum impediebant F 328, 18 jussis vestris obediens erit J 31 nullus hostis nisi quem jussissetis J 14 ei provinciam populus jussit J 84 Id modo excepere patres ne postea eosdem Tribunos juberent (vide Festum in V.)

Justa postquam illi fecerant more regio J 11 justos dominos volunt F 316, 6 (i. e. veros) sic apud R. Rust. Scriptores, justum opus. Stat. Theb. i, 643. sacras ita vocibus asperat iras. Ms. vero, pro sacras, justas, sed alio sensu quam hoc in loco apud Sallustium, justos et egregios agere ultra Æthiopam cultu Persarum F 332, 32

Juvantibus dis J 85 bene juvantibus dis F 279, 12 quod juvat, quod carum æstimant J 85 commeatu juvaturum exercitum J 47

Juxta eorum vitam mortemque juxta æstimo C 2 (i. e. tantidem) reipublicæ juxta ac sibi consuluisse C 37 suæ hostiumque vitæ juxta pepercerant C 61 juxta bonos et malos lubidinose interficere C 51 hyemem et æstatem juxta pati J 85 carus J 88 juxta mecum omnes intelligitis C 58 juxta ac si hostes adessent J 45 petenti uti sellam juxta poneret J 65 meque vosque in omnibus rebus juxta geram J 85 literis Græcis atque Latinis juxta, atque doctissime eruditus J 95 illi certamini conscii inter se juxta seditionem erant F 338, 14 amicos procul juxtaque sitos F 316, 3

L

Labefactatis (rebus secundis) F 278, 14

Laborandum visum est de summa consilii F 358, 18 magis id laborare ut, &c. J 96

Labore: pro labore desidia C 2 labore et æstu languidis J 51 in labore exercitando F 346, 13 per laborem usu militiam discebat C 7 multum suscipere J 14 F 297, 10 cum honoribus capessebant F 276, 6 spe otii sustentant F 345, 4 omnes et victorias confirmaturum J 49 reliquos pro præda fore J 54 multi ingentes labores insunt imperio summo F 324, 23 inter labores militiæ F 349, 9 urbanum otium ingrato labori prætulerant C 37 utili meo nomen inertiæ imponant J 4 plurimis et periculis quæsivi J 85 multis consumtis J 93 meis tuti F 314, 8 corpus in laboribus habui F 356, 12 fructu privatus C 35 patiens J 44 ignari F 357, 8 labor insolitus C 7 neque animus negotio defuit neque decretis labor F 322, 21

Lacerant (Pompeium) F 307, 3 Dictys ii, 29. largitionibus Remp. F 281, 1 angitur et laceratur animi cupidine F 283, 1 bona patria C 14

Lædere universos (verbo nimirum) J 86 me quidem ex animi sententia nulla oratio lædere potest J 85 famam J 96 petulantissimis verbis lædis F 365, 5

Læta: civitas antea trepida læta agere J 55 læta et candida omnia visa F 342, 9 victoriam aut incruentam C 61 ager frugum F 292, 19 more suo lætari, exultare, strepere vocibus J 98 lætandum puto casum tuum J 14 ex perfidia lætati J 69 ingens lætitia occupavere C 46 magna nobis lætitia, cum te talem virum Di monuere uti aliquando pacem quam bellum malles J 102 stultæ lætitiæ gravis pœnas C 51 lætitiam agitabant C 48

Languentibus aliis, impetum facturum C 43 dolus Numidarum nihil languidi neque remissi patiebatur J 53 labore et æstu J 51 secordesque F 301, 15

Laniata navigia F 318, 14

Lapsum scelere J 104 ita lapsus est ut hostibus, &c. F 349, 23

Larem familiarem nusquam ullum esse C 2 de latronibus inquit Valer. M. ad lares reverterunt (viso Scipione): de qua lectione ut dubitem facit Codex Ms. qui pro ad lares exhibet, alacres. Ascensiana, addit, proprios, cum tales præmiatores sint fere laris incerti, sane ni præcessisset, læti, in Ms. sententiam pedibus irem

Largiri minus inopia poterat C 23 largitio oppon. abstinentiæ C 3 magis quam causa freti J 15 famosam impudentemque J 15 privatis atque publicis excita C 37 largitionibus Remp. lacerari F 281, 1 et publico frumento corrupta plebes F 345, 20 F 361, 8 maxime pecuniæ largitor J 95 largiundo atque pollicitando C 38 quæcumque possint largiundo parare J 13 largitus suo usi C 16

Lascivia: ex summa lætitia atque lascivia quæ diuturna quies pepererat C 31 corruperat licentia atque lascivia J 39 atque superbia incessere J 41 et ludum magis quam formidinem ostentabat festus J 66

Late valuit imperium J 5 prime late equites J 68 quo latius formido crescerent J 55

Latere: hostis ab latere, vos amici procul J 14 hinc latus pro, comite assiduo, Mart. vi. 68. Ille tuum, Castrice, dulce latus, Ms. Cod. Corporis Christi Cantab. dulce decus, male. confer Epig. ii, 46. haud procul ab latere castelli quod adversum præliantibus erat J 93 ab latere incurrit Mauris J 101 in latere vectigalium nostrorum F 282, 2 ab lateribus circumveniebant disjectos J 50

Latitudinem declivem ab ortu solis J 17

Latrocinia: furtim, et per latrocinia potius (quam bonis artibus) ad imperia nituntur J 4 suetum F 291, 8

Latrones cujusque generis C 28 gentium oppressisse F 316, 17

Laxiore imperio quam antea habere J 64 agmine F 309, 4 laxitate loci inclinatos F 317, 24 remoto metu, laxius licentiusque futuros J 87

Lectos et evocatos Centuriones C 59 et exercitatos in audaciam C 50

Legat sibi homines nobiles J 28

Legatione Syllæ cognita J 102 Valer. M. iii, 2: dum legationis officio fungeretur. Ms. Ascens. et Hack. in legationibus pecunias accepisset J 40 cujus legationis princeps fuit

lubidinem dominandi causam belli habere C 2 (in bonam partem) in militaribus equis lubidinem habebant C 7 lubidini et usui paruit C 51 possidet, ibid. contra lubidinem animi, ibid. libertatem in lubidinem vertere J 41 imperitandi J 81 lubidinem adversum nos, metum pro nobis suasisse J 108 quasi per lubidinem data F 339, 3 haud facile alterius lubidini malefacta condonabam C 52 animus neque delicto neque lubidini obnoxius C 52 cibus adversum famem atque sitim non lubidini neque luxuriæ erat J 89 lubidini profundæ sumtus quærere F 343, 9 nihil denegare F 344, 6 lubidinibus haud facile carebat C 13 lubidini et divitiarum victor J 63 effrænatæ F 336, 25 atque superbia invasere C 2 et J 24 et 84 lubido maxima invaserat reipublicæ capiendæ C 5 lubido stupri, ganeæ C 13 quæ bellum et lubido victorum fert C 21 quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant C 28 si lubido possidet, ea dominatur; animus nihil valet C 51 cujus lubido moderatur gentibus C 51 perniciosa tenet J 3 uti lubido cujusque erat J 86 quod si tibi bona lubido fuerit F 360, 4 lubidines malas ab juventute prohibeas F 345, 10 interficere lubidinose C 51

Luces F 326, 23 (i. e. die) lux: (fere poëtarum) natali die mihi dulcior hæc lux, Juven. xii, 1. Codex noster, carior. in plurali rarissime. Cicero in Arato, Illæ quæ fulgent luces ex ore corusco (illæ stellæ). multis ante lucibus, i. e. diebus, Ovid. ii. de Ponto. Festæ luces, Horat. iv. Od. 6. et alibi. vid. Macrob. i. Sat. 17

Luctuosam victoriam hostibus relinquatis C 58 fratris miseras et luctuosas preces, Cic. ad Attic. iii, 60. dederunt Hesperiæ mala luctuosæ, Horat. iii. Carm. Od. 6

Luctus agitabatur per omnem exercitum C 61 tibine egestas civium et luctus curæ sunt F 283, 19 gemitus virorum luctus mulierum F 351, 6 muliebrem tollite luctum, Horat. Epod. 16. gemitus toto foro, Cic. 2. Philip. 89. gemitus si abjectus si flebilis. ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. ii. Tusc. 97. luctus de viris. Cic. ad Curium 7, 29. gemitus de fœminis dicitur. Ovid. Met. vii, 843: subito gemitus inter mea verba videbar Nescio quos audisse (nempe uxoris)

Luculentam orationem C 31

Ludibrio videnter fuisse divitiæ C 13 ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris C 20 habitus populus J 34

Ludificare consulem belli modo, modo pacis mora J 36 ludificati incerto prælio J 50 Terent. Eunuch. Tu me hic etiam nebulo ludificabere. Plaut. Amphit. qui ludificas dictis delirantibus. et alibi sæpe. Quo puerorum ætas improvida ludificetur. Lucretius, Livius, Tacitus, Cicero, Silius

Lugubribus nuntiis F 322, 6

Lumen posteris majorum gloria J 85 fœdavere nubes F 332, 21 obscuro etiam tum J 21 incerto F 317, 17

Luxu antecapere famem aut sitim C 13 atque desidia corrupta civitas C 53 non se luxu neque inertiæ corrumpendum dedit J 6 vide Gellium iv. de his dativis (hac forma utitur Cæsar) casu et consensu; receptu, magistratu. Tacit. etiam Hist. ii, 71 luxu et saginæ mancipatus. Sic, nisu (apud nostrum). Unde merito vapulat Priscian. qui poëtas hoc metri causa fecisse asserit. ut, concubitu indulgent. apud Virg. Victu invigilant. oculorum subdere visu. Lucret. 5. luxu atque licentia carendum F 283, 3 per luxum atque ignaviam ætatem agunt J 2 in plurali Lucan. x. 110: Nondum translatos Romana in sæcula luxus. et sic membranæ B. P. Prudentius Psychom. 430. nimis pro luxibus ævi. sic veterrimus C. Christi Codex. Heinsii edd. dulcibus: cum qua etiam facit Codex Bib. Pub. Ms.

Luxuria atque ignavia pessimæ artes J 85 probro atque luxuria polluta F 341, 9 neque luxuriæ modum fecerat C 24 saltare, &c. quæ instrumenta luxuriæ sunt C 25 quieti aut luxuriæ concedit id tempus J 61 probra J 44

Luxurioso: otio luxurioso esse J 95 sic, luxuriosus amor, Ovid. ii. de Remed. cultus, Quintil. 8. frumenta, Cic. de Orat. lætitia, Liv. pabula, Plin. 17, 4

M

præfura, &c. J 4 pro se et illis dolentia dictitare J 84 magnifici in suppliciis Deorum C 9 imperium P. Rom. C 52 Jugurtham magnificum ex Auli secordia J 55 i. e. jactantiæ et ostentationis plenus, (sensu non adeo pervulgato) Livius i. U. C. exercitu victore reducto ipse cum factis vir magnificus tum factorum ostentator haud minor. Terent. Eunuch. ineptias et magnifica verba. in otio vel magnifice vel molliter vivere copia erat C 17 Cicero Offic. i. Hæc præscripta servantem licet graviter, magnifice, animosque vivere, (in bonam partem) ubi, om. Ms. Codex B. Pub. ubique vivere atque etiam, et alius Cod. pro tum habet, nisi quam plurimis

Magnifice incedunt J 31

Mala ambitio detinuerat ab incepto C 4 facinora edocebat C 16 et F 314, 12 et F 359, 22 æs alienum, mala res, spes asperior C 20 homines quibus mala abunde omnia erant C 21 mortalium dissolvere C 51 exempla ex bonis initiis orta C 51 fama et timor animi impediebat J 35 Terent. Phorm. quod habes ita ut voluisti uxorem sine mala fama, cui mala illa parabantur J 40 ex conscientia digna timere J 62 studia partium magis quam bona aut mala sua moderata J 73 perpessus J 102 intenta quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem F 283, 6 mea cum bonis tuis frustra misceri sperem F 312, 11 post malam pugnam ab rege defecerant J 56 (i. e. pugna commissa, non diis non viribus æquis,) pugna mala Lacedæmoniorum in Leuctris Cic. de Divin. malarum artium (factionum) J 41 lubidines ab juventute prohibeas F 345, 10 mores stimulabant C 18 quam prælium male pugnatum ab suis J 54 et J 114 bonis initiis malos eventus habuit C 11 Tacit. 15, 28 Annal. ducere manipulos atque operire reliquias malæ pugnæ imperavit, boni mali strenui et imbelles J 67 strenuis et ignavis F 357, 22 malarum artium insolens C 3 rerum audacia, fortitudo vocatur C 52 mos partium popularium et Senatus factionum et deinde omnium malarum artium J 41 sic mala ætas Aulul. 44 ambitio mala Horat. 2 Serm. Sat. i, 17 gaudia. Æn. vi, 56 artes bonæ C 10 Mala ambitio C 4 artibus imbutus C 13 moribus C 3 venenis imbuta C 11 defessus J 14 fructibus ipsa Gallia vix agitat F 298, 24 bonis rebus pecunia creatur F 354, 3 virtute non malitia enisum J 22 pravoque ingenio C 5 ancipiti malo permotus C 29 Reipublicæ creverant C 51 bono vinci satius est quam malo more injuriam vincere J 42 exercitum pudore magis quam malo coërcebat J 100 quibus ab malo publico detineatur F 346, 1 atque infido animo esse F 353, 2 publicum alebat C 37 occulte instruebatur F 283, 9 facere F 352, 15 superbia commune nobilitatis malum J 64 res trepidæ malum improvisum J 91 gratuito potius malus atque crudelis erat C 16 at in Rep. ord. nemo omnium est gratuito malus F 355, 5

Malebant bellum quam pacem C 17 denique omnia malle quam victi abire J 79 nihil eo maluit quam quod tibi obesset F 349, 22

Maledicta alia cum adderet C 31 maledictis increpabat omnes bonos C 21 lacerarent J 85 avidus F 330, 23

Malefici generis plurima animalia J 17 cetera maleficia tum persequare ubi facta sunt C 52 beneficii quam maleficii immemorem esse J 31

Malitia quibus dolus atque malitia fide cariora F 352, 29 præmiis exercetur F 355, 4

Malivolentia et invidia dicta putant C 3

Mandandum ad consulatum mandandum M. Tullio studia hominum accendit C 23 et J 73

Mandata ad hoc mandata verbis dat C 44 brevi confecit J 12 legationem et mandata conficere Cic. Plancio. 23 Plaut. Cist. nemo exibit: omnes intus conficient negotium. Cæsar. quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna, sic Bellum Cic. Tacit. cursum, diem, exercitum, facinus, famam, malum, munus, nuptias, &c. exequitur J 35 efficit J 58 patefaciunt J 103 quibuscum mandata Bocchi cognoscit J 104 Lepidi animos movent, qui placere ait, sua cuique reddi F 283, 14

Maneat expulsa agris plebes F 279, 1 fugere an manere J 38

Manibus: in manibus spes magna, dominatio frustra fuissent C 20 cruentis manibus, immani avaritia J 31

militia volenti putabatur J 84 injusta aut inæqualis F 347, 8 instrumenta, arma, equos, &c. J 43 tantaque peritia locorum et militiæ erat J 46 magna scientia J 63 more meritos donat J 54 neque id (fuga) flagitium militiæ ducitur J 54 ætas patiens J 63 et domi. Valer. iv, 4, 11 indigentia domi publice impensa funera. Mss. pro, domi, domestica. et sic Asc. at in Daniel. et 2. Pigh. indigentia domesticæ impensa funera. domi pericula, militiæ adversa fuere F 322, 22 et C 5, &c. inter labores militiæ F 349, 9 per laborem usu militiam discebat C 7 et tributum toleraret F 273, 6 doctus militiam F 287, 18 detrectantibus F 337, 27

Minæ graves Senati verbis nuntiabantur J 25 minari interdum ferro ni—foret C 23 Quum vehementius fremerent, ac ferro quoque minarentur. Lamprid. in Severo 54. militibus nostris Jugurthæ servitium minari J 94 uti gladio Cæsari minitarentur C 49 postremo omnia quæ corrupto animo lubebat minitari F 341, 11

Minimum offensæ, gratia par ac si prope adessemus J 102 in minore negotio legem observare C 51 detrimento illos vinci, quam suos vincere J 54 Atheniensium res gestæ aliquanto minores quam fama feruntur C 8 magistratus C 30 omnes cruciatus minores quam facinora illorum esse C 51 suam fidem interponit quam ille non minoris quàm publicam ducebat J 32 bono ad optimum quemque C 2 si causa peccandi in præsens minus suppetebat C 16 conturbari Remp. quam minus valere ipsi, malebant C 37 neque superbia obstabat quo minus instituta proba imitarentur C 51 Hanc ego causam quo minus consilium novum capiamus, in primis magnam puto C 51 quam Gætuli minus bellicosi J 18 soluta atque in multitudine dispersa minus poterat J 41 ubi videt eos minus instare J 51 pauci in pluribus minus frustrati J 58 homines maximi nominis non minus optimis majorum exemplis F 275, 8

Ministeria prohibebant implicitæ rates F 311, 10

Mirabilem: in te præter ceteras artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in adversis animum F 349, 1 amare, potare, vasa cœlata mirari C 11 secundæ res mire sunt vitiis obtentui F 278, 14

Miscendo: neu te optimum cum pessimo omnium Jug. miscendo commaculares J 102 fortuna sævire ac miscere omnia C 10 mala mea cum bonis tuis F 312, 14 funditus F 352, 18 per connubia Gætulos secum J 18 ac mutari omnia C 2 Cic. pro Roscio. ita ruebant in tenebris omniaque miscebant. Locutio a Græcis nata. Aristoph. in Equit. τὴν βολὴν κυκήσω. et Eupolis de Pericle: Ἤστραπτ', ἐβρόντα, συνεκύκα τὴν Ἑλλάδα: fulgurciens tonitruque, miscet Græciam. Phædr. 1, 2 Procax libertas civitatem miscuit. et, de temporibus anni Boët. Met. 6 Nec quas ipse coërcuit Misceri patitur vices

Miserabile multo maxime visum est imperium P. R. ea tempestate C 36 et pene imprudentia admissum, facinus miserabile J 53 cultu quam maxime miserabili J 33 miserabilis reus. Florus iii, 29 Donec terrigenæ, facinus miserabile! fratres Inter se strictas conseruere manus Ovid. Epist. xii. quotiesque subit miserabile bellum Ep. xiii. miserabile corpus. Idem 21 pro, macie et ægritudine confectum. et Virg. Eclog. v. 5. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit, Livius 1. U. C. Facies totius negotii (prælii) fœda atque miserabilis J 51 turpiter et miserabiliter perituri Valer. 2, 6, 11 ubi Ms. in acie gaudio exultabant. et sic Ascensiana. pro quo Virg. utitur miserabile, Æn. xii, 338 vitam miseram atque inhonestam C 20 quid reliqui præter miseram animam C 20 miserando casum suum J 23 anxium ac miserantem fortunas suas J 62 composite atque magnifice casum Reip. miserati sunt C 51 plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt F 275, 15 orare uti sui misereretur C 40 divitiæ optandæ aliis, iis oneri miseriæque fuere C 10 ne ista vobis mansuetudo in miseriam vertet C 52 eo miseriarum venturus eram J 14 in has miserias projectus J 14 deserta propter Capsensium miserias J 92 per miserias et incerta humani generis orare F 289, 19 ex miseriis atque periculis requievit C 4 coopertum J 14

Misericordia: Ea misericordia atque mansuetudine SPQR. semper fuisse

legatos J 28 inter læva mœnium et flumen Turiam F 291, 9

Mœstus paulisper J 78

Molestissimis verbis insectabere F 364, 6

Molles animi et ætate fluxi C 14 ætas luxu mollior, Claudian. de B. Get. vs. 160. sed, de ætate adulta. ubi Ms. ad 167. totiensque solutis. Ovid. Epist. 1. Est tibi sitque precor natus qui mollibus annis. Horat. Ep. ii, 2. Mollibus in pueris aut in puellis urere. plana ac mollis Italia F 329, 21 an eo sensu quo clivus mollis, Virg. Eclog. ix, 8. vel potius quo Florus, Quo fere tractu Italia mollissima est iii, 13. pro temperata: Nihil mollius cœlo, nihil uberius solo i, 16. Cœlum ipsum mitius molliusque solito, Idem iv, 12. magnifice vel molliter vivere C 17 nimis molliter ægritudinem pati J 82 inertia et mollitia animi cunctamini C 52 mollitia decretorum vobis dignitatem illi metum detrahi F 280, 15 secordiamque viri accusare J 70 cum tute per mollitiem agas J 85

Monebat ut res atque tempus C 50 ratus id quod res monebat J 47 magna lætitia nobis cum te talem virum Di monuere uti aliquando pacem quam bellum malles J 102 per regni fidem moneo obtestorque J 10 quod ego vos moneo quæsoque ut animadvertatis F 298, 17 et F 303, 11 monere alii, alii hortari J 63 mirari ejus consilium et quasi per amicitiam monere J 64 sed ego vos quo pauca monerem advocavi C 58 quo faciliusque constituas, paucis quæ me animus monet, accipe F 340, 24 sumat aliquem ex populo monitorem officii J 85

Mons saxeus inter ceteram planiciem immensum editus J 92 insedit F 273, 8 subversos C 13 rupti F 326, 16 montibus coæquandis C 20 per asperos C 57 in prærupti montis extremo J 37 radicem excessit F 332, 25 maria montesque polliceri C 23

Monumenta hostilia J 16

Mora: deditionis induciæ agitabantur J 28 æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat J 44 moranti in obsidio frumentum defuit F 315, 2 morari iter J 79 inter dubitationem et moras Senati J 30 agitando J 81

Morbi tanta vis uti tabes, plerosque civium animos invaserat C 36 graves F 330, 12 confectus J 65 morbo absumtis J 5 post paulo morbo interituræ vitæ parceret J 106 si morbo jam aut fato huic imperio secus accidat F 360, 2 ob morbos animo parum valido J 65 morbus haud sæpe quemquam superat J 17

More immutato annua imperia fecere C 6 id adeo more suo videbatur facere C 37 virorum pugnantes C 58 regio justa magnifice fecerant J 11 regum J 65 de vita atque tergo regio more consulere F 273, 4 suomet ipsi more præcipites eant J 31 bono vinci satius quam malo more injuriam vincere J 42 more militiæ donat J 54 alibi, militari. neque id tempus ex aliorum more quieti aut luxuriæ concedit J 61 humani cupido ignara visendi J 93 non acie neque ullo more prælii sed catervatim J 97 more pecorum vos singulis habendos fruendosque præbetis F 301, 8 more hostium per triumphum duxere F 313, 16 equestris prælii sumtis tergis atque redditis F 329, 5 Vulgi, more magis quam judicio secuti F 341, 6 quali quisque eorum more aut modestia sese gesserit F 343, 13 Græciæ morem imitati C 51 ubi naturam Scipionis et morem hostium cognovit J 7 quoniam is incessit mos ut F 344, 4 secuti morem imperatoris J 32 ultra mortalium morem curabant F 294, 4 omittendum morem hunc quem agitis impigræ linguæ animi ignavi F 304, 7 per hunc morem extinguent omnia F 316, 12 contra morem fiducia augeri nostris cœpit F 338, 8 mores corrupti C 5 domi militiæque boni mores colebantur C 9 et F 353, 15 inopia atque mali mores stimulabant C 18 eos mores eamque modestiam viri cognovi C 51 ita se mores habent C 52 quantum mores mei non illorum flagitia poscebant respondi J 85 majorum torrentis modo præcipitati F 273, 20 prolapsi mores, A. Victor. cum ab reliquorum malis moribus dissentirem C 3 postquam res eorum civibus moribus agris aucta C 6 moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat C 39 bonisne an malis moribus vivamus C 52 diversi fuere C 53 audacia natura aut moribus inest C 58 neque meri-

gratiæ C 58 togatorum J 21 cetera multitudo vulgi F 341, 6

Munditias mulieribus, viris laborem convenire J 85 non Græca facundia neque urbanis munditiis sese exercuit J 63

Munere ditium dominorum huc ire licet atque illuc F 308, 1 muneribus expleant amicos J 13 et J 20

Munia extrema sequi F 299, 14 vestra pensantur lege frumentaria F 306, 1

Munificentia animi J 7 ob munificentiam in sese amicum rati J 103

Munimenta regni habere in vestra amicitia J 14 cædem in vos fecisse pro munimento habent J 31 receptui ac post munimento foret J 50 castrorum impeditus J 58 castris levi munimento positis J 91 neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent J 51 alios super vallum in munimentis locare J 105 supplicio hostium partes muniri F 350, 18 quorum auctoritate quæ deliquisset, munita fore sperabat J 30 temere J 54 urbem vigiliis munitam C 32 adversum hostes J 89 per hostium munitiones mare J 23 eo se munitiores putant quo F 340, 7 castris munitis J 82 agmine incedere J 46 impugnandus agger, ut si murum succederent, gravibus superne ictibus conflictarentur, Tacit. ii. eum muniunt undique parietes C 55 audacia pro muro habetur C 58 agitare pro muro dies noctesque J 94 muros successerant F 309, 17 ascendere C 7 suffodere, scalis aggredi J 57 petere J 94 Ovid. summum petit arduus arcem ii. Metam. bellam petita ferro. et urbem bello Virg. iii. Æn.

Mussantes vos et retractantes verbis F 280, 13 Liv. 43. Id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. de, vi vocis vide Servium ad, mussantque oras et limina circum G. iv. mussantibus vobis circumventus F 302, 4 Claudian. tacita formidine mussant ii. Eutrop. vs. 138. ubi Ms. nunc saltem Excussæ procerum mentes turbataque mussant Concilia, Stat. Theb. iii, 93. ubi Ms. pro, abstulerat, absciderat plenum. Cuncti se scire fatentur Quid fortuna ferat populi sed dicere mussant, Æneid. ii, 345. Codex Petrensis, petat populi

Mutabant: mihi ingenium F 323, 1 neque materia in agris neque ab Hispanis emendi aut mutandi copia erat J 18 mutare res inter se instituerant J 18 pro, permutare. Virg. Eclog. Nec nautica pinus Mutabit merces. Colum. lib. x. dum viridis ætas pulchritudinem corporis conservat, aëre mutandi sunt et 7, 1. Horat. ii. Serm. Sat. 7. Uvam furtiva mutat strigili. eaque mutare cum mercatoribus advectitio J 44 cunctaque præsenti ignavia mutatis F 307, 14 felicitatem cum calamitate Boëth. iii. Pros. 5. et sic Ms. B. Pub. fluxæ et mobiles (res humanæ) semper in adversa mutant J 104 nomina rerum ad ignaviam mutantes otium pro servitio appelletis F 308, 12 locum J 44 si huic imperio fortuna mutaretur J 17 ac misceri omnia C 2 odio suarum rerum mutari omnia student C 37 bellum me gerere jussistis, &c. reputate cum animis vestris num id mutare melius sit, si quem, &c. J 85 mente mutata C 48 ut tanta repente mutatio non sine Deo videretur F 328, 20 omnes rerum mutationes cædem fugam portendant J 3 quorum nemo non diurna mercede vitam mutaverit F 281, 9 judicium animi mei J 4 fidem J 60 fallere. ut Terent. Phorm. Nequeo exorare ut maneat et cum illo ut mutet fidem triduum hoc

N

Nacti summam potestatem C 38

Næ tua fama concidet F 345, 2

Nam postquam C 38 nam profecto C 51 namque avaritia, &c. C 10

Narrandi initium faciam C 4

Nascenti tibi cum anima tradidimus F 359, 18 nati imperio J 31

Nationes atque urbes subigere C 2 feræ et populi ingentes vi subacti C 10 externis F 342, 12

Navi fecerant imperata J 77 Cicero pro L. Manil. homines navi et industrii

Natum: quodcumque natum fuerat (de frumento) in loca munita contulerant J 90 natus nobili genere C 5 haud obscuro loco C 23 eo natus sum ut Jugurthæ scelerum ostentui essem J 25

Natura finxit prona C 1 alii aliud

Crasso ex negotiis privatis obnoxii C 48 negotiis amicorum intentus C 54 ex aliis negotiis quæ ingenio exercentur J 4 bonum pub. ut in plerisque negotiis solet privata gratia devictum J 25 ab negotiis nunquam voluptas remorata J 95 communibus consuleretur J 105 admonendum te de negotiis urbanis F 349, 11 bonis negotiis impedita F 352, 15 negotiis amicorum implicati F 358, 5 in atroci negotio C 29 minore et majore C 51 vehementer negotio permotus J 6 infecto J 58 ne qua ex eo negotio seditio oriretur J 72 de ullo negotio negare audebat J 84 ei negotio proximum diem constituit J 93 aspero J 98 negotiorum curator fidus J 71 negotium dat uti C 40 negotiatores Uticæ J 64, &c. frequentiam J 47 in Gallia negotiatus erat C 40 si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis J 85 Plautus Pers. i, 1, 21. negotium ferreum. de servo q. alibi luteum n. Negotiosus prudentissimus quisque J 8 Plautus Mercat. Quia enim negotiosi eramus nostris negotiis

Nemo omnium J 54 et F 355, 5 et Cicero, nemo tam egregiis factis erat J 63 bonus nemo volet F 321, 17 sic, Livius

Neque: non famem aut sitim, neque frigus neque lassitudinem C 13 quod cognoverat neque tamen C 19 et C 57 et C 61 quater in una periodo C 23 neque odisse sed minime irasci decet C 51 agit atque habet cuncta neque ipse habetur J 2 prohibere injuriam neque pati cujusquam regnum per scelus cresceret J 14 petere, neque simul amicitiam vestram et regnum meum sperare J 24 quod neque insidiæ procedebant et intelligebat urbem munitam C 32 Quæ postquam agitare cœpit neque in amicis satis præsidii est J 35 neque ego Quirites hortor J 31 et J 46 et 59 sed neque more militari J 48 postquam hæc dixit neque animus Marii flectitur J 64 ubi neque agros vastari et eos qui primi aderant vident, &c. J 69 ubi neque epistolam reperit et rem cognovit J 71 et J 74 uti neque vos capiamini et illi frustra sint J 87 eodem modo nec apud Plin. P. cap. 70. quæ postquam gloriosa modo neque belli patrandi cognovit J 88 neque vero C 4 Quintil. ii, 17. ter in eadem sententia J 99 neque quenquam a multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat F 342, 4

Nequeuntes plerique sustinere corpora F 308, 10 nequiens prohibere F 338, 7 eo se munitiores quo illi quibus imperitant nequiores (infirmiores) fuere F 340, 9 quicquid sine sanguine civium ulcisci nequitur jure factum sit J 31

Nequicquam opportuna res cecidisset C 20 hortere. quem neque gloria neque pericula excitant C 58

Neu quis de his ad Senatum referat neve cum populo agat C 51 et F 330, 22 ne tam prava inciperet neu gereret, &c. J 64

Ni ea res longius ab incepto traheret C 7 maturasset C 18 ni sibi obnoxia foret C 23 timebat iram ni paruisset J 25 neque resistere quivissent (v. enitor) ni facerent, &c. J 59

Nihil reliqui victis fecere C 11 Senatus nihil sane intentus (non) Plaut. Mil. Nam postquam exierunt porta nihil cessarunt illico ——— Obscurari atque amplexari inter se. nihil vi opus est J 31 auxilii esset C 40 suspicantes C 44 si ad impetrandum nihil causæ haberem J 14 pensi neque sancti habere J 41 languidi neque remissi patiebatur J 53 cupienti nihil satis festinatur J 54 intactum neque quietum pati J 66 prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri J 79 nihil profuerunt doctoribus ad virtutem J 85 nihil remittere sed acrius instare J 98 carius habeo apud animum meum J 110 nihil eo maluit quam quod tibi obesset F 349, 23 qui vero nihil poterat (nempe in re de qua verba fiunt, pecunia) is erat calumniæ proximus F 363, 2 nihilo. quanquam gravia tamen consuetudine jam pro nihilo habentur J 31 malum facinus pro nihilo haberi F 359, 10

Nimias: ob nimias opes Mithridatis F 324, 4 onere F 288, 7 nimis alta C 5 mediocria malle quam nimia (Senec. Ep.) ubi Ms. pro vitaliaque, utiliaque. Molliter ægritudinem pati J 82 luxuriose nimisque liberaliter habuerat C 11 bona voluntate in victos F 342, 11 nimius fiducia F 291, 23 nimius animi et impotens F 311, 14

Nisi: quæ nisi his qui videre ne-

327, 8 quæ indidit sceleri suo F 278, 16 rerum ad ignaviam mutantes otium pro servitio appelletis F 303, 12 unumquemque nominans appellat, hortatur, rogat C 59 uti per indicem Cæsar falso nominaretur C 49 honeste nominari F 355, 26 literas sibi nomine Catilinæ redditas C 34 hoc nomine (ea causa) C 35 plebis nomine dominationes affectabant F 273, 15 decernite digna nomine, &c. F 285, 9 Neronem et Drusum privignos imperatoriis nominibus auxit. Tacit. An. i, 3. urbem amplissimo nomine F 359, 27 Romano infestissimam gentem C 52 memores nominis Romani J 58 imperium satis quæsitum nomini majorum F 279, 8 æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem C 35 honestis nominibus Remp. agitavere C 38 sanctitas regii nominis F 330, 7

Non fuit consilium secordia bonum otium conterere C 4 non Consulibus modo sed C 18 non quo conscius esset sed C 34 non, quin possem C 35 non ita est. (in princip.) C 54 ad indignos et non idoneos C 51 inter, non (verbum cum quo in constructione jungitur tria aliquando ad minimum verba inserit auctor) C 58 J 94 J 33 et J 54 eos non paulum arrexerat oratione J 84 cum mille non amplius equitibus J 105 ter in eadem sententia F 350, 6 F 356, 32 in J aut C non invenitur

Nostra omnis vis C 1 studiaque omnia nostra J 2 memoria C 51 per nostra corpora bellum conficere F 315, 18

Nova diruunt, alia ædificant C 20 vetera nova C 37 fœdera accipere J 14 in deditione officia intenderant J 75 munimenta F 296, 12 æstas, adulta, præceps F 335, 13 res J 66 tabulas polliceri C 21 res veteribus acquirit F 344, 11 homines J 4 milites J 87 civibus F 352, 10 novitate sceleris et periculi memorabile facinus C 4 Virg. iii. Ecl. 18. Pollio et ipse facit nova carmina, i. e. admiranda. Cic. ii, de Lege Agrar. 88. Res nova et admirabilis. mira novitas. Ovid. Met. 15, 82. perculsus rei novitate. Cic. de Divin. 194. contemnunt novitatem meam J 88 novandis dubiis rebus spes oblata C 39 et F 332, 24 ne quid eo spatio novaretur C 55 et Hegesip. Sed si novare aliqua tentarent. sic Ms. non ut editi, navarent. Joseph. Antiq. 14, 17. ἐκ τοῦ νεωτερίζειν ἐλπίσι. quo sensu, sequior ætas voce novitate usus est. Macrob. Sat. 7. C 1. Ex illa discordia sperantibus in domo regnantis nasci posse novitatem. quo loco Sarisber. pro, intra se quiescente veri notione legit, inter se quæstione migrabunt. pro, Demodocum, Polyphemum, pro, aptam, amicam. pro, consortii, convivii. defensionem in consilio novo non statui parare C 35 Imperatori J 44 itinere F 293, 3 amicos anquirant J 13 motus F 338, 11 consilium approbo C 51 et C 53 ne omisso vetere consilio novum conquireret J 70 genus pœnæ decernere C 51 bellum exoptabat ubi virtus enitescere posset C 54 ver. et adultum. et præceps F 335, 12 hostis J 82 exercitus F 285, 10 novissime, memoria nostra C 33 et novissime J 19 omnium consiliorum nisi novissimi particeps J 71

Nox atque præda remorata sunt J 38 nox ulla quieta J 72 neque nox neque dies curam animi sedaverit F 359, 7

Noxarum metu angitur animus F 283, 1 prava incepta consultoribus noxæ esse F 280, 3 nobilitas noxia atque eo perculsa J 42 factio noxiorum F 300, 16 vindicatum in noxios J 31

Nuda gignentium loca J 79 et cæcum corpus ad hostes vertere J 107 cur inertes terga nudatis Boëth. iv, 7. ubi membranæ B. Pub. Cant. veterrimæ pro, cœlum, cœlo. et, sidera domat, pro, donat. nudum corpus (pro, inermo) J 107 Dares 35 Ajacis latus nudum figit. unde supra legendum patet cum Ms. Sidneiens. in prima acie Ajax nudus versatur. nudatum præsidiis Jugurtham J 88

Nulla: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi C 35 alia fuere quæ nobis nulla sunt (non sunt) C 52 et F 276, 6 Terent. memini, tametsi nullus moneas. Cic. Attic. xii, 230. Non quo jam adesset sed quia certe id ageret, ab armisque nullus discederet. At inde nulla requie mora processit ad oppidum F 287, 20 absit labos, &c. quibus nulla pars fructus est F 305,

O

gotiis privatis C 48 ne nunc quidem obnoxiis inimicis exsurgitis J 31 aliis obnoxiis. rursus bellum cepi F 314, 15 neque sumtui parcere dum obnoxios fidosque sibi faceret C 14 neque delicto neque lubidini C 52 ille obnoxius qualem tu voles societatem accipiet F 312, 17

Obscurabat Cœlum nebula sublima, &c. F 300, 4 Cœlum nocte atque nubibus obscuratum J 38 Virg. iii. Æn. 18 obscurant æthera pennis xii. Æn. et Luna obscuratque suam per jussa silentia famam. Lucan. iv. 718. ubi Ms. incaute ex hoste videri. Hexapylo post solis occasum jam obscura luce invecti Liv. iv. B. Pun. Ex lubidine magis quam ex vero celebrat obscuratque C 8. Plaut. Trin. obscuravit pectus tuum amor. obscurat honorem Codex Ms. Seduli lib. 2. § 1. ipsi atque signa militaria obscurati J 49 sententia F 357, 16 natus haud obscuro loco C 23 Pompeius humili atque obscuro loco natus Cic. 7. Verrin. Liv. genere ortus. vi. B. Pun. qui demissi in obscuro vitam habent C 51 si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit Liv. etiam tum lumine J 21 quod factu haud obscurum est F 347, 6

Obsecutus flagitiis F 345, 13 regi per obsequelam orationis graves carique (f. grati) F 293, 19 tibi jucundior atque obsequentior (filia) quam parenti par est F 362, 10

Observare legem et, negligere C 54 ad Heren. 29 latronum leges dicuntur quibus pareant, quas observent. neque signa neque ordines J 51 imperium J 80 colite observate talem J 10

Obsessa est Asia ab ipsis F 313, 17 armis teneor J 24 occulte obsident pontem C 45 Lucret. Lib. iv. Obsiditque vias oculorum. et, alibi. multa enim verba apud antiquos duplici conjugatione prædita legimus. v. g. littora fervere flammis Virg. Æn. iv, et, Lucret. V. apud eundem fulgere cum Cœli, &c. sic, rido irrido. opportuna loca armatis hominibus C 27 portas J 91 Januam Ciceronis C 43

Obsistat vis F 332, 17

Obstat unus ab urbe alter a Gallia C 58 non divina neque humana quin trahant excidantque F 316, 3 vita cetera eorum huic sceleri obstat. (nempe ne in eos propter hoc admissum gravius aliquid statuatur) C 52 ubi confertissimi obstiterant J 98

Obstinatis animis perditum eunt C 36 Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ, verius quam amoris) mentem turbaverat. Livius iii, U. C.

Obtentui mire sunt vitiis res secundæ F 278, 14 Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat F 358, 1

Obtestatur lacrymans atque monet J 62 et J 71 multa Pomtinum de salute sua obtestatus C 45 Jovem maximum J 107

Obtinebam statum meæ dignitatis C 35 ad obtinendas Hispanias C 18 obtinendi imperii tempus excedere Valer. v, 43 ubi Ms. pro, ductus, inductus. Quem locum in hac civitate F 364, 14 ab ea fama quæ plerosque obtinet diversum J 17 obtinet nulla pro socia J 82 regnum J 5

Obtruncabantur vice pecorum F 294, 18

Obvenit Italia Scipioni J 27 pro, sortito contingere. sic loquuntur Liv. Cic. Varro. Quintilianus.

Obviam ire hostibus C 6 properare malo et ire sententiis. Dictys i, 19, 2, 1 superbiæ nobilitatis obviam itum est J 5 periculis J 7 injuriæ J 14 sceleri J 22 factionis potentiæ animus subigit J 31 Gracchorum actionibus J 42 procedebant ex agris J 46 illis simul et præsidio missum J 106 agendum atque obviam eundum est F 275, 20 obvii fuerant hostibus firmioribus animis J 50 procedunt cum magno gaudio J 69 quo in loco inter se obvii fuissent J 79 quasi obvius honoris causa J 113

Occanuerunt cornicines F 287, 10 sic, Tacitus ii. occanere cornua. veteres enim sæpe præt. a præsenti deducere solebant. ut, Quæ ad hæreditatem patris accederat. Pompon. Lib. i. Senatus consultorum. Cato in Orat. de B. Carth. aures nobis calliscerunt ad injurias. sic apud Ciceronem de Legibus ii. cleperit neglegerit auctoritatem. Æm. Macer. Annal. 16. et apud Cic. Phil. 13. Sini. apud Terent. Andr.

Occasionem: nunquam ipsi per occasionem talia fecere C 51 pugnandi hostibus non dare C 56

omittam J 10 omittunt C 60 omittendum morem hunc quem agitis F 304, 5 et J 102 J 93 pila, gladiis res geritur C 60

Omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime desinere J 83 F 299, 1 pecus equitibus agendum attribuit J 90 per omne tempus belli F 341, 18 rem uti cognoverant, aperiunt C 39 exercitum C 61 Africam J 13 equitatum J 49 (et alibi) natus et omnem pueritiam Arpini altus J 63 ætatem in optimis artibus egi J 85 provinciam F 294, 12 res tutæ tranquillæque C 16 omnes jam antea diversi audistis C 20 spes in memet sitæ J 85 et J 14 tuque et omnes tui F 343, 18 bonos F 363, 23 in omni re dominatur fortuna C 8 ex omni copia duas legiones instituit C 56 certamine J 10 Numidiæ J 13 prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat J 30 nobilitate perculsa J 32 strepitu pavescere J 72 corpore F 299, 23 cis Taurum agro spoliatus est F 313, 7 sic, tota mente atque omni animo intueri aliquem Cic. ii. de Orat. ferrea omni specie F 317, 15 omni via grassari F 330, 8 omnia misceri ac mutari C 2 venalia habere C 10 sacra profanaque omnia polluere C 11 terra marique exquirere omnia vescendi causa C 13 extrema experiri C 26 honesta atque inhonesta C 30 pavere C 30 ut omnia bona in spe haberet C 30 ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent C 36 provincias aliaque omnia tenere C 39 fingere alia omnia C 47 sibi cum collega ratus J 43 secunda et opulentia sunt J 14 sanguinem meum quam omnia malit J 24 multa me dehortantur ni studium Reip. omnia superet J 31 trahere omnia J 36 sita in armis J 51 magis quam prælium expectantibus J 58 impunitatem et sua omnia concederet J 61 omnia bello potiora ducere J 62 fessos milites et jam abnuentes omnia J 68 tentando J 78 denique omnia malle quam victi abire J 79 omnia cum pretio honesta videntur J 86 omnia retinendæ dominationis honesta existimare F 276, 4 quibus omnia probro ac luxuria polluta erant F 341, 9 his læta et candida omnia visa F 342, 9 in victoria lege belli omnia licuerunt F 350, 17 honestamenta pacis et præmia belli F 359, 20 modis quæstui deditus C 13 modis pecuniam trahunt C 20 necessitudinibus circumventum C 21 fortunis expulit J 14 ex omnibus maxime tutos esse J 16 unum ex omnibus profugisse J 69 et J 18 suis rebus commodum regis anteferret J 16 moribus civitatis J 42 ab omnibus partibus simul tecti J 97 ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos J 101 gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt C 20 neque quisquam omnium discesserat C 36 et C 51 quis est omnium his moribus quin contendat J 4 nemo omnium ex fuga regem sequitur J 54 et F 355, 5 neque quemquam omnium præda morari J 94 neque cuiquam omnium satis sint J 102 primum omnium quia C 37

Omnino non certavisse F 301, 1 paravisse J 31 neque omnino facere quicquam J 99 sin in tanto omnium metu solus non timet C 52 solus omnium post hominum memoriam F 275, 16 prudens omnium quæ Senatus censuerat F 286, 16 miserrima omnium morte, confecistis F 297, 16 solos omnium liberos F 314, 3

Onerabis: etiamne aures nostras odio tuo on. F 364, 5 sic, onerare laudibus Plin. Epist. iv. Lib. i. at, Vincentius Beluacensis, pro, non onerare eum, non onerare amatum. bis die ventrem F 346, 18 vino et epulis J 76 promissis J 12 navis J 86 onere fœnoris oppressa plebes F 273, 5 nimio simul et incerto F 288, 6 turrium incertis navibus F 331, 25 anima oneri fuit C 2 divitiæ oneri miseriæque fuere C 10 oneri quam usui esse J 14 et F 298, 22

Ope summa niti C 1 omne ope atque opera eniti Cic. Attic. xiv, 312. pro, omnibus viribus. et Dictys. ne procederetur summis opibus annitebatur Cap. 10 opes belli parare Cap. 12. quid ubique opis aut spei haberent C 21 nitebatur summa ope pleraque nobilitas C 38 maxima niti J 14 enisum summa ne fieret tale decretum J 25 opem tuli J 110

Opera ratus aut ingenio suo opus esse J 71 cum multa opera circumdata F 287, 19 pretium est C 12 aut capta urbe operæ pretium fore J 81

Opere castrorum fessi J 53 magis quam natura munita J 57 omnia natura velut opere et consulto præceps J 92 operibus et loco munitum (i. e.

libertatis habet F 280, 12 et F 281, 5

Oppresserat iram J 72 animum servitio F 346, 20 si Rom. oppresseris F 312, 9 magna clades atque calamitas remp. C 39 et J 14 tanta torpedo animos F 285, 1 publice privatimque ære alieno oppressos C 40 plus gloriæ sepulti quam oppressi attulerunt. Valer. v, 1, 6 ubi Ms. pro funeribus Romanorum ducendis expressit et urbe illa

Opprobrii gratia F 325, 26 (vide Gratia.)

Oppugnare arcem J 56 quod oppugnatione non desisteret J 25 domum oppugnatum venerat F 363, 3 oppugnatus in judicio repetundarum C 49

Optatis magis pacem quam defenditis F 280, 14

Optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere F 351, 12

Optimates tibi ante videbantur, eosdem nunc dementes ac furiosos vocas F 365, 3

Optimis: in optimis artibus ætatem egi J 85 quare optimum factum videri per ejus castra palam transire J 107 duces F 285, 12 moribus egit P. Rom. F 272, 13 majorum exemplis F 275, 3 uti quam optimis imperites F 340, 11 imperium ex justissimo C 11 optimos non audacissimos J 31 exercitus et veterrimos F 343, 7 factu credens C 32 et F 342, 2 quod optimum videbatur consilium capit J 54 optimus quisque cadere J 92 et genti optime merenti J 62

Opulens et magna civitas J 69 me opulenter illos arte colam J 85 opulenti: magni estis opulenti J 17 oppidum armis virisque opulentum J 57 et 75 invidia ex opulentia orta C 6 negligentiam tolerabat C 52 quantum armis viris opulentia posset F 348, 11 non ex opulentia verum ex dignitate creetur F 354, 6 pacis F 324, 24 per opulentiam imperia amiserint F 353, 20 agro viris opulentior J 16 res militaris opulentior erit F 352, 14

Ora maritima J 19 incedunt per ora vestra magnifice J 31 Justin. xvi, 5. Victor Tyrannus captivos Senatores in Triumphi modum per ora civium trahit. omnium in me conversa J 85 ore libero locutus J 95 in ore vestro privatus egi F 328, 9 egentibus agens F 328, 21

Orans postquam nihil proficiebat F 308, 18 qui secundis rebus suis ad bellum orantur F 312, 5

Oratio illa quo pertinuit? C 51 nulla lædere potest ex animi sententia J 85 fortem ex timido imperatoris oratione fieri C 58 quorum accepta J 22 multa consumta J 25 secunda extollit J 65 sua arrexerat J 84 turpia facta oratione tegant J 85 habuit luculentam C 31 habuit C 52, &c. facundam et compositam J 85 magnam exorsus F 311, 13 per obsequelam orationis F 293, 20

Orbes facere J 97 orbis terræ divisione J 17

Ordine: recte atque ordine C 52 ne quispiam egrederetur J 45 nullo commutato J 101 instructos in æquum locum deducit C 59 neque signa neque ordines observare J 51 restituit J 51 pro statu, equestris, &c. multa verba in hoc ordine feci C 52 senatorii C 17 vestri J 31 consuefacit, ordines habere, signa sequi J 80 cujus in urbem reditu decus ordinis interiit F 285, 2 commutatis J 49 sine signis sine ordinibus J 97 homines omnium ordinum corruptissimi F 281, 11

Oriantur: cui dubium est quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes oriantur F 360, 3 apud Deos rerum humanarum cura J 14 collis ex medio J 48 flumen oriens a meridie J 48 ea familia ortum C 31 his servitutis amittendæ cura orietur F 352, 12 ne qua seditio aut bellum J 6 et 72 discessio civilis quasi permixtio terræ oriri cœpit J 41 clamor ingens J 57 invidia ex opulentia orta C 6 ortus ex concubina J 5 sermo F 325, 9

Originibus præsidio fuere, (Coloniæ) J 19

Ornata egregio cultu corporis F 332, 15 arma ornatumque mutaverant J 94 ornatum hominibus restituere Valer. Ms. cod. vi, 1, 7. Ascensiana et Vulgg. templorum ornamenta

Os apertum aut lingua promta F 317, 18

Ostendam rationem qua tanta mala effugiatis C 40 asperitatem cœpit J 29 se Mario, postremos in agmine tentare J 55 sese cum exercitu J 74

P

Paciscatur vitam tantum ab eo J 26 quæ pacta in conventione non præstitissent F 327, 3 collegam pactione provinciæ perpulerat ne contra Remp. consentiret C 26 et J 38 pactio apud Orat. et Hist. est de re publica conventio inter personas publicas. pactum de privata inter quoslibet. Cic. pro Cæcin. Quod edictum magistratus, quod fœdus aut pactio. et ad Attic. 4, Iss. vero non agnoscunt hanc differentiam. Sine ulla sese tradere J 72 qui de pace aut b pactiones cum hoste fecissent J 40 statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere J 29 pacto vitam dederant palam nihil ausurum J 107

Palantes, vagi J 18 ab signis aberant vagabantur et palantes villas expugnare &c. J 44 milites, inermes, J 66

Paludamenta astare F 309, 10 togam paludamento mutavit F 322, 16 arenam aliquam aut paludes emat. Cic. Agrar. 2

Paludes: relegati in paludes et sylvas F 278, 11 a paludibus invia F 272, 12 deserta paludis accolam Scipionem. Valer. v, ubi Ms. civitatis ignobilis eum

Par: facile par similisque ceteris efficiebatur C 14 parem cum liberis tuis fecisti J 14 hortantur ad cetera quæ levia sunt parem animum gerant J 54 fama atque fortuna eorum pares sunt C 51 tractu pari mons J 48 natura sumus J 78 equis operimenta F 328, 14 ut par fuerat, decernit J 39 offensu minimum gratia par, ac si prope adessemus J 102 exercitui meo et hostium par conditio F 298, 16 obsequentior quam parenti par est F 362, 10

Parabant amicitias dandis beneficiis C 6 pro, comparare. Servi ære parati J 31. Sibi regnum C 5 quibus summa claritudo paratur J 2 domum pecunia F 363, 6 Ulpian. ad Sabin. 22, Interest ipsius causa parata sint et legata, an ipsius causa emta, paratis enim omnia continentur, quæ ipsius usibus fuerunt destinata. emta vero ea sola quæ propter eam emta fecit maritus. Liv. iii, 34, emtum paratumque pupillis. Terent. Eunuch. Cupio aliquos parare amicos beneficio meo. interficere T. C 18 impedimenta per socios J 40 proficisci parabat C 46 armis contendere J 13 festinare, parare C 6 incendia C 27 C 32 exercitum C 29 defensionem C 36 auro amicos J 10 et largiendo J 13 Bæbium Trib. Pl. J 33 moliri parare, atque ea modo in animo habere quibus H. per dolum caperetur J 11 prorsus intentus J 23 cetera instrumenta militiæ J 43 agere, pugnare aut parare omnibus locis J 60 cum magna cura J 66 bellum nihilo segnius J 75 flagitiose venditas quam turpissime parasti F 362, 7 Numidiæ imperare J 13 copias J 21 eorum perfidia pro armis uti J 61 cuncta festinatque J 73 multitudinem ad capienda arma C 27 turmam ex fortissimis J 98 libera ab auctoribus patriciis suffragia F 304, 9 facinora in civis patriamque C 52 majus dedecus parta amittere, quam omnino non paravisse J 31 quæ ipse perfidia clientis sui, facere præventum J 71 alia sibi jura F 273, 8 parandi juris et majestatis constituendæ gratia J 31 votis paranda auxilia F 276, 1 inter hæc parata atque decreta C 43 aliena bene parata prodegerint F 277, 3 aliæ (leges) C 51 parati intentique J 49 instructique J 74 commeatibus J 28 rebus paratis compositisque J 43 et J 47, J 94 atque forti animo C 58 paratis militum F 327, 21 neque enim tantos ausim revocare paratus Stat. Achil. ii, 265. ubi Ms. abripitur, pro, eripitur. Jus a Sylla F 300, 10 vis Tribunicia telum libertati paratum F 303, 10 disserere J 42 incendia C 32

Parcere modestiæ suæ C 14 pecuniæ an famæ minus C 25 dignitati Lentuli C 52 claves adulterinas J 12

Parendi sibi metus invaderet popularis J 35 parere crudelitati tuæ cogebas F 363, 24 neu cui, nisi legibus pareremus F 275, 10 modestissime J 7 quæ homines arant, &c. virtuti omnia parent C 2

Parente effœta (de Roma) C 53 ex p. meo et ab aliis sanctis viris J 85 parentes abunde habemus, (i. e. imperio nostro audientes) J 102 exacta ætate F 351, 6 patriam parentesque J 87, &c. patriæ, parentibus, aris atque focis C 52 et F 360, 5 repentinæ cædes in parentum aut liberorum sinum F 343, 1

Pariter cum filiis hæredem instituit

Permoti plebes dominandi studio C 38 vehementer eo negotio J 6

Permulceti liberalibus verbis F 311, 13

Perniciem senatoribus machinabantur C 18 nisi misericordia in perniciem casura esset J 31 ad perniciem ejus dolum quærere J 70 perniciosa lubidine paulisper usus J 1, et 3 p. natura serpentium J 89 pacem an bellum gerens perniciosior esset J 46

Perperam quam recte fecisse J 31

Perpessa est crudelissimam proscriptionem civium F 363, 23 imperia sæva C 19 satis est perpessos esse, etiam ne aures nostros odio tuo onerabis? F 364, 4 delicta flagitiis obsecutus F 345, 13

Perpulit spe pactionis uti insequeretur, &c. J 38

Perscribit castelli planitiem J 93

Persequar tuas injurias? J 14 cetera maleficia tum persequare ubi facta sunt C 52

Persi: ad bellum Persi Macedonicum F 272, 8 recte Perseus ἀρχαικῶς. sic, Varro de R. R. Quæ ante cataclysmon Ogygi. Et Herculi apud eundem de L. Lat. vii. Tacit. ad bellum Persi. sic, Chremi, Achilli, Timarchidi

Persuadet multa pollicendo J 46 Numidæ J 61

Pertæsum vos injuriæ F 302, 4

Pertinens in immensum J 48 pro, pertingens. pons in oppidum pertinens F 325, 4 Ulpian. de Cloacis L. Prætor. Quo minus illi cloacam quæ ex ædibus ejus in tuas pertinet. Cic. de Senect. tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent de Nat. D. lib. ii, 136. ad pulmones usque pertinent, Ms. B. Pub. pertingat. male. Cæsar et Liv. sæpissime. quo p. illa Oratio? an uti faceret, &c. C 51

Perturbandum: ad perturbandam Remp. C 18 aciem J 59 hostes perturbatos C 60

Pervade uti soles aspera omnia F 345, 6

Pervenisse in regnum adoptione J 11 imperium ad minus bonos C 51 ad oppidum J 37 Thalam. J 75 Valer. M. Ceretem pervenit, sic Ms. at male pro Cære in oppidum pervexit. in locum tumulosum J 91

Perversam gratiam gratificans F 346, 13 nihil ab hoc pravum et perversum produci posse arbitrabantur, Cic. pro Rosc. 17. Ovid. 11. Trist. 60. perversæ mentes. Statius vota perverse consulunt: et eo se munitiores putant quo illi quibus imperitant nequiores fuere F 340, 9 perverse, ne dicam impudenter. Cic. Læl. 22. vulnere F 338, 2

Pessima mala luxuria atque avaritia C 5 artes, de iisdem J 85 consultoribus, cupidine atque ira J 64 servorum F 278, 3 facinus post conditam urbem C 18 quisque asperrime rectorem patitur F 340, 12 quam quisque pessime fecit tam maxime tutus est J 31

Pessum datus est animus ad inertiam J 1

Peste conditos Orbis terrarum F 316, 3 ne præmia Metelli in pestem converteret J 70 postquam illa pestis (Carthagin. imp.) ex Africa ejecta est J 14 etiam si certa pestis adesset J 106 contagio quasi pestilentia invasit C 10

Petebat: at is quem p. J 20 pro appetere ictu. ex arena traductum verbum Cic. in Orat. 133. Ut enim Athletas nec multo secus gladiatores videmus, nihil nec vitando facere caute, nec petendo vehementer, in quo, non motus hic habeat palæstram aliquam. Curtius expositus ipse ad ictus undique petebatur. Cic. pro Lig. cujus latus mucro ille petebat, magis fides ejus quam fortuna J 14 fœdus et amicitiam J 104 consulatum C 18 ab senatu petere ne alium putaret ac Numantiæ cognitus esset J 15 supra quam ego sum J 24 imperium a vobis J 85 murum certantes J 94 Necesse est tanto operosiora esse munimenta, quanto valentiora (Ms. vehementiora) sunt, quibus petimur, Senec. Ep. 95. societatem F 312, 14 alienas opes F 352, 2 vitam ipsi liberisque J 46 æquam conditionem J 79 ut sæpius peteret viros, quam peteretur C 25 Novercam blanditiis petit, Quintil. a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris F 315, 15 divitias C 33 neque malum facinus a te F 359, 22 inter arma civilia æqui boni famam F 322, 8 cohortatus ut petitionem suam curæ haberent C 21 alia deinde alia loca J 18 petendi consulatum spes C 16 petendi gratia missionem rogat J 64

Petulantia atque probro maxime

Pœnitendum num sit reputate J 85 pœnitens consilii F 286, 12 pœniturum pro, pœnitentiam acturum F 327, 12

Pollebat ejus in Senatu auctoritas J 13 factione nobilitas J 41 et 25 res eorum satis prospera satisque pollens videbatur C 6 animus ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et clarus est J 1 facundia ejus Romæ clara pollensque J 30 non ingenium ullum satis pollet quin succumbit F 353, 17 Romana majestas toto orbe polleret, Flor. iv, 2, 8

Polliceantur: ceteros adeant bene polliceantur C 41 tabulas novas C 21 maria montesque C 23 deditionem J 36 neque abnuere neque polliceri J 47 pollicitando animum accendebant J 8 illorum pollicitationibus accensus J 20 multis aggreditur J 61 Sylla omnia pollicito J 103

Polluere sacra profanaque omnia C 11 pollui consulatum credebant si homo novus adeptus foret C 23 Valer. M. iii, 5, 1. præturam ab eo pollui. ne polluta licentia invidiam accenderet J 15 quibus omnia probro ac luxuria polluta erant F 341, 9 indignus illo honore, et quasi pollutus J 63

Pondere: equi imperati cum non parvo argenti pondere J 29 gratia J 94 Nonius dicit, pro numero quandoque sumi. ut apud Varronem de Vita P. R. magnum pondus artificum

Ponere vigilias crebras J 45 sic ponere castra. Cic. ad Attic. viii, 164. Livius. Custodias portis Hirtius v. B. Afr. Custodes, Cicero, Tibullus Lib. i. Eleg. 2. Nam posita est nostræ custodia sæva puellæ. neu verba inimici ante facta sua poneret J 15 uti sellam juxta J 65 qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit F 362, 17 castris positis levi munimento J 91 insidiæ F 308, 14 epistolam in pulvino temere positam J 71 legiones in monte F 311, 10 dum bellum grave cum Etruria positum est F 273, 1 cum prædixero positum insulæ F 326, 9 Aspera tum positis mitescent sæcula bellis. Æneid. i, 296. ubi tres Codd. nostri cum Vulgg. faciunt. et idem: Ponuntque ferocia corda. arma ponere apud Liv. et Cæsarem. posuistis me imperatorem Numidis J 24 præmia victoribus posuit fortuna C 20 Tacit. iii, 31. Pacem ne tum quidem orabant cum bellum posuissent

Pons pertinens in oppidum F 325, 4 obsident occulte C 45

Populares sceleris sui C 22 (pro consciis) C 24 hominem tam acceptum popularibus J 7 mos partium popularium et Senati factionum J 41 animi tentati J 48

Populi ingentes vi subacti C 10 utriusque finis communis haberetur J 79 concionem advocavit J 84 suffragiis integer F 270, 17 jus amplificatum F 351, 23 de magistratu facile populi judicium fit F 354, 7 judicia defendit F 361, 11 reges populique finitimi C 6 auxilia arcessere a populis et regibus sociisque J 84 et 31 cum populo agat de iis C 51 quos fines populo suo peterent J 79 sumat aliquem ex populo monitorem officii J 85 populos nationesve F 346, 6 rogationem ad populum promulgat J 40 Senatum et P. R. J 111 P. et Senatum J 41 ei provinciam jussit J 84 gentium moderator F 276, 10

Porrectum transverso itinere collem J 49

Porro, pro, sed: porro autem anxius erat, &c. C 46 timebat iram Senati porro animus ad inceptum scelus rapiebat J 25 in Siciliam, porro ex Sicilia J 28 et F 346, 18

Portabant auxilia amicis P. R. C 6 patriam in dextris C 58 stipendium in Africam J 36 commeatum J 46 copias. apud nostrum fere innuit navigationem. qui in Africam portaretur J 28 cibum et arma miles J 45 plurimum aquæ J 75 arma portari, conventus fieri C 30 armorum portationibus C 42

Portam irrumpit J 58 portuosior J 16

Portendant cædem mutationes J 3 somnio thesaurus F 297, 6 deorum nutu cuncta J 92 portenta atque prodigia nuntiabant C 30

Posceret: uti res posceret J 70

Posse plurimum ingenium compertum C 2 ingenium ejus haud absurdum, posse versus facere, &c. C 25 pars turres capere ira amplius quam lassitudo posse J 69 me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? F 307, 23 in multitudinem dispersa minus poterat J 41 quam verissime potero

mote.) Licentiam scelerum quasi rabiem ad integros contactu procedere F 282, 6 vine corporis an virtute animi res militaris magis procederet C 1 multa agitanti nihil procedit C 27 secus J 25 tardius J 11 instructi intentique obviam J 53 obvii J 69 benefacta mea reip. J 84 de castris visendi gratia C 61 ad nostrum more Numidæ J 18 liberius altiusque dum me civitatis morum piget J 4 contentio eoque vecordiæ processit J 5 Ille eo processit uti existimet omnia retinendæ dominationis honesta F 276, 3 eo processum intelligit ubi, &c. J 21

Proclivi: in proclivi erunt F 355,15 (locutio Plautina)

Procul a republica ætatem habendam decrevi C 4 haud procul ab ardoribus J 20 postquam haud procul inter se erant J 58 procul errant J 88 ad paludem haud procul remotam F 295, 18 procul juxtaque sitos F 316,4

Procuratione existimarem meum ceterum jus et imperium penes vos esse J 14

Prodegerint: nisi aliena bene parata prodegerint F 277, 2

Proderet sibi consilia Catilinæ C 26 fidem C 25 ceterum proditionem illectos J 47 timebat J 76

Profecti sunt eversum Tribuniciam potestatem per arma F 278, 6 fatigantem de profectione J 73 auxilio profectam regibus F 316, 16 quo initio profectus intenderat J 102 magnis operibus profectus oppidum cepit F 286, 16 tam paucis F 289, 25 ad requisita Naturæ F 329, 18 proficiscens in expeditionem J 103

Profiteri intra legitimos dies C 18 indicium J 35

Profugium sibi esse J 52 Cic. i, Tusc. 194. Portum potius paratum nobis profugium putemus: al. legunt perfugium. vid. eundem pro Cæcin. et alibi in Epist.

Profunda avaritia J 81 cupido imperii F 313, 2 hiavit humus et vasta F 316, 10 lubidini sumtus quærerent F 343, 9 profundant in exstruendo mari C 20. Illas ædificiorum species in quas patrimonia sua profuderunt. Apuleius de D. Socr. J. Sarisber. p. 400, omittit, omnia opulenta quæ forte sunt interpretis verba ad vocem affluentia, nam Mss. quidam non agnoscunt, et pro horridi, legit sordidi, pro amotis amolitis. profusus sui, alieni appetens C 5 Parens in suo atque appetens alieni, Dictys iv, 22. eo profusius omnibus modis quæstui deditus C 13

Prohibebant commercia ignara lingua, &c. J 18 ministeria F 311, 9 prospectum ager arbustis consitus J 53 hyems mari F 315, 3 injuriam J 14 et 35 frumenti atque aliarum rerum egestas C 58 ab injuria Maurum J 107 si ab jure gentium sese prohibuerint J 22 insequentes mœnibus prohibent J 21 prohibiti janua C 28 prohibitus erat petere consulatum C 18 prohibebatur pugna ingenio loci F 306, 21

Projectum ad bellum sævissimum contra ætatem F 297, 14 cujus facinore in has miserias projectus sum J 14

Proinde, pro perinde: proinde quasi injuriam facere id demum esset imperio uti C 12 et J 4 Terent. Phorm. proinde expiscare quasi non nosses. Lucret. iii.: Ossa dedit terræ proinde ac famul infimus esset. Varro de Vita P. Rom. Duabus undulatis togis est opertum, proinde ut olim reges nostri, &c. soliti sint habere. Plancus. Cic. Quod si proinde ut ipse mereor mihi successerit. et alibi

Prolatandis consultationibus dilapsa invidia J 27 heri seditionibus inquies ipse nos in solicitudine retineas: dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere C 43 pretio (dies) bellum prolatans F 314, 10 Lucret. Effugiumque fugæ prolatet copia semper. Sic Livius, Cicero, Tacitus, Silius. Columel. prolatare rem rusticam

Promi lingua fiducia cœpit F 336, 9

Prominet: quam in occidentem latior prominet F 290, 2 Sic, Livius: Prominet latior in occidentem Sicilia ii, 1. Prominet in pontum cuneatus acumine longo Collis, Ovid. Met. 13, 777

Promiscua divina atque humana C 12 Numidas et negotiatores promiscue interficit J 26 Plin. ii, 37. In capite cunctorum animalium homini plurimus pilus, jam quidem promiscue maribus et fœminis.

Promtam audaciam cognoverat C 31 lingua quam manu J 44 a promtissimo quoque defendi F 280, 2 in præliis actu promtus F 328, 10 aliud clausum in pectore aliud promtum in

Q

quis F 278, 13 nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum quam invidi essent. quia desidia, &c. invasit, strepant, obtrectant. subintellige Verum quia, &c. ut supra F 355, 15

Quidnam consilii caperent diu in incerto habuere C 41 dubius quidnam ostenderet insolita facies J 49

Quies diuturna lascivia pepererat C 31 (pro pace) Plin. 15, 30: Ipsa laurus pacifera, inter armatos hostes quietis indicium. et otium cum libertate F 276, 5 turbæ oppon. F 281, 14 quiescebat in lecto J 71 nullam noctem sine scorto quiescere F 346, 19 quieta movere magna merces C 21 nunquamne quieta erit nostra familia J 14 rem uti erat quietam nunciant J 105 quietam Remp. aut in periculis, &c. F 280, 2 neque fugere neque quietem pati J 101 rara locutio. Claudian. ii. Ruffin. 2. neque enim patiuntur sæva quietem Crimina. et sic nostri Codd. Mss. nihil intactum neque quietum pati J 66 et B. Get. 525. Te patiar suadente fugam. quieti aut luxuriæ id tempus concedit J 61 neque vigiliis neque quietibus sedari poterat animus impurus C 15 Cicero i. Offic. 145 somno et quietibus ceteris. potior visa periculosa libertas, quieto servitio F 279, 10 quietos Numidas neque colle, degredi J 50 quietus aciem exornat J 52 (i. e. per otium)

Quin igitur expergiscimini C 20 (imperandi) Terent. Andr. 11. quid est C. nihil M. quin dic quid est. Virg., quin age siquid habes, Ecl. iii. præterire non fuit consilium quin aperirem utriusque naturam C 53 quin præter idoneum ducem nihil abest F 282, 3 quid opus decretis quin boni Remp. frustra curant F 285, 4 non quin possem, &c. sed C 35 quin solus omnium composuit F 275, 15 quin etiam F 348, 5 pro, quo minus, sæpe. Non luctus mulierum immanem eorum animum inflexit quin eversum irent F 351, 6 F 357, 2 F 359, 7 F 360, 3 pro, quod. cui dubium esse potest, quin opulentiam istam ex civium sanguine paraveris F 363, 8

Quippe C 11 et J 85 quippe quas honeste habere licebat C 13 quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat J 48 inermos quippe in tali die (festo) aggrediuntur J 66 quippe quæ nulla sunt J 86 quippe etiam J 90

Quis mortalium C 20 quis est omnium qui J 4

Quoad semet ipsa præcipitavit J 41 vives, nunquam putaveris, &c. J 110

Quod (redundat) J 64

R

Rabie contracta toleravimus F 277, 13 inusitata invasisti F 309, 8 licentiam scelerum quasi rabiem ad integros contactu procedere F 282, 6

Ramis: ceteri ramis arborum impeditos J 53 rami sunt (inquit Isidor. 17, 1.) qui de trunco manant sicut a ramusculis cetera. lege cum Codice B. Pub. sicut a ramusculis surculi. vel ut Pembr. ceteri surculi. licet Codex Trin. omittat

Rapacissimæ manus F 363, 17 rapacissimi victoris insolentiam dicti timore pertraheret. Valer. i. 5, 8. (Ms. victi timore)

Rapere omnes, trahere, domum alius, &c. C 11 et F 350, 8 Rep. privatim ac publice C 11 consumere C 12 sibi quisque ducere, trahere, rapere J 41 ad stuprum virgines F 308, 12 rapi virgines C 51 animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat J 25

Rapinarum memores C 16 spes ad bellum illexerat C 57 si rapinarum licentiam demseris F 344, 1 et incendia instaurare cupiunt F 285, 7 luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant C 28

Raris animus est ad ea quæ placent defendenda F 301, 12 mares rares in potu, Plin. viii, 16

Rati rem incredibilem C 48 abunde libertatem rati quia tergis abstinetur F 307, 15 contra ac ratus erat C 60 rationem ostendam qua effugiatis C 40 consideres quid tuæ rationes postulent C 44 belli atque pacis rationes trahere J 97

Re: in omni re dominatur C 8 amicitias, &c. non ex re sed ex commodo æstimare C 10 fides re cognita C 35 deque ea re postulant uti referatur C 48 facile paterer vos ipsa re corrigi C 52 insolita commotus J 64 nomen ex re inditum J 78 tempore posterius re atque usu prius J 85 siti magis quam alia re accenditur J 89 qua re patrata F 350, 23 rebus suis diffidenti ex conscientia J 32 et

Reputando contra neque majus aliud invenias J 1 quæ sibi præliis venerant J 103 facinus suum in otio cum animo reputans J 13 Dictys ii, 22 et J 70 etiam atque etiam eum id pœnitendum sit J 85 qui si reputaverint et quibus ego temporibus magistratus adeptus sum J 4

Requie: nulla requie mora (pro requiei.) F 287, 20 requietis militibus F 332, 19 atque periculis requievit animus C 4

Requirat: negotium cuidam dat uti legatos requirat C 40 requirere cœpit quem exitum tantis malis sperarent C 40

Requisita: ad requisita naturæ profectus F 329, 13 requisitum comitem Apuleius M. viii, 2

Rescindi decreta J 11 et sic Valerii Codex Ms. iii, 5, 2. sed Hack. et Ascens. reprehenderet. pluteos F 317, 20

Resistendum: ad resistendum firmiorem F 315, 13 haud timidi resistunt C 60

Responderentur: simul edocet quæ responderentur J 109 quod exigitur, quasi ad interrogatum exhibeatur. Frontin. in Præf. at alter ex Codicibus quo usus sum, respondent, ut sæpe apud Ciceron. quem annum ex prodigiis respondissent Haruspices cruentum fore C 47 i. e. oracula reddere, nam respondere idem valet. benigne pro tempore J 11 placide, aliter atque animo gerebat J 72 quorum oratione accepta respondit J 22

Restantem: validam urbem multos dies restantem vicit F 287, 25 pauci F 341, 14

Restituas: uti libertatem eversam F 359, 23 quod iniquitas Prætoris eripuit C 33 prope jam ab occasu F 360, 1 ex gravi servitute in libertatem F 349, 16 restituto exercitu apud Cabira F 315, 6 ex multa trepidatione militibus collectis aciem restituit, Livius v. U. C., et alibi, conspectu suo prælium restituit

Reticere quæ audierat non C 22 non placuit ne quis modestiam in conscientiam duceret J 85

Retineas populi beneficia F 349, 13 quæ eo facilius quod, &c. J 78 metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat J 41 nostros asperitas et insolentia loci retinebat J 50 reliqua gloriosus F 327, 26 si pertinaciter retinemus F 305, 8 bene parta vix retinemus C 51 omnia retinendæ dominationis honesta existimet F 276, 4 libertatis F 352, 11 per manus J 31 eumque in vinculis retinendum C 48 armis regnum J 21 sanguine conjunctos J 10 cujus contrarium, abalienare Cic. ad Lentul. i, 723. quos fovendo in communi causa retinere potuerunt, invidendo abalienarunt. et ibid. x. te abs se abalienatum illa Epistola retinuisti. Amicos retinere. Cæsar vii, B. G. Cic. pro Quint. amicos observantia, rem parsimonia retinebat 40. animam J 31 firmos hostibus eminus pugnando retinere J 51 hostem ab incepto J 55 tempestas haud secus atque in mari J 79 victoriam prope adeptam J 101 beneficio quam metu F 350, 19 confer Terent. Adelph. i, 1. quæ virtute ceperant simul cum anima F 357, 2 vos inermes F 284, 15 imperium his artibus C 2 dominationem F 308, 6 retinuisse ab stultitia et falsis voluptatibus F 345, 12 ferociamque in vultu C 61 retentum diadema diu considerasse Valer. vii, 25. at Sarisberiensis legit, recentem pannum

Retractantes verbis et mussantes F 280, 12 (hoc est, decreta ad examen revocantes.) Cic. d Att. 13, 38. conficies igitur et quid sine ulla dubitatione aut retractione. et v. Tusc. 119. ut sine retractione libere dicere auderent. Virg. Æn. xii, 12. nihil est quod dicta retractent Ignavi Æneadæ; nec quæ pepigere recusant Ms. Coll. Jes. retractant, male. et 889. Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam Turne retractas? ubi Petrensis pro, coruscat, ministrat. reliqui Codd. cum Edd.

Retractum ex itinere C 39 et 48 sic servos fugitivos vocat Cicero in Verrem. nempe quos Tranquil. reprehensos.

Retulerant contumeliosa dicta J 20 quod illorum magis quam sua retulisse videretur J 111 vinci, an vicisse quid retulit? F 345, 5

Reverterint domos F 347, 12

Revocans ad vetera instituta quæ jampridem corruptis moribus ludibrio sunt F 344, 2 quique tardius revocati bello excesserant C 9 potestatem ad te unum F 364, 1

nimio simul et incerto opere F 288, 6

Simulabat sese negotii gratia properare J 76 ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis J 95 aut simulandi gratia, &c. J 37 ad simulandam pacem publicam J 111 bonum pub. C 38 metum simulare J 36 diffidentiam rei J 60 non pro sua, aut quorum simulat, injuria F 282, 12 simulato impio testamento F 313, 14 per ambitionem sese probos sim. J 85 ut studium conjurationis vehementer simulent C 41 regni metus pendentis supra verticem gladii terrore simulavit Boëth. iii, Pros. 41. cujuslibet rei simulator ac dissimulator C 5 Cic. iii, Offic. 79 quod si Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda. (ut sit simulator qui id esse ostendit quod non est, dissimulator qui id non esse quod est.)

Simultas: ut simultas ac arrogantia fert F 357, 13 hominum nobilium F 363, 11 exercebant cum hostibus C 9

Sin: (non præcedente si) insidiatores Massivæ paret ac maxime occulte, sin id parum procedat, quovis modo, &c. J 35 et 46 tela remittere: sin Numidæ propius accessissent (i. e. quod si) J 58

Sinant: ea Dii immortales approbent beneque evenire sinant F 347, 22

Singillatim circumeundo (i. e. viritim) C 49 Cic. pro, speciatim. quid ego de civium suppliciis singillatim potius, quam generatim atque universe loquar vii, Verr. iii. singuli pro opibus, quisque quam plurimas uxores habeant J 80 singulos, modo universos lædere J 84

Sinistra, dextra, circumventus J 101

Sinu: in sinu urbis sunt hostes C 52

Sita vis nostra in animo et corpore C 1, in armis omnia J 51 spes omnis in fuga J 54 virtusque in lingua F 350, 12 res fidesque in manibus J 73 spes atque opes civitatis in illo J 114 spem magnam illi in clementia populi Romani J 33 fortunas suas in extremo sitas J 23 procul juxta F 316, 3 Africa paucis exponere J 17 in vestra manu J 31

Siti: ne siti conficeretur exercitus J 50 opperiri, sed luxu ante capere C 13 lassitudinem et sitim militum tentaturos J 50 cibus illis adversum sitim non lubidini neque luxuriæ erat. J 89

Socia: nullam (uxorem) pro socia obtinet J 80 socii nomenque Latinum J 43 nominis Latini et socios Italicos J 40 sociorum et Latii magna vis F 276, 12 et F 330, 10 Cic. domum reductus ad vesperam est a P. Conscriptis, a P. Romani sociis et Latinis in Lælio § 11 socii atque hostes J 92 et C 6 uti quisque voluntarius aut ex sociis C 56 ex sociis prædator J 44 his amicis sociisque confisus C 16 sociorum atque civium C 52 et C 29 nominat socios C 40 in socios sceleris aperiret J 33 insidiarum cognoverat J 72 Prudent. Psych. 471 Si fratris galeam fulvis radiare ceraunis Germanus vidit commilito, non timet ensem Exserere, atque caput socio mucrone ferire. Ms. Bib. Pub. socium at membranæ C. Ch. socio. ascitum C 47 utique ab stirpe socium, &c. J 14 sibi adjungit J 70 dominationis F 307, 7 et administer omnium consiliorum assumitur Scaurus J 29 is auctor et socius Bestiæ ferebatur J 30 periculi J 85 postquam de regum societate cognovit J 82 societate victor fieri F 316, 19 data atque acceptà fide societatem confirmarent C 44 vestram appetiverunt J 14 ad belli societatem orantur F 312, 8 obnoxius societatem qualem tu voles accipiet F 312, 17 ad societatem poteris F 315, 15 societatem prædarum cum latronibus composuisse F 317, 7 amicitiam societatemque rogatum J 77 ne societates acciperemus J 76 habere eum magnam copiam societatis amicitiæque conjungendæ J 83

Sola: in loca sola proficiscitur J 103 solis viis F 287, 9 solus, et omnium honestarum rerum egens J 14 omnium post hominum memoriam F 275, 16 (soli, opponitur factioni.) quantoque tutius factio noxiorum agat quam soli innocentes F 300, 17 sic, in sola loca pro, deserta, apud Ciceronem de Divin. Cum in locis solis mœstus errares. Terent. Andr. ii, 4, 3 meditatus alicunde ex solo loco. vide ibi Donatum. Plautus Mostell. in terras solas orasque ultimas. Virgil. Eclog. X. 3 sola sub rupe jacentem

Solertissimus omnium paucis tempestatibus factus, rudis antea et ignarus belli J 96

equestris prælii F 320, 5

Sumtibus et contumeliis miserrimum servorum effecere F 313, 13 sumtu infinito ædificaveris F 363, 7 deditus C 13 toleraverant stupro corporis C 24 vix partem sumtuum sustinent vectigalia F 324, 6 licentiam demseris F 344, 1

Suo loco: nisi ex insidiis aut suo loco pugnam facere J 61

Super Numidiam J 19 alii super vallum præcipitarentur J 58 neu super fortunam animum gereret J 65 aggerem impositis turribus J 76 super industriam fortuna fuit J 95 nullius potentia super leges erat F 351, 24 gloria agnita super omnes mortales F 360, 6

Superabant, quamvis gloria, &c. tamen inerat contemtor animus J 64 orationem falsam mores mei superant J 85 illis divitias superare quas, &c. C 20 morbus quenquam J 17 res exequi quæ Jugurthæ fesso superaverant J 70 errata officiis J 102

Superba imperia C 19 facinora J 30 pro æquitate, &c, superbia, &c. invasere C 2 superbia atque deliciis omissis sibi patriæque diffidere C 31 audacia intoleranda, superbia atque scelere sese efferens J 14 lascivia atque superbia incessere J 41 corrupti superbia J 85 neque ex imperatorum superbia quenquam metus ceperit J 85 alienæ ubi ludibrio fueris C 20 superbiæ nobilitatis obviam itum J 5 et 31 homo inanis et superbiæ regiæ J 64 regium imperium in superbiam convertit C 6 quam rem in superbiam vertebant J 82 per ætatem agere J 85 dimittent F 358, 9

Superior primo prælio C 39 locum J 49 et 51 annis J 31 locis circumventam planitiem J 68 diebus J 90

Supersteterant: qui supersteterant afflicti sunt J 60 scalæ comminutæ J 60

Supervacanea populo calliditas F 356, 28 ἐκ περιουσίας, inquit Demosth. περὶ στεφ. adeo ut supervac. quod non necessarium. Supervacaneum est disserere C 51 et 58 Cic. ad Ap. iii, confirmata amicitia commemoratio officiorum superv. est. Sic, Livius et Seneca. supervacua onera magnæ navis F 356, 4

Suppetebat minus in præsens causa peccandi C 16 quæ mens, eloqui non dubitabo F 351, 18 ubi consueta non suppetunt F 344, 9

Supplementum exercitui scribere J 39 postulare legionibus J 84

Supplicanti diis per hostias J 63 supplicantis legatos J 38 supplices manus ad cœlum tendere C 32 legatos supplices mittere J 47 voce C 31

Supplicia dis immortalibus decernere J 55 composuit in post futuros F 275, 16 exercitum cogere J 85 in suppliciis Deorum magnifici C 9 muliebribus auxilia Deorum parantur C 52 Varro de R. R. 5. ad victimas farciunt atque ad Deorum servant supplicia. Sic, Tacit. iii. Accius Epigonis: Nunc pergamus ut suppliciis placans cœlitum aras expleam. Afran. Fratriis: Nullam profecto accessi ad aram, quin Deum suppliciis, &c. nequicquam defatigarem. Sic etiam Plaut. Rudent. prolog. 25. Dictys 6, 11. legatos cum suppliciis mittit J 46 fatigati regis suppliciis J 66 supplicium quæ postulabat Triumviros parare jubet C 55 ad supplicium traderetur J 61

Supra ea, veluti ficta pro falsis ducit C 3 quam cuique credibile est C 5 caput est dux hostium C 52 illum supra quam ego sum petere J 24 quibus rebus supra bonum atque honestum perculsus J 82 rebus supra votum fluentibus F 328, 16

Susceperant tantum facinus frustra C 28 miserorum causam C 35 malorum patrocinio suscepto C 48 inimicitias pro Rep. F 323, 18 talia impune J 31 adversus vos pericula labores suscepissem F 297, 11 et J 14 bellum adversum Romanos J 80

Suspectiores regibus boni C 7 falsa suspicione alienatum C 35 suspicionibus multis volentia plebi facturus videbatur F 317, 4

Sustentabat vitia magistratuum respublica C 53 laborem spe otii F 345, 4 suos et prope J 101 intelliget se metu magis quam æquo et bono sustentatum F 234, 13 quantum negotii sustineam J 85 quæ res maxime tanta, &c. C 53 prætura J 4 corpora nequeuntes fessi F 308, 10 quos terra sustinet sceleratissimus J 14

T

Tabellam: per tabellam sententiam feret F 358, 1 et dicentur F

illo sitæ J 114 ut post multas J 72 quæ sævitia? quæque tempestates hominum F 352, 17 Cic. pro Cluentio, repentina tempestas popularis: et pro Sestio 37., seditionum ac discordiarum. nam fere his tempestatibus F 358, 3

Tempora pleraque in venando agere J 6 cuncta explorat J 35 uti pro tempore atque periculo exercitum compararent C 30 in tali tempore C 48 alio potest C 51 pro tempore benigne respondit J 11 dilapso comitiorum dies adventabant J 36 veritus ex anni tempore ne J 50 ex tempore parari J 70 ubi tempore anni mare classibus patefactum est F 331, 16 postero F 360, 5 neque loco neque mortali cuiquam aut tempori satis credere J 72 iisdem temporibus C 39 illoque aliisque temporibus Jug. belli J 100 quantum temporis æstivorum in imperio fuit J 44 ad rem tempus decernitur J 12 tempus monet J 19 legatorum ante capere J 21 jurgiis trahendo tempus J 27 ad tempus non venit J 70 procedere J 83 postquam tempus visum J 91 et 94 omnium ad hoc tempus ferocissimi F 331, 10

Tendere insidias Consuli C 27 et J 61 vi tendere C 60 cursu ad Capsam J 91

Tenebatur ambitione ætas imbecilla C 3 loca tenent J 19 Sardiniam F 334, 4 Nec Zephyri tenuere gradum, Ms. Stat. Theb. ii, 4. at ed. rapuere. obsessus teneor J 24 lacrymas neque moderari linguam J 82 spes victoriæ tenet C 58 F 352, 10 lubido J 3 nondum vos dominationis illorum satietas tenet J 31

Tenebris fœda C 55

Tentabat exercitum per homines callidos J 38 frumenti inopia tentabatur J 90 verbis arma F 284, 8 paulatim tentando postquam opportunos sibi cognovit J 46 inquies hæc atque illa tentans F 283, 2 agros J 18 bello C 6 fortunam belli C 57 per vim aut dolis J 23 legatos pecunia J 29 insidiis locum J 46 tentare infensi adesse J 50 et 54 tela tentare (intendere) J 105 vigilias F 292, 24 quæ occulte tentaverat aspera fœdaque evenerant C 26

Tentari suis se artibus J 48 consulatus qui vivo Cl. labefactari non poterat mortuo denique tentari cœptus est, Cic. pro Mil. 34. ubi Ms. pro, concessa gloria, gratia. tentatum antea bellum secus cesserat J 20 lassitudinem et sitim militum J 60

Tenuissima spe frustrantur ignavissimi F 306, 5

Tergis: abunde libertatem rati quia tergis abstinetur F 307, 15 sumtis atque redditis more equestris prælii F 329, 5 ab tergo circumveniebant J 50 et 56 clamorem a tergo accepit J 58 et signa canere J 94 de vita atque tergo regio more consulere F 273, 3

Terra marique omnia exquirere vescendi causa C 13 quos terra sustinet J 14 terra fudi, exui mari classe F 314, 16 permixtio J 41 per cava terræ citatis ventis F 325, 16 cuncta maria terræque patebant C 10 in extremis terris bellum gerebat C 16

Terrebat cum clamore, vultu, sæpe impetu J 34 dum vos a repetenda libertate terremini F 275, 19 terrere judiciis C 39 Virg. Criminibus terrere novis. metu ceteros terrere C 51 eminus funditoribus J 94 territos confirmare J 38 territos animi firmavit F 317, 23 terrore commovetur F 363, 12 augere hostibus terrorem J 20 terribilis ejus facies C 55

Testamento hæredem pariter cum filiis instituit J 9 testamento hæredem secundum scripserat J 65 simulatoque impio testamento F 318, 15

Tetra loca, inculta, fœda C 52

Timens præsentiam ejus C 31 periculum J 39 maxime fretus quibus rebus alii timent, (negotii magnitudine) F 345, 16 mihi atque vobis C 52 libertati J 39 ex mala conscientia digna timere J 62 magis quam mortalem timere J 92 sin in tanto omnium metu solus non timet C 52 delicti conscientia populum timet J 27

Timidos insolentia itineris levare manu J 94

Timor insolitus incesserat C 31 animi auribus officit C 58 aliquantus sed spes amplior J 105 contra timorem animi J 20 plus timoris quam periculi effecerant C 42 plurimum timoris mihi faciunt adversus tyrannidem Syllæ F 274, 15

Tmesis F 348, 14 Ennius Annal. v. Transfigit corpus cere comminuit brum. et facit are Lucretius et in

vehentem transversa incurrit misera fortuna Reip. Cic. in Bruto 97. vide notas

Trepida civitate J 40 trepidi improviso metu J 97 res J 91 Liv. Tullius in re trepida 12. vovit Salios. Horat. iii. Carm. 2. trepidare ad arcem oppidi J 67 trepidet, festinet J 85 (et alibi)

Tribuistis præmia sceleribus ejus F 280, 20 Annib. vincendum Rom. tribuit. Valer. ix, 1, 3. Ms. tradidit. fiduciam commendationi meæ tribuit C 35

Tributum tolerare F 273, 6

Triennio frustra trito F 322, 8 vid. Valer. M. iii, 45. et lege ex Ms. trita notitia

Triumphum; per triumphum duxere Aristonicum F 313, 16

Tropæa in Pyrenæis jugis constituit F 328, 6

Tulit: uti fors tulit J 78 ægerrime nobilitas J 85 uti lubido F 358, 9

Tum demum periculo atque negotiis compertum C 2 pro tunc tandem. parricidam vocare. Tum ille C 31 &c. pro, tunc. Nam tum Brutus ab Roma aberat C 40 pro, tum demum, tum persequare ubi facta sunt C 52 tum vero. sed confecto prælio tum vero cerneres C 61 pro, et. nam in fuga salutem sperare cum arma ab hostibus averteris C 58 pro quo. Terent. Eunuch. ii, 3. tum autem ponit. Ut illum dii deæque senium perdant, qui me hodie remoratus est, meque adeo, qui restiterim, tum autem qui illum non flocci fecerim. Tum primum J 5 etiam tum J 40, 51, 54 et 64 F 317, 17 F 331, 2 F 343, 18 cum virtute tum gratia viri permotus J 9 eum tum maxime J 43 quod postquam auditum tum vero ingens metus J 106 tum demum veram deditionem facere J 46 antea jam infestus, tum vero multus atque ferox instare J 84 quanquam toto die Numidas intentos habuerat, tum vero cohortatus J 94

Tumulosum locum J 91

Tumulti causa conscripserat C 59 loca incenderent quo tumultu facilior aditus ad Consulem C 43 insolito perculsi J 38 sine tumultu manent infensi intentique J 57 tumultum ex tumultu serunt F 281, 14 tumultum facere J 53 et 72 hostilem J 58 intercessit Bruto et Curio Coss. F 302, 8

Turbæ concitantur mihi F 308; 3 turbamenta Reip. probate F 279, 4 turbata sunt omnia seditionibus F 280, 4

Turmarum ducesque centuriones J 38

Turpem famam metuere J 85 fuga J 106 formidine F 327, 1 Cum esset proposita fuga turpis aut gloriosa mors. Cic. ii. de fin. 156. facta oratione tegant J 85 vita integra fama potior J 67 ancilla Fusidius F 278, 5 turpissimo cuique et sceleratissimo ludibrio est F 370, 13 parti corporis J 85 flagitiose venditas, quam turpissime parasti F 362, 8 cum summa turpitudine in exilio ætatem agere C 58 per turpitudinem abuti (de divitiis) C 13 turpis crudelis, frequent, apud Sallust. inquit Steph. in Thesaur. vellem loca illa citasset, sed vox fœdis nisi fallor, doctissimo viro fraudi fuit,

Turribus super aggerem impositis J 76 præsidiis firmat J 23

Tuta: uti tuta ab injuria forent nostra corpora C 33 consilia C 41 non mœnibus sese tutabantur J 94 tutæ tranquillæque res C 16 in tutandis periculis magis quam in ulciscendo teneanimi F 275, 3 sed regnum tutatum J 102 pedes magis quam arma tutata sunt J 74 simulatis auxiliis tutatus est. Frontin. ii, 12. Sic edd. sed Mss. Codd. rectius exhibent tutus. tuti uti per otium simus J 14 injuria gravitate tutior est F 304, 4 quantoque tutius agat factio noxiorum quam soli innocentes F 300, 17 ex omnibus maxime tutos esse J 14 nihil apud illos tutum pati J 88 quam quisque pessime fecit tam maxime tutus est J 31

Tyrannidis: per tædium jam aut pudorem tyrannidis esse eum dimissurum, &c. F 276, 2

V

Vacuam domum fecisse nuptiis. (necato filio) C 15 impetus fiat in vacuam rempublicam C 52 vacuam hominibus insulam F 333, 22 prædia vacua, Cic. pro Rosc. Am. 15. ira atque misericordia vacuos esse decet C 51 quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, i. e. a defensoribus, Cæsar vii. B. G. ii, 176.

119 Me severum vehementemque præbeo, Cic. iv. Catilin. vehementissime sibi animum ad virtutem accendi J 4 summa ope nitemini atque eo vehementius quod J 31

Vel: (ter in eadem sententia) C 25 pro, etiam. in victoria vel ignavis gloriari licet J 53 vel Priamo miseranda manus. Virg. Æn. ii, 259. et carmina vel cœlo possunt deducere lunam, Ecl. viii, 69. Alia exempl. habeat carmina, et e cœlo teste Pierio, sed cum Vulgg. faciunt 3. Codd. Mss. Petr. Jes. Pembr. Ovid. M. vi. At nunc miseranda vel hosti. Senec. Agam. Cladibus nostris daret vel Troja lachrymas. vel ferro septis F 296, 26 quod quidem scelerum illius vel maximum est F 277, 8

Velitaribus armis (instructi) J 105

Velle et censere J 21 maxime vellem Remp. quietam esse, &c. F 290, 2 si ratam pacem J 112

Venalem urbem J 35 habere libertatem F 352, 3 fortunas suas F 352, 8 omnia C 10 Resp. fuit domi militiæque J 31 rerum forum J 47

Venditas eloquentiam flagitiose F 362, 5

Venenis malis imbuta (avaritia) C 11 Lex vetus apud Cic. pro Cluentio, Cap. 54. Qui venenum malum fecit, fecerit. veneno interfecta F 330, 3

Venerant: si qui in manus venerant J 101 domum tuam oppugnatum F 363, 2 Resp. in maxima pericula C 52 ad se occultus J 61 in eadem Concordiæ C 46 uti Metello in sagum tela venirent F 294, 20 ex invidia in gratiam et favorem J 13 quasi de pace in colloquium veniretur J 112 et 113 contra inceptum suum venisse J 25 postquam eo ventum est. unde a ferentariis prælium com. posset C 60 venturum auxilio suis J 56 navibus in eos locos J 78 quæsitum ab eo pacem an bellum agitaturus foret J 109 ipsumque deditum venissent J 28 si auxilio suis venisset J 81 ubi res ad certamen venit J 18 ad tempus non J 70 in Africam maturantes veniunt J 23 veniunt a Boccho J 102

Ventis sævire mare J 78 per cava terræ citatis F 325, 16 agitari humum aridam J 57 vento gliscenti F 289, 10

Ventrem bis die onerare F 346, 18 atque somno dediti C 2 atque profundæ lubidini sumtus quærerent F 343, 9

Vera via nititur. op. dolis C 11 veram gloriam injustæ potentiæ anteponerent J 41 atque simplex via est F 344, 13 Andr. ii, 5. verus homo, licet vera mecum recognoscas C 24 rerum vocabula C 52 si vera et honesta flagitium superaverit F 304, 1 verus pro æquo et justo. Cic. pro Murena 67. et in Sallust. ita egit ut nihil non æquum ac verum duxerit, &c. Virg. Æn. xii, 694. Quæcumque est fortuna, mea est: me verius unum Pro vobis fœdus luere et decernere ferro. Codex Pembr. pro, verius, justius sed ab interprete. Horat. Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est. Ep. vii. Si vera existimare voles F 312, 16 insolens vera accipiendi F 326, 17 quæ vera atque utilia factu F 351, 18 quibus peritia et verum ingenium F 289, 23 vera consilia F 256, 15 claves adulterinæ——veræ J 12 deditionem facere J 46

Verba hujuscemodi locutus est C 50 multa feci in hoc ordine C 52 in colloquio J 38 viris virtutem non addere C 58 habuisse eum J 9 neu verba inimici ante facta sua ponerent J 15 composita J 85 mandata verbis dat C 44 senatus verbis nuncient, velle et censere eos ab armis discedere J 21 et senati verbis minæ graves nunciabantur J 25 et dicam quæ hujuscemodi verbis disseruit J 30 mussantes et retractantes verbis, &c. F 280, 14 verbis arma tentabitis F 284, 8 liberalibus permulcti F 309, 7 molestissimis insectabere F 364, 5 Bibulum petulantissimis lædis F 365, 5 verbo assentiebantur C 52 verborum satis dictum est F 307, 11 in pectus Jugurthæ altius descendit J 11 ut, alta mente repostum. uti paucis absolvam C 38

Verberabatur malo dependens F 318, 19 verberibus in eos animadverteretur C 51

Vere: dolo an vere J 113 ex lubidine magis quam ex vero celebrat C 8 vere pretium aut gratiam anteferebat J 16 a vero bonoque impediebat J 30 vero ampliorem numerum efficiebat Syllæ J 105 (i. e. speciem præbebat) ad voluptatem a

Victor lubidinis et divitiarum J 63 haud dubie jam victor J 102 victoria in manu nobis est C 21 ex victoria talia seperabant C 37 varia victoria fuit J 5 pro victoribus agere J 98 victoria quo minus uterentur J 38 lex sua lubidine usa J 42 parta jam ex manibus eriperetur J 82 secors aut insolens factus J 100 imprudentiam pro victoria ostentant F 315, 12 dubia etiam tum F 315, 12 in victoria se licentius liberiusque quam artius futuros F 344, 17 cui omnia in victoria lege belli licuerunt F 350, 17 victoriæ temperare C 11 aut vi aut dolis sese casum victoriæ inventurum J 25 tuæ corruptorem F 342, 10 victoriam crudeliter exercebant C 38 luctuosam atque cruentam hostibus relinquere C 58 incruentam adeptus C 61 eo intentior ad victoriam niti J 45 civilem J 95 prope jam adeptam retinere J 101 virtute partam F 350, 10 Syllanam F 342, 17 confirmaturum omnes J 49 victos acerbius ulcisci J 43 hostes pœne victos dare J 59 beneficiis nunquam victum J 102 vincere summa lubidine divitias C 20 bono vinci satius quam malo more injuriam vincere J 42 naturam J 75 vis avaritiæ bonis moribus vincetur F 355, 11 virtutem opulentia F 353, 25 minore detrimento illos vinci quam suos vincere J 54 regem armis quam munificentia vinci minus flagitiosum J 110

Victu regio atque cultu ætatem agere C 37

Videlicet (Ironice) C 52

Viderint: si paululum modo vos languere viderint C 52 omnium animos alacres C 21 postquam videt frustra inceptum J 61 ubi eodem intendere haruspicis dicta J 64 animos arrectos J 86 luxu atque licentia carendum videt F 283, 3 ne meliores sumsisse videar quam genuisse J 10 res autem opportuna videbatur C 49 uti mihi videor, disserui F 356, 8 ne vivere contemtus viderer J 14 quod illorum magis quam sua retulisse videretur J 111 ut tanta mutatio non sine Deo videretur F 328, 20 esse quam videri bonus malebat C 54 quam audeat tam videri felicem F 277, 21 rectius mihi videtur ingenii quam virium opibus gloriam quærere C 1

Vigebant avaritia, &c. C 3 viget ætas, animus valet C 20 Seneca Ep. 26. viget animus et gaudet non multum sibi esset cum corpore. ubi Membranæ B. Pub. sic locum illum depositum legunt, nolim posse. prodestne habituro aliquid habiturus eque si quicquid nolim non posse. nam si quid, &c.

Vigilando, agendo, &c. prospere omnia cedunt C 52 vigilia prima J 106 patiens vigiliæ C 5 haberentur per totam urbem C 30 ducebantur more militari J 44 crebras ponere J 45 ad vigilias multus adesse J 96 per vigilias canere signa J 99 ipse circumire J 100 tentare F 292, 24 neque vigiliis neque quietibus sedari poterat C 15

Vilia habere pericula C 16 summum Imperium F 323, 6 bona omnia ubi divitiæ claræ habentur F 353, 28

Villa: in publica villa F 342, 20 uti quisque demum aut villam concupiverat C 51 aut villam exstruere F 346, 15 in urbium modum exædificatas C 12 expugnare J 44 pluris pretii coquum quam villicum habeo J 85

Vincta fornicibus lapideis camera C 55 Cic. ii. Tusc. 41. aspicite religatum asperis vinctumque saxis. in vincula conjecerat C 42 in vincula duci J 33 in vinculis retinendum C 48

Vindicamus nosmet ipsos in libertatem C 20 et plebem J 42 uti te ab inimicorum impetu vindices F 349, 12 Senec. de B. 6. me ab illo nihilominus vindicare. mortem severe vindicandam J 15 prohibendo a delictis magis quam vindicando J 45 vindicandum in eos qui, &c. J 31 manu vindicandum J 106 et 20 crescere interdum vindicari C 10 vindicatum est in eos C 9 pro animadversum Cic. vii. Verrin. si quid vindicatum severe est. in noxios J 31 vindices rerum capitalium C 52 sic carcer dicitur nefariorum vindex Cic. ii. in Catil. pœna vindex Catull. Arg. Juris sui tribunos plebis F 300, 11 libertatis F 307, 3 vindictam nobilitatis acerrime in plebem exercuerat J 16

Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur J 92 agere J 37 et vineas ex locis maxime idoneis J 76 (neque inter vineas sine periculo administrare J 92 extra vineas egressus J 94

tabatur C 2 in tota vita constituenda. Cic. i. Offic. 167. videlicet vita cetera huic sceleri obstat C 52 turpis J 67 vita moresque mei falsam (orationem) superant J 85 de vita atque tergo regio more consulere F 273, 2 et mors jura naturæ sunt F 323, 18 cujus contumeliam homines ignavissimi vita sua commutare volunt F 351, 9 ego in ea vita multa legendo atque audiendo ita comperii F 356, 13 diffidens vitæ C 45 exitum dignum moribus factisque invenit C 55 animus dux atque Imp. vitæ mortalium J 1 cum sibi finem vitæ adesse intelligeret J 9 natura facit J 10 dolis vitæ suæ insidiatum J 22 post paulo interituræ parceret vitæ J 106 vitam silentio transeant C 1, et 2 miseram atque inhonestam C 20 ita instituisse C 31 demissi in obscuro vitam agunt C 51 morte graviorem exigunt J 14 vitæ tantum ab eo paciscatur J 26, et 85 nemo diurna mercede vitam mutaverit F 281, 9 pacto vitam dederant F 313, 10 post eos (reges) vitam refutant F 330, 6 eam vitam bellum æternum atque anceps gerere F 342, 5 seque virtutemque suam Reip. condonavere J 75 in artes vitasque varias dispalata F 352, 7 Apuleius. Nam in eorum vitas quorum sibi servitium Deæ nostræ majestas vindicavit, &c. et pro, moribus. Ter. Adel. iii. 3

Vitabundus inter tela erumpit J 101 utitur Livius. vitantes conventum F 317, 18 vitare neque facere pericula F 353, 8

Vitia Imp. sustentabat magnitudine sua Resp. C 53 callide occultans J 15 mire sunt vitiis obtentui F 278, 14 fortuna nostris vitiis adhuc incolumem F 316, 15 quod vitium propius virtutem erat: de avaritia C 11

Vivamus: nunc non id agitur bonis an malis moribus vivamus C 52 alius alio more viventes C 6 is demum mihi vivere et frui anima C 2 molliter C 17 quoad vives nunquam tibi redditam gratiam putaveris J 110 vivum aut necatum J 61

Vix pro ægre: in alteram partem transductus est fatigatus a fratre J 11 pro, non F 298, 9 vix satis apertum os aut lingua promta F 347, 17

Ulti: quonam modo maxime ulti sanguinem nostrum, pereamus C 38

Unde: (pro, a quo loco) C 60 (pro, a quo) J 14 a qua parte F 296, 10

Universos: op. singulis C 20, et J 84 omnes J 54

Vocabula vera rerum C 52 sorte vocarentur centuriæ F 354, 16 cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur J 62

Voce supplici, demisso vultu C 31 magna hortatur J 56 voce magna vehementer gratulabantur F 325, 5 ne vos ad virilia illa vocem F 304, 8 strepere vocibus J 98

Volebant divitias honestas C 7 volens earum finem F 305, 7 volens concedit Imperium alteri nemo F 340, 6 plebi militia volenti putabatur J 84 volentia de ambobus acceperant J 73, et F 317, 4 volentibus diis J 14 volentibus quam coactis imperitare J 102

Volitabit fama virtutis tuæ per gentes F 359, 24

Volvebat multa cum animo suo J 6 secum C 32, et J 113

Volventes hostilia cadavera. C 61 Vox huic negotio apta, sic, saxum volvere. Virg. vi. Æn. et semianimes volvuntur equi. Idem. Hæc illis volventibus C 41 saxa J 57 multa volvit in pectore F 353, 23

Voluerit: jusserit, decreverit, voluerit J 40 Cic. de Leg. 2. Ita decernebat senatus, jubebat et volebat populus. id est, suffragiis suis comprobabat. Liv. 30. Tr. plebis ad populum tulerunt, vellent, juberentne senatum decernere. Arnob. vii. Tantum esto mactus quantum volo, tantum amplificatus quantum jubeo, &c. nihil me sciente frustra voles J 110 ubi satis explorata sunt quæ voluit C 17 justos dominos volunt F 316, 16 voluntarius aut ex sociis venerat C 56 voluntate ejus Pisonem aggressus (volente illo) C 19 facile se ex voluntate usurum Antonio C 26, et J 83 partim vi alias voluntate imperio suo adjungit J 13 quæ ex voluntate forent J 46 voluntate alienati J 66 immutata J 113 adversa F 326, 10 nimisque in victos bona voluntate F 342, 11 regiæ voluntates vehementes sæpe sibi adversæ J 113

Voluptaria loca C 11 Plaut. Pœn. liberum ut commonstraremus tibi locum et voluptarium. Gestientis animi elationem voluptariam. Cic. iii. de Fin. ab negotiis nunquam voluptas remorata J 95 ignaviæ voluptatem

FINIS OPERUM C. C. SALLUSTII.